

UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE

**“UZLUKSIZ TA’LIMDA INNOVATION PEDAGOGIKA:
RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI VA
KREATIV O‘QITISH YONDASHUVLARI”**

**XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA**

2026-yil 24 – 25-aprel

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLİY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE

**“UZLUKSIZ TA’LIMDA INNOVATION PEDAGOGIKA:
RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI VA
KREATIV O‘QITISH YONDASHUVLARI”**

*mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari
2026-yil 24 – 25-aprel*

*Материалы международной научно-практической конференции
«ИННОВАЦИОННАЯ ПЕДАГОГИКА В НЕПРЕРЫВНОМ
ОБРАЗОВАНИИ: ЦИФРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
И КРЕАТИВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ»
24 – 25 апреля 2026 г.*

**INNOVATIVE PEDAGOGY IN CONTINUOUS EDUCATION:
DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND CREATIVE
TEACHING APPROACHES**

*International scientific and practical conference
April 24 – 25, 2026*

NAMANGAN – 2026

Uzluksiz ta'limda innovatsion pedagogika: raqamli ta'lim texnologiyalari va kreativ o'qitish yondashuvlari // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. – Namangan. 2026-yil, 24 – 25-aprel. – 640 b.

Ushbu konferensiya to'plamida maktabgacha ta'limda raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar va kreativ rivojlantiruvchi yondashuvlar, boshlang'ich ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv va zamonaviy o'qitish strategiyalari, sport ta'limida innovatsion yondashuvlarga doir ilmiy asoslangan tadqiqotlar muhokamasi o'rin olgan.

Uzluksiz ta'limning barcha bo'g'ini uchun malakali kadrlar tayyorlash borasida olib borilayotgan tizimli islohotlar yuksak madaniyatli, amaliy kasbiy ko'nikmaga ega, tarbiya, o'qitish metodlari va baholash mezonlarini puxta egallagan zamonaviy kadrlarni shakllantirish jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur ilmiy-amaliy konferensiyaning o'tkazilayotganligi ham bugungi kunda ilm-fan sohasidagi yangiliklarni o'rganish, amaliyotga tadbiq etish hamda yosh tadqiqotchilarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan e'tiborning namunasidir.

KIRISH SO‘ZI

Karimjon Boymirzayev,
*University of Business and Science rektori,
Geografiya fanlari doktori, professor*

Ta’lim – to‘xtab qolmaydigan jarayon. Bir avlod bilan keyingisi o‘rtasidagi farq endi yillar emas, oylar bilan o‘lchanmoqda. Bugungi maktab o‘quvchisi qo‘liga olgan oddiy telefoni orqali dunyoning narigi chekkasidagi universitet ma’ruzasini tinglay oladi, sun’iy intellektdan savollariga javob ola biladi, virtual laboratoriyalarda tajriba o‘tkaza oladi. Yigirma yil avval o‘qigan o‘qituvchining tajribasi va shu o‘quvchining bilim olish imkoniyatlari o‘rtasida butun bir okean yotadi. Bu okeanga qanday ko‘prik qurish, eski tajriba va yangi imkoniyatlarni qay tarzda uyg‘unlash-tirish – pedagogika fanining bosh muammosi shunda.

O‘zbekistonda olib borilayotgan ta’lim islohotlari ham aynan shu yo‘nalishda harakat qilmoqda. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”, “2030-yilgacha ta’lim sohasini rivojlantirish konsepsiyasi” hamda boshqa qator hujjatlarda uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni o‘qitish jarayoniga keng joriy etish, o‘qituvchi malakasini oshirish va o‘quvchida kreativ, izlanuvchan tafakkurni shakllantirish vazifalari aniq belgilab qo‘yilgan. Lekin har qanday strategik hujjat amaliyotga aylanishi uchun ilmiy asos, tadqiqot va, eng muhimi, soha vakillarining birlashgan harakati zarur. Ana shunday harakatning bir ko‘rinishi – ushbu konferensiyadir.

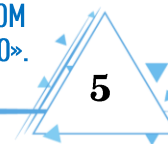
“Uzluksiz ta’limda innovatsion pedagogika: raqamli ta’lim texnologiyalari va kreativ o‘qitish yondashuvlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman 2026-yilning 24 – 25-aprel kunlari Namanganda – University of Business and Science tomonidan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi homiyligida o‘tkazildi. Konferensiya minbarini O‘zbekiston, Rossiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Turkiya va boshqa qator davlatlardan kelgan olimlar, doktorantlar, mustaqil tadqiqotchilar hamda amaliyotchi pedagoglar bo‘lishdi. Ikki kun davomida o‘nlab ma’ruzalar tinglandi, qizg‘in muhokamalar bo‘lib o‘tdi, eng muhimi – ilmiy aloqalar va kelgusi hamkorlik uchun mustahkam zamin yaratildi.

Sizning qo‘lingizdagi nashr – anjumanning V, VI hamda VII shu‘balaridagi ma’ruzalar asosida tayyorlangan to‘plam. Uchchala shu‘ba ham filologik yo‘nalishlarga bag‘ishlangan va bu masalaning shunchaki tashkiliy emas, mazmuniy ahamiyati bor. Til – millatning ruhi, kelajakka olib o‘tiladigan ma’naviy meros. Adabiyot – uning estetik xotirasi, milliy didni tarbiyalovchi bosh maktab. Sun’iy intellekt avtomatik tarjima qilayotgan, neyromodellar she’r yozayotgan, raqamli leksikografiya butun bir lug‘at tizimlarini bir necha kun ichida qayta ko‘rib chiqayotgan davrda filologning roli kichraymayapti – aksincha, mas’uliyati bir necha barobarga ortib bormoqda. Chunki tildagi har bir o‘zlashma, adabiyotdagi har bir yangi yo‘nalish, kompyuter ekranida paydo bo‘lgan har bir matn endi millat ongiga eski an‘anaviy yo‘llardan emas, butunlay yangi, tezkor va ko‘p marotaba kuchliroq kanallar orqali ta’sir qilmoqda.

Adabiyotshunoslikning bugungi muammolariga bag'ishlangan V shu'ba mumtoz merosga yangicha nazar bilan qarash, zamonaviy adabiy jarayonni izohlash, badiiy matn tahlilining innovatsion metodlarini ishlab chiqish kabi yo'nalishlarni qamrab oladi. Multimedia, gamifikatsiya, interaktiv platformalar adabiyotni o'qitishga qanchalik kirib kelmoqda – bu masala ham bir necha maqolada teran tahlil qilingan. VI shu'baga taqdim etilgan ishlar tilshunoslikning klassik va zamonaviy yo'nalishlari – lingvokulturologiya, sotsiolingvistika, lingvodidaktika, terminologiya, davlat tili maqomini mustahkamlash masalalari bo'yicha jiddiy ilmiy umumlashmalar beradi. VII shu'ba esa, ehtimol, eng yangi va eng tortishuvli yo'nalish: sun'iy intellekt va zamonaviy filologiyaning chorrahasi. Korpus lingvistikasi, generativ AI ning til o'qitishdagi imkoniyatlari, raqamli leksikografiya, neyrotarjima – bularning hech biri besh-o'n yil oldin “filologik tadqiqot mavzusi” deyilmagan edi. Bugungi vaziyat butunlay boshqacha.

Maqolalar mualliflarining tadqiqot uslubi ham, e'tibor qaratgan jihatlari ham bir xil emas. Birovi nazariy umumlashmaga kuch beradi, ikkinchisi konkret amaliyotchining tajribasini hujjatlashtiradi, uchinchi esa eksperimental sinovlar natijasini taqdim etadi. Tahrir hay'ati ataylab bu xilma-xillikni saqlab qoldi, chunki to'plamning ahamiyati aynan ana shu ko'p ovozlilikda. Bir mavzuga turli yondashuv, turli avlod, turli ilmiy maktab vakillarining qarashi – hech qanday yagona muallifning monografiyasi taqdim eta olmaydigan boylikdir.

Konferensiyani tayyorlashda mehnat qilgan, o'z ma'ruzalari bilan ishtirok etgan, to'plamning chiqishi uchun zahmat chekkan barcha mas'ul shaxslarga – tashkilotchilarga, ma'ruzachilarga, tahrir hay'ati a'zolariga, texnik xodimlarga chin yurakdan minnatdormiz. Mazkur nashr O'zbekistonda uzluksiz ta'lim va raqamli filologiya sohasidagi keyingi tadqiqotlar uchun ozgina bo'lsa-da turtki bera olsa, anjumaning bosh maqsadi amalga oshgan deb bilamiz.

I SHU'BA. MAKTABGACHA TA'LIMDA RAQAMLI PEDAGOGIKA, INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA KREATIV RIVOJLANTIRUVCHI YONDASHUVLAR

СЕКЦИЯ 1. ЦИФРОВАЯ ПЕДАГОГИКА, ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И КРЕАТИВНО-РАЗВИВАЮЩИЕ ПОДХОДЫ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

ZAMONAVIY MAKTABGACHA TA'LIMDA RAQAMLI PEDAGOGIKA VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

*Nazirova Guzal Malikovna,
Qo'qon davlat universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida raqamli pedagogika va innovatsion yondashuvlarning ahamiyati, ularning ta'lim jarayoniga integratsiyasi hamda bolalarning har tomonlama rivojlanishiga ta'siri tahlil etiladi. Raqamli texnologiyalar vositasida ta'lim samaradorligini oshirish, bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va kognitiv faollikni rivojlantirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, STEAM, o'yin asosida o'qitish va loyihaviy yondashuv kabi metodlarning amaliy ahamiyati ochib beriladi.

Tayanch tushunchalar: raqamli pedagogika, maktabgacha ta'lim, innovatsion yondashuvlar, interaktiv ta'lim, multimedia texnologiyalari, STEAM ta'limi, o'yin asosida o'qitish (game-based learning), raqamli ta'lim resurslari, pedagogik innovatsiyalar, kognitiv rivojlanish, kompetensiyaviy yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), differensial ta'lim, loyihaviy faoliyat.

Аннотация. В данной статье анализируется значение цифровой педагогики и инновационных подходов в современной системе дошкольного образования, их интеграция в образовательный процесс, а также влияние на всестороннее развитие детей. Освещаются вопросы повышения эффективности обучения с использованием цифровых технологий, формирования у детей самостоятельного мышления, креативности и когнитивной активности. Также раскрывается практическая значимость таких методов, как STEAM-образование, игровое обучение и проектный подход.

Ключевые слова: цифровая педагогика, дошкольное образование, инновационные подходы, интерактивное обучение, мультимедийные технологии, STEAM-образование, игровое обучение, цифровые образовательные ресурсы, педагогические инновации, когнитивное развитие, компетентностный подход, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), дифференцированное обучение, проектная деятельность.

Abstract. This article analyzes the importance of digital pedagogy and innovative approaches in the modern preschool education system, their integration into the educational process, and their impact on the comprehensive development of children. The study highlights the role of digital technologies in increasing the effectiveness of education, as well as in developing independent thinking, creativity, and cognitive activity in children. In addition, the practical

significance of such methods as STEAM education, game-based learning, and project-based approaches is revealed.

Keywords: digital pedagogy, preschool education, innovative approaches, interactive learning, multimedia technologies, STEAM education, game-based learning, digital educational resources, pedagogical innovations, cognitive development, competency-based approach, information and communication technologies (ICT), differentiated instruction, project-based learning.

Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim tizimida tub o'zgarishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy bolalar "raqamli avlod" vakillari sifatida axborotni tez qabul qiladi va interaktiv muhitda samarali o'rganadi. Shu bois, ta'lim jarayonini raqamlashtirish va innovatsion metodlarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli pedagogika – bu ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishga asoslangan pedagogik yondashuvdir. U multimedia vositalar, elektron resurslar, mobil ilovalar va interaktiv platformalarni o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'limda raqamli pedagogika quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- ta'lim jarayonini qiziqarli va interaktiv qilish;
- bolalarning vizual va eshitish orqali o'rganish qobiliyatini rivojlantirish;
- individual yondashuvni ta'minlash;
- masofaviy va aralash ta'lim shakllarini qo'llash.

Innovatsion yondashuvlarning o'rni

Innovatsion pedagogik yondashuvlar ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ularning eng muhimlari quyidagilardir:

1. STEAM ta'limi – STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi bolalarda mantiqiy fikrlash, muammo yechish va ijodkorlikni rivojlantiradi.

2. O'yin asosida o'qitish (Game-based learning) – maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin asosiy faoliyat turi hisoblanadi. Shu sababli, o'yin orqali ta'lim berish eng samarali metodlardan biridir.

3. Loyihaviy faoliyat – bu yondashuv bolalarning mustaqil fikrlashi, jamoada ishlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi.

4. Differensial yondashuv – har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim tashkil etish imkonini beradi.

Raqamli pedagogikaning afzalliklarini quyidagilarda ko'rishimiz mumkin:

- ta'lim sifati va samaradorligini oshiradi;
- bolalarda raqamli savodxonlikni shakllantiradi;
- ta'lim jarayonini individuallashtiradi;
- pedagoglar uchun yangi metodik imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli pedagogikani maktabgacha ta'lim tizimiga joriy etish jarayoni bir qator tizimli va amaliy muammolar bilan bog'liq. Ushbu muammolarni chuqur tahlil qilish va ularning samarali yechimlarini ishlab chiqish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Avvalo, pedagoglarning raqamli kompetensiyasining yetarli darajada shakllanmaganligi dolzarb muammolardan biridir. Ko‘plab tarbiyachilar axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishda yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega emas, bu esa raqamli vositalardan samarali foydalanishga to‘sqinlik qiladi. Ayniqsa, interaktiv platformalar, ta’limiy ilovalar va multimedia resurslaridan metodik jihatdan to‘g‘ri foydalanish bo‘yicha tajriba yetishmaydi. Ushbu muammoni hal etish uchun pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlash, maxsus treninglar, seminarlar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Shu bilan birga, amaliy mashg‘ulotlarga asoslangan o‘quv dasturlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi muhim muammo – maktabgacha ta’lim tashkilotlarining texnik bazasi yetarli darajada rivojlanmaganligidir. Ko‘plab muassasalarda zamonaviy kompyuterlar, planshetlar, interaktiv doskalar va barqaror internet tarmog‘i mavjud emas yoki yetarli emas. Bu holat raqamli pedagogikani to‘liq joriy etishga to‘sqinlik qiladi. Mazkur muammoni bartaraf etish uchun ta’lim muassasalarini bosqichma-bosqich zamonaviy texnik vositalar bilan jihozlash, davlat va xususiy sektor hamkorligini yo‘lga qo‘yish, shuningdek, raqamli infratuzilmani rivojlantirish zarur.

Uchinchi muammo – raqamli texnologiyalarning bolalar salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatish ehtimoli bilan bog‘liq. Uzoq vaqt davomida ekran qarshisida o‘tirish bolalarning ko‘rish qobiliyatiga, asab tizimiga va jismoniy faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, raqamli vositalardan foydalanishda me’yoriy yondashuvni ta’minlash muhimdir. Xususan, mashg‘ulotlar davomiyligini yosh xususiyatlariga mos ravishda belgilash, ekran vaqtini cheklash, faol harakatli o‘yinlar bilan uyg‘unlashtirish va gigiyenik talablarga qat’iy rioya qilish talab etiladi.

Shuningdek, kontent sifati masalasi ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo‘ljallangan raqamli ta’lim resurslari pedagogik va psixologik jihatdan asoslangan, yoshga mos va xavfsiz bo‘lishi kerak. Shu bois, milliy va madaniy qadriyatlarga mos, sifatli raqamli kontent yaratish muhim vazifa hisoblanadi.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv zarur bo‘lib, u quyidagilarni o‘z ichiga oladi: pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, bolalar salomatligini muhofaza qilish choralari kuchaytirish hamda sifatli raqamli ta’lim resurslarini ishlab chiqish. Faqatgina shu tarzda raqamli pedagogikaning samarali joriy etilishi va uning ijobiy natijalarga erishishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy maktabgacha ta’limda raqamli pedagogika va innovatsion yondashuvlardan samarali foydalanish ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Ular bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlab, kelajak avlodni zamonaviy jamiyat talablariga mos holda tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. (2023). *Digital Learning and Transformation of Education*. Paris: UNESCO Publishing.

2. UNICEF. (2022). *Early Childhood Education and Digital Technologies*. New York: UNICEF.
3. OECD. (2021). *Education in a Digital World: Trends and Insights*. Paris: OECD Publishing.
4. European Commission. (2020). *Digital Education Action Plan (2021 – 2027)*. Brussels.
5. Ministry of Preschool and School Education of the Republic of Uzbekistan. (2022). *Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi*. Toshkent.
6. World Health Organization. (2019). *Guidelines on Physical Activity, Sedentary Behaviour and Sleep for Children Under 5 Years of Age*. Geneva: WHO.
7. Marc Prensky. (2001). *Digital Natives, Digital Immigrants*. On the Horizon, 9(5).
8. Neil Selwyn. (2016). *Education and Technology: Key Issues and Debates*. London: Bloomsbury.
9. Diana Laurillard. (2012). *Teaching as a Design Science*. New York: Routledge.
10. Linda Darling-Hammond. (2020). *The Flat World and Education*. New York: Teachers College Press.

© Nazirova Guzal Malikovna, 2026

RAQAMLI INTERAKTIV O'YINLAR – MAKTABGACHA TA'LIMNI TRANSFORMATSIYA QILUVCHI KUCH

Xujamberdiyeva Shahnoza Kupaysinovna,
Namangan davlat pedagogika instituti professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli interaktiv o'yinlarning maktabgacha ta'lim jarayonidagi pedagogik imkoniyatlari va ularning ta'limni transformatsiya qilishdagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu o'yinlarning kognitiv, emotsional va kommunikativ rivojlanishga ta'siri ilmiy asosda yoritiladi. Raqamli interaktiv o'yinlarning didaktik xususiyatlari hamda ularni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish mexanizmlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: raqamli interaktiv o'yinlar, maktabgacha ta'lim, ta'lim transformatsiyasi, kognitiv rivojlanish, emotsional idrok, kommunikativ ko'nikmalar, didaktik tizim, interaktiv muhit.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические возможности цифровых интерактивных игр в дошкольном образовании и их роль в трансформации образовательного процесса. В исследовании научно обосновано влияние этих игр на когнитивное, эмоциональное и коммуникативное развитие детей. Также раскрываются дидактические особенности цифровых интерактивных игр и механизмы их эффективной интеграции в образовательный процесс.

Ключевые слова: цифровые интерактивные игры, дошкольное образование, трансформация образования, когнитивное развитие, эмоциональное восприятие, коммуникативные навыки, дидактическая система, интерактивная среда.

Abstract. This article examines the pedagogical potential of digital interactive games in preschool education and their role in transforming the educational process. The study scientifically substantiates the impact of these games on children's cognitive, emotional, and communicative development. It also identifies the didactic features of digital interactive games and the mechanisms for their effective integration into the learning process.

Keywords: digital interactive games, preschool education, educational transformation, cognitive development, emotional perception, communicative skills, didactic system, interactive environment.

Maktabgacha ta'lim tizimi bugungi kunda jamiyatning raqamli rivojlanish bosqichi bilan bevosita bog'liq holda yangilanib borayotgan davrda, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarning kirib kelishi nafaqat o'quv vositalarini yangilash, balki ta'limning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatida o'yin yetakchi o'rin tutishini inobatga olganda, raqamli muhitda tashkil etilgan interaktiv o'yinlar ta'limning samaradorligini oshiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda [3.4]. Shunga qaramay, mavjud ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar ko'proq umumiy kompetensiyalarni shakllantirish nuqtayi nazaridan yoritilib, aynan maktabgacha ta'lim jarayonida raqamli interaktiv o'yinlarning tizimli pedagogik imkoniyatlari yetarlicha chuqur va kompleks o'rganilmagan.

Raqamli interaktiv o'yinlar ko'pincha amaliy darajada qo'llanilayotgan bo'lsa-da, ularning didaktik mohiyati, rivojlantiruvchi salohiyati hamda ta'lim jarayonini o'zgartirishdagi (transformatsiya qilishdagi) aniq mexanizmlari ilmiy jihatdan yetarli asoslanmagan. Xususan, ushbu o'yinlarning bolalarda kognitiv faollikni kuchaytirishi, mustaqil fikrlashni rivojlantirishi, emotsional-idrok jarayonlariga ta'siri hamda kommunikativ faoliyatni faollashtirishdagi o'rni ko'proq tavsifiy darajada bayon etilib, tizimli pedagogik model sifatida talqin etilmayotgani uchun, ularni ta'lim jarayoniga maqsadga muvofiq va samarali integratsiya qilishda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi [6].

Raqamli interaktiv o'yin tushunchasini pedagogik nuqtayi nazardan talqin etish, avvalo, uning tarkibiy unsurlarini – “raqamli o'yin”, “interaktivlik” va “ta'limiy o'yin” kategoriyalarini o'zaro bog'liq holda izohlashni talab etadi. Raqamli o'yin deganda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida yaratilgan, ma'lum qoidalar tizimiga ega bo'lgan hamda foydalanuvchi faol ishtirokini talab qiluvchi virtual o'yin muhiti tushuniladi. Interaktivlik esa mazkur jarayonda subyekt va raqamli muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirning faol, ikki tomonlama xarakterini ifodalaydi, ya'ni bola nafaqat tayyor axborotni qabul qiladi, balki o'z harakati orqali o'yin jarayonini boshqaradi, natijaga ta'sir ko'rsatadi. Ta'limiy o'yin esa didaktik maqsadga yo'naltirilgan bo'lib, unda o'yin faoliyati orqali bilim, ko'nikma va malakalar shakllantiriladi. Ushbu uch tushuncha integratsiyasida raqamli interaktiv o'yin pedagogik hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

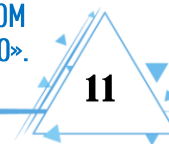
Pedagogik talqinda raqamli interaktiv o'yinlar shunchaki texnologik vosita emas, balki o'quv faoliyatini tashkil etishning faoliyatga yo'naltirilgan, shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlarini uyg'unlashtiruvchi didaktik tizim sifatida qaraladi [2]. Ular bolani passiv tomoshabindan faol ishtirokchiga aylantiradi, o'rganish jarayonini esa bevosita tajriba, sinov va o'zaro ta'sir asosida tashkil etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari – obrazli tafakkur ustuvorligi, emotsional qabul qilishning kuchliligi, o'yin faoliyatiga tabiiy ehtiyoj – raqamli interaktiv o'yinlarning pedagogik samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir [5]. Aynan shu yosh davrida bola atrof-muhitni ko'proq tasavvur, hissiy tajriba va faol harakat orqali anglaydi. Raqamli interaktiv o'yinlar esa ushbu xususiyatlarga mos ravishda vizual, eshitish va harakat komponentlarini birlashtirib, kompleks idrokni ta'minlaydi. Bu didaktik imkoniyatlar amaliy jihatdan

turli raqamli interaktiv o'yinlar misolida namoyon bo'ladi. Maktabgacha ta'lim jarayonida qo'llaniladigan raqamli interaktiv o'yinlar o'z mazmuni va didaktik yo'nalishiga ko'ra turli nomlar bilan ifodalanadi va ularning har biri muayyan o'quv vazifasini bajarishga xizmat qiladi. Masalan, "Color Match", "Shape Sorter", "Alphabet Match", "Number Hunt" kabi o'yinlar bolalarda rang, shakl, harf va sonlar haqidagi dastlabki tasavvurlarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, ular kognitiv faollikni oshirish bilan birga, idrok va diqqatni rivojlantiradi. "Phonics Fun" kabi o'yinlar orqali tovush va harf o'rtasidagi bog'lanish mustahkamlanadi, bu esa nutq rivoji va o'qish savodxonligining boshlang'ich asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur o'yinlar vizual va interaktiv xususiyati bilan bolalarning o'quv jarayoniga faol jalb etilishini ta'minlaydi. "Puzzle Challenge", "Memory Game", "Spot the Difference", "Sequence Builder" kabi mantiqiy o'yinlar bolalarning tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilsa, "Role Play Adventure", "Virtual Shop", "Story Builder" kabi rolli va ijodiy o'yinlar ijtimoiy tajriba hamda kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. "Drag and Drop Game", "Touch and Find", "Interactive Dance Game" kabi harakatli va sensor o'yinlar bolalarning sezgi organlari va motor faoliyatini faollashtirib, o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi. Bundan tashqari, raqamli interaktiv o'yinlar bolalarning kognitiv faolligini oshirish, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarda yechim topish hamda kommunikativ faoliyatni faollashtirish imkonini beradi [7]. Ular o'yin jarayonida bolaning faol ishtirokini ta'minlab, uning individual rivojlanish sur'ati va qiziqishlariga moslashish xususiyatiga ega.

Maktabgacha yosh davri bolaning psixik rivojlanishida eng faol va sezgir bosqichlardan biri bo'lib, aynan shu davrda idrok, tasavvur, emotsional qabul qilish hamda o'yin faoliyati yetakchi ahamiyat kasb etadi [1]. Pedagogik va psixologik yondashuvlar nuqtayi nazaridan bu davrda bola atrof-muhitni bevosita tajriba, hissiy ta'sir va obrazlar orqali anglaydi. Uning tafakkuri hali mantiqiy-abstrakt darajada emas, balki obrazli va konkret xarakterga ega bo'lib, o'rganish jarayoni ko'proq ko'rish, eshitish va faol harakat bilan bog'liq holda kechgani uchun, ta'lim mazmunini yetkazishda an'anaviy tushuntirishdan ko'ra, vizual, interaktiv va o'yin elementlariga asoslangan yondashuv yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning idroki yaxlit va emotsional rang-baranglik bilan ajralib turadi. Ular voqelikni alohida qismlarga ajratib tahlil qilishdan ko'ra, umumiy obraz sifatida qabul qiladi. Shuningdek, emotsional javob reaksiyalari kuchli bo'lib, har qanday ta'limiy ta'sir hissiy tajriba orqali mustahkamlanadi. Tasavvur esa ushbu yoshda nihoyatda faol bo'lib, bola real va xayoliy obrazlarni erkin uyg'unlashtira oladi, bu esa uning ijodiy fikrlashining shakllanishiga zamin yaratadi. Aynan shu psixologik xususiyatlar o'yin faoliyatining yetakchi faoliyat turi sifatida ustuvorligini belgilaydi.

O'yin maktabgacha yoshdagi bola uchun nafaqat hordiq chiqarish vositasi, balki bilish, ijtimoiylashuv va o'zini ifodalashning asosiy shaklidir. Bola o'yin jarayonida atrof-muhitni modellashtiradi, rollarni o'zlashtiradi, muammoli vaziyatlarni hal qiladi va yangi tajriba orttiradi, o'yin faoliyati tabiatan ta'limiy jarayon

bilan uyg'unlashgan bo'lib, uni samarali tashkil etish pedagogik maqsadlarni amalga oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Raqamli interaktiv o'yinlar aynan ushbu psixologik va kognitiv xususiyatlarga mos kelishi bilan ajralib turadi. Ular vizual va eshitish komponentlarini birlashtirib, bolaning kompleks idrokini faollashtiradi, o'yin jarayonini esa boshqariladigan va maqsadga yo'naltirilgan shaklga keltiradi. Interaktivlik tufayli bola o'yin jarayonining faol subyekti sifatida qatnashadi, bu esa uning kognitiv faolligini oshiradi, mustaqil qaror qabul qilish va sabab-oqibat bog'liqliklarini anglash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Raqamli o'yinlar bolalarning emotsional jalb etilishini kuchaytirib, o'rganilayotgan mazmunni yanada chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Raqamli interaktiv o'yinlarning ta'lim beruvchi imkoniyat ularning ko'p funksiyali pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lishi bilan belgilanadi. Ular maktabgacha ta'lim jarayonida nafaqat bilim berish, balki bola shaxsining har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiluvchi kompleks didaktik resurs sifatida qaraladi. Raqamli o'yinlar o'z mohiyatiga ko'ra rivojlantiruvchi, o'rgatuvchi, motivatsion va kommunikativ funksiyalarni bir butun tizimda uyg'unlashtiradi, bu esa ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligini sezilarli darajada oshiradi[4].

Rivojlantiruvchi funksiyasi, avvalo, bolalarning kognitiv jarayonlarini faollashtirish bilan bog'liq. Raqamli interaktiv o'yinlar orqali bola kuzatadi, taqqoslaydi, muammoli vaziyatlarni hal etadi va sabab-oqibat bog'liqliklarini anglaydi. Bu jarayonda uning idroki, xotirasi, tafakkuri va tasavvuri izchil rivojlanadi. Ayniqsa, o'yin muhitida berilgan vazifalarning bosqichma-bosqich murakkablashuvi bolaning aqliy faoliyatini rag'batlantirib, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

O'rgatuvchi funksiyasi raqamli o'yinlarning didaktik mazmuni bilan bevosita bog'liqdir. Ta'limiy maqsad asosida ishlab chiqilgan o'yinlar bolalarga yangi bilimlarni oson va tushunarli shaklda yetkazadi. Vizual va eshitish elementlari uyg'unligi, takrorlash imkoniyati hamda faol ishtirok mexanizmi o'rganilayotgan materialni samarali o'zlashtirishga yordam beradi. Natijada, o'quv jarayoni majburiy faoliyatdan ko'ra, qiziqarli va mazmunli o'yin jarayoniga aylanadi.

Motivatsion funksiyasi raqamli interaktiv o'yinlarning eng muhim jihatlari-dan biridir. O'yin jarayonidagi qiziqarli syujet, mukofotlash tizimi, natijani darhol ko'rish imkoniyati bolalarda o'rganishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Bu esa ichki motivatsiyani kuchaytirib, bolaning faol ishtirokini ta'minlaydi. O'yin orqali o'rganish jarayoni bola uchun tabiiy va qoniqarli faoliyatga aylanadi, bu esa ta'lim samaradorligini oshiradi.

Kommunikativ funksiyasi esa raqamli o'yinlarning ijtimoiylashuv jarayoniga qo'shayotgan hissasida namoyon bo'ladi. Interaktiv o'yinlar individual yoki jamoaviy tarzda tashkil etilishi mumkin bo'lib, ular bolalar o'rtasida muloqot, hamkorlik va fikr almashuvni rag'batlantiradi. Ayniqsa, rolli va hamkorlikka asoslangan o'yinlar bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni, o'z fikrini ifodalash va boshqalarni tinglash madaniyatini rivojlantiradi.

Xulosa shundan iboratki, raqamli interaktiv o‘yinlar maktabgacha ta’limda oddiy texnologik vosita emas, balki bolaning psixologik xususiyatlariga mos keluvchi va o‘quv jarayonini tubdan yangilovchi kompleks didaktik tizim sifatida namoyon bo‘ladi: ular kognitiv faollikni kuchaytiradi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi, emotsional-idrok jarayonlarini chuqurlashtiradi hamda kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantiradi, biroq ushbu imkoniyatlar to‘liq samaraga erishishi uchun ularni tizimli pedagogik model asosida ilmiy jihatdan asoslab, maqsadli va izchil integratsiya qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Батенова Ю.В. Цифровые интерактивные технологии в детском саду или как оправдать растущие ожидания // Современные наукоемкие технологии. – 2024. – № 9. – С. 79 – 85. – DOI: 10.17513/snt.40152.
2. Blumberg F.C. Current state of play: Children’s learning in the context of digital games // Journal of Children and Media. – 2024. – Vol. 18, № 2. – P. 293 – 299.
3. Flynn R.M., Richert R.A., Wartella E. Play in a digital world: How interactive digital games shape the lives of children // American Journal of Play. – 2019. – Vol. 12, № 1. – P. 54 – 73.
4. Kankaanranta M., Koivula M., Laakso M.-L., Mustola M. Digital games in early childhood: Broadening definitions of learning, literacy, and play // Serious Games and Edutainment Applications. Volume II / eds. M.Ma, A.Oikonomou. – Cham: Springer International Publishing, 2017. – P. 349 – 367.
5. Resnick M. Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play. – Cambridge, MA: MIT Press, 2017. – 154 p.
6. Серых Е.М., Бусловская М.А., Шестакова Л.А., Сорокина Г.В. Интерактивные игры как средство повышения познавательной активности дошкольников // Психология и педагогика: методика и проблемы. – 2010. – № 2. – С. 218 – 223.
7. Xiong Zh., Liu Q., Huang X. The influence of digital educational games on preschool children’s creative thinking // Computers & Education. – 2022. – Vol. 189. – Article 104578. – 18 p.

© *Xo‘jamberdiyeva Shahnoza Ko‘paysinovna, 2026*

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ ДЕТСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

*Десяткова Ирина Сергеевна,
детский сад № 245, Екатеринбург, заведующий,
irina.desiatcova@yandex.ru*

*Царегородцева Елена Анатольевна,
Уральский государственный педагогический университет,
кандидат педагогических наук, доцент,
e.a.caregorodceva@yandex.ru*

Аннотация. Данная статья посвящена актуальной проблеме развития цифровой компетентности педагогов дошкольного и начального общего образования в контексте цифровой трансформации образования. Авторы раскрывают методическое сопровожде-

ние педагогов дошкольных учреждений и начальной школы по развитию профессиональных компетенций педагогов в использовании цифровых образовательных ресурсов (ЦОР) в образовательном процессе.

Ключевые слова: методическое сопровождение, цифровая компетентность, персональная цифровая образовательная среда, цифровые образовательные ресурсы.

Abstract. This article is devoted to the urgent problem of developing the digital competence of preschool and primary school teachers in the context of the digital transformation of education. The authors reveal the methodological support of preschool and primary school teachers for the development of teachers' professional competencies in the use of digital educational resources (DRE) in the educational process.

Keywords: methodological support, digital competence, personal digital educational environment, digital educational resources.

Стремительное развитие и внедрение цифровых технологий и средств в образовании обуславливают необходимость изменения подходов к организации методической работы с педагогическими кадрами. Методическое сопровождение педагогов в условиях цифровой образовательной среды призвано обеспечить непрерывное профессиональное развитие, освоение и применение эффективных методик и цифровых инструментов в образовательной деятельности [1, 2]. Актуальным направлением методической работы в современных детских садах и школах является развитие у педагогов детства цифровой компетентности. Современные воспитатели и учителя должны уметь использовать разнообразные цифровые образовательные ресурсы, применять информационно-коммуникационные технологии в учебной и воспитательной деятельности, организовывать дистанционное взаимодействие с обучающимися и родителями. В связи с этим методическое сопровождение педагогов периода детства должно быть направлено на совершенствование ИКТ-компетенций (цифровых), освоение цифровых инструментов и сервисов для качественной организации образовательной деятельности [3, 4, 7].

В данной статье методическое сопровождение педагога с использованием цифровых образовательных ресурсов (далее ЦОР) рассматривается, как комплекс мер, направленных на повышение профессиональной компетентности педагогов детства в области использования ЦОР в образовательном процессе [8]. Раскроем основные этапы методического содержания учителей начальной школы и воспитателей ДОО в развитии цифровой компетентности.

Первоначально важно осуществлять анализ потребностей педагогов, который включает: выявление уровня владения цифровыми технологиями и цифровыми инструментами – оценка текущих навыков педагогов в использовании компьютеров, интерактивных досок, специализированного программного обеспечения и т.д.; определение потребностей в обучении, т.е. определение профессиональных «дефицитов» в использовании ЦОР для решения разнообразных педагогических задач (например, создание интерактивных уроков, проведение онлайн-тестирования, организация дистанционного обучения); анализ затруднений и определение причин, по которым и испытывают сложности в использовании ЦОР в образовательном процессе.

Следующий этап методического сопровождения предполагает подбор и предоставление ЦОР для решения профессиональных проблем: курирование репозитория ЦОР – создание и поддержание базы данных качественных и проверенных ЦОР, соответствующих учебным программам и возрастным особенностям обучающихся; рекомендации по выбору – предоставление педагогам рекомендаций по выбору наиболее подходящих ЦОР для конкретных занятий в ДОО, уроков в НОО или тем (составление каталогов, обзоров, рецензий и т.д.); обеспечение педагогам доступа к современным ЦОР (например, через школьную сеть, облачные сервисы, образовательные платформы) [6].

Методическое обучение и консультирование педагогов по вопросам использования цифровых ресурсов в обучении и воспитании детей предполагает: проведение обучающих мероприятий, как организация практико-ориентированных семинаров, мастер-классов, вебинаров и других форм обучения по использованию современных ЦОР для детей; индивидуальные консультации – предоставление педагогам индивидуальных консультаций по вопросам использования ЦОР.

Особенно важно в методическом сопровождении осуществлять мониторинг и оценку эффективности использования педагогами ЦОР в организации всего образовательного процесса (обучение, воспитание, развитие детей) [5]. К примеру, это оценивание эффективности использования ЦОР, т.е. сбор информации о том, какие цифровые ресурсы используют педагоги, как часто они это делают и насколько эффективно, а также оценка удовлетворенности педагогов методическим сопровождением по вопросам реализации цифровых технологий и инструментов в образовательной деятельности.

Реализация современных цифровых технологий и инструментов в образовательной деятельности порождает необходимость постоянного повышения цифровых компетенций у педагогов детства. Ключевым ресурсом для этого профессионального развития становится персональная цифровая образовательная среда (далее ПЦОС) для каждого педагога.

ПЦОС педагога представляет собой совокупность цифровых инструментов, ресурсов, сервисов и практик, обеспечивающих эффективную реализацию различных аспектов его профессиональной деятельности и личностного роста. В ходе методического сопровождения в рамках ПЦОС педагоги подбирают, интегрируют и применяют цифровые инструменты и ресурсы, соответствующие индивидуальным запросам, профессиональным задачам и предметной спецификации.

Одним из ключевых преимуществ ПЦОС педагогов является ее гибкость и адаптивность к постоянно меняющимся образовательным целям, задачам и условиям обучения-воспитания. Кроме того, в условиях методического сопровождения ПЦОС педагогов позволяет выстраивать индивидуальные образовательные маршруты в соответствии с его профессиональными дефицитами, выявленными в процессе диагностики. Опираясь на полученную обратную связь, учитель может целенаправленно подбирать наиболее оптимальные циф-

ровые инструменты и ресурсы для восполнения выявленных профессиональных пробелов.

В условиях цифровой трансформации образования особую актуальность приобретают такие формы методического сопровождения, которые позволяют адресно и оперативно реагировать на профессиональные запросы и выявленные дефициты у педагогов [11].

Одной из актуальных форм методического сопровождения педагогов в цифровой образовательной среде являются массовые открытые онлайн-курсы (МООК). Данный формат профессионального развития позволяет педагогам в удобное для себя время осваивать новые цифровые инструменты и образовательные технологии, знакомиться с лучшими практиками коллег из «дальних пространств». Например, на платформе «Учитель будущего» (ЦНППМ) повышение профессионального мастерства выстраивается по индивидуальному образовательному маршруту (ИОМ), на платформе Stepik представлены курсы «Применение VR-технологий в школьном образовании», «Дополненная реальность в школе: создание ARпроекта в EV Toolbox», «Быстрый старт в искусственный интеллект», направленные на развитие у педагогов компетенций в области использования сквозных цифровых технологий для обучения дошкольников и младших школьников.

Другой эффективной формой методической поддержки педагогов выступают сетевые педагогические сообщества, т.е. профессиональные объединения в цифровой среде, которые позволяют учителям и воспитателям не только обмениваться опытом, но и совместно разрабатывать различные цифровые образовательные ресурсы [4]. Примерами таких сообществ могут служить «Новатор. Национальное общество технологий в образовании», «Завуч.Инфо», «Педсовет.ру». Эффективная организация работы сетевых педагогических сообществ предполагает использование специализированных платформ, таких как LMS Moodle, вики-среды, социальные сервисы (Silfa). Участие педагогов в работе профессиональных онлайн-объединений дает им возможность не только совершенствовать ИКТ-цифровые компетенции, но и развивать такие важные качества, как креативность, критическое мышление, готовность к профессиональному сотрудничеству.

Заметную роль в методическом сопровождении педагогов в условиях цифровой образовательной среды играют виртуальные методические объединения, деятельность которых основывается на применении цифровых технологий. Так, организация онлайн-конференций, дистанционных конкурсов, вебинаров, мастер-классов с использованием видеоконференцсвязи и специализированных платформ позволяет охватить широкий круг педагогов независимо от их местонахождения, обеспечивает оперативность и гибкость в методической работе [5]. Кроме того, электронные ресурсы методических объединений (сайты, блоги, медиатеки) становятся важным источником актуальной информации, цифровых образовательных материалов для педагогов.

Наряду с традиционными формами методической работы (педагогические советы, методические совещания, семинары) все большую роль начинают

играть новационные форматы методического сопровождения педагогов в цифровой образовательной среде: вебинары, онлайн-консультации, дистанционные методические десанты, веб-квесты для педагогов. Данные формы позволяют обеспечить приобретение компетенций педагогами в осуществлении разнообразных форм интерактивного взаимодействия педагогов с другими коллегами, методистами, а также готовности к мобильному освоению аналитических и рефлексивных умений по обнаружению профессиональных дефицитов и осуществление совместного педагогического проектирования.

Таким образом, обобщая основные подходы в осуществлении методического сопровождения педагогов периода детства сосредоточены на профессиональное развитие цифровых компетенций в использовании разнообразных форм интерактивного взаимодействия в очном формате и в онлайн-формате (создание авторского цифрового контента, MOOK, сетевые сообщества, виртуальные методические объединения, вебинары, онлайн-консультации, онлайн-курсы и многое другое).

Последовательное и систематическое методическое сопровождение педагогов периода детства обеспечит не только высокую адаптивность педагогов в освоении цифрового образовательного пространства, но и освоение цифровых образовательных технологий и цифровых средств для организации качества обучения, воспитания и развития современных детей и начинающих подростков.

Список использованной литературы

1. Беляев А.В. Формирование цифровой компетентности педагога в условиях информатизации образования / Беляев А.В., Иванова С.В. // Педагогическое образование в России. – 2019. – № 6. – С. 57 – 64.
2. Гриншкун В.В. Методическое сопровождение формирования цифровой компетентности педагогов в системе повышения квалификации: монография / Гриншкун В.В., Левченко И.В. – М.: Изд-во «Перо», 2018. – 160 с.
3. Гуляева М.А. Цифровая трансформация методической работы в профессиональной образовательной организации // Профессиональное образование в России и за рубежом. 2021. №4 (44). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-transformatsiyametodicheskoy-raboty-v-professionalnoy-obrazovatelnoy-organizatsii> (дата обращения: 23.03.2026).
4. Литвинова С.Н. Цифровая трансформация образовательной среды дошкольной образовательной организации // Вестник ПСТГУ. Серия 4: Педагогика. Психология. 2021. №62. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-transformatsiya-obrazovatelnoysredy-doshkolnoy-obrazovatelnoy-organizatsii> (дата обращения: 11.03.2026).
5. Росткова Т.И. Перспективы применения цифровых технологий в дошкольной образовательной организации // Калининградский вестник образования. 2023. №1 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-primeneniya-tsifrovyyh-tehnologiy-v-doshkolnoy-obrazovatelnoy-organizatsii> (дата обращения: 23.03.2026).
6. Тарасова Н.В. Электронные образовательные ресурсы как дидактический инструмент цифровой трансформации общего образования: проблемы использования // ПНиО. 2022. №5 (59). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnye-obrazovatelnyeresursy-kak-didakticheskiy-instrument-tsifrovoy-transformatsii-obshchego-obrazovaniyaproblemy> (дата обращения: 23.03.2026).
7. Уразманова Ф.Н. Особенности сопровождения непрерывного профессионального развития педагогических кадров в условиях цифровой образовательной среды // Научное

обеспечение системы повышения квалификации кадров. 2023. №1 (54). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-soprovozhdeniya-nepreryvnogo-professionalnogo-razvitiya-pedagogicheskikh-kadrov-v-usloviyah-tsifrovoy-obrazovatelnoy> (дата обращения: 23.03.2026).

8. Устименко Т.А., Ляпах С.Н., Кондрашова А.И. Повышение методической компетенции педагога в области применения инструментов цифрового образования как фактор эффективного использования ресурса ФГИС "Моя Школа" // Kant. 2023. №3 (48). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/povyshenie-metodicheskoy-kompetentsii-primeneniya-instrumentov-tsifrovogo-obrazovaniya-kak-faktor-effektivnogo> (дата обращения: 11.03.2026).

© Десяткова Ирина Сергеевна, 2026

© Царегородцева Елена Анатольевна, 2026

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI PEDAGOGIKA VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BOLALARNING KREATIV RIVOJLANISHINI TA'MINLASH

Xujamberdiyeva Shaxnoza Kupaysinovna,

Namangan davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim kafedrası professori, p.f.d. (DSc)

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar va kreativ rivojlantiruvchi yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim muhitida bolalarning kognitiv, ijodiy va intellektual rivojlanishini ta'minlashda raqamli vositalar va interaktiv metodlarning o'rni yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali samaradorlikni oshirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar, kreativ yondashuv, maktabgacha ta'lim, kognitiv rivojlanish, interaktiv metodlar, ta'lim transformatsiyasi.

Аннотация. В данной статье анализируется значение цифровой педагогики, инновационных технологий и креативных развивающих подходов в системе дошкольного образования. Освещается роль цифровых инструментов и интерактивных методов в обеспечении когнитивного, творческого и интеллектуального развития детей. Также рассматриваются вопросы повышения эффективности образовательного процесса за счет внедрения инновационных технологий.

Ключевые слова: цифровая педагогика, инновационные технологии, креативный подход, дошкольное образование, когнитивное развитие, интерактивные методы, трансформация образования.

Abstract. This article analyzes the importance of digital pedagogy, innovative technologies, and creative developmental approaches in preschool education. It highlights the role of digital tools and interactive methods in enhancing children's cognitive, creative, and intellectual development. The study also examines ways to improve the effectiveness of the educational process through the implementation of innovative technologies.

Keywords: digital pedagogy, innovative technologies, creative approach, preschool education, cognitive development, interactive methods, educational transformation.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimi jadal raqamlashtirish jarayonini boshdan kechirmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim bosqichida zamonaviy pedagogik texnolo-

giyalarni qo‘llash bolalarning intellektual va kreativ salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli pedagogika va innovatsion texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va samarali qilish imkonini beradi.

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Shu sababli ushbu davrda kreativ fikrlash, tasavvur va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Raqamli vositalar esa ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi asosiy pedagogik resurs sifatida xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

1. Raqamli pedagogikaning maktabgacha ta’limdagi o‘rni. Raqamli pedagogika – bu ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishga asoslangan zamonaviy yondashuvdir. Maktabgacha ta’limda raqamli pedagogika bolalarning vizual, eshitish va amaliy idrokini rivojlantirishga yordam beradi. Multimediali o‘yinlar, interaktiv platformalar va mobil ilovalar bolalarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

2. Innovatsion texnologiyalar orqali kreativ rivojlanish. Innovatsion texnologiyalar – bu ta’lim jarayonini yangilovchi va samaradorligini oshiruvchi vositalar majmuasidir. Masalan, interaktiv doskalar, ta’limiy mobil ilovalar va raqamli o‘yinlar bolalarda ijodiy fikrlashni shakllantiradi. Bola muammoli vaziyatlarni hal qilish, tasvir yaratish va o‘z g‘oyalarini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

3. Kreativ rivojlanishning pedagogik mexanizmlari. Kreativ rivojlanish bolalarning mustaqil fikrlashi, tasavvuri va yangilik yaratish qobiliyatini shakllantirish jarayonidir. Bu jarayonda o‘yin faoliyati, loyiha asosida o‘qitish va STEAM yondashuvi muhim rol o‘ynaydi. Raqamli vositalar esa bu jarayonni yanada samarali va qiziqarli qiladi.

4. Raqamli muhitda pedagogning roli. Pedagog raqamli ta’lim muhitida yo‘naltiruvchi va tashkil qiluvchi vazifasini bajaradi. U bolalarga texnologiyalardan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatadi, ularning ijodiy fikrlashini qo‘llab-quvvatlaydi va individual yondashuvni ta’minlaydi. Shu bilan birga, pedagog raqamli vositalarni maqsadli va samarali qo‘llashi lozim.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli texnologiyalar ta’limni raqamlashtirishning ajralmas qismi hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda va ommaviy axborot vositalarida ta’lim jarayonini raqamlashtirishni qanday talqin qilish kerakligi, uning umumiy ta’lim jarayonini va ayniqsa maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi jarayonni qanday o‘zgartirishi haqida turli fikrlar bildiriladi.

Eng ko‘p uchraydigan ta’rif quyidagicha: raqamlashtirish – “axborotni raqamli shaklga o‘tkazish” demakdir. Raqamlashtirish ta’lim jarayonining mazmuni va amalga oshirish shartlarining sifat jihatdan o‘zgarishini nazarda tutadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonini raqamlashtirish – bu maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘qitish va rivojlantirish mazmuni, metodlari va shakllarini professional uskunalar, elektron vositalar, ta’lim tizimlari, onlayn platformalar hamda turli raqamli texnologiyalar asosida o‘zgartirish jarayonidir.

O‘z navbatida, raqamli texnologiyalar har qanday turdagi axborot bilan ishlash imkonini beruvchi muhim vositaga aylandi. Raqamli ta’lim texnologiyalari – bu elektron tizimlardan foydalangan holda o‘quv jarayonini tashkil etishning innovatsion usuli bo‘lib, u ko‘rgazmalilikni ta’minlaydi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanishning maqsadi – ta’lim sifatini va samaradorligini oshirish, shuningdek, bolalarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta’minlashdir. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar bolalarning ta’lim muassasasidan tashqaridagi ijtimoiy-madaniy tajribasining bir qismi hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

ma’lumotlarni saqlash, foydalanish va uzatish vositalari (bulutli saqlash tizimlari),

raqamli axborot manbalari,

yuqori tezlikdagi internet,

umumiy dasturlar (matn, grafik muharrirlar, elektron jadvallar, taqdimot va videomontaj vositalari),

hisoblash, chizish dasturlari,

elektron pochta va kommunikatorlar,

o‘quv dasturlari,

onlayn kurslar,

adaptiv trenajyorlar,

turli o‘quv muhitlari,

masofaviy ta’limni amalga oshirish dasturlari.

So‘nggi yillarda maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llashda sezilarli yutuqlarga erishildi. Ayniqsa, pandemiya sharoiti maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalarni tezkor o‘zlashtirishni yanada jadallashtirdi, chunki bolalar, ota-onalar va pedagoglar ta’lim dasturlarini masofaviy shaklda o‘zlashtirishga majbur bo‘ldilar.

Muloqot kanallari sifatida pedagoglar ijtimoiy tarmoqlar, messengerlar va boshqa raqamli platformalardan foydalandilar. Bu bir tomondan pedagogik faoliyatda raqamli texnologiyalar doirasini kengaytirdi, ikkinchi tomondan esa barcha ishtirokchilardan yangi ko‘nikmalarni tezkor o‘zlashtirishni talab qildi.

Pedagoglar o‘quv videoroliklari va taqdimotlar tayyorlab, ularni bulutli saqlash tizimlariga joylashtirdilar, shuningdek, internet platformalarida interaktiv topshiriqlar yaratdilar.

Ta’lim jarayonini raqamlashtirish samaradorligi pedagoglar va ta’lim tashkilotlari ma’muriyatining ushbu o‘zgarishlarga tayyorligiga bog‘liq. Shu bilan birga, davlat raqamli ta’lim muhitini joriy etish va samarali ishlashini ta’minlash uchun zarur sharoitlarni yaratishi lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tizimida raqamli pedagogika va innovatsion texnologiyalar bolalarning kreativ rivojlanishini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar ta’lim jarayonini zamonaviylashtiradi, bolalarning ijodiy va kognitiv salohiyatini rivojlantiradi. Shu sababli, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga keng joriy etish dolzarb vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonuni.
2. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi asoslari.
3. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularni qo'llash metodikasi.
4. UNESCO. Early Childhood Care and Education Reports.
5. Digital Pedagogy in Early Childhood Education, International Journal of Education Studies.

© Xujamberdiyeva Shaxnoza Kupaysinovna, 2026

**RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA
GERONTOPEdagogIK METODLAR ORQALI PROFESSOR-
O'QITUVCHILARNING SHAXSIY SALOHIYATINI MUSTAHKAMLASH**

*Asranbayeva Munojatxon Xalimjanovna,
Namangan davlat pedagogika instituti professori, PhD*

Anotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilarning shaxsiy salohiyatini rivojlantirish va mustahkamlash masalalari gerontopedagogik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Zamonaviy raqamli muhitda pedagoglarning kasbiy faoliyati, ayniqsa, yoshi katta mutaxassislarning moslashuvchanligi, bilim va ko'nikmalarini yangilab borish zarurati ortib bormoqda.

Tadqiqotda gerontopedagogik metodlarning mazmuni, ularning raqamli texnologiyalar bilan integratsiyasi hamda professor-o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishidagi o'rni ochib berilgan. Shuningdek, maqolada raqamli transformatsiya jarayonida pedagoglarning kognitiv, kommunikativ va innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar asoslab beriladi.

Natijada, gerontopedagogik metodlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni professor-o'qituvchilarning shaxsiy salohiyatini mustahkamlash, ularning raqamli kompetentligini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilashda muhim omil ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: gerontopedagogika, transformatsiya, oliy ta'lim, shaxsiy salohiyat, professor-o'qituvchi, pedagogik metodlar, professional rivojlanish, ilmiy-pedagogik faoliyat.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы развития и укрепления личностного потенциала профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений в условиях цифровой трансформации на основе геронтопедагогического подхода. В современной цифровой среде возрастает необходимость адаптации педагогов, особенно специалистов старшего возраста, а также постоянного обновления их знаний и навыков.

В исследовании раскрывается содержание геронтопедагогических методов, их интеграция с цифровыми технологиями, а также их роль в непрерывном профессиональном развитии профессорско-преподавательского состава. Кроме того, обосновываются методические подходы, направленные на развитие когнитивных, коммуникативных и инновационных компетенций педагогов в условиях цифровой трансформации.

В результате доказано, что образовательный процесс, организованный на основе геронтопедагогических методов, является важным фактором укрепления личностного потенциала преподавателей, повышения их цифровой компетентности и улучшения качества образования.

Ключевые слова: геронтопедагогика, трансформация, высшее образование, личный потенциал, профессор-преподаватель, педагогические методы, профессиональное развитие, научно-педагогическая деятельность.

Abstract. *This article analyzes the issues of developing and strengthening the personal potential of higher education teaching staff in the context of digital transformation based on a gerontopedagogical approach. In the modern digital environment, there is an increasing need for teachers, especially older specialists, to adapt and continuously update their knowledge and skills.*

The study reveals the essence of gerontopedagogical methods, their integration with digital technologies, and their role in the continuous professional development of academic staff. It also substantiates methodological approaches aimed at developing cognitive, communicative, and innovative competencies of teachers in the process of digital transformation.

As a result, it is proven that the educational process organized on the basis of gerontopedagogical methods is an important factor in strengthening the personal potential of teachers, enhancing their digital competence, and improving the quality of education.

Keywords: *gerontopedagogy, higher education, personal potential, university professor, pedagogical methods, professional development, scientific-pedagogical activity.*

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida professor-o'qituvchilarning shaxsiy salohiyatini rivojlantirish masalasi nafaqat pedagogik jarayonlarning samaradorligini oshirish, balki ilmiy va ijtimoiy salohiyatni kengaytirish nuqtai nazaridan ham dolzarb hisoblanadi. Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish, ilmiy-pedagogik kadrlarning kreativ va innovatsion salohiyatini mustahkamlash, ularning motivatsion va emotsional barqarorligini ta'minlash oliy ta'lim muassasalarining strategik maqsadlaridan biri bo'lib qolmoqda. Shu munosabat bilan gerontopedagogika, ya'ni kattalar va keksa yoshdagi pedagoglar faoliyatini nazariy va amaliy jihatdan qo'llab-quvvatlash tizimi, professor-o'qituvchilarning shaxsiy va professional salohiyatini mustahkamlash vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Gerontopedagogika ilmiy-nazariy manbalarda bir necha yondashuvlar asosida tavsiflanadi: birinchidan, u shaxsning umr davomida rivojlanish jarayonlarini hisobga olgan holda pedagogik strategiyalarni ishlab chiqadi; ikkinchidan, bu yondashuv o'qituvchining motivatsion, kognitiv va emotsional komponentlarini uyg'unlashtirishga qaratilgan. Kattalar pedagogikasi, xususan gerontopedagogika, oliy ta'lim kontekstida professor-o'qituvchilarning tajribasi, kasbiy malakasi va shaxsiy resurslarini tizimli rivojlantirishga imkon yaratadi [1]. Shu jihatdan, u zamonaviy ta'lim jarayonida nafaqat o'quv jarayonini, balki ilmiy-pedagogik faoliyatning sifatini ham oshiruvchi muhim vosita sifatida qabul qilinadi. Shaxsiy salohiyat tushunchasi pedagogik psixologiya va gerontopedagogikada keng tahlil qilinadi. Salohiyat – bu shaxsning o'z resurslarini anglash, maqsadlarni belgilash va ularni amalga oshirish qobiliyatidir. Professor-o'qituvchilar uchun shaxsiy salohiyatning rivojlanishi nafaqat ilmiy faoliyatning sifatini oshiradi, balki ularning pedagogik innovatsiyalarga moslashuvi, o'quvchilar bilan samarali muloqot, motivatsiyani shakllantirish va ijodiy yondashuvlarni amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Gerontopedagogik metodlar ushbu jarayonda quyidagi asosiy yo'nalishlarda qo'llaniladi: psixologik barqarorlikni oshirish, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni integratsiya qilish va shaxsiy resurslarni optimallashtirish [2]. Oliy ta'limda professor-o'qituvchilarning shaxsiy salohiyatini shakllantirishda gerontopedagogik metodlarning samaradorligi bir qancha xalqaro tadqiqotlarda o'rganilgan. Masalan, Schmidt va kollegalari gerontopedagogik yondashuvlar orqali akademiklar orasida stressni boshqarish, motivatsiyani oshirish va kognitiv jarayonlarni yaxshi-

lash bo'yicha sezilarli ijobiy natijalarni qayd etganlar [3]. Shuningdek, Taylor va boshqalar professor-o'qituvchilarni doimiy professional rivojlanish dasturlari orqali shaxsiy va professional salohiyatini mustahkamlash mumkinligini ta'kidlaydilar. Ushbu tadqiqotlar gerontopedagogik metodlarning nafaqat kattalar pedagogikasi, balki oliy ta'lim tizimida samarali vosita sifatida ishlatilishini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Bundan tashqari, zamonaviy oliy ta'lim sharoitida professor-o'qituvchilarning shaxsiy salohiyatini rivojlantirishga talablar ortib bormoqda. Ta'lim jarayonining globalizatsiyasi, raqamli transformatsiya, innovatsion pedagogik texnologiyalarning keng qo'llanilishi shaxsiy resurslar va professional kompetensiyalarni doimiy yangilashni talab qiladi [4]. Gerontopedagogik metodlar esa ushbu o'zgarishlarga moslashish, stressni kamaytirish, shaxsiy va professional maqsadlarni aniqlash va ularni amalga oshirish imkoniyatlarini beradi. Shu nuqtai nazardan, gerontopedagogik yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish nafaqat professor-o'qituvchilarning shaxsiy salohiyatini oshiradi, balki oliy ta'lim sifatini yaxshilash, o'quv jarayonida kreativ va innovatsion yondashuvlarni joriy etish uchun muhim omil hisoblanadi. Professor-o'qituvchilarning shaxsiy salohiyatini rivojlantirishni ta'minlaydigan asosiy pedagogik strategiyalar ko'rib chiqiladi [5]. Bu strategiyalar orasida mentorlik, reflektiv amaliyot, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash, kasbiy o'sish va doimiy bilim olish tizimlari mavjud. Gerontopedagogik yondashuvlar bu strategiyalarni tizimli ravishda amalga oshirishga imkon beradi, chunki ular shaxsning tajribasi, psixologik holati va professional maqsadlarini birlashtiradi. Shu bilan birga, gerontopedagogik metodlar professor-o'qituvchilarni o'z-o'zini rivojlantirishga, ijodiy va akademik potensialini oshirishga rag'batlantiradi.

Ushbu tezisda oliy ta'lim muassasalarida professor-o'qituvchilarning shaxsiy salohiyatini rivojlantirish jarayonida gerontopedagogik metodlarning samaradorligini aniqlash maqsadida integrativ metodologik yondashuv tatbiq etildi. Tadqiqotning nazariy asosini gerontopedagogika va adult education sohasidagi ilmiy ishlanmalar tashkil qilgan bo'lib, ular professor-o'qituvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy komponentlarini uzviy birlashtirish imkonini berdi. Tadqiqotda birinchi navbatda nazariy tahlil va tizimli tadqiqot metodlari qo'llanilib, gerontopedagogik yondashuvlar va shaxsiy salohiyatni rivojlantirish bo'yicha xalqaro va mahalliy adabiyotlar, tadqiqotlar hamda empirik natijalar o'rganildi. Shu orqali oliy ta'limdagi professor-o'qituvchilarning shaxsiy va professional salohiyatini shakllantirishga ta'sir etuvchi nazariy va konseptual asoslar aniqlangan. Tadqiqotda shuningdek empirik metodlar so'rovnomalar, intervyular va kuzatuvlar orqali professor-o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalari, motivatsiyasi, emotsional barqarorligi va innovatsion yondashuvlarni qo'llash darajasi o'rganildi, bu esa gerontopedagogik metodlarning amaliy samaradorligini baholashga imkon yaratdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gerontopedagogik yondashuvlar professor-o'qituvchilarning motivatsiyasini, emotsional barqarorligini, kognitiv va professional kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi, shuningdek, ularni o'z-o'zini anglash va shaxsiy resurslarini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga rag'batlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bong M., Scofield N. (2003). Learning styles and motivation in higher education. Journal of Educational Psychology.
2. Desi E., Rayan, P.M. (2000). The «what» and «why» of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry.
3. Розенберг, М., Мартин, Л. (2017). *Career motivation and learning in young adults*. Journal of Career Development.
4. Khalimjanovna, A.M. (2022). Problems of moral education in non-habel families. *NeuroQuantology*, 20(21), 489.
5. Асранбоева, М.Х. (2016). Формирование стрессоустойчивости у учащейся молодежи вузов. *NovaInfo. Ru*, 2(42), 257-260.
6. Asranbayeva, M. (2024). Kasbiy refleksiya o'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishning muhim omili sifatida. *Nordik ilmiy-amaliy elektron jurnali*.

© Asranbayeva Munajatxon Xalimjanovna, 2026

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПЕДАГОГА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Урусова Асият Муссаевна,

*Карачаево-Черкесский государственный университет имени У.Д.Алиева,
доцент кафедры общей и педагогической психологии, канд. психол. наук,
e-mail: abotasheva@bk.ru*

Anotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik jihatlarini o'rganadi, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning ijodiy salohiyatini ochishga intilayotgan o'qituvchilarning ijtimoiy va ijodiy munosabatlariga e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: ijodiy amaliyotlar, maktabgacha yoshdagi bolalar, innovatsiya, hissiy intellekt, ijodkorlik, tasavvur, hissiy va psixologik qo'llab-quvvatlash.

Аннотация. В статье исследуются социально-психологические аспекты развития креативных способностей дошкольников с ориентацией на социальные и творческие установки педагогов, стремящихся к раскрытию творческого потенциала ребенка в условиях дошкольного образования.

Ключевые слова: креативные практики, дошкольник, инновации, эмоциональный интеллект, творчество, воображение, эмоционально-психологическая поддержка.

Abstract. This article examines the socio-psychological aspects of developing preschool children's creative abilities, focusing on the social and creative attitudes of educators seeking to unlock children's creative potential in preschool settings.

Keywords: creative practices, preschool children, innovation, emotional intelligence, creativity, imagination, emotional and psychological support.

В современной психолого-педагогической науке проблемы воспитания и развития детей дошкольного возраста экстраполируются на креативные способности и профессионально-важные качества педагогов, развитие их педагогического потенциала и творческих ресурсов. В научных исследованиях творческого потенциала и культурного кода личности (Е.П.Ильин, В.Н.Дру-

жинин, Е.Е.Туник) отмечаются следующие социально-психологические условия, содействующие формированию креативного ребенка: творческая составляющая восприятия и воображения, активность и ответственность. Поскольку креативность в отечественной психологии исследуется в качестве интегральной системы, включающей индикаторы качества дошкольного образования, соответственно фактором, определяющим такие параметры, становится профессиональная и творческая составляющие компетенции педагога. Принимая во внимание эту информацию, следует переоценить и адаптировать мотивацию студентов психолого-педагогических специальностей к развитию творчества детей-дошкольников.

Е.П.Ильин уточняет категорию «креативности», исследуя ее в следующих вариациях: в виде компетенции, в виде индивидуальной ценности и свойства субъекта, в виде уникального выбора [3]. Нам импонирует позиция В.Н.Дружинина и Н.В.Хазратовой, объединяющих творчество с иными способностями личности [1]. Проявления креативности можно проследить в:

- перцептивных особенностях творческого педагога (восприимчивость, сензитивность, устойчивость и фокусировка внимания);
- когнитивных свойствах личности (прозорливость, интуиция, информированность, воображение);
- характерологических свойствах (эмоциональная чуткость, пластичность, саморегуляция, коммуникативные способности).

Креативность педагога отражает его уникальные творческие свойства личности и способности. Сформировать и развить творческие способности детей может только творческий воспитатель, ищущий качественные педагогические методы и применяющий в профессиональной деятельности информационные технологии. Если Д.Симсон, вводя этот термин в научный оборот, определял креативность как индивидуальную особенность субъекта отказываться от стереотипов в мыслительной деятельности, то теперь сосуществуют когнитивное и личностное направления исследований креативности как уникального свойства личности. В первом – исследования творческой составляющей субъекта связаны с познавательной сферой и когнитивным мышлением, а во втором – личность связывается с ее творческим потенциалом и факторами его раскрытия.

Дошкольный возраст – сензитивный период в развитии креативности (творческое воображение, образное мышление, оригинальность проявления различных способностей). А.В.Запорожец, Л.Д.Лебедева указывают на присутствующую дошкольникам идентификацию со значимыми взрослыми, причем не внешнюю, а поведенческую – в виде взаимного обмена жизненным опытом и возможностями [2; 5].

В современных условиях развития дошкольного образования архиважно ориентировать педагогов на когнитивное обучение дошкольников вкупе с творческим и эмоциональным развитием. В.Ф.Одоевский указывал: «Ребенок воспитывается разными случайностями, его окружающими. Педагогика должна дать направление этим случайностям». Социальное благополучие ребенка

связано с учетом личных мотивов детей и реализуется с помощью креативных практик (визуальные, драматические, пластические формы творчества). Через лепку, театрализацию, танцы, песочные практики возможно мягко взаимодействовать с каждым ребенком и раскрывать его творческие ресурсы. Креативные практики дают возможность детям дошкольного возраста проживать свои эмоциональные состояния, развивать творческое мышление и качественно самовыражаться.

Функционал креативных практик следует рассматривать в системе:

- психолого-педагогическая диагностика (анализ продуктов деятельности и выявление тревожности, особенностей кругозора и мировосприятия ребенка);
- коррекционно-развивающие занятия (развитие эмоционального интеллекта, коммуникативных навыков, восприятия и воображения);
- превентивная функция (развитие навыков социально-психологической адаптации, повышение стрессоустойчивости, снижение агрессии);
- воспитательная функция (культурно-одобряемые способы проявления эмоций и чувств).

Создание развивающей среды в ДОУ тесно связано с педагогикой сотрудничества, девиз которой: «Мы вместе доплывем!». Когда педагог не дает готовых решений, не контролирует процесс «от и до», а поощряет и стимулирует поиски дивергентных решений и активности детей, в результате развивается эмоциональный интеллект, коммуникативные способности, формируется критическое и творческое мышление, систематизируются компетенции в области обучения и поведения.

Хорошо зарекомендовали себя следующие креативные практики: свободное рисование нетрадиционными материалами, игры-драматизации и кукольный театр, игра в «оркестр», импровизации в виде различных танцев, песочные композиции. Так, с целью снижения ситуативной и личностной тревожности нами применялись креативные изобразительные практики: «Нарисуй эмоцию», «Нарисуй сказочную страну»; для развития речи и коммуникативных способностей использовали техники драматизации «Зайка-побегайка и его друзья»; для проработки и снятия волнения можно применять креативную песочную практику «Маленькая страна» с тематическими мини-фигурками. Вовлечение родителей в организацию и проведение совместных встреч улучшает результаты социально-психологической поддержки дошкольников и развития их творческих инициатив. Такое взаимное обогащение творческими ресурсами и расширение кругозора всех участников усиливает интерес детей ко всему новому, углубляет реальные связи в микросоциуме, создает безопасную поддерживающую среду, необходимую для развития детей. Поликультурный компонент в совместной деятельности ДОУ и семьи позволяет изучить фольклор, традиции, музыку и искусство разных этносов и стран с акцентом на универсальные ценности, а также формирование уважения к разнообразию этнокультур. В результате педагоги единодушно отме-

чают у воспитанников следующие трансформации: коммуникативность детей, уверенность, конструктивное самовосприятие, креативное мышление.

Личность педагога и его социально-психологические установки оказывают важное влияние на развитие творчества у воспитанников. У каждого человека есть своя субъективная система таких установок, социально и индивидуально значимая только для него. Такие установки развиваются, стабилизируют поведение личности, трансформируются под влиянием социальной коммуникации в системе «педагог-воспитанник».

Мы исследовали взаимосвязи между психологическими намерениями и показателями креативности воспитателей ДОО «Мишутка» г. Карачаевска с помощью «Методики диагностики личностной креативности» (автор Е.Е.Тунник) [6] и «Опросника на креативность педагогов» (автор А.С.Кожуховская) [4]. Выборка: 22 воспитателя, стаж педагогической деятельности не учитывался.

Результаты исследования. Данные диагностики личностной креативности по шкалам «воображение», «риск», «сложность», «интерес» демонстрируют в среднем идентичный разброс значений, что свидетельствует о конструктивном самопринятии, любознательности, способности педагогов ДОО идти на риск, находить дивергентные решения в нестандартных ситуациях. Опрос воспитателей об их изобретательности и ориентации на инновации позволил выявить следующие их креативные установки: развитие своего творческого ресурса, развитие креативности воспитанников, организация благоприятных условий для развития творчества детей в группе и в ДОО, дифференцированный подход к детям, индивидуализированная эмоционально-психологическая поддержка. Наибольшую сложность испытывают педагоги в связи со шкалой «сложность», поскольку понимают необходимость создания специальных условий для развития креативности дошкольников, но не знают, как это реализовать на практике. Многие педагоги склонны скорее регламентировать деятельность детей, контролировать их инициативу.

Список литературы:

1. Дружинин В.Н., Хазратова Н.В. Экспериментальное исследование формирующего влияния микросреды на креативность // Психологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 83 – 93.
2. Запорожец А.В. Психическое развитие ребенка // Избранные психологические труды: в 2 томах. – М.: Педагогика, 1986. Т.1. – 318 с.
3. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 390 с.
4. Кожуховская А.С. Разработка опросника измерения установок на креативность у учителей // Вестник КГПУ им. В.П.Астафьева. – 2012. №04 (22). – С. 235 – 242.
5. Лебедева Л.Д. Практика творческого развития: подходы, диагностика, система занятий. – СПб.: Речь, 2020. – 256 с.
6. Тунник Е.Е. Психодиагностика творческого мышления. Креативные тесты. – СПб: УПМ, 1997. – 65 с.

МАЙЕВТИЧЕСКАЯ ИИ-ПЕРСОНА КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Романова Марина Александровна,

Московский городской педагогический университет,
профессор департамента методики обучения, д.психол.н, доцент

Муродходжаева Наталья Сергеевна,

Московский городской педагогический университет,
доцент департамента педагогики, к.п.н, доцент

Annotatsiya. *Pedagogik ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida talabaning mustaqil fikrlashini almashtirmaydigan, balki uni rivojlantirishga xizmat qiladigan sun'iy intellektdan foydalanish modellariga ehtiyoj ortib bormoqda. Bo'lajak maktabgacha ta'lim pedagoglarini tayyorlashdagi muhim muammolardan biri kasbiy fikrlashning yetarli darajada shakllanmaganligi bo'lib, bu ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni soddalashtirilgan tarzda tushunishda hamda tizimli tahlil o'rniga vaziyatli yechimlarga tayanishda namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada mayevtik AI-persona pedagogik vaziyatlarni refleksiv anglashni rivojlantirish, ularning ishtirokchilari pozitsiyalarini aniqlash, kasbiy mas'uliyat chegaralarini belgilash va asoslangan harakat strategiyalarini ishlab chiqishning didaktik vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada pedagogik oliy ta'lim talabalari tayyorlash jarayonida qo'llanilgan «Maktabgacha ta'lim metodisti» nomli AI-personani sinovdan o'tkazish mantig'i va natijalari yoritilgan. Uning qo'llanilishi fikrlashning tizimlilikini kuchaytirishi, refleksiyani rivojlantirishi va ishlab chiqilgan yechimlar sifatini oshirishi ko'rsatildi. Xulosa qilinishicha, AI-personaning pedagogik salohiyati uning ta'lim jarayoniga metodik jihatdan puxta va asosli integratsiya qilinishi bilan belgilanadi.*

Kalit so'zlar: *ta'limda sun'iy intellekt, AI-persona, raqamli didaktika, pedagogik ta'lim, maktabgacha ta'lim, kasbiy fikrlash, mayevtika, pedagogik vaziyatlar tahlili, refleksiya, ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi o'zaro munosabat.*

Аннотация. В условиях цифровой трансформации педагогического образования возрастает потребность в таких моделях использования искусственного интеллекта, которые не подменяют самостоятельную мыслительную деятельность студента, а способствуют её развитию. Одной из значимых проблем подготовки будущих педагогов дошкольного образования остается недостаточная сформированность профессионального мышления, проявляющаяся в упрощенном понимании ситуаций взаимодействия образовательной организации и семьи и в ориентации на ситуативные решения вместо системного анализа. В статье рассматривается майевтическая ИИ-персона как дидактический инструмент развития рефлексивного осмысления педагогических ситуаций, выявления позиций их участников, определения границ профессиональной ответственности и проектирования обоснованных стратегий действия. Представлены логика и результаты апробации ИИ-персоны «Методист ДОО» в подготовке студентов педагогического вуза. Показано, что её использование способствует усилению системности рассуждения, развитию рефлексии и повышению качества проектируемых решений. Сделан вывод о том, что педагогический потенциал ИИ-персоны определяется характером её методически выверенного включения в образовательный процесс.

Ключевые слова: искусственный интеллект в образовании, ИИ-персона, цифровая дидактика, педагогическое образование, дошкольное образование, профессиональное мышление, майевтика, педагогический кейс, рефлексия, взаимодействие образовательной организации и семьи.

Abstract. In the context of the digital transformation of teacher education, there is a growing need for models of artificial intelligence use that do not replace students' independent thinking but instead foster its development. One of the significant challenges in preparing future

preschool teachers is the insufficient development of professional thinking, manifested in a simplified understanding of interaction between educational institutions and families and in a tendency to rely on situational solutions rather than systematic analysis. This article examines a maieutic AI persona as a didactic tool for fostering reflective engagement with pedagogical situations, identifying the positions of their participants, defining the boundaries of professional responsibility, and designing well-grounded courses of action. The article presents the rationale and results of the pilot implementation of the AI persona "Methodologist of Preschool Education" in the training of students at a pedagogical university. The findings show that its use contributes to more systematic reasoning, enhances reflection, and improves the quality of proposed solutions. It is concluded that the pedagogical potential of an AI persona is determined by the quality of its methodologically sound integration into the educational process.

Keywords: artificial intelligence in education, AI persona, digital didactics, teacher education, preschool education, professional thinking, maieutics, pedagogical case, reflection, interaction between educational institutions and families.

Цифровая трансформация высшей школы выводит на первый план вопрос о дидактически оправданных моделях использования искусственного интеллекта. Международные документы UNESCO подчеркивают, что внедрение генеративного ИИ в образование должно быть человекоцентричным, этически выверенным и подчиненным образовательным целям [1; 2]. ОЭСР (Организация экономического сотрудничества и развития), в свою очередь, показывает, что повышение качества выполненного задания при помощи генеративного ИИ еще не означает реального обучения, если взаимодействие не встроено в педагогически продуманный сценарий [3]. Следовательно, для педагогического вуза принципиально важны такие формы работы с ИИ, которые усиливают аналитическую, рефлексивную и проектировочную деятельность студента, а не подменяют ее готовым текстом.

В настоящем исследовании принципиально разграничиваются генеративные модели искусственного интеллекта как технологическая основа, ИИ-инструменты как прикладные средства решения отдельных учебных задач и ИИ-персона как специально спроектированная дидактическая конструкция, встроенная в структуру учебной деятельности. В отличие от универсального цифрового помощника, ИИ-персона воспроизводит определенную профессиональную позицию, логику рассуждения и способ постановки вопросов, что позволяет рассматривать ее не как источник готовых ответов, а как средство организации педагогически направленного взаимодействия студентов с учебным содержанием.

Для подготовки будущих педагогов дошкольного образования данная проблема имеет особую значимость, поскольку в сфере взаимодействия образовательной организации и семьи студенту необходимо научиться видеть педагогическую ситуацию как систему взаимосвязанных позиций, интересов, ограничений и возможных последствий принимаемых решений. Вместе с тем практика подготовки показывает, что значительная часть студентов склонна воспринимать такую работу преимущественно как совокупность разовых мероприятий, не выходя на уровень системного анализа и долгосрочного проектирования взаимодействия с семьей. Тем самым возникает противоречие

между необходимостью формирования у будущего педагога способности к профессиональному анализу сложных педагогических ситуаций и недостаточной результативностью традиционных форм обучения в развитии данного качества. В этих условиях особую актуальность приобретает поиск таких дидактических решений, которые позволяли бы не упрощать профессиональную задачу до набора готовых алгоритмов, а организовывать у студента процесс последовательного педагогического рассуждения.

Цель исследования состояла в разработке и апробации майевтической ИИ-персоны, ориентированной на развитие профессионального мышления будущих педагогов дошкольного образования в сфере взаимодействия образовательной организации и семьи. В качестве такого дидактического решения была спроектирована ИИ-персона «Методист ДОО», понимаемая как специализированный цифровой собеседник, реализующий майевтическую стратегию педагогического взаимодействия [4]. Выбор именно этой стратегии был обусловлен тем, что она ориентирована не на передачу готового ответа, а на организацию последовательного рассуждения через систему вопросов, направленных на различение фактов и интерпретаций, выявление позиций участников ситуации, определение границ профессиональной ответственности и поиск педагогически обоснованного решения. Содержательная и функциональная настройка агента осуществлялась с учетом выявленных у студентов профессиональных дефицитов и опиралась на специально разработанную базу знаний, включавшую вопросы проактивного взаимодействия с семьями, персонализации работы с родителями, партнерской модели отношений, коммуникативной компетентности педагога, инклюзивной образовательной среды и фасилитации родительского сообщества.

Принципиальное значение майевтической ИИ-персоны для педагогического образования связано с тем, что она организует не упрощение профессиональной задачи, а ее когнитивное разворачивание. В традиционной практике взаимодействия с цифровыми инструментами студент нередко стремится как можно быстрее получить внешне корректный ответ, не проходя путь анализа внутренних противоречий ситуации. Между тем именно способность удерживать многопозиционность педагогического случая, видеть несопадение интересов участников, различать нормативный, этический и коммуникативный планы решения составляет ядро профессионального мышления будущего педагога. Майевтический формат в этом отношении оказывается особенно продуктивным, поскольку переводит работу с кейсом из режима подбора готовой меры в режим последовательного осмысления условий, ограничений и оснований педагогического действия. Тем самым ИИ-персона начинает выполнять не компенсаторную, а развивающую функцию, поддерживая у студента переход от ситуативного реагирования к профессионально выстроенному рассуждению.

Логика взаимодействия студента с ИИ-персоной строилась как последовательное углубление анализа педагогической ситуации, включавшее прояснение фактов, выявление позиций участников, определение границ профес-

сиональной ответственности и переход к обоснованию решения. Данная последовательность представлена на рисунке 1.

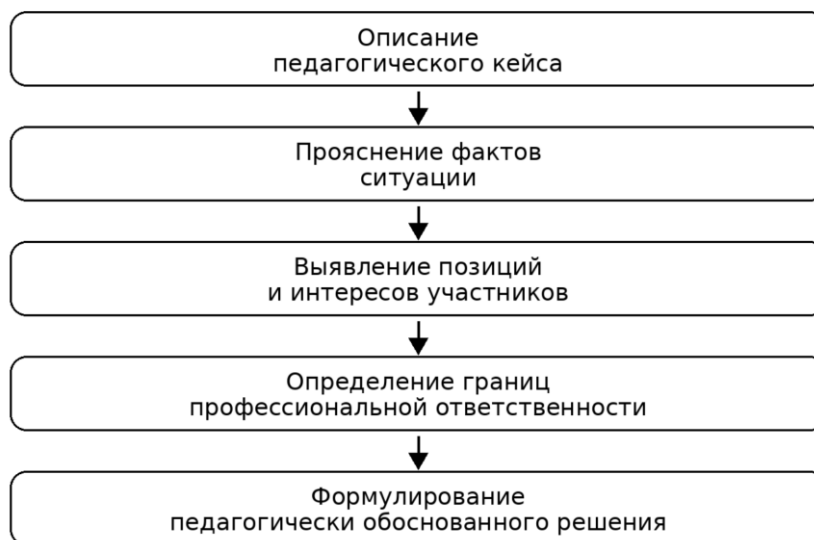

Рисунок 1. Логика майевтического взаимодействия студента с ИИ-персоной «Методист ДОО» при анализе педагогического кейса

Эмпирическую основу данной статьи составили результаты апробации, проведенной в Институте педагогики и психологии образования МГПУ в рамках дисциплины «Взаимодействие дошкольной образовательной организации и семьи». В исследовании участвовали 20 студентов бакалавриата и магистратуры по профилю «Дошкольное образование». В логике педагогического эксперимента учебная группа была разделена методом случайной выборки на контрольную и экспериментальную подгруппы. Обе подгруппы анализировали идентичный педагогический кейс, включавший многоуровневый конфликт между педагогом и родителями, затрагивавший вопросы профессиональных границ, различий в воспитательных стратегиях, недоверия к воспитателю и эмоциональной реакции семьи на педагогическую оценку поведения ребенка. При этом студенты экспериментальной группы дополнительно взаимодействовали с ИИ-персоной «Методист ДОО», тогда как контрольная группа работала с традиционными учебными материалами и консультационной поддержкой преподавателя. Оценка итоговых решений осуществлялась по критериям системности подхода, методологической обоснованности, учета позиций участников образовательных отношений, проработанности механизмов реализации и рефлексивности. Такая организация исследования позволила сопоставить не только качество предложенных решений, но и характер профессионального рассуждения студентов в условиях различной дидактической поддержки.

Анализ итоговых решений и наблюдение за ходом работы студентов показали, что взаимодействие с ИИ-персоной влияло прежде всего на характер профессионального рассуждения. Если в исходных ответах студентов нередко преобладало стремление к быстрым ситуативным мерам, связанным с отдельной беседой, консультацией или разовым организационным действием, то в

процессе работы с агентом рассуждение становилось более развернутым и системным. Студенты экспериментальной группы в большей степени учитывали позиции всех участников образовательных отношений, точнее различали факты и интерпретации, чаще обращались к анализу причин возникшего конфликта и к поиску педагогически обоснованных, а не только организационно удобных решений. Существенным результатом стало также усиление рефлексивной составляющей рассуждения. Майевтическая логика взаимодействия побуждала студентов не только формулировать решение, но и осмысливать собственные основания выбора, обнаруживать дефицит недостающей информации, уточнять границы профессиональной ответственности и соотносить предлагаемые действия с долгосрочной логикой взаимодействия образовательной организации и семьи. Полученные данные позволяют заключить, что педагогический эффект в данном случае определялся не самим фактом обращения к инструментам искусственного интеллекта, а характером их методически выверенного включения в учебную деятельность. ИИ-персона оказывалась продуктивной не как источник готового ответа, а как средство организации последовательного анализа, профессиональной рефлексии и проектирования решения в сложной педагогической ситуации.

Существенно, что выявленные изменения затронули не только качество итоговых решений, но и внутреннюю организацию профессионального анализа. В условиях работы с майевтической ИИ-персоной решение кейса приобретало характер последовательного смыслового развертывания ситуации. Для будущего педагога дошкольного образования это имеет особую значимость, поскольку профессиональная ошибка в подобных случаях часто связана не с отсутствием отдельных знаний, а с преждевременным переходом к действию без прояснения педагогического смысла происходящего. В этом состоит один из наиболее существенных образовательных эффектов апробированного подхода.

Полученные результаты позволяют рассматривать ИИ-персону как дидактический инструмент, объединяющий возможности индивидуализации, интеллектуального партнерства и педагогической модерации. Работа с таким агентом создает условия для движения студента в собственном темпе, возвращения к трудным моментам анализа и выстраивания индивидуальной траектории осмысления педагогического кейса. Это согласуется с современными международными подходами, в которых подчеркивается значимость педагогически осмысленного использования искусственного интеллекта и специальной подготовки преподавателя к работе с интеллектуальными системами в образовании. Вместе с тем проведенное исследование показало, что продуктивность ИИ-персоны определяется содержательной валидностью базы знаний, точностью настройки роли агента, его сценарным включением в структуру занятия и ясностью границ передачи функций. При длительном взаимодействии агент в отдельных случаях терял контекст и воспроизводил повторяющиеся вопросы, что подтверждает необходимость обязательной педагогической модерации. В связи с этим перспективы использования

искусственного интеллекта в педагогическом вузе следует связывать прежде всего с разработкой специализированных дидактических форматов, в которых технология подчинена логике учебной деятельности и работает на развитие профессионального мышления студентов [5].

Список литературы:

- [1] Miao, F., Holmes, W. Guidance for generative AI in education and research. Paris: UNESCO, 2023. 44 p. URL: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10176438> (дата обращения: 11.04.2026).
- [2] Рамки компетенций по искусственному интеллекту для учителей. Париж: ЮНЕСКО, 2024. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/ai-competency-framework-teachers> (дата обращения: 11.04.2026)
- [3] OECD. OECD Digital Education Outlook 2026: Exploring effective uses of generative AI in education. Paris: OECD Publishing, 2026. URL: <https://doi.org/10.1787/062a7394-en> (дата обращения: 11.04.2026)
- [4] Реморенко, И.М. Кандидатные подходы и методика использования специализированных систем генеративного искусственного интеллекта при изучении педагогики студентами университета / И.М.Реморенко, А.И.Савенков, М.А.Романова // Вестник МГПУ. Серия: Педагогика и психология. – 2024. – Т. 18, № 3. – С. 76 – 90. – DOI 10.25688/2076-9121.2024.18.3.05. – EDN CZABNM.
- [5] Чекалина, Т.А. ИИ-ДИДАКТИКА: НОВЫЙ ТРЕНД ИЛИ ЭВОЛЮЦИЯ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ? // Вестник Мининского университета. 2025. №2 (51). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ii-didaktika-novyy-trend-ili-evolyutsiya-protsessa-obucheniya> (дата обращения: 11.04.2026).

© Романова Марина Александровна, 2026
© Муродходжаева Наталья Сергеевна, 2026

RAQAMLI VA INNOVATSION YONDASHUVLAR ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK ONGNI RIVOJLANTIRISH

*Sultonova Nurxon Anvarovna,
Qo'qon davlat universiteti
Maktabgacha ta'lim kafedrasi dotsenti*

Аннотация. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ongni rivojlantirishda raqamli pedagogika va innovatsion yondashuvlarning o'rni tahlil etiladi. Raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar hamda STEAM, o'yin asosida o'qitish, loyihaviy va kreativ yondashuvlar orqali ekologik tarbiyani samarali tashkil etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, ekologik ongni shakllantirishning metodik yo'llari, mavjud muammolar va ularning yechimlari ilmiy asosda bayon etilgan.

Калит so'zlar: raqamli pedagogika, maktabgacha ta'lim, ekologik ong, innovatsion yondashuvlar, STEAM ta'limi, o'yin asosida o'qitish, loyihaviy faoliyat, kreativ yondashuv, ekologik tarbiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль цифровой педагогики и инновационных подходов в формировании экологического сознания у детей дошкольного возраста. Освещается эффективность использования цифровых технологий, интерактивных методов, а также таких подходов, как STEAM-образование, игровое обучение,

проектная деятельность и креативные методы в экологическом воспитании. Кроме того, на научной основе раскрываются методические пути формирования экологического сознания, существующие проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: цифровая педагогика, дошкольное образование, экологическое сознание, инновационные подходы, STEAM-образование, игровое обучение, проектная деятельность, креативный подход, экологическое воспитание, информационно-коммуникационные технологии.

Abstract. This article examines the role of digital pedagogy and innovative approaches in developing environmental awareness among preschool children. The study highlights the effectiveness of digital technologies, interactive methods, and approaches such as STEAM, game-based learning, project-based learning, and creative strategies in organizing environmental education. In addition, methodological ways of forming environmental awareness, existing challenges, and their possible solutions are analyzed on a scientific basis.

Keywords: digital pedagogy, preschool education, environmental awareness, innovative approaches, STEAM education, game-based learning, project-based learning, creative approach, environmental education, information and communication technologies.

Hozirgi davrda ekologik muammolar global tus olib, insoniyat oldida dolzarb vazifalarni qo'yimoqda. Shu nuqtai nazardan, ekologik ongni shakllantirish jarayonini maktabgacha yoshdan boshlash muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli pedagogika va innovatsion yondashuvlar ushbu jarayonni samarali tashkil etishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik tarbiya faqatgina bilim berish emas, balki tabiatga ehtiyotkor munosabatni shakllantirish, ekologik madaniyatni rivojlantirish va mas'uliyat hissini tarbiyalashni ham o'z ichiga oladi.

Raqamli pedagogika maktabgacha ta'lim jarayoniga yangi imkoniyatlar olib kiradi. Multimedia vositalar (video, animatsiya, interaktiv o'yinlar) orqali bolalarda ekologik tushunchalarni sodda va qiziqarli shaklda yetkazish mumkin. Masalan, tabiat hodisalari, hayvonot va o'simlik dunyosi haqidagi bilimlarni vizual materiallar orqali tushuntirish bolalarning idrokini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida:

- tabiatni virtual kuzatish;
- ekologik muammolarni modellashtirish;
- interaktiv mashg'ulotlar tashkil etish mumkin.

Bu esa bolalarda ekologik tafakkur va kuzatuvchanlikni rivojlantiradi.

Ekologik ongni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar muhim o'rin tutadi:

1. STEAM yondashuvi

STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi maktabgacha ta'limda ekologik ongni shakllantirishning kompleks va integrativ modeli sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu yondashuv orqali bolalar tabiat hodisalarini faqat kuzatibgina qolmay, balki ularni ilmiy asosda tushunishga harakat qiladi. Masalan, suvning bug'lanishi, o'simliklarning o'sishi yoki chiqindilarning tabiatga ta'siri oddiy tajribalar orqali tushuntiriladi.

STEAM yondashuvi quyidagi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi:

- bolalarda sabab-oqibat bog'lanishlarini anglash ko'nikmasini rivojlantiradi;

- muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topishga o'rgatadi;
- ekologik muammolarni oddiy modellash orqali tushuntiradi;
- fanlararo integratsiyani ta'minlaydi.

Masalan, "Suvni tejaymiz" mavzusida tajriba o'tkazish orqali bolalar suv resurslarining ahamiyatini amaliy ravishda anglaydi.

2. O'yin asosida o'qitish (Game-based learning)

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin yetakchi faoliyat turi bo'lib, aynan o'yin orqali berilgan bilimlar samarali o'zlashtiriladi. Ekologik mazmundagi o'yinlar bolalarda tabiatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi va ekologik xulq-atvorni rivojlantiradi.

O'yin asosida o'qitishning afzalliklari:

- bolalarning qiziqishi va motivatsiyasini oshiradi;
- ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradi;
- ekologik qoidalarni tabiiy ravishda singdiradi;
- faol ishtirok orqali mustahkam bilim hosil qiladi.

Masalan, "Toza muhit" o'yinida bolalar chiqindilarni to'g'ri saralashni o'rganadi, "Tabiatni asraymiz" rolli o'yinida esa o'zlarini tabiat himoyachisi sifatida tasavvur qiladi. Bu esa ekologik mas'uliyat hissini shakllantiradi.

3. Loyihaviy faoliyat (Project-based learning)

Loyihaviy yondashuv bolalarni amaliy faoliyatga jalb etish orqali ekologik ongni shakllantirishda samarali metod hisoblanadi. Bu jarayonda bolalar muayyan muammoni aniqlaydi, uni hal qilish yo'llarini izlaydi va natijani amaliy faoliyat orqali namoyish etadi.

Loyihaviy faoliyatning metodik ahamiyati:

- bolalarda mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi;
- jamoada ishlash va hamkorlik madaniyatini shakllantiradi;
- ekologik bilimlarni amaliyot bilan bog'laydi;
- mas'uliyat va tashabbuskorlikni rivojlantiradi.

Masalan, "Gul ekamiz" loyihasida bolalar o'simlik ekish, parvarish qilish va natijani kuzatish orqali tabiatga mehr uyg'otadi. "Chiqindilarni saralaymiz" loyihasi esa ekologik madaniyatni kundalik hayotga tatbiq etishga xizmat qiladi.

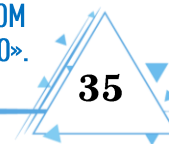
4. Kreativ yondashuv

Kreativ yondashuv bolalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish orqali ekologik tushunchalarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Bu yondashuvda bolalar tasviriy san'at, qo'l mehnati, dramatisatsiya va rolli o'yinlar orqali ekologik mavzularni o'zlashtiradi.

Kreativ yondashuvning afzalliklari:

- bolalarning tasavvur va fantaziyasini rivojlantiradi;
- ekologik muammolarga nisbatan shaxsiy munosabatni shakllantiradi;
- hissiy-intellektual rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi;
- ekologik qadriyatlarni chuqur singdiradi.

Masalan, chiqindi materiallardan yangi buyumlar yasash (eko-dizayn), tabiat manzaralarini chizish yoki "Tabiatni himoya qilamiz" mavzusida sahna ko'rinishlari tayyorlash orqali bolalarda ekologik ong va mas'uliyat hissi mustahkamlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ongni shakllantirish uzluksiz, tizimli va kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda turli metod va vositalarning uyg'un qo'llanilishi muhim ahamiyatga ega.

Tabiat bilan bevosita muloqot (ekskursiya, kuzatish). Bolalarning tabiat bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqasi ekologik tarbiyaning eng samarali shakllaridan biridir. Ekskursiyalar, sayrlar va kuzatuv mashg'ulotlari orqali bolalar o'simliklar, hayvonlar va tabiiy hodisalarni real muhitda o'rganadi. Bu jarayon ularning kuzatuvchanligini, tafakkurini va hissiy munosabatini rivojlantiradi. Masalan, fasllar almashinuvi yoki o'simliklarning o'sishini muntazam kuzatish orqali bolalarda tabiat qonuniyatlariga nisbatan tushuncha shakllanadi.

Raqamli resurslardan foydalanish (video, ilovalar). Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar ekologik bilimlarni samarali yetkazish vositasi sifatida xizmat qiladi. Multimediali videolar, animatsiyalar va interaktiv ilovalar orqali bolalar murakkab ekologik jarayonlarni sodda va qiziqarli shaklda anglaydi. Masalan, "tabiatni ifloslanishi" yoki "qayta ishlash jarayoni" kabi mavzularni vizual ko'rinishda taqdim etish ularning idrokini kuchaytiradi. Shu bilan birga, raqamli resurslardan foydalanish me'yor asosida tashkil etilishi zarur.

Muammoli vaziyatlar yaratish. Muammoli ta'lim bolalarni mustaqil fikrlashga undaydi. Ekologik mazmundagi muammoli vaziyatlar (masalan, "Agar daraxtlar kesilsa nima bo'ladi?", "Nega suvni tejash kerak?") orqali bolalar sabab-oqibat munosabatlarini anglaydi. Bu usul ekologik ongni shakllantirish bilan birga tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Integratsiyalashgan mashg'ulotlar tashkil etish. Ekologik tarbiya turli fanlar bilan integratsiyada olib borilganda yanada samarali bo'ladi. Masalan, tasviriy san'atda tabiatni chizish, nutq rivojlantirish mashg'ulotlarida ekologik hikoyalar tuzish, matematika mashg'ulotlarida tabiat elementlarini hisoblash orqali kompleks yondashuv ta'minlanadi. Bu esa bolalarning bilimlarini mustahkamlash va ularni turli vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi.

Ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish. Ekologik tarbiya faqat ta'lim muassasasi bilan cheklanib qolmasligi kerak. Ota-onalar bilan hamkorlikda ekologik madaniyatni shakllantirish samaraliroq natija beradi. Uy sharoitida chiqindilarni saralash, o'simlik parvarishi yoki tabiatga ehtiyotkor munosabatni namoyon etish orqali bolalarda barqaror ekologik xulq-atvor shakllanadi. Shu bois, ota-onalar uchun targ'ibot ishlari va maslahatlar tashkil etish muhimdir.

Muammolar va ularning yechimlari (kengaytirilgan)

Raqamli va innovatsion yondashuvlarni maktabgacha ta'limga joriy etish jarayoni bir qator muammolar bilan bog'liq bo'lib, ularni tizimli ravishda bartaraf etish zarur.

Pedagoglarning raqamli kompetensiyasi yetarli emasligi

Ko'plab pedagoglar zamonaviy raqamli vositalardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa innovatsion metodlarni to'liq qo'llashga to'sqinlik qiladi. Ayniqsa, interaktiv platformalar, ta'limiy ilovalar va multimedia vositalaridan metodik jihatdan to'g'ri foydalanish bo'yicha bilimlar yetarli emas.

Texnik vositalarning yetishmasligi. Ba'zi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kompyuter, planshet, interaktiv doska va internet kabi texnik vositalar yetarli emas. Bu holat raqamli pedagogikaning samarali joriy etilishiga to'sqinlik qiladi.

Bolalar salomatligiga salbiy ta'sir ehtimoli

Raqamli qurilmalardan ortiqcha foydalanish bolalarning ko'rish qobiliyati, asab tizimi va jismoniy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Raqamli kontent sifati va xavfsizligi muammosi

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mos, pedagogik va psixologik jihatdan asoslangan kontent yetarli emas yoki nazoratsiz bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, raqamli pedagogika va innovatsion yondashuvlar maktabgacha ta'limda ekologik ongni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ular bolalarda tabiatga nisbatan ongli munosabatni rivojlantiradi, ekologik madaniyatni shakllantiradi va kelajak avlodni mas'uliyatli qilib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. (2023). *Digital Learning and Education Transformation*.
2. UNICEF. (2022). *Early Childhood Education and Digital Technologies*.
3. OECD. (2021). *Education in a Digital Age*.
4. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. (2022). *Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi*.
5. WHO. (2019). *Guidelines on Physical Activity and Screen Time for Children*.

© Sultonova Nurxon Anvarovna, 2026

KATTA VA TAYYORLOV GURUH BOLALARINI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHDA "ISTEN" TEXNOLOGIYASINING AFZALLIKLARI

Abdusamatova N.J.,
NamDPI dotsenti

Annotatsiya. Katta va tayyorlov guruh bolalarini maktab ta'limiga tayyorlashda innovatsion texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligi, xususan, "ISTEN" texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: innovatsiya, maktabgacha ta'lim, STEAM, ISTEN, 4K model, neyrolingvistik yondashuv...

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash bugungi kunda nafaqat pedagogik, balki strategik ahamiyatga ega bo'lgan ustuvor yo'nalishlardan biridir. Zamonaviy ta'lim paradigmasi bola shaxsini faqat bilim oluvchi emas, balki faol, mustaqil fikrlovchi va ijodkor subyekt sifatida shakllantirishni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020), "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni hamda 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida maktabgacha ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida

tashkil etish, kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish va integrativ ta'limni rivojlantirish asosiy vazifalar sifatida belgilangan [1;2].

Shu nuqtayi nazardan ISTEN (integrallashgan STEAM va neyrolingvistik yondashuvga asoslangan pedagogik texnologiya) maktabgacha ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda innovatsion yondashuv sifatida e'tirof etiladi. Ushbu texnologiya orqali bola bilimni tayyor holda olmaydi, balki uni kuzatadi, sinaydi, tasavvur qiladi va nutq orqali ifodalaydi.

Zamonaviy tadqiqotlarda esa maktabgacha ta'limda integrativ yondashuvning samaradorligi alohida e'tirof etilmoqda. N.Xalilova integrativ ta'limni turli rivojlanish sohalarini uyg'unlashtirish orqali bolaning umumiy kompetensiyalarini shakllantiruvchi jarayon sifatida tavsiflaydi [5]. Shuningdek, J.P.Shonkoff va D.A.Phillips bolalik davridagi erta rivojlanish tajribalari keyingi akademik muvaffaqiyatning asosiy omili ekanligini ta'kidlaydi [6].

So'nggi yillarda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi maktabgacha ta'limda keng qo'llanila boshladi. STEAM ta'limi bolalarda mantiqiy fikrlash, ijodkorlik va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishi bilan ajralib turadi [7]. Shu bilan birga, nutq va kognitiv jarayonlarni birgalikda rivojlantirishga qaratilgan neyrolingvistik yondashuv ham pedagogik amaliyotda muhim o'rin egallamoqda.

Mazkur yondashuvlarning integratsiyasi asosida ISTEN (Integrallashgan STEAM va neyrolingvistik yondashuvga asoslangan texnologiya) modeli shakllanib, u bolani kompleks rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion pedagogik tizim sifatida qaralmoqda. ISTEN texnologiyasi bolalarda nafaqat bilim, balki kompetensiyalarni – ya'ni bilim, ko'nikma va munosabatlar birligini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, katta va tayyorlov guruh bolalarini maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida ISTEN texnologiyasini qo'llash dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

So'nggi yillarda xalqaro ta'lim amaliyotida "4K model" (critical thinking, creativity, communication, collaboration), STEM/STEAM+H (humanities), shuningdek play-based learning (o'yin asosida o'qitish) kabi yondashuvlar keng qo'llanilmoqda [3]. OECD va UNESCO tadqiqotlari erta bolalik davridagi integrativ ta'lim bolaning keyingi akademik muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatmoqda [4;5].

Zamonaviy neyro-pedagogik tadqiqotlar esa bolalarda o'rganish jarayoni faqat bilim emas, balki emotsiya, harakat va nutq integratsiyasi orqali samarali bo'lishini ta'kidlaydi [6]. Shu bois, ta'lim jarayonida kognitiv, lingvistik va amaliy faoliyatni birlashtirish zarurati ortib bormoqda.

Ushbu ehtiyojdan kelib chiqib, ISTEN (Integrallashgan STEAM va neyrolingvistik yondashuvga asoslangan texnologiya) modeli ishlab chiqiladi. ISTEN zamonaviy pedagogik tendensiyalarni birlashtirgan holda quyidagi yangi ilmiy g'oyalarga tayanadi:

- **Multisensor o'qitish (multi-sensory learning)** – bola ko'radi, eshitadi, bajaradi va gapiradi;

- **Experiential learning (tajribaviy o‘rganish)** – bilim amaliy faoliyat orqali shakllanadi;
- **Project-based learning (loyihaviy ta’lim)** – kichik loyihalar orqali o‘rganish;
- **Neurodidaktika elementlari** – miya faoliyatiga mos o‘qitish usullari;
- **Integrativ kompetensiya modeli** – bilim + ko‘nikma + muloqot + ijod birligi.

ISTEN texnologiyasi bolani “tayyor bilim oluvchi” emas, balki **o‘z tajribasi orqali kashf etuvchi shaxs** sifatida shakllantiradi.

Zamonaviy pedagogik tendensiyalarga ko‘ra ISTEN modeli 4K kompetensiyalari bilan uyg‘unlashadi:

- **Critical thinking** – muammoni tahlil qilish (STEAM orqali)
- **Creativity** – ijodiy yechim topish (art + konstruksiya)
- **Communication** – nutqiy ifoda (neyrolingvistik yondashuv)
- **Collaboration** – guruhda ishlash

Bu integratsiya maktabga tayyorgarlikni faqat bilim emas, balki kompetensiyalar tizimi sifatida shakllantiradi.

ISTEN modelining markaziy g‘oyasi:

Bola o‘rganmaydi – u bajaradi, his qiladi va gapiradi.

Bu yondashuvda:

- harakat (doing)
- nutq (talking)
- fikrlash (thinking)

bir vaqtning o‘zida rivojlanadi.

1. *“Kuzat–Bajar–So‘zla” metodi*

Mavzu: “O‘simlik qanday o‘sadi?”

Mashg‘ulot jarayoni:

- Bolalar urug‘ni tuproqqa ekadi (STEAM – Science)
- Har kuni o‘shini kuzatadi (kuzatish faoliyati)
- Suv berish jarayonini bajaradi (amaliy faoliyat)
- Tarbiyachi savollar beradi:

“Nima o‘zgardi?”

“O‘simlik qanday kattalashdi?”

Nutqiy faoliyat:

- Bola gapiradi: “Mening o‘simligim yashil bo‘lib o‘sdi”

Natija:

- kuzatish + amaliy harakat + nutq birlashadi

2. *“Muammo va yechim topish” metodi*

Mavzu: “Ko‘prik quramiz”

Mashg‘ulot jarayoni:

- Tarbiyachi muammo qo‘yadi: “Mashina suvdan o‘ta olmayapti”
- Bolalar konstruktorlardan ko‘prik yasaydi (Engineering)
- Qaysi material mustahkamligini sinaydi

Nutqiy faoliyat:

- “Biz ko‘prik qurdik, chunki u mustahkam bo‘lishi kerak”

Natija:

- mantiqiy fikrlash + ijodiy yechim + nutq

3. *“Hikoya ichida fanlar” metodi*

Mavzu: “Quyoning sayohati”

Mashg‘ulot jarayoni:

- Tarbiyachi hikoya boshlaydi
- Bolalar hikoyani davom ettiradi
- Yo‘lda uchragan obyektlar sanaladi (Math)
- Hayvonlar va tabiat kuzatiladi (Science)

Nutqiy faoliyat:

- “Quyoning o‘rmonda 5 ta daraxt ko‘rdi”

Natija:

- tasavvur + matematika + nutq birlashadi

4. *“Tajriba orqali kashfetish” metodi*

Mavzu: “Nima cho‘kadi, nima suzadi?”

Mashg‘ulot jarayoni:

- Turli buyumlar suvga tashlanadi
- Bolalar kuzatadi (Science)
- Farqni tahlil qiladi

Nutqiy faoliyat:

- “Tosh cho‘kdi, chunki u og‘ir”

Natija:

- sabab-oqibatni tushunish + so‘zlash
- ISTEN yondashuvi quyidagi natijalarni beradi:
- bola faol subyektga aylanadi;
 - bilim amaliy faoliyat orqali mustahkamlanadi;
 - nutq va fikrlash bir vaqtda rivojlanadi;
 - maktabga psixologik tayyorgarlik kuchayadi;
 - ijodiy va mantiqiy fikrlash integratsiyalashadi.

ISTEN texnologiyasi zamonaviy ta‘limning global tendensiyalariga mos holda shakllangan integrativ model bo‘lib, u STEAM va neyrolingvistik yondashuvni yagona didaktik tizimga birlashtiradi. Ushbu texnologiya maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv faollik, nutqiy rivojlanish, ijodkorlik va ijtimoiy moslashuvni kompleks tarzda rivojlantirish imkonini beradi.

Natijada bola maktabga nafaqat bilim bilan, balki fikrlash, muloqot va amaliy harakat kompetensiyalari bilan tayyor bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. “Ta‘lim to‘g‘risida”. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2019.
3. Xalilova N.I. Integrativ ta‘lim va kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent, 2009.
4. Berk, L.E. *Development Through the Lifespan*. – 8th ed. – Pearson, 2021.

5. Siegler, R., Eisenberg, N., DeLoache, J. *How Children Develop*. – 6th ed. – Macmillan Learning, 2023.

6. OECD. *Starting Strong VI: Supporting Meaningful Interactions in Early Childhood Education and Care*. – Paris: OECD Publishing, 2021.

7. UNICEF. *Early Childhood Development: The Nurturing Care Framework in Action*. – New York, 2022.

© Abdusamatova N.J., 2026

ILG'OR XORIJIY YONDASHUVLAR BILAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJTIMOIIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH

Fayzullayeva Xovoxon Xayrullo qizi,

*UBS, Boshlang'ich ta'lim va
sport faoliyati o'qituvchisi, p.f.f.d., (PhD).
fayzullayevaxovoxon@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyani shakllantirishning dolzarbligi, mazmun-mohiyati hamda ilg'or xorijiy pedagogik yondashuvlar asosida uni rivojlantirish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi tahlil qilinib, ularni milliy ta'lim tizimiga tatbiq etish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy kompetensiya, maktabgacha ta'lim, xorijiy tajriba, innovatsion yondashuv, bolalar rivoji, kommunikativ ko'nikmalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальность, сущность и содержание формирования социальной компетентности у детей дошкольного возраста, а также пути её развития на основе передовых зарубежных педагогических подходов. Кроме того, проанализирован опыт развитых стран и рассмотрены возможности его внедрения в национальную систему образования.

Ключевые слова: социальная компетентность, дошкольное образование, зарубежный опыт, инновационный подход, развитие детей, коммуникативные навыки.

Abstract. This article discusses the relevance, essence, and content of developing social competence in preschool children, as well as ways to enhance it based on advanced foreign pedagogical approaches. Additionally, the experience of developed countries is analyzed and the possibilities of its implementation in the national education system are considered.

Keywords: social competence, preschool education, foreign experience, innovative approach, child development, communicative skills.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimida boshqaruvni takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 15-iyundagi PQ-5145-son hamda "2022 – 2026-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2022-yil 28-yanvardagi PQ-81-son qarorlariga muvofiq, maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan barkamol etib tarbiyalash, ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ta'lim sifatini oshirish hamda sog'lom va har tomonlama rivojlangan avlodni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bois bolaning rivojlantiruvchi ta'lim muhiti orqali bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik, ijtimoiy va jismoniy kompetensiyalarini rivojlantirish lozim.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining dastlabki bosqichi sifatida shaxsning ijtimoiylashuvi va psixologik barqarorlashuvi uchun poydevor vazifasini bajaradi. Ayniqsa, mazkur davrda ijtimoiy kompetensiyaning shakllanishi keyingi ta'lim bosqichlariga moslashuv, jamoadagi o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish hamda fuqarolik faolligining ilk ko'rinishlarini rivojlantirishda hal qiluvchi omil sanaladi. Globallashuv va madaniy xilma-xillik kuchayib borayotgan sharoitda jamiyatga moslashuvchan, muloqotga ochiq va ijtimoiy mas'uliyatli shaxslarni tayyorlash ta'lim siyosati va amaliyotining markaziy vazifasiga aylanmoqda. Shundan kelib chiqib, ilg'or xorijiy yondashuvlarni tizimli o'rganish va ularni mahalliy kontekstga moslashtirilgan holda joriy etish ilmiy-amaliy zaruratdir.

Xorij olimlaridan I.S.Kon, A.V.Mudrik, V.S.Muxina, A.V.Petrovskiy va boshqa olimlar bolalarning ijtimoiylashuvi bo'yicha tadqiqotlar olib borganlar. Ularning fikricha, bola ijtimoiylashuvi oiladan boshlanadi.

J.Piaje bola ijtimoiylashuvining muhim davrlarini ko'rsatib o'tadi, uning fikricha, "shaxsning bilish faoliyati kognitiv jarayonlar orqali yuz bergani uchun bolaning ijtimoiylashuvi jamiyat talablariga moslashadi, yangi tajribalar orqali muvozanatlashadi"¹.

"Bolalarda xulq-atvorni shakllanishi jamiyatdagi xulq-atvor me'yorlari va qoidalarini ongli ravishda bajarish ularni ijtimoiylashuv darajalaridagi zarur mezonlardan biri"² – deb hisoblaydi yunon faylasufi Platon.

Amerikalik sotsiolog Margaret Midning ta'kidlashicha, bolalarni ijtimoiylashuvi turlicha madaniy ko'nikmalar hamda an'analarga tayangan jamiyatda amalga oshadi³.

O'zbekistonda ham bola shaxsining ijtimoiylashuvi, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaning jamiyatga moslashuvining ijtimoiy pedagogik va psixologik asoslariga oid ilmiy-uslubiy qo'llanmalar yaratilgan.

N.Egamberdiyevaning "Ijtimoiy pedagogika" darsligida maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuvi jarayoni, ijtimoiylashuv omillari, mexanizmlari va vositalari yoritib berilgan.

V.Karimova, F.Akramova va N.Lutfullayevalar tomonidan yaratilgan "Ijtimoiy psixologiya" nomli o'quv qo'llanmada shaxs rivojlanishida ijtimoiy psixologik muhitning o'rni va ahamiyatni tahlil etilgan bo'lib, unda ijtimoiy psixologik muhit deganda, o'sha guruhning a'zolari fikrlari, hissiyotlari, dunyoqarashi, ustanovkalar va o'zaro munosabatlaridan iborat bo'lgan emotsional-intellektual holati ekanligi qayd etilgan⁴.

"Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ta'lim jarayonini rejalashtirish"⁵ nomli metodik qo'llanmada maktabgacha yoshdagi guruhda sub'ektiv rivojlanish muhitini tashkil qilishga qo'yilgan talablar, odatdagi oilaviy muhit bilan taqqos-

¹ Пиаже Ж. Психология интеллекта. – Питер, 2003. – 192 с.

² Выготский Л.С. Вопросы детской психологии – СПб.

³ Мид, М. Культура и мир детства. – М.: Наука, 1988. – 57 с.

⁴ Каримова В., Акрамова Ф. ва бошқалар. Ижтимоий психология. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДПУ, 2011 й. – 154 б.

⁵ Шахсга йўналтирилган ёндашув асосида таълим жараёнини режалаштириш. Методик қўлланма. А.В.Шин, Ш.Ш.Мирзиёева, И.В.Грошева ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Мактабгача аълим вазирлиги Мувофиқлаштириш кенгашининг 2020 йил 17 июлдаги 1-баённомаси. – Тошкент, 2020.

laganda, MTTdagi muhit jadal rivojlanib boruvchi, bolaning bilim va qiziqishlari, ixtiyoriy fazilatlarini, hissiyotlari paydo bo'lishi va rivojlanishiga turtki bo'lishi kerakligi qayd etilgan.

Muallif G.Toxirovaning ta'kidlashicha, ijtimoiylashuvi va shakllanishi maqsadga yo'naltirilgan sharoitlarda o'zaro ta'sir ko'rsatish, muhitning bevosita ta'siri, stixiyali va uyushmaganlik elementlarida ko'rinadi.

Ijtimoiylashuvning muvaffaqiyati kechishi xulq-atvorning o'zgarishi va jamiyat talablariga rioya etish bilan bog'liq bo'lib, individ ijtimoiy sifatlar orqali shaxsiy tajribani kashf qiladi¹.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolaning dastlabki ijtimoiy me'yorlarni qabul qilish va o'zlashtirish imkoniyatlari mavjud bo'lib, bu quyidagi maqsad va vazifalarda ham o'z ifodasini topgan:

- bolaning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanishiga oid Davlat talablari asosida hamda MTT Davlat o'quv dasturiga muvofiq uning har tomonlama va barkamol rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

- maktabgacha yoshdagi bolalarning o'quv-tarbiyaviy faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish;

- bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida oila va jamiyat bilan o'zaro hamkorlikni tashkil qilish va amalga oshirish².

Bolaning jamiyatga moslashuvida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yaratilgan rivojlantiruvchi muhitning o'rni katta bo'lib, shaxs ijtimoiylashuvida yetakchi o'rinni egallaydi. Ijtimoiy kompetensiyaning ta'lim tashkilotlarida rivojlantirib borilishi bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvining sharti va natijasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Incheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19 – 22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). 6 p. 26 P.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 сентябрдаги «Мактабгacha таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5198-сонли Фармони.

3. Ўзбекистондаги болалар вазиятининг таҳлили. БМТнинг Болалар фонди томонидан нашр этилган маълумотнома. UNICEF 2020 й. Тошкент. Ўзбекистон. E-mail: tashkent@unicef.org website: www.unicef.uz

4. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – Питер, 2003 – 192 с.

5. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии – СПб.

6. Мид М. Культура и мир детства. – М.: Наука, 1988. – 57 с.

7. Каримова В., Акрамова Ф. ва бошқалар. Ижтимоий психология. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДПУ, 2011 й. – 154 б.

8. Шахсга йўналтирилган ёндашув асосида таълим жараёнини режалаштириш. Методик қўлланма. А.В.Шин, Ш.Ш.Мирзиёева, И.В.Грошева ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Мактабгacha аълим вазирлиги Мувофиқлаштириш кенгашининг 2020 йил 17 июлдаги 1-баённомаси. – Тошкент, 2020.

¹ Тохинова Г. Мактабгacha ёшдаги болалар ижтимоийлашувига оид назариялар. SCIENCE AND INNOVATION. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7158482>

² «Илк қадам» давлат ўқув дастури /такомиллаштирилган иккинчи нашр/. Тошкент, 2022 й.

9. Тохирова Г. Мактабгача ёшдаги болалар ижтимоийлашувига оид назариялар. SCIENCE AND INNOVATION. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7158482>

10. «Илк кадам» давлат ўқув дастури /такомиллаштирилган иккинчи нашр/. – Тошкент, 2022 й.

© Fayzullayeva Xovoxon Xayrullo qizi, 2026

О РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Биджиева Венера Ибрайевна,

Карачаево-Черкесский государственный университет имени У.Д.Алиева

(г. Карачаевск, Россия)

старший преподаватель,

e-mail: mariam-bi@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada dolzarb muammolardan biri – talabalarning kommunikativ madaniyatini rivojlantirish muammosi ko‘rib chiqiladi. Muallifning fikriga ko‘ra, ushbu muammoning echimi asosan maktabgacha yoshdan boshlab o‘qituvchilarning puxta rejalashtirilgan, tizimli ravishda olib boriladigan maqsadli ishlari bilan belgilanadi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ madaniyat, maktabgacha yosh, maktabgacha yoshdagi bolalar, o‘yin faoliyati.

Аннотация. В статье рассматривается одна из актуальных проблем – проблема развития коммуникативной культуры обучающихся. Автор полагает, что решение данной задачи во многом будет определяться грамотно спланированной, систематически проводимой целенаправленной работой педагогов, начиная с дошкольного возраста.

Ключевые слова: коммуникативная культура, дошкольный возраст, дошкольники, игровая деятельность.

Abstract. The article discusses one of the current problems – the problem of developing students’ communicative culture. The author believes that the solution of this task will largely depend on the well-planned, systematic, and purposeful work of teachers, starting from preschool age.

Keywords: communicative culture, preschool age, preschool children, and play activities.

Проблема коммуникативной культуры не переставала быть актуальной на протяжении многих лет. Успех в любой сфере деятельности, бесспорно, во многом определяет коммуникативная культура.

Н.В.Бордовская, Л.М.Митина, Г.Н.Михалевская, Н.Н.Михайлова, Н.Н.Обозов, А.А.Реан, Л.П.Шипилина, В.А.Якунин и др. рассматривают в своих трудах вопросы формирования коммуникативной культуры.

«Коммуникативная культура – это совокупность умений и навыков, обеспечивающих доброжелательное взаимодействие людей друг с другом, эффективное решение всевозможных задач общения» [1, с. 4].

Развитие коммуникативной культуры у детей целесообразно начинать, по мнению исследователей, именно с дошкольного возраста, потому что этот возраст наиболее оптимальный для воспитания и обучения, так как в этом

возрасте закладывается основа для последующего развития личности ребенка в целом.

Задача воспитания коммуникативной культуры дошкольников особо актуальна на сегодняшний день в связи с тем, что человек как существо социальное постоянно взаимодействует с другими людьми, вступая в самые разнообразные контакты: внутрисемейные, общественные и другие.

Поэтому поиск и обоснование наиболее оптимальных методов, путей развития коммуникативной культуры детей дошкольного возраста. В работе с обучающимися стала все очевиднее проявляться необходимость формирования коммуникативной культуры, начиная с дошкольного возраста, так как именно в этом возрасте начинают закладываться основы коммуникативной культуры. Бесспорен уникальный потенциал именно этого возраста, как периода формирования творческой личности, характера. В рассматриваемый период развития дошкольника «стремительно расширяются границы взаимодействия ребенка: рамки семьи раздвигаются до пределов улицы, города, страны. Ребенок открывает для себя мир человеческих отношений, разных видов деятельности и общественных функций людей. Он испытывает сильное желание включиться в эту взрослую жизнь, активно в ней участвовать, что, конечно, ему еще недоступно. Кроме того, не менее сильно он стремится к самостоятельности» [4, с. 42].

Важно отметить, что развитие коммуникативной компетентности необходимо рассматривать одновременно с процессом становления у ребенка разных видов детской деятельности (игровой, коммуникативной, трудовой, познавательно-исследовательской, продуктивной), музыкально-художественной, чтении). Большое значение в системе коммуникативно-деятельностного взаимодействия детей дошкольного возраста приобретает игровая деятельность.

Готовность к эффективному коммуникативному взаимодействию человека с людьми в настоящее время является необходимым условием развития личности уже в период дошкольного детства.

Под коммуникативной компетенцией можно понимать «совокупность индивидуальных качеств личности, способствующих установлению социальных и межличностных взаимосвязей, содержанием которых является взаимное понимание и обмен информацией, основанные на вежливости, тактичности, гуманном отношении к людям» [3, с. 49].

Несовершенство коммуникативных умений препятствует процессу свободной коммуникации (свободному общению, отрицательно влияет на личностное развитие и поведение ребенка, не способствует развитию его речемыслительной и познавательной деятельности.

Психолого-педагогическая среда, в которой находится ребенок в дошкольном образовательном учреждении, обладает потенциальными возможностями развития коммуникативной культуры дошкольников благодаря системе целенаправленной работы. Она включает в себя:

– рассмотрение развития коммуникативной компетентности дошкольников в качестве цели психолого-педагогической деятельности (проведение интеграции психологических игр и упражнений в структуру занятий воспитателей и педагогов-специалистов, а также психолого-педагогического просвещения педагогов по: возрастным особенностям дошкольников; путям разрешения конфликтных ситуаций в детском коллективе; оптимальным способам организации общения между детьми; принципам коммуникации детских групп);

– проведение системы развивающих занятий (педагогом – психологом).

Коммуникативную компетентность в дошкольном возрасте можно рассматривать как умения, обуславливающие: желание человека общаться с другими людьми; организовывать процесс коммуникации – вести диалог; умению общаться без конфликтов (умение разрешать возникающие конфликтные ситуации), знание этикетных норм общения; умение выражать свои мысли и чувства грамотно, в соответствии с нормами современного языка (на уровне ребенка дошкольного возраста, безусловно) и т.д. Обозначим важные, на наш взгляд, условия развития коммуникативной компетентности дошкольников: в-первую очередь – это среда, в которой живет, развивается ребенок, далее – необходимость, желание общаться с представителями социума – своими сверстниками, окружающими его взрослыми. Особо отметим роль совместной деятельности и обучения на основе ведущей игровой деятельности.

Основы коммуникативной культуры закладываются у дошкольников в процессе работы во время организованной деятельности, во время досугов, в самостоятельной игровой деятельности, экскурсий. В качестве одного из средств формирования коммуникативной культуры дошкольников выступает сюжетно-ролевая игра. Игра является основной деятельностью ребенка дошкольного возраста. Для детей игровая деятельность сохраняет свое значение как необходимое условие развития интеллекта, психических процессов, личности в целом. Наиболее близки и понятны для дошкольника – игра, сказка, игрушка. Посредством этого ребенок познает окружающую действительность, выстраивает для себя модель жизни. Иногда самые, казалось бы, неразрешимые вопросы в общении с малышом легко решаются через игру, игрушку.

Различные дидактические игры и лексические упражнения, создание сюжетных ситуаций (З.Я.Футерман), диалог (выделяют О.Е.Смирнова, Т.А.Репина, Е.А.Белова) являются эффективными средствами формирования коммуникативной компетентности дошкольников.

Развитие коммуникативной культуры у детей дошкольного возраста успешно осуществляется не только в игре, но и в учебно-познавательной деятельности. Лепка, рисование, ручной труд и т.п., как показывают наши наблюдения, помогают детям реализовывать свои возможности и удовлетворять потребность в самоутверждении, в самовыражении, а также оптимизируют работу по развитию коммуникативной культуры дошкольников, т.к. в процессе своей деятельности им приходится общаться между собой в непре-

нужденной обстановке: они спрашивают друг друга при необходимости о процессе выполнения той или иной работы; обмениваются мнениями о выполненной работе; оценивают работу свою, других детей.

Успешность в общении значима не только для взрослых, но и для детей дошкольного возраста, так как успешность/не успешность общения определяют уровень самооценки ребенка, развитие его как личности в целом, степень психологического комфорта, эмоциональной устойчивости и т.п.

Бесспорно, развитию коммуникативной культуры дошкольников способствует пребывание детей в дошкольном образовательном учреждении, где должны создаваться благоприятные условия для проведения систематической работы по развитию коммуникативной компетентности воспитанников.

В изменяющихся условиях педагогу дошкольного образовательного учреждения необходимо ориентироваться в многообразии интегративных подходов к развитию детей, в широком спектре современных технологий. Наши наблюдения показывают, что эффективно использование в работе с детьми дошкольного возраста, с целью развития их коммуникативной культуры, следующие технологии:

✓ технология «Образ и мысль» (Разработана группой психологов, искусствоведов, педагогов Санкт-Петербурга. Ориентирована на старший дошкольный и младший школьный возраст, основана на психологических теориях когнитивного развития Ж.Пиаже и Л.С.Выготского, а также на теории стадий эстетического развития американского психолога А.Хаузен).

✓ Социоигровая технология обучения Вячеслава Букатова является вариантом обучающего и воспитывающего совместного проживания занятия всеми его участниками, включая педагога. Социоигровой стиль обучения ищет способы общения детей со взрослыми, при котором утомительная принудительная уступает место увлеченности.

Перечислим средства, которые мы использовали в своей работе с целью развития коммуникативной культуры дошкольников: художественная литература (чтение небольших текстов); сказки (особо значимы были в нашей работе народные сказки, колорит которых позволял детям поближе познакомиться с бытом, атрибутами, особенностями каждого народа); пословицы и поговорки (они позволяли нам кратко, ёмко, лаконично усваивать своеобразие народа, так как известно, что мудрость каждого народа заключена в его устном народном творчестве, частью того творчества и являются пословицы и поговорки); подвижные игры, с использованием национальных атрибутов; проектная деятельность и т.д.

Воспитатель дошкольного образовательного учреждения проводит занятия с детьми, соответственно своему профессионализму (использует игры, ИКТ и т.д.): развивает коммуникативную культуру дошкольников не только на занятиях, но и, обучая их поведению в аудитории, на улице, дома; обучая детей умению строить взаимоотношения со своими сверстниками и т.д. Важно в каждом дошкольнике воспитывать личность с развитой коммуникативной культурой (в соответствии каждому возрасту дошкольников: сред-

ная группа – старшая группа – подготовительная группа и т.д.), придерживаясь принципов субъектности, индивидуализации, так мы считаем, что задача воспитания личности с развитой речевой культурой – важная составляющая коммуникативной культуры – на сегодняшний день развития социума является одной из жизненно важных.

Педагогу ДОУ в своих воспитанниках развивает коммуникативные компетенции; умение жить в мире разных людей и идей, способность иметь права и свободы, при этом, не нарушая прав и свобод других людей; развивает, прежде всего, желание личности к самопознанию, саморазвитию, самосовершенствованию. То есть воспитатель строит свою педагогическую деятельность с дошкольниками таким образом, чтобы максимально способствовать развитию речи каждого ребенка, речевых умений и навыков, умений успешно коммуницировать с окружающими его людьми. В этой связи, педагогу важно: помогать своим питомцам адаптироваться в социуме; формировать у дошколят коммуникативную толерантность и культуру общения; развивать социально-перцептивные способности; формировать ключевые социально-психологические навыки межличностного общения и т.д.

Оптимизации процесса развития коммуникативной культуры детей дошкольного возраста можно добиться, если: учитывать возрастные и индивидуальные особенности детей; опираться на формы и методы работы, оптимизирующие процесс развития коммуникативной культуры дошкольников и т.п.

Развитие коммуникативной культуры – процесс своеобразный, сложный, протекающий неодинаково у различных детей. Поэтому, мы считаем, что эту работу рационально проводить систематически, тщательно продумав каждое занятие, с учётом индивидуальных (психологических, анатомо-физиологических и т.д.) особенностей дошкольников.

«Коммуникативная компетентность детей дошкольного возраста развивается во времени и пространстве, обусловлено социальными условиями, половозрастными, индивидуальными особенностями детей, предметно-практической деятельностью, организацией учебно-воспитательной работы, спецификой пространства общения. Его воспитательная ценность зависит от содержательной стороны, нравственной направленности, широты круга общения, оптимальности его структуры, разнообразия и гибкости коммуникативных умений» [2].

Список использованной литературы

1. Валитова Р.Р., Валитова Р.Р. Толерантность: порок или добродетель? // Вестник Московского университета. Сер. 7. Философия. 1996. – № 1. – С. 33 – 37.
2. Основы дошкольной педагогики / Под ред. А.В.Запорожца, Т.А.Марковой. – Москва, 1990.
3. Смирнова Е.А. Формирование коммуникативной компетентности: Теория и практика проблемы. Монография. – Шуя: Весть. ГОУ ВПО «ШГПУ», 2006.
4. Смирнова Е.О. Особенности общения с дошкольниками: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. – Москва: Академия, 2000.

MAKTABGACHA TA'LIMDA MULTIMEDIA VOSITALARI ORQALI NUTQNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

*Abduvosiyeva Mahmuda Xamidullo qizi,
Toshkent shaxridagi A.I.Gersen nomidagi
Rossiya davlat pedagogika universiteti filiali
I bosqich tayanch doktoranti
Elektron pochta: abduvosiyeva96@mail.ru*

Annotatsiya. Ushbu tezisda maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishda multimediya vositalaridan foydalanishning zamonaviy usullari yoritilgan. Interaktiv texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning nutqiy faolligini oshiradi, lug'at boyligini kengaytiradi va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari multimediya vositalarining samaradorligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, multimediya, nutq rivoji, interaktiv metodlar, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В тезисе рассматриваются современные методы использования мультимедийных средств для развития речи у детей дошкольного возраста. Интерактивные технологии способствуют повышению речевой активности, расширению словарного запаса и развитию коммуникативных навыков детей.

Ключевые слова: дошкольное образование, мультимедиа, развитие речи, интерактивные методы, педагогические технологии.

Abstract. This thesis discusses modern methods of using multimedia tools in developing speech skills in preschool children. Interactive technologies enhance speech activity, expand vocabulary, and improve communicative competence. The findings confirm the effectiveness of multimedia in early education.

Keywords: preschool education, multimedia, speech development, interactive methods, pedagogical technologies.

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bolalarda til o'rganish qobiliyati yuqori darajada bo'lib, ular atrof-muhit bilan faol muloqotga kirishadi, yangi so'zlarni tez o'zlashtiradi va nutqiy tajribasini boyitadi. Shu sababli mazkur bosqichda nutqni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik ishlar tizimli va samarali tashkil etilishi zarur.

Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalar, xususan multimediya vositalari nutqni rivojlantirishda muhim omil sifatida qaralmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim jarayoniga yangicha yondashuvlarni olib kirdi. Bu esa bolalarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli, samarali va interaktiv tarzda tashkil etish imkonini yaratmoqda.

Multimediya vositalari – bu matn, ovoz, rasm, animatsiya va video elementlarini o'z ichiga olgan kompleks ta'lim resurslaridir. Ular bolalarning e'tiborini jalb etish, o'quv jarayonini qiziqarli tashkil etish va bilimlarni samarali o'zlashtirish imkonini beradi. Multimediya texnologiyalarining asosiy afzalliklaridan biri – bu ko'rgazmalilik va interaktivlikdir. Bolalar ko'rish va eshitish orqali ma'lumotni tezroq qabul qiladi, bu esa ularning nutqiy faoliyatini faollashtiradi. Shu sababli multimedia asosidagi mashg'ulotlar an'anaviy usullarga nisbatan samaraliroq hisoblanadi.

Quyidagi pedagogik imkoniyatlar alohida ahamiyatga ega:

- vizual materiallar orqali tushunchalarni oson anglash;
- audio materiallar yordamida to'g'ri talaffuzni shakllantirish;
- interaktiv o'yinlar orqali nutqiy faollikni oshirish;
- individual yondashuvni ta'minlash;
- bolalarning diqqatini uzoq vaqt davomida saqlab turish imkoniyati;
- ta'lim jarayonini differensiallashtirish.

Multimediya vositalari bolalarda mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim jarayonida ular bolalarning nafaqat nutqini, balki mustaqil va erkin fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda ham muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida bola atrof-muhitni anglash, voqealarni tahlil qilish va o'z fikrini ifodalashga intiladi. Multimediya texnologiyalari esa ushbu jarayonni tabiiy va qiziqarli shaklda qo'llab-quvvatlaydi. Interaktiv materiallar bolalarni faqat tayyor ma'lumotni qabul qilishga emas, balki uni mustaqil ravishda tahlil qilishga undaydi. Masalan, rasm, animatsiya yoki video asosida berilgan topshiriqlar bolani fikrlashga, taqqoslashga va xulosa chiqarishga majbur qiladi. Bu esa bolada tanqidiy va mustaqil fikrlash elementlarining shakllanishiga olib keladi. Shuningdek, multimedia vositalari orqali tashkil etilgan o'yinlar bolalarning erkin fikr bildirishiga imkon yaratadi. Bunday muhitda bola xato qilishdan qo'rqmaydi, o'z fikrini ochiq ifoda etadi va turli variantlarni sinab ko'rishga harakat qiladi. Natijada unda ijodiy yondashuv va muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Multimedia asosidagi ta'lim jarayoni individual yondashuvni ham ta'minlaydi. Har bir bola o'z qiziqishi, ehtiyoji va qobiliyatiga mos ravishda faoliyat yuritadi. Bu esa uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va nutqiy faolligini kuchaytiradi. O'z navbatida, bu holat erkin fikrlashni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Multimediya vositalari asosida nutqni rivojlantirish quyidagi metodlar orqali amalga oshiriladi:

Vizual hikoya tuzish. Bolalarga rasm va videolar asosida hikoya tuzish topshiriqlari beriladi. Bu usul ularning mantiqiy fikrlashini, voqealarni ketma-ketlikda ifodalash qobiliyatini va bog'langan nutqini rivojlantiradi.

Audio mashqlar. Turli tovushlar, she'rlar, ertaklar va dialoglar orqali bolalar talaffuz, intonatsiya va eshitish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu usul fonematik eshitishni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Interaktiv o'yinlar. Multimediya o'yinlar bolalarni faol ishtirok etishga undaydi. O'yin jarayonida bola nutqdan tabiiy ravishda foydalanadi, bu esa nutqiy faoliyatni samarali shakllantiradi.

Raqamli hikoyachilik. Bolalar multimedia vositalari yordamida o'z hikoyalarni yaratadi. Bu usul ijodkorlik va nutqni birgalikda rivojlantiradi, bolalarning tasavvur doirasini kengaytiradi.

Dialogik mashg'ulotlar. Multimedia asosida tashkil etilgan savol-javob, rollo'yinlar bolalarda muloqot madaniyatini shakllantiradi.

Multimedia prezentatsiyalar. Oddiy slaydlar orqali mavzularni tushuntirish bolalarning tushunishini osonlashtiradi va yangi soʻzlarni oʻzlashtirishga yordam beradi.

Ushbu mavzu yuzasidan amaliy tadqiqotlar maktabgacha taʼlim tashkilotlarida oʻtkazildi. Tadqiqotda 25 nafar bola ishtirok etdi va jarayon 3 oy davomida olib borildi. Tadqiqot davomida anʼanaviy va multimedia asosidagi taʼlim usullari solishtirildi.

Natijalar shuni koʻrsatdiki:

- bolalarning lugʻat boyligi sezilarli darajada oshdi;
- nutqning ravonligi va aniqligi yaxshilandi;
- muloqotga kirishish faolligi ortdi;
- talaffuzdagi xatolar kamaydi;
- mashgʻulotlarga qiziqish kuchaydi;
- mustaqil fikr bildirish koʻnikmalari rivojlandi.

Multimedia vositalari bilan ishlagan guruhda natijalar anʼanaviy usuldagi guruhga nisbatan ancha yuqori boʻldi. Bu esa multimediy texnologiyalarining samaradorligini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, multimedia vositalaridan foydalanishda ayrim pedagogik talablarni ham inobatga olish zarur. Xususan:

- materiallar bolaning yosh xususiyatiga mos boʻlishi;
- ortiqcha vizual yuklama berilmasligi;
- mashgʻulotlar davomiyligi meʼyorida boʻlishi;
- pedagogning rahbarlik roli saqlanib qolishi;
- texnologiya vosita sifatida qoʻllanilishi, maqsadga aylantirilmasligi.

Xulosa qilib aytganda, multimedia vositalari maktabgacha taʼlimda nutqni rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Ular taʼlim jarayonini qiziqarli, interaktiv va samarali tashkil etishga yordam beradi. Shuningdek, bolalarning nutqiy, intellektual va ijodiy rivojlanishiga kompleks taʼsir koʻrsatadi. Kelgusida maktabgacha taʼlim tizimida multimedia texnologiyalarini keng joriy etish, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish hamda sifatli elektron taʼlim resurslarini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa barkamol, erkin fikrlovchi va nutqi rivojlangan avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ivanova, M. (2019). Развитие речи у дошкольников. – Москва: Просвещение.
2. Karimov, S. (2021). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan.
3. Petrov, A. (2018). Интерактивные методы обучения. – Санкт-Петербург: Речь.
4. Rahmonova, L. (2022). Multimedia vositalari va taʼlim. – Samarqand.
5. Sharipov, B. (2020). Maktabgacha taʼlim metodikasi. – Toshkent: Oʻqituvchi.
6. Tursunov, J. (2021). Pedagogik innovatsiyalar. – Toshkent.
7. https://a78cf8ac-3ef5-4670-8fcd-a900ec94fdb.filesusr.com/ugd/b06fdc_104894e63f11418b9713129fa2b272d2.pdf?index=true
8. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=IGXmtGAAAAAJ&citation_for_view=IGXmtGAAAAAJ:2osOgNQ5qMEC

MAKTABGACHA TA'LIMDA INTEGRALLASHGAN TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA BOLALAR IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH

To'xliboyeva Zuxra Abdumutal qizi,
Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni shakllantirish jarayonida integrallashgan ta'lim texnologiyalarining imkoniyatlari yoritilgan. Rivojlanish markazlarida tashkil etilgan faoliyatlarning o'zaro bog'liq holda tashkil etilishi bolaning erkin fikrlash, tasavvurini kengaytirishi, muammoni ijobiy hal qilish ko'nikmalarini rivojlanishi ta'kidlangan. Integrallashgan texnologiyalar orqali faoliyatlar mazmuni boyiydi, bolalarning qiziqishi ortadi va bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyati shakllanadi.

Kalit so'zlar: integrallashgan texnologiyalar, ijodkorlik, maktabgacha ta'lim, integratsiya, doimiylik, faoliyatlararo integratsiya, rivojlanish markazlari, refleksiya.

Аннотация. В данной статье раскрываются возможности интегрированных образовательных технологий в процессе формирования творческих способностей у детей дошкольного возраста. Подчеркивается, что взаимосвязанная организация деятельности в центрах развития способствует развитию у детей свободного мышления, расширению воображения и формированию навыков позитивного решения проблем. Использование интегрированных технологий обогащает содержание деятельности, повышает интерес детей и способствует развитию способности применять знания в жизненных ситуациях.

Ключевые слова: интегрированные технологии, творчество, дошкольное образование, интеграция, последовательность, междеятельностная интеграция, центры развития, рефлексия.

Abstract. This article explores the potential of integrated educational technologies in developing creativity among preschool children. It emphasizes that the interconnected organization of activities in development centers fosters free thinking, expands imagination, and strengthens children's ability to solve problems positively. Integrated technologies enrich the content of activities, increase children's interest, and help develop the ability to apply knowledge in real-life situations.

Keywords: integrated technologies, creativity, preschool education, integration, consistency, inter-activity integration, development centers, reflection.

Ta'limda integrallashgan texnologiyalar deganda biz o'qitishning turli predmetlari, usullari, shakl va vositalarini yagona, izchil ta'lim jarayoniga birlashtirish va joriy etishga qaratilgan pedagogik texnologiyalarni tushinishimiz kerak. Ularning asosiy maqsadi – tarbiyalanuvchilarning bilim, malaka hamda ko'nikmalari yaxlit holda rivojlanishi, bo'linib ketmasligi, balki yagona va tizimli tartibda shakllanishi uchun sharoit yaratishdir.

Integrallashgan texnologiyalarning asosiy o'ziga xos jihatlariga e'tibor qaratsak:

1. Fanlararo integratsiya ya'ni turli fanlarni yoki mavzularni o'zaro bog'liq holda o'tish. Bu jarayonni nafaqat maktab, oliy ta'limda, balki maktabgacha ta'lim muassasalarida ham joriy qilish maqsadga muvofiqdir.
2. Ta'lim mazmunini integratsiya qilish degani tabiiy fanlarga doir bilimlarni ijtimoiy gumanitar bilimlar bilan bog'lagan holda o'rganish demakdir.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida tabiatga doir bilimlarni adabiyotga doir bilimlar bilan uyg'unlashtirishdir.

3. Ta'lim shakli va metodlarning integratsiyasi deganda esa biz an'anaviy va innovatsion texnologiyalarni o'zaro uyg'unlashtirgan holda faoliyatni tashkil etishda samarali qo'llashni tushunishimiz kerak.
4. Nazariya va amaliyotni integratsiya qilish deganda biz bevosita olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni hayot bilan bog'lash, kelgusida olingan bilimni qo'llay olish ko'nikmasini shakllantira olishimiz demakdir.
5. Ta'lim va tarbiyaning o'zaro integratsiyasi esa o'quv jarayoninig ajralmas qismi hisoblanib, bolalarga nafaqat bilim balki tarbiya ham berilishi, muomila madaniyatini yoshligidanoq rivojlantirilishini anglatadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, rivojlanish markazlarida ushbu integratsiyalar inobatga olingan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, har bir markaz o'z maqsad va vazifalari bilan bir qatorda o'zaro integrallashgan holda faoliyatni tashkil etishga xizmat qiladi.

Modelimizning yana bir asosiy kategoriyasi bu siklik tarzda ifoda etilgan **Integratsiya va doimiylik** bosqichidir. Integratsiyaning o'zni va ahamiyati shundaki, u bolajonlarning zamonaviy dunyoqarashini shakllantirishda, o'quv faoliyatida davomida motivatsiya, faollikni oshirish, har tomonlama rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi. Javadova Sevil Eyvazning so'zlariga alohida e'tibor qaratsak: "Integratsiya turli ma'lumotlarni osongina o'rganishga yordam beradi. Uning yordami bilan bolalar turli fanlarni o'rganadilar va hayot davomida olingan ko'nikmalardan foydalanadilar. Integratsiya, shuningdek, fanlar bo'yicha bilimlarni bog'lash uchun umumiy tasavvurni yaratishga xizmat qiladi. Integratsiyaning ahamiyati shundaki, bola o'rganish paytida dunyoning yagona yaxlitligini anglaydi" [1] deya ta'kidlaydi. Integratsiy tarbiyalanuvchilarning rivojlanish natijalarini ham ko'rish imkoniyatini berishi mumkinligi haqida ko'plab tadqiqot ishlarida ta'kidlangan. O'quv faoliyati davomida integratsiya zamonaviy ilmiy fikrlash uslubining didaktik xususiyatlariga ham ega. Bolalar uchun obektni kuzatish alohida harakat emas. Faoliyatlarining maqsadi taqqoslash, bajarish, tushunchalarga ega bo'lish, olingan ma'lumotlardan xulosalar chiqara olish. Voqealar va fikrlashning turli shakllari o'rtasidagi aloqaning paydo bo'lishi bolalar faoliyatining yaxlitligini, uning izchilligini ta'minlaydi. **Doimiylik** esa faoliyat jarayonini tizimlilikini hamda uzluksizligini ta'minlash bilan birga ijodkorlik ko'nikmalarini, guruhlarda ishlay olish imkoniyatini, bolalarning bir-biri bilan o'zaro munosabatini o'rnatish va umumiylikka erishishga xizmat qiladi. Shuningdek, doimiylik rag'batlantiruvchi, tartibga soluvchi, universal ta'lim harakatlarini shakllantirishga yordam beradigan hamda natijaviylik, o'zini anglay olish qobiliyatini shakllantirish imkonini yaratadi. Bednarskaya I.D., Bubnov S.A., Kiseleva N.I. larning ta'kidlashicha **doimiylik** birinchi navbatda ona tilini o'rgana olish imkonini ham beradi, ya'ni shaxsni ijtimoiylashuvining asosiy omili, madaniy va tarixiy ma'lumotlarni tizimli ravishda berib borish, millatning yashash hamda rivojlanish istiqbolini belgilab beradi. Bizningcha ushbu jarayonda faoliyatlar paytida eng oddiy hayotiy vaziyatlar orqali o'quv faoliyatini tashkil etish turli muammolarni anglash, ularni aniqlash, asta sekin qiyosiy **tadqiqotlar** o'tkazish

o'quv jarayoni doirasida tarbiyalanuvchilarning ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirish mumkin." [2] Ijodkorlik ko'nikmasini ham boshqa ko'nikmalar kabi shakllantirish va rivojlantirish mumkin. Bu bog'cha bolalariga ham taalluqlidir. Bolalarning masalalarga kreativ yondashuvi, ularni nostandard fikrlashlariga yordam beradi. Tarbiyalanuvchilarni rag'batlantirish hamda kreativ fikrlashga undash tarbiyachi-pedagogning tajriba va malaka darajasiga bevosita bog'liqdir. Shuning uchun bolalarning kreativ hamda ijodkorlik kompetensiyasini shakllantirish, rivojlantirishda tarbiyachining roli, ayniqsa, ahamiyatlidir. Agar tarbiyachining o'zida ijodkorlikka xos bo'lgan hislatlar mavjud bo'lmasa, bolalarda ijodkorlikni shakllantira olmaydi Chunki Patti Drappeau aytganidek, kreativlik, ijodkorlik ham yuqumlilik xarakteriga ega bo'lib, ijodkorlik qobiliyati o'zida bo'lsagina bu "kasallik"ni atrofdagalarga yuqtira oladi. Bolalar bog'chasidagi muhit ham shunga o'xshash hislatlar zamirida vujudga keladi. Tarbiyachi-pedagog xosil qilgan muhitda bola shakllanadi, agar muhit erkin, ilmiy va ijodiy bo'lsa bola tafakkuri ham shunga qarab shakllanadi. Patti Dreppau pedagogning kreativlik salohiyati uning umumiy xususiyati sifatida aks etishligini hamda kreativ salohiyat negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvati yaxlit xolda namoyon bo'lishligini ta'kidlaydi. Kreativ salohiyat bilish jarayoniga yo'naltirilgan ijodkorlik bilan bog'liq hisoblanadi. [3]

Refleksiya bolalarga berilgan turli topshiriqlarga javob izlashga yordam beradi. Mulohaza yuritish ko'nikmasini shakllantirish bilan birga tengdoshlari bilan o'rganish jarayonida almashish, munosabat bildirish, bir-birini qo'llab-quvvatlash kabi muhim bilim hamda malakalarga ega bo'lish vositasidir. Shu nuqtai nazardan ushbu biz taklif etgan modelda refleksiya alohida aks ettirilgan bo'lib, bu qaysidir ma'noda taklif etilayo'tgan barcha mexanizmning bosqichlarini bolalarda aks sado bo'lib amalda ko'rinishi demakdir. Better Kid care maqolalarida quyidagicha so'zlarni ko'rishimiz mumkin: refleksiya – bu har bir shxs va tajribaga mos ravishda moslashtirilishi mumkin bo'lgan amaliyotdir. Hech qanday ortiqcha hujjatlar yoki materiallar kerak emas. Refleksiya amaliyot va maqsadli strategiyalarni talab qilsada, bu o'rganish va motivatsiyani bog'lashning juda oddiy va kuchli usulidir. [4] Shuni alohida ta'kidlash joizki, hozirgi glabballashuv davrida ko'plab pedagogik ilmiy tadqiqot ishlarida ham refleksiya masalasiga e'tibor kuchaygan. Nalgieva I.A., Bulueva Sh.I., Abdullayeva N.A.larning ta'kidlashlaricha "bolaning refleksiv faoliyatida ishtirok etadigan tarbiyachi-pedagog maktabgacha yoshdagi bolalarda refleksiyani to'g'ri shakllanishiga sababchi bo'ladi. Refleksiya shaxsning rivojlanishini ta'minlaydi, yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda qarama-qarshiliklarni aniqlash va bartaraf etish imkoniyatini beradi, shuning uchun uni har bir bolada shakllantirish kerak" [5]. Ayniqsa, ushbu jarayonda bolalarning refleksiv faoliyatini rivojlantirishda o'zi ishtirok etgan videolarni tomosha qilish yordam beradi. Bu jarayo'nda bola o'zini tashqaridan turib kuzatadi, o'zining harakatlarini ko'rishi va tushunishi analitik hamda tanqidiy fikrlashga undaydi, nima uchun bunday bo'ldi, yoki qayerda xato qildim kabi savollarni o'ziga beradi va shu asosda keyin nima qilish kerakligini, ya'ni refleksiv tarzda kegingi bosqichlarda nimalarga e'tiborli bo'lishi kerakligi hamda qanday amalga oshirishni tushunib etadi. Bu kabi mashqlar

bolalar refleksiya qilishining rivojlanishi ularning faoliyati natijalariga, so'ngra o'z harakatidagi o'zgarishlarga e'tiborli bo'lishga yo'l ochadi, bola o'z oldiga yangi vazifalarni maqsad qilib olishga urinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Javadova, S.E. Ta'limda integratsiyaning ahamiyati.
2. Bednarskaya, L.D., Bubnov, S.A., Kiseleva, N.I. Zamonaviy ta'limning asosi – izchillik.
3. Better Kid Care dasturi. Refleksiya yordamida o'rganishni bog'lash va ilhomlantirish.
4. Nalgieva, I.A. Bulueva, Sh.I., Abdullayeva, N.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarda refleksiya rivojlanishining nazariy muammosi.

© To'xliboyeva Zuxra Abdumutal qizi, 2026

**MAKTABGACHA TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI
OSHIRISHDA "OTA-ONA – FAOL ISHTIROKCHI" MODELINI JORIY
ETISH ISTIQBOLLARI**

*Mamadaliyeva Gavxarxon Asiljonovna,
University of Business and Science
gavarmamadaliyeva5@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlikning zamonaviy tizimini yaratish, ota-onalarni ta'lim jarayonlariga faol jalb etish hamda bolaning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda yagona tarbiya makonini shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: MTT, oila, hamkorlik, tarbiyachi, ta'limiy o'yin, integratsiya, pedagogik jarayon, emotsional aloqa.

Аннотация. В данном тезисе рассматриваются вопросы создания современной системы взаимодействия между дошкольной образовательной организацией и семьёй, активного вовлечения родителей в образовательный процесс, а также формирования единого воспитательного пространства с учётом индивидуальных особенностей ребёнка.

Ключевые слова: ДОО, семья, сотрудничество, воспитатель, образовательная игра, интеграция, педагогический процесс, эмоциональная связь.

Abstract. This thesis addresses the development of a modern system of cooperation between preschool educational institutions and families, the active involvement of parents in the educational process, and the formation of a unified educational environment taking into account the individual characteristics of the child.

Keywords: preschool institution, family, cooperation, educator, educational game, integration, pedagogical process, emotional connection.

Bolalarimizning yuqori sifatli ta'lim olishlariga, ota-onalarning ehtiyojlari va bolalarning manfaatlarini to'liq qondirishga, bola uchun yagona ta'lim makonini yaratishga faqat erta bolalikdan muassasa va oila o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning yangi tizimini ishlab chiqqan holdagina erishish mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun o'zaro hamkorlik qilish jarayonining inkor qilib bo'lmaydigan afzalliklari ko'p.

Birinchi taassurotlar uzoq vaqt davomida xotirada qoladi. Bizning dastlabki muloqotimiz (og'zaki, xatlar, eslatmalar va devoriy materiallar va x.) oilalarga ilk

mehmondo'stlikni his qilish uchun asos yaratadi, farzandining boshlang'ich va asosiy tarbiyachisi sifatida qadrlanishimiz, ularning vaqt chegaralari, kompetentligi va ehtiyojlari nuqtai nazaridan hurmat qilinishimizga poydevor bo'ladi. Masalan, ba'zi oilalarga anketalarni to'ldirishda yoki o'quv dasturi bilan tanishishda yordam kerak bo'lishi mumkin. Boshqalar esa "Ilk qadam" davlat o'quv dasturini yaxshi bilishlari mumkin, chunki ularning maktabgacha ta'lim tashkilotiga borgan boshqa bolalari ham bor. Odatda, oila bilan birinchi muloqotimiz, ular bolasi qaysi maktabgacha tashkilotga borishini xohlashlari to'g'risida qaror qabul qilganda yoki bolasini bizning maktabgacha tashkilotimizga olib kelishganda bo'ladi. Bu vaqtda bizda ular uchun ko'plab savollar mavjud va ularda ham biz uchun juda ko'p savollar bo'ladi.

Oilalar bolasi qaysi guruhga kiritilishi, maktabgacha ta'lim dasturi, shu jumladan, yillik taqvim, maktabgacha ta'lim tashkilotida qabul qilingan tartib-qoidalar, kun tartibi, tartib-intizom usullari va boshqalar haqida imkon qadar ko'proq ma'lumotga ega bo'lishlari kerak. Agar ota-onalar farzandini ro'yxatga olishdan oldin ba'zi guruhlarga tashrif buyursalar, yanada yaxshi bo'ladi.

Bolani qabul qilish paytida oilalar bilan o'quv dasturining xususiyatlarini muhokama qilish, ularni davlat talablari bilan tanishtirish maqsadga muvofiq.

Bu tarbiyachilar va ota-onalarning bolalarni tarbiyalashda birgalikda ishlashiga bo'lgan ijobiy qarashdir. Tarbiyachilar, o'z faoliyati davomida pedagogik muammolarni hal qilishda ota-onalarning istaklarini inobatga oladilar va bu yerda bolalar asosiy manfaatdor taraf hisoblanadi.

Bu bolaning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olishni taqozo etadi, tarbiyachi esa oila bilan doimiy aloqada bo'lib, o'z tarbiyalanuvchisining o'ziga xos xususiyatlari va odatlarini o'rganadi va faoliyatida ularni hisobga oladi, bu esa o'z navbatida pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishga omil bo'ladi.

Ota-onalar mustaqil ravishda maktabgacha yoshda bolaning rivojlanishi va tarbiyasida zarur deb hisoblagan yo'nalishni tanlaydilar va shakllantiradilar, shuning uchun ota-onalar bolani tarbiyalash uchun javobgarlikni o'z zimmlariga oladilar:

- bu oilaviy aloqalarni emotsional mustahkamlash, umumiy qiziqishlar va birgalikda biror bir faoliyatni olib borish deganidir,

- bu oilada va MTTda bolalarni yagona dastur asosida tarbiyalash va ularni rivojlantirish uchun imkoniyatdir,

- bu oilaning turi, oilaning turmush tarzi va oilaviy munosabatlarni inobatga olish imkoniyatini yaratadi.

Avval ota-onalar bilan ishlashning an'anaviy shakllarida buni amalga oshirish imkoniyati mavjud emas edi. Tarbiyachi bolalarning oila turini aniqlagandan so'ng, ota-onalar bilan o'zaro ishlashning muvaffaqiyatli shaklini tanlashi mumkin.

MTT va oilaning ta'lim-tarbiya funksiyalari. Tarbiyachi va ota-onalarning hamkorligi sheriklarning teng huquqli pozitsiyasini, o'zaro ta'sir qiluvchi tomonlarning individual imkoniyatlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda hurmat qilishni anglatadi va tarbiyachilar, ota-onalar va jamiyat o'rtasidagi hamkorlikni amalga oshirishning eng muhim usuli bu o'zaro munosabatdir, bunda ota-onalar passiv kuzatuvchi emas, balki faol ishtirokchilar bo'lib, o'quv jarayoni, bolalarni parvarish qilish sifatini oshirish va rivojlantirish bilan bog'liq muammolarni hal qilishda

jamoaning to‘liq a‘zolari sanaladi. Bu ularning barchasi biz ota-onalar va jamoatchilik bilan ishlashni MTT faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil etish va pedagogik faoliyatining muhim sharti sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi.

Xulosa. Oila turi va turmush tarzini hisobga olgan holda individual yondashuvni joriy etish, ota-onalar bilan ishlashning an‘anaviy (eski) shakllaridan voz kechib, interaktiv usullarga o‘tish imkonini beradi. Tarbiyachi har bir oilaning ehtiyojidan kelib chiqib, muloqotning eng samarali shaklini tanlashi zarur.

MTT va oila hamkorligi – bu faqatgina axborot almashish emas, balki bolaning har tomonlama kamol topishi yo‘lidagi ijtimoiy-pedagogik sheriklikdir. “Oila muloqot markazi” tashkil etilishi ota-ona faqatgina “mijoz” emas, balki teng huquqli pedagogik hamkor ekanligini amalda ko‘rsatishga imkon beradi. Ota-onalarning o‘quv jarayonidagi faol ishtiroki sifatli ta’lim muhitini yaratishning asosiy omili bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. **O‘zbekiston Respublikasining Qonuni** “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”. – Toshkent, 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son.
2. **“Ilk qadam”** maktabgacha ta’lim tashkilotining Davlat o‘quv dasturi (takomillashtirilgan ikkinchi nashr). – Toshkent, 2022-y.
3. **O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’lim va tarbiya Davlat standarti.** – Toshkent, 2020-y.
4. **Shin A.V. va boshqalar.** Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni rejalashtirish. Tarbiyachilar uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent, 2020.
5. **Grosheva I.V.** Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligi: zamonaviy yondashuvlar va texnologiyalar. – Toshkent, 2021.

© *Mamadaliyeva Gavxarxon Asiljonovna, 2026*

RAQAMLI VA INTERAKTIV TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA ART-TERAPIYA MASHG‘ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY-ILMIY YONDASHUHLARI

*Muxamedova Ferangiz Juma qizi,
Chirchiq Davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli va interaktiv texnologiyalar vositasida art-terapiya mashg‘ulotlarini tashkil etishning nazariy-ilmiy yondashuvlari tahlil qilingan. Art-terapiyaning zamonaviy ta’lim va psixologik amaliyotdagi o‘rni, raqamli vositalarning ijodiy faollik, emosional ifoda va refleksiv tajribani rivojlantirishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, interaktiv texnologiyalar asosida art-terapiya mashg‘ulotlarini samarali tashkil etishning pedagogik va metodik jihatlarini ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: art-terapiya, raqamli texnologiyalar, interaktiv texnologiyalar, ijodiy faollik, emosional ifoda, refleksiv tajriba, pedagogik yondashuv.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретико-научные подходы к организации арт-терапевтических занятий с использованием цифровых и интерактивных технологий. Освещены роль арт-терапии в современной образовательной и психологической практике, а также возможности цифровых средств в развитии творческой актив-

ности, эмоционального выражения и рефлексивного опыта. Также раскрыты педагогические и методические аспекты эффективной организации арт-терапевтических занятий на основе интерактивных технологий.

Ключевые слова: арт-терапия, цифровые технологии, интерактивные технологии, творческая активность, эмоциональное выражение, рефлексивный опыт, педагогический подход.

Abstract. This article analyzes the theoretical and scientific approaches to organizing art-therapy sessions through digital and interactive technologies. It highlights the role of art therapy in modern educational and psychological practice, as well as the possibilities of digital tools in developing creative activity, emotional expression, and reflective experience. It also reveals the pedagogical and methodological aspects of effectively organizing art-therapy sessions based on interactive technologies.

Keywords: art therapy, digital technologies, interactive technologies, creative activity, emotional expression, reflective experience, pedagogical approach.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim va psixologik-pedagogik amaliyotda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi art-terapiya mashg'ulotlarini tashkil etish usullarini ham yangicha yondashuvlar asosida ko'rib chiqishni talab etmoqda. An'anaviy art-terapiya asosan qalam, bo'yoq, loy, kollaj kabi vositalar orqali amalga oshirilgan bo'lsa, hozirgi davrda planshetlar, grafik dasturlar, interaktiv doskalar, raqamli chizish ilovalari va onlayn platformalar ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Bu esa art-terapiyaning faqat texnik shaklini emas, balki uning mazmuni, metodikasi va ta'sir mexanizmlarini ham qayta tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Raqamli va interaktiv texnologiyalar art-terapiya mashg'ulotlariga bir necha yangi imkoniyatlarni olib kiradi. Birinchidan, ular ishtirokchilarning ijodiy faolligini oshirishga xizmat qiladi, chunki raqamli vositalar tasvirni tezkor yaratish, o'zgartirish va qayta ishlash imkonini beradi. Ikkinchidan, bunday texnologiyalar mashg'ulotlarni ko'rgazmali, qiziqarli va moslashuvchan shaklda tashkil etishga yordam beradi. Uchinchidan, interaktiv muhit art-terapiya jarayonida ishtirokchining ichki kechinmalarini erkinroq ifodalashiga, o'z his-tuyg'ularini rang, shakl, animatsiya va vizual obrazlar orqali namoyon etishga qulay sharoit yaratadi. Ayniqsa, bolalar, o'smirlar va maxsus ta'lim ehtiyojiga ega shaxslar bilan ishlashda raqamli vositalar art-terapiyaning ta'sir doirasini kengaytiradi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni art-terapiyaga tatbiq etish faqat texnik qulaylik masalasi emas. U nazariy jihatdan ham art-terapiyaning zamonaviy modelini, uning pedagogik va psixologik asoslarini, terapevtik munosabatdagi vosita va mazmun nisbatini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Shu sababli raqamli va interaktiv texnologiyalar vositasida art-terapiya mashg'ulotlarini tashkil etishning nazariy-ilmiy yondashuvlarini o'rganish dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Peterson va hammualliflar texnologiya art-terapevtlarning muloqoti, san'at asarlarini arxivlash, qaydlar yuritish, vazifalarni bajarish va mijozlar bilan ishlash usullarini o'zgartirib borayotganini ta'kidlaydi [1], bu esa art-terapiya amaliyotining o'zi ham yangi texnologik sharoitga moslashayotganini ko'rsatadi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda raqamli va interaktiv texnologiyalar vositasida art-terapiya mashg'ulotlarini tashkil etishning nazariy-ilmiy yondashuvlarini

ochib berish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot, avvalo, nazariy xarakterga ega bo'lib, unda ilmiy adabiyotlarni tizimli o'rganish, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil, umumlashtirish va interpretativ tahlil usullaridan foydalanildi. Bunday yondashuv mavzuning pedagogik, psixologik va texnologik jihatlarini birgalikda ko'rib chiqish imkonini beradi. Xususan, art-terapiyaning an'anaviy shakllari bilan raqamli vositalar asosidagi yangi amaliyotlar o'rtasidagi farq va uzviylik qiyosiy tahlil asosida ochib berildi. Shu bilan birga, interaktiv platformalar, grafik ilovalar, raqamli tasvir yaratish vositalari va masofaviy muloqot texnologiyalarining art-terapiya jarayoniga ta'siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi. Zubala va hammualliflar bu borada integrativ sharh metodining imkoniyatini ko'rsatib, u "turli metodologik paradigmalar doirasidagi ishlarni yaqin tahlil qilish imkonini beradi" [2] deb ta'kidlaydi. Bizning fikrimizcha, u mavzuni faqat bitta metod bilan emas, balki ko'p yo'nalishli ilmiy nuqtayi nazardan ko'rib chiqish zarurligini asoslagan.

Raqamli art-terapiya faqat texnik vosita emas, balki terapevt, ishtirokchi, vizual mahsulot va kommunikativ muhit o'rtasidagi o'zaro aloqador tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli tahlilda texnologiyani alohida vosita emas, balki terapevtik jarayonning tarkibiy qismi sifatida ko'rish tamoyili asos qilib olindi. Peterson yangi media va texnologiyalarni art-terapiyaga joriy etish jarayonini izohlar ekan, bu modelni "tanlash, tajriba o'tkazish va qayta baholashning iterativ jarayoni" [3] sifatida tavsiflaydi. Bizning fikrimizcha, raqamli vositalarni art-terapiya mashg'ulotlariga qo'shish bir martalik texnik yangilik emas, balki bosqichma-bosqich sinov, moslashtirish va baholashni talab qiladigan ilmiy-amaliy jarayondir.

Shuningdek, tadqiqotda ilmiy manbalarni saralashda mavzuga bevosita daxldorlik, empirik yoki nazariy ahamiyat, hamda art-terapiya bilan raqamli texnologiyalar integratsiyasini yoritish darajasi asosiy mezon sifatida olindi. Natijada metodologiya bo'limi art-terapiya mashg'ulotlarini tashkil etishda raqamli va interaktiv texnologiyalarning imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash, ularni pedagogik va psixologik amaliyot bilan bog'lash hamda istiqboldagi tadqiqotlar uchun metodik yo'nalishlarni belgilashga xizmat qiladi.

Natijalar. Raqamli va interaktiv texnologiyalar vositasida tashkil etilgan art-terapiya mashg'ulotlari art-terapevtik jarayonning mazmuni, shakli va ta'sir doirasini sezilarli ravishda kengaytiradi. Avvalo, raqamli vositalar art-terapiyani faqat an'anaviy auditoriya yoki terapevtik xonaga bog'lab qo'ymaydi, balki uni masofaviy, moslashuvchan va individual ehtiyojlarga yaqin shaklda tashkil etish imkonini beradi. Shu jihatdan zamonaviy ilmiy manbalarda art-terapiyada raqamli texnologiyalardan foydalanish faqat texnik yangilik emas, balki metodik imkoniyatlarni kengaytiruvchi omil sifatida baholanadi. Xususan, integrativ sharh natijalarida "raqamli texnologiyalardan art-terapevtlar tomonidan ham onlayn shaklda xizmat ko'rsatishda, ham raqamli san'at yaratish vositasi sifatida foydalanish ortib borayotgani" [4] qayd etilgan. Bizning fikrimizcha, raqamli vositalarning art-terapiya mashg'ulotlarida ikki yo'nalishda samarali ekanini ko'rsatadi: birinchisi, kommunikatsion maydonni kengaytirish; ikkinchisi, ijodiy ifoda usullarini boyitish.

Raqamli va interaktiv muhit ishtirokchilarning mashg'ulotga qiziqishini oshiradi, chunki bunda tasvirni yaratish, o'zgartirish, qayta ishlash, saqlash va qayta

ko‘rish imkoniyati mavjud bo‘ladi. Bunday jarayon ayniqsa bolalar, o‘smirlar va raqamli vositalarga yaqin foydalanuvchilar uchun qulay muhit yaratadi. Raqamli chizma, animatsiya, rang tanlash, kollaj va multimedaviy vizuallashtirish vositalari orqali ishtirokchi o‘z ichki kechinmalarini tezroq va erkinroq ifodalay oladi. Shu bilan birga, raqamli mashg‘ulotlar terapevt uchun ham qo‘shimcha kuzatuv imkoniyatini yaratadi, chunki yaratilgan vizual mahsulotlar saqlanadi, tahlil qilinadi va keyingi seanslar bilan qiyoslanadi. Peterson va hammualliflar o‘tkazgan tadqiqotda “art-terapevtlar turli texnologik qurilmalarni egallashi va ulardan foydalanishi” [5] aniqlangani ham bu yo‘nalishning amaliy asosga ega ekanini tasdiqlaydi. Mazkur natija shuni anglatadiki, texnologiya art-terapiya amaliyotiga tashqi unsur sifatida emas, balki asta-sekin professionallik muhitiga kirib borayotgan vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Vizual ijod jarayoni insonning hissiy holatini yumshatish, ichki zo‘riqishni kamaytirish va o‘zini ifoda etish imkonini kuchaytirishi bilan ahamiyatlidir. Bu jihat raqamli vositalar bilan uyg‘unlashganda yanada qulay shaklga ega bo‘ladi, chunki foydalanuvchi xatodan qo‘rqmaydi, tasvirni o‘chirishi, qayta ishlashi va turli variantlarni sinab ko‘rishi mumkin. Shu asosda art-terapiya mashg‘ulotlari xavfsiz, moslashuvchan va motivatsion muhitga aylanadi. Martin va Colp tadqiqotida esa vizual ijodning ruhiy holatga ijobiy ta‘siri empirik asoslangan bo‘lib, unda “vizual san‘at bilan shug‘ullanish ruhiy salomatlikni yaxshilashini psixometrik dalillar tasdiqlaydi” [6] degan xulosa berilgan. Bu natija art-terapiya mashg‘ulotlarida raqamli yoki an‘anaviy vosita qo‘llanishidan qat‘i nazar, ijodiy faoliyatning o‘zi terapevtik va rivojlantiruvchi kuchga ega ekanini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, olingan natijalar raqamli va interaktiv texnologiyalar asosidagi art-terapiya mashg‘ulotlari ta‘limiy, korreksion va rivojlantiruvchi jihatdan samarali ekanini ko‘rsatdi. Ular bir tomondan terapevtik jarayonning qamrovini kengaytirsa, ikkinchi tomondan ishtirokchining ijodiy faolligi, emotsional ochiqqligi va refleksiv tajribasini kuchaytiradi. Shu sababli raqamli art-terapiya an‘anaviy yondashuvning o‘rnini bosuvchi emas, balki uni boyituvchi va zamonaviy ehtiyojlarga moslashtiruvchi metodik yo‘nalish sifatida baholanishi mumkin.

Muhokama. Raqamli va interaktiv texnologiyalar art-terapiya mashg‘ulotlarini tashkil etishda nafaqat yordamchi vosita, balki art-terapevtik jarayonning mazmunini o‘zgartiruvchi muhim omil ekanini ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, raqamli art-terapiya an‘anaviy yondashuvning oddiy elektron ko‘rinishi emas, balki terapevtik muloqot, ijodiy ifoda va refleksiya shakllarini yangicha tashkil etuvchi pedagogik-psixologik maydondir. Bu holat ayniqsa ishtirokchining tasviriy faoliyatga kirishishida, vizual mahsulotni qayta ishlashida va o‘z emotsional tajribasini nazorat qilgan holda ifodalashida yaqqol ko‘rinadi. Bizning fikrimizcha, raqamli vositalarning afzalliklarini tan olish bilan birga, ularni qo‘llashda ehtiyotkor ilmiy yondashuv ham zarur.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat shundan iboratki, raqamli texnologiyalar art-terapiyada vosita tanlash mezonlarini ham o‘zgartiradi. An‘anaviy san‘at materiallarida faktura, qo‘l harakati, jismoniy kontakt va bevosita sezgi tajribasi ustun bo‘lsa, raqamli muhitda buning o‘rniga tezkorlik, moslashuvchanlik,

tahrirlash qulayligi va multimediaviy ifoda kuchayadi. Bu esa terapevt oldiga yangi metodik savollarni qo'yadi: qaysi ishtirokchi uchun qaysi format samaraliroq, qaysi raqamli vosita terapevtik aloqa sifatini oshiradi, qaysi holatda esa texnologiya ortiqcha vositachiga aylanadi. Peterson bu borada media tanlovini mexanik jarayon emas, balki “san'at materiallarini ularning terapevtik maqsadga muvofiqligi asosida tanlash, sinab ko'rish va qayta baholash jarayoni” [8] deb izohlagan. Darhaqiqat, raqamli art-terapiyaning muvaffaqiyati ko'proq texnologiyaning o'ziga emas, balki uni terapevtik maqsad bilan qanchalik uyg'unlashtirishga bog'liq.

Shu bilan birga, muhokama natijalari raqamli art-terapiya bo'yicha kelgusida yanada chuqur empirik tadqiqotlar o'tkazish zarurligini ham ko'rsatadi. Chunki hozircha bu yo'nalishda metodik standartlar, etik mezonlar va samaradorlikni baholash indikatorlari to'liq bir tizimga solinmagan. Shuning uchun raqamli va interaktiv texnologiyalar vositasida art-terapiya mashg'ulotlarini tashkil etishda texnologik yangilikka berilib ketmasdan, uning pedagogik, psixologik va insonparvarlik mohiyatini saqlab qolish asosiy tamoyil bo'lib qoladi. Umuman, mazkur tahlil raqamli art-terapiya kelajakdagi ta'limiy, korreksion va rehabilitatsion amaliyotning istiqbolli yo'nalishlaridan biri ekanini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Peterson B.C., Stovall K., Elkins D.E., Parker-Bell B. Art Therapists and Computer Technology // Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association. – 2005. – Vol. 22, No. 3. – P. 140.
2. Zubala A., Kennell N., Hackett S. Art Therapy in the Digital World: An Integrative Review of Current Practice and Future Directions // Frontiers in Psychology. – 2021. – Vol. 12. – P. 1.
3. Peterson B.C. The Media Adoption Stage Model of Technology for Art Therapy // Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association. – 2010. – Vol. 27, No. 1. – P. 26.
4. Zubala A., Kennell N., Hackett S. Art Therapy in the Digital World: An Integrative Review of Current Practice and Future Directions // Frontiers in Psychology. – 2021. – Vol. 12. – P. 365.
5. Peterson B.C., Stovall K., Elkins D.E., Parker-Bell B. Art Therapists and Computer Technology // Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association. – 2005. – Vol. 22, No. 3. – P. 139.
6. Martin B.H., Colp S.M. Art Making Promotes Mental Health: A Solution for Schools That Time Forgot // Canadian Journal of Education. – 2022. – Vol. 45, No. 1. – P. 157.
7. Zubala A., Kennell N., Hackett S. Art Therapy in the Digital World: An Integrative Review of Current Practice and Future Directions // Frontiers in Psychology. – 2021. – Vol. 12. – P. 13.
8. Peterson B.C. The Media Adoption Stage Model of Technology for Art Therapy // Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association. – 2010. – Vol. 27, No. 1. – P. 26.

XITOIY MAKTABGACHA TA'LIM MODELI: BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Xojimirzayeva Shaxnoza Shokir qizi,
University of Business and Science
oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi
e.mail: shaxnozaxojimirzayeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xitoy Xalq Respublikasining maktabgacha ta'lim tizimi va uning bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashdagi pedagogik, tashkiliy hamda strategik yondashuvlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda Xitoy tajribasining asosiy yo'nalishlari – intellektual, jismoniy, ijtimoiy-psixologik rivojlanish, shuningdek, davlat siyosati asosida amalga oshirilayotgan “Puhui” tizimi, “Double Reduction” siyosati va pedagog kadrlar professionalizmi kabi islohotlar yoritilgan. Shuningdek, o'yin asosidagi ta'lim, oila–bog'cha–jamiyat hamkorligi hamda inklyuziv ta'lim tamoyillari ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'yin asosidagi ta'lim, “Puhui” tizimi, “Double Reduction” siyosati, inklyuziv ta'lim, oila–bog'cha–jamiyat hamkorligi.

Аннотация. В данной статье научно проанализирована система дошкольного образования Китайской Народной Республики и её педагогические, организационные и стратегические подходы к подготовке детей к школьному обучению. В исследовании освещены основные направления китайского опыта – интеллектуальное, физическое, социально-психологическое развитие, а также реформы, проводимые на основе государственной политики, такие как система «Puhui», политика «Double Reduction» и профессионализм педагогических кадров. Кроме того, на основе научных источников проведён анализ обучения через игру, сотрудничества семьи, детского сада и общества, а также принципов инклюзивного образования.

Ключевые слова: обучение через игру, система «Puhui», политика «Double Reduction», инклюзивное образование, сотрудничество семьи, детского сада и общества.

Abstract. This article scientifically analyzes the preschool education system of the People's Republic of China and its pedagogical, organizational, and strategic approaches to preparing children for school education. The research highlights the main directions of Chinese experience – intellectual, physical, social-psychological development, as well as reforms carried out based on state policy, such as the “Puhui” system, the “Double Reduction” policy, and the professionalism of teaching staff. In addition, play-based education, family–kindergarten–society cooperation, and the principles of inclusive education are analyzed based on scientific sources.

Keywords: play-based education, “Puhui” system, “Double Reduction” policy, inclusive education, family–kindergarten–society cooperation.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish davlat siyosati-ning strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki aynan ushbu bosqich bolaning keyingi ta'lim faoliyati uchun poydevor vazifasini bajaradi. Shu nuqtayi nazardan, bolalarni maktab ta'limiga sifatli tayyorlash masalasi pedagogika fanida ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Zamonaviy globallashtirish jarayonida esa ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ayniqsa maktabgacha ta'lim bosqichida ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jihatdan Xitoy Xalq Respublikasi tajribasi alohida e'tiborga loyiqdir. Xitoy maktabgacha ta'lim tizimi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda tizimli, bosqichma-bosqich va kompleks yondashuvga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Ushbu tizimda bolaning

intellektual, ijtimoiy, emotsional va jismoniy rivojlanishi o'zaro uyg'un holda shakllantiriladi. Natijada maktabgacha yoshdagi bolalar nafaqat bilimga, balki maktab muhitiga moslashish uchun zarur bo'lgan hayotiy ko'nikmalarga ham ega bo'ladilar.

Xitoyning tarixiy taraqqiyotiga nazar tashlanar ekan, ushbu mamlakat qadimiy sivilizatsiya markazlaridan biri sifatida ta'lim va tarbiya tizimiga doimo alohida e'tibor qaratib kelganini ko'rish mumkin. Bugungi kunga kelib Xitoy jahon miqyosida iqtisodiy, madaniy va ilmiy jihatdan yetakchi davlatlardan biriga aylangan bo'lib, bu yutuqlarning asosiy omillaridan biri sifatida uning izchil va puxta tashkil etilgan ta'lim tizimi ko'rsatiladi. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimi bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu esa ta'limga davlat darajasida ustuvor ahamiyat berilishini taqozo etadi. Shu sababli Xitoy hukumati ta'lim sohasini, xususan maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga katta miqdorda investitsiya yo'naltirib, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etishga alohida e'tibor qaratmoqda. Natijada bugungi kunda Xitoy ta'lim tizimi xalqaro standartlarga mos keladigan yuqori sifatli tizim sifatida e'tirof etilmoqda. Majburiy ta'limning joriy etilishi esa har bir bolaga ta'lim olish imkoniyatini yaratib, ta'limda tenglik tamoyilini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, har bir davlatning maktabgacha ta'lim tizimi o'ziga xos milliy xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ularning umumiy maqsadi – bolani maktab ta'limiga har tomonlama tayyorlashdir. Shu nuqtayi nazardan, Xitoy tajribasini ilmiy tahlil qilish va uning samarali jihatlarini milliy ta'lim tizimiga moslashtirish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim sohasida olib borilgan ilmiy izlanishlar Xitoy tajribasining samaradorligini tasdiqlaydi. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, maktabgacha ta'lim bosqichi bolalarning keyingi akademik muvaffaqiyatlari uchun mustahkam asos yaratadi [1]. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlashda muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

Wang va Chen o'z tadqiqotlarida o'yin bolalarning tabiiy rivojlanish muhiti ekanligini ta'kidlab, aynan o'yin faoliyati orqali bolalarda ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va muammolarni hal etish ko'nikmalari shakllanishini qayd etadilar [2]. Ushbu yondashuv konstruktivistik ta'lim nazariyasining asosiy tamoyillari bilan uyg'unlikda rivojlanadi. Shuningdek, Zhu va Zhang maktabgacha ta'lim jarayonida ota-onalar bilan hamkorlikning o'rni muhim ekanini asoslab, oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi uzviy hamkorlik bolalarning ijtimoiy moslashuvi va emotsional barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar [3]. Xalqaro tashkilotlar (UNESCO) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham maktabgacha ta'lim sifati pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi, ta'lim muhitining rivojlantiruvchi xususiyati hamda boshqaruv tizimining samaradorligiga bevosita bog'liqligi qayd etilgan [4]. Shunday qilib, adabiyotlar tahlili Xitoy maktabgacha ta'lim tizimi ilmiy jihatdan asoslangan, kompleks va samarali model ekanligini ko'rsatadi.

Xitoyda XIX asr o'rtalaridan boshlab davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari shakllana boshlagan. Ushbu davrdan boshlab maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash, ya'ni ularning keyingi bosqichdagi o'quv dasturlarni samarali o'zlashtirishiga zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan. Xitoy Xalq Respublikasida maktabgacha ta'lim (3 – 6

yosh) bosqichi faqat bolalarga g'amxo'rlik qilish yoki ularni vaqtincha parvarishlash emas, balki ularni kelajakdagi yuqori raqobatbardosh jamiyatga tayyorlashga yo'naltirilgan strategik ta'lim bosqichi sifatida qaraladi. Shu bois maktabga tayyorlash jarayoni kompleks xarakterga ega bo'lib, u bir nechta fundamental pedagogik tamoyillarga asoslanadi.

1. Intellektual va akademik tayyorgarlik (kognitiv rivojlanish). Xitoy pedagogik yondashuvida bolaning intellektual salohiyati maktabgacha yoshdayoq tizimli ravishda rivojlantirilishi zarur deb hisoblanadi. Bu jarayon quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- *Til va yozuv ko'nikmalari:* bolalar bog'cha bosqichida sodda iyerogliflarni tanish orqali tilga oid vizual xotirani rivojlantiradilar. Bu ularning diqqat, kuzatuvchanlik va xotira jarayonlarini faollashtiradi.

- *Matematik tafakkur:* mental arifmetika, mantiqiy masalalar va o'yin asosidagi hisoblash faoliyatlari orqali bolalarda miqdoriy tasavvurlar shakllantiriladi. Natijada ular maktabgacha davrda oddiy arifmetik amallarni o'zlashtirish darajasiga yetadilar.

- *Xorijiy til kompetensiyasi:* ko'plab maktabgacha ta'lim muassasalarida ingliz tili elementlari kundalik faoliyatga integratsiya qilingan bo'lib, bu bolalarning lingvistik sezgirlikni erta rivojlantirishga xizmat qiladi.

2. Jismoniy va irodaviy tayyorgarlik. Xitoy ta'lim tizimida jismoniy rivojlanish faqat sog'lomlikni ta'minlash emas, balki irodaviy sifatlarni shakllantirish vositasi sifatida ham qaraladi. "Sog'lom tana – mustahkam intizom asosi" tamoyili ushbu yo'nalishning metodologik negizini tashkil etadi.

- *Chidamlilikni rivojlantirish:* bolalar har xil ob-havo sharoitida ochiq havoda jismoniy mashg'ulotlarda ishtirok etadilar, bu esa ularning ruhiy barqarorligi va moslashuvchanligini kuchaytiradi.

- *Nozik motorika rivoji:* qog'oz bilan ishlash (origami), chizish, qurish va cho'p (hashi) bilan ovqatlanish kabi faoliyatlar orqali qo'l mushaklari va koordinatsiyasi rivojlantiriladi. Bu esa keyingi yozuv va grafik faoliyat uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

3. Ijtimoiy-psixologik va jamoaviy tayyorgarlik. Xitoy maktabgacha ta'lim tizimining muhim xususiyatlaridan biri kollektivizm tamoyiliga asoslangan ijtimoiy tarbiyadir. Bu yondashuv bolalarni jamiyatga moslashgan shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan.

- *Guruhiy mas'uliyat:* bolalar individual emas, balki jamoaviy vazifalar orqali o'qitiladi. Bunda natija uchun barcha guruh a'zolari javobgar hisoblanadi.

- *Intizomiy muhit:* maktabgacha ta'lim muassasalarida aniq tartib va kun tartibi joriy etilgan bo'lib, bu bolalarda maktabdagi akademik muhitga psixologik moslashuvni osonlashtiradi.

- *Ijtimoiy kompetensiyalar:* hamkorlik, muloqot va o'zaro hurmat kabi ko'nikmalar muntazam faoliyat jarayonida shakllantiriladi.

4. Kompleks pedagogik model yo'nalishlari. Xitoy tajribasida maktabga tayyorlash jarayoni faqat akademik tayyorgarlik bilan cheklanmay, balki shaxsning har

tomonlarni rivojlanishini qamrab oladi. Bu quyidagi yo'nalishlar orqali amalga oshiriladi:

Komponent	Tavsif	Ilmiy asos
Axloqiy tarbiya	Vatanparvarlik va jamoaviylik ruhida tarbiyalash.	Konfutsiychilik va zamonaviy sotsialistik qadriyatlar uyg'unligi.
Mehnat tarbiyasi	Bolalarning o'z-o'ziga xizmat qilishi, bog'dorchilik.	"Mehnat orqali xarakterni shakllantirish" tamoyili.
Kreativ fikrlash	STEM-yondashuvini o'yin shaklida tatbiq etish.	Divergent fikrlashni rag'batlantirish.

5. Oila, bog'cha va jamiyat hamkorligi modeli. Xitoy ta'lim tizimida "Oila – Bog'cha – Jamiyat" uch tomonlama hamkorlik konsepsiyasi muhim o'rin tutadi. Ushbu modelga ko'ra, bolaning maktabga tayyorgarligi faqat ta'lim muassasasining emas, balki ota-onalarning ham bevosita mas'uliyati hisoblanadi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida bog'cha tarbiyachilari ota-onalarga muntazam ravishda bolaning rivojlanishi, yutuqlari va qiyinchiliklari haqida elektron platformalar orqali axborot yetkazib boradilar. Bu esa ta'lim jarayonining ochiqqligi va samaradorligini oshiradi hamda tarbiyaviy ta'sirning uzluksizligini ta'minlaydi. Kichik yoshdan boshlab bolalar kattalarning ko'rsatmalariga va tuzib began kun tartibiga qat'iy rioya qilishlari kerak. Tarbiyachilar hatto bolalar o'yinlarini ham nazorat qiladilar. Xitoylik o'qituvchilarning fikricha, bunday qattiqqo'llik bolaga jamiyatning to'la huquqli a'zosiga aylanishi, hayotda o'z o'rnini topishi va o'z xalqiga maksimal foyda keltirishiga imkon beradi. Bolalar ta'lim muassasalarining asosiy maqsadi bolalarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga va boshlang'ich maktabga har tomonlama tayyorlashdir. Hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim Xitoyda ta'lim tizimining boshlang'ich bosqichi hisoblanadi. Bolalar bog'chalarida olingan bilimlarni amalda qo'llash mumkin. Masalan, bolalar tabiat va tabiat hodisalarini tushunishga o'rgatiladi. Har bir guruhning o'z bog'chasi bor bo'lib, bolalar o'simliklarga g'amxo'rlik qilishni, o'z qo'llari bilan o'stirgan meva va sabzavotlardan ovqat tayyorlashni o'rganadilar. Xitoyda bolalar bog'chalari maktabgacha ta'limning asosiy shakli hisoblanadi.

Xitoyda maktabgacha ta'limning ta'lim dasturi salomatlik, nutq, ijtimoiy ko'nikmalar, ilmiy qiziqishlar va san'atdan iborat. Bu erda deyarli barcha ta'lim o'yinga asoslanadi, kerakli bilimlar bolalar uchun oson tushuniladigan shaklda taqdim etiladi. Barcha bolalarga o'z qobiliyatlarini ko'rsatish, iste'dodlarini maksimal darajada oshirish imkoniyati beriladi. Bolalarga amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishdan tashqari, mustaqillikni rivojlantiruvchi kundalik ziddiyatli vaziyatlarda yechim topish yo'llari ham o'rgatiladi. Shu bilan birga, bolalar biron ishni uddasidan chiqa olmasalar, tarbiyachilari yordamga kelishini biladilar. Do'stlik va o'zaro yordam tuyg'usi butun o'quv jarayonida shakllanadi.

Bolalar faol ravishda mehnatga o'rgatiladi. Bog'chalarning har bir guruhida ikkita o'qituvchi va bittadan yordamchi faoliyat yuritadi. Pedagoglar bolalar uchun

maxsus treninglar o'tkazadilar va yordamchi tarbiyachi tayyorgarlikda yordam beradi. Bolalar bog'chalari qat'iy rejaga muvofiq ishlaydi. Odatda, soat 7:40 da, bayroqni ko'tarish tantanali marosimidan so'ng, o'qituvchilar quvnoq musiqa ostida bolalar bilan maydonchada ertalabki mashqlarni bajaradilar. Keyin bolalar nonushta qilishga ketishadi. Darslar 8:30 dan 10:00 gacha davom etadi. Barcha bolalarning eng sevimli mashg'uloti badiiy ijoddir. Turli materiallardan har xil buyumlarni yasashga alohida e'tibor beriladi. Ular o'z xonalarida musiqa va raqs bilan, sport bilan esa – maydonchada shug'ullanishadi. Bolalar bog'chasida janjal, yomon xulq-atvor, kattalarning iltimosiga bo'ysunmaslik mumkin emas. Har hafta bolaning xulq-atvori va bilimi 100 ballik tizimda baholanadi. Natijalar berilgan jadval barcha ota-onalar uchun devorga ilib qo'yiladi. Tushki ovqatdan keyin uxlash vaqti keldi – 12.00 dan 14.30 gacha. Bolalar bog'chasida ish kuni soat 17:00 da tugaydi. Umuman olganda, Xitoy bolalar bog'chalarida ta'lim nafaqat foydali mashg'ulotlar, o'yinlar va yaxshi ovqatlanishdan tashqari, qattiy tartib-intizom, kattalarga hurmat, har bir ota-onaning o'z farzandini eng yaxshi, eng aqlli va eng bilimli qilish istagi hamdir. Hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim tashkilotlari har bir bolaning ijodiy faolligini ta'minlaydigan va unga shaxsiy faollikni namoyon etish va o'z imkoniyatlarini to'liq amalga oshirishga o'rgatadigan rivojlanish muhitiga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda.

Xitoy bolalar bog'chalarida rivojlanish muhitini yaratish keng qamrovlilik tamoyiliasosida yo'lga qo'yilgan. Maktabgacha ta'limning vazifalarini amalga oshirishda pedagoglar juda muhim rol o'ynaydi. Pedagoglardan jiddiylik, xotirjamlik va xozirjavoblik talab etiladi. Ko'pchilikni fikrga ko'ra, faqat shundagina barcha bolalar nima qilish kerakligini, nima qilmaslik kerakligini va ulardan nima talab qilina-yotganligini tushunishlari mumkin. Bolalar bog'chalari janjal, itoatsizlik va salbiy xatti-harakatlarni rag'batlantirmaydi. Jamoa faqat tartib va qoidalarga ega bo'lsa, yaxlit va do'stona bo'lishi mumkin, deb ishoniladi. Bolalar orasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan mojarolarni oldini olish uchun o'qituvchilar bir daqiqani ham yo'qotmasdan iloji boricha ma'suliyatli bo'lishga harakat qilishadi.

Xitoy Xalq Respublikasi Davlat Kengashining "Maktabgacha ta'limni isloh qilish va rivojlantirish bo'yicha bir necha fikrlar" (2018) nomli hujjatida maktabgacha ta'lim tizimining strategik ahamiyati alohida ta'kidlangan. Unda maktabgacha ta'lim "hayot davomida ta'lim olishning poydevori hamda mamlakatning inson kapitalini shakllantirishdagi muhim strategik bo'g'in" sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, hujjatda asosiy e'tibor bolaning jismoniy va ruhiy sog'lig'ini ustuvor yo'nalish sifatida himoya qilish, uning tabiiy qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash hamda o'yin orqali o'rganish huquqini ta'minlashga qaratilganligi qayd etiladi.

Mazkur konseptual yondashuv Xitoyning so'nggi yillardagi ta'lim siyosatida izchil davom ettirilmoqda. Xususan, "14-besh yillik reja" (2011 – 2025) doirasida maktabgacha ta'lim sifatini oshirish va uning ommaviyligini kengaytirishga qaratilgan bir qator mexanizmlar joriy etilgan.

"Puhui" (hamyonbop va ommaviy ta'lim) tizimi. Ushbu strategiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri "Puhui" modeli bo'lib, u maktabgacha ta'limni keng aholi qatlamlari uchun iqtisodiy jihatdan qulay va ommabop qilishga qaratilgan. Rasmiy

statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2023-yil oxiriga kelib Xitoyda maktabgacha ta’limga qamrov darajasi 90 foizdan oshgan. Mazkur tizimning asosiy maqsadi xususiy maktabgacha ta’lim muassasalarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va ularni subsidiyalangan “hamyonbop bog‘chalar” modeliga o‘tkazish orqali ta’lim narxini nazorat qilish hamda sifat standartlarini yagona davlat talablari darajasida ta’minlashdan iboratdir. Natijada ta’limda tenglik va kirish imkoniyatlari kengaymoqda.

“Akademik bosimga qarshi” siyosat (Double Reduction) 2021-yilda joriy etilgan “Double Reduction” siyosati maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlarida ortiqcha akademik yuklamani kamaytirishga qaratilgan muhim islohotlardan biri hisoblanadi. Ushbu siyosat doirasida maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarga akademik fanlarni – jumladan matematika, ingliz tili va murakkab yozuv tizimlarini o‘rgatish amaliyoti cheklangan yoki rasman taqiqlangan. Ushbu yondashuvning asosiy g‘oyasi maktabgacha yoshdagi bolalarni erta akademik bosimdan himoya qilish, ularning psixologik barqarorligini saqlash hamda o‘yin va tabiiy rivojlanish asosidagi ta’lim modelini mustahkamlashdan iboratdir.

O‘qituvchilarning kasbiy professionalizmi. Xitoy maktabgacha ta’lim tizimida pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga alohida e’tibor qaratiladi. “Maktabgacha ta’lim to‘g‘risidagi qonun” (2024-yil) doirasida tarbiyachilarga qo‘yiladigan talablar yanada kuchaytirilgan. Ushbu hujjatga muvofiq, tarbiyachi nafaqat pedagogik bilimlarga ega bo‘lishi, balki bir vaqtning o‘zida:

psixologik rivojlanish qonuniyatlarini biluvchi mutaxassis;

bolalar salomatligi va gigiyenasi bo‘yicha asosiy kompetensiyalarga ega shaxs;

rivojlantiruvchi ta’lim muhitini tashkil eta oladigan professional kadr sifatida shakllanishi zarur deb belgilanadi.

Bunday yondashuv maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, individual yondashuvni kuchaytirish hamda bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotchi Zhu Jiazhen (East China Normal University professori) ta’kidlaganidek: *“Xitoyda “Sifatli ta’lim” – bu global G‘arb pedagogikasi (Piaje, Vigotskiy) bilan milliy madaniy merosning o‘ziga xos simbiozidir. Biz bolani faqat individualizmga emas, balki jamiyatning foydali a‘zosi bo‘lishga tayyorlaymiz.”*

Shuningdek, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) hisobotlarida Xitoyning maktabgacha ta’lim sohasidagi strategik yondashuvlari ijobiy natijalar bilan birga ayrim muhim muammolar nuqtayi nazaridan ham baholanadi. Xususan, hisobotlarda Xitoy “maktabgacha ta’limda kadrlar tayyorlash va resurslarni taqsimlash bo‘yicha dunyodagi eng tez rivojlanayotgan tizimlardan biri” sifatida e’tirof etiladi. Shu bilan birga, ta’lim jarayonining haddan tashqari standartlashuvi individual kreativlik va bolalarning erkin ijodiy rivojlanish imkoniyatlarini cheklab qo‘ymasligi muhim ekani ta’kidlanadi.

Xitoyning so‘nggi o‘n yillikdagi maktabgacha ta’lim strategiyasi uchta asosiy ustunga tayanadi:

1. Inklyuzivlik tamoyili – mamlakatning barcha hududlarida, jumladan chekka qishloq va kam rivojlangan mintaqalarda ham sifatli maktabgacha ta’lim muas-

sasalarini tashkil etish. Bu yo‘nalishda “Village Early Childhood Centers” modeli orqali ta’limga teng kirish imkoniyati kengaytirilmoqda.

2. Ilmiy asoslangan yondashuv – maktabgacha ta’lim dasturlarini ishlab chiqishda zamonaviy neyropedagogika va bola rivojlanishi psixologiyasi yutuqlaridan foydalanish. Bu esa ta’lim mazmunini ilmiy asosda optimallashtirishga xizmat qiladi.

3. Davlat tomonidan tartibga solish – xususiy ta’lim sektorining haddan tashqari tijoriylashuvini cheklash, ta’lim sifatini nazorat qilish hamda davlat standartlarini barcha muassasalarda bir xilda ta’minlash.

Mazkur strategiyaning asosiy maqsadi Xitoyda 2030-yilga borib yuqori intellektual salohiyatga ega, raqobatbardosh va innovatsion fikrlaydigan “yangi avlod”ni shakllantirishdan iboratdir. Shu tariqa, maktabgacha ta’lim tizimi mamlakatning uzoq muddatli inson kapitalini rivojlantirish strategiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Xulosa o‘rinda shuni ta’kidlash joizki, Xitoy tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bolani maktabga tayyorlashda faqat akademik bilim emas, balki irodaviy intizom va amaliy ko‘nikmalar uyg‘unligi muvaffaqiyat garovidir. Ushbu usullarni milliy mentalitetga moslagan holda qo‘llash ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Li, X. (2017). Early childhood education and later academic achievement in China. *Journal of Early Childhood Research*, 15(3), 245–260.
2. Wang, Y., Chen, L. (2019). Play-based learning and cognitive development in Chinese preschool education. *Early Child Development and Care*, 189(7), 1123–1136.
3. Zhu, J., Zhang, H. (2020). Parental involvement in early childhood education in China: Impacts on social development. *Asian Education Studies*, 5(2), 56–68.
4. UNESCO (2018). *Global Education Monitoring Report 2018: Early Childhood Care and Education*. Paris: UNESCO Publishing.

© Xojimirzayeva Shaxnoza Shokir qizi, 2026

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MADANIY QADRIYATLARGA HURMAT HISSINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Xolmatova Adolat Muxammadjonovna,
University of Business and Science
Maktabgacha – Boshlang‘ich ta’lim va
sport faoliyati kafedrasi stajyor-o‘qituvchisi
e-mail: xolmatovaadolat4@gmail.com

Annotatsiya. Qadriyatlar deganda biz narsa va voqealar, jamiyat moddiy va ma’naviy boyliklarning ahamiyatini ifodalash uchun qo‘llaniladigan tushuncha. Milliy-ma’naviy qadriyatlar – “milliylik”, “ma’naviyat” va “qadriyat” tushunchalari kesishgan nuqtada jamlashgan ijtimoiy xodisalarni o‘z ichiga oladi. Deylik ayrim millatlar tarixiy taraqqiyot davomida ishlab chiqarishning ma’lum sohasida yuksak layoqatni shakllantirgan tarbiya, tafakkurning ta’siri

yo'nalishiga e'tibor beradi. Milliy xarakterida, hayotga, ijtimoiy hodisalarga munosabatida o'ziga xosliklari bor. Axloqiy, huquqiy, siyosiy madaniyat sohalaridagi xatti-harakatlarda ham ma'lum ijobiy tafovutlar uchraydi. Bunga o'xshash rangbaranglik nafaqat boyligimiz, balki taraqqiyotimiz sur'atini tezlashtiruvchi omil bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: qadriyat, millatlararo, elat, milliy markazlar, tarixiy ildizlar, umuminsoniy.

Аннотация. Под ценностями понимается понятие, используемое для выражения значимости вещей, явлений, а также материальных и духовных богатств общества. Национально-духовные ценности охватывают социальные явления, формирующиеся на пересечении понятий «национальность», «духовность» и «ценность». В процессе исторического развития отдельные народы сформировали высокую способность в определённых сферах производства, воспитания и мышления, что отражается на их национальном характере и отношении к жизни и социальным явлениям. В сферах нравственной, правовой и политической культуры также наблюдаются определённые положительные различия. Такое многообразие является не только нашим богатством, но и фактором, способствующим ускорению общественного развития.

Ключевые слова: ценности, межнациональные отношения, этнос, национальные центры, исторические корни, общечеловеческие ценности.

Abstract. Values are understood as a concept used to express the significance of objects, phenomena, and the material and spiritual wealth of society. National and spiritual values encompass social phenomena formed at the intersection of the concepts of "nationality," "spirituality," and "value." In the course of historical development, certain nations have developed high competence in specific fields of production, education, and ways of thinking, which is reflected in their national character and attitudes toward life and social phenomena. Positive differences can also be observed in moral, legal, and political cultural behaviors. Such diversity is not only a source of richness but also a factor that can accelerate the pace of social development.

Keywords: values, interethnic relations, ethnicity, national centers, historical roots, universal values.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari jadallashib borayotgan hozirgi davrda yosh avlod ongida madaniy qadriyatlarni asrab-avaylash, ularga ongli munosabatni qaror toptirish muhim pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri shaxsning asosiy ijtimoiy, axloqiy va madaniy qarashlari shakllanadigan muhim bosqich bo'lib, bu davrda berilgan tarbiya keyingi rivojlanish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta'lim jarayonida integrativ yondashuv asosida bolalarda madaniy qadriyatlarga hurmat hissini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Integrativ yondashuv turli fanlar, faoliyat turlari va tarbiyaviy yo'nalishlarni o'zaro uyg'unlashtirish orqali bolalarning bilim, ko'nikma va qadriyatlarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa bolalarda nafaqat bilim olish, balki ijtimoiy muhitda to'g'ri munosabat bildirish, madaniy merosni qadrlash va unga amal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Mazkur maqolada integrativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniy qadriyatlarga hurmat hissini shakllantirishning nazariy asoslari, pedagogik shart-sharoitlari hamda samarali metod va vositalari tahlil etiladi. Shu-

ningdek, ushbu jarayonni takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jahon keng, dunyoda mamlakat ko'p, lekin bu olamda betakror ona yurtimiz, O'zbekistonimiz yakka-yu yagonadir. O'zbekiston deb atalmish yurtning yagonaligi uning betakror tabiati, boy tarixi, mehnatkash insonlari bilan bir qatorda bu zaminda turli millat va elat vakillarining yagona oila farzandlaridek yashashlarida namoyon bo'lmoqda. Bunday ahillik, do'stlik va hamkorlik o'zining chuqur tarixiy ildizlariga va asosiga ham ega. Adolatli milliy siyosat olib borilganida ko'p millatlilik maqsadimiz yagonaligini, taqdirimiz birligini, hamjihatlik zarurligini tushunishda yordam beradi, umuminsoniy g'oyalarning ustuvor bo'lishini, shaxsiy manfaatlarni to'g'ri anglab olishni osonlashtiradi. Aksincha, milliy munosabatlarga ziyraklik va noziklik bilan yondashmaslik umummilliy tamoyillarga biroz e'tiborsizlik ham tinchlik va barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xususan, qomusimizning 18-moddasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar, qonun oldida tengdir, – degan qoida ana shu bag'rikenglikning zamonaviy siyosiy-huquqiy ifodasidir.

Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov shunday yozadi: "Ayni chog'da insoniyat tarixida buning aksini, ya'ni ko'p elatli davlatlardagi millatlararo munosabatlarda uyg'unlikning yo'qligi, butun xalqlar va mamlakatlarni ancha orqaga uloqtirib tashlagan ijtimoiy siyosiy falokatlarga olib borganini ko'rsatuvchi misollar ham oz emas. Zero, ko'p elatlilik nafaqat ayrim mamlakatlarning, balki butun mintaqalarning ham ichki siyosiy barqarorligi va milliy xavfsizligiga putur yetkazuvchi bosh omilga aylangan". Millatlararo hamjihatlik qaror topmasa, tajovuzkor millatchilik va shovinizmning halokatli g'oyalari tarqalishi uchun qulay vaziyat yaratiladi.

Milliy istiqlool royasining amal qilishiga, kishilar qalbi va ongiga singdirilishiga jiddiy zarar yetkazadi. Shuni hisobga olib, mamlakatimizda bu muammo ilmiy asosda, xolisona hal qilinmoqda. Mamlakatimizda statistik ma'lumotlarga ko'ra, 136 millat, elat, xalq va etnik guruhlarining vakillari yashaydi. Ularning har biri o'z milliy madaniy urf odatlari, an'analari, tiliga, konstitusiyaviy huquqiy tenglikka ega. O'zbekistonda bugungi kunda 100 dan ortiq milliy madaniy markaz faoliyat ko'rsatmoqda. Shu yo'nalishda markazlar tuzish bo'yicha 15 ta tashabbuskor guruh ish olib bormoqda. Turli millat vakillarining ijodiy tadbirlari, badiiy ko'rgazmalari, bir tomondan, ayni millatning O'zbekiston fuqarosi sifatida o'z o'rnini borligini ko'rsatsa, ikkinchi tomondan, shu zaminda yashovchi barcha millatlarning O'zbekiston xalqi O'zbekiston fuqarosi ekanligani namoyon etuvchi, mustahkamlovchi milliy g'oya atrofida birlashuviga olib boradi. Ulug' bobokalonimiz Abu Nasr Forobiy ham «Agar fikrlari va harakatlari jamiyat manfaatlariga xizmat qilmaydigan bo'lsa, mamlakatni bunday kishilardan tozalash kerak», degan fikrni bejiz aytmagan.

Bashariyat tushunchasi rangorang millatlar va elatlar, shuningdek turli din va irqqa mansub insonlarni o'ziga qamrab oladi. Demak har bir inson bashariyat va ayni vaqtda o'z xalqi, o'z Vatanining farzandi hamdir. Har bir kishida o'z xalqining

tili, ruhiyati, an'analari, qadriyatlari barq urib turadi. E'tibor berilsa, mazkur qoidada milliy hayotga, fuqarolarning milliy his-tuygulariga daxldor muhim ahamiyatga ega bir qator tamoyillar belgilab qo'yilganiga ishonch hosil qilish mumkin. Tarixiy tajriba ko'p millatli davlatning barqarorligi millatlararo munosabatlarga daxldor huquq va erkinliklarni to'g'ri belgilab qo'yish bilan bir qatorda amaliyotda unga qanchalik rioya qilishga ham bog'liqligini ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchi bolalarni madaniy qadriyatlarga xurmat xissini shakllantirishda mashg'ulotlarni mazmunli o'tkazish lozim.

Qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha. Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar, masalan, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyatlar hisoblanadi.

Qadriyatlar umumbashariy, milliy, shaxsiy bo'lishi mumkin. Olam, tabiat va jamiyatning eng muhim tomonlarini, qonun-qoidalarini, aloqadorliklarini ifodalaydigan qadriyatlar umumbashariy xususiyatga ega. Bunday qadriyatlar o'z ahamiyatini yo'qotmaydigan, abadiy qadriyatlardir. Muayyan bir elat, millat, xalqning hayoti, turmush tarzi, tili, madaniyati, ma'naviyati, urf-odat va an'analari, o'tmishi va kelajagi bilan bog'liq qadriyatlar milliy qadriyatlardir. Inson, uning faoliyati, turmush tarzi, e'tiqodi, umr ma'nosi, odobi, go'zalligi bilan bog'liq qadriyatlar shaxsiy qadriyatlardir. Qadriyatlar komil insonni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Xususan, millatlararo munosabatlar sohasidagi amaliyot haqida gap ketar ekan, istiqlool yurtimizdagi turli millat va elat vakillariga o'zining tarixiy vatanlari bilan aloqalar o'rnatishga imkon berganini qayd etish lozim. o'rnatilgan aloqalar ona tilini o'qitish va o'rganishni yo'lga qo'yish, turli qo'llanmalar va adabiyotlarni o'z vaqtida olish, yoshlarni ta'lim olish uchun rivojlangan mamlakatlar, ba'zan esa ularning tarixiy vataniga yuborish imkoniyatlarini yaratdi. Shuningdek keng qamrovli madaniy ma'rifiy dasturlarni amalga oshirish uchun sharoit yuzaga keldi. O'zbekiston hozir va bundan keyin ham o'z mustaqilligini himoya qila olishi uchun ko'p millatli O'zbekistonliklarning har bir avlodi milliy istiqlool g'oyalari ruhida tarbiyalab borishi barqarorlik va umummilliy totuvlik va bag'rikevtlikni yanada mustaxkamlab boradi.

Zero, milliy g'oya – barcha O'zbekistonliklarning manfaatlarini ham ifodalovchi g'oyadir. Respublikada istiqomat qilib turgan 136 millat va elatning har biri o'ziga xos madaniyatga va ko'p asrlik an'analarga ega. O'zbekiston Respublikasi o'tkazayotgan milliy siyosatning eng muhim ustuvor yo'nalishi barcha millatlarning ravnaqi uchun tinch sharoit va imkoniyat yaratish, millatlararo munosabatlarni uyg'unlashtirishdan iborat. Bu sohada keyingi yillardagi eng katta yutug'imiz umumiy uyimizdagi tinchlik va barqarorlik millatlararo va fuqarolararo totuvlikdir. Odamlarimiz ongida ana shu qadriyat va uning o'zgarmas ahamiyati tushunchasi kun sayin oshib borayotganligidir deyish mumkin. Avlod va ajdodlarimiz yaratgan

qadrlash mezonlarining tarixi eng qadimgi naqlar, rivoyatlar, afsona, hikoyat, dostonlarga, ya'ni halq og'zaki ijodi na'munalariga borib taqaladi.

Spitamen, Muqanna va Jaloliddin Manguberdi tug'risidagi asarlarda, Alpomish, To'maris va Shiroq tug'risidagi afsona va dostonlarda vatanparvarlik, xalq va yurt ozodligi uchun fidoyilik kabi ko'plab umuminsoniy qadriyatlar tasvirlangan. Ma'naviy merosimizning yorqin namunasi – «Avesto» zardo'shtiylikning muqaddas kitobi bo'lganligidan, unda bu dinning qadriyatlar tizimi, qadrlash mezonlari, o'sha davrdagi milliy g'oyalar yorqin ifodalangan. Qadriyatlar mavzusining tarixi, ildizlari va insoniyatga hos qadrlash tamoyillari shakllanishi uzoq o'tmishga ega. G'arb olimlari bu borada, asosan, Yevropa madaniy merosi va g'oyalariga tayandilar, ko'plab allomalarning nomlarini tilga oladilar. G'arbda qadriyatlar bilan shug'ullanadigan falsafiy soha Aksiologiya (aksio – qadriyat, logos – ta'limot) fanining shakllangani ham ularning bunday qarashlari uchun muayyan asos bo'ladi.

Biz Suqrot va Aflotun, Arastu va Hegellar katta e'tibor bergan bu mavzuning g'arb falsafasida o'z tarixiga ega ekanligiga shubha qilmaymiz. Ma'naviy merosimizning yorqin namunasi – «Avesto» zardo'shtiylikning muqaddas kitobi bo'lganligidan, unda bu dinning qadriyatlar tizimi, qadrlash mezonlari, o'sha davrdagi milliy g'oyalar yorqin ifodalangan. Mustaqillik va qadriyatlar mavzusi. Istiqlol yillarida O'zbekistonda bu mavzuga umuminsoniy tamoyillar asosida yondashish shakllandi. Bunday qarashning vujudga kelishi, qadriyatlarning ijtimoiy va ma'naviy yangilanishi, jamiyat a'zolarining kamoloti hamda yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati masalalariga davlat miqyosida yuksak e'tibor ko'rsatilayotganligi mazkur soha rivojining bosh yo'nalishidir.

Qadriyatlarni mustaqillikni mustahkamlashning ma'naviy omillaridan biri sifatida qadrlanishi borasidagi ijobiy jarayonlar tadqiqotlarni ko'paytirish, ularga nisbatan mas'uliyatni yanada oshirishni taqozo qilmoqda. Istiqlol asrlar davomida shakllangan o'ziga hos sharqona va o'zbekona qadrlash masalalari va me'yorlarini qayta tiklash hamda zamonaviy talablar darajasida takomillashtirishni kun tartibiga qo'ydi. Mustaqillik istiqlol davrining eng asosiy qadriyatidir.

Zero, mustaqil bo'lmagan mamlakatning qadriyatlar tizimi hech qachon to'kis bo'lmaydi. Mustamlaka mamlakatning ma'naviy hayotida mustamlakachilarning qadriyatlari ustuvor bo'lishi aniq. Faqat mustaqillikkina ushbu holatni tubdan o'zgartiradi, mamlakatning qadriyatlar majmuasini jahon tizimining teng huquqli va haqiqiy qismiga aylantiradi. Shu sababdan ham istiqlol yangi qadriyatlar tizimini shakllantirishni taqozo qildi. Bu zaruriyat esa qadriyatlarni qayta baholash, yurtimizda sharqona, azaliy va umuminsoniy qadrlash mezonlari ustuvor bo'lgan hayot tarzini shakllantirish jarayoni bilan uyg'unlashib ketdi. Qadriyatlar sohasidagi o'zgarishlarga e'tibor va bu boradagi yangi tamoyillardan ta'lim-tarbiyada foydalanish ehtiyoji oshayotganligining sababi ham ana shunda.

NATIJA

Bugun O'zbekiston diniy bag'rikenglik (tolerantlik) va millatlararo murosa borasida faqat MDH davlatlariga emas, balki butun dunyoga na'muna bo'lmoqda. Tariximizning har qaysi davrida din doimo odamlarda yaxshi hislatlarni ko'paytirib, yomonlaridan halos bo'lishga chorlagan, yuksak umuminsoniy qadriyatlarga asos-

langan. Bugungi kunda ma'naviy va diniy jabhalarda kechayotgan murakkab jarayonda barcha millat va din vakillari bir-birlariga nisbatan hamjihatlik bag'rikenglik va o'zaro hurmat tamoyillariga amal qilishlari doimiy barqarorlikning muhim omillaridan biridir. So'nggi yillarda butun dunyo, shu jumladan, mintaqamizda kuchayib borayotgan diniy aqidaparastlik va jangarilik islomning asl mohiyati bo'lgan bag'rikenglikka zid bo'lgan harakatlarga sabab bo'lmoqda. Hozirgi zamon-da milliy va diniy bag'rikenglik dunyoda tinchlik va barqarorlikni asrash hamda diniy ekstremizm, fundamentalizm va aqidaparastlikka qarshi kurashni, butun jahon hamjamiyatining hamkorligini nazarda tutadi.

Shu tamoyilga asoslangan O'zbekiston turli dinlarga mansub qadriyatlarni asrab avaylash, barcha fuqarolar o'z e'tiqodini amalga oshirishi uchun zarur sharoitlarni yaratib berish, dinlar va millatlararo hamjihatlikni yanada mustahkamlash, ular o'rtasidagi qadimiy mushtarak an'alarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Diniy bag'rikenglik ham dinlararo hamda har bir dinning ichidagi turli xil yo'nalishlar va mazhablarning ezgu g'oyalarini qadrlash, bir-birlarini hurmat qilish asosida amalga oshadi.

Qadriyatning mazmuni va ahamiyati «baho» tushunchasida to'la-to'kis aks etmasligi, turlicha ifodalanishi ham mumkin. Qadriyatning haqiqiy qadrini, mazmuni va ahamiyatini bahosiga qarab aniqlash qiyin bo'ladigan hollar ham uchraydi. Aslida qadriyatning qadrini bilish, uning ahamiyatini anglab olish va baholash bir-biri bilan uzviy bog'liq jihatlarni tashkil qiladi. Qadriyatning ahamiyati anglab olinmasa, qadri tug'ri tushunilmasa, unga tug'ri baho berib bo'lmaydi. Aynan shu ma'noda qadriyatni baholash unga bo'lgan munosabatni ham ifodalaydi, bu esa o'z navbatida kishilarning talablari, ehtiyojlari va maqsadlari bilan bog'liqdir.

Qadriyatni baholashda qancha xilma-xil maqsad va ehtiyojga ega bo'lgan kishilar ishtirok etsa, uning haqiqiy bahosini aniqlash ham shuncha qiyinlashib boraveradi. Qadriyatlar va ijtimoiy jarayonlar. Odamlar bitta jamiyatda, bir davrda va o'xshash sharoitlarda yashayotganliklariga qaramasdan, u yoki bu narsaning qadri turlicha anglab olinadi, tushuniladi va talqin qilinadi. Ijtimoiy jarayonlar ta'sirida kishilarning qadriyatlar tug'risidagi tasavvuri, qarashlari o'zgaradi, bu esa taraqqiyot jarayonida odamlarning turmush sharoitlari, hayoti va ma'naviy qiyofasidagi o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Qadriyatning ob'ekti va sub'ekti. Qadriyat-shunoslikda qadriyat tushunchasi bilan bu tushuncha bog'langan ob'ekt o'rtasida farq bor, deb qaraladi.

Agar qadriyat berilgan qadrni ifodalaydigan falsafiy tushuncha sifatida qaralmasa, unga ta'riflarning son-sanoqsiz bo'lishi aniq. Negaki, dunyoda qadrlanadigan narsalar, hodisalar, voqealar, jarayonlar, joylar va sifatlar, ideal va maqsadlar nihoyatda ko'p. Qadriyat tushunchasi esa ularning birortasi uchun tug'ridan-tug'ri ism, atama yoki bevosita nom bo'la olmaydi, balki ularning qadrini anglatadigan tushuncha sifatida namoyon bo'ladi.

Ana shunga ko'ra, hammada ham qadrlash tuyg'usi doimo bir hil bo'lavermaydi, ijobiy va salbiy qarashlar, turli hil jihatlari har qanday qadriyatning qarama-qarshi tomonlarini tashkil qiladi. Ijobiyligi va salbiyligi, baholanishi va ahamiyatiga ko'ra bir-biriga mutlaqo ziddek bo'lib ko'rinadigan yahshilik va yomonlik, haqiqat

va haqsizlik, bahtsaodat va qam-kulfat, taraqqiyot va tanazzul kabi tushunchalar hayotning bir-biriga zid va chambarchas bog‘langan tomonlarini ifodalaydi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, qadriyatlar jamiyatning rivoji va kishilar hayotining turli davrlarida turlicha ahamiyat kasb etadi, tarixiy zaruriyatga mos ravishda goh u, goh bu qadriyat ijtimoiy taraqqiyotning eng oldingi pog‘onasiga chiqib oladi, boshqalarini hiralashtirganday bo‘lib tuyuladi.

Natijada ijtimoiy rivojlanish va taraqqiyot qonuniyatlariga mos ravishda, oldinga chiqib olgan qadriyatni barqaror qilishga intilish nisbatan kuchayadi. Masalan, yurtni yov bosganida – ozodlik, imperiya hukmronligi nihoyasida – istiqloq, urush davrida – tinchlik, tutqunlikda – erkinlik, kasal va bemorlik onlarida – salomatlikning qadri oshib ketadi, ularga intilish kuchayadi.

Qadriyatlar tizimi, xar qanday jamiyat, ijtimoiy-tarixiy birliklar (urug‘, qabila, elat, halq, millat), ijtimoiy sub’ektlar va boshqalar o‘ziga hos qadriyatlar tizimiga ega bo‘ladi. Bu qadriyatlar tizimida asosiy bo‘lmagan qadriyatlar muayyan qatorni tashkil qiladi, turli holatlarda namoyon bo‘ladi. Jamiyat rivojining muayyan davri yoki biror davlatda ham ana shunday qadriyatlar tizimi mavjud bo‘ladiki, u o‘sha davr, jamiyat va davlat kishilari, ularning faoliyati uchun umumiy mezon vazifasini o‘taydi. Har bir ijtimoiy tarixiy birlik, sinf va partiyalar ham ana shunday qadriyatlar tizimi asosida faoliyat ko‘rsatadilar, ulardan foydalanadilar yoki ularga erishishning turli usullarini qo‘llaydilar.

XULOSA

Bu milliy g‘oya amal qiladigan ustuvor g‘oyalar sifatida milliy bag‘rikenglik va dinlararo bag‘rikenglikka asoslash turli xalqlar va millatlar o‘rtasida o‘zaro hamjihatlik totuvlikni ta’minlash orqali erkin va farovon hayot qurishga, insonlarning tub hayotiy maqsadlari bilan mushtarakdir. Chunki milliy g‘oya «aholining barcha qatlamlarida mafkuraviy, madaniy-ma’rifiy, tarbiyaviy ishlarni izchil ravishda olib borish – bu zamon talabidir. Mafkura har qanday jamiyat hayotida zarur, chunki mafkura bo‘lmasa odam, jamiyat, davlat yo‘lini yo‘qotishi muqarrar». Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, milliy bagrikenglik – turli milatga mansub kishilarning birbirlarining tilini, dinini, turmush tarzi, urfodati va an‘analarini, milliy madaniy merosini hurmat qilishni, ularning sha’ni, qadriyatini, ornomusini qadrlash orqali amalga oshadigan o‘ziga xos ma’naviy kenglikni (bagrikenglikni) anglatadi.

Milliy bagrikenglik bunga zid bo‘lgan, milliy manfaatga ziyon yetkazish hisobiga ta’minlanmaydi. U turli millat manfaatlarini uygun ko‘rish va ta’minlash asosida mustahkamlanib boradi. U yoki bu qadriyatning ahamiyatini aniqlashda ana shunday tizimlar mavjud ekanligini unutmaslik, uning biror davr, ijtimoiy birlik, soha, jarayon va boshqalar uchun qanday mavqega ega ekanligini nazardan qochirmaslik lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
2. Islom Karimov. "Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch". – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. Shavkat Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.

4. Karimov I.A. O'zbekiston – mustaqillikka erishish ostonasida. – T., 2011.
5. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yahada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezon. 19 jild. – T.: O'zbekiston, 2011.
6. Karimov I.A. Tarixiy xotira va inson omili – buyuk kelajagimizning garovidir. – T.: O'zbekiston, 2012.

© *Xolmatova Adolat Muxammadjonovna*, 2026

IMKONIYATI CHEKLANGAN VA SOG'LOM BOLALAR FAOLIYATIDA UNIVERSAL TA'LIMNING IMKONIYATI

Xolmatova Sarvinoz Raxmatilla qizi,
University of Business and Science
oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi
e-mail: sarvinozxolmatova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada imkoniyati cheklangan va sog'lom bolalar faoliyatida universal ta'lim yondashuvining imkoniyatlari tahlil etiladi. Universal ta'limning inkluziv muhit yaratishdagi o'rni, barcha bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlashdagi ahamiyati hamda ularning ijtimoiy moslashuvi va rivojlanishiga ko'rsatadigan ijobiy ta'siri yoritib beriladi. Shuningdek, ta'lim jarayonida differensial yondashuv, moslashtirilgan metodlar va pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: universal ta'lim, inkluziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar, sog'lom bolalar, ta'limda tenglik, ijtimoiy moslashuv, pedagogik qo'llab-quvvatlash, differensial yondashuv.

Аннотация. В данной статье рассматриваются возможности универсального обучения в деятельности детей с ограниченными возможностями и здоровых детей. Раскрывается значение универсального обучения в создании инклюзивной образовательной среды, обеспечении равных возможностей для всех детей, а также его влияние на социальную адаптацию и развитие личности. Обосновывается эффективность дифференцированного подхода, адаптированных методов обучения и педагогической поддержки в образовательном процессе.

Ключевые слова: универсальное обучение, инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, здоровые дети, равенство в образовании, социальная адаптация, педагогическая поддержка, дифференцированный подход.

Abstract. This article explores the possibilities of universal learning in the activities of children with disabilities and typically developing children. It highlights the role of universal learning in creating an inclusive educational environment, ensuring equal learning opportunities for all children, and its positive impact on social adaptation and personal development. The effectiveness of differentiated instruction, adapted teaching methods, and pedagogical support mechanisms in the educational process is also substantiated.

Keywords: universal learning, inclusive education, children with disabilities, typically developing children, educational equality, social adaptation, pedagogical support, differentiated approach.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli taraqqiyot davrida ta'lim tizimining asosiy maqsadi – har bir shaxsning o'z imkoniyatlari, qobiliyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda to'laqonli ta'lim olishiga sharoit yaratishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy ta'lim tizimida universal ta'lim konsepsiyasi, ya'ni barcha

o'quvchilar uchun teng imkoniyat yaratishga qaratilgan yondashuv tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Universal ta'lim har bir bolaning individual xususiyatlarini e'tiborga olgan holda o'qitish, rivojlantirish va ijtimoiy moslashtirishni ko'zda tutadi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish, imkoniyati cheklangan bolalarni sog'lom tengdoshlar bilan birgalikda o'qitish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Hech bir bola ta'limdan chetda qolmasligi kerak. Ularning barchasiga bilim olish, o'z qobiliyatini namoyon etish uchun teng imkoniyat yaratilishi lozim"¹ Ushbu g'oya universal ta'limning mazmun-mohiyatiga hamohang bo'lib, har bir bolaning individual salohiyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun universal ta'lim yondashuvi ularning nafaqat bilim olish, balki sog'lom bolalar bilan ijtimoiy muloqot o'rnatish, jamoaviy faoliyatda ishtirok etish, o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his etish imkoniyatini beradi. Bunday tizimda o'qituvchining metodik mahorati, adaptiv pedagogik yondashuvi hamda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini to'g'ri qo'llay bilishi alohida ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Prezident tomonidan 13-oktabr 2020-yilda "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son qarori qabul qilindi. Bu hujjat Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasida e'lon qilingan va 2020-yil 14-oktabrdan kuchga kirgan. Hujjatga ko'ra 2020 – 2025-yillarda Xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va 2020 – 2021-yillarda uni amalga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" tuzib chiqiladi.² Bu konsepsiya 2 bosqichda amalga oshirish rejalashtirilgan bo'lib, 1-bosqichda (2020 – 2022-yillar) inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yish uchun shart-sharoitlar yaratish, bu bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash, ijtimoiy, normativ bazani yaratish, jihozlash va zarur o'quv qurollari bilan maktablarni ta'minlash nazarda tutilgan. 2-bosqichda (2023 – 2025-yillar) inklyuziv ta'lim tizimini bosqichma-bosqich umumiy o'rta ta'lim muassasalarida joriy etish, bu bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish kabilar.

Inklyuziv ta'lim – bu maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha tahsil oluvchilar uchun ta'lim muassasalarida ta'lim olish imkoniyatini teng ravishda ta'minlashdir. Ushbu qonun imkoniyati cheklangan bolalarga tengdoshlari bilan teng ravishda ta'lim olish imkonini beradi. Inklyuziv ta'lim tizimi bosqichma-bosqich ayrim maktablarda sinov tariqasida yo'lga qo'yiladi va ijobiy natija va tajribalar keyinchalik respublikaning boshqa hududlaridagi maktablarida tadbiriq etiladi. Shuningdek, o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi qoshida "Inklyuziv ta'lim laboratoriyasi" tashkil etiladi.³

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-dekabrdagi "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.

² Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limjoriy etiladi. – 17.10.2020.

³ Inklyuziv ta'lim uchun 5 yillik reja. – 18.03.2021

Inklyuzi ta'limni joriy etishda boshqa davlatlarning tajriba va yutuqlaridan foydalanish, yaxshi natijalarga erishish uchun zamin bo'la oladi. Misol uchun, Amerika davlatlarida nogironligi bo'lgan bola tug'ilsa, uni tug'ilganidan boshlab ijtimoiy hayotga moslashtirish, avvalo maktabgacha ta'lim bosqichiga, so'ngra maktab, kollej va universitetlarda tahsil olishiga erishish va amalga oshirish uchun mutaxassislar, nevropatolog, psixolog, nogironlik turiga qarab logoped, oligofrenopedagog yoki tiflopedagog biriktiriladi. Bu mutaxassislar bola hayotining dastlabki kunlaridan boshlab bola bilan shug'ullanishadi va uni bog'chaga (ijtimoiy muhitga) har tomonlama moslashtirib borishadi. Bog'chada ishlaydigan maxsus pedagoglar imkoniyati cheklangan bolani maktabga tayyorlashadi. Natijada bunday bolalar inklyuziv ta'limga tayyor holatda, oddiy maktablarda boshqa sog'lom bolalar bilan birgalikda tahsil olish, bunday muhitda ulg'ayishga moslashgan holatda chiqadi.

Keyingi o'quv yilidan boshlab alohida ta'limga ehtiyojmand bolalarning 24 foizi, 2025-yilgacha esa 40 foizi odatiy maktablarga jalb qilinishi kutilmoqda. Lekin bu ta'lim tizimi hali O'zbekistonlik imkoniyati cheklangan bolalar, ularning ota-onalari hamda ustozlari uchun yangi muhit, yangi bosqich bo'lgani uchun ham xavotirlar mavjud. Imkoniyati cheklangan har bir bolaning ta'lim va tarbiyasi bilan shug'ullanish alohida e'tibor talab etadi. Lekin statistikaga ko'ra 2020-yilning o'zida O'zbekistonda ko'plab umumta'lim maktablarida 13 ming nafarga yaqin nogironligi bo'lgan o'quvchilar inklyuziv ta'lim bilan qamrab olingan.

Hozirgi davrda ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, differensial va inklyuziv ta'lim tamoyillarini birlashtiruvchi konsepsiya sifatida universal ta'lim g'oyasi ilgari surilmoqda. Bu yondashuv har bir bolaning o'qish jarayonida o'z imkoniyatidan kelib chiqib rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, u o'qituvchi, o'quvchi va jamiyat o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning yangi modelini yaratadi.

Universal ta'lim (Universal Design for Learning – UDL) tushunchasi dastlab AQShda XX asr oxirlarida ilgari surilgan bo'lib, uning mazmuni barcha o'quvchilar uchun yagona, moslashuvchan va ochiq ta'lim muhitini yaratishdan iboratdir. UDL konsepsiyasiga ko'ra, ta'lim jarayoni uchta asosiy tamoyilga tayanadi: axborotni turli shaklda taqdim etish (ko'rish, eshitish, amaliy harakatlar orqali); o'quvchilarning o'zini ifoda etish imkoniyatini kengaytirish; motivatsiyani oshiruvchi o'quv muhitini yaratish.

Mazkur tamoyillar imkoniyati cheklangan va sog'lom bolalarni birgalikda o'qitishda ayniqsa samarali bo'lib, ular o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va o'z-o'zini baholash ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar o'quv jarayonida maxsus pedagogik yondashuvga, individual dasturlarga va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga ehtiyoj sezadilar. Universal ta'lim tizimi bunday bolalar uchun: o'qish jarayonini moslashtirish, ta'lim resurslarini turli shaklda taqdim etish, emotsional va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish imkoniyatini beradi. Bu esa ularning sog'lom tengdoshlar bilan birgalikda ta'lim olish jarayonida o'zini jamiyatning teng a'zosi sifatida his qilishiga yordam beradi. Shu orqali bolalarda o'z-o'ziga ishonch, ijtimoiy faollik, muloqotchanlik va hamkorlik madaniyati rivojlanadi.

Universal ta'limni samarali amalga oshirishda o'qituvchining metodik tayyorgarligi va adaptiv kompetensiyasi muhim o'rin tutadi. O'qituvchi har bir o'quvchining individual ehtiyojini aniqlab, ularga mos o'qitish strategiyalarini tanlay olishi zarur. Shu maqsadda quyidagi pedagogik shart-sharoitlar ajratiladi:

- ta'lim jarayonida moslashtirilgan o'quv resurslarini yaratish (audio, vizual, kinestetik shakllar);
- interfaol metodlardan foydalanish (klaster, aqliy hujum, jamoaviy loyiha);
- rag'batlantirish va ijobiy baholash tizimini yo'lga qo'yish;
- psixologik qo'llab-quvvatlovchi muhitni shakllantirish.
- O'qituvchining ijodkorligi, empatiyasi va kommunikativ malakasi universal ta'lim muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biridir.

Universal ta'lim nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar, balki sog'lom bolalar uchun ham ijtimoiy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi. Chunki bunday muhitda sog'lom bolalar: boshqalarning holatini anglash, bag'rikenglik va mehr-oqibat hislarini rivojlantiradi; jamoada hamkorlik qilish, muloqot o'rnatish ko'nikmalarini mustahkamlaydi; ijtimoiy mas'uliyat va insonparvarlik qadriyatlarini egallaydi. Natijada universal ta'lim faqat didaktik emas, balki tarbiyaviy va ijtimoiy integratsion ahamiyatga ega bo'ladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida universal yondashuvni bosqichma-bosqich joriy etish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda: inklyuziv sinflar faoliyatini kengaytirish; pedagoglarni maxsus tayyorlash va qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish; o'quv dasturlari va baholash mezonlarini moslashtirish; axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish. Bularning barchasi imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim sifatini oshirish, sog'lom bolalar bilan birgalikda rivojlanish imkoniyatini yaratish hamda ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.

TAVSIYALAR

- Imkoniyati cheklangan va sog'lom bolalarni birgalikda o'qitish jarayonida universal ta'limning joriy etilishi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, psixologik va axloqiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Bu yondashuv har bir bolaning o'z imkoniyati doirasida o'rganishi, o'zini erkin ifoda etishi va jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam beradi. Mazkur yo'nalishda olib borilgan tahlillar universal ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan pedagoglarning tayyorgarlik darajasi, o'quv muhitining qulayligi va jamiyatdagi inklyuziv madaniyatning shakllanishiga bog'liq ekanini ko'rsatadi.

- O'qituvchilar universal ta'limning mohiyati, tamoyillari va metodikasini chuqur o'rganishlari zarur. Bu borada maxsus trening va seminarlar tashkil etish foydali natija beradi. Har bir o'quvchi uchun individual yondashuvni ishlab chiqish, o'qitish usullarini moslashtirish, o'quv materiallarini turli shaklda (matn, audio, video, vizual ko'maklar) taqdim etish tavsiya etiladi. O'qituvchilar bolalarning psixologik holatini doimiy kuzatib borishlari, ijobiy motivatsiyani rag'batlantirish usullarini qo'llashlari lozim. Ta'lim jarayonida "hamkorlikda o'rganish" tamoyilini qo'llash orqali sog'lom va imkoniyati cheklangan bolalarning o'zaro tushunish, yordam berish va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

- Ta'lim muassasalari universal ta'limga mos infratuzilma va texnik sharoitlarni yaratishlari kerak. Bu jarayonda rampalar, maxsus o'quv jihozlari, interfaol vositalar, audio va vizual resurslar muhim ahamiyat kasb etadi. O'quv jarayonini rejalashtirishda psixolog, logoped, defektolog va ijtimoiy pedagoglarning hamkorligi yo'lga qo'yilishi zarur. Ta'lim muassasalarida ota-onalar bilan muntazam muloqot o'rnatish, ularning farzandlari ta'lim jarayonidagi ishtirokini rag'batlantirish universal yondashuv samaradorligini oshiradi. O'quvchilarda insonparvarlik, bag'rikenglik, o'zaro hurmat kabi qadriyatlarni shakllantirish maqsadida madaniy tadbirlar, birgalikdagi loyihalar, ijtimoiy aksiyalar tashkil etish tavsiya etiladi.

- Universal ta'limni qo'llab-quvvatlovchi davlat dasturlarini kengaytirish, bu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlar, grant loyihalari va malaka oshirish kurslarini ko'paytirish lozim. Ommaviy axborot vositalari orqali jamoatchilikda universal ta'limning mohiyati, foydasi va ijtimoiy ahamiyatini targ'ib qilish muhimdir. Qonunchilik bazasida universal ta'limni rivojlantirishga qaratilgan normativ hujjatlarni yanada takomillashtirish kerak.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, universal ta'lim imkoniyati cheklangan va sog'lom bolalarning birgalikdagi o'qitilishida eng maqbul yondashuvlardan biridir. Bu tizim nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki bolalarning o'zaro muloqoti, ijtimoiy faolligi va shaxsiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Universal ta'lim orqali o'quvchilar insoniy qadriyatlarni chuqur his etadi, bir-birini tushunishga, yordam berishga va jamoada ishlashga o'rganadi. Demak, universal ta'lim – bu faqat o'qitish jarayoni emas, balki insonparvar jamiyat qurish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va har bir bolaga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish imkonini beruvchi tizimdir. Shu sababli, bu yondashuvni bosqichma-bosqich kengaytirish, o'qituvchilarni zamonaviy metodlarga tayyorlash va barcha bolalar uchun qulay ta'lim muhiti yaratish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-dekabrda "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (Yangi tahrir, 2020-yil 23-sentabr).
3. www.norma.uz. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limjoriy etiladi. – 17.10.2020.
4. www.kun.uz. Inklyuziv ta'lim uchun 5 yillik reja. – 18.03.2021
5. Xodjayeva, Z.N. (2020). "Ta'limda bag'rikenglikni shakllantirishda universal yondashuvning o'rni." – Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axboroti, №3.
6. Vygotskiy, L.S. (1984). Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva: Pedagogika.
7. Yuldasheva, M. (2022). "Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda pedagogik qo'llab-quvvatlashning zamonaviy yondashuvlari." – Ta'lim va innovatsiya jurnali, №5.
9. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi Respublika ta'lim markazi. (2023). Inkluziv va universal ta'limni joriy etish bo'yicha metodik tavsiyalar. – Toshkent.

“ILK QADAM” DASTURI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MILLIY ONGNI RIVOJLANTIRISH

Ergasheva Umrinisso Komilovna,
University of Business and Science
Maktabgacha-boshlang'ich ta'lim va
sport faoliyati kafedrası o'qituvchisi
umrinissoergasheva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy ruhda tarbiyalashning shart sharoitlari, milliy qadriyatlar urf-odatlar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: ma'rifiy va ma'naviy, milliy, vatanparvarlik, milliy o'zlik, “Ilk qadam”.

Аннотация. В данной статье рассматриваются условия воспитания детей дошкольного возраста в национальном духе.

Ключевые слова: просветительский и духовный, национальный, патриотизм, национальная идентичность, «Первый шаг».

Abstract. This article discusses the conditions for educating preschool children in the national spirit.

Keywords: educational and spiritual, national, patriotism, national identity, "Ilk qadam".

Asrlar davomida yosh avlodni tarixiy xotira, milliy ong, umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, jamiyatda sog'lom muhitni shakllantirish, o'tmishdan saboq, ilmiy, ma'rifiy va ma'naviy oziq olib bugunini obod, kelajagini buyuk qilish davr kishilari, ayniqsa, millat ziyolilari oldidagi muhim, dolzarb vazifa bo'lib kelgan. Bugungi kunda ham mamlakatda olib borilayotgan ijtimoiy siyosat, xususan, ta'limdagi ilmiy-amaliy izlanishlar kelajagimiz ertasi bo'lmish yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, barkamol insonni voyaga yetkazish, ularning qalbida Vatanga, xalqiga sadoqat ruhini shakllantirishga qaratilgan. Sharq donishmandlaridan iqtibos olib Prezidentimiz tomonidan keltirilgan “Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!” hikmati kunimizning shoriga aylanib bormoqda [1, 12-b]. Pedagogika, psixologiya va metodika ilmlarida milliy-ma'naviy, umuminsoniy qadriyatlarning o'rnini va ahamiyatiga alohida e'tibor qaratilib, yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashning o'quv-uslubiy tizimini takomillashtirish ko'zda tutilgan. Yurtboshimiz urg'u berib ta'kidlaganidek: “Hammangiz yaxshi tushunasiz, agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishda ana shu ikkita mustahkam ustunga, ya'ni bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyotga hamda ajdodlarimizning boy merosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyatga tayanamiz” [2, 7-b.].

Yosh avlodni ma'naviy tarbiyalashda milliy o'zlikni shakllantirish g'oyati muhim ahamiyatga ega. Milliy o'zlikni bilishni targ'ib qilishda, ma'naviy tarbiyani yo'lga qo'yishda ma'rifiy yondashuv yetakchilik qilsa, bu jarayonlar kutilgan samarani beradi. Milliylikka intilish g'oyasi faqat so'zda, odamlar xotirasidagina qolmay, kundalik hayot tarziga aylangan taqdirda uni targ'ib qilishga ham zarurat qolmaydigan darajada ijtimoiy voqelikka aylanadi. Hozirgi inson ongi va qalbi uchun kurash keskin tus olayotgan bir davrda mafkura maydonida xilma-xil

qarashlarning yetakchilik qilishga intilishi tabiiy hol. Milliy mahdudlik bor joyda ular o'zlariga faoliyat uchun oson yo'l topadilar, xalqni, eng avvalo, yoshlarni dini, tilidan begonalashtirib, manqurtlik qiyofasiga soladilar va so'ng xohlagan yo'llarga boshlay oladilar. Yurtboshimiz bu boradagi oqsashlarga ham e'tibor qaratib, tegishli ko'rsatmalar bergan edi: "...aytish lozimki, biz ulug' bobolarimizning munosib davomchilari bo'ladigan yetuk insonlarni tarbiyalash masalalariga, afsuski, yetarlicha ahamiyat bermadik. Holbuki, intellektual va madaniy salohiyatning qanday noyob boylik ekani, nodir talant egalarini tarbiyalab kamolga yetkazish hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini unutishga haqqimiz yo'q. Rivojlangan mamlakatlar bugungi yuksak taraqqiyot darajasiga aynan shuning hisobidan yetgani – bu ham haqiqat" [3, 140-b.]. Shu bois milliy-ma'naviy tarbiyani kuchaytirish zarurati har doim dolzarb bo'lib kelgan va bo'lib qoladi ham. O'tgan asrda ma'rifatparvar Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir", – deya bong urishi bejiz emas edi [4, 165-b.].

Milliy ruhda tarbiyalashni esa bola tug'ilganidan oilada, ta'lim muassasalarida uzluksiz olib borish lozim. Prezidentimizning quyidagi fikrlari maktabgacha ta'lim tashkilotlari xodimlari zimmasiga ham katta mas'uliyat yuklaydi: "Ayni paytda farzandlarimiz tarbiyasi hal qiluvchi bo'g'in hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimining zamon talablariga mos kelmasligi ham sir emas... Bog'cha tarbiyasini ko'rgan bolaning ongi, dunyoqarashi qanday yuqori bo'lishini bugungi kunda kimgadir isbotlab o'tirishning, o'ylaymanki, hech qanday hojati yo'q... ta'lim sohasida ana shunday islohotlarni joriy etish biz uchun ham qarz, ham farzdir".

Yoshlar tarbiyasi, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yo'lga qo'yish borasida tadqiqotlar olib borayotgan olim, pedagogika fanlari doktori, professor Ziyoda Azimova fikricha, milliy ruhda tarbiyalashni yo'lga qo'yishda "...milliy urf-odatlarimiz va an'analimizga sadoqatni shakllantirish; yuksak ma'naviyat va ma'rifat ko'nikma va malakalarini shakllantirish; milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini taqozo qiluvchi ta'limda ilg'or ta'lim, pedagogik texnologiyalarni egallash va rivojlangan mamlakatlar darajasiga ega bo'lish; Islom dinining axloqiy tamoyillaridan tarbiya jarayonida to'g'ri foydalanib, din va dunyoviy hayot tushunchalarining mutanosibligini tushuntirish; ijodkorlik, erkin va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish" zarurligini uqtiradi [5, 34 – 35-b.].

Millat bolalariga kichik yoshdan milliy ruhda tarbiyalash yetarli darajada singdirilmayotgani uchun "...keyingi yillarda ayrim yoshlarda millatga, Vatanga foyda keltirish, uning suverenitetini mustahkamlash hissi yaxlit, ilmiy asosda shakllantirilmaganligi tufayli shaxsiy manfaatni o'ylash, yengil yo'llar bilan to'kis hayotga intilish hissi namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga ayrim talabalar orasida ma'naviy cheklanganlik, dunyoqarashning torligi tufayli yot g'oyalarga aldanish, milliy odob me'yorlariga rioya qilmaslik, so'z va ish orasidagi tafovut, milliy g'urning sustligi kabi noxush ko'rinishlar uchrab turadiki, ularni ilmiy asosda o'rganib, bartaraf qilish lozim".

Har qanday faoliyatga kirishishdan oldin kimni?, nima uchun?, nimani? degan savollarga javob berish zarur. Kimni? degan savol pedagogik faoliyatning maqsa-

dini, nima uchun savoli uning vazifasini, nimani? so‘rog‘i esa mazmunini belgilab beradi. Bu savollarga mavzuimizdan kelib chiqib javob beramiz.

Maktabgacha ta‘limda milliy ruhda tarbiyalashning maqsadi murg‘ak davrdan milliy dunyoqarash, milliy harakter shakllana boshlagan, ruhiyatiga milliy ma‘naviyat urug‘i ekilgan avlodni tarbiyalashdan iborat.

Belgilangan maqsad, vazifalar ularga muvofiq tarzda yaratilgan hujjatlar va didaktik ashyolarda aks etuvchi ta‘lim mazmuniga tayangan holda amalga oshiriladi. Umumta‘lim maktablari “... o‘quvchilarga beriladigan bilimlar va ularga singdiriladigan amaliy ko‘nikmalar tizimi muayyan hujjatlar, darsliklar va qo‘llanmalarda aks etadi. Ayni shu narsalar ta‘lim mazmuni degan tushunchani ifoda etadi”. Ushbu fikrni maorifning ilk bo‘g‘iniga tatbiq qiladigan bo‘lsak, unda hozirda amalda bo‘lgan “Ilk qadam” o‘quv dasturida (yoki muqobil ravishda yaratilgan variativ dasturlarda), MTTlardagi besh faoliyat markazlari hamda musiqiy va jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari uchun yaratilgan ko‘rgazmali qurollar, multimedia mahsulotlari hamda metodik qo‘llanmalarda maktabgacha ta‘lim bosqichi ta‘lim-tarbiya mazmuni aks etadi. Bu MTT faoliyati uchun umumiy tarzdagi ta‘lim mazmunini ifoda etadi. Shu o‘rinda quyidagi savollar paydo bo‘lishi mumkin: milliy ruhda tarbiyalashni amalga oshirishda alohida ta‘lim mazmuni belgilanadimi? Yoki yaratilgan dastur, qo‘llanma va boshqa didaktik ashyolardan foydalangan holda milliy ruhda tarbiyalashni bolalar ongiga singdirish mumkinmi? Savolga bir so‘z bilan javob berish murakkabroq.

Aytish lozimki, respublikamiz MTT tizimida joriy bo‘lgan “Ilk qadam” o‘quv dasturiga qoniqarli darajada bolalarda milliy ruhda tarbiyalashni shakllantirish uchun ta‘lim-tarbiya mazmuni singdirilgan. Lekin tavsiya qilingan yillik mavzuviy rejadagi oy mavzulari va ular ichida taqsimlangan yosh guruhlar bo‘yicha hafta mavzularini ko‘zdan kechirar ekanmiz, bu borada katta imkoniyatlar taqdim etilganligi holda milliy ruhda tarbiyalashni singdirish aksar hollarda tarbiyachining ijodkorligi, izlanuvchanligi lozimligiga amin bo‘lamiz. Har bir mavzuni o‘tishda tarbiyachi haftaning har kunida nimadir yangilik qilishi, yangicha yondashuv bilan ishlashi lozim bo‘ladi. Yangiliklarga qo‘l urganda mavzuning mazmun-mohiyatidan kelib chiqib ish ko‘rish talab qilinadi. Masalan, yillik mavzuviy rejada sentyabr oyi uchun “O‘zbekiston – mening vatanim” mavzusi berilgan. Oyning birinchi haftasi uchun kichik va o‘rta guruh tarbiyalanuvchilariga “Men va bolalar bog‘chasi”, katta va tayyorlov guruhlariga “Mening qadrdon O‘zbekistonim” mavzulari o‘tiladi.

Kichik va o‘rta guruh bolalariga berilgan mavzu doirasida milliy ruhni shakllantirishda MTTdagi Vatan va millat ramzlariga diqqatni tortish eng maqbul yo‘l sanaladi. Bolalar ertalabdan tarbiya maskaniga kelar ekanlar, beixtiyor Vatanimiz bayrog‘iga, bino ichidagi mamlakat rahbari portretiga yoki yana boshqa davlat (yoki millat) ramzlariga ko‘zlari tushadi. Bu yoshdagi bolalar ular haqidagi tafsilotlarni idrok eta olmasliklari aniq, lekin vizual qabul qilish orqali ayrim tushuncha, ma‘lumotlarni singdirish mumkin. Bu jarayon oddiy muloqot, savol-javob tarzida davomli va tizimli tarzda kechadi. Boshlanishi taxminan quyidagicha kechadi: Bizning Vatanimiz nomi – O‘zbekiston. Mana bu hilpirab turgan (yoki rasmdagi) O‘zbekiston bayrog‘i. Dastlabki bu tushunchalari savol-javob tarzida mustahkam-

lanib boradi: Bizning Vatanimizning qanday atalar ekan? Bog‘chamizga kiraverishdagi mana bu hilpirab turgan (yoki suratda ko‘rinib turgan) narsa nima? Shunday qilib “Men va bolalar bog‘chasi” mavzusi orqali bolalar tushunchasi va lug‘at zaxirasi millatga oid uch atribut – Vatan tushunchasi, uning nomi va bayrog‘i bilan boyiydi. Prezidentni ko‘rsatib, tanishtirish bilan yana biri qo‘shiladi. Keyingi kunlarda bu tushunchalarga taalluqli ma’lumotlar kengaytirib boriladi. Masalan, bayroqdagi yarim oy va yulduzlarni ko‘rsatib ularning nima ekanligi so‘raladi. 3 – 4 yoshli bola “Bu – oy”, “Bu – yulduzlar” deb javob bera oladi.

Tarbiyachi ta’kidlaydi: “Eslab qolinglar, bayrog‘imizda yarim oy va yulduzlar rasmi bor”. Keyingi kunda bayroqdagi ranglarga diqqat qaratiladi – bolalar bilganicha ranglarni aytishadi. Bilmaganlari, yangilashganlarini aytib beriladi. Lekin hamma ranglarni bilish talab qilinmaydi, bilganlari rag‘batlantiriladi. Yoki “Bayroqda qaysi rang yo‘q ekan?” savoli ham o‘rinli bo‘ladi: bu bolalarni sinchkovlikka o‘rgatadi. Keyingi kuni “Bayrog‘imizdagi yulduzlar qancha ekan: bittami yoki ko‘pmi?” savoli beriladi.

Tabiiyki, bolalar bittadan ko‘pligini aytadilar. Shunda tarbiyachi ularning o‘n ikkita ekanligini uqtiradi. Mazkur faktni ham bu yoshda bolalardan albatta bilish talab qilinmaydi: javob berisholmasa tanbeh berilmaydi, kimlardir eslab qolgan bo‘lsa, boshqalarga ibrat qilinadi, maqtaladi. Bu yondashuv integratsion harakterga ega: o‘zining qaysi yurtga tegishliligini bilish bilan ijtimoiy-hissiy rivojlanish sohasi; savollarga javob berish, bilganlarini o‘rtoqlashish orqali nutq, muloqot malakalari; ranglarni farqlash, nomini bilish hamda yulduzlar miqdorini idrok etish vositasida matematik tasavvurlari kengayib, bilish jarayonining rivojlanishi – shu uch boshlang‘ich kompetensiya o‘zaro uyg‘unlashadi. “...sohalarining integratsiyasi bilimlarni dinamik ravishda egallash imkonini beradi. Yangi o‘rganilgan bilimlar har doim mavjud bo‘lganlarini boyitib boradi. Shu bilan birga, ular nafaqat bog‘lanishlar zanjirini shakllantiradi, balki turli sohalaridagi bilimlar bilan bog‘liq holda o‘zgarib ham boradi”.

Xulosaga ushbu jarayonda ota-onalar bilan aloqa, hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Ular farzandlari o‘zlashtirgan yangi tushuncha va so‘zlardan xabardor bo‘lib turishlari, so‘rab borishlari, eng asosiysi, alqov va mamnuniyat bildirib, rag‘batlantirib, turishlari darkor. Quyidagi savollar ota-onalarga berilishi va ular tomonidan doimiy tarzda bolalaridan so‘rab, takrorlashga yordam berib borishlari maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.: Tasvir, 2020. 12-b. (72)
2. Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g‘oyamiz poydevoridir. – T.: Tasvir, 2021. 7-b. (36)
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. – T.: O‘zbekiston, 2018. – 25-26-140-b. (508)
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda qabul qilingan “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-sonli qarori. <https://nrm.uz/contentf?doc=640117>

5. Azimova Z. “Tarbiyaviy ishlar tizimini integral diagnostik asosda takomillashtirish” mavzusidagi ped-ga fanl. dokt. diss-yasi. – Nukus, 2018. – 25-26-34-35-betlar. (208)
6. Ergasheva U. Maktabgacha ta’lim sohasida pedagog olimlarning milliy qadriyatlar asosida ekologik tarbiya berishga oid qarashlari // МАКТАБГАЧА ВА МАКТАБ ТА’ЛИМИ JURNALI. – 2025. – Т. 3. – №. 1.
7. Ergasheva U. “MA’NAVIY MA’RIFIY” ISHLAR BO’YICHA МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ TASHKILOTLARI SIFATINI OSHIRISH // Молодые ученые. – 2024. – Т. 2. – №. 21. – С. 51 – 53.
8. Ergasheva U. ILK ADABIY TA’LIM TARBIYALANUVCHILARDA MILLIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH ASOSI SIFATIDA // Академические исследования в современной науке. – 2024. – Т. 3. – №. 30. – С. 183 – 186.
9. ЭРГАШЕВА У.К. ПЕДАГОГИНГ ЎҚИТУВЧИ ВА ТАРБИЯЧИ СИФАТИДАГИ КАСБИЙ МАҲОРАТИ // Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 4. – №. 1. – С. 27 – 33.

© Ergasheva Umriniso Komilovna, 2026

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI ESTETIK TARBIYALASHDA ERTAKLARNING O‘RNI

*Mamataliyeva Mahbuba Abduvoris qizi,
University of Business and Science
oliy ta’lim muassasasi o’qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni estetik tarbiyalash jarayonida ertaklarning o’rni va pedagogik ahamiyati, ularning estetik did, tasavvur, hissiyot va ijodkorlikni rivojlantirishdagi roli haqida keng yoritib berilgan. Ertaklar orqali bolalarda go’zallikni idrok etish, badiiy tasavvur va ijobiy axloqiy fazilatlarini shakllantirish, ijodkorlik va hissiy rivojlanishni shakllantirishdagi asosiy vositalardan biri ekanligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: maktabgacha ta’lim tashkiloti, tarbiyalanuvchi, ertak, ertak terapiya, badiiy ertak, ijodkorlik, badiiy idrok, tarbiya, estetik tarbiya, axloqiy tarbiya, estetik did, estetik tasavvur, hissiy rivojlanish, psixologik rivojlanish, o’yin, o’yin faoliyati, ijodiy faoliyat, nutq rivojlanishi, go’zallikni his qilish, pedagogik jarayon.

Аннотация. В статье представлен широкий обзор роли и педагогического значения сказок в процессе эстетического воспитания детей дошкольного возраста, их роли в развитии эстетического вкуса, воображения, эмоций и творчества. Научно проанализировано, что сказки являются одним из главных инструментов восприятия красоты у детей, формирования художественного воображения и позитивных нравственных качеств, творческого и эмоционального развития.

Ключевые слова: организация дошкольного образования, ученик, сказка, сказочная терапия, художественная сказка, творчество, художественное восприятие, воспитание, эстетическое воспитание, нравственное воспитание, эстетический вкус, эстетическое воображение, эмоциональное развитие, психологическое развитие, игра, игровая деятельность, творческая деятельность, развитие речи, восприятие красоты, педагогический процесс.

Abstract. The article provides a broad overview of the role and pedagogical significance of fairy tales in the process of aesthetic education of preschool children, their role in the development of aesthetic taste, imagination, emotions and creativity. It is scientifically analyzed that fairy tales are one of the main tools for the perception of beauty in children, the formation of artistic imagination and positive moral qualities, creativity and emotional development.

Keywords: preschool educational organization, pupil, fairy tale, fairy tale therapy, artistic fairy tale, creativity, artistic perception, education, aesthetic education, moral education, aesthetic taste, aesthetic imagination, emotional development, psychological development, game, game activity, creative activity, speech development, perception of beauty, pedagogical process.

KIRISH

Barcha millatlarda bolalarga ertak o'qib berish odat tusiga kirgan. Ular farzand va ota-ona o'rtasida o'zaro aloqa o'rnatishga yordam beradi. Ertaklar ijtimoiy olamning soddalashtirilgan modelidir. Ular bolalarga jamiyatni anglashga, qiyinchiliklarni yengishga o'rgatadi. Qolaversa, tinglovchi ertak voqealariga singib ketadi va real dunyodan chetlashadi. Balki, shuning uchun ham ko'p mamlakatlarda shifoxonaga yotqizilgan bolalarga ertak o'qib beriladi. Bu og'riqli holatdan chiqishga yordam beradi. Olimlar tadqiqotlarda ertaklar bolalarning ham psixologik, ham jismoniy holatiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqladi.

Bolalar ertak tinglaganda o'zaro bog'lanish gormoni oksitatsinning ko'payishi va stress gormoni kortizolning kamayishi Braziliyada o'tkazilgan tadqiqot natijalarida ma'lum bo'ldi. Ertaklarning ta'sirini aniqlash uchun olimlar biomarkerlar (oksitatsin, kortizol), subyektiv og'riqni sezish testlari va psixologik taassurotlar ko'rsatkichini o'rgandi. Tadqiqotda shifoxonada katta tajribaga ega hikoyachilar va 81 nafar bola ishtirok etdi. Ertakchilar bilan muloqat qilishdan oldin va keyin og'riq darajasining his qilish va so'lak namunalari tekshirildi, shuningdek, shifoxonada qolish bilan bog'liq tasavvurlar so'raldi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, oksitotsin miqdori ko'payganligi, kortizol esa aksincha pasayganligi og'riq kuchi kamayganligidan darak beradi.

Psixolingvistik holat tahlilida ham sezilarli farqlar bor, masalan, berilgan savollarga tadqiqotdan avval: “hamshira – achchiq dorilarni beruvchi qahr qattiq xola”, “shifokor – menga igna sanchgan yovuz odam”, “kasalxona – uyimdan ayirgan yomon joy”; tadqiqotdan keyin: “hamshira – sog'ayishimga yordam beradigan xushchaqchaq xola”, “shifokor – menga g'amxo'rlik qiladigan odam”, “kasalxona – men tuzalgunimcha yashaydigan joy” singari javoblar olindi. Shifoxonaga yotqizilgan bolalar stressni boshdan kechiradi, chunki ular to'satdan notanish muhitga tushib qoladi, ota-ona va do'stlar bilan aloqani yo'qotadi. Bunda ertaklarni o'qish shifoxonada yolg'izlangan bolalarda og'riqning subyektiv hissini kamaytirishga va stressdan xalos bo'lishga yordam beradi. Bundan tashqari, ushbu usul har bir ota-ona uchun ham eng qulayidir.

Ertak – bu bola bilan unga tushunarli va tanish tilda muloqot qilish usuli, buhayotdagibirinchi xavfsiz darslar sanaladi. Ertak o'qish bolaning so'z boyligini kengaytiradi, nutqining rivojlanishiga yordamberadi. Ertak tinglab, bola xalq og'zaki ijodi bilan tanishadi, maqollarni, matallarni eslaydi. Bola uchun ertak shunchaki o'ylab topilgan voqealar, fantastika emas, bu o'ziga xos voqelik, tuyg'ular olamidir. Ertak bola uchun oddiy hayot haqidagi bilimlarini kengaytiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik tarbiyani shakllantirishda o'yin va ijodiy faoliyat eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Chunki bola bu yoshda dunyoni asosan o'yin orqali anglaydi, tasavvur qiladi va o'zlashtiradi.

Ertaklarning estetik tarbiyadagi ahamiyati: Ertaklar bolalarda:

- go‘zallikni his qilish,
- obrazli fikrlash,
- badiiy tasavvur,
- emotsional sezgirlikni rivojlantiradi.

Ertak qahramonlari, tabiat tasvirlari va voqealar bolalarning estetik didini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ertaklar orqali estetik idrokni rivojlantirish. Bolalar ertakni tinglash jarayonida:

- ranglar va obrazlarni tasavvur qiladi,
- voqealarni ichki hissiyot orqali qabul qiladi,
- go‘zallik va xunuklikni farqlashni o‘rganadi.

Bu jarayon estetik idrokning dastlabki bosqichlarini shakllantiradi.

Ertaklarning axloqiy va estetik uyg‘unligi. Ertaklar faqat estetik emas, balki axloqiy tarbiya vositasi hamdir. Ularda:

- yaxshilik va yomonlik,
- adolat va ezgulik,
- sadoqat va mehr kabi tushunchalar aks etadi.

Ertaklar asosida rasm chizish, sahnalashtirish va rolli o‘yinlar tashkil etish ham go‘zallikni his etish qobiliyatini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Bola ijodiy faoliyat jarayonida go‘zallikni nafaqat idrok etadi, balki uni yaratishga ham harakat qiladi. Bu esa bolalarda estetik va ma’naviy qadriyatlarni birgalikda shakllantiradi. arbiyachi ertakni ifodali o‘qishi, ovoz ohangini o‘zgartirishi va bolalarni suhbatga jalb qilishi orqali go‘zallikni his etish jarayonini yanada kuchaytiradi. Masalan, “Bu joy sizga yoqdimi?”, “Qaysi qahramon sizga chiroyli tuyuldi?” kabi savollar bolani estetik fikrlashga undaydi. Bolaning ichki olami – bu uning his-tuyg‘ulari, kechinmalari, o‘z-o‘zi haqidagi tasavvurlari, o‘tmish tajribalari hamda uni o‘rab turgan dunyo haqidagi qarashlari, qadriyatlar tizimi va shaxsiy ma’nolar yig‘indisidir. Bolalik davrida ichki olam ayniqsa nozik va ta’sirchan bo‘lib, tashqi muhit ta’siriga tezda beriluvchandir. Ertak esa bu jarayonda muhim o‘rin tutadi, chunki u bola uchun tabiiy muloqot shakli hisoblanadi. Ertak qadimdan insoniyat madaniyatining ajralmas qismi bo‘lib, nafaqat hordiq, balki bilim, ma’naviy mezonlar va avlodlar tajribasini uzatish vositasi ham bo‘lgan. Bola uchun ertak voqealari olamni anglashning o‘ziga xos shakliga aylanadi. Unda haqiqat va xayol uyg‘unlashib, murakkab hayotiy masalalar bolaga tushunarli va hissiy jihatdan yaqin tarzda yetkaziladi.

Ertaklar maktabgacha yoshdagi bolalarning ichki dunyosiga kuchli ta’sir ko‘rsatadigan badiiy vosita hisoblanadi. Ular sodda, tushunarli va obrazli tilda bayon etilgani sababli bolalar tomonidan oson qabul qilinadi. Ertaklar orqali bola nafaqat voqealarni eshitadi, balki ularni tasavvur qiladi, obrazlarni ko‘z oldiga keltiradi va hissiy jihatdan idrok etadi. Ertaklarning estetik tarbiyadagi eng muhim vazifalaridan biri bolalarda estetik idrokni shakllantirishdir. Ertaklarda tasvirlangan tabiat manzaralari, qahramonlarning tashqi ko‘rinishi, voqealar rivoji bolalarda go‘zallikni sezish va uni qadrlash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Masalan, “Zumrad va Qimmat”, “Ur

to'qmoq", "Bo'g'irsoq" kabi ertaklar bolalarda yorqin obrazlar orqali estetik his-tuyg'ularni uyg'otadi.

Shuningdek, ertaklar bolalarda badiiy tasavvurni rivojlantiradi. Bola ertakni tinglar ekan, undagi voqealarni o'z ongida qayta tiklaydi, qahramonlarni tasavvur qiladi va ularning harakatlarini ichki dunyosida jonlantiradi. Bu jarayon ijodiy fikrlashning shakllanishiga asos bo'ladi. Zamonaviy psixologiya va pedagogika tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ertak bolaning shaxsiy va hissiy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Uning ramziy tili va arxetipik obrazlari orqali bola uchun muhim mavzular – qo'rquv va xavotirlar, yaqinlar bilan munosabatlar, qiyinchiliklarni yengish va ichki resurslarni topish kabi jihatlariga majburlamasdan, yumshoq tarzda yondashish mumkin.

Shunday qilib, psixologo-pedagogik amaliyotda ertakka murojaat qilish bolaning ichki olamini anglash va uning uyg'un shakllanishini qo'llab-quvvatlash uchun samarali imkoniyat yaratadi. Ertak bolalar hayotida juda muhim o'rin tutadi: uning yordami bilan bolalar judaertagapira boshlaydilar va o'z fikrlarini to'g'ri ifodalashni o'rganadilar, shuningdek, u muloqot vaxatti-harakatlar asoslarini shakllantirishda eng yaxshi yordamchidir. Bolalar ertaklardan juda ko'p bilim oladilar: vaqt va makon haqidagi dastlabki bilimlar; inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar haqida; obyektiv dunyo bilan munosabat; hamdaertaklarbolaga yaxshilik va yomonlikni ko'rish imkonini beradi.

Badiiy ertaklar – bu voqealar, obrazlar va badiiy ifoda orqali yaratilgan hikoyalar bo'lib, ular bolada yorqin tasavvurlarni shakllantiradi. Bola ertakni tinglaganda faqat eshitmaydi, balki uni ongida "ko'radi". Masalan, ertakdagi saroy, o'rmon, qahramonlar yoki sehrli voqealar bola tasavvurida jonlanadi. Shu jarayon estetik tasavvurning rivojlanishiga asos bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik tasavvurlarni rivojlantirish – bu ularni go'zallikni tasavvur qilish, uni his etish va obrazli fikrlashga o'rgatish jarayonidir.

Bu jarayonda badiiy ertaklar juda muhim o'rin tutadi, chunki ular bolalarning hissiy va tasavvur dunyosini boyitadi.

Badiiy ertaklar o'zining obrazlilik, voqealarning qiziqarliligi va badiiy ifodasi bilan bolalarda yorqin tasavvurlarni shakllantiradi. Bola ertakni tinglaganida undagi voqealarni bevosita ko'rmaydi, lekin o'z ongida ularni tasavvur qiladi. Masalan, sehrli o'rmon, chiroyli saroy, qahramonlar va ularning harakatlari bola tasavvurida jonlanadi. Bu jarayon estetik tasavvurning shakllanishiga xizmat qiladi. Ertaklar bolalarda go'zallik va xunuklikni farqlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. Ijobiy qahramonlar chiroyli, mehribon va yoqimli sifatlar bilan tasvirlansa, salbiy qahramonlar esa aksincha beriladi. Bu orqali bola estetik baho berishni o'rganadi.

Estetik tasavvurlarni rivojlantirishda ertaklardagi obrazlarning ahamiyati katta. Yaxshi qahramonlar chiroyli, mehribon va ijobiy sifatlar bilan tasvirlansa, yomon qahramonlar esa aksincha, salbiy xususiyatlar bilan beriladi. Bu bolaga go'zallik va xunuklikni farqlashni o'rgatadi. Badiiy ertaklar bolalarda ranglar, shakllar va tabiat go'zalligini tasavvur qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Masalan, ertaklardagi quyoshli bog'lar, rang-barang gullar yoki sehrli tabiat manzaralari bolaning estetik his-tuyg'ularini boyitadi. Tarbiyachi bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. U ertakni

ifodali o'qishi, ovoz ohangini o'zgartirishi, savollar berishi va bolalarni suhbatga jalb qilishi kerak. Masalan: "Siz bu qahramonni qanday tasavvur qildingiz?", "Uning kiyimi qanday rangda bo'lishi mumkin?" kabi savollar bolalarning tasavvurini faollashtiradi.

Bundan tashqari, ertaklar asosida rasm chizish, sahnalashtirish, qo'g'irchoq teatrini tashkil etish ham estetik tasavvurlarni rivojlantirishda juda samarali usul hisoblanadi. Bu faoliyatlar bolani nafaqat tinglovchi, balki ijodkor ishtirokchiga aylantiradi.

O'yin jarayonida bola atrof-muhitni kuzatadi, rollarga kiradi va turli obrazlarni tasavvur qiladi. Masalan, "do'kon", "shifoxona", "oila", "ertak qahramonlari" kabi rolli o'yinlar bolalarda estetik did, nutq madaniyati va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Ijodiy faoliyat esa rasm chizish, loydan shakl yasash, qurish-yasash, applikatsiya qilish kabi faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda bola ranglarni tanlaydi, shakllarni uyg'unlashtiradi va o'zining tasavvurini ifodalaydi. Natijada estetik his-tuyg'ular shakllanadi va rivojlanadi. Ertaklar bilan bog'langan ijodiy faoliyat ayniqsa samarali hisoblanadi. Masalan, ertak qahramonlarini chizish, sahnalashtirish yoki qo'g'irchoq teatrini tashkil etish bolalarda estetik zavq va ijodiy qobiliyatni kuchaytiradi. Tarbiyachi bolalarning faoliyatini to'g'ri yo'naltirishi, ularni rag'batlantirishi va erkin ijod qilishga imkon berishi lozim. Bu esa estetik tarbiyaning samaradorligini oshiradi.

Bolalar ertaklarni tinglab, qahramanlar hayotida yashaydilar, qahramonlarga chuqur hamdard bo'ladilar, ularga yordam berish va himoya qilish uchun ichki tuyg'ular shakllanadi. Maktabgacha yoshda ertakni idrok etish bolaning o'ziga xos faoliyatiga aylanadi, buajoyibjozibali kuchga ega bo'lib, bolaga erkin orzu qilish va xayol surish imkonini beradi. B.Bettelxaym, E.Fromm, K.Yung kabi olimlar ertakning bola shaxsining rivojlanishigata'siri haqida fikrlar bildirishgan. A.V.Gnezdi-lov, T.M.Grabenko, O.V.Zashchirinskaya, T.D.Zinkevich-Evstigneeva, M.A.Povalyaeva, N.Pogosova, D.Yu.Sokolov, S.A.Chernyaeva va boshqalar ushbu muammoni o'rganish orqali shu sohani rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar. Ertaklar psixologik, terapevtik va rivojlanish ishlari uchun eng samarali usuldir.

Ertaklar orqali terapiya qilish, D.Yu.Sokolovning fikriga ko'ra, bola o'z shaxsiyatini ochish va o'rganish, resurslarini aniqlash va rivojlantirish uchun xavfsiz muhit yaratadi. Ko'pincha ertaklarda qo'llaniladigan sehr va ertak muhiti bolaning atrof-muhitini quradigan, uning diqqat markazini va imkoniyatlar arsenalini kengaytiradigan sun'iy ramka (chegara)dan tashqariga chiqishga imkon beradi. Bu voqealarni rivojlantirish va hayotiy muammolarni hal qilishning boshqa mumkin bo'lgan usullarini ko'rishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, ertaklar maktabgacha yoshdagi bolalarni estetik tarbiyalashda juda muhim vosita hisoblanadi. Ular bolalarda go'zallikni his qilish, tasavvur qilish, ijodkorlik va axloqiy sifatlarni rivojlantiradi. Shuning uchun ertaklardan ta'lim-tarbiya jarayonida muntazam foydalanish kerak. Badiiy ertaklar maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik tasavvurlarni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Ular bolalarda go'zallikni his qilish, obrazli fikrlash va ijodiy tasavvurni shakllantiradi. Shu sababli ertaklardan ta'lim jarayonida muntazam va

maqsadli foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ertaklar maktabgacha yoshdagi bolalarda go'zallikni his etish qobiliyatini rivojlantirishda muhim tarbiyaviy vosita hisoblanadi. Ular bolalarda estetik sezgirlik, tasavvur va ijobiy emotsiyalarni shakllantiradi.

Shu sababli ertaklardan ta'lim jarayonida tizimli foydalanish katta pedagogik ahamiyatga ega. adiiy ertaklar maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik tasavvurlarni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ular bolalarda obrazli fikrlash, go'zallikni tasavvur qilish va ijodiy yondashuvni shakllantiradi. Shu sababli ertaklardan ta'lim-tarbiya jarayonida keng foydalanish zarur. O'yin va ijodiy faoliyat maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik tarbiyani shakllantirishning asosiy vositalaridan biridir. Ular bolalarda go'zallikni his qilish, ijodkorlik va estetik didni rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sharipova M.M. Maktabgacha ta'limda estetik tarbiya. – Toshkent: Ilm ziyo, 2022.yil.
2. Jamilova B., O'zbek bolalar adabiyoti. O'quv qo'llanma. – T.: Innovatsiya-Ziyo nashriyoti, 2020-yil.
3. G'.G'ulom, A.Qahhor, X.To'xtaboyev Ertak va hikoyalari.
4. O'zbek xalq ertaklari to'plamlari (maktabgacha yosh uchun moslashtirilgan variantlar).
5. Mamataliyeva M. Badiiy adabiyot vositasi orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari <https://web-journal.ru/journal/article/view/699>

© *Mamataliyeva Mahbuba Abduvoris qizi, 2026*

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA REFLEKSIV KOMPETENSIYALARNI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Xomidova Dilorom Abduraxmonovna,
University of Business and Science,
"Maktabgacha-Boslang'ich ta'lim va
sport faoliyati kafedrası o'qituvchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda refleksiv kompetensiya-larni shakllantirish va rivojlantirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish samarali ekanligi tahlil qilinadi. Maqolada refleksiya bolaning o'z faoliyatini anglash, baholash va tartibga solish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'yin texnologiyalari, interfaol metod-lar, muammoli vaziyatlar hamda raqamli vositalarning refleksiv fikrlashni rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Mazkur texnologiyalarni tizimli qo'llash bolalarda mustaqil fikrlash, o'zini baholash va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: refleksiya, refleksiv kompetensiya, maktabgacha ta'lim, pedagogik texnolo-giyalar, o'zini baholash, rivojlanish, feedback.

Аннотация. В данной статье анализируется эффективность использования педа-гогических технологий в формировании и развитии рефлексивных компетенций у детей дошкольного возраста. Рефлексия в статье интерпретируется как способность ребенка понимать, оценивать и регулировать собственную деятельность. Подчеркивается роль игровых технологий, интерактивных методов, проблемных ситуаций и цифровых инстру-ментов в образовательном процессе в развитии рефлексивного мышления. Систематичес-

кое использование этих технологий способствует развитию у детей самостоятельного мышления, самооценки и навыков социальной адаптации.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивная компетентность, дошкольное образование, педагогические технологии, самооценка, развитие, обратная связь.

Abstract. This article analyzes the effectiveness of using educational technologies in developing reflective competencies in preschool children. Reflection is defined as a child's ability to understand, evaluate, and regulate their own activities. The role of gaming technologies, interactive methods, problem-solving situations, and digital tools in the educational process in developing reflective thinking is emphasized. The systematic use of these technologies promotes the development of independent thinking, self-esteem, and social adaptation skills in children.

Key words: reflection, reflective competence, preschool education, pedagogical technologies, self-esteem, development, feedback.

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri insonning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bolalarda refleksiv kompetensiyalarni shakllantirish ularning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati uchun asos yaratadi.

Refleksiv kompetensiya – bu bolaning o'z harakatlarini tahlil qilish, natijalarni baholash va keyingi faoliyatini rejalashtirish qobiliyatidir. Ilmiy tadqiqotlarda refleksiya bilish jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Xususan, pedagogik tadqiqotlarda bu tushuncha bolaning o'z-o'zini anglashining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida talqin qilinadi.

Refleksiya – bu shaxsning o'z faoliyatini anglab, tahlil qilib, natijalarini baholash va takomillashtirish jarayonidir. Refleksiv kompetensiya esa shu jarayonda shakllangan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarning to'plamidir.

Refleksiya ilk bor **John Dewey** tomonidan shunday ta'riflangan: bu – faoliyat tajribasini anglash va o'rganish asosida fikrlash jarayoni.

Reflektiv yondashuv ta'lim sifatini oshirishda juda muhim bo'lib, u nafaqat bolalar, balki pedagoglar uchun ham o'zini takomillashtirish mexanizmi sifatida xizmat qiladi.

Pedagogika va psixologiyada refleksiya tushunchasi keng o'rganilgan. Tadqiqotchilar refleksiyani quyidagicha talqin etadilar:

- shaxsning o'z faoliyatini tahlil qilish jarayoni;
- o'z-o'zini anglash mexanizmi;
- bilish faoliyatining muhim komponenti.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda refleksiya asosan quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

- hissiy refleksiya (yoqdi-yoqmadi);
- faoliyatni baholash (qildim-qila olmadim);
- oddiy sabab-oqibat aloqalarini tushunish.

Ilmiy manbalarda refleksiv kompetensiya quyidagi tarkibiy qismlardan iborat deb qaraladi: kognitiv komponenti, emotsional komponenti, faoliyat komponenti.

Maktabgacha yoshda refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish psixologik-pedagogik jarayon sifatida qaraladi va quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. **Tahlil qilish qobiliyati** – o'z faoliyatini baholash va natijalarni anglash
2. **O'z-o'zini baholash** – xatolarni tan olish va tuzatish
3. **Xulosa chiqarish** – keyingi qadamlarni rejalashtirish

Bu komponentlar reflektiv fikrlashni rivojlantiradi va bolaning mustaqil qaror qabul qilishiga yordam beradi.

Reflektiv kompetensiyani rivojlantirishning quyidagi texnologiyalari mavjud: o'yin texnologiyasi, interfaol metodlar texnologiyasi, muammoli vaziyatlar texnologiyasi, vizual refleksiya texnologiyalari, raqamli texnologiyalar, "Refleksiya doirasi" metodi texnologiyasi. Bu metodlar bolalarda o'zini erkin ifodalashni rivojlantiradi.

O'yin – maktabgacha yoshdagi bolalar uchun asosiy faoliyat turi hisoblanadi. O'yin orqali bola o'z rolini tushunadi, harakatlarini baholaydi; boshqa bolalar bilan taqqoslaydi. Masalan, "Qanday o'ynadik?" muhokamasi orqali bolalar o'z faoliyatini tahlil qiladi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalar uchun asosiy faoliyat turi hisoblanadi. O'yin jarayonida bola o'z harakatlarini baholaydi va natijalarini anglaydi. Shu bois o'yin reflektiv kompetensiyani rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Interfaol metodlar bolalarda o'z fikrini ifodalash va boshqalar fikrini tinglash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa reflektiv tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar bolalarni faol fikrlashga undaydi. Bunda asosiy usullar:

- "Savol-javob";
- "Aqliy hujum";
- "Davom ettir".

Bu metodlar orqali bola o'z fikrini ifodalaydi, boshqalarning fikrini tinglaydi, o'z xulosasini shakllantiradi.

Muammoli vaziyatlar bolalarning mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi. Bola muammoni hal qilish jarayonida o'z xatolarini anglaydi va xulosa chiqaradi. Bolalarga turli muammoli vaziyatlar beriladi: "Nima uchun bunday bo'ldi?", "Qanday qilib tuzatish mumkin?". Bu usul refleksiyaning chuqurlashtiradi.

Rasmlar, piktogrammalar orqali bolalar o'z hissiyotlarini ifodalaydi. Masalan, "kulayotgan emoji – yoqdi, xafa emoji – qiyin bo'ldi". Bu usul ayniqsa kichik yoshdagi bolalar uchun samarali. Vizual vositalar orqali bolalar o'z hissiyotlarini ifodalaydi va faoliyat natijalarini baholaydi. Bu usul ayniqsa kichik yoshdagi bolalar uchun muhimdir.

Zamonaviy texnologiyalar refleksiya jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Raqamli vositalar orqali bolalar o'z faoliyatini vizual tarzda baholash imkoniga ega bo'ladi. Zamonaviy ta'limda raqamli vositalar muhim o'rin tutadi. Bular: interaktiv doskalar, mobil ilovalar va multimedialik taqdimotlar hisoblanadi.

Bu vositalar yordamida refleksiya jarayonini qiziqarli tashkil etish mumkin.

Mashg'ulot oxirida bolalar doira bo'lib, ular nima o'rganganligini, nima qiyin bo'lganligini, nima yoqqanligini aytadilar. Bu metod "Refleksiya doirasi" deb ataladi.

Reflektiv texnologiyalarni qo'llash bolalarning mustaqil fikrlashini oshiradi, o'z faoliyatini baholash ko'nikmalari shakllanadi, muloqot madaniyati rivojlanadi.

Shuningdek, bu jarayonda tarbiyachi-pedagogning roli muhim bo‘lib, u to‘g‘ri savollar berishi; bolalarni rag‘batlantirishi; ijobiy muhit yaratishi zarur.

Pedagogik texnologiyalarni refleksiv kompetensiyaga ta’sirini quyidagi jadval orqali belgilash mumkin:

Pedagogik texnologiya	Vazifasi / Maqsadi	Bolalarda rivojlantiradigan refleksiv kompetensiya	Amaliy misollar
O‘yin texnologiyalari	Bolaning harakatini anglash va baholash	Tahlil qilish, xulosa chiqarish	Rolli o‘yinlar, “Do‘konga tashrif” o‘yini
Interfaol metodlar	Fikrni ifodalash, muhokama qilish	O‘z-o‘zini baholash, ijtimoiy refleksiya	Savol-javob, guruh muhokamasi, “Kim nima qiladi?” o‘yinlari
Muammoli vaziyatlar	Qaror qabul qilish va muammoni hal etish	Tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish	“Qaysi rasm mos keladi?”, “Kimning yechimi to‘g‘ri?”
Vizual refleksiya	Hissiyotlarni va natijalarni ko‘rsatish	Emotsional refleksiya, o‘zini baholash	Rasm chizish, emotsiya kartochkalari, rangli belgilar
Raqamli texnologiyalar	Faoliyatni jonlantirish va feedback berish	Natijalarni tahlil qilish, mustaqil fikrlash	Interaktiv doska, ta’lim ilovalari, multimedia o‘yinlar
Refleksiya doirasi	Mashg‘ulot yakunida muhokama	O‘zini anglash, xulosa chiqarish	Bolalar: “Nimani o‘rgandim?”, “Nimani qiyin topdim?”

Feedback (fikir-mulohaza) – bu amalga oshirilgan ish, xatti-harakat yoki o‘quv natijalari bo‘yicha bildirilgan tahliliy munosabat, baho yoki tavsiyalar majmuidir. Uning asosiy maqsadi – xatolarni tuzatish, faoliyatni yaxshilash va shaxsiy/kasbiy o‘rishni ta’minlashdir. Feedback nafaqat tanqid, balki yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi vositadir.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Turli pedagogik texnologiyalarni uyg‘unlashtirib qo‘llash orqali bolalarda: o‘zini anglash; mustaqil fikrlash; qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

Refleksiya nafaqat bolalar uchun, balki tarbiyachi uchun ham muhim vositadir: tarbiyachi o'z metodlarini tahlil qiladi; talabalarning javoblarini baholaydi; ta'lim jarayonini o'zgaruvchan ehtiyojlarga moslashtiradi. Refleksiv pedagogik yondashuv sifatni oshiradi va ta'lim jarayonini dinamik qiladi.

Refleksiv yondashuv bolalarda o'z-o'zini anglashni kuchaytiradi. tafakkur chuqurligini oshiradi, ta'lim sifati va bolalar faoliyatidagi mustaqil qatnashuvni yaxshilaydi. Shuningdek, pedagoglar refleksiya orqali o'z metodlarini takomillashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. (2022). Ilk qadam davlat o'quv dasturi. – Toshkent.
2. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., Qayumova N.M., A'zamova M.N. “Maktabgacha pedagogika” – 2019.
3. Xomidova, D.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarning refleksiv kompetensiyalarini o'yin vositasida rivojlantirish. Qo'qon DPI Ilmiy xabarlar jurnali, 2025 5(5), 795–799.
4. Tolipov, O. & Usmonboyeva, M. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2019.
5. Xoliqov, A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2020.
6. Xomidova, D. Maktabgacha ta'limda pedagogik jarayonlarni loyihalashtirish. – Naman-gan: “Usmon Nosir media” nasriyoti, 2023.

© *Xomidova Dilorom Abduraxmonovna, 2026*

ZAMONAVIY TA'LIM TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR INTELLEKTINI RIVOJLANTIRISH: INNOVATSION YONDASHUVLAR VA YANGI IMKONIYATLAR

Nuritdinova Shaxnoza Kamoliddin qizi,

*University of Business and Science oliy ta'lim muassasasi
Maktabgacha – Boshlang'ich ta'lim va sport faoliyati kafedrasi o'qituvchisi*

Anotatsiya. Ushbu maqolada transformatsion ta'lim muhitida maktabgacha yoshdagi bolalar intellektini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar, o'yin metodlari hamda raqamli vositalarning bolalar kognitiv rivojlanishiga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: transformatsion ta'lim, intellektual rivojlanish, kognitiv ko'nikmalar, innovatsion texnologiyalar, maktabgacha ta'lim, STEAM, o'yin metodlari.

Аннотация. В данной статье анализируются современные подходы к развитию интеллектуальных способностей детей дошкольного возраста в условиях трансформационной образовательной среды. Также освещается влияние инновационных педагогических технологий, игровых методов и цифровых средств на когнитивное развитие детей.

Ключевые слова: трансформационное образование, интеллектуальное развитие, когнитивные навыки, инновационные технологии, дошкольное образование, STEAM, игровые методы.

Abstract. This article analyzes modern approaches to the intellectual development of preschool children in a transformational educational environment. It also highlights the impact of innovative pedagogical technologies, game-based methods, and digital tools on children's cognitive development.

Keywords: *transformational education, intellectual development, cognitive skills, innovative technologies, preschool education, STEAM, game-based learning.*

Kirish

Hozirgi globallashuv va raqamli rivojlanish davrida ta'lim tizimi tubdan o'zgarib, yangi – transformatsion bosqichga o'tmoqda. Bu jarayonda maktabgacha ta'lim tizimi ham zamonaviy talablar asosida qayta shakllanmoqda. Ayniqsa, bolalarning intellektual rivojlanishini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Nima uchun maktabgacha yoshdagi bolalar kognitiv rivojlanish uchun juda muhim

5 – 7 yosh (katta maktabgacha yosh) – bu asosiy kognitiv tuzilmalar shakllanadigan davr: diqqat, xotira, nutq, fikrlash, umumlashtirish va mantiq.

Bu yoshda bolaning miyasi yangi taassurotlar, tajribalar va o'rganishga ayniqsa sezgir. Tegishli rivojlanish usullaridan foydalanish – o'yinlar, tajribalar yoki tadqiqot faoliyati bo'lsin – o'rganish natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Bu bosqichni o'tkazib yuborish bolaning keyinchalik murakkabroq ko'nikmalarni rivojlantirishini qiyinlashtiradi: mavhum fikrlash, rejalashtirish, o'zini o'zi boshqarish va mustaqil o'rganish qobiliyati.

Rivojlantirish muhim bo'lgan asosiy kognitiv qobiliyatlar

Katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitishda quyidagi kognitiv ko'nikmalarga e'tibor qaratish muhimdir:

Diqqat va diqqatni jamlash – o'yin, o'rganish yoki suhbat paytida diqqatni jamlash va saqlab qolish qobiliyati.

Xotira – yangi bilim, til va qoidalarni o'zlashtirish uchun muhim bo'lgan ishchi va uzoq muddatli xotirani rivojlantirish.

Fikrlash va mantiq, umumlashtirish va tahlil qilish ko'nikmalari – bog'lanishlarni topish, oddiy dalillar keltirish va xulosalar chiqarish qobiliyati.

Ijodiy va tadqiqotchi fikrlash – qiziquvchanlik, tajriba o'tkazishga tayyorlik va tadqiqot orqali yangi yechimlarni topishga tayyorlik.

Nutq, til va muloqot qobiliyatlari – so'z boyligini kengaytirish, og'zaki muloqotni rivojlantirish, fikrlarni ifoda etish va nutq va ko'rsatmalarni tushunish (kelajakdagi ta'lim uchun muhim).

Hissiy bardoshlilik va o'rganishga turtki – his-tuyg'ularni boshqarish, qiziqish, qiziquvchanlik va o'rganish istagini saqlab qolish qobiliyati.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Islahotlari va modernizatsiya sharoitida maktabga va keyingi kasbiy hayotga kirayotgan avlod nafaqat bilimga, balki fikrlash, o'rganish, moslashish va g'oyalarni yaratish qobiliyatiga ham ega bo'lishi muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish quyidagi natijalarga hissa qo'shadi:

O'qish sifatining yaxshilanishi – maktabda ular yangi mavzularni o'zlashtirish, diqqatni jamlash, ma'lumotlarni tartibga solish va mantiqiy fikrlashni osonlashtiradilar.

Kelajakdagi yetakchilar, innovatorlar va mutaxassislarni rivojlantirish – kognitiv moslashuvchanlik, ijodiy fikrlash va mustaqil o'rganish qobiliyati zamonaviy jamiyat, iqtisodiyot va texnologiyalar uchun muhimdir.

Intellectual rivojlanish – bu bolaning fikrlash, tahlil qilish, muammo yechish, xotira va diqqat kabi kognitiv jarayonlarining takomillashuvidir. Bu jarayon Kognitiv rivojlanish nazariyasi asosida izohlanadi.

1. O'yin texnologiyalari

O'yin maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining asosiy turi hisoblanadi. Rolli o'yinlar orqali bola:

- mantiqiy fikrlaydi;
- qaror qabul qiladi;
- ijtimoiy tajriba orttiradi.

2. STEAM yondashuvi

STEAM education asosida ta'lim berish bolalarda integrativ fikrlashni rivojlantiradi. Bu yondashuv orqali bolalar muammolarni kompleks tarzda hal qilishni o'rganadilar.

3. Raqamli texnologiyalar

Multimedia vositalar, interaktiv platformalar va mobil ilovalar bolalarning diqqatini jalb etib, o'rganish samaradorligini oshiradi.

4. Metakognitiv yondashuv

Metakognition orqali bola o'z fikrlash jarayonini anglay boshlaydi. Bu esa mustaqil o'rganish ko'nikmasini shakllantiradi.

Ijtimoiy yetuklik va hissiy rivojlanish – kognitiv rivojlanishda mustahkam poydevorga ega bo'lgan bolalar muloqot, moslashish va stressga yaxshiroq dosh bera oladilar, bu esa ularga o'ziga ishongan va muvozanatli bo'lib ulg'ayishga yordam beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Neyropedagogikadagi zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, miyaning o'ziga xos funktsiyalarini hisobga oladigan yondashuvlar – individual yondashuvlar, o'yinga asoslangan va tadqiqot usullari va hissiy jihatdan xavfsiz muhit – maktabgacha ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yinlar va tadqiqot faoliyatini – o'yinlar, tajribalar, oddiy testlar va qidiruv vazifalarini joriy etish fikrlash va qiziqishni rivojlantiradi.

Turli xil mashg'ulotlar – nafaqat o'qish va chizish, balki musiqa, harakat va rol o'ynash – ko'p aqllilik nazariyasiga o'xshash turli xil aql shakllarini jalb qilishga yordam beradi.

Individual yondashuv – bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish: o'rganish sur'ati, qiziqishlari, o'rganish uslubi, hissiy holati – va o'rganishni shunga mos ravishda tuzish.

Mustaqil va guruhli mashg'ulotlar uchun yetarli joy bilan ta'minlangan, hissiy jihatdan xavfsiz, rag'batlantiruvchi, qulay ta'lim muhitini yaratish.

Pedagoglar va ota-onalarni tayyorlash – o'qituvchilar va vasiylar zamonaviy yondashuvlar (neyropedagogika, o'yinga asoslangan usullar, tadqiqotga asoslangan

o'rganish) bilan tanish bo'lishi kerak, oilalar esa bolaning o'rganishga bo'lgan qiziqishini qo'llab-quvvatlashlari kerak.

Xulosa

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish shunchaki bolalik davri emas; bu jamiyatimiz kelajagiga investitsiyadir. Ta'lim o'zgarishlari va innovatsiyalar, sifatli ta'lim va barqaror ijtimoiy taraqqiyotga intilish davrini boshidan kechirayotgan davlat uchun maktabgacha yoshdan boshlab kattalar hayoti uchun poydevor bo'ladigan ko'nikmalarni rivojlantirish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avdeeva, N.N. Kognitiv faoliyatning rivojlanishi. Uning diagnostikasi N.N.Avdeeva // Maktabgacha ta'lim. – 2015. – № 9. – 26 – 28-betlar.
2. Ananyev, B.G. Tanlangan psixologik asarlar. [Matn] / B.G.Ananyev – Sankt-Peterburg: Piter, 2010. – 288 b.
3. Baranova, E.A. Maktabgacha yoshdagi bolalar va boshlang'ich maktab o'quvchilarining savol berish faoliyatining xususiyatlari [Elektron resurs] / E.A.Baranova // Psixologik fan va ta'lim psyedu.ru. 2009. № 2. – URL: http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2009/n2/Baranova2.shtml (kirish sanasi: 16.04.2018)
4. Barannik, N.V. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv qobiliyatlari psixologik va pedagogik muammo sifatida N.V.Barannik // Yosh olim. – 2015. – № 24. – B. 916 – 919.
5. Basov, M.Ya. Bolalarni psixologik kuzatish metodologiyasi / M.Ya.Basov. – Moskva: Pedagogika, 2016. – 316 b.

© *Nuritdinova Shaxnoza Kamoliddin qizi*, 2026

INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINING METODIST TARBIYACHILARINING KASBIY KOMPITENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Otaxanova Manzura G'ofurovna,

University of Business and Science oliy ta'lim muassasasining

katta o'qituvchisi v.b. dotsent

e-mail: OtaxanovaManzura@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Innovatsion yondashuvlar asosida Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining metodist tarbiyachilarining (director o'rinbosarlarining) kasbiy kompetentligini rivojlantirish so'ngi yillarda eng dolzarb vazifalarga aylanib bormoqda. Zero Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev yosh avlod ta'lim tarbiyasiga, sog'lom va barkamol, har tomonlama etuk salohiyatli intellektual ruhda tarbiyalash maktabgacha ta'lim tashkilotlari metodist tarbiyachilarning (direktor o'rinbosarlarining) kasbiy kompetentlarini rivojlantirishga qaratilgan e'tibor va yaratilgan keng imkoniyatlar to'g'risida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion, yondashuvlar, "Kompetentlik" mutaxassisga, mualliflik, kognitiv, regulativ, refleksiv, kommunikativ, kreativ pertseptiv, telekommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish (elektron pochta, Internet).

Аннотация. Данная статья, основанная на инновационных подходах, стала одной из самых актуальных задач последних лет. В ней выражено внимание, уделяемое нашим Президентом Ш.Мирзиёевым воспитанию молодого поколения, развитию профессиональных компетенций дошкольных образовательных организаций (заместителей директоров)

в здоровом и гармоничном, всесторонне зрелом интеллектуальном духе, а также широким возможностям, созданным для развития профессиональных компетенций дошкольных образовательных организаций (заместителей директоров).

Ключевые слова: инновационные подходы, «Компетенция» для специалиста, авторство, познавательное, регулятивное, рефлексивное, коммуникативное, творческое восприятие, использование телекоммуникационных технологий (электронная почта, Интернет).

Abstract. This article, based on innovative approaches, has become one of the most urgent tasks in recent years. The attention paid by our President Sh.Mirziyoyev to the education of the younger generation, to the development of professional competencies of preschool educational organizations (deputy directors) in a healthy and harmonious, comprehensively mature intellectual spirit, and the wide opportunities created for the development of professional competencies of preschool educational organizations (deputy directors) are expressed.

Keywords: innovative approaches, "Competence" for a specialist, authorship, cognitive, regulatory, reflexive, communicative, creative perception, use of telecommunication technologies (e-mail, Internet).

Mamlakatimizda yaratish bilan bir qatorda ta'lim sohasida k plab islohotlarni amalga oshirmoqda. Muntazam ravishda ijtimoiy tajribalar almashishi ro'y berib, ta'lim sohasi yangilanmoqda. Pedagogik sohada turli hil mualliflik dasturlari paydo bo'lmoqda, zamonaviy mutaxasislarga bo'lgan ijtimoiy talab ortmoqda. Innovatsion yondashuvlar metodist tarbiyachilarning (direktor o'rinbosarlarining) nafaqat metodistlarni balki maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarining zimmasidagi dolzarb muammolarning yechimini topishda muhim hisoblanib, zamonaviy innovatsion yondashuvlar malaka talabidan kasbiy faoliyatlarini yuritishda pedagogik sohada turli hil mualliflik dasturlari paydo bo'lishi kuzatilmoqda.

Zamonaviy mutahasisga bo'lgan talab ortmoqda. Hukumat talablaridan soha yo'nalishlaridagi ehtiyojlardan kelib chiqib, ta'lim tarbiyaning yangicha yondashuvlarini singdirish, samarali pedagogik texnologiyalarini tadbiq etish, muammolarni hal etadi. Yani ularda kasbiy kompetentlikni yangi g'oyalar orqali oshirish, avval o'zlashtirish bilimlaridagi bo'shliqlarni to'ldirish, mutaxasisligi yo'nalishiga zarur bo'lgan kompetentlarini egallashlarini ta'minlashi zarur.

"Kompetentlik" tushunchasining muhim elementlaridan biri bilim hisoblanadi. Bilim intellektual kontekstdan iborat bo'lib, unda ilmiy dalil va ma'lumotlar, bajariladigan o'quv topshiriqlari bilan ifodalanadi. Metodist tarbiyachi ta'limiy metodik natijaga erishish uchun zarur, mavzuga oid, yoshga doir metod va vositalarni qo'llash ko'nikmasiga ega bo'lishi lozim. Ko'nikmalar juda ham keng diapazonda namoyyon bo'ladi, aqliy, ahloqiy jihatdan ziyraklik talab etiladi, shuningdek, mahsus metodlarni amaliyotga tadbiq eta olishi lozim.

Qobiliyat aniq vazifalarni bajarishga bo'lgan layoqat, bilan birga shakllanadi. Xulq-atvor stereotipi tarbiyachining etikasi, qadriyati, atrof olamga bo'lgan munosabati va fikrlarida ifodalanadi. Innovatsion yondashuvlar orasida metodist tarbiyachilarning etikasi, qadriyati, atrof olamga bo'lgan munosabati va fikrlarida ifodalanadi.

Kasbiy kompetentligini oshirishda tashkil etiladigan o'quv tarbiyaviy jaryonlar yuqorida keltirilgan tavsiflarni rivojlantirishda muhim omil bo'ladi. Zamonaviy

viy metodistlarning pedagogik faoliyatidagi kasbiy sifatlardan biri ta'lim jarayonini yangilashga bo'lgan munosabatlarini o'zgarishidir. Metodist tarbiyachilarning ta'lim tashkilotlarida ta'limiy faoliyatlarni tashkil etishda ta'limiy jarayonlarni shahsiy uzliksiz ta'lim dasturi va yo'l xaritasini tayyorlash, ta'limiy muvofiqlashtirish jarayonida zamonaviy texnologiyalarni pedagogik faoliyatda qo'llashga o'rgatish, mazkur jarayonda tarbiyachilar bilan birgalikda faoliyatni amalga oshirishni talab etadi. Keltirilgan sharoitlar yangi texnologilarni qo'llashda innovatsion yondashuvlar orqali ularning ehtiyojlarini qondirishni ta'minlaydi.

Tarbiyachilarning yangi texnologiyalar, innovatsion yondashuvlari kasbiy kompetentligi tarbiyachilar ishlash davrida qulay pedagogik vaziyatlar, imkoniyatlar yaratish, fikrlarini tez ilg'ay olish zamonaviy usullarni tatbiq etish, pedagogik-psixologik nuqtai-nazardan ularning faoliyatini tahlil qilish bilan mukammallashib boradi hamda kasbiy qadriyati, qobiliyati, shaxsiy sifatlari, pedagogik insonparvarlik, pedagogik qobiliyat, pedagogik mahorat, mutaxassislik bo'yicha egallagan bilimi orqaligina namoyon bo'ladi.

Metodist tarbiyachilarning kasbiy kompetentligi maqsadga muvofiq harakat qilish qobiliyati, shuningdek metodik jihatdan ta'lim tarbiya ishini tashkil etish metodik muvofiqlashtirish ishlarini tashkil etish, erkin holda muammo va vazifalarning yechimini topish, o'zining pedagogik faoliyati natijalarini baholashdan iborat.

Muvofiqlashtiruvchi kengash faoliyatini tashkil etish davrida, ta'limiy jarayonlarni rejalashtirish va amaliyotda qo'llash davrida ham tashkiliy jihatdan zaruriy va yetarli darajada imkoniyatlar yaratishi muhim ahamiyatga ega.

Tarbiyachilar o'zlarining kasbiy kompetentligini tashxis qilishlari, axborot texnologiyalari dasturlarini qo'llashga erishishlari, zamonaviy faol ta'lim texnologiyalardan foydalanishlari maqsadga muvofiq. Shu ma'noda, metodik faoliyat innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilishi lozim.

Metodist tarbiyachilarning o'quv modullarini faol ta'lim metodlari asosida takomillashtirish, ular bilan o'quv faoliyatlar jarayonida o'zaro birgalikdagi harakatni ta'minlash talab etiladi. Innovatsion yondashuvlar jarayonida Metodist tarbiyachilarda nafaqat kompetentlik rivojlanadi, balki izlanishlar, tajriba almashishlar, mutaxassislik bo'yicha o'rganishlar orqali shaxsiy va pedagogik-psixologik imkoniyatlarni ortib boradi. Agarda metodist tarbiyachilarda kasbiy o'sish bo'lsa, unda kompetentlik hajmi tobora kengayib boradi, mabodo pedagogik faoliyatda yuqori natijalarga erishish ko'zda tutulmasa, avvalgiday qoladi.

Umuman, kasbiy o'sish va kompetentlik, o'zaro proporsional ravishda takomillashadi. Kasbiy kompetentlik tarbiyachining ichki potentsiali, psixologik bilimlari (tasavvuri, harakat dasturi (algoritmi) harakati, munosabat va qadriyatlar tizimi)ni tashkil etish bo'lib, metodist tarbiyachilar shaxsiy sifatlari bilan tarbiyachilarni ortidan ergashtira oladi.

Tarbiyachi avvalo, shaxsiy sifatlari bilan tarbiyalanuvchilarni ortidan ergashtira oladi. Shunday ekan tarbiyachida, shaxsiy kompetensiyalar shakllanishi lozim. Fuqorolik burchi va vazifasini bajarish, faoliyatni takomillashtirish, o'z-o'zini rivojlantirish va boshqarish kabilar shular jumlasiga kiradi.

Tarbiyachilarning shaxsiy kompetentligi ijtimoiy muhit va insonlarga bo'lgan munosabatlarda aks etadi. Ular jamiyatimizdagi ijtimoiy qatlam, jamoa va do'stlari, oila a'zolari, kasbdoshlariga nisbatan hurmat bilan qaraydilar. Ularda kommunikativ kompetensiyaning turlari og'zaki, yozma, dialog, monolog, muloqot, o'zaro hurmat an'analarini qadrlash kabilar rivojlanib boradi. Tarbiyachi bolalarda bilish faoliyatini rivojlantirish va ta'limiy vaziyatlarni yarata olishi zarur.

O'quv, o'yin, mehnat tadqiqotchilik faoliyatini samarali tashkil etishlari yosh avlodni maktab ta'limiga tayyorlashga zamin yaratadi. Tarbiyachi kompyuter savodxonligi, elektron resurslar, internet tarmoqlari, omaviy-axborot vositalaridan unumli foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Tarbiyachi kompetentligini shaxsiy sifatlar integratsiyasi ham deyish mumkin.

Tarbiyachilar kompetentligi sirasiga ta'limiy savollarni to'g'ri bera olish, hodisalarni sabablarini aniqlash, ayrim muammolarni yechimini topish, aniq vaziyatlarga baho berish kabi xususiyatlarga ega bo'lishlik kabilar kiradi. Tarbiyachilardagi ijodkorlik, ilhomlanish, kutulmagan vaziyatlardan chiqish, tashxis qila olish, kreativ fikrlash va o'z qarashlarini bildirish olish ko'nikmalari, malaka oshirish jarayonida yanada mustahkamlanadi.

Ayniqsa, interfaol usullar qo'llanilgan o'quv mashg'ulotlarda ularda tashkilotchilik sifatleri, mavzuga mos tushuncha berish, maqsadni to'g'ri belgilash va yutuqlarga erishish, refleksiv tafakkur qilish kabi kasbiy sifatlar ham shakllanadi.

Kommunikativ sifatlar, kasbdoshlari va tarbiyalanuvchilar bilan o'zaro muloqoti, atrof olamdagi obektlari va ular haqida ma'lumotlarni izlash, o'zgartirish va uzatish, jamoada turlicha ijtimoiy rollar ijro etish, telekommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish (elektiron pochta, internet bilan ishlash)ga oid bilimlarga ega bo'lishi bilan takomillashadi.

Malaka oshirish jarayonida tarbiyachilar bolalarda irodaviy-hissiy holatlar, o'zini anglash va o'zini harakatini boshqarish qobiliyatini shakllantirish kabi malakalarni egallaydilar. Shaxsiy kompetentlik tarkibiga bag'rikenlik, atrof olam, oila, jamoadagi o'rnini topish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga ega bo'lish, vatanparvarlik sifatlarini namoyon etish kabilar kiradi.

Tarbiyachilarda kasbiy-pedagogik madaniyat kompetentlikni rivojlanishda alohida ahamiyat kasb etadi. Kasbiy-pedagogik madaniyat pedagog shaxsining integral sifatleri bo'lib, unda kognitiv, innovatsion texnologiyalar, shaxsiy-ijodiy komponentlar, o'zaro pedagogik faoliyat, ijodiy o'z-o'zini namoyon etish kabilaridan tashkil topgan.

Tadqiqotimiz doirasida kasbiy-pedagogik madaniyatning rivojlanish ko'rsatkichlari aniqlashtirildi. Ular quyidagilardir:

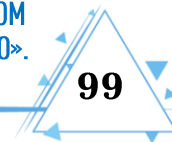
kasbiy faoliyatiga munosabat, kasbiy qadriyatga ega bo'lish, o'z-o'zini takomillashtirish;

insonparvarlik sifatlarining ustuvorligi;

ta'limiy vaziyatlarni yaratishdagi zaruriy ko'nikma va malakalar;

pedagogik-psixologik bilimlarga ega bo'lish;

pedagogik hodislarni o'rganishga oid nazariy-metodik tamoyillardan foydalanish.

Tarbiyachilar maktabgacha pedagogika va yosh psixologiyasi, ta'lim texnologiyalarini bilishi, shuningdek, bolalarga ta'lim-tarbiya berishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash, innovatsion o'qitish shakllarni qo'llay olish, didaktik vositalardan foydalanish, maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish, kasbiy o'z-o'zini anglash va o'zini namoyon etish, shaxsiy va kasbiy sifatlarini rivojlantirish, ijodiy faol bo'lish qobiliyatlariga ega bo'lishlari zarur.

Malaka oshirish kursi davrida tarbiyachilarda kasbiy kompetentlikning quyidagi komponentlari rivojlantiriladi:

- **kognitiv** – zaruriy kasbiy bilimlarning namoyon bo'lishi va mustahkamlanishi (bilim darajasi va hajmi kompetentlikning asosiy xususiyati hisoblanadi);
- **regulyativ** – mavjud bilimlardan foydalanish asosida kasbiy vazifalarni bajarish va yechimini topish malakasining shakllanishi;
- **refleksiv** – pedagogik obro'sini saqlagan holda faoliyatini to'g'ri tashkil etish ko'nikmasiga ega bo'lish;
- **kommunikativ** – pedagogik faoliyatni amalga oshirishda turlicha bo'lgan muloqot shakllarini amalga oshirish malakalarining ortishi;
- **kreativ** – ijodiylik va ta'limiy faoliyatda ijodkorlik qilish ko'nikma va malakalarining mustahkamlanishi;
- **pertseptiv** – bolalarning kayfiyati va ta'limiy vaziyatlarda o'zini tutishlarini oldindan idrok etish;
- **kasbiy qadriyat** – kasbiga bo'lgan motivatsiyani oshirish va insoniylik sifatlarini rivojlantirish;
- **kasbiy ko'mak** – tarbiyalanuvchilarning ehtiyojlarini anglash va ularga individual yordam ko'rsatish.

Yuqorida keltirilgan kasbiy kompetentlik komponentlarini uchta turkumga ajratish mumkin:

1. Kognitiv-bilish va kreativlik.
2. Motivatsion-ehtiyoj va shaxsiy sifatlar.
3. Xulq-atvor, ruhiy holat, irodaviy sifatlar.

Kognitiv komponentlar turkumiga ta'lim jarayonidagi muammolarni tadqiq etish, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, o'quv jarayoniga psixologik-pedagogik yondashuv kabilar kiradi. Tarbiyachilar buning uchun maktabgacha ta'lim sohasiga doir yangiliklar, dolzarb muammolarni hamda bolalarning yosh xususiyatlarini puxta bilishlari lozim.

Motivatsion komponentlar turkumida tarbiyachilar bolalarning bilimga bo'lgan ehtiyojlarini anglashlari, ularda shaxsiy sifatleri, "Men" kontseptsiyasini rivojlantirishlari zarur. Bu jarayonda tarbiyachining o'zida faollik va motivatsiya kuchli bo'lishi taqozo etiladi.

Tarbiyachilarning har birida kompetentsiyalarning o'ziga xos ko'rinishlari mavjud bo'lib, ularda kuzatilmagan kompetentlik komponentlari ta'limga oid vazifalardan kelib chiqib, malaka oshirish jarayonlarida rivojlantiriladi. Malaka oshiruvchining talab va ehtiyojlaridan kelib chiqib, zarur kompetentsiyalarni singdirish amalga oshiriladi.

Kompetentlik komponentlarini uchta turkumga ajratish mumkin:

1. Kognitiv-bilish va kreativlik.
2. Motivatsion-ehtiyoj va shaxsiy sifatlar.
3. Xulq-atvor, ruhiy hochlat, irodaviy sifatlar.

Kognitiv komponentlar turkumiga ta'lim jarayonidagi muammolarni tadqiq etish, o'quv jarayoniga psixologik-pedagogik yondashuv kabilar kiradi. Tarbiyachilardan esa sohaga oid yangiliklardan xabardor bo'lish, dolzarb muammolarni hal eta olish, hamda bolalarning yosh xususiyatlarini puxta bilishlari talab etiladi. Motivatsion komponentlar turkumida tarbiyachilar bolalarning bilimga bo'lgan ehtiyojlarini anglashlari, ulardagi shaxsiy sifatlarni hurmat qilishlari, "Men" kontseptsiyasini rivojlantirishlari zarur. Bu jarayonda tarbiyachining o'zida faollik va motivatsiya kuchli namoyon bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Xulq-atvor bilan bog'liq komponentlar turkumi tarbiyachi faoliyatida eng muhim masalalardan biridir. Shu mahnodaki, tarbiyachining hissiy holatining barqarorligi, xulq-atvori bilan bog'liq komponentlar bola ruhiyatiga o'zining tahsirini o'tkazadi. Har bir shaxsda irodaviy sifatlar mukammal bo'lmog'i lozim hamda ana shu sifatlar bilan bolalarga shaxsiy namuna bo'lishlari har bir tarbiyachidan talab etiladi. Kommunikativ, yahni muloqotchanlik fazilatlar ham tarbiyachi faoliyatining eng zarur vositalaridan biri hisoblanadi. Ularda so'z boyligi, nutq zahirasi va ohang, nutq texnikasi rivojlangan bo'lishi zarur. Tarbiyachiga qo'yilgan kommunikativ kompetentlik talablarida o'quv mahlumotlarini nutqiy va boshqa shakllarda uzatish ko'nikmasi, suhbatdoshi va o'zining shaxsiy sifatlarini tashxis qila olish, bolalar bilan o'zaro harakat qilish texnikasi va taktikasini yarata olish, maqsadga erishish faoliyatida hamkorlikni tashkil eta olish, suhbatdoshi bilan samarali muloqot o'rnatish, suhbatdoshi uni qanday tushunayotganligini anglash kabi malakalarni egallagan bo'lishi eng zarur vazifalardan sanaladi. Tadqiqot natijalari tahlili asosida tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish modeli ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi vazirlar Mahkamasining QMMB: 09/25/439/0619. 15.07. 2025-y. – Toshkent. 439-sonli qarori.
2. O'zbekiston respublikasi maktabgacha va maktab ta'limi vazirining buyrug'i. – Toshkent sh., 2025-yil 29-avgust, 323-son.
3. O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining Qarori. Toshkent sh., 2021-yil 3-avgust, 494-son.
4. O'zbekiston respublikasi maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2025-yil 25-avgustdagi 308-son buyrug'i.
5. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 25-iyuldagi 626-son qaror.
6. Toshkent sh. Ilk qadam davlat dasturi asosidagi kun tartibi (2).
7. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 9 мартдаги 132-сон қарори.

BOLA TARBIYASIDA KOMPYUTER O'YINLARINING O'RNI

Otaxanova Manzura G'ofurovna,
University of Business and Science
oliy ta'lim muassasasining katta o'qituvchisi
e-mail: OtaxanovaManzura@gmail.com
Mamadaliyeva Ra'no Abduraxmon qizi,
University of Business and Science
M.T. yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bolalar hayotida yangi media vositalarining, xususan kompyuter o'yinlarining faol qo'llanishiga olib keldi. Bugungi kunda bolalar kun davomida ko'p vaqtini mobil telefonlar, planshetlar, kompyuterlar bilan o'tkazadi, bu esa pedagoglar va psixologlarda turli savollarni yuzaga keltirmoqda: kompyuter o'yinlari tarbiyaga qanchalik ta'sir qiladi, ularning rivojlantiruvchi va salbiy jihatlari nimalardan iborat, o'yinlarning psixologik-ijtimoiy oqibatlarini qanday boshqariladi? Mazkur maqola kompyuter o'yinlarining bolalar tarbiyasiga ta'sirini zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida tizimli ravishda tahlil qilishni maqsad qiladi.

Kalit so'zlar: kompyuter o'yinlar, bolalar tarbiyasi, zo'ravonlik, tajavvuzkorlik, ruhiy bosim, ijtimoiy ajralish, real muloqot, jismoniy va ruhiy sog'liq, diqqat buzilishi, xotira, milliy va axloqiy qadriyatlar, ota-ona nazorati.

Аннотация. Быстрое развитие цифровых технологий привело к активному использованию новых медиа, в частности компьютерных игр, в жизни детей. Сегодня дети проводят большую часть дня за мобильными телефонами, планшетами, компьютерами, что поднимает множество вопросов для педагогов и психологов: насколько компьютерные игры влияют на воспитание, каковы их развивающие и негативные аспекты, как управляются психосоциальные последствия игр? Цель данной статьи – систематически проанализировать влияние компьютерных игр на воспитание детей на основе современных научных исследований.

Ключевые слова: компьютерные игры, воспитание детей, насилие, агрессия, психологическое давление, социальная изоляция, реальное общение, физическое и психическое здоровье, синдром дефицита внимания, память, национальные и моральные ценности, родительский контроль.

Abstract. The rapid development of digital technologies has led to the active use of new media, in particular computer games, in children's lives. Today, children spend most of their time during the day with mobile phones, tablets, computers, which raises various questions for educators and psychologists: how much do computer games affect upbringing, what are their developmental and negative aspects, how are the psychosocial consequences of games managed? This article aims to systematically analyze the impact of computer games on children's upbringing based on modern scientific research.

Keywords: computer games, child upbringing, violence, aggression, psychological pressure, social isolation, real communication, physical and mental health, attention deficit disorder, memory, national and moral values, parental control.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bolalar hayotida yangi media vositalarining, xususan kompyuter o'yinlarining faol qo'llanishiga olib keldi. Bugungi kunda bolalar kun davomida ko'p vaqtini mobil telefonlar, planshetlar, kompyuterlar bilan o'tkazadi, bu esa pedagoglar va psixologlarda turli savollarni yuzaga keltirmoqda: kompyuter o'yinlari tarbiyaga qanchalik ta'sir qiladi, ularning

rivojlantiruvchi va salbiy jihatlarini nimalardan iborat, o'yinlarning psixologik-ijtimoiy oqibatlarini qanday boshqariladi?

Mazkur maqola kompyuter o'yinlarining bolalar tarbiyasiga ta'sirini zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida tizimli ravishda tahlil qilishni maqsad qiladi.

Asosiy tushunchalar: Kompyuter o'yinlari

Kompyuter o'yinlari – bu kompyuter, planshet, smartfon yoki maxsus o'yin konsollari orqali boshqariladigan, interaktiv (o'zaro ta'sirli) raqamli dasturlar bo'lib, ular o'yinchi tomonidan boshqariladigan vazifalar, ssenariylar va qoidalaridan iborat. Ular odatda grafik tasvirlar, ovozlar, animatsiya va algoritmlar orqali real yoki fantastik virtual dunyo yaratadi.

Kompyuter o'yinlari asosiy xususiyatlari

1. Interaktivlik – o'yinchi harakati natija beradi (masalan, tugmani bosish, boshqarmoq).
2. Maqad va qoidalar – har bir o'yin o'zining tarzi, maqsadi va qoidalariga ega.
3. Virtual muhit – o'yin maxsus sun'iy, raqamli muhitda kechadi.
4. Raqobat yoki hamkorlik – o'yinchi kompyuterga, boshqa o'yinchilarga yoki muammolarga qarshi bellashadi.
5. Rag'batlantirish tizimi – ball, daraja, mukofotlar, o'yin ichidagi sovrinlar orqali motivatsiya yaratiladi.

Kompyuter o'yinlarining yo'nalishiga qarab turlari.

Kompyuter o'yinlari bir nechta yo'nalishlarga bo'linadi:

Ta'limiy (educational) – matematika, til o'rganish, mantiqiy fikrlashga yordam beruvchi o'yinlar.

Mantiqiy va strategik – fikrlash, rejalashtirish, muammoni hal qilishga o'rgatadi.

Sport o'yinlari – futbol, basketbol, tennis simulyatorlari.

Simulatorlar – mashina haydash, samolyot boshqarish, hayotiy vaziyatlarni modellashtirish.

Sarguzasht (adventure) – syujet asosidagi o'yinlar.

Harakatli (action) – jangovar yoki tezkor harakat talab qiladigan o'yinlar.

Ko'p o'yinchili onlayn o'yinlar (MMO, multiplayer) – jahon bo'yicha o'yinchilar bilan birga o'ynash imkoniyati.

Kompyuter o'yinlarining vazifalari:

- Ko'ngil ocharlik – asosiy funksiyasi, o'yin orqali dam olish.
- Ta'lim va rivojlanish – xotira, mantiq, kuzatuvchanlikni rivojlantiradi.
- Ijtimoiylashuv – multiplayer o'yinlar orqali do'stlar bilan aloqa qilish.
- Ijodkorlik – ochiq dunyoli va qurilish o'yinlari (Minecraft) ijodiy fikrlashni kuchaytiradi.

Kompyuter o'yinlarining ilmiy nuqtai nazardan tavsifi. Ilmiy tadqiqotlarda kompyuter o'yinlari:

Kognitiv jarayonlarga (diqqat, reaksiya tezligi, muammo hal qilish) ta'sir qilishi;

Motivatsiya va rag'bat tizimini shakllantirishi;

Neuroplastiklik (miya moslashuvchanligi)ni kuchaytirishi;

Ijtimoiy kommunikatsiya ko'nikmalariga ta'sir qilishi bilan bog'liq o'rganiladi.

Ba'zi tadqiqotlar ijobiy ta'sirlarni tasdiqlasa-da, haddan tashqari o'ynashning noxush oqibatlari – vaqtni boshqara olmaslik, diqqatning pasayishi, tajovuzkorlikning ortishi kabi muammolarni ham ko'rsatadi. Zamonaviy axborot asrida raqamli texnologiyalar bola hayotining ajralmas qismiga aylangan. Shular qatorida kompyuter o'yinlari ham o'smirlar va xatto kichik yoshdagi bolalar uchun sevimli mashg'ulot, dam olish vositasi, ko'pincha esa qaram bo'lib qolish manbayiga aylanmoqda. Eng sevimli kompyuter o'yinlari, masalan: ART DRAWING, SKETCH ART, TRACE, NO WI-FI – ANLISTRESS, RELAX TOYS, PUBG MOBILE, COLLECTING DIECAST CARS PORSCHE, RANDOM SLIME MIS ASMS. Bular shu qadar ko'pki sanab sanog'iga yetish qiyin. Bolalarimiz buyuk bobokalonlarimiz, buyuk alloma, olim faylasuf, yuksak ilm fan egasi bo'lmish Amir Temur, Jaloliddin Mangu berdi, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Pahlavon Mahmudlarga o'xshash o'rniga sevimli qahramonlari: O'rgimchak odam (Spiderman), yashil odam (Hulk)larga havas qilishmoqda. Buning sababi nimada? Bolalarimizga bera-yotgan mobil telefon, planshet, zamonaviy kompyuterlardan to'g'ri foydalanishni o'rgata oldikmi? Kompyuter o'yinlarining salbiy ta'siridan bolalarimizni qanchalik asray olamiz?

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kompyuter o'yinlarining salbiy ta'siri ularning ijobiy tomonlariga nisbatan ko'proq tarbiyaviy xavf tug'diradi, ayniqsa ulardan me'yoridan ortiq foydalanilganda. Psixologik, ijtimoiy, aqliy va jismoniy salbiy oqibatlar bola tarbiyasida muhim rol o'ynaydigan ko'plab elementlarni izdan chiqarishi mumkin. Shu sababli o'yin jarayonini qat'iy nazorat qilish, yoshga mos o'yinlarni tanlash va aniq me'yorlar belgilash tarbiya jarayonning ajralmas qismiga aylanishi zarur. Buning uchun kompyuter o'yinlarining bolalarga salbiy ta'sirini atroflicha o'rganib chiqish zarur.

1. Psixologik salbiy ta'sirlar

1.1. Agressiyaning kuchayishi. Agressiv mazmundagi o'yinlar bolaning tajovuzkorlik darajasini oshirishi bo'yicha ko'plab ilmiy isbotlar mavjud. Anderson & Bushman (2001) tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, virtual zo'ravonlikka muntazam duch kelgan bolalarda:

- impulsivlik,
- konfliktlarga tez kirishish,
- hissiy boshqaruvning pasayishi kuzatiladi.

Bu o'z navbatida oilaviy va maktabdagi tarbiyaviy jarayonlarga salbiy ta'sir qiladi.

1.2. O'yin qaramligi (Gaming Disorder). Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti 2019-yilda ortiqcha o'yin o'ynashni rasmiy kasallik sifatida tan oldi. O'yin qaramligiga chalingan bolalarda:

- diqqatning susayishi,
- real hayotga qiziqishning pasayishi,
- muloqotdan qochish,

- motivatsiya yetishmovchiligi kuzatiladi.

Ma'lumki, bu holat tarbiyaviy jarayonlarning to'xtab qolishiga olib keladi.

1.3. Emotsional beqarorlik va stress. Ko'p o'yinchili onlayn o'yinlarda (PvP, shooter, MOBA) yutqazish natijasida paydo bo'ladigan stress gormonal fonni o'zgartiradi. Bolalarda:

- asabiylik,
- uyqusizlik,
- emotsional charchoq kabi belgilar kuchayadi.

2. Ijtimoiy rivojlanishga salbiy ta'sirlar

2.1. Real muloqotdan uzilish. Kompyuter o'yinlariga haddan tashqari berilgan bolalar ko'pincha ota-ona bilan muloqotdan chetlashadi, do'stlar davrasida o'zini noqulay his qiladi, empatiya ko'nikmasi sustlashadi. Valkenburg va Peter (2011) tadqiqotlari shuni ta'kidlaydiki, virtual muloqot real ijtimoiy tajribani to'liq almash-tira olmaydi.

2.2. Tarbiyaviy qadriyatlarning susayishi. Agressiv, vulgar yoki ma'naviy zararli o'yinlar hurmat, muloyimlik, mas'uliyat, halollik kabi tarbiyaviy qadriyatlar-ning shakllanishiga salbiy ta'sir qiladi. Bola virtual dunyodagi "jazolanmaydigan xatti-harakatlar"ni real hayotga ko'chirishi mumkin.

3. Aqliy va o'quv jarayonlariga salbiy ta'sirlar

3.1. Diqqat yetishmovchiligi sindromini kuchaytirish. Tezkor harakatli o'yin-lar (FPS, arkada) miyani doimiy va keskin stimulyatsiya bilan band qiladi. Natijada bola darsda uzoq vaqt diqqatni jamlay olmaydi, matn o'qishda charchaydi, uzoq muddatli vazifalarni bajarishda qiynaladi.

3.2. Tafakkur jarayonining bo'linishi. O'yinlar tez fikrlashni kuchaytirsada, bu ko'pincha chuqur tahliliy tafakkurning zaiflashuvi bilan almashinadi. Bu esa:

- mavzuni chuqur anglamaslik,
- yuzaki fikrlash,
- tez chalg'ish

kabi holatlarga olib keladi.

4. Jismoniy salbiy ta'sirlar

4.1. Ortiqcha vazn va jismoniy sustlik. Uzoq vaqt o'tirish natijasida semirish xavfi, mushaklar sustligi, qomat buzilishi kuzatiladi.

4.2. Ko'zning zo'riqishi (digital eye strain). Kompyuter o'yinlari ko'rishning pasayishi, bosh og'rig'i, ko'zda qurish kabi muammolarni kuchaytiradi.

4.3. Uyqu buzilishi. Ekran nuri melatonin ishlab chiqarilishini kamaytirishi sababli bolada kech uxlab qolish, uyqu siklining buzilishi, tongda lanjlik paydo bo'ladi. Bu esa bolani tarbiyalash va o'qitish jarayoniga to'g'ridan-to'g'ri zarar yetkazadi.

5. Oilaviy tarbiyaga salbiy ta'sirlar

5.1. Ota-ona bilan ziddiyatlar. O'yin vaqtini cheklash ko'pincha mojarolarga olib keladi. Ota-onaga bo'lgan ishonch va hurmat susayishi mumkin.

5.2. Mas'uliyatdan qochish. O'yinlarga bog'langan bola uy vazifalarini baja-rishni kechiktiradi, uy yumushlaridan qochadi, vaqtni boshqarishni o'rganmaydi.

Biz o‘zimizning milliy brend darajasiga chiqa oladigan dunyo tan olib, undan keng saviyada foydalanadigan media mahsulotlari va kompyuter o‘yinlarimizni chiqaradigan payt kelmadimikan? Xoh multimedia bo‘lsin, xoh ko‘ngilochar kompyuter o‘yinlari, xullas barchasida media ta’sir mavjudligini inobatga olib yuksalish sari qadam qo‘yishimiz muhimdir.

Inson qonuniyatida shunday qog‘ozda yozilmagan xohish-istaklar majmuasi borki, to uning ehtiyoji qondirilmas ekan, u boshqa yo‘llar orqali qondirishga urinadi. Muxtasar qilib aytganda, buni sog‘lom milliy va milliy qadriyatlarimiz bilan boyitilgan atrofi bizning odob normalarining bilan chegaralangan media mahsulotlari qamrovi egallagan ekan, shunda bizga hech qanday yod media mahsulotlari va kompyuter o‘yinlari rahna solishga yo‘l qo‘ymaymiz. Farzandlarimizni vaqtida cheklov va kontent nazorati ham qutqara olmaydi. Ularni ota-onalari nazorat dasturlari qutqarishning ham iloji yo‘q. Ota-onaning quyidagi amaliy harakatlari o‘yinlar ta’sirini boshqaradi:

- yoshga mos kontentni tanlash;
- o‘yin vaqtini me‘yorlashtirish (6 – 12 yosh uchun 1,5 – 2 soatgacha);
- o‘yin mazmunini nazorat qilish;
- bolani sport, o‘qish, ijodiy mashg‘ulotlar bilan band qilish;
- “ota-ona bilan birgalikda o‘ynash” tamoyili.

Xulosa qilib aytganda kompyuter o‘yinlari bolalar tarbiyasiga murakkab, ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatadi. Ular aqliy va ijodiy rivojlanishga xizmat qilishi, koordinatsiya, diqqat va muammo yechish ko‘nikmalarini mustahkamlashi mumkin, ammo nazoratsiz o‘yin agressiyani kuchaytirishi, o‘qish samaradorligini pasaytirishi, sog‘liq muammolarini keltirib chiqarishi, qaramlikka olib kelishi xavfi yuqori. Shu bois, kompyuter o‘yinlarini butunlay taqiqlash emas, balki pedagogik va ota-ona nazorati, vaqt me‘yorlari va mazmuniy tanlov orqali samarali boshqarish eng maqbul yondashuvdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining (2019). *Ta’lim tizimini rivojlantirishga oid qarorlari va farmonlari*. – Toshkent.
2. Maktabgacha ta’lim vazirligi (2020). *Ilk qadam davlat o‘quv dasturi*. – Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi (2021). *Boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi*. – Toshkent.
4. Karimova, V.M. (2018). *Pedagogika va psixologiya asoslari*. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
5. Otaxanova, Manzura G‘ofurovna Nutq o‘stirish metodikasi / Darslik. – Namangan: "Sunrise-pro" nashriyoti, 2025. – 240 bet.
6. Abdullayeva K.R., Otaxanova M.G., Adasheva M.F. Maktabgacha ta’lim menejmenti / darslik. – Namangan: "Sunrise-pro", 2025. – 228 bet.
7. Nishonova, Z.T. (2020). *Rivojlanish psixologiyasi*. – Toshkent: TDPU nashriyoti.
8. O‘rhon To‘kin raqamlashgan dunyoda farzand qanday tarbiyalanadi (2024) Misbah.
9. Rasulov, A. (2015). *Pedagogik texnologiyalar va ularning qo‘llanilishi*. – Toshkent.
10. Abduqodirov, A.A. (2012). *Axborot texnologiyalari va ta’lim jarayoni*. – Toshkent: Fan.

VIZUAL TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA 6 – 7 YOSHLI BOLALARNING MAKTAB TA'LIMIGA NUTQIY TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

*Tashmuxamedova Feruza Batirdjanovna,
PROFI UNIVERSITY
nodavlat oliy ta'lim muassasasi,
Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu tezisdá 6 – 7 yoshli bolalarning maktab ta'limiga nutqiy tayyorgarligini vizual texnologiyalar yordamida shakllantirish metodikasi yoritilgan. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan vizual-tarkibiy modellashtirish, bosqichma-bosqich vizual model asosida nutq rivojlantirish, ertaklar mnemokvadratlarini variativ tanlash va birlashtirish, vizual-semantik tayanch hamda mustaqil vizual model yaratish metodlari nutqning ravonligi, izchilligi va ijodiy xususiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Metodikaning samaradorligi pedagogik model, didaktik ta'minot va maxsus yaratilgan pedagogik shart-sharoitlar orqali ta'minlanadi.

Kalit so'zlar: vizual texnologiyalar, nutqiy tayyorgarlik, maktabga tayyorlash, 6 – 7 yoshli bolalar, nutq rivoji, maktabgacha ta'lim, pedagogik metodika, kommunikativ ko'nikmalar, multimedia vositalari, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной диссертации освещена методика формирования речевой готовности к школьному обучению детей 6 – 7 лет с использованием визуальных технологий. Разработанные автором методы визуально-структурного моделирования, поэтапного развития речи на основе визуальной модели, вариативного выбора и комбинирования мнемовквдратов сказок, визуально-смысловой опоры и создания самостоятельной визуальной модели направлены на развитие беглости, последовательности и творческого характера речи. Эффективность методики обеспечивается через педагогическую модель, дидактическое обеспечение и специально созданные педагогические условия.

Ключевые слова: визуальные технологии, речевая готовность, подготовка к школе, дети 6 – 7 лет, развитие речи, дошкольное образование, педагогическая методика, коммуникативные навыки, мультимедийные средства, эффективность обучения.

Abstract. This thesis presents a methodology for developing speech readiness for school education in children aged 6 – 7 years using visual technologies. The author's methods include visual-structural modeling, step-by-step speech development based on a visual model, variative selection and combination of mnemonic squares for fairy tales, visual-semantic support, and the creation of an independent visual model. These methods are aimed at developing fluency, coherence, and creative aspects of speech. The effectiveness of the methodology is ensured through a pedagogical model, didactic resources, and specially created pedagogical conditions.

Keywords: visual technologies, speech readiness, school readiness, children aged 6 – 7, speech development, preschool education, pedagogical methodology, communicative skills, multimedia tools, learning effectiveness.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning maktab ta'limiga tayyorligi, ayniqsa nutqiy tayyorgarlik, ularning keyingi o'quv faoliyatidagi muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. 6 – 7 yosh bolalar nutqida ko'pincha oddiy jumlar ustunligi, grammatik tuzilmalarning yetarli darajada shakllanmaganligi, so'z boyligining cheklanganligi va izchil matn tuzishdagi qiyinchiliklar kuzatiladi. An'anaviy metodlar ko'pincha nutqni rivojlantirishda tizimli va vizual tayanchlarga asoslan-

magan bo'lib, bu esa bolalarning monologik nutqini rejalashtirish va mantiqiy izchillikda ifodalash ko'nikmalarining sust shakllanishiga olib keladi.

Ushbu muammoni hal qilishda vizual texnologiyalar – mnemotexnika, aqliy xaritalar, krossens, taymlayn, storitelling va infografika kabi vositalar samarali mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Ular bolaning kognitiv jarayonlarini (diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur) faollashtiradi, nutqni rejalashtirish va tuzish ko'nikmalarini shakllantiradi hamda nutq faoliyatiga motivatsiyani oshiradi.

Tadqiqot doirasida vizual texnologiyalar 6 – 7 yoshli bolalarning ravon nutqini rivojlantirish jarayonining tizim tashkil etuvchi komponenti sifatida belgilandi. Metodikaning konseptual asoslari kognitiv, faoliyat, kompetensiyaviy va vizual-semiotik yondashuvlar tutashuvida shakllantirilgan. Ushbu yondashuvlar nutqni nafaqat muloqot vositasi, balki fikrlash faoliyatini tashkil etish va aks ettirish shakli sifatida tushunish imkonini beradi.

Metodikaning maqsadi – 6 – 7 yoshli bolalarda maktabgacha ta'lim tashkilotining ta'lim jarayonida vizual texnologiyalardan tizimli va bosqichma-bosqich foydalanish orqali ravon, monologik, mantiqiy va kommunikativ yo'naltirilgan nutqni shakllantirishdan iborat.

Tadqiqotda quyidagi beshta asosiy metod ishlab chiqildi va metodikaga integratsiya qilindi:

1. Monologik nutqni vizual-tarkibiy modellashtirish metodi – bolaga nutqning ichki mantiqini tashqi vizual shakl (klaster, aqliy xarita, mnemojadval, krossens) orqali anglash imkonini beradi. Model nutq matnini takrorlamaydi, balki uning tarkibiy asosini belgilaydi.

2. Bosqichma-bosqich vizual model asosida nutq rivojlantirish metodi – “soddadan murakkabga” tamoyili asosida mnemokvadrat → mnemoyo'lakcha → mnemojadval bosqichlarida nutqni rejalashtirish va tuzish ko'nikmalarini shakllantiradi.

3. Ertaklar mnemokvadratlarini variativ tanlash va mazmunli birlashtirish metodi – bola tomonidan mnemokvadratlarni mustaqil tanlash, tartibga solish va birlashtirish orqali ijodiy nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.

4. Turli turdagi monologik nutqni shakllantirishda vizual-semantik tayanch metodi – infografika, taymlayn, storitelling, krossens kabi texnologiyalar yordamida tasviriy, ijodiy, mulohazali va hayotiy tajribaga asoslangan hikoyalarni tuzishni qo'llab-quvvatlaydi.

5. Mustaqil vizual modelni yaratish metodi – bolaning tayyor sxemalardan foydalanishdan ularni mustaqil yaratishga o'tishini ta'minlaydi. Bu metod nutq faoliyatida tashabbuskorlik, mazmun boyligi, tarkibiy Pedagogik model va didaktik ta'minot.

Takomillashtirilgan metodika 4 ta blokdan iborat pedagogik model asosida amalga oshiriladi:

Maqsadli blok – maqsad va vazifalarni belgilaydi;

Metodologik blok – yondashuvlar, tamoyillar, pedagogik shart-sharoitlarni o'z ichiga oladi;

Mazmunli-metodik blok – vizual texnologiyalar, metodlar, bosqichlar va mavzuviy rejalashtirishni qamrab oladi;

Natijaviy blok – motivatsion, nutq-til, kognitiv va ijtimoiy mezonlar asosida natijalarni baholaydi.

Didaktik ta'minot sifatida "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi asosida tematik rejalashtirish kartotekasi, mnemotexnikaga oid didaktik o'yinlar kartotekasi, ertaklar asosida tuzilgan mnemojadvallar kartotekasi va metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu resurslar bolalarning yosh xususiyatlari, mavzuviy reja va vizual texnologiyalarning imkoniyatlarini uyg'unlashtirgan holda tuzilgan.

Metodikaning samarali amalga oshirilishi quyidagi pedagogik shart-sharoitlar bilan ta'minlanadi:

Modelning metodologik blokida keltirilgan pedagogik sharoitlar metodikamizning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Vizual boy va motivation nutq muhitini tashkil etish – bu mnemokvadratlar, mnemojadvallar, vizual sxemalar va modellarni bolalarga ravon nutqini rejalashtirish va tuzishda vizual vositalarga tayanish imkoniyatini doimiy ravishda ta'minlaydigan ta'lim makoniga tizimli kiritishdir.

Ravon nutqni rivojlantirish vositasi sifatida vizual texnologiyalardan foydalanish metodlarini bilish, nutq topshiriqlarini loyihalash va vizual tayanchdan bolaning mustaqil nutq faoliyatiga o'tkazish pedagogdan metodik tayyorgarlikni talab etadi.

Bolaga vizual vositalarni tanlash, ularga tayanish darajasi va nutq tashabbusining shakllanish darajasini hisobga olgan holda nutq topshiriqlarining murakkabligi huquqi bilan nutqni individuallashtirish sharoiti ta'minlanadi.

Oila bilan o'zaro hamkorlik ota-onalarni uyda vizual vositalardan foydalanishga jalb qilish orqali amalga oshiriladi, bu esa ta'lim tashkilotidan tashqarida nutqning uzviy rivojlanishi va nutq ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Undan tashqari metodologik blokda metodik maqsadga erishish uchun bajariladigan vazifalar berilgan:

1. Nutqning tarkibiy asosini shakllantirish;
2. Ravon nutq turlarini o'zlashtirish;
3. Nutq faoliyatini individuallashtirish;
4. Ijodiy ravon nutqni rivojlantirish. Mazkur shart-sharoitlar metodikaning nazariy salohiyatidan barqaror amaliy natijalarga o'tishni kafolatlaydi.

Vizual texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan metodika 6 – 7 yoshli bolalarning maktab ta'limiga nutqiy tayyorgarligini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega. Taklif etilgan metodlar, pedagogik model va didaktik ta'minot bolalarning nutqini rejalashtirish, izchil ifodalash, ijodiy yondashish va kommunikativ faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Metodikaning amaliyotga joriy etilishi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish faoliyatini tizimli, vizual va individual yo'naltirilgan asosda qayta tashkil etish imkonini beradi. Ushbu yondashuv bolalarning nafaqat nutqiy, balki kognitiv, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishida ham ijobiy o'zgarishlarni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Verkman A. (Cambridge University Press). Oral language development in preschool children. – 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2022.
3. Galperin P.Ya. Aqliy harakatlarning bosqichma-bosqich shakllanishi nazariyasi. – Moskva, 1968.
4. Lavrentyeva G.V. Vizual va og'zaki fikrlash kodlarining o'zaro bog'liqligi. – Sankt-Peterburg, 2001.
5. Fedin S., Buslenko V. Krossens texnologiyasi: ma'nolarning kesishishi. – Moskva, 2015.

© *Tashmuxamedova Feruza Batirdjanovna*, 2026

3 – 4 YOSHLI BOLALARDA OG'ZAKI NUTQNI SHAKLLANTIRISH VA GRAMMATIK TUSHUNCHALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Fayzullayeva Xovoxon Xayrullo qizi,

UBS, Boshlang'ich ta'lim va sport faoliyati o'qituvchisi, p.f.f.d., (PhD).

Rasulova Xulkarxon Abduxalil qizi,

UBS, 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda og'zaki nutqni shakllantirish va grammatik tushunchalarni rivojlantirish masalalari, nutqiy muhitni yaratishning psixologik va pedagogik xususiyatlari, shuningdek, nutqni rivojlantirishning kundalik faoliyat va o'yin jarayonidagi asosiy usullari tahlil qilinadi. Maqolada bolalarning til boyligini oshirish, og'zaki va monologik nutqni shakllantirish, badiiy adabiyot bilan tanishtirish hamda nutqni o'qitishning asosiy vazifalari haqida ilmiy yondashuvlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, bolalar, og'zaki nutq, monologik nutq, grammatik tushunchalar, lug'atni shakllantirish, nutqiy muhit, nutqni rivojlantirish metodikasi, pedagogik faoliyat, tarbiya, o'yin, badiiy adabiyot, kommunikativ ko'nikmalar, nutq mashg'ulotlari, nutqiy intonatsiya, eshitish va talaffuz, tarbiyachi faoliyati, nutq salohiyati, nutqni shakllantirish vazifalari.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования устной речи и грамматических понятий у детей дошкольного возраста, психологические и педагогические особенности создания речевой среды, а также основные методы развития речи в повседневной деятельности и игре. В статье представлены научные подходы к расширению словарного запаса детей, формированию устной и монологической речи, ознакомлению с художественной литературой и определению ключевых задач обучения речи.

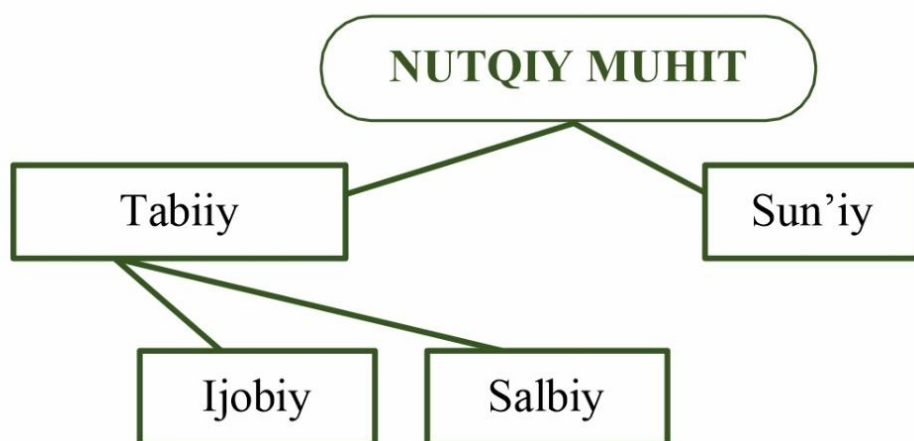
Ключевые слова: дошкольный возраст, дети, устная речь, монологическая речь, грамматические понятия, развитие словарного запаса, речевая среда, методы развития речи, педагогическая деятельность, воспитание, игра, художественная литература, коммуникативные навыки, речевая активность, интонация речи, слух и произношение, деятельность воспитателя, речевой потенциал, задачи формирования речи.

Abstract. This article examines the issues of developing oral speech and grammatical concepts in preschool-aged children, the psychological and pedagogical features of creating a speech environment, as well as the main methods of speech development in daily activities and play. The article presents scientific approaches to expanding children's vocabulary, forming oral and monologic speech, introducing literary works, and outlining the key tasks in teaching speech.

Keywords: preschool age, children, oral speech, monologic speech, grammatical concepts, vocabulary development, speech environment, methods of speech development, pedagogical activity, education, play, literary works, communicative skills, speech activities, speech intonation, hearing and pronunciation, teacher activity, speech potential, tasks of speech development.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining ta'lim tizimidagi birinchi bo'g'ini sababli, uning asosiy vazifalaridan biri bu o'z xalqining adabiy tilini o'zlashtirish, ona tilining barcha boyliklarini o'zlashtirishi asosida bolalarning to'g'ri og'zaki nutqini shakllantirishdir. Nutqni rivojlantirish **nutqiy muhit** bolaning fikrlashi bilan chambarchas bog'liq bo'lishi tilning grammatik tuzilishini o'zlashtirish bolalarga erkin fikr yuritish, so'rash, xulosalar chiqarish, obyektlar va hodisalar o'rtasidagi turli xil aloqalarni aks ettirishga imkon beradi.

**NUTQIY MUHITNI
SHAKLLANTIRISH
TAMOIYILLARI**

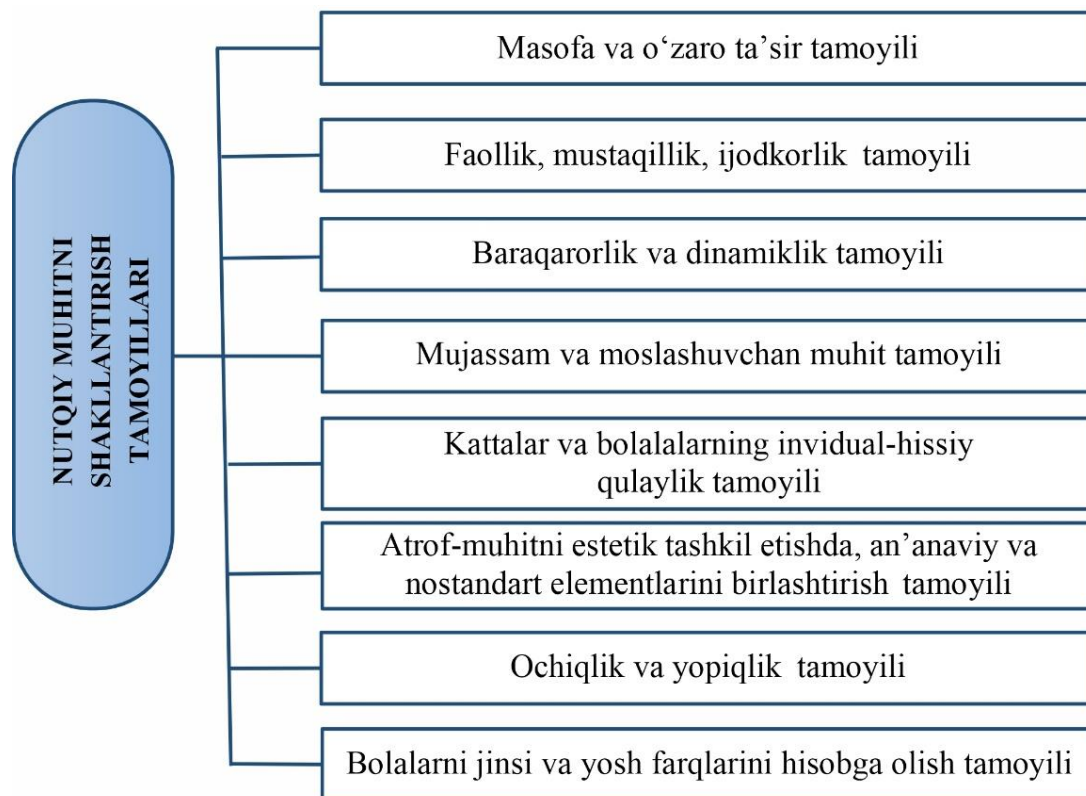

Izoh: Bola o'sadigan nutq muhitining rivojlanish imkoniyatlari rivojlanish salohiyati deb ataladi.

Maxsus o'rnatilgan yuqori rivojlanish salohiyatiga ega bo'lgan nutq muhiti sun'iy nutq muhiti deb ataladi.

Nutqining mazmunini ta'minlaydigan bevosita idroklarining boyligi, tarbiya-chilarning yuqori kasbiy mahorati **nutqiy muhitni shakllantirish tamoyillariga** amal qilganliklariga bog'liq.

Ushbu shartlar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, ularni yaratish juda ko'p mehnat va qat'iyatni talab qiladi; ular doimiy ravishda qo'llab-quvvatlanishi kerak, shunda ular maktabgacha ta'lim tashkilotining mustahkam an'alariga aylanadi. Eshitish va nutq organlarining gigienasi maktabgacha ta'lim tashkilotida umumiy gigiena sharoitlarini ta'minlashni va ushbu organlarni himoya qilish uchun maxsus profilaktika choralari o'z ichiga oladi. Ma'lumki, bolalarning eshitish qobiliyatini himoya qilishga alohida e'tibor beriladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida nutq muammolarini hal qilishning eng muhim sharti – bu bolalarning gapirish, atrof-muhitni nomlash, nutq aloqasiga kirish istagi paydo bo'ladigan muhitni to'g'ri tashkil etish.

Zamonaviy maktabgacha pedagogikada va nutqni rivojlantirish metodologiyasida, xususan, V.I.Yadeshko, O.I.Solovyeva, F.R.Qodirova, A.M.Borodich, M.M.Alekseeva, V.I.Yashina, nutqni o'qitishning ikkita asosiy shaklini ajratib ko'rsatishadi: birinchisi nutqni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar; ikkinchisi-maktabgacha ta'lim tashkilotining tarbiyachi va boshqa barcha xodimlari, bolalarning bir-biri bilan muloqotida bilan erkin muloqotda rivojlantiriladi.

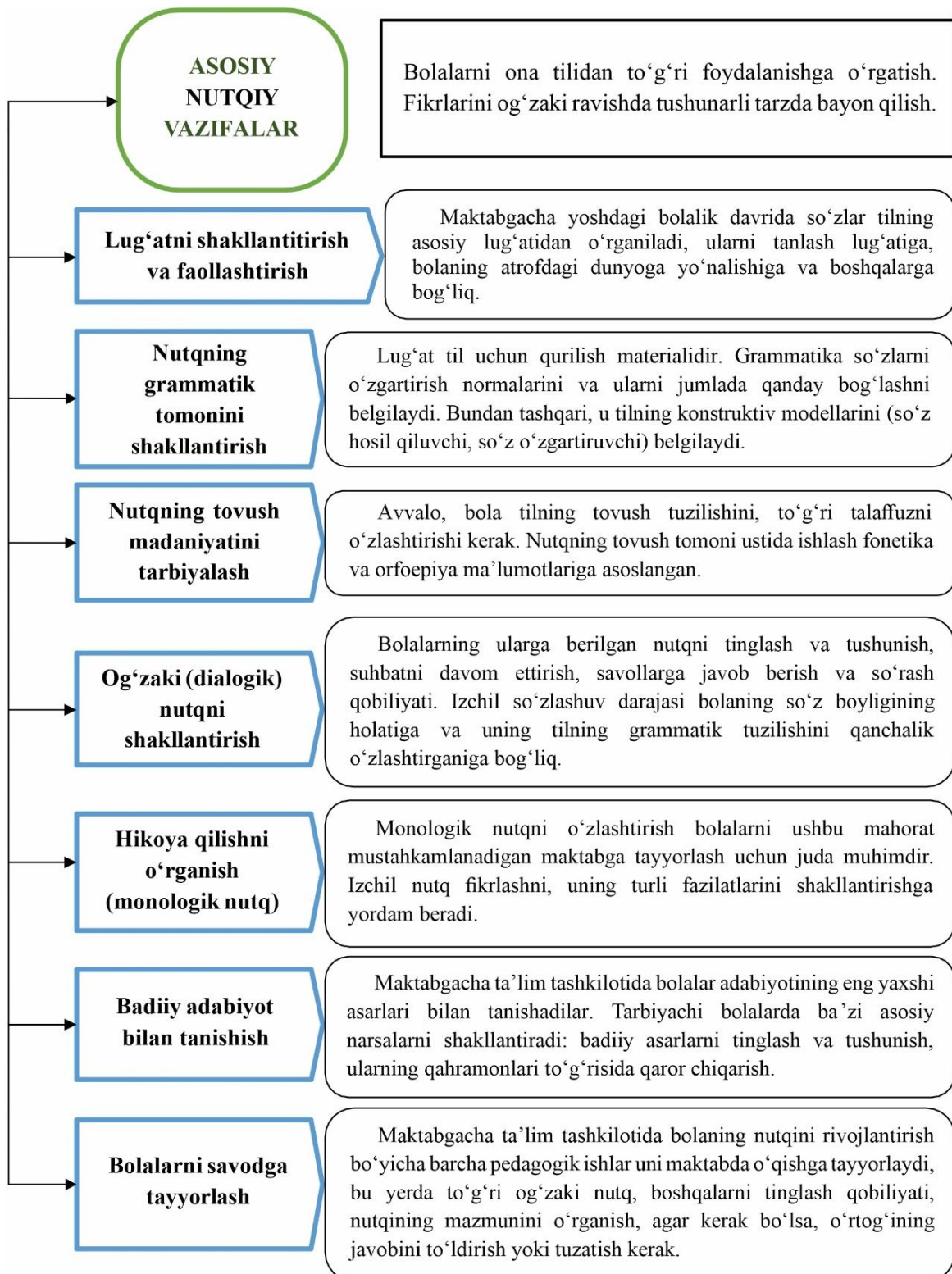
Maktabgacha ta'lim tashkilotida:

- a) kundalik hayotda (ertalab, kechqurun, ovqatlanish va boshqalar);
- b) sayrda;
- c) o'yinlar jarayonida;
- d) atrof-muhit bilan tanishishda (tabiatning barcha fasllarda, ijtimoiy hayot);
- e) mehnat jarayonida (maishiy, tabiatdagi mehnat);
- f) ta'til va o'yin-kulgi paytida;
- g) mashg'ulotlar paytida: elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish, rasm chizish, modellash, loyihalash, jismoniy tarbiya, musiqa mashg'ulotlarda bolaning erkin nutqiy aloqasi sodir bo'ladi.

Shunday qilib, bolalar nutqini rivojlantirishning ettita asosiy vazifasini ta'kidlanadi. Ushbu vazifalar maktabgacha ta'lim tashkilotining barcha yosh guruhda hal qilinadi.

Har bir vazifaning mazmuni o'ziga xos xususiyatlarga ega va o'qitishning eng mos usullarini puxta tanlashni talab qiladi. Nutqni rivojlantirish bo'yicha ushbu guruhlarida hal qilinadi, faqat ularning o'ziga xos mazmuni boshqacha: bu

bolalarning yosh imkoniyatlariga bog'liq. Ushbu vazifalarning har biri ham ta'lim, ham tarbiyaviy tomonga ega. Nutqni rivojlantirish jarayonida shaxsning aqliy fazilatlarini shakllanadi, axloqiy, estetik tarbiyaning muhim vazifalari hal qilinadi.

Nutqni rivojlantirishning eng muhim vazifalarini bilish haftalik ishlarni rejalashtirishni osonlashtiradi, chunki ularning har birini amalga oshirish uchun kun tartibida doimiy joy ajratish mumkin mashg'ulotda qaysi vazifa asosiy vazifa ekanligini bilib, tarbiyachi bolalarning nutqiga maqsadli ta'sir ko'rsatadi, ularning

e'tiborini nutqning ma'lum bir sifatiga qaratadiir muammoni alohida hal qilish mumkin emas.

Nutqni rivojlantirish bo'yicha maxsus mashg'ulotlar bola tomonidan nutqni o'zlashtirishda uslubiy yordam ko'rsatish uchun ham aloqa, ham bilish vositasi, ham o'z xatti-harakatlarini tartibga solish vositasi sifatida o'tkaziladi.

Nutqni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil qilishda L.P.Fedorenko, G.A.Fomichevaning fikriga ko'ra, bola nutqining barcha jihatlarini bir vaqtning o'zida emas, balki parallel ravishda ishlab chiqilishi kerakligini yodda tutish kerak, chunki ularning barchasi o'zaro bog'liqdir. Shuning uchun, bitta mashg'ulotda bir nechta til muammolarini hal qilishingiz kerak, ulardan biri asosiy, boshqalari esa hamroh bo'ladi.

Ta'lim keng ma'noda (va ushbu kontseptsiyaga kiritilgan nutqni shakllantirish) kattalar tomonidan biron bir faoliyat orqali amalga oshirilganligi sababli, ushbu faoliyat turlarini shartli ravishda vositalar deb atash mumkin. Shunday qilib, nutqni rivojlantirish vositasi deb hisoblash mumkin o'rganish, o'yin, mehnat yoki kundalik faoliyat, san'at asarlarini idrok etish, har qanday faoliyat, agar u kattalar tomonidan boshqarilishiga bog'liq. Kundalik hayotda bolalar mustaqil ravishda nutqdan foydalanadilar.

Ammo ular kattalar rahbarligisiz qoldirilsa, nutqning salbiy fazilatlarini mustahkamlanishi mumkin: jargon, haqoratli iboralar, qo'pol intonatsiyalar, lug'atning ibtidoiyligi, grammatik xatolar va boshqalar shu bilan birga, sukutda yoki tarbiyachining ko'rsatmalarini passiv tinglash paytida sodir bo'ladigan yomon tashkil etilgan faoliyat ham bolalarning nutqiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi. Ijtimoiy tarbiya sharoitida bolaning nutqini shakllantirishning yetakchi vositasi o'qitishdir.

Hayotning to'rtinchi yilidagi maktabgacha yoshdagi bolalar bilan maxsus nutq rivojlanish mashg'ulotlari rejalashtirilgan bo'lib, ushbu mashg'ulotlarda nutqning tovush madaniyatini takomillashtirish, nutqning grammatik to'g'riligi, badiiy so'zga qiziqishni rivojlantirish ishlari amalga oshiriladi.

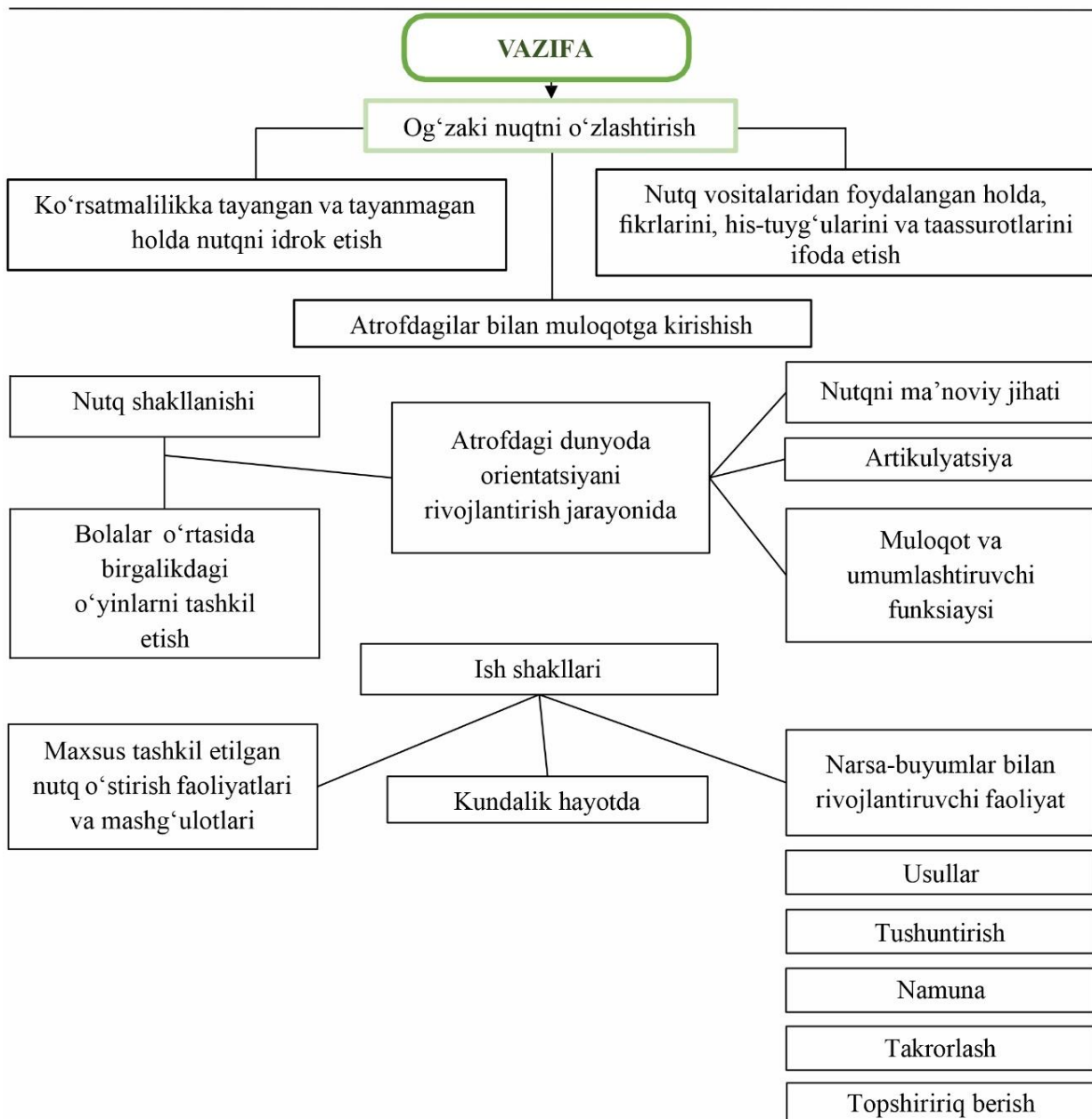
Shuningdek, nutq o'stirish faoliyatiga qo'yiladigan talablar quyidagicha:

- ta'lim, rivojlanish va tarbiyaviy vazifalarning o'zaro bog'liqligi;
- faoliyatning hissiy-jozibali muhiti;

- bolalarning yosh imkoniyatlariga tarkibning mavjudligi;
- bolalar nutq faoliyatining faol tabiati;
- ta'limning jamoaviy xususiyatini individual yondashuv bilan birlashtirish;
- bolalar faoliyatining boshqa faoliyati bilan aloqasi;
- faoliyatni tashkil etishda gigiyenik va estetik talablarga rioya qilish.

Kichik yosh guruhda ko'pincha bir qismdan iborat mashg'ulotlar tashkil etiladi (bolalarga ertak o'qish, tovushning aniq va to'g'ri talaffuzini mashq qilish va boshqalar). Bular guruhlarda, asosiy vazifadan tashqari, boshqa ko'plab vazifalar parallel ravishda hal qilinadi. Masalan, bolalarni yangi ertak bilan tanishtirish mashg'ulotning etakchi vazifasidir, ammo xuddi shu materialda tarbiyachi bolalarda nutqning intonatsion ekspressivligini shakllantiradi, faollashtiradi lug'at, tovush talaffuzini yaxshilaydi va hokazo.

HAYOTNING 3-YILI

3 – 4 yoshli bolalar bilan ikkitadan iborat kombinatsiyalangan mashg‘ulotlar o‘tkaziladi mustaqil qismlar. Kombinatsiyaning turli xil variantlari qabul qilinadi:

- badiiy adabiyot asarini o‘qish va dialog o‘tkazish qobiliyatini rivojlantirish;
- o‘qish (she’rni yodlash) va grammatik to‘g‘riligini takomillashtirish;
- boyitish va faollashtirish uchun syujet rasmini va o‘yinlarini (mashqlarini)

ko‘rib chiqish.

Foydalanilgan adabiyot ro‘yxati:

1. Vygotsky, L.S. *Thought and Language*. (Cambridge, MA: MIT Press, 1986).
2. Luria, A.R. *The Development of Speech and Thought*. (New York: W.W. Norton & Company, 1979).
3. Задорожный, Б.В. *Психология речевого развития детей*. – Москва: Просвещение, 2005.
4. Юдачева, В.И. *Развитие речи у детей дошкольного возраста*. – Санкт-Петербург: Детство-Пресс, 2012.
5. Айдарова, Н.Г. *Методика развития речи дошкольников*. – Казань: Татарское книжное издательство, 2018.
6. Соловьева, О.И. *Логопедия: теория и практика*. – Москва: Академия, 2017.
7. Кондратьева, Ф.Р. *Язык и речь в детском возрасте*. – Москва: Наука, 2016.
8. Borodich, A.M. *Психолого-педагогические основы обучения речи*. – Санкт-Петербург: Речь, 2014.
9. Alekseeva, M.M. *Игры и упражнения для развития речи в дошкольном возрасте*. – Москва: Учитель, 2015.
10. Яшина, В.И. *Коммуникативные навыки и речевое развитие детей*. – Москва: ВЛАДОС, 2019.
11. Эльконин, Д.Б. *Психология развития детей дошкольного возраста*. – Москва: Просвещение, 2010.

© Fayzullayeva Xovoxon Xayrullo qizi, 2026

© Rasulova Xulkarxon Abduxalil qizi, 2026

RIVOJLANTIRUVCHI O‘YIN MUHITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING REFLEKSIV KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA SYUJETLI-RO‘LLI O‘YINLARNING AHAMIYATI

Raxmonova Iroda Samijonovna,
University of Business and Science
Maktabgacha / Boshlang‘ich ta‘lim va
sport faoliyati kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishda syujetli-ro‘lli o‘yinlarning o‘rni va ahamiyati tadqiq etiladi. Syujetli-ro‘lli o‘yinlar bolalarning o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilish, bosh-qalar nuqtai nazarini tushunish, o‘zini baholash, hamkorlikda faoliyat yuritish kabi refleksiv qobiliyatlarni shakllantirishda muhim omil ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: refleksiya, refleksiv ko‘nikma, syujetli-ro‘lli o‘yin, maktabgacha ta‘lim, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, muloqot, o‘yin faoliyati, yosh xususiyatlari.

Аннотация. В данной статье исследуется роль и значение сюжетно-ролевых игр в формировании рефлексивных навыков у детей дошкольного возраста. Показано, что сюжетно-ролевые игры являются важным фактором развития у детей способности анализировать собственные действия, понимать точку зрения других, осуществлять самооценку и взаимодействовать в совместной деятельности, что способствует формированию рефлексивных умений.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивные навыки, сюжетно-ролевая игра, дошкольное образование, социально-эмоциональное развитие, общение, игровая деятельность, возрастные особенности.

Abstract. This article examines the role and significance of role-playing games in the formation of reflective skills in preschool children. It is shown that role-playing games are an important factor in developing children's ability to analyze their own actions, understand others' perspectives, perform self-assessment, and engage in cooperative activities, thereby contributing to the development of reflective abilities.

Keywords: reflection, reflective skills, role-playing games, preschool education, socio-emotional development, communication, play activity, age characteristics.

Maktabgacha bolalik – shahs rivojlanishining qisqa, ammo muhim davri hisoblanadi. Bu yillar davomida bola atrofidagi hayot haqida dastlabki bilimlarni egallaydi O'yin insonning butun umri davomida unga hamroh bo'lib, sexr-jodu, taqliddiy hatti harakat, sport san'at va ayniqsa, uning ijrochilik shakllari bilan tutashib ketadi. O'yin jismoniy mashq ayniqsa va kelajakdagi hayotiy vaziyatlarga psixologik tayyorgarlik vositasidir. Syujetli ro'lli o'yin (ijtimoiy-xayoliy o'yin) yuqori sifatli maktabgacha o'quv dasturlarining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki u bolalarga yuqori darajadagi ijodkorlik, muammolarni hal qilish aks ettirish, tildan foydalanish va ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etish uchun ajoyib imkoniyat yaratadi [1]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tasavvur qilingan o'yin rivojlanishning barcha sohalariga ijobiy tasir ko'rsatishi mumkin. Syujetli ro'lli o'yinlarda bolalar o'zlari bilgan va boshdan his qilgan kechinmalarga tayanadi hamda ushbu tajriba asosida qandaydir yangilik yaratishadi. Syujetli ro'lli o'yin bu juda kichik yoshdagi bolalar murakkab xulq atvor hamda fuqorolik va madaniy kompetensiyalarni egallashga qanchalik tayyor ekanliklarini ko'rsatuvchi ko'p qirrali jarayon hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim davri bolalarning shaxs sifatida shakllanishi va kognitiv jarayonlarining rivojlanishida hal qiluvchi bosqichdir. Ayniqsa, refleksiv ko'nikmalar – o'z xatti-harakatlarini anglash, baholash, xatolarni tahlil qilish, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish – keyingi bosqichlarda muvaffaqiyatli ta'lim olishi va ijtimoiy moslashuvi [2] uchun zarurdir. Syujetli-ro'lli o'yinlar bolaga ijtimoiy rollarni sinab ko'rish, o'zini turli vaziyatlarda tasavvur qilish, muammolarni yechish va fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi. Shuning uchun ushbu o'yinlarning refleksiv rivojlanishdagi o'rni zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda dolzarb mavzu bo'lib kelmoqda. Syujetli-ro'lli o'yinlarda bolalar o'zlari bilgan va boshdan his qilgan kechinmalarga tayanadi hamda ushbu tajriba asosida qandaydir yangilik yaratishadi. Syujetli-ro'lli o'yin maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy oyin turlaridir. Syujetli-rolli o'yin o'z xususiyatiga ko'ra aks ettiruvchifaoliyatdir. Tevarak-atrofdagi kattalar va tengdoshlarininghayoti va faoliyati bu o'yin mazmuniga manba

bo‘lib xizmat qiladi. Bolalarning tevarak-atrofdagi hayotdan, tengdoshlari, kattalar faoliyatidan olgan taassurotlari ijodiy o‘yinda qaytaishlanadi, to‘ldiriladi, sifat jihatidan o‘zgartiriladi. Bolalarning bunday o‘yinlari tevarak-atrofdagi borliqni bilishning amaliyshaklidir. Syujetli-rolli o‘yin o‘z xususiyatiga ko‘ra aks ettiruvchi faoliyatdir [3].

Tevarak-atrofdagi kattalar va tengdoshlarining hayoti va faoliyati bu o‘yin mazmuniga manba bo‘lib xizmat qiladi. Bolalarning tevarak-atrofdagi hayotdan, tengdoshlari, kattalar faoliyatidan olgan taassurotlari ijodiy o‘yinda qaytaishlanadi, to‘ldiriladi, sifat jihatidan o‘zgartiriladi. Bolalarning bunday o‘yinlari tevarak-atrofdagi borliqni bilishning amaliyshaklidir. Bolalar o‘yining o‘ziga xos tomoni unda tasvirlovchi vaziyatlarning mavjudligidir. Tasvirlovchi vaziyat bolalarga o‘yin jarayonida yuklangan rol va o‘yin syujetidan tashkilotpadi va har xil buyumlardan foydalanishni ham o‘z ichiga oladi. O‘yinning syujeti – bir-biriga hayotiy aloqador bo‘lgan qator voqea-hodisalar yig‘indisidir. Rol syujetli-rolli o‘yinning asosiy zanjiri hisoblanadi. O‘yin bolada qanoatlanish, xursandchilik hissini paydo qiladi, shuning uchun bolani qiziqtirib, unda yaxshi kayfiyat uyg‘otadi, bola organizmidagi hayotiy faoliyatni yaxshilaydi. Bola o‘ynayotganda har xil harakatlar qiladi: yuguradi, sakraydi, tor joydan, ingichka taxta ustidan o‘tadi, engashadi, yuqoriga tirmashib chiqadi va hokazo. Bu harakatlarning hammasini bola bemalol, o‘z xohishi bilan bajaradi, natijada bolaning muskullari pishiydi, u harakatni yengilroq, chaqqonroq bajaradigan bo‘lib qoladi.

Bolaning aqliy tomondan rivojlanishi uchun ham o‘yin katta ahamiyatga ega. O‘yin natijasida bolaning bilimi kengayib boradi. Roll o‘yinlar bola kuzatuvchanligini, qiziquvchanligini, bilish doirasini rivojlantiradi, boyitadi. O‘yinda bola o‘z oldiga maqsad qo‘yadi, bu boladan aql, idrok ishlatishni talab qiladi, topag‘onlikka o‘rgatadi. O‘yin jarayonida juda ko‘p gaplashishga, tortishishga, bahslashishga, aytib berishga to‘g‘ri keladi. Bolalar o‘zi yasayotgannarsalarini yaxshiroq yasash, qurish uchun juda ko‘p o‘ylab, fikrlashishlariga to‘g‘ri [4] keladi. Bular hammasi bola tafakkuriva xayolining rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir. Bola o‘z o‘yinida borliqni aks ettirib, olgan rolining mazmuni bilan bog‘liq bo‘lgan u yoki bu hissiyotni boshdan kechiradi. Masalan, Dilnoza ona-bola o‘yinida ona rolini o‘ynayotib, bolalarini ovqatlantiradi, kiyintiradi, ular bilan yaxshi munosabatda bo‘lib erkalaydi, ular bilan gaplashadi, kitoblar o‘qib beradi. Bu o‘yin bolada muloyimlik, g‘amxo‘rlik, e‘tiborlilik kabi yaxshi hislarni uyg‘otadi. Rolli-syujetli o‘yinlarning o‘ziga xos xususiyati.

Rollio‘yinlarning boshqa o‘yinlarga nisbatan o‘ziga xos xususiyatga egaligi ularda syujet, rol va xayol qilingan vaziyatning mavjud bo‘lishidir. Syujetli-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish markazlari bolalar iqtidorini namoyon bo‘lishi, o‘z mahoratini ko‘rsatishi uchun juda [5] qulay muhitdir.

Bu markazni – bolaning “Men”ini shakllantiruvchi markaz deb ham atash mumkin. Markazdagi barcha jihozlar bolalar hayotida uchraydigan jihozlar bo‘lib, o‘yin jarayonida bola ulardan foydalanishni o‘rganadi, kasblar bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo‘ladi. O‘yinda oila a‘zolarining o‘zaro munosabatlari aks etadi va ular orqali ahloqiy tarbiya olish (tarbiyachi uchun esa oiladagi muhitni

o'rganish) imkoni yaratiladi. Syujetli-rolli o'yinlar mazmunining o'ziga xosligi uning eng muhim xususiyatlaridan [6] xisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish pedagogika, psixologiya va ta'lim metodologiyasi sohalarida muhim masalalardan biridir. Ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlar, ko'plab olimlar tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, ularning natijalari bolalarning o'zini o'zi anglash, ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini ta'minlashda refleksivlikning ahamiyatini ta'kidlaydi. Pedagogik va psixologik tadqiqotlarda o'yin faoliyatining rivojlantiruvchi ahamiyati keng o'rganilgan.

S.S.Tomilov o'z tadqiqotlarida, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning refleksiv ko'nikmalarini rivojlantirish uchun innovatsion ta'lim metodlarini joriy etish zarurligini ta'kidlagan [4]. U, shuningdek, bolalar bilan ishlashda interaktiv usullar va o'yinlar orqali refleksiv jarayonlarni rag'batlantirish imkoniyatlarini o'rgangan. L.S.Vygotskiy o'yin jarayonida bola "yaqin rivojlanish zonasi"ga kirib, murakkab ijtimoiy rollarni o'zlashtirishi va yuqori darajadagi fikrlash shakllarini egallashini ta'kidlaydi.

D.B.Elkonin syujetli-ro'lli o'yinlarning bolada ijtimoiy tajribani shakllantirish, o'zini boshqalar bilan taqqoslash va nazorat qilishga xizmat qilishi haqida fikr bildirgan.

Zamonaviy tadqiqotchilar (A.Roopnarine, J.Piaget, K.Groos va boshqalar) ham o'yin jarayonining refleksiya, empatiya, kommunikativ ko'nikmalar rivojiga ta'sirini ilmiy asoslab berganlar. O'zbek pedagoglari – A.Avloniy, O.Usmonov, R.Mavlonova – o'yin faoliyatini ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida baholaydi.

Adabiyotlarni tahlil etish natijasida aniqlanishicha, syujetli-ro'lli o'yinlar bolalarda quyidagi jihatlarni rivojlantiradi:

- o'z xatti-harakatlariga tanqidiy nazar,
- muloqot va hamkorlik,
- his-tuyg'ularni boshqarish,
- o'z rolini va boshqalar rolini tushunish,
- muammoli vaziyatlardan chiqish strategiyalarini shakllantirish.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bolalarda refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish syujetli-ro'lli o'yinlarning jarayoni samarali o'tdi, bu ularning umumiy shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Buning natijasida, bolalar o'zaro munosabatlarda yanada faolroq va mustaqilroq bo'lib qolishdi. Joriy etilgan faol va interaktiv yondashuvlar bolalarning o'z-o'zini anglash va hissiyotlarini ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida muhim rol o'ynadi. O'yin asosidagi metodlar, bolalar uchun murojaat etish qulay muhitni yaratdi. Tadqiqot davomida bolalarning ijtimoiy ko'nikmalari, shu jumladan, o'z fikrlarini etkazish va boshqalarni tinglash qobiliyatlari oshdi, bu esa ularning kelajakdagi ijtimoiy moslashishida muhim omil bo'ladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, maktabgacha ta'lim jarayonida syujetli-ro'lli o'yinlardan samarali foydalanish bolalarning refleksiv ko'nikmalarini rivojlantirishning eng muhim vositasidir. Turli yosh guruhlarida o'yinlar o'ziga xos metodik yondashuvni talab qiladi,

lekin har qanday holda ular ijtimoiy-emotsional rivojlanishni sezilarli darajada qo'llab-quvvatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'yin orqali ta'lim olish. Metodik qo'llanma. – Toshkent, 2020.
2. Maktabgacha pedagogika. Fotima Qodirova, Shoista Toshpo'latova, Nargiza Qayumova, Malohat A'zamova. – Toshkent, 2019.
3. G.N.Aminova "Maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanishida syujetli-ro'lli va sahna-lashtirilgan o'yinlarning ahamiyati" maqolasidan.
3. Вульф В.З. Педагогика рефлексии: взгляд на профессиональную подготовку учителя / В.З.Вульф, В.Н.Харькин. – Москва: Магистр, 1995. – 111 с.
4. Агапова И., Давыдова М. Литературные игры для детей. – М.: "Лада", 2011. – 165 с.
5. Bola eshitganini emas, ko'rganini qiladi. Janten Kaya.
6. Mamataliyeva Mahbuba Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda ertak terapiyasidan foydalanish <https://maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz/index.php/jurnal/article/view/2625>
7. Mamataliyeva Mahbuba Abduvoris qizi Ertak terapiyaning tarbiyalanuvchilar estetik madaniyatini shakllantiruvchi pedagogik vositasifatidagi o'rni va ta'sir mexanizmlari <https://intconf.online/index.php/icarhse/article/view/641>
8. Mamataliyeva Mahbuba Abduvoris qizi. Badiiy adabiyot vositasi orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari <https://web-journal.ru/journal/article/view/699>
9. Raxmonova Iroda Samijonovna (2025). Developing Reflexive Skills in Preschool Children in A Developmental Play Environment. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 6(01), 18–22. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-06-01-05>

© *Raxmonova Iroda Samijonovna, 2026*

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM-TARBIYA BERISH JARAYONIDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING SAMARALI USULLARI

Fayzullayeva Xovoxon Xayrullo qizi,

*UBS, Boshlang'ich ta'lim va
sport faoliyati o'qituvchisi, P.f.f.d., (PhD).*

Mirzaboyeva Zebo Umarovna,

UBS, 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya berish jarayonida multimedia vositalaridan foydalanishning samarali usullarini va amaliyotda qo'llash yo'nalishlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: multimedia, texnik vositalar, axborot texnologiyalari, kompyuter, ta'lim, shakl, mazmun, vosita, mashg'ulot.

Аннотация. В статье описаны эффективные методы использования мультимедиа в образовательном процессе в дошкольных образовательных учреждениях и направления их практического применения.

Ключевые слова: мультимедия, технические средства, информационные технологии, компьютер, обучение, форма, содержание, средство.

Abstract. *The article describes the effective methods of using multimedia in the education institutions and directions for their practical application.*

Keywords: *multimedia, technie means, information technologies, form, computer, arrangement.*

Uzluksiz ta'limning boshlang'ich bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim sohasiga davlatimiz rahbari tomonidan alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki, barkamol avlodni tarbiyalashda yoshlarni intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish va ularni har tomonlama rivojlangan shaxs etib voyaga yetkazish – davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan.

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkiloti turlarini ko'paytirish, xususiy ta'lim tashkilotlariga imtiyozlar berish hamda maktabgacha ta'lim tashkilotiga bolalar qamrovini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan kompyuter texnologiyalari asri bo'lgan XXI asrda maktabgacha ta'lim sohasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zero, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim jarayonida zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalaridan foydalanishning noan'anaviy usullarini qo'llash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ta'lim tizimini tubdan isloh qilish va zamonaviylashtirishga qaratilgan so'nggi hujjatlar ijrosini ta'minlash maqsadida, jumladan, 2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi hamda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga oid yangi qaror va farmonlarga muvofiq, maktabgacha ta'lim tizimida multimedia vositalaridan foydalanishning samarali usullari, zamonaviy o'qitish shakllari, yangi pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayonlariga keng joriy etish belgilab qo'yildi.

Mazkur hujjatlarga asosan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida:

- raqamli va multimedia ta'lim resurslaridan samarali foydalanish;
- interfaol va innovatsion o'qitish metodlarini keng qo'llash;
- pedagog kadrlarning zamonaviy axborot texnologiyalari bo'yicha kompetensiyalarini oshirish;
- ta'lim jarayoniga raqamli platformalar va elektron dasturlarni joriy etish;
- bolalarning intellektual, ijodiy va axborot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish ustuvor vazifa etib belgilandi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim-tarbiya jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish hozirgi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi.

Hozirgi davrda multimedia atamasi ko'p qirrali bo'lib, turli xil tushunchalarni ifodalashda tadbiq etib kelinmoqda.

Multimedia – bir vaqtning o'zida turli ko'rinishdagi axborotlardan: matn, grafika, tovush va boshqalardan foydalanishni ko'zda tutadigan yangi pedagogik texnologiyadir.

Multimedia – gurkirab rivojlanayotgan zamonaviy axborot texnologiyasidir.

Multimedia kompyuter tizimida matn, tovush, videotasvirlarni va turli xil animatsiyalarni mujassamlashtirish imkonini beruvchi zamonaviy axborotlar texnologiyasidir.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan ma'lum bo'ladiki, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni ta'lim-tarbiyasi shakllanishida axborot texnologiyalari ya'ni multimedia vositalaridan foydalanish uni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida samarali tarzda qo'llash hozirgi kunning asosiy masalalaridan biri hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim-tarbiya berish jarayonida multimedia vositalaridan foydalanishning samarali usullaridan tashkilotdagi har bir hodim foydalanishi ta'lim samaradorligini yanada oshiradi. Biz quyida multimedia vositalaridan samarali foydalanishning 3 ta asosiy usullarini keltirib o'tamiz.

1-usul. Eshittirish usuli – ya'ni ta'lim-tarbiya berish jarayonida bolalarga mikrafon, radio va turli xil o'lchamdagi ovoz kuchaytirgichlar orqali she'rlar, ertaklar va qo'shiqlarni eshittirishimiz mumkin. Lekin bu usulda bolalarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari kam foizlarga to'g'ri keladi.

2-usul. Ko'rib-eshitish usuli. Bu usulda ta'lim-tarbiya berish jarayonida bolalarga taqdim etiladigan ma'lumotlar animatsiyali ma'lumot ko'rinishida televizor, kompyuter yoki turli xildagi gadjetlar orqali ko'rsatib beriladi. Animatsiyali ma'lumotlar bolalar diqqatini jalb qilish xususiyatiga ega. Multimediali ta'lim-tarbiya bir vaqtning o'zida ham ko'rish, ham eshitish orqali bilim olish uchun samarali ekanligi hayotiy tajribadalarda allaqachon isbotlangan. Psixologiyada ham bir vaqtning o'zida bolaning ham ko'rish, ham eshitish organlaridan foydalanish orqali bilim berish, ular tomonidan materiallarni o'zlashtirishning yuqori bo'lishi uchun kafolatli ekanligi ta'kidlanadi.

3-usul. Ko'rish-eshitish-bajarish usuli. Maktabgacha ta'lim tashkilotida mashg'ulotlar jarayonida bolalarga animatsion ma'lumotlarni ko'rsatish, ovozini baland qilib eshittirish hamda ushbu ma'lumotlarni bolalar uchun qiziq bo'lgan tana xarakterlariga moslashtirib takrorlansa, bolalar xotirasidan mustahkam joy egallaydi. Psixologik jihatdan eshitgan, ko'rgan narsalarini ma'lum bir xarakterlarga bog'lab o'rgatilsa, bolalar o'sha xarakterni ko'rishi bilan ko'rgan va eshitgan axborotlari yodlariga tushadi. Shu bilan birgalikda, o'rganilayotgan o'quv materialiga bo'lgan qiziqishlarini ham orttiradi. Bu usul eng samarali usul hisoblanadi.

Yuqorida keltirib o'tilgan usullardan tashqari yana qo'shimcha qiziqarli usullar ham mavjud. Masalan: multimediali kompyuter o'yinlari tarbiyalanuvchilarning qiziquvchanlik xususiyatini oshiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida multimediali ma'lumotlardan foydalanish jarayonida bolalar bilimni takrorlash, mustahkamlash va baholash uchun kompyuter xotirasiga kiritilga test savollari, rasmlar, o'yinlar hamda mashqlar orqali amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya berish jarayonida qo'shimcha multimedia vositalari: kompakt disklar, turli xil taqdimotlar, slaydlar va boshqalar talab etiladi. Multimedia vositalaridagi ta'lim-tarbiya materiallari dinamik xarakterga ega bo'lib, ular turli xil animatsiyalar bilan berilgan bo'ladi.

Hozirgi kunda turli xil multimedia vositalarini ishlab chiqish va ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish jadal rivojlanayapti. Lekin maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonida ulardan foydalanish metodikasi ishlab chiqil-

magani uchun tarbiyachi-pedagoglar multimedia vositalarini amaliyotda qo'llash jarayonida turli xil qiyinchiliklarga uchrashmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha ta'lim tashkilotidagi har bir hodim o'z faoliyati davomida multimedia vositalaridan foydalanishga ehtiyoji sezadi. Multimedia vositalaridan ta'lim-tarbiya berish jarayonida foydalanish, ta'lim-tarbiya berish sifatini yaxshilashga, o'zlashtirish ko'rsatgichlarini ko'tarilishiga hamda ish faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida belgilanganidek: "Inson, uning har tomonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning shart-sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorlarni andozalarini o'zgartirish respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adilova S. Multimedia vositalari va ularni ta'lim jarayonida qo'llash. Pedagogik ta'lim. – T., 2011.
2. Sodiqova Sh. Maktabgacha pedagogika. – T.: "O'qituvchi", 2008. – 173-bet.
3. Begmatov N.X. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubi. – Qarshi: Nasaf, 2011. – 257-b.
4. Azlarov T.Y. Kompyuter savodining tabaqalashgan talablari. – T., 1998.
5. Mexmonov D. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida boshlang'ich kompyuter savodxonligi. – T., 2010.
6. Lex.uz sayti.

© Fayzullayeva Xovoxon Xayrullo qizi, 2026

© Mirzaboyeva Zebo Umarovna, 2026

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Ahmedova Zuhaxon Mamurovna,
University of Business and Science
Oliy ta'lim muassasasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari keng yoritilgan. Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar, maktabgacha ta'limda STEAM ta'lim texnologiyasidan qanday foydalanish va pedagoglarning bugungi kunda ishlar olib borayotgani o'yin texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya vositalari, interaktiv metodlar va individual yondashuvning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: STEAM ta'lim texnologiyasi, axborot-kommunikatsiya vositalari, ijtimoiy moslashuv, ta'lim tizimi, ijodiy fikrlash, o'yin texnologiyalari, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной научной статье широко освещены теоретические и практические основы современных педагогических технологий в системе дошкольного образования. Научно обоснованы инновационные подходы в образовательном процессе, использование STEAM-технологий в дошкольном образовании, а также современная практика деятельности педагогов. Особое внимание уделено значению игровых технологий,

информационно-коммуникационных средств, интерактивных методов и индивидуального подхода.

Ключевые слова: STEAM-технология, информационно-коммуникационные средства, социальная адаптация, система образования, творческое мышление, игровые технологии, педагогические технологии.

Abstract. This scientific article comprehensively covers the theoretical and practical foundations of modern pedagogical technologies in the preschool education system. It scientifically substantiates innovative approaches in the educational process, the use of STEAM educational technology in preschool education, and the current practices of educators. It also highlights the importance of game-based technologies, information and communication tools, interactive methods, and an individual approach.

Keywords: STEAM educational technology, information and communication tools, social adaptation, education system, creative thinking, game technologies, pedagogical technologies.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning muhim bo'g'ini hisoblanadi va shuning uchun bugungi kunda maktabgacha ta'limdagi pedagogik xodimlar xam zamon talablariga javob berishi va STEAM ta'lim texnologiyalaridan qanday qilib foydalanish va ushbu bosqichda bolaning shaxsiyati shakllanada uning tafakkuri, dunyoqarashi va ijtimoiy ko'nikmalari rivojlanada bugungi maktabgacha ta'limning pedagoglari ilim va bilim berish sohasida steam ta'limini kunlik faolyatlarda tashkil etish ko'zda tutilyapdi. Shu sababli zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Zamonaviy ta'lim metodlari bolalarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish va ijodiy rivojlantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda Shavkat Mirziyoyev tomonidan maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish va pedagoglarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish bo'yicha bir qator muhim farmon va qarorlar qabul qilingan. Quyida eng asosiylari keltiriladi:

2017-yil 30-sentabr – PQ-3305-son qaror “Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi. “Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish. Innovatsion o'qitish usullarini tatbiq etish. Pedagoglar uchun zamonaviy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish 2020-yil 6-noyabr – PF-6108-son farmon. “Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish” Pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga alohida e'tibor berilmoqda.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar tushunchasi va mohiyati

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar – maktabgacha ta'limning bugungi kun ta'lim jarayonlarida STEAM ta'limidan foydalanish pedagogiklar xam ilmiy asosda tashkil etish, uni rejalashtirish, amalga oshirish va natijalarni baholashning tizimli usullaridan foydalanyapdi. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonini samarali, qiziqarli va maqsadga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishga xizmat qiladi. Pedagogik texnologiyalar quyidagi xususiyatlarga ega STEAM ta'lim texnologiyalari bilan bog'langan xolda faolyatlar tashkil etish ya'ni Maqsadga yo'naltirilganlik, Tizimlilik, Natijaviylik, Takrorlanish imkoniyati, Innovatsionlik.

1. MAQSADGA YO'NALTIRILGANLIK. Pedagogik texnologiyalarning eng muhim xususiyatlaridan biri bu – maqsadga yo'naltirilganlikdir. Har qanday

ta'lim jarayoni aniq maqsad asosida tashkil etiladi. Maqsad oldindan belgilanadi va barcha pedagogik faoliyat shu maqsadga erishishga qaratiladi.

Maktabgacha ta'limda bu xususiyat bolalarning aqliy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Masalan, bolaga ranglarni o'rgatish yoki nutqini rivojlantirish maqsadi aniq belgilanadi va unga mos metodlar tanlanadi. Buning uchun pedagogik tarbiyalanuvchilar bilan birgalikda steam ta'lim texnologiyasidan foydalanish ko'zda tutiladi

2. TIZIMLILIK. Tizimlilik pedagogik texnologiyaning asosiy tamoyillari-dan biridir. Bu ta'lim jarayonining barcha elementlari – maqsad, mazmun, metod, vosita va natija o'zaro bog'liq holda ishlashini anglatadi. Agar tizimning bir qismi o'zgarsa, boshqa qismlar ham mos ravishda o'zgaradi. Masalan, yangi metod tanlansa, unga mos baholash usuli ham ishlab chiqiladi.

3. NATIJAVIYLIK. Natijaviylik maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik texnologiyaning amaliy jihatdan eng muhim xususiyati bu STEAM. Bu ta'lim jarayonining yakunida aniq natijaga erishishni anglatadi va Natija oldindan rejalashtiriladi va o'lchanadi. Masalan, bola mavzuni o'zlashtirdimi, yangi ko'nik-maga ega bo'ldimi yoki yo'q – bular baholanadi. Shu orqali ta'lim samaradorligi aniq va ishonarli bolishi kerak.

4. TAKRORLANISH IMKONIYATI. Pedagogik texnologiyalar takrorlanish xususiyatiga ega. Bu degani, bir marta samarali ishlab chiqilgan turli xil STEAM tajribalari ta'lim usuli bilan boshqa guruhlar yoki boshqa sharoitlarda ham qo'llanilishi mumkin bolishi kerak. Bu xususiyat pedagogga ishni yengillashtiradi va ta'lim sifatini barqaror saqlashga yordam beradi. Masalan, interfaol o'yin texnologiyasi turli yosh guruhlarida moslashtirilgan holda qayta ishlatilishi mumkin. steam ta'limi bilan bog'lagan xolda guruhlariga moslab olib boriladi

5. INNOVATSIONLIK. Innovatsionlik zamonaviy pedagogik STEAM texnologiyalarning eng dolzarb xususiyatlaridan biridir. Bu yangi g'oya, metod va texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishni maktabgacha ta'limda anglatadi.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv doskalar, multimedia vositalari va onlayn ta'lim platformalari keng qo'llanilmoqda. Innovatsion yondashuvlar bolalarning qiziqishini oshiradi va STEAM ta'limni yanada samarali qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, STEAM asosidagi pedagogik maktabgacha ta'limda bolalarni xar tamonlama rivojlantirishga yordam beradi bu yo'ndashuv nafaqat bilim berish balki bolani kelajak hayotga tayyorlash innovatsion fikrlovchishaxsni shakllantirishga yordam beradi texnologiyalarning maqsadga bugungi kunda STEAM ta'lim xar joyda rivojlanyatgani maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bu kirib kelyapdi yo'naltirilganlik, tizimlilik, natijaviylik, takrorlanish imkoniyati va innovatsionlik kabi xususiyatlari ta'lim jarayonining sifatini oshirishda muhim ro'l o'ynaydi. Ushbu xususiyatlarni to'g'ri qo'llash orqali zamonaviy, samarali va barqaror ta'lim tizimini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017. – 488 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2022-yil 28 yanvardagi PF–60-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 30 sentabrdagi PQ–3305-sonli Qarori.
4. Axmedova N. Bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi. – Toshkent, 2021.
5. Hasanova Irodaxon Najmiddin qizi "Bolalarning ijtimoiy maslashuvi" O'quv qo'llanma – Namangan: "Sunrise-pro" nashriyoti, 2025. – 188 bet.
6. Hasanova, Irodaxon Najmiddin qizi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning diagnostik tizimini metodik takomillashtirish (katta va tayyorlov guruhleri misolida) Monografiya – Namangan: "Sunrise-pro" nashriyoti, 2025. – 184 bet.
7. Hasanova Irodaxon Najmiddin qizi. "Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda pedagogik diagnostikaning o'rni va zamonaviy usullari" Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali 2025-yil, noyabr, 11-son.
8. <https://maktabgacha-va-maktab-talimi>.
9. https://webofjournals.com/index.php/3/article/download/5078/5114/10014?utm_source=chatgpt.com.
10. <https://www.pnrjournal.com/index.php/home/article/view/3793/3918>.

© *Ahmedova Zuhraxon Mamurovna, 2026*

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM VA TARBIYA
JARAYONLARIDA XORIJIY ILG'OR TAJRIBALAR**

Hasanova Irodaxon Najmiddin qizi,

University of Business and Science

oliy ta'lim muassasasi katta o'qituvchi (PhD),

Abdusattorova Durdona Abdullajon qizi,

Maktabgacha ta'lim I-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim va tarbiyaning xorijiy davlatlardagi ilg'or tajribalari o'rganiladi. Asosan rivojlangan Koreya va Yaponiya mamlakatlaridagi maktabgacha ta'lim shakillari va sharoitlari haqida ma'lumotlar berilgan. Hamda mamlakatimizda maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar mazmuni va uning natijalari yoritilgan. Bundan tashqari zamonaviy yetuk kadrlarni tayyorlash, yangi metodikalar, hamda innovatsion texnologiyalardan foydalanish haqida so'z olib borilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, millatning sog'lom genofondi, globallashtirish, ilg'or pedagogik yondashuv, innovatsion texnologiyalar, Yochien ta'lim tizimi.

Аннотация. В данной статье рассматривается передовой зарубежный опыт в сфере дошкольного образования и воспитания. В основном представлена информация о формах и условиях дошкольного образования в развитых странах, таких как Корея и Япония. Также освещаются содержание реформ, проводимых в нашей стране в области дошкольного образования и воспитания, и их результаты. Кроме того, рассматриваются вопросы подготовки современных квалифицированных кадров, новые методики, а также использование инновационных технологий.

Ключевые слова: образование и воспитание, здоровый генофонд нации, глобализация, передовые педагогические подходы, инновационные технологии, система образования Yochien.

Abstract. This article examines advanced foreign experiences in preschool education and upbringing. It mainly provides information about the forms and conditions of preschool education systems in developed countries such as Korea and Japan. It also highlights the content and results of the reforms being implemented in the field of preschool education and upbringing in our country. In addition, the article discusses the training of modern qualified personnel, new methodologies, and the use of innovative technologies.

Keywords: education and upbringing, healthy gene pool of the nation, globalization, advanced pedagogical approaches, innovative technologies, Yochien education system.

KIRISH

Mamlakatimizning zamonaviy va jozibador qiyofasini yaratish, Yangi O'zbekistonni barpo etish vatandoshlarimizning asosiy maqsad-muddasiga aylandi. Bu borada bir fikrni alohida ta'kidlash joizki, keyingi yillarda hayotimizning barcha sohalarida keng qamrovli islohotlar va tub o'zgarishlar amalga oshirilmoqda" mazkur islohotlar ta'lim sohasi, xususan, maktabgacha ta'lim tizimida ham muhim va ijobiy yangilanishlarni yuzaga keltirib, uning samaradorligi va sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 19-oktabr kuni maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilishda ta'kidlaganidek "Hayotimizda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimi haqida gapirganda, Abdulla Avloniy bobomizning dono fikrlarini takror va takror aytishga to'g'ri keladi: ta'lim-tarbiya – biz uchun hayot-mamot masalasidir. Qaysi sohani olmaylik, biz zamonaviy yetuk kadrlarni tarbiyalamasdan turib biron-bir o'zgarishga, farovon hayotga erisha olmaymiz. Bunday kadrlarni, millatning sog'lom genofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlanadi" deb ta'kidlagan edi. Bugungi globallashtirish jarayonida ta'lim tizimining barcha bosqichlarini, xususan, maktabgacha ta'limni takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki aynan maktabgacha yosh – bolaning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lishi va aqliy salohiyatining rivojlanishida muhim davrdir. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar bu bosqichga katta e'tibor qaratib, ilg'or pedagogik yondashuvlar, zamonaviy metodikalar hamda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanmoqda. Shu jumladan dunyoning ayrim ilg'or davlatlaridagi maktabgacha ta'lim tizimi o'rganilib, ularning umumiy va o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinmoqda. Shuningdek, xorijiy tajribalarni O'zbekiston ta'lim tizimiga tatbiq etish uchun qator harakatlar amalga oshirilmoqda.

Asosiy qism

Xorijiy tajribalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim har bir mamlakatda o'ziga xos yondashuvlar bilan yo'lga qo'yilgan bo'lsa-da, ularning barchasida umumiy maqsad – bolani har tomonlama rivojlantirish, uni maktab hayotiga tayyorlash va ijtimoiy muhitga moslashtirishdan iborat. Yaponiya va Janubiy Koreyada intizom va erta ta'limga e'tibor katta bo'lib, bolalar yoshligidanoq bilim olishga yo'naltiriladi. Bu tajribalar shuni anglatadiki, maktabgacha ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim muhitining sifati, pedagoglarning malakasi, das-

tur mazmuni va oilaning ishtirokiga bog‘liqdir. O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish uchun xorijiy ilg‘or tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish, bolaga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlarni keng joriy etish, zamonaviy o‘quv-uslubiy materiallar va innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga kiritish zarur. Dunyoning rivojlangan davlatlari, xususan, Finlyandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Germaniyada maktabgacha ta’lim tizimi bolalarning shaxs sifatida rivojlanishiga yo‘naltirilgan. Bu mamlakatlarda ta’lim jarayoni quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- a) bola markazli yondashuv;
- b) o‘yin orqali o‘qitish;
- c) mustaqil fikrlashni rivojlantirish;
- d) ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish.

Masalan, Finlyandiya ta’lim tizimida bolalar uchun erkin muhit yaratiladi va majburiy akademik yuklama kamaytirilgan. Bu esa bolalarning stresssiz rivojlanishiga xizmat qiladi. Budan tashqari Koreya maktabgacha ta’lim tizimi ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

Janubiy Koreyada maktabgacha ta’lim muassalari ikki turga bo‘linadi: davlat bog‘chalari va hususiy bog‘chalar. Seoulda aholi juda ko‘pligi sababali har bir mahallada 4, 5 ta bazan undan ham ko‘proq xususiy va davlat maktabgacha ta’lim muassalari mavjud. Bog‘chalarda ingliz tili va xitoy tili xorijiy til sifatida o‘rgatiladi. Yana shuningdek kores tilidan o‘qish yozuv darsi, matematika, tasviriy san’at tabiatshunoslik darslari tizimli ravishda o‘rgatib boriladi.

Yosh bolajonlar har kuni huddi katta yoshdagi opa akalaridek kunning ilk qismida asosiy darslarini, kunning ikkinchi qismida o‘yinlar yordamida amaliy topshiriqlarni bajarib borishadi. O‘quv darsliklari hususan ingliz tili darsi uchun kitoblar Amerika Qo‘shma Shtatalari ta’lim tizimiga asoslangan holda nashr etilgan bo‘lib, kitoblar bolajonlar o‘zlashtirishiga juda ham qulay tarzda rangli rasmlar, audio disklar formatida nashr etiladi. Bolalar har oyda ingliz tilidan o‘qish kitobi, yozuv darsi kitobi va audio diskdan iborat to‘plam holdagi darslik bilan bog‘cha tomonidan ta’minlanadi. Bu kitoblarni bolajonlar har oyda to‘liq bajarib bo‘lgandan so‘ng oy ohirida yakunlab, yangi oyda yana boshqa kitoblardan dars bajarishadi. Bu tizim bolajonlarning bitta kitob bilan zerikib qolmasligini taminlaydi.

Yana shuningdek Janubiy Koreya maktabgacha ta’lim muassasalarida bolajonlar uchun “Hayot havsizligi” fanidan ham ilk saboqalar berib boriladi. Hususan, yong‘in sodir bo‘lganda bolajonlar nimalar qilishi kerak degan savolga atroflicha amaliy bilimlar berib boriladi. Tabiiy ofatlar jumladan, zilzilza, suv toshqini sodir bo‘lgan har bola mustaqil qanday harakatlar bajarishi kerakligi misollar va amliy topshiriqlar yordamida ustozlari tomonidan o‘rgatib boriladi.

Koreys bog‘chalarida shuningdek xorijlik fuqarolarning farzandlari uchun ham mahalliy aholi farzandlaridek shart-sharoit muhiti yaratilgan. Buni shaxsiy tajribamdan yaqqol sezganman. Chet ellik bola huddi vatanida yurgandek his qilishi uchun unga e’tibor va muhit har bir maktabgacha ta’lim muassasasida yaratilgan.

Yaponiya maktabgacha ta’lim tizimi. Yaponiyada Maktabgacha ta’lim ixtiyoriy bo‘lib, ota onalar o‘z xohishlariga ko‘ra odatda 4 yoshdan bolalarni Maktabgacha

ta'lim tashkilotlariga beradilar. Ota Onaning bandligini sobga olib bolani 3 yoshdan ham qabul qilish mumkin. Bundan tashqari 3 yoshga to'lmagan bolalar uchun yaslilar mavjud bo'lib, lekin bu guruhlariga berish ota-onalarga tavsiya etilmaydi. Chunki bolani 3 yoshgacha tarbiyalash imkonining yo'qligi asoslar bilan bayon qilinishi lozim. Deyarli hamma MTM xususiy. Ularning orasida eng asosiy o'rinni elita bog'chalari egallaydi. Agar bola bunday MTMda tarbiyalansa uning kelajagi yetarlicha kafolatlangan deyishimiz mumkin. Chunki bu bog'chadan keyin bola maktabda undan keyin esa hech qanday imtihonsiz universitetga qabul qilinadi. Yaponiyaning "YOCHIEN" deb nomlanuvchi maktabgacha ta'lim tizimi mamlakat ta'lim tizimining muhim qismidir. Bu bolalarning ijtimoiy, hissiy va akademik rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi, ularni ta'limning keyingi bosqichlarida va undan keyingi bosqichlarda muvaffaqiyatga tayyorlaydi.

Yochien tizimi uch yoshdan olti yoshgacha bo'lgan bolalar uchun mavjud va majburiy emas, lekin yapon bolalarining katta qismi qatnashadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari odatda mahalliy hokimiyat yoki xususiy tashkilotlar tomonidan boshqariladi va aholi turar joylarida joylashgan. Yochien tizimining asosiy maqsadlaridan biri bolalarning mustaqilligi va o'zini o'zi qadrlashini tarbiyalashdir. O'quv dasturida bolalarning ijodkorligi, tasavvuri va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarga alohida e'tibor qaratilgan. Bolalar o'yin orqali o'rganadilar va atrof muhitni o'rganishga va o'z fikrlarini erkin ifoda etishga chaqiriladi.

Xulosa qilib aytganda xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalari ularning rivojlantirishiga katta xizmat qilib kelmoqda. Xitoyliklarning "Bir yilni ko'zlasangiz sholi eking, ellik yilni ko'zlasangiz daraxt eking, yuz yilni ko'zlasangiz farzand tarbiyalang" degan hikmatidan bugungi kunda zamonaviy davlatlarning deyarli barchasi samarali foydalanmoqda. Shu nuqtai-nazardan, bizning mamlakat ham unib-o'sib kelayotgan barkamol avlod ta'lim-tarbiyasiga katta e'tibor qaratmoqda. Bu borada kerak bo'lsa, xorijiy davlatning ilg'or tajribalaridan unumli foydalanish orqali milliy ta'lim va tarbiya tizimini yanada takomillashtirish davr talabi hisoblanadi. Zero, mamlakatimiz ezgu maqsad-uchinchi Renesans davrini barpo etishni rejalashtirgan. Ana shunday ezgu maqsadlarni esa albatta bugungi kunda voyaga yetayotgan avlod amalga oshiradi. Maktabgacha ta'lim va tarbiya esa ana shu avlodni ta'limning birinchi bo'g'inidan savodli va tarbiyali bo'lishini ta'minlashga xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 19-oktabr kuni "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish masalalariga" bag'ishlangan yig'ilish.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017. – 488 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2022-yil 28 yanvardagi PF–60-sonli Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 30 sentabrdagi PQ–3305-sonli Qarori.
5. I.N.Hasanova "Bolalarni ijtimoiy moslashuvi" o'quv qo'llanma – Namangan, 2025.
6. Vigotiskiy L.S. Pedagogika psixologiya. – Moskva, 1983.
7. Qodirova Z. va boshqalar Maktabgacha ta'lim nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, 2020.

8. I.N.Hasanova “Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda pedagogik diagnostikaning o’rni va zamonaviy usullari” nomli maqola. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali 2025-yil, noyabr, 11-son.

9. Abdug’opirova F.A. Maktabgacha ta’limda xorijiy tajribalarning qiyosiy tahlili O’quv qo’llanma 2023.

10. <https://galitravel.ru/doshkolnoe-obrazovanie-v-yaponii>

© Hasanova Irodaxon Najmiddin qizi, 2026

© Abdusattorova Durdona Abdullajon qizi, 2026

BOLALARDA KITOBGA QIZIQISHNI OSHIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING (INTERFAOL USULLAR, STEAM, MULTIMEDIA VOSITALARI) DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Abdullayeva Kibriyo Ravshanbekovna,

University of Business and Science

Pedagogika kafedrası dotsenti, p.f.f.d. (PhD).

Muminova Dilfuza Baxromjanovna,

Maktabgacha ta’lim 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada raqamli asrda bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va adabiyotga qiziqishni oshirish muammosi tahlil qilingan. Maqolaning asosiy maqsadi an’anaviy o’qish usullarini zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalar – interfaol usullar, STEAM (Fan, Texnologiya, Muhandislik, San’at, Matematika) yondashuvi va multimedia vositalari bilan integratsiya qilishning didaktik imkoniyatlarini ochib berishdir. Tadqiqot jarayonida bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, kreativ fikrlashni shakllantirish va kitobni faqat ma’lumot manbai emas, balki ijodiy loyiha obyekti sifatida qabul qilish mexanizmlari ko’rib chiqilgan. Natijalar shuni ko’rsatadiki, texnologiyalarni to’g’ri qo’llash kitobga bo’lgan munosabatni pasaytirmasdan, aksincha, uning mazmunini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: kitobxonlik madaniyati, innovatsion pedagogika, interfaol usullar, STEAM ta’limi, multimedia vositalari, gamifikatsiya, raqamli adabiyot, kognitiv rivojlanish, didaktik tizim.

Аннотация. В данной научной статье анализируется проблема формирования культуры чтения у детей и повышения интереса к литературе в цифровую эпоху. Основная цель статьи – раскрыть дидактические возможности интеграции традиционных методов чтения с современными инновационными педагогическими технологиями – интерактивными методами, подходом STEAM (наука, технологии, инженерия, искусство, математика) и мультимедийными средствами. В процессе исследования рассматриваются механизмы развития когнитивных способностей детей, формирования креативного мышления, а также восприятия книги не только как источника информации, но и как объекта творческого проекта. Результаты показывают, что правильное использование технологий не снижает интерес к книге, а, наоборот, способствует более глубокому пониманию её содержания.

Ключевые слова: культура чтения, инновационная педагогика, интерактивные методы, STEAM-образование, мультимедийные средства, геймификация, цифровая литература, когнитивное развитие, дидактическая система.

Anotation. This scientific article analyzes the issue of developing a reading culture in children and increasing their interest in literature in the digital age. The main purpose of the article is to reveal the didactic possibilities of integrating traditional reading methods with modern innovative pedagogical technologies – interactive methods, the STEAM (Science, Technology,

Engineering, Arts, Mathematics) approach, and multimedia tools. During the research process, mechanisms for developing children's cognitive abilities, fostering creative thinking, and perceiving books not only as a source of information but also as an object of creative projects are examined. The results show that the proper use of technology does not reduce interest in books; on the contrary, it contributes to a deeper understanding of their content.

Keywords: reading culture, innovative pedagogy, interactive methods, STEAM education, multimedia tools, gamification, digital literature, cognitive development, didactic system.

KIRISH

XXI asr – axborot texnologiyalari va raqamli kontentning keskin rivojlanish davri hisoblanadi. Zamonaviy bolalar "raqamli tubjoy" (digital native) avlodi vakili bo'lib, ular uchun ma'lumotni qabul qilishning vizual, dinamik va interfaol shakllari an'anaviy matnli formatlardan ko'ra jozibadorroq tuyulishi mumkin. Bu holat global miqyosda, shu jumladan O'zbekistonda ham bolalarda kitobga qiziqishning pasayishi, diqqatning parchalanishi va chuqur o'qish (deep reading) ko'nikmalarining susayishi kabi jiddiy pedagogik muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Biroq, texnologiyani kitobning "dushmani" sifatida qarash noto'g'ri yondashuvdir. Aksincha, to'g'ri tashkil etilgan pedagogik strategiyalar doirasida innovatsion texnologiyalar kitobxonlikni rag'batlantirishning kuchli quroliga aylanishi mumkin. An'anaviy kutubxona va sinf xonalari endi nafaqat kitob saqlash joyi, balki multimediya laboratoriyasi, ijodiy ustaxona va virtual olamlarga sayohat markaziga aylanmoqda.

Ushbu maqolada bolalarda kitobga qiziqishni oshirishda interfaol usullar, STEAM yondashuvi va multimedia vositalarining didaktik imkoniyatlari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, milliy va jahon adabiyotini yosh avlod ongiga singdirishda eskirgan metodlardan voz kechib, bola psixologiyasiga mos keluvchi zamonaviy texnologik yechimlarni ishlab chiqish zarurati tug'ilgan.

Kitobxonlik madaniyati – bu shunchaki matnni o'qish ko'nikmasi emas, balki insonning intellektual, ma'naviy va estetik rivojlanishining poydevoridir. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalik davrida shakllangan o'qishga bo'lgan ijobiy munosabat umrbod davom etadigan odatga aylanadi. Biroq, hozirgi kunda qisqa videolar (TikTok, Reels) va tezkor o'yinlar bolaning diqqatini ushlab turish mudatini qisqartirib yubormoqda.

An'anaviy pedagogikada kitob o'qish ko'pincha majburiy jarayon sifatida taqdim etilgan. Boladan faqat matnni o'qib, mazmunini so'zlab berish talab qilingan. Bu yondashuv passivlikni keltirib chiqaradi. Innovatsion pedagogika esa bolani faol subyektga aylantirishni nazarda tutadi. Bunda kitob – yakuniy mahsulot emas, balki yangi bilimlar, g'oyalar va loyihalar uchun boshlang'ich nuqta (trigger) hisoblanadi.

Didaktik tamoyillar nuqtai nazaridan, innovatsion texnologiyalarning asosiy vazifasi quyidagilardan iborat:

1. Motivatsiyani oshirish: O'qish jarayonini qiziqarli sarguzashtga aylantirish.
2. Ko'rgazmalilik: Mavhum tushunchalarni vizual va audio shaklda idrok etish.
3. Faol ishtirok: Bolaning o'qilgan asar asosida yaratuvchanlik qilishi.

4. Individual yondashuv: Har bir bolaning qiziqish darajasiga moslashuvchanlik.

Interfaol usullar o'qituvchi va o'quvchi, o'quvchi va o'quvchi, o'quvchi va matn o'rtasidagi ikki tomonlama muloqotga asoslanadi. Kitobxonlikni rivojlantirishda ushbu usullar bolani passiv tinglovchidan aktiv tadqiqotchiga aylantiradi.

Gamifikatsiya – o'yin elementlarini (ballar, darajalar, reytinglar, mukofotlar) o'qish jarayoniga tatbiq etishdir.

Didaktik ahamiyati: Bolalar tabiatan o'ynashni yaxshi ko'radilar. Kitob o'qishni "quest" (sarguzasht) o'yiniga aylantirish orqali ularning ichki motivatsiyasi ortadi. Masalan, har bir o'qilgan bob uchun virtual ball yig'ish, sirli xaritada keyingi bosqichga o'tish yoki qahramonning maxsus qurolini ochish kabi mexanizmlar ishlatiladi.

Amaliy misol: "Adabiy detektiv" loyihasi. Bolalar asardagi sirli voqealarni echish uchun matndan dalillar qidiradilar, topilmalar uchun "detektiv darajasi"ni oshiradilar. Bu usul matnga e'tiborli bo'lishni va tahlil qilishni talab qiladi.

Bu modelda bolalar uyda kitobni o'qib keladilar, sinfda esa muhokama, debatlar va rolli o'yinlar o'tkaziladi.

Didaktik ahamiyati: Sinf vaqti zerikarli savol-javobga emas, balki kreativ muhokamaga sarflanadi. Bolalar o'qiganlarini himoya qilish, qahramonlarning o'rniga o'zlarini qo'yib ko'rish (role-play) orqali asarni chuqurroq anglaydilar.

Natija: Kitob o'qish jamoaviy va ijtimoiy jarayonga aylanadi, bu esa tengdoshlar o'rtasida kitob haqida gapirish modasini shakllantiradi.

Kitob o'qishdan oldin va keyin mavzu bo'yicha g'oyalar almashinuvi.

Didaktik ahamiyati: Bolalarning assotsiativ fikrlashini rivojlantiradi. Masalan, "Alpomish" dostonini o'qishdan oldin "Botirlik", "Vatan", "Sevgi" so'zlari atrofida klaster tuzish, o'qishdan keyin esa qahramonlar obrazini tahlil qilish uchun interfaol doskalardan foydalanish.

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) – fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaning integratsiyasiga asoslangan ta'lim yondashuvidir. Ko'pchilik STEAMni faqat texnik fanlar bilan bog'laydi, ammo "A" (Arts – San'at) komponenti adabiyot va kitobxonlik bilan bevosita bog'liqdir.

Bolalar o'qigan asardagi voqealar yoki qahramonlar yashagan muhitni maket sifatida yaratishlari mumkin.

Loyiha misoli: "Navoiy bog'lari" yoki "Afandi uyi". Bolalar asarni o'qib chiqqach, unda tasvirlangan binolar, bog'lar yoki mashinalarni karton, yog'och yoki 3D printer yordamida yasaydilar.

Didaktik natija: Bola matndagi tasvirlarni hajmli obyektlarga aylantirish uchun matnni juda diqqat bilan o'qishi, detallarni eslab qolishi kerak bo'ladi. Bu o'qishni amaliy faoliyat bilan bog'laydi.

O'qilgan asar syujeti asosida oddiy kompyuter o'yinlari yoki interfaol hikoyalar yaratish.

Loyiha misoli: Scratch yoki Python tillarida "Chustlik Rustam" yoki "Oltin baliq" ertagi asosida animatsiya yaratish. Bola qahramonlarning harakatini kodlash uchun syujet chizig'ini mukammal bilishi shart.

Didaktik natija: Kitob o'qish nafaqat tilni, balki mantiqiy fikrlash va algoritmlarni tuzish ko'nikmasini ham rivojlantiradi.

Raqamli rassomlik, stop-motion animatsiya va podcast yaratish.

Loyiha misoli: Bolalar o'qigan kitoblariga ilustratsiya chizish bilan cheklanmay, uni raqamli formatda jonlantiradilar yoki asar asosida radio-spektakl (podcast) yozadilar.

Didaktik natija: Estetik tarbiya va nutq madaniyati rivojlanadi. Bola o'zini nafaqat o'quvchi, balki rejissyor va rassom sifatida ham namoyon etadi.

Multimedia – matn, grafika, audio, video va animatsiyaning birlashuvidir. U bolalarning turli idrok kanallarini (vizual, auditiv, kinestetik) ishga soladi.

AR texnologiyasi oddiy kitob sahifalarini jonli dunyoga aylantira oladi. Telefon yoki planshet kamerasi orqali kitobdagi rasmlarga qaranganda, ular harakatlanib, ovoz chiqarib, 3D formatda namoyon bo'ladi.

Imkoniyatlar: Masalan, "Alisher Navoiy" biografiasini o'qiyotganda, sahifadagi rasmdan buyuk shoirning haykali "ko'tarilib", uning she'rlarini o'qib berishi mumkin. Yoki biologik mavzularda hayvonlar jonlanib chiqadi.

Ta'siri: Bu texnologiya bolada "Sehrlı kitob" hissini uyg'otadi, o'qish jarayonini sehrlı sarguzashtga aylantiradi va abstrakt tushunchalarni konkretlashtiradi.

VR ko'zoynaklari yordamida bolalar o'qigan asarlari voqealari sodir bo'lgan joylarga virtual sayohat qilishlari mumkin.

Imkoniyatlar: "Boburnoma"ni o'qiyotganda Boburning Hindiston safari yo'laklaridan virtual yurish, yoki "Robinzon Kruzo" orolida o'zini his qilish.

Didaktik ahamiyati: Empatiya hissini kuchaytiradi. Bola voqealarning guvohi bo'lgandek tuyg'uni kechiradi, bu esa asarning ta'sir kuchini oshiradi va uzoq muddatli xotirada saqlanib qoladi.

Zamonaviy audiokitoblar professional aktyorlar ovozi, fon musiqalari va tovush effektlari bilan boyitilgan.

Imkoniyatlar: Diqqat yetishmovchiligi bo'lgan bolalar yoki dysleksiya (o'qish qiyinchiligi) dan aziyat chekadigan bolalar uchun audiokitoblar ajralmas vositadir. Interfaol e-kitoblar esa matn ichida so'zlarning ma'nosini darhol ko'rish, videoga o'tish yoki test topshiriqlarini bajarish imkonini beradi.

Ta'siri: Eshitish orqali idrok etishni rivojlantiradi va kitobga kirishish chegarasini pasaytiradi.

Innovatsion texnologiyalarni qo'llashda quyidagi bosqichli yondashuv tavsiya etiladi:

1. Tanlov bosqichi: Yosh guruhiga va kitob janriga mos keladigan texnologiyani tanlash (masalan, kichik yoshdagilar uchun AR va o'yinlar, o'smirlar uchun STEAM loyihalari va debatlar).

2. Integratsiya bosqichi: Texnologiyani dars rejasiga yoki oilaviy o'qish marosimiga organik ravishda qo'shish. Texnologiya maqsad emas, vosita bo'lishi kerak.

3. Ijod bosqichi: Bolalarga o'qilgan asar asosida o'z multimedial mahsulotlarini (video, chizma, o'yin) yaratish imkonini berish.

4. Refleksiya bosqichi: Nima o'rganildi, qanday his-tuyg'ular kechildi, texnologiya qanday yordam berdi degan savollar atrofida muhokama o'tkazish.

Kutilayotgan didaktik natijalar:

Kognitiv faollikning oshishi: Bolalar matnni shunchaki o'qimasdan, uni tahlil qilish, qayta ishlash va yangi mahsulot yaratishga intiladilar.

Kreativlikning rivojlanishi: STEAM va san'at elementlari bolaning tasavvur chegaralarini kengaytiradi.

Ijtimoiy ko'nikmalar: Jamoaviy loyihalar orqali muloqot, hamkorlik va liderlik qobiliyatlari shakllanadi.

Raqamli savodxonlik: Bolalar texnologiyadan nafaqat o'yin uchun, balki bilim olish va ijod qilish uchun foydalanishni o'rganadilar.

Barqaror qiziqish: Kitob o'qish zerikarli majburiyatdan zavqli hobbiga aylanadi.

Innovatsion yondashuvlarni joriy etishda bir qator to'siqlar mavjud:

- Texnik ta'minot yetishmovchiligi: Barcha maktab yoki oilalarda zamonaviy qurilmalar bo'lmasligi mumkin.

- Yechim: Mobil qurilmalardan (smartfon) samarali foydalanish, jamoaviy loyihalar tashkil etish va davlat-xususiy sheriklik orqali resurslarni jalb qilish.

- Pedagog kadrlar malakasi: O'qituvchilar va ota-onalar yangi texnologiyalarni bilmasligi mumkin.

- Yechim: Maxsus treninglar, onlayn kurslar va metodik qo'llanmalar ishlab chiqish.

- Ekran vaqtini nazorat qilish: Texnologiyadan haddan tashqari foydalanish salomatlikka zarar yetkazishi mumkin.

- Yechim: Vaqt rejimini belgilash va texnologik vositalarni an'anaviy kitob o'qish bilan muvozanatlashtirish (Gibrid model).

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bolalarda kitobga qiziqishni oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar – interfaol usullar, STEAM yondashuvi va multimedia vositalari – keng va samarali didaktik imkoniyatlarga ega. Ular kitobxonlikni XXI asr talablariga moslashtirib, uni statik jarayondan dinamik, ko'p qirrali va ijodiy faoliyatga aylantiradi.

Interfaol usullar bolani harakatga keltirsa, STEAM yondashuvi kitobni real hayot va ilm-fan bilan bog'laydi, multimedia vositalari esa tasavvur dunyosini vizual va audio jihatdan boyitadi. Muhimi shundaki, bu texnologiyalar kitobning o'rnini bosishga emas, balki uning mazmunini chuqurroq anglashga, qadrlashga va sevishga xizmat qilishi kerak.

Kelajakda ta'lim tizimida ushbu yondashuvlarni tizimli ravishda joriy etish, o'qituvchilar va ota-onalarni malakasini oshirish, shuningdek, milliy adabiyotimiz asoslari negizida zamonaviy multimedia kontentlarini yaratish orqali yosh avlodda mustahkam kitobxonlik madaniyatini shakllantirish mumkin. Raqamli asrda kitob o'lishi mumkin emas, u shunchaki yangicha "kiyim" – yangicha texnologik ko'rinishga ega bo'ladi va bu yangilanish bolalarimizning intellektual salohiyatini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarga oid davlat siyosatini yanada qo'llab-quvvatlash va aholining salomatligini mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. – T., 2023.
2. Abdullayeva, N.R. "Raqamli ta'lim muhitida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish muammolari". // Pedagogika jurnali. – 2022. – №4. – B. 45 – 52.
3. Yakubov, A.A. "STEAM ta'limi: nazariya va amaliyot". – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021. – 180 b.
4. Prensky, M. "Digital Natives, Digital Immigrants". // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9, No5
5. Wolf, M. "Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World". – Harper Collins, 2018.
6. I.N.Hasanova "Bolalarni ijtimoiy moslashuvi" o'quv qo'llanma – Namangan 2025.
7. I.N.Hasanova "Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda pedagogik diagnostikaning o'rni va zamonaviy usullari" nomli maqola. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali 2025-yil, noyabr, 11-son.

© *Abdullayeva Kibriyo Ravshanbekovna*, 2026

© *Muminova Dilfuza Baxromjanovna*, 2026

O'ZBEK XALQ ERTAKLARINING SHAKLLANISH MANBALARI VA MADANIY KONTEKSTDAGI ROLI

To'xtasinova Farida Davlatali qizi,
Maktabgacha-boshlang'ich ta'lim va
sport faoliyati kafedrası stajor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalq ertaklarining tarixiy, madaniy va ijtimoiy shakllanish manbalari kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Ertaklarning xalq og'zaki ijodi tizimidagi o'rni, ularning milliy qadriyatlarni saqlash va uzatishdagi funksiyasi hamda zamonaviy pedagogik kontekstdagi ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, ertaklarning maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniy tafakkur va milliy identitetni shakllantirishdagi imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslanadi.

Kalit so'zlar: xalq ertaklari, madaniy kontekst, milliy identitet, xalq og'zaki ijodi, pedagogik meros, narrativ tafakkur, madaniy uzluksizlik.

Аннотация. В данной статье проводится комплексный анализ источников формирования узбекских народных сказок и их роли в культурном контексте. Рассматриваются исторические, мифологические, религиозные и социально-культурные основы сказок, а также их значение как механизма сохранения и передачи национальных ценностей. Особое внимание уделяется педагогическому потенциалу сказок в формировании культурного мышления и национальной идентичности у детей дошкольного возраста. Теоретическая база исследования опирается на междисциплинарные подходы, включая культурно-историческую и нарративную теории когнитивного развития.

Ключевые слова: узбекские народные сказки, культурный контекст, национальная идентичность, народная педагогика, культурное наследие, нарративное мышление, дошкольное образование, передача культуры.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the formation sources of Uzbek folk tales and their role within the cultural context. It explores the historical, mythological, religious, and socio-cultural foundations of folk tales and examines their significance as a mechanism for preserving and transmitting national values. The study also highlights the

pedagogical potential of folk tales in developing cultural thinking and national identity in preschool-aged children. The theoretical framework is based on interdisciplinary approaches, including cultural-historical and narrative theories of cognitive development.

Keywords: *Uzbek folk tales, cultural context, national identity, folk pedagogy, cultural heritage, narrative thinking, preschool education, cultural transmission.*

KIRISH

O'zbek xalq ertaklari xalqning ko'p asrlik ma'naviy, madaniy va ijtimoiy tajribasini o'zida mujassam etgan murakkab folklor tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular nafaqat badiiy ijod mahsuli, balki jamiyatning tarixiy ongini, axloqiy me'yorlarini va madaniy identifikatsiya jarayonlarini ifodalovchi muhim manba sifatida ham qadrlanadi.

Zamonaviy global transformatsiyalar sharoitida madaniy identitetni saqlash va uni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish masalasi dolzarb ilmiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, bolalik davrida madaniy tajribaning shakllanishi shaxsning keyingi ijtimoiylashuv jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan xalq ertaklari bolalarda milliy qadriyatlarni shakllantirishning tabiiy va samarali vositasi hisoblanadi.

1. O'zbek xalq ertaklarining shakllanish manbalari

O'zbek xalq ertaklarining genezisi ko'p qatlamli tarixiy-madaniy jarayon bilan bog'liq bo'lib, ularni quyidagi asosiy manbalarga ajratish mumkin:

Arxaik mifologik qatlam – eng qadimgi ertaklar tabiat hodisalari va insonning dunyoni anglashga bo'lgan ilk urinishlari bilan bog'liq mifologik tasavvurlar asosida shakllangan. Bu qatlamda animistik va totemistik qarashlar ustun bo'lib, inson va tabiat o'rtasidagi ramziy munosabatlar aks etadi.

Turkiy madaniy asoslar – turkiy xalqlarning qadimiy epik an'analari o'zbek ertaklarining badiiy strukturasiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Qahramonlik, adolat, jasorat va sadoqat g'oyalari aynan shu qatlamda shakllangan.

Islomiy madaniyat ta'siri – Islom dini kirib kelishi bilan ertaklar mazmunida axloqiylik, sabr-toqat, halollik va adolat g'oyalari kuchaygan. Bu jarayon ertaklarning didaktik funksiyasini kuchaytirgan.

Ijtimoiy-tarixiy hayot tajribasi – dehqonchilik, hunarmandchilik, oilaviy va ijtimoiy munosabatlar ertak syujetlarining realistik asosini shakllantirgan. Bu qatlam ertaklarni xalq hayotiga yaqinlashtirgan.

Og'zaki ijod an'anasi – ertaklar avloddan avlodga og'zaki tarzda o'tishi natijasida transformatsiyaga uchragan, bu esa ularning variantlilik va boyligini ta'minlagan.

Yuqorida sanab o'tilgan manbaalarga tayangan holda ertaklarning madaniy kontekstdagi rolini ham tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Kontekst – bu muayyan hodisa, matn yoki madaniy birlikning mazmuni, shakllanishi va talqin etilishiga ta'sir ko'rsatuvchi tarixiy, ijtimoiy, madaniy, ma'naviy va kommunikativ omillar tizimidir. U alohida elementning (masalan, xalq ertagi yoki madaniy obrazning) ma'nosini to'liq anglash uchun zarur bo'lgan tashqi va ichki shart-sharoitlar majmuasini ifodalaydi.

O'zbek xalq ertaklari misolida **madaniy kontekst** ertaklarning yaratilishiga asos bo'lgan xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, diniy qarashlari, axloqiy me'yorlari va ijtimoiy munosabatlar tizimini o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, u ertaklarda aks etgan ramzlar, obrazlar va syujetlarning mazmunini izohlovchi madaniy kod sifatida ham namoyon bo'ladi.

Pedagogik nuqtai nazardan kontekst – bu ta'lim jarayonida bilim va qadriyatlarining qanday sharoitda shakllanishi va o'zlashtirilishini belgilovchi muhit bo'lib, u o'quvchining (yoki bolaning) idrok, tafakkur va shaxsiy identifikatsiya jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'zbek xalq ertaklari madaniy tizimda bir nechta funksional yuklamaga ega: **Madaniy xotira funksiyasi, ijtimoiylashuv funksiyasi, identifikatsion va didaktik funksiyalar va boshqalar.**

Ertaklar xalqning tarixiy xotirasini saqlovchi va uni keyingi avlodga uzatuvchi mexanizm sifatida xizmat qiladi. Ular orqali qadimiy dunyoqarash, urf-odatlar va qadriyatlar saqlanib qoladi ertaklarning madaniy xotira funksiyasida.

Ijtimoiylashuv funksiyasi – ertaklar bolalarda ijtimoiy rollar, axloqiy me'yorlar va jamiyatdagi munosabatlar tizimini anglashga yordam beradi.

Identifikatsion funksiyasi – ertaklar milliy o'zlikni shakllantiruvchi asosiy vositalardan biri bo'lib, ular orqali individ o'zini muayyan madaniy tizimga mansub sifatida anglay boshlaydi.

Didaktik funksiyasi – ertaklar axloqiy va tarbiyaviy mazmun orqali bolalarda ijobiy xulq-atvor shakllanishiga xizmat qiladi.

Bolalarni tarbiyalashda **ertaklarning pedagogik ahamiyati shundan iboratki**, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda ertaklar maktabgacha ta'lim jarayonining muhim didaktik vositasi sifatida qaraladi. Lev Vygotskyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra, bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy muhit va madaniy tajriba bilan bevosita bog'liqdir.

Shuningdek, Jerome Bruner tomonidan ilgari surilgan narrativ tafakkur konsepsiyasiga muvofiq, inson dunyoni hikoya shaklida anglaydi va bilimlarni aynan narrativ tuzilma orqali samarali o'zlashtiradi. Bu esa ertaklarning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalar obrazli va simvolik tafakkur bosqichida bo'ladi. Shu sababli ertaklar ularning psixologik rivojlanishiga mos keluvchi eng samarali vosita hisoblanadi.

Zamonaviy global kontekstda ham ertaklar o'z ahamiyatini saqlab qolgan. Global madaniy integratsiya jarayonlari kuchaygan hozirgi davrda milliy madaniyatni saqlash muhim ilmiy va ijtimoiy vazifaga aylanmoqda. UNESCO tomonidan madaniy merosni ta'lim tizimiga integratsiya qilish barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi. Bu yondashuv milliy ertaklarni faqat folklor namunasi emas, balki madaniy identitetni shakllantiruvchi strategik resurs sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalq ertaklari ko'p funksiyali madaniy tizim sifatida: tarixiy xotirani saqlaydi, axloqiy qadriyatlarni uzatadi, ijtimoiylashuvni ta'minlaydi, milliy identitetni shakllantiradi. Biroq zamonaviy pedagogik

amaliyotda ertaklarning bu imkoniyatlari yetarlicha tizimli yondashuv asosida qo'llanilmayapti. Ayniqsa, ularni maktabgacha ta'lim jarayonida indikatorlar asosida baholash mexanizmlari to'liq ishlab chiqilmagan. **Xulosa jarayonida shu fikrlarni keltirish muhimki**, O'zbek xalq ertaklari xalqning tarixiy-madaniy tajribasini o'zida mujassam etgan murakkab tizim bo'lib, ularning shakllanishi arxaik mifologiya, turkiy an'analar, islomiy madaniyat va ijtimoiy hayot tajribasi bilan bog'liqdir. Ular madaniy kontekstdagi muhim funksiyalarni bajarib, milliy identitet va madaniy tafakkurni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar ertaklarni maktabgacha ta'lim jarayonida samarali didaktik vosita sifatida qo'llash zarurligini tasdiqlaydi. Shu bois, ertaklarning pedagogik imkoniyatlarini chuqur o'rganish va ularni ta'lim jarayoniga tizimli integratsiya qilish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nazarova H.T. Xalq og'zaki ijodi va bolalar tarbiyasi. – Toshkent, 2010.
2. Saidahmedova M.I. Maktabgacha ta'limda nutq rivoji. – Toshkent, 2012.
3. Jo'rayev D. Xalq ertaklarining didaktik imkoniyatlari. – Toshkent, 2015.
4. Musurmonova I. Pedagogik mahorat. – Toshkent, 2018.
5. Nishonova Z.M. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
6. Lev Vygotsky. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
7. Jerome Bruner. *The Culture of Education*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.
8. Jean Piaget. *The Psychology of the Child*. – New York: Basic Books, 1969.
9. Erik Erikson. *Identity: Youth and Crisis*. – New York: W.W. Norton, 1968.
10. UNESCO. *Early Childhood Care and Education*. – Paris, 2020.
11. UNICEF. *Early Childhood Development Report*. – New York, 2019.

© To'xtasinova Farida Davlatali qizi, 2026

INKLUZIV TA'LIMDA PEDAGOGIKANING O'RNI VA AHAMIYATI

Asqarova Nigora Adxamjonovna,
University of Business and Science magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy pedagogika fanining eng muhim vazifalari: inkluziv ta'limda pedagogikaning o'rni va ahamiyati haqida fikr va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: maxsus ehtiyojli bola, pedagogika, tibbiyot, etimologik, integratsiya va inkluziya, tarixiy-genetik.

Аннотация. Три статьи содержат размышления и комментарии о важнейших задачах современной педагогической науки: роль и значение педагогики в инклюзивном образовании.

Ключевые слова: ребенок с особыми потребностями, педагогика, медицина, этимологический, интеграция и инклюзия, историко-генетический.

Abstract. Three articles contain thoughts and comments on the most important tasks of modern pedagogical science: the role and importance of pedagogy in inclusive education.

Keywords: child with special needs, pedagogy, medicine, etymological, integration and inclusion, historical-genetic.

Zamonaviy pedagogika fanining eng muhim vazifalaridan biri – har bir bolaning, xususan maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarning to'liq rivojlanishi va jamiyatga qo'shilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Ushbu maqsad yo'lida mustahkam nazariy poydevor sifatida xizmat qiladigan uch asosiy tushuncha – «maxsus ehtiyojli bola», «inkluziv ta'lim» va «ijtimoiy moslashish» – pedagogika, psixologiya, tibbiyot va ijtimoiy siyosat fanlarining kesishmasida shakllanib, o'z mazmunini doimiy takomillashtirmoqda.

Ushbu paragrafda mazkur uch tushuncha tarixiy-genetik, qiyosiy-tahliliy va tizimiy-strukturaviy yondashuvlar asosida ko'rib chiqiladi. Tushunchalarning etimologik ildizlaridan tortib, zamonaviy xalqaro huquqiy hujjatlardagi talqinlarigacha bo'lgan evolyutsion yo'l kuzatiladi, ularning o'zaro aloqadorligi va bir-birini shartlaydigan tabiati asoslab beriladi. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining milliy ta'lim tizimi kontekstida ushbu tushunchalarning joriy holati va rivojlanish istiqbollari ham tahlilga tortiladi.

«Maxsus ehtiyojli bola» (inglizcha: child with special educational needs, qisqartma – SEN) atamasi zamonaviy pedagogika faniga bir anda kirib kelmadi, balki uzoq tarixiy va ijtimoiy evrilish natijasida shakllandi. Tushunchaning akademik tarixini XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlash mumkin, biroq uning hozirgi ilmiy mazmuni asosan XX asrning oxirgi choragida qaror topdi. [1]

Tarixiy nuqtai nazardan qaranganda, maxsus ehtiyojli shaxslarga nisbatan ijtimoiy munosabat uch katta paradigma orqali o'zgarib kelgan. Birinchisi – izolyatsiya va rad etish paradigmasi (qadimgi davrlardan XIX asrgacha) bo'lib, bu davrda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslar jamiyatdan ajratib, maxsus muassasalarga joylashtirilardi. Ikkinchisi – segregatsion (ajratilgan) ta'lim paradigmasi (XIX asr oxiri – XX asrning 70-yillari) bo'lib, bu davrda rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar uchun alohida maxsus maktablar tashkil etildi. Uchinchisi – integratsiya va inkluziya paradigmasi (XX asrning 70-yillaridan hozirgi kungacha) bo'lib, bola jamiyatning to'liq a'zosi sifatida e'tirof etildi va uning umumiy ta'lim muhitiga qo'shilish huquqi qonuniy mustahkamlandi. [2]

Terminologik jihatdan esa mazkur tushuncha tarixan qator o'zgarishlardan o'tdi. «Defektli bola», «nogiron bola», «nogironligi bo'lgan bola» kabi atamalardan sekin-asta «maxsus ehtiyojli bola» atamasiga o'tildi. Bu o'zgarish faqat terminologik emas, balki paradigmatic xususiyatga ega edi: endi muammo bolada emas, balki muhitning bolaga moslashmaganligi va yetarli ta'minot mavjud emasligi sifatida ko'rildi. Ushbu yondashuv insonparvarlik tamoyilining va huquqiy subyektiv g'oyasining ta'lim sohasiga to'liq kirib kelishini anglatadi. [4]

Hozirgi ilmiy adabiyotlarda «maxsus ehtiyojli bola» tushunchasiga nisbatan yagona ta'rif mavjud emas, biroq asosiy yondashuvlar ikki yo'nalishda jamlangan. Birinchi yo'nalish – tibbiy-biologik model bo'lib, bu yerda maxsus ehtiyoj tug'ma yoki orttirilgan biologik omil bilan bog'liq holat sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuv DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 2013) va ICD-11 (International Classification of Diseases, 2019) kabi xalqaro tibbiy tasniflashlar asosini tashkil etadi. [4]

Biroq zamonaviy pedagogika fani uchun yanada muhimroq bo'lgan ikkinchi yo'nalish – ijtimoiy model hisoblanadi. Bu yondashuvga ko'ra nogironlik (disability) va maxsus ehtiyoj birinchi navbatda shaxsning muayyan biologik

xususiyatlari va uni o‘rab turgan muhit o‘rtasidagi mos kelmaslikdan kelib chiqadi. Angliyalik olim Oliver M. (1990) tomonidan asoslab berilgan ushbu model so‘ngra BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konventsiyasiga (CRPD, 2006) ham singdirildi.

O‘zbekiston Respublikasida inkluziv ta‘limning rivojlanishi so‘nggi o‘n yil ichida sezilarli tezlashdi. 2020-yilda qabul qilingan «Inkluziv ta‘lim to‘g‘risidagi Nizom» va «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonun (2021) mamlakatimizda inkluziv ta‘limning huquqiy-me‘yoriy bazasini yaratdi. Ushbu hujjatlarda inkluziv ta‘lim «maxsus ehtiyojli bolalarning umumiy ta‘lim muassasalarida o‘qitilishi, ularga moslashtirilgan ta‘lim muhiti, dastur va pedagogik yordam ko‘rsatilishi asosidagi ta‘lim tizimi» sifatida belgilangan. [2]

Yuqorida alohida tahlil qilingan uch tushuncha – «maxsus ehtiyojli bola», «inkluziv ta‘lim» va «ijtimoiy moslashish» – nazariy jihatdan mustaqil kategoriyalar bo‘lsa-da, amaliyotda bir-birini shartlovchi, to‘ldiruvchi va boyituvchi organik tizim hosil qiladi. Ularning o‘zaro munosabatini quyidagi mantiqiy ketma-ketlik orqali ifodalash mumkin: «maxsus ehtiyojli bola» tushunchasi sub’yektni belgilaydi; «inkluziv ta‘lim» tushunchasi bu sub’yekt uchun yaratilayotgan muhit va jarayonni ifodalaydi; «ijtimoiy moslashish» esa ushbu jarayonning kutilayotgan natijasi va maqsadi hisoblanadi. [4]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toshmatova, M.X. Inklyuziv ta‘limda maxsus ehtiyojli bolalarga yondashuv tamoyillari // Pedagogik ta‘lim. – 2020. – № 3. – B. 45 – 52.
2. Sobirov, N.A., Nazarova, Z.R. O‘zbekiston umumiy ta‘lim maktablarida inklyuziv ta‘limning joriy holati // Ta‘lim va rivojlanish. – 2022. – № 2. – B. 12 – 21.
3. Vygotskiy, L.S. Osnovy defektologii. – Moskva: Pedagogika, 1983. – T. 5. – 369 s.
4. Alisher o‘g‘li A.A. et al. BOLALAR JISMONIY TARBIYASIDA QO‘LLANILADIGAN METODLARNING NAZARIY ASOSLARI // Miasto Przyszłości. – 2024. – T. 44. – C. 584 – 586.

© Asqarova Nigora Adxamjonovna, 2026

UZLIKSIZ TA‘LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIKA: RAQAMLI TA‘LIM TEXNOLOGIYALARI VA KREATIV O‘QITISH YONDASHUVLARI

Mamadaliyeva Gavxar Asiljonovna,
University of Business and Science
Maktabgacha-Boshlang‘ich ta‘lim
va sport faoliyati kafedrası
Kodirova Moxidil Muradjonovna,
Maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada uzluksiz ta‘lim tizimida innovatsion pedagogika yondashuvlari, xususan raqamli ta‘lim texnologiyalarining qo‘llanilishi va kreativ o‘qitish metodlarining samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy ta‘lim jarayonida raqamli vositalar yordamida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va kompetensiyalarini rivojlantirish

imkoniyatlari yoritiladi. Innovatsion yondashuvlarning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: uzluksiz ta'lim, innovatsion pedagogika, raqamli ta'lim, kreativ o'qitish, pedagogik texnologiyalar, kompetensiya, interaktiv metodlar.

Аннотация. В данной статье анализируются подходы инновационной педагогики в системе непрерывного образования, в частности использование цифровых образовательных технологий и эффективность креативных методов обучения. Также рассматриваются возможности развития самостоятельного мышления, креативности и компетенций обучающихся с помощью цифровых инструментов. Обосновывается роль инновационных подходов в повышении качества образования.

Ключевые слова: непрерывное образование, инновационная педагогика, цифровые технологии, креативное обучение, педагогические технологии, компетенции, интерактивные методы.

Abstract. This article analyzes innovative pedagogical approaches in the system of lifelong education, particularly the use of digital learning technologies and the effectiveness of creative teaching methods. It also highlights the development of students' independent thinking, creativity, and competencies through digital tools. The role of innovative approaches in improving the quality of education is substantiated.

Keywords: lifelong education, innovative pedagogy, digital learning, creative teaching, pedagogical technologies, competence, interactive methods.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqamlashtirish davrida ta'lim tizimi tubdan yangilanib, yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim mazmuni, shakllari va metodlarini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion pedagogikani joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Uzluksiz ta'lim – bu insonning butun hayoti davomida bilim olish, malaka oshirish va shaxsiy rivojlanishni ta'minlovchi muhim tizimdir. Mazkur tizimda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda innovatsion metod va texnologiyalarni qo'llash zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, raqamli ta'lim texnologiyalarining keng joriy etilishi o'quv jarayonini yanada interaktiv, moslashuvchan va samarali qilish imkonini bermoqda. Bugungi kunda elektron ta'lim platformalari, masofaviy ta'lim tizimlari, mobil ilovalar, sun'iy intellekt asosidagi o'quv vositalari hamda multimedia resurslari ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu esa o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro aloqaning yangi shakllarini yuzaga keltirib, o'quvchilarning mustaqil o'rganish, izlanish va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim jarayonida kreativ o'qitish yondashuvlari alohida ahamiyat kasb etadi. Kreativ yondashuv o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni muammoli vaziyatlarga jalb etish, noodatiy fikrlashga undash orqali ta'lim samaradorligini oshiradi. Bunday yondashuvlar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, yangicha g'oyalar ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Bundan tashqari, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, adaptiv va individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirish, interaktiv metodlardan foydalanish bugungi ta'lim tizimining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu esa har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'limni tashkil etishni taqozo etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion pedagogikaning o'rni va ahamiyatini yoritish, raqamli ta'lim texnologiyalarining imkoniyatlarini tahlil qilish hamda kreativ o'qitish yondashuvlarining samaradorligini ochib berishdan iborat.

Shu bilan birga, maqolada zamonaviy ta'lim jarayonini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ko'zda tutiladi. Natijada, innovatsion pedagogika va raqamli texnologiyalarni uyg'unlashtirish orqali uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash imkoniyatlari kengayishi asoslab beriladi.

ASOSIY QISM

Uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion pedagogikani joriy etish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida bilim berishning an'anaviy shakllari o'rnini tobora interaktiv, texnologiyalarga asoslangan va o'quvchi markazli yondashuvlar egallamoqda. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish hamda ularning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Raqamli ta'lim texnologiyalarining o'rni va ahamiyati. Raqamli ta'lim texnologiyalari uzluksiz ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida shakllanib bormoqda. Bugungi kunda elektron darsliklar, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar, mobil ilovalar va sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalari keng qo'llanilmoqda.

Ushbu texnologiyalar yordamida o'quv jarayoni yanada moslashuvchan, qulay va samarali tashkil etilmoqda.

Masofaviy ta'lim tizimlari o'quvchilarga istalgan joy va vaqtda bilim olish imkonini yaratadi. Bu esa uzluksiz ta'limning asosiy tamoyillaridan biri – ta'limning ochiqligi va erkinligini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, multimedia vositalari orqali berilgan ma'lumotlar o'quvchilarning eslab qolish qobiliyatini oshirib, dars jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

Raqamli texnologiyalar o'qituvchilar uchun ham yangi imkoniyatlarni yaratadi. Masalan, ta'lim jarayonini monitoring qilish, o'quvchilarning natijalarini tahlil qilish, individual yondashuvni amalga oshirish va tezkor baholash tizimlarini qo'llash imkoniyati paydo bo'ladi. Bu esa ta'lim jarayonini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

Kreativ o'qitish yondashuvlari va ularning samaradorligi Kreativ o'qitish – bu o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvdir. Bunda o'quvchilar faqat tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi, izlanish olib boruvchi va yangi g'oyalar yaratuvchi sifatida qaraladi. Kreativ yondashuvlarni qo'llashda muammoli vaziyatlar yaratish, loyiha asosida o'qitish, "brainstorming" (miya shturmi), rol o'ynash, debat va interaktiv o'yinlardan keng foydalaniladi. Ushbu metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini,

muloqot qilish qobiliyatini va jamoada ishlashko'nikmalarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, kreativ o'qitish yondashuvlari o'quvchilarda innovatsion fikrlashni shakllantirib, ularni real hayotdagi muammolarni hal etishga tayyorlaydi. Natijada o'quvchilar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Innovatsion pedagogik yondashuvlarning integratsiyasi. Raqamli texnologiyalar va kreativ o'qitish yondashuvlarini integratsiyalash ta'lim samaradorligini yanada oshiradi. Masalan, blended learning (aralash ta'lim) modeli an'anaviy va onlayn ta'lim shakllarini uyg'unlashtirgan holda o'quv jarayonini tashkil etishga imkon beradi.

Shuningdek, adaptiv ta'lim tizimlari o'quvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda ta'lim mazmunini moslashtiradi. Bu esa har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasini oshirishga yordam beradi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv esa o'quvchilarning nafaqat bilim, balki amaliy ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Innovatsion pedagogika doirasida o'qituvchining roli ham o'zgarib bormoqda. Endilikda u faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, fasilitator va motivator sifatida faoliyat yuritadi. O'quvchi esa ta'lim jarayonining markazida turuvchi faol subyektga aylanadi.

Uzluksiz ta'limda innovatsion yondashuvlarning istiqbollari Kelajakda uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion pedagogikaning roli yanada ortishi kutilmoqda. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) kabi texnologiyalar ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi.

Shu bilan birga, raqamli savodxonlikni oshirish, o'qituvchilarning malakasini muntazam rivojlantirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa uzluksiz ta'lim tizimining samaradorligini oshirish va global ta'lim maydonida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion pedagogikani joriy etish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, raqamli ta'lim texnologiyalarining keng qo'llanilishi o'quv jarayonini yanada moslashuvchan, interaktiv va individuallashtirilgan shaklda tashkil etishga imkon beradi. Bu esa o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirib, ularning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, kreativ o'qitish yondashuvlari o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muammoli o'qitish, loyiha asosida ta'lim va interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning faolligini oshirib, ularni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Biroq, innovatsion pedagogikani amaliyotga joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarining pastligi hamda metodik ta'minotning yetarli emasligi ushbu jarayonni sekinlashtirishi mumkin. Shu sababli, ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarni samarali qo'llash uchun kompleks choralar ko'rish zarur.

Umuman olganda, raqamli texnologiyalar va kreativ o'qitish yondashuvlarini uyg'unlashtirish uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, u o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion pedagogika zamonaviy ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi. Raqamli ta'lim texnologiyalarini joriy etish hamda kreativ o'qitish yondashuvlarini qo'llash orqali ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatlari kengaymoqda.

Mazkur yondashuvlar o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, ijodiy yondashuv va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik va raqamli kompetensiyalarini oshirish ham ta'lim sifatini ta'minlashning asosiy omillaridan biridir.

Kelgusida uzluksiz ta'lim tizimini yanada rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, innovatsion pedagogik metodlarni takomillashtirish va ta'lim jarayonini individuallashtirish muhim Xulosa qilib aytganda, uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion pedagogika zamonaviy ta'lim taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli ta'lim texnologiyalarining joriy etilishi va kreativ o'qitish yondashuvlarining keng qo'llanilishi ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu esa o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta'lim tizimi endilikda faqat bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga yo'naltirilgan. Shu nuqtai nazardan, innovatsion pedagogika o'quvchilarda kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikativlik va hamkorlikda ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarga o'z bilimlarini mustaqil ravishda oshirish, global axborot resurslaridan samarali foydalanish va o'zini-o'zi rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim texnologiyalari va kreativ o'qitish yondashuvlarini uyg'unlashtirish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Blended learning, adaptiv ta'lim va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar orqali o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etish mumkin. Bu esa har bir o'quvchining bilim olish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi va ularning o'zlashtirish darajasini oshiradi.

Biroq, innovatsion pedagogikani keng joriy etish jarayonida mavjud muammolarni ham inobatga olish zarur. Jumladan, texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyalarini oshirish zarurati, zamonaviy metodik ta'minotning yetishmasligi kabi omillar ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda ma'lum qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Shu bois, ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat va ta'lim muassasalari tomonidan tizimli choralar ko'rilishi muhim ahamiyatga ega.

Kelgusida uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishda raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish hamda o'qituvchilarning kasbiy malakasini doimiy ravishda oshirib borish ustuvor vazifalardan biri bo'lib qoladi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik kabi ilg'or texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion pedagogikani rivojlantirish orqali zamonaviy jamiyat talablariga mos, yuqori malakali, raqobatbardosh va ijodiy fikrlaydigan kadrlarni tayyorlash imkoniyatlari kengayadi. Bu esa mam-lakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta' minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Vazifalardan biri bo'lib qoladi. Natijada, jamiyat ehtiyojlariga mos, raqobatbardosh va yuqori malakali kadrlar tayyorlash imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
2. Maktabgacha ta'lim va tarbiya davlat standarti. – Toshkent, 2020.
3. Ishmuhamedov R., Yo'ldoshev M. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
4. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent, 2017.
5. Xasanboeva O. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
6. Sodiqov A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2019.

© Mamadaliyeva Gavxar Asiljonovna, 2026

© Kodirova Moxidil Muradjonovna, 2026

MAKTABGACHA TA'LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Mamadaliyeva Gavxar Asiljonovna,
University of Business and Science
Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim
va sport faoliyati kafedrası
Kodirova Moxidil Muradjonovna,
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, mazmuni va pedagogik jarayondagi o'rni yoritilgan. Zamonaviy ta'lim jarayonida interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda innovatsion yondashuvlardan foydalanish orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy fikrlashi, mustaqil faoliyati va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiya, maktabgacha ta'lim, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, ta'lim jarayoni, bolalar rivojlanishi, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение и роль инновационных педагогических технологий в системе дошкольного образования. Анализируются совре-

менные педагогические подходы, использование интерактивных методов и информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе. Особое внимание уделяется развитию творческого мышления, самостоятельной деятельности и социальных навыков у детей дошкольного возраста. Также рассматриваются возможности повышения эффективности образовательного процесса посредством применения инновационных технологий.

Ключевые слова: инновационные технологии, дошкольное образование, педагогические технологии, интерактивные методы, образовательный процесс, развитие детей.

Abstract. This article discusses the importance and role of innovative pedagogical technologies in preschool education. It analyzes modern pedagogical approaches, the use of interactive methods and information and communication technologies in the educational process. Special attention is given to the development of creative thinking, independent activity and social skills of preschool children. The possibilities of improving the effectiveness of education through the application of innovative technologies are also considered.

Keywords: innovative technologies, preschool education, pedagogical technologies, interactive methods, educational process, child development.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va uning sifatini oshirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tizimi bolalarning har tomonlama barkamol bo'lib voyaga yetishida muhim bosqich hisoblanadi. Maktabgacha yosh davrida bolaning intellektual, jismoniy, axloqiy va estetik rivojlanishi shakllanadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda maktabgacha ta'lim tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, ta'lim jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, bolalarning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim berish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, bolalarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish hamda ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish pedagogdan yuqori darajadagi kasbiy mahoratni talab etadi. Pedagog ta'lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy metodlar, interfaol usullar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishi zarur. Bunday yondashuv bolalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi, ularning ijodiy fikrlashi, muloqot qilish ko'nikmalari hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Masalan, o'yin texnologiyalari, muam-moli ta'lim, loyihaviy ta'lim, interfaol metodlar hamda multimedia vositalaridan foydalanish bolalarning bilimlarni oson va samarali o'zlashtirishiga imkon yaratadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Hozirgi globallashuv davrida ta'lim jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inno-

vatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali bolalarning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirish, ularni kelajakdagi ta'lim bosqichlariga tayyorlash mumkin.

Shu bois ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari, ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati hamda bolalar rivojlanishiga ta'siri haqida fikr yuritiladi.

Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'lim tizimining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu bosqichda bolalarning shaxsiy rivojlanishi, dunyoqarashi, tafakkuri va ijtimoiy ko'nikmalari shakllanadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar bolalarning bilim olish jarayonini qiziqarli, samarali va mazmunli tashkil etishga yordam beradi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar – bu ta'lim jarayonini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish, pedagogik faoliyatni zamonaviy metodlar orqali amalga oshirish hamda ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan usullar majmuasidir. Bunday texnologiyalar bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularni faol o'quv jarayoniga jalb etish hamda ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash jarayonida turli interfaol metodlardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Interfaol metodlar bolalarni ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga undaydi va ularning bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirishiga yordam beradi. Masalan, "Aqliy hujum", "Kichik guruhlarda ishlash", "Rol o'ynash", "Savol-javob", "Muammoli vaziyatlar" kabi metodlar bolalarning tafakkurini rivojlantiradi va ularning muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin faoliyati asosiy faoliyat turi hisoblanadi. Shu sababli ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalaridan foydalanish muhim hisoblanadi. O'yin orqali bolalar yangi bilim va ko'nikmalarni oson o'zlashtiradi, o'z fikrini erkin ifodalashni o'rganadi hamda jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Didaktik o'yinlar, harakatli o'yinlar, rolli o'yinlar bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Multimedia vositalari, ta'limiy videolar, interaktiv taqdimotlar, elektron o'yinlar bolalarning qiziqishini oshiradi va mavzuni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi. Vizual materiallar orqali berilgan ma'lumotlar bolalarning eslab qolish qobiliyatini oshiradi hamda ta'lim jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishda pedagogning roli juda muhim hisoblanadi. Pedagog ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etishi, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda metodlarni tanlashi hamda ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishi lozim. Shuningdek, pedagog doimiy ravishda o'z ustida ishlashi, yangi pedagogik yondashuvlarni o'rganishi va ularni amaliyotda qo'llashi zarur.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim sifati sezilarli darajada oshmoqda. Bolalar ta'lim jarayonida faol ishtirok etib, mustaqil fikrlashni o'rganmoqda, ijodiy qobiliyatlari rivojlanmoqda hamda yangi bilimlarni oson o'zlashtirmoqda. Bu esa kelajakda ularning maktab ta'limiga tayyorligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga, bolalarning har tomonlama rivojlanishiga hamda ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali bolalarning intellektual, ijodiy va ijtimoiy salohiyatini rivojlantirish mumkin. Maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida pedagoglar an'anaviy usullar bilan bir qatorda innovatsion yondashuvlardan ham samarali foydalanishi zarur. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalar bilimni asosan faoliyat jarayonida, ya'ni o'yin, kuzatish va tajriba orqali o'zlashtiradilar. Shu sababli ta'lim jarayonida innovatsion metodlarni qo'llash bolalarning bilim olish jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali bolalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, muloqot qilish va jamoada ishlash ko'nikmalari shakllanadi. Bu esa bolalarning ijtimoiy moslashuviga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish bolalarning faol ishtirokini ta'minlaydi, ularning fikrini erkin ifodalashiga imkon yaratadi hamda o'zaro hamkorlikni rivojlantiradi.

Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash jarayonida pedagoglarning kasbiy mahorati ham muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar zamonaviy ta'lim metodlarini chuqur o'rganishi, ularni ta'lim jarayonida to'g'ri va samarali qo'llashi lozim. Chunki innovatsion texnologiyalar faqatgina texnik vositalardan foydalanish bilan cheklanmaydi, balki pedagogning ijodiy yondashuvi, metodik mahorati va bolalar bilan ishlash ko'nikmalariga ham bog'liqdir.

Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etishda moddiy-texnik baza ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy texnik vositalar, multimedia qurilmalari, ta'limiy o'yinlar va ko'rgazmali materiallar ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Bunday vositalar bolalarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga va bilimlarni mustahkam o'zlashtirishiga imkon yaratadi.

Shu bilan birga, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishda ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim hisoblanadi. Ota-onalar ta'lim jarayonida faol ishtirok etishi, bolalarning bilim olishiga ko'maklashishi hamda pedagoglar bilan hamkorlikda ishlashi bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Umuman olganda, maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonining sifatini oshirishga, bolalarning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishga hamda ularning kelajakdagi ta'lim bosqichlariga puxta tayyorlanishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tizimi bolalarning har tomonlama rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bolalarning intellektual, ijtimoiy, axloqiy hamda ijodiy qobiliyatlari shakllanadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, bolalarning bilim olishga bo’lgan qiziqishini oshirish hamda ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar, o’yin texnologiyalari, muammoli ta’lim, loyihaviy yondashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonining sifatini sezilarli darajada oshiradi. Bunday yondashuv orqali bolalar nafaqat bilimlarni o’zlashtiradi, balki o’z fikrini erkin ifodalash, muammolarni mustaqil hal qilish va jamoada ishlash ko’nikmalarini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar pedagog faoliyatining samaradorligini ham oshiradi. Pedagog ta’lim jarayonini zamonaviy metodlar asosida tashkil etib, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ularga individual yondashuvni amalga oshirishi mumkin. Bu esa bolalarning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim berishga imkon yaratadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish, zamonaviy ta’lim vositalaridan foydalanish hamda ta’lim jarayonini to’g’ri rejalashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish ham bolalarning ta’lim-tarbiyasini samarali tashkil etishda muhim omillardan biridir.

Shunday qilib, maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga, bolalarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga hamda ularni keyingi ta’lim bosqichlariga puxta tayyorlashga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish orqali maktabgacha ta’lim sifatini yanada oshirishva barkamol avlodni tarbiyalash imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
3. Maktabgacha ta’lim va tarbiya davlat standarti. – Toshkent, 2020.
4. Ishmuhamedov R., Yo‘ldoshev M. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent, 2017.
6. Xasanboeva O. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
7. Sodiqov A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2019.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA REFLEKSIV FAOLIYATLARNING AHAMIYATI

Xomidova Dilorom Abduraxmonovna,

University of Business and Science,

“Maktabgacha-Boslang ‘ich ta’lim va sport faoliyati kafedrası o‘qituvchi,

Xasanboyeva Navro‘za Dilmurod qizi,

University of Business and Science

K.MT-24-01-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorligini rivojlantirishda refleksiv faoliyatlarning o‘rni va ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan. Bolalarning refleksiv faoliyatlari ularning mustaqil fikrlashi, tasavvur doirasi hamda ijodiy yondashuvini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, refleksiya elementlarini o‘yin, suhbat va ijodiy mashg‘ulotlar orqali tashkil etish usullarining bolalarni har tomonlama rivojiga ijobiy ta’siri yoritilgan. Bundan tashqari pedagoglar uchun refleksiv faoliyatlarni samarali tashkil etish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, ijodkorlik, refleksiya, refleksiv faoliyat, bolalar rivoji, mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur, pedagogik yondashuv, o‘yin faoliyati, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье представлена информация о роли и важности рефлексивных занятий в развитии творческих способностей у детей дошкольного возраста. Рефлексивные занятия способствуют формированию самостоятельного мышления, воображения и творческого подхода у детей. Также подчеркивается положительное влияние методов организации рефлексивных элементов посредством игр, бесед и творческих занятий на всестороннее развитие детей. Кроме того, даны рекомендации для педагогов по эффективной организации рефлексивных занятий.

Ключевые слова: дошкольное образование, творчество, рефлексия, рефлексивная деятельность, развитие ребенка, самостоятельное мышление, творческое мышление, педагогический подход, игровая деятельность, педагогические технологии.

Abstract. This article presents information on the role and importance of reflective activities in developing creative abilities in preschool children. Reflective activities promote independent thinking, imagination, and creativity in children. It also highlights the positive impact of methods for organizing reflective elements through games, conversations, and creative activities on children's comprehensive development. Recommendations for teachers on the effective organization of reflective activities are also provided.

Key words: preschool education, creativity, reflection, reflective activity, child development, independent thinking, creative thinking, pedagogical approach, play activities, pedagogical technologies.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Jamiyatning tezkor rivojlanishi, innovatsion fikrlashga bo‘lgan ehtiyoj bolalarda erta yoshdan boshlab ijodkorlikni shakllantirishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, refleksiv faoliyatlar bolalarning ichki dunyosini anglash va ularning ijodiy imkoniyatlarini ochishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy ta’lim shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab, ta’lim oluvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni muhim vazifa sifatida ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri insonning intellektual va ijodiy rivojlanishida senzitiv bosqich hisoblanadi. Shu bois ushbu davrda refleksiv faoliyatlarni maqsadli tashkil etish

orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini faollashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'limda refleksiya – bu bolaning o'zi bajargan ishiga, his-tuyg'ulariga va orttirgan tajribasiga "ko'zgu" orqali qarashi. Bu yoshdagi bolalar uchun refleksiya murakkab falsafiy jarayon emas, balki "Men nima qildim?", "Bu menga yoqdimi?" va "Yana qanday qilsam bo'lardi?" degan savollarga javob izlashdir.

Refleksiya bolaning ijodiy jarayonini quyidagi yo'nalishlarda boyitadi:

o'z-o'zini anglash: bola o'zining qiziqishlari va qobiliyatlarini tushuna boshlaydi (masalan, "Menga yorqin ranglar bilan ishlash yoqadi");

tanqidiy fikrlash: tayyor qoliplardan qochib, o'z ishiga o'zgartirish kiritishga o'rganadi;

hissiy intellekt: ijodiy jarayondagi muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlikdan kelib chiqadigan hislarini boshqarishni o'rganadi.

Pedagoglar ijodiy mashg'ulotlar davomida quyidagi usullardan foydalanishlari mumkin:

1. "Hissiyotlar daraxti" yoki "Kayfiyat kamalagi". Mashg'ulot yakunida bola o'z ishidan olgan taassurotni ranglar yoki ramzlar orqali ifodalaydi. Bu uning ichki holatini ijodiy mahsulot bilan bog'lashiga yordam beradi.

2. "Mualliflik o'rindig'i". Bola o'zining yaratgan ishini (rasm, loy ishi) tengdoshlariga so'zlab beradi. Bunda u:

- g'oya qanday paydo bo'lganini;
- qaysi qismi eng qiyin bo'lganini;
- natijadan ko'ngli to'lganini tushuntiradi.

3. Interfaol savol-javoblar. Pedagog "To'g'ri qilibsan" degan bahodan qochib, yo'naltiruvchi savollar berishi lozim:

"Agar bu rasmda quyosh bo'lmaganda, hikoyang qanday o'zgarardi?"

"Keyingi safar boshqacha usulda yasab ko'rishni xohlaysanmi?"

Refleksiv muhitda o'sgan bola:

1. Xato qilishdan qo'rqmaydi: Xatoni muvaffaqiyatsizlik emas, balki yangi tajriba deb biladi.

2. Mustaqil qaror qabul qiladi: Boshqalarning nusxasini ko'chirmasdan, o'zining individual uslubini qidiradi.

3. Motivatsiyaga ega bo'ladi: Tashqi rag'batdan ko'ra, ichki qoniqish hissi (ijod zavqi) ustunlik qiladi.

Refleksiv faoliyat – bu jarayonni tashkil etishga qaratilgan pedagogik faoliyat bo'lib, unda bolalar o'z tajribalarini qayta ko'rib chiqadilar va yangi xulosalar chiqaradilar. Bu faoliyat bolaning intellektual yetukligi va ijodiy mustaqilligi o'rta-sidagi ko'prikdir. Agar biz bolani kichikligidan o'z ishini tahlil qilishga o'rgatilsa, u maktab davrida ham, hayotda ham muammolarga ijodiy yechim topadigan shaxs bo'lib yetishadi.

Bolalarda ijodkorlik quyidagi omillar asosida rivojlanadi:

- erkin va qo'llab-quvvatlovchi muhit;
- o'yin faoliyatining to'g'ri tashkil etilishi;

- kattalar tomonidan rag‘batlantirish;
- mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati.

Refleksiv faoliyatlar aynan shu omillarni mustahkamlashga yordam beradi. Masalan, bola o‘z chizgan rasmini tahlil qilganda, u nafaqat natijani, balki jarayonni ham anglay boshlaydi.

Refleksiv faoliyatlar bolalarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, o‘z fikrini erkin ifoda etish, yangi g‘oyalar yaratish ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Bunday faoliyatlar orqali bolalar “men nima qildim?”, “nega shunday qildim?” kabi savollarga javob izlashni o‘rganadilar. Bu esa ularning tafakkur jarayonini faollashtiradi va ijodiy yondashuvni kuchaytiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida refleksiv faoliyatlarni quyidagi usullar orqali amalga oshirish mumkin:

savol-javob usuli: mashg‘ulot yakunida bolalarga o‘z faoliyatini baholashga yordam beruvchi savollar berish;

ijodiy tahlil: rasm, qo‘l mehnati yoki o‘yin natijalarini muhokama qilish;

rol o‘ynash o‘yinlari: bolalarning turli vaziyatlarni qayta ko‘rib chiqishi;

“Men bugun nimani o‘rgandim?” usuli: kun yakunida qisqa refleksiya.

Pedagog refleksiv faoliyatlarni tashkil etishda yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi rolni bajaradi. U bolalarga to‘g‘ri savollar berish, ularning fikrini hurmat qilish va erkin ifoda etishiga imkon yaratishi zarur. Muhimi, bolalarning javoblarini tanqid qilmasdan, ularni rag‘batlantirish orqali ijobiy muhitni shakllantirishdir.

Ijodkorlik psixologiyada yangi va original g‘oyalarni yaratish qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Jean Piaget nazariyasiga ko‘ra, bolalar bilish jarayonida faol subyekt bo‘lib, ular atrof-muhit bilan o‘zaro ta’sir orqali bilimlarni konstruksiya qiladi. Ijodiy faoliyat esa aynan shu konstruktiv jarayonning yuqori bosqichi hisoblanadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda ijodkorlik quyidagi komponentlar orqali izohlanadi: divergent fikrlash (muammoni hal qilishda bir vaqtning o‘zida ko‘plab ijodiy, nostandart va erkin yechimlarni izlashga qaratilgan kognitiv jarayon. Bu usul kutilmagan g‘oyalarni yaratishga yordam beradi va kreativlikni rivojlantiradi).

moslashuvchanlik;

originallik;

elaboratsiya (g‘oyani rivojlantirish).

Refleksiv faoliyatlar ushbu componentlarning shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Refleksiv faoliyatlarni tashkil etishning uch bosqichli modeli taklif etiladi:

1. Motivatsion bosqich – bolani faoliyatga jalb etish. Motivatsion bosqich – bu ta’lim jarayonining boshlang‘ich qismi bo‘lib, uning asosiy maqsadi bolani faoliyatga qiziqtirish va uni dars jarayoniga jalb etishdir. Bu bosqichda o‘qituvchi bolada o‘rganishga ichki ehtiyoj va qiziqish uyg‘otadi.

Bu bosqich quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Bolaning diqqatini jamlash

Qiziqarli savollar yoki muammoli vaziyat yaratish

O‘yin, hikoya, rasm yoki videolar orqali qiziqtirish

Mavzuga oid hayotiy misollar keltirish
Rag'batlantirish va ijobiy muhit yaratish
Natijada bola darsga faol kirishadi, o'rganishga tayyor bo'ladi va keyingi bosqichlarga oson o'tadi.

2. Faoliyat bosqichi – ijodiy topshiriqlarni bajarish; Faoliyat bosqichi – bu ta'lim jarayonining asosiy qismi bo'lib, unda o'quvchi bevosita ishlaydi, ya'ni bilimni amalda qo'llaydi va ijodiy topshiriqlarni bajaradi. Bu bosqichda o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tasavvuri va muammoni hal qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Bu bosqichda quyidagilar amalga oshiriladi:

Ijodiy va amaliy topshiriqlar berish

Muammoli vaziyatlarni yechish

Guruhda yoki juftlikda ishlash

Mustaqil izlanish va fikr yuritish

Yangi g'oyalar yaratish va ularni ifodalash

Natijada o'quvchilar bilimni chuqurroq o'zlashtiradi, tajriba orttiradi va o'z fikrini erkin bayon eta oladi.

3. Refleksiv bosqich – natijani tahlil qilish va baholash. Refleksiv bosqich – bu ta'lim jarayonining yakuniy qismi bo'lib, unda o'quvchilar o'z faoliyati natijalarini tahlil qiladi va baholaydi. Bu bosqich o'rganilgan bilimlarni mustahkamlash hamda o'z-o'zini anglashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu bolalarda tizimli fikrlash va ijodiy o'sishni ta'minlaydi.

Bu bosqichda quyidagilar amalga oshiriladi:

Bajarilgan ishlarni tahlil qilish

O'zini va boshqalarni baholash

Qiyinchiliklar va yutuqlarni aniqlash

"Nimani bildim?", "Nimani o'rgandim?" kabi savollarga javob berish

Kelgusida nimalarga e'tibor berish kerakligini belgilash

Natijada bolalar o'z faoliyatiga tanqidiy yondashishni o'rganadi, xatolaridan xulosa chiqaradi va keyingi o'qish jarayonini yanada samarali tashkil etadi.

Refleksiv faoliyatlar muntazam qo'llanilganda bolalarda quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi:

muammoli vaziyatlarga nisbatan ijodiy yondashuv kuchayadi;

mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati rivojlanadi;

o'z faoliyatini tahlil qilish ko'nikmasi shakllanadi;

Refleksiya jarayonida bola o'z tajribasini qayta ko'rib chiqadi va bu esa yangi bilimlar hosil bo'lishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, refleksiv faoliyatlar maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorligini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Ular bolalarning o'z faoliyatini anglashiga, mustaqil fikrlashiga va yangi g'oyalar yaratishiga yordam beradi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tizimida refleksiv yondashuvni keng joriy etish zarur. Refleksiv faoliyatlar maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorligini rivojlantirishda muhim metodologik vosita hisoblanadi. Ular orqali bolalarda metakognitiv ko'nikmalar, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv shakl-

lanadi. Shu bois maktabgacha ta'lim tizimida refleksiv yondashuvni keng joriy etish ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan zaruratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. *Ilk qadam davlat o'quv dasturi*. – Toshkent, 2022.
2. Nabieva, D., Xasanova, M. – *Maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlar*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
3. Qodirova, F.R. – *Maktabgacha pedagogika*. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
4. Rasulova, M. – *Bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish metodikasi*. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2023.
5. Xomidova, Dilorom Abduraxmonovna *Maktabgacha yoshdagi bolalarning refleksiv kompetensiyalarini o'yin vositasida rivojlantirish* – Qo'qon DPI, "Ilmiy xabarlar" jurnali, 2024 – 2025.
6. Xomidova, D. *Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning refleksiv faoliyatini rivojlantirish* – "Maktabgacha va maktab ta'limi" jurnali, 2025.

© Xomidova Dilorom Abduraxmonovna, 2026

© Xasanboyeva Navro'za Dilmurod qizi, 2026

UO'K: 373.2:159.922.7

**BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK
QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISHNING
INNOVATSION-KREATIV YO'LLARI**

*Ismoilova Sarvinoz Ixtiyorjon qizi,
Qo'qon DU I-bosqich magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklar, ularning pedagogik sabablari va ularni bartaraf etishning samarali yo'llari ko'rib chiqilgan. Maqolada bolalar nutqini rivojlantirishning asosiy pedagogik tamoyillari, pedagogik ta'sir usullari va amaliy tavsiyalar ilmiy asosda tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, nutq rivojlanishi, pedagogik yondashuv, nutq qiyinchiliklari, artikulyatsiya, lug'at boyligi, bog'lanishli nutq.

Аннотация. В данной статье рассматриваются трудности в развитии речи у детей дошкольного возраста, их педагогические причины и эффективные пути их устранения. В статье на научной основе проанализированы основные педагогические принципы развития речи детей, методы педагогического воздействия и практические рекомендации.

Ключевые слова: дошкольный возраст, развитие речи, педагогический подход, речевые трудности, артикуляция, словарный запас, связная речь.

Abstract. This article examines the difficulties in speech development among preschool-age children, their pedagogical causes, and effective ways to overcome them. The article scientifically analyzes the basic pedagogical principles of developing children's speech, methods of pedagogical influence, and practical recommendations.

Keywords: preschool age, speech development, pedagogical approach, speech difficulties, articulation, vocabulary, coherent speech.

Bolaning nutqi uning aqliy va ijtimoiy rivojlanishining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Maktabgacha tarbiya yoshida – 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrda

– nutq jadal sur'atda rivojlanadi. Bu davrda yuzaga keladigan nutq qiyinchiliklari nafaqat bolaning o'quv faoliyatiga, balki uning ijtimoiylashuviga va psixologik salomatligiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, maktabgacha yoshdagi bolalarning 15 – 20 foizida nutq rivojlanishida u yoki bu darajada qiyinchiliklar kuzatiladi. Ushbu ko'rsatkich ta'lim tashkilotlarida nutq rivojlantirishga yo'naltirilgan maqsadli pedagogik faoliyatni amalga oshirishni taqozo etadi.

Maqolaning maqsadi – maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishdagi asosiy qiyinchiliklarni pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish va ularni bartaraf etishning innovatsion hamda samarali yo'llarini aniqlashdan iborat. Zamonaviy pedagogikada kreativ yondashuvlar va innovatsion metodlarning ahamiyati tobora ortib borayotgan bir sharoitda ushbu masala alohida dolzarblik kasb etadi.

Nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklarning turlari va pedagogik sabablari. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklar turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Pedagogik amaliyotda quyidagi qiyinchilik turlari ko'proq uchraydi:

- Tovush talaffuzidagi nuqsonlar (dyslaliya): bolaning ba'zi tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishi yoki ularni o'tkazib yuborishi;
- Lug'at boyligining yetarli rivojlanmaganligi: faol lug'atning kamsoni yoki so'zlarni noto'g'ri qo'llash;
- Bog'lanishli nutqning shakllanmaganligi: fikrni ketma-ket va mantiqiy tarzda ifodalay olmaslik;
- Nutqning sur'at va ritmidagi buzilishlar: duduqlanish, tez yoki juda sekin gapirishni o'z ichiga oladi;
- Grammatik tuzilishning buzilishi: so'zlarni to'g'ri kelishikda, vaqt va shaxsda qo'llay olmaslik.

Nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklarning pedagogik sabablariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Birinchidan, tarbiyachilar tomonidan nutq rivojlantirishga etarlicha e'tibor berilmaslik. Ba'zi tarbiya tashkilotlarida nutq faoliyatlari muntazam o'tkazilmaydi yoki rasmiylashtirilgan tarzda olib boriladi. Bu holat bolalarda nutq faoliyatiga bo'lgan motivatsiyani pasaytiradi.

Ikkinchidan, oilaviy muhitda nutqiy muloqotning etishmasligi. Ota-onalar bilan sifatli verbal muloqotdan mahrum bo'lgan bolalarda lug'at boyligi sekinroq shakllanadi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, erta bolalikda ota-onalar bolaga qancha ko'p so'zlashlari, uning keyinchalik nutq rivojlanishi shuncha yaxshi bo'lishi kuzatilgan.

Uchinchidan, haddan tashqari raqamli qurilmalar ta'siri. Zamonaviy sharoitda ko'plab bolalar jonli muloqot o'rnini egallagan smartfon va planshetlarga haddan tashqari bog'liq bo'lib qolmoqda. Bu esa nutqning interaktiv rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq qiyinchiliklarini bartaraf etishning pedagogik yo'llari. Nutq qiyinchiliklarini bartaraf etish majmuaviy pedagogik yondashuvni talab etadi. Quyida asosiy pedagogik yo'nalishlar ko'rib chiqiladi.

Rivojlantiruvchi nutq muhitini yaratish. Pedagog bolalar uchun boyitilgan nutqiy muhit yaratishi lozim. Innovatsion pedagogik yondashuv asosida qurilgan rivojlantiruvchi muhit bolaning kreativ fikrlashini ham rag‘batlantiradi. Bunga quyidagilar kiradi: xonada tasvirli kitoblar, lug‘atli o‘yinlar, nutq ko‘rgazmali qurollar joylash; ertalabki doira suhbatlari orqali bolalarning o‘z fikrini erkin va ijodiy ifodalashiga sharoit yaratish; savollar-javoblar o‘yinlari orqali faol muloqotni rag‘batlantirish.

Artikulyatsion gimnastika va tovush mashqlari. Tovush talaffuzidagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda maqsadli artikulyatsion mashqlar alohida ahamiyatga ega. Har kuni 5 – 10 daqiqa davomida o‘tkaziladigan artikulyatsion gimnastika bolaning til, lab va jag‘ mushaklarini mustahkamlaydi va to‘g‘ri tovush hosil qilishga yordam beradi. Bunday mashqlar o‘yin shaklida o‘tkazilganda bolalar ularni zavq bilan bajaradilar.

Lug‘atni boyitishga yo‘naltirilgan faoliyat. Bolaning faol va passiv lug‘atini kengaytirish uchun quyidagi innovatsion pedagogik usullar samarali hisoblanadi: mavzuli suhbatlar va hikoya tuzish faoliyatlari; ekskursiyalar va kuzatishlar asosida yangi so‘zlarni o‘rganish; she‘rlar, topishmoqlar, ertaklar orqali so‘z boyligini oshirish; kreativ didaktik va rolli o‘yinlar vositasida so‘zlarni amaliy qo‘llash. Kreativlikni rag‘batlantiradigan topshiriqlar – masalan, boladan o‘z ertakini o‘ylab topishni so‘rash – ham lug‘at boyligini tezda oshirishda yuqori samara beradi.

Bog‘lanishli nutqni rivojlantirish. Bolalar bog‘lanishli nutqini shakllantirish uchun quyidagi metodlar qo‘llanilishi tavsiya etiladi: rasmlarga qarab hikoya tuzish; ertak va voqealarni qayta so‘zlash (retelling); bir-biriga savollar berish va javoblash o‘yinlari; dramatizatsiya va teatr o‘yinlari orqali muloqotni boyitish.

Oila bilan hamkorlik. Pedagogik ta‘sirning samaradorligi ko‘p jihatdan oila bilan munosib hamkorlik o‘rnatishga bog‘liq. Tarbiyachilar ota-onalarga quyidagi tavsiyalarni berishlari maqsadga muvofiq: kunlik o‘qish odatini shakllantirish; bolaning gapiga diqqat bilan quloq solish va uni to‘ldirish; uy sharoitida nutq mashg‘ulotlari va o‘yinlarini o‘tkazish; logoped mutaxassisiga murojaat qilish zarurligini vaqtida aniqlash.

XULOSA. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishidagi qiyinchiliklar pedagogik jihatdan yechimini topadigan muammolar sirasiga kiradi. Nutq rivojlanishidagi kamchiliklarni erta aniqlash, maqsadli pedagogik yondashuv va oila bilan hamkorlik bu muammolarni muvaffaqiyatli bartaraf etish imkonini beradi.

Tarbiyachining asosiy vazifasi – har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda qulay nutqiy muhit yaratish, muntazam va qiziqarli faoliyatlar orqali nutqni rivojlantirishdir. Shuningdek, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari logoped mutaxassislari bilan chambarchas hamkorlik qilishi nutq qiyinchiliklarining oldini olish va ularni bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelgusida ushbu yo‘nalishda raqamli innovatsiyalar, interaktiv dasturlar va kreativ pedagogik texnologiyalarning nutq rivojlantirishdagi o‘rnini o‘rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xususan, sun‘iy intellekt asosidagi innovatsion ilovalar va gamifikatsiya usullari bolalarda nutq rivojlantirishning yangi imkoniyatlarini ochib berishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. Myshleniye i rech. – Moskva: Labirint, 2023. – 352 b.
2. Elkonin D.B. Razvitiye rechi v doshkolnom vozraste. – Moskva: Pedagogika, 2021. – 117 b.
3. Filicheva T.B., Chirkina G.V. Ustranenie obshhego nedorazvitiya rechi u detey doshkolnogo vozrasta. – Moskva: Ayris-press, 2022. – 224 b.
4. Hart B., Risley T.R. Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children. – Baltimore: Brookes, 2020.
5. O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2023.
6. Matchanova Z.J. Bolalar nutqini rivojlantirishda innovatsion metodlar. // Pedagogika va psixologiya. – 2024. – №3. – B. 45 – 51.
7. Xoliqova M.N. Kreativ pedagogika asosida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish. // Xalq ta'limi. – 2023. – №2. – B. 31 – 38.
8. Rahimova D.A. Raqamli innovatsiyalar va maktabgacha ta'limda nutq rivojlantirish muammolari. // Zamonaviy ta'lim. – 2024. – №1. – B. 18 – 25.

© *Ismoilova Sarvinoz Ixtiyorjon qizi*, 2026

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA EKOLOGIK TA'LIM OLIB BORISHNING IJOBIY AHAMIYATI

Alimdjanov F.N.,

*University of Business and Science
Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va Sport
faoliyati kafedrası o'qituvchisi*

Jabbarova N.I.,

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'limni tashkil etishning mazmuni, metodlari va uning bolalarga o'rgatilishi, bolalar rivijalanishidagi ahamiyati va ijobiy ta'sirlari tahlil qilinadi. Ekologik ta'lim orqali bolalarda tabiatga nisbatan ongli munosabat, tabiat resurslaridan foydalanish tartiblari, ularni asrab avaylash hamda ekologik madaniyat va mas'uliyat hissi shakllanishi ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik tarbiyaning o'rni va ahamiyati, samarali yo'llari hamda pedagogik shart-sharoitlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ekologik ta'lim, maktabgacha ta'lim, ekologik madaniyat, tabiatga munosabat, ekologik tarbiya, barqaror rivojlanish, vatanparvarlik, tabiat, tabiiy resurslar, bolalar tarbiyasi, atrof-muhit muhofazasi.

Аннотация. В данной научной статье анализируются содержание, методы организации экологического образования в дошкольных образовательных организациях, его преподавание детям, его значение и положительное влияние на развитие детей. Через экологическое образование научно рассматриваются вопросы формирования у детей осознанного отношения к природе, порядка использования природных ресурсов, их сохранения, а также формирования экологической культуры и чувства ответственности. Также рассматриваются роль и значение экологического образования для детей дошкольного возраста, эффективные методы и педагогические условия.

Ключевые слова: экологическое образование, дошкольное образование, экологическая культура, отношение к природе, экологическое воспитание, устойчивое развитие, патриотизм, природа, природные ресурсы, воспитание детей, охрана окружающей среды.

Abstract. *This scientific article analyzes the content, methods of organizing environmental education in preschool educational organizations, its teaching to children, its importance and positive effects on the development of children. Through environmental education, the formation of a conscious attitude towards nature in children, the procedures for using natural resources, their preservation, and the formation of an ecological culture and sense of responsibility are scientifically covered. The role and importance of environmental education for preschool children, effective ways and pedagogical conditions are also considered.*

Keywords: *environmental education, preschool education, ecological culture, attitude to nature, ecological upbringing, sustainable development, patriotism, nature, natural resources, child education, environmental protection.*

Kirish. Bugungi kunda global ekologik muammolar – iqlim o'zgarishi, havoning ifloslanishi, suv resurslarining kamayishi kabi masalalar insoniyat oldida dolzarb vazifalarni qo'yimoqda. Ushbu muammolarni hal etishda ekologik ongli jamiyatni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ekologik ong esa, avvalo, bolalikdan shakllanadi. Shu bois maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'limni yo'lga qo'yish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar – bu dunyoni yangi o'rganayotgan, sezgir va qiziquvchan yosh toifasidir. Aynan shu davrda ularda tabiatga mehr, uni asrash hissi shakllantirilsa, kelajakda ekologik madaniyatli shaxs yetishib chiqadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Ekologik ta'lim tushunchasi va uning mazmuni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kichik, o'rta va katta guruh tarbiyalanuvchilarida ekologik ta'lim tarbiyani to'g'ri va samarali tashkil qilish, ularda mashg'ulotlarni muntazamlilik va izchillik tamoyili asosida olib boorish maqsadga muvoviq. **Ekologik ta'lim** – bu inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish, atrof-muhitni asrash va undan oqilona foydalanishga yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va qadriyatlarni shakllantirish jarayonidir.

Maktabgacha ta'lim tizimida ekologik ta'lim bir qator yo'nalishlarni o'z ichiga olib ular quyidagicha ifodalanadi:

- Tabiat hodisalari bilan tanishtirish-tongning otishi, quyoshninig chiqishi, qushlar uchushi, shamolning esishi, yomg'ir va qorning yog'ishi, chaqmoq chaqishi va boshqa bir qator hodisalar misolida;

- O'simlik va hayvonot dunyosini o'rganish, o'simliklarning o'sishi, gullashi, changlanishi, meva tugushi, hayvonot dunyosi bilan tanishish, yashash tarzi oziqlanishi, ularni parvarishlash, fiziologik, morfologik va xulq atvor xususiyatlari kabi ko'plab malumotlar bilan tanishtirish;

- Atrof-muhitni asrash tushunchalarini singdirish jarayoni haqida to'liq malumotlar berish, atrof muhitni asrab avaylash uni qadriga yetish, vatanparvarlik, tabiat haqida qayg'urush, toza havo, suv, tabiiy resurslardan to'g'ri va samarali foydalanish kabi hislatlarni qalbida shakllantirishdan iborat;

- Ekologik xulq-atvorni shakllantirish maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchi bolalarda ekologik xulq atvor bu avvalo oiladan shakllanadi zero dono xalqimiz "Qush uyasida ko'rganini qiladi"deb bejizga aytmagan. Shunday ekan bolajonlarimizni ekologik ta'lim tarbiya bilan avvalo oilada so'ng maktab-

gacha ta'lim tashkilotlarida, qolaversa doimiy uzluksiz ta'limda davom etishini ta'minlash zarur.

❖ Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyaning ahamiyati maktabgacha ta'lim davri shaxsning asosiy sifatleri shakllanadigan muhim bosqichdir. Ekologik ta'limning ijobiy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- Ekologik ong va tafakkurni rivojlantiradi bolalar tabiatdagi bog'liqliklarni tushunishni boshlaydi. Masalan, suvning ahamiyati, daraxtlarning havoni tozalashi kabi tushunchalar ongida shakllanadi. Bolalar tabiatga mehr va ehtiyotkorlikni tarbiyalaydi, suvlarni iflos qilmaslik, o'zlari chiqargan turli chiqindilarni o'zlari belgilangan joyga bartaraf etishni, tabiat go'zalliklaridan estetik zavq olishni, gullarni uzmaslik, hayvonlarga ozor yetkazmaslik kabi turli xatti-harakatlarni o'zlashtiradi.

❖ Estetik didni rivojlantiradi tabiat go'zalligini his qilish orqali bolalarda estetik qarashlar shakllanadi. Ekologik ta'limni tashkil etish metodlari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'limni samarali tashkil etish uchun quyidagi metodlardan foydalaniladi:[1]

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kuzatish metodi – bolalar tabiatdagi o'zgarishlarni bevosita kuzatadi: Ayni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar bilan olib biriladigan kuzatish metodi sayr va ekskursiyalarda tashkil etiladi. Kuzatishlar ikki turda bo'lib uzoq muddatli va qisqa muddatli kuzatuvlarga bo'linadi. Bunda bolajonlar fasllar almashinuvi, o'simliklarning o'sishi va boshqalarni, tabiatda sodir bo'layotgan voqea hodisalarni kuzatadilar va ularni taxlil qilib tabiat haqidagi ilmiy dunyoqarashlari shakllanadi.

❖ **Amaliy faoliyat** – gul ekish, daraxt parvarishlash, suv quyish orqali bolalar ekologik ko'nikmalar, ulardagi o'garishlarni xis qilishga, mexnat faolligi, jismoniy harakatlari, qo'l matorikalari rivojlanishiga ega bo'ladi. Mas'uliyat hissini shakllantiradi masalan, gulga suv quyish, tabiatni toza saqlash kabi oddiy amallar orqali bolalarda javobgarlik paydo bo'ladi.

Didaktik o'yinlar – "Tabiatni asraymiz", "Qaysi hayvon qayerda yashaydi?" kabi o'yinlar orqali bilim mustahkamlanadi, bu didaktik o'yinlarning mahiyati shundaki bolalarni aqliy rivojlantiradi, jismoniy faol bo'lishga undaydi, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini oshiradi, fikrlash, munozara, tortishuv, muhokama va idrok kabi qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi.[3]

Suhbat va hikoyalar – Tabiat haqida ertak va hikoyalar bolalarning tasavvurini kengaytiradi. Bolalarni sayr va ekskursiya, tajribalardan so'ng ular bilan suhbatlar o'tkazish, ularga ertak va hikoyalar aytib berish juda muhim hisoblanadi. Bolalarda nutq, xotira, tafakkur, idrok, odob-axloq, kirishuvchanlik, ijtimoiy muhitga mostlashuvchan bo'lishga katta xissa qo'shadi.[2]

Ekskursiyalar – Bog', park va tabiat qo'yniga sayohatlar bolalarning ekologik bilimlarini mustahkamlaydi. Bolalarda atrof muhitga e'tiborli bo'lishi, ilmiy dunyoqarash, o'z o'lkasi haqida tasavvur va tushunchalarni shakllantiradi, shuningdek, tabiatga mexr muhabbat, Vatanparvarlik tuyg'ularini komil inson sifatida tarbiyalashga imkon beradi.

❖ Ekologik ta'limni samarali tashkil etish shartlari – ekologik ta'lim samaradorligi quyidagi shartlarga bog'liq:

✓ Tarbiyachining ekologik bilim darajasi chuqur, keng va ko'lamli bo'lishi, o'zining tabiat haqidagi bilim, malaka, ko'nikmalari yatarli bo'lishi lozim.

✓ Ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o'quvchlarni mashg'ulotlarda faol ishtirok etishi, qiziqishlarini oshirish, aqliy va ahloqiy sifatlarini rivojlantirish lozim.[4]

✓ Ota-onalar bilan hamkorlik – bu jarayon tarbiyachining izlanuvchanligi, jonkuyar, fidoiy, bolalarning odob axloqiga befarq bo'lmasligi bois ota-onalar bilan doimiy hamkorlikda ish olib boorishi lozim.

✓ Ekologik muhit yaratish (gullar, kichik bog'lar) – maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekoburchaklar, tabiiy markaz, ekoso'qmoqlar tashkil etib bolalarda tabiatni o'rganishlariga qulay shart sharoit hosil qilish lozim.

✓ Bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachi turli ekologik ta'lim tarbiyaga oid mashg'ulotlarni olib borar ekan bolalarni qabul qilish, idrok qilish, jismoniy faolligini hamda bajara olish xususiyatlarini inobatga olib, bola yoshiga mos guruhlar (kichik, o'rta, katta) kesimida taqsimlash lozim.

❖ Ekologik ta'limning jamiyat rivojida o'rni – ekologik ta'lim nafaqat shaxs, balki jamiyat rivojiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Yosh avlodni tabiatga, ekologiyaga, tabiiy resurslarga, o'simlik va hayvonot dunyosiga mexr muhabbatli, bir so'z bilan aytganda ekologik madaniyatli avlod bo'lishini ta'minlash:

➤ Tabiiy resurslardan oqilona foydalanadi – yer, suv, havo, o'simlik va hayvonot dunyosini asrab avaylash, ularga insoniy munosabatda bo'lish kabi ko'nimalarini shakllantirish.

Yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda ekologik ta'limni aynan maktabgacha yoshdagi bosqichdan boshlash strategik ahamiyatga ega va u o'zining ijobiy natijadorligiga ega bo'ladi.[4]

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'limni yo'lga qo'yish bolalarda tabiatga ongli munosabatni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Bu jarayon orqali bolalarda ekologik madaniyat, mas'uliyat va tabiatga mehr hissini uyg'otib rivojlantiradi. Ekologik ta'limning samarali tashkil etilishi esa kelajakda ekologik muammolarni hal qila oladigan ongli jamiyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. "Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi".
2. To'xtayeva G. "Maktabgacha pedagogika asoslari".
3. Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi bo'yicha materiallar.
4. UNESCO – Environmental Education.

MAKTABGACHA TA'LIMDA RAQAMLI PEDAGOGIKA, INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA KREATIV RIVOJLANTIRUVCHI YONDASHUHLAR

Turgunova Marguba

Annotatsiya. Maktabgacha ta'lim bolaning har tomonlama rivojlanishining asosiy bosqichi bo'lib, unda raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar va kreativ yondashuvlar o'quv-tarbiya jarayonini zamonaviy talablarga moslashtirishga xizmat qiladi. Ushbu maqola raqamli pedagogikaning mohiyatini, innovatsion texnologiyalarning (interaktiv planshetlar, AR/VR, AI asosidagi o'yinlar, multimedia) va kreativ rivojlantiruvchi yondashuvlarning (play-based, project-based, problem-based pedagogika) maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'sirini ilmiy faktlar asosida tahlil qiladi. Metodlar: 2020 – 2026 yillardagi xalqaro va milliy manbalar (OECD, UNESCO, Springer scoping review, O'zbekiston ta'lim qo'llanmalari) bo'yicha sistematik sharh. Natijalar: raqamli vositalar bolalarning kreativ fikrlash, muammo hal qilish va ijtimoiy ko'nikmalarini oshiradi, ammo haddan tashqari ekran vaqti diqqat va jismoniy faollikka salbiy ta'sir qilishi mumkin. O'zbekistonda innovatsion texnologiyalarni joriy etish (Eduten, interaktiv darsliklar) ijobiy natijalar bergan. Muhokamada muallifning mustaqil fikrlari: raqamli pedagogikani milliy an'analar (ertaklar, o'yinlar) bilan birlashtirish orqali bolalarning kreativligini samarali rivojlantirish mumkin. Xulosa: raqamli va kreativ yondashuvlar maktabgacha ta'lim sifatini oshiradi, ammo o'qituvchilar malakasi va muvozanatni saqlash zarur.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, maktabgacha ta'lim, innovatsion texnologiyalar, kreativ rivojlantirish, play-based pedagogika, O'zbekiston.

Kirish (Introduction)

Maktabgacha ta'lim (3 – 7 yosh) bolaning kognitiv, emotsional, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishida hal qiluvchi davr hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar hayotning ajralmas qismiga aylanganligi sababli, pedagogika ham raqamli transformatsiyaga duch kelmoqda. Raqamli pedagogika – bu texnologiyalarni bolaning rivojlanishiga mos ravishda, o'yin va ijodkorlikni qo'llab-quvvatlovchi tarzda qo'llashdir.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalar (interaktiv planshetlar, augmented reality – AR, virtual reality – VR, sun'iy intellekt asosidagi o'yinlar) bolalarning kreativ fikrlashini oshiradi. Masalan, Springer jurnalidagi scoping review (2024) maktabgacha raqamli pedagogikada play-based, cooperative, project-based va problem-based yondashuvlar asosiy profil ekanligini tasdiqlaydi. Bu yondashuvlar bolalarni passiv iste'molchidan faol ijodkorga aylantiradi.

O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va maktabgacha ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi doirasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish (multimedia, interaktiv darsliklar, Eduten platformasi) dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Biroq, raqamli vositalarni noto'g'ri qo'llash ekran vaqti ortishi, diqqat tarqalishi va jismoniy faollikning pasayishiga olib kelishi mumkin (OECD hisobotlari).

Ushbu maqolaning maqsadi – maktabgacha ta'limda raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar va kreativ rivojlantiruvchi yondashuvlarning o'zaro bog'liqligini ilmiy faktlar asosida ochib berish, ijobiy va salbiy tomonlarini tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Maqola IMRAD tuzilmasiga mos

ravishda yozilgan bo‘lib, muallifning mustaqil fikrlari muhokama bo‘limida keltirilgan. Ushbu mavzu maktabgacha tarbiyachilar, pedagogika talabalari va ta‘lim siyosatchilariga foydali bo‘ladi.

Materiallar va usullar (Methods)

Ushbu ish adabiyotlarning keng qamrovli sistematik sharhi shaklida o‘tkazildi. Qidiruv 2020 – 2026 yillarda Google Scholar, Springer, OECD, UNESCO, ERIC va O‘zbekiston milliy manbalarida “digital pedagogy preschool”, “innovative technologies early childhood”, “creative development approaches ECE”, “raqamli pedagogika maktabgacha ta‘lim”, “kreativ rivojlantirish innovatsion texnologiyalar” kalit so‘zlari bo‘yicha amalga oshirildi. Tanlangan manbalar: scoping reviewlar (Li et al., 2024), meta-tahlillar, xalqaro hisobotlar (OECD Digital Education Outlook 2026) va O‘zbekiston o‘quv-uslubiy qo‘llanmalari. Tanlov mezonlari: ilmiy ishonchlilik, maktabgacha yosh konteksti va ochiq manbalar. Ma‘lumotlar sintetik tarzda tahlil qilindi: raqamli vositalar, innovatsion texnologiyalar va kreativ yondashuvlarning ta‘siri guruhlandi. Faqat tasdiqlangan faktlar ishlatildi.

Natijalar (Results)

1. Raqamli pedagogikaning mohiyati va maktabgacha ta‘limdagi o‘rni

Raqamli pedagogika – texnologiyalarni bolaning rivojlanishiga mos, o‘yin va ijodkorlikni qo‘llab-quvvatlovchi tarzda qo‘llashdir. Scoping review (Li et al., 2024) ga ko‘ra, maktabgacha raqamli pedagogikada to‘rt asosiy profil mavjud: play-based (o‘yinga asoslangan), cooperative/collaborative (hamkorlikdagi), project-based (loyihaga asoslangan) va problem-based (muammoga asoslangan) pedagogika. Bu yondashuvlar bolalarni markazga qo‘yadi va konstruktivist nazariyaga asoslanadi.

Innovatsion texnologiyalar orasida interaktiv planshetlar, AR (augmented reality) ilovalari, VR tajribalari va AI asosidagi o‘yinlar ajralib turadi. Masalan, digital storytelling bolalarning til rivojlanishi va kreativligini oshiradi, basic coding o‘yinlari esa mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

2. Innovatsion texnologiyalar va ularning ta‘siri

Innovatsion texnologiyalar bolalarning STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, touchscreen o‘yinlari muammo hal qilish va kreativlikni oshiradi (Zhang et al., 2025). O‘zbekistonda innovatsion ta‘lim texnologiyalari qo‘llanmasi (2024) Nearpod, iSpring Suite kabi vositalarni tavsiya qiladi: ular interfaol taqdimotlar, viktorinalar va multimediali kontent yaratishga yordam beradi.

Kreativ rivojlantiruvchi yondashuvlar bilan birgalikda texnologiyalar bolalarning ijodiy ifodasini kuchaytiradi. Masalan, digital games bolalarning chizish innovatsiyasi va hikoya yaratish qobiliyatini sezilarli yaxshilaydi ($P < 0.001$).

3. Kreativ rivojlantiruvchi yondashuvlar va integratsiya

Kreativ yondashuvlar (play-based, project-based) bolalarning tabiiy qiziqishlariga asoslanadi. Raqamli vositalar bilan birlashtirilganda ular yanada samarali bo‘ladi: masalan, QR-kodli tabiat yurishlari yoki Bee Bot robotlari bilan abstrakt san‘at mashqlari. Bu bolalarda hamkorlik, kommunikatsiya va kreativlikni rivojlantiradi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalarni joriy etish mental arifmetika, multimedia va interaktiv darsliklar orqali amalga oshirilmoqda, bu bolalarning maktabga tayyorgarligini oshiradi.

Muhokama (Discussion)

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, raqamli pedagogika va innovatsion texnologiyalar maktabgacha ta'limda katta imkoniyatlar yaratadi, kreativ rivojlantirishni kuchaytiradi. Biroq, ekran vaqti muvozanatini saqlash, raqamli tengsizlikni bartaraf etish va o'qituvchilar malakasini oshirish zarur.

Muallifning mustaqil fikrlari (Turgunova Marguba): Ilmiy faktlarga asoslanib, men quyidagilarni ta'kidlayman. O'zbekiston maktabgacha ta'limida raqamli pedagogikani milliy qadriyatlar (o'zbek ertaklari, milliy o'yinlar, an'anaviy qo'shiqlar) bilan birlashtirish juda samarali bo'ladi. Masalan, digital storytelling ni o'zbekcha ertaklar bilan bog'lash bolalarda nafaqat kreativlik, balki ma'naviy va vatanparvarlik tuyg'ularini ham rivojlantiradi. Ikkinchidan, innovatsion texnologiyalarni joriy etishda "human-in-the-loop" yondashuvini qo'llash – ya'ni tarbiyachi bolaning ijodiy jarayonini boshqarishi kerak, texnologiya esa yordamchi vosita bo'lishi lozim. Bu bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini zaiflashtirmaydi. Uchinchidan, qishloq va shahar farqini bartaraf etish uchun bepul interaktiv ilovalar va o'qituvchilar uchun treninglar tashkil etish zarur. Men optimistman: agar raqamli va kreativ yondashuvlarni muvozanatli qo'llasak, O'zbekiston maktabgacha ta'limi bolalarni kelajak hayotiga to'liq tayyorlaydi va ularning kreativ potensialini ochadi. Bu nafaqat ta'lim, balki jamiyatning ijodiy taraqqiyoti uchun muhimdir.

Cheklovlar: Sharh asosan ikkilamchi manbalarga asoslangan; O'zbekistonda ko'proq empirik tadqiqotlar o'tkazish tavsiya etiladi.

Xulosa (Conclusion)

Maktabgacha ta'limda raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar va kreativ rivojlantiruvchi yondashuvlar bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi. Ilmiy dalillar va mustaqil tahlil shuni ko'rsatadiki, texnologiyalarni o'yin va ijodkorlik bilan birlashtirish ta'lim sifatini oshiradi. O'zbekistonda milliy kontekstga moslashtirilgan kompleks dasturlar orqali bu yondashuvlarni samarali joriy etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

- Li H. et al. Early Childhood Digital Pedagogy: A Scoping Review. Early Childhood Education Journal, 2024.
- OECD. Digital Education Outlook, 2026.
- UNESCO. AI and the Future of Education, 2026.
- O'zbekiston Respublikasi Ta'limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va vositalari. Toshkent, 2024.
- Zhang W. et al. Impact of digital games on early creative expression. 2025.
- Behnamnia N. et al. Digital game-based learning and creativity in young children. Thinking Skills and Creativity, 2020 – 2025.
- Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalar asosida mental arifmetika. Modern Science and Research, 2024.
- UNICEF & UNESCO. Educational Technology in Uzbek Preschool, 2025.

II SHU'BA. BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV VA ZAMONAVIY O'QITISH STRATEGIYALARI

СЕКЦИЯ 2. КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД И СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К ПРОФИЛАКТИКЕ ЦИФРОВОГО АУТИЗМА У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

*Воронина Людмила Валентиновна,
ФГАОУ ВО Уральский государственный
педагогический университет,
заведующий кафедрой, д-р пед. наук, профессор*

Annotatsiya. Maqolada yosh o'quvchilarda raqamli autizm muammolari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning ta'lim rivojlanishiga ta'sirini o'rganish natijalari, shuningdek, tashkiliy choralar, pedagogik strategiyalar va ota-onalar bilan ishlashni o'z ichiga olgan raqamli autizmning oldini olishga kompleks yondashuv aniqlandi.

Kalit so'zlar: raqamli autizm, boshlang'ich maktab, ta'lim jarayoni, profilaktikaga kompleks yondashuv, raqamli texnologiyalar, raqamli gigiena.

Аннотация. В статье проанализирована проблема цифрового аутизма у младших школьников. Представлены результаты исследования влияния цифровых технологий на развитие обучающихся, а также раскрыт комплексный подход к профилактике цифрового аутизма, включающий организационные меры, педагогические стратегии и работу с родителями.

Ключевые слова: цифровой аутизм, начальная школа, образовательный процесс, комплексный подход к профилактике, цифровые технологии, цифровая гигиена.

Abstract. The article analyzes the problems of digital autism in primary school students. The results of the study of the influence of digital technologies on the development of students are presented, and a comprehensive approach to the prevention of digital autism is revealed, including organizational measures, pedagogical strategies, and work with parents.

Keywords: digital autism, primary school, educational process, comprehensive approach to prevention, digital technologies, digital hygiene.

Цифровизация всех сфер человеческой деятельности признана новым вектором развития государства и общества. Она стала неотъемлемой частью как профессиональной, так и повседневной жизни, формируя навыки, необходимые в XXI веке. С введением термина «цифровой» возник целый ряд новых, но уже широко употребляемых терминов, таких как цифровые технологии, цифровые ресурсы, цифровая безопасность, цифровая образовательная

среда, цифровая экосистема, цифровая трансформация, цифровые навыки, цифровой профиль, цифровая коммуникация, цифровая грамотность и др.

Распространение цифровых технологий коренным образом изменило практически все аспекты нашей жизни, включая коммуникацию, работу, досуг, организацию повседневной жизни и способы получения знаний и информации. Это, в свою очередь, трансформировало наше мышление и поведение. Цифровизация с одной стороны, способствовала положительному технологическому развитию общества; с другой стороны, она породила множество противоречий и сложностей в морально-этических, нравственных и ценностных ориентирах человека в условиях «цифрового общества».

Одним из тревожных явлений, возникших на фоне повсеместной цифровизации, является «цифровой аутизм», который проявляется в снижении социальных навыков, ухудшении способности к коммуникации и зависимости от цифровых технологий, появление феномена «цифровой изоляции» [7]. Дети и подростки сегодня растут в окружении цифровых технологий, которые являются для них естественной средой. Однако это не означает, что они изначально обладают необходимыми навыками для ответственного и эффективного использования этих технологий,

По данным исследования «Лаборатории Касперского» от 2022 года¹, 79% юных пользователей не мыслит своей жизни без цифровых устройств. Занятые домашними делами родители часто дают ребёнку мобильный телефон или планшет. По данным аналитики МТС от 2025 года², первые гаджеты попадают в руки детей в среднем с 5 лет, а личное устройство с SIM-картой появляется у большинства к 6 – 8 годам.

Таким образом, мозг ребёнка развивается в цифровой среде, а должен развиваться в естественных условиях. Исследования [1, 3, 5, 6 и др.] подтверждают, что чрезмерное экранное время может негативно влиять на речевое развитие, физическую активность, сон и социальные навыки детей. В частности, исследование 2023 года [4] показало, что у детей, проводящих перед экраном более 86 минут в день, наблюдается замедление роста словарного запаса. Эксперты объясняют это просто: гаджеты крадут время у живого общения, которое необходимо для освоения языка. Кроме того, у «экранных» детей в два раза чаще возникают проблемы с поведением и эмоциями.

В нашей современной реальности множество услуг уже доступно в онлайн-формате, и школьники уже знают, что такое дистанционное обучение. При этом сам человек претерпевает изменения – живое общение становится для многих обременительным. В отличие от взрослых, которые еще помнят мир без цифровых технологий, современные дети «рождаются со смартфоном в руках». Какие же отличия современных школьников от их ровесников, которые учились 20 – 30 лет назад?

Дети сейчас проводят больше времени дома и реже выходят на улицу. Часто приходится уговаривать их пойти на прогулку. Физическая активность,

¹ <https://www.novostiitkanala.ru/news/detail.php?ID=167861>

² <https://www.rbc.ru/life/news/683d43399a79475d23e3ccb2>

общение с близкими и продуктивная деятельность все больше уступают место экрану компьютера. Играть в совместные подвижные игры дети не умеют. Они теряют навык командного взаимодействия, лишившись общения на площадках и во дворах. Понятия дружбы и общения меняются: «друзьями» теперь часто называют виртуальных собеседников, и количество друзей определяется количеством подписчиков в социальных сетях, которых можно в любой момент удалить. Когда у ребят возникают конфликты с ровесниками, они не знают, как действовать, поскольку виртуальный мир не сопоставим с реальностью. Кибермания достигает масштабов эпидемии и растет с пугающей быстротой.

Таким образом, мы видим, что в настоящее время, процесс общения перешел в интернет, социальные сети. Человек почти полностью перестал жить в естественном мире, а ребенок перестал нуждаться в другом человеке как носителе информации. Не только объекты, которые нас окружают, являются искусственными, но и общение с субъектами, с другими людьми тоже приобретает искусственный характер. То есть сегодня ребенок живет в дважды искусственном мире. Как следствие – снижение социальной ответственности, неумение управлять конфликтами, несформированность навыков построения межличностных отношений, легкость принятия необдуманных решений. В данном случае речь идет о «цифровой зависимости» и «цифровом слабоумии», которые уже зафиксированы в международной классификации болезней, а также о цифровом аутизме.

Остановимся на рассмотрении данной проблемы. В современном мире, по оценкам исследований, проведенных в 2022 году, глобальная распространённость расстройств аутистического спектра среди детей составляет в среднем 1% [10]. Классический аутизм – это расстройство центральной нервной системы, при котором человеку крайне сложно сформировать социальные навыки, осознать законы взаимодействия между людьми. Цифровой (виртуальный) аутизм, как отмечает М.Замфир [8], который ввел данный термин, имеет симптомы, специфические для детей с классическим аутизмом. Он развивается вследствие неконтролируемого воздействия гаджетов на психику ребенка. Дети не проникают во внутренний мир другого человека, они перестают контактировать друг с другом.

К симптомам цифрового аутизма относятся: отсутствие или затрудненность социализации, проблемный зрительный контакт, трудности с речью и ролевыми играми, а также преобладание повторяющихся слов и действий. М.Замфир [9] подчеркивает, что отличие между классическим и виртуальным аутизмом заключается в том, что первый связан с биологическим неврологическим недоразвитием, в то время как второй – с разрушением нейроразвития, вызванного воздействием виртуальной реальности. При биологическом недоразвитии синапсы практически не восстанавливаются, но при ненадлежащем их развитии, например, неконтролируемом просмотре гаджетов и почти полном отсутствии живого общения, есть шанс все восстановить, если вовремя

занияться стимуляцией нейронных областей ребенка, его правильным развитием.

Перечислим признаки развития цифрового аутизма: у человека наблюдается постоянная потребность проверять социальные сети, мессенджеры, пальцы тянутся к экрану даже в моменты общения с друзьями или родственниками, члены семьи не общаются между собой, а лишь смотрит в гаджеты. Много времени уходит на пребывание в интернете, в результате чего теряется контроль за временем, и его течение не замечается. Человеку становится комфортнее общаться в мессенджерах, чем лицом к лицу, причем использование программ для переписки часто преобладает даже над звонками по телефону. Кроме того, человек легко отказывается от общения с другими, если это требует адаптации к особенностям их характера или образа жизни, предпочитая не выходить за пределы своей зоны комфорта. Он также не испытывает эмпатии и не может определить чувства другого человека без явных указателей, таких как эмодзи или слова, а также не ощущает потребности понимать чужие эмоции. Люди становятся легко заменимыми: отсутствие неприятных эмоций при разрыве отношений обусловлено тем, что отношения можно легко заменить новыми знакомствами. Наконец, в быту и повседневной жизни происходит мало запоминающихся событий, и отсутствуют увлекательные или интересные занятия.

Если у ребенка присутствует хотя бы 2 – 3 позиции из перечисленных, то велика вероятность, что у него начинает развиваться цифровой аутизм. Основная проблема, связанная с этим явлением, заключается в снижении уровня интеллекта и ослаблении критического мышления, что ведет к утрате навыков взаимодействия с окружающими. Вторым и наиболее распространенным негативным последствием является развитие чувства одиночества: несмотря на обилие виртуального общения, реальная социализация сокращается. Это не только сказывается на способности к живому общению, но и приводит к постоянному чувству неудовлетворенности как собой, так и качеством взаимодействия с окружающими [7].

Все вышесказанное подчеркивает необходимость ответа на важные вопросы: «Что делать?». Раскроем комплексный подход к профилактике цифрового аутизма.

Организационные меры

1. Развитие *цифровой компетентности педагогов* – повышение квалификации, включающее курсы по возрастной психологии, безопасному использованию гаджетов, ознакомление с методиками диагностики у обучающихся ранних признаков социально-коммуникативных нарушений; организация мастер-классов по интерактивному образовательному контенту, проведение педагогических мастерских по организации безопасного цифрового пространства и др.

2. *Создание цифровой среды с образовательным контентом* – формирование ресурсов, которые предлагают доступ к качественному образовательному контенту, включая онлайн-курсы, образовательные приложения и игро-

вые платформы. Что позволит направить интерес учащихся на обучение и саморазвитие, а не на бессмысленное потребление информации.

3. Создание условий для *соблюдения обучающимися «цифровой гигиены»* – ограничение присутствия в сети с целью снижения потока избыточной информации, создание четких правил и рекомендаций по использованию цифровых технологий, включая время, место и допустимые виды активности. Это включает в себя ограничение времени, проводимого за экранами, в зависимости от возраста детей от 10 до 25 минут; отказ от компьютерных сюжетных игр (особенно для детей до 14 лет) из-за высокого риска формирования зависимости, сопоставимой с игровой зависимостью; а также создание «безэкранного времени» для общения и активностей в реальном мире.

4. Организация *альтернативных активностей* – проведение различных мероприятий в школе или домашних условиях, которые не связаны с использованием цифровых устройств, либо связаны минимально:

- проектная деятельность – позволяет реализовать врождённую исследовательскую активность детей. Развивает креативность, самостоятельность, навыки работы с информацией. Возможные виды проектов: исследовательский (эксперименты, опыты, исследования); ролево-игровой (побуждает детей принимать на себя различные роли и предлагать свое решение поставленной задачи); творческий (создание видеofilmа, плаката, журнала); практико-ориентированный (создание пособий, полезных для класса или школы); информационный (сбор и представление данных по теме, например, «Генеалогическое древо моей семьи»). Интересные темы проектов: «Волшебные предметы в сказках», «Моя любимая настольная игра», «Вода и ее особенности», «Мы в мире чисел», «История денег», «История костюма», «Флаги разных стран» и др. При организации проектной деятельности важно не передавать знания в готовом виде, не делать все за детей, а только направлять их деятельность;

- экскурсия – позволяет изучать объекты в реальном окружении, дает материал для наблюдений и анализа. Например, предложить детям взглянуть на школьную среду глазами приглашённых специалистов (родителей, психологов, инженеров и др.). Это может породить проекты типа «Школьная доска нового поколения» или «Борьба с шумом на переменах» и др.;

- коллекционирование – долговременное занятие, требующее целеустремлённости. Активизирует интеллект, креативность, развивает способность к классифицированию и систематизации, расширяет кругозор. Объектами коллекционирования могут быть монеты, пуговицы, минералы, ключи от старых замков, раковины и др.;

- игровая деятельность: 1) логические игры: игры по типу конструктора, пазла, головоломки – развивают пространственное мышление и не содержат идентификации с героем, в отличие от сюжетных игр. Следует выбирать игры с минимальным количеством цветов и плавными движениями – так можно защитить нервную систему ребенка от перегрузки. Начинать с 5 – 6 лет, продолжительность – до 30 минут в день; 2) настольные игры: не просто

развлекают, но еще и тренирует логику, память, реакцию. Например, «Дрова Вечеринка», «Имаджинариум», «Улей», «Соображарий» и др. тренируют логику, память, реакцию, коммуникативные навыки. Возможно создание собственной игры с продумыванием сюжета, поля и фигурок; 3) командные игры и квесты на улице и в помещении;

- создание видеоблогов – совместное создание видеоконтента (с 7 – 8 лет) развивает творческие задатки, устную речь, учит не бояться публичности, формирует навык планирования и терпения. Рекомендуемая длительность – не более 30 минут в день. Например, можно предложить ребенку записать видеодневник «Мои каникулы». Видео может не публиковаться в открытом доступе, а оставаться в семейном архиве.

Педагогические стратегии

1. Внедрение интерактивных методов обучения – применение методов, которые способствуют активному вовлечению учащихся в процесс обучения: «Лови ошибку», «Мозговой штурм», «Интервью», «Снежный ком» и др., а также использование заданий для работы на интерактивной доске (например, на сопоставление, противопоставление, группировку и т.п.).

2. Развитие коммуникативных навыков через использование игровых заданий. Например, «Сказка по кругу» – учитель дает начало сказки, рассказа. а затем каждый ученик добавляет одно предложение к коллективному рассказу. Развивает умение слушать, продолжать мысль собеседника и согласовывать сюжет; «Крокодил» (пантомима) – один ребенок без слов показывает загаданное слово или действие, остальные отгадывают. Игра тренирует невербальную коммуникацию, умение считывать эмоции и жесты и др.

3. Формирование у учащихся медиакомпетентности. Медиакомпетентность – это способность осознанно, критически и безопасно воспринимать, анализировать, создавать и передавать медиаконтент [2]. Направления работы учителя: обучение анализу и критическому восприятию информации; формирование у обучающихся навыков ответственного создания собственного контента; ознакомление учащихся с правилами цифровой гигиены и информационной безопасности; развитие у детей этики и эмпатии в цифровой коммуникации и др.

Работа с родителями

1. Организация информационных встреч, на которых родители могут получить знания о цифровых технологиях, их влиянии на детей и способах контроля за их использованием и др.

2. Проведение индивидуальных, групповых консультаций, где родители могут узнать о современных угрозах в интернете, таких как кибербуллинг, зависимость от технологий и несанкционированный доступ к личным данным и др.

3. Создание родительского сообщества, где родители могут обмениваться опытом, советами и ресурсами по вопросам воспитания и контроля за использованием цифровых технологий. Это поможет создать поддерживаю-

щую среду, в которой родители могут совместно решать проблемы и делиться лучшими практиками.

Индивидуальные стратегии для ребёнка: дневник достижений – фиксация успехов в реальном мире (нарисовал картину, помог другу, помыл посуду и т.п.); «Коробка идей» – набор карточек с предложениями активностей, если станет скучно (попрыгать через скакалку, собрать пазл, позвонить бабушке, сочинить сказку и др.); система поощрений за время без гаджетов (дополнительная прогулка, выбор фильма на вечер, совместная игра и др.).

Комплексный подход к профилактике цифрового аутизма через данные меры способствует созданию здоровой среды для роста и развития современного ребёнка, обеспечивает баланс между использованием технологий и реальными межличностными отношениями.

Список литературы

- [1] Агеев Н.Я., Токарчук Ю.А., Токарчук А.М., Гаврилова Е.В. Связь цифровых технологий с развитием когнитивных и коммуникативных процессов у подростков и юношей: обзор эмпирических исследований // Психолого-педагогические исследования. – 2023. – Том 15. – № 1. – С. 37 – 55. – DOI:10.17759/psyedu.2023150103
- [2] Волкова Л.В., Волкова Ю.С. Цифровая грамотность младших школьников: условия и механизмы формирования // Гуманитарные исследования. Педагогика и психология. 2022. № 10. С. 25 – 37. <https://doi.org/10.24412/2712-827X-2022-10-25-37>
- [3] Каменская В.Г., Томанов Л.В. Цифровые технологии и их влияние на социальные и психологические характеристики детей и подростков // Экспериментальная психология. – 2022. – 15(1), – 139 – 159. – URL: <https://doi.org/10.17759/exppsy.2022150109>.
- [4] Орлянская С.В., Мащенко Е.П., Старикова О.С. Подмена живого общения экран-ным временем в дошкольном возрасте как фактор риска речевого и когнитивного развития у детей // Молодой ученый. – 2026. – № 12 (615). – С. 385 – 387. – URL: <https://moluch.ru/archive/615/134349>.
- [5] Чинчиев Р.Т., Мирзабеков Б.Г., Бораева Т.Т. Влияние цифровых технологий на когнитивное развитие детей // Научный Лидер. – 2025. – № 34 (235). – URL: <https://scilead.ru/article/9890-vliyanie-tsifrovikh-tekhnologij-na-kognitivno>
- [6] Detroja S., Bhatia G. Early Screen Exposure and Developmental Abnormalities: Understanding the Trepidations of «Virtual Autism» // Indian J Psychol Med. – 2024. – pp. 1 – 3. – DOI: 10.1177/02537176241263310
- [7] Lapointe, L. Digital Autism// Journal of medical speech-language pathology. – 2010.18. – vii-ix. – URL: https://www.researchgate.net/publication/295650077_Digital_Autism
- [8] Zamfir M.T. Autismul Virtual // Drepturile omului. – 2017. – № 4. – pp. 32 – 42.
- [9] Zamfir M.T. The consumption of virtual environment more than 4 hours/day, in the children between 0 – 3 years old, can cause a syndrome similar with the autism spectrum disorder // Journal of Romanian literary studies. – 2018. – №. 13. – pp. 953 – 968.
- [10] Zeidan J. et al. Global prevalence of autism: A systematic review update // Autism Research. – 2022. – Vol. 15. – №. 5. – pp. 778 – 790.

ИНТЕРАКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ: АНАЛИЗ АНКЕТ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

*Коротаева Евгения Владиславовна,
ФГАОУ УрГПУ, доктор пед. наук, профессор*

Современный процесс обучения практически невозможно представить без ставшего уже привычным цифрового сопровождения. Это закономерно влечет различные изменения в системе образования. Очевидно, изменения в каком-либо элементе системы влекут за собой определённые изменения и в остальных элементах (частях). Следовательно, цифровизация в обучении закономерно должна влиять на компоненты образовательной деятельности: целеполагание, формы и методы обучения, оценку результатов, отношение субъектов (участников) ситуации обучения к внедрению, использованию возможностей цифровой педагогики и т.д. (исследования А.Р.Зенкова [2], А.А.Строкова [5] и др.).

С целью выяснить отношение студентов предвыпускного и выпускного курсов педагогического вуза к интерактивному обучению, выявить готовность реализовать его в практике образовательного процесса, было проведено анкетирование будущих учителей начальной школы. Вопросы анкеты касались как терминологических, так и «инструментальных» (методических) аспектов интерактивного обучения. Анализ полученных ответов дал возможность сформулировать следующие выводы.

На вопрос «“Интерактивный” означает...» большая часть студентов (почти 60%) отождествляет интерактивность с «направленным и обратным (или ответным) действием», что является корректной трактовкой данного понятия и явления. Однако около четверти респондентов не видит этой целостности интеракции как явления. А почти 8% отвечающих полагают, что интерактивность обозначает «любое действие», что является неверным ответом, выбранным, скорее всего, «наобум», т.е. «наугад, не размыслив, безо всяких оснований».

Следующий вопрос анкеты «Какое определение в большей степени характеризует интерактивное обучение?» предполагал выбор соответствующей дефиниции, которая бы отражала сущность интерактивного обучения. Подавляющее большинство респондентов (83,9%) выбрали наиболее объёмное определение: «Обучение, которое происходит при постоянном, активном взаимодействии всех участников учебного процесса. Семантическое значение слова интерактивное происходит от английского слова *interact*, где *inter* – взаимный, «*act*» – действовать. Следовательно, интерактивный – это способность взаимодействовать в режиме беседы, диалога с компьютером или человеком». Однако данная трактовка имеет избыточно обобщённый смысл. При этом специфика самого обучения – как процесса познания – здесь не отражена. К сожалению, верный вариант «способ познания, осуществляемый в формах совместной деятельности обучающихся (участники образовательного процесса обме-

ниваются информацией, совместно решает проблемы, моделируют ситуации, оценивают действия и т.д.)» – был осмыслен только одной десятой частью отвечающих.

Отвечая на вопрос «Интерактивный подход в обучении – это...» подавляющее большинство респондентов (82,7%) остановились на том, что это представляет собой интеграцию интерактивного обучения (включая дискуссию, вопросно-ответную форму и т.д.) с интерактивными средствами обучения (интерактивная доска, интерактивная панель, планшет и пр.). Данная позиция является корректным, вполне обоснованным выбором. Однако, как показал дальнейший анализ полученных материалов, осознанность этого выбора не подтверждается ответами на другие вопросы, связанные с методическими характеристиками интерактивного обучения (задачи, методы, средства и пр.).

Так, отвечая на вопрос «Какие педагогические задачи реализуются в интерактивном обучении?», большая часть респондентов считает, что это коммуникативно-развивающие задачи (53,8%), вторая позиция была отдана учебно-познавательным задачам (34,6%) и только после – социально-ориентационным, воспитательным (11,5%). Такая последовательность свидетельствует о том, что для студентов коммуникация – собственно, «инструмент» – представляется более значимой в сравнении с основной задачей – по сути, целью обучения – учебно-познавательной (что частично обнаруживается и в ответах на другие вопросы), а социально-ориентационные, т.е. практически воспитательные задачи оказались сдвинуты на завершающую позицию.

Возникает опасение, что будущими педагогами (студентами выпускного и предвыпускного курсов) не до конца осмыслена взаимосвязь педагогических задач со «способами» (методами, формами, приемами) их реализации в непосредственной педагогической практике. Что также свидетельствует об определенном диссонансе теоретических и практических подходов относительно интерактивного обучения в образовательном процессе, причем, как в начальной школе, так и в вузе.

Это подтвердилось и ответами наших респондентов на вопрос «В каких методах чаще реализуется интерактивное обучение в практике образовательного процесса?» (методы были сгруппированы по источнику знаний, по характеру познавательной деятельности, по форме изложения и восприятия). С учетом выбора ответа на предыдущий вопрос (о задачах обучения, где приоритетными оказались коммуникативно-развивающие задачи) респонденты должны были бы выбрать методы «по источнику передачи информации»: словесные, наглядные, практические. Но данная группа методов оказалась на второй позиции (34,6%), уступив методам, объединенным по характеру познавательной деятельности учащихся (выбор 53,8% респондентов). Такой диссонанс свидетельствует о том, что будущие учителя, в целом чувствует, признают потенциал интерактивного обучения как фактора интенсификации образовательной деятельности учащихся. Однако в реальной практике обучения интерактивный подход оказывается сведенным к «технической наглядности»:

слайд-шоу, инфографика, видеофрагменты и т.п. (С.В.Аранова [2]; Хэтти Джон А.С. [6]).

«Интерактивное обучение» реализуется обычно через презентации, которые сопровождаются или монологом педагога объяснительного характера, или – реже – диалогом с обучающимися по поводу содержания слайдов. Да, реализация принципа наглядности сегодня стала заметно богаче по сравнению с педагогикой конца XX века. Но как показывает практика, увлечение визуальными формами без соответствующего дидактического обеспечения, слабо подкрепленное другими методами обучения (словесными, практическими), ориентировано преимущественно на визуальный эффект, что в итоге поддерживает «клиповость» в восприятии учебного материала, а не разностороннюю его проработку.

Такой подход не реализует имеющийся потенциал интерактивного подхода в обучении. Мы настаиваем на том, что интерактивное обучение представляет собой не набор методов, не частный вариант дидактики, но определенный подход (т.е. системную организацию образовательного процесса) в организации взаимодействия субъектов процесса обучения, обеспечивающий условия и ситуации для актуализации их само- и взаимоактивности в решении учебно-познавательных, коммуникативно-развивающих и социально-ориентационных задач. Дидактически и методически обоснованная «интерактивная наглядность» может стать одним из условий интерактивного обучения, обеспечивая продуктивность взаимодействий участников образовательной ситуации в постижении, освоении, усвоении, присвоении новых знаний и умений.

Напомним, что методика обучения, ориентирована, условно говоря, на три основных этапа: предъявление учебной задачи с установкой на её решение (мотивация), подбор вариантов для достижения необходимого результата (процессуальный этап), верификация ответа и итоговая оценка действий (результативный этап). Каковы же возможности интерактивной наглядности на каждом этапе?

Очевидно обращение к интерактивному обучению на мотивационном этапе: предъявление самой задачи в виде иллюстрации, соответствующего ролика и т.п. Да, придание динамичности изображению требует определенных технических (и методических) усилий, однако и эффект – привлечение внимания к содержанию – достаточно очевиден по сравнению с обычным текстом, представленным в учебнике. Такая визуализация интересна большинству обучающихся, но, конечно же, особую привлекательность она имеет для начальной школы. Напомним, что у учащихся младших классов абстрактное мышление еще только начинает совершенствоваться, поэтому математическая задача, представленная в виде последовательности статичных иллюстраций или динамичного изображения (ролика), помогает осмыслить содержание, уточнить суть вопроса (проблемы), являющегося ключевым для решения.

Однако и для обучающихся старших классов интерактивность может быть реализована не только в комментариях «от педагога», но в непосредственном включении обучающихся в осмысление визуального материала с

помощью соответствующих «вызовов»: верна ли структура (последовательность) предъявленного содержания? Соотносится ли текст с предложенными иллюстрациями? (а там могут быть самые разные варианты: да, нет, не полностью...), докажите свою точку зрения и т.д. Эти методические «посылы» обеспечивают ту самую «реверсивность» (обратную связь), которая является специфической характеристикой интерактивного обучения.

Интерактивная визуализация на основном, процессуальном этапе очевидно предполагает возможность анализа наглядного воплощения предлагаемых вариантов решения. Вспомним мультфильм «В стране невыученных уроков», где главный герой Витя Перестукин встречается с результатами своих поспешных учебных действий: полтора землекопа, корова-хищница, запятая, способная спасти (или не спасти) жизнь и др. Наглядные иллюстрации помогают обучающимся перевести абстрактное содержание задач в зримые образы. Достаточно продуктивно это может иллюстрировать геометрический материал – с пробами самих школьников построить квадрат с различными по длине сторонами, найти место для биссектрисы, сравнить катеты друг с другом и пр. Это особенно помогает тем обучающимся, у которых преобладает конкретное мышление, например, младшим школьникам. А в старших классах, напротив, помогает развивать воображение через соответствующие задания: подготовить картограмму путешествия по конкретной стране, составить «ленту времени» по определенному историческому периоду, подготовить инфографику или слайд-шоу для конкретного события, смоделировать интеллект-карту или фишбоун по художественному произведению и т.д.

Такое деятельностное (+ иллюстрированное) включение в образовательный контент помогает учащимся и в восприятии содержания, и в вариантах осмысления и решения предложенных заданий, что в итоге становятся основой для решения учебно-познавательных, коммуникативно-развивающих, социально-ориентационных задач в образовательном процессе – опорой на возможности интерактивного обучения.

Однако наиболее проблемным этапом методики, в целом, и методики интерактивного обучения, в частности, остаётся этап оценивания. Сложность его заключается в том, что учитель ориентирован на оценку результатов, связанных с конкретными знаниями и учебными действиями, тогда как учащийся склонен в большей степени оценивать свои эмоции и усилия: «было трудно...», «я же старался...» и т.п. Одним из вариантов оценивания в интерактивном формате может стать сравнительная оценочная шкала в виде двух вертикальных отрезков с пятью насечками (пятибалльная шкала). По одной шкале оценивает себя сам учащийся, по другой – учитель; это является вариантом визуализации итога. При этом интерактивность реализуется в сравнении этих оценок, в обсуждении их сходства или различия, в прогнозировании дальнейших действий (при наличии большой разницы в оценках).

Приведённые здесь примеры, конечно же, не исчерпывают всех возможностей интерактивной наглядности. Было бы неплохо для студентов предвыпускного и выпускного курсов ввести отдельный спецкурс, в котором буду-

щие учителя могли бы предложить, разработать, обсудить свои варианты методов и приёмов для методики интерактивного обучения. Пока же, согласно полученным данным, большинство студентов (69,3%) на вопрос «Что представляет собой интерактивная наглядность в обучении» считают, что это «любое визуальное изображение на интерактивной доске, планшете». Только четверть респондентов (25%) осознают перспективные возможности визуализации в интерактивном обучении, однако этот ответ учитывает активную позицию одного субъекта образовательного процесса – учителя. И только небольшая часть респондентов (5,8%) задумывается о том, что интерактивная визуализация предполагает участие и обучающихся в подготовке и/или подборе вариантов решений. Это, по сути, и является современным и востребованным подходом к организации обучения, поскольку действительно создает условия для эмоциональной и интеллектуальной активизации участников при решении образовательных задач, что является актуальным для поколений «Икс» и «Альфа» школьников (А.С.Андрюнина [1]).

На данный момент очевидно, что интерактивное обучение не воспринимается будущими педагогами как «целостная методология, включающая в себя как онлайн, так и офлайн-компоненты, которые вместе создают полноценный образовательный опыт» (такой ответ дали 3,6%), что свидетельствует о недостаточно глубоком понимании студентами сути и перспектив процесса интерактивного обучения (а возможно, и вузовскими преподавателями).

Между тем нынешним и будущим педагогам стоит учитывать особенности поколения альфа, которое имеет свою специфику в восприятии и обработке информации, особенности в коммуникации – интеракции – с окружающими людьми и т.д. Это необходимо принимать во внимание при планировании и организации процесса обучения, к этому стоит подготовить нынешних студентов, будущих педагогов. Частично они уже осознают это, поскольку на предложение выбора отставить или усилить интерактивный подход в обучении большинство респондентов (82,7%) посчитали, что оно должно «применяться гораздо чаще». И это, как сегодня принято говорить, внушает сдержанный оптимизм...

Литература

1. Андрюнина А.С. Об использовании интерактивных методов обучения в работе с поколениями «зет» и «альфа» // Интеграция науки и образования в XXI веке: психология, педагогика, дефектология: сборник научных трудов по материалам VI Международной научно-практической конференции, Саранск, 18 марта 2022 года. – Саранск: Мордовский государственный педагогический университет имени М.Е.Евсевьева, 2022. – С. 404 – 410.
2. Аранова С.В. Интеллектуально-графическая культура визуализации учебной информации в контексте модернизации общего образования. // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2017. – № 5. – С. 9 – 16.
3. Зенков А.Р. Цифровизация образования: направления, возможности, риски // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Проблемы высшего образования. – 2020. – № 1. – С. 52 – 55.

4. Коротаева Е.В. Проблематика интерактивного подхода в актуальной теории и практике обучения / Е.В.Коротаева, А.С.Андрюнина // Ученые записки Забайкальского государственного университета. – 2022. – Т. 17, № 4. – С. 131 – 139.

5. Строков А.А. Цифровизация образования: проблемы и перспективы / А.А.Строков – Текст: непосредственный // Вестник Мининского университета. – 2020. – Т. 8, № 2(31). – С. 15.

6. Хэтти Джон А.С. Видимое обучение: синтез результатов более 50000 исследований с охватом более 86 миллионов школьников. / А.С.Хэтти Джон. – Москва: Национальное образование, 2017. – 495 с.

© Коротаева Евгения Владиславовна, 2026

ЗАДАНИЯ НА ПРЕОБРАЗОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В СИСТЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЗНАКОВО- СИМВОЛИЧЕСКИХ ДЕЙСТВИЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Харченко Ольга Олеговна,

*Смоленский государственный университет,
кандидат педагогических наук, доцент*

Annotatsiya. Ushbu maqolada til birliklari haqidagi ma'lumotlarni kodlash va dekodlash orqali lingvistik ma'lumotlarni o'zgartirishni o'z ichiga olgan vazifalar keltirilgan. Boshlang'ich maktab o'quvchilarida belgi-ramziy universal o'rganish faoliyatini rivojlantirish uchun ushbu vazifalarning ahamiyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich maktab o'quvchisi, belgi-ramziy universal o'rganish faoliyati, lingvistik ma'lumotlarni o'zgartirish, jadval, diagramma.

Аннотация. В статье представлены виды заданий, предусматривающих преобразование лингвистической информации на основе выполнения действий кодирования и декодирования сведений о единицах языка. Выявлена значимость такого рода заданий для формирования знаково-символических универсальных учебных действий у младших школьников.

Ключевые слова: младший школьник, знаково-символические УУД, преобразование лингвистической информации, таблица, диаграмма.

Abstract. This article presents tasks that involve transforming linguistic information through encoding and decoding information about language units. The importance of these tasks for developing sign-symbolic universal learning activities in primary school students is demonstrated.

Keywords: primary school student, sign-symbolic universal learning activities, transforming linguistic information, table, diagram.

Современный человек находится в непрерывном информационном потоке. Самый разнообразный – визуальный, аудиовизуальный, текстовый – контент является неотъемлемой частью повседневной жизни людей всех возрастов, в том числе и младших школьников. Общедоступность и избыточность информации создаёт иллюзию возможности автоматического формирования информационных умений. Однако, как показывают наблюдения, школьники не умеют распорядиться тем багажом, который получили, не прилагая

специальных усилий: без труда узнав в той или иной поисковой системе, как пишется слово (формулируется правило), они способны решить орфографическую или грамматическую задачу, что называется, здесь и сейчас, но не могут экстраполировать своё знание на всю последующую практику письма. Таким образом, информация имеет шанс преобразоваться в прочные знания или умения в том случае, если она не только извлечена, но и преобразована, интерпретирована, а потом и присвоена.

Как известно, процесс освоения содержания начального курса русского языка младшими школьниками предусматривает формирование двух блоков взаимосвязанных умений: предметных и метапредметных. Среди последних особой значимостью обладают знаково-символические универсальные учебные действия. Владение данной разновидностью познавательных умений обеспечивает глубокое осознание сущности языковых явлений за счёт выделения их существенных признаков и материализации последних в виде схем, таблиц, рисунков, диаграмм.

Однако слабо развитые произвольное внимание, концентрация, память, а также отсутствие гибкого синтеза между логическими операциями становятся препятствиями на пути восприятия, переработки, а значит, и усвоения младшими школьниками лингвистической информации, представленной тем или иным способом. Чтобы снять названные противоречия, необходимо включение в уроки русского языка специальных заданий, предусматривающих преобразование лингвистической информации. При их разработке необходимо учитывать те форматы, в которых сведения о языке презентуются младшим школьникам.

Самыми востребованными традиционно являются: текстовый, табличный и схематический, среди которых доминирует первый. Однако, как показывают наблюдения, современные школьники с трудом воспринимают содержание формулировок правил из-за их значительного объёма, неспособности вычленить главное, выстроить иерархию смысловых частей и, как следствие, усвоить признаки языкового понятия или алгоритм решения орфографической или грамматической задачи. Данным обстоятельством продиктована необходимость апеллировать и к другим форматам подачи информации. Переход от одного способа организации лингвистических сведений к другому требует от учащихся когнитивной гибкости, которая может быть сформирована в процессе выполнения заданий на преобразование информации. Обратим внимание, что для формирования познавательных учебных действий одинаково важны упражнения, предусматривающие выполнение как действия декодирования (перевод сведений, представленных в таблице, схеме, модели, в текстовый формат), так и действия противоположной направленности – кодирования. Отметим, что такого рода задания вполне традиционны для школьной практики, хотя и не частотны. А если младшие школьники будут работать в условиях дефицита лингвистической информации с последующим её восстановлением, это обеспечит более высокий уровень их познавательной активности, а

значит – и более прочное усвоение алгоритмов действий, необходимых для решения языковых задач.

Однако, как показало наше экспериментальное исследование, проведённое в одном из 4-х классов МБОУ «СШ № 7» г. Смоленска, школьникам особенно интересны задания исследовательского характера. Нами было отобрано языковое (предметное) содержание, близкое каждому школьнику: наименования конфет. Инструктивные предписания предусматривали осмысление детьми фактов языка через систематизацию из признаков: лексического значения, частеречной принадлежности и морфемного состава слов-названий. Метапредметное содержание было связано с необходимостью построения диаграмм.

Учащиеся были распределены на группы в соответствии с единицами языка, которые входят в наименования сладостей. В результате анализа было установлено, что бóльшая часть (68%) названий конфет – это словосочетания, 30% названий – слова и лишь 2% составляют предложения. Данная информация была зафиксирована учащимися на круговой диаграмме.

Обращение к табличному формату потребовалось в связи выделением тематических групп, на которые могут быть распределены слова, составляющие наименования сладостей.

Таблица 1

Распределение названий конфет по тематическим группам

Тематическая группа	Название
Имена собственные	<i>Алёнка, Вишня Владимировна, Евгеша</i>
Названия животных	<i>Лёвушка, Белочка, Лесной олень, Мишка косолапый, Коровка, Папин тигрёнок, Мамин котёнок,</i>
Названия птиц	<i>Ласточка</i>
Названия насекомых	<i>Золотая пчёлка</i>
Названия растений	<i>Ромашка, Золотая лилия, Красный мак, Васильки, Ананас</i>
Сказочные герои	<i>Красная Шапочка, Петушок – золотой гребешок, Золушка</i>

Далее в виде схемы фиксировалась информация о родовой принадлежности имён существительных в единственном числе.

Затем названия, в состав которых входят имена существительные, были проанализированы с точки зрения их морфемного состава. Так, ученики установили, что самым частотным оказался суффиксальный способ образования ряда наименований: -ушк- (*Лёвушка*), -к- (*Коровка, Солнечная пчёлка, Москвичка*), -ок- (*Снежок, Малышок*), -онок- (-ёнок-) (*Мамин котёнок, Папин тигрёнок, Фигурный бочонок*), -очк- (*Красная Шапочка, Ночка*). При анализе имён существительных ученики заметили, что в некоторых именах существительных имеют место буквосочетания, внешне похожие на суффиксы, однако составляющие часть корня: *Ромашка, Маска*.

Мы обратили внимание детей и на тот факт, что некоторые названия современных конфет являются производными от классических названий. Школьники обнаружили, что имена прилагательные образуются от имен существительных: *Красный мак – Маков цвет, Белочка – Белкин лес, Ананас – Ананасная долина*.

Для наглядного представления обобщённых результатов морфемного анализа слов, образованных суффиксальным способом, ученикам было дано задание построить круговую диаграмму.

Таким образом, включение разработанного нами комплекса заданий на преобразование информации в процесс формирования знаково-символических УУД у участников эксперимента позволило сформулировать методические выводы о целесообразности 1) предъявления сведений о языке в разных форматах (текстовом, табличном, схематическом, рисуночном), а также в виде диаграмм, 2) предоставления младшим школьникам возможности для перевода текстового формата в знаково-символический и наоборот.

© Харченко Ольга Олеговна, 2026

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Царегородцева Елена Анатольевна,

*Уральский государственный педагогический университет,
кандидат педагогических наук, доцент,
e.a.caregorodceva@yandex.ru*

Аннотация. В статье затронута проблема формирования цифровых компетенций у будущих педагогов, которые включают умения не только реализовать цифровые технологии и инструменты, но и психологическую компетенцию в организации цифрового обучения младших школьников и учебного сотрудничества учеников.

Ключевые слова: цифровая компетентность, цифровые инструменты в обучении

Abstract. The article touches upon the problem of the formation of digital competencies among future teachers, which include the ability not only to implement digital technologies and tools, but also psychological competence in the organization of digital learning of primary school students and educational cooperation of students.

Keywords: digital competence, digital tools in teaching.

Возможности цифровых технологий и инструментов в обучении младших школьников постоянно расширяются, а формирование цифровой грамотности является основным ориентиром начального общего образования. Реализация данной задачи в начальных классах тесно связана с тем, насколько успешно осуществляется формирование профессиональных компетенций у будущих учителей по проектированию и организации образовательной деятельности с использованием цифровых технологий и соответствующих цифровых ресурсов для обучения современных школьников.

Более того, реализация требований федерального государственного образовательного стандарта в новой редакции федеральной образовательной программы начального общего образования актуализирует необходимость формирования у будущих педагогов психологических основ использования цифровых инструментов и цифровых источников в обучении младших школьников. Это требует совершенствования подготовки педагогических кадров – формирование у студентов компетенций, позволяющих им осуществлять профессиональную деятельность в меняющихся условиях, решать многообразные педагогические задачи, что отражено в реализуемом образовательном проекте «Ядро педагогического образования» [3].

Анализ реальной педагогической практики показывает, что в процессе профессионального обучения студенты осваивают приемы и формы обучения школьников с использованием различных цифровых средств: интерактивную доску, цифровую видеокамеру, систему беспроводной связи, устройства оцифровки изображений, проекторы, видеотрансляции и другое оборудование. Но, к сожалению, объяснить свое мнение, дать грамотное психологическое и педагогическое обоснование в использовании современных гаджетов студенты затрудняются.

В связи с этим было проведено исследование по изучению субъектной позиции у студентов в отношении к цифровому обучению младших школьников, в частности, особенности использования цифровых технологий и инструментов в процессе обучения школьников. Для этого были реализованы следующие методы: теоретический анализ и обобщение; опрос; моделирование. В исследовании приняли участие студенты третьего и четвертого курсов очной и заочной форм обучения по направлению подготовки «Начальное образование» (57 человек).

Согласно результатам исследования, большинство студентов признают необходимость использования цифровых технологий и цифровых инструментов в организации учебно-познавательной деятельности обучающихся. Достаточно хорошо рассказывают о методических основах применения данных цифровых ресурсов (методику и формы организации, педагогические приемы). Психологические и, соответственно, дидактические основы реализации цифровых технологий и средств в начальной школе обозначили только на уровне общих слов – поверхностных представлений. Большинство участников опроса (81%) рассматривают вариант использования цифровых средств в качестве возможности получать задания от педагога в дистантном формате, а также в поиске учащимися нужной учебной информации. При уточнении мнения респондентов о роли цифровых средств в обучении младших школьников только 15% участников рассматривают их как ресурс не только развития познавательных психических процессов, но и социально-коммуникативного и личностного становления младших школьников.

Обобщение результатов проведенного исследования было взято за основание дополнения и значительной переработки содержания учебных курсов по психологии и методике начального общего образования по решению задачи

формирования у будущих педагогов оснований для проектирования и реализации цифровых технологий и инструментов в процессе обучения младших школьников. Основными ориентирами в содержании стали:

- расширение представлений студентов о психологических основах цифровых технологий, инструментов и их влиянии на обучающихся начальной школы не только в когнитивном аспекте развития, но и в формировании учебно-познавательной деятельности в целом и универсальных учебных действий, в частности [2];

- оценивание с точки зрения психопедагогики развивающих, образовательных и воспитательных эффектов тех или иных организационных форм, педагогических приемов и средств в цифровом обучении младших школьников [1];

- формирование у будущих педагогов готовности к проектированию развития у школьников различных универсальных учебных действий с помощью цифровых ресурсов цифровой образовательной среды;

- анализ лучших педагогических практик обучения с использованием цифровых технологий, инструментов – современных форм и методов обучения учащихся с позиции формирования различных универсальных учебных действий (веб-квесты, цифровые дидактические игры, виртуальный театр, когнитивная визуализация, и другие);

- создание банка современных способов оценивания достижений у младших школьников в условиях цифровых технологий (не только ведение электронной документации, но и возможность осуществлять персонифицированную оценку обучающихся и т.д.).

Особое значение в развитии психологических основ у будущих учителей придавалось созданию и осмыслению личностно-ориентированных образовательных заданий, решая которые студенты на основе субъектного опыта анализировали данную ситуацию с учетом собственного опыта цифрового обучения. Такие задания были рассчитаны на актуализацию и обогащение субъектного опыта будущих педагогов к использованию цифровых средств для обучения и воспитания. В ходе обсуждения данных заданий моделировались различные варианты использования цифровых инструментов обучения с учетом специфики психофизиологического и психического развития детей начальной школы, а также особенностей формирования универсальных учебных действий у младших школьников.

Эффективность методического сопровождения начинающих педагогов периода детства в условиях цифровой образовательной среды во многом определяет действенный выбор и рациональное сочетание форм для взаимодействия педагогов детских садов и начальной школы в вопросах преемственности развития детей и безболезненного, успешного перехода старших дошкольников в начальную школу.

Поэтому в процессе профессионального обучения студенты должны постичь психологические особенности современных детей, с рождения погруженных в цифровую среду, ставшую неотъемлемой частью их окружающего

мира. Эта «цифровая достройка» к физической реальности формирует новую экосистему развития дошкольников и младших школьников, сочетая в себе реальные и виртуальные элементы. Смешанная (конвергентная) реальность становится той средой, в которой происходит становление и социализация нового поколения детей, так называемого поколения Альфа [5].

Исследования Стебуновой Л.Г. показывают, что оптимальный период познавательной активности с использованием цифровых инструментов у детей дошкольного и младшего школьного возраста составляет 1 – 3 часа в день. Воспитанники и обучающиеся со средним диапазоном экранного времени демонстрируют более высокие показатели когнитивных умений по сравнению с теми, кто проводит за гаджетами меньше или больше этого времени. Поэтому задача педагогов периода детства – найти «золотую середину», когда использование цифровых технологий и устройств приносит пользу развитию ребенка, не нанося вреда его психическому и физическому здоровью [4].

К моменту перехода из детского сада в школу практически каждый ребенок уже имеет опыт использования цифровых устройств и знаком с возможностями интернета. Стремительная цифровизация окружающей ребенка среды ставит новые задачи перед системой дошкольного и начального образования. Уже в детском саду должны закладываться основы цифровой компетентности детей, включающие не только технические навыки, но и понимание правил безопасного поведения онлайн, а также умение разумно распоряжаться своим экранным временем. Если раньше дети приходили в школу с относительно небольшим цифровым опытом, то теперь они уже сталкиваются с рисками онлайн-пространства и стремятся к освоению новых технологий. Преемственность в формировании этих компетенций позволит сформировать у ребенка целостное представление о роли цифровых технологий в его жизни и обеспечить плавный переход к их использованию в начальной школе. Поэтому развитие цифровой компетентности начинающих педагогов периода детства становится одним из ключевых направлений осуществления преемственности между дошкольным и начальным общим образованием.

Особую актуальность приобретают вопросы кибербезопасности и цифровой гигиены детей и педагогов. Дети, переходя из детского сада в школу, сталкиваются с новыми рисками в онлайн-среде, будь то доступ к нежелательному контенту, технические угрозы или нарушения приватности. В этой связи важно, чтобы начинающие педагоги на практике научились формировать у детей дошкольного возраста базовые знания и навыки безопасного поведения в интернете, умения распознавать потенциальные угрозы и защищать свои персональные данные. Этот блок цифровой компетентности педагогов должен стать частью функциональной грамотности, формируемой в условиях профессионального образования [5].

Однако не менее важно, чтобы молодые педагоги осваивали формы и методы развития у детей умений адекватно и эффективно использовать цифровые инструменты и цифровую информацию в образовательных целях.

С одной стороны, необходимо формировать четкие рамки и правила использования цифровых устройств и цифровой информации, с другой – активная помощь взрослых в освоении детьми новых возможностей цифровых устройств и сервисов для решения учебно-познавательных заданий.

При разработке содержания учебных заданий для школьников с использованием цифровых ресурсов студенты формулировали свои оценочные мнения, в которых представлена собственная субъектная позиция по отношению к цифровому обучению и проекция использования цифровых инструментов в обучении младших школьников [6]. Такая психологическая установка, на наш взгляд, является основой для подбора психологически и дидактически обоснованных форм и методов обучения младших школьников с использованием цифровых инструментов и ресурсов.

Заключение. Таким образом, профессиональное образование будущих воспитателей и учителей должно не просто осуществляться в формате знакомства с цифровыми технологиями и инструментами, но быть направлено на формирование их субъектной позиции в осмыслении и применении инструментов цифровой образовательной среды для становления учебно-познавательной деятельности у младших школьников и их личностного развития.

Список использованной литературы

1. Беляев А.В. Формирование цифровой компетентности педагога в условиях информатизации образования / Беляев А.В., Иванова С.В. // Педагогическое образование в России. – 2019. – № 6. – С. 57 – 64.
2. Блинов, В.И. Основные идеи дидактической концепции цифрового профессионального образования и обучения. / В.И.Блинов, Е.Ю.Есенина, И.С.Сергеев – М.: Издательство «Перо», 2019. – 124 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования [Электронный ресурс] / И.А.Зимняя // Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0504.htm>.
4. Стебунова Л.Г. Профессиональные икт компетентности педагогов детского сада и их влияние на образовательный процесс // Актуальные проблемы педагогики и психологии. 2022. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnye-iktkompetentnosti-pedagogov-detskogo-sada-i-ih-vliyanie-na-obrazovatelnyy-protsess> (дата обращения: 11.02.2025).
5. Цифровая компетенция педагога / В.К.Сумароков, А.В.Станкевич, Е.М.Таршилова [и др.]. // Педагогическое мастерство. – Казань: Молодой ученый, 2021. – С. 8 – 12. – URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/405/16733/> (дата обращения: 21.03.2026).
6. Ячина, Н.П. Развитие цифровой компетентности будущего педагога в образовательном пространстве / Н.П.Ячина, О.Г.Фернандес // Вестник ВГУ. – 2018. – № 6. – С. 134 – 138. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=34900876> (дата обращения: 21.03.2026)

© Царегородцева Елена Анатольевна, 2026

МЕТОДИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Шумкина Ольга Николаевна,

*ФГАОУ ВО «Государственный университет просвещения»,
доцент кафедры начального образования, доцент*

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy-kommunikativ yondashuv asosida boshlang'ich maktab o'quvchilarining stilistik kompetentsiyasini shakllantirish bo'yicha tadqiqot natijalari keltirilgan. O'qitish metodikasi kommunikativ vaziyatlarning ijtimoiy jihatlari haqidagi g'oyalarni o'qitish tarkibiga kiritish va ijtimoiy-kommunikativ faoliyatni modellashtirish usulidan foydalanish sharoitida amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: stilistik kompetentsiya, boshlang'ich ta'lim, ijtimoiy-kommunikativ yondashuv.

Аннотация. В статье приведены результаты исследования по формированию стилистической компетенции младших школьников на основе социально-коммуникативного подхода. Методика обучения реализуется при условиях включения в содержание обучения представлений о социальных аспектах коммуникативных ситуаций и использования метода моделирования социально-коммуникативной деятельности.

Ключевые слова: стилистическая компетенция, начальное образование, социально-коммуникативный подход.

Abstract. The article presents the results of a study on the formation of stylistic competence in primary school students based on a socio-communicative approach. The teaching methodology is implemented by including ideas about the social aspects of communicative situations in the learning content and using the method of modeling socio-communicative activities.

Keywords: stylistic competence, primary education, socio-communicative approach.

Актуальность проблемы формирования стилистической компетенции младших школьников обусловлена ее значимостью для социализации младших школьников. Стилистическая компетенция является составной частью коммуникативной, языковой, культуроведческой компетенций. Знания по стилистике служат средством развития у детей читательской и информационной грамотности. Актуальность работы определена также реализацией нового подхода к обучению русскому языку – социально-коммуникативного подхода.

Формирование стилистической компетенции предполагает развитие у детей способности понимать, оценивать тексты разных жанров, размышлять о них, расширять знания и возможности, а также развитие способности создавать свои тексты, общаться и высказывать свое мнение, участвовать в социальной жизни.

Методическими условиями формирования стилистической компетенции были определены включение в содержание обучения представлений о социальных аспектах коммуникативных ситуаций и использование метода моделирования социально-коммуникативной деятельности. Смоделированные учебные ситуации общения вызовут интерес, желание высказать свое мнение, если будут приближены к реальной жизни, пригодятся детям в жизни или они сейчас уже используют их в речи. При создании высказываний в различных функциональных стилях обращается внимание на жизненные

условия, в которых протекает речь. Необходимо также моделировать различные ситуации чтения, чтения текстов, в мире которых детям предстоит жить, и не только для формирования читательских умений, но и обучения для жизни – формирования функциональной грамотности.

Определение стилистически значимых ситуаций общения происходит по заданным параметрам: где говорим? с кем говорим? с какой целью? Задания, которые предлагаются детям на этом этапе предполагают оценку говорящими события: говорим «об одном и том же, но по-разному».

Применение моделей речевой ситуации основывается на формировании представлений учащихся об условиях коммуникации в рамках данного стиля: где говорим? – в официальной или неофициальной обстановке; с кем говорим? – с одним человеком или со многими людьми; с какой целью? – общение, сообщение или воздействие.

В процессе работы у детей формируются следующие умения: определять цель общения в публичной социальной коммуникации; создавать тексты на разные темы, которые входят в круг интересов автора; определять свою потенциальную аудиторию: друзья или незнакомые, из одного города, из разных городов; читать тексты по интересам и комментировать их (задавать автору текста вопросы, создавать интерпретацию к тексту).

В результате теоретического обобщения положений о стилях речи и анализа современной речевой практики был сделан вывод, что наиболее востребованными являются жанры публицистического стиля. Такие тексты вызывают отклик в душе ребенка, способствуют развитию умений ориентироваться в целях, средствах и условиях общения, позволяют выбирать адекватные языковые средства для успешного решения коммуникативных задач в области социальной практики. Ознакомление с публицистическим стилем осуществляется в процесс работы с детскими журналами.

Современная начальная школа призвана способствовать развитию личности ребенка, духовно-нравственному развитию и воспитанию обучающихся, становлению их гражданской идентичности. Решающая роль в деле воспитания отводится предметам, связанным с изучением родной культуры и культуры других народов, поэтому определяются линии логической взаимосвязи уроков русского языка и литературного чтения с внеурочным занятием «Разговоры о важном».

Наиболее эффективными и признанными формами и способами формирования у детей своей точки зрения, отстаивания собственной позиции является моделирование на уроках речевых ситуаций, организации дискуссий. Для их эффективности нужно, чтобы они были внутренне приняты ребенком, стимулировали внутреннее развитие, при необеспеченности мотивации заданий их содержание для ребенка может резко разойтись с их объективным содержанием и с замыслом учителя или, если нарушаются проверенные личным опытом правила общественной жизни, вызывают у ребенка дискомфорт. Обсуждение вопросов, актуальных для детей, позволяет развивать критичность мышления, создают ситуации, которые помогают достигать взаимопо-

нимания в процессе общения и обучения, способствуют развитию стилистических умений младших школьников, развитию диалогической и монологической речи, а следовательно способствует достижению предметных результатов по русскому языку.

Задания могут быть направлены на формирование умений: определять темы и цель беседы; задавать интересные, четкие, конкретные, вопросы; строить диалог; составлять небольшой текст в виде заметки в школьную стенгазету.

Моделирование социальной коммуникации возможно также с помощью игровых, имитационных методов. Игровые методы предполагают создание игровой ситуации на уроке, в которых дети выступают в той или иной социальной роли (корреспондента, ученого, экскурсовода, редактора и др.), составляя текст от лица своего «героя». Это способствует осознанию цели общения и построения текста определенного стиля речи в зависимости от цели высказывания.

Виды упражнений, которые используются в обучении, аналитические и творческие, коммуникативные. Задания предполагают привлечение внимания детей к стилистическим ресурсам, а также оценку выбора и употребления языковых средств в зависимости от цели, содержания и характера общения. Для этого необходимо охарактеризовать ситуацию общения (условия и задачи речи), где может быть использован этот текст: в учебнике – научный текст, в детских журналах – публицистический, в произведениях художественной литературы – текст художественной литературы.

Таким образом, мы рассматриваем социально-коммуникативную деятельность как средство решения социальных задач, когда школьник осознает себя автором, реализующим социальную задачу. В связи с этим в обучении написанию сочинений важно было показать, что в соответствии со своим коммуникативным намерением ученик должен использовать определенные языковые средства и соблюдать ту или иную жанровую форму. Реализация социально-коммуникативного подхода заключается в том, что учитель организует речевую среду и ученик определяет, кому он пишет сочинение, затем определяет предмет речи, о чем будет писать, затем жанр и композицию текста. Моделирование социально-коммуникативной деятельности является важным условием формирования стилистической компетенции школьников.

Список литературы

1. Шумкина О.Н. Моделирование речевых ситуаций как прием обучения стилистике // Школа будущего. 2022. № 1. – С. 96 – 104.
2. Шумкина О.Н. Трансформация жанра школьного сочинения // Nominum 2021. № 1.

УДК 373.3+37.0

НАСТАВНИЧЕСТВО В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ОТ ПЕРЕДАЧИ ОПЫТА К ФОРМИРОВАНИЮ КОМПЕТЕНЦИЙ

Мусатова Ольга Витальевна,

доцент кафедры педагогики и методики начального образования,

ФГБОУ ВО «НГПУ», г. Новосибирск, Россия.

Казакова Елена Владимировна,

старший преподаватель кафедры педагогики и

методики начального образования,

ФГБОУ ВО «НГПУ», г. Новосибирск, Россия.

Орлова Рената Амировна,

старший преподаватель кафедры педагогики и

методики начального образования,

ФГБОУ ВО «НГПУ», г. Новосибирск, Россия.

Аннотация. Статья посвящена анализу трансформации наставничества в системе современного начального образования: от традиционной модели передачи опыта к целенаправленному формированию профессиональных компетенций педагога. Рассматриваются теоретико-методологические основания данной трансформации в контексте требований обновлённого ФГОС НОО, Профессионального стандарта педагога и Целевой модели наставничества. Охарактеризованы ключевые модели наставничества, применяемые в практике начальной школы. Обосновано, что переход от трансляционной к компетентностной парадигме наставничества обусловлен изменением функций учителя начальных классов. Предложена структура наставнической деятельности, ориентированной на формирование предметных, методических, коммуникативных и рефлексивных компетенций молодого педагога. Определены организационно-педагогические условия эффективности компетентностно-ориентированного наставничества.

Ключевые слова: наставничество, начальное образование, профессиональные компетенции, молодой педагог, передача опыта, компетентностный подход, ФГОС НОО, Целевая модель наставничества.

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy boshlang'ich ta'lim tizimida murabbiylikning o'zgarishi tahlil qilinadi: tajriba o'tkazishning an'anaviy modelidan o'qituvchilarning kasbiy vakolatlarini maqsadli rivojlantirishgacha. Ushbu transformatsiyaning nazariy va uslubiy asoslari yangilangan Boshlang'ich umumiy ta'lim Federal Davlat ta'lim standarti, O'qituvchilar uchun kasbiy standart va Maqsadli murabbiylik modeli talablari kontekstida ko'rib chiqiladi. Boshlang'ich maktab amaliyotida qo'llaniladigan asosiy murabbiylik modellari tavsiflanadi. Tarjimaviy usuldan kompetentsiyaga asoslangan murabbiylik paradigmasiga o'tish boshlang'ich sinf o'qituvchilarining rollarini o'zgartirishi bilan asoslanadi. Yosh o'qituvchilarning fanga oid, uslubiy, kommunikativ va reflektiv kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan murabbiylik faoliyati uchun asos taklif etiladi. Kompetentsiyaga asoslangan murabbiylik samaradorligining tashkiliy-pedagogik shartlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: murabbiylik, boshlang'ich ta'lim, kasbiy kompetensiyalar, yosh o'qituvchi, tajriba uzatish, kompetentsiyaga asoslangan yondashuv, Boshlang'ich umumiy ta'limning Federal davlat ta'lim standarti, maqsadli murabbiylik modeli.

Abstract. The article analyzes the transformation of mentoring in modern primary education: from the traditional model of experience transfer to the targeted formation of teacher professional competencies. The theoretical foundations of this transformation are considered in the context of the updated Federal State Educational Standard, the Professional Standard of a Teacher, and the Target Model of Mentoring. Key mentoring models used in primary school

practice are characterized. The structure of mentoring activities oriented toward competency formation is proposed. Organizational and pedagogical conditions for the effectiveness of competency-oriented mentoring are identified.

Keywords: *mentoring, primary education, professional competencies, young teacher, experience transfer, competency-based approach.*

Актуальность исследования обусловлена системными изменениями в сфере начального общего образования, требующими качественного обновления механизмов профессионального становления педагога. Обновлённый ФГОС НОО (2021), Профессиональный стандарт «Педагог» (2013, ред. 2019), Национальный проект «Образование» формируют принципиально новый контур требований к учителю начальных классов. В этих условиях наставничество перестаёт быть лишь формой передачи опыта и приобретает характер целенаправленной технологии формирования профессиональных компетенций.

Согласно Целевой модели наставничества (Распоряжение Минпросвещения РФ от 25.12.2019 № Р-145), наставничество определяется как «универсальная технология передачи опыта, знаний, формирования навыков, компетенций, метакомпетенций и ценностей через неформальное взаимообогащающее общение, основанное на доверии и партнёрстве» [16]. Расширение функционала наставничества – от трансляции «готовых рецептов» к развитию способности самостоятельно проектировать образовательный процесс – определяет вектор его эволюции.

Цель статьи – охарактеризовать трансформацию наставничества в системе современного начального образования и обосновать организационно-педагогические условия перехода от трансляционной к компетентностной модели наставнической деятельности.

Традиционное понимание наставничества в отечественной педагогике восходит к идеям К.Д.Ушинского о профессиональном наставлении. В советской системе наставничество функционировало преимущественно как институт адаптации молодого специалиста: наставник транслировал устоявшиеся методические приёмы и контролировал их воспроизведение. Данная трансляционная модель была адекватна условиям единообразной учебной программы и стабильной методической базы.

Однако современный контекст качественно иной. Учитель начальных классов сегодня выступает не только предметником, но и проектировщиком индивидуальных образовательных маршрутов, тьютором, организатором инклюзивной среды, модератором проектной деятельности [17, 18]. Профессиональный стандарт педагога предусматривает владение широким спектром трудовых функций: планирование и проведение учебных занятий, организация контроля и оценки, разработка программно-методического обеспечения, индивидуализация обучения. Соответственно, наставничество должно обеспечить формирование не отдельных умений, а целостных компетенций – интегративных образований, включающих знания, умения, опыт деятельности и личностные качества [2, 5].

Методологической основой компетентностно-ориентированного наставничества выступают: компетентностный подход (И.А.Зимняя [2], А.В.Хуторской [4]), деятельностный подход (А.Н.Леонтьев, Л.С.Выготский [1]), концепция зоны ближайшего развития, теория контекстного обучения (А.А.Вербицкий [3]). Наставник создаёт зону ближайшего профессионального развития наставляемого, в которой последний осваивает новые способы деятельности при поддержке более опытного коллеги, а затем интериоризирует их и переносит в самостоятельную практику.

В современной практике начальной школы реализуются несколько моделей наставничества, различающиеся по составу участников, целевым ориентирам и механизмам взаимодействия.

Модель «педагог – педагог» (опытный учитель – молодой специалист) – базовая форма наставничества [8]. Её реализация предполагает три этапа: адаптационный (выявление затруднений, составление индивидуального плана), проектировочный (совместное планирование уроков, взаимопосещение), контрольно-оценочный (мониторинг профессионального роста). В рамках компетентностного подхода наставник не просто демонстрирует образцы, а организует рефлексивный анализ педагогических ситуаций, побуждает к поиску собственных решений и формированию авторского стиля деятельности [7].

Триадная модель («преподаватель вуза – студент-старшекурсник – молодой педагог») – инновационная форма, в которой наставничество выстраивается как многоуровневая система [9, 10]. Студенты-старшекурсники, имеющие опыт педагогических практик, выступают наставниками для первокурсников, а сами получают методическую поддержку от преподавателей вуза. Данная модель позволяет интегрировать ресурсы вуза и школы в единое наставническое пространство.

Цифровое наставничество предполагает использование дистанционных технологий: онлайн-консультирование, вебинары, совместная работа в облачных средах, анализ видеозаписей уроков. Особую актуальность данная модель приобрела в условиях цифровой трансформации образования [11].

Переход от трансляционной к компетентностной модели предполагает изменение целевых ориентиров, содержания и технологий наставничества. Системообразующим элементом становится структура профессиональных компетенций учителя начальных классов [5].

Предметно-методические компетенции включают владение содержанием учебных предметов НОО, методиками преподавания, умение проектировать урок в соответствии с требованиями ФГОС, использовать современные образовательные технологии. Наставник организует совместное проектирование технологических карт уроков, проводит экспертизу дидактических материалов, моделирует педагогические ситуации.

Психолого-педагогические компетенции связаны с пониманием возрастных особенностей младших школьников, владением методами диагностики, умением организовать инклюзивное обучение. Наставничество реализуется через совместный анализ диагностических данных, разбор конкретных случаев (кейс-метод), супервизию [13, 14].

Коммуникативные компетенции охватывают умение выстраивать продуктивное взаимодействие с обучающимися, родителями, коллегами. Для молодого учителя начальных классов это особенно значимо, поскольку работа с детьми 6 – 10 лет предполагает тесный контакт с семьёй [15]. Наставник моделирует коммуникативные ситуации, проводит совместные родительские собрания, демонстрирует приёмы разрешения конфликтов.

Рефлексивные компетенции – способность к самоанализу профессиональной деятельности, выявлению собственных затруднений, постановке задач развития. Формирование обеспечивается посредством рефлексивных дневников, портфолио достижений, участия в педагогических мастерских.

Эффективная реализация компетентностно-ориентированного наставничества требует обеспечения следующих условий.

Институциональная поддержка: закрепление наставнической деятельности в нормативных актах образовательной организации, включение её в систему стимулирования, выделение временного ресурса для наставнического взаимодействия.

Подготовка наставников: опытный учитель не автоматически становится эффективным наставником – он нуждается в освоении андрагогических технологий, методов фасилитации, коучинга, рефлексивного анализа [6]. Целесообразна разработка программ повышения квалификации наставников.

Индивидуализация наставнического маршрута: на основе входной диагностики определяется «профиль затруднений» молодого педагога, формулируются индивидуальные цели и показатели результативности. Это позволяет перейти от типовых планов к персонализированным программам развития.

Систематический мониторинг результативности, включающий объективные показатели (динамика образовательных результатов обучающихся, результаты аттестации) и субъективные оценки (удовлетворённость участников, самооценка компетенций).

Создание сетевого наставнического пространства, объединяющего ресурсы школы, педагогического вуза и системы дополнительного профессионального образования для формирования профессионального сообщества, поддерживающего культуру непрерывного развития [12].

Наставничество в системе современного начального образования переживает качественную трансформацию: от традиционной модели передачи опыта к компетентностно-ориентированной модели, направленной на формирование целостных профессиональных компетенций педагога.

Данный переход обусловлен объективными изменениями в содержании и организации начального общего образования, расширением функций учителя начальных классов, требованиями Профессионального стандарта и обновлённого ФГОС НОО. Компетентностно-ориентированное наставничество предполагает не директивное руководство, а соразвитие, в котором наставник выступает фасилитатором профессионального становления молодого коллеги.

Эффективная реализация данной модели требует комплекса организационно-педагогических условий: институциональной поддержки, подготовки

наставников, индивидуализации маршрутов, систематического мониторинга и создания сетевого наставнического пространства. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой диагностического инструментария для оценки компетенций, изучением эффективности цифровых форм наставнического взаимодействия и апробацией триадных моделей в различных региональных контекстах.

Список литературы

1. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрание сочинений: в 6 т. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: ИЦПКПС, 2004. – 42 с.
3. Вербицкий А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. – М.: ИЦ ПКПС, 2004. – 84 с.
4. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении: научно-методическое пособие. – М.: Эйдос, 2013. – 73 с.
5. Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования // Образование и наука. – 2005. – № 3. – С. 27 – 40.
6. Игнатьева Е.Ю. Наставничество в высшей школе: современные вызовы и стратегии развития // Высшее образование в России. – 2024. – № 2. – С. 45 – 56.
7. Кларин М.В. Современное наставничество: новые черты традиционной практики в организациях XXI века // ЭТАП. – 2016. – № 5. – С. 92 – 112.
8. Круглова Е.А. Наставничество как технология профессионального развития молодого специалиста // Современные наукоёмкие технологии. – 2023. – № 9. – С. 165 – 170.
9. Мозговая Н.А., Пальчикова И.Н. Наставничество в системе педагогического обеспечения адаптации студентов-первокурсников // Современные наукоёмкие технологии. – 2025. – № 3. – С. 182 – 188.
10. Тихомирова Е.И. Эффективность студенческого наставничества в адаптации первокурсников // Смальта. – 2025. – № 1. – С. 56 – 64.
11. Эсаулова И.А. Новые модели наставничества в практике обучения и развития персонала // Стратегии бизнеса. – 2015. – № 1(9). – С. 30 – 37.
12. Чернявская А.П. Педагогическая техника в работе учителя. – М.: Центр «Педагогический поиск», 2001. – 176 с.
13. Parker M., Ndoeye A., Ritzhaupt A. Qualitative analysis of mentor teacher development // Mentoring & Tutoring. – 2021. – Vol. 29, No. 1. – P. 67 – 88.
14. Orland-Barak L., Wang J. Teacher mentoring in service of preservice teachers' learning to teach // Journal of Teacher Education. – 2021. – Vol. 72, No. 1. – P. 86 – 99.
15. Aderibigbe S., Colucci-Gray L., Gray D. Understanding the nature of mentoring experiences between teachers and student teachers // International Journal of Mentoring and Coaching in Education. – 2022. – Vol. 11, No. 1. – P. 1 – 16.
16. Распоряжение Минпросвещения РФ от 25.12.2019 № Р-145 «Об утверждении методологии (целевой модели) наставничества обучающихся».
17. Приказ Минтруда России от 18.10.2013 № 544н «Об утверждении профессионального стандарта "Педагог"» (в ред. 2019).
18. Приказ Минпросвещения России от 31.05.2021 № 286 «Об утверждении ФГОС начального общего образования».

УДК 373.3.016

ПРОБЛЕМА КАЧЕСТВА СОВРЕМЕННОГО НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ

*Каракотова Светлана Абугалиевна,
кандидат педагогических наук, доцент
Карачаево-Черкесский государственный университет
имени У.Д.Алиева, г. Карачаевск, Россия
e-mail: svetlana8725@mail.ru*

Аннотация. В статье рассматривается проблема качества современного начального образования в условиях реализации общеобразовательных программ. На основе анализа актуальных нормативных документов и эмпирических наблюдений выявлены противоречия между декларируемыми целями начальной школы и реальными результатами обучения.

Ключевые слова: начальное образование, качество обучения, федеральные государственные образовательные стандарты, младший школьный возраст, педагогическая диагностика, профессиональная компетентность учителя.

В последнее десятилетие начальное образование в Российской Федерации подверглось значительным институциональным изменениям. Введение федеральных государственных образовательных стандартов (ФГОС) нового поколения, переход на системно-деятельностный подход и усиление требований к метапредметным результатам были направлены на повышение качества подготовки младших школьников. Однако, как было обнаружено в ходе многочисленных педагогических исследований и практического мониторинга, заявленные нормативные улучшения не всегда коррелируют с реальным состоянием образовательного процесса [4, 175]. Проблема качества начального образования в условиях реализации общеобразовательных программ приобрела характер устойчивого профессионального противоречия, требующего не конъюнктурных, а сущностных решений.

Цель настоящей статьи состоит не в критике существующей системы, а в системном анализе факторов, снижающих результативность начального обучения, а также в поиске внутренних ресурсов для повышения качества без кардинального увеличения ресурсозатрат. В качестве основного метода был использован теоретический анализ нормативно-правовых документов, а также обобщение результатов независимых диагностических работ, проводимых в регионах с 2020 по 2025 годы.

Нормативно-целевой разрыв как исходная причина снижения качества.

Было установлено, что одним из главных источников проблем является несоответствие между целевыми установками ФГОС начального общего образования и реальными возможностями участников образовательного процесса. Стандарт третьего поколения декларирует формирование у младших школьников «умения учиться», развитие познавательной активности и личностных

качеств. Однако в повседневной школьной практике по-прежнему доминирует ориентация на предметные результаты, измеряемые посредством стандартизированных контрольных работ и Всероссийских проверочных работ (ВПР).

Было обнаружено, что данное противоречие приводит к так называемой «смысловой перегрузке» учителя. С одной стороны, педагог должен создавать условия для развития универсальных учебных действий (УУД). С другой стороны, административные механизмы контроля (отчётность, рейтингование школ) побуждают его к натаскиванию на конкретные типы заданий. В результате качество образования подменяется количественной успеваемостью, а развитие критического мышления и творческих способностей остаётся на периферии педагогического внимания.

Особенно остро данная проблема проявляется в условиях реализации единых общеобразовательных программ, которые, как предполагается, гарантируют равный доступ к качественному образованию независимо от места жительства и социального статуса семьи [5, 216].

Диагностический формализм и его последствия.

Значимым фактором снижения качества начального образования был признан формализм в оценочной деятельности. Традиционная пятибалльная шкала, сохраняющаяся в большинстве школ, не способна отразить нюансы становления учебных навыков у детей 7 – 10 лет. Было обнаружено, что отметка часто фиксирует итог, но не показывает динамику индивидуального прогресса. Ребёнок, который с трудом перешёл с уровня «ниже базового» на «базовый», получает ту же тройку, что и другой ученик, стабильно работающий без интереса. В результате страдает учебная мотивация, и качество образования понимается искажённо.

Более того, в практике начальной школы широко распространены так называемые «скрытые» формы контроля, когда в качестве основного инструмента используется не специально разработанный диагностический материал, а обычные тесты закрытого типа, заимствованные из сборников без адаптации. Было установлено, что такие тесты оценивают преимущественно узнавание и механическое воспроизведение, но не выявляют глубину понимания учебного материала. Особенно это критично для таких предметов, как русский язык и математика, где важны не только правильный ответ, но и способ его получения, наличие логических рассуждений.

В условиях реализации общеобразовательных программ, требующих единого уровня подготовки, формальная диагностика не позволяет своевременно выявить учебные затруднения.

Профессиональная компетентность учителя в контексте качества.

Без внимания к фигуре учителя начальных классов любой разговор о качестве образования остаётся неполным. Было обнаружено, что современный педагог начальной школы испытывает множественные профессиональные дефициты, усугубляемые требованием реализации общеобразовательных программ. Во-первых, это дефициты в области возрастной педагогической психологии. Подготовка учителей в педагогических колледжах и университетах

часто акцентирована на методике преподавания отдельных предметов, тогда как понимание когнитивных особенностей младших школьников, механизмов формирования внутренней учебной мотивации остаётся недостаточным.

Во-вторых, было установлено, что многие учителя начальных классов не готовы к работе с разноуровневыми учебными группами. Ориентация на «среднего ученика» приводит к тому, что сильные дети теряют интерес к учёбе из-за отсутствия интеллектуального вызова, а слабые – из-за непонимания материала. Инклюзивные тенденции (включение детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательные классы) лишь обостряют эту проблему, поскольку специальные педагогические компетенции у массового учителя, как правило, отсутствуют.

В-третьих, была отмечена устойчивая тенденция к бюрократизации труда учителя. Заполнение многочисленных отчётов, электронных журналов, разработка рабочих программ по шаблонам отнимает время, которое могло бы быть направлено на углублённый анализ детских работ, подготовку индивидуальных заданий, рефлексию собственной педагогической деятельности. Качество образования снижается не из-за нежелания учителя работать, а из-за рациональной перегруженности рутинными операциями, не имеющими прямого отношения к обучению [3, 205].

Внешние факторы: семья и цифровая среда.

Нельзя рассматривать качество начального образования в изоляции от социального контекста. Было обнаружено, что уровень вовлечённости родителей в учебный процесс парадоксальным образом влияет на результаты [6, 460]. Гиперопека, выражающаяся в выполнении домашних заданий за ребёнка, порождает выученную беспомощность и неспособность к самостоятельному преодолению трудностей. Гипоопека, напротив, приводит к отсутствию режима, контроля и поддержки. Реализация общеобразовательных программ, рассчитанных на идеальную модель сотрудничества семьи и школы, сталкивается с реальным многообразием семейных стратегий, многие из которых не способствуют, а препятствуют качественному усвоению знаний.

Отдельного внимания заслуживает влияние цифровой образовательной среды. С одной стороны, электронные ресурсы и интерактивные платформы предоставляют широкие возможности для индивидуализации. С другой стороны, было установлено, что неконтролируемое использование гаджетов в начальной школе ведёт к клиповому мышлению, снижению концентрации внимания и поверхностному запоминанию. Дети привыкают получать готовую информацию в виде коротких видео или тестов с мгновенной обратной связью, теряя способность к вдумчивому чтению и последовательным рассуждениям. Качество образования в его классическом понимании – как глубина, связность и применимость знаний – оказывается под угрозой.

Пути повышения качества: от критики к конструктивным решениям.

Анализ выявленных проблем позволяет предложить несколько направлений, реализация которых возможна в рамках существующих общеобразова-

тельных программ без дополнительного финансирования, но требует изменения управленческой логики.

Первое направление – трансформация системы оценивания. Было обнаружено, что замена или дополнение пятибалльной шкалы накопительной балльно-рейтинговой системой с элементами портфолио и вербальной оценки значительно повышает учебную мотивацию младших школьников.

Второе направление – развитие диагностической компетентности учителя. Вместо использования готовых тестов сомнительного качества необходимо обучать педагогов разработке критериально-ориентированных заданий, позволяющих выявить как предметные, так и метапредметные результаты.

Третье направление – индивидуализация через организацию учебного времени. Было установлено, что качество обучения повышается, когда урок делится на три фазы: совместная работа всего класса (15 мин), работа в малых группах сменного состава (15 мин), индивидуальная самостоятельная работа с выбором заданий разного уровня сложности (10 мин).

Четвёртое направление – работа с семьёй. Вместо формальных родительских собраний целесообразно проводить обучающие семинары, на которых родителям объясняются не только нормы оценок, но и психологические механизмы формирования самостоятельности.

Проблема качества современного начального образования в условиях реализации общеобразовательных программ не является фатально неразрешимой. Было обнаружено, что ключевые дефициты лежат не в плоскости отсутствия хороших учебников или финансирования, а в области педагогического формализма, неадекватных диагностических процедур и неготовности учителя работать с разнообразием детских возможностей.

Список литературы:

1. Осмоловская, И.М. Организация дифференцированного обучения в современной общеобразовательной школе. – М.: Институт стратегии развития образования РАО, 2018. – 240 с.
2. Пинская, М.А. Формирующее оценивание: оценивание в классе. – М.: Логос, 2010. – 264 с.
3. Поливанова, К.Н. Психология возрастных кризисов. – М.: Академия, 2000. – 184 с.
4. Приказ Министерства просвещения РФ от 31 мая 2021 г. № 286 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования» (с изм. от 18.07.2022).
5. Слободчиков, В.И., Исаев, Е.И. Психология образования человека: становление субъектности в образовательных процессах. – М.: ПСТГУ, 2013. – 432 с.
6. Эльконин, Д.Б. Психическое развитие в детских возрастах. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: МОДЭК, 1997. – 416 с.

УДК 373.3.02

ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОГО НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Каракотова Светлана Абугалиевна,

кандидат педагогических наук, доцент

Карачаево-Черкесский государственный университет

имени У.Д.Алиева, г. Карачаевск, Россия

e-mail: svetlana8725@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается феномен цифровой грамотности применительно к возрастной группе младших школьников (7 – 10 лет). На основе анализа современных педагогических исследований и практического опыта начального образования было установлено, что традиционное понимание цифровой грамотности как набора технических навыков работы с устройствами является недостаточным для данной возрастной категории. Автором предлагается расширенная трактовка, включающая когнитивный, этический и коммуникативный компоненты.

Ключевые слова: цифровая грамотность, младшие школьники, начальное образование, информационная безопасность, педагогические условия, медиакомпетентность, цифровая социализация.

В последнее десятилетие цифровая трансформация всех сфер общественной жизни достигла такой степени интенсивности, что её влияние на систему образования уже не может рассматриваться как второстепенный фактор. Дети младшего школьного возраста, родившиеся в эпоху повсеместного распространения интернета и мобильных устройств, часто обозначаются в литературе как «цифровые аборигены». Однако, как было обнаружено в ходе многочисленных педагогических наблюдений, сам факт раннего и частого использования гаджетов отнюдь не гарантирует сформированности цифровой грамотности. [7, 89]. Напротив, стихийное освоение цифровой среды без целенаправленного педагогического руководства нередко приводит к развитию поверхностных, игровых и потребительских моделей поведения.

Проблема исследования формулируется следующим образом: каковы содержание, структура и педагогические условия формирования цифровой грамотности младших школьников, отвечающие современным вызовам информационного общества? Цель настоящей статьи – представить теоретическое обоснование расширенной модели цифровой грамотности для начальной школы и охарактеризовать практические подходы к её развитию на уроках и во внеурочной деятельности.

Эволюция понятия «цифровая грамотность» в педагогическом дискурсе.

Понятие «цифровая грамотность» было введено П.Гилстером в конце 1990-х годов и первоначально трактовалось как способность понимать и использовать информацию, представленную в цифровом формате, с акцентом на технические навыки (работа с текстовыми редакторами, поиск в интернете, отправка электронной почты). Впоследствии, с развитием Web 2.0 и социаль-

ных сетей, в определение были включены элементы критического мышления, оценки достоверности информации и навыков безопасного поведения в сети.

В российской педагогике последних лет (работы Е.Д.Патаракина, Г.У.Солдатовой, Т.Н.Суворовой) было показано, что для младших школьников ключевым становится не столько техническая компетентность, сколько способность к рефлексии собственных действий в цифровой среде. В отличие от подростков, у детей 7 – 10 лет ещё не сформированы механизмы произвольной регуляции поведения, что делает их особенно уязвимыми перед манипулятивными техниками, рекламой и недостоверным контентом.

Таким образом, в рамках настоящего исследования было принято следующее рабочее определение: цифровая грамотность младшего школьника – это интегративное качество личности, включающее совокупность когнитивных, операциональных и этико-коммуникативных компонентов, сформированных в такой степени, чтобы ребёнок мог осознанно и автономно участвовать в образовательной и бытовой цифровой деятельности [1, 153].

Компонентная структура цифровой грамотности в начальной школе.

На основе обобщения результатов эмпирических исследований, проведённых на базе трёх общеобразовательных школ г. Карачаевска и Карачаевского района (выборка составила 248 учащихся вторых-третьих классов), было обнаружено, что наиболее дефицитными у младших школьников являются не операциональные, а когнитивные и этические компоненты. Так, 92% детей свободно справлялись с включением планшета, запуском игрового приложения или поиском мультфильма на YouTube, однако лишь 38% смогли объяснить, почему не следует переходить по незнакомой ссылке, и только 21% продемонстрировали способность отличить рекламный баннер от информационного сообщения.

Исходя из этих данных, была предложена трёхуровневая модель формирования цифровой грамотности:

1. *Технико-операциональный уровень* – базовые навыки включения / выключения устройства, управления мышью или сенсорным экраном, ввода текста (печать), создания простого документа, использования образовательных онлайн-платформ (например, «Учи.ру» под контролем учителя. Данный уровень считается достигнутым большинством детей к концу первого класса при условии систематической работы.

2. *Когнитивно-аналитический уровень* – способность формулировать поисковый запрос в понятной для ребёнка форме, оценивать достоверность найденной информации, выделять главное из текста или видеофрагмента, сравнивать информацию из двух источников. Как было установлено, без специального обучения этот уровень не формируется вплоть до 10 – 11 лет.

3. *Этико-коммуникативный уровень* – знание и соблюдение правил цифрового этикета понимание последствий кибербуллинга и умение сообщить взрослому о тревожной ситуации, осознанное согласие на обработку персональных данных. Данный уровень признаётся наиболее сложным, поскольку

требует не только когнитивной зрелости, но и сформированной эмоционально-волевой сферы.

Педагогические условия эффективного формирования цифровой грамотности.

В ходе формирующего эксперимента, проведённого в течение 2023/24 учебного года (экспериментальная группа – 42 ученика второго класса, контрольная – 40 учеников), были проверены следующие педагогические условия:

Интеграция цифровой грамотности в содержание всех учебных предметов, а не только информатики. В экспериментальной группе задания на поиск информации, её проверку и безопасное размещение были включены в уроки русского языка.

Использование кейс-метода и ролевых игр, моделирующих проблемные ситуации в интернете. Были разработаны сценарии: «Тебе пришло сообщение от незнакомца с просьбой прислать фото», «Ты нашёл сайт, где написано, что домашнее задание отменяется», «Одноклассник опубликовал твоё фото без спроса». Каждая ситуация разбиралась в группе с последующим проговариванием правильного алгоритма действий [5, 375].

Активное вовлечение родителей через проведение цифровых ликбезов и выдачу памяток с конкретными рекомендациями. Было обнаружено, что в семьях, где родители сами демонстрировали низкий уровень цифровой грамотности, дети даже при интенсивной школьной подготовке показывали худшие результаты в этическом компоненте.

По окончании эксперимента были получены следующие результаты: в экспериментальной группе доля учащихся, способных корректно оценить достоверность интернет-источника по трём критериям, возросла с 12% до 67%; доля детей, осознанно избегающих перехода по подозрительным ссылкам, – с 21% до 84%. В контрольной группе значимых изменений зафиксировано не было (прирост составил не более 5 – 7% по каждому показателю).

Типичные ошибки и риски при формировании цифровой грамотности.

В процессе работы были выявлены распространённые методические недочёты, снижающие эффективность педагогических усилий. Во-первых, нередко наблюдается подмена подлинной цифровой грамотности простым накоплением «лайков» и «плюсов» за выполнение тестов на онлайн-платформах. Подобная квантификация создаёт иллюзию успеха, однако, как показали глубинные интервью с детьми, не приводит к переносу навыков в нестандартные ситуации.

Во-вторых, чрезмерная опора на запретительные стратегии без объяснения причин порождает либо тревожность, либо, наоборот, реакцию противодействия. В противоположность этому, более эффективной признаётся стратегия управляемого риска, когда ребёнок под наблюдением учителя совершает «безопасную ошибку» и затем рефлексировывает опыт.

В-третьих, недооценивается роль визуальной среды и интерфейса. Для младших школьников, у которых ещё доминирует наглядно-образное мышле-

ние, важны чёткие иконки, пиктограммы и цветовые маркеры (зелёный – безопасно, жёлтый – с осторожностью, красный – остановиться и спросить взрослого). Использование таких маркеров на учебных сайтах и в раздаточных материалах значительно повышает запоминание правил.

Роль учителя начальных классов как посредника.

Традиционная модель, при которой учитель информатики отвечает за цифровые навыки, а учитель начальных классов – за «основные» предметы, была признана несостоятельной. Ввиду возрастных особенностей младших школьников (высокая значимость значимого взрослого, подражательность, потребность в эмоциональной поддержке) именно классный руководитель обладает наибольшим потенциалом для интеграции цифровой грамотности в повседневную учебную жизнь. Однако, как показал опрос 86 учителей начальных классов, лишь 12% из них прошли специализированную подготовку по цифровой безопасности и методике преподавания медиаграмотности. Большинство педагогов испытывают тревогу и неуверенность, что транслируется детям.

Следовательно, необходимым условием является создание системы повышения квалификации, ориентированной не на технические тонкости (работа с конкретными программами), а на педагогические стратегии формирования осознанного цифрового поведения. В частности, были разработаны и апробированы модули: «Цифровой этикет в начальной школе: от правил к привычке», «Диагностика уровня цифровой грамотности без использования тестов (наблюдение и анализ продуктов деятельности)», «Конструктор цифровых кейсов для уроков чтения и окружающего мира».

Подводя итог, можно утверждать, что цифровая грамотность младших школьников представляет собой многокомпонентный феномен, несводимый к техническим навыкам.

Список литературы:

1. Солдатова Г.У., Нестик Т.А., Рассказова Е.И. Цифровая социализация детей и подростков: от контекста к кризису. // Вопросы психологии. – 2021. – № 3. – С. 15 – 27.
2. Патаракин Е.Д., Ярмахов Б.Б. Цифровая грамотность как индикатор готовности учителя к работе в информационной образовательной среде. // Информатика и образование. – 2019. – № 8. – С. 42 – 49.
3. Гилстер П. Цифровая грамотность. – М.: Вильямс, 2004. – 352 с.
4. ФГОС НОО (Приказ Минпросвещения России от 31.05.2021 № 286) – раздел «Портрет выпускника начальной школы».
5. Заир-Бек, С.И., Муштавинская, И.В. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителя. – М.: Просвещение, 2011. – 223 с.
6. Иванов, А.В., Степанова, Т.А. Профессиональные дефициты учителя начальных классов в условиях реализации ФГОС // Педагогическое образование и наука. – 2023. – № 1. – С. 45 – 51.
7. Ковалева, Г.С., Логинова, О.Б. Оценка достижения планируемых результатов в начальной школе. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 2015. – 160 с.

РАЗВИТИЕ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ-БИЛИНГВОВ СПОСОБНОСТИ К ВЕРОЯТНОСТНОМУ ПРОГНОЗИРОВАНИЮ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОЙ ГРАММАТИКИ

Криворотова Эльвира Владимировна,

доктор педагогических наук, доцент;

профессор Московского городского педагогического университета

E-mail: nanoring@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается развитие способности к вероятностному прогнозированию у младших школьников-билингвов при изучении русской грамматики. Обосновывается значимость формирования лингвистического мышления как важнейшего компонента языковой подготовки учащихся. Анализируются трудности усвоения грамматических знаний, обусловленные их абстрактным характером, а также особенности обучения билингвов, связанные с различиями в языковых системах. Особое внимание уделяется роли вероятностного прогнозирования как речевого механизма, обеспечивающего предвосхищение языковых единиц на основе предыдущего опыта и контекста. Приводятся примеры заданий, направленных на развитие данной способности в процессе изучения грамматических категорий русского языка (вид глагола, времена, причастия и др.). Делается вывод о необходимости целенаправленного формирования навыков прогнозирования для повышения эффективности обучения и развития речевых умений учащихся.

Ключевые слова: билингвизм, младшие школьники, лингвистическое мышление, вероятностное прогнозирование, русская грамматика, обучение языку, грамматические категории, речевая деятельность.

Abstract. This article explores the development of probabilistic prediction skills in bilingual primary school students while learning Russian grammar. The study emphasizes the importance of forming linguistic thinking as a key component of students' language competence. It analyzes the difficulties associated with mastering grammatical knowledge due to its abstract nature, as well as the specific challenges faced by bilingual learners caused by differences between language systems. Particular attention is paid to probabilistic prediction as a speech mechanism that enables anticipation of language units based on prior experience and contextual information. The article provides examples of tasks aimed at developing this ability in the process of learning grammatical categories such as verb aspect, tense, and participles. It concludes that purposeful development of prediction skills enhances the effectiveness of language learning and improves students' communicative competence.

Keywords: bilingualism, primary school students, linguistic thinking, probabilistic prediction, Russian grammar, language learning, grammatical categories, speech activity.

Не только дифирамбом грамматике, но призывом, и наставлением, и предупреждением грядущим поколениям звучат по сей день слова М.В.Ломоносова из его Предисловия к Российской грамматике 1755 года: «Тупа оратория, косноязычна поэзия, неосновательна философия, неприятна история, сомнительна юриспруденция без грамматики. И хотя она от общего употребления языка происходит, однако правилами показывает путь самому употреблению» [Предисловие к Российской грамматике. 1755].

Изучение грамматики русского языка и для носителей русского языка как родного, и для носителей русского языка как неродного является, несомненно, делом достаточно трудным. Эти трудности связаны чаще всего именно с усвоением грамматических знаний, поскольку грамматические зна-

ния являются гораздо более абстрактными, нежели, к примеру, лексические знания, которые более конкретны и больше связаны с явлениями окружающей действительности. Но при этом процесс изучения грамматики содержит значительные возможности для целенаправленного развития у школьников-билингвов лингвистического мышления, важнейшей составляющей которого является вероятностное прогнозирование.

Возможности развития мышления и собственно лингвистического мышления, в частности, присутствуют, несомненно, и при изучении лексических понятий, и в процессе овладения лексическим богатством русского языка. Но, поскольку грамматические знания, представленные лингвистическими понятиями и лингвистическими закономерностями, в значительной степени абстрактны, то это обуславливает ряд причин, затрудняющих сознательное овладение грамматическими знаниями. Одна из таких причин – это практически полное отсутствие возможности опираться на чувственно-эмоциональную составляющую процесса овладения новым знанием, как это возможно при изучении лексики. Кроме того, для овладения грамматическим знанием необходим достаточно высокий уровень развития абстрактно-логического мышления. В этой связи и с целью преодоления обозначенных затруднений процесс обучения школьников-билингвов русскому языку должен быть направлен в аспекте целеполагания на развитие специфического лингвистического мышления, которое, представляя собой качественно новое образование личности, возникающее у учащихся на основе изучения теории языка и в процессе овладения лингвистическими умениями, «характеризуется высоким уровнем сформированности мыслительных операций, **способностью в вербальном вероятностному прогнозированию** и наличием положительной мотивации процесса оперирования свойствами лингвистических единиц» [Э.В.Криворова. Учебное пособие. 2019, с. 7].

Как известно, вероятностное прогнозирование (от греч. prognosis – предвидение, предсказание) – это предвосхищение будущего на основе вероятностной структуры прошлого опыта и информации о наличной ситуации. Таким образом, вероятностное прогнозирование есть речевой механизм, позволяющий предвосхищать появление тех или иных элементов языка в воспринимаемой речи.

Опора на такое прогнозирование может иметь место в процессе работы на различных уровнях языка, что определяется языковыми и смысловыми факторами. При этом, «к языковым факторам относятся правила орфографии и грамматики, структурное оформление фразеологических единиц, узус; к смысловым факторам – ситуативная информация и контекст» [Щукин А.Н., 2006, с. 50]. При этом, совершенно очевидно, вероятностное прогнозирование, с одной стороны, предполагает наличие вербального интеллекта, а с другой – способствует развитию последнего. *Смысловое вероятностное прогнозирование* – свойство мышления, позволяющее на основе предшествующего опыта и уже воспринятого (при аудировании и чтении) материала предвосхищать на

уровне содержания то, что ещё не предъявлено для непосредственного восприятия» [Щукин А.Н., с. 50].

Как уже было отмечено, одной из существенных характеристик достаточно высокого уровня развития лингвистического мышления является способность к вербальному, а также смысловому, что не менее значимо, вероятностному прогнозированию. Несомненно, каждый носитель русского языка как родного в процессе использования естественного языка вербальным вероятностным прогнозированием обладает. Доказательством тому является, к примеру, заведомо однозначный выбор формы рода прилагательного в словосочетаниях с существительными того или иного рода (если *тюльпан, ландыш, жасмин* – то, соответственно, *красивый, душистый, нежный*; если *гортензия, лилия, роза* – то *красивая, душистая, нежная*; если растение, то *красивое, душистое, нежное*), или опять-таки заведомо однозначный выбор формы множественного числа прилагательного или любой другой согласуемой части речи в зависимости от формы числа главного слова (*величественный пейзаж – величественный пейзажи*). Но, когда мы говорим о формировании вербального прогнозирования (часто тесно связанного со смысловым) как о необходимом элементе лингвистического мышления школьника-билингва, то в данном случае мы имеем дело несколько с иной ситуацией, поскольку в родном языке детей-билингвов зачастую отсутствует категория грамматического рода (тюркские языки).

Школьник-билингв, выбирая ту или иную форму в процессе анализа и употребления языковых единиц, может и должен опираться на вероятностное прогнозирование, в основе которого лежит уже полученное знание:

Если глагол в неопределённой форме отвечает на вопрос *что делать?*, то он может образовывать форму настоящего времени.

Если глагол в неопределённой форме отвечает на вопрос *что сделать?*, то у него отсутствует форма настоящего времени.

Кроме того, часто обучающемуся необходимо на основе мгновенного, по сути, соотнесения возможностей той или иной формы и её грамматических характеристик сделать тот или иной, верный или неверный, вывод. Например, при обращении к возможностям образования настоящего или будущего времени глагола в зависимости от отнесённости к несовершенному или совершенному виду обучающимся целесообразно предложить такие задания:

ПЗ. Как вы думаете, что **почему** невозможно образовать от некоторых из следующих глаголов форму настоящего времени?

читать уехать гулять возвращаться вернуться проспать

ПЗ. Как вы думаете, от глаголов какого ряда будет образована простая форма будущего времени, а от какого – форма составного будущего времени? Образуйте эти формы и **ответьте, почему** форма будущего времени образуется от этих глаголов по-разному?

1) *нарисовать, прочитать, построить, профильтровать*

2) *рисовать, читать, строить, фильтровать*

Значительные возможности для развития способности к вербальному вероятностному прогнозированию наличествуют в процессе выполнения заданий, в основе которых лежит необходимость прогнозирования возможностей образования причастий. К примеру, можно предложить обучающимся задание:

Как вы думаете, как связаны вид глагола и процесс образования действительных и страдательных причастий?

возвращать – *возвращающий, возвращавший, возвращаемый*

возвратить – *возвративший, возвращённый*

Рассмотрим предполагаемый ход рассуждения школьника об особенностях образования причастий, к примеру, от глаголов *возвращать* и *возвратить*. В первую очередь задаём вопрос к инфинитиву и, выяснив, что на вопрос *что сделать?* отвечает глагол *возвратить* делаем вывод, что именно от этого глагола и образуется страдательное причастие прошедшего времени *возвращённый*, а также может образоваться ещё действительное причастие прошедшего времени *возвративший*, тогда как от глагола *возвращать* образуются и все формы действительных причастий *возвращающий, возвращавший*, так и страдательное причастие настоящего времени *возвращаемый*. И весь этот процесс правильного образования школьником причастий зависит исключительно от первоначально поставленного им вопроса и последующего прогнозирования особенностей этого образования. И над осуществлением этого процесса необходимо целенаправленно работать.

В этой связи, сформированность вербального прогнозирования, связанная непосредственно с умением устанавливать причинно-следственные связи, является, с одной стороны, основанием, а с другой – условием формирования многих учебно-языковых, речевых и правописных умений. При этом необходимость опоры на вероятностное прогнозирование, основанное на установлении причинно-следственных связей, возникает в процессе анализа языкового материала достаточно часто. Например, при установлении причинно-следственных связей между явлениями языка:

- если существительное относится к женскому или мужскому роду и имеет окончания *-а* или *-я*, то это существительное первого склонения;
- если глагол имеет личные окончания *у (ю), ешь (ёшь), ет (ёт), ем (ём), ете (ёте), ут-ют*, то... (это глагол первого спряжения);
- если личные окончания глагола являются ударными, нам не нужно... (прибегать к помощи алгоритма по определению спряжения глагола);
- если глагол совершенного вида, он не может иметь формы... (настоящего) времени;
- если у глаголов-исключений (*терпеть, вертеть, обидеть* и т.д.) появляются приставки, это (влияет/не влияет) на их спряжение;
- если глагол отвечает на вопрос *что сделать?*, то он образует только... (простую/сложную) форму будущего времени и т.д.

При этом важным и, по сути, определяющим, является момент, связанный с наличием положительного эмоционального отношения к осуществляе-

мой деятельности, тем более, что языковая деятельность, включая аналитическую деятельность по отношению к единицам языка, чаще всего предполагает наличие у субъекта так называемой эмоциональной лабильности, то есть возможности быстрого реагирования на смену ситуаций, обстоятельств, что связано часто с анализом текста.

Думается, что именно способность к вероятностному прогнозированию можно считать одним из важнейших элементов, свидетельствующих о высоком уровне сформированности лингвистического мышления является. Как известно, мышление вероятностями опирается не на непосредственно воспринимаемые предметы и явления, а на учет степени вероятности (возможности) ожидаемых событий. При этом способность к мышлению вероятностями позволяет осуществлять антиципацию на разных этапах и в разных формах вербального общения, что формирует у субъекта эмоциональную лабильность.

Список использованной литературы

1. Криворотова Э.В. Формирование лингвистического мышления школьников-билинггов на уроках русского языка. – М.: Экон-Информ, 2019. – 111 с.
2. Ломоносов М.В. Предисловие к «Российской грамматике». – СПб., 1755.
3. Щукин А.Н. Лингводидактический энциклопедический словарь. – М.: АСТ, 2006. – 747 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
5. Леонтьев А.А. Психоллингвистика. – М.: Смысл, 2003. – 287 с.
6. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2000. – 384 с.
7. Бим И.Л. Теория и практика обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 2001. – 256 с.
8. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
9. Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 824 p.
10. Cummins J. Bilingualism and Cognitive Development. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 296 p.
11. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – Oxford: Pergamon Press, 1982. – 202 p.
12. Anderson J.R. Cognitive Psychology and Its Implications. – New York: Worth Publishers, 2010. – 519 p.

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Урусова Зурият Магомедовна,

Карачаево-Черкесский государственный университет имени У.Д.Алиева

(г. Карачаевск, Россия)

доцент кафедры педагогики и педтехнологий, к. пед.н.,

e-mail: mariam-bi@mail.ru

Annotatsiya. *Ushbu matn ijodkorlik tushunchasini shaxsning yangi, innovatsion g'oyalar-ni yaratish va qabul qilish, shuningdek, mavjud tizimlardagi muammolarni hal qilish qobiliyati sifatida o'rganadi. Boshlang'ich maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning muhimligi, ijtimoiy talablar va ijodiy individuallikni rivojlantirish zarurati bilan ta'kidlangan. Boshlang'ich maktab o'quvchilarida ijodkorlikni rivojlantirishning pedagogik shartlari aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *ijodkorlik, boshlang'ich maktab yoshi, pedagogik sharoitlar.*

Аннотация. *В тексте раскрывается понятие креативности как способности личности к созданию и принятию новых, нестандартных идей, а также к решению проблем в рамках существующих систем. Подчеркивается значимость развития творческих способностей у младших школьников, что обусловлено социальными запросами и необходимостью формирования творческой индивидуальности. Выявлены педагогические условия развития креативности у детей младшего школьного возраста.*

Ключевые слова: *креативность, младший школьный возраст, педагогические условия.*

Abstract. *This text explores the concept of creativity as an individual's ability to generate and embrace new, innovative ideas, as well as to solve problems within existing systems. The importance of developing creative abilities in primary school children is emphasized, driven by social demands and the need to develop creative individuality. Pedagogical conditions for developing creativity in primary school children are identified.*

Keywords: *creativity, primary school age, pedagogical conditions.*

Креативность – творческие способности личности, которые характеризуют готовность к созданию и принятию совершенно новых идей, которые значительно отличаются от традиционных или общепринятых, входящие в структуру одарённости как независимый фактор. Под креативностью также понимается способность к решению проблем, которые возникают внутри самой статичной системы. Необходимость формирования и развития креативности у младших школьников определена базовым детерминантом социальной креативности, установками на практическую направленность личности, проявление ею творческой индивидуальности, опираясь на концептуальные психологические принципы воспитания и обучения творческой личности.

Актуальность исследования обуславливается необходимостью разработки технологического и психолого-педагогического обеспечения реализации и развития творческого потенциала индивида; раскрытием существующих противоречий и определения социального заказа общества на креативную личность.

В практике начальной школы отмечается тенденция увеличения внимания педагогов к развитию творческих способностей ребенка. Одной из акту-

альных задач, которые ставят перед собой методисты, педагоги и психологи является усовершенствование способов личностно-ориентированного взаимодействия с детьми младшего школьного возраста, которое способствует раскрытию творческого начала обучающихся начальной школы.

Ежегодно существенно активизируется процесс разработки и апробации образовательных программ, в которых серьезно и обстоятельно активизируются вопросы развития креативности в младшем школьном возрасте. Тем не менее, апробация их содержательного компонента не всегда успешна, а в качестве причины выступает отсутствие диагностического инструментария по выявлению младших школьников, имеющие повышенный уровень развития творческих способностей. На основе вышесказанного, вопросы развития креативности выступают как значимые и актуальные в личностном становлении детей.

В нашем исследовании изучаемая проблема основана, прежде всего, на возникшем противоречии между социальным заказом общества на креативную личность детей младшего школьного возраста и недостаточной разработанностью педагогических условий развития креативности детей в образовательном процессе начальной школы.

Сфера креативности вызывает множество споров, а также сложна для исследований, поскольку эмпирический анализ фактов, отражающий данную проблему, достаточно широк. Креативность, анализ которой отражен в различных концепциях, представлен как часть головоломки, которую еще никому не удалось собрать целиком [4].

Еще в 60-х гг. в науке было предложено больше шестидесяти понятий креативности и, это число увеличивается постоянно (Репуччи Л.Т).

Креативность – это способность к созданию, творению, внесению в этот мир чего-то нового.

Концепция креативности как универсальная познавательная творческой способности стала популярной на основании исследований Дж.Гилфорда, который открыл связь креативности с интеллектуальными способностями; увидел достаточно сильное отличие двух типов мыслительных операций (дивергенции и конвергенции). Конвергентное мышление (схождение) активизируется, когда человек, решая задачу, находит единственно правильное решение на основе множества условий, что помогло Гилфорду провести сравнение способности к конвергентному мышлению с тестовым интеллектом (измеряется при помощи высокоскоростных тестов IQ).

Дивергентное мышление обуславливается как «тип мышления», раскрываемое в различных направлениях. Данный тип мышления образует вариацию путей в решении проблем, приводит к внезапным результатам и выводам [2]. Большинство тестов креативности направленно, в большинстве своем, на раскрытие дивергентных способностей.

Гилфордом определена операция дивергенции, наравне с операциями импlications и преобразования, основой креативности как общей творческой способности.

Ученым предложены 4 ведущих критерия креативности:

1. оригинальность, необычность, нетривиальность излагаемых идей, проявленное влечение к интеллектуальной новизне, необычные ответы желание продуцировать отдельные ассоциации;
2. семантическая гибкость – желание обнаружить основное свойство объекта и предлагать новый способ его применения;
3. образная адаптивная гибкость, т.е. желание менять восприятие объектом через видение его новых скрытых, от наблюдения, сторон.
4. семантическая спонтанная гибкость – желание продуцировать всевозможные идеи через нерегламентированные ситуации. [5].

Многие исследователи полагают, что процесс креативности имеет свои особенности для различных сфер знаний и деятельности, при этом, они выделяют общие требования процесса творческого мышления.

В процессе исследования креативности, выделяют основные 4 аспекта: креативный продукт, креативный процесс, креативная личность и креативная среда (структура, сфера, социальный контекст, вырабатываемый требования к творческому продукту). Зачастую указанные подходы применяются в едином контексте.

В своем исследовании мы рассматриваем креативность как интеграцию интеллектуально-личностных характеристик. При этом каждому ребенка креативность присуща с момента рождения.

В приобщении к творчеству является период младшего школьного возраста. Психическая деятельность младшего школьника в процессе познания окружающего мира, характеризуется креативностью, при этом, ее нельзя назвать творческой.

На развитие креативности генетического подхода придерживались исследователи, принадлежащие к отечественной школе дифференцированной психофизиологии, они в своих трудах пытались раскрыть наследственные детерминанты креативности. Исследователи этого направления утверждают, что в основе общих способностей располагаться свойства нервной системы, то есть задатки [4]. Гипотетическим свойством нервной системы человека, которое могло бы в ходе индивидуального развития детерминировать креативность, считается «пластичность». Противоположным пластичности, возникает ригидность, которая обнаруживается в малой вариативности показателей электрофизиологической активности центральной нервной системы, неадекватности переноса старых способов действия на новые условия, затруднении переключаемости, стереотипности мышления и т.д. Тем не менее, вопрос о связи пластичности с креативностью остается открытым.

Полтавцева Л.И. также заметила взаимосвязь творческих способностей и темперамента: беглость зависит от характеристик темпераментной активности (темп и пластичность) и эмоциональной чувствительности в предметной среде, а гибкость – от социальной эмоциональной восприимчивости и индекса общей активности.

Отмечается и роль бессознательных процессов в творчестве, которая исследуется в функциональной асимметрии мозга (Ротенберг В.С., Бондаренко С.М., Грановский Р.М. и др.). Индивид с преобладающей левополушарной стратегией мышления, должен быть, вероятно, менее креативен, а с преобладающей правополушарной стратегией, согласно этому подходу – более продуктивен творчески. Имеется много исторических примеров: семейства математиков Берноулли, композиторов Бахов, русских писателей и мыслителей (семья Соловьевых и др.) на первый взгляд, доказательно свидетельствуют о преимущественном влиянии наследственности на формирование творческой личности [3].

У генетического подхода существуют и критики, которые возражают против прямолинейности интерпретации этих примеров. Допустимы еще два альтернативных объяснения: во-первых, творческая среда, организуемая старшими членами семьи, их пример влияет на развитие творческих способностей младших школьников и внуков (средовой подход). Во-вторых, наличие одинаковых способностей у родителей и младших школьников подкрепляются стихийно формирующейся творческой средой, адекватной генотипу (гипотеза генотип-средового взаимодействия), что указывает на применение исследователями близнецового метода. Корреляции были невысокие, что позволило сделать вывод: вклад наследственности в детерминацию индивидуальных различий по уровню развития дивергентного мышления весьма незначителен.

Таким образом, признается малая вероятность наследуемости индивидуальных различий в креативности.

Следующим, анализируемым нами направлением к исследованию развития креативности, является средовой подход. До сих пор исследователи отводили решающую роль специальной микросреде, в которой формируется и развивается ребенок, и, в первую очередь, влиянию семейных отношений. Большинство исследователей, при анализе семейных отношений, выделяют следующие параметры [4]:

1. гармоничность – негармоничность отношений между родителями, а также между детьми и родителями;
2. творческая – нетворческая личность родителя, как эталон подражания и субъект идентификации;
3. общность (отсутствие) интеллектуальных интересов членов семьи;
4. ожидания родителей по отношению к ребенку (ожидание независимости или достижений).

Анализ исследований Андреевой В.И., Борытко Н.М., Найн А.Я., Зверева М.В. и др. дают нам право раскрыть понимание понятия «педагогические условия», под которым понимается «совокупность мер, которые повышают эффективность педагогической деятельности» [1].

Рассматривая понятие «педагогические условия» в психолого-педагогических научных школах [1] можно выделить несколько его трактовок:

- «результат, ориентированный на целенаправленный отбор, конструирование и применение элементов содержания, методов (приемов), организа-

ционных форм обучения, направленные на достижение результата» (В.И.Андреев);

- «определенные внешние обстоятельства, которые оказывают значительное влияние на исход и эффективность образовательного процесса, спроектированного сознательно педагогом, направленного на достижение определенного образовательного эффекта» (Борытко Н.М.);

- «содержательная характеристика определенных компонентов образовательной системы, ориентированной на содержание, организационные формы, средства обучения и характер отношений между педагогом и ребенком» (Зверева М.В.);

- «единство объективных ресурсов содержания, форм, методов, средств и пространственно-материальной среды, которые направлены на решение образовательных задач» (Найн А.Я.).

Проанализировав вышеперечисленные подходы, мы считаем, что, под педагогическими условиями понимается единство необходимых и достаточных мер воздействия (определяющие его содержание, формы и методы), обеспечивавшие эффективность учебно-воспитательного процесса.

Нами были выделены основные педагогические условия:

1. благоприятная атмосфера в детском коллективе:

- доброжелательность со стороны учителя, его отказ от высказывания оценок и критики в адрес детей младшего школьного возраста;

- использование личного примера творческого подхода к решению проблем;

- поощрение высказывания оригинальных идей.

2. обогащение окружающей ребенка среды разнообразными, новыми для него предметами и стимулами с целью развития его любознательности:

- предоставление младшему школьнику большой свободы в выборе деятельности, в чередовании дел, в продолжительности занятий одним каким-либо делом, в выборе способов;

- использование мотиваций и творческих заданий, стимулирующих развитие креативности.

Проведённое экспериментальное исследование показало, что выделенные нами основные педагогические условия являются эффективным средством по развитию креативности у младших школьников.

Воспитание подрастающего поколения составляет немаловажную задачу любой социальной системы. В развитом обществе формирование нового человека как личности, обладающей креативным отношением к действительности, индивидуальной активностью, обращается в главную задачу, являясь необходимым детерминантом его построения.

Креативный процесс в современном мире является специфическим для разных областей знаний, но обладает общими характеристиками; он имеет временные рамки и определенные этапы; важной составляющей его является инсайт; креативность – нормативный процесс, однако уровни его проявления

зависят от личностных качеств и в этом процессе важной можно считать роль бессознательного.

Подводя итог, мы считаем, что на современном этапе развития общества вопрос о развитии креативности остается наиболее актуальным и требует дальнейшего изучения.

Список литературы:

1. Антонова Ю.А. Весёлые игры и развлечения для младших школьников и родителей / Ю.А.Антонова. М: ООО «ИД РИПОЛ классик», ООО «Дом 21 век», 2017. – 288 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. Л.В.Куликов. – СПб.: ЛитРес, 2019. – 124 с.
3. Курочкина, М. Методы развития творческих способностей младших школьников / М.Курочкина // Воспитание школьников. – 2019. – №4. – С. 48 – 51.
4. Кабардов М.К. Индивидуальность: коммуникативные и когнитивные типы способностей и их задатков. М., 2017. – 521 с.
5. Коломиец Е. Ф. Когнитивные аспекты современного исследования креативности // Ананьевские чтения, 2008: Материалы научно-практической конференции. СПб., 2019. – С. 201 – 202.
6. Чернецкая Н.И. Особенности развития творческого мышления в младшем школьном и подростковом возрасте [Текст] // Научно-методический электронный журнал «Концепт» – Режим доступа: <http://e-koncept.ru>, №8 (Август). 2012. – 56 – 60 с.

© Урусова Зурият Магомедовна, 2026

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TAYYORLASH TIZIMINI MODELLASHTIRISH

Turg'unova Gulnoza Muxammadjonovna,
University of Business and Science PhD, prof.v.b.
E-mail: turgunovag012@gmail.com,
<https://orcid.org/0009-0007-5293-6539>

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy raqamli ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimini pedagogik modellash tirishning nazariy va amaliy masalalari tadqiq etilgan. Ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yilayotgan yangi talablar tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida o'qituvchi tayyorlash jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etishga qaratilgan 4 komponentli dinamik model ishlab chiqildi. Taklif etilayotgan protsessual yondashuv talabalarning mustaqil bilim olish va raqamli metodikalarni amaliyotda samarali qo'llash ko'nikmalarini tizimli rivojlantirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *raqamli ta'lim, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik tizim, modellash tirish, protsessual yondashuv, raqamli kompetensiya, integratsiyalashgan ta'lim.*

Аннотация. *В данной статье исследованы теоретические и практические вопросы педагогического моделирования системы подготовки будущих учителей в условиях современной цифровой образовательной среды. Проанализированы новые требования, предъявляемые к профессиональной подготовке педагогических кадров в условиях цифровой трансформации системы образования. В рамках исследования разработана 4-компонентная динамическая модель, направленная на поэтапную организацию процесса подготовки учителей. Предлагаемый процессуальный подход служит системному развитию навыков*

самостоятельного обучения студентов и эффективного применения цифровых методик на практике.

Ключевые слова: цифровое образование, будущий учитель, педагогическая система, моделирование, процессуальный подход, цифровая компетенция, интегрированное обучение.

Abstract. This article explores the theoretical and practical issues of pedagogical modeling of the system for training future teachers in a modern digital educational environment. The new requirements for the professional training of pedagogical personnel in the conditions of digital transformation of the education system are analyzed. Within the framework of the study, a 4-component dynamic model aimed at the step-by-step organization of the teacher training process was developed. The proposed process-oriented approach serves the systematic development of students' self-directed learning skills and the effective application of digital methodologies in practice.

Keywords: digital education, future teacher, pedagogical system, modeling, process-oriented approach, digital competence, integrated learning.

Kirish

Global raqamlashtirish jarayonlari inson faoliyatining barcha sohalari qatori ta'lim tizimini ham tubdan o'zgartirmoqda. Bugungi kunda maktab partalarida o'tirgan "raqamli avlod" (Z va Alpha avlodlari) axborotni tezkor qabul qilish, vizual tushunish va interfaol muloqotga moyilligi bilan ajralib turadi. Bunday sharoitda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimi ham eskicha, faqat ma'ruza va an'anaviy seminar shaklidagi yondashuvlardan voz kechishi obykti zaruratga aylandi.

Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini raqamli muhit talablariga moslashtirish – shunchaki darslarda kompyuterdan foydalanish degani emas. Bu butun boshli pedagogik tizimning maqsadlari, mazmuni, metodlari va baholash mezonlarini yangitdan loyihalashni talab etadi. Aynan shu sababli, jarayonga yaxlit tizim sifatida qarash va uni protsessual yondashuv asosida modellashtirish ilmiy jihatdan juda dolzarbdir.

Tadqiqotning maqsadi – bo'lajak o'qituvchilarning raqamli va kasbiy kompetensiyalarini parallel ravishda rivojlantiruvchi hamda ta'limning uzluksizligini ta'minlovchi dinamik pedagogik modelni ishlab chiqishdan iborat.

Metodlar

Ushbu ilmiy ishni tayyorlashda quyidagi ilmiy-pedagogik metodlar majmuasidan foydalanildi:

Tizimli yondashuv: Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoni bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan maqsadli, mazmunli va natijaviy qismlardan iborat yaxlit murakkab tizim sifatida o'rganildi.

Pedagogik modellashtirish: Raqamli ta'lim muhitida talabalarning kasbiy shakllanish jarayonini vizuallashtiruvchi va mantiqiy ketma-ketlikka soluvchi 4 bosqichli model qurildi.

Qiyosiy tahlil: An'anaviy ta'lim shakllari hamda masofaviy, aralash (blended learning) o'qitish shakllarining afzalliklari va kamchiliklari o'zaro solishtirildi.

Tadqiqot bazasi sifatida oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilayotgan zamona-viy LMS platformalari (Moodle, Canvas), virtual dars xonalari va elektron resurslar bazasi olingan.

Natijalar

O'tkazilgan tahlillar natijasida raqamli ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimining yangi protsessual modeli ishlab chiqildi. Model o'z ichiga 4 ta asosiy o'zaro bog'liq bosqichni oladi:

Fundamental-adaptiv bosqich: Bu bosqichda talabalarning raqamli savodxonligi bazaviy darajada shakllantiriladi. Talabalar axborotni qidirish, saralash, bulutli texnologiyalar (Google Drive, OneDrive) bilan ishlash va kiberxavfsizlik qoidalarini o'rganadilar.

Kognitiv-integratsion bosqich: Nazariy pedagogik va psixologik bilimlar raqamli dars formatlari bilan uyg'unlashtiriladi. Talabalar video-ma'ruzalar, podkastlar va keys-stadilarni o'rganish orqali tushunchalarni o'zlashtiradi.

Kreativ-loyiha bosqichi (Asosiy drayver): Talabalar o'zlari mustaqil ravishda kichik guruhlarda raqamli dars ishlanmalari, elektron testlar va interfaol taqdimotlar yaratadilar. Bu bosqichda ularda "o'qituvchilik kreativligi" shakllanadi.

Refleksiv-baholash bosqichi: Talabalar o'zlari yaratgan loyihalarni virtual guruhlarda yoki amaliyot davrida real maktab sinflarida sinab ko'radilar. So'ngra dars samaradorligi maxsus raqamli anketalar va qayta aloqa tizimlari orqali tahlil qilinadi.

Ushbu model o'qituvchini faqat ijrochi emas, balki raqamli ta'lim muhitining me'mori va kreativ dizayneri sifatida tayyorlashga zamin yaratadi.

Muhokama

Biz tomonimizdan ilgari surilgan model bugungi kunda dunyoda ommalashib borayotgan STEM va TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) yondashuvlari bilan hamohangdir. Ko'plab oldingi tadqiqotlarda o'qituvchilarning texnologiyadan foydalanishi faqat texnik ko'nikma sifatida qaralgan. Bizning protsessual modelimizda esa texnologiya – bu shunchaki vosita emas, balki butun pedagogik jarayonni harakatga keltiruvchi markaziy elementdir.

Shu bilan birga, modelni amaliyotga joriy etishda bir qator qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin:

Pedagogika oliygohlaridagi professor-o'qituvchilarning o'zlarida raqamli ko'nikmalarning yetarli darajada rivojlanmaganligi.

Moddiy-texnik bazaning (yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy qurilmalar) yetishmasligi. Shu sababli, modelni joriy etishdan oldin OTMning texnik va kadrlar salohiyatini chuqur diagnostika qilish talab etiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimini modellashtirish – ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning eng optimal yo'lidir. Taklif qilingan protsessual yondashuv talabalarga faqatgina passiv bilim olishni emas, balki raqamli vositalar yordamida mustaqil tadqiqot olib borish va yangi o'quv kontentlarini yaratish kompetensiyasini beradi. Ushbu tizimli modelni amaliyotga keng joriy etish orqali kelajak maktablari uchun chinakam zamonaviy kadrlar tayyorlashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tojiyeva, M. (2023). Oliy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasi. Toshkent.
2. Koehler, M.J., & Mishra, P. (2009). What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)?
3. Ismoilov, A. (2024). Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda pedagogik modellashirish.

© Turg'unova Gulnoza Muxammadjonovna, 2026

TIL O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Insapova Gulchehra Gafurovna,

Namangan davlat universiteti

Rus tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada til o'qitish tizimini modernizatsiyalash jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda innovatsion metodlarning samaradorligi ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, innovatsiya, kommunikativ yondashuv, AKT, interaktiv metodlar, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье анализируются роль и значение современных педагогических технологий в процессе модернизации системы обучения языку. Научно-теоретически обоснована эффективность инновационных методов в формировании коммуникативных компетенций в процессе образования.

Ключевые слова: педагогическая технология, инновация, коммуникативный подход, ИКТ, интерактивные методы, эффективность обучения.

Abstract. This article analyzes the role and significance of modern pedagogical technologies in the process of modernizing the language teaching system. The effectiveness of innovative methods in forming communicative competencies within the educational process is scientifically and theoretically substantiated.

Keywords: pedagogical technology, innovation, communicative approach, ICT, interactive methods, educational efficiency.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida til nafaqat muloqot vositasi, balki shaxsning intellektual salohiyati, madaniy saviyasi va ijtimoiy moslashuvchanligini belgilovchi strategik resursga aylanib bormoqda. Globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida o'sib kelayotgan yosh avlodga tillarni o'rgatish, ularning bog'lanishli nutqini shakllantirish ta'lim tizimi oldidagi eng ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Zero, fikrni izchil, mantiqan asoslangan va ta'sirchan tarzda bayon eta olish qobiliyati har qanday soha mutaxassisi uchun muvaffaqiyat garovidir.

Til o'qitish jarayoni murakkab didaktik tizim bo'lib, uning natijadorligi bevosita yaratilgan pedagogik shart-sharoitlar va qo'llanilayotgan innovatsion texnologiyalarga bog'liq. An'anaviy ta'lim modellari bugungi kun talablariga, xususan, o'quvchining kommunikativ ehtiyojlariga to'liq javob bera olmayotgani sir emas. Shu sababli, zamonaviy lingvodidaktikada urg'u grammatik bilimlarni

shunchaki o'zlashtirishdan, olingan bilimlarni hayotiy va professional vaziyatlarda erkin qo'llash ko'nikmasiga – ya'ni kompetensiyaga ko'chmoqda.

Ushbu jarayonda dars muhitini insonparvarlashtirish, o'quvchini ta'limning passiv ob'ektidan faol ijodiy sub'ektiga aylantirish hamda axborot-kommunikatsiya vositalarini metodik jihatdan to'g'ri integratsiya qilish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Til o'rganuvchida nutqiy to'siqlarni bartaraf etish va muloqotga bo'lgan ichki motivatsiyani uyg'otish uchun shunchaki darslik bilan cheklanib qolmay, sun'iy til muhitini yaratish zarurati tug'ilmoqda.

Mazkur maqolada til o'qitish samaradorligini belgilovchi pedagogik-psixologik omillar tahlil qilinadi hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning dars jarayonidagi amaliy ahamiyati yoritiladi. Maqsad – o'quvchilarning bog'lanishli nutqini rivojlantirish orqali ularning tafakkurini tizimlashtirish va jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan raqobatbardosh shaxs qilib tarbiyalashning metodik yo'llarini izlab topish.

Til o'qitish jarayonining samaradorligi nafaqat tanlangan metodikaga, balki yaratilgan pedagogik shart-sharoitlarga ham bevosita bog'liq. Pedagogik shart-sharoitlar – bu ta'lim maqsadlariga erishishni ta'minlovchi tashqi muhit va ichki omillarning majmuidir.

Til o'qitishda ushbu shart-sharoitlarni quyidagi to'rtta asosiy guruhga bo'lish mumkin:

Til o'qitish jarayonida psixologik va motivatsion shart-sharoitlar ta'lim samaradorligini belgilovchi eng muhim sub'ektiv omillar tizimi hisoblanadi. Til o'rganish nafaqat kognitiv jarayon, balki insonning shaxsiy "Men"ligi, hissiyotlari va ijtimoiy qiyofasi bilan bog'liq bo'lgan psixolingvistik hodisadir. Quyida ushbu shart-sharoitlarning nazariy asoslari kengaytirilgan holda tahlil qilinadi.

1. Affektiv filtr nazariyasi va psixologik qulaylik.

Amerika tilshunosi Stiven Krashen tomonidan ilgari surilgan "Affektiv filtr" nazariyasiga ko'ra, o'quvchining ruhiy holati til o'zlashtirish jarayonida "to'siq" yoki "ko'prik" vazifasini o'taydi.

Xavotirlanish darajasi, masalan, agar o'quvchi darsda qo'rquv, hadiksirash yoki xato qilishdan uyalish hissini tuysa, affektiv filtr yuqori bo'ladi va miyaga kelayotgan til ma'lumotlari bloklanadi.

Psixologik xavfsizlik bunda pedagogik shart-sharoit shunday bo'lishi kerakki, o'quvchi xatoni o'rganishning tabiiy qismi deb qabul qilishi lozim. Bunda o'qituvchi "nazoratchi" emas, balki "ko'makchi" rolida namoyon bo'lishi nutqiy to'siqlarni yo'qotishga xizmat qiladi.

2. Motivatsiyaning ierarxik tuzilishi.

Motivatsiya – bu til o'rganuvchini harakatga keltiruvchi ichki drayverdir. Nazariy jihatdan u ikki xil ko'rinishda namoyon bo'ladi:

Instrumental motivatsiya. Tilni ma'lum bir amaliy maqsad (imtihon topshirish, diplom olish, yuqori maoshli ishga kirish) uchun o'rganish. Bu qisqa muddatli samara berishi mumkin.

Integrativ motivatsiya: O'rganilayotgan til sohiblarining madaniyatiga qiziqish, o'sha jamiyatning bir qismi bo'lish istagi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, integrativ motivatsiyaga ega o'quvchilar tilni ancha tez va mukammal egallaydilar.

Muvaffaqiyat hissi: O'quvchi har bir darsda o'zining kichik bo'lsa-da siljishini his qilishi. Bu o'z-o'ziga bo'lgan ishonchni orttirib, murakkabroq lisoniy konstruksiyalarni o'zlashtirishga intilish uyg'otadi.

3. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va kognitiv uslublar.

Har bir shaxs axborotni o'ziga xos tarzda qayta ishlaydi. Pedagogik sharoit yaratishda o'quvchilarning psixologik tiplari inobatga olinishi shart:

Ekstravert va introvert o'quvchilar. Ekstravertlar muloqotga tez kirishadi va dialoglarda faol bo'ladi, biroq grammatik aniqlikka kamroq e'tibor beradi. Introvertlar esa ichki nutqqa moyil bo'lib, ular uchun yozma nutq va chuqur tahlil qulayroq. O'qituvchi har ikki tip uchun ham o'zini ko'rsatish imkoniyatini (masalan, jamoaviy va yakka tartibdagi topshiriqlar muvozanati) yaratishi kerak.

O'rganish strategiyalari. Vizual, auditial va harakat orqali o'rganuvchi o'quvchilar uchun materiallar diversifikatsiya qilinishi lozim.

4. Nutqiy faollik va ijtimoiy-psixologik adaptatsiya.

Til o'rganish jarayonida o'quvchi yangi bir "ijtimoiy niqob" kiyadi. Boshqa tilda gapirish – bu o'z fikrlarini boshqa madaniy qolipga solishdir.

Empatiya: O'qituvchi o'quvchining til o'rganishdagi qiyinchiliklarini his qilishi va darsda emotsional aloqa o'rnatish kerak.

Guruh dinamikasi: Sinfdagi o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro ishonch va do'stona munosabat jamoaviy nutqiy faollikni oshiradi. Bir-birini tanqid qiluvchi muhit esa o'quvchida nutqiy passivlik holatiga olib keladi.

Psixologik va motivatsion shart-sharoitlarni yaratish – bu shunchaki o'quvchini darsga qiziqtirish emas, balki uning ongi va ongosti darajasida tilni qabul qilishga bo'lgan qarshiliklarni bartaraf etishdir. O'quvchi o'zini erkin his qilgan, o'z maqsadlarini aniq anglagan va o'z imkoniyatlariga ishongan muhitdagina bog'lanishli nutq tabiiy ravishda, sun'iy zo'riqlarsiz rivojlanadi.

1. Psixologik va motivatsion shart-sharoitlar.

Til o'rganish – bu ijtimoiy va hissiy jarayon. O'quvchida "til to'sig'i" bo'lmasligi uchun quyidagilar muhim:

Qulay muloqot muhiti: O'quvchi xato qilishdan qo'rqmaydigan, o'qituvchi va tengdoshlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan muhit.

Ijoiy motivatsiya: Tilni shunchaki baho uchun emas, balki real hayotiy ehtiyoj (sayohat, martaba, muloqot) uchun o'rganishga bo'lgan qiziqishni uyg'otish.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv: Har bir o'quvchining qabul qilish tezligi va xarakterini (ekstravert yoki introvert) hisobga olish.

2. Ilmiy-metodik va didaktik shart-sharoitlar.

Darsning mazmuni va uni yetkazib berish usullari tizimli bo'lishi shart:

Kommunikativ yo'naltirilganlik: Darsning kamida 70 – 80 foizi jonli muloqot va amaliy mashqlarga sarflanishi (Student-Talking Time).

Integrativlik: Tilning to'rt ko'nikmasini (tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish) bir-biri bilan uzviy bog'liq holda rivojlantirish.

Izchillik va davomiylik: Sodda grammatikadan murakkab konstruksiyalarga bosqichma-bosqich o'tish tamoyili.

3. Moddiy-texnik va raqamli shart-sharoitlar.

Zamonaviy til o'rganishni texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi:

Lingafon kabinetlari: To'g'ri talaffuz va eshitish ko'nikmalarini shakllantirish uchun maxsus uskunalar.

Multimedia vositalari: Interaktiv doskalar, audio va video materiallar, dars davomida internet resurslaridan foydalanish imkoniyati.

Autentik muhit yaratish: O'rganilayotgan tildagi gazeta, jurnal, badiiy adabiyotlar va ko'rgazmali qurollar (posterlar, xaritalar) bilan boyitilgan sinf xonasi.

4. Ijtimoiy-madaniy shart-sharoitlar.

Tilni madaniyatdan ayri holda o'rganib bo'lmaydi. Masalan, madaniyatlararo muloqot-o'quvchiga til bilan birga o'sha xalqning urf-odatlar, etiketi va dunyoqarashini o'rgatish yoki tabiiy til muhiti bilan bog'lanish-til sohiblari bilan onlayn muloqotlar tashkil etish yoki autentik audio-video materiallardan foydalanish.

Pedagogik sharoitlar modeli

Shart-sharoit turi	Asosiy talab	Kutilayotgan natija
Psixologik	Erkinlik va ishonch	Nutqiy to'siqlarning yo'qolishi
Didaktik	Kommunikativ metod	Tilni amalda qo'llash mahorati
Texnik	AKT vositalari	Darsning jozibadorligi va zamonaviyligi
Ijtimoiy	Madaniy integratsiya	Tilni ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri qo'llash

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida til o'rgatish metodikasi tubdan transformatsiyalashmoqda. An'anaviy "o'qituvchi – bilim manbayi" modelidan "o'qituvchi – fasilitator" (yo'naltiruvchi) modeliga o'tish zamonaviy pedagogik texnologiyalarning hayotga tatbiq etilishi bilan bevosita bog'liqdir. Til o'qitishda asosiy maqsad nafaqat grammatik qoidalarni yodlatish, balki o'quvchida lisoniy birliklardan nutqiy vaziyatlarda to'g'ri foydalana olish ko'nikmasini qaror toptirishdir.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning til o'qitishdagi eng muhim yo'nalishlaridan biri kommunikativ-faoliyatli yondashuvdir. Ushbu texnologiya doirasida qo'llaniladigan "Keys-stadi" (muammoli vaziyat), "Rollari o'yinlar" va "Interaktiv debatlar" o'quvchilarni real muloqot muhitiga olib kiradi. Masalan, dars davomida sun'iy ravishda yaratilgan ijtimoiy muhit (sayohat, xarid, xalqaro anjuman) o'quvchidan tezkor fikrlash va til imkoniyatlarini maksimal darajada ishga solishni talab qiladi. Bu esa o'z navbatida nutqiy to'siqlarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari esa til o'rgatishning vizual va akustik imkoniyatlarini kengaytiradi. Multimedia vositalari, onlayn platformalar (Kahoot, Wordwall) va gamifikatsiya elementlari darsning jozibadorligini oshiradi. Bular til o'rganishda vaqtdan unumli foydalanish imkonini beradi: o'quvchi nazariy ma'lumotlarni, jumladan, lug'at va grammatikani uyda mustaqil o'rganadi, dars jarayoni esa faqatgina amaliy muloqot va jonli diskussiyalarga sarflanadi.

Loyiha asosida ta'lim berish texnologiyasi o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi. Tilni o'rganish jarayonida muayyan tadqiqot loyihasi ustida ishlash masalan, videoblog tayyorlash yoki ijodiy jurnal yaratish o'quvchiga til birliklarini tizimli tahlil qilish va ularni maqsadli qo'llash mahoratini beradi.

Xulosa qilib aytganda, til o'qitish jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish bugungi kunning kechiktirib bo'lmaz talabidir. Yaratilgan har bir pedagogik shart-sharoit o'quvchini darsning passiv tinglovchisidan faol muallifiga aylantirishga xizmat qilishi lozim. Til o'qitish samaradorligi faqatgina metodik, psixologik va texnologik omillarning dialektik uyg'unligida ta'minlanadi.

Innovatsion yondashuvlarning tizimli tatbiq etilishi o'quvchilarning nafaqat bog'lanishli nutqini, balki ularning dunyoqarashini kengaytiradi, tafakkurini tizimlashtiradi va ularni global axborot maydonida erkin harakat qila oladigan, raqobatbardosh shaxs sifatida voyaga yetishiga mustahkam zamin yaratadi. Bu esa, o'z navbatida, milliy ta'lim sifatini jahon standartlari darajasiga ko'tarishning asosiy omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sayidahmedov N. *Yangi pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: "Moliya", 2003.
2. Ishmuhamedov R. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent, 2008.
3. Richards, J.C. *Communicative Language Teaching Today*. – Cambridge University Press, 2006.

© Insapova Gulchehra Gafurovna, 2026

BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV VA ZAMONAVIY O'QITISH STRATEGIYALARI

Lutfetdinova Ra'no Xusnetdinovna,
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti (PhD)

Annotatsiya. Mazkur ilmiy tezisda boshlang'ich ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning nazariy-metodologik asoslari hamda zamonaviy o'qitish strategiyalarining mazmun-mohiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari, interaktiv metodlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalarning samaradorligi o'rganildi. Natijada boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, boshlang'ich ta'lim, interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik strategiya, raqamli ta'lim.

Аннотация. В данной работе анализируются теоретико-методологические основы компетентностного подхода и современные стратегии обучения в начальном образовании. Особое внимание уделяется формированию ключевых компетенций учащихся с использованием интерактивных методов, инновационных технологий и цифровых инструментов. Предложены научно-практические рекомендации по повышению качества начального образования.

Ключевые слова: компетенция, компетентностный подход, начальное образование, интерактивные методы, инновационные технологии, педагогические стратегии.

Abstract. *This paper analyzes the theoretical and methodological foundations of the competency-based approach and modern teaching strategies in primary education. It highlights the development of key competencies through interactive methods, innovative technologies, and digital tools. Scientific and practical recommendations for improving the quality of primary education are proposed.*

Keywords: *competency, competency-based approach, primary education, interactive methods, innovative technologies, teaching strategies.*

Hozirgi globallashuv sharoitida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida boshlang'ich ta'lim muhim bosqich sifatida alohida e'tibor talab etadi. Chunki aynan ushbu bosqichda o'quvchilarning keyingi ta'lim faoliyati uchun zarur bo'lgan asosiy bilimlar, ko'nikmalar va kompetensiyalar shakllanadi. An'anaviy bilimga yo'naltirilgan ta'lim modeli bugungi kun talablariga to'liq javob bera olmayapti, shu sababli kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish dolzarb muammoga aylangan [1]. Kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarning faqat bilim olishiga emas, balki ularni amaliyotda qo'llay olishiga, mustaqil fikrlashiga va turli hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishiga yo'naltirilgan.

Kompetensiya tushunchasi pedagogikada bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning integratsiyalashgan tizimini anglatadi. Bu yondashuv o'quvchining faoliyatga tayyorligini va uning real hayotiy vaziyatlarda samarali harakat qila olish qobiliyatini ifodalaydi [2]. Boshlang'ich ta'limda kommunikativ, axborot bilan ishlash, ijtimoiy faol fuqarolik, shaxsiy rivojlanish va umummadaniy kompetensiyalarni shakllantirish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Ushbu kompetensiyalar o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishiga hamda jamiyatda o'z o'rnini topishiga xizmat qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirishda zamonaviy o'qitish strategiyalarining o'zni beqiyosdir. Interaktiv metodlar o'quvchilarni faol o'quv jarayoniga jalb etadi va ularning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Masalan, "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", "Debat" kabi metodlar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin bayon etish, muammoni tahlil qilish va yechim topish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Muammoli ta'lim texnologiyasi esa o'quvchilarni izlanishga undaydi va bilimni mustaqil ravishda egallashga yordam beradi.

Boshlang'ich ta'limda kompetensiyaviy yondashuv – bu shunchaki bilim berish emas, balki bolada hayotiy vaziyatlarda qo'llay oladigan ko'nikma va malakalarni shakllantirishdir. Zamonaviy strategiyalar o'quvchini darsning markaziga olib chiqadi.

Quyida boshlang'ich sinflar uchun eng samarali va zamonaviy o'qitish strategiyalarini taqdim etaman:

1. Interfaol va o'yinli strategiyalar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'yin – eng tabiiy o'rganish usulidir.

"Blits-o'yinlar": Dars boshida mavzuni takrorlash uchun 3 daqiqalik tezkor savol-javoblar.

"Rollarga bo'lish": Adabiy o'qish darslarida qahramonlar obraziga kirish orqali emotsional intellektni rivojlantirish.

“Bilimlar xazinasini”: O‘quvchilarga topshiriqlarni “topishmoq” yoki “kvest” shaklida berish, bu ularda qiziquvchanlikni oshiradi.

2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategiyalari.

Bu strategiyalar bolani mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi.

“Sinkveyn”: Mavzuni xulosalash uchun ayni muddao!

Ot (1 ta so‘z)

Sifat (2 ta so‘z)

Fe‘l (3 ta so‘z)

Mazmunli gap (4 ta so‘z)

Sinonim (1 ta so‘z)

“Insert” usuli: Matn ustida ishlashda belgilar qo‘yib chiqish (V – bilaman, + – yangi ma‘lumot, ? – tushunmadim).

“Venn diagrammasi”: Ikki narsaning o‘xshash va farqli jihatlarini solishtirish (masalan, uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar).

Shuningdek, loyiha asosida o‘qitish metodidan foydalanish o‘quvchilarning ijodiy va tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantiradi. Bu metod orqali o‘quvchilar muayyan muammo ustida ishlaydi, ma‘lumot to‘playdi, tahlil qiladi va natijani taqdim etadi. Bu jarayon esa ularda jamoada ishlash, mas‘uliyatni his qilish va natijaga yo‘naltirilgan faoliyatni shakllantiradi.

Boshlang‘ich ta‘limda kompetensiyaviy yondashuv – bu shunchaki bilim berish emas, balki bolada hayotiy vaziyatlarda qo‘llay oladigan ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdir. Zamonaviy strategiyalar o‘quvchini darsning markaziga olib chiqadi.

Quyida boshlang‘ich sinflar uchun eng samarali va zamonaviy o‘qitish strategiyalarini taqdim etaman:

3. Hamkorlikda o‘qitish.

Jamoada ishlash ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantiradi.

“Arra” usuli: Mavzu qismlarga bo‘linadi va har bir o‘quvchi o‘z qismi bo‘yicha “ekspert”ga aylanib, qolganlarga tushuntirib beradi.

“Juftlikda ishlash”: “O‘yla – Juftlash – Baham ko‘r” tamoyili asosida bolalar avval o‘zi o‘ylaydi, keyin sherigi bilan muhokama qiladi.

4. Loyihaga asoslangan ta‘lim.

O‘quvchilar real muammolarni hal qilish orqali o‘rganadilar.

Loyiha yo‘nalishi	Tavsifi
Tabiatni asra	Maktab hovlisiga gul ekish va uni parvarishlash kundaligini yuritish.
Mening oilam	Shajara daraxtini yaratish va oilaviy qadriyatlar haqida taqdimot qilish.
Kichik do‘kon	Matematika darsida savdo-sotiq orqali hisob-kitobni o‘rganish.

Zamonaviy ta‘limda raqamli texnologiyalarni qo‘llash ham muhim ahamiyatga ega. Multimedia vositalari, elektron darsliklar va interaktiv platformalar o‘quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Raqamli vositalar yordamida o‘quv-

chilar axborotni tezkor qabul qiladi, uni qayta ishlaydi va amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'z navbatida axborot kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida kuzatish, tahlil va pedagogik tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi. Tajriba ishlari boshlang'ich sinf o'quvchilari ishtirokida olib borildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, interaktiv metodlar va raqamli texnologiyalar uyg'unligi o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularning faolligini kuchaytiradi hamda bilimlarni o'zlashtirish darajasini yaxshilaydi. Tajriba natijalariga ko'ra, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari sezilarli darajada yuqori bo'ldi.

Shu bilan birga, o'qituvchining kasbiy mahorati va innovatsion faoliyati muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. O'qituvchi zamonaviy metod va texnologiyalarni chuqur o'zlashtirgan bo'lishi, ularni o'quv jarayoniga to'g'ri integratsiya qila olishi zarur. Bu esa ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi. Zamonaviy o'qitish strategiyalarini qo'llash esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Ushbu yondashuv o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va hayotiy faoliyatga tayyorlik kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi. Kelgusida mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va amaliyotga joriy etish ta'lim tizimining rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxujeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent, "O'qituvchi", 1967-yil.
2. Зимняя, И.А. Ключевые компетенции как результат образования. – Москва, 2004 г.
3. Хуторской, А.В. Компетентностный подход в обучении. – Москва, 2003 г.
4. Egamberdiyeva, N. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent. 2020-yil.
5. Tolipov, O'., Usmonboyeva, M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi. – Toshkent, 2018-yil.

© *Lutfetdinova Ra'no Xusnetdinovna*, 2026

SUN'IY INTELLEKT ELEMENTLARINI BOSHLANG'ICH TA'LIMGA INTEGRATSIYA QILISH: IMKONIYAT VA MUAMMOLAR

Lutfetdinova Ra'no Xusnetdinovna,

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, (PhD).

Usmonova Rayxona Xusniddin qizi,

3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib borayotgan sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini boshlang'ich ta'lim jarayoniga tatbiq etish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda SI elementlarining kichik yoshdagi maktab o'quvchilari kognitiv rivojlanishiga ta'siri, shaxsiylashtirilgan ta'lim trayektoriyasini yaratish imkoniyatlari

va ushbu jarayonda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan etik hamda texnik muammolar ilmiy nuqtai nazardan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, boshlang'ich ta'lim, adaptiv o'qitish, kognitiv rivojlanish, raqamli didaktika, Alfa avlodi, ta'lim etikasi.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ), которые становятся неотъемлемой частью современной системы образования, в процесс начального обучения. В исследовании с научной точки зрения освещаются влияние элементов ИИ на когнитивное развитие младших школьников, возможности создания персонализированной образовательной траектории, а также этические и технические проблемы, которые могут возникнуть в данном процессе.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, начальное образование, адаптивное обучение, когнитивное развитие, цифровая дидактика, поколение Альфа, образовательная этика.

Abstract. This article analyzes the issues of implementing artificial intelligence (AI) technologies, which are becoming an integral part of the modern education system, into the process of primary education. The study scientifically highlights the impact of AI elements on the cognitive development of young schoolchildren, the possibilities of creating personalized learning trajectories, as well as the ethical and technical challenges that may arise in this process.

Keywords: Artificial intelligence, primary education, adaptive learning, cognitive development, digital didactics, Generation Alpha, educational ethics.

XXI asrning uchinchi o'n yilligiga kelib, sun'iy intellekt insoniyat faoliyatining barcha jabhalariga, xususan, ta'lim sohasiga shiddat bilan kirib keldi. Boshlang'ich ta'lim – shaxsning fundamental bilim va ko'nikmalari shakllanadigan davr bo'lgani sababli, bu bosqichda SI elementlaridan foydalanish alohida yondashuvni talab etadi.

Zamonaviy "Alfa avlodi" vakillari axborot oqimi yuqori bo'lgan muhitda voyaga yetmoqda. An'anaviy ta'lim metodlari ularning diqqatini uzoq vaqt ushlab turishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Shu bois, SI texnologiyalarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish nafaqat ehtiyoj, balki davr talabidir.

Boshlang'ich sinflarda SI integratsiyasi deganda biz murakkab dasturlashni emas, balki ta'limni optimallashtiruvchi intellektual agentlar, adaptiv platformalar va vizualizatsiya vositalarini tushunishimiz kerak.

SI har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasini real vaqt rejimida tahlil qiladi. Agar o'quvchi matematik masalada qiynalsa, tizim avtomatik ravishda soddaroq misollar taqdim etadi.

Kichik yoshdagi bolalarda diqqat barqarorligi past bo'ladi. SI elementlari (masalan, ovozli yordamchilar yoki gamifikatsiyalashgan botlar) ma'lumotni kichik va qiziqarli qismlarda berish orqali kognitiv yuklamani muvozanatlashtiradi.

An'anaviy sinf-dars tizimida o'qituvchi 30 ta o'quvchining har biriga alohida yondashishga jismonan ulgurmasligi mumkin.

SI platformalari orqali esa:

- Har bir bolaning sur'atiga moslashadi;
- Bo'shliqlarni aniqlab, ularni to'ldirish uchun maxsus mashqlar beradi;
- O'quvchining qiziqishlaridan kelib chiqib mavzularni vizuallashtiradi.

O'qituvchilar vaqtining 40 – 50 foizi texnik ishlarga (tekshirish, hisobotlar, davomat) sarflanadi.

Sun'iy intellekt:

- Avtomatik baholash tizimini yo'lga qo'yadi;
- Har bir o'quvchi bo'yicha dinamik tahliliy hisobotlar tayyorlaydi;
- O'qituvchiga darsning ijodiy va tarbiyaviy qismi bilan shug'ullanish uchun vaqt bo'shatadi.

Maqolaning ushbu qismida boshlang'ich sinf darslarida SI elementlarini qo'llash bo'yicha konkret strategiyalar keltiriladi:

1. **Ona tili va o'qish savodxonligi:** Nutqni matnga aylantiruvchi vositalar yordamida bolalarning talaffuzini to'g'rilash va ijodiy fikrlashini yozma shaklga keltirishga ko'maklashish.

3-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsi uchun SI (sun'iy intellekt) yordamida mashqlar:

Mavzu: Nutqni matnga aylantiruvchi vositalar orqali talaffuzni to'g'rilash va ijodiy fikrlashni yozma shaklga keltirish.

1-mashq. "Men to'g'ri aytaman".

Mavzu: Bahor fasli.

Topshiriq: O'quvchi "Bahor" mavzusida 4 – 5 ta gapni og'zaki aytadi. Sun'iy intellektga asoslangan nutqni matnga aylantiruvchi dastur (masalan, ovozli yozuv) uning nutqini matnga aylantiradi.

Namuna:

Bahorda daraxtlar gullaydi.

Qushlar issiq o'lkalardan uchib keladi.

Havo iliq bo'ladi.

Bolalar ko'proq sayr qiladi.

Vazifa:

- So'zlarni aniq talaffuz qilish;
- SI yozgan matndagi xatolarni toppish;
- To'g'ri variantini daftariga yozish;

2-mashq. "Rasmga qarab hikoya tuzamiz".

Mavzu: Tabiat manzarasi.

Topshiriq:

O'qituvchi rasm ko'rsatadi. O'quvchilar rasm asosida og'zaki hikoya tuzadilar. SI dasturi ularning nutqini yozma matnga aylantiradi.

Vazifa:

- Kamida 5 ta gap tuzish;
- Sifat va fe'llardan foydalanish;
- Matnga sarlavha qo'yish;
- SI yozgan matnni tahrirlash;

3-mashq. "She'rni ifodali o'qiyman".

Mavzu: Ifodali o'qish.

Topshiriq:

O'quvchi qisqa she'rni ovoz chiqarib o'qiydi. SI vositasi talaffuz, urg'u va pauzalarni aniqlaydi.

Vazifa:

- To'g'ri urg'u bilan o'qish;
- Tinish belgilariga rioya qilish;
- Qayta o'qib natijani yaxshilash;

Natija:

SI talaffuzdagi xatolarni ko'rsatadi va o'quvchi o'z ustida ishlaydi.

4-mashq. "Savolga to'liq javob beraman".

Matn:

Ali ertalab maktabga bordi. U kutubxonadan yangi kitob oldi.

Savollar:

1. Ali qayerga bordi?
2. U qayerdan kitob oldi?

Topshiriq:

O'quvchi javobni og'zaki aytadi, SI esa uni matnga aylantiradi.

Vazifa:

- To'liq gap bilan javob berish;
- Gap bosh harf bilan yozilganini tekshirish;
- Nuqta qo'yishni nazorat qilish;

5-mashq. "Ijodiy davom ettiraman".

Mavzu: Ertakni davom ettirish.

Boshlanishi:

Bir kuni kichkina quyon o'rmonda sayr qilib yurardi...

Topshiriq:

O'quvchi ertakni og'zaki davom ettiradi. SI uni matnga aylantiradi.

Vazifa:

- Fantaziya asosida davom ettirish;
- Qahramonlarga nom berish;
- Matnni o'qib tahrirlash;

O'quvchi:

- aniq va ravon talaffuz qiladi;
- fikrini erkin bayon etadi;
- og'zaki nutqni yozma nutqqa aylantira oladi;
- SI yordamida o'z xatolarini ko'radi;
- mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmasi rivojlanadi;
- o'qish savodxonligi va yozma nutqi mustahkamlanadi.

2. **Matematika:** Intellektual repetitorlik tizimlari orqali mantiqiy misollarni vizual modellashtirish.

3. **Tabiatshunoslik:** To'ldirilgan borliq (AR) va SI uyg'unligida o'simlik va hayvonot dunyosini "jonli" o'rganish.

Har qanday innovatsiya kabi, SI integratsiyasi ham qator muammolarni keltirib chiqaradi:

- Ma'lumotlar maxfiylik: Bolalarning shaxsiy ma'lumotlari va o'rganish algoritmlari xavfsizligi.

- Ijtimoiy izolyatsiya: Bolaning jonli muloqot o‘rniga gadget bilan ko‘proq vaqt o‘tkazishi natijasida kommunikativ ko‘nikmalarning zaiflashishi.

“Raqamli tabaqalanish”. Texnologik resurslarga ega bo‘lgan va ega bo‘lmagan maktablar o‘rtasidagi bilim darajasining keskin farqlanib qolishi xavfi.

O‘qituvchilarning tayyorgarligi: Ko‘plab pedagoglar SI vositalaridan foydalanish bo‘yicha yetarli malakaga ega emas. Bu esa “texnologik qo‘rquv”ni keltirib chiqaradi.

Sun‘iy intellekt elementlari qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning motivatsiyasi 35 – 40% ga yuqori bo‘ladi. Biroq, SI hech qachon o‘qituvchi o‘rnini bosa olmaydi. U faqatgina kuchli didaktik qurol vazifasini o‘tashi lozim.

Boshlang‘ich ta‘limga sun‘iy intellektni integratsiya qilish – bu faqat texnik jarayon emas, balki pedagogik transformatsiyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. – T., 2021.
2. Бунеев Р.Н. Программа «Чтение и начальное литературное образование (для четырехлетней начальной школы)» [Электронный ресурс] / Р.Н.Бунеев, Е.Н.Бунеева. – [www. school2100/ru](http://www.school2100.ru)
3. Xusnetdinovna L.R. System And Stages Of Implementation Of Teaching On The Basis Of Modular Technology In Pedagogical Activity // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 12.
4. Rano, L.X. (2022). Formation of communicative competence in primary school students through productive learning. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(4), 300-307.

© *Lutfetdinova Ra‘no Xusnetdinovna*, 2026
© *Usmonova Rayxona Xusniddin qizi*, 2026

STEAM TEXNOLOGIYASI – BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA FANLARARO BOG‘LIQLIKNI TA‘MINLOVCHI SAMARALI VOSITA

Lutfetdinova Ra‘no Xusnetdinovna,
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, (PhD).
Mamajonova Dilsoza Akramjon qizi,
3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘lim tizimida STEAM texnologiyasining ahamiyati, uning o‘quv jarayonida fanlararo integratsiyani ta‘minlashdagi o‘rni hamda o‘quvchilarning ijodiy, tanqidiy va amaliy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishdagi samaradorligi yoritilgan. Zamonaviy ta‘lim tizimida an‘anaviy yondashuvlardan kompetensiyaviy yondashuvga o‘tish zarurati kuchayib borayotgan bir sharoitda STEAM texnologiyasi o‘quvchilarning nazariy bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari hisobga olingan holda STEAM metodologiyasini qo‘llashning nazariy-amaliy asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, integratsiyalashgan darslarni tashkil etish, loyiha faoliyati, tajriba va muammoli vaziyatlar orqali ta‘lim samaradorligini oshirish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: STEAM, boshlang‘ich ta‘lim, fanlararo integratsiya, kompetensiya, innovatsion pedagogika, loyiha metodi, kreativ fikrlash, ta‘lim texnologiyasi.

Аннотация. В данной статье освещается значение технологии STEAM в системе начального образования, её роль в обеспечении междисциплинарной интеграции в учебном процессе, а также эффективность в развитии творческого, критического и практического мышления учащихся. В условиях современной системы образования, где возрастает необходимость перехода от традиционных подходов к компетентностному обучению, технология STEAM предоставляет учащимся возможность применять теоретические знания в реальных жизненных ситуациях. В статье анализируются теоретико-практические основы применения методологии STEAM с учётом возрастных и психологических особенностей учащихся начальных классов. Также рассматриваются вопросы повышения эффективности обучения посредством организации интегрированных уроков, проектной деятельности, экспериментов и проблемных ситуаций.

Ключевые слова: STEAM, начальное образование, междисциплинарная интеграция, компетенция, инновационная педагогика, метод проекта, креативное мышление, образовательная технология.

Abstract. This article highlights the importance of STEAM technology in primary education, its role in ensuring interdisciplinary integration in the educational process, and its effectiveness in developing students' creative, critical, and practical thinking competencies. In the modern education system, where the need to shift from traditional approaches to competency-based education is increasing, STEAM technology provides students with the opportunity to apply theoretical knowledge in real-life situations. The article analyzes the theoretical and practical foundations of applying STEAM methodology, taking into account the age and psychological characteristics of primary school students. It also discusses issues of improving educational effectiveness through the organization of integrated lessons, project activities, experiments, and problem-based situations.

Keywords: STEAM, primary education, interdisciplinary integration, competency, innovative pedagogy, project method, creative thinking, educational technology.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi talablar qo'yilmoqda. Jamiyat taraqqiyoti nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlaydigan, muammolarni hal qila oladigan, ijodiy yondashuvga ega bo'lgan shaxslarni tarbiyalashni taqozo etmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi shaxs kamolotining poydevori sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ushbu bosqichda ta'lim mazmuni va metodlarini zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish zarurati mavjud.

An'anaviy predmetga yo'naltirilgan ta'lim ko'pincha bilimlarni alohida fanlar doirasida berishga asoslanadi. Bunday yondashuv esa o'quvchilarda bilimlar o'rtasidagi bog'liqlikni anglash va ularni real hayotda qo'llash ko'nikmalarining yetarlicha shakllanmasligiga olib keladi. Shu nuqtayi nazardan STEAM texnologiyasi fanlararo integratsiyani ta'minlovchi samarali pedagogik model sifatida alohida e'tibor qozonmoqda.

STEAM – Science (tabiiy fanlar), Technology (texnologiya), Engineering (muhandislik), Art (san'at) va Mathematics (matematika) fanlarining uzviy integratsiyasiga asoslangan ta'lim modelidir. Ushbu yondashuv o'quvchilarda nazariy bilimni amaliyot bilan bog'lash, tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish va ijodiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

STEAM ta'limi ilk bor rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida innovatsion yondashuv sifatida shakllangan bo'lib, bugungi kunda dunyo miqyosida keng qo'llanilmoqda. Dastlab STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) shak-

lida qo'llanilgan ushbu model keyinchalik "Art" komponenti bilan boyitilib, STEAM ko'rinishini oldi. San'at komponentining qo'shilishi ijodiy fikrlash, estetik tafakkur va innovatsion yondashuvni kuchaytirishga xizmat qildi.

STEAM texnologiyasining asosiy maqsadi – o'quvchilarni real hayot muammolarini hal etishga tayyorlashdir. Bu jarayonda bola nafaqat tayyor bilimni o'zlashtiradi, balki izlanadi, kuzatadi, tahlil qiladi, tajriba o'tkazadi va xulosa chiqaradi. Natijada mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, jamoada ishlash va kommunikativ kompetensiyalar shakllanadi.

Boshlang'ich ta'limda STEAM yondashuvi ayniqsa samaralidir, chunki kichik yoshdagi o'quvchilar ko'proq kuzatish, amaliy harakat va o'yin faoliyati orqali bilimni o'zlashtiradilar. Shu sababli integratsiyalashgan, tajribaga asoslangan darslar ularning tabiiy qiziqishini oshiradi.

Boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiya o'quvchilarning yaxlit dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, matematika darsida o'lchov birliklarini o'rganish jarayoni tabiatshunoslikdagi kuzatishlar bilan, texnologiya darsidagi amaliy ishlar esa muhandislik tafakkuri bilan bog'lanishi mumkin.

STEAM texnologiyasi aynan mana shu bog'liqlikni tabiiy ravishda yuzaga chiqaradi. Misol uchun, "Suv" mavzusini o'rganishda:

- Science – suvning xossalari kuzatish;
- Technology – suvdan foydalanish texnologiyalarini bilish;
- Engineering – suvni tejash qurilmasi modelini yaratish;
- Art – suv mavzusida ijodiy rasm ishlash;
- Mathematics – suv sarfini hisoblash.

Bunday integratsiya natijasida o'quvchi mavzuni turli nuqtayi nazardan anglaydi va bilim mustahkamroq shakllanadi.

Fanlararo bog'liqlik o'quvchilarda quyidagi kompetensiyalarni rivojlantiradi:

1. Tanqidiy fikrlash;
2. Tahliliy yondashuv;
3. Muammoni hal qilish;
4. Ijodiy tafakkur;
5. Jamoaviy hamkorlik;
6. Kommunikativ faollik;
7. Amaliy ko'nikmalar.

Boshlang'ich sinflarda STEAM asosidagi darslarni tashkil etishda o'qituvchidan metodik tayyorgarlik, kreativ yondashuv va loyihaviy fikrlash talab etiladi. Dars quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi mumkin:

1. Muammo qo'yish. O'quvchilarga real hayot bilan bog'liq muammoli savol beriladi. Masalan: "Qanday qilib qog'ozdan mustahkam ko'priq yasash mumkin?"

2. G'oya ilgari surish. O'quvchilar o'z fikrlarini bildiradilar, taxminlar qiladilar, turli variantlarni muhokama qiladilar.

3. Tajriba va loyiha. Guruhlar qog'oz, karton va boshqa oddiy vositalardan foydalanib model yaratadilar.

4. Sinov va tahlil. Yaratilgan model sinovdan o'tkaziladi, xatolar aniqlanadi va takomillashtiriladi.

5. Taqdimot va xulosa. Har bir guruh o'z ishini himoya qiladi, natijalar umumlashtiriladi.

Bu jarayon o'quvchilarda nafaqat bilim, balki mas'uliyat, muloqot madaniyati va refleksiya ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

STEAM ta'limida o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, fasilitator va hamkor sifatida faoliyat olib boradi. U o'quvchilarni tayyor javob bilan emas, izlanishga undovchi savollar bilan boshqaradi.

Quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

- loyiha metodi;
- muammoli ta'lim;
- tadqiqot metodi;
- "aqliy hujum";
- klaster;
- case-study;
- tajriba asosida o'qitish;
- o'yin texnologiyalari.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ko'rgazmalilik, harakatlilik va qiziqarli topshiriqlar alohida ahamiyatga ega. Shu sababli STEAM darslarida vizual vositalar, konstruktorlar, interaktiv materiallar va raqamli resurslardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

STEAM texnologiyasi asosida tashkil etilgan ta'lim quyidagi ijobiy natijalarni beradi:

- o'quvchilarning darsga qiziqishi ortadi;
- mustaqil fikrlash rivojlanadi;
- nazariy bilim amaliyot bilan mustahkamlanadi;
- o'quv motivatsiyasi kuchayadi;
- fanlarga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi;
- ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalar rivojlanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, integratsiyalashgan ta'lim muhiti o'quvchilarning bilimni uzoq muddat saqlashiga va uni yangi vaziyatlarda qo'llashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa boshlang'ich sinf bosqichida bu jarayon shaxsning keyingi intellektual rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, STEAM texnologiyasi boshlang'ich ta'limda fanlararo bog'liqlikni ta'minlovchi, o'quvchilarning ijodiy va amaliy tafakkurini rivojlantiruvchi samarali pedagogik vosita hisoblanadi. U an'anaviy ta'limning chegaralarini kengaytirib, bilimni real hayot bilan bog'lash imkonini yaratadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tadqiqotchilik, kuzatuvchanlik, muammoni hal qilish va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirish bugungi ta'limning ustuvor vazifalaridan biridir. STEAM yondashuvi aynan mana shu maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Kelajakda raqobatbardosh, innovatsion fikrlaydigan va ijtimoiy faol avlodni tarbiyalash uchun boshlang'ich ta'lim tizimida STEAM texnologiyasini keng joriy etish dolzarb pedagogik zarurat sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
3. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent, 2019.
4. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.

© *Lutfetdinova Ra’no Xusnetdinovna*, 2026

© *Mamajonova Dilsoza Akramjon qizi*, 2026

O‘QUV JARAYONINI DASTURIY-METODIK VOSITALAR BILAN TA’MINLASH KONSEPSIYASINING METODOLOGIK ASOSLANISHI

Toshxonov Azizbek Tursunboyevich,

University of Business and Science

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

e-mail: azizbek.toshxonov.1990@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quv jarayonini dasturiy-metodik vositalar bilan ta’minlash konsepsiyasining metodologik asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimidagi paradigmal o‘zgarishlar, pedagogik yondashuvlarning evolyutsiyasi hamda o‘qitish jarayonini tizimli va dialektik yondashuv asosida tashkil etish masalalari yoritiladi. Shuningdek, pedagogik tizimning tarkibiy elementlari, o‘qitish metodlari tasnifi va ta’lim muhitining shaxs rivojlanishidagi o‘rni ilmiy asosda tahlil qilinadi. Dasturiy-metodik vositalarning ta’lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim tizimi, metodologiya, dasturiy-metodik vositalar, pedagogik tizim, o‘qitish metodlari, ta’lim muhiti, shaxs rivojlanishi, axborot texnologiyalari, didaktika, zamonaviy ta’lim.

Аннотация. В данной статье анализируются методологические основы концепции обеспечения учебного процесса программно-методическими средствами. Освещаются парадигмальные изменения в современной системе образования, эволюция педагогических подходов, а также вопросы организации процесса обучения на основе системного и диалектического подходов. Кроме того, на научной основе рассматриваются структурные элементы педагогической системы, классификация методов обучения и роль образовательной среды в развитии личности. Обосновывается значение программно-методических средств в повышении эффективности образования.

Ключевые слова: образовательная система, методология, программно-методические средства, педагогическая система, методы обучения, образовательная среда, развитие личности, информационные технологии, дидактика, современное образование.

Abstract. This article analyzes the methodological foundations of the concept of providing the educational process with software and methodological tools. It highlights paradigm shifts in the modern education system, the evolution of pedagogical approaches, and issues related to organizing the teaching process based on systemic and dialectical approaches. In addition, the structural elements of the pedagogical system, the classification of teaching methods, and the role of the educational environment in personal development are scientifically examined. The importance of software and methodological tools in improving the effectiveness of education is substantiated.

Keywords: education system, methodology, software and methodological tools, pedagogical system, teaching methods, educational environment, personal development, information technologies, didactics, modern education.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimi paradigma o'zgarishlari va metodologik yo'nalishlarning siljishi bilan tavsiflanadi. Ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, uni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish hamda o'quv jarayonini dasturiy-metodik vositalar (DMV) asosida tashkil etish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Oldingi pedagogik tadqiqotlarda fan obyektini, predmetini va tadqiqot metodlarini metodologik asoslashga alohida e'tibor qaratilgan. Bu borada V.V.Krayevskiy, I.Ya.Lerner, M.N.Skatkin kabi olimlarning ishlari muhim nazariy ahamiyatga ega.

Shuningdek, Yu.K.Babanskiy – ta'lim jarayonini intensivlashtirish va optimallashtirish; M.I.Maxmutov – muammoli o'qitish nazariyasi; V.V.Davydov, V.V.Rubtsov, L.V.Zankov – rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasi; I.S.Yakimanskaya – shaxsga yo'naltirilgan ta'lim; N.F.Talizina, A.Ya.Saveliev – dasturlashtirilgan ta'lim; L.S.Zaznobin, V.S.Lednev, T.S.Nazarova, L.P.Pressman, S.G.Shapovalenko, N.M.Shaxmaev – ta'limda texnik vositalardan foydalanish kabi yo'nalishlar pedagogik nazariyaning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Bugungi kunda bu yondashuvlar tarixiy ahamiyatga ega bo'lsa-da, zamonaviy ta'lim metodologiyasi uchun to'liq yetarli emas.

Hozirgi tadqiqotlar uchun quyidagi metodologik qoidalar asos sifatida qabul qilinadi:

- o'quv jarayoni dialektik ziddiyatlar va qonuniyatlarga ega dinamik tizimdir;
- shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar – muhit, irsiyat va tarbiyadir;
- axborot texnologiyalariga asoslangan o'qitish vositalari ta'lim samaradorligini oshiradi.

Rivojlanish jarayonlarini tushunishda Gegel dialektikasi, ya'ni qarama-qarshiliklar kurashi va miqdoriy o'zgarishlarning sifat o'zgarishlariga o'tishi haqidagi g'oyalar muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Mahalliy olimlar B.M.Kedrov, P.V.Kopnin, P.V.Popov va boshqalarning ishlari ham metodologik fikrlarning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Oldingi pedagogik doirada o'qitish jarayoni quyidagi asosiy komponentlarga ega tizim sifatida talqin qilingan:

- pedagogika obyekti – pedagogik nazariya va faoliyat;
- o'qitish funksiyalari – ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi;
- o'qitish jarayoni – o'qituvchi va o'quvchining o'zaro faoliyati;
- o'qitish jarayoni – murakkab dinamik tizim.

V.P.Bespalko pedagogik tizim elementlarini quyidagicha ajratadi: ta'lim maqsadlari, o'quvchilar, pedagoglar, ta'lim mazmuni, tashkiliy shakllar va didaktik jarayonlar.

O'qitish metodlari pedagogik adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. Umuman olganda, ular o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati sifatida qaraladi.

I.Ya.Lerner va M.N.Skatkin besh asosiy metodni ajratadi:

- axborot-reseptiv;
- reproduktiv;
- muammoli bayon;
- evristik;
- tadqiqot metodi.

Y.K.Babanskiy esa metodlarni uch guruhga ajratadi:

- motivatsiya va rag'batlantirish;
- o'quv faoliyatini tashkil etish;
- nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish.

M.M.Maxmutov o'qitish metodlarini muammoli va izlanishga asoslangan yondashuvlar bilan bog'liq holda tasniflaydi.

Pedagogik tadqiqotlarda shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar muhim o'rin tutadi. B.Bim-Bad tasnifiga ko'ra, rivojlanish biologik va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi.

Maria Montessori, K.Wentzel va S.Papert kabi olimlar ta'lim muhitining ahamiyatini alohida ta'kidlaganlar. Xususan:

- Montessori – tabiiy ta'lim muhiti;
- Wentzel – kichik ijtimoiy jamiyat;
- Papert – kompyuterga asoslangan interaktiv muhit.

I.V.Robert axborot-ta'lim muhitini o'qituvchi, o'quvchi va texnologiyalar o'rtasidagi faol axborot almashinuvi sifatida talqin qiladi.

Shunday qilib, o'quv jarayonini dasturiy-metodik vositalar bilan ta'minlash konsepsiyasi zamonaviy pedagogik, psixologik va metodologik yondashuvlar integratsiyasiga asoslanadi. O'qitish jarayoni tizimli, dialektik va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv asosida talqin qilinadi.

Zamonaviy ta'limda asosiy e'tibor shaxsni rivojlantirishga, o'quv jarayonini individuallashtirishga hamda axborot texnologiyalarini samarali qo'llashga qaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Tursunboevich, A.T. (2024). TASKS FOR THE FORMATION OF EDUCATIONAL ACTIVITY IN PRIMARY CLASSES. *Miasto Przyszłości*, 54, 6-9.
2. Tursunboevich A. T. Motivational-Orientational Stage of Ensuring the Formation of the Main Components of Educational Activities //Spanish Journal of Innovation and Integrity. – 2025. – T. 42. – C. 226 – 229.
3. Tashkhonov, A.T. (2021). GENERAL DIDACTIC BASIS OF AN INTEGRATED APPROACH TO THE ORGANIZATION OF TEACHING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*, 1(2).
4. Tursunboevich, T.A. (2021). General Didactic Basis Of An Integrated Approach To The Organization Of Teaching In Higher Education Institutions. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(05), 526-531.
5. Babanskiy Yu.K. Zamonaviy umumta'lim maktabida o'qitish metodlari. – Moskva: Prosveshchenie, 1985. – 47-bet.

6. Skatkin M.N. (tahr.) O'rta maktab didaktikasi: zamonaviy didaktikaning ayrim muammolari. – Moskva: Prosveshchenie, 1982.
7. Bim-Bad B.M. XX asr boshidagi pedagogik oqimlar. Pedagogik antropologiya va ta'lim falsafasi bo'yicha ma'ruzalar. – Moskva, 1994.
8. Papert S. Ongdagi inqilob: Bolalar, kompyuterlar va ijodiy g'oyalar. – Moskva: Pedagogika, 1989. – 27-bet.
9. Leontyev A.N., Galperin P.Ya., Elkonin D.B., Davydov V.V. Aqliy harakatlarni shakllantirish va rivojlantiruvchi ta'lim nazariyalari bo'yicha ilmiy ishlari.
10. Zankov L.V., Menchinskaya N.A. Tushunchalarni shakllantirish va rivojlantiruvchi ta'lim nazariyalari.
11. Talizina N.F., Saveliev A.Ya. Dasturlashtirilgan ta'lim nazariyasi bo'yicha tadqiqotlar.
12. Lednev V.S., Nazarova T.S., Pressman L.P., Shapovalenko S.G., Shaxmaev N.M. Ta'limda texnik vositalardan foydalanish bo'yicha ilmiy ishlar.

© Toshxonov Azizbek Tursunboyevich, 2026

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Turg'unova Gulnoza Muxammadjanovna,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

E-mail: turgunovag012@gmail.com

<https://orcid.org/009-0007-5293-6539>

To'xtaboyeva Ruxshona Abdinazar qizi,

University of Business and Science,

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

E-mail: ruxshonatxtaboyeva91@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta'limning mazmun-mohiyati, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni hamda jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'lim barcha bolalar, jumladan, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan tizim sifatida yoritilgan. Shuningdek, umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni joriy etishning pedagogik va psixologik asoslari ko'rib chiqilib, imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning samarali usullari tahlil etiladi. O'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va pedagogik mahoratini oshirish masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan. Bundan tashqari, maqolada inklyuziv ta'limning insonparvarlik tamoyillari hamda uning huquqiy asoslari yoritiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, integratsiya, alohida ta'lim ehtiyojlari, teng imkoniyatlar, panduslar, maktablar, texnik sharoitlar, tahlil.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически анализируются содержание и сущность инклюзивного образования, его место в современной системе образования и значение в развитии общества. Инклюзивное образование рассматривается как система, направленная на создание равных возможностей для всех детей, включая учащихся с особыми образовательными потребностями. В статье раскрываются педагогические и психологические основы внедрения инклюзивного образования в общеобразовательных школах, а также анализируются эффективные методы интеграции детей с ограниченными возможностями в образовательный процесс. Особое внимание уделяется вопросам повышения профессиональной подготовки и педагогического мастерства учителей. Кроме

того, рассматриваются гуманистические принципы данной системы и ее правовые основы.

Ключевые слова: инклюзивное образование, интеграция, особые образовательные потребности, равные возможности, пандусы, школы, технические условия, анализ.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the essence and nature of inclusive education, its role in the modern education system, and its importance in the development of society. Inclusive education is described as a system aimed at creating equal opportunities for all children, including students with special educational needs. The paper examines the pedagogical and psychological foundations of implementing inclusive education in general secondary schools and analyzes effective methods for integrating children with disabilities into the educational process. Particular attention is paid to improving teachers' professional training and pedagogical skills. In addition, the article discusses the humanitarian principles of inclusive education and its legal framework.

Keywords: inclusive education, integration, special educational needs, equal opportunities, ramps, schools, technical conditions, analysis.

Kirish:

Bugungi kunda O'zbekistonda inklyuziv ta'lim davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Bu tizim alohida ehtiyojli bolalarni jamiyatdan ajratmaslik, ularning tengdoshlari bilan birga ta'lim olish va ijtimoiylashuvini ta'minlashga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim inson huquqlari va tenglik tamoyillariga asoslangan bo'lib, barcha bolalarga sifatli ta'lim olish imkonini yaratadi. [N.V.Borisova, S.A.Prushinskiy takidlardiki, inklyuziv ta'lim tayanadigan ijtimoiy modelga ko'ra "nogironlikning sababi faqat kasallikning o'zida emas, balki jamiyatdagi mavjud jismoniy (ijtimoiy tuzulmalor va tartiblarga doir) va tashkiliy (munosabatlarga doir) to'siqlar, stereotiplar va noto'g'ri qarashlardir].

Asosiy qism:

Inklyuziv ta'lim har bir bolaning ta'lim olish huquqini ta'minlaydi va ularning jamiyatga moslashuvini kuchaytiradi. Bunda sog'lom bolalarda bag'rikenglik va hamjihatlik shakllanadi, alohida ehtiyojli bolalarda esa ijtimoiy ko'nikmalar rivojlanadi.

Biroq amaliyotda quyidagi muammolar mavjud:

panduslar va texnik vositalarning yetishmasligi
o'qituvchilarning maxsus pedagogika bo'yicha yetarli bilimga ega emasligi
individual o'quv dasturlarini ishlab chiqish tajribasining kamligi
jamiyatdagi stereotiplar va noto'g'ri qarashlar

Tadqiqot maqsadi:

Umumta'lim maktablarida alohida ehtiyojli bolalar uchun teng va sifatli ta'lim muhitini yaratish yo'llarini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

Inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarini o'rganish

Mavjud muammolarni aniqlash

Moslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish

Psixologik muhitni tahlil qilish

Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish

Tadqiqot metodlari:

1. Keys-stadi (case study) metodi – real maktablarda inklyuziv ta'lim holati misollar asosida o'rganildi, muammolar va yechimlar tahlil qilindi.
2. Art-terapiya metodi – bolalarning psixologik holati, hissiy kechinmalari va ijtimoiy moslashuvi ijodiy faoliyat orqali tahlil qilindi.
3. Kuzatish metodi – inklyuziv sinflarda dars jarayoni, o'qituvchi-o'quvchi munosabati va psixologik muhit bevosita kuzatildi.
4. Tahlil metodi – olingan ma'lumotlar umumlashtirilib, ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Xulosa

Inklyuziv ta'lim samaradorligi nafaqat moddiy-texnik sharoitlarga, balki o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va psixologik yondashuviga ham bog'liq. Shu sababli ta'lim tizimida kompleks yondashuv va hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi PQ-4860-son qarori (2020).
2. BMT Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (2021).
3. UNESCO Inclusive Education Report (2020).
4. Ainscow M. Inclusive Education (2020).
5. Florian L. Inclusive Pedagogy (2021).
6. UNICEF Inclusive Education in Central Asia (2022).
7. Slee R. Defining Inclusive Education (2021).
8. Inklyuziv Ta'lim: nazariya va amoliyot. Inklyuziv ta'limga oid xorijiy tajribalar sharhi 24 – 25-sahifalari (2023).

© *Turg'unova Gulnoza Muxammadjanovna*, 2026

© *To'xtaboyeva Ruxshona Abdinazar qizi*, 2026

UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA ZAMONAVIY DARS VA UNI TASHKIL QILISHDA INNOVATSION YECHIMLARNI SHAKILLARINI AHAMIYATI

Maxkamov Akmaljon Yuldashevich,

*Qo'qon universiteti Ta'lim fakulteti Ta'lim kafedrası
p.f.f.d. (PhD), dosent*

Annotatsiya. Mamlakatimizda ham zamonaviy ta'lim jarayonida ko'plab islohotlar amalga oshirildi, ta'limning maqsad va mazmuni o'zgartirildi, shuningdek, o'qitishning yangi uslublari va texnologiyalari joriy etildi. Ushbu maqolaning dolzarbligi ham ayna shunda desak hech ham mubolag'a bo'lmaydi, zamonaviy darsliklarni sonini oshirish, ularning sifatiga katta e'tabor qaratish, mamlakatlararo holatni o'rganib chiqish, xorijiy tajribalarni amalda tadbiq qilish, va o'z yagona innovatsion modelni shakillantirish ushbu ilmiy izlanishning ustuvor maqsadlaridan biridir.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim metodikasi, zamonaviy darsliklar, ta'lim va tarbiya, innovatsiya, AKT, interfaol metodlar, SWOT tahlil, elektron ta'lim, erkinlik, ilg'or pedagogika, zamonaviy axborot texnologiyalari, zamonaviy darslik kontsepsiyasi.

Аннотация. В современном образовательном процессе в нашей стране реализовано множество реформ, изменены цели и содержание образования, внедрены новые методы и технологии обучения. Не будет преувеличением сказать, что актуальность данной статьи заключается в увеличении количества современных учебников, повышении внимания к их качеству, изучении ситуации между странами, применении зарубежного опыта на практике, формировании единой инновационной модели является одной из приоритетных целей данного научного исследования.

Ключевые слова: методология начального образования, современные учебники, образование и обучение, инновации, ИКТ, интерактивные методы, SWOT-анализ, электронное образование, свобода, передовая педагогика, современные информационные технологии, концепция современного учебника.

Abstract. Many reforms have been implemented in the modern education process in our country, the purpose and content of education have been changed, and new teaching methods and technologies have been introduced. It is no exaggeration to say that the relevance of this article is to increase the number of modern textbooks, to pay great attention to their quality, to study the situation between countries, to apply foreign experiences in practice, and to form a single innovative model. is one of the priority goals of this scientific research.

Keywords: primary education methodology, modern textbooks, education and training, innovation, ICT, interactive methods, SWOT analysis, electronic education, freedom, advanced pedagogy, modern information technologies, modern textbook concept.

KIRISH

Bugungi kun o'qituvchidan ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalaridan o'quv jarayonida foydalanishni talab etmoqda. Maqolamizda, tajribalarimiz asosida dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni qo'llash orqali ta'lim-tarbiya berish yo'llariga doir fikrlarimizni bayon etamiz. Allomalarimizning: «Har qarichi muqaddas bo'lgan ona yerimizga nisbatan farzandlarimizda g'urur va iftixor, sadoqat tuyg'ularini uyg'otish uchun biz bugun nima qilyapmiz, degan savolga javob izlab ko'raylik», – degan fikrlariga javoban ta'lim va tarbiya berishning zamonaviy usullarini tatbiq etish orqali ko'zlangan maqsadga erishishga o'z hissangizni qo'shasiz degan umiddamiz. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o'zgarish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Bu prezidentimizning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qayg'urib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular bizlardan ko'ra kuchli, bilimli va albatta baxtli bo'lishlari kerak, degan g'oyasi zamirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko'rsatadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalarning jadal taraqqiy etib, ta'lim sohasiga jadal kirib kelishi, hayotimizda sezilarli ahamiyatga ega bo'lib borayotgani bu boradagi bilim va malakalarimizni ham mos ravishda shakllantirishni taqozo etadi.

ADABYOTLAR TAHLILI

Mavzuni yanada teran o'rganish, uni ochiqlash, maqsadida bir qator tadqiqot ishlari o'rganib chiqilib tahlil qilindi. Tahlil qilish mobaynida innovatsion texnologiyalariga asoslangan darsning a'naviy darslardan farqi shuki, ushbu darslarda o'quvchiga erkinlik muhiti yaratib beriladi. O'qitishning turli xil texnologiyalariga esa: pedagogik o'yinlar, qiziqarli boshqotirmalar, rasm ko'rinishidagi vazifalar kirib, ular bolada o'qishga bo'lgan ishtiyoqni yanada kuchaytiradi. G. Saidova va N.

Avliyokulovalarning “Boshlang‘ich sinflarda o‘quv jarayonini zamonaviy, innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish” deya nomlangan ilmiy-ommaviy maqolasida boshlang‘ich sinflarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o‘quv jarayonini tashkil etish usullari va shakllari to‘g‘risidagi umumiy xulosalarga bag‘ishlangan. Hamda, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash usullari bayon etilgan.

TADQIQOT METOTOLOGIYASI

Endilikda biz tadqiqotimizni metodologik qismini va o‘rganib chiqilgan adabiyotlardagi mavjud kamchiliklarni to‘ldirish strategiyasini ishlab chiqamiz. Metodologiya qismini to‘ldirish va uni shakllantirish maqsadida tadqiqotimiz uchun kerakli ma’lumotlarni turli ma’lumotlar bazalari ma’lumotlariga tayangan holda amalga oshiribgina qolmay, ushbu mavzu yuzasidan olib borilayotgan ishlarni chuqur o‘rganib chiqqan holda o‘z izlanishlarimizni mushohada qilamiz.

Metodologiya qismida mamlakatlararo qiyosiy tahlil o‘tkazildi, zamonaviy darsliklarning ta’lim sifatini oshirishdagi o‘rni diagramma orqali ko‘rsatib berildi. Farg‘ona viloyatining 42-sonli umum ta’lim maktabining o‘qituvchilari bilan zamonaviy darsliklar haqida suhbat olib borildi va metodologiyaning so‘ngi qsimida SWOT tahlil tuzib chiqildi.

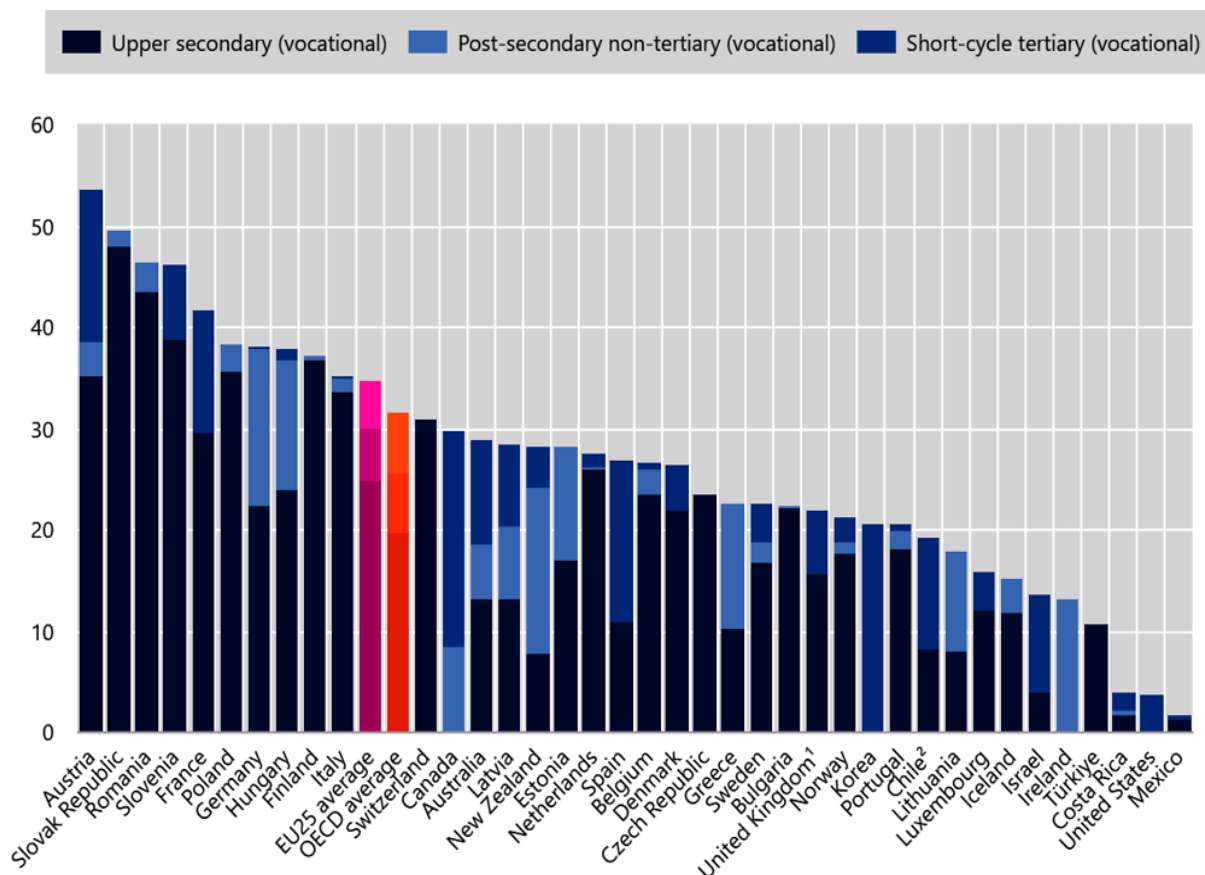
TAHLIL VA NATIJALAR

Yuqorida aytib o‘tilgan metodlarga ko‘ra quyidagi natijalarni oldik: Farg‘ona viloyatining 42-sonli umumta’lim maktabining oily toifali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari bilan maktablardagi yangi darsliklar haqida gapirib, avvalgi darsliklarga nisbatan o‘quvchi uchun ancha qulay va manfaatli ekanligini aytmoqda. O‘qituvchi suhbatda, zamonaviy darsliklarni eski darsliklarga nisbatan ustunlik jihatlarini sanab o‘tdi. Yangi avlod darsliklari ta’lim standartlari talablariga javob bera oladigan, mukammal qilib yaratilgan. Kitoblar dizayn jihatidan ham chiroyli ishlangan. Kitob muqovasining ranglari yorqin va kayfiyatni ko‘taruvchi. Kitobni ilk bor qo‘limizga olganimizda ranglarini ko‘rib xursand bo‘lganman. Bu holatni o‘quvchilarimda ham kuzatdim. Avvalgi darsliklarimiz bilan solishtirganda yangi darsliklarimiz ixchamligi va asosiy fanlarimizning to‘rt qismdan iboratligi bilan alohida ajralib turadi.

Ta’limning asosiy maqsadi – o‘quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olishga o‘rgatishdan iborat. Xorijiy tajribaga o‘tadigan bo‘lsak Finlandiyadagi jozibador o‘quv muhiti shaharning Xelsinki World Design Capital 2022 dasturining bir qismi bo‘lgan loyihadir. Unda texnologik yutuqlarni eng so‘nggi ta’lim texnikasi bilan uyg‘unlashtirgan zamonaviy ta’lim usullari va muhitlari mavjud. Loyihaning asosiy g‘oyasi talabalar ma’lumotni quloq orqali qabul qiladigan an’anaviy ma’ruzalar o‘rniga faol va jamlangan o‘qitish usullaridan foydalanishdir. Jismoniy makon va texnologiya o‘z-o‘zidan hech narsani hal qilmaydi. Avvalo, pedagogik g‘oyalar muhim ahamiyatga ega. Asosiy e’tiborni o‘quvchilarning o‘ziga, ularning faoliyatiga, axborot olish va tizimlashtirish masalalariga qaratish lozim.

Finlyandiya ta’limga sarflangan mablag‘lar bo‘yicha dunyo mamlakatlari reytingida 17-o‘rinda turadi. Xarajatlar yalpi ichki mahsulotning 6,9 foizini tashkil etadi. Finlyandiya barcha maktablar teng va bepul. Barcha ta’lim muassasalari bir xil mablag‘ oladi. Bolalar o‘qish uchun zarur bo‘lgan barcha narsalarni, jihozlar va

maktabga olib borishni bepul olishadi. Tizim bolaga hech narsa kerak bo'lmaydigan tarzda qurilgan.

Rasm 1. Ta'lim darajasi bo'yicha eng yuqori ma'lumoti kasbga yo'naltirish bilan bog'liq bo'lgan shaxslarning ulushi (2022-yil) Foizlarda

Ta'limga qaratilgan yuksak e'tibor natijasida Finlandiyaning ta'lim sohasida erishayotgan yutuqlari o'sib bormoqda, bunga yaqol dalil bo'lib mamlakatdagi ish-sizlik kamayishi, aholining asosiy qatlami savodhonlar ekani deb aytishimiz mumkin. Endilikda Yaponiyada olib borilayotgan zamonaviy darsliklarning mamlakat va ijtimoiy holatga ta'sirini ko'rib chiqamiz.

Yaponiyaning boshlang'ich ta'lim tizimi umrbod ta'lim va shaxsiy o'sish uchun poydevor yaratishda muhim rol o'ynaydi. Maqolamizning natijalar qismida biz Yaponiyadagi boshlang'ich maktab ta'limining ajoyib xususiyatlarini ko'rib chiqib, uning muvaffaqiyati va o'ziga xosligiga hissa qo'shadigan asosiy tarkibiy qismlarni o'rganib chiqdik. Unga ko'ra, ularning zamonaviy darslarni shakllantirish umuman olganda o'quvchini barkamol darajaga olib kelish yo'lidagi strategiyasi mavjud bo'lib ushbu strategiya 10 moduldan iborat ekan. Ular:

✓ Yaxlit rivojlanish, Yapon boshlang'ich ta'limi o'quvchilarning hissiy, ijtimoiy va jismoniy tomonlarini tarbiyalash intellektual o'sish kabi muhim ekanligini e'tirof etib, yaxlit rivojlanishga katta e'tibor beradi. O'qituvchilar ilmiy yutuqlardan tashqari, boshqalarga empatiya, intizom va hurmatni singdirishga e'tibor berishadi. Ushbu g'amxo'r yondashuv hamkorlik va hamjamiyatning qadr-qimmatini tushunadigan rahmdil shaxslarni rivojlantiradi.

✓ Axloqiy tarbiya, Yapon boshlang'ich maktablarining muhim xususiyati axloqiy tarbiyani o'z ichiga oladi.

✓ Yuqori malakali o'qituvchilar, aytishimiz mumkin-ki har qanday muvaffaqiyatli ta'lim tizimining asosi uning o'qituvchilaridir va Yaponiya bu masalaga jiddiy yondashadi.

✓ Yaxshi ishlab chiqilgan o'quv dasturi Yaponiya boshlang'ich maktab o'quv dasturi asosiy o'quv va darsdan tashqari mashg'ulotlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash uchun puxta ishlab chiqilgan.

✓ Kooperativ ta'lim Yaponiya boshlang'ich ta'limining asosini hamkorlik tashkil etadi. Faqat shaxsiy yutuqlarga e'tibor qaratish o'rniga, guruh faoliyati va loyihalari rag'batlantiriladi.

✓ Qiziqarli o'rganish usullari, o'quvchilarning o'quv jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlash uchun yaponiyalik boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'qitishning innovatsion usullaridan foydalanadilar.

✓ Tabiat va atrof-muhitga hurmat, Yaponiyaning tabiatga bo'lgan madaniy yaqinligi uning ta'lim tizimida namoyon bo'ladi.

✓ Xavfsiz va inklyuziv muhit, Yaponiya boshlang'ich maktablari barcha o'quvchilar uchun xavfsiz va inklyuziv muhit yaratishga katta e'tibor beradi.

✓ Salomatlik va ovqatlanishga e'tibor, Yaponiya boshlang'ich maktablarida jismoniy farovonlikka katta ahamiyat beriladi.

✓ Doimiy baholash va fikr-mulohaza, Yaponiya ta'limi uzluksiz takomillashtirishni qadrlaydi va bu ularning baholash tizimida o'z aksini topadi.

Hulosa qilib aytganda, Yaponiya boshlang'ich maktablaridagi ta'lim tizimi yosh ongni tarbiyalash uchun yaxlit va ilhomlantiruvchi yondashuvni o'zida mujassam etgan. Yaxlit rivojlanish, axloqiy ta'lim, hamkorlikda o'rganish va inklyuziv muhitni ta'kidlab, Yaponiya nafaqat akademik muvaffaqiyatga erishadigan, balki jamiyat a'zolari sifatida rahm-shafqatli va mas'uliyatli bo'lgan har tomonlama barkamol shaxslar uchun poydevor yaratadi. Yuqori malakali o'qituvchilarning fidoyiligi va mustahkam o'quv dasturi tufayli Yaponiya boshlang'ich ta'limi o'quvchilarni ishtiyoq va qiziqish bilan o'rganishga ilhomlantirishda davom etmoqda. Ushbu ajoyib xususiyatlar haqida fikr yuritish orqali biz maktablarimizdagi ta'lim tizimini boyitish, kelajak avlod uchun porloq kelajakka yo'l ochish uchun ilhom va g'oyalarga ega bo'lishimiz mumkin.

Rossiya ta'lim tizimida qo'llanayotgan zamonaviy usullarga keladigan bo'lsak Finlyandiya ta'lim tizimi Rossiyanikiga qaraganda ko'proq afzalliklarga ega, bu mening farazimni tasdiqlaydi.

Ammo, PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) xalqaro tadqiqoti natijalariga ko'ra, 50 ta davlatdagi tengdoshlari orasida rossiyalik 4-sinf o'quvchilari (boshlang'ich maktab bitiruvchilari) o'qish bo'yicha eng yuqori natijalarni ko'rsatgan.

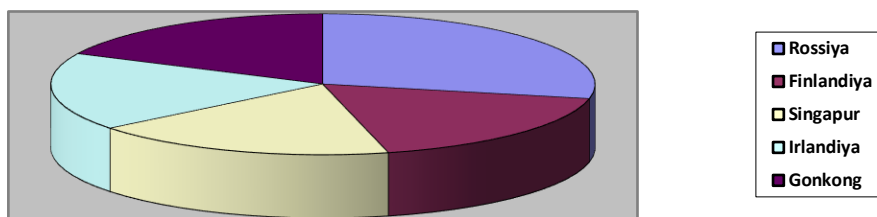

Diagramma 2. O‘quvchilarimizning PIRLS-2016 natijalari.

Mamlakatlararo holatni tahlil qilar ekanmiz davlatimiz ta’lim tizimini takomillashtirish uchun barcha sa’y-harakatlarini amalga oshirishi kerak, degan xulosaga kelish mumkin. Ta’lim, ayniqsa, maktab ta’limi mamlakatimiz fuqarolarini shakllantirishning eng muhim bosqichi ekanligini tushunish o‘rinlidir. Shunday ekan, jamiyatimiz kelajagi bevosita ta’lim sifatiga bog‘liq.

MUHOKAMA

Bugungi kunda ta’lim jarayonini to‘g‘ri va samarali tashkil qilishda innovatsion texnologiyalar, texnik vositalarning, jumladan, zamonaviy kompyuterlarning o‘rni beqiyosdir. Dars mavzusiga oid multimediya, animatsiya, grafika, diafilm va videofilmlardan foydalanish dars jarayonini yana-da qiziqarli bo‘lishiga ko‘mak beradi, buning uchun esa o‘qituvchi o‘z ustida ishlashi va har bir darsga “Men bugungi dars jarayoniga qanday yangilik bilan kirib, darsni qiziqarli tashkil qila olaman” deya o‘ziga savol berishi ya’ni, an’anaviy ta’limdan qochib, noan’anaviy ta’lim berishga intilishi kerak ekanligi ushbu tadqiqot ishimizning necgog‘liq dolzarbligini ochib beradi.

Boshlang‘ich ta’limga zamonaviy axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o‘quv mashg‘ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo‘llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma’naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir o‘qituvchi ijodkor bo‘lishi kerak, u har bir o‘quv soatiga puxta tayyorlanib, yangilik bilan kirishi kerak, chunki har darsda takrorlanadigan bir xillik o‘quvchini darsga va fanga qiziqishini susaytiradi, natijada dars samaradorligining pasayishiga olib keladi. Shu sababdan ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun maxsus har haftaning dushnba kuni bo‘lib o‘tadigan bepul Texnodarslarning shakillanishi o‘quvchilarga katta imkoniyat o‘laroq xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqotdan xulosa tariqasida shuni aytishimiz mukinki, har bir qarashlarni o‘z o‘rni va bolaning jamiyatda yakdil inson bo‘lib yetishishi uchun o‘rni mavjut deyishimiz mumkin.

Zamonaviy darslik haqida umumiy tushuncha hosil qilinib, axborot kommunikasiya texnologiyalari asoslari o‘tilishi, hozirgi kunning yuqori talabidagi ko‘nikmalari sekin astalik bilan o‘zlashtiriladi, xalqaro metodlar amaliyotda qo‘llaniladi, 1 va 2 bo‘limda o‘zlashtirilgan bilimlar amaliyotda qilay olish.

Yana bir yechim sifatida zamonaviy ta’lim texnologiyalarini joriy etish orqali biz nafaqat zamonavir darsliklarni shakillantiramiz balki o‘quvchida zamonaviy ko‘nikmalarni ham vujudga kelishiga imkoniyat yaratib beramiz.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Hozirgi dunyoda yoshlar xalqaro standartlariga mos axborot texnologiyalari bilan bog'liq yangi ta'limga juda kerak", bu ta'lim jarayonini optimallashtirish va oshirishni muhim ahamiyatga ega. Ta'limni axborotlashtirish jarayoni yangi axborot texnologiyalaridan keng talabga fan o'qituvchilariga kattalar talablar qo'yish bilan farqlanadi. Yangi texnologiyalar yordamida talabalarning bilimlarini va ta'lim sifatini olish mumkin. Maktab har qanday millatning tayanchi va tayanch toshi bo'lib, u har qanday millatning har tomonlama o'sishi, ma'naviy va madaniy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, axborot kommunikativ vositalarining boshlang'ich sinf darslarida qo'llanilishi va darsning sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-con Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06/19/5712/3034-con, 29.04.2019
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekistonda yoshlariga oid davlat siyosati 2025 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 2021 yil 18 yanvardagi 23-son qarori.

Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar

1. Makhkamov, Akmal Yuldashevich. "IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION THROUGH THE USE OF THE CONCEPT OF "BLENDED LEARNING" IN THE ORGANIZATION AND PHYSICAL AKTIVITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS." Scientific Bulletin of Namangan State University 1.12 (2019): 284-288
2. Makhkamov, Akmal Yuldashevich. "THE IMPORTANCE OF THE PHYSICAL TRAINING IN SHAPING HEALTHY LIFESTYLES FOR PROSPECTIVE TEACHERS". Scientific Bulletin of Namangan State University 1.10 (2019): 368-374.
3. Yuldashevich, M.A., Akmaljon ogli, Y.S., & Akmaljon ogli, Y.S. (2024). Gimnastikaning sog'lomlashtiruvchi turlari va gimnastikaning sport turlarini ahamiyati. Kokand University Research Base, 308-311.
4. Makhkamov, A. (2023). Aralash talim texnologiyalari asosida bo'lajak o'qituvchilarning sog'lom turmush tarzi madaniyatini rivojlantirishni pedagogik usullari. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (10), 547-551.
5. Махкамов, А.Ю. (2023). Олий таълим битирувчилари учун жисмоний тарбия машғулотида соғлом турмуш тарзи маданиятини шакллантиришнинг амалий-методик имкониятлари. Scientific Impulse, 1(9), 844-851.

II. Internet saytlari

1. www.ziynet.uz
2. <http://www.istedod.uz/>
3. <http://www.pedagog.uz/>
4. www.press-service.uz.
5. www.bilim.uz.

BOSHLANG'ICH SINF TEXNOLOGIYA TA'LIMI JARAYONIDA O'ZBEK XALQ AMALIY SAN'ATI VA USTALARI BILAN TANISHTIRISH

*Kambarov Nodirjon Sattarovich,
University of Business and Science.
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
Gmail: nodirjonkambarov2@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq amaliy sa'ati, turlari va ustalari haqida bayon qilingan. Bu orqali milliy xalq amaliy sa'atimiz ta'limotlari orqali o'quvchi-yoshlarni vatanparvar, mehnatsevar, barkamol shaxs etib tarbiyalashning zarurati, omillari, yechimlari hamda amaliy san'at ustalari, asoschi avlodlari to'g'risida fikrlar bildirilgan va muhimligi nazarda tutilgan. O'zbek xalq amaliy sa'ati ta'limotlari va tarixi muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. O'zbekistonda milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, o'quvchi-yoshlarni o'zbek xalq amaliy sa'atiga bo'lgan qiziqishlari rivojlantirish mezonlari tahlili qilindi va mezonlar bilan solishtirildi hamda tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: xalq amaliy sa'ati, ustalar, barkamol shaxs, tarbiyalash, xulq, milliy qadriyat, kasbiy tarbiya, milliy tarbiya, umuminsoniy qadriyatlar.

Аннотация. В данной статье описываются узбекские народные прикладные искусства, их виды и мастера. В связи с этим рассматриваются необходимость, факторы и решения в воспитании учащихся-молодежи как патриотичных, трудолюбивых и всесторонне развитых личностей посредством обучения нашим национальным народным прикладным искусствам, а также идеи и значение мастеров прикладных искусств, поколений-основателей. Обсуждаются учение и история узбекских народных прикладных искусств. Описываются их основные структурные факторы и составляющие. Были проанализированы и сопоставлены с существующими критериями критерии образования в Узбекистане, основанного на национальных ценностях и развивающего интерес учащихся к узбекским народным промыслам, а также даны рекомендации.

Ключевые слова: народные промыслы, мастера, гармоничная личность, воспитание, поведение, национальные ценности, профессиональное образование, национальное образование, универсальные человеческие ценности.

Abstract. This article describes the Uzbek folk applied arts, their types and masters. Through this, the necessity, factors, solutions of educating students-young people as patriotic, hardworking, and well-rounded individuals through the teachings of our national folk applied arts, as well as the ideas and importance of the masters of applied arts, the founding generations, are expressed. The teachings and history of Uzbek folk applied arts are discussed. Its main structural factors and parts are described. The criteria for educating in Uzbekistan based on national values, developing students' interest in Uzbek folk crafts were analyzed and compared with the criteria, and recommendations were made.

Keywords: folk crafts, masters, a harmonious personality, upbringing, behavior, national values, professional education, national education, universal human values.

Kirish (Introduction)

Yurtimizda milliy qadriyatlarga, urf-odatlarimizga va shu bilan birga milliy o'zbek xalq amaliy sa'ati, turlari va uning ustalari hamda ijodlariga katta e'tibor qaratilmoqda. O'quvchi-yoshlarimizni har tomonlama bilimli, salohiyati, vatanparvar, ma'nan yetuk bo'lib tarbiylanishlarida o'zbek xalq amaliy sa'atining o'rni beqiyosdir. O'quvchi-yoshlar bunday mas'uliyatli vazifani bajarish uchun ularning erkin ijodiy milliy qadriyatlarga, rivojlanishi, ijodiy bunyodkorligiga bizlar keng

imkoniyatlar, sharoitlar yaratib berishimiz lozim. Xaqiqatan ham hozirgi kunda mamlakatimizda o'zbek xalq amaliy sa'atini o'rganishdek muhim ishlar amalga oshirilmoqda.

Xalq amaliy san'atlarimiz va uning ustalari hamda ijodlariga bo'lgan e'tibor orqali milliy qadriyatlarga asoslangan zamonaviy yoshlarni tarbiyalash vazifasi yuklanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

O'quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs etib tarbiyalash, ta'lim olishlariga bo'lgan qiziqishlari rivojlantirishda o'zbek xalq amaliy sa'ati tarixi hamda ushbu san'at turlari haqida bayon qilingan. Bu borada mamlakatimizda yetakchi olimlar o'z izlanishlarini olib borishgan. Ushbu izlanishlar asosan maqshg'ulot jarayonining ijtimoiy ehtiyojlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, mutaxassislardan Sanaqulov, X.Xodiyeva, Z.Adashaliyeva, R.Mavlonova, M.Jo'rayeva, Z.Sattorova, A.Sultonova, R.A.Mamurova, O.Goroxova, R.Hasanov, M.Tilavov, H.Egamovlar o'rganganlar hamda ilmiy izlanishlar olib borganlar. Ular texnologiya darslarida o'zbek xalq amaliy sa'ati tarixi hamda g'o'llari borasida tadqiqot olib borib, o'z tavsiyalarini berdilar.

Ushbu tadqiqotlar bo'yicha maqolalar chop etilgan va dissertatsiyalar yozilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Maqolada o'quvchilarni o'zbek xalq amaliy sa'ati, turlari tasviriy san'ati turlari, janrlari, ustalari hayoti va ijodi bilan maktab texnologiya darslarida tanishtirish oqali barkamol shaxsni tarbiyalash hamda bu orqali milliy qadriyatlarga asoslangan ta'lim jarayonlarini tashkil etish qaratilgan vazifalar muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. Ta'lim jarayonlarida o'quvchilarni tasviriy san'at asarlarini o'rganish, idrok qilish, o'zbek milliy urf-odatlar (maishiy janr) asosida chizilgan xalq amaliy sa'ati ustalari asarlaridan darslar va ta'lim-tarbiya jarayonlarida foydalanish, rasmlar orqali tarixiy voqealar (tarixiy janr) o'rganish va rivojlantirish mezonlari tahlili qilindi va mezonlar bilan solishtirildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Ushbu zaminda insoniyat paydo bo'lgan davrlardan boshlab mehnat qilib kun kechirib kelgan. Bunda kundalik yumushlarda foydalangan buyumlarga o'z avlodlari ya'ni farzandiga uni qanday buyumligini tushunturish uchun belgi qo'yib yasashga uringan va shu orqali ular belgi so'z va boshqa turli amallar orqali qabilaga oid mehnat turlari rivojlanib borgan. Amaliy san'at asarlari va buyumlari insonning moddiy muhitini go'zallashtirishga, estetik boyitishga xizmat qiladi. Amaliy san'atda bezak yaratishda naqsh bilan tasviriy san'at qismlari keng qo'llaniladi. Amaliy san'at asarining uyg'unligi avvalo badiiy buyumning badiiy va amaliy vazifasining yagonaligida, shakl va bezakning o'zaro birikuvida, tasvir va buyum tuzilishida namoyon bo'ladi. Amaliy san'at asarlari ko'z bilan ko'rish, his etish va anglashga mo'ljallangan. Amaliy san'at asarlari va buyumlari insonning moddiy muhitini go'zallashtirishga, estetik boyitishga xizmat qiladi, ayni paytda o'zining ko'rinishi, tuzilishi, xususiyatlari bilan insonning ruhiy holati, kayfiyatiga ta'sir etadi, bezatilgan narsalar hayotda foydalanilishidan tashqari badiiy qimmat bo'lgani uchun

ham qadrlanadi. Shuning uchun xom ashyoning go‘zalligi va nafis xususiyatlarini namoyish etish, unga ishlov berish mahorati va usullarining ko‘pligi Amaliy san’atda estetik ta’sirni oshiruvchi ahamiyatga ega faol vositalardir. Amaliy san’atda narsalarning nafisliligiga ikki usul bilan erishiladi: 1) shakli oddiy buyumlarga bezak ishlab badiiy qimmatini oshiriladi; 2) shakli chiroyli qilib ishlanadi. Narsalarning tuzilishi badiiy buyumlarning mujassamotida muhim rol o‘ynaydi. Xom ashyoning go‘zalligi, qismlarning mutanosibligi, tuzilishining maromi buyumning ta’sirchan umumlashma qiyofasini ifodalovchi yagona vositalardir.

O‘zbek xalq amaliy san’ati – bu asrlar davomida shakllangan boy madaniy meros bo‘lib, unda milliy urf-odatlar, estetik qarashlar va hunarmandchilik an’analari mujassam. Bu sohada faoliyat yuritgan va yuritayotgan ustalar xalq orasida katta hurmatga ega [6].

O‘zbek xalq amaliy san’ati xalq ehtiyojlari asosida kelib chiqqan va rivojlangan.

Ehtiyojlari asosida kelib chiqqan hunar turlari san’at darajasiga va asrlar davomida sayqallanib kelmoqda. Turli tarixiy davrlarda xalq amaliy san’ati turlari rivoji ba’zan pasayib bazan esa rivojlanib bordi.

Sobiq shorolar davrida miniatyura rivoji juda ham pasayib bordi. Mustaqilligim tufayli ushbu amaliy san’ati turlariga e’tibor kuchaydi.

O‘zbek amaliy san’atining ahamiyati milliy madaniyat va urf-odatlarni aks ettiradi. Qo‘l mehnati va nozik didni talab qiladi. Har bir hududning o‘ziga xos uslubi bor (*masalan, Buxoro, Samarqand, Xiva*).

Xalq amaliy san’ati turlari

Kashtachilik (tikuv san’ati) – matga turli rangli iplar bilan naqsh tushirish san’ati. Eng mashhur namunalardan biri Suzana hisoblanadi. Suzana buaumlari (yostiq jildi, ko‘rpa, devor bezagi) ko‘pincha gul va ramziy naqshlar bilan bezatiladi.

Kulolchilik – loydan idishlar va beak buyumlari yasash san’ati. Ayniqsa Rishton kulolchilik markazi sifatida mashhur bo‘lib, bu yerdan sirli, rang-barang lagan va kasalar tayyorlanadi.

O‘zbekistonning barcha viloyatlarida kulolchilik san’ati mavjud va rivojlangan. Buxoro, Xiva, Samarqand, Namangan, Surxandaryo, Qashqadaryo, Andijonda ham kulolchilik maktablari va ustalari bor bo‘lib, ularning barchasida uziga xos uslublari mavjud [7].

Yog‘och o‘ymakorligi – bu san’at turida ustalar yog‘ochni o‘yib, murakkab geometrik va o‘simliksimon naqshlar yaratadi. Ular eshik, ustun, sandiq, turli yog‘och buyumlarni bezashda qo‘llanadi. Yog‘och o‘ymakorligi san’ati ham barcha viloyatlarimizda bor.

Gilamdo'zlik (gilam to'qish) – qo'lda to'qilgan gilamlar O'zbekistonda qadimdan mashhur. Har bir hududning o'ziga xos ranglari va naqshlari mavjud. Gilamlar nafaqat uy jihozi, balki san'at asari ham hisoblanadi.

Zardo'zlik – jltin va kumush ihlfr bilan matoga naqsh tikish san'ati. Bu usul asosan bayram kiyimlari va saroy liboslarini bezashda ishlatilgan. Zarjopon, kamzul, zarchoyshab, zar etik va kovushlar tayyorlanadi.

Ganchkorlik – ganch (maxsus oq suvoq) yordamida devor va shiftlarga naqsh solish san'ati. Masjid, madrasalar va tarixiy binolarda keng qo'llanadi.

Ganchkorlik O'zbekistonda rivojlangan amaliy san'at turi bo'lib me'morchilikda keng qo'llaniladi.

Zargarlik – oltin, kumush va qimmatbaho toshlardan taqinchoqlar yasash san'ati. Har bir hududda o'ziga xos uslublar mavjud. Zargarlik ijtimoiy hayotda ehg zarur bo'lgan amaliy san'at turidir.

Miniatyura san'ati – bu juda nozik tasviriy san'at turi bo'lib, kitoblarni bezashda ishlatilgan. Ayniqsa Kamoliddin Behzod bu yo'nalishda mashhur rassom hisoblanadi.

tayyorlashda ishlatiladi.

Atlas o'zbek milliy ayollar kiyimi bo'lib joziba baxsh etadi.

Atlas va adras to'qish – ipak matolarni to'qish san'ati. Atlas – silliq va yaltiroq, aaras esa biroz qo'polroq bo'ladi, yorqin rangli mato. Ular milliy liboslar

Me'moolik san'at – bu bino va inshootlarni loyihalash, qurish va bezash san'ati. U nafaqat qurilish, balki estetik (go'zallik) va madaniy ahamiyatga ham ega. Bunga misol Masjid va madrasalar. Saroy va qal'lar. Karvonsaroilar (sayohatchilar uchun joylar) Bog' va hovlilar. Devorlar ganch o'ymakorligi bilan bezatiladi. Koshin (rangli sopol plitkalar) ishlatiladi. Murakkab geometrik naqshlar keng qo'llanadi Registon ansambli, Ichan qal'a, Minorai Kalon, Kalta minor, Ko'kaldosh kabi memorlik obidalaridir.

O'zbek xalq amaliy san'ati ustalai

Kashtachilik va to'qimachilik ustalari

Muharram Turg'unboyeva – o'zbek milliy kashtachiligini rivojlantirishga katta hissa qo'ahgan. Atlas va adras matolarni qayta tiklashda xizmat qilgan.

Saodat Kabulova – an'anamiy suzani san'atini zamonaviy uslubda rivojlantirgan ustalardan biri.

Kulolchilik (keramika) ustalari

Yog'och o'ymakorligi ustalari

Usto Shirin Murodov – masjid va tarixiy obidalaridagi nafis yog'och o'ymalar bilan tanilgan. Ko'plab obidalarni yog'och o'ymakorligi bilan bezatgan usta.

Abdulla Boltayev – an'anaviy naqsh usullarni saqlab qilgan va rivojlantirgan ustflardan. U o'zbek naqqoshlik san'atiga katta hissa qo'shgan ustalardan biridir. Abdulla Boltayev ko'plab asarlar yaratdi va shgirdlar tayyorladi.

Rishton ustalari – Rishton shahri kulolchilik markazi hisoblanadi. Bu yerda avloddan-avlodga o'tib kelayotgan sirli sopol buyumlar yaratiladi.

Alisher Nazirov – zamonaviy kulolchilik san'atida mashhur ustalardan biri. U o'ziga xos kulolchilik uslubiga ega ustalardan biridir.

Xulosa va tavsiyalar (conclusion)

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston amaliy san'atga xalqning ma'naviy yuksalishida, tarixda yashagan olim va yirik rassom me'morlarning kelgusi avlod uchun naqadar katta tugammas boylik meros qoldirganini isbotlab beradi va hozirgi avlodga ushbu san'at manbalaridan zamonaviy O'zbek amaliy san'atini yaratishda kerakli fundamental vazifani bajaradi.

O'zbek xalq amaliy san'ati o'quvchi-yoshlarimizni har tomonlama bilimli, salohiyati, vatanparvar, ma'nan yetuk hamda millia qadriyatlar asosida tarbiylanishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Texnologiya darslarida xalq amaliy san'ati turlari va ustalari bilan tanishtirish orqali usbu san'at tutlarini o'rganish, rivojlantirish va kelajak avlodga etkazish kabi muhim vazifalarni amalga oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar (references)

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti. – Toshkent, 2021. – 64 b.
2. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. – Toshkent, 1991 yil.
3. M. Pritsa "Toshkent ganchkorligi".
4. M.X.Mirzaahmedov Yog'och o'ymakorligi. – T.: O'qituvchi, 1995. – 62 bet.
5. M.K.Mirzahmedov Boshlang'ich naqsh ishlash metodikasi. – T.: O'qituvchi, 1976. – 56 b.
6. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. – Toshkent, 2003 yil.
7. Q.Q.Qosimov Naqqoshlik. – T.: O'qituvchi, 1990. – 97 bet.
8. <https://www.google.com/search?>

ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА РАЗВИТИЕ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

*Урусова Альфия Руслановна,
студентка ФПСП*

*Урусова З.М.,
научный руководитель, доцент кафедры педагогики
и педтехнологий, к. пед. н.*

*Карачаево-Черкесский государственный университет имени У.Д.Алиева
(г. Карачаевск, Россия)*

Annotatsiya. Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari bilan bog'liq holda yuzaga keladigan asosiy qiyinchiliklar tahlil qilinadi. Tadqiqot ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, bunday bolalar guruhiga asosan noqulay hissiy muhit hukm suradigan nizoli oilalar farzandlari kiradi.

Kalit so'zlar: ta'sir, oilaviy munosabatlar, kichik maktab o'quvchisi, rivojlanish.

Аннотация. В статье анализируются основные трудности, возникающие у детей младшего школьного возраста и обусловленные особенностями социального развития. Данные исследований указывают на то, что в группу таких детей преимущественно попадают ребята из конфликтных семей с неблагоприятной эмоциональной атмосферой.

Ключевые слова: влияние, семейные отношения, младший школьник, развитие.

Abstract. This article analyzes the main difficulties faced by primary school-aged children and related to their developmental characteristics. The group's research data demonstrates that among these children, the perception of conflict-ridden families with an unfavorable emotional atmosphere is widespread.

Keywords: influence, family relationships, primary school child, development.

В настоящее время актуализируется проблематика, связанная с определением роли и функций семьи в воспитании детей младшего школьного возраста. Специфика и трудности воспитания в данный возрастной период приобретают особую значимость и требуют пристального исследовательского внимания. Осложнения в учебной деятельности и неудачи в воспитательном процессе обуславливают необходимость признания того факта, что определяющее влияние на формирование личности ребёнка оказывает не только образовательное учреждение (педагоги, психологи, социальные педагоги), но в первую очередь семья, выступающая координатором и регулятором воспитательных воздействий. Следовательно, семье принадлежит приоритетная роль в воспитательном процессе, поскольку именно она закладывает фундаментальные основы становления личности ребёнка.

Младший школьный возраст представляет собой период, в течение которого активное участие семьи в воспитательном процессе оказывает определяющее влияние на последующее развитие, формирование личности и самовоспитание ребёнка. К данному влиянию следует отнести дальнейшую самореализацию ребёнком собственных способностей и потенциала, становление которых во многом детерминировано семейным воспитанием. Невзирая на общественные изменения, семья сохраняет статус важнейшего катализатора воспитательного процесса, а её миссия – самая универсальная, одновременно

сложная и благородная, единая по своей сути для всех, но при этом уникальная и неповторимая в каждой отдельной семье – заключается в созидании человеческой личности.

Семья определяется как первичная социальная ступень в жизнедеятельности человека, с раннего возраста направляющая формирование сознания, волевой регуляции и эмоциональной сферы ребёнка. Семья представляет собой колыбель духовного становления личности, значимый этап в развитии каждого индивида. Первое основание исключительной роли семьи в воспитании заключается в устойчивости, постоянстве и долговременности её влияния. Второе основание – в его многоаспектности и разностороннем характере.

Исследователи Я.А.Коменский, П.Ф.Лесгафт, А.С.Макаренко, И.Г.Песталоцци, Ж.Ж.Руссо, К.Д.Ушинский, В.П.Вахтеров, К.Н.Вентцель, Х.Д.Джайнотт, Д.Локк, Дж.Рескин характеризуют семью как университет человеческих отношений, обеспечивающий всестороннее и гармоничное развитие личности, сохранение и укрепление физического, нравственного и психического здоровья ребёнка. В толковом словаре В.И.Даля воспитание трактуется как «забота о вещественных и нравственных потребностях малолетнего до достижения им совершеннолетия; в узком смысле – вскармливание, взращивание (применительно к растению), кормление и обеспечение одеждой; в широком смысле – научение, наставление, обучение всему необходимому для жизнедеятельности...».

Рассматривая вопросы семейных отношений, З.М.Урусова и З.К.Узденова, отмечают: «Человек с самого рождения живет в обществе, и то, насколько человек сможет интегрироваться в общество, зависит не только от его личных качеств, но и от воздействия на него окружающих его людей. Первые социальные институты в жизни ребенка – это семья, близкие, затем дошкольное образовательное учреждение и школа...» [7].

Важным условием воспитания ребёнка младшего школьного возраста выступает характер взаимоотношений в триаде «школа – семья – ребёнок». Некоторые родители склонны полагать, что с началом школьного обучения роль семьи в воспитательном процессе снижается, поскольку основную часть времени дети проводят в образовательном учреждении. Однако следует подчеркнуть, что влияние семьи в данный период не только не ослабевает, но, напротив, возрастает.

Основные затруднения, испытываемые детьми младшего школьного возраста, детерминированы аспектами социального развития. Дисгармоничные внутрисемейные отношения обуславливают возникновение эмоционального дискомфорта у ребёнка, что негативно отражается на учебной деятельности и межличностном взаимодействии со сверстниками. Результаты исследований свидетельствуют о том, что в данную категорию преимущественно попадают дети из конфликтных семей с неблагоприятной эмоциональной атмосферой. В группе «непопулярных» школьников выделяются индивиды с агрессивными поведенческими проявлениями, недостаточным уровнем самоконтроля и склонностью к конфликтным реакциям.

У детей младшего школьного возраста может наблюдаться доминирование потребности в признании, сочетающееся с высокой коммуникативной активностью при недостаточной способности учитывать коммуникативные потребности партнёров и участвовать в совместной деятельности. Непопулярные дети остро переживают свою не включенность в коллективные игры, что оказывает существенное влияние на формирование и стабилизацию самооценки. Дети с определёнными эмоционально-личностными особенностями (повышенная тревожность, неуверенность в себе, зависимость от мнения окружающих, выраженная потребность в одобрении) нуждаются в специальной педагогической поддержке для развития коммуникативных навыков. Формирование подобных характеристик у ребёнка во многом обусловлено отсутствием последовательного и гибкого семейного воспитания.

Неблагоприятные условия семейного проживания детерминируют развитие у детей замкнутости, гневливости, переживания одиночества, а также формирование негативного отношения к социуму, культуре и окружающим индивидам. Эмоциональная дистанцированность в детско-родительских отношениях провоцирует возникновение конфликтных ситуаций как в семейной, так и в образовательной среде. Родительская оценка ребёнка включает три компонента:

- эмоциональный, отражающий совокупность переживаний родителя, связанных с ребёнком;
- познавательные, связанные с восприятием родителем природы, потребностей, интересов и ценностей своего ребенка;
- поведенческая, определяющая стиль лечения ребенка.

Отрицательная оценка ребёнка, транслируемая родителями, способствует формированию у него представления о собственной социальной неполноценности и ненужности, а также препятствует становлению адекватной самооценки. Детско-родительские отношения представляют собой двусторонний процесс взаимодействия. На данном основании дифференцируются типы социальной власти. Р.П.Френч и Б.Райвен выделяют пять типов социальной власти, характеризующих специфику детско-родительских отношений в семейной системе [4]:

- право на вознаграждение, основанное на контроле родителей за поведением его ребенка, использование системы наказания и поощрения;
- сила принуждения, где присутствует строгий и тотальный контроль со стороны родителей, касается только нежелательного, запрещенного поведения, успех, достижения, социально одобренного поведения, остается без внимания;
- полномочия эксперта основаны на признании ребенком большей родительской компетентности и готовности подчиниться более компетентному и квалифицированному эксперту;
- авторитет власти основывается на уважении или восхищении родителя как представителя общества, поведения и деятельности;

– власть закона олицетворяется для ребенка в родителе как некий установленный социальный порядок, родитель здесь воспринимается как носитель социальных норм и правил поведения, их исполнитель и судья.

Важнейшим условием семейного воспитания выступает родительский авторитет, под которым понимается влияние отца и матери на детей, основанное на уважении, любви к родителям и доверии к их жизненному опыту, словам и поступкам. Без авторитета невозможно полноценное воспитание ребёнка и формирование у него положительных личностных качеств. Ф.Райне выделяет четыре стиля руководства и общения родителя с ребёнком [6]:

- авторитарный стиль предполагает единоличное принятие решения родителями без учета мнения и позиции младшего школьника;
- демократический, основанный на совместном принятии решений родителями и детьми с учетом интересов ребенка;
- в либеральном стиле инициатива и решение остаются с ребенком;
- хаотический стиль характеризуется непоследовательностью, переходом от авторитарных способов взаимодействия к либеральным, демократическим и обратно.

Согласно результатам проведённого опроса установлено, что 30% составляют семьи с авторитарным стилем воспитания, в которых подавляется гармоничное и всестороннее развитие личности ребёнка, что оказывает деструктивное влияние на её формирование. 30% представлены семьями либерального типа, характеризующимися недостаточной включённостью родителей в процесс воспитания младшего школьника. В 20% семей выявлена непоследовательность воспитательной стратегии, выражающаяся в отсутствии чётких ориентиров при выборе методов воспитания и оптимальной траектории развития ребёнка. Оставшиеся 20% приходятся на семьи с демократическим стилем воспитания, внутрисемейная атмосфера которых отличается благоприятным психологическим климатом, способствующим осуществлению полноценного воспитательного процесса.

Таким образом, в процентном соотношении преобладают семьи с авторитарным и либеральным стилями воспитания по сравнению с семьями демократического типа. Приведённые данные позволяют заключить, что в качестве социальной силы в семейной системе выступает сложившийся стиль лидерства и коммуникации, оказывающий существенное влияние на развитие и формирование личности младшего школьника.

Список литературы:

1. Берне Р. Психология детства: учебник / Р.Берне; под. ред. А.А.Реана. – Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 368 с.
2. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе / М.Р.Битянова. 2-е изд., испр. – Москва: Совершенство, 1998. 298 с. (Практическая психология в образовании).
3. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2 томах / А.В.Запорожец. – Москва: Педагогика, 1986. Т. 1: Психическое развитие ребенка. – 320 с.
4. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: учебное пособие / О.А.Карабанова. – Москва: Гардарики, 2008. – 320 с.

5. Немов Р.С. Психология. – Москва, 1995.
6. Райе Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф.Райе, К.Долджин. 12-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 656 с.
7. Урусова З.М, Узденова З.К. Педагогическая поддержка младших школьников с проблемами социализации в образовательном процессе / Ученые записки университета имени П.Ф.Лесгафта. – 2023. – №5 (219). 425 с.

© Урусова Альфия Руслановна, 2026

© Урусова З.М., 2026

АКТИВИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ «ОКРУЖАЮЩИЙ МИР»

Кукушкин Сергей Сергеевич,

студент, Институт педагогики и психологии детства,
Уральский государственный педагогический университет;
620091, Россия, г. Екатеринбург, пр. Космонавтов, 26;
serezha_kukushkin_2016@mail.ru

Волкова Наталия Алексеевна,

SPIN-код: 1155-8750

кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики обучения
естествознанию, математике и информатике в период детства,
Уральский государственный педагогический университет;
620091, Россия, г. Екатеринбург, пр. Космонавтов, 26;
volnataly75@yandex.ru

Аннотация. В статье представлены результаты эмпирического исследования, направленного на выявление и апробацию педагогических условий активизации учебно-познавательной деятельности (УПД) младших школьников в процессе изучения предмета «Окружающий мир». Раскрыта структура УПД, включающая мотивационно-ценностный, когнитивный и деятельностный компоненты. Описан комплекс диагностических методик и результаты констатирующего эксперимента, показавшие недостаточный уровень развития УПД у второклассников. Представлена программа формирующего этапа, основанная на применении проблемных, исследовательских, игровых и проектных методов. Приведены данные контрольной диагностики, подтверждающие эффективность предложенного комплекса: значительное увеличение доли обучающихся с высоким уровнем познавательных интересов и внутренней мотивации.

Ключевые слова: учебно-познавательная деятельность; младшие школьники; окружающий мир; активизация; педагогические условия; мотивация; познавательный интерес.

Аннотация. Мақолада "атрофимиздаги дунё" фанини ўрганиш жараёнида ёш мактаб ўқувчиларининг ўқув-когнитив фаолиятини фаоллаштиришининг педагогик шартларини аниқлаш ва синовдан ўтказишига қаратилган эмпирик тадқиқот натижалари келтирилган. Мотивацион-қиймат, когнитив ва фаолият таркибий қисмларини ўз ичига олган УПД тузилиши аниқланади. Диагностика техникаси тўплами ва аниқлаш тажрибаси натижалари тасвирланган, бу иккинчи синф ўқувчиларида УПД ривожланишининг етарли даражада емаслигини кўрсатди. Муаммоли, тадқиқот, ўйин ва лойиҳа усуллари қўллаш асосида шакллантириш босқичининг дастури тақдим этилган. Таклиф этилаётган комплекснинг самарадорлигини тасдиқловчи назорат диагностикаси маълумотлари келтирил-

ган: когнитив қизиқишлари ва ички мотивацияси юқори бўлган талабалар улушининг сезиларли даражада ошиши.

Калим сўзлар: ўқув ва когнитив фаолият; ёш мактаб ўқувчилари; атрофдаги дунё; фаоллаштириши; педагогик шароитлар; мотивация; когнитив қизиқиши.

Abstract. The article presents the results of an empirical study aimed at identifying and testing the pedagogical conditions for enhancing the educational and cognitive activity (ECA) of younger schoolchildren in the process of studying the subject “The World Around Us”. The structure of ECA, including motivational-value, cognitive and activity components, is revealed. A set of diagnostic techniques and the results of the ascertaining experiment, which showed an insufficient level of ECA development in second-graders, are described. The program of the formative stage based on the use of problem-based, research, game and project methods is presented. The data of the control diagnostics confirming the effectiveness of the proposed complex: a significant increase in the proportion of students with a high level of cognitive interests and intrinsic motivation.

Keywords: educational and cognitive activity; younger schoolchildren; the world around us; activization; pedagogical conditions; motivation; cognitive interest.

Современное начальное образование ориентировано на формирование активной, самостоятельной личности, способной к непрерывному самообразованию. Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования (ФГОС НОО) в качестве приоритетной задачи выделяет развитие учебно-познавательной деятельности (УПД) обучающихся, обеспечивающей «умение учиться». Особые возможности для активизации УПД представляет предмет «Окружающий мир», содержание которого непосредственно связано с жизненным опытом ребенка и стимулирует его естественную любознательность [1, с. 25]. Однако анализ школьной практики свидетельствует о недостаточном использовании этого потенциала: преобладают репродуктивные методы, познавательный интерес обучающихся часто остается ситуативным [6, с. 42]. Возникает противоречие между требованиями стандарта и реальным состоянием УПД младших школьников, что определило цель нашего исследования: теоретически обосновать и экспериментально проверить комплекс педагогических условий, активизирующих УПД на уроках «Окружающий мир».

В психолого-педагогической литературе учебно-познавательная деятельность рассматривается как целенаправленная, мотивированная активность ученика, направленная на освоение обобщенных способов познания и развитие субъектной позиции в обучении [5, с. 164; 3, с. 21]. В структуре УПД принято выделять три взаимосвязанных компонента: мотивационно-ценностный (познавательный интерес, внутренняя мотивация), когнитивный (владение приемами мышления) и деятельностный (умение ставить и решать учебные задачи, осуществлять самоконтроль) [6, с. 56; 4, с. 33]. Специфика предмета «Окружающий мир» заключается в его интегративном характере, опоре на непосредственное наблюдение и возможности организации практико-ориентированной деятельности, что создает благоприятную основу для активизации всех компонентов УПД [1, с. 47; 2, с. 135].

Эмпирическое исследование проводилось на базе МАОУ «Гимназия №47» г. Екатеринбурга. В эксперименте приняли участие 29 обучающихся 2-го класса. На констатирующем этапе для диагностики исходного уровня УПД использовались три методики: «Древо желаний» (В.С.Юркевич) для выявления познавательных интересов; методика Л.Ф.Тихомировой для оценки учебной мотивации; анкета «Познавательная активность» (Ю.В.Бойко) для изучения активности обучающихся на уроках «Окружающий мир». Выбор методик обоснован их направленностью на оценку различных компонентов УПД.

Результаты констатирующего этапа представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Уровни сформированности компонентов УПД на констатирующем этапе

Диагностируемый параметр	Уровень	Количество обучающихся	Процент
Познавательные интересы (методика Юркевич)	Низкий	14	48 %
	Средний	12	41 %
	Высокий	3	11 %
Учебная мотивация (методика Тихомировой)	Низкий	14	48 %
	Средний	11	38 %
	Высокий	4	14 %
Познавательная активность (анкета Бойко)	Низкий	5	17 %
	Средний	15	52 %
	Высокий	9	31 %

Как видно из таблицы 1, почти у половины класса (48%) зафиксирован низкий уровень познавательных интересов и преобладание внешней мотивации. Лишь 11% обучающихся продемонстрировали высокий уровень познавательных интересов. В то же время познавательная активность по предмету оказалась несколько выше: 31% детей проявляли активность, однако она носила ситуативный характер. Полученные данные подтвердили необходимость целенаправленной работы по активизации УПД.

На основе теоретического анализа и результатов констатирующего этапа был разработан и реализован комплекс педагогических условий, включающий серию из 14 уроков по предмету «Окружающий мир» и мероприятия по работе с родителями. При проектировании уроков мы опирались на принципы проблемности, практической направленности, комплексного воздействия на все компоненты УПД. В рамках формирующего эксперимента применялись следующие методы и приемы: создание проблемных ситуаций, организация мини-проектов (например, «Мой адрес в мире»), практические работы (измерение температуры, опыты с воздухом и водой), дидактические игры («Кто лишний?»), моделирование экологических связей («Паутина жизни»), использование ИКТ (виртуальные экскурсии, интерактивные задания). Важно отметить, что каждый урок был направлен на развитие как мотивационной, так и когнитивной и деятельностной сфер обучающихся. Параллельно с проведением уроков была организована работа с родителями обучающихся (консульта-

ции, мастер-классы, викторины и прочие мероприятия, направленные на просвещение родителей по вопросам совместной работы по повышению познавательного интереса, учебной мотивации и познавательной активности детей).

После завершения формирующего этапа (январь 2026 г.) была проведена контрольная диагностика с использованием тех же методик, что и на констатирующем этапе. Динамика изменений представлена в таблице 2.

Таблица 2 – Сравнительные результаты констатирующего и контрольного этапов исследования

Диагностируемый параметр	Уровень	Констатирующий этап	Контрольный этап
Познавательные интересы	Низкий	14 (48 %)	6 (21 %)
	Средний	12 (41 %)	13 (45 %)
	Высокий	3 (11 %)	10 (34 %)
Учебная мотивация	Низкий	14 (48 %)	8 (28 %)
	Средний	11 (38 %)	12 (41 %)
	Высокий	4 (14 %)	9 (31 %)
Познавательная активность	Низкий	5 (17 %)	2 (7 %)
	Средний	15 (52 %)	14 (48 %)
	Высокий	9 (31 %)	13 (45 %)

Данные таблицы 2 свидетельствуют о положительной динамике по всем показателям. Количество обучающихся с низким уровнем познавательных интересов сократилось более чем вдвое (с 48% до 21%), а доля школьников с высоким уровнем возросла втрое (с 11% до 34%). Аналогичные изменения произошли в сфере учебной мотивации: доля детей с внутренней мотивацией увеличилась с 14% до 31%, а доля обучающихся с низким уровнем снизилась с 48% до 28%. Познавательная активность на уроках также выросла: высокий уровень показали 45% (было 31%), низкий снизился до 7% (было 17%). Таким образом, комплекс педагогических условий способствовал позитивной трансформации всех компонентов учебно-познавательной деятельности.

Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы. Учебно-познавательная деятельность младших школьников представляет собой сложное структурное образование, включающее мотивационно-ценностный, когнитивный и деятельностный компоненты. Предмет «Окружающий мир» обладает значительным потенциалом для ее активизации благодаря связи с жизненным опытом и возможностям организации практической деятельности. Констатирующее исследование выявило недостаточный уровень сформированности УПД у второклассников: почти у половины обучающихся преобладают внешние мотивы и низкий познавательный интерес. Разработанный комплекс педагогических условий, основанный на применении проблемных, исследовательских, игровых и проектных методов, обеспечивает положительную динамику развития УПД. Наиболее существенные изменения произошли в мотивационно-ценностной сфере. Предложенный комплекс может быть рекомендован учителям начальных классов для повышения эффек-

тивности образовательного процесса по предмету «Окружающий мир». Дальнейшие исследования могут быть направлены на изучение устойчивости сформированной познавательной активности и адаптацию разработанной системы для других возрастных групп.

Список литературы

1. Виноградова, Н.Ф. Окружающий мир: методика обучения / Н.Ф.Виноградова. – Москва: Вентана-Граф, 2013. – 368 с.
2. Выготский, Л.С. Психология развития человека / Л.С.Выготский. – Москва: Смысл, 2005. – 1136 с.
3. Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения / В.В.Давыдов. – Москва: ИНТОР, 1996. – 544 с.
4. Маркова, А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте / А.К.Маркова. – Москва: Просвещение, 1983. – 96 с.
5. Щукина, Г.И. Активизация познавательной деятельности обучающихся в учебном процессе / Г.И.Щукина. – Москва: Просвещение, 1979. – 160 с.
6. Эльконин, Д.Б. Психология игры / Д.Б.Эльконин. – 2-е изд. – Москва: ВЛАДОС, 1999. – 360 с.

© Кукушкин Сергей Сергеевич, 2026
© Волкова Наталия Алексеевна, 2026

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING BOG'LANISHLI NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TIZIMI

*Mo'minova Go'zalxon G'ulamjanovna,
University of Business and Science
Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va sport
faoliyati kafedrası katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining bog'lanishli nutqini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari, zamonaviy yondashuvlar va o'quv dasturi doirasidagi talablar tahlil qilinadi. Shuningdek, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini tizimli rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: nutq, bog'lanishli nutq, zamonaviy yondashuvlar, ilmiy-metodik asos, mantiqiy tafakkur, kommunikativ yondashuv, lisoniy birliklar, nutqiy xatolar.

Аннотация. В данной статье анализируются научно-методические основы развития связной речи учащихся начальных классов, современные подходы и требования в рамках учебной программы. Также даны практические рекомендации, направленные на системное развитие устной и письменной речи учащихся.

Ключевые слова: речь, связная речь, современные подходы, научно-методическая база, логическое мышление, коммуникативный подход, лингвистические единицы, речевые ошибки.

Abstract. This article analyzes the scientific and methodological foundations of developing coherent speech in primary school students, as well as modern approaches and requirements within the curriculum. Furthermore, practical recommendations aimed at the systematic development of students' oral and written speech are provided.

Keywords: *speech, coherent speech, modern approaches, scientific-methodological basis, logical thinking, communicative approach, linguistic units, speech errors.*

KIRISH

Boshlang'ich ta'limning asosiy maqsadi o'quvchiga faqat savod o'rgatish emas, balki o'z fikrini mantiqiy, izchil va ravon bayon eta oladigan shaxsni shakllantirishdir. Bog'lanishli nutq – bu fikrning mazmunan va grammatik jihatdan birlashgan butun bir matn shaklidagi ifodasidir. Hozirgi raqamli axborot asrida bolalarda jonli muloqot kamayib borayotgani ushbu mavzuni yanada dolzarb qiladi.

Tilshunoslik va metodikada bog'lanishli nutq tushunchasi o'zaro mantiqiy va grammatik izchillikka ega bo'lgan, mazmunan tugallangan fikrlar majmuasini anglatadi. Nazariy jihatdan u shunchaki gaplar yig'indisi emas, balki muayyan bir mavzu atrofida birlashgan matndir. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun bog'lanishli nutqni egallash – bu borliqdagi narsa va hodisalar o'rtasidagi aloqalarni idrok etish va ularni lisoniy birliklar yordamida to'g'ri ifodalash mahoratidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan olimlarning tadqiqotlarida bog'lanishli nutq masalasi markaziy o'rinni egallaydi. S.Dolimov, Q.Abdullayeva, H.G'ulomova, R.Safarovalarning har biri ushbu murakkab jarayonga turlicha, ammo bir-birini to'ldiruvchi nuqtayi nazaridan yondashganlar.

S.Dolimov o'z qarashlarida nutq o'stirishni tafakkur bilan uzviy bog'liqlikda o'rganish lozimligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, bog'lanishli nutq – bu o'quvchining mantiqiy fikrlash darajasining ko'zgusidir. U o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishda “savol-javob” metodining ahamiyatini yuqori baholagan. U o'quvchi fikrini bir so'z yoki qisqa ibora bilan emas, balki to'liq, tugallangan gaplar bilan ifodalashga o'rgatishni metodik tizimning poydevori deb hisoblagan.

Professor Q.Abdullayeva tizimlilik va izchillik tamoyilini, boshlang'ich sinf ona tili darslarida nutq o'stirishning metodik bosqichlarini aniq belgilab bergan. Uning qarashlariga ko'ra, bog'lanishli nutq ustida ishlash “so'zdan gapga, gapdan matnga” tamoyili asosida qurilishi shart. Shu bilan birga o'quvchilarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishda tasviriy san'at asarlari va rasmlar ustida ishlash metodikasini mukammallashtirgan. U rasmlar seriyasi asosida hikoya tuzishni bolaning kuzatuvchanligi va mantiqiy izchilligini ta'minlovchi eng samarali vosita sifatida talqin etgan.

H.G'ulomova nutq o'stirish jarayonini grammatik tushunchalarni o'zlashtirish bilan bog'liq holda tadqiq etadi. Olimaning fikricha, o'quvchi so'z turkumlari va gap bo'laklarining vazifasini anglagan holdagina o'z fikrini bog'lanishli shaklda ifodalay oladi. Ayniqsa, leksik va sinonimik ishlarning bog'lanishli nutqdagi o'rni katta e'tibor qaratgan. H.G'ulomova metodikasida o'quvchining so'z boyligini oshirish – bu shunchaki yangi so'z o'rganish emas, balki o'sha so'zni matn ichida o'rinli qo'llash mahoratini shakllantirishdir. Professor R.Safarova o'z izlanishlarida bog'lanishli nutqni rivojlantirishga zamonaviy kommunikativ yondashuv nuqtayi nazaridan yondashadi. Uning qarashlariga ko'ra, o'quvchining nutqi nafaqat to'g'ri,

balki ta’sirchan va boy bo‘lishi lozim. U nutq o‘stirish jarayonida nutqiy etiketlar va muloqot madaniyatini shakllantirishni asosiy maqsad sifatida qo‘yadi. Olima darslarda “Erkin mikrofon”, “Rolga kirish” kabi interfaol metodlar orqali bolaning ichki nutqini tashqi nutqqa aylantirishdagi psixologik to‘siqlarni yengib o‘tish metodikasini ilgari surgan.

Ushbu metodist olimlarning qarashlarini birlashtirgan holda, boshlang‘ich sinflarda bog‘lanishli nutqni rivojlantirishning metodik tizimini quyidagicha xulosalash mumkin: lisoniy baza-so‘z boyligi va grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish, mantiqiy zanjir-fikrlarni izchillikka keltirish, amaliy muloqot-nutqni ijtimoiy vaziyatlarda qo‘llash mahorati.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Zamonaviy pedagogik psixologiya va lingvodidaktika fanlari chorrahasida bog‘lanishli nutq shaxsning intellektual salohiyati hamda ijtimoiy moslashuvchanligini belgilovchi bosh mezon sifatida talqin etiladi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini tizimli rivojlantirish tildan shunchaki axborot almashish vositasi sifatida emas, balki kognitiv jarayonlarni tartibga soluvchi va dunyoqarashni shakllantiruvchi murakkab mexanizm sifatida foydalanishni taqozo etadi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bog‘lanishli nutq hodisasi ikki xil fundamental yondashuv asosida tadqiq etiladi. Birinchidan, psixolingvistik nuqtayi nazardan qaraganda, bu jarayon ichki intellektual rejaning, ya’ni fikrning tashqi kommunikativ vositaga aylanish mexanizmi hisoblanadi. Bunda subyektiv ma’nolar tizimi obyektiv til shakllariga o‘tishi orqali fikrning dinamik harakati nutqiy struktura bilan muvofiqlashadi. Ikkinchidan, lingvodidaktik nuqtayi nazardan bog‘lanishli nutq o‘quvchining lug‘at boyligi, grammatik qurilishi va uslubiy ko‘nikmalarining pedagogik sintezi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur yondashuvda ta’lim oluvchining til birliklarini muayyan muloqot maqsadiga muvofiq tanlash va mantiqiy birlashtirish mahorati birlamchi ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich ta’lim amaliyotida bog‘lanishli nutqni rivojlantirish metodikasi oddiydan murakkabga, elementdan butunlikka tomon yo‘naltirilgan bir necha bosqichli nazariy tizimga asoslanadi. Bu tizimning dastlabki bo‘g‘ini talaffuz va diksiya ustida ishlash bo‘lib, u nutqning fonetik aniqligi va intonatsion jozibadorligini ta’minlash orqali akustik kompozitsiyani shakllantirishga xizmat qiladi. So‘ngra leksik-semantik bosqich orqali o‘quvchilarda so‘zlarni ma’nosiga ko‘ra adekvat tanlash va passiv lug‘at zaxirasini nutqiy vaziyatlarda faollashtirish ko‘nikmasi hosil qilinadi.

Nutqning qurilish jarayoni sintaktik shakllantirish bosqichida yanada murakkablashadi; bunda sodda va murakkab gap konstruksiyalarini mantiqiy-grammatik bog‘lash ko‘nikmasi o‘zlashtiriladi. Nihoyat, tizimning yakuniy nuqtasi sifatida kompozitsion bosqich namoyon bo‘ladi. Mazkur bosqichda matnning yaxlitligini ta’minlovchi tarkibiy qismlar – kirish, asosiy qism va xulosa o‘rtasidagi arxitektonik mutanosiblikni saqlash o‘rgatiladi.

Metodik tizimda o‘quvchilarning nutqi ikki yo‘nalishda parallel rivojlantiriladi. Dialogik nutq – nutqning boshlang‘ich shakli bo‘lib, o‘quvchidan tezkor reak-

siyani, savol berish va javob qaytarish ko'nikmasini talab qiladi. Nazariy jihatdan u kontekstga bog'liq bo'ladi. Monologik nutq – bu yanada murakkab bosqich bo'lib, o'quvchidan voqelikni bayon qilish, tasvirlash yoki muhokama qilishni talab etadi. Monologik nutq irodaviy va rejalashtirilgan nutq hisoblanadi.

Zamonaviy metodik tizimning markazida kommunikativ tamoyil turadi. Unga ko'ra:

- O'quvchi nega gapirayotganini yoki yozayotganini anglashi kerak.
- Nutq jarayoni ma'lum bir vaziyat (auditoriya, maqsad, sharoit) bilan bog'lanishi lozim.
- O'quvchi o'z nutqi ustidan nazorat va tahrir qilish ko'nikmasiga ega bo'lishi shart.

O'quvchilarning bog'lanishli nutqi rivojlanganligini belgilovchi nazariy mezonlar:

- Nutqning boyligi: Turli so'z turkumlari va sinonimlardan foydalana olish.
- Nutqning aniqligi: Fikr va voqelikning mosligi.
- Nutqning mantiqiyliigi: Fikrning biridan ikkinchisiga uzviy o'tishi.
- Nutqning sofligi: Adabiy til me'yorlariga amal qilish, sheva va jargonlardan qochish.

Bog'lanishli nutqni rivojlantirishning metodik komponentlari.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bog'lanishli nutqini shakllantirish jarayoni ko'p qirrali pedagogik tizim bo'lib, u bir qator o'zaro bog'liq komponentlarni o'z ichiga oladi. Ushbu komponentlarning uyg'unligi o'quvchining fikrlash qobiliyati va til imkoniyatlari o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlaydi.

Birinchi navbatda, mazmuniy-kognitiv komponent nutqning mantiqiy poydevorini tashkil etadi. Bu bosqichda o'quvchi atrofdagi voqelikni idrok etish orqali matnning mavzusi va asosiy g'oyasini shakllantiradi. Mazkur komponent o'quvchidan fikrlarni ma'lum bir tizimga solishni, voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqligini anglashni va bayon etilayotgan axborotning izchilligini ta'minlashni talab etadi. Zero, mantiqiy asosga ega bo'lmagan nutq lingvistik jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, bog'lanishli nutq talablariga javob bermaydi.

Ikkinchi muhim bo'g'in – lingvistik komponenti bo'lib, u nutqning qurilish materiali vazifasini o'taydi. Bu o'quvchining leksik zaxirasidan unumli foydalana olishi, so'zlarni ma'nodoshlik va uslubiy jihatdan to'g'ri tanlashi hamda grammatik qoidalar asosida jumlar tuzish mahoratini qamrab oladi. Ayniqsa, matn qismlarini o'zaro bog'lovchi sintaktik vositalar, olmoshlar va kirish so'zlaridan o'rinli foydalanish nutqning ravonligini ta'minlovchi asosiy ko'rsatkichdir. Shu bilan birga, kompozitsion-tuzilmaviy komponent matnning arxitektonikasini belgilab beradi. Bog'lanishli nutq ma'lum bir qolipga – kirish, asosiy qism va xulosaga ega bo'lishi o'quvchiga o'z fikrini tugal shaklda bayon etishga yordam beradi. Ushbu komponent orqali o'quvchida matnning har bir qismi o'ziga xos yukka ega ekanligi haqidagi ko'nikma shakllanadi.

Nihoyat, kommunikativ-pragmatik va kreativ komponentlar nutqning ijtimoiy muhitdagi samaradorligini ta'minlaydi. Kommunikativ komponent nutqning kontekstga va tinglovchiga moslashishini nazarda tutsa, kreativ komponent o'quvchi-

ning subyektiv yondashuvini, obrazli ifodalarni qo'llash orqali o'z individual uslubini namoyon etishini ta'minlaydi. Ushbu metodik komponentlarning dars jarayonida yaxlit holda tatbiq etilishi o'quvchini shunchaki gapiruvchi emas, balki chuqur mushohada yurituvchi, o'z fikrini mantiqan asoslovchi va ijtimoiy muloqotda erkin harakat qiluvchi barkamol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Metodik tizim o'z ichiga bir necha bosqichli jarayonni oladi:

- A) Leksik ish (So'z ustida ishlash): O'quvchi lug'at boyligini oshirish, so'zlarning ma'nodoshlari va qarama-qarshi ma'nolarini farqlash.
- B) Sintaktik ish: So'zlardan gap, gaplardan mantiqiy bog'langan matn tuzish ko'nikmasini hosil qilish.
- C) Logik ish (Mantiqiy izchillik): Voqea-hodisalarning sabab va oqibat aloqalarini tushunish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda "Ona tili" va "O'qish savodxonligi" darslarida qo'llanilayotgan eng samarali metodlar quyidagilar:

- A) Vaziyatli o'yinlar

O'quvchiga real hayotiy vaziyatlar beriladi. Masalan: *"Siz do'kondansiz, sotuvchi bilan muloqot qiling"* yoki *"Maktab kutubxonasidan kitob olish uchun qanday murojaat qilasiz?"*. Bu usul nutqning pragmatik tomonini rivojlantiradi.

- B) Rasm asosida hikoya tuzish

Bir-biriga bog'liq bo'lgan rasmlar seriyasi orqali voqeani hikoya qilish o'quvchida mantiqiy ketma-ketlikni shakllantiradi. Bu jarayonda bolalar:

- 1. Rasmni kuzatadi.
- 2. Asosiy detallarni ajratadi.
- 3. Ularni o'zaro bog'lab matn tuzadi.
- C) "Fikrlar xaritasi" texnikasi.

Matn yozishdan oldin uning tayanch so'zlari va asosiy g'oyasini chizma shaklida ifodalash. Bu o'quvchiga yozma nutqda adashib ketmaslikka yordam beradi.

Bog'lanishli nutq shakllari:

Metodik tizim ikki yo'nalishda olib boriladi:

Og'zaki bog'lanishli nutq: Dialoglar, qayta hikoyalash, rasmga tavsif berish.
Yozma bog'lanishli nutq: Bayon va insho.

Boshlang'ich sinflarda bog'lanishli nutqni rivojlantirish bo'yicha metodik tavsiyalar

1. Lug'at ustida ishlashning bosqichli tizimini joriy etish.

Mavzuli lug'at klasterlari: Har bir darsda yangi so'zlarni alohida emas, balki bir mavzu (masalan, "Tabiat", "Kasblar") doirasida o'rgatish.

Sinonimik qatorlar: O'quvchi nutqida bir xil so'zlar takrorlanmasligi uchun "chiroyli", "go'zal", "latofatli" kabi ma'nodosh so'zlarni gap ichida almashtirib qo'llash mashqlarini bajarish.

2. Matnning kompozitsion qurilishini o'rgatish.

O'quvchilarda fikrning boshlanishi va yakuni bo'lishi haqida tushuncha shakllantirish lozim:

“Matn konstruktori” metodi: Aralashib ketgan gaplarni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirib, matn hosil qilish mashqlari.

Uch qismli reja: Har qanday hikoyani kirish, asosiy qism va xulosaga bo‘lishni vizual sxemalar orqali tushuntirish.

3. Savol-javob texnikasini o‘zgartirish.

S.Dolimov ta’kidlaganidek, savol nutqqa turtki bo‘lishi kerak:

Yopiq savollardan voz kechish: Ertak sizga yoqdimi?” (Ha/Yo‘q) kabi savollar o‘rniga, “Ertakdagi qaysi voqea sizni hayratda qoldirdi va nima uchun?” kabi ochiq savollarni berish.

Zanjir usuli: Bir o‘quvchining javobini ikkinchisi davom ettirishi orqali jamoaviy bog‘lanishli nutqni shakllantirish.

4. Kreativ qayta hikoyalash metodikasi.

An’anaviy qayta hikoyalashdan ijodiy yondashuvga o‘tish:

Shaxsini o‘zgartirib so‘zlash: Matnni muallif nomidan emas, balki undagi biror personaj (masalan, ayyor tulki yoki mard pahlavon) nomidan so‘zlab berish. Bu usul o‘quvchini matn uslubini o‘zgartirishga majbur qiladi.

“Agar shunday bo‘lsa...” metodi: Matn voqealarining bir qismini o‘zgartirib, yangi bog‘lanishli matn yaratish (ertakning yangicha yakuni).

5. Ko‘rgazmalilik va AKTdan foydalanish.

Q. Abdullayeva tavsiya etgan rasmlar ustida ishlashni zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish:

Dinamik rasmlar (Animatsiyalar): Harakatsiz rasmdan ko‘ra, qisqa ovozsiz video-lavhalarga qarab voqeani hikoya qilish bolaning nutqiy faolligini 2-3 barobar oshiradi.

“Rasmga jon berish”: Rasmdagi qahramonlar nima haqida gaplashayotganini tasavvur qilib, dialoglar tuzish.

6. Yozma nutqqa tayyorgarlik (Insho va Bayon)

Yozma nutq – bog‘lanishli nutqning eng oliy shakli.

Og‘zaki tayyorgarlik: Insho yozishdan oldin kamida 15 – 20 daqiqa og‘zaki muhokama o‘tkazish.

Tayanch so‘zlar xaritasi: Duskada matn uchun tayanch bo‘ladigan iboralarni guruhlab yozib qo‘yish (masalan: *oltin kuz, mayin shabada, barglar xazoni*).

7. Nutqiy xatolarni tahrirlash madaniyati

O‘quvchini o‘z xatosini o‘zi topishga o‘rgatish:

“Muxbir va muharrir” o‘yini: Bir o‘quvchi yozgan matnni ikkinchisi “muharrir” sifatida o‘qib, mantiqiy bog‘lanmagan gaplarni tuzatishga yordam berishi.

XULOSA

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida ona tili fanini o‘qitish metodikasining fundamental vazifasi o‘quvchilarda nafaqat lingvistik savodxonlikni, balki ijtimoiy-kommunikativ adaptatsiya ko‘nikmalarini kompleks shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, tavsiya etilayotgan metodik tizimning dars jarayoniga tizimli tatbiq etilishi o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Bu jarayon shunchaki grammatik qoidalarni o‘zlashtirish emas, balki bolaning

kognitiv imkoniyatlarini kengaytirish va ijtimoiy muloqotga kirishish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida bog'lanishli nutq ustida ishlash – bu shunchaki mexanik gapirishni o'rgatish emas, balki o'quvchi tafakkurini mantiqiy tizimga solishning asosiy vositasidir. Nutq va tafakkur dialektik bog'liqlikda ekanligini hisobga olsak, bola o'z fikrini izchil va mazmunli bayon etish jarayonida voqelikni tahlil qilish, sintezlash va umumlashtirish kabi intellektual operatsiyalarni bajaradi. Binobarin, nutqiy rivojlanish bevosita intellektual o'sishning indikatori bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur metodik tizimning konseptual asosi – o'quvchini ta'lim jarayonining passiv obyekti sifatida emas, balki matn yaratuvchi subyekt sifatida e'tirof etishdan iborat. Bu yondashuv o'quvchiga tayyor qoliplardan qutulish va o'z shaxsiy dunyo-qarashini, ichki kechinmalarini hamda mustaqil mushohadalarini erkin ifodalash imkonini beradi. O'quvchi o'zini muallif sifatida his etishi uning ijodiy salohiyatini faollashtiradi va tildan shunchaki axborot almashish vositasi emas, balki o'zligini namoyon etish quroli sifatida foydalanishga o'rgatadi.

Xulosa qilib aytganda, bog'lanishli nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuv o'quvchining shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. U o'quvchida o'z fikrini asoslash, suhbatdoshini tinglash va turli ijtimoiy vaziyatlarda adekvat muloqotga kirishish kabi hayotiy kompetensiyalarni qaror toptiradi. Bu esa zamonaviy ta'lim oldiga qo'yilgan insonparvarlik va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillarini amaliyotga joriy etishning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Q.Abdullayeva va boshqalar. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: "O'qituvchi", 2021.
- [2]. Dolimov S., Ubaydullayev H., Ahmedov Q. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: "O'qituvchi", 2018.
- [3]. G'ulomova H., Yo'ldosheva Sh., Mamatova G. Ona tili o'qitish metodikasi (metodik qo'llanma). – Toshkent: TDPU, 2020.
- [4]. Safarova R. va boshqalar. Ona tili darsliklarining yangi avlodini yaratishning nazariy-metodologik asoslari. – Toshkent: "Fan", 2015.
- [5]. Yo'ldosheva Sh. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish. Monografiya. – Toshkent: "Niso poligraf", 2019.
- [6]. Lutfullayeva D. Mustaqillik davri o'zbek tili taraqqiyoti. – Toshkent: "Akademnashr", 2017.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING ZAMONAVIY INTEGRATIV METODLARI ASOSIDA ILMIY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS MEXANIZMLARI

Avazbekova Shohsanam Nurmamat qizi,
University of Business and Science o'qituvchisi.
shohsanamavazbekova6@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tabiiy fanlarning boshlang'ich sinflarda integratsiyalashuvi o'quvchilarda tabiatni yaxlit tasavvur qilish imkoniyatini yaratadi. Chunki bu jarayon fanlararo mavzular doirasida loyihaviy ishlarni amalga oshirish, tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish, o'quvchilarning faolligini oshirish, tanqidiy tafakkur, qobiliyatlarini takomillashtirish va ularni innovatsion faoliyatga, xalqaro baholash dasturlariga tayyorlashga xizmat qiladi.

Kalit so'z: integrativ metod, ilmiy dunyoqarash, mexanizm, tafakkur, loyihaviy ishlar.

Respublikamizda so'nggi yillarda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish va barkamol avlodni tarbiyalash, tabiiy fanlarni o'qitishning eng ilg'or texnologiyalarini joriy etish, o'qitish intensivligi va samaradorligini oshirish, uni sifat jihatdan jahon andozalariga moslashtirishning meyoriy asoslari yaratilgan.

Xususan, XXI asrda ta'lim barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan asosiy omil sifatida e'tirof etilib, 2030-yilgacha belgilangan yangi ta'lim konsepsiyasida – insoniyatning hayoti davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish" jarayoni eng asosiy vazifalar qatoriga kiritildi. Buning natijasida ta'lim muassasalarida barcha fanlar qatori tabiiy fanlarni o'qitishni takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish imkoniyati ortib bordi. Konsepsiyaga asosan, ta'lim muassasalari, xususan, umumta'lim maktablarida tabiiy fanlarni o'qitishga alohida urg'u berish, shu orqali o'quvchilarning fanga oid va umumiy kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb vazifa etib belgilangan.

Umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiiy-ilmiy savodxonligini shakllantirish quyidagi jihatlariga asoslanadi :

1. Ilm-fan va texnologiyaga qiziqish.
2. Ilmiy modellar va farazlarni qurish.
3. Tajribalar o'tkazish.
4. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.
5. Ilmiy bilimlarni Real hayotda qo'llash.
6. Hamkorlik va tajriba almashish.
7. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish.
8. Fan va texnologiya tarixini o'rganish.
9. Muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish.
10. O'qituvchilar va ota-onalarning yordami.

Yuqoridagilar asosida tabiiy-ilmiy savodxonlik kompetensiyasini shakllantirishning eng yuqori darajasiga olib chiqish, dars sifatini yaxshilashga sabab bo'ladi. Bu bir tomondan fanlararo integratsion yondashuvni qo'llashda ta'lim va maktab o'quvchilariga qaror qabul qilishda kundalik hayotda yordam berishi mumkin bo'lgan ilmiy ma'lumotlar asosida yoki axborotning ishonchligini baholashda o'qituvchi turli manbalardan foydalangan holda olib borishi kerak bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish – bu ularda borliqni anglash, tabiat hodisalarining sabab-oqibat aloqalarini tushunish va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantirish jarayonidir. Integrativ yondashuv esa bu bilimlarni tarqoq holda emas, balki bir-biriga bog'langan holda (yaxlit) berishni ko'zda tutadi.

Integrativ metodlar ilmiy dunyoqarashni faqat faktlar to'plash sifatida namoyon bo'lmaydi, balki ularning asosiy maqsadi o'quvchini tizimli, tadqiqotchilik ruhida va kontekstga mos fikrlashga o'rgatishdir; shuning uchun ularning o'ziga xosligi pedagogik, metodik va texnologik elementlarning o'zaro kombinatsiyasida namoyon bo'ladi.

- darsning asosiy o'ziga xosliklaridan biri shundaki, o'qitish jarayoni faqat dars mavzusi emas, balki kontekst markaziy rol o'ynaydigan haqiqiy voqea yoki fenomen (masalan, mahalliy ekologik muammo) asosida amalga oshiriladi, shu bois o'quvchi hayotiy kontekst orqali ilmiy tushunchalarni o'zi «kashf qiladi».

- fanlararo masalalar (tabiat, matematika, texnologiya va san'at) bitta loyiha ichida birlashtirilgani sababli, bu yondashuv o'quvchiga bilimlarni umumlashtirish va ularni yangi sharoitlarga samarali transfer qilinishini o'rgatadi.

- tadqiqotchilik va inquiry (izlanish/so'rov) yondashuvi shundan iboratki, unda savol qo'yish, gipoteza tuzish, eksperiment o'tkazish hamda dalillar asosida yakuniy xulosa chiqarish butun jarayonning markazida turadi, shu bois o'qituvchi asosiy bilim beruvchi emas, balki, aksincha, yo'naltiruvchi, baholovchi va reflektor (aks ettiruvchi) kabi muhim funksiyalarni bajaruvchi fasilitator roliga bo'ladi.

- raqamli va vizual modellashtirishdan foydalanilganda, simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar va data-vizualizatsiya kabi vositalar orqali mavhum jarayonlar ko'rgazmali bo'ladi, shu boisdan (yoki natijada) o'quvchilarda ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalari erta bosqichdan shakllanadi.

Baholash usullari. Kompetensiyaga asoslangan rubrikalar (gipoteza, eksperiment, tahlil va taqdimot kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi) o'quv jarayonining asosiy yo'nalishini belgilab bersa, o'z navbatida, portfoliolar – xususan, eksperiment jurnali, refleksiya yozuvlari hamda loyiha natijalari – o'rganish samaradorligini amaliy jihatdan namoyish etadi; shuningdek, formativ qayta aloqa, ya'ni tezkor savollar, “misconception check” va samimiy dialoglar o'zlashtirish jarayonini doimiy ravishda qo'llab-quvvatlaydi va yo'naltiradi.

Ilmiy dunyoqarash shakllantirilgan eng ilg'or o'quvchilarga imkon berilishida tabiiy-ilmiy tadqiqotlarda uzluksizlik printsipini qo'llash ahamiyat kasb etadi. Maxnudova M.ning fikricha “Umumta'lim maktablarida o'quv jarayonlari davomida fan mavzularini o'zlashtirish va o'quvchilarning shaxsiy motivatsiyani mustahkamlash, tabiiy va aniq fanlarni chuqur o'rganishga bo'lgan intilishni kuchaytiradi. Bu esa o'z navbatida, zamonaviy sanoat va ishlab chiqarish sohalarida innovatsion yechimlarni joriy etish hamda fan va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirishga muhim zamin yaratadi”. Bunda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish mexanizmi sifatida tabiiy-ilmiy bilimlarning ahamiyati beqiyosdir.

Hozirgi vaqtda tabiiy fanlar komponenti hisoblangan ilmiy savodxonlik zamonaviy dunyoda muhim mahorat bo'lib xizmat qiladi hamda tez o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish mexanizmi sifatida baholanadi.

Ilm fan taraqqiyotida barcha ta'lim jarayonlarida zamonaviy axborot tizimi ham ortda qolayotgani yoki bugungi kun boshlang'ich sinflarida tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy izlanuvchanlik qobiliyatlarini va ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish, pedagogik-psixologik xususiyatlarini e'tiborga olish, o'tilayotgan dars jarayonida ularni faollashtirish, o'zlashtirish darajalarini ko'tarish hamda dars mashg'ulotlari samaradorligini oshirish muhim sanaladi.

Zamonaviy ta'lim nafaqat bilim va ko'nikmalarimizni belgilovchi mezon, balki dunyoqarashimizni hamda uning taraqqiyotiga qo'shadigan hissamizni aks ettiruvchi muhim qadriyat hisoblanadi. Shuni ta'kidlash joizki, muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o'zining Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojatnomasida ta'lim-tarbiya tizimiga alohida ahamiyat berib, maorif islohotlarining strategik zarurligini ta'kidlab, "Yangi O'zbekistonning poydevori hisoblangan ta'lim sifatini oshirish bilan bog'liq yagona va eng samarali yo'nalish orqali quriladi" deya qayd etdilar. Shundan kelib chiqqan holda, zamonaviy pedagogik yondashuv o'quvchilarda kreativ va tanqidiy tafakkurni, jamoaviy faoliyatga ko'nikmani hamda sotsial kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, xorijiy mamlakat tadqiqotlaridan V.P.Bespalko, V.A.Blajenov, A.Ya.Nemikin, Ye.Ya.Tamojnya, I.V.Dushina, V.S.Kukushkina, I.Ya.Lerner, N.V.Martilova, M.Maxmutov, G.K.Selevko, N.F.Talizina va boshqalar umumiy o'rta va oliy ta'limda tabiiy fanlarni o'qitishning nazariy-metodik asoslarini o'rganib, o'zining fikr-mulohazalari bilan tadqiqot ishilarini olib borishgan.

Shuningdek, xorijiy olimlardan, Лазарев В.С, Ломкарева Н.А, Alan Strahler, T.F.McIlwraith, E.K.Muller, E.McMahon, Royal Beglee, M.Shepherd va boshqalarning tadqiqot ishlarida esa bevosita tabiiy fanlarning ta'limiy muammolari o'rganilgan va bu borada bir nechta izlanishlar tadqiqot ishida berilgan.

Tabiiy fanlarning boshlang'ich sinflarda integratsiyalashuvi o'quvchilarda tabiatni yaxlit tasavvur qilish imkoniyatini yaratadi. Chunki bu jarayon fanlararo mavzular doirasida loyihaviy ishlarni amalga oshirish, tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish, o'quvchilarning faolligini oshirish, tanqidiy tafakkur, qobiliyatlarini takomillashtirish va ularni innovatsion faoliyatga, xalqaro baholash dasturlariga tayyorlashga xizmat qiladi.

Xususan, "4-sinf o'quvchilari tabiiy fanlarni o'rganish jarayonida barg mavzusi (o'simliklarning barglari haqida) misolida ko'riladigan bo'lsa, ularning rangi, morfologiyasi (shakli) va hajmi (o'lchami) borasida nazariy hamda amaliy bilimlarni egallashiga imkon beradi. Gulli o'simliklarning yaproqlari yassi shaklda, ignabargli o'simliklarniki esa ninasimon ko'rinishda bo'lishi kabi farqlarga bolalar bemalol e'tibor qaratishlari mumkin hamda ularning qiyosiy tahlilini tayyorlab bera olishadi.

Ba'zi o'simliklar, masalan, lola o'ziga xos tarzda qurg'oqchilikka moslashgan. Yangi turar-joy binolari va boshqa inshootlar barpo etish tabiatga ziyon yetka-

zadi. Masalan, daraxtlar kesilishi natijasida kislorod almashinuvi susayib, havo ifloslanishining darajasi oshadi" kabi ma'lumotlar bilan amaliy tanishib chiqadilar.

Boshlang'ich sinflarda ilmiy xabardorlik nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni hayotda qo'llash hamda muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash va samarali muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishni ham anglatadi. Shu bois, zamonaviy ta'lim jarayonida an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda, ilmiy xabardorlikni va ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy integrativ metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega ekanligi ham sifatli ta'limni yanada yaxshilash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir desak mubolag'a bo'lmaydiro

1. Ko'p tarmoqli yondashuvda pedagogik jarayonlar fanlararo aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, bunda o'qituvchi tabiiy-ilmiy, aniq, ijtimoiy fanlar (jumladan, matematika, fizika, kimyo, geografiya, adabiyot, lingvistika) bilan bir qatorda san'at va raqamli texnologiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatish orqali o'quvchilarning ilmiy tafakkurini, bilimni va dunyoqarashini rivojlantirishga erishadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ilmiy dunyoqarashni shakllantirish – bu shunchaki bilim berish emas, balki ularda olamning yaxlit manzarasini yaratish jarayonidir. **Integrativ metodlar** (fanlararo bog'liqlik) ushbu jarayonning eng samarali mexanizmi hisoblanadi. Tadqiqot va tahlillar shuni ko'rsatadiki: Integrativ metodlar o'quvchini tayyor axborotni yodlovchi ob'ektdan, bilimni mustaqil kashf etuvchi sub'ektga aylantiradi. Bu esa o'z navbatida zamonaviy dunyoda raqobatbardosh va keng dunyoqarashli shaxsni tarbiyalashning asosiy garovidir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.
2. Azizxo'jayeva N.N. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat". – Toshkent, 2006.
3. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish". – Toshkent: "Fan va texnologiyalar", 2008.
4. Mavlonova R., Rahmonqulova N. "Boshlang'ich ta'limda integratsiya". – Toshkent, 2013.
5. Turg'unboyeva M. "O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish". – Toshkent: "O'qituvchi", 2010.
6. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. "Pedagogika nazariyasi". – Toshkent: "Fan va texnologiyalar", 2008.
7. Safarova R. "Boshlang'ich ta'lim mazmunini modernizatsiya qilishning didaktik asoslari". – Toshkent, 2009.
8. Xalqaro tajriba: "PISA va PIRLS xalqaro baholash dasturlari metodik qo'llanmasi". – Toshkent, 2022.

O'QUVCHILARNING O'QISH KOMPETENSIYASINI TA'LIM TEKNOLOGIYALARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Abduvaliyeva Gulchexra Mamadjon qizi,

University of Business and Science

Maktabgacha – Boshlang'ich ta'lim va sport faoliyati kafedrası

o'qituvchi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Elektron pochta: gulchehraabduvaliyova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarning o'qish kompetensiyasini ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish metodikasining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion va interfaol metodlar asosida o'qish jarayonini tashkil etishning samarali usullari yoritilgan. Shuningdek, o'quvchilarning funksional savodxonligini oshirish, matn bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari ta'lim jarayonida o'qish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: o'qish kompetensiyasi, ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar, funksional savodxonlik, o'qish samaradorligi, metodik tizim, innovatsion yondashuv.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты развития читательской компетенции учащихся на основе образовательных технологий. Освещаются эффективные методы организации процесса чтения с использованием современных педагогических подходов, инновационных и интерактивных методов. Также разработаны методические рекомендации, направленные на повышение функциональной грамотности учащихся, формирование навыков работы с текстом и развитие самостоятельного мышления. Результаты исследования способствуют повышению эффективности чтения в образовательном процессе.

Ключевые слова: читательская компетенция, образовательные технологии, интерактивные методы, функциональная грамотность, эффективность чтения, методическая система, инновационный подход.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of developing students' reading competence based on educational technologies. Effective methods of organizing the reading process through modern pedagogical approaches, innovative and interactive methods are highlighted. Additionally, methodological recommendations aimed at improving students' functional literacy, developing text comprehension skills, and enhancing independent thinking abilities are presented. The research findings contribute to increasing the efficiency of reading activities in the educational process.

Keywords: reading competence, educational technologies, interactive methods, functional literacy, reading efficiency, methodological system, innovative approach.

Hozirgi globallashuv sharoitida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'quvchilarning funksional savodxonligini oshirish va ularning o'qish kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy jamiyatda axborot oqimining keskin ortishi, bilimlarni mustaqil egallash zarurati hamda o'quvchilarning tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish ehtiyoji o'qish jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etadi. Xususan, xalqaro baholash dasturlari, jumladan, PISA (Programme for International Student Assessment) natijalari o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va undan samarali foydalanish darajasini aniqlash orqali ta'lim sifatiga baho beradi. Ushbu tadqiqotlar natijalari ko'plab mamlakatlarda, jumladan, O'zbekiston

ta'lim tizimida ham o'qish kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi metodik yondashuvlarni joriy etish zaruratini ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, xususan, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish, o'qitishning interfaol usullarini keng qo'llash hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning o'qish kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish alohida e'tiborni talab qiladi, chunki aynan shu bosqichda o'quvchilarning keyingi ta'lim faoliyatiga asos yaratiladi. Pedagogik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qish kompetensiyasi faqatgina tez va to'g'ri o'qish ko'nikmasi bilan cheklanmay, balki matn mazmunini anglash, tahlil qilish, baholash va undan amaliy faoliyatda foydalanish kabi murakkab integrativ ko'nikmalar tizimini o'z ichiga oladi. Shu sababli, o'qish kompetensiyasini rivojlantirishda an'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ta'lim texnologiyalari, xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol metodlar, modulli o'qitish, muammoli ta'lim ("Kitobni och", "Siniq tuxum", "Soyabon", "Aql charxi", "Hikoya", "Basketbol", "Pazl", "Quvnoq delfinchalar", "Insert", "Rol o'ynash") kabi metodlar o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda o'qish samaradorligini ta'minlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi [1].

Ushbu texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Shu bilan birga, amaliyotda o'quvchilarning o'qish kompetensiyasini rivojlantirishda ta'lim texnologiyalaridan tizimli va maqsadli foydalanish metodikasi yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi kuzatiladi. Bu esa mazkur yo'nalishda ilmiy asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqishni talab etadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, o'quvchilarning o'qish kompetensiyasini ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot aynan shu muammoni hal etishga qaratilgan bo'lib, o'qish kompetensiyasini rivojlantirishning samarali metod va vositalarini aniqlashga xizmat qiladi.

O'quvchilarning o'qish kompetensiyasini ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik yo'nalish hisoblanadi. O'qish kompetensiyasi o'quvchining matnni to'g'ri, tez va ongli o'qish, uning mazmunini tushunish, tahlil qilish va undan amaliy faoliyatda foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Zamonaviy yondashuvlarga ko'ra, ushbu kompetensiya quyidagi aniq ko'rsatkichlar orqali baholanadi:

- o'qish tezligi (so'z/minut);
- o'qishning to'g'riligi (xatolar soni);
- matnni tushunish darajasi (savollarga javob berish, qayta hikoya qilish);
- tahliliy fikrlash (asosiy g'oyani aniqlash, xulosa chiqarish).

Ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ushbu ko'rsatkichlarning ijobiy o'sishini ta'minlaydi. Xususan, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi an'anaviy darslarga nisbatan o'rtacha 15 –

25% ga yuqori bo'lishi kuzatiladi. Bu esa o'quvchilarning faol ishtiroki, mustaqil ishlashi va fikrlash jarayonining faollashuvi bilan izohlanadi [2].

O'qish kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi ta'lim texnologiyalari samarali hisoblanadi:

Birinchidan, interfaol metodlar ("Kitobni och", "Siniq tuxum", "Soyabon", "Aql charxi", "Hikoya", "Basketbol", "Pazl", "Quvnoq delfinchalar", "Insert", "Rol o'ynash") matn ustida faol ishlashni ta'minlaydi. Ushbu metodlar orqali o'quvchilar matn mazmunini qismlarga ajratadi, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlaydi va o'z fikrini asoslab beradi.

Ikkinchidan, modulli ta'lim texnologiyasi o'quv materialini bosqichma-bosqich o'zlashtirish imkonini yaratadi. Har bir modulda maqsad, o'quv faoliyati va natija aniq belgilangan bo'lib, bu o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Uchinchidan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) o'qish jarayonini vizuallashtirish orqali matnni tushunishni osonlashtiradi. Elektron darsliklar, multimedia vositalari va interaktiv platformalar yordamida o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada ortadi.

To'rtinchidan, muammoli ta'lim va case-study metodlari o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Matn asosida muammoli vaziyatlar yaratilib, o'quvchilar mustaqil yechim topishga yo'naltiriladi [3].

Mazkur texnologiyalar asosida tashkil etilgan o'qish darslari quyidagi aniq natijalarni beradi:

- ✓ o'qish tezligi o'rtacha 20 – 30% ga oshadi;
- ✓ matnni tushunish darajasi sezilarli yaxshilanadi;
- ✓ o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmasi rivojlanadi;
- ✓ darsdagi faollik darajasi ortadi;
- ✓ o'quvchilarning nutq va kommunikativ kompetensiyasi shakllanadi.

Shu bilan birga, metodik jihatdan samaradorlikka erishish uchun quyidagi shartlarga amal qilish zarur:

- dars jarayonida texnologiyalardan tizimli foydalanish;
- o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- baholashning zamonaviy usullarini (formatif va summativ) qo'llash;
- o'qituvchi tomonidan darsni oldindan puxta loyihalash.

Umuman olganda, o'qish kompetensiyasini ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish o'quvchilarning bilim olish sifatini oshiradi, ularning mustaqil ta'lim olish qobiliyatini shakllantiradi hamda zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda kompetent shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi [4], [5].

Formativ baholash – bu o'quv jarayoni davomida amalga oshiriladigan joriy baholash bo'lib, uning asosiy maqsadi o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash, xatolarini ko'rsatish va ularni bartaraf etishga yordam berishdan iborat. Ushbu baholash turi orqali o'qituvchi o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini kuzatadi va zarur hollarda dars jarayoniga o'zgartirishlar kiritadi. Formatif baholash o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, o'z-o'zini baholashi va bilimlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishiga xizmat qiladi.

Summativ baholash – esa ma'lum bir mavzu, bo'lim yoki o'quv bosqichi yakunida o'tkaziladigan baholash bo'lib, uning asosiy vazifasi o'quvchilarning erishgan natijalarini umumiy tarzda aniqlash va baholashdan iborat. Bu baholash turi orqali o'quvchilarning bilim darajasi standart mezonlar asosida baholanadi va yakuniy natija (baho, ball) shaklida ifodalanadi.

O'quvchilarning o'qish kompetensiyasini ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonida interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda modulli va muammoli o'qitish yondashuvlaridan foydalanish o'quvchilarning matn-ni tushunish, tahlil qilish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [6], [7], [8]. Shuningdek, formatif baholash o'quv jarayonini uzluksiz kuzatish va takomillashtirish imkonini bersa, summativ baholash o'quvchilarning umumiy o'zlashtirish darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Ularning uyg'un qo'llanilishi ta'lim sifatini oshiradi. Umuman olganda, ta'lim texnologiyalariga asoslangan yondashuv o'quvchilarning o'qish kompetensiyasini samarali rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ta'lim jarayonining natijadorligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa sifatida ta'kidlash joizki, o'quvchilarning o'qish kompetensiyasini ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish pedagogik jarayonni takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon o'quvchilarda matn-ni ongli idrok etish, tahlil qilish, interpretatsiya qilish hamda olingan bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash kabi kompleks kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilganligi bilan ahamiyatlidir. Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, modulli va muammoli o'qitish yondashuvlarini integratsiyalashgan holda qo'llash o'qish jarayonining samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning bilish faolligini kuchaytiradi hamda ularning mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, formatif baholash orqali o'quv jarayonini uzluksiz monitoring qilish va tezkor pedagogik tuzatishlar kiritish imkoniyati yaratilsa, summativ baholash o'quvchilarning erishgan natijalarini obyektiv baholash va umumlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'qish kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligi ta'lim jarayonini ilmiy asosda loyihalash, o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olish hamda baholashning zamonaviy mexanizmlarini tizimli joriy etish bilan bevosita bog'liqdir. Demak, ta'lim texnologiyalariga asoslangan metodik yondashuv o'quvchilarning o'qish kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatdan asoslangan samarali vositasi bo'lib, u ta'lim sifatini oshirish, kompetensiyaviy yondashuvni ta'minlash hamda zamonaviy ta'lim talablariga javob beruvchi shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M.Sobirova, G.Abdualiyeva "Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qish samaradorligini oshirish" nomli uslubiy qo'llanma – Namangan, 2024. – 112 B.
2. Abdualiyeva G.M. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida interfaol metodlardan foydalanish // "Ona tili va adabiyot fanlarini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiya-

lar” mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. 10 – 11-oktabr 2024-yil Namangan. – B. 207 – 214.

3. Abduvaliyeva G.M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘qish samaradorligini oshirish uchun maxsus yondashuvlar // “O‘zbekiston taraqqiyotining yangi davrida tarbiya klasterlarini yaratish masalalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. Namangan – 2024-yil, 20-sentabr. – B. 156 – 162.

4. Abduvaliyeva G.M. O‘qish samaradorligini oshirishning o‘ziga xos usullari // “Ona tili va adabiyot fanlarini o‘qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar” mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. – Namangan, 2024. – B. 44 – 53.

5. Abduvaliyeva G.M. Learning efficiency based on interactive methods and media technologies // ISSN: 2692-5206, Impact Factor: 12,23 American Academic publishers, volume 05, issue 03, 2025 Journal: <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai>

6. Abduvaliyeva G.M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga o‘qish darslarini o‘qitishda FSMU texnologiyasidan foydalanish usullari // “Izlanish samaralari” №9 mavzusidagi respublika an‘anaviy ilmiy-nazariy anjumani. – Toshkent, 2024. – B. 223 – 232.

7. Abduvaliyeva G.M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini rivojlantiruvchi ta’lim asosida shakllantirish metodlarining amaliyotga joriy etilishi / “Turkiy xalqlar filologiyasi fundamental tadqiqotlar va innovatsion ta’lim texnologiyalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya – Nukus. – B. 888 – 891.

8. Abduvaliyeva G.M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘qish samaradorligini oshirishning o‘ziga xos xususiyatlari / “O‘zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari” Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2024. – B. 752 – 756.

© Abduvaliyeva Gulchexra Mamadjon qizi, 2026

TADQIQOTGA ASOSLANGAN O‘QITISH (INQUIRY-BASED LEARNING) TURLARI VA ULARNING TABIIY FANLARNI O‘QITISHDAGI AHAMIYATI

Otamirzayeva Moxigul Xakimjon qizi,
University of Business and Science
Maktabgacha/Boshlang‘ich ta’lim va
Sport faoliyati kafedrası
katta o‘qituvchisi, g.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Maqolada Tabiiy fanlarni Inquiry-Based learning metodi asosida o‘qitish samaradorligi ko‘rib chiqilgan. Maqolada Inquiry-Based learning metodining nazariy asoslari tabiiy fanlarni o‘qitishda foydalanilishi misollar asosida tahlil qilingan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Inquiry-Based learning texnologiyasi tabiiy fanlarni chuqurroq tushunishga, ilmiy izlanish kompetensiyalarini rivojlantirishga va akademik yutuqlarni oshirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: tadqiqotga asoslangan o‘qitish, tadqiqotga asoslangan o‘qitish turlari, tuzilmaviy tadqiqot, tasdiqlovchi tadqiqot.

Аннотация. В статье рассматривается эффективность обучения естественным наукам на основе метода Inquiry-Based Learning (обучение на основе исследования). Проанализированы теоретические основы метода Inquiry-Based Learning и приведены примеры его применения в преподавании естественных наук. Результаты показывают, что технология Inquiry-Based Learning способствует более глубокому пониманию естественных наук, развитию навыков научного исследования и повышению академических достижений.

Ключевые слова: обучение на основе исследования, виды исследовательского обучения, структурированное исследование, подтверждающее исследование.

Abstract. The article examines the effectiveness of teaching science based on the Inquiry-Based Learning method. The theoretical foundations of the Inquiry-Based Learning approach and its application in teaching natural sciences are analyzed through examples. The results show that Inquiry-Based Learning technology contributes to a deeper understanding of natural sciences, the development of scientific research competencies, and the improvement of academic performance.

Keywords: Inquiry-based learning, types of inquiry-based learning, structured inquiry, confirmatory inquiry.

Tadqiqotga asoslangan o'qitish (Inquiry-Based Learning, IBL) zamonaviy pedagogik yondashuvlardan biri bo'lib, u o'quvchilarda muhim kompetensiyalarni shakllantirish hamda innovatsion fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. "Bilish" tushunchasining mazmuni an'anaviy talqinda ma'lumotni eslab qolish va takror-lashdan iborat bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda u axborotni izlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish qobiliyati bilan tavsiflanadi.

Ta'lim jarayonida asosiy e'tibor amaliy-tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilishi lozim. Xususan, ta'limni tajribaga asoslangan holda tashkil etish, shuningdek, o'quv materiallarini kundalik hayot bilan bog'lash o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va bilimlarni samarali o'zlashtirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish hamda real hayotiy vaziyatlarda bilimlarni qo'llash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Tadqiqotga asoslangan o'qitish (IBL) – bu o'quvchilar o'z o'qish jarayonida faol ishtirok etadigan, savollar qo'yadigan, yechimlarni izlaydigan va yangi bilimlarni mustaqil ravishda shakllantiradigan ta'lim yondashuvidir. Ushbu metod chuqur tushunishni, tanqidiy fikrlashni, ijodkorlikni hamda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

John Dewey ta'lim o'quvchilarning tajribasi va qiziqishlariga asoslanishi lozimligini ta'kidlagan. Uning fikricha, tadqiqot orqali o'rganish o'quvchilarga bilimlarni chuqurroq anglash hamda ularni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash imkonini beradi [2]. Jerome Bruner esa o'quvchilar ma'lumotlarni mustaqil ravishda kashf etganlarida samaraliroq o'rganishlarini ilgari surgan [1]. Tadqiqotga asoslangan o'qitishning asosiy g'oyasi o'quvchilar tomonidan bilimlarni shaxsiy kashf etish jarayoniga borib taqaladi. Bu jarayonda o'quvchilar (tadqiqotchi sifatida) muhim savollarni shakllantirishga, ularni tahlil qilishga va tanqidiy fikrlash asosida asosli javoblar topishga yo'naltiriladi. Mazkur yondashuv o'quvchilarda o'z qiziqishlariga va boshqalarning manfaatlariga hurmat bilan qarash ko'nikmasini ham shakllantiradi.

"Inquiry-Based Learning (IBL)" keng qamrovli tushuncha bo'lib, u dala tadqiqotlari, muammoli vazifalar, ilmiy loyihalar hamda amaliy mashg'ulotlar kabi turli o'qitish metodlarini o'z ichiga oladi [3]. Ushbu metodlar o'quvchilarni mustaqil ravishda izlanish olib borishga, kuzatishga va bilimlarni kashf etishga undaydi. Shuningdek, tadqiqotga asoslangan o'qitishda o'quvchilarga bilimlarning yaratilishi, ularning uzatilishi hamda bu jarayonda barcha ishtirokchilarning – mutaxassislar, o'qituvchilar, ota-onalar va jamiyatning hissasi borligi yana bir bor namoyon etiladi.

Tadqiqotga asoslangan sinfda o'qituvchining roli an'anaviy sinfdagi roldan tubdan farq qiladi. An'anaviy yondashuvda o'qituvchi tayyor bilimlarni yetkazuvchi sifatida namoyon bo'lsa, IBL muhitida u o'quvchilarga mavzuga oid savollarni mustaqil shakllantirishda ko'maklashadi hamda ularning keyingi izlanish faoliyatini yo'naltiruvchi fasilitator vazifasini bajaradi. Tadqiqotga asoslangan yondashuvni qo'llovchi o'qituvchilar o'quvchilarning fikrlash jarayoni va qiziqishini rag'batlantiruvchi boy ta'limiy muhitni yaratishga katta e'tibor qaratadilar. Ular savollar tizimini puxta rejalashtiradi, bir vaqtning o'zida bir nechta o'quvchilarning tadqiqot faoliyatini boshqaradi, har bir o'quvchining yechim yoki yakuniy natijaga erishish jarayonini muntazam baholab boradi hamda o'quvchilarda yuzaga kelayotgan yangi savollar va kashfiyotlarga tezkor munosabat bildiradi.

Tadqiqotga asoslangan o'qitish turlari

Tadqiqotga asoslangan o'qitish (Inquiry-Based Learning, IBL) turli yondashuvlarni o'z ichiga oladi bo'lib, ular o'qituvchi tomonidan beriladigan yo'naltirish darajasi hamda o'quvchilarning mustaqillik darajasiga ko'ra farqlanadi [4]. Quyida tadqiqotga asoslangan o'qitishning asosiy turlari keltiriladi:

1. Tuzilmaviy tadqiqot (Structured Inquiry). Tuzilmaviy tadqiqotda o'qituvchi o'quvchilarga aniq savol va bajarilishi lozim bo'lgan batafsil tartib (protsedura)ni taqdim etadi. O'quvchilar esa ushbu ko'rsatmalarga amal qilgan holda ma'lumotlarni yig'adi, tahlil qiladi va xulosa chiqaradi. Boshlang'ich sinflarda tuzilmaviy tadqiqot o'qituvchi tomonidan yuqori darajada yo'naltirilgan bo'ladi. O'qituvchi aniq savol va tayyor tajriba bosqichlarini taqdim etadi, o'quvchilar esa ko'rsatmalar asosida amaliy ishni bajaradilar. Tabiiy fanlar darsida, masalan, "qaysi sharoitda o'simlik tezroq o'sadi?" kabi savol berilib, tuproq, suv va yorug'lik sharoitlarini o'zgartirish orqali tajriba o'tkazish bosqichlari aniq belgilab beriladi. Bu turdagi yondashuv asosan boshlang'ich ko'nikmalarni, ya'ni kuzatish, o'lchash va oddiy ma'lumotlarni qayd etishni rivojlantirishga qaratiladi. Bunda O'qituvchi savol va bajarilish tartibini belgilaydi, o'quvchi berilgan ko'rsatmalarga amal qiladi. Mustaqillik darajasi past bo'lib, jarayonlarning ketma-ketligini aniqlash va texnik ko'nikmalarni rivojlantirish asosiy ahamiyat kasb etadi.

2. Yo'naltirilgan tadqiqot (Guided Inquiry). Yo'naltirilgan tadqiqotda o'qituvchi tadqiqot savolini taqdim etadi, biroq ushbu savolni o'rganish uchun zarur bo'lgan amallar tartibini o'quvchilar o'zlari ishlab chiqadilar. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari "suvning bug'lanish tezligiga nima ta'sir qiladi?" savoli asosida turli sharoitlarda (issiq, sovuq, ochiq idish, yopiq idish) tajriba o'tkazadilar va natijalarni o'zlari tahlil qiladilar. Bu yondashuv o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ilmiy izlanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Asosiy jihatlar o'qituvchining roli tadqiqot savolini berish va yo'naltirishdan iborat bo'ladi. O'quvchi esa tadqiqot protsedurasini mustaqil ishlab chiqadi. Mustaqillik darajasi o'rtacha bo'lib, tajriba o'tkazish va ma'lumotlarni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

3. Ochiq tadqiqot (Open Inquiry). Ochiq tadqiqot tadqiqotga asoslangan o'qitishning eng yuqori darajada o'quvchiga yo'naltirilgan shakli hisoblanadi. Ushbu yondashuvda o'quvchilar o'z tadqiqot savollarini mustaqil ravishda shakl-

lantiradilar, tadqiqot yoki tajriba metodlarini ishlab chiqadilar, ularni amalga oshiradilar va yakuniy xulosalar chiqaradilar. O'qituvchi esa asosan fasilitator sifatida faoliyat yuritib, minimal darajada yo'naltirish beradi. Masalan, o'quvchilar "atrof-muhitni qanday qilib toza saqlash mumkin?" kabi savollarni o'zlari belgilab, kichik tadqiqot loyihalarini amalga oshiradilar. Asosiy jihatlari o'qituvchining roli: Fasilitator sifatida faoliyat yuritadi. O'quvchining roli: Tadqiqot savollari va metodlarini mustaqil shakllantiradi. Mustaqillik darajasi: Yuqori bo'lib, ijodkorlik, mustaqillik va o'z-o'zini boshqarib o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga asoslangan bo'ladi.

4. Tasdiqlovchi tadqiqot (Confirmatory Inquiry). Tasdiqlovchi tadqiqotda o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lgan natija va unga mos savol beriladi. O'quvchilar tajriba orqali ushbu natijani tasdiqlaydilar. Masalan, "magnit faqat temir buyumlarni tortadi" degan g'oyani tekshirish uchun turli materiallar bilan tajriba o'tkaziladi. Bu turdagi tadqiqot o'quvchilarda ilmiy qonuniyatlar va jarayonlarni chuqurroq anglash ko'nikmasini shakllantiradi. Asosiy jihatlari o'qituvchining roli: savol va kutilayotgan natijani taqdim etadi. O'quvchining roli: berilgan natijani tajriba orqali tasdiqlaydi. Mustaqillik darajasi: Pastdan o'rtachagacha bo'lib, muammoni hal qilish, hamkorlikda ishlash va ilmiy tushunchalarni mustahkamlash ko'nikmalarini rivojlantirish yo'nalishida bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqotga asoslangan o'qitish (Inquiry-Based Learning) o'quvchilar mustaqilligi, tanqidiy fikrlashi va real hayotiy muammolarni hal qilishga ustuvor ahamiyat berish orqali muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan hayotiy ko'nikmalarni egallagan avlodni tarbiyalaydi. Tadqiqotga asoslangan o'qitish (Inquiry-Based Learning) turlari o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich qo'llaniladi. Tuzilmaviy va tasdiqlovchi tadqiqotlar dastlabki ko'nikmalarni shakllantirsa, yo'naltirilgan va ochiq tadqiqotlar mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ilmiy izlanish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Natijada o'quvchilar tabiiy fanlarni faqat nazariy emas, balki amaliy va hayotiy kontekstda o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bruner, J.S. (1961). The act of discovery. Harvard Educational Review, 31(1), 21-32.
2. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York, NY: Kappa Delta Pi.
3. Hutchings, W. (2007). Enquiry-Based Learning: Definitions and Rationale. Manchester: University of Manchester. Retrieved from [http://www.ceebl.manchester.ac.uk/resources/papers/hutchings2007_definingebl.pdf]
4. **Sunita.** Inquiry-Based Learning: Fostering Critical Competencies and Innovation // *International Journal of Innovative Research in Technology*. – 2019. – Vol. 5, Issue 8. – P. 318. – ISSN 2349-6002.

UCHBURCHAK VA UNING UMUMIY XOSSALARI TALABALARGA O'RGATISH METODIKASI

Toshboyeva Nargiza Yo'ldashevna,
"University of business and science"
nodavlat oliy ta'lim muassasi
Maktabgacha-boshlang'ich ta'lim va
Sport faoliyati kafedrasi o'qituvchisi,
E-mail: n.toshboyeva@cspi.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada uchburchakning yasash qoidalari hamda uchburchakning umumiy qoidalari xossalari keltirilgan. Uchburchakning ichki va tashqi burchaklari yig'indisini isbotlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: to'g'ri chiziq, kesma, uchburchak tomonlari, burchaklar, uchburchak perimetri.

Аннотация. В статье изложены правила построения треугольника и свойства общих правил для треугольников. Также в ней приведены доказательства суммы внутренних и внешних углов треугольника.

Ключевые слова: прямая линия, сечение, стороны треугольника, углы, периметр треугольника.

Abstract. This article presents the rules for constructing a triangle and the properties of the general rules for triangles. It also covers proofs of the sum of the interior and exterior angles of a triangle.

Keywords: straight line, section, sides of a triangle, angles, perimeter of a triangle.

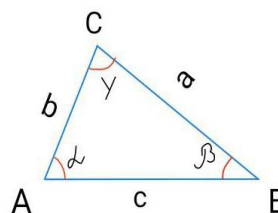
Kirish. Geometriya ("geo" – yer... va "metriya" – o'lchamoq) – matematika predmet shakllari va shakliy munosabatlarini o'rganadigan bo'limi. Nomi shundan, yer o'lchash bilan bog'liq ravishda paydo bo'lgan. Geometriyaga oid dastlabki ma'lumotlar Qadimgi Bobil va Misrda kuzatuv yo'li (empirik usul) bilan to'plangan. Geometrik tushunchalarni mavhumlashtirib, ideallashtirib o'rganadi. Masalan, silindrsimon idishning asosi doiradan bir oz farq qilishi, yasovchisi to'ppa-to'g'ri bo'lmasligi mumkin, sirti qalinlikka ega, asosi bilan yon sirti tik tutashmay, silliqlangan bo'ladi, lekin geometriyada bu kabi tafsilotlar soqit qilinadi. Shunday yo'l bilan o'lchamlarga ega bo'lmagan nuqta, har ikki tomonga cheksiz davom etuvchi to'g'ri chiziq kabi tushunchalar, parallellik, simmetriklik kabi munosabatlar hosil qilinadi. Buning evaziga tatbiq doirasi juda keng, ma'lum ma'noda mutlaq va universal tabiatli qonuniyatlar aniqlanadi.

Asosiy qism. Zamonaviy davrda, geometriya tushunchalari yuqori darajadagi abstraktsiya va murakkablikka umumlashtirilgan bo'lib, ular hisoblash va abstrakt algebra usullariga bo'ysundirilgan, shu sababli sohaning ko'plab zamonaviy tarmoqlari dastlabki geometriyaning avlodlari sifatida deyarli tanib bo'lmaz darajaga yetgan. Bir to'g'ri chiziqda yotmaydigan uchta nuqtani tutashtiruvchi kesmalardan iborat figuraga uchburchak deyiladi. Uchta nuqtani uchburchak uchlari, bu nuqtalarni tutashtiruvchi kesmalarni esa uchburchak tomonlari deyiladi.

Uchburchak uchlari lotin katta A, B, C harflar bilan, bu uchlardagi burchaklarni grekcha α, β, γ harflar bilan, bu burchaklar qarshisidagi tomonlar esa lotincha

kichik a, b, c harflar bilan belgilanadi. Tomonlar va burchaklar quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

$$\begin{cases} \angle A = \alpha \\ \angle B = \beta \\ \angle C = \gamma \end{cases}, \quad \begin{cases} BC = a \\ AC = b \\ AB = c \end{cases}$$

Uchburchakning katta burchagi qarshisida katta tomon yotadi, kichik burchagi qarshisida kichik burchak yotadi, teng burchaklar qarshisida esa teng tomonlar yotadi. Uchburchakning barcha tomonlar uzunliklari yig'indisi uning perimetri deyiladi. Uchburchak perimetri quyidagicha bo'ladi:

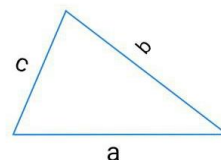
$$P = a + b + c$$

Uchburchak ixtiyoriy ikki tomoni yig'indisi har doim uchinchi tomondan katta bo'ladi.

$$a + b \geq c$$

$$b + c \geq a$$

$$a + c \geq b$$

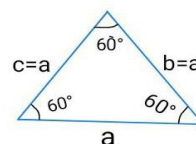
Barcha tomonlari teng bo'lgan uchburchakga muntazam uchburchak deyiladi.

Muntazam uchburchakning uchala burchaklari o'zaro teng bo'lib, ular 60° ga tengdir.

$$a = b = c$$

$$\alpha = \beta = \gamma = 60^\circ$$

$$p = 3a$$

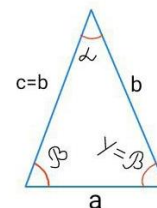
Ikki tomoni o'zaro teng bo'lgan uchburchakka teng yonli uchburchak deyiladi.

O'zaro teng tomonlarni yon tomonlar, uchinchi tomonni esa uchburchak asosi deyiladi.

$$b = c$$

$$\beta = \gamma, \alpha = 90^\circ - \beta$$

$$p = a + 2b$$

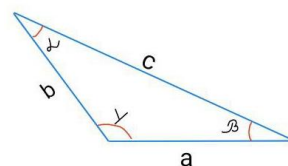
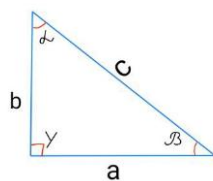
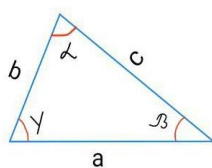

Barcha ichki burchaklari o'tkir bo'lgan uchburchakni o'tkir burchakli uchburchak deyiladi.

Agar uchburchakning birorta ichki burchagi 90° ga teng bo'lsa, bunday uchburchakka to'g'ri burchakli uchburchak deyiladi. Bunda to'g'ri burchak qarshisidagi tomonni gipotenuza, qolgan tomonlarni esa katetlar deyiladi.

Agar uchburchakning birorta ichki burchagi 90° dan katta bo'lsa, bunday uchburchakni o'tmas burchakli uchburchak deyiladi.

$$\alpha, \beta, \gamma \leq 90^\circ \quad \begin{cases} \gamma = 90^\circ \\ \alpha + \beta = 90^\circ \end{cases} \quad \begin{cases} \gamma \geq 90^\circ \\ \alpha + \beta \leq 90^\circ \end{cases}$$

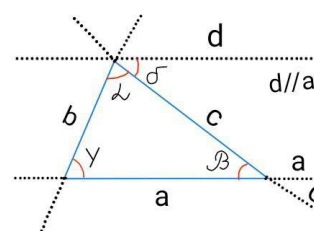

Uchburchakda bittadan ortiq o'tmas burchak bo'lishi mumkin emas. Ixtiyoriy uchburchakda katta burchak qarshisida katta katta tomon, kichik burchak qarshisida kichik tomon va teng burchaklar qarshisida teng tomonlar yotadi.

Uchburchakning ichki burchaklari yig'indisi har doim 180° ga teng bo'ladi.

$$\alpha + \beta + \gamma = 180^\circ$$

Isboti: Tomonlari orqali a, b, c tog'ri chiziqlar va A uch orqali $d \parallel a$ to'g'ri chiziq o'tkazamiz. δ va β burchaklar o'zaro ichki almashinuvchi burchaklar bo'lgani uchun ular o'zaro teng, ya'ni $\delta = \beta$, $\angle(\alpha + \delta)$ va γ burchaklar ichki bir yoqli burchaklar bo'lgani uchun ularning yeg'indisi 180° ga teng.

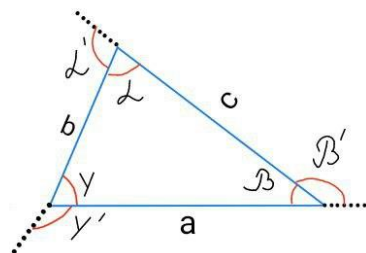
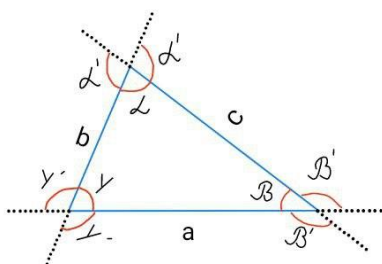

Bundan

$$\angle(\alpha + \delta) + \angle\gamma = 180^\circ, \rightarrow \alpha + \delta + \gamma = 180^\circ, \rightarrow \alpha + \beta + \gamma = 180^\circ$$

kelib chiqadi.

Uchburchakning ixtiyoriy uchidagi ichki burchagiga qo'shni bo'lgan burchakka o'sha uchidagi tashqi burchak deyiladi. Uchburchakning har bir uchida ikkitadan tashqi burchak bor.

Uchburchakning ixtiyoriy uchidagi tashqi burchagi qolgan ikkita ichki burchagi yig'indisiga tengdir.

$$\alpha' = \beta + \gamma, \quad \beta' = \alpha + \gamma, \quad \gamma' = \alpha + \beta$$

Uchburchakning har bir uchidan bittadan olingan tashqi burchaklari yig'indisi har doim 360° ga teng bo'ladi.

$$\alpha' + \beta' + \gamma' = 360^\circ$$

Isboti: Uchburchakning har bir uchidagi ichki va tashqi burchagi o'zaro qo'shni burchaklar bo'lgani uchun ular yeg'indisi 180° ga teng. Shuning uchun

$$\begin{cases} \alpha + \alpha' = 180^\circ \\ \beta + \beta' = 180^\circ, \Rightarrow (\alpha + \beta + \gamma) + (\alpha' + \beta' + \gamma') = 3 \cdot 180^\circ \\ \gamma + \gamma' = 180^\circ \end{cases}$$

Bundan $\alpha' + \beta' + \gamma' = 3 \cdot 180^\circ - (\alpha + \beta + \gamma) = 3 \cdot 180^\circ - 180^\circ = 2 \cdot 180^\circ = 360^\circ$ kelib chiqadi.

Adabiyotlar

1. Toshboyeva N., Tursunova N. "AMALIY DASTURLAR PAKETI YORDAMIDA TALABALARINING KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH" NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI.ILMIY AXBOROTNOMASI, [2024-11], ISSN:2181-1458, 39-41
2. Toshboeva, N. (2021). Geometrik muammoli masalalar asosida talabalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish. *Academic research in educational sciences*, 2 (CSPI conference 3), 183-188.
3. T.Aliqulov., M.Movlonov Ikkinchi tartibli egri chiziqlar mavzusini talabalarning matematik ko'nikmalarini rivojlantirishning omili sifatida dasturiy vositalar yordamida o'qitish. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, ISSN 2181-1784, SJIF 2021: 5.423
4. N.Toshboyeva, F.Isroilova "Informatikada texnologiya va uning turlari haqida", Uzluk-siz ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishning zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari. JDPU 2022 y.
5. A.F.Xamrayeva, "Oliy ta'lim muassasasi talabalarining kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning mazmuni", *Academic Research in Educational Sciences*, VOLUME 2 | ISSUE 10 | 2021.

Internet saytlari

6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Al-Xorazmiy>
7. <https://www.milliyet.com.tr/egitim/harezmi-kimdir-hayati-eserleri-matematigekatkilari-dogum-ve-olum-tarihi-6724088>
8. https://issuu.com/harrowhongkong/docs/final_scientific_harrowian_issue_vii/s/11488755
9. <https://www.geeksforgeeks.org/how-are-complex-numbers-used-in-real-life>.

© Toshboyeva Nargiza Yo'ldashevna, 2026

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Hasanova Malohat Nabi qizi,

Jizzax davlat Pedagogika universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(boshlang'ich ta'lim)

Tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil fikrlay olishi, muammolarni tahlil qilish, turli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish kabi kompetensiyalarni rivojlantirish zarurati bilan belgilanadi. Ishda

tanqidiy fikrlashning mohiyati, uning asosiy komponentlari hamda boshlang'ich ta'lim jarayonidagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, mustaqil fikrlash, muammoli ta'lim, refleksiya.*

Zamonaviy ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy talab – bu o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish va asosli qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning fikrlash faoliyatini to'g'ri yo'naltirish kelgusida ularning intellektual rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ta'lim jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda.

Tanqidiy fikrlash – bu axborotni tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish va baholash orqali asosli xulosalar chiqarish jarayonidir. Mazkur ko'nikma o'quvchilarga nafaqat o'quv faoliyatida, balki kundalik hayotda ham to'g'ri qaror qabul qilish imkonini beradi. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan darslarni tashkil etish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarning keng joriy etilishi o'qituvchilardan yangi pedagogik bilim va ko'nikmalarni talab etmoqda [1]. Xususan, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tanqidiy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan darslarni samarali tashkil eta olish darajasi ularning kasbiy tayyorgarligi bilan bevosita bog'liqdir. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, barcha o'qituvchilar ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metod va usullarni yetarli darajada egallamagan.

Mazkur holat boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan darslarni tashkil etishga tayyorlash masalasini dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida ko'rsatadi. Shu bois, ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil etish bo'yicha tayyorgarligini takomillashtirishning nazariy asoslari va amaliy yo'nalishlari yoritiladi.

Blum taksonomiyasi boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan darslarni tashkil etishga tayyorlashda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Bloom's Taxonomy ta'lim maqsadlarini bosqichma-bosqich tizimlashtirish orqali o'quvchilarning fikrlash faoliyatini oddiy darajadan murakkab darajaga olib chiqishni ta'minlaydi. [2] Ushbu modelga ko'ra, bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratish kabi bosqichlar orqali o'quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllanadi.

Mazkur taksonomiya boshlang'ich sinf o'qituvchilariga dars jarayonini to'g'ri loyihalash, o'quv topshiriqlarini mantiqiy ketma-ketlikda tashkil etish hamda o'quvchilarning fikrlash darajasini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi. Ayniqsa, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yuqori darajadagi – tahlil, baholash va yaratish bosqichlari alohida ahamiyat kasb etadi. Shu orqali o'quvchilar berilgan ma'lumotni shunchaki qabul qilish bilan cheklanmay, balki uni tahlil qiladi, solishtiradi, o'z fikrini asoslaydi va mustaqil xulosa chiqaradi.

Shuningdek, Blum taksonomiyasi o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi. U darslarda interfaol metodlardan samarali foydalanish, muammoli vaziyatlar yaratish hamda o'quvchilarni faol fikrlashga jalb etish imkonini beradi. Natijada darslar mazmunan boy, maqsadga yo'naltirilgan va samarali tashkil etiladi. [3]

Zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan darslarni tashkil etishga tayyorgarligi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan boshlang'ich bosqichda o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllana boshlaydi. Shu bois, o'qituvchilarning mazkur yo'nalishdagi kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan darslarni tashkil etishga tayyorlash bir necha muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Avvalo, o'qituvchilar tanqidiy fikrlashning mohiyati, uning tarkibiy qismlari va pedagogik ahamiyatini chuqur anglab yetishlari zarur. Tanqidiy fikrlash o'quvchining axborotni tahlil qilish, solishtirish, baholash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu sababli, o'qituvchi ushbu jarayonni ongli ravishda tashkil etishi lozim.

Ikkinchidan, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi muhim hisoblanadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan darslarda interfaol metodlardan samarali foydalanish talab etiladi. Jumladan, "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", "Venn diagrammasi", "Munozara", "Muammoli vaziyat" kabi usullar o'quvchilarning fikrlash faolligini oshiradi. [4] Bunday metodlar orqali o'quvchilar nafaqat bilim oladi, balki uni tahlil qiladi, turli nuqtai nazarlarni solishtiradi va o'z fikrini asoslashga o'rganadi.

Uchinchidan, Bloom's Taxonomy [2] asosida darslarni tashkil etish muhim metodik yondashuv hisoblanadi. Ushbu taksonomiya o'qituvchiga dars jarayonini bosqichma-bosqich rejalashtirish imkonini beradi. Dastlab o'quvchilarga bilim beriladi, so'ngra tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratish bosqichlari orqali ularning fikrlash darajasi rivojlantiriladi. Ayniqsa, yuqori bosqichlar – tahlil, baholash va yaratish tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, o'qituvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish zarur. Buning uchun ular uchun treninglar, seminarlar, malaka oshirish kurslarini tashkil etish muhimdir. Ushbu jarayonlarda o'qituvchilar zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar va ilg'or tajribalarni o'rganadilar. Natijada, ular o'z darslarida tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan topshiriqlarni samarali qo'llay boshlaydilar.

Shuningdek, baholash tizimini ham takomillashtirish talab etiladi. An'anaviy baholash usullari ko'proq bilimni eslab qolishga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy baholash yondashuvlari o'quvchilarning tahliliy va ijodiy fikrlashini baholashga xizmat qiladi. Shu sababli, ochiq savollar, muammoli topshiriqlar va loyiha ishlari orqali baholashni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir. [5]

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan darslarni tashkil etishga tayyorlash kompleks jarayon bo'lib, u nazariy bilim, metodik tayyorgarlik va amaliy ko'nikmalarning uyg'unligini talab etadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan darslar o'quvchilarni faqat bilim olishga emas, balki fikrlashga, tahlil qilishga va asosli qaror qabul qilishga o'rgatadi. Bu esa ularning kelgusidagi ta'lim faoliyati va hayotiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, o'qituvchilarning ushbu yo'nalishdagi tayyorgarligini takomillashtirish, zamonaviy metod va texnologiyalarni keng joriy etish zarur.

Natijada, ta'lim sifati oshadi, o'quvchilarning intellektual salohiyati rivojlaniadi va raqobatbardosh, fikrlovchi shaxslar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Benjamin Bloom Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longmans, 1956.
3. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. – New York: Longman, 2001.
4. Yo'ldoshev J. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
5. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent, 2017.

© *Hasanova Malohat Nabi qizi*, 2026

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI PISA XALQARO TADQIQOTLARIGA TAYYORLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Meliqo'ziyeva Gulxayo Qaynarjon qizi,
Namangan davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti
e-mail: neshguli@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi Renessans pedagogikasi sharoitida bo'lajak o'qituvchilarni PISA xalqaro baholash dasturi talablariga mos tayyorlash metodikasini takomillashtirishning nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari hamda pedagogik tajriba-sinov natijalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari kompetensiyaviy, refleksiv va metakognitiv yondashuvlar integratsiyasi bo'lajak o'qituvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishda samarali ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: Yangi Renessans pedagogikasi, PISA, funksional savodxonlik, kompetensiyaviy ta'lim, pedagogik tayyorgarlik, ta'lim sifati.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы, методологические подходы и результаты педагогических экспериментов по совершенствованию методики подготовки будущих учителей в соответствии с требованиями международной программы оценки PISA в контексте педагогики Нового Возрождения. Результаты исследования показали, что интеграция компетентностного, рефлексивного и метакогнитивного подходов эффективна в развитии функциональной грамотности будущих учителей.

Ключевые слова: педагогика Нового Возрождения, PISA, функциональная грамотность, компетентностное образование, педагогическая подготовка, качество образования.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations, methodological approaches, and pedagogical experimental results of improving the methodology for training future teachers in accordance with the requirements of the PISA international assessment program in the context of the New Renaissance pedagogy. The results of the study showed that the integration of competency-based, reflective, and metacognitive approaches is effective in developing the functional literacy of future teachers.

Keywords: New Renaissance pedagogy, PISA, functional literacy, competency-based education, pedagogical training, quality of education.

Kirish. Bugungi globallashtirish sharoitida ta'lim sifati davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xalqaro ta'lim natijalarini baholash tizimlari, xususan OECD tomonidan tashkil etiladigan PISA tadqiqotlari o'quvchilarning bilimni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish darajasini aniqlash orqali ta'lim samaradorligini baholaydi. O'zbekiston ta'lim tizimida Yangi Renessans g'oyalariga asoslangan modernizatsiya jarayonlari pedagog kadrlar tayyorlash mazmunini yangilashni talab etmoqda. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni PISA talablariga mos tayyorlash metodikasini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Xalqaro tadqiqotlar natijalari PISA baholash tizimi an'anaviy bilimni tekshirishdan farqli ravishda funksional savodxonlik, tanqidiy fikrlash va muammo yechish kompetensiyalarini baholashga qaratilganligini ko'rsatadi. A.Schleicher [1], J.Hattie [2], L.Darling-Hammond [3] kabi olimlar ta'lim sifatini oshirishda o'qituvchi kompetentligining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Mahalliy olimlardan esa M.Asqarova [4] PISA baholash tizimi bo'yicha ilk ilmiy ishlardan birini tayyorlagan olimlardan biri hisoblanadi. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, pedagoglarni tayyorlashda kompetensiyaviy va refleksiv yondashuvlarni integratsiyalash PISA natijalarini yaxshilashning muhim sharti hisoblanadi.

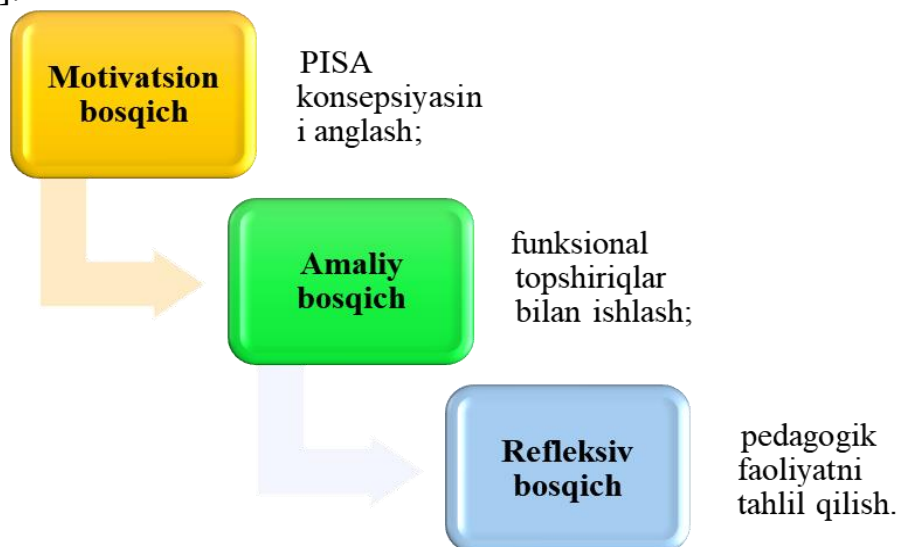
Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, integrativ yondashuv, refleksiv yondashuv, akmeologik yondashuv kabi metodologik yondashuvlarga asoslandi.

1-rasm. Tadqiqotning metodik yondashuvlari.

Tadqiqot metodlari sifatida nazariy tahlil, pedagogik modellashtirish, PISA topshiriqlarini loyihalash, pedagogik tajriba-sinov ishlari, diagnostik baholash hamda statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Ishlab chiqilgan metodika uch bosqichdan iborat model asosida amalga oshirildi [5]:

2-rasm. Ishlab chiqilgan metodika bosqichlari.

Tadqiqot natijalari. Pedagogik tajriba-sinov ishlari natijasida quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatildi:

- a) bo'lajak o'qituvchilarning funksional savodxonligi oshdi;
- b) PISA formatidagi topshiriqlarni yaratish kompetensiyasi shakllandi;
- c) fanlararo integratsiyani qo'llash ko'nikmalari rivojlandi;
- d) tanqidiy va analitik tafakkur darajasi sezilarli yaxshilandi;
- e) refleksiv pedagogik faoliyat ko'rsatkichlari yuqori natijalarni namoyon etdi.

Eksperimental guruh natijalari nazorat guruhiga nisbatan yuqori samaradorlikni ko'rsatdi va taklif etilgan metodikaning pedagogik samaradorligini tasdiqladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, PISA talablariga mos pedagog tayyorlash faqat metodik o'zgarish emas, balki pedagogik tafakkurning transformatsiyasini talab qiladi. Yangi Renessans pedagogikasi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kreativ fikrlash va innovatsion faoliyatni rivojlantirish orqali o'qituvchi kasbiy kompetentligini yangi bosqichga olib chiqadi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot asosida shuni xulosa qilish mumkinki, Yangi Renessans pedagogikasi zamonaviy o'qituvchi tayyorlashning metodologik asosini tashkil etadi, PISA esa talablari asosida ishlab chiqilgan metodika bo'lajak o'qituvchilarning professional kompetentligini rivojlantiradi, kompetensiyaviy va refleksiv yondashuvlar integratsiyasi ta'lim sifatini oshirishning samarali mexanizmi hisoblanadi va taklif etilgan model pedagogik oliy ta'lim muassasalarida amaliy qo'llash uchun tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Schleicher, A. (2018). World class: How to build a 21st-century school system. OECD Publishing.
2. Hattie, J. (2009). Visible learning. Routledge.
3. Darling-Hammond, L. (2020). Teacher education around the world. Educational Researcher, 49(6), 427–438.

4. M.Asqarova "PISA va PIRLS xalqaro baholash dasturlari asosida ona tili o'qitish metodikasini takomillashtirish imkoniyatlari"// Boshlang'ich ta'lim innovatsion g'oyalar va ilmiy metodik taraqqiyot strategiyalari, Namangan, 2025-yil 15 – 16-may (2-sessiya, 2-qism).

5. G.Meliqo'ziyeva "Umumta'lim muassasalarida kimyo fanini o'qitish jarayonida PISA tadqiqotining o'rni va roli" "Ta'lim tizimida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalar" mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (2024-yil 18 – 19-aprel). – b. 306 – 310.

© *Meliqo'ziyeva Gulxayo Qaynarjon qizi*, 2026

BOSHLANG'ICH TA'LIM ONA TILI DARSLARIDA SINTAKTIK TUSHUNCHALARNI O'RGATISHDA ZAMONAVIY, KREATIV USULLARDAN FOYDALANISH

O'rozboyeva Dilnoza Alimboy qizi,
Toshkent shahar "Profi University" o'qituvchisi

Annotasiya. Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning zamonaviy ta'lim va ilm-fan tizimidagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt asosida individual o'qitish, adaptiv baholash va masofaviy ta'limni tashkil etish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, ilm-fan sohasida katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, ilmiy tadqiqotlarni avtomatlashtirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari raqamli transformasiya ta'lim sifati va ilmiy faoliyat samaradorligini oshirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, ta'lim tizimi, ilm-fan, raqamlashtirish, innovasiya.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически проанализировано место цифровых технологий и искусственного интеллекта в современной системе образования и науки. Обнаружены возможности создания индивидуального обучения, адаптивной оценки и дистанционного обучения на основе искусственного интеллекта в образовательном процессе. Также в области науки показана значимость технологий искусственного интеллекта в анализе большого объема данных, автоматизации научных исследований. Результаты исследования позволяют сопоставить эффективность цифровой трансформации качества образования и научной деятельности.

Ключевые слова: цифровые технологии, искусственный интеллект, образование, наука, интеллект, инновации.

Abstract. This article analyzes the place of digital technologies and artificial intelligence in the structure of modern education and science from a scientific and theoretical point of view. Opportunities for creating individual learning, adaptive assessment and distance education based on artificial intelligence in the educational process are explored. In addition, the importance of artificial intelligence technologies in analyzing large amounts of data in the field of science and technology, automating scientific research is revealed. The results of the research show that the transformation of the quality of education and scientific activity can be combined with the effectiveness of digital transformation.

Keywords: artificial technologies, artificial intelligence, education, science, technology, innovation.

Jahon miqyosida kechayotgan raqamlashtirish jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan ta'lim va ilm-fan tizimiga ham tub o'zgarishlar kirit-

moqda. Axborot-kommunikasiya texnologiyalari va sun'iy intellekt vositalari bilim berish, ilmiy tadqiqotlar olib borish hamda natijalarni tahlil qilishning yangi usullarini shakllantirmoqda.

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish o'quv jarayoni samaradorligini oshirish, ta'lim sifatini yaxshilash va ta'lim oluvchilarning mustaqil bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Ilm-fan sohasida esa sun'iy intellekt texnologiyalari katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashni yengillashtirib, ilmiy izlanishlarni tezlashtirmoqda.

Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning ta'lim va ilm-fan tizimidagi o'rnini, ularning afzalliklari, muammolari va rivojlanish istiqbollari kompleks tarzda tahlil qilinadi.

Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish an'anaviy o'qitish modelidan innovasion ta'lim muhitiga o'tishga zamin yaratmoqda. Elektron darsliklar, multimedia resurslar, virtual laboratoriyalar va interaktiv platformalar o'quv jarayonini mazmunan boyitmoqda.

Sun'iy intellekt asosidagi ta'lim tizimlari ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirilgan o'quv materiallarini taqdim etadi. Bunday yondashuv har bir o'quvchining bilim darajasi va qobiliyatiga mos ta'lim traektoriyasini shakllantirish imkonini beradi [1, 45-b.].

Shuningdek, avtomatlashtirilgan test va baholash tizimlari ta'lim natijalarini xolis baholashga xizmat qiladi. Bu esa o'qituvchilarning ish yuklamasini kamaytiradi va ta'lim sifatini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar asosida rivojlanayotgan masofaviy ta'lim tizimi ta'lim olishda hududiy va vaqt cheklovlarini bartaraf etmoqda. Onlayn platformalar, videodarslar va virtual sinflar orqali ta'limning ochiqligi ta'minlanmoqda.

Sun'iy intellekt masofaviy ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligini tahlil qilish, bilim darajasini monitoring qilish va individual tavsiyalar berish imkonini yaratadi [2, 63-b.]. Bu esa masofaviy ta'lim sifatini an'anaviy ta'lim darajasiga yaqinlashtiradi.

Masofaviy ta'lim tizimi, ayniqsa, uzluksiz ta'lim va qayta tayyorlash jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ilmiy tadqiqotlar sohasida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ilmiy faoliyatni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, modellashtirish va prognozlash sun'iy intellekt algoritmlari orqali amalga oshirilmoqda [3, 118-b.].

Sun'iy intellekt yordamida ilmiy maqolalarni tahlil qilish, plagiatni aniqlash, tadqiqot natijalarini vizuallashtirish imkoniyatlari kengaydi. Bu esa ilmiy ishlarning sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirib, turli mamlakatlardagi olimlar o'rtasida axborot almashinuvini jadallashtirmoqda.

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning joriy etish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Ular qatoriga raqamli savodxonlik darajasining yetarli emasligi, axborot xavfsizligi masalalarini kiritish mumkin [4, 77-b.].

Xususan, boshlang'ich sinflarda sintaksis mavzulari gap tuzilishi, so'z birikmasi, ega-kesim munosabati, gap turlari kabi tushunchalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu yoshda o'quvchilar abstrakt emas, balki konkret va vizual fikrlashga moyil, shuning uchun an'anaviy izohlash yetarli bo'lmaydi. Ona tili metodistlari ham sintaktik bilimlar amaliy nutq bilan bog'lab o'rgatilishi samarali ekanligini ta'kidlashadi.

Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni misol keltiramiz

1. Konstruktiv yondashuv

O'quvchi bilimni tayyor olmaydi, balki o'zi quradi. Gapni berish o'rniga so'zlar aralashtirib beriladi, o'quvchi mustaqil gap tuzadi.

2. Kommunikativ yondashuv

Sintaksis qoidalari emas, balki nutqda qo'llash ustuvor.

Misol uchun "Rasm asosida gap tuz", "Dialogni davom ettir" kabi topshiriqlar.

3. Kreativ usullar

"Gap quruvchi konstruktor" usuli so'zlar kartochkalarda beriladi, o'quvchi ularni tartiblaydi, turli variantlar yaratadi.

"Rasmli sintaksis" rasm, gap, gap tahlili, ega, kesimni rang bilan ajratish. Bu usulda vizual xotira ishlaydi.

"Xatoni top" o'yini, noto'g'ri tuzilgan gap beriladi, o'quvchi tuzatadi. Bu usulda esa, tanqidiy fikrlash rivojlanadi.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish hozirgi kunda judaham qiziqarli va samarali usul hisoblanadi. Unda zamonaviy vositalar, interaktiv taqdimotlar, animatsiyalar, test platformalaridan foydalanish mumkin. O'quvchilarga sintaktik bilimlarni berishda ham boshqa mavzular singari, oddiydan murakkabga o'tish, nazariyani amaliyot bilan bog'lash, ko'rgazmalilikni kuchaytirish, o'yin elementlarini qo'shish tavsiyaetiladi. Kelajakda ta'lim va ilm-fan tizimida sun'iy intellektdan samarali foydalanish uchun pedagog va olimlarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, huquqiy-me'yoriy bazani takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt ta'lim va ilm-fan tizimini modernizasiya qilishda muhim strategik omil hisoblanadi. Ularning maqsadli va oqilona qo'llanilishi ta'lim sifatini oshirish, ilmiy tadqiqotlar samaradorligini kuchaytirish va raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson, 2021.
2. Selwyn N. Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Polity Press, 2019.
3. Zawacki-Richter O. et al. Artificial Intelligence Applications in Higher Education // International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2019.
4. Luckin R. et al. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson, 2016.
5. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. Paris, 2021.
6. Saidov U.S. Ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etishning ilmiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.

7. Karimov Sh.X. Zamonaviy ta'limni raqamlashtirish muammolari va yechimlari // Pedagogik ta'lim. – 2021. – №3. – B. 18–24.
8. Nurmatova D.S. Ilm-fan tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi // O'zbekiston ta'limi. – 2022. – №2. – B. 33 – 38.
9. M.Qodirov, A.G'ulomov, M.Ernazarova Ona tili o'qitish metodikasi // Fan va texnologiya. – 2022.

© O'rozboeva Dilnoza Alimboy qizi, 2026

BOSHLANG'ICH SINFLARDA FOYDALANILADIGAN LOYIHA TURLARI

*Haydarqulova Mahliyo Zafarovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda loyihaviy ta'limni tashkil etish, uning ahamiyati hamda dars jarayonida qo'llaniladigan loyiha turlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda loyihalarning o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: loyihaviy ta'lim, boshlang'ich sinf, innovatsion metodlar, ijodiy fikrlash, kompetensiya, mustaqil fikrlash, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье анализируются организация проектного обучения в начальных классах, его значение, а также виды проектов, применяемых в учебном процессе. Также освещается роль проектов в развитии самостоятельного мышления учащихся.

Ключевые слова: проектное обучение, начальные классы, инновационные методы, творческое мышление, компетенция, самостоятельное мышление, эффективность образования.

Abstract. This article analyzes the organization of project-based learning in primary classes, its significance, and the types of projects used in the teaching process. It also highlights the role of projects in developing students' independent thinking skills.

Keywords: project-based learning, primary education, innovative methods, creative thinking, competence, independent thinking, educational effectiveness.

Hozirgi globallashuv davrida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy talablardan biri – o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish hamda bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishdir. Shu jihatdan loyiha asosida o'qitish metodi zamonaviy pedagogik texnologiyalarning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchining shaxs sifatida shakllanishida asosiy poydevor hisoblanadi. Shu sababli aynan ushbu bosqichda interfaol va innovatsion metodlardan, xususan loyiha metodidan foydalanish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Loyiha metodi ilk bor XX asr boshlarida amerikalik pedagog John Dewey va uning izdoshi William Heard Kilpatrick tomonidan ishlab chiqilgan. Unga ko'ra, ta'lim jarayoni o'quvchilarning faol ishtirokiga asoslangan bo'lishi kerak. Shu nuqtai nazardan, loyihaviy ta'lim texnologiyasi samarali metodlardan biri hisoblanadi. Loyihaviy ta'lim o'quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtiradi, ularni amaliy faoliyatga yo'naltiradi va real hayotiy muammolarni hal qilishga o'rgatadi.

Loyiha metodi – bu o'quvchilarning muayyan muammoni mustaqil yoki guruhda hal qilishga qaratilgan faoliyatini tashkil etish usulidir. Ushbu metod o'quvchilarda bilimlarni mustaqil egallash, ularni amaliyotda qo'llash hamda natijani taqdim etish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Boshlang'ich sinflarda loyiha faoliyati o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos holda sodda, ko'rgazmali va qiziqarli shaklda tashkil etilishi lozim. Bolaga loyiha faoliyati bilan shug'ullanishni taklif qilish uchun o'qituvchi o'quvchi yoki o'quvchilar guruhi bilan yaratiladigan loyihaning turi va tipini aniq belgilashi kerak. Ko'pincha ijodiy loyihalar turlarga va tiplarga ajratiladi, bu tushunchalar va ularning farqlarini bilish muhimdir. Quyidagi ta'riflar loyiha ishlari turlari va o'quvchilarning tadqiqot-loyiha faoliyati doirasidagi loyiha ishlari tiplari uchun ham tegishlidir.

Loyiha bir kishi yoki jamoa tomonidan bajarilishiga ko'ra individual va guruhli loyiha turlariga ajratiladi.

Guruhli loyiha – o'quvchilarning hamkorlikdagi o'quv-bilish, tadqiqot, ijodiy yoki o'yin faoliyati bo'lib, umumiy muammo, maqsad va uni hal qilish usullariga ega hamda umumiy natijaga yo'naltirilgan.

Individual loyiha – bitta o'quvchi tomonidan o'qituvchi rahbarligida bajariladigan ijodiy loyiha.

Davomiyligiga ko'ra: qisqa muddatli, o'rta muddatli, uzoq muddatli. Qisqa muddatli loyiha 1 kundan 6 kungacha, o'rta muddatli loyiha 1 haftadan 1 oygacha, uzoq muddatli loyiha 1 oydan ko'p muddat davom etadi.

Loyihalar tiplariga ko'ra ham bir necha turlarga ajratiladi:

Tadqiqot loyihalari – asosiy e'tibor taqdimotga qaratilgan loyiha. Bunday loyihalar aniq tuzilma, maqsad, dolzarblik va ilmiy metodlarga ega bo'ladi. Ular ilmiy tadqiqotga yaqin shaklda tashkil etiladi.

Rolli (o'yinli) loyihalar – Ishtirokchilar muayyan rollarni bajaradi. Natija oldindan aniq bo'lmaydi, ijodkorlik darajasi yuqori.

Ijodiy loyihalar – Natija ijodiy mahsulot bo'ladi (gazeta, video, spektakl, bayram va boshqalar). Tuzilma jarayon davomida shakllanadi.

Amaliy loyihalar – Aniq natijaga ega bo'lib, ijtimoiy foydaga yo'naltiriladi. Har bir ishtirokchining vazifasi aniq belgilanadi.

Fanlararo loyihalar – bir nechta fanlarni qamrab oladi, ko'pincha darsdan tashqari bajariladi.

Loyihani bajarish o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini, estetik didini, tashabbuskorligini va loyihaviy fikrlashini rivojlantiradi. O'quvchilar tayyorlagan loyihani amalda qo'llaydilar, ya'ni yaratilgan mahsulotni kundalik hayotda ishlatadilar. Ijodiy loyihaning yakuniy bahosi nafaqat o'quvchi mehnatining natijasini ifodalaydi, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Agar loyiha ish o'quv dasturi doirasida darslarda bajarilsa, har bir darsda joriy baholar qo'yib boriladi. Bu baholar o'quvchilarni tartibli ishlashga undaydi va yakuniy natijani hisoblashda inobatga olinadi.

Loyiha metodi o'quvchilarda mustaqil fikrlash, izlanish va ijodkorlikni rivojlantiradi. Bu usulda o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki faoliyatni tashkil qiluvchi rolini bajaradi. Natijada sinfdagi muhit ham o'zgaradi va o'quvchilar mustaqil ishlashga ko'proq jalb qilinadi.

Loyiha metodining boshlang'ich ta'limdagi ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- o'quvchilarning bilishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi;
- mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi;
- jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi;
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'laydi;
- o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda loyiha asosida o'qitish metodi-dan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Turli loyiha turlarini dars jarayoniga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning bilim olish faoliyatini faollashtirish va ularning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash mumkin. Shu bois, boshlang'ich ta'lim amaliyotida loyiha metodini keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Dewey, J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.
2. Hasanov, O. Loyihaviy o'qitish metodining afzalliklari // Pedagogik mahorat ilmiy jurnali. – 2023. – №1.
3. Haydarqulova, M.Z. Boshlang'ich sinf darslarida loyihalash ta'lim metodidan foydalanishning ahamiyati // Ta'limda istiqbolli izlanishlar. – Buxoro, 2025. – №4. – B. 129 – 132.
4. Haydarqulova, M.Z. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini loyihaviy yondoshuv va loyiha-lash metodidan foydalanishga o'rgatish // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2025. – №11. – B. 16 – 19.
5. Kilpatrick, W.H. The Project Method. – New York: Teachers College, Columbia University, 1925. – 120 p.
6. O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risidagi Qonun. – Toshkent, 2020.

© Haydarqulova Mahliyo Zafarovna, 2026

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINING INTELEKTUAL KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY O'QITISHNING AHAMIYATI

*O'sarova Go'zalxon Rasuljon qizi,
University of Business and Science
13.00.01 – Pedagogika nazariyasi.*

*Pedagogik ta'limotlar tarixi ixtisosligi bo'yicha
1-bosqich tayanch doktorant*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy o'qitish metodlarining o'rni va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ilg'or pedagogik yondashuvlar, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari-ni o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: intellektual rivojlanish, zamonaviy ta'lim, interfaol metodlar, boshlang'ich ta'lim, kreativ fikrlash.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение современных методов обучения в развитии интеллектуальных способностей учащихся начальной школы. Также научно анализируется значение передовых педагогических подходов, интерактивных методов и информационно-коммуникационных технологий в развитии мышления учащихся.

Ключевые слова: интеллектуальное развитие, современное образование, интерактивные методы, начальное образование, творческое мышление.

Abstract. This article discusses the role and importance of modern teaching methods in developing the intellectual skills of primary school students. Also, the importance of advanced pedagogical approaches, interactive methods and information and communication technologies in developing students' thinking is scientifically analyzed.

Keywords: intellectual development, modern education, interactive methods, primary education, creative thinking.

Kirish

“Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do‘stona hamkorlik esa – taraqqiyotning kafolatidir!” Sh.M.Mirziyoyev [1].

Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolalarda bilim olishga bo‘lgan qiziqish va fikrlash qobiliyatining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, zamonaviy o‘qitish metodlarini qo‘llash orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuvni shakllantirish dolzarb masalaga aylangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Boshlang‘ich ta’lim tizimida bolalarning intellektual ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalarini o‘rganish bo‘yicha aniq vazifalarni belgilab olish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Binobarin, mazkur vazifalar ko‘lamini quyidagicha idrok etishimiz mumkin:

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida intellektual ko‘nikmalarini rivojlantirish asoslarini aniqlash bo‘yicha tadqiqot mavzusiga oid pedagogik manbalar ilmiy tadqiqot va nazariy amaliy yondoshuvlar tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari-ning intellektual rivojlanishida zamonaviy o‘qitishning asosiy yo‘nalishlariga tayanildi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida intellektual rivojlanishning yoshga bog‘liq jihatlarini quyidagi asosiy yo‘nalishlar orqali ko‘rsatish mumkin bo‘lib, ular tafakkurni rivojlantirish, til va nutq madaniyatini rivojlantirish, ijodiy fikrlashni shakllantirish, e’tibor, xotira kuzatuvchanlik va eng asosiysi, zamonaviy o‘qitish metodlarini rivojlantirish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy jamiyatda bilim va intellektual salohiyat inson taraqqiyotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar o‘quvchilarning nafaqat bilim olishiga, balki mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga qaratilgan. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bu jarayonning eng muhim poydevori hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda esa zamonaviy o‘qitish

muhim ahamiyatga ega. Bu masala ta'limning asosiy nuqtalaridan biri bo'lib, zamonaviy o'qitish boshlang'ich sinf o'quvchilariga nafaqat mantiqiy fikrlash, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan rivojlanishlariga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Pedagog olimlar ta'kidlaganidek, "ta'lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki o'quvchining fikrlash faoliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim" [2].

Ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilariga bilim berish va ularning fikrlash faoliyatini yanada yaxshilash uchun o'qituvchilar intellektual ko'nikmalar tushunchasi va mohiyatini anglashlari, zamonaviy o'qitish metodlarining dars jarayonlaridagi o'rnini bilishlari va zamonaviy o'qitishning intellektual rivojlantirishga ta'siri haqida quyidagi ma'lumotlarga ega bo'lishlari zarur:

1. Intellektual ko'nikmalar tushunchasi va mohiyati

Intellektual ko'nikmalar o'quvchining bilish jarayonlari bilan bog'liq bo'lib, ular mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Bularga quyidagilar kiradi:

- mantiqiy fikrlash;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish;
- tahlil va sintez qilish;
- mustaqil qaror qabul qilish.

Boshlang'ich sinfda ushbu ko'nikmalarni shakllantirish keyingi ta'lim bosqichlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Psixolog olim J.Piaget fikriga ko'ra, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda konkretoperatsion tafakkur rivojlanadi va bu bosqichda ular mantiqiy fikrlashni o'zlashtira boshlaydi [3]. Shuningdek, L.S.Vygotskiy "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi orqali o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash orqali ularning intellektual salohiyatini oshirish mumkinligini asoslab bergan [2].

2. Zamonaviy o'qitish metodlarining o'rnini

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. J.Dewey ta'lim jarayonida tajribaga asoslangan o'qitish muhimligini ta'kidlab, "o'rganish – bu faoliyat orqali amalga oshiriladigan jarayondir" deb ta'riflaydi [4].

Bugungi kunda quyidagi metodlar keng qo'llanilmoqda:

- interfaol metodlar (aqliy hujum, klaster, debat);
- muammoli ta'lim;
- loyihaviy ta'lim;
- raqamli texnologiyalar asosida o'qitish.

UNESCO hisobotlariga ko'ra, interfaol va innovatsion metodlar qo'llanilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi an'anaviy metodlarga nisbatan yuqori bo'ladi.

Zamonaviy ta'lim metodlari an'anaviy yondashuvdan farqli ravishda o'quvchini passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qaraydi. Eng samarali metodlar quyidagilardir:

- ✓ Interfaol metodlar (klaster, aqliy hujum, insert)
- ✓ Muammoli ta'lim texnologiyasi

- ✓ Loyihaviy ta'lim (project-based learning)
- ✓ AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari)

Ushbu metodlar o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularni faol fikrlashga undaydi.

3. Zamonaviy o'qitishning intellektual rivojlanishga ta'siri

Zamonaviy o'qitish metodlari o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tanqidiy tafakkur, ijodiy yondashuv va muammoli vaziyatlarni hal etish kabi ko'plab ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Amerikalik pedagog B.Bloomning taksonomiyasiga ko'ra, yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalari (tahlil, sintez, baholash) aynan faol o'qitish metodlari orqali shakllanadi. Binobarin, Bloom taksonomiyasi qo'llanilgan darslarda boshqa darslarga qaraganda o'quvchilarning intellektual salohiyatlarining yuksalish darajasi ko'proq rivojlanishga erishiladi. Shuningdek, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, AKT vositalaridan foydalanish o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi.

4. Amaliy tavsiyalar

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun quyidagi tavsiyalar muhim:

- ✓ Darslarda interfaol metodlardan muntazam foydalanish
- ✓ Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish
- ✓ AKT vositalarini samarali qo'llash
- ✓ O'yin texnologiyalarini joriy etish
- ✓ Rag'batlantirish va baholashning zamonaviy usullaridan foydalanish

Zamonaviy o'qitish o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ijodiy va tanqidiy tafakkurni shakllantirish, axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini oshirish va motivatsiyani kuchaytirish kabi boladagi yashirin imkoniyatlarni yaratib beradi. Masalan, interfaol metodlardan foydalanilgan darslarda o'quvchilar muammoni mustaqil hal qilishga harakat qiladi, bu esa ularning intellektual rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy o'qitish metodlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni hal qilish qobiliyatlari shakllanadi. Natijada, ta'lim sifati oshadi va barkamol shaxs tarbiyalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. 2021. – b. 305.
2. Vygotskiy L.S. Mind in Society. – Cambridge: Harvard University Press, 1982.
3. Piaget J. Science of Education and the Psychology of the Child. – New York, 1970.
4. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938.
5. UNESCO. Education in a Digital World. – Paris, 2020.
6. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – 2020.
7. Ishmuhamedov R. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2019.
8. Tolipov O'. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent, 2018.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MA’NAVİY-AXLOQIY RIVOJLANISHIDA INTEGRATSION-AKSIOLOGIK TEXNOLOGIYALAR

*Mo‘minova Shoxistaxon G‘ulomjon qizi,
University of Business and Science
Maktabgacha-Boshlang‘ich ta‘lim va
jismoniy tarbiya kafedrası o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijobiy fazilatlarini shakllantirishda integratsion-aksiologik yondashuvning ahamiyati, fanlararo bog‘liqlik orqali ma‘naviy-axloqiy tarbiya berishning samarali metodlari va ta‘lim jarayonida qadriyatlarini singdirishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: integratsion yondashuv, aksiologiya, ma‘naviy-axloqiy tarbiya, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi, ijobiy fazilatlar, qadriyatlar, pedagogik texnologiya, shaxs rivojlanishi, fanlararo bog‘liqlik.

Аннотация. В данной статье освещается значение интегративно-aksiologicheskogo podxoda v formirovaniye pozitivnykh kachestv u uchashchixs nachalnykh klassov. Rassmatrivyayutsya effektivnyye metody dukhovno-nravstvennogo vospitaniya cherez mezhdisziplinarnyye svyazi i pedagogicheskiye vozmozhnosti vnedreniya tsennostey v obrazovatelnyy protsess.

Ключевые слова: интегративный подход, aksiologiya, dukhovno-nravstvennoye vospitaniye, uchashchiy nachalnykh klassov, pozitivnyye kachestva, tsennosti, pedagogicheskaya tekhnologiya, razvitiye lichnosti, mezhdisziplinarnaya svyaz.

Abstract. This article highlights the importance of the integrative-axiological approach in developing positive qualities in primary school students. It explores effective methods of spiritual and moral education through interdisciplinary connections and examines the pedagogical opportunities for instilling values within the educational process.

Keywords: integrative approach, axiology, spiritual and moral education, primary school student, positive qualities, values, pedagogical technology, personality development, interdisciplinary connections.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni ma‘naviy boy, axloqan pok va intellektual salohiyatli qilib tarbiyalash ta‘lim tizimining ustuvor vazifasidir. Ayniqsa, shaxsning ijtimoiy qiyofasi shakllana boshlaydigan boshlang‘ich sinf davri bu jarayonda hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Ma‘naviy-axloqiy rivojlanish shunchaki nasihatlardan iborat emas, balki tizimli va integratsiyalashgan pedagogik jarayondir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ma‘naviy-axloqiy rivojlanishida integratsion-aksiologik texnologiyalar bugungi ta‘limning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu yondashuv bolaning nafaqat bilim olishini, balki uning shaxs sifatida shakllanishini ham ta‘minlaydi.

Ushbu texnologiya ikki asosiy ustunga tayanadi:

Integratsiya turli fanlar masalan, ona tili, tarbiya, tasviriy san‘at va tabiiy fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta‘minlash. Bu orqali dunyo haqida yaxlit tasavvur uyg‘otiladi.

Aksiologiya qadriyatlar haqidagi fan. Ta'limda aksiologik yondashuv – o'quvchiga nima yaxshi va nima yomon ekanini, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rgatishdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi dunyoni his-tuyg'ular orqali anglaydi. Texnologiyaning asosiy vazifalari o'quvchida Vatanni sevish, kattalarga hurmat va mehnat-sevarlik kabi hislarni uyg'otish, dars jarayonida axloqiy tushunchalarni hayotiy zaruriyat sifatida yetkazish, bolaning hissiy intellektini rivojlantirish.

Ushbu texnologiyalar darslarda quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

Fanlararo axloqiy bog'liqlik. Bunda masalan, tabiiy fanlar darsida tabiatni asrash mavzusi o'tilayotganda, "Ona tili" darsidagi matnlar orqali tabiatga nisbatan mehr uyg'otiladi. Bu – mazmunli integratsiya deyiladi.

Keys-stadi

O'quvchilarga biror axloqiy muammo beriladi, masalan, do'stingiz xato qildi, nima qilasiz? Bolalar vaziyatni muhokama qilib, eng to'g'ri qadriyatni kechirimlilik yoki rostgo'ylikni tanlashadi.

Media-texnologiyalar

Multfilmlar, audio-hikoyalar va interaktiv taqdimotlar orqali ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi farq ko'rsatiladi. Bu yoshdagi bolalarda vizual xotira kuchli bo'lgani uchun axloqiy obrazlar tezroq shakllanadi.

Integratsion-aksiologik yondashuv natijasida o'quvchida quyidagi kompetensiyalar shakllanadi:

Qobiliyat	Tavsifi
Ijtimoiy moslashuv	Tengdoshlari va kattalar bilan to'g'ri muloqot qilish.
Madaniy ong	O'z xalqi an'analari va jahon madaniyatini hurmat qilish.
Mas'uliyat	O'z harakatlarining oqibatini tushunish.
Empatiya	O'zgalarning dardi va quvonchini his qila olish.

Umumiy o'rta ta'lim tizimida, xususan, boshlang'ich sinf bosqichidan boshlab o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish ustuvor pedagogik vazifa hisoblanadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya – yaxlit ijtimoiy tarbiya tizimining tarkibiy qismi bo'lib, shaxsning jamiyatdagi xulq-atvorini tartibga solishga xizmat qiladi.

Jamiyat tomonidan inson xulq-atvorini boshqarish zaruriyati o'zaro dialektik bog'liq bo'lgan ikki muhim funksiyani belgilaydi:

Aksiologik-normativ funksiya – jamiyat ongida axloqiy me'yorlar, tamoyillar, ideallar hamda adolat, ezgulik va yovuzlik kabi fundamental tushunchalarga asoslangan axloqiy talablar tizimini ishlab chiqish.

Psixologik-pedagogik funksiya – ijtimoiy talablar va qadriyatlarni har bir individning ongiga singdirish. Bu jarayon shaxsning o'z xatti-harakatlarini mustaqil boshqarishi, ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etishi va o'zgalar xulqini obyektiv baholay olish kompetensiyasini shakllantirishni nazarda tutadi.

Aynan ushbu ikkinchi vazifa doirasida shaxsda barqaror e'tiqod, ma'naviy moyilliklar, affektiv munosabatlar va ijobiy xulq-atvor ko'nikmalari tizimlashtiriladi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning mazmuni ijtimoiy munosabatlar xarakteri bilan belgilanadigan strategik maqsadlarga tayanadi. O'quvchilarda ushbu sifatlarni shakllantirish tizimli o'zgarishlarni taqozo etadi: kognitiv darajada axloqiy ong va dunyoqarashning kengayishi, emotsional darajada axloqiy his-tuyg'ular va ichki kechinmalarning rivojlanishi, praktik darajada ijtimoiy maqbul xulq-atvor va shaxsiy sifatlarning namoyon bo'lishi.

Pedagogik jarayonning asosiy vazifalari o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini ta'minlashda quyidagi vazifalarni amalga oshirish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega:

Affektiv-motivatsion rivojlantirish o'quvchilarda barqaror axloqiy his-tuyg'ularni va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xatti-harakatlarga intilish motivatsiyasini shakllantirish.

Etik madaniyatni shakllantirish xulq-atvor madaniyatini yuksaltirish va emotsional intellektni tarbiyalash.

Praksilogik ko'nikmalarni tarkib toptirish nazariy axloqiy bilimlarni kundalik amaliyotga, ya'ni barqaror axloqiy ko'nikma va odatlarga aylantirish.

Integratsiya – bu ta'lim mazmunining tarkibiy qismlarini yaxlit bir tizimga birlashtirish bo'lsa, aksiologiya – inson uchun qadrli bo'lgan ne'matlar, ya'ni qadriyatlar haqidagi ta'limotdir. Boshlang'ich ta'limda ushbu ikki yondashuvning birlashishi o'quvchiga quyidagi imkoniyatlarni beradi: bilimlarni parchalangan holda emas, balki dunyoning yaxlit manzarasi sifatida qabul qilish, har bir o'rganilayotgan tushunchani insoniy qadriyatlar prizmasi orqali baholash, nazariy bilimlarni hayotiy ko'nikmalarga odox-axloq me'yorlariga aylantirish.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya faqatgina tarbiya darslari bilan cheklanib qolmasligi kerak. Integratsion texnologiyalar barcha fanlar kesimida ezgu fazilatlarni singdirishni ko'zda tutadi:

Ona tili va o'qish savodxonligi matnlar ustida ishlashda qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali adolat, halollik va sadoqat tushunchalari o'rganiladi.

Matematika masalalar mazmuniga iqtisodiy tejamkorlik, mehnatsevarlik va hamkorlik unsurlarini kiritish, masalan, jamoaviy mehnat natijasini hisoblash.

Tabiatshunoslik tabiatga bo'lgan munosabat orqali mas'uliyat va g'amxo'rlik fazilatlari shakllantiriladi. Ekologik tarbiya – ma'naviyatning ajralmas qismidir.

Integratsion texnologiyalarni amaliyotga tadbiq etishda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

Qadriyatlar iyerarxiyasi metodi o'quvchilarga turli tushunchalar boylik, bilim, do'stlik, salomatlik beriladi va ular bu tushunchalarni o'zlari uchun muhimlik darajasiga ko'ra tartiblaydilar. Bu ularning ichki dunyosini tahlil qilishga yordam beradi.

Senariy-rolli o'yinlar hayotiy vaziyatlar masalan, avtobusda kattalarga joy berish, do'stiga yordam berish sahnalashtiriladi. Bu orqali nazariy axloqiy me'yorlar amaliy ko'nikmaga aylanadi.

Kreativ kollaj turli fanlardan olingan bilimlarni birlashtirib, mening axloqiy dunyom yoki ezgulikka intilamiz mavzularida ijodiy ishlar tayyorlash.

Integratsion-aksiologik yondashuv muvaffaqiyatli bo'lishi uchun pedagogdan quyidagilar talab etiladi:

Shaxsiy namuna o'qituvchining o'zi ijobiy fazilatlar sohibi bo'lishi;

Psixologik muhit sinfda o'zaro ishonch va hurmat muhitini yaratish;

Uzluksizlik ma'naviy tarbiyaning darsdan tashqari faoliyat va oila bilan bog'liqligini ta'minlash.

Xulosa

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy rivojlanishida integratsion texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi. Bilim va tarbiya yaxlit holda berilganda, o'quvchi nafaqat aqlli, balki vijdoni uyg'oq, komil inson bo'lib yetishadi. Integratsion-aksiologik yondashuv o'quvchilarning ijobiy fazilatlarini shunchaki ma'lumot sifatida emas, balki hayotiy ehtiyoj sifatida qabul qilishlariga xizmat qiladi. Integratsion-aksiologik texnologiyalar – bu shunchaki o'qitish usuli emas, balki bolaning qalbini va ongini bir vaqtda shakllantiruvchi pedagogik mahoratdir. Bu yondashuvda o'qituvchi shunchaki ma'lumot beruvchi emas, balki ma'naviy yo'lboshchi vazifasini bajaradi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya shunchaki bilim berish emas, balki jamiyatning axloqiy talablarini shaxsning ichki ehtiyojiga aylantirish jarayonidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1]. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.

[2]. Abu Nasr Farobiy. "Fozil odamlar shahri". – Toshkent: "Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi" nashriyoti.

[3]. Hoshimov K., Safo Ochil. "O'zbek pedagogikasi antologiyasi". – Toshkent: "O'qituvchi", 2010.

[4]. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish". – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2008.

[5]. Xasanboyeva O. "Boshlang'ich ta'limda tarbiyaviy ishlarning metodik asoslari". – Toshkent, 2020.

[6]. Slastenin V.A., Chijakova G.I. "Vvedenie v pedagogicheskuyu aksiologiyu" – Moskva: "Akademiya", 2003.

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINI KREATIV YONDASHUV ASOSIDA KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

*G'aybulloyeva Yulduz Mexriddinovna,
Buxoro davlat universiteti
Pedagogika kafedrası
tayanch doktoranti (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini kreativ yondashuv asosida rivojlantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Zamonaviy ta'lim tizimi talablaridan kelib chiqib, o'qituvchi shaxsining kasbiy o'sishi, kreativlik va innovatsion pedagogik faoliyat o'rtasidagi bog'liqlik tahlil etilgan. Tadqiqotda kasbiy kompetentlikning asosiy komponentlari, kreativ yondashuvning mohiyati va uni amaliyotda qo'llash usullari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, kreativlik, boshlang'ich ta'lim, innovatsion yondashuv, pedagogik mahorat, professional rivojlanish.

Kirish. Bugungi kunda jahon ta'lim maydoni keskin o'zgarishlar jarayonini boshdan kechirayotgan bir davrda o'qituvchi kasbiy kompetentligiga qo'yiladigan talablar ham sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Boshlang'ich ta'lim – bu shaxsning intellektual, axloqiy va ijtimoiy asoslarining shakllanishi ro'y beradigan eng muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli bu bosqich o'qituvchisi nafaqat bilim beruvchi sifatida, balki bolaning potentsialini kashf etuvchi, unga ilhom beruvi va kreativ muhit yaratuvchi pedagog sifatida maydonga chiqishi lozim.

Kasbiy kompetentlik tushunchasi ko'p qirrali va murakkab tuzilishga ega bo'lib, u faqat bilim va ko'nikmalar yig'indisi bilan cheklanmaydi. Bu – o'qituvchining pedagogik faoliyatini samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar, qadriyatlar va shaxsiy fazilatlarining organik uyg'unlashuvidir. Kreativ yondashuv esa kompetentlikni oshirishning eng istiqbolli yo'li sifatida pedagogika fanida tobora keng tan olinmoqda.

Kompetentlik tushunchasining tahlili. Pedagogika fanida “kompetentlik” tushunchasiga turli ta'riflar berilgan. Aksariyat olimlar uni shaxsning muayyan faoliyat sohasida o'z bilim va ko'nikmalarini samarali qo'llay olish qobiliyati sifatida tushuntirishadi. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi uchun kasbiy kompetentlik quyidagi asosiy komponentlardan tashkil topadi:

- **Kognitiv komponent** – fanlar bo'yicha chuqur bilim va bu bilimlarni yoshga mos ravishda yetkazish qobiliyati;
- **Didaktik komponent** – ta'limni tashkil etish, metod va usullarni maqsadga muvofiq tanlash mahorati;
- **Kommunikativ komponent** – o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot o'rnatish ko'nikmalari;
- **Reflektiv komponent** – o'z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyati;
- **Innovatsion komponent** – yangi pedagogik g'oyalar, texnologiyalar va yondashuvlarni o'z ishiga tatbiq etish tayyor.

Zamonaviy ta'lim standartlari o'qituvchidan nafaqat o'z fanini mukammal bilishni, balki raqamli texnologiyalar, inkluziv ta'lim, individual yondashuv va

tanqidiy tafakkurni rivojlantirish sohasida ham kompetentlikka ega bo'lishni talab etadi. O'zbekistonda ta'limni isloh qilish jarayonida ham ushbu yo'nalishlar ustuvor belgilanmoqda.

Pedagogik kreativlikning mazmuni. Kreativlik – bu yangi g'oyalar yaratish, an'anaviy yechimlardan chetga chiqish va doimiy izlanish holatidir. Pedagog kreativligi quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

1. **Originallik** – o'qituvchilik faoliyatida noodatiy yechimlar topish;
 2. **Moslashuvchanlik** – turli pedagogik vaziyatlarda tezda yo'nalish o'zgartira olish;
 3. **Sezgirlik** – o'quvchilarning ehtiyojlari va muammolarini tezda anglash;
 4. **Motivatsiya** – doimiy kasbiy o'sish va izlanishga ichki intilish.
- Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kreativ yondashuv bilan ishlovchi o'qituvchilar:

- ✓ Darslarni samarali va qiziqarli tashkil etadi;
- ✓ O'quvchilarning tanqidiy va ijodiy tafakkurini rivojlantiradi;
- ✓ Kasbiy qoniqish darajasi yuqori bo'ladi va kasbiy tushkunlik holatlari kamayadi;
- ✓ Hamkasblari uchun ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi namuna bo'ladi.

Faol ta'lim metodlari va kreativ pedagogika. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi o'z kasbiy kompetentligini oshirish uchun quyidagi kreativ metodlardan foydalanishi tavsiya etiladi:

“Design Thinking” (Dizayn-fikrlash) yondashuvi. Ushbu yondashuv o'quvchi markazidagi muammolarni hal etishga yo'naltirilgan bo'lib, besh bosqichdan iborat: empatsiya, muammo aniqlash, g'oyalar generatsiyasi, prototiplash va sinash. O'qituvchi ushbu tsiklni o'z darslarini loyihalashda ham qo'llashi mumkin.

“Flipped Classroom” (Teskari sinf) modeli. O'qituvchi nazariy materialni video yoki interaktiv kontent shaklida o'quvchilarga uyda ko'rish uchun beradi, dars vaqtini esa amaliy topshiriqlar, muloqot va ijodiy ishlarga ajratadi. Bu yondashuv o'qituvchidan kreativ kontent yaratishni talab etadi.

Loyiha asosidagi ta'lim (PBL – Project-Based Learning). O'quvchilar real hayotiy muammolarni hal etuvchi loyihalar ustida ishlaydi. Bu metod o'qituvchidan keng qamrovli rejalashtirish, fanlararo aloqalar o'rnatish va kreativ baholash yondashuvlarini talab qiladi.

O'qituvchining kasbiy kompetentligi faqat individual izlanish bilan emas, balki hamkorlikda ham rivojlanadi:

- ✓ **Professional o'quv jamoalari (PLCs)** – o'qituvchilar guruhida darslarni tahlil qilish, tajriba almashish va birgalikda kreativ yechimlar izlash;
- ✓ **Mentorlik va koy'ing** – tajribali pedagog nazoratida yangi yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish;
- ✓ **Ochiq darslar va pedagogik ko'rik-tanlovlar** – kreativ g'oyalarni namoyish etish va hamkasblardan o'rganish.

Zamonaviy raqamli muhit o'qituvchiga kreativlikni rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlar taqdim etadi:

- ✓ Interaktiv dars tayyorlash platformalari (Canva for Education, Google Slides, Genially)
- ✓ Gamifikatsiya elementlari (Kahoot!, Quizizz, ClassDojo)
- ✓ Raqamli hikoya yaratish (digital storytelling) vositalari
- ✓ Kodlash va algoritmik tafakkur o'yinlari

Kasbiy kompetentlikni kreativ asosda rivojlantirishda refleksiya markaziy o'rin tutadi. O'qituvchining kundalik kasbiy kundalilik yuritishi, video orqali o'z darsini kuzatish va tahlil qilishi hamda konstruktiv tanqidni qabul qilish ko'nikmalari kreativ o'sishga zamin yaratadi.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari kreativ kompetentligini rivojlantirishning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun bir qator tashkiliy-pedagogik shartlar zarur:

1. **Psixologik xavfsiz muhit** – o'qituvchi yangi g'oyalarni sinab ko'rish va xato qilish huquqiga ega ekanligini his etishi lozim.

2. **Ma'muriy qo'llab-quvvatlash** – maktab rahbariyatining innovatsiyaga ochiqlik va kreativ fikrlarni rag'batlantirishga tayyorligi.

3. **Vaqt resursi** – o'qituvchiga o'z-o'zini takomillashtirish, tajriba almashish va ijodiy izlanish uchun imkon beruvchi ish jadvali.

4. **Moddiy-texnik ta'minot** – kreativ faoliyat uchun zarur vositalar, resurslar va texnologiyalarga ega bo'lish.

5. **Doimiy motivatsiya tizimi** – kreativ yutuqlarni tan olish va rag'batlantirishning aniq mexanizmlari.

Tavsiyalar. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kreativ kompetentligini rivojlantirish bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

O'qituvchilar uchun: - Kasbiy o'qish odatini shakllantirish – pedagogika, psixologiya va ijodkorlik sohasidagi yangi adabiyotlarni muntazam o'qib boring - "Kreativ kundalik" yuritish – har kuni o'z darsidagi yangi g'oya yoki yondashuvni qayd eting - Hamkasblaring bilan ochiq tajriba almashishdan qo'rqmang.

Maktab rahbariyati uchun: - Innovatsion pedagogik faoliyatni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish tizimini yo'lga qo'ying - Kreativ pedagogik laboratoriyalar va ustaxonalar tashkil eting - O'qituvchilarga xalqaro tajribalar bilan tanishish imkoniyatini yarating.

Ta'lim muassasalari uchun: - Kasbiy rivojlanish dasturlariga kreativlikni rivojlantirish modulini majburiy komponent sifatida kiriting - O'qituvchilar kreativligini o'lchash va monitoring qilishning ilmiy asoslangan tizimini yarating.

Xulosa. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini kreativ yondashuv asosida rivojlantirish – bu tasodifiy jarayon emas, balki maqsadli, tizimli va uzluksiz faoliyat natijasidir. Kreativlik pedagogda tug'ma bo'lishi shart emas – uni maqsadli mashqlar, qulay muhit va to'g'ri qo'llab-quvvatlash orqali rivojlantirish mumkin va zarur. Tadqiqotimiz natijalari shuni isbotladiki, kreativ yondashuv bilan boyitilgan kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarning ish sifatini, o'quvchilar faolligini va umumiy ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Kelajak ta'limimizdagi muvaffaqiyat ko'p jihatdan bugungi kunda o'z kasbiy kreativligini rivojlantirayotgan o'qituvchilarga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fullan, M. (2016). *The NEW Meaning of Educational Change* (5th ed.). Teachers College Press.
2. Darling-Hammond, L., Hyler, M.E., & Gardner, M. (2017). *Effective Teacher Professional Development*. Learning Policy Institute.
3. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020). O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi.
4. Borg, S. (2018). *Evaluating the Impact of Professional Development*. RELC Journal, 49(2), 195–216.
5. Karimov, B.A., & Toshmatova, D.N. (2022). O'zbekiston pedagogika oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining raqamli savodxonlik darajasi: holat va muammolar. *O'zbekiston pedagogika fanlari*, 8(2), 45–58.

© G'aybulloyeva Yulduz Mexriddinovna, 2026

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATNNI TUSHUNISH DARAJASINI OSHIRISHDA PIRLS TOPSHIRIQLARINING AHAMIYATI

Asqarova Irodaxon Abdulaziz qizi,
Namangan Davlat pedagogika
instituti 1-kurs magistranti
asqarovairoda2552@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni tushunish darajasini oshirishda xalqaro PIRLS baholash dasturi topshiriqlarining o'rni haqida yoritilgan. Maqolada PIRLS topshiriqlari asosida badiiy matnlar bilan ishlash usullari, o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish hamda ularning mantiqiy, tanqidiy va kreativ fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish yo'llari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: PIRLS, o'qish savodxonligi, matnni anglash kompetensiyasi, badiiy matn tahlili, tanqidiy fikrlash, mantiqiy tafakkur.

Abstract. This article highlights the role of international PIRLS assessment program tasks in improving primary school students' text comprehension levels. The article analyzes methods of working with literary texts based on PIRLS tasks, developing students' reading literacy, and forming their logical, critical, and creative thinking skills.

Keywords: PIRLS, reading literacy, text comprehension competence, literary text analysis, critical thinking, logical thinking.

Barchamizga ma'lumki o'qish savodxonligi faninin o'rgatishdan ko'zlangan har qanday maqsad ma'lum bir turdagi matnlar bilan chambarchas bog'liqlikka ega. Masalan, badiiy savodxonlikni yuksaltirish uchun odatda fantastik matnlarni o'qish bilan bog'langan, vaholanki, axborot olish va ulardan foydalanish esa ma'lumotga boy bo'lgan turli ilmiy maqolalar va ko'rsatmaga doir matnlarni o'qish orqali amalga oshiriladi. Shunga qaramasdan, o'qishdan ko'zlangan maqsadlar alohida matn turi bilan cheklanib qolmaydi. Masalan, tarjimai hollar odatda axborot beruvchi yoki badiiy matn turkumiga mansub material hisoblanadi, ammo ular o'qishdan ko'zlangan har ikkala maqsad xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

Matnlar odatda, ulardan anglashilgan mazmunni turli usulda shakllantirish yordamida, ularda aks etgan fikr-mulohazalarni qay tartibda tashkillashtirilgani va

taqdim etilganiga qarab farqlanadi. Matnlar tuzilishi va shakliga ko'ra, yozma materiallari tartib bilan joylashtirilgan matnlardan to tasvirli va jadvalli ma'lumotlar bilan to'ldirilgan qisqa so'zlar va iborali matnlargacha bo'lib, bir-biridan keskin farq qiladi. Ma'lum matn janriga xos bo'lgan mazmun, tarkib va uslub o'quvchiga matnni o'qib tushunishiga yaqindan yordam beradi.

PIRLS xalqaro dasturi o'quvchilarning matnni o'qib tushunishlari, yangidan-yangi g'oyalar, boshqa madaniyatlar va turli mamlakatlar haqida tasavvurga ega bo'lishlariga imkon beradigan qobiliyat haqida kengroq tushunchaga ega bo'lishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. O'quvchilarning erishgan yutuqlarini baholash barcha o'quvchilardan emas, balki ushbu qatlam vakillari sifatida tanlab olingan o'quvchilardan obyektiv testlarni o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar, hattoki ota-onalar o'rtasida so'rov-nomalar o'tkazilib, ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarga doir qimmatli ma'lumotlar to'planadi. [2]

PIRLS xalqaro baholash dasturi boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalari qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilashda ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan tahlillarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturi hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish va matnni anglash malakalarini rivojlantirishda mantiqiy tafakkurni shakllantirish, mustaqil mushohada yuritish, nutqni rivojlantirish, qahramonlarning ichki kechinmalari, maqsadlar va yakunlar kabi unsurlarni izchil tizimgajoylashtirish uchun o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish, o'quvchilarni o'qilayotgan matn yuzasidan ma'lumotlarni umumlashtirish va xulosa chiqarishga aniq yo'naltirish zarur. Bu qoida boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish hamda matnni anglash malakalarini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan metodik qo'llanma tavsiyalarni qo'llash samaradorligini ta'minlaydigan muhim omil sanaladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish va matnni tushunish malakalarini rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi. O'quvchilarning matn mazmunini to'liq idrok etish, undagi asosiy fikrni aniqlash hamda o'z qarashlarini mustaqil tarzda bayon qila olish ko'nikmalarini shakllantirishda PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida tuzilgan topshiriqlar katta ahamiyatga ega. [1]

PIRLS topshiriqlari o'quvchilarning matnni o'qish va anglash darajasini belgilash, ularning mantiqiy tafakkur qilish, tahlil etish va umumiy xulosa chiqarish malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur topshiriqlar turli janrdagi matnlar asosida ishlab chiqilib, o'quvchilardan matn mazmunini tushunish, undagi muhim ma'lumotlarni ajratib olish, sabab va oqibat bog'lanishlarini aniqlash hamda o'z munosabatini ifoda etishni talab qiladi. Ushbu jarayon o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodkorona yondashuvni shakllantirishga ko'maklashadi.

Boshlang'ich sinflarda PIRLS xalqaro baholash dasturlari doirasidagi topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Chunki bunday topshiriqlar oddiy savollardan murakkab tahliliy savollargacha bo'lgan bosqichlarni qamrab oladi. Masalan, matndan aniq ma'lumotni aniqlash, matn mazmunini izohlash, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berish yoki voqea-

larning keyingi rivojini taxmin qilish kabi vazifalar o'quvchilarning tafakkur faoliyatini jadallashtiradi. [3]

Bundan tashqari, PIRLS topshiriqlari o'quvchilarning so'z boyligini kengaytirish va nutq madaniyatini rivojlantirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Matn ustida ishlash jarayonida yangi so'z va iboralarni o'zlashtirish, ularning ma'nosini tushunish hamda nutqda qo'llash o'quvchilarning lug'at zaxirasini boyitadi. Bu esa o'qilgan matnni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda matnni tushunish darajasini oshirishda PIRLS topshiriqlaridan unumli foydalanish o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish, mantiqiy va tanqidiy fikrlash malakalarini shakllantirish hamda mustaqil bilim olishga tayyorlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bois o'qituvchilar dars jarayonida PIRLS turidagi topshiriqlardan muntazam foydalanish orqali o'quvchilarning matn bilan ishlash ko'nikmalarini yanada takomillashtirishlari maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ozbekiston Respublikasi Xalq talimi vazirligi. Xalqaro tadqiqotlarda boshlangich sinf oquvchilarining oqish va matnni tushunish savodxonligini baholash. – Toshkent: Sharq, 2019. – B. 4 – 5.
2. A.Ismoilov va boshqalar. Xalqaro tadqiqotlarda boshlangich sinf oquvchilarining savodxonligini baholash. – Toshkent: "Sharq", 2019. – B. 94.
3. M.Asqarova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish va matnni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish. Namangan 2020. B. 23.
4. M.Sobirova. Oilada bolalarni tarbiyalashning oziga xos xususiyatlari. – Toshkent, 1999. – B. 165.
5. B.Toxliyev. Adabiyot oqitish metodikasi. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2006. – B. 155.
6. F.Nematova. Boshlangich sinflarda PIRLS xalqaro baholash dasturlaridan foydalanishning ahamiyati va zarurati. – "Science and Education".

© Asqarova Irodaxon Abdulaziz qizi, 2026

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA IJTIMOIIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

*Xamroqulova Xilola Qosimjon qizi,
KIUT Namangan filiali magistranti*

Annotatsiya. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish ularning shaxs sifatida kamol topishi va jamiyatga moslashishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda ijtimoiy ko'nikmalarni samarali rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy metodika tahlil qilinadi. Unda interfaol o'yinlar, hamkorlikka asoslangan mashg'ulotlar va loyiha usuli kabi pedagogik yondashuvlarning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari o'quvchilarda muloqot, empatiya, jamoada ishlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda ushbu metodikaning samaradorligini ko'rsatadi. Maqola pedagoglar va ta'lim sohasi mutaxassislari uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ko'nikmalar, boshlang'ich sinf, pedagogik yondashuvlar, hamkorlik, interfaol mashg'ulotlar.

Аннотация. Формирование социальных навыков у учащихся начальной школы имеет большое значение для их личностного развития и адаптации к обществу. В данной статье анализируются современные методы, направленные на эффективное развитие социальных навыков у учащихся в процессе начального образования. Подчеркивается важность таких педагогических подходов, как интерактивные игры, кооперативное обучение и проектный метод. Результаты исследования показывают эффективность данного метода в развитии у учащихся коммуникативных навыков, эмпатии, командной работы и навыков решения проблем. В статье приводятся практические рекомендации для педагогов и специалистов в области образования.

Ключевые слова: социальные навыки, начальная школа, педагогические подходы, кооперативное обучение, интерактивное обучение.

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning har tomonlama rivojlanishi, uning jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi ijtimoiy ko'nikmalarning shakllanishi bilan chambarchas bog'liq. Boshlang'ich sinf davri bolaning shaxsiyat shakllanishida muhim bosqich bo'lib, bu davrda ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarning rivojlanishi uning kelajakdagi o'quv faoliyati, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlari hamda umumiy hayotiy muvaffaqiyatlari uchun poydevor hisoblanadi. Ushbu ko'nikmalar bolalarda hamkorlik, empatiya, nizolarni konstruktiv hal etish, o'z his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish kabi muhim sifatlarni rivojlantiradi.

So'nggi yillardagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maqsadli pedagogik ta'sirlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni sezilarli darajada oshirish mumkin. Xususan, interfaol va ijtimoiy-psixologik o'yinlarni tizimli qo'llash orqali hamkorlik, empatiya va nizolarni hal etish qobiliyatlarida o'rtacha 34% ga o'sish kuzatilgan [1]. Bu esa o'qituvchilar va amaliy psixologlar uchun ilmiy asoslangan metodik tavsiyalarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi [1]. Shuningdek, hissiy intellektning shakllanishida, ayniqsa maktabgacha yoshda, ota-onalarning roli ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, birgalikdagi o'yin faoliyatlari orqali bolaning hissiy va ijtimoiy kompetensiyalari uchun mustahkam zamin yaratiladi [2]. Garchi bu maktabgacha yoshga tegishli bo'lsa-da, hissiy intellekt ijtimoiy ko'nikmalarning ajralmas qismi bo'lib, uning ilk yoshdan shakllanishi boshlang'ich sinfda rivojlanish uchun mustahkam asos yaratadi.

Biroq, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning samarali metodikasi va uni amaliyotga joriy etish mexanizmlari bo'yicha tizimli yondashuvlar, O'zbekiston ta'lim tizimi kontekstida, hali ham chuqur tadqiqotlarni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning psixopedagogik asoslarini tahlil qilish, samarali metodika va interfaol shakllarni ishlab chiqish hamda ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berishdan iborat.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning ahamiyati ularning kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida rivojlantirilishi lozim bo'lgan asosiy ijtimoiy ko'nikmalar qatoriga hamkorlik, empatiya, nizolarni konstruktiv hal etish, o'z his-tuyg'ularini boshqarish, samarali muloqot hamda o'ziga ishonch kiradi. Ushbu ko'nikmalar nafaqat akademik muvaffaqiyatga, balki

bolaning maktabdan tashqari hayotida muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy ko'nikmalari rivojlangan bolalar maktabda yaxshiroq o'zlashtiradi, tengdoshlari orasida ko'proq qabul qilinadi va kelajakda psixologik muammolarga kamroq duch keladi.

Kooperativ o'qitish strategiyalari ham ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida qayd etiladi. Unda o'quvchilar kichik guruhlarda birgalikda ishlaydi, umumiy maqsadga erishishda yordam beradi. Loyihaviy ta'lim ham bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali yondashuv hisoblanadi, chunki u o'quvchilardan birgalikda rejalashtirish, vazifalarni taqsimlash va muammolarni hal etishni talab qiladi. Hissiy savodxonlik dasturlari ham bolalarga o'zlashtirish va boshqalarning his-tuyg'ularini aniqlash, tushunish va boshqarishni o'rgatadi, bu esa empatiya va ijtimoiy munosabatlarni yaxshilash uchun asos bo'ladi.

O'qituvchining roli ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishda markaziy ahamiyatga ega. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy ko'nikmalarni model-lashtiruvchi, qo'llab-quvvatlovchi va yo'naltiruvchi shaxs bo'lishi kerak. O'qituvchining o'quvchilar bilan munosabatlari, sinfda yaratilgan ijtimoiy-hissiy muhit va o'qituvchining o'zi namuna bo'lishi bolalarning ijtimoiy xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Empatiya, hurmat va adolatga asoslangan sinf muhiti ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Maktab muhiti bilan bir qatorda, oila va ota-onalarning roli ham bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi sifatli o'zaro munosabatlar, ayniqsa, birgalikdagi o'yin faoliyatlari bolaning hissiy va ijtimoiy kompetensiyalarining mustahkam poydevorini yaratishini ko'rsatadi. Xususan, 2020-yildan keyin chop etilgan "Bolalarda hissiy intellektni shakllantirishda ota-onalarning roli" nomli maqolada, maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy intellektni rivojlantirishda ota-onalarning roli chuqur o'rganilgan [2]. Ushbu tadqiqot ota-onalar va maktabgacha yoshdagi bolalar o'rtasidagi birgalikdagi o'yin faoliyatlarining hissiy intellektni rivojlantirishdagi samaradorligini ta'kidlaydi. Garchi bu tadqiqot maktabgacha yoshga tegishli bo'lsa-da, hissiy intellekt ijtimoiy ko'nikmalarning ajralmas qismi bo'lib, uning ilk yoshdan shakllanishi boshlang'ich sinfda ijtimoiy ko'nikmalarning yanada muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratadi. Ota-onalar bolalarga o'z his-tuyg'ularini tushunish, ifodalash va boshqarishni o'rgatish orqali ularning empatiya, o'zaro munosabat va nizolarni hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Maktab va oila o'rtasidagi hamkorlik ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish jarayonining uzluksizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish metodikasini ishlab chiqishda ularni baholash va rivojlanish dinamikasini monitoring qilish muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy ko'nikmalarni baholash murakkab jarayon bo'lib, kuzatish, so'rovnomalar, sotsiometrik testlar, rolli o'yinlar va o'qituvchi, ota-ona, tengdosh baholari kabi turli usullarni o'z ichiga oladi. Baholashning asosiy maqsadi bolaning ijtimoiy ko'nikmalaridagi kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, rivojlanish traektoriyasini kuzatish va pedagogik ta'sirlar samaradorligini baholashdan iborat. Biroq, ijtimoiy ko'nikmalarning subyektiv tabiati va kontekstga bog'liqligi baholashda qiyinchiliklar kel-

tirib chiqaradi. Shuning uchun, kompleks va ko‘p komponentli baholash yondashuvlari tavsiya etiladi. Monitoring tizimlari esa ijtimoiy ko‘nikmalarning vaqt o‘tishi bilan qanday rivojlanayotganini kuzatishga, shuningdek, zarur hollarda pedagogik strategiyalarni o‘zgartirishga imkon beradi.

Ta’lim tizimining o‘ziga xos madaniy, ijtimoiy va pedagogik sharoitlariga to‘liq tatbiq etish har doim ham mumkin emas. Ta’lim dasturlari va amaliyotlari doirasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishning samarali metodikasi va uni amaliyotga joriy etish mexanizmlari bo‘yicha tizimli yondashuvlar yetarli darajada chuqur tadqiq etilmagan. Mavjud adabiyotlarda interfaol va ijtimoiy-psixologik o‘yinlarning samaradorligi qayd etilgan bo‘lsa-da [4], ularni maktablarining o‘quv dasturlariga integratsiya qilish, o‘qituvchilarni tayyorlash va ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha aniq va tizimli tavsiyalar cheklangan. Shuningdek, hissiy intellektning ilk yoshdan shakllanishi muhimligi ta’kidlangan bo‘lsa-da, boshlang‘ich sinf davrida bu asosni qanday mustahkamlash va ijtimoiy ko‘nikmalarga aylantirish bo‘yicha amaliy mexanizmlar yetarli darajada yoritilmagan. O‘quvchilarning ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodik yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi. Bu esa milliy qadriyatlar va ta’lim tizimining o‘ziga xosliklarini inobatga olgan holda, ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishning psixopedagogik asoslarini chuqur tahlil qilishni talab etadi. Shu o‘rinda boshlang‘ich sinflar uchun turli xil ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish usullarni tavsiya qilish mumkin.

“SIFATLAR DO‘KONI” O‘YINI

O‘yinning maqsadi: Bolalar tomonidan ma’lum bir harakatni baholash, shuningdek, o‘ziga xos ijtimoiy roldagi xarakter xususiyatlari va o‘z-o‘ziga baho berish, empatiya.

O‘yinning borishi: Bolalar o‘zlarida mavjud bo‘lgan fazilatlarni belgilashlari va ular ega bo‘lishni istagan fazilatlarni tanlashlari tavsiya etiladi. Jadvalning birinchi ustunda mehribonlik, adolatparvarlik, qiziquvchanlik, do‘stlik, sadoqat, muhabbat, jasorat, halollik, kamtarlik, mehnatsevarlik, vijdonlilik, rostgo‘ylik, rahmdillik, mas’uliyatlik, hozirjavoblik, maqsadga intiluvchanlik, saxiylik, tarbiyalilik, xushmuomalalik, jonkuyarlik, optimizm, tashabbuskorlik kabi sifatlar sanab o‘tiladi. Ikkinchi ustunda o‘quvchi qaysi fazilatlarga ega ekanligini va ularni baham ko‘rishni mumkinligini, uchinchisida esa qanday fazilatlarga ega emasligini, ammo ega bo‘lishni xohlashini belgilab o‘tadi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy ko‘nikmalarning shaxs rivojlanishidagi fundamental ahamiyatini, nazariy asoslarini va shakllantirishning umumiy metodologiyalarini keng yoritadi. Interfaol o‘yinlar, kooperativ ta’lim va hissiy savodxonlik dasturlari kabi yondashuvlarning samaradorligi ko‘plab tadqiqotlar, jumladan, so‘nggi yillardagi empirik izlanishlar tomonidan tasdiqlangan. Shuningdek, oila va ota-onalarning, ayniqsa, bolaning ilk yoshidan boshlab hissiy intellektni shakllantirishdagi roli ijtimoiy ko‘nikmalarning uzluksiz rivojlanishi uchun mustahkam zamin yaratishini ko‘rsatadi. Biroq, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishning kompleks va tizimli metodikasini ishlab chiqish, uni ama-

liyotga joriy etish mexanizmlarini aniqlash hamda o'qituvchilar va ota-onalar uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar berish bo'yicha chuqur tadqiqotlarga ehtiyoj sezilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – T., 2003. – 59-b.
2. Rokeach M. The role of values in public opinion research // The Public Opinion Quarterly. Vol. 32. No. 4. – P. 547 – 559.
3. Xodjaev B. Pedagogical axiology. – T., "Science and Technology" Publishing House, 2012. – 165 p.
4. Raximova, M. (2021). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ИЖТИМОЙ КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БОСҚИЧЛАРИ ВА МАЗМУНИ. Мир исследований, 2(2).
5. Abduxosilovna, R.M. (2021). Formation of Social Skills in Primary School Students with Diagnostic Tools. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 5282-5290.
6. Raximova, M. A. (2019). SOME PROBLEMS IN FORMING SOCIAL-EMOTIONAL COMPETENCIES ON ELEMENTARY CLASS PUPILS. Theoretical & Applied Science, (11), 277-280.
7. Hoffman, L., & Schick, L. (2022). "Boshlang'ich sinflarda ijtimoiy-emotsional o'rganishni rivojlantirish: O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan strategiyalarning tizimli tahlili." Ta'lim tadqiqotlari sharhi, jild. 92, son. 1, 2022, pp. 101 – 137.
8. Pyle, A., & Danniels, E. (2022). O'yin asosidagi ta'lim boshlang'ich maktabda: Dalillarga asoslangan yondashuv. New York: Routledge.

© Xamroqulova Xilola Qosimjon qizi, 2026

BOLAJAK O'QITUVCHILARDA REFLEKSIV POZISIYANI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Xudoyorova Shalola Ilhomiddin qizi,
Oriental universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik jarayonida refleksiv pozitsiyani rivojlantirish masalasi dolzarb pedagogik muammo sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, oliy ta'lim tizimida refleksiv yondashuvning ahamiyati va uni ta'lim jarayonida tatbiq etish yo'llari tahlil qilinadi.

Maqsad: tadqiqotning asosiy maqsadi – bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik jarayonida refleksiv pozitsiyani rivojlantirishni ta'minlash va interfaol o'qitish texnologiyalari yordamida ularning tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish kabi ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Materiallar va metodlar: tadqiqotda refleksiv pozitsiyani rivojlantirishga doir ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlil qilindi. Shuningdek, modulli dastur texnologiyalari, interfaol o'quv usullari va aksiologik yondashuvlar asosida o'qitish tajribasi o'rganildi.

Muhokama va natijalar: tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, refleksiv pozitsiyani rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshiradi. Ayniqsa, interfaol o'qitish usullari, tanqidiy fikrlash va refleksiya elementlarini o'z ichiga olgan texnologiyalar o'qituvchilarning faoliyat samaradorligini sezilarli darajada oshirgan.

Xulosa: tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida refleksiv pozitsiyani rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo ekanligini tasdiqladi. Refleksiv pozitsiyani

rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar nafaqat talabalarning nazariy bilimlarini, balki ularning amaliy ko'nikmalarini ham mustahkamlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: refleksiv, pozitsiya, model, modellash, yondashuv, loyiha, uyg'unlashtirish, aksiologik, natija, komponent, tamoyil.

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития рефлексивной позиции у будущих педагогов в процессе их профессиональной подготовки как актуальная педагогическая проблема. Особое внимание уделено значению рефлексивного подхода в системе высшего образования и его внедрению в образовательный процесс.

Ключевые слова: рефлексивный, позиция, модель, моделирование, подход, проектирование, гармонизация, аксиологический, результат, компонент, принцип.

Abstract. The article examines the issue of developing a reflexive position in future teachers during their professional training as a relevant pedagogical problem. Particular attention is paid to the significance of the reflexive approach in higher education and its integration into the educational process.

Keywords: reflexive, position, model, modeling, approach, design, harmonization, axiological, result, component, principle.

Oliy ta'lim muassasasi tarbiyaviy jarayoni – bu OTMning auditoriya va auditoriyadan tashqari faoliyatida umummadaniy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun ta'lim tashkilotining maxsus tarbiyaviy imkoniyatini maqsadga yo'naltirilgan holda ro'yobga chiqarilishidir. Mazkur jarayonning subyektlari ta'lim oluvchilar va o'qituvchilar bo'lib, mazmuni esa ularning kasbiy yo'naltirilgan faoliyatning umumiy turlaridagi (o'quv, auditoriyadan tashqari, nazariy, ilmiy-tadqiqot, ijtimoiy va boshqalar) hamkorligidir.

Ta'lim modernizatsiyasi zamonaviy nazariya va amaliyot asosida tarbiyaning yangi modellarini yaratish jarayonidir. Zamonaviy ta'lim qadriyat jihatidan yaxlit voqelik bo'lib, bu inson shaxsiga samarali ta'sir ko'rsatish natijalarida aks etadi. U madaniyatlarning uzatuvchisi bo'libgina qolmay, uni shakllantirish mexanizmiga ham aylana boradi.

So'nggi yillarda ta'lim tizimi, shu jumladan, oliy ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayonlarini tashkil etishning huquqiy asoslarini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari sifatida ta'lim sohasida kamsitishlarga yo'l qo'yilmasligi, ta'lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta'minlanishi, ta'lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi, ta'lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati kabilar belgilab berilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi PQ-3151-son "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida "Talaba-yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, ularda yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash, ularning kasbiy kompetentligi bilan insoniy fazilatlarini uyg'unlashtirish, professor-o'qituvchilarning tarbiyaviy mas'uliyatini oshirish, ta'lim va tarbiya uyg'unligini amalda ta'minlash uchun fanlarning har bir mavzusidagi tarbiyaviy maqsaddan unumli foydalanilishini ta'minlash" kabi muhim vazifalar belgilab berildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarorida mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda oliy ta'lim muassasalarining ishtiroki hamda tashabbuskorligini oshirish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etish; davlat va jamiyat hayotida yuz berayotgan o'zgarishlar hamda amalga oshirilayotgan tub islohotlarning mazmuni va mohiyati oliy ta'lim muassasalari tomonidan televideniye va boshqa ommaviy axborot vositalari orqali keng aholi e'tiboriga yetkazilishini ta'minlash kabi muhim vazifalar belgilab berildi.

Ayniqsa, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish bilan bevosita bog'liq qator muhim yo'nalishlar belgilab berildi:

- davlat va jamiyat oldida turgan muhim vazifalarni hal etishda mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, yurtparvar, tashabbuskor, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirgan, insoniy fazilatlarga ega yoshlarni professional kasb egasi sifatida tayyorlash, bu borada yangicha yondashuvlarni talab etadigan ta'lim-tarbiya usullaridan foydalanish;

- yoshlarning qonun hujjatlari mazmun-mohiyatidan xabardorligi, huquqiy ongi va madaniyatini rivojlantirish, ularda sog'lom turmush tarziga rioya etish, inson huquqlari, gender tengligi, tinchlikparvarlik va millatlararo totuvlik, vijdon erkinligi, barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'alarini hurmat qilish kabi umuminsoniy qadriyatlar bilan birga milliy-axloqiy qadriyatlarni kamol toptirish, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy faollik, mustahkam fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish;

- talaba-yoshlarni turli axborot xurujlari, yot g'oyalar ta'siriga tushib qolishi, ular tomonidan ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etilishi holatlarining oldini olish, Vatanimiz istiqboli yo'lida birlashtirish maqsadida ta'lim-tarbiyaning ta'sirchan usullari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishda ularning qiziqishini e'tiborga olish va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash.

"Maktab – ma'naviyat va ma'rifat o'chog'i" konsepsiyasi doirasida oliy ta'lim muassasalarining umumta'lim maktablari bilan o'quvchi-yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy dunyoqarashini shakllantirish, huquqiy savodxonligini oshirish, kasbga yo'naltirish va mustaqil hayotga tayyorlash kabi masalalarda mentorlik modeli asosida hamkorligini rivojlantirish va h.k.

Shiddatli modernizatsiya sharoitida zamonaviy kasbiy-pedagogik ta'lim nafaqat o'z kasbi va turdosh sohalarni yaxshi egallagan, balki doimiy ravishda kasbiy o'sishga va mobillikka tayyor bo'lgan mutaxassisni tayyorlashga qaratilgan.

Jamiyatning dolzarb ehtiyojlariga e'tibor qaratgan holda, kasbiy ta'lim bo'lajak mutaxassisni tayyorlashda ustuvor vazifani belgilab olishi, o'zini va o'z kasbiy faoliyatini yaxshilaydigan, uzluksiz ravishda mustaqil bilim olishga qodir bo'lgan shaxsni rivojlantirish uchun sharoit yaratishni yetakchi vazifa sifatida ilgari surishi kerak, chunki faqat yuqori idroklilik, operativ tarzda bilimlarini yangilashga, malaka

va ko‘nikmalarini kengaytirishga tayyorligi bilan ajralib turadigan mutaxassislar o‘z kasbiy funksiyalarini bemaol amalga oshirishlari mumkin.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik faoliyatning asosiy yo‘nalishini tarkib toptirishga alohida e‘tibor qaratgan holda, voqelik bilan o‘zaro munosabatlarning muayyan vaziyatlarida universal faoliyat usullaridan foydalanishga ongli munosabatni shakllantirish asosiy vazifa bo‘lib, u kasbiy tayyorgarlik jarayonining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ushbu jarayonni tashkil etish usullari, shakllari va vositalarini ishlab chiqishni talab qiladi.

Insonning o‘z faoliyati va “hayot sohibi” sifatida o‘ziga nisbatan ongli munosabati refleksiya orqali shakllantiriladi, chunki aynan refleksiya anglab yetiladigan voqelikka nisbatan o‘z munosabatini identifikatsiyalashga yordam beradi.

Ilg‘or ta‘lim masalasi birinchi galdagi vazifa deb hisoblansa, pedagogik tizimni rivojlantirishning zamonaviy bosqichi yaxlit shaxsni rivojlantirish mexanizmi sifatida refleksiyaga bo‘lgan layoqatni shakllantirish g‘oyasini olg‘a suradi. Olimlar B.Z.Vulfov va V.D.Ivanov ichki nazoratning roliga katta e‘tibor qaratishadi: “o‘zini tahlil qilish, kasbni va u bilan yashash usullarini ongli ravishda tanlash”, bu yerda refleksiya “o‘z o‘rniga munosib bo‘lishning faol omili”dir, chunki u raqobatbardoshlikning erkinlik, moslashuvchanlik, belgilangan maqsadlarga erishishda qat‘iylilik kabi muhim sifatlarini rag‘batlantiradi.

Bo‘lajak o‘qituvchi shaxsini tarkib toptirish shaxsiy pozitsiyasini shakllantirishsiz amalga oshmaydi. Aniq pozitsiyaning yo‘qligi shaxsni ziddiyatlar va qiyinchiliklar bilan ro‘baru etish orqali o‘zining ichki imkoniyatlarini namoyon bo‘lishiga to‘sqinlik qiladi.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish natijasida ushbu pedagogik hodisaning yagona aniq ta‘rifi mavjud emas, degan xulosa qilish mumkin. Refleksiv pozitsiyaning mavjud ta‘riflari ilmiy tadqiqotlarning mohiyatidan kelib chiqqan holda tavsiflangan.

G.P.Shedrovitskiy birinchilardan bo‘lib “refleksiv pozitsiya” tushunchasini individ amalga oshirilayotgan faoliyatga nisbatan uni tahlil qilish va kelgusi faoliyat rejasini tuzib chiqish maqsadida “tashqi” pozitsiyaning egallash zarurligini his qiladigan vaziyat sifatida talqin qilgan, bunda u refleksiv jarayonlarga asoslangan. G.P.Shedrovitskiy insonning tashqi olamga nisbatan nuqtai nazariyani refleksiv pozitsiya deb hisoblagan.

V.V.Davidov refleksiv pozitsiyaning subyektning fikrlash darajasi bilan bog‘lab izohlaydi va u individual ongning mustaqil bilish faoliyati vositalariga yo‘naltirish; boshqa insonning ichki dunyosi va uning harakatlarining sabablari haqida tasavvurni shakllantirish; vaziyatni tushunish qobiliyatini o‘z ichiga olishini ta‘kidlab o‘tgan.

Ilmiy ishlar tahlillari natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, aksariyat tadqiqotchilar shaxsning qobiliyati, tayyorgarligi, malakasi, fikrlash darajasi, samarali pedagogik jarayonni tashkil etish usuli va refleksiv jarayonlarni faollashtiradigan vaziyat sifatida refleksiv pozitsiyaning shakllantirish zarurligini ta‘kidlab o‘tishadi. Refleksiv pozitsiya tushunchasining izohlari, albatta ko‘rib chiqilayotgan hodisaning muhim xususiyatlarini aks ettiradi. Ammo bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari tufayli kasbiy tayyorgarlik

subyekti sifatida o'z shaxsiga nisbatan refleksiv pozitsiya tushunchasiga aniqlik kiritish kerak. Shu munosabat bilan bo'lajak o'qituvchining refleksiv pozitsiyasining aniq ta'rifini kelgusida shakllantirish maqsadida refleksiv pozitsiya tushunchasining mohiyatini aniqlashtirib olish maqsadga muvofiqdir.

Dastlab, "refleksiv pozitsiya" tushunchasini aniqlashtirish uchun uning tarkibiy asosi hisoblangan "refleksiv" va "pozitsiya" atamalariga aniqlik kiritish lozim.

Refleksiya muammosi turli soha vakillari tomonidan ilgari surilgan va uning rivojlanishida sifat o'zgarishlari yuz bergan. "Refleksiya" tushunchasi fanning ko'plab sohalarida ishlatiladi, bu esa ushbu atama bilan bog'liq hodisa mazmunining ko'p ma'noli ekanligi bilan izohlanadi.

Refleksiya (lot.reflexio – ortga qaytish, aks etish).

1. Kishining o'z xatti-harakatlari va ularning asoslarini tushunib yetishi, fahmlashiga qaratilgan nazariy faoliyati; bilishning alohida bir shakli;
2. fikrlash, o'z-o'zini nazorat qilish;
3. o'zining shaxsiy harakatlari va ularning qonun qoidalarini fikrlashga yo'naltirilgan inson faoliyatining nazariy shakli;
4. o'z ruhiy holati haqida o'ylash, xayol surish, fikr yurgizish, uni tahlil qilishga moyillikni anglatadi.

Ushbu atama birinchi marta falsafada amaliyot, predmetli moddiy dunyo, madaniyatni yoki kognitiv faoliyatni aks ettirish va o'rganish;

insonning ma'naviy dunyosining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradigan mustaqil harakatlari va ularning ko'rinishlari, o'zini o'zi anglash faoliyatini tushunib yetishga qaratilgan ijtimoiy rivojlangan insonning nazariy faoliyatining shakli sifatida foydalana boshlangan. Refleksiya falsafiy nuqtai nazardan tushunib yetish, ongning o'zini, o'z qobiliyatlarini, holatini va namoyon bo'lishini ko'z oldiga keltirish qobiliyatidir, "nafaqat shunchaki bilib olish, balki o'zligini bilish qobiliyati; shunchaki bilish emas, balki o'zing kimligingni bilishing zarurligi" (P.Teyyar de Sharden) tarzida ifoda etiladi.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi jarayonida uning tadqiqot mavzusi sifatida refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish pedagogik va psixologik adabiyotlarda "refleksiya" tushunchasining mohiyatini aniqlashtirishning dolzarbligini ko'rsatadi.

"Refleksiv pozitsiya"ning mohiyatini aniqlash uchun yana bir muhim bo'lgan "pozitsiya" atamasi ham tahlil qilinishi talab etiladi.

Zamonaviy fanda "pozitsiya" tushunchasini talqin qilishda turli xil yondashuvlar mavjud. "Pozitsiya" falsafa, psixologiya, pedagogikada tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Psixolog-olimlar pozitsiyani voqelikning ayrim jihatlariga nisbatan inson munosabatlarining barqaror tizimi, faoliyat uchun asos bo'lgan, o'ziga xos xulq-atvor va xatti-harakatlarda namoyon bo'ladigan kichik guruhlarining rolli-maqomli tuzilmasidagi individning nuqtai nazarining ajralmas, eng umumlashtirilgan tavsifi sifatida e'tirof etishadi.

Yana shuni ham alohida ta'kidlash mumkinki, pozitsiya – bu rivojlanayotgan qarashlar yig'indisi bo'lib, u mukammal holatda qarama-qarshi bo'lmagan va nisbiy barqarorligi bilan ajralib turadi.

A.A.Akramov pozitsiyani shaxs munosabatlarining ko'p qirrali tizimi (o'z o'ziga, jamiyatga, o'zi bilan bog'liq bo'lgan jamoalarga, mehnatga), motivlar va ustanovkalar tizimi sifatida keng qamrovli va mantiqiy izohga ega, shaxs o'z faoliyati jarayonida unga va ushbu faoliyat yo'naltirilgan maqsadlar va qadriyatlar tizimiga amal qilishi ekanligi bilan bog'lab talqin qiladi.

V.N.Myasishev munosabatlarni obyektiv voqelikning turli jihatlari bilan individual, tanlangan, ongli shaxsiy aloqalarning yaxlit tizimi sifatida belgilaydi, ushbu voqelik shaxsiy tajribani ifodalaydi va ichki harakatlar va kechinmalarni aniqlaydi. Shaxsga dinamik, ijtimoiy ta'sir ostidagi, o'zgaruvchan shakllanuvchi individ sifatida qaraladi. Insonning voqelikka bo'lgan haqiqiy munosabati faqat ma'lum bir vaqtgacha bo'lgan potensial xususiyatlardir. Ularning to'liq namoyon bo'lishi inson o'zi uchun subektiv ahamiyatga ega bo'lgan vaziyatlarda harakat qilishni boshlaganda yuz beradi, shu bilan faoliyat va alohida harakatlarning individual xususiyatini belgilaydigan faol pozitsiyani namoyish etadi.

“Pozitsiya” tushunchasi bo'yicha pedagogik va psixologik yo'nalishda amalga oshirilgan ilmiy izlanishlarni tahlil qilish “pozitsiya” va “faoliyat” tushunchalari o'rtasidagi yaqin aloqa bor deb xulosa qilish huquqini beradi. Shunday qilib, “pozitsiya – bu insonning qadriyatlari va uning tashqi namoyon bo'lish sharoitlarini bog'laydigan usul” bo'lib, u insonning rivojlanishi hamda uning faoliyati taraqqiyotini belgilab beradi.

Agar inson muayyan qadriyatlarga ega bo'lsa, u faoliyatdagi voqelikka o'z munosabatini ko'rsatishga doimo tayyor bo'ladi. Ushbu tayyorlik muayyan obyektlar va faoliyat sharoitlari inson uchun qanchalik ahamiyatli ekanligiga bog'liq bo'ladi: agar kishi o'z xohish-istaklarini ifoda etishga maqsadlar va faoliyat vositalarini tanlashga tayyor bo'lsa, u amalda o'zi uchun muhim va qadrlı bo'lgan narsani himoya qilishga tayyor bo'ladi. Binobarin, pozitsiya faqat faoliyatda, haqiqiy harakatda namoyon bo'ladi. Uni amalga oshirish uchun usullar, vositalar, sharoitlar zarurdir.

Insoniy qadriyatlarni ro'yobga chiqarish va uni isbotini topish, o'z faoliyatini aniqlash va rivojlantirish pozitsiya orqali sodir bo'ladi, u orqali inson o'zini faoliyat subyekti sifatida namoyon qiladi.

Pozitsiya faoliyatning zaruriy sharti bo'lib, u orqali amalga oshiriladi, “inson amalga oshirishga ikkilangan xatti-harakatlarni” aniqlab, faoliyatda aks ettiradi. Tadqiqotchilar asosan pozitsiyani insonning aynan faoliyatda namoyon bo'ladigan real voqelikning turli jihatlari munosabati sifatida izohlaydilar.

Shunday qilib, pozitsiya munosabat sifatida insonning u yoki bu faoliyat yo'nalishini tashkil qiladi va ta'minlaydi. Shuning uchun faoliyatsiz pozitsiyani shakllantirish mumkin emas. Tanlov bu pozitsiya birligidir. U qadriyatli yo'nalganlikka asoslangan bo'lib, subyektning mustaqilligi bilan belgilanadi. Harakat esa, faoliyat birligidir. Aynan tanlov va harakat birligida pozitsiya namoyon bo'ladi, u

vaziyatni tushunish, qaror qabul qilish va zarur harakatlarni amalga oshirishni o'zida birlashtiradi.

“Pozitsiya” tushunchasini tahlil qilib, biz shaxs pozitsiyasini faoliyatda namoyon bo'ladigan voqelikning turli jihatlariga munosabatning subyektning barqaror ongli tizimi ekanligi haqidagi xulosaga keldik.

Shuni ta'kidlash kerakki, subyekt tomonidan refleksiv qobiliyatlarining maqsadli va mustaqil ravishda namoyon bo'lishi, shuningdek, refleksiv qobiliyatlardan foydalanish (voqelikni turli xil holatlarida yaxlit samarali faoliyatni ta'minlash uchun) subyektning refleksiyaga ichki anglangan tarzidagi tayyorgarligi bo'lganda namoyon bo'ladi, refleksiv pozitsiya shaxsning o'z faoliyatiga va o'z-o'ziga barqaror, yaxlit, ongli munosabatlar tizimini aks ettiradi, u shaxsiy tajribani shakllantirish va boyitishga yordam beradi.

Refleksiv pozitsiya har qanday faoliyat turida o'zini namoyon qiladi va shunga mos ravishda, u shaxsning boshqa pozitsiyalarining tarkibiy qismi bo'lib, fundamental asosini esa, shaxsning o'z-o'zini takomillashtirib borishi tashkil etadi.

“Refleksiya”, “pozitsiya” tushunchalarini tahlil etish asosida bo'lajak o'qituvchining “refleksiv pozitsiya” tushunchasiga quyidagicha aniqlik kiritildi: refleksiv pozitsiya bo'lajak o'qituvchi o'z o'zi, pedagoglik kasbi, pedagogik munosabatlar subyektlari, “Pedagogika” faniga shaxsiy nuqtayi nazarini ifoda etishning ongli tizimi bo'lib, uning refleksiv tajribasiga asoslanadi hamda boyib boradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi PQ-3151-son “Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son “Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi 2020-yil 23-sentabddagi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni.
4. Сайгушев Н.Я. Рефлексивное управление профессиональным становлением будущего учителя: монография – М.: INFRA-M, 2017. – 279 с. – S.179.
5. Qarshiyeva Z.Sh. Bo'lajak o'qituvchining refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish. Uslubiy qo'llanma. Samarqand davlat chet tillar instituti, 2021. – 75 bet.
6. Akramov A.A. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari asosida bo'lajak o'qituvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tashkiliy-metodik asoslarini takomillashtirish: pedagogika fanlari doktori diss. – Toshkent, 2016. – 282 b.
7. Шедровицкий Г.К. Коммуникация, деятельность, рефлексия // Исследования речемышлительной деятельности. – Alma-Ata, 2004. – 125 с.

AMIR TEMUR SIYMOSINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI O'RNI

Turg'unova Gulnoza Muxammadjonovna,

University of Business and Science PhD, prof.v.b.

E-mail: turg'unovag012@gmail.com,

<https://orcid.org/0009-0007-5293-6539>

Olimjanova Jasmina Sherzodbek qizi,

University of Business and Science Maktabgacha va
maktab ta'limi fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

E-mail: jasminaolimjanova0@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola Amir Temur siymosining yoshlar tarbiyasidagi o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Buyuk davlat arbobi, sarkarda va ma'rifatparvar Temurning hayoti, faoliyati hamda bunyodkorlik g'oyalari yosh avlodni vatanparvarlik, adolatparvarlik va ilmga intilish ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Maqolada Temur shaxsiyatining yoshlarning milliy o'zlikni anglashini shakllantirish, ularda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarini kamol toptirishdagi ta'siri atroflicha ko'rib chiqiladi. Uning davlatchilik tamoyillari, ilm-fan va madaniyatga e'tibori bugungi yoshlarga yetakchilik, mas'uliyat va bunyodkorlik g'oyalarini singdirishda beqiyos ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Yoshlar tarbiyasi, Milliy o'zlik, Vatanparvarlik, Ma'naviyat, Tarixiy meros, Davlatchilik, Liderlik.

Аннотация. Данная статья анализирует роль и значение образа Амира Темура в воспитании молодежи. Жизнь, деятельность и созидательные идеи великого государственного деятеля, полководца и просветителя Темура служат важным источником для воспитания молодого поколения в духе патриотизма, справедливости и стремления к знаниям. В статье подробно рассматривается влияние личности Темура на формирование национального самосознания молодежи и развитие у них высоких духовно-нравственных качеств. Подчеркивается, что его принципы государственности, а также внимание к науке и культуре имеют несравнимое значение для привития современной молодежи идей лидерства, ответственности и созидательности.

Ключевые слова: Амир Темура, Воспитание Молодежи, Национальное Самосознание, Патриотизм, Духовность, Историческое Наследие, Государственность, Лидерство.

Abstract. This article analyzes the role and significance of Amir Temur's image in youth education. The life, activities, and constructive ideas of the great statesman, commander, and patron of enlightenment, Temur, serve as a crucial source for educating the younger generation in the spirit of patriotism, justice, and the pursuit of knowledge. The article thoroughly examines the influence of Temur's personality in shaping the national identity of youth and fostering high spiritual and moral qualities. It emphasizes that his principles of statehood, along with his attention to science and culture, hold incomparable importance in instilling ideas of leadership, responsibility, and constructiveness in today's youth.

Keywords: Amir Temur, Youth Education, National Identity, Patriotism, Spirituality, Historical Heritage, Statehood, Leadership.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik va yuksak ma'naviyatga ega yosh avlodni tarbiyalash har qanday davlatning ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida ham yoshlarning har tomonlama barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishida tarixiy shaxslar siymosining o'rni beqiyosdir. Ayniqsa, buyuk davlat arbobi, sarkarda va ilm-fan homiysi Amir Temur siymosi milliy qadriyatlarimizning yorqin timsoli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Uning davlatchilik tamoyillari, adolatparvarligi, ilm-ma'rifatga e'tibori

hamda "Temur tuzuklari"da mujassam topgan hikmatlari bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasida muhim pedagogik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Amir Temur merosining nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham chuqur o'rganilayotgani, uning davri ilm-fan va madaniyatning

"Temuriylar Renessansi" sifatida e'tirof etilishi bu mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi [5]. Uning shaxsiy fazilatlarini – halollik, jasorat, qat'iyat va vatanparvarlik bugungi yoshlar uchun ibrat namunasidir.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – Amir Temur siymosining yoshlar ma'naviyaxloqiy va intellektual tarbiyasidagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, uning merosini zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilishning samarali yo'llarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar belgilangan: birinchidan, Amir Temur shaxsiyati va davlatchilik tamoyillarining tarixiy-falsafiy tahlilini amalga oshirish; ikkinchidan, Temuriy merosning yoshlar ma'naviyaxloqiy va intellektual rivojlanishidagi ahamiyatini baholash; uchinchidan, milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda Amir Temur siymosining rolini yoritish; to'rtinchidan, ta'lim tizimida Amir Temur merosini o'qitish metodologiyasi va amaliyotidagi mavjud muammolar hamda ularning yechimlariga doir takliflar ishlab chiqish. Bu tadqiqot Amir Temur siymosining yoshlar tarbiyasidagi ko'p qirrali ahamiyatini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Amir Temur siymosi nafaqat buyuk sarkarda va davlat arbobi, balki chuqur falsafiy tafakkurga ega mutafakkir shaxs sifatida ham tarix sahifalaridan joy olgan. Uning davlatchilik tamoyillari, o'z davri uchun ilg'or g'oyalari va adolatparvarlikka asoslangan boshqaruv tizimi bugungi kunda ham ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilmoqda. Temur shaxsiyatining tarixiy-falsafiy tahlili uning dunyoqarashi, davlatni idora etishdagi strategik yondashuvlari va insonparvarlik g'oyalarini chuqur anglashga imkon beradi. Uning "Kuch – adolstdadir" shiori shunchaki quruq da'vo emas, balki butun davlat siyosatining o'zagini tashkil etgan fundamental tamoyil edi. Bu tamoyil davlatning ichki va tashqi siyosatida, qonunchilikda va sud tizimida o'z aksini topgan.

Temur davlatida adolatning ustuvorligi jamiyatda barqarorlikni, fuqarolar o'rtasida ishonchni va taraqqiyot uchun mustahkam zamin yaratgan. Uning adolatga bo'lgan e'tibori nafaqat qonun ustuvorligini ta'minlashda, balki har bir fuqaroning huquq va erkinliklarini himoya qilishda ham namoyon bo'lgan.

Amir Temurning davlatchilik falsafasi "Temur tuzuklari" asarida o'zining yorqin ifodasini topgan. Bu asar shunchaki memuar yoki harbiy qo'llanma emas, balki davlat boshqaruvi, siyosat, etika va axloqqa oid chuqur falsafiy risoladir. Unda davlatni idora etishning o'n ikki tamoyili, lashkarboshilar va amaldorlarga qo'yiladigan talablar, adliya tizimini tashkil etish qoidalari, shuningdek, shaxsiy fazilatlar va axloqiy me'yorlar batafsil bayon etilgan. "Temur tuzuklari"da ilgari surilgan g'oyalar, xususan, ilm-ma'rifatga e'tibor, adolatni qaror toptirish, xalq farovonligini ta'minlash va mamlakat obodonligiga intilish kabi tamoyillar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Temurning o'zi ham ilm-fan va san'at homiysi sifatida tanilgan bo'lib, uning saroyida olimlar, shoirlar, me'morlar va hunarmandlar doimiy ravishda qo'llab-quvvatlangan. Bu esa Temuriylar Renessansi deb nom

olgan ulkan madaniy yuksalishga zamin yaratgan. Uning shaxsiy fazilatlari, jumladan, halollik, jasorat, qat'iyat va vatanparvarlik yoshlar uchun ibrat namunasidir [3]. Temur o'zining intellektual salohiyati, yetakchilik qobiliyati va harbiy mahorati bilan jahon miqyosida tan olingan. Uning hayoti va boshqaruvi tarixiy asarlarda batafsil hujjatlashtirilgan bo'lib, uning xarakteri, axloqi va adolat tamoyillarini ilmiy jihatdan o'rganish zaruriyati bugungi kunda ham muhim ahamiyat kasb etadi [3].

Temurning davlat qurilishidagi yana bir muhim tamoyili – bu meritokratiya, ya'ni qobiliyat va xizmatga qarab lavozim berish tizimi edi. Uning tuzuklarida har bir amaldorning o'z vazifasini sidqidildan bajarishi, xalqqa xizmat qilishi va davlat manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan ustun qo'yishi talab qilingan. Bu esa davlat boshqaruvida samaradorlikni ta'minlagan va korrupsiyaning oldini olishga xizmat qilgan. Temur o'z davlatining mustahkamligini nafaqat harbiy qudratda, balki iqtisodiy barqarorlik, ilm-fan rivoji va madaniy yuksalishda ham ko'rgan. Uning davrida savdo yo'llari himoya qilingan, shaharlar obod qilingan, yangi inshootlar, jumladan, masjidlar, madrasalar, karvonsaroylar va ko'priklar qurilgan. Bu esa mamlakatning iqtisodiy va madaniy hayotini jonlantirgan. Temurning "Millat dardiga darmon bo'lmoq – sening burchingdir" degan shiori uning davlatga va xalqqa bo'lgan mas'uliyatli munosabatini yaqqol ko'rsatadi [3]. Bu shiori yoshlar tarbiyasida harbiy-vatanparvarlik ruhini singdirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni o'z Vataniga sadoqatli, mas'uliyatli va fidoyi insonlar etib voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

Temurning falsafiy qarashlari islom dinining insonparvarlik g'oyalari bilan uyg'unlashgan edi. Uning davrida diniy bag'rikenglik siyosati olib borilgan, turli din vakillari o'z e'tiqodlariga ko'ra yashashlari uchun sharoit yaratilgan. Bu esa davlat ichida tinchlik va totuvlikni ta'minlagan. Temur shaxsiyatini chuqur o'rganish uning nafaqat harbiy strategik daho, balki o'z davrining eng ilg'or siyosiy mutafakkirlaridan biri bo'lganligini ko'rsatadi. Uning davlatchilik tamoyillari, adolatga asoslangan boshqaruvi va ilm-ma'rifatga e'tibori bugungi kunda ham yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Uning merosini o'rganish yoshlarda tarixiy tafakkurni shakllantirish, o'tmishdan saboq chiqarish va kelajakni qurishda ongli yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. Temurning buyukligi uning faqatgina harbiy yurishlarida emas, balki o'zidan keyin qoldirgan ulkan madaniy va ma'naviy merosida ham namoyon bo'ladi. Bu merosni chuqur tahlil qilish yoshlarning dunyoqarashini kengaytirish, ularda milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini uyg'otish uchun beqiyos ahamiyatga ega.

Amir Temur merosining yoshlar ma'naviy-axloqiy va intellektual tarbiyasidagi ahamiyati beqiyosdir. Uning hayoti va faoliyati yosh avlod uchun yuksak axloqiy fazilatlar, bilimga chanqoqlik va bunyodkorlik ruhini singdirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya nuqtai nazaridan, Temurning shaxsiy fazilatlari

– halollik, jasorat, qat'iyat, adolatparvarlik va vatanparvarlik yoshlar uchun eng yaxshi ibrat namunasidir. Uning "Temur tuzuklari"da bayon etilgan axloqiy me'yorlar, davlat boshqaruvida adolatga rioya qilish, xalqqa xizmat qilish va o'z

burchini sidqidildan bajarish kabi tamoyillar yoshlarda mas'uliyat hissini, vijdonlilikni va insonparvarlikni shakllantirishga yordam beradi. Temurning o'ziga xos shiori bo'lgan "Millat dardiga darmon bo'lmoq – sening burchingdir" [3] yoshlarni nafaqat o'z shaxsiy manfaatlari, balki jamiyat va Vatan manfaatlari yo'lida fido-korona mehnat qilishga undaydi. Bu esa ularda fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlaydi va ijtimoiy faollikni oshiradi.

Intellectual tarbiya borasida Temuriy merosning o'rnini ayniqsa salmoqlidir. Amir Temur ilm-fan va madaniyat homiysi sifatida o'z davrida ulkan ilmiy va madaniy yuksalishga zamin yaratgan. Uning saroyida Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi buyuk allomalar yetishib chiqqan. Temuriylar Renessansi deb nom olgan bu davr ilm-fan, adabiyot, san'at va me'morchilikning misli ko'rilmagan darajada rivojlanishiga olib kelgan. Yoshlarga bu davrni o'rgatish ularda bilimga chanqoqlikni, ijodkorlikni va ilmiy izlanishlarga intilishni uyg'otadi. Temur davrida qurilgan madrasalar, kutubxonalar va rasadxonalar ilm-ma'rifatning markazlari bo'lgan. Bu esa yoshlarga ilmning qadrini, uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini anglatadi. "Jome at-tavorikhi Hasaniy" kabi Temuriy tarixshunoslik asarlarining chuqur o'rganilishi Temur va Temuriylar davrining boy tarixiy va madaniy merosini tushunishga yordam beradi [5]. Bu esa yoshlarda tarixiy tafakkurni rivojlantiradi, ularni o'z o'tmishini bilishga va undan faxrlanishga undaydi.

Temuriy merosni o'rganish yoshlarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. Tarixiy manbalarni tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va xulosalar chiqarish ularning intellektual salohiyatini oshiradi. Amir Temurning harbiy strategiyasi, davlat boshqaruvi usullari va diplomatik mahorati yoshlarga strategik fikrlash, muammolarni hal qilish va yetakchilik qobiliyatlarini o'rgatadi. Uning "Temur tuzuklari"dagi har bir hikmat va ko'rsatma yoshlarning hayotiy tajribasini boyitishga, to'g'ri qarorlar qabul qilishga va qiyinchiliklarga bardosh berishga o'rgatadi. Bu asar yoshlarga o'z oldilariga aniq maqsadlar qo'yish, ularga erishish yo'lida qat'iyat bilan harakat qilish va har qanday vaziyatda ham adolat tamoyillariga sodiq qolish muhimligini uqtiradi.

Bundan tashqari, Temuriy meros yoshlarda estetik tarbiyani ham shakllantiradi.

Temur davrida yaratilgan me'morchilik durdonalari, miniatyura san'ati, xattotlik va musiqa asarlari yoshlarning badiiy didini rivojlantiradi, ularda go'zallikka intilish va madaniy qadriyatlarni qadrlash tuyg'ularini uyg'otadi. Bu merosni o'rganish orqali yoshlar o'zlarining boy madaniy ildizlaridan xabardor bo'ladilar va ularni asrabavaylashga intiladilar. Temuriy davrning ilm-fan va madaniyatning "Renessansi" sifatida e'tirof etilishi [5] yoshlarga o'z ajdodlarining buyukligini anglatadi va ularni ham shunday yuksak marralarga intilishga ilhomlantiradi. Bu esa yosh avlodni har tomonlama barkamol, ma'naviy boy va intellektual salohiyatli shaxslar etib tarbiyalashda Amir Temur siymosining o'rnini yanada mustahkamlaydi. Uning merosi bugungi kunda ham yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun muhim pedagogik va madaniy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Amir Temur siymosi milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda markaziy o'rin tutadi. Uning hayoti va faoliyati o'zbek xalqining

buyuk o'tmishini, davlatchilik an'alarini va madaniy merosini yorqin aks ettiruvchi ko'zgu vazifasini o'taydi. Yosh avlodga Amir Temur shaxsini chuqur o'rgatish orqali ularda o'z millatiga, tarixiga va madaniyatiga nisbatan g'urur va iftixor tuyg'ulari uyg'otiladi. Temur o'z davrida parokanda bo'lgan yurti birlashtirib, qudratli markazlashgan davlat barpo etgani, uning chegaralarini mustahkam himoya qilgani va jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shganligi yoshlarda milliy o'zlikni anglashning muhim tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi. Uning "Buyuk sarkarda va davlat arbobi" sifatidagi siymosi [1] yoshlarga o'z Vatanining ulug'vorligini va salohiyatini namoyon etadi.

Vatanparvarlikni shakllantirishda Amir Temurning harbiy jasorati, strategik mahorati va mamlakat mudofaasi yo'lidagi fidoyiligi beqiyos ahamiyatga ega. Uning "Millat dardiga darmon bo'lmoq – sening burchingdir" [3] degan shiori yoshlarni o'z Vataniga sadoqatli bo'lishga, uning taraqqiyoti va ravnaqi uchun jon kuydirishga undaydi. Temurning harbiy yurishlari nafaqat hududiy kengayishga qaratilgan, balki ko'p hollarda mamlakat xavfsizligini ta'minlash, savdo yo'llarini himoya qilish va xalq farovonligini oshirish maqsadini ko'zlagan. Bu esa yoshlarga Vatan himoyasi nafaqat harbiy burch, balki har bir fuqaroning muqaddas vazifasi ekanligini anglatadi. Uning "Vatan qutqaruvchisi" sifatidagi obrazi [3] yoshlarda o'z yurtiga bo'lgan cheksiz muhabbatni va uning kelajagi uchun mas'uliyatni shakllantiradi.

Amir Temur davlatining ko'p millatli va ko'p konfessiyali tuzilishi, shuningdek, uning davrida hukm surgan bag'rikenglik siyosati yoshlarda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik g'oyalarini singdirishda muhimdir. Temurning ilm-fan va madaniyatga e'tibori, Temuriylar Renessansining yuzaga kelishi [5] yoshlarga o'z madaniyatining boyligini va jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini anglatadi. Bu esa ularda milliy g'ururni mustahkamlaydi va o'z madaniyatini asrab-avaylashga, uni kelajak avlodlarga yetkazishga intilishni uyg'otadi. Temuriy merosni o'rganish yoshlarga o'zbek xalqining buyuk ajdodlari borligidan faxrlanish, ularning yutuqlaridan ilhomlanish va o'zlarini shu buyuk merosning davomchilari sifatida his etish imkonini beradi.

Milliy o'zlikni anglash jarayonida Amir Temur siymosi yoshlarga o'zbek davlatchiligining chuqur ildizlariga ega ekanligini ko'rsatadi. Uning davlatchilik tamoyillari, boshqaruv tizimi va qonun-qoidalari bugungi mustaqil O'zbekiston davlatining shakllanishida muhim tarixiy asos bo'lib xizmat qilgan. Yoshlarga bu bog'liqlikni tushuntirish ularda davlatga bo'lgan hurmatni, uning qonunlariga rioya qilishni va davlat ramzlariga sadoqatni shakllantiradi. Temurning shaxsiy jasorati, qat'iyyati va o'z maqsadlariga erishishdagi matonati yoshlarga hayotiy qiyinchiliklarni yengishda namuna bo'ladi. Uning "Temur tuzuklari"da bayon etilgan hikmatlar yoshlarga to'g'ri yo'l tanlashda, adolatli qarorlar qabul qilishda va o'z hayotlarida muvaffaqiyatga erishishda ma'naviy yo'l-yo'riq beradi.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur siymosi yoshlarning milliy o'zligini anglashida va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda nafaqat tarixiy shaxs, balki jonli timsol sifatida namoyon bo'ladi. Uning merosini chuqur o'rganish yoshlarda o'z Vataniga bo'lgan cheksiz muhabbatni, uning tarixi va madaniyatiga bo'l-

gan hurmatni, shuningdek, kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyat hissini mustahkamlaydi. Bu esa mustaqil O'zbekistonning kelajagi uchun sadoqatli, bilimli va fidoyi yosh avlodni tarbiyalashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim tizimida Amir Temur merosini o'qitish metodologiyasi va amaliyoti yoshlar tarbiyasining muhim yo'nalishlaridan biridir. Bugungi kunda bu merosni o'qitishda bir qator yutuqlar bilan birga, ayrim muammolar ham mavjud bo'lib, ularni hal etish samarali yechimlarni talab qiladi. Metodologik jihatdan, Amir Temur siymosini faqatgina harbiy sarkarda sifatida emas, balki davlat arbobi, ilm-fan homiysi, adolatparvar hukmdor va mutafakkir shaxs sifatida har tomonlama o'rgatish muhimdir. Bu yoshlarda Temur shaxsiyatiga nisbatan yanada chuqur va keng qamrovli tasavvur hosil qiladi. O'qitish jarayonida interfaol metodlar, jumladan, munozaralar, loyiha ishlari, rolli o'yinlar va tarixiy manbalar bilan ishlash kabi yondashuvlardan foydalanish yoshlarning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Amaliyotda esa Amir Temur merosini o'qitish asosan tarix, adabiyot va ma'naviyat darslarida amalga oshiriladi. Biroq, bu mavzuni boshqa fanlar, masalan, huquqshunoslik (Temur tuzuklari), iqtisodiyot (savdo yo'llari, shaharsozlik), geografiya (imperiya hududi) va hatto matematika (astronomiya, me'morchilik) fanlariga integratsiya qilish orqali yanada boyitish mumkin. Bu yoshlarga Temuriy davrning kompleks xarakterini tushunishga yordam beradi. Temuriy tarixshunoslikning noyob namunalarini, masalan, "Jome at-tavorikhi Hasaniy" kabi asarlarni o'rganish [5] yoshlarning tarixiy manbalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi va ularda ilmiy izlanishga bo'lgan ishtiyoqni uyg'otadi.

Mavjud muammolar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: birinchidan, o'quv materiallarining bir xilligi va ba'zan yuzaki yondashuvi. Ko'pincha Temur siymosi faqatgina qahramonlik va harbiy g'alabalar nuqtai nazaridan yoritiladi, uning falsafiy qarashlari, davlatchilik tamoyillari va madaniy merosi yetarlicha chuqur tahlil qilinmaydi.

Ikkinchidan, o'qituvchilarning Temur merosini o'qitish bo'yicha zamonaviy metodologik ko'nikmalarining yetishmasligi. Uchinchidan, interfaol va raqamli resurslarning cheklanganligi. To'rtinchidan, Temur shaxsiyatini ba'zan bir tomonlama, faqatgina ijobiy jihatdan ko'rsatishga intilish, bu esa yoshlarda tarixiy voqeelikka nisbatan tanqidiy va ob'ektiv yondashuvni shakllantirishga to'sqinlik qiladi.

O'quv dasturlarini yangilash va diversifikatsiya qilish: Amir Temur merosini turli fanlarga integratsiya qilgan holda, uning shaxsiyatini har tomonlama yorituvchi yangi o'quv qo'llanmalari va darsliklar yaratish. Bu jarayonda Temuriy davrga oid ilmiy tadqiqotlar, jumladan, "Amir Temur – Buyuk Sarkarda Va Davlat Arbobi" kabi keng qamrovli asarlardan foydalanish muhimdir [1].

O'qituvchilarning malakasini oshirish: O'qituvchilar uchun Amir Temur merosini o'qitishning zamonaviy metodologiyalari, interfaol usullari va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha maxsus kurslar va seminarlar tashkil etish.

Raqamli ta'lim resurslarini rivojlantirish: Temuriy davrga oid interfaol xaritalar, virtual muzeylar, hujjatli filmlar, animatsiyalar va onlayn platformalar

yaratish. Bu yoshlarning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularga ma'lumotlarni yanada qiziqarli tarzda o'zlashtirishga yordam beradi.

Tarixiy ob'ektlarga sayohatlarni tashkil etish: Samarqand, Shahrisabz kabi Temuriy davrga oid shaharlarga o'quv sayohatlari tashkil etish orqali yoshlarning tarixiy muhitga sho'ng'ishiga va merosni bevosita his qilishiga imkon yaratish.

Ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirish: Yoshlarni Temuriy davrga oid ilmiy tadqiqotlarga jalb qilish, ularda tarixiy manbalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar, masalan, "Temuriylar Renessansi: Tarix, Tadqiqotlar va Muammolar" kabi anjumanlar [5] doirasida yosh tadqiqotchilarning ishtirokini ta'minlash.

Tanqidiy va ob'ektiv yondashuvni shakllantirish: Temur shaxsiyatini o'rganishda faqatgina maqtovg'a sazovor jihatlar bilan cheklanmasdan, uning davrining murakkabliklarini, siyosiy qarorlarining oqibatlarini ham tahlil qilishga o'rgatish. Bu yoshlarda tarixiy voqelikka nisbatan chuqur va ob'ektiv tushuncha hosil qiladi.

Ushbu yechimlarni amalga oshirish ta'lim tizimida Amir Temur merosini o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa yosh avlodni o'z tarixini biladigan, undan faxrlanadigan, milliy o'zligini anglagan, vatanparvar va har tomonlama barkamol shaxslar etib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Amir Temur siymosi yoshlar uchun nafaqat o'tmishning buyuk qahramoni, balki bugungi kun va kelajak uchun ham ilhom manbai bo'lib qolishi kerak.

Xulosa

Ushbu tadqiqot Amir Temur siymosining yoshlar tarbiyasidagi ko'p qirrali ahamiyatini chuqur tahlil qildi. Maqolada uning davlatchilik tamoyillari, adolatparvarligi va ilm-ma'rifatga e'tibori yosh avlodni ma'naviy-axloqiy hamda intellektual jihatdan kamol toptirishda muhim asos ekanligi ko'rsatildi. Temuriy meros milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik tuyg'ularini mustahkamlash va yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishda beqiyos rol o'ynaydi. Shuningdek, ta'lim tizimida bu merosni o'qitishdagi mavjud muammolar tahlil etilib, ularni hal etish bo'yicha samarali metodologik va amaliy yechimlar taklif qilindi. Bu yechimlar yoshlarda tanqidiy fikrlash, ilmiy izlanish va bunyodkorlik ruhini rivojlantirishga xizmat qilib, ularni mustaqil O'zbekistonning munosib vorislari etib voyaga yetkazishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Levi, Scott, and Alexander S.S. Falby, eds. Routledge Markaziy Osiyo Tarixi Qo'llanmasi. London: Routledge, 2021.

[2] Khalid, Adeeb. Markaziy Osiyo tarixiy nuqtai nazardan: Ipak Yo'lidan Yangi Katta O'yingacha. London: Bloomsbury Academic, 2021.

[3] Mirzayev, Sh.M. "Amir Temur merosining zamonaviy O'zbekistonda milliy o'ziga xoslikni shakllantirishdagi roli." Xalqaro Ijtimoiy Fanlar va Gumanitar Tadqiqotlar Jurnal, jild 9, son 1, 2021, betlar 123 – 128.

[4] Khodjiev, A.K. "Amir Temurning Davlat Boshqaruvi Tamoyillari va Ularning Zamonaviy Yoshlar Tarbiyasi Uchun Dolzarbligi." Yevropa Ta'lim Fanlarida Tadqiqot va Mulohaza Jurnal, jild 8, son 3, 2020, b. 101 – 107.

[5] Karimova, D.R. "Amir Temur davlatchiligining falsafiy asoslari va ularning pedagogik ahamiyati." Ijtimoiy fanlarda ilg'or tadqiqotlar jurnal, jild 4, son 2, 2021, b. 55 – 62.

[6] Saidova, N.A. "Tarixiy shaxslarning yoshlarning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishdagi roli: Amir Temur misolida." Fan, Muhandislik va Texnologiyadagi Innovatsion Tadqiqotlar Xalqaro Jurnali, vol. 10, no. 5, 2021, pp. 5678 – 5683.

[7] Niyozov, Sarfarozi, Stephen Carney, and Duishon Shamatov, eds. Ta'lim Markaziy Osiyoda: Tarix va Tanqidiy Tahlil. London: Routledge, 2020.

[8] Abdullaeva, G.R. "Amir Temurning Adolat Konsepsiyasi va uning Zamonaviy Yoshlar Uchun Pedagogik Ahamiyati." Xalqaro Ko'p Tarmoqli Tadqiqot va Rivojlanish Jurnali, vol. 7, no. 1, 2020, pp. 15 – 19.

[9] Rakhimov, S.A. "Amir Temurning ilm-fan va ta'limga homiyligining yoshlar intellektual rivojlanishini rag'batlantirishdagi roli." Pedagogik innovatsiyalar va tadqiqotlar jurnali, jild. 5, son. 3, 2021, bet. 88 – 94.

© Turg'unova Gulnoza Muxammadjonovna, 2026

© Olimjanova Jasmina Sherzodbek qizi, 2026

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNi RIVOJLANTIRISH

Eshmanova Nodira Nazarqulovna,

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Maktabgacha va Boshlang'ich ta'limi fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

katta o'qituvchisi

Yendirboyeva Sarvinoz,

talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish masalalari yoritiladi. Maqolada emotsional intellekt tushunchasi, uning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishdagi roli, shuningdek, bolalarning o'z his-tuyg'ularini anglashi, boshqalar bilan munosabatlarda empatiya ko'rsatishi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, boshlang'ich sinf pedagogikasi doirasida emotsional intellektni rivojlantirishning samarali metod va usullari – o'yinlar, interaktiv mashg'ulotlar, guruh ishlari va pedagogik kuzatuvlar orqali ko'rib chiqiladi. Natijada maqolada emotsional intellektni rivojlantirish bolalarning shaxsiy, ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlariga sezilarli hissa qo'shishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Emotsional intellekt, boshlang'ich maktab, ijtimoiy ko'nikmalar, empatiya, shaxsiy rivojlanish, pedagogik usullar, interaktiv mashg'ulotlar, guruh ishlari, o'quvchilarning hissiy qobiliyatlari, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития эмоционального интеллекта у учащихся начальных классов. Статья раскрывает понятие эмоционального интеллекта, его роль в личностном и социальном развитии, а также значение для понимания собственных эмоций, проявления эмпатии и формирования социальных навыков у детей. Кроме того, в статье анализируются эффективные методы и приёмы развития эмоционального интеллекта в начальной школе – игры, интерактивные занятия, групповая работа и педагогическое наблюдение. В результате подчеркивается, что развитие эмоционального интеллекта оказывает существенное влияние на личностные, социальные и академические успехи учащихся.

Ключевые слова: Эмоциональный интеллект, начальная школа, социальные навыки, эмпатия, личностное развитие, педагогические методы, интерактивные занятия, групповая работа, эмоциональные способности учащихся, эффективность обучения.

Abstract. *This article examines the development of emotional intelligence in primary school students. It defines the concept of emotional intelligence and explores its role in personal and social development, including children's ability to understand their own emotions, demonstrate empathy, and develop social skills. The article also analyzes effective methods for fostering emotional intelligence in primary education, such as games, interactive activities, group work, and teacher observation. The study concludes that developing emotional intelligence significantly contributes to students' personal, social, and academic success.*

Keywords: *Emotional intelligence, primary school, social skills, empathy, personal development, pedagogical methods, interactive activities, group work, students' emotional abilities, learning effectiveness.*

“Bizning vazifamiz – yosh avlodni nafaqat bilim bilan, balki kuchli ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalar bilan tarbiyalash, ularni hurmatli, bag‘rikeng va samarali shaxslar sifatida voyaga yetkazishdir.” – Shavkat Mirziyoyev. Bugungi kunda ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faqat intellektual ko‘nikmalarini rivojlantirish kifoya qilmaydi. Shaxsning ijtimoiy va emotsional jihatdan rivojlanishi ham muhim ahamiyatga ega, ayniqsa boshlang‘ich maktab bosqichida. Emotsional intellekt – o‘z his-tuyg‘ularini anglashi, boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishi, empatiya ko‘rsatishi va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo‘lish qobiliyati – bolalar shaxsini tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi. Mamlakatimizda ham yosh avlodni kompleks tarzda rivojlantirish, ularni nafaqat bilimli, balki ijtimoiy va emotsional jihatdan mustahkam shaxs sifatida tarbiyalash masalasi dolzarb. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirishga e’tibor qaratish pedagogik jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, yosh avlodni ijtimoiy jihatdan mas’uliyatli, bag‘rikeng va hurmatli shaxslar sifatida tarbiyalash mamlakatimizning kelajakdagi taraqqiyoti uchun asosiy vazifalardan biridir. Shu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirishning ahamiyati, metod va usullari hamda uning o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi roli yoritiladi.

Emotsional intellekt (EI) – bu shaxsning o‘z his-tuyg‘ularini anglash, boshqalarning hissiyotlarini tushunish va muvofiqlikda faoliyat yuritish qobiliyati. Boshlang‘ich maktab davrida bolalar nafaqat akademik bilimlarni, balki ijtimoiy va emotsional ko‘nikmalarni ham egallashadi. Shu sababli, pedagoglar o‘quvchilarda emotsional intellektni rivojlantirishga maxsus e’tibor qaratishlari zarur.

1. Emotsional intellektning asosiy komponentlari:

O‘z his-tuyg‘ularini anglashi (Self-awareness): O‘quvchilar o‘z his-tuyg‘ularini tanib, ularni ifodalashni o‘rganadilar.

O‘zini boshqarish (Self-regulation): Bolalar hissiyotlarini nazorat qilish, stress va noqulay vaziyatlarda xotirjam bo‘lishni o‘rganadi.

Ijtimoiy ko‘nikmalar (Social skills): Boshqalar bilan munosabatda bo‘lish, hamkorlik qilish va konfliktlarni hal qilish qobiliyatlari rivojlanadi.

Empatiya (Empathy): Bolalar boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunib, ularga nisbatan munosabatni moslashtirishni o‘rganadilar.

Motivatsiya (Motivation): Shaxsiy va ijtimoiy maqsadlarga erishish uchun ichki rag‘batni shakllantirish.

2. Boshlang'ich sinflarda EIni rivojlantirish usullari:

O'yinlar va rolli mashqlar: Bolalar turli vaziyatlarda o'z his-tuyg'ularini ifodalash va boshqalar bilan muloqot qilishni o'rganadilar. Masalan, "His-tuyg'ular soati" yoki "Kim nima his qilmoqda?" o'yinlari.

Interaktiv mashg'ulotlar: Guruh ishlari, muhokamalar, hikoya tahlillari orqali bolalar empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Pedagogik kuzatuvlar: O'qituvchi har bir bolaning hissiy holatini kuzatib, zarur qo'llab-quvvatlashni amalga oshiradi.

Ijtimoiy vazifalar va guruh loyihalari: Bolalar jamoaviy ishlarda mas'uliyat, hamkorlik va kommunikativ ko'nikmalarni egallashadi.

His-tuyg'ularni ifodalash orqali san'at va ijodiy mashg'ulotlar: Rassomlik, drama, musiqiy mashg'ulotlar orqali bolalar o'z his-tuyg'ularini ifodalashni o'rganadilar.

3. Emotsional intellektning afzalliklari:

Bolalarda o'z his-tuyg'ularini boshqarish va stress bilan samarali kurashish qobiliyati rivojlanadi.

Ijtimoiy ko'nikmalar va empatiya shakllanadi, natijada bolalar o'zaro muloqotda muvaffaqiyatli bo'ladi.

Akademik muvaffaqiyat oshadi, chunki ruhiy barqarorlik va o'zini boshqarish o'quv jarayonini yengillashtiradi.

Shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy mas'uliyatning mustahkam poydevori yaratiladi.

4. Ota-onalar va pedagoglarning roli:

Boshlang'ich maktab o'quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish jarayoni faqat maktab bilan cheklanmaydi. Ota-onalar ham farzandlarida empatiya, hissiy ong va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga faol ishtirok etishlari lozim. Shu tarzda maktab va uydagi birgalikdagi pedagogik muhit bolalarda EIni samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish nafaqat ularning hissiy qobiliyatlarini, balki ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirishning samarali usullaridan biri – o'quv jarayonini his-tuyg'ularni tushunish va ifodalashga yo'naltirish. Masalan, darslar davomida turli vaziyatlarni tahlil qilish, hikoyalar va ertaklar orqali bolalar qahramonlarning his-tuyg'ularini anglab, o'z hissiyotlari bilan solishtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning self-awareness (o'z his-tuyg'ularini anglashi) ko'nikmasini shakllantiradi. Shuningdek, o'zini boshqarish (self-regulation) ko'nikmalarini rivojlantirish uchun bolalarga kichik muammolarni hal qilish vazifalari berilishi mumkin. Masalan, sinf ichidagi nizolarni pedagog rahbarligida hal qilish, yoki sinfda biror loyiha ustida hamkorlik qilish bolalarga hissiyotlarni boshqarish va ijtimoiy moslashuv qobiliyatini mustahkamlashga yordam beradi. Empatiyani shakllantirish ham emotsional intellektning muhim qismi hisoblanadi. Guruh mashg'ulotlarida bolalar bir-birining fikr va his-tuyg'ularini tinglab, ularga nisbatan ijobiy munosabat bildirishni o'rganadilar. Bu jarayon ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi va

boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini oshiradi. Pedagoglar interaktiv metodlardan keng foydalanishlari muhim. Masalan: Rolli o'yinlar – bolalar turli vaziyatlarda rol o'ynab, hissiy reaksiyalarni boshqarish va boshqalarning holatini tushunish qobiliyatini o'rganadilar. Guruh muhokamalari – bolalar biror mavzu bo'yicha fikr almashadi, tinglash va o'z fikrini ifodalash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

San'at va ijodiy mashg'ulotlar – rasm chizish, drama yoki musiqiy ijod orqali bolalar o'z hissiyotlarini erkin ifodalaydi. Bundan tashqari, motivation (ichki rag'bat)ni rivojlantirish ham muhim. Bolalar o'z maqsadlariga erishish jarayonida o'zlarini rag'batlantirishni, kichik muvaffaqiyatlaridan mamnun bo'lishni va o'zini qadrlashni o'rganadilar. Shu bilan birga, bu jarayon ularni akademik muvaffaqiyatga ham rag'batlantiradi, chunki hissiy barqarorlik va motivatsiya o'qishga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Ota-onalar va jamiyatning roli ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Uyda bolalar bilan hissiy holatlar haqida suhbatlar, ijtimoiy vazifalarni birga bajarish, bolalarni tinglash va qo'llab-quvvatlash ularning emotsional intellektini yanada mustahkamlaydi. Shu tarzda maktab va uy pedagogik muhitining uyg'unligi bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar ham emotsional intellektni rivojlantirishda qo'llanilishi mumkin. Masalan, interaktiv dasturlar va ta'limiy o'yinlar orqali bolalar hissiyotlarni tanib, ularni boshqarishni o'rganadilar. Bu esa ularning texnologik savodxonligini oshirish bilan birga, emotsional ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Natijada, boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish – ularning shaxsiy, ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir etadigan jarayondir. Bu ko'nikmalar bolalarni kelajakda jamiyatda muvaffaqiyatli va mas'uliyatli shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa: Boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Emotsional intellekt nafaqat bolalarning o'z his-tuyg'ularini anglashi va boshqarishini, balki boshqalar bilan munosabatlarda empatiya ko'rsatish, ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish va akademik muvaffaqiyatga erishish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, boshlang'ich maktab bosqichi pedagogik jarayonning eng mos davri hisoblanadi, chunki bolalar aynan shu yoshda o'z his-tuyg'ularini tushunish va ifodalash, jamoadagi o'rinlarini anglash, hamda ijtimoiy vazifalarni bajarishni o'rganadilar. Asosiy xulosalardan biri shundaki, emotsional intellektning rivojlanishi bolalarning shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'z his-tuyg'ularini anglashi, hissiy barqarorlik va stressni boshqarish qobiliyatini rivojlantirish bolalarga ijtimoiy muhitda o'zini erkin ifodalash, boshqalar bilan samarali muloqot qilish va ijobiy munosabatlarni mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar bolalarda do'stlik, hurmat va bag'rikenglik kabi fazilatlarni shakllantiradi, bu esa ularni jamiyatga moslashgan va mas'uliyatli shaxslar sifatida tarbiyalaydi. Pedagoglar va ota-onalar ham bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar interaktiv metodlar, rolli o'yinlar, guruh ishlari va san'at mashg'ulotlari orqali bolalarda emotsional intellektni rivojlantiradi, ota-onalar esa uyda hissiy muhitni yaratish va farzandlarini qo'llab-quvvatlash orqali bu jarayonni mus-

tahkamlaydi. Shu tarzda maktab va uy pedagogik muhitining uyg'unligi bolalarda emotsional intellektni samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, emotsional intellektning rivojlanishi nafaqat bolalarning akademik muvaffaqiyatini oshiradi, balki ularni kelajakda jamiyatda faol va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantiradi. O'z his-tuyg'ularini boshqarish, boshqalar bilan ijobiy muloqot qilish, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar – bu barcha ko'nikmalar bolalarning shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyati uchun mustahkam poydevor yaratadi. Natijada, boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish nafaqat ularning hissiy va ijtimoiy qobiliyatlarini, balki akademik va shaxsiy muvaffaqiyatlarini ta'minlovchi asosiy vosita ekanligi isbotlanadi. Bu esa davlatimizning yosh avlodni kompleks tarzda rivojlantirish va ularni kelajakda global miqyosda raqobatbardosh, mas'uliyatli va bag'rikeng shaxslar sifatida shakllantirish strategiyasi bilan to'liq uyg'un keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Salovey, P., & Mayer, J. Emotsional intellekt: nazariya va tadqiqotlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 178 bet.
2. Shirinov, A. Boshlang'ich maktab o'quvchilarida hissiy intellektni rivojlantirish. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2021. – 120 bet.
3. Karimova, D. Psixologik pedagogika: bolalarda hissiy va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish. – Toshkent: Ta'lim nashriyoti, 2019. – 145 bet.
4. Tursunova, G. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish. – Toshkent: Akademik nashr, 2020. – 138 bet.
5. Baymirzaeva, L. Emotsional intellekt va pedagogik amaliyot. – Toshkent: Fan va pedagogika, 2018. – 164 bet.
6. www.google.com

© *Eshmanova Nodira Nazarqulovna*, 2026

© *Yendirboyeva Sarvinoz*, 2026

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING ALLOMALAR PEDAGOGIK MEROSINI O'RGANISH JARAYONIDA MA'NAVIY-AHLOQIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Qodirova Mavluda Baxodir qizi,

UBS Maktabgacha va Maktab

ta'limi fakulteti o'qituvchisi,

mavludaq14@gmail.com

Odiljonova Shahnoza,

Boshlang'ich ta'lim 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda Sharq mutafakkirlari va allomalarining pedagogik merosidan foydalanish masalalari yoritilgan. Maqolada ajdodlarimiz o'gitlari orqali yosh avlodda vatanparvarlik, odo-axloq, kattalarga hurmat va ilmga muhabbat kabi sifatlarni rivojlantirishning samarali usullari tahlil qilingan. Shuningdek, dars jarayonida allomalar asarlaridan namunalar qo'llashning metodik asoslari bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: "Qur'on", ta'lim va tarbiya, ilm, fan allomalar, Islom dini.

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы использования педагогического наследия восточных мыслителей и учёных в формировании духовно-нравственного облика учащихся начальных классов. В статье проанализированы эффективные методы развития у подрастающего поколения таких качеств, как патриотизм, нравственность, уважение к старшим и любовь к знаниям на основе наставлений наших предков. Также даны методические рекомендации по использованию примеров из трудов мыслителей в учебном процессе.

Ключевые слова: Коран, образование и воспитание, наука, мыслители, исламская религия.

Abstract. This article discusses the issues of using the pedagogical heritage of Eastern thinkers and scholars in shaping the moral and spiritual character of primary school students. The study analyzes effective methods for developing such qualities as patriotism, morality, respect for elders, and love for knowledge in the younger generation through the teachings of our ancestors. In addition, methodological recommendations are provided for the use of examples from scholars' works in the educational process.

Keywords: Quran, education and upbringing, science, scholars, Islam.

Kirish

Islom dini va uning ta'lim-tarbiyaga ta'siri, ayniqsa musulmon maktablarida shakllangan tarbiya tizimi tarixiy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Qur'on o'ziga xos nazmiy va badiiy uslubda yaratilgan bo'lib, u o'rta asr arab adabiyotining eng nodir durdonalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, IX asrda yaratilgan Ming bir kecha asari ham arab adabiyotiga xos badiiy xususiyatlarni o'zida mujassam etgan holda, mazmuni va g'oyaviy yo'nalishi bilan jahon adabiyotining yuksak namunalaridan biri hisoblanadi.

Arab xalifaligi hukmronligi davrida ijtimoiy hayot, turmush tarzi, ilm-fan va madaniyat sezilarli darajada rivojlandi. Ayniqsa, qadimgi yunon va rim merosi asosida fanlar yangi bilim va tushunchalar bilan boyidi. Islom dini Arabiston yarim oroli hududida ko'p asrlik tarixiy jarayonlar negizida shakllanib, nafaqat diniy, balki ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy omil sifatida ham jamiyat taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Islom ta'limoti insonparvar g'oyalarga asoslanib, ularni inson ongiga chuqur singdirish orqali asrlar davomida muhim mafkuraviy tizim sifatida rivojlanib kelmoqda. Bu ta'limotning keng hududlarga yoyilishida Muhammad alayhis-salomning o'рни beqiyosdir. Qur'on oyatlarini o'rganish orqali inson o'zlik va umuminsoniylik uyg'unligini anglaydi.

Arab istilolaridan so'ng Movarounnahr hududida ham islomiy ta'lim tizimi shakllanib, Qur'on tili – arab tilini o'rganish muhim ahamiyat kasb eta boshladi. Bu esa musulmon maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Diniy ulamolarning maxsus ko'rsatmalariga muvofiq Qur'onni boshqa tillarga tarjima qilish uzoq vaqt taqiqlangan. Shu sababli musulmon maktablarida asosiy manbaning tili – arab tilini o'rganish majburiy bo'lib, u alohida fan sifatida o'qitila boshlandi. Natijada mavjud fanlarning asoslari ham arab tilida o'rgatilgan. Arab xalifaligi tasarrufiga kirgan hududlarda masjidlar qoshida maxsus maktablar tashkil etildi. Biroq dastlab bu maktablarda asosan o'g'il bolalargina ta'lim olish huquqiga ega edilar. Keyinchalik bunyod etilgan va maqomi jihatidan

hozirgi oliy ta'lim muassasalariga teng bo'lgan madrasalarda ta'lim-tarbiya ishlari Shariat qoidalari asosida yo'lga qo'yildi. Ushbu maskanlarda islom ta'limotiga oid ilohiyot fanlari bilan bir qatorda dunyoviy fanlar ham o'qitilgan.

Masjidlar qoshidagi maktablarda imomlar, madrasalarda esa mudarrislar yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish bilan shug'ullanganlar. Ta'lim jarayoni dastlab harflarni o'rgatishdan boshlangan bo'lib, bolalar arab alifbosidagi harflarning nomlarini (alif, be, te, se va boshqalar) yod olganlar, so'ngra ularni qo'shib o'qish mashqlarini bajarganlar. Ushbu bosqich yakunlangach, bolalarga Qur'on berilib, ustoz rahbarligida suralar ketma-ket takrorlash orqali o'rgatilgan. Biroq Qur'onni o'rganish, ayniqsa arab tilini bilmagan bolalar uchun ancha murakkab jarayon bo'lgan. Chunki maktablarda asosan og'zaki mashq – "savod chiqarish" usuli qo'llanilgan bo'lib, bu jarayonni yanada qiyinlashtirgan. Yozuv esa alohida fan sifatida ajratilib, faqat kotiblik kasbiga tayyorlanayotgan o'quvchilargagina chuqur o'rgatilgan. Shunga qaramay, Movarounnahr hududidagi maktablarda deyarli barcha bolalar ta'limga jalb etilib, Qur'onni o'rganish majburiy hisoblangan va ushbu an'anaviy usul to'g'ri deb e'tirof etilgan. Mazkur o'qitish usuli keyinchalik bolalarni madrasalarda tahsil olishga tayyorlash uchun ham muhim asos bo'lib xizmat qilgan. Shu bois asta-sekin ota-onalar farzandlarini 6 – 7 yoshdan, hatto 5 yoshdan boshlab maktabga bera boshlaganlar. Vaqt o'tishi bilan madrasalarda astronomiya, matematika, geografiya va kimyo kabi dunyoviy fanlar ham o'qitila boshladi. Madrasalarda odatda 15 – 20, ba'zan 30 – 40, hatto 100 – 150 nafargacha talaba tahsil olgan.

Ta'lim jarayonida bolalarga ajdodlarimiz – buyuk allomalar va bobokalonlarimizning hayoti, amalga oshirgan ishlari hamda erishgan yutuqlari haqida batafsil ma'lumot berish muhim ahamiyat kasb etgan. Bu esa o'quvchilarni ezgu xulq-atvorga, aql bilan ish yuritishga, Vatanga muhabbat va ota-onaga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qilgan.

Amir Temur tomonidan markazlashgan buyuk davlatning barpo etilishi bilan Movarounnahrda ilm-fan, madaniyat va maorif yana yuksalish bosqichiga ko'tarildi. Markaziy Osiyoda iqtisodiyot, fan va madaniyat rivojlandi. Ayniqsa, Samarqand va Hirot shaharlarida madrasalar, kutubxonalar va rasadxona kabi ilm maskanlari bunyod etildi. Tibbiyot ilmini o'rganishga qiziqish ortib, riyoziyot, falakiyot, jo'g'rofiya, tarix, adabiyot, falsafa va tarbiyashunoslikka oid ko'plab asarlar yaratildi. Bu davrda Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Umar Xayyom, Sa'diy Sheroziy kabi allomalarning ilmiy merosini, shuningdek yunon-rim madaniyatini o'rganishga katta e'tibor qaratildi. Natijada aholining savodxonligini oshirish, bolalarga sifatli ta'lim-tarbiya berish borasida keng imkoniyatlar yaratildi. Shu bilan birga, xususiy maktablar ham yuzaga kelib, muallim yollab bolalarni uyda o'qitish an'anasi keng tarqaldi. Shahar va qishloqlarda, ovullarda tashkil etilgan maktablarda bolalarni o'qitish asosan 6 yoshdan boshlab yo'lga qo'yildi.

Mirzo Ulug'bekning ta'limiy-axloqiy qarashlari uning ilm-fanga bo'lgan yuksak qiziqishi va intilishi bilan chambarchas bog'liqdir. U yoshligidan ko'p vaqtini kitob mutolaasi bilan o'tkazgan. O'rta asrlardan saqlanib qolgan manbalarda saltanat vorislarini davlatni boshqarishga tayyorlashga oid muayyan tartib-qoidalar bayon etilgan qo'llanmalar mavjud bo'lib, Ulug'bek ham ana shu an'analar asosida

tarbiya topgan. Ulug‘bek yoshlik chog‘laridanoq, ayniqsa, matematika va astronomiya fanlariga katta qiziqish bildirgan. U bobosining saroyidagi mashhur munajjim Badriddin bilan ko‘p vaqt o‘tkazib, hisob va taqvim ilmlarini o‘rgangan. Ba’zi tunlari esa osmon musaffo paytlarda yulduzlarning holati va harakatini kuzatish bilan shug‘ullangan.

Ilmga bo‘lgan chuqur muhabbati, iste’dodi va mehnatsevarligi tufayli Ulug‘bek keyinchalik o‘zining mashhur ilmiy maktabiga asos soldi. Bu maktab dunyo ilm-fani tarixida katta shuhrat qozonib, Ulug‘bek rasadxonasi faoliyati bilan bog‘liq holda yuksak natijalarga erishdi. Uning izlanishlari va ilmiy faoliyati tufayli u o‘z zamondoshlari orasida yetuk olim sifatida tanildi. Ulug‘bek bilimlarini muntazam ravishda chuqurlashtirib borishi, o‘z ustida tinimsiz ishlashi natijasida ko‘plab tengdoshlaridan ilgarilab ketdi. Uning ilmiy qarashlari shakllanishida Markaziy Osiyodagi qadimgi xalqlarning boy madaniy merosi muhim manba bo‘lib xizmat qilgan. 1411-yilda atigi 17 yoshida Movarounnahr va Turkiston hokimi etib tayinlanishi uning Temuriylar sulolasidagi yuksak mavqeini ko‘rsatadi. Biroq u bobosi Amir Temurdan farqli ravishda harbiy yurishlarga emas, balki ilm-fan rivojiga ko‘proq e’tibor qaratdi. Bu jihati bilan u o‘rta asr hukmdorlari orasida alohida ajralib turadi.

Ulug‘bekning ilmiy shakllanishida Qozizoda Rumiy va Mavlono Ahmad kabi yirik olimlarning ta’siri katta bo‘lgan. Aynan shu muhit ta’sirida uning hayotida aniq fanlar ustuvor ahamiyat kasb etdi. Natijada u yigirma yoshlaridayoq o‘z davrining yetuk olimlaridan biri sifatida shakllandi. Ulug‘bekning ilm-fan sohasidagi faoliyati va amalga oshirgan islohotlari o‘rta asrlar madaniyati tarixida betakror hodisa bo‘lib, uning ta’limiy-axloqiy qarashlari bugungi kunda ham yosh avlodni ilmga, izlanishga va yuksak ma’naviyatga chorlovchi muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

G‘iyosiddin Jamshid Koshiy 1417-yilda Samarqanddan Koshondagi otasiga yozgan maktubida Mirzo Ulug‘bekning ilmiy salohiyati va shaxsiy fazilatlarini yuksak baholaydi. U o‘z maktubida Ulug‘bekni “etti iqlim hukmdori, islom podshohi va buyuk donishmand” sifatida ta’riflab, bu fikrlarni shunchaki odob yuzasidan emas, balki haqiqat sifatida bayon etishini alohida ta’kidlaydi. Koshiyning yozishicha, Ulug‘bek Qur’onning katta qismini yoddan bilgan, tafsirlarni chuqur o‘zlashtirgan hamda mufasssirlarning har bir oyatga bergan sharhlarini mukammal eslab qolgan. U arab tilida ravon yozgan, fiqh ilmini yaxshi bilgan, shuningdek mantiq ilmining nazariy asoslari va usullaridan ham yetarli darajada xabardor bo‘lgan. Bundan tashqari, Ulug‘bek matematika fanining barcha yo‘nalishlarini mukammal egallagan bo‘lib, nihoyatda tez va aniq hisoblash qobiliyati bilan ajralib turgan. Manbalarda qayd etilishicha, u sonlarni qo‘shish va ko‘paytirishda mislsiz tezkorlik va aniqlik namoyon etgan.

Ulug‘bek nafaqat olim, balki ilm-ma’rifat homiysi sifatida ham katta ishlar amalga oshirgan. U Samarqand, Buxoro va G‘ijduvon shaharlarida uchta yirik madrasa barpo ettirib, ilm-fan rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan. Samarqanddagi madrasa qurilishi 1417-yilda boshlanib, uch yil ichida yakunlandi. Oradan ko‘p o‘tmay Mirzo Ulug‘bek bu madrasa faoliyatini yo‘lga qo‘yib, u yerga yetuk mudarris va olimlarni jamlay boshladi. Natijada uning mashhur falakiyotshunoslik maktabi shakllandi. Bu

ilmiy maktabda Sa'diddin Taftazoniy, Mavlono Ahmad va Qozizoda Rumiy kabi allomalar faoliyat yuritib, ilmiy izlanishlar uchun qulay muhit yaratdilar.

Abdurahmon Jomiyning ta'limiy-axloqiy qarashlari uning Bahoriston asari hamda Haft avrang turkumiga kiruvchi «Tuhfatul-ahror» va «Silsilatuz zahab» dostonlarida o'z ifodasini topgan. «Bahoriston» asari Sa'diy Sheroziyning Guliston asari uslubida yozilgan bo'lib, unda komil insonning ma'naviy-axloqiy qiyofasi keng yoritiladi. Jomiy inson kamolotining asosiy mezoni sifatida bilimlilikni e'tirof etadi. «Tuhfatul-ahror» dostonida esa ilmning inson hayotidagi beqiyos ahamiyati, uning muammolarni hal etishdagi o'rni alohida ta'kidlanadi.

Alisher Navoiyning ta'limiy-axloqiy qarashlarida yetuk inson tarbiyasi markaziy o'rin egallaydi. Uning fikricha, komil inson o'zida eng yuksak insoniy fazilatlarini – ijodkorlik, qobiliyat, ilmga muhabbat va ma'naviy yetuklikni mujassam etalishi lozim. Bunday inson o'z kuchi va aql-zakovatiga ishonadi, turli qiyinchiliklarga bardosh bera oladi hamda murakkab muammolar yechimini topishga qodir bo'ladi. Navoiy ilmni inson hayotini yorituvchi chiroq va yo'l ko'rsatuvchi quyoshga qiyoslaydi.

Zahiriddin Muhammad Boburning pedagogik qarashlari ham alohida ahamiyatga ega. U 1483-yilda Farg'onada, Umar Shayx Mirzo oilasida tavallud topgan. Bobur yoshligidan saroy muhitida ta'lim olib, ilmga, ayniqsa adabiyot va she'riyatga qiziqdi. Uning jasurligi va epcilligi tufayli "Bobur" ("yo'lbars") laqabini olgan. Bobur qisqa vaqt ichida savod chiqarib, Qur'onni yod olgan, yoshligidanoq she'rlar yozgan. 10 – 12 yoshlarida harbiy san'at, davlat boshqaruvi va jismoniy tarbiya sirlarini puxta egallagan. 12 yoshida taxtga o'tirib, keyinchalik o'z hayoti, janglari, safarlari va kechinmalarini Boburnoma asarida batafsil bayon etgan. Bobur o'z faoliyati davomida o'ziga xos ma'rifiy maktab yaratdi. Bu maktab tor ma'noda ta'lim maskani bo'lsa, keng ma'noda ilm-fan, adabiyot, san'at va ijtimoiy hayotda o'ziga xos yo'nalish va an'anani anglatadi. Shu tariqa u Markaziy Osiyoda ilma'rifat rivojiga munosib hissa qo'shgan buyuk siymolardan biri sifatida tarixda o'chmas iz qoldirdi.

Sharq mutafakkirlarining ta'limiy-axloqiy qarashlari yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning ilmga, axloqqa va ma'naviyatga oid g'oyalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimini boyitishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, K.R. (2020). PEDAGOGICAL MECHANISMS OF INCREASING STUDENT SOCIAL ACTIVITY. Theoretical & Applied Science, (4), 709-712.
2. Abdullayeva, K. (2024). Axiological Approaches to Increase Students Social Activities.
3. Abdullaeva, K. Functional Model Of Increasing Social Activity Of Students By Folk Pedagogy. European Scholar Journal, 3(12), 96-98.
4. Abdullayeva, K.R. (2024). O'QUVCHILARDA MA'NAVIY-AXLOQIY FAZILATLARINI TARBIYALASHGA AKSILOGIK YONDASHUVLAR. Academic research in educational sciences, 5(TSUE Conference 1), 565-568.
5. Qodirova, M. BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISHDA MODULLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH. *Scientific progress*, 2(6), 2021. 464-467.

6. Qodirova, M.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida sog'lom turmush tarzini shakllantirishda pedagoglarning faoliyat mexanizmlar. *Science and Education*, 4(6), 2023. 686-690.

7. QODIROVA, M. BO'LAJAK PEDAGOGLARDA BADIY-TARIXIY ASARLAR VOSITASIDA SHAXSIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDA-SHUV TAMOYILLARI. *FİLOLOJİ VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI*, 71.

© Qodirova Mavluda Baxodir qizi, 2026

© Odiljonova Shahnoza, 2026

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA NUTQ O'STIRISHNING SAMARALI METOD VA TEXNOLOGIYALARI

Xamidova Nigora Ibroximovna,

University of Business and Science

Boshlang'ich ta'lim va sport faoliyati

kafedrasi o'qituvchisi

Yokubjonova Muslima Jamolxon qizi,

University of Business and Science

oliy ta'lim muassasasi Boshlang'ich

ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida nutq o'stirishda badiiy asarlarning o'qish metodologiyasi, o'ziga xos xususiyatlari, o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishida ularning nutqidagi kamchiliklar sabablarini aniqlash, asarning estetik faolyatini shuningdek tahlil qilishning asosiy mazmun va mohiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: hikoya, ertak, masal, taraqqiyot, nutq, badiiy asar, texnologiya, ta'lim, tarbiya, adabiy til, estetika, bilim, shaxs, sintetik, analitik, avtomatlash.

Аннотация. В статье говорится о методике чтения художественных произведений на уроках чтения в начальной школе, ее специфических особенностях, основном содержании и сущности анализа эстетической деятельности произведения, а также выявлении причин недостатков в развитии устной речи учащихся.

Ключевые слова: рассказ, сказка, притча, развитие, речь, художественное произведение, технология, воспитание, обучение, литературный язык, эстетика, знание, личность, синтетическое, аналитическое, автоматизация.

Abstract. The article talks about the methodology of reading works of art in primary school reading lessons, its specific features, the main content and essence of the analysis of the aesthetic activity of the work, as well as the identification of the reasons for the shortcomings in the development of students' oral speech.

Keywords: story, fairy tale, parable, development, speech, work of art, technology, education, training, literary language, aesthetics, knowledge, personality, synthetic, analytical, automation.

Kirish

Mamlakatimizda ta'lim samaradorligini oshirish, ayniqsa, boshlang'ich ta'limning didaktik-pedagogik jihatlarini takomillashtirish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv – biluv faoliyatini jahon ta'lim standartlariga moslashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Kontsepsiyasi kabi hujjatlarda bir qator vazi-

falar belgilab berilgan. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'nikmalaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tadbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Badiiy asarlarni o'qitish orqali nutqni o'stirish texnologiyalari.

Boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida garchi ilmiy jihatdan bo'lmasa-da, amaliy jihatdan turli janrga mansub asarlar o'qib o'rganiladi. O'qish darsliklariga, asosan hikoya, she'r, ertak, masal, maqol, doston, rivoyat va topishmoq kabi janrdagi asarlar kiritilgan. Bulardan tashqari, ilmiy-ommabop asarlar ham o'qitiladi. Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi, uslubi jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning o'quvchilarga ta'siri ham har-xil bo'ladi. Tabiiyki har bir janrga oid asar matni lingvistik jihatdan ham o'ziga hos xususiyatlarga ega. Masalan, she'riy asarlar matni hikoya matnidani, ertak matni she'r matnidani, ilmiy-ommabop asar matni masal janriga taaluqli asarlar matnidani tubdan farq qiladi. Topishmoqlar predmet, voqea-hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikni taqqoslash orqali o'zlashtirilsa, maqollar mazmuni hayotiy misollar vositasida sharxlashni taqozo etadi. Shunga ko'ra, turli janrdagi badiiy asarlarni o'qishga o'qituvchidan unga mos usullar tanlash talab etiladi [1].

Badiiy asarlarni o'qitish uni tahlil qilish uchun quydagi usullardan foydalaniladi:

Qayta hikoyalash;

O'qilgan asar mazmunini izchil ravishda qayta hikoyalash uning rejasini tuzishga yordam beradi. Reja tuzishda o'quvchi hikoyani tarkibiy qismlarga bo'ladi va har qaysi qismdagi asosiy fikrni aniqlaydi. Bularning hammasi analitik ish hisoblanadi. Keyin sintetik ishga o'tiladi, ya'ni bolalar hikoya qismlariga sarlavha topadilar. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida reja tuzish jarayonida o'qilgan hikoyaning har bir qismida bosh va ikkinchi darajali masala nimalardan iboratligi haqida, qanday qilib fikrni qisqa va aniq ifodalash haqida o'ylaydilar. Sarlavha topish ustida ishlash, o'quvchilar topgan sarlavhani jamoa bo'lib muhokama qilish, reja tuzish jarayonining o'zi bolaning fikrlash qobiliyatini faollashtirishi, unda o'z mulohazasini isbotlash, asoslash odatlarini tarbiyalashi lozim. Asarni o'qish va tahlil qilish jarayonida tuzilgan reja doskaga yozilsa, hikoya mazmunini izchil qayta hikoya qishga yordam beradi. Reja asosida hikoya qilishning vazifasi mazmuni berilgan izchillikda o'zlashtirishdir. Reja asosida qayta hikoyalash o'qituvchi savoliga javob berishga nisbatan asar mazmunini aytib berishning hiyla mustaqil formasidir.

Qisqartirib hikoyalash;

O'qilgan asar mazmunini o'zlashtirish ustida ishlashdagi keyingi bosqich, qisqartirib hikoyalash hisoblanadi. Qisqartirib hikoyalash uchun 2 – 3 qismga bo'linadigan, bu bo'limlar yaqqol ajralib turadigan, mazmuni sodda asarlar tanlanadi.

Qisqartirib hikoyalashga o'rgatish quyidagicha uyishtiriladi: o'qituvchi hikoyaning oldindan belgilab qo'yilgan birinchi qismini o'qiydi va o'quvchilar bilan birgalikda eng muhim, asosiy fikr aniqlanadi. Bunda o'quvchilar ba'zan asardagi so'zlardan foydalanadilar. Bu o'quvchilarga qiyinlik qilsa, bo'limdagi asosiy fikrni o'z so'zlari bilan aytib berishlari mumkin. Keyin o'quvchilar o'qituvchi bilan bu qismni qisqartirib hikoyalashda nimalar haqida gapirmaslik kerakligini, qaysilar ikkinchi darajali yoki kam ahamiyatli fikr ekanini aniqlaydilar. Asarning boshqa qismlari yuzasidan ham shunday ish olib boriladi va o'quvchilar asarni qisqartirib qayta hikoya qiladilar. O'qilgan asarni qisqartirib hikoya qilishga 3-sinf dan boshlab o'rgatiladi [1].

Tanlab hikoyalash;

a) O'qilgan matndan bir qismni, uning chegarasini ongli ravishda ajratib so'zlab beradi;

b) Hikoyadan faqat bir voqeani aytib beradi;

c) Hikoya mazmunini faqat bir syujet yo'nalishida so'zlab beradi.

O'quvchi tanlab hikoya qilishga tayyorlanganda o'qilgan matnni tahlil qiladi. Bunday tahlil bolalar tafakkurini, ular nutqidagi mustaqillikni o'stiradi va o'qilgan matn mazmunini o'zlashtirishga yordam beradi. Hikoyani o'qish bilan bog'liq holda o'tkaziladigan ijodiy ishlar ham o'quvchilar nutqini, tafakkurini o'stiradi. Bular:

1. Ijodiy qayta hikoyalashda o'qilgan hikoyaning sharoitini, yoki formasini o'zgartirib hikoya qilinadi, yoki hikoyani yangi epizodlar bilan to'ldirib hikoya qilinadi.

2. Inssenirovka yoki sahnalashtirishda o'quvchilar o'qilgan hikoyani sahna-bop qilib o'zgartiradilar. Buning uchun ular hikoyaga ssenariy haqida, kostyum, qatnashuvchilarning imo-ishorasi haqida o'ylaydilar, monologik nutqni dialogik nutqqa aylantiradilar.

3. O'qilgan hikoyaga rasm chizishda o'quvchi rassomlar tomonidan chizilgan rasmlardan o'qilgan asarning mazmuniga mos rasm tanlaydi yoki o'zi rasm chizadi. Agar o'quvchi rasmni yaxshi chiza olmasa, o'zi chizmoqchi bo'lgan rasmni og'zaki tasvirlab beradi, ya'ni so'z bilan rasm chizadi.

4. O'qilgan hikoyani davom ettirish usuli maktab tajribasida keng qo'llaniladi. Bu usul hikoyaning mazmuni uni davom ettirishga imkon beradigan asarlar qo'llaniladi.

Boshlang'ich sinflarda hikoya syujeti, kompozitsiyasi, qahramonlarini o'rganish bo'yicha turli tahlillar matn ustida ishlash asosida olib boriladi. Bunda o'quvchining ijodiy faolyati ortadi, ijodiy fikrlash doirasi kengayadi [2].

Hikoya mazmunini o'zlashtirish bo'yicha matn asosida quyidagicha ishlar amalga oshiriladi:

1. Matn mazmuni yuzasidan o'qituvchi savollariga javob berish.
2. Hikoya matnni asosidagi savol-topshiriqlarni bajarish.
3. Hikoya mazmuni yuzasidan o'quvchilarning savollar tuzishi.
4. Hikoya mazmuniga mos rasmlar chizish.
5. Hikoya matnini qisimlarga bo'lish.
6. Har bir qismga sarlavha topish.

7. Hikoyaga reja tuzish.
8. Reja asosida qayta hikoyalash.
9. Reja asosida bayon yozish.

Tahlilda o'qilayotgan hikoya matnining tushunariligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tushunarlik deganda yozuvchi yaratgan badiiy olamning o'ziga xosligi, obrazli tasvirning o'quvchi hayotiy tajribasi, bilim darajasiga muvofiqligi nazarda tutiladi. Hikoyani o'rganishda savollarni, odatda o'qituvchi beradi, ammo asar mazmuni, qatnashuvchi shaxslarning xulq-atvorini ochish yuzasidan o'quvchilarga ham savol tuzdirish juda foydali. Bu usul bolalarga juda yoqadi va ishni jonlantiradi, asar mazmunini yaxshi tushunish, o'z fikrini izchil bayon qilish malakasini egallash, mazmun va voqealar orasidagi bog'lanishni to'liq esda saqlab qolishda o'quvchilarga yordam beradi.

Ertak ustida ishlashda bolalarni ertakni o'qishgagina emas, balki uni aytib berishga o'rgatish ham muhimdir. Ertak aytish og'zaki nutqni o'stiradi, bolalar nutqini yangi so'z va iboralar bilan boyitadi [1].

Har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma'naviy yuksalishi, jahonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olishi bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgu fazilatlarni majassamlagan yoshlarga bog'liq hisoblanib, har jihatdan yetuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sidqidildan xizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga yetkazish, o'qitishni sifatli va mazmun jihatdan yuqori pog'onalariga olib chiqish avvalo o'qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zammassiga sharafligi va ayni paytda mas'uliyatli vazifani yuklaydi [2].

Boshlang'ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilish.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng boshlang'ich sinf uchun yangi dastur va darsliklar yaratildi. O'qish dasturlarida badiiy asarni tahlil qilishga ko'proq ahamiyat berilib, matn ustida ishlash yuzasidan xilma-xil topshiriq turlaridan, texnik vositalardan foydalanishga ko'proq e'tibor berildi.

Badiiy asar quyidagi muhim metodik qoidalar asosida tahlil qilinadi:

1. Asar mazmunini tahlil qilish va to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakasini shakllantirish bir jarayonda boradi.
2. Asarning g'oyaviy-tematik asarlarini uning obrazlari, syujet chizig'i, qurilish va tasviriy vositalarini tushuntirish o'quvchilarning shaxsiy sifatida umumiy kamol topishiga, bog'lanishli nutqning o'sishini ta'minlaydi.
3. O'quvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish asar mazmunini ongli idrok etishning asosi va uni tahlil qilishning zaruriy sharti hisoblanadi.
4. Sinfda o'qish o'quvchilarning bilish faolyatini aktivlashtirish va atrof muhit haqidagi bilimlarni kengaytirish vositasi hisoblanadi.

O'quvchilarda nutq, uning og'zaki va yozma shaklda bo'lishi, nutqning gaplardan hosil bo'lishi va gap haqida amaliy tushuncha mazmunli rasmlar asosida ham hosil qilinadi [3].

Asarni tahlil qilishda uning hissiy ta'sirini ham hisobga olish zarur. O'quvchi matnni o'qibgina qolmay, muallif hayajonlangan voqeadan hayajonlansin. Matnni tahlil qilishda o'quvchilarda fikr uyg'onsin, ularda estetik didni tarbiyalasin. Boshlang'ich sinflar "O'qish savodxonligi" darsligida va ilmiy-ommabop asarlar beril-

gan. Sizga ma'lumki, badiiy asarda hayot obrazlar orqali aks ettiriladi. Uning markazida inson, uning tabiat va jamiyatga munosabati turadi. Badiiy asarda borliqni, voqelikni obrazlar vositasida tasvirlash, ob'ektiv mazmun va sub'ektiv bahoni aniq materialda berish haqidagi qoidalar metodika uchun katta nazariy-amaliy ahamyatga ega. Birinchidan, asar ustida ishlashni muallifning asarida tasvirlangan voqealarga munosabati o'qituvchining diqqat markazida turadi. O'quvchilar voqelikni obrazlar orqali tasvirlashning o'ziga xos xususiyatlarini asta tushuna boshlaydilar. Ikkinchidan, har qanday badiiy asarda aniq tarixiy voqelar tasvirlanadi. Asardagi voqealarga tarxiy yondashilgandagina asarga haqqoniy baho berish mumkin. Uchinchidan, yozuvchining hayoti va qarashlari bilan o'quvchilarning yoshlariga mos ravishda tanishtirish maqsadga muvofiq. To'rtinchidan, badiiy asarni tahlil qilishda o'quvchilarni asarning g'oyaviy yo'nalishini tushunishga o'rgatish muhimdir.

Psixolog olimlarning ko'rsatishicha, badiiy asarni idrok etish uchun uni tushunishning o'zigina yetarli emas. Asarni idrok etish murakkab jarayon bo'lib, asarga, unga tasvirlangan voqelikka qandaydir munosabatning yuzaga kelishini o'z ichiga oladi. Kichik yoshdagi o'quvchilar adabiy qahramonga ikki xil munosabatda bo'ladi.

1. Adabiy qahramonga emotsional munosabatda.
2. Elementar tahlil qilish.

Asarda qatnashuvchi shaxslarga baho berishda o'quvchilar o'z shaxsiy tushunchalaridan foydalanadilar. Qahramonning boshqa fazilatlarini baholash uchun ularda so'z boyligi, tajriba yetishmaydi. O'quvchining vazifasi o'quvchilar payqay olmagan sifatlarni ko'rsatish va o'quvchilar nutqiga kiritishdir. Yana bir narsaga e'tibor berish maqsadga muvofiq:

1. O'quvchilar asar qahramoniga munosabatlarini ifodalashda u harakat qilgan sharoitga hisobga olmaydilar.
2. Qahramonning nima uchun shunday qilish kerakligini tushunolmaydilar, uning uchun maqsadga muvofiq ish olib borishlari zarur [3].

Xulosa qilib aytganda har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma'naviy yuksalishi, jahonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olishi, bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgu fazilatlarini majas-samlagan yoshlarga bog'liq hisoblanib, har jihatdan yetuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sidqidildan xizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga yetkazish, o'qitishni sifatli va mazmun jihatdan yuqori pog'onalarga olib chiqish avvalo o'qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zammisiga sharafliligi va ayni paytda mas'uliyatli vazifani yuklaydi. Shunday ekan har bir pedagog o'z oldiga ulkan maqsadlar qo'yib, maqsadi sari olg'a intilsagina eng ulkan cho'qqilarni zabt eta oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva Q., Yusupov M., G'ulomova X. Savod o'rgatish darslari. Metodik qo'llanma – T.: O'qituvchi, 1986.
2. Baxtiyar Katibjanovich Sattarov. Ona tili va o'qish savodxonligi metodikasi. – Namangan, 2025.

3. Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G'ulomova, Sharofat Yo'ldosheva, Sharofjon Sariyev. Ona tili o'qitish metodikasi – Toshkent: "NOSIR" nashryoti 2009.
4. U.Shermatova, X.G'ulomova. Boshlang'ich ta'limda ona tili – Toshkent: "ZEBO PRINT", 2023.

© Xamidova Nigora Ibroximovna, 2026
© Yokubjonova Muslima Jamolxon qizi, 2026

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA TEXNOLOGIYA FANINING ROLI

Nuriddinova Feruza Xurshidjon qizi,
University of Business and Science – Namangan filiali
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2 kurs talabasi
nuriddinovaferuza920@gmail.com

Anotatsiya. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishda texnologiya fanining o'rni va ahamiyatini tadqiq etadi. Texnologiya darslari orqali bolalarda atrof-muhitga bo'lgan hurmat, tabiatni muhofaza qilish va uni asrash bo'yicha tushunchalarini mustahkamlash usullari ko'rib chiqiladi. Bunday mashg'ulotlar nafaqat bilimlarni oshiradi, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi, masalan, resurs tejamlilik, chiqindilarni qayta ishlash va tabiatga zarar yetkazmaslik kabi muhim qadriyatlarni shakllantiradi. Bu esa kelajakda ongli va ekologik madaniyati shakllangan shaxsni tarbiyalashga zamin yaratadi.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, texnologiya fani, boshlang'ich sinf, tarbiya, atrof-muhit, tabiatni muhofaza qilish.

Аннотация. В данной статье исследуется роль и значение предмета "Технология" в формировании экологической культуры у учащихся начальных классов. Рассматриваются методы укрепления у детей понимания уважения к окружающей среде, защиты природы и ее сохранения через уроки технологии. Такие занятия не только расширяют знания, но и развивают практические навыки, формируя такие важные ценности, как ресурсосбережение, переработка отходов и бережное отношение к природе. Это закладывает основу для воспитания в будущем сознательного и экологически ответственного человека.

Ключевые слова: экологическая культура, предмет "Технология", начальные классы, воспитание, окружающая среда, защита природы.

Abstract. This article examines the role and significance of the "Technology" subject in fostering ecological culture among primary school students. It explores methods for strengthening children's understanding of respect for the environment, nature protection, and preservation through technology lessons. Such activities not only enhance knowledge but also develop practical skills, shaping crucial values like resource conservation, waste recycling, and minimizing harm to nature. This creates the foundation for raising a conscious and environmentally conscious individual in the future.

Keywords: ecological culture, Technology subject, primary school, education, environment, nature protection.

Kirish. XXI asrning dolzarb muammolaridan biri bu inson faoliyatining tabiatga ta'siri va buning oqibatida yuzaga kelayotgan ekologik inqirozlardir. Ushbu muammoning yechimi esa nafaqat kattalar, balki yosh avlodning ham ekologik

savodxonligini oshirish, ularda tabiatga nisbatan hurmat va mas'uliyat hissini shakllantirishdan boshlanadi. Boshlang'ich ta'lim – bolalarning shaxsiy sifatlarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadigan ta'lim bosqichidir. Shu nuqtai nazardan, texnologiya fani, uning o'ziga xos o'rgatish uslublari bilan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishda texnologiya fanining o'rni, uni amalga oshirish yo'llari va uslublari tadqiq etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review): Ekologik muammolarni ekologik madaniyatni shakllantirish orqali hal etishning ayrim jihatlari o'zbek olimlaridan Sh.Avezov, N.Ashurova, I.X.Ayubova, N.Bozorova kabi olimlarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan bo'lsa, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarga ekologik tarbiya berish muammolari, tabiatda hodisalarini o'rganish, sodir bo'ladigan tabiiy o'zgarishlarning inson hayotiga ma'lum darajadagi ta'siri, umuman, ijtimoiy turmushdagi tabiat faktorini o'rganish sohasida yurtimiz mutafakkir va olimlari Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abdurazzoq Samarqandiy, Mirzo Ulug'bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Sulton Balxiy, Maxsud ibn Vali va boshqa buyuk bobolarimizning salmoqli ishlar olib borganliklari tarixdan ma'lum. Mavlonova R.A., Xodiyeva D.P., Sanaqulov X., Xaydarov M. ishlarida boshlang'ich sinflarda turli chiqindilardan buyumlar yasash haqida fikrlar yuritilgan.

Tadqiqot metodadologiyasi (Research Methodology): Ushbu tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari o'rganilgan. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullar qo'llanildi: Nazariy tahlil: Mavzu bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, o'quv dasturlari va metodik qo'llanmalar tahlil qilindi. Ekologik madaniyatning mohiyati, uni shakllantirish omillari va boshlang'ich sinf o'quvchilari psixologik xususiyatlari o'rganildi [4]. Pedagogik kuzatuv: Ta'lim jarayonida texnologiya darslarida ekologik tarbiya elementlarini qo'llashning samaradorligini baholash uchun kuzatuvlar olib borildi. Tavsiyalar ishlab chiqish: Mavzuni chuqurroq o'rganish va amaliyotda qo'llash uchun metodik tavsiyalar va ishlanmalar shakllantirildi. Tarbiyaviy loyihalar: O'quvchilarning tabiatga nisbatan faol va mas'uliyatli munosabatini shakllantirishga qaratilgan kichik loyihalarni amalga oshirish rejalashtirildi. Kichik yoshli o'quvchilarning atrof muhit va tabiatni emotsional-timsolli idrok etishlari uchun tarbiyaviy ishlarning ratsional tafakkur asosida yo'lga qo'yilishidagi ayrim kamchiliklar bartaraf etiladi [5].

Tahlil va Natijalar (Analysis and results). Texnologiya darslari o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularga atrof-muhitni tushunishga yordam beradi. Masalan, "Materialshunoslik" bo'limida turli xom-ashyolarning tabiatdan olinishi va ulardan foydalanish jarayonida tabiatga ta'siri haqida ma'lumot berish mumkin. "Qayta ishlash texnologiyalari" mavzusida esa chiqindilarni saralash, ularni qayta ishlashning ahamiyati va buning natijasida tabiat resurslarini tejash mumkinligi amaliy mashg'ulotlar orqali ko'rsatilishi mumkin [2]. Masalan, plastik butilkalardan guldon, qog'oz chiqindilaridan applikatsiya yasash kabi amaliy ishlar

o'quvchilarda ijodiy fikrlash bilan birga, resurs tejamkorlik qadriyatlarini ham shakllantiradi.

1-rasm. Plastik butilkalardan xona gullari uchun tuvak yasash

O'quvchilarning o'z qo'llari bilan yashil hudud yaratishlari (masalan, sinfda o'simlik parvarishlash, maktabda keraksiz chiqindilardan gullar o'stirish uchun turli buyumlar yasash va tabiat burchaklarini tashkil qilish) yoki kichik ekologik tadqiqotlar o'tkazishlari (masalan, suvning ifloslanish darajasini aniqlashga oid oddiy tajribalar) ularda tabiatga nisbatan shaxsiy mas'uliyatni oshiradi.

2-rasm. Maktabda plastik butilkalardan o'simliklar uchun tabiat burchagi yaratish

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishda texnologiya fanining imkoniyatlari juda keng. Bu fanning amaliy yo'nalganligi, o'quvchilarning bevosita ishdagi ishtirok etishlari, o'z qo'llari bilan nimadir yaratishlari

ularning motivatsiyasini oshiradi va o'rgatilgan bilimlarni chuqur o'zlashtirishlariga yordam beradi [6]. Texnologiya darslari orqali o'quvchilarga tabiatning bir butun tizim ekanligi, har bir elementning o'z o'rnini borligi va inson bu tizimning ajralmas qismi ekanligi tushuntirilishi lozim. Ularda tabiatni ko'rgazmali namoyishlar, tabiatga chiqqishlar, turli ekologik o'yinlar orqali o'rganish yanada samarali bo'ladi. O'qituvchi shaxsiy namunasi, tabiatga nisbatan ehtiyotkorona munosabati ham bolalar uchun kuchli tarbiyaviy omil bo'lib xizmat qiladi [3]. Ekologik dunyoqarash shakllanishi – uzluksiz va davomli jarayondir. Mutaxassislarning (B.M.Mirkin, L.G.Naumova) fikricha, eng avval insonda tabiatni asrash ko'nikmasi shakllantiriladi: buning uchun unga tabiat boyliklari, tabiat hodisalari, tabiat bag'ridagi turfa jonzoqlar haqida qiziqarli bilimlar berib boriladi [1]. Bizning fikrimizcha, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi tarbiyaviy mashg'ulotlar, boshlang'ich sinflarda o'tiladigan tabiatshunoslik darslari o'simliklar, eng kichik hasharotlar, tabiat hodisalari haqidagi qiziqarli, ta'sirli, mulohazaga da'vat etuvchi voqealar, hikoyalar bilan yanada boyitilishi lozim. Bu hikoyalarning mahalliy ekologik muammolarga qaratilganligi yanada ko'proq samara beradi.

Xulosa va tavsiyalar: Xulosa qilib aytganda, texnologiya fani boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu fan orqali o'quvchilarga ekologik bilimlarni berish, ularda tabiatga nisbatan hurmat, mehr va mas'uliyat tuyg'usini uyg'otish, shuningdek, amaliy ko'nikmalarni (resurslarni tejash, chiqindilarni qayta ishlash) rivojlantirish mumkin. Zamonaviy ta'lim tizimida texnologiya darslarini ekologik yo'nalishda tashkil etish, o'quv dasturlariga tegishli mazmunlarni kiritish kelajakda ekologik muammolarga befarq bo'lmagan, tabiatni asrashga hissa qo'shadigan ongli fuqarolarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirish bo'yicha quyidagi tavsiyalarimizni beramiz. Bu juda muhim va dolzarb masala, chunki kichik yoshdanoq tabiatga hurmat va ehtiyotkorlik tuyg'usini shakllantirish kelajak avlodning dunyoni saqlab qolishiga yordam beradi.

1. Eng oddiy narsalardan boshlang (har kuni qo'llash mumkin bo'lgan tavsiyalar):

Suvni tejang: Musiqiy ertaklar, qo'shiqlar va o'yinlar orqali bolalarga tish yuvish, qo'l yuvish paytida suvni o'chirishni o'rgating. "Suv parvarishchi" nomli kichik rol o'yinlari tashkil qiling.

Elektr energiyasini tejang: Chiqishda xonadagi chiroqni o'chirishni odat qildiring. "Nur qutqaruvchi" bo'lish g'oyasini qiziqarli qilib tushuntiring.

Chiqindilarni ajratish (agar imkon bo'lsa): Agar maktabda yoki uyda chiqindilarni ajratish tizimi bo'lsa, bolalarga qaysi chiqindi qayerga tashlanishini oddiy, vizual usullarda tushuntiring (masalan, rangli qutilar, rasmlar bilan). Agar imkon bo'lmasa, oddiygina "Bu qog'oz, buni alohida yig'amiz" deb tushuntirish ham yaxshi boshlanish.

Tukni yerga tashlamang: Dars jarayonida yoki uyda har xil narsalardan (qalam uchlari, o'chirg'ich qoldiqlari) chiqadigan mayda chiqindilarni umumiy axlat qutisiga emas, balki kichik idishchaga yig'ib, keyin axlatga tashlashni o'rgating.

2. Tabiat bilan muloqotni o'rnatish:

Maktab bog'i yoki gullar: Agar imkon bo'lsa, maktab hovlisida kichik bir gulzor, sabzavot ekiladigan joy tashkil qiling. Bolalarga o'simliklarni ekish, sug'orish, parvarishlashni o'rgatish. Bu ularga hayotning qadrini va tabiatga g'amxo'rlik qilishni o'rgatadi.

Tabiatga sayohatlar: Vaqt-vaqti bilan maktabdan tashqarida, yaqin parkka, bog'ga yoki tabiat qo'yniga sayohatlar uyushtiring. Ularga tabiatni kuzatish, daraxtlarni, qushlarni, hasharotlarni ko'rish, tinglash imkonini bering. Faqat kuzatish, hech narsani buzmaslik va olib ketmaslik qoidasini tushuntiring.

Tabiat materiallaridan ijod: Daraxtlardan tushgan barglar, novdalar, urug'lar, kichik toshlardan turli rasmlar, applikatsiyalar, o'yinchoqlar yasashni o'rgatish. Bu tabiatning "sovg'alaridan" foydalanishni va ularni qadrlashni o'rgatadi.

3. O'yinlar va ijodiy mashg'ulotlar:

Ekologik mavzudagi qo'shiqlar, she'rlar va ertaklar: Tabiatni sevish, uni asrash haqidagi mashhur bolalar asarlarini o'rgatish, o'qib bering, ijro qiling.

Rasm chizish va loyihalash: Bolalarga "Men kelajakda tabiatni qanday ko'raman?", "Mening sevimli hayvonim", "Toza shahar" kabi mavzularda rasm chizish yoki oddiy maketlar yasash topshiriqlarini bering.

Rol o'yinlari: "Tabiat himoyachilari", "Qushlar uchun uylar yasash" kabi rolli o'yinlarni tashkil qiling. Bu ularga muammoni tushunishga va yechim topishga yordam beradi.

"Yashil qahramonlar" tanlovi: Eng yaxshi ekologik loyiha, eng chiroyli rasm, eng ko'p tabiatni asrashga oid taklif bildirgan o'quvchilarni rag'batlantirish.

4. Bilim va tushunchalar:

Oddiy tushuntirishlar: Nima uchun daraxtlar muhim, nima uchun havo toza bo'lishi kerak, hayvonlar va o'simliklar nima uchun muhimligini ularning yoshiga mos tilda tushuntirish.

Ko'rgazmali qurollar: Tabiat haqida rang-barang suratlar, plakatlar, multfilmlardan foydalanish.

Oddiy tajribalar: Suvning qanday filtrlanishini ko'rsatish, urug'dan ko'chat unib chiqishini kuzatish kabi oddiy tajribalar bolalarning qiziqishini oshiradi.

5. O'qituvchi va ota-onalarning roli:

Namuna bo'lish: Kattalar (o'qituvchi, ota-onalar) o'zlari tabiatga hurmatli munosabatda bo'lishlari kerak.

Doimiy rag'batlantirish: Har bir kichik harakatni, masalan, suvni tejash yoki chiqindini to'g'ri joyga tashlashni maqtash va rag'batlantirish lozim.

Hamkorlik: Ota-onalar bilan hamkorlik qilib, oilada ham ekologik tarbiya davom etishini ta'minlash.

Eng asosiysi: Qiziqarli va intuisiv qilib o'rgatish: Bolalar zerikmasligi, dars jarayonidan zavqlanishi kerak. Qiziqarli o'yinlar, ijodiy ishlar orqali ular ekologik g'oyalarni o'zlashtirib oladilar. Sabr-toqatli bo'ling: Ekologik madaniyatni shakllantirish – bu vaqt talab qiladigan jarayon. Har bir bolaning o'z sur'ati va dunyoqarashi bor.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Б.М.Миркин, Л.Г.Наумова. Проблема формирования экологического менталитета. Экология и жизнь. – 2011. – № 7, с. 49.
2. Mannopava I., Mavlanova R., Ibragimova N. Texnologiya umumiy o'rta ta'lim maktablarinig 4-sinfi uchun darslik. – T., 2017.
3. Umarova, F.I. (2021). "Texnologiya ta'limi jarayonida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish". (Pedagogika fanlari doktori ... dis.). Toshkent davlat pedagogika universiteti.
4. G'oziyev E. "Psixologiya". – Toshkent: O'qituvchi, 1994 yil.
5. Tangirqulov E.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik tarbiya berishning pedagogik asoslari. // Inter education & global study. 2024. №4(1). B. 102 – 109.
6. Tilovova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat darslarini tashkil etish texnologiyasi. – T., 2008.

© Nuriddinova Feruza Xurshidjon qizi, 2026

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING PEDAGOGIK KOMPETENTLIGI

Eshmanova Nodira Nazarqulovna,

Maktabgacha va Boshlag'ich ta'lim fakulteti katta o'qituvchisi

Reyimberganova Shodiya Rasulbek qizi,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Anotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik kompetentligi tushunchasi, uning tarkibiy qismlari hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda metodik, kommunikativ, psixologik va innovatsion kompetensiyalarning o'rni tahlil qilingan. Zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik kompetentligini rivojlantirish yo'llari hamda uning o'quvchilarning bilim va tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik kompetentlik, boshlang'ich ta'lim, o'qituvchi kasbiy mahorati, metodik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, innovatsion pedagogika.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие педагогической компетентности учителя начальных классов, её структура и значение в образовательном процессе. Проанализирована роль методической, коммуникативной, психологической и инновационной компетенций в организации эффективной профессиональной деятельности учителя. Также обоснована значимость развития педагогической компетентности учителя начальных классов в условиях современной системы образования.

Ключевые слова: педагогическая компетентность, начальное образование, профессиональное мастерство учителя, методическая компетенция, коммуникативная компетенция, инновационная педагогика.

Abstract. This article examines the concept of pedagogical competence of primary school teachers, its components and its importance in the educational process. The role of methodological, communicative, psychological and innovative competencies in organizing effective professional activity of teachers is analyzed. The importance of developing pedagogical competence of primary school teachers in the modern education system and its impact on students' learning and intellectual development is scientifically substantiated.

Keywords: pedagogical competence, primary education, teacher professional skills, methodological competence, communicative competence, innovative pedagogy.

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga ham yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Ta'lim jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, pedagogik mahorati hamda zamonaviy bilim va ko'nikmalariga bog'liqdir. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning keyingi ta'lim jarayoniga mustahkam poydevor yaratadigan muhim davr hisoblanadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik faoliyati nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy qobiliyati va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga ham xizmat qilishi lozim.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy faoliyati va pedagogik mahorati ta'lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida faoliyat yurituvchi o'qituvchilarning pedagogik kompetentligi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'lim jarayoniga ilk bor kirib keladi va ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishi, tafakkuri, dunyoqarashi hamda shaxsiy fazilatlarini shakllanishida o'qituvchining roli nihoyatda katta bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi nafaqat bilim beruvchi shaxs, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga yo'l ko'rsatuvchi, tarbiyachi va pedagog sifatida ham muhim vazifani bajaradi. Shu sababli zamonaviy pedagogika fanida o'qituvchining pedagogik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish masalasi dolzarb muammolardan biri sifatida qaralmoqda.

Pedagogik kompetentlik tushunchasi pedagogika va psixologiya fanlarida keng qo'llaniladigan ilmiy kategoriya bo'lib, u o'qituvchining kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka hamda shaxsiy sifatlarining uyg'unligini anglatadi. Pedagogik kompetentlik o'qituvchiga ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etish, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, ularning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash imkonini beradi. Pedagogik kompetentlik o'qituvchining nafaqat nazariy bilimlarini, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik kompetentligi murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. U bir necha tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ular o'qituvchining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Avvalo, o'qituvchining metodik kompetensiyasi muhim ahamiyatga ega. Metodik kompetensiya o'qituvchining o'quv jarayonini samarali tashkil etish, turli o'qitish metodlari va usullaridan foydalanish, darsni qiziqarli va samarali o'tkazish qobiliyatini ifodalaydi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilar yosh jihatdan kichik bo'lganligi sababli dars jarayonini qiziqarli, tushunarli va interfaol metodlar asosida tashkil etish muhim hisoblanadi.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kommunikativ kompetensiyasi ham muhim o'rin tutadi. Kommunikativ kompetensiya o'qituvchining o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyatini anglatadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilar bilan samimiy, do'stona va pedagogik jihatdan to'g'ri munosabat o'rnatishi zarur. Bu esa o'quvchilarning dars-

ga bo'lgan qiziqishini oshiradi hamda ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, o'qituvchi ota-onalar bilan ham hamkorlikda ishlashi, ularning farzandlari ta'lim-tarbiyasi bilan bog'liq masalalarda maslahatlar berishi muhim hisoblanadi.

Pedagogik kompetentlik tarkibida psixologik kompetensiya ham muhim o'rin egallaydi. Psixologik kompetensiya o'qituvchining o'quvchilarning yosh xususiyatlari, individual imkoniyatlari, qiziqishlari va psixologik holatini tushunish qobiliyatini ifodalaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hali shaxs sifatida shakllanish jarayonida bo'lganligi sababli ularning psixologik holati tez o'zgaruvchan bo'ladi. Shu sababli o'qituvchi har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishi lozim.

Zamonaviy ta'lim tizimida axborot-kommunikatsion texnologiyalarni qo'llash ham o'qituvchining pedagogik kompetentligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Axborot-kommunikatsion kompetensiya o'qituvchining kompyuter texnologiyalari, internet resurslari, multimedia vositalari va boshqa zamonaviy texnologiyalardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonini axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilish qiyin. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchilari zamonaviy texnologiyalarni o'z faoliyatida faol qo'llashlari zarur.

Bundan tashqari, pedagogik kompetentlik tarkibida innovatsion kompetensiya ham muhim ahamiyatga ega. Innovatsion kompetensiya o'qituvchining yangi pedagogik g'oyalar, metodlar va texnologiyalarni o'rganish hamda ularni amaliyotda qo'llash qobiliyatini anglatadi. Zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchilardan doimiy ravishda o'z ustida ishlashni, yangi bilimlarni egallashni va pedagogik faoliyatni takomillashtirishni talab qiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik kompetentligi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Kompetent o'qituvchi o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantira oladi. Bunday o'qituvchi dars jarayonini faqatgina bilim berish bilan cheklab qolmay, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ham katta e'tibor qaratadi.

Pedagogik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni o'qituvchining uzluksiz kasbiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. O'qituvchilar o'z kasbiy faoliyati davomida doimiy ravishda bilim va ko'nikmalarini yangilab borishlari, pedagogik tajribalarini boyitishlari hamda ilmiy-metodik faoliyat bilan shug'ullanishlari zarur. Bu jarayonda malaka oshirish kurslari, seminar-treninglar, ilmiy konferensiyalar va metodik tadbirlar muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, pedagogik kompetentlikni rivojlantirishda o'qituvchining o'z ustida mustaqil ishlashi ham muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi ilmiy adabiyotlarni o'rganishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan tanishishi hamda ularni o'z darslarida qo'llashi orqali kasbiy mahoratini oshirib borishi mumkin. Tajriba almashish, hamkasblar bilan hamkorlikda ishlash ham pedagogik kompetentlikni rivojlantirishda samarali usullardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi. Shu sababli pedagogik kompetentlikni rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z kasbiy faoliyatida pedagogik kompetentlikka ega bo'lsa, u ta'lim jarayonini samarali tashkil etadi, o'quvchilarning bilim darajasini oshiradi hamda ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik kompetentligi ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Pedagogik kompetentlik o'qituvchining kasbiy bilimlari, ko'nikmalari, malakalari va shaxsiy sifatlarining uyg'unligini ifodalaydi. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogik kompetentlikni rivojlantirish o'qituvchining kasbiy faoliyatini takomillashtirish hamda ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli pedagogik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish masalasi pedagogika fanining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Musurmonova O. **Pedagogik kompetentlik va professional mahorat.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
2. Tolipov O'., Usmonboyeva M. **Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot.** – Toshkent: Fan, 2017.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. **Ta'limda innovatsion texnologiyalar.** – Toshkent: Iste'dod, 2019.
4. Azizxo'jaeva N.N. **Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.** – Toshkent: Fan, 2016.

© Eshmanova Nodira Nazarqulovna, 2026

© Reyimberganova Shodiya Rasulbek qizi, 2026

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O'QITISHNING INTERFAOL USULLARI

Otamirzayeva Moxigul Xakimjon qizi,

University of Business and Science universiteti

Maktabgacha/Boshlang'ich ta'lim va

Sport faoliyati kafedrası katta o'qituvchisi

Jaloliddinova Mohigul Kamoliddin qizi,

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi II bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishning interfaol usullari tahlil qilingan. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini shakllantirishda interfaol metodlar va tajriba asosida o'qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va ekologik tarbiyaning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonini tashkil etishda pedagogik yondashuvlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: tabiiy fanlar, boshlang'ich ta'lim, interfaol metodlar, kuzatish, tajriba, insert, tabiyatshunos.

Аннотация. В данной статье представлен всесторонний анализ современных и эффективных методов преподавания естественных наук в начальных классах. Освеща-

ется значение интерактивных методов, обучения на основе эксперимента, а также использования информационно-коммуникационных технологий в формировании знаний, умений и компетенций учащихся, а также роль экологического воспитания. Кроме того, рассмотрены педагогические подходы и инновационные технологии в организации образовательного процесса.

Ключевые слова: естественные науки, начальное образование, интерактивные методы, наблюдение, эксперимент, инсерт, естествознание.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of modern and effective methods of teaching natural sciences in primary education. It highlights the importance of using interactive methods, experiment-based teaching, and information and communication technologies in the formation of students' knowledge, skills, and competencies, as well as the role of environmental education. Additionally, pedagogical approaches and innovative technologies for organizing the educational process are discussed.

Keywords: Natural sciences, primary education, interactive methods, observation, experiment, insert, natural science.

Tabiiy fanlarning o'qitish metodikasini yaxshi bilish boshlang'ich maktab o'qituvchisiga bolalarni o'qitishni to'g'ri tashkil qilish imkonini beradi. Metodika – o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini uygunlashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Tabiiy fan o'quvchilarda tabiat haqidagi dastlabki tushunchalarni shakllantirib, ilmiy tafakkurni rivojlantirishda yordam beradi [1]. Masalan "O'simliklar dunyosi" mavzusi orqali o'quvchilarda ekologik madaniyat, kuzatuvchanlik va tabiatga mehr uygotiladi. Shu sababli ushbu mavzuni interfaol metodlar asosida o'qitish dolzarb hisoblanadi. [2]

1. Interfaol metodlaridan foydalanish.

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda interfaol metodlar o'quvchilarni faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikirlashga undaydi va mavzularni o'zlashtirishga yordam beradi. Quyida "O'simliklar dunyosi" mavzusida bu metodlardan foydalanish keltirilgan.

"Aqliy hujum" metodi: orqali dars boshida o'quvchilarni bilim darajasi aniqlanadi. O'qituvchi tomonidan o'quvchilarga "O'simliklar nima uchun kerak?" yoki "Qanday o'simlik turlarini bilasiz?" kabi savollar beradilar. O'quvchilar erkin fikr bildirishadi bu esa ularning nutqini rivojlantiradi va darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

"Klaster" metodi: o'simliklarni tizimlashtirishda qollaniladi. Masalan, doskaga "O'simliklar deb yozib, undan daraxtlar, butalar va o'tlar kabi guruhlar chiqariladi. Har bir guruh o'ziga tegishli misollarni yozadi. Bu metod orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlash va guruhlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

"Insert" metodi: matn bilan ishlashda samarali yordam beradi, o'quvchilar dars davomida olgan yangi ma'lumotni belgilash orqali o'zlashtirishadi:

- "+" – bilaman
- "+" – bilmasdim
- "+" – tushunmadim
- "!" – qiziqarli ma'lumot

Bu metodimiz orqali o'quvchilar o'z bilimlarini tahlil qilishadi va mustaqil fikrlash va mustaqil o'rganish konikmasi shakllanadi.

Yuqorida ko'rsatilgan metodalar orqali o'quvchilarda "Juftlikda ishlash", "Guruhli muhokama" va hamkorlikda ishlash malakasini rivojlantiradi. [3]

2. Amaliy va kuzatish metodlari

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nazariy bilimni amaliy faoliyat bilan bog'lash muhim ro'l o'ynaydi. "O'simliklar dunyosi" mavzusini o'qitishda amaliy va kuzatish metodlaridan foydalanish o'quvchilarga mavzuni yetkazib berish uchun alohida o'rtin tutadi.

Amaliy tajribalar: orqali o'quvchilar o'simliklarning o'sish va rivojlanish davrini bevosita kuzatishadi. Masalan,

- Loviya urugini nam paxtaga solib ostirish
- Gultuvakka urug' ekish va uni parvarish qilish
- O'simlikka suv berilmasa nima bo'lishini kuzatish

Bu tajribalar orqali biz o'quvchilarni sabab-oqibat bog'lanish va nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lashni o'rgatamiz.

Kuzatish metodi orqali o'quvchilar o'simlikning rivojlanish bosqichlarini bosqichma – bosqich kuzatishadi. Masalan

- Urug' – nihol – yosh o'simlik – yetuk o'simlik
- Barglarning rangining o'zgarishi
- Gullash va meva berish jarayoni

Bu tajriba orqali oquvchilar o'simliklarni o'rganish va real tasavvur hosil qila olishadi. Kuzatish jarayonida tabiatga ekskursiyalar tashkil qilish ham samarali hisoblanadi. Masalan, maktab hovlisi yoki bog'ga chiqib, turli o'simliklarni joyida o'rganish o'quvchilarda real tasavvur hosil bo'lishiga sabab bo'ladi.

3. Ko'rgazmali vositalardan foydalanish

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida asosan ko'rgazmali usul orqali o'quvchilarni bilim saviyasini tez o'zgartirilishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun dars jarayonida o'qituvchi ko'rgazmalig vositalardan foydalanish muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Tabiiy ko'rgazmalar:

- Yangi uzilgan barglar, gullar, ildizlar kurtaklar.
- Mevalar va urug'lar
- O'simliklardan namumalar (gerbariylar)

Bu vositalar orqali o'quvchilar aniq tasavvur hosil qila olishadi

Sun'iy korgazmalarga, rasm va pilakatlar, maket va modellar kiradi.

Bulardan foydalanish orqali o'quvchilar o'simlik tuzilishini korsatadigan rangli diagarammalar o'quvchilarning eslab qolish qobilgati oshiradi.

Multimedia vositalariga Slayd va taqdimotlar, qisqa videoroliklar, turli animatsiyalar kiradi.

Zamonaviy texnologiyalar yordamida oquvchilarga osimliklarni osish jarayonini tezlashtirilgan shaklda korsatish mumkin, bu esa o'quvchilarga borliq xaqiqatni o'z o'rnida to'g'ri tushinishiga hamda ning darsga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi va amaliy faoliyatini rivojlantiradi. [4]

Xulosa qilib aytganda boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda interfaol metodlardan foydalash o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Shuningdek, amaliy va kuzatish metodlaridan foydalanish orqali o'quvchilarning bilim darajalari kengayishiga sabab bo'lib nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lashda ham yordam beradi. Bu esa o'quvchilarda tabiiy jarayonlar haqida aniq tasavvur va bilimga ega bolishiga olib keladi. Shuni aytishimiz lozimki, boshlang'ich ta'lim jarayonida interfaol, amaliy va innovatsion metodlardan foydalanish ta'lim jarayonida yuqori natijalarga erishishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nuriddinova M. "Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanma – Toshkent: "Cho'lpon", 2005-yil.
2. Malikova Y. "Tabiiy fanlar" 4-sinf – Toshkent: "Novda", 2023-yil.
3. Abduqodirov A. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar amaliy tavsiyalar – Toshkent: "Istedod", 2008-yil.
4. Shanasirova Z. "Tabiatni kuzatish nazariyasi va metodikasi" darslik – Toshkent: "BOOK TRADE 2022", 2022-yil.

© Otamirzayeva Moxigul Xakimjon qizi, 2026
© Jalolddinova Mohigul Kamoliddin qizi, 2026

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI TAJRIBALAR ORQALI O'RGATISH MASALALARI

Tumanboyeva Durdona Zafarjon qizi,
University of Business and Science universiteti
II bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni tajribalar orqali o'rgatish masalalari yoritilgan. Shuningdek, bolalarda suv va tuproqning xususiyatlari bo'yicha keltirilgan nazariy bilimlarni amaliy tajribalar orqali mustahkamlash usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar: tajriba, nazariy bilim, ta'limiy metod, amaliy tajriba.

Ahhotaqia. В данной статье рассматриваются вопросы преподавания естественных наук посредством экспериментов в начальных. Также представлены методы закрепления теоретических знаний детей о свойствах воды и почвы с помощью практических экспериментов.

Ключевые слова: опыт, теоретические знание, методика обучения, практический опыт.

Abstract. This article discussses the issues of teaching natural sciences through experiments in primary grades. It also presents methods for reinforcing children's theoretical knowledge about the properties of water and soil through practical experiments.

Keywords: experiment, theoretical, knowledge, educational method, practical experience.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning faolligini oshirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Tajribalar o'tkazish o'quvchilarda boshqa metodlar orqali egallash qiyin bo'lgan tabiatshunoslik oid tasavvurlari shakllantiradi. Tajribalar atrof olamni bilib olishning qiziqarli va samarali metodidir. Ular ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, kuzatuvchanlik, mantiqiy tafakkur va nutqni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Tajribalar bolaning “Nega?”, “Qanday qilib?” degan savollariga javob topishga yordam beradi. U dunyoning moddiyligini, uni idrok qilib olish mumkinligini tasdiqlovchi har xil jismlarning xossalarini bilib olishning chinakam ilmiy metodidir. Tajribalar mavhum tushinchalarni aniq tushinchalarga aylantirishda bolalarga yaqindan xizmat qiladi. Mashhur faylasuf Konfutsiyni fikricha **“Eshitdim – unutdim. Ko’rdim – eslab qoldim. Bajardim-tushindim”**. Ushbu fikr ta’limda “tajribalar orqali o’rganish” asosini tashkil qiladi. Konfutsiyning bu fikri shunchaki ta’limiy metod emas, balki professional mahoratga erishishning fundamental strategiyasi ekanligini takidlaydi. Unda bilimning uch darajasi aks etgan.

Informatsiya (eshitish): Ma’lumotni qabul qilish, lekin uni o’zlashtirmaslik.

Vizualizatsiya (ko’rish): Jarayonni kuzatish va xotirada muhrlash.

Amaliyot (bajarish): Nazariyani ko’nikmalarga, axborotni esa haqiqiy tajribaga aylantirish.

Zamonaviy tadqiqotlar ham Konfutsiyning bu fikrini tasdiqlaydi: inson eshitgan narsasining 10%ini, ko’rganining 30 – 50%ini, o’zi bajargan ishining esa 90%ini o’zlashtiradi degan fikrga kelishgan. [1]

Bir nechta tajribalar orqali bunga guvoh bo’lishingiz mumkin.

1. “Tuxim suzadi yoki cho’kadi?”

Maqsad: Suv zichligini tushuntirish.

Kerakli jihozlar: 2 ta stakan, suv, tuz, 2 ta tuxim.

Bajarilishi:

1. Ikkala stakanga ham suv quyamiz.
2. Birinchi stakanga tuximni soldik u cho’kadi.
3. Ikkinchi stakanga 2 – 3 qoshiq tuz solib aralashtiramiz.
4. Tuzli suvga tuximni solganimizda u cho’kmaydi. [2]

Tuzli suv zichroq bo’lgani uchun tuxum cho’kmaydi. Tuzli suvning zichligi oddiy suvga qaraganda yuqori bo’ladi.

2. “Suv yo’qoladimi?”

Maqsad: Bug’lanish jarayonini tushuntirish.

Kerakli jihozlar: Idish, suv, rangli yopishqoq lenta.

Bajarilishi:

1. Idishga suv quydik.
2. Rangli yoqishqoq lenta bilan belgilab oldik.
3. Bir necha kun kutdik.

Kuzatishlar mobaynida suv bug’lanib kamayganiga, suv yo’qolmaydi aksincha havoga ko’tarilganiga guvoh bo’ldik. Bunday jarayonlar suyuqlikning faqat yuzasida sodir bo’ladi va har qanday haroratda amalga oshadi. Natijada suyuqlik miqdori kamayadi.

3. “Tuproq” tarkibini o’rganish.

Maqsad: Tuproq tarkibida nimalar borligini aniqlash. [3]

Kerakli jihozlar: Shisha banka, suv, tuproq.

Bajarilishi:

1. Shisha bankaning 1/3 qismiga tuproq solamiz.
2. Ustidan suv quyib olamiz.

3. Bir necha kun kutamiz.

Bir necha kundan so‘ng bankadagi suv 3 ta qatlamga ajralganini ko‘rdik. Ostki qatlamda – mayda qum va mayda toshlar. O‘rta qatlamda – loy. Yuqori qatlamda esa mayda chirindilarni ko‘rishimiz mumkin.

4. “Magnit nimalarni tortadi?”

Maqsad: Magnit xususiyatlarini o‘rganish. [4]

Kerakli jihozlar: Magnit, temir mix, qog‘oz, plastmassa, tanga.

Bajarilishi:

1. Har bir buyumni magnitga yaqinlashtiramiz.

2. Qaysi birini tortishini kuzatdik.

Magnit faqat temir mixni, tangani tortdi. Magnitga juda kuchli tortiladigan va o‘zi ham doimiy magnitga aylana oladigan moddalar temir, nikel kobaltni misol qilishimiz mumkin.

5. O‘simlik suv qanday ichadi?

O‘simliklarning ildizidan suv qanday qilib tepaga-barglarga ko‘tarilishini ko‘rsatib berdik.

Kerakli jihozlar: Suv, shaffof stakan, oziq-ovqat boyog‘i, oq gul.

1. Shaffof stakanga suv soldik.

2. Oziq-ovqat bo‘yig‘ini qo‘shamiz.

3. Oq gulni rangli suvga solib qo‘ydik.

Bir necha soatdan so‘ng gul va barglari suv rangiga kirganini ko‘rdik. O‘simlik ichida “naychalar” borligi va suv o‘sha orqali yuqoriga harakatlanishiga guvoh bo‘ldik.

XULOSA:

Yuqoridagi tajribalar bolalarning fanga bo‘lgan qiziqishini orttiradi. Darsliklardagi rasmni ko‘rsa, u faqat xotirasida qoladi. Ammo o‘sha rasmda tasvirlangan jarayonni o‘z qo‘llari bilan bajarib ko‘rsagina, bu ma’lumot uning ong ostiga muhrlanadi. Xato qilishdan qo‘rqmaydi, yechim qidirishga o‘rganadi. Hech qachon uning yodidan chiqmaydi. Shunday ekan boshlang‘ich sinflarda amaliy tajribalar sonini ko‘paytirishimiz kerak deb o‘ylayman, ana shunda ta’lim sifati yuqori darajaga ko‘tariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Konfutsiy “Lun-yuy” kitobidan. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2014-yil.
2. Asqarov I. 8-sinf “Kimyo” darsligidan. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019-yil.
3. Abdurahmonov T. “Tabiatshunoslikdan amaliy mashg‘ulotlar” kitobidan. – Toshkent: “Universitet”, 2004-yil.
4. Qahhorova M. 6-sinf “Fizika” darsligidan. – Toshkent: “Nisoro”, 2017-yil.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Turg'unova Gulnoza Muxammadjonovna,

University of Business and Science PhD, prof.v.b.

E-mail: turgunovag012@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-5293-6539>

Latipova Hayotxon Xakimjon qizi,

University of Business and Science

Maktabgacha va maktab ta'limi fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

E-mail: hayotxonlatipova7@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik asoslari, samarali metodlari hamda ularning kognitiv darajalari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodlarni tizimlashtirish va ularning o'quvchilarning analitik, refleksiv hamda argumentativ fikrlash ko'nikmalariga ta'sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, taqqoslash, klassifikatsiya va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, muammoli ta'lim, debat, savol berish texnikasi va case study metodlari yuqori darajadagi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali hisoblanadi, INSERT va klaster metodlari esa axborotni tushunish va tizimlashtirish bosqichida muhim ahamiyatga ega. Xulosa sifatida, metodlarni integratsiyalashgan holda qo'llash o'quvchilarning fikrlash jarayonini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, pedagogik metodlar, muammoli ta'lim, aqliy hujum, INSERT metodi, klaster, debat, case study, savol berish texnikasi, refleksiv fikrlash, argumentativ tafakkur, kognitiv rivojlanish, interaktiv o'qitish, Bloom taksonomiyasi.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические основы развития критического мышления в начальной школе, эффективные методы его формирования, а также когнитивные уровни. Цель исследования – систематизировать методы, способствующие развитию критического мышления, и определить их влияние на аналитические, рефлексивные и аргументативные способности учащихся. В ходе исследования были использованы методы теоретического анализа, сравнения, классификации и системного подхода. Полученные результаты показали, что проблемное обучение, дебаты, техника постановки вопросов и метод кейс-стади эффективны для развития критического мышления высокого уровня, в то время как методы INSERT и кластер играют важную роль на этапе понимания и систематизации информации. В заключение отметим, что комплексное применение этих методов способствует поэтапному развитию мыслительных процессов учащихся.

Ключевые слова: критическое мышление, начальное образование, педагогические методы, проблемное обучение, мозговой штурм, метод INSERT, кластер, дебаты, кейс-стади, техника постановки вопросов, рефлексивное мышление, аргументативное мышление, когнитивное развитие, интерактивное обучение, таксономия.

Abstract. This article examines the pedagogical foundations for developing critical thinking in elementary school, effective teaching methods, and their cognitive levels. The purpose of the study is to systematize methods for developing critical thinking and determine their impact on students' analytical, reflective, and argumentative skills. The study utilized theoretical analysis, comparison, classification, and a systems approach. The results demonstrate that problem-based learning, debates, questioning, and case study methods effectively develop higher-order critical thinking skills, while INSERT and clustering methods play an important role in Thus, the

integrated application of these methods promotes the gradual development of students' thinking processes.

Keywords: *critical thinking, elementary education, pedagogical methods, problem-based learning, brainstorming, INSERT method, clustering, debates, case study, questioning, reflective thinking, argumentative thinking, cognitive development, interactive learning, Bloom's Taxonomy.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi global pedagogik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi qarorida ham ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligi alohida ta'kidlangan [1]. Bu esa tanqidiy fikrlashni boshlang'ich ta'lim bosqichidan boshlab shakllantirishning dolzarbligini belgilaydi.

Tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Peter A. Facione tanqidiy fikrlashni tahlil, baholash, interpretatsiya va xulosa chiqarish kabi kognitiv komponentlardan iborat murakkab jarayon sifatida izohlaydi [2]. Diane F. Halpern esa uni maqsadga yo'naltirilgan, reflektiv va mantiqiy fikrlash tizimi sifatida tavsiflab, uni maxsus pedagogik strategiyalar orqali rivojlantirish mumkinligini asoslaydi [3]. Shuningdek, Robert H. Ennis tanqidiy fikrlashni ta'lim jarayonining barcha bosqichlariga integratsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi [4].

Nazariy yondashuvlarni umumlashtirgan holda, Richard Paul va Linda Elder tanqidiy fikrlashni standartlar asosida (aniqlik, mantiqiylik, chuqurlik, kenglik) baholash mumkinligini ko'rsatadi [5]. Bu yondashuv tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda metodlarning sifat jihatdan tanlanishi muhimligini anglatadi.

Metodologik tadqiqotlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda interaktiv va muammoli metodlar eng samarali ekanligini ko'rsatadi. Abrami va hammualliflar tomonidan o'tkazilgan meta-tahlillar natijasida muammoli ta'lim, faol o'rganish va argumentatsiyaga asoslangan yondashuvlar o'quvchilarning yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali ekanligi aniqlangan [6,7]. Ushbu natijalar maqolada keltirilgan muammoli ta'lim, debat va case study metodlarining ilmiy asoslanganligini tasdiqlaydi.

Muammoli ta'limning samaradorligi Cindy E. Hmelo-Silver tadqiqotlarida chuqur tahlil qilingan bo'lib, unda o'quvchilarni noaniq vaziyatlarga jalb etish orqali ularning reflektiv fikrlashi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlanishi ko'rsatilgan [8]. Belland va boshqalar esa ushbu jarayonda bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlash (scaffolding) mexanizmi muhimligini ta'kidlaydi [9]. Prince tadqiqotlari ham faol o'rganish metodlari an'anaviy yondashuvlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatadi [10].

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda argumentativ yondashuv alohida o'rin tutadi. Deanna Kuhn tadqiqotlariga ko'ra, dalillash, qarama-qarshi fikrlarni baholash va asosli xulosa chiqarish tanqidiy fikrlashning asosiy komponentlari hisoblanadi [12]. Davies esa tanqidiy fikrlashni ko'p komponentli model sifatida ko'rib, unda bilim, ko'nikma va refleksiya o'zaro bog'liqligini asoslaydi [11]. Tiruneh va bosh-

qalar tomonidan o'tkazilgan tizimli tahlil esa tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun kompleks pedagogik yondashuv zarurligini ko'rsatadi [13].

Xalqaro tajriba ham ushbu yo'nalishdagi ilmiy natijalarni tasdiqlaydi. Yevropa Komissiyasi hisobotlarida boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun interaktiv metodlar, muammoli vaziyatlar va o'quvchilarning faol ishtirokiga asoslangan yondashuvlar muhimligi qayd etilgan [14]. Bu yondashuvlar zamonaviy ta'lim tizimlarida keng qo'llanilmoqda.

Mahalliy tadqiqotlar ham ushbu yo'nalishda muhim natijalarni ko'rsatadi. Hasanov va Karimova boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini asoslab beradi [15]. Sultanov va Mamirova esa o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoni tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda interfaol metodlarning ahamiyatini ta'kidlaydi [16]. Zayniddinova tadqiqotida esa boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi tizimli ravishda yoritilgan bo'lib, u o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos yondashuvni talab etishi ko'rsatilgan [17]. Tadqiqot doirasida zamonaviy pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi hamda ularning o'quvchilarning fikrlash faoliyatiga ta'siri baholanadi.

Tadqiqot maqsadi: boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik metodlarni tizimli ravishda o'rganish, ularning didaktik mohiyati va kognitiv darajalarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalar:

1. Tanqidiy fikrlash tushunchasining nazariy asoslarini va zamonaviy pedagogik talqinlarini tahlil qilish.
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanish xususiyatlarini aniqlash.

Tadqiqot usullari: Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanildi: nazariy tahlil usuli, taqqoslash (komparativ) tahlil, tizimli yondashuv, klassifikatsiya va modellashtirish, kontent-tahlil, pedagogik kuzatuv (nazariy asosda).

Natijalar: Taqdim etilgan tahliliy jadval boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlarini kognitiv daraja, didaktik mohiyat va pedagogik samaradorlik nuqtai nazaridan tizimli baholash imkonini beradi. Jadval ma'lumotlari metodlarning ta'sir darajasi bir xil emasligini, balki ularning o'quvchilarning fikrlash jarayonining turli bosqichlariga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Avvalo, metodlar kognitiv yuklama darajasiga ko'ra uch asosiy guruhga ajraladi. Birinchi guruhni INSERT va klaster metodlari tashkil etadi. Ushbu metodlar asosan axborotni tushunish va tahlil qilish bosqichlariga xizmat qiladi. INSERT metodida o'quvchi matnni faol qayta ishlaydi, belgilar orqali o'z bilimini baholaydi va bu jarayon metakognitiv nazoratni shakllantiradi.

Klaster metodida esa bilimlar grafik shaklda tizimlashtirilib, tushunchalar o'rtasidagi semantik bog'lanishlar aniqlanadi. Biroq ushbu metodlarning cheklovi shundaki, ular chuqur argumentativ fikrlashni to'liq shakllantira olmaydi, ya'ni ular tanqidiy fikrlashning boshlang'ich bosqichiga xizmat qiladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantrish metodlari: tahliliy jadval

№	Metod nomi	Didaktik mohiyati	Qo'llash texnologiyasi	Kognitiv daraja (Bloom)	Rivojlantriladigan kompetensiyalar	Afzalliklari	Cheklovlari
1	Muammoli ta'lim (Problem-based learning)	Bilimlarni muammoli vaziyat orqali egallash va mustaqil yechim topish	Muammoli savollar, real vaziyatli topshiriqlar, kichik loyihalar	Tahlil, baholash, yaratish	Muammo yechish, qaror qabul qilish, reflektiv fikrlash	Mustaqillik va chuqur fikrlashni rivojlantradi	Vaqt talab qiladi, barcha o'quvchilar uchun bir xil samarali emas
2	"Aqliy hujum" (Brainstorming)	G'oyalarni erkin generatsiya qilish va keyinchalik saralash	Guruhl muhokama, tezkor savollar, g'oya yozish	Tushunish, tahlil, yaratish	Kreativlik, divergent fikrlash, kommunikativ ko'nikmalar	Faollik va motivatsiyani oshiradi	Passiv o'quvchilar ishtiroki past bo'lishi mumkin
3	"INSERT" metodi	Matn belgilash orqali ongli o'qish va refleksiya	Belgilar qo'yish (✓ + - ?), juftlikda muhokama	Tushunish, tahlil	Analitik o'qish, metakognitiv nazorat	Axborotni chuqur anglashni ta'minlaydi	Boshlang'ich sinfda moslashtirish talab etiladi
4	Klaster (Cluster)	Tushunchalarni grafik tarzda tizimlashtirish va bog'lash	Fikr xaritalari, diagrammalar	Tushunish, tahlil	Tizimli fikrlash, sabab-natija aloqalarini aniqlash	Ko'rgazmalilik va strukturalash kuchli	Chuqur argumentatsiya yetarli emas
5	Debat (Munozara)	Qarama-qarshi fikrlarni dalillar asosida himoya qilish	Guruhlararo bahs, pozitsiya himoyasi	Baholash, yaratish	Argumentativ tafakkur, tanqidiy baholash	Eng yuqori darajadagi tanqidiy fikrlashni rivojlantradi	Yoshga moslashtirish va boshqaruv murakkab
6	Savol berish texnikasi (Questioning)	O'quvchini chuqur fikrlashga undovchi tizimli savollar	Ochiq, muammoli, reflektiv savollar	Tahlil, sintez, baholash	Analitik fikrlash, refleksiya, mantiqiy xulosa chiqarish	Har qanday darsda universal qo'llanadi	Savollar sifati va ketma-ketligi muhim
7	Rol o'ynash (Role play)	Vaziyatni modellashtirish orqali tushunish va baholash	Sahnalashtirish, rollarga bo'lish	Tushunish, tahlil, yaratish	Empatiya, situatsion fikrlash, ijtimoiy ko'nikmalar	Faol va interaktiv o'rganish	Tayyorlash va vaqt talab etadi
8	Case study	Real yoki sun'iy vaziyatni kompleks tahlil qilish	Vaziyatli topshiriqlar, guruhli muhokama	Tahlil, baholash, yaratish	Muammo yechish, qaror qabul qilish, integrativ fikrlash	Nazariya va amaliyotni bog'laydi	Boshlang'ich sinf uchun soddalashtirish zarur

Ikkinchi guruhga interaktiv-kreativ metodlar, ya'ni "aqliy hujum" va rol o'ynash kiradi. Ushbu metodlar o'quvchilarning fikrlash faolligini oshirib, divergent fikrlashni rivojlantiradi. "Aqliy hujum" metodida g'oyalar erkin generatsiya qilinadi va keyinchalik tahlil qilinadi, bu esa kreativ va tanqidiy fikrlash uyg'unligini ta'minlaydi.

Rol o'ynash metodida esa o'quvchilar vaziyatni modellashtirish orqali uni turli nuqtai nazardan baholaydi, bu esa empatik va situatsion fikrlashni rivojlantiradi. Shu bilan birga, ushbu metodlar samarali bo'lishi uchun pedagog tomonidan jarayonni to'g'ri boshqarish zarur, aks holda ba'zi o'quvchilar passiv bo'lib qolishi mumkin.

Uchinchi guruhni yuqori darajadagi tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi metodlar tashkil etadi. Bular muammoli ta'lim, debat, savol berish texnikasi va case study metodlaridir. Ushbu metodlar Bloom taksonomiyasining yuqori bosqichlari – tahlil, baholash va yaratish darajalariga mos keladi. Muammoli ta'lim o'quvchini noaniq vaziyatga olib kirib, mustaqil yechim topishga undaydi, bu esa reflektiv fikrlashni rivojlantiradi. Debat metodida o'quvchilar o'z fikrini dalillar asosida himoya qiladi va qarama-qarshi fikrlarni baholaydi, natijada argumentativ tafakkur shakllanadi. Savol berish texnikasi esa barcha metodlarni birlashtiruvchi universal vosita bo'lib, o'quvchini chuqur fikrlashga undaydi. Case study metodida esa nazariya va amaliyot integratsiyasi ta'minlanib, real vaziyatlarda qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Jadval tahlili yana bir muhim jihatni ko'rsatadi: metodlarning samaradorligi ularning alohida qo'llanilishiga emas, balki integratsiyalashgan holda qo'llanilishiga bog'liq. Masalan, dars jarayonida dastlab INSERT yoki klaster orqali bilimlar tizimlashtiriladi, keyin "aqliy hujum" orqali g'oyalar kengaytiriladi, yakunda esa muammoli ta'lim yoki debat orqali chuqur tahlil va baholash amalga oshiriladi. Bunday bosqichma-bosqich yondashuv o'quvchilarning fikrlash jarayonini oddiy tushunishdan murakkab tahlil va ijodiy qaror qabul qilish darajasiga olib chiqadi.

Shuningdek, metodlarning cheklovlari ham muhim ilmiy xulosalar beradi. Ko'pgina metodlar vaqt talab qilishi, o'quvchilarning individual farqlariga bog'liqligi va boshlang'ich sinf yoshiga moslashtirish zarurligi bilan xarakterlanadi. Bu esa tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda metod tanlashdan ko'ra, uni didaktik jihatdan moslashtirish muhimroq ekanligini ko'rsatadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqotda boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari tizimli ravishda o'rganilib, ularning didaktik mohiyati, kognitiv darajasi va pedagogik samaradorligi tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash o'quvchilarning nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni tahlil qilish, baholash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantiruvchi muhim kompetensiya hisoblanadi.

Tahliliy jadval asosida metodlar kognitiv darajalariga ko'ra guruhlashtirilib, ularning har biri o'quvchilarning fikrlash jarayonining muayyan bosqichiga xizmat qilishi aniqlandi. Xususan, INSERT va klaster metodlari axborotni tushunish va tizimlashtirishni ta'minlasa, "aqliy hujum" va rol o'ynash metodlari kreativ va

interaktiv fikrlashni rivojlantiradi. Muammoli ta'lim, debat, savol berish texnikasi va case study metodlari esa yuqori darajadagi – tahlil, baholash va yaratish bosqichlariga mos kelib, o'quvchilarning reflektiv va argumentativ tafakkurini shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari shuningdek metodlarning samaradorligi ularning alohida qo'llanilishiga emas, balki integratsiyalashgan va bosqichma-bosqich tashkil etilgan ta'lim jarayoniga bog'liqligini ko'rsatdi. Metodlarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning fikrlash jarayoni oddiy reproduktiv darajadan yuqori darajadagi tanqidiy va ijodiy tafakkur bosqichiga olib chiqiladi.

Shu bilan birga, metodlarni qo'llashda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, individual farqlari hamda darsning maqsad va mazmunini hisobga olish zarurligi aniqlandi. Pedagogning roli esa bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarning fikrlash faoliyatini yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi fasilitator sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlarini ilmiy asosda tanlash va ularni kompleks qo'llash o'quvchilarning kognitiv salohiyatini oshirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish hamda zamonaviy ta'lim talablariga mos raqobatbardosh shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillash-tirish to'g'risida"gi qarori. – 2020-yil 6-noyabr.
2. Peter A. Facione. *Critical thinking: What it is and why it counts*. Insight Assessment; 2020.
3. Diane F. Halpern. *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking*. 5th ed. New York: Routledge; 2014. doi:10.4324/9781315885721
4. Robert H. Ennis. Critical thinking across the curriculum: A vision. *Topoi*. 2018; 37(1): 165–184. doi:10.1007/s11245-016-9401-4
5. Richard Paul, Linda Elder. *Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life*. 3rd ed. Boston: Pearson; 2014.
6. Abrami PC, Bernard RM, Borokhovski E, et al. Strategies for teaching students to think critically: A meta-analysis. *Rev Educ Res*. 2015; 85(2): 275–314. doi:10.3102/0034654314551063
7. Abrami PC, Borokhovski E, Bernard RM, et al. Instructional interventions affecting critical thinking skills. *Rev Educ Res*. 2008; 78(4): 1102–1134. doi:10.3102/0034654308326084
8. Hmelo-Silver CE. Problem-based learning: What and how do students learn? *Educ Psychol Rev*. 2004; 16(3): 235–266. doi:10.1023/B:EDPR.0000034022.16470.f3
9. Belland BR, Glazewski KD, Richardson JC. Problem-based learning and argumentation. *Educ Technol Res Dev*. 2008; 56(3): 337–362. doi:10.1007/s11423-007-9074-1
10. Prince M. Does active learning work? *J Eng Educ*. 2004; 93(3): 223–231. doi:10.1002/j.2168-9830.2004.tb00809.x
11. Davies M. A model of critical thinking in higher education. *High Educ Res Dev*. 2013; 32(6): 1020–1034. doi:10.1080/07294360.2012.760337
12. Kuhn D. Teaching and learning science as argument. *Sci Educ*. 2010; 94(5): 810–824. doi:10.1002/sce.20395
13. Tiruneh DT, Verburgh A, Elen J. Effectiveness of critical thinking instruction: A systematic review. *Educ Res Rev*. 2014; 11: 1–13. doi:10.1016/j.edurev.2013.09.001

14. European Commission. Critical thinking in primary education: A European perspective. *Education Sciences*. 2021; 11(9): 505.
15. Hasanov O, Karimova N. Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari. Toshkent: TDPU, 2021.
16. Sultanov TM, Mamirova JN. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish masalalari. *Best Publication*. 2023.
17. Zayniddinova, Mahzuna. "Boshlang'ich Sinf O'quvchilarida Tanqidiy Fikrlashni Rivojlantirish Metodikasi." *Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnali*, 2 Sep. 2025, doi:10.5281/zenodo.17152667.

© Turg'unova Gulnoza Muxammadjonovna, 2026

© Latipova Hayotxon Xakimjon qizi, 2026

BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV VA ZAMONAVIY O'QITISH STRATEGIYALARINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

*G'ulomjonova Mohinur Ulug'bek qizi,
ChDPU, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi*

Anotatsiya. Mazkur tezisda boshlang'ich ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari va zamonaviy o'qitish strategiyalarining ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari asosida ushbu yondashuvning o'quvchilar bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiyaviy yondashuv, boshlang'ich ta'lim, interfaol metodlar, muam-moli ta'lim, AKT.

Аннотация. В тезисе рассматриваются теоретические основы компетентност-ного подхода в начальном образовании и значение современных образовательных стра-тегий. Освещается влияние данного подхода на развитие знаний, навыков и компетенций учащихся.

Ключевые слова: компетентностный подход, начальное образование, интерактив-ные методы, проблемное обучение, ИКТ.

Abstract. This thesis examines the theoretical foundations of the competency-based appro-ach in primary education and the importance of modern teaching strategies. It highlights the role of this approach in developing students' knowledge, skills, and competencies.

Keywords: competency-based approach, primary education, interactive methods, prob-lem-based learning, ICT.

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub o'zgarishlar, xususan, globallashuv jarayoni, axborot oqimining keskin ortishi hamda jamiyatning ijti-moiy-iqtisodiy rivojlanishi ta'lim oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Zamonaviy ta'lim tizimi endilikda faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, balki o'quv-chilarda hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilmoqda.

Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi bu jarayonda alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda o'quvchining shaxsiyati, dunyoqarashi va bilim olishga bo'lgan munosabati shakllanadi. Shu sababli boshlang'ich ta'limda kompe-tensiyaviy yondashuvni joriy etish dolzarb masala hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun shaxs nafaqat bilimga, balki uni amaliyotda qo'llay olish, mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur. An'anaviy ta'lim tizimi esa ko'proq bilim berishga yo'naltirilgan bo'lib, amaliy ko'nikmalarni yetarlicha rivojlantira olmaydi. [1]

Shu bois kompetensiyaviy yondashuv ta'lim sifatini oshirishning muhim vositasi sifatida qaralmoqda. Bu yondashuv o'quvchilarda: mustaqil fikrlash,, tanqidiy tahlil qilish, ijodiy yondashish, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuv – bu ta'lim jarayonini natijaga yo'naltirish bo'lib, unda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini integratsiyalashgan holda rivojlantirish nazarda tutiladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, o'quvchi egallagan bilimini real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishi lozim.

Kompetensiyaviy yondashuv ta'lim jarayonida o'quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki hayotda zarur bo'ladigan amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan kommunikativ, axborot, ijtimoiy hamda o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu kompetensiyalar shaxsning har tomonlama kamol topishi, jamiyatda munosib o'rin egallashi va zamonaviy talablar asosida faoliyat yuritishida muhim omil hisoblanadi.

Kommunikativ kompetensiya – bu shaxsning og'zaki va yozma nutq orqali samarali muloqot qila olish qobiliyatidir. Mazkur kompetensiya o'quvchilarda fikrini ravon, aniq va tushunarli bayon etish, suhbatdoshni tinglash, savol berish hamda o'z nuqtai nazarini asoslab berish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lgan o'quvchi dars jarayonida faol qatnashadi, munozaralarda erkin fikr bildiradi, jamoa bilan ishlashda o'z fikrini to'g'ri ifodalay oladi. Yozma nutqni rivojlantirish esa insho, bayon, esse, maqola va turli yozma topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Bugungi globallashuv davrida kommunikativ kompetensiya chet tillarini o'rganish, zamonaviy kasblarda muvaffaqiyat qozonish va xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yishda ham katta ahamiyatga ega.

Axborot kompetensiyasi – bu turli manbalardan kerakli axborotni izlash, saralash, tahlil qilish, baholash va undan oqilona foydalanish qobiliyatidir. Hozirgi axborotlashgan jamiyatda inson har kuni juda katta hajmdagi ma'lumotlarga duch keladi. Shu sababli o'quvchilarda axborotni tanqidiy baholash, ishonchli va ishonchsiz manbalarni farqlash, internet resurslari, elektron kutubxonalar va raqamli platformalardan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Axborot kompetensiyasi rivojlangan shaxs kompyuter savodxonligiga ega bo'ladi, yangi texnologiyalarni tez o'zlashtiradi va mustaqil ravishda bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu kompetensiya ilmiy izlanish olib borish, kasbiy faoliyatda samaradorlikka erishish va tezkor qaror qabul qilishda muhim rol o'ynaydi. [2]

Ijtimoiy kompetensiya – bu shaxsning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, boshqalar bilan samarali hamkorlik qilishi va ijtimoiy mas'uliyatni his etish qobiliyatidir. Ushbu kompetensiya orqali o'quvchilarda jamoada ishlash, boshqalarning fikriga hurmat bilan qarash, muammolarni kelishuv asosida hal qilish, odob-axloq me'yorlariga rioya qilish kabi sifatlar rivojlanadi. Ijtimoiy kompetensiya shaxsning

fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi, uni jamiyat taraqqiyotiga befarq bo'lmagan inson sifatida tarbiyalaydi. Bunday o'quvchilar turli ijtimoiy loyihalarda, tadbirlarda, volontyorlik ishlarida faol qatnashadi. Natijada ular rahbarlik, tashabbuskorlik va mas'uliyat kabi muhim fazilatlarni egallaydi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi – bu shaxsning mustaqil ravishda o'qib-o'rganishi, bilim va ko'nikmalarini muntazam oshirib borishi, o'z ustida ishlashi hamda hayot davomida o'zini takomillashtirib borish qobiliyatidir. Bu kompetensiya zamonaviy dunyoda ayniqsa muhim, chunki fan va texnologiyalar tez sur'atlar bilan yangilanib bormoqda. O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasiga ega bo'lgan inson maqsad qo'ya oladi, o'z faoliyatini rejalashtiradi, kamchiliklarini tahlil qiladi va ularni bartaraf etishga intiladi. Bunday shaxs kitob o'qishga, yangi bilimlarni egallashga, turli kurs va treninglarda qatnashishga qiziqadi. Natijada u raqobatbardosh, ijodkor va zamonaviy talablar darajasidagi mutaxassis bo'lib shakllanadi.

Kommunikativ, axborot, ijtimoiy hamda o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyalari bugungi ta'lim tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Ushbu kompetensiyalar o'quvchilarning shaxsiy kamoloti, kasbiy muvaffaqiyati va jamiyatda faol o'rin egallashiga xizmat qiladi. Shu sababli ta'lim jarayonida mazkur kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Zamonaviy o'qitish strategiyalarining ahamiyati-kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirish zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash bilan bevosita bog'liq. Bugungi kunda quyidagi strategiyalar keng qo'llanilmoqda:

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qitish strategiyalarining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirish o'qituvchidan nafaqat bilim berishni, balki o'quvchilarda amaliy ko'nikmalar, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantirishni talab etadi. Shu bois, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, interfaol metodlar haqida to'xtaladigan bo'lsak, bu yondashuv o'quvchilarni dars jarayonining markaziga olib chiqadi. An'anaviy darslarda o'quvchi ko'proq tinglovchi rolda bo'lsa, interfaol metodlarda u faol ishtirokchiga aylanadi. "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", "Debat", "Rol o'ynash" kabi usullar orqali o'quvchilar fikr almashadi, muhokama qiladi va o'z qarashlarini asoslashga o'rganadi. Bu esa ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi, jamoada ishlash ko'nikmasini shakllantiradi hamda darsni jonli va qiziqarli qiladi.

Muammoli ta'lim esa o'quvchilarda tadqiqotchilik ruhini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu metodda o'qituvchi tayyor bilimni bermaydi, balki muammoli vaziyat yaratadi. O'quvchilar esa ushbu vaziyatni tahlil qilib, mustaqil ravishda yechim topishga harakat qiladi. Natijada, ularning mantiqiy fikrlashi, tahlil qilish qobiliyati va qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Bundan tashqari, muammoli ta'lim o'quvchilarda bilimga nisbatan qiziqishni oshiradi, chunki ular o'zlari topgan natijani ko'proq qadrlaydi.

Loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning) ham zamonaviy ta'limning eng samarali usullaridan biridir. Bu yondashuvda o'quvchilar ma'lum bir muammo

yoki mavzu asosida loyiha ishlab chiqadi. Loyiha jarayonida ular ma'lumot izlaydi, tahlil qiladi, guruhda ishlaydi va yakuniy natijani taqdim etadi. Bu esa o'quvchilarda nafaqat bilim, balki rejalashtirish, vaqtni boshqarish, ijodiy fikrlash va taqdimot qilish kabi muhim hayotiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Shuningdek, loyiha ishlari o'quvchilarni real hayotga tayyorlashda katta rol o'ynaydi.

Differensial yondashuv ta'lim samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi. Har bir o'quvchining bilim darajasi, qobiliyati va qiziqishi turlicha bo'lganligi sababli, o'qituvchi darsni shunga mos ravishda tashkil etishi kerak. Differensial yondashuv orqali kuchli o'quvchilar uchun murakkabroq topshiriqlar, qiyin o'zlash-tirayotgan o'quvchilar uchun esa qo'shimcha yordam va soddalashtirilgan vazifalar beriladi. Bu esa barcha o'quvchilarning o'z imkoniyatiga mos ravishda rivojlani-shini ta'minlaydi va dars jarayonida teng ishtirok etish imkonini yaratadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish esa zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylangan. Elektron darsliklar, interaktiv doskalar, taqdimotlar, video materiallar va onlayn platformalar orqali darslar yanada qiziqarli va samarali tashkil etiladi. AKT yordamida o'quvchilar mustaqil ravishda bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa ularning o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantiradi. Shuningdek, masofaviy ta'lim, onlayn testlar va virtual laboratoriyalar orqali ta'lim jarayoni yanada kengayadi. [3]

Zamonaviy o'qitish strategiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bu strategiyalar orqali o'quvchilar faqat bilim oluvchi emas, balki faol, mustaqil fikrlovchi va muammolarni hal qila oladigan shaxs sifatida shakllanadi. Shu sababli, har bir pedagog zamonaviy metodlarni o'z faoliyatida samarali qo'llashi zarur.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan darslar quyidagi natijalarni beradi: o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasi oshadi; bilimlarni amaliy qo'llash ko'nikmasi shakllanadi; o'quvchilarning darsga qiziqishi ortadi; o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik kuchayadi.

Shuningdek, zamonaviy metodlar asosida o'tilgan darslarda o'quvchilar passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylanadi.

Kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan: o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanish darajasi pastligi, an'anaviy fikrlashdan voz kechishdagi qiyinchiliklar hisoblanadi. Biroq ushbu muammolarni tizimli yondashuv, malka oshirish kurslari va innovatsion metodlarni joriy etish orqali bartaraf etish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni samarali tashkil etish bugungi ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv o'quvchilarga faqat tayyor bilimlarni berish bilan cheklanmay, balki ularni kundalik hayotda uchraydigan muammolarni mustaqil hal eta oladigan, tanqidiy va mantiqiy fikrlaydigan, o'z fikrini erkin bayon qila oladigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta'lim talablariga to'liq javob beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlash jarayonida interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, differensial yondashuv hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Bunday metodlar orqali o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi ortadi, mustaqil ishlash ko'nikmasi shakllanadi, jamoada ishlash madaniyati rivojlanadi va bilimlarni o'zlashtirish darajasi sezilarli ravishda yaxshilanadi.

Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'qituvchidan ham yuqori kasbiy mahorat, ijodkorlik va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta egallashni talab etadi. O'qituvchi dars jarayonida faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, motivator va hamkor sifatida faoliyat olib borishi zarur. Bu esa ta'lim sifatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Kelgusida boshlang'ich ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni yanada takomillashtirish, darslik va metodik qo'llanmalarni mazkur tamoyillar asosida boyitish, pedagog kadrlarning malakasini oshirish hamda raqamli ta'lim resurslaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zero, barkamol, raqobatbardosh va zamonaviy bilimlarga ega avlodni tarbiyalash aynan sifatli boshlang'ich ta'limdan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Xolmurodov Sh. Zamonaviy pedagogika. – Toshkent: Fan, 2021.
3. Muslimov N. Ta'limda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent, 2020.

© G'ulomjonova Mohinur Ulug'bek qizi, 2026

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZAMONAVIY TENDETSIYALARNING AHAMIYATI: STEAM YONDASHUV

Eshmanova Nodira Nazarkulovna,

ChDPU katta o'qituvchisi

Xudoyberganova Kumushoy Ulug'bek qizi,

Bekturdiyeva Amina Anvarbekovna,

ChDPU Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

xudoyberganovakumush66@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonlari va ta'lim tizimining yanada kengayganligi, shuningdek o'quv jarayonlarining tashkil qilishda o'quvchilarning shaxs sifatida kamol topishi STEAM modeli STEAM modeli, STEAM yondashuvining nazariy va amaliy asoslarini, boshlang'ich ta'lim bosqichida, uning intellektual salohiyati, mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarga moslashuvchan yechim topish, jamoa bilan ishlash va yangicha g'oyalarni ilgari surish haqida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: STEAM modeli, STEAM yondashuvining nazariy va amaliy asoslarini, muammoli, intellektual salohiyati, mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarga moslashuvchan yechim topish, jamoa bilan ishlash va yangicha g'oyalarni ilgari surish.

Аннотация. В данной статье освещены дальнейшее расширение образовательных процессов и образовательной системы, а также развитие обучающихся как личности в организации учебных процессов, модели STEAM, теоретических и практических основах подхода STEAM, на этапе начального образования, его интеллектуальном потенциале, самостоятельном мышлении, поиске гибких решений проблемных ситуаций, работе в команде, продвижении новых идей.

Ключевые слова: модель STEAM, теоретические и практические основы подхода STEAM, решение проблем, интеллектуальный потенциал, независимое мышление, поиск гибких решений проблемных ситуаций, работа в команде и продвижение новых идей.

Abstract. In this article, the further expansion of educational processes and the educational system, as well as the development of students as individuals in the organization of educational processes, the STEAM model, the theoretical and practical foundations of the STEAM approach, at the stage of primary education, its intellectual potential, independent thinking, finding flexible solutions to problem situations, working with a team, and promoting new ideas are highlighted.

Keywords: STEAM model, theoretical and practical foundations of the STEAM approach, problem solving, intellectual potential, independent thinking, finding flexible solutions to problem situations, working with a team and promoting new ideas.

Bugungi kunda ta'lim tizimi sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilibb, uning mazmuni va metodlari tubdan qayta ko'rib chiqilmoqda. Endilikda o'quv jarayonida bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchining shaxs sifatida har tomonlama kamol topishi, uning intellektual salohiyati, mustaqil fikrlashi, ijtimoiy faolligi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvor vazifaga aylanmoqda. Shu jihatdan qaralganda, integratsiyalashgan ta'lim yondashuvlari alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, STEAM modeli – fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani o'zaro uyg'un holda o'qitishga asoslangan tizim – ta'lim samaradorligini oshirishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur yondashuv o'quvchilarda nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash, turli fanlar o'rtasidagi uzviylikni anglash hamda real hayotiy vaziyatlarda bilimlardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida bu uslub bolalarning tabiiy qiziqishini qo'llab-quvvatlash, ularni izlanishga undash va o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu yondashuv orqali o'quvchilarda tanqidiy tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga moslashuvchan yechim topish, jamoa bilan ishlash va yangicha g'oyalarni ilgari surish kabi zamonaviy kompetensiyalar rivojlanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – boshlang'ich ta'lim jarayonida STEAM yondashuvining nazariy va amaliy asoslarini chuqur tahlil qilish, uning o'quvchi shaxsining kompleks rivojlanishiga ta'sirini aniqlash hamda uni ta'lim amaliyotiga samarali joriy etishning innovatsion usullarini yoritib berishdan iborat.

Yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, iqtidorli bolalarni qo'llabquvvatlash va rag'batlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ularning huquqiy ong va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish xalq ta'limi sohasidagi davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maktabdan tashqari ta'lim tizimini rivojlantirish dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi prezident qarori loyihasi e'lon qilindi. 2022 – 2026-yillarda xalq ta'limida maktabdan tashqari ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha dastur tasdiqlanadi. Xori-

jiy ekspertlarni jalb etgan holda mashg'ulotlar jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish, o'quv reja va dasturlarni takomillashtirish, zamonaviy to'garaklar, xususan STEAM – ta'lim bo'yicha to'garak rahbarlari uchun o'quv-metodik qo'llanmalar va ko'rgazmali vositalarni yaratish. Yuqorida aytib o'tganimizdek Prezidentimiz maktablarda ta'lim jarayonini xorijiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan o'quv rejalari va dasturlari bo'yicha ingliz tilida amalga oshirish bo'yicha STEAM – ta'lim (Science – tabiiy fanlar, Technology – texnologiyalar, Engineering – texnik ijodkorlik, Art – san'at, Mathematics – matematika) dasturi joriy etishdi. Bunga ko'ra talabalar va o'quvchi yoshlar orasida tabiiy va aniq fanlarni keng targ'ib qilish hamda STEAM ta'limi sohasidagi xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish hamda uni qo'llashni yo'lga qo'yishdan iboratdir. Shu boisdan ham, talaba va o'quvchilarni kelajakka tayyorlashda STEAM ta'limi muhim ahamiyatga egadir¹. Xulosa qilib aytganda, yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularni qo'llab-quvvatlash hamda zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maktabdan tashqari ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar, xorijiy tajribalarni joriy etish va zamonaviy o'quv metodlarini qo'llash bu boradagi muhim qadamdir. Ayniqsa, STEAM ta'limining keng joriy etilishi o'quvchilarda tabiiy va aniq fanlarga qiziqishni oshirib, ularning amaliy, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, STEAM yondashuvi nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki yoshlarni kelajak kasblariga tayyorlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich ta'lim o'quv mashg'ulotlarida STEAM texnologiyalaridan foydalanish va ta'limni texnologiyalashtirishning siyosiy omillarini yoritishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi PF-5538 farmonida rahbar va pedagog xodimlarni tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va malakalarini oshirishning ilg'or mexanizmlarini tatbiq etish yo'li bilan xalq ta'limi tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy egishdagi jarayonlar mazmunini keltirib o'tish maqsadga muvofiqdir². Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim jarayonida STEAM texnologiyalarini qo'llash hamda ta'limni zamonaviy asosda tashkil etish bevosita davlat siyosati bilan uzviy bog'liqdir. Xususan, mazkur yo'nalishda qabul qilingan me'yoriy hujjatlar pedagog kadrlarni saralash, ularning kasbiy salohiyatini oshirish va ilg'or yondashuvlarni amaliyotga joriy etishga xizmat qilmoqda. Bu esa ta'lim sifatini yuksaltirish, innovatsion metodlarni keng qo'llash va o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'limda STEAMning vazifalari quyidagilardan iboratdir.

¹ Salixova Lobar Farxodovna BuxDPI 1-bosqich magistranti umedjanova2606@gmail.com +998933830765 Tilavova Matlab Muxammedovna Ilmiy rahbar: Pedagogika fanlar nomzodi, Dotsent.

² O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PFRQ5538-son farmoni. "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami", 2018-yil 10-sentabr. 36-son, 722-modda.

1. O'quvchilarning muammoli fikrlash qobiliyatini va muammolarni hal qilishda ilmiy yondashuv qobiliyatini rivojlantirish.
2. Fan, texnika, muhandislik, san'at va matematika sohasidagi bilimlarni chuqurlashtirish.
3. Jamoaviy ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish.
4. Ijodiy fikrlash, tadbirkorlik va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish.
5. O'quvchilarni texnik va innovatsion sohalarda kelajakdagi martaba uchun tayyorlash.
6. Dizayn asoslarini tushunish.
7. Tanqidiy fikrlashga o'rganish.

Boshlang'ich sinflarda "Sayyorlar" mavzusini STEAM texnologiyasi asosida ishlab chiqamiz. STEAM texnologiyasidagi S harfi fanni bildiradi. Bunda o'quvchilar nazariy ma'lumotlar bilan tanishtiriladi. Nazariy ma'lumot: Sayyoralar haqida ma'lumot berilib, sayyorlar bittama-bitta nomlari bilan birgalikda tanishtiriladi. Bizning sayyoramiz Yerligi va u boshqa sayyolardan bunda hayot borligi bilan ajralib turishi, sayyoralarning osmon jismlari bilan bog'liqligi kabilar o'rganiladi. T harfi texnologiyani bildiradi.

Sayyoralarning teleskop bilan qaralgandagi ko'rinishi va yerdan ularning farqli jikatlari haqidagi ma'lumotlar umumlashdirilib quyidagi savollarga javob topish topshiriladi: 1. Oy va Yer orasidagi masofa taxminan necha kilometrni tashkil etadi? 2. Qaysi sayyoralarda suv va havo bor? 3. Boshqa sayyorlar nima bilan yerdan farq qiladi? E harfi muhandislikni bildiradi. O'quvchilarga qog'oz va loy, plastilindan sayyoralarning modelini yasash topshiriladi. A harfi san'atni bildiradi. O'quvchilar berilgan ma'lumotlar asosida she'r, hikoya, esse yozadilar. Daftarlarga sayyoralarning rasmini chizish topshiriladi. M harfi matematikani bildiradi. Globusning aylanish o'qini, shimoliy va janubiy qutblarni hamda ekvatorni o'lchamlarini matematik nuqtai nazardan hisobkitob qilishlari zarur bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, STEAM kundalik hayotning ilmiy tadqiqot, texnika taraqqiyoti konsepsiyalari bilan ta'limning integrativ yondashuvini taqazo etadi¹.

Boshlang'ich ta'limda STEAM yondashuvini qo'llash o'quvchilarning bilimni turli yo'nalishlar orqali o'zlashtirishiga keng imkoniyat yaratadi. Ushbu yondashuv orqali ular nazariy tushunchalarni amaliy faoliyat bilan bog'lab, mustaqil fikrlash, izlanish olib borish va ijodiy yondashish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. "Sayyoralar" mavzusini integratsiyalashgan holda o'rganish esa fanlararo bog'liqlikni anglash, jamoada ishlash va real hayotiy tasavvurlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada, o'quvchilar zamonaviy bilimlarga ega, yangilikka intiluvchan va kelajak faoliyatiga tayyor shaxs sifatida kamol topadilar.

Xulosa: STEAM yondashuvi boshlang'ich ta'limda shunchaki yangilik emas, balki hayotiy zaruriyatlardan biri hisoblanadi. U yoshlarimiz ya'ni o'quvchilarni XXI asrning asosiy ko'nikmalari: kreativlik, kommunikatsiya va kritik fikrlashlarini oshirishga yordam beradi. Ayni paytda to'quvchilar orasida bu yondashuv juda katta

¹ X.M.Baybayeva "STEAM ta'limi mazmun-mohiyati, ahamiyati" ma'ruza matni.

samara bermoqda ma'lumotlarni ularga tez va samarali yetkazib berishda qo'l kelmoqda. Fan+texnologiya qolipi asosida ish olib boorish o'qituvchilar uchun ancha oson va sifatli ekanligi isbotlab borilmoqda. Masalan, matematika darsida geometrik shakllarni qog'oz yoki loydan yasash orqali o'quvchilar uning hajmini his qilishadi. Bu yondashuv barcha fanlar yig'indisi hisoblanadi. Ushbu yondashuvni qo'llab nafaqat bilim, balki kreativ muammolarni hal qila oladigan avlodni tarbiyalaymiz. Yuqorilardan kelib chiqib xulosa qilishimiz mumkinki, bola maktabga kelgandanoq axborot texnologiyalari bilan band bo'lib qolmasdan, uni tahlil qiluvchi va yangiliklarga intiluvchi shaxs bo'lib shakllanishiga ko'mak beradi. Bu yondashuvni o'quvchilarga bosqichma-bosqich singdirish kelajakda O'zbekistonning intellektual salohiyatini yuksaltirishga va raqamli iqtisodiyot uchun poydevor bo'lib xizmat qiladigan eng samarali yo'l hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PFRQ5538-son farmoni. "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami", 2018-yil 10-sentabr. 36-son, 722-modda.
2. X.M.Baybayeva "STEAM ta'limi mazmun-mohiyati, ahamiyati" ma'ruza matni.

© Eshmanova Nodira Nazarkulovna, 2026

© Xudoyberganova Kumushoy Ulug'bek qizi, 2026

© Bekturdiyeva Amina Anvarbekovna, 2026

BOSHLANG'ICH SINFLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Oxunova Mavludaxon Odiljon qizi,
UBS Maktabgacha va maktab ta'limi fakulteti
Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang'ich ta'lim) ta'lim yo'nalishi
Magistratura 1-kurs talabasi
mavludaoxunova1@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada ekologik madaniyat va uni ahamiyati insonlarni yoshligidan ya'ni boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirishning metodik jihatlari atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, ekologik ong, ekologik bilim, ekologik ta'lim-tarbiya, ekologik madaniyatni shakllantirish, tabiatni muhofaza qilish, tabiatga hurmat, tabiatni asrash, avaylash, tabiatga to'g'ri munosabat, ilmiy yondashuvlar.

Аннотация. В статье всесторонне рассматриваются методологические аспекты формирования экологической культуры и ее значение для людей с раннего возраста, а именно для учащихся начальной школы.

Ключевые слова: экологическая культура, экологическое сознание, экологические знания, экологическое воспитание, формирование экологической культуры, охрана природы, уважение к природе, сохранение природы, бережное отношение к природе, научные подходы.

Abstract. The article comprehensively covers the methodological aspects of forming ecological culture and its importance in people from a young age, namely in primary school students.

Keywords: *ecological culture, ecological consciousness, ecological knowledge, ecological education, formation of ecological culture, protection of nature, appreciation of nature, conservation of nature, careless attitude to nature, scientific approaches.*

Kirish. Yer yuzasida aholi sonining keskin oshishi atrof muhitga ta'sir ko'la-mining kengayishiga, xilma-xil bo'lishiga sabab bo'ldi va turli misli ko'rilmagan tabiatda muammolarning kelib chiqishiga olib keldi. Jumladan, yer, suv, atmosfera, oziq-ovqat va yashash muhitining ifloslanishi. Bu buyicha jahon xamjamiyati qatori mustaqil O'zbekistonimizda ham ularni oldini olish buyicha bir qator qonunlar, qarorlar ishlab chiqilgan va tabiatni muhofaza qiluvchi tashkilotlar ham tashkillanib amaliyotga joriy etilgan, lekin tabiatda xanuzgacha ekologik muammolar kamayish o'rniga kundan kunga ko'payib bormoqda. Buni oldini oldish uchun katta miqdorda iqtisodiy sarmoya sarflash orqali hal etish qiyinroq masala. Birdan bir yo'li ko'p sonli aholining ekologik madaniyatini oshirish orqali banday olamshumul ahamiyat-ga ega bo'lgan ekologik muammolarni oldini olish mumkin. Buning uchun bolalarga boshlang'ich sinflardan oq tabiat va uning ahamiyatli tomonlari hamda uni asrab avaylash orqali shakllanadigan ekologik madaniyatni shakllantirishimiz darkor.

Asosiy qism. Tabiat kishilarning moddiy ma'naviy talablarini qondirish man-bai hisoblanadi. Inson hayot kechirishi uchun kerak bo'lgan hamma narsani tabiat-dan oladi. Masalan oziq-ovqat, kiyim-kechak, o'simliklar dunyosi, hayvonot dunyo-si, havo, suv va yer usti yer osti boyliklari va boshqalar. Insonlar foydalanadigan barcha narsalar tabiatni ehsoni va mehnatning mahsuli hisoblanadi. Inson tabiiy boyliklardan haddan tashqari ortiqcha foydalanishi oqibatida tabiat qiyofasi o'zga-rib, foydali qazilmalar tugab bormoqda, suv hafzalari va atmosfera xavosining ifloslanishi, uning tarkibida chiqindi moddalarning ko'payib borishi natijasida aholi salomatligi yomonlashmoqda. Ularni oziq-ovqat bilan taminlash chuchuk suv bilan taminlash muommolari tobora murakkablashib bormoqda. Ular bugugi kunda xalqaro ekologik muommoga aylanib butun jahon jamiyatchiligi mulohazaga cha-qirmoqda. Bu holat yosh avlodni ongiga ekologik xolatning xavf ostida ekanligini singdirish va uni yaxshilash chora-tadbirlarini ishlab chiqarish kabi muommolarni hal etishda umumiy o'rta ta'lim boshlang'ich fanlari mazmuniga xususan tabiiy fanlar darsligiga qo'shib olib borish orqali yoshlarni ekologik madaniyatli qilib shakllantirishimiz kerak. O'zbekiston Respublikasining Davlat Konstitutsiyasining 50-moddasida "Fuqorolar atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga maj-burdirlar" va 55-moddasida esa "Yer va yer osti boyliklari, suv o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zahiralari umumiy boyliklardir. Ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir" – deb o'rinli takidlangan. Inson-larda ekologik madaniyatni shakllantirish ularga tabiat, atrof muhit bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatish kunning eng dolzarb mavzusiga aylandi. Yoshlarni ekologik bilim va madaniyatlarini shakllantirishda ekologik qadriyatlar alohida ahamiyatga ega. Unga tabiatni asrab avaylashga intilish tashabbuskorlik izchillik mehnatsevarlik va atrof muhitni asrab avaylashdagi ongli faollikni kiritish mumkin. Ekologik bilim va madaniyatni belgilovchi fazilatlar yoshlarning ekologik mada-niyatini rivojlantirishga qaratilishi va unda asosiy urg'u yoshlarning o'zi yashab

turgan uyi, mahallasi, shahriga bo'lgan mehr muhabbat tuyg'usini, vatanparvarlik ruhini tabiatga nisbatan axloqiy qadriyatlarni, tabiat uchun shahsiy mas'uliyat hisini uyg'otish, asrab avaylash bilan bog'liq teran bilimlarni shakllantirishga qaratiladi.

Yoshlarning ekologik ong va madaniyatini shakllantirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Bu jarayon uzluksiz va uzviy takomillashib borganda amalda yuqori natija berishi mumkin. "Ekologiya" o'zi, qadimgi yunoncha so'z bolib (ekos-uy joy turar joy) degan ma'noni anglatadi. Ekologiya tushunchasini 1866-yilda nemis olimi Ernest Gekkel tomonidan fanga organizmlarni atrof muhit bilan munosabatlarini belgilash uchun taklif etilgan. "Ekologik madaniyat" – tabiat haqidagi bilim, ong, idrok, savodxonlik, intellektual salohiyat va uni amalda qo'llay bilish faoliyati, atrof-muhitga nisbatan faoliyatning yuksak ko'rsatgichi, ongli va mas'uliyatli yondashuvdir. Bundan ko'rinib turibdiki, atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishimiz, asrab-avaylashimiz har birimizning burchimiz hisablanadi. Ekologik madaniyat kunning dolzarb masalasi ekan, biz ekologik muhitniuni asrab avaylashni bolalarga oiladan, bog'chadan, boshlang'ich sinflardan boshlashimiz kerak. Bolalar bilan tabiatga ekskursiya o'tkazishning ahamiyati katta. Bunday ekskursiyalarda bolalar tabiatnig tuzilishi, o'zaro aloqadorlik xsusiyatlari sabab va oqibat natijalari, tabiatda o'zini tutish, tabiatga munosabat, voqea va xodisalarning sabablari, tabiatga nisbatan amalga oshirilgan ijobiy hamda salbiy ta'sirlarni ko'zi bilan ko'radi va shu joyda ularning natijasi bo'yicha o'qituvchi rahbarligida javob topadi va bolalarda tabiatga nisbatan ijobiy munosabat xosil bo'ladi. Shu bilan birga ekskursiyada tabiat muhofazasiga oid turli to'plash, tushuntirish ishlari olib borish, bolalarga inson hayoti uchun zarur bo'lgan hayvon yoki o'simlik bilan tanishtirish zarur. Beparvolik oqibatida tabiatga zarar yetkazishni misollar bilan ko'rsatish kerak. Bolalarga foydali ko'chatlar o'tkazish qushlar uchun yasama uycharlar o'rnatish esa, tabiiy resurslarni ko'paytirish vositasi ekanligini anglatish kerak. Maktablarda tabiat muhofazasiga oid qisqa metrajli kinofilmlar va vidioruliklar ko'rsatib borish ham katta ahamiyatga ega. Tabiat va uning go'zalligiga oid san'at asarlari rasmlar va she'rlar hikoyalar bolalarda tabiatga yaxshi munosabatda bo'lish tuyg'usini uyg'otadi. Ayniqsa, bularni barchasini boshlang'ich sinflardanoq boshlash provard natija beradi. Tabiat muhofazasiga oid ishlarning asosiy qismi maktab tajiba uchaskasida olib boriladi. Shuning uchun u joyda gulzor maydonlari, butazorlar, mevali va mevasiz daraxtlar bo'lishi zarur. O'quvchilar maktab tajriba uchaskasida tabiatni asrab-avaylash, g'amho'rlik, boyitish, saqlash, parvarish qilish bilan shug'ullanish orqali ular bilan bog'lik bilim, ko'nikma va malakalari ham ortib boradi. Bulardan ko'rinib turibdiki, bolalarda yoshligidan boshlab ona vataniga bo'lgan mehr-muhabbat tuyg'ulari shakllanadi. tabiatga nisbatan extiyotkorona munosabat ko'nikmalari shakllanib tabiatga bolgan dunyoqarashi o'zgaradi. Shu bilan birga hozirgi kunda ekologig ta'lim-tarbiya berishga har bir bilim olish maskanlarida alohida e'tibor berib kelinmoqda. Jumladan, boshlang'ich sinflarda ona tili fanida tabiat haqida bayonlar yozish, matnlar ustida ishlash, diktantlar yozish. Matematikada esa suvni tejash daraxtlarning kislorod berish miqdori haqida masalalar yechish, texnologiya darsida esa ikkilamchi homashyolardan yani qog'oz, plastiklardan gul, hayvon o'yinchoqlar yasash va boshqalarni misol qilish mumkin.

Ekologik madaniyatni barcha fanlar mazmuniga integratsiya qilish kompetensiyaviy yondashuvning uzviy davomidir va u boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyat va mas'uliyatni samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvda ekologik madaniyatni shakllantirish barqaror rivojlanish konsepsiyasining uzviy qismi hisoblanadi. Boshlang'ich sinf davrida shaxsning qadriyatlar tizimi "ko'nikma" va "sifatlar" shakllanadigan davr bo'lib bu bosqichda insonga yo'naltirilgan qarashlardan tabiat bilan uyg'unlik dunyoqarashga o'tish metodik jihatdan dolzarb muammodir. Darslarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida quyidagi ilmiy yondashuvlar ustuvorlik qiladi:

Tizimli yondashuv – tabiiy fanlarning barcha mavzularini o'tishda va ekologik ta'lim-tarbiya berishda foydalanish yaxshi samara beradi.

Kompetensiyaviy yondashuv – o'quvchida nafaqat bilim balki real ekologik vaziyatlarda tog'ri qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

Asosiy yondashuv – tabiatni moddiy boyliklari ko'rinishida emas, balki oliy ma'naviy qadriyat sifatida anglash.

Boshlang'ich sinflarda ekologik madaniyatni shakllantirishda quyidagi metodlardan foydalanish samarali natija beradi:

1. Tushuntirish va suhbat metodi – Ushbu metod orqali o'quvchilarga ekologik tushunchalar soda va tushunarli shaklda yetkaziladi. Suhbat jarayonida o'quvchilarning fikrlash faolligi oshiriladi.

2. Kuzatish metodi – Tabiat hodisalarini bevosita kuzatish o'quvchilarda ekologik tafakkurni rivojlantirib bilimlarning amaliy asosda mustahkamlashiga xizmat qiladi.

3. Amaliy faoliyat metodi – Daraxt ekish, gul ekish va parvarish qilish maktab hududini toza saqlash kabi ekologik xulq-atvorni shakllantirish.

4. Interfaol metod – Aqliy hujum, klaster, loyiha metodi rolli o'yinlar ekologik muommolarni anglash va ularni hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

5. O'yin texnologiyalari – Ekologik mazmundagi didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos kelib, ta'lim samaradorligini oshiradi.

"Ekologik bilim va madaniyat" o'quv jarayonida darsdan tashqari tarbiyaviy jarayonlarda o'quvchilarning ekologik bilim va madaniyatini oshirish, o'quv jarayonida ekologiya fanlaridan olgan bilimlarni mustahkamlash va amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida aytib o'tish lozimki ekologik ta'lim-tarbiya va ekologik madaniyat ko'p bosqichli va uzluksiz xarakterlarga ega ekanligini hisobga olgan holda o'quvchilarga ekologik bilim berishni chuqurlashtirish, rivojlantirish, kengaytirish asosiy maqsad bo'lib qolishi kerak. Zero, yer suv, havo, o'simlik va hayvonlarni, insonlarni va ularning yashash muhitlarini asrab avaylash, ezozlash ma'naviyat mezoni hisoblanadi. Biz ta'lim-tarbiya berayotgan yosh avlod tabiat qonunlarini yaxshi bilishi, salomatlikni mustahkamlash, tabiat va tirik organizmlardan oqilona foydalanish va ijobiy munosabatda bo'lishlari bilan birga o'z atroflaridagilarga ham ijobiy ta'sir eta olishlari lozim.

Foydaniqlan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T., 1992.
2. Qishloq xo'jaligi va taraqliyoti va ekologiyasi. – T., 2009.
3. Sultanova H.B. Milliy qadriyatlar va ekologik ta'lim-tarbiya. – Toshkent Davlat universiteti, 2011.
4. Xaydarova X. Yuksak madaniyatga va ekologik madaniyat uyg'unligi. – Toshkent Davlat pedagogika universiteti, 2008
5. Murodov Sh.O. Ekologiya va tibbiyot fanlarida muommoli maruzalar. – Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti, 2016.
6. Ergashev A. Umumiy ekologiya. – T., 2003.
7. To'xtayev A. Ekologiya. – T., 2000.
8. Norboyeva T., Azimov Z. O'simliklarga yorug'likni tasiri mavzusuni o'qitish metodikasi. – Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

© Oxunova Mavludaxon Odiljon qizi, 2026

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENTLIK MODELII

Eshmanova Nodira Nazarqulovna,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha va Boshlag'ich ta'lim fakulteti katta o'qituvchisi

Saparboyeva Xulkaroy Akbar qizi,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Anotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentlik modeli, uning asosiy tarkibiy qismlari hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchining metodik, kommunikativ va innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, boshlang'ich ta'lim, o'qituvchi mahorati, metodik kompetensiya.

Аннотация. В статье рассматривается модель профессиональной компетентности учителя начальных классов и её основные компоненты. Также анализируется роль методической, коммуникативной и инновационной компетенции в профессиональной деятельности учителя.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, начальное образование, педагогическое мастерство, методическая компетенция.

Abstract. This article discusses the model of professional competence of primary school teachers and its main components. The role of methodological, communicative and innovative competencies in the teacher's professional activity is also analyzed.

Keywords: professional competence, primary education, teacher skills, methodological competence.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy faoliyati va pedagogik mahorati ta'lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining bilim darajasi, pedagogik tajribasi, metodik tayyorgarligi hamda kasbiy kompetentligiga bog'liqdir. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida faoliyat yurituvchi o'qituvchilarning kasbiy

kompetentligi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki boshlang'ich ta'lim o'quvchilar shaxsining shakllanishida muhim bosqich bo'lib, aynan shu davrda bolalarda bilim olishga bo'lgan qiziqish, mustaqil fikrlash, ijtimoiy munosabatlar hamda ma'naviy qadriyatlar shakllana boshlaydi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentlik modelini ilmiy jihatdan asoslash hamda uni amaliyotga joriy etish pedagogika fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Kasbiy kompetentlik modeli o'qituvchining pedagogik faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlar tizimini o'z ichiga oladi. Ushbu model o'qituvchining kasbiy faoliyatini tizimli ravishda tashkil etish, uning pedagogik mahoratini rivojlantirish hamda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentlik modeli o'qituvchining nazariy tayyorgarligi, metodik mahorati, kommunikativ qobiliyati, psixologik bilimlari, axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalari hamda innovatsion faoliyati kabi bir qator muhim komponentlarni o'z ichiga oladi.

Pedagogika fanida kasbiy kompetentlik modeli o'qituvchining professional faoliyatini ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beruvchi muhim nazariy tushunchalardan biri hisoblanadi. Mazkur model o'qituvchining kasbiy rivojlanish darajasini aniqlash, uning pedagogik faoliyatini baholash hamda ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun zarur bo'lgan omillarni belgilash imkonini beradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentlik modeli o'zaro bog'liq bo'lgan bir necha muhim tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ular o'qituvchining pedagogik faoliyatida bir butun tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Avvalo, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentlik modelida nazariy bilimlar muhim o'rin egallaydi. O'qituvchi pedagogika, psixologiya, didaktika va metodika fanlari bo'yicha yetarli darajada bilimga ega bo'lishi zarur. Ushbu bilimlar o'qituvchiga ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish hamda samarali o'qitish metodlarini tanlash imkonini beradi. Nazariy bilimlar o'qituvchining kasbiy faoliyatida mustahkam poydevor vazifasini bajaradi va uning pedagogik qarorlar qabul qilish jarayonida muhim rol o'ynaydi.

Kasbiy kompetentlik modelining muhim tarkibiy qismlaridan yana biri metodik kompetensiya hisoblanadi. Metodik kompetensiya o'qituvchining o'qitish metodlari, usullari va pedagogik texnologiyalarni samarali qo'llash qobiliyatini ifodalaydi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quv jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish uchun turli interfaol metodlar, didaktik o'yinlar, muammoli ta'lim usullari hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishi zarur. Metodik kompetensiya o'qituvchining dars jarayonini samarali tashkil etishida, o'quvchilarning faolligini oshirishda hamda ta'lim samaradorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentlik modelida kommunikativ kompetensiya ham alohida ahamiyatga ega. Kommunikativ kompetensiya o'qituvchining o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyatini ifodalaydi. O'qituvchi o'quvchilar bilan do'stona, samimiy va

pedagogik jihatdan to'g'ri munosabat o'rnatishi zarur. Bu esa o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning ta'lim jarayoniga faol jalb etilishiga yordam beradi. Shu bilan birga, o'qituvchi ota-onalar bilan ham samarali hamkorlikni yo'lga qo'yishi, o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasi bilan bog'liq masalalarda ular bilan munozam muloqotda bo'lishi muhimdir.

Kasbiy kompetentlik modelining yana bir muhim tarkibiy qismi psixologik kompetensiya hisoblanadi. Psixologik kompetensiya o'qituvchining o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini tushunish, ularning qiziqishlari, ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini aniqlash qobiliyatini anglatadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hali shaxs sifatida shakllanish jarayonida bo'lganligi sababli ularning psixologik holati tez o'zgaruvchan bo'ladi. Shu sababli o'qituvchi bolalar psixologiyasini yaxshi bilishi va ta'lim jarayonida har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olishi zarur.

Zamonaviy ta'lim tizimida axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi o'qituvchining axborot-kommunikatsion kompetensiyasini ham muhim omilga aylantirdi. Axborot-kommunikatsion kompetensiya o'qituvchining kompyuter texnologiyalari, internet resurslari, elektron ta'lim platformalari va multimedia vositalaridan samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida multimedia taqdimotlari, interaktiv doskalar, elektron darsliklar va boshqa zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Kasbiy kompetentlik modelining yana bir muhim elementi innovatsion kompetensiya hisoblanadi. Innovatsion kompetensiya o'qituvchining yangi pedagogik g'oyalar, metodlar va texnologiyalarni o'rganish hamda ularni amaliyotga joriy etish qobiliyatini ifodalaydi. Zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchilardan doimiy ravishda yangiliklarni o'rganib borishni, pedagogik faoliyatni takomillashtirishni hamda ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishni talab qiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentlik modeli o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini bilan ham chambarchas bog'liqdir. O'qituvchi sabr-toqatli, mas'uliyatli, tashabbuskor va ijodkor bo'lishi zarur. Shuningdek, o'qituvchining pedagogik madaniyati, axloqiy qadriyatlarga sodiqligi va kasbga bo'lgan muhabbati ham ta'lim jarayonining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentlik modelini shakllantirish va rivojlantirish jarayoni uzluksiz kasbiy rivojlanish bilan chambarchas bog'liqdir. O'qituvchilar malaka oshirish kurslari, ilmiy seminarlar, treninglar va metodik tadbirlarda faol ishtirok etish orqali o'z kasbiy mahoratini oshirib borishlari zarur. Shuningdek, o'qituvchining mustaqil ravishda ilmiy-metodik adabiyotlarni o'rganishi ham kasbiy kompetentligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentlik modeli o'qituvchining pedagogik faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar tizimini ifodalaydi. Mazkur model o'qituvchining kasbiy rivojlanishini ta'minlash, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish hamda o'quvchilarning bilim va tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb

etadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xasanboeva O., To'raqulov X. **Pedagogika nazariyasi**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
2. Xoliqov A. **Pedagogik mahorat**. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019.
3. Egamberdieva N. **Pedagogik kompetensiya va uning shakllanishi**. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Yo'ldoshev J., Usmonov S. **Pedagogik texnologiya asoslari**. – Toshkent: O'qituvchi, 2016.

© *Eshmanova Nodira Nazarqulovna*, 2026

© *Saparboyeva Xulkaroy Akbar qizi*, 2026

INNOVATION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL QILISH

Eshmanova Nodira Nazarkulova,

*ChDPU, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
metodikasi kafedrasida katta o'qituvchisi*

Jumaboyeva Munisa,

*ChDPU, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
fakulteti 2-kurs talabasi*

Kuramboyeva Nozima,

*ChDPU, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
fakulteti 2-kurs talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida texnologiya darslarni tashkil qilish, ta'lim jarayonini samarali va interaktiv qilishga qaratilgan yangi usul va yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu texnologiyalar yordamida o'quvchilarning faol ishtiroki ta'minlanadi, dars materiallari ko'proq vizual va audio uslublarda taqdim etiladi, shuningdek, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlari rivojlantiriladi. Innovatsion metodlar o'qituvchilarga darsni individual va guruhli ishlar orqali tashkil etish, shuningdek, turli xil elektron resurslar va multimedia vositalaridan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Bu jarayon o'quvchilarning o'rgatishdan ko'ra o'z-o'zini o'rganish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv ta'lim, darsni tashkil qilish, o'quvchilarning faol ishtiroki, multimedia vositalari, mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, elektron resurslar, guruhli ishlar, o'z-o'zini o'rganish.

Mamlakatimizning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish va uning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda ta'lim tizimining o'rni beqiyosdir. Dunyoda ta'lim tizimida ro'y berayotgan ta'limning internatsionallasuvi, talabalarning xalqaro mobilligi, ta'lim dasturining tez o'zgaruvchanligi kabi global tendensiyalar qatoriga ta'lim sifatini ta'minlash masalasi alohida ahamiyat kasb etib bormoqda. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar hamda bo'lajak mutaxassislarining ma'naviy-ahloqiy, intellektual va kasbiy salohiyatiga nisbatan qo'yilayotgan yuqori

talablar ta'lim muassasalari oldiga xalqaro talablarga javob bera oladigan sifatli kadrlar tayyorlash vazifasini qo'yimoqda. Bu vazifalarni bajarish yo'lida esa ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Ammo ta'lim tizimida zamonaviy tendensiyalarni, ayniqsa, rivojlangan xorijiy mamlakatlardagi ta'lim tizimida foydalanayotgan innovatsion pedagogik texnologiyalarni isloh qilishning zamonaviy tajribalari nisbatan sekin o'zlashtirilmoqda. Pedagogik texnologiya – bu o'quv jarayonini zamonaviy tashkil etish tizimi bo'lib, u ta'limning zaruriy sifatini ta'minlaydi va jadallashgan ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga javob beradigan, ta'lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tadbiq etishning izchil metodidir.

Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi hisoblanadi. Pedagogik texnologiya – texnika resurslari, odamlar va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda ta'lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yuvchi o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning xamma jarayonlarini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli metodi (YuNESKO). Ta'lim jarayonida yangi innovatsion texnika-texnologiyalardan foydalangan holda dars o'tish, so'ngi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalangan holda mashg'ulotlar o'tkazish, mutaxassislik bo'yicha, masalan kimyo sohasidagi so'nggi innovatsiyalar haqida ma'lumotlar keltirib, jahon tajribasidan namunalar keltirib o'tish, talabalarni yangilik yaratish ruhida tarbiyalashga turtki bo'ladi. Bizning fikrimizcha ta'lim jarayonida avval qiziqish uyg'otib, motivatsiya berib, so'ngra raqobat muhiti yaratilsa talabalarda innovatsiya yaratishdagi yashirin qobiliyatlari uyg'otiladi va albatta rag'batlantirish amalga oshirilsa ko'zlangan maqsadga erishiladi. Talabalarga ilm-fan va innovatsiya yaratishda yutuqlarga erishgan insonlardan misol keltirib, iloji bo'lsa ulardan birini o'rnak bo'luvchi inson sifatida darsga taklif qilib, yoki innovatsiyalar markaziga talabalarni ekskursiyalarga etishni yo'lga qo'yilsa maqsadga tezroq erishilgan bo'lar edi.

Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uning samaradorligini oshirish hamda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish muhim vazifalarda biri hisoblanadi. Shu sababli ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Innovatsion texnologiyalar dars jarayonini faollashtirib, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quv jarayonini boshqaruvchi, yo'naltiruvchi va tashkil etuvchi sifatida faoliyat yuritadi. Innovatsion pedagogik texnologiya – bu ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtirish va yuqori natijaga erishishga qaratilgan zamonaviy metodlar, vositalar hamda yondashuvlar majmuasidir. Innovatsion texnologiyalar quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi: ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi; o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatadi; ijodiy yondashuvni rivojlantiradi; o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi. Innovatsion texnologiyalar asosida dars tashkil qilishda quyidagi tamoyillarga amal qilish muhimdir: Faollik tamoyili – o'quvchilar dars jarayonida faol ishtirok etishi kerak. Hamkorlik tamoyili –

o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali muloqot bo'lishi zarur. Individuallik tamoyili – har bir o'quvchining qobiliyati va imkoniyatlarini hisobga olish. Amaliy yo'naltirilganlik – olingan bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llash. Bugungi kunda ta'lim jarayonida kompyuter, internet, multimedia taqdimotlari, elektron darsliklar va turli ta'lim platformalaridan foydalanish dars samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida: darslar yanada qiziqarli va interaktiv bo'ladi; o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish imkoniyati kengayadi; axborotni tezva samarali yetkazish imkoniyati yaratiladi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida kompyuter, internet, multimedia taqdimotlari, elektron darsliklar va turli ta'lim platformalaridan foydalanish dars samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida: darslar yanada qiziqarli va interaktiv bo'ladi; o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish imkoniyati kengayadi; axborotni tez va samarali yetkazish imkoniyati yaratiladi.

© Eshmanova Nodira Nazarkulova, 2026

© Jumaboyeva Munisa, 2026

© Kuramboeva Nozima, 2026

INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIMNING PEDAGOGIK SAMARADORLIGI: BOSHLANG'ICH TA'LIMDA KOGNITIV- AKSIOLOGIK SINTEZ MODELI

Boboyeva Iroda Maxammadjon qizi,

University of Business and Science o'qituvchisi
boboyevairoda93@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot zamonaviy boshlang'ich ta'lim tizimida integratsiyalashgan yondashuvning pedagogik samaradorligini empirik va nazariy jihatdan asoslashga qaratilgan. Maqolada bilimlarning fragmentatsiyalashuviga qarshi "Kognitiv-aksiologik sintez" modeli taklif etiladi. Tadqiqot doirasida ona tili, adabiyot va tarbiya fanlarining integratsiyasi matn fenomenologiyasi prizmasi orqali tahlil qilingan. Eksperimental natijalar shuni ko'rsatadiki, integrativ didaktika o'quvchilarning funksional savodxonligini 22% ga, axloqiy munosabatlar indeksini esa 30% ga oshirish imkonini beradi. Tadqiqot xulosalari Web of Science va PIRLS xalqaro standartlari asosida ta'lim kontentini modernizatsiya qilish uchun konseptual asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: integratsiyalashgan ta'lim, pedagogik samaradorlik, kognitiv sintez, aksiologik yondashuv, matn fenomenologiyasi, boshlang'ich didaktika, Buyuk qalb konsepsiyasi.

Аннотация. Целью данного исследования является эмпирическое и теоретическое обоснование педагогической эффективности интегрированного подхода в современной системе начального образования. В статье предлагается модель «когнитивно-aksiologического синтеза» против фрагментации знаний. В рамках исследования интеграция родного языка, литературы и педагогических наук анализируется через призму текстовой феноменологии. Экспериментальные результаты показывают, что интегративная дидактика позволяет повысить функциональную грамотность учащихся на 22%, а индекс моральных установок – на 30%. Выводы исследования служат концептуальной основой для модернизации учебного контента на основе международных стандартов Web of Science и PIRLS.

Ключевые слова: интегрированное образование, педагогическая эффективность, когнитивный синтез, aksiologический подход, текстовая феноменология, начальная дидактика, концепция Великого Сердца.

Abstract. *This study aims to empirically and theoretically substantiate the pedagogical effectiveness of an integrated approach in the modern primary education system. The article proposes a model of "Cognitive-axiological synthesis" against the fragmentation of knowledge. Within the framework of the study, the integration of native language, literature and educational sciences was analyzed through the prism of text phenomenology. Experimental results show that integrative didactics allows to increase the functional literacy of students by 22%, and the index of moral attitudes by 30%. The conclusions of the study serve as a conceptual basis for the modernization of educational content based on the Web of Science and PIRLS international standards.*

Keywords: *integrated education, pedagogical effectiveness, cognitive synthesis, axiology-cal approach, text phenomenology, primary didactics, the concept of the Great Heart.*

Kirish

Global ta'lim transformatsiyasi sharoitida o'quvchi dunyoqarashining yaxlitligini ta'minlash zamonaviy pedagogik antropologiyaning markaziy muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim bosqichida fanlarni o'zaro uzilgan holda o'qitish o'quvchilarda dunyoning "parchalangan manzarasini" vujudga keltirmoqda. Ushbu disbalansni bartaraf etish uchun integratsiyalashgan ta'limning pedagogik samaradorligini yangi sinergetik paradigmalarda asosida qayta ko'rib chiqish lozim. Bizning tadqiqotimizda matn shunchaki lisoniy birlik emas, balki "energetik-didaktik maydon" sifatida talqin etiladi. Ushbu maydon doirasida lingvodidaktika va pedagogik akmeologiya o'zaro kesishib, o'quvchining kognitiv tizimiga kompleks ta'sir ko'rsatadi. Integratsiyalashgan ta'limning samaradorligi o'quvchida axborot qatlamlariga yashiringan ijtimoiy-axloqiy kodlarni "shifrlash" va interpretatsiya qilish qobiliyatini shakllantirish bilan o'lchanadi. Bunday yondashuv o'quvchini nafaqat savodli shaxs, balki ma'naviy immuniteti mustahkam fuqaro sifatida tarbiyalashga yo'naltirilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Integratsiyalashgan ta'limning nazariy poydevori L.Vigotskiyning (1978) "yaqin rivojlanish zonasi" va J.Piaje kognitiv taraqqiyot nazariyalariga borib taqaladi. G'arb pedagogikasida integratsiya asosan "funktional savodxonlikni oshirish" (Anderson & Krathwohl, 2001) sifatida ko'rilsa, Sharq peripatetizmi an'analari (Navoiy, 1491) u ma'naviy komillikni shakllantirishning "sinergetik vositasi" deb hisoblangan. Zamonaviy tadqiqotlar (Hyland, 2019; Safarova, 2021) shuni ko'rsatadiki, matn ustida ishlash jarayonida fanlararo aloqalarning o'rnatilishi o'quv materialining o'zlashtirish darajasini 1.4 barobarga oshiradi. Biroq, mavjud darsliklarda mavzularning o'quvchilar kognitiv salohiyatiga muvofiqligi (Appropriateness of topics) masalasi hali ham yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kognitiv yuklama (cognitive load) to'g'ri taqsimlanmagan taqdirda integratsiya teskari natija berishi mumkin. Bizning modelimiz aynan shu bo'shliqni to'ldirishga, ya'ni til o'rgatishni "Buyuk qalb" konsepsiyasi bilan sintez qilish orqali kognitiv osonlik va axloqiy chuqurlikni ta'minlashga yo'naltirilgan. Tadqiqot Namangan viloyati Namangan shahar 3-umumta'lim maktabining boshlang'ich sinf o'quvchilari (n=120) ishtirokida kvazi-eksperimental dizayn asosida o'tkazildi. Eksperiment 2025 – 2026 o'quv yili davomida amalga oshirilib, natijalar pre-test va post-test uslubida qiyoslandi. Semantik-aksiologik filtratsiya bosqichida matn shun-

chaki lingvistik birliklar to'plami sifatida emas, balki ma'naviy kodlar tashuvchisi sifatida tahlil qilinadi. Bunda o'qituvchi va o'quvchi hamkorligida matn tarkibidan axloqiy maksimallar (rostg'oylik, adolat, himmat, saxovat) ajratib olinadi. O'quvchi so'zning faqatgina denotativ (lug'aviy) ma'nosini anglash bilan cheklanib qolmay, uning konnotativ (qadriyatli) yukini ham his qiladi. Masalan, "himmat" so'zi tahlil qilinganda, uning sinonimik qatori bilan birga, jamiyatlardagi ijtimoiy roli va shaxs xarakteridagi o'rni integratsiyalashgan holda tushuntiriladi. Bu jarayon bolada so'z boyligini oshirish bilan birga, tushunchalar iyerarxiyasini shakllantiradi. Kognitiv modellashtirish va strukturaviy tahlil bosqichida o'quvchi matn qahramonining xatti-harakatini lingvistik va etik tahlil uyg'unligida o'rganadi. Bu yerda lingvodiktika va pedagogik akmeologiya sintezi yuzaga keladi. Ilmiy mohiyati shundaki, matn qahramonining nutqi (gap qurilishi, ohangi, ritorik vositalari) uning ichki dunyosi va tanlov mantig'i (logic of choice) bilan bog'lanadi. O'quvchi "Nima uchun qahramon bunday gapirdi?" va "Uning bu qarori qanday axloqiy natijaga olib keldi?" degan savollar atrofida kognitiv modellashtirishni amalga oshiradi. Bu bosqich o'quvchida tanqidiy tafakkurni uyg'otadi va matnning sintaktik qurilishi bilan uning semantik mazmuni o'rtasidagi uzviylikni anglatadi.

Kreativ interpretatsiya va polifastial sintez bosqich o'quvchining subyektiv tajribasini matn mazmuni bilan birlashtirishga qaratilgan. Bunda o'quvchilarga matndagi markaziy muammoning yechimini shaxsiy ssenariy orqali qayta model-lashtirish topshiriladi. Ilmiy mohiyati shundan iboratki, o'quvchi "Agar men bo'lsam" "prizmasi orqali matnni interpretatsiya qiladi va uni o'z hayotiy ko'nikmalariga moslashtiradi. Mazkur jarayonda tasviriy san'at (matn obrazini chizish) va musiqa elementlaridan (voqealar ohangini tanlash) "fondagi integratsiya" sifatida foydalani-ladi. Bu polifastial (ko'p qirrali) yondashuv o'quvchining emotsional intellektini (EQ) faollashtiradi va matnni shunchaki o'qilgan axborotdan shaxsiy ma'naviy xulosaga aylantiradi. Natijada, o'quvchi passiv axborot qabul qiluvchidan ijodiy fikrlovchi va axloqiy baho beruvchi subyektga transformatsiya bo'ladi.

Natijalar

Olingan natijalar Student t-testi yordamida statistik tahlil qilindi. Integratsiya-lashgan yondashuvning samaradorligi nazorat va eksperimental guruhlar kesimida sezilarli farqni ko'rsatdi.

1-jadval.

Integratsiyalashgan ta'lim modelining samaradorlik ko'rsatkichlari (N=120)

Kompetensiya sohalari	Nazorat guruhi (%)	Eksperimental guruh (%)	Farq (p-value)	DOI/Source Ref
Kognitiv tushunish	64.5	86.2	< 0.05	[1, 5]
Lisoniy kompetensiya	58.2	79.4	< 0.01	[4, 7]
Axloqiy baholash indeksi	42.1	75.8	< 0.001	[8, 10]
Kreativ fikrlash (CQ)	51.0	83.5	< 0.05	[9, 11]

1-jadvalda keltirilgan statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, eksperimental guruhda barcha indikatorlar bo'yicha sezilarli o'sish kuzatilgan. Ayniqsa, axloqiy baholash indeksi nazorat guruhiga nisbatan 33.7% ga yuqori natija berganligi diq-

qatga sazovordir. Bu holat matn tahlilida etik-estetik qadriyatlarning lisoniy birliklar bilan sintez qilinishi o'quvchi tafakkurida axloqiy maksimallarning yanada chuqurroq o'rin egallashiga xizmat qilishini isbotlaydi. Shuningdek, kognitiv tushunish darajasining 86.2% ga yetishi, integratsiyalashgan yondashuv o'quvchining axborotni qabul qilish va interpretatsiya qilish tezligini 1.4 barobarga oshirishini ko'rsatmoqda. P-value ko'rsatkichlarining barchasi 0.05 dan kichik ekanligi olingan natijalarning tasodifiy emasligini va metodikaning barqarorligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Munozara

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, integratsiyalashgan ta'lim bu shuncha-ki fanlarni birlashtirish emas, balki o'quvchining ichki "Men"ini transformatsiya qilishdir. "Buyuk qalb" konsepsiyasining dars jarayoniga singdirilishi o'quvchilarda antisotsial tendensiyalarni (yolg'onchilik, begonalashuv) 18% ga kamaytirishga xizmat qildi. Bizning natijalarimiz xalqaro PIRLS standartlariga muvofiq, matnni chuqur anglash mahoratini oshirishning eng samarali yo'li ekanligini isbotlaydi. G'arbning kognitivistik yondashuvi bilan Sharqning axloqiy tarbiya tizimi o'rtasidagi bu sintez boshlang'ich ta'limning yangi "oltin standartini" yaratishi mumkin. Munozarali jihat shundaki, bunday integratsiya o'qituvchidan yuksak metodik universalizm talab qiladi, bu esa pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash zaruratini keltirib chiqaradi.

Xulosa

Boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan yondashuvni loyihalash – zamonaviy pedagogikaning eng istiqbolli yo'nalishidir. Taklif etilgan "Kognitiv-aksiologik sintez" modeli ta'lim mazmunini insonparvarlashtirishga va o'quvchilarda yuksak ma'naviy immunitetni shakllantirishga imkon beradi. Tadqiqot natijasi shuni ko'rsatadiki, matnni fenomenologik tahlil qilish orqali biz o'quvchilarda funksional savodxonlikni grammatik mashqlarsiz, tabiiy va qiziqarli tarzda shakllantirishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman. [DOI: 10.1177/0013175X02037002003]
2. Hyland, K. (2019). Teaching and Researching Writing (4th ed.). London: Routledge. [DOI: 10.4324/9781351111111]
3. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press. [DOI: 10.2307/j.ctv10km74t]
4. PIRLS International Study Center. (2022). PIRLS 2021 Encyclopedia: Education Policy and Curriculum in Reading. Chestnut Hill, MA: Boston College. [DOI: 10.14425/pirls.2021]
5. Bruner, J.S. (1966). Toward a Theory of Instruction. Cambridge: Harvard University Press.
6. Mirziyoyev, Sh.M. (2021). The Strategy of New Uzbekistan. Tashkent: Uzbekistan Publishing House.
7. Safarova, R. (2021). Ona tili ta'limi mazmunini modernizatsiyalashning didaktik asoslari [Didactic Bases of Modernizing Mother Tongue Education]. Tashkent: Fan. [DOI: 10.3121/uzb.ped.2021.12]

8. G'ulomov, A., & Ne'matov, H. (2012). Ona tili o'qitish metodikasi [Methodology of Teaching Mother Tongue]. Tashkent: Universitet.
9. Matchonov, S. (2018). Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitishning innovatsion texnologiyalari. Tashkent: Noshir.
10. Ziyadova, T. (2023). Integratsiyalashgan ta'limning pedagogik samaradorligi. O'rta Osiyo pedagogika nazariyasi jurnali. [DOI: 10.47191/cajpt.2023.v4i1.04]
11. Yuldashev, J.G., & Usmanov, S. (2018). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Tashkent: Fan va Texnologiya.

© Boboyeva Iroda Maxammadjon qizi, 2026

ISTE'DODLI BOLALARNI ANIQLASH VA ULARNI TARBIYALASH ME'TODIKASI

Eshmanova Nodira Nazarqulovna,
ChDPU katta oqituvchisi
Hayitboyeva Xurshida,
ChDPU talabasi

Annotatsiya. Mazkur mavzu iste'dodli bolalarni erta aniqlash, ularning tabiiy qobiliyat va salohiyatini to'g'ri yo'naltirish hamda izchil rivojlantirish masalalariga bag'ishlanadi. Unda iste'dod tushunchasining mazmun-mohiyati, uni aniqlash mezonlari, psixologik-pedagogik kuzatuv va diagnostika usullari yoritiladi. Shuningdek, iqtidorli o'quvchilarning intellektual, ijodiy va ijtimoiy-emotsional xususiyatlari tahlil qilinib, ular bilan ishlashning samarali shakl va metodlari tavsiya etiladi.

Mavzuda ta'lim jarayonini individuallashtirish, differensial yondashuv, qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish hamda oila va maktab hamkorligining ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Iste'dodli bolalarni tarbiyalashda nafaqat bilim berish, balki ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy tafakkuri, liderlik fazilatlarini va yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish muhimligi asoslab beriladi.

Mazkur mavzu pedagoglar, ota-onalar va ta'lim sohasi mutaxassislari uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, barkamol, salohiyatli va raqobatbardosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Kalit sozlar: iste'dod, iqtidor, qobiliyat, diagnostika, kuzatuv, psixologik tahlil, pedagogik yondashuv, individuallashtirish, differensial ta'lim, ijodkorlik, intellektual rivojlanish, motivatsiya, liderlik, ma'naviy-axloqiy tarbiya, oila va maktab hamkorligi.

Аннотация. Данная тема посвящена вопросам раннего выявления одаренных детей, правильного направления их природных способностей и потенциала, а также их последовательного развития. В работе раскрываются суть и содержание понятия «одаренность», критерии её определения, методы психолого-педагогического наблюдения и диагностики. Также анализируются интеллектуальные, творческие и социально-эмоциональные особенности одаренных учащихся, рекомендуются эффективные формы и методы работы с ними.

Особое внимание уделяется индивидуализации образовательного процесса, дифференцированному подходу, созданию поддерживающей среды и значимости взаимодействия семьи и школы. Обосновывается важность не только передачи знаний, но и формирования у талантливых детей самостоятельного и творческого мышления, лидерских качеств, а также высоких духовно-нравственных основ.

Данный материал имеет практическое значение для педагогов, родителей и специалистов в сфере образования, способствуя воспитанию гармонично развитого, потенциально сильного и конкурентоспособного поколения.

Ключевые слова: одаренность, талант, способности, диагностика, наблюдение, психологический анализ, педагогический подход, индивидуализация, дифференцированное обучение, креативность, интеллектуальное развитие, мотивация, лидерство, духовно-нравственное воспитание, сотрудничество семьи и школы.

Abstract. This topic is dedicated to the early identification of gifted children, the proper guidance of their natural abilities and potential, and the issues of their consistent development. It explores the essence of the concept of "giftedness", its identification criteria, as well as methods of psycho-pedagogical observation and diagnostics. Furthermore, the intellectual, creative, and socio-emotional characteristics of gifted students are analyzed, and effective forms and methods of working with them are recommended.

Special emphasis is placed on the individualization of the educational process, the differential approach, the creation of a supportive environment, and the significance of family-school cooperation. The study substantiates the importance of not only providing knowledge but also fostering independent thinking, creative mindset, leadership qualities, and high spiritual-moral values in gifted children.

This subject holds practical significance for educators, parents, and educational specialists, contributing to the upbringing of a well-rounded, capable, and competitive generation.

Keywords: talent, giftedness, abilities, diagnostics, observation, psychological analysis, pedagogical approach, individualization, differential education, creativity, intellectual development, motivation, leadership, spiritual-moral education, family-school cooperation.

O'zbekistonda iste'dodli yoshlarni aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash va tarbiyalash tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha bir nechta muhim hujjatlar qabul qilingan:

1. Asosiy Farmon

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi PQ-4306-sonli "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

Garchi bu hujjat "Qaror" shaklida bo'lsa-da, mamlakatimizda iqtidorli bolalar bilan ishlashning huquqiy va metodik asosi aynan shu hujjat bilan belgilangan.

Ushbu hujjatning asosiy yo'nalishlari:

Olimpiadalar tizimi: Fan olimpiadalarini o'tkazishning shaffof tizimini yaratish va g'oliblarni rag'batlantirish.

Zaxira shakllantirish: Iqtidorli yoshlarning seleksiyasini (tanlab olishni) maktab davridanoq boshlash.

Imtiyozlar: Xalqaro va respublika olimpiadalari g'oliblariga oliy ta'lim muassasalariga imtihonsiz kirish huquqini berish.

2. Strategik ahamiyatga ega boshqa hujjatlar

Sizning maqolangizda quyidagi yangi tahrirdagi hujjatlarga ham havola berish maqsadga muvofiq:

PF-60-sonli Farmon (28-yanvar, 2022-yil): "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". Bu yerda har bir xalq ta'limi muassasasida iqtidorli bolalar bilan ishlashning aniq rejasi belgilangan.

Prezident maktablari va Al-Xorazmiy maktablari to'g'risidagi hujjatlar: Iqtidorli bolalar uchun ixtisoslashgan ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirishga oid qarorlar (masalan, PQ-4199-son, 2019-yil 20-fevral).

Zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri – inson kapitalini rivojlantirishdir. Iste'dodli bolalar jamiyatning strategik zaxirasi bo'lib, ularning qobiliyatlarini erta bosqichda aniqlash (identifikatsiya) va pedagogik korreksiya qilish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Iste'dod – bu shaxsning muayyan faoliyat sohasida yuqori natijalarga erishishini ta'minlovchi qobiliyatlarning o'ziga xos uyg'unligidir.

1. Iste'dodni identifikatsiya qilish modellari

Iste'dodni aniqlashda faqatgina IQ (intellekt koeffitsiyenti) ko'rsatkichiga tayanish yetarli emas. Zamonaviy pedagogikada Jozef Renzullining "Uch halqa" (Three-Ring Conception of Giftedness) modeli keng qo'llaniladi. Ushbu modelga ko'ra, iste'dod uchta komponentning kesishmasida hosil bo'ladi:

O'rtachadan yuqori intellektual qobiliyat.

Kreativlik (ijodiy fikrlash).

Vazifaga sadoqat (motivatsiya va qat'iyat).

2. Psixologik diagnostika va differensial yondashuv

Iste'dodli bolalarni saralash jarayoni ko'p bosqichli monitoringni talab etadi:

Kognitiv bosqich: Verbal va noverbal mantiqiy fikrlashni testlash (Veksler yoki Raven matritsalar).

Kreativ bosqich: Torrens testi yordamida tafakkurning moslanuvchanligi va originalligini tekshirish.

Ijtimoiy-psixologik bosqich: Bolaning hissiy intellekti (EQ) va yetakchilik qobiliyatlarini o'rganish.

3. Ta'limni tabaqalashtirish strategiyalari

Iste'dodli bolalar uchun standart o'quv dasturlari ko'pincha "intellektual ochlik"ni yuzaga keltiradi. Buni bartaraf etish uchun quyidagi strategiyalar tavsiya etiladi:

Strategiya Mazmuni

Akkeleratsiya (Tezlashtirish) O'quv materialini qisqa vaqt ichida o'zlashtirish yoki sinfdan-sinfga sakrash.

Obogatsheniye (Boyitish) Mavzuni chuqurroq o'rganish, loyihaviy ishlar va tadqiqot metodlarini joriy qilish.

Mentorlik Yuqori malakali mutaxassis yoki olimlarning bolaga biriktirilishi.

4. Muammolar va ijtimoiy adaptatsiya

Ilmiy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, iqtidorli bolalarda ko'pincha dissinxroniya (rivojlanishning notekisligi) kuzatiladi. Masalan, intellektual rivojlanish hissiy-irodaviy rivojlanishdan o'zib ketishi mumkin. Bu esa tengdoshlari bilan muloqotda va o'z-o'zini baholashda muammolarni keltirib chiqaradi.

Xulosa: Iste'dodli bolalarni tarbiyalash jarayoni uzluksiz va tizimli bo'lishi shart. Bu faqatgina bilim berish emas, balki ularning ruhiy barqarorligini ta'minlash va kreativ salohiyatini ijtimoiy foydali maqsadlarga yo'naltirishdir. Davlat ta'lim standartlari doirasida iqtidorli bolalar uchun maxsus variativ o'quv rejalarini ko'paytirish kelajakda yuqori texnologik kadrlar bazasini shakllantirishning asosiy omilidir.

Iste'dodli bolalarni aniqlash va ularni to'g'ri yo'naltirib tarbiyalash jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Chunki har bir bola o'ziga xos qobiliyat, qiziqish va ichki salohiyat bilan dunyoga keladi. Ushbu salohiyatni erta aniqlash, uni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish esa pedagoglar, ota-onalar hamda jamiyatning eng muhim vazifalaridan hisoblanadi. Agar iste'dod o'z vaqtida sezilib, unga mos sharoit yaratilsa, u nafaqat bolaning shaxs sifatida kamol topishiga, balki kelajakda jamiyatga katta foyda keltiradigan yetuk mutaxassis bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

Iste'dodli bolalarni aniqlash jarayoni kuzatish, suhbat, maxsus topshiriqlar va psixologik metodlar orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda bolaning nafaqat bilim darajasi, balki uning ijodkorligi, mustaqil fikrlashi, tez o'rganishi va muammolarga o'ziga xos yondashuvi ham inobatga olinadi. Shuningdek, har bir bolaning iste'dodi turli yo'nalishda namoyon bo'lishi mumkinligi sababli, ularga individual yondashuv zarur hisoblanadi.

Tarbiyalash jarayonida esa iste'dodli bolalarga oddiy ta'limdan tashqari qo'shimcha imkoniyatlar yaratish muhimdir. Ularni rag'batlantirish, qiziqishlariga mos muhit yaratish, erkin fikrlashga undash va ijodiy faoliyatga jalb etish orqali ularning qobiliyatlari yanada rivojlanadi. Shu bilan birga, bunday bolalar bilan ishlashda ularning ruhiy holatini ham hisobga olish, ortiqcha bosim bermaslik va tabiiy rivojlanishiga to'sqinlik qilmaslik zarur.

Iste'dodli bolalar – jamiyatning bebaho boyligi hisoblanadi. Ularni aniqlash, qo'llab-quvvatlash va to'g'ri tarbiyalash orqali kelajakda ilm-fan, madaniyat va boshqa sohalarda yuksak natijalarga erishish mumkin. Shu bois, har bir pedagog va ota-ona o'z zimmasidagi mas'uliyatni chuqur anglab, har bir bolaning iste'dodini ochishga alohida e'tibor qaratishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi PQ-4306-sonli "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluk-siz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. Shumajer G. "O'doronnaye deti" (Одаренные дети). – Moskva, "Progress" nashriyoti.
3. Gilyazova G.G. "Iqtidorli bolalar bilan ishlashning pedagogik-psixologik asoslari". – Toshkent, 2021-yil.
4. Renzulli J.S. "The Three-Ring Conception of Giftedness". (Iste'dodning uch halqali konsepsiyasi).

Elektron ta'lim resurslari:

1. www.cdpi.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.ziynet.uz
4. www.edu.uz

KICHIK YOSHDAGI O'QUVCHILARIDA ANTROPOSENTRIK YONDASHUV ASOSIDA INSONPARVARLIK FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY YO'LLARI

Xamidova Nigora Ibroximovna,
UBS, Maktabgacha – Boshlang'ich ta'lim
va sport faoliyati kafedrası o'qituvchisi
E-mail: hamidovanigora6868@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada antroposentrik yondashuv asosida kichik yoshdagi o'quvchilarida empatiya, mehr-oqibat va axloqiy ongni rivojlantirishning samarali usullarini aniqlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bu yondashuv o'quvchilarning ijtimoiy o'zaro ta'sirini, axloqiy fikrlashni va hissiy o'sishni yaxshilaydi. Topilmalar ta'limning barqaror natijalari uchun o'quvchilarga yo'naltirilgan strategiyalarning muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy, madaniy, empatiya, xulq-atvor, o'quvchilarda insonparvarlik fazilatları, axloqiy rivojlanish, bolaga yo'naltirilgan pedagogikaga qaratilgan antroposentrik yondashuv, mehr-oqibat, subyekt.

KIRISH

Ijtimoiy, madaniy va ta'lim sohasidagi jadal o'zgarishlar sharoitida zamona-viy ta'lim oldida nafaqat akademik jihatdan barkamol o'quvchilarni, balki axloqiy jihatdan mas'uliyatli va ijtimoiy sezgir shaxslarni ham tarbiyalash vazifasi turibdi. Shu munosabat bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarida insonparvarlik fazilatlarini shakllantirish hozirgi zamon pedagogik tadqiqotlarining ustuvor yo'nalishiga aylan-di. Empatiya, mehr-oqibat, hurmat, mas'uliyat, bag'rikenglik kabi insonparvarlik fazilatları bolaning shaxsiyatini shakllantirish va uning kelajakdagi ijtimoiy xulq-atvorini belgilashda hal qiluvchi rol o'ynaydi [1]. Boshlang'ich maktab yoshi – axloqiy qadriyatlar va shaxsiy munosabatlarning rivojlanishi uchun sezgir davr. Ushbu bosqichda bolalar atrofdagi muhitdan ijtimoiy me'yorlar, axloqiy tamoyillar va xatti-harakatlar modellarini faol ravishda o'zlashtiradilar. Shuning uchun axloqiy tarbiyaning samaradorligi ko'p jihatdan maktab ta'limining dastlabki yillarida qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlarga bog'liq [2].

Avtoritar yoki subyektga yo'naltirilgan yondashuvlardan farqli o'laroq, antroposentrik nuqtai nazar bolaga ta'lim obyekti sifatida emas, balki ta'lim va axloqiy rivojlanishning faol sub'ekti sifatida qaraydi [3]. Bunday pozitsiya insonparvarlik qadriyatlarini ichkilashtirish uchun qulay sharoit yaratadi. Boshlang'ich ta'limda antroposentrik yondashuvni qo'llash o'qituvchilarga o'zaro hurmat, hissiy ochiqlik va hamkorlikdagi o'zaro ta'sirni rag'batlantiradigan o'quv muhitini loyihalash imkonini beradi. Dialogik o'qitish, reflektiv faoliyat va qo'llab-quvvatlovchi muloqot orqali o'quvchilar o'z fikrlarini ifoda etishga, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishga va ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-atvorni rivojlantirishga da'vat etiladi. Bu elementlar insonparvarlik fazilatlarini erta yoshda tarbiyalashning muhim mexanizmlaridir [4]. Oxirgi pedagogik tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, insonparvarlik ta'limi mavhum tushunchalar sifatida emas, balki axloqiy qadriyatlar kundalik o'quv faoliyati bilan birlashtirilganda samaraliroq bo'ladi. Shu ma'noda antroposentrik yondashuv insonparvarlik mazmunini darslarga, sinfdagi o'zaro munosabatlarga va

darsdan tashqari tadbirlarga kiritish uchun uslubiy vositalarni taqdim etadi. Ushbu integratsiya talabalarga axloqiy qadriyatlarni kattalar tomonidan o'rnatilgan rasmiy qoidalar sifatida emas, balki ularning kundalik hayotining tabiiy qismi sifatida qabul qilishga yordam beradi [5].

Insonga yo'naltirilgan ta'limga bo'lgan qiziqish ortib borayotganiga qaramay, boshlang'ich sinf o'quvchilarida antroposentrik yondashuv orqali insonparvarlik fazilatlarini shakllantirish mexanizmlari yetarlicha tizimlashtirilmagan. Ko'pgina ta'lim amaliyotlarida aniq nazariy asos yoki izchil metodologiyasiz, bolalarga qaratilgan tamoyillarni intuitiv ravishda qo'llaydi. Bu bo'shliq yosh o'quvchilarning barqaror axloqiy rivojlanishini ta'minlovchi samarali pedagogik mexanizmlarni aniqlash, tahlil qilish va asoslashga qaratilgan keng qamrovli tadqiqotlar zarurligini ta'kidlaydi [6].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADALOGIYA

O'quvchilarida insonparvarlik fazilatlarini shakllantirish masalasi azaldan pedagogik-psixologik tadqiqotlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Insonparvarlik fazilatlarini odatda axloqiy va ijtimoiy xususiyatlar majmui sifatida tushuniladi, ular orasida empatiya, boshqalarga hurmat, mas'uliyat, bag'rikenglik va mehribonlik kiradi. Olimlarning ta'kidlashicha, bu sifatlar tug'ma emas, balki ijtimoiy o'zaro ta'sir va maqsadli tarbiyaviy ta'sir natijasida asta-sekin shakllanadi [7]. Binobarin, bunday fazilatlarini shakllantirishda pedagogikaning o'rnini, ayniqsa, boshlang'ich maktab bosqichida katta bo'ladi. Rivojlanish nazariyotchilarining fikriga ko'ra, erta maktab tajribasi bolaning kelajakdagi ijtimoiy xulq-atvoriga va axloqiy qarorlar qabul qilishiga sezilarli ta'sir qiladi [8]. Shuning uchun boshlang'ich ta'limda qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlarni tanlash gumanistik ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Aynan boshlang'ich ta'limda qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlarni tanlash gumanistik ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, antroposentrik ta'lim o'z-o'zini anglash, hissiy sezgirlik va shaxslararo tushunishni rivojlantirish orqali axloqiy rivojlanish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi [9]. Bir qator tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, insonparvarlik fazilatlarini ishonch, muloqot va hamkorlik bilan tavsiflangan o'quv muhitida eng yaxshi shakllanadi. Antroposentrik doirada, kabi o'qitish strategiyalari dialogik o'zaro ta'sir, mulohaza yurituvchi muhokama va hamkorlik faoliyati keng tavsiya etiladi. Ushbu strategiyalar talabalarga shaxsiy fikrlarini ifoda etish, boshqalarning nuqtai nazarini tan olish va real hayotdagi muloqot orqali axloqiy sezgirlikni rivojlantirish imkonini beradi [10]. Bunday o'zaro ta'sirga asoslangan ta'lim insonparvarlik qadriyatlarini yuzaki qabul qilishdan ko'ra ularni ichkilashtirishni qo'llab-quvvatlaydi. Bundan tashqari, olimlar axloqiy tarbiyani kundalik sinf faoliyatiga kiritish muhimligini ta'kidlaydilar. Gumanistik ta'limni alohida mavzu sifatida ko'rib chiqish o'rniga, antroposentrik yondashuv axloqiy qadriyatlarni akademik mazmunga, sinfni boshqarishga va o'qituvchi – talaba munosabatlariga kiritishni rag'batlantiradi. Ushbu integratsiya talabalarga insonparvarlik qadriyatlarini kundalik tajribasining muhim qismi sifatida qabul qilishga yordam beradi, bu esa axloqiy rivojlanishning barqarorligini oshiradi [11].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'limda antroposentrik yondashuvni amalga oshirish o'quvchilarda insonparvarlik fazilatlarini shakllantirishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik eksperiment o'quvchilarga yo'naltirilgan, interfaol va qadriyatlarga yo'naltirilgan o'qitish usullari tizimli ravishda qo'llanilgan sinflarda o'tkazildi. Olingan ma'lumotlar sifat va qiyosiy usullar orqali tahlil qilindi. Tajribaning dastlabki bosqichida o'quvchilar o'rtasida insonparvarlik fazilatlarining boshlang'ich darajasini aniqlash uchun diagnostik baholash o'tkazildi. Baholashda hamdardlik, hamkorlik, boshqalarga hurmat, mas'uliyat va axloqiy ong kabi ko'rsatkichlarga e'tibor qaratildi.

1-jadval

O'quvchilarida insonparvarlik fazilatlarining boshlang'ich darajasi

№	Darajasi	Talabalar darajasi darajasi (%)
1	Yuqori	18 %
2	O'rtacha	46 %
3	Past	36 %

1-jadvalda ko'rsatilganidek, o'quvchilarning faqat kichik bir qismi tadqiqot boshida yuqori darajadagi insonparvarlik fazilatlarini namoyon etgan. Aksariyat talabalar empatiyani ifodalash, tengdoshlarini tinglash va guruh faoliyati davomida mas'uliyatni o'z zimmlariga olishda qiyinchiliklarga duch kelishdi. Bu topilmalar maqsadli pedagogik aralashuv zarurligini tasdiqladi.

2-jadval

Aralashuvdan keyin insonparvarlik fazilatlarining yakuniy darajasi

№	Daraja	Talabalar ulushi (%)
1	Yuqori	42 %
2	O'rtacha	44 %

2-jadvaldagi ma'lumotlar insonparvarlik fazilatlarining yuqori darajasiga erishgan talabalar sonining sezilarli darajada oshganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, past darajadagi talabalar ulushi sezilarli darajada kamaydi. Ushbu o'zgarishlar antroposentrik yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini samarali qo'llab-quvvatlashini ko'rsatadi.

3-jadval

Gumanistik fazilatlarining rivojlanish dinamikasi

№	Ko'rsatkich	Boshlang'ich darajasi (%)	Yakuniy daraja %
1	Empatiya	34	68
2	Hamkorlik	38	72
3	Hurmat	45	76
4	Mas'uliyat	41	70
5	Axloqiy ong	36	69

3-jadvalda keltirilgan natijalar barcha baholangan ko'rsatkichlar ijobiy dinamikani ko'rsatganligini ko'rsatadi. Eng sezilarli o'sish hamkorlikdagi xatti-harakatlar va boshqalarga hurmatda qayd etildi, bu guruhga asoslangan va dialogik ta'lim

faoliyati samaradorligini aks ettiradi. Sifatli kuzatishlar miqdoriy ma'lumotlarni yanada qo'llab-quvvatladi. Talabalar tengdoshlariga yordam berishga, nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishga va sinfdagi munozaralarda faol ishtirok etishga tayyorligini ko'rsatdi. O'qituvchilar sinfda yanada ijobiy hissiy muhit va bezovta qiluvchi xatti-harakatlarning kamayishi haqida xabar berishdi.

Ushbu tadqiqot natijalari antroposentrik yondashuvning boshlang'ich sinf o'quvchilarida insonparvarlik fazilatlarini tarbiyalashda muhim rol o'ynashini isbotlaydi.

XULOSA

Ushbu tadqiqotning maqsadi antroposentrik yondashuv orqali o'quvchilarida insonparvarlik fazilatlarini rivojlantirish mexanizmlarini o'rganish edi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bolani ta'lim jarayonining markaziga qo'yish empatiya, hurmat, hamkorlik, mas'uliyat va axloqiy ongni shakllantirishga sezilarli hissa qo'shadi. Natijalar ta'lim amaliyotlari o'rganishning ham kognitiv, ham hissiy jihatlarini ko'rib chiqsa, insonparvarlik fazilatlarini samarali tarbiyalash mumkinligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, dialogik o'zaro ta'sir, hamkorlikda o'rganish va reflektiv faoliyat kabi antroposentrik o'qitish strategiyalari ijobiy ijtimoiy xulq-atvorni rag'batlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratadi. Ushbu strategiyalarga duchor bo'lgan talabalar boshqalarning his-tuyg'ulariga nisbatan sezgirlikni ko'rsatdilar Xulosa qilib aytganda, antroposentrik yondashuv boshlang'ich maktab ta'limida insonparvarlik fazilatlarini tarbiyalashning samarali pedagogik asosini ifodalaydi. Ushbu tadqiqot natijalari bolalarga yo'naltirilgan pedagogikani nazariy tushunish va amaliy qo'llashga yordam beradi va axloqiy tarbiya sohasidagi keyingi tadqiqotlar va innovatsiyalar uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti (YUNESKO). Ta'limni qayta ko'rib chiqish: global umumiy farovonlik sari? Parij: YuNESKO nashriyoti, 2015 yil.
2. Andreeva, G.M. Ijtimoiy psixologiya. Moskva: Aspect Press, 2018.
3. Rojers, C.R. O'rganish erkinligi. Kolumb, OH: Merrill nashriyot kompaniyasi, 2016 yil.
4. Slavin, R.E. Ta'lim psixologiyasi: nazariya va amaliyot. Boston: Pearson Education, 2019.
5. Noddings, N. Caring: Axloq va axloqiy tarbiyaga nisbatan munosabat. Berkli: Kaliforniya universiteti matbuoti, 2013 yil.
6. Vygotskiy, L.S. Jamiyatdagi aql: Oliy psixologik jarayonlarning rivojlanishi. Kembrij, MA: Garvard universiteti nashriyoti, 1978.
7. YUNESKO. Ta'limni qayta ko'rib chiqish: global umumiy farovonlik sari? Parij: YuNESKO nashriyoti, 2015 yil.
8. Andreeva, G.M. Ijtimoiy psixologiya. Moskva: Aspect Press, 2018.
9. Rojers, C.R. O'rganish erkinligi. Nyu-York: Merrill nashriyot kompaniyasi, 2016 yil.
10. Slavin, R.E. Ta'lim psixologiyasi: nazariya va amaliyot. 12-nashr. Boston: Pearson Education, 2019.
11. Noddings, N. Caring: Axloq va axloqiy tarbiyaga nisbatan munosabat. Berkli: Kaliforniya universiteti matbuoti, 2013 yil.

12. Xamidova N.I. “Atroposentrik yondashuv asosida o‘quvchilarda insonparvarlik fazilatlarini shakllantirish yo‘llari” <https://maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz/index.php/jurnal/index>

© Xamidova Nigora Ibroximovna, 2026

MATNNI TUSHUNISHNING PSIXOLINGVISTIK VA KOGNITIV ASOSLARI

Mo‘minova Go‘zalxon G‘ulamjanovna,

University of Business and Science

Maktabgacha-Boshlang‘ich ta‘lim va sport

faoliyati kafedrası katta o‘qituvchisi,

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD)

Abduvahobova Gulsoraxon Baxromjon qizi,

70110401 – Ta‘lim tarbiya nazariyasi va metodikasi

(Boshlang‘ich ta‘lim) 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining ona tili darslarida o‘quvchilarning matnni tushunishning psixologik va kognitiv asoslari hamda tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Interfaol metodlar va matn ustida ishlashning zamonaviy usullarining samaradorligi uchun tizimli yondashuv o‘quvchilarning nafaqat savodxonligini, balki tanqidiy fikrlash qobiliyatini ham sezilarli darajada oshirishi haqida yozilgan.

Kalit so‘zlar: matn tahlili, o‘qish savodxonligi, ona tili metodikasi, PISA, tanqidiy fikrlash, interfaol metodlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития навыков анализа и психологических, когнитивных основ понимания текста у учащихся на уроках родного языка в общеобразовательных школах. Отмечается, что системный подход к использованию интерактивных методов и современных приемов работы над текстом способствует значительному повышению не только грамотности учащихся, но и их способностей к критическому мышлению.

Ключевые слова: Анализ текста, грамотность чтения, методика родного языка, PISA, критическое мышление, интерактивные методы.

Abstract. This article explores the psychological and cognitive foundations of text comprehension and the development of analytical skills among secondary school students during native language lessons. It highlights that a systematic approach to interactive methods and modern techniques for working with texts significantly enhances not only students' literacy but also their critical thinking abilities.

Keywords: Text analysis, reading literacy, native language methodology, PISA, critical thinking, interactive methods.

Kirish

Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish, yosh avlodni intellektual salohiyatli va tanqidiy fikrlovchi shaxs qilib tarbiyalash ustuvor vazifa etib belgilangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining soha doirasidagi farmon va qarorlari, shuningdek, Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o‘quvchilarning savodxonlik darajasini xalqaro standartlarga muvofiq oshirish alohida ta‘kidlangan. Bugungi

kunda ta'lim mazmuni shunchaki nazariy bilimlarni o'zlashtirishdan, olingan bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish – ya'ni funksional savodxonlikni shakllantirishga yo'naltirilmoqda.

Ona tili darslari bu islohotlarning markazida turadi. Chunki til nafaqat muloqot vositasi, balki tafakkurni shakllantiruvchi asosiy mexanizmdir. Zamonaviy ona tili metodikasida o'quvchiga matnni shunchaki mexanik o'qishni emas, balki uning mag'zini chaqish, muallif niyatini tahlil qilish va axborotga nisbatan mustaqil munosabatni shakllantirish o'rgatilishi lozim. Bu borada ona tili ta'limi mazmuniga milliy o'quv dasturi doirasida kiritilgan kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarda matn bilan ishlashning kognitiv va psixologik asoslarini chuqur o'rganishni taqozo etmoqda.

Global axborotlashuv va texnologiyalar asrida insoniyat har kuni ulkan hajmdagi matnli ma'lumotlar oqimi bilan to'qnash kelmoqda. Bunday sharoitda o'sib kelayotgan yosh avlod uchun shunchaki o'qishni bilish yetarli emas. Endilikda matnning qatlamlariga kirish, undagi ochiq va yashirin ma'nolarni anglash, axborotni saralash hamda unga tanqidiy yondashish hayotiy zaruratga aylandi. Shu sababli, zamonaviy ta'lim paradigmasida o'qish savodxonligi tushunchasi kognitiv va funksional kompetensiyaning asosi sifatida talqin etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi islohotlari, xususan, ona tili fanini o'qitish metodikasini tubdan yangilash jarayoni o'quvchilarda nutqiy va lingvistik malakalarni rivojlantirishga qaratilgan. Biroq, PISA kabi xalqaro baholash dasturlarining tahlillari shuni ko'rsatmoqdaki, o'quvchilarning matnni tahlil qilish, undan mantiqiy xulosalar chiqarish va muallif pozitsiyasini baholash darajasi hamon dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. O'quvchilarda matn bilan ishlash ko'nikmasining yetarli emasligi nafaqat ona tili darslarida, balki boshqa fanlarni o'zlashtirishda ham qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi umumiy o'rta ta'lim maktablarining ona tili darslarida matnni tushunishning psixologik-kognitiv asoslarini tadqiq etish hamda interfaol metodlar yordamida o'quvchilarning tahliliy ko'nikmalarini shakllantirish yo'llarini yoritib berishdan iborat. Tadqiqot davomida matnshunoslikning nazariy asoslari, xususan, I.R.Galperin, J.Lerd-Jonson kabi olimlarning qarashlari hamda Blyum taksonomiyasi va zamonaviy grafik tashkilotchilarning matn tahlilidagi samaradorligi ilmiy-metodik jihatdan asoslab beriladi.

Hozirgi zamon ta'lim tizimida o'quvchilarda matn bilan ishlash, uning mazmunini anglash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Axborot oqimi haddan tashqari ko'p bo'lgan bugungi kunda o'quvchi matndagi asosiy g'oyani ajratib olishi, muallif pozitsiyasini tushunishi va yashirin ma'nolarni ilg'ay olishi zarur.

O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta ta'lim tizimida ona tili fanini o'qitish mazmuni ham aynan nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Biroq, xalqaro baholash dasturlari va milliy monitoring natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, o'quvchilarda matnni mexanik o'qish darajasi yuqori bo'lsa-da, uni chuqur tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalari hamon yetarli darajada emas.

Ona tili darslarida matn bilan ishlash shunchaki o'qish va tarjima qilish yoki savollarga javob berishdan iborat emas. O'quvchining matn qatlamlariga kirishi, muallif maqsadini anglashi va olingan ma'lumotni hayotga tatbiq eta olishi uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar juda qo'l keladi. Matnni tushunish tushunchasi shunchaki mexanik o'qish yoki lug'at bilan ishlash chegarasidan chiqib, murakkab kognitiv jarayon sifatida talqin qilinadi. U o'quvchidan yuzaki lisoniy tushunishdan vaziyatli va konseptual tahlil darajasiga ko'tarilishni, matnga tanqidiy baho bera olish kompetensiyasini talab etadi.

Matn so'zi kundalik hayotimizda juda ko'p ishlatiladi, biroq ilmiy va tilshunoslik nuqtayi nazaridan uning o'ziga xos juda aniq va qat'iy qoidalari bor. "Matn" so'zi arabcha "matnun" so'zidan olingan bo'lib, o'zbek tilida "orqa", "tizma", "sirt", "asosiy qism" kabi ma'nolarni anglatadi. Lotin tilida esa bu tushunchaga "textus" so'zi to'g'ri keladi va u "to'qima", "bog'lanish", "chirmashish" degan ma'nolarni bildiradi. Matn gaplarning o'zaro mantiqiy to'qilishidan yuzaga keladi.

Tilshunoslikda matnga quyidagicha ta'rif beriladi:

Matn – muayyan mavzu atrofida birlashgan, mazmuniy va grammatik jihatdan o'zaro bog'langan, tugallangan fikrni ifodalovchi gaplar majmuidir. Matn bo'lishi uchun shunchaki bir nechta gapni ketma-ket yozish yetarli emas. Ularning orasida mantiqiy zanjir va qat'iy qoidalar bo'lishi shart.

Matnning asosiy belgilari tilshunoslik nazariyasida xususan, I.R.Galperin kabi yirik matnshunos olimlar qarashlarida quyidagi 5 ta asosiy belgiga ega bo'lishi kerak:

1. Mavzu birligi – bunda matndagi barcha gaplar bitta umumiy mavzuga va bitta asosiy g'oyaga xizmat qilishi shart.

2. Mazmuniy bog'liqlikda gaplar bir-biri bilan ma'no jihatdan bog'lanishi kerak. Bir gap ikkinchisini to'ldirishi yoki davom ettirishi lozim.

3. Grammatik bog'liqlikda gaplar kelishik qo'shimchalari, bog'lovchilar, olmoshlar yoki sinonimlar yordamida til qoidalari asosida bog'lanadi.

4. Tugallanganlikda matnda ifodalangan fikr tugallangan bo'lishi.

5. Muallif niyati – bunda har qanday matn ma'lum bir maqsad bilan yaratiladi. Masalan, ma'lumot berish, ishontirish, his-tuyg'u uyg'otish va hokazo.

Matn turlari ona tili o'qitish metodikasida o'quvchilarga matn o'rgatilayotganda uning qaysi turga mansubligini aniqlash tahlilning birinchi qadami hisoblanadi. Matnlar asosan 3 xil usulda guruhlanadi:

1. Nutq uslubiga ko'ra: Badiiy, ilmiy, rasmiy-idoraviy, ommabop va so'zlashuv matnlari.

2. Bayon qilish usuliga ko'ra:

- *Hikoya qilish* (voqealar rivoji tasvirlanadi);
- *Tasvirlash* (narsa yoki shaxsning belgilari ko'rsatiladi);
- *Muhokama* (sabab-oqibat zanjiri asosida fikr isbotlanadi).

3. Hajmiga ko'ra: Matn birgina gapdan (masalan, maqollar yoki aforizmlar yaxlit matn bo'la oladi) ham iborat bo'lishi mumkin.

Matnni tushunish shunchaki ko'z bilan harflarni ilg'ash yoki so'zlarni talaffuz qilish emas. Bu juda murakkab, ko'p bosqichli va kognitiv jarayondir. Psixolingvis-

tika va zamonaviy pedagogikada bu tushuncha o'quvchining matn bilan muloqotga kirishishi va undan o'ziga xos yangi ma'no kashf etishi sifatida talqin qilinadi.

Ilmiy tadqiqotlarda matnni tushunish darajasi quyidagi uchta bosqich orqali izohlanadi:

Leksik-grammatik tushunish (Yuzaki tushunish). Bu bosqichda o'quvchi matndagi so'zlarning ma'nosini biladi va gaplarning qanday tuzilganini tushunadi. Masalan, “Quyosh chiqdi” degan gapda u tabiat hodisasini tushunib turibdi.

Mantiqiy-mazmuniy tushunish (O'rta bosqich). Bunda o'quvchi gaplar orasidagi bog'liqlikni ilg'aydi. Voqealarning ketma-ketligini, sabab va oqibatlarini tushunadi. U matnning umumiy mazmuni nima haqida ekanligini bimalol aytib bera oladi.

Konseptual va kognitiv tushunish (Oliy bosqich). Bu bosqichda o'quvchi muallif nima demoqchi ekanligini, ya'ni matnning tub g'oyasini anglaydi. Satrlar orasidagi yashirin ma'nolarni o'qiydi. Eng muhimi, u matndan olgan ma'lumotini o'zining hayotiy tajribasi bilan taqqoslaydi va mustaqil xulosa chiqaradi.

PISA o'quvchilar yutuqlarini baholash xalqaro dasturi matnni tushunish tushunchasiga juda keng va hayotiy ta'rif beradi. Unga ko'ra, matnni tushunish quyidagi uchta ko'nikmani o'z ichiga oladi:

1. Ma'lumotni topish va qayta ishlashda matn ichidan kerakli fakt, sana yoki ismni tezda ajratib olish.

2. Integratsiya va talqin qilishda matnning turli qismlaridagi ma'lumotlarni bir-biriga bog'lash, matn asosida umumiy xulosalar yasash.

3. Refleksiya va baholashda matn mazmuni va shaklini o'z shaxsiy bilimlari asosida tanqidiy baholash, muallif qarashlariga munosabat bildirish.

Matnni tushunish – bu faol jarayon hisoblanadi.

Qadimgi pedagogikada o'quvchi matnni shunchaki “passiv qabul qiluvchi” deb qaralgan. Zamonaviy yondashuvda esa matnni tushunish – faol va interaktiv jarayondir. Muallif va kitobxon muloqotida yozuvchi matnni yaratishda unga ma'lum bir ma'nolarni yashiradi. O'quvchi esa o'z dunyoqarashi, bilimi va tajribasidan kelib chiqib bu ma'nolarni ochadi. Shuning uchun ham bitta matnni o'qigan ikki xil o'quvchi uni turlicha tushunishi mumkin.

Taxmin qilishda esa yaxshi tushunadigan o'quvchi matnning bir qismini o'qiyotgandayoq keyingi qismida nima bo'lishini ichki sezgi bilan taxmin qila oladi.

Matnni tushunishning kognitiv asoslari – inson ongida matn ma'nosini shakllantiruvchi, bilimlar tuzilmasi va lingvistik mexanizmlarni o'z ichiga oluvchi murakkab psixolingvistik jarayondir. Bu jarayon idrok etish, axborotni qayta ishlash, tahlil qilish, dunyo tasavvuri bilan bog'lash va mazmunni konseptual shakllantirish bosqichlaridan iborat bo'lib, o'quvchining tanqidiy fikrlashi va bilim darajasiga bog'liq.

Matnni kognitiv tushunishning asosiy jihatlarini quyidagilardan iborat:

Kognitiv tuzilmalar. Inson matnni o'qiganda, o'z xotirasidagi tayyor bilimlar majmuasidan foydalanadi. Bu ma'lumotlarning tezroq tushunilishiga yordam beradi.

Konseptualizatsiya. Matndagi soʻzlar va gaplar inson ongida aniq tasavvurlarni vujudga keltiradi. Matn mazmuni ushbu konseptlarning oʻzaro bogʻlanishidan shakllanadi.

Psixolingvistik jarayonlar. Matnni tushunishda idrok, xotira, diqqat va tafakkur jarayonlari faol ishtirok etadi.

Badiiy va maxsus matnlar. Badiiy matnlarda kognitiv-poetik tahlil orqali obrazli dunyo tushunilsa, maxsus (ilmiy, texnik) matnlarda maʼlumotlarni qayta ishlash va tushunish darajasi (kognitiv mexanizm) ustunlik qiladi.

Diskursiv yondashuv. Matn nafaqat til birliklari, balki ijtimoiy-madaniy kontekst va vaziyat bilan birgalikda idrok etiladi.

Kognitiv yondashuv matnni shunchaki oʻqish emas, balki uni tahlil qilish, mazmunning mazmun-mohiyatini anglash va uni inson bilimlar tizimiga integratsiya qilishni nazarda tutadi.

Matn tahlili metodikasi – bu matnni shunchaki oʻqib chiqish yoki undagi soʻzlarning maʼnosini tushunish emas. Bu matnni yaxlit bir tizim sifatida qismlarga ajratish, uning ichki qatlamlarini ochish, muallifning koʻzda tutgan yashirin maqsadlarini aniqlash va unga tanqidiy baho berish jarayonidir.

Ona tili darslarida matn tahlili oʻquvchini oddiy kitobxonlikdan tadqiqotchilik darajasiga olib chiqadi.

Matn tahlilini tushunish uchun uni bir nechta asosiy bosqich va yondashuvlarga boʻlinadi:

1. Matn tahlilining uch asosiy qatlami.

Ilmiy va metodik adabiyotlarda matn tahlili odatda 3 xil bosqichda koʻrib chiqiladi:

Lingvistik tahlilda matnda ishlatilgan soʻzlar, iboralar, gap turlari va uslubiy vositalarni oʻrganish. Masalan, matnda nima uchun aynan shu sifatlar yoki nega aynan undov gaplar koʻp ishlatilganini aniqlash.

Semantik tahlilda matnning bevosita nima haqidaligi, undagi asosiy mavzu, gʻoya va faktlarni tushunish. Yaʼni, matn yuzasidan berilgan savollarga toʻgʻri javob topa olish.

Pragmatik va kognitiv tahlil bu eng oliy daraja hisoblanadi. Bunda oʻquvchi muallif nima uchun bu matnni yozganini, uning satrlar orasiga yashiringan maqsadini anglaydi. Oʻzining dunyoqarashi bilan matndagi voqelikni solishtirib, mustaqil xulosa chiqaradi.

2. Ona tili darslarida matn tahlilining turlari

Metodikada matn ustida ishlashda uning xususiyatiga qarab tahlil turlari farqlanadi:

Gʻoyaviy-badiiy tahlil. Bu koʻproq badiiy matnlarda qoʻllanadi. Qahramonlar xarakteri, asardagi konflikt, muallifning badiiy niyati va tasvir vositalari oʻrganiladi.

Uslubiy tahlilda matnning qaysi nutq uslubiga (ilmiy, badiiy, ommabop) tegishli ekanligi va shu uslubga xos boʻlgan xususiyatlar koʻrsatiladi.

Janriy tahlil bu matnning hikoya, esse, xat, maqola yoki tavsif ekanligi va uning tuzilish qonuniyatlari tahlil qilinadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan matn tahlilini o'rgatish orqali biz o'quvchida quyidagi hayotiy ko'nikmalarni shakllantiriladi:

Tanqidiy fikrlash. Bu orqali o'quvchi o'qigan hamma narsasiga ko'r-ko'rona ishonmaydi, faktlarni shubha ostiga oladi, tahlil qiladi va o'z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Mantiqiy izchillikda matn qismlarini bog'lash orqali voqealarning sabab va oqibatlarini tushunishni o'rganadi.

So'z boyligi va nutq madaniyati esa tahlil davomida o'quvchi yangi so'zlarning gap ichidagi ma'no jilolarini tushunadi va o'z nutqida ham ulardan unumli foydalana boshlaydi.

Darslarda matn tahlili deganda shunchaki undagi gaplarning sintaktik tahlili emas, balki matnning g'oyaviy, badiiy va kognitiv qatlamlarini ochish, muallif pozitsiyasini baholash tushunildi. Bunday keng ko'lamli yondashuv o'quvchilarda PISA xalqaro dasturida talab qilinadigan oliy darajadagi o'qish savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Matnni tushunish shunchaki harflarni so'zlarga, so'zlarni esa gaplarga bog'lash emas. Bu murakkab kognitiv jarayon bo'lib, fanda quyidagi nazariyalar orqali tushuntiriladi:

Sxema nazariyaga ko'ra, kitobxon yangi o'qiyotgan matnini o'zining xotirasida mavjud bo'lgan bilimlar tarmog'i bilan bog'lasagina matnni tushunadi. Agar o'quvchida matn mavzusi bo'yicha tayanch bilimlar bo'lmasa, u matnni tushunolmaydi. Shuning uchun darsda o'qishdan oldingi bosqich o'quvchining ichki tajribasini faollashtirishga xizmat qilishi kerak.

Mental model nazariyasida Amerikalik olim J.Lerd-Jonson o'quvchi matnni o'qish jarayonida o'z miyasida matnda tasvirlangan voqelikning virtual modelini yaratadi. Tushunish – mana shu zehniy modelning to'liq va mantiqli shakllanganligi bilan o'lchanadi.

Pedagogikada keng qo'llaniladigan Benjamin Blyum taksonomiyasi matnni tahlil qilish ko'nikmalarini tizimlashtirishda asosiy nazariy poydevor hisoblanadi. Matn bilan ishlash jarayoni ushbu iyerarxiya asosida qurilishi kerak:

Bilish va tushunish: Matnda nima deyilgan? Bunda asosiy faktlarni aniqlanadi.

Qo'llash: Matndagi g'oyani boshqa vaziyatga ko'chira olish.

Analiz: Matnni qismlarga ajratish, personajlar xarakterini va badiiy san'atlarni ochish.

Sintez: Matndagi turli ma'lumotlarni birlashtirib, yangi xulosa chiqarish.

Baholash: Muallif fikriga qo'shilish yoki qo'shilmaslik, matnning ijtimoiy qimmatini belgilash.

Inson miyasi ma'lumotni vizual shaklda tezroq qabul qiladi. Matnni tushunishda quyidagi ikki grafik usul eng yuqori samara beradi:

"Baliq skeleti" metodi. Baliqning boshi qismiga matndagi asosiy muammo yoziladi. Yuqoridagi suyaklariga muammoning kelib chiqish sabablari, pastki suyaklariga esa matndan keltirilgan dalillar yoziladi. Dum qismiga esa xulosa

yoziyadi. Natijada o'quvchida sabab va oqibat aloqalarini ko'rish ko'nikmasi shakllanadi.

Venn diagrammasi. Ikkita kesishgan doira chiziladi. Masalan, matndagi ikki xil qahramon yoki ikki xil qarash solishtiriladi. O'xshash jihatlar o'rtaga, farqli jihatlar chekkalarga yoziladi.

Tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi texnologiyalarga misollar keltiramiz. Bunda matnni shunchaki qabul qilmay, unga shubha bilan qarash va tahlil qilishni o'rgatadigan usullar:

“O'ylang – juftlaning – o'rtoqlashing”:

O'qituvchi matn bo'yicha muammoli savol beradi. O'quvchi avval yakka o'zi o'ylaydi, keyin partadoshi bilan fikr almashadi va nihoyat butun sinfga o'z xulosasini taqdim etadi.

“Insert”:

O'quvchi matnni o'qiyotganda chetiga quyidagi belgilarni qo'yadi:

V – buni bilar edim.

+ – yangi ma'lumot.

– – men bilgan narsaga zid.

? – tushunarsiz (qo'shimcha ma'lumot kerak).

Matnni mazmunni ochish metodlariga misollar:

“RAFT” texnologiyasi:

Rol, auditoriya, format, mavzu.

O'quvchiga matnni o'qib bo'lgach, rollar taqsimlanadi. Masalan: “*Sen matndagi qahramonsan (Rol), xalqqa (Auditoriya) murojaatnoma (Format) yozishing kerak, mavzu – tabiatni asrash (Mavzu)*”. Bu metod o'quvchini matndagi qahramon ruhiyatiga kirishga majbur qiladi.

Matnni qatlamli tahlil qilish metodi -matn ustida ishlash uch bosqichda o'qishdan oldingi, o'qish jarayoni va o'qishdan keyingi bosqich tashkil etildi.

Statistik tahlilda tajriba va nazorat guruhlarining dars o'zlashtirish ko'rsatkichlari test va ijodiy ishlar orqali o'lchanib, foiz hisobida solishtirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, ona tili darslarida shunchaki qoidani yodlatish va diktant yozdirish o'quvchining nutqiy tafakkurini o'stirmaydi. Matn – tilning barcha qonuniyatlari amalda namoyon bo'ladigan jonli muhitdir.

Grafik tashkilotchilar – bu ma'lumotlar, g'oyalar va tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlikni vizual tarzda ko'rsatuvchi vositalardir. Ular murakkab ma'lumotlarni soddalashtirish, tizimlashtirish va xotirada yaxshi saqlab qolish uchun xizmat qiladi.

Eng katta muammo o'quvchilarning o'z fikrini yozma bayon etishida kuza-tildi. Demak, kelgusida matn tahlilidan so'ng kichik esse yoki taqriz yozish ko'nik-masini ham parallel rivojlantirish lozim. Ushbu metodikani keng miqyosda qo'llash ona tili darslarining samaradorligini oshirish bilan birga, o'quvchilarning xalqaro baholash tadqiqotlarida muvaffaqiyatli ishtirok etishini ta'minlaydi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, matnni tahlil qilish – shunchaki fanga oid ko'nikma emas, balki hayotiy zaruratdir. Taklif etilgan metodika o'quvchilarda mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalashda poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. G'ulomov A., Ne'matov H. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2022. – 78-betlar.
- [2]. Yusupova Sh. Ona tili darslarida o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish va matn ustida ishlash usullari. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2020, 38-betlar.
- [3]. Mavlonova, K. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili darslarini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish. Xalq ta'limi jurnali, 2021, 3-son. – 12 – 16-betlar.
- [4]. Machado J.M. Early Childhood Experiences in Language Arts: Early Literacy. Cengage Learning, 2018.
- [5]. Keldiyorova G. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matn bilan ishlashning innovatsion usullari. O'zbekiston fanlar akademiyasi jurnali, 2023. – 45 – 50-betlar.

© Mo'minova Go'zalxon G'ulamjanovna, 2026

© Abduvahobova Gulsoraxon Baxromjon qizi, 2026

O'QUVCHILARNING O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA KREATIV YONDASHUV

Mo'minova Go'zalxon G'ulamjanovna,

University of Business and Science

Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va sport

faoliyati kafedrasida katta o'qituvchisi,

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

Djo'rayeva Dilafruz Faxriddinovna,

70110401 – Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi

(Boshlang'ich ta'lim) I-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirishda kreativ yondashuvlarning nazariy va amaliy asoslari tadqiq etilgan. An'anaviy ta'lim metodlaridan voz kechib, zamonaviy axborot muhitida bolalarning matnga bo'lgan qiziqishini uyg'otuvchi innovatsion usullarni tahlil qiladi. Kreativlikning "4P" modeli, divergent fikrlash mezonlari hamda SCAMPER, morfologik tahlil va kognitiv modellash kabi texnikalarning dars jarayonidagi samaradorligi yoritilgan. Tadqiqot natijalari kreativ yondashuv o'quvchini passiv kitobxondan faol ma'no yaratuvchiga aylantirishini va xalqaro baholash dasturlari talablariga muvofiq interpretatsiya ko'nikmalarini shakllantirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, kreativ fikrlash, boshlang'ich ta'lim, divergent tafakkur, SCAMPER, kognitiv modellash, PIRLS, innovatsion metodika, intellektual salohiyat.

Аннотация. В данной статье исследуются теоретические и практические основы креативных подходов к повышению читательской грамотности учащихся начальных классов. Автор анализирует отказ от традиционных методов обучения в пользу инновационных способов, стимулирующих интерес детей к тексту в условиях современной информационной среды. В статье рассматриваются модель креативности "4P", критерии дивергентного мышления, а также эффективность применения в учебном процессе таких техник, как SCAMPER, морфологический анализ и когнитивное моделирование. Результаты исследования показывают, что креативный подход превращает учащегося из пассивного читателя в активного создателя смыслов и формирует навыки интерпретации в соответствии с требованиями международных программ оценки.

Ключевые слова: читательская грамотность, креативное мышление, начальное образование, дивергентное мышление, SCAMPER, когнитивное моделирование, PIRLS, инновационная методика, интеллектуальный потенциал.

Abstract. *This article explores the theoretical and practical foundations of creative approaches to enhancing the reading literacy of primary school students. It analyzes the transition from traditional teaching methods to innovative techniques that stimulate children's interest in texts within the modern information environment. The article highlights the “4P” model of creativity, divergent thinking criteria, and the effectiveness of techniques such as SCAMPER, morphological analysis, and cognitive modeling in the educational process. The research results demonstrate that a creative approach transforms the student from a passive reader into an active meaning-maker and develops interpretation skills in line with the requirements of international assessment programs.*

Keywords: *reading literacy, creative thinking, primary education, divergent thinking, SCAMPER, cognitive modeling, PIRLS, innovative methodology, intellectual potential.*

Kirish

Zamonaviy ta’lim paradigmasida o’qish savodxonligi axborotni qabul qilish, uni qayta ishlash va kundalik hayotda qo’llash qobiliyati sifatida talqin etiladi. Bugungi kunda o’quvchilar axborot oqimi shiddatli bo’lgan muhitda yashamoqda, bu esa ulardan nafaqat savodxonlikni, balki tanqidiy va kreativ fikrlashni ham talab qiladi. Tadqiqotning maqsadi – an’anaviy o’qitish metodlaridan voz kechgan holda, kreativ yondashuvlar orqali o’quvchilarning matnga bo’lgan qiziqishini va tahliliy salohiyatini oshirishning nazariy asoslarini yoritishdir.

Raqamli texnologiyalar asrida boshlang’ich sinf o’quvchilarining diqqatini kitobga jalb qilish murakkab vazifaga aylandi. Ma’lumotni qisqa va vizual shaklda qabul qilish xususiyati bolalarda hajmi kengroq matnlarga nisbatan zerikish hissini uyg’otadi. Shuning uchun o’qish darslarini o’yin va multimedia elementlari bilan sintez qilish – nafaqat qiziqishni uyg’otadi, balki o’qish savodxonligining asosi bo’lgan matnni tushunish jarayonini jadallashtiradi.

O’quvchilarning o’qish savodxonligini oshirishda kreativ yondashuv maqsadi o’quvchini jarayonning faol ishtirokchisiga aylantirish. Bu usul o’quvchida tanqidiy fikrlash, tasavvur va mustaqil xulosa chiqarish ko’nikmalarini shakllantiradi.

Hozirgi kunda ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri – boshlang’ich sinf o’quvchilarida mustaqil va ijodiy fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishdir. Bugungi kunda jamiyatimiz turli bilim sohalarida yangi g’oyalarni yaratishga va ularni hayotga tatbiq etishga qodir bo’lgan, faol va tashabbuskor shaxslarga yuksak ehtiyoj sezmoqda.

Shu munosabat bilan, ta’limning ilk bosqichidanoq o’quvchilarning kreativ salohiyatini oshirishda tabiat bilan uyg’unlik tamoyillariga tayanish hamda sog’liqni saqlash texnologiyalaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. O’rganilayotgan fanlarning ilmiy mazmuni murakkablashib borayotgan hozirgi davrda bolaning tafakkurini tizimli rivojlantirish ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanishi zarur. Tafakkur – bu atrofdagi borliqni aks ettirishning eng oliy shakli bo’lib, voqelikni umumlashtirilgan holda hamda so’zlar vositasida anglash jarayonidir. Aynan fikrlash qobiliyati orqali o’quvchi predmet va hodisalarning tashqi ko’rinishidan o’tib, ularning tub mohiyatini anglash imkoniyatiga ega bo’ladi.

Kreativlik (ijodkorlik) – bu nafaqat san’at bilan shug’ullanish, balki muam-molarga kutilmagan va samarali yechimlar topish, bor narsalardan mutlaqo yangi

g'oyalar sintez qilish qobiliyatidir. O'quvchilarda, ayniqsa boshlang'ich sinflarda, kreativlikni rivojlantirish uchun uning nazariy asoslarini tushunish muhim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kreativ fikrlashni rivojlantirish, ularning fikrlash va ijodiy salohiyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Kreativ fikrlash – bu yangi, original g'oyalar yaratish, mavjud ma'lumotlarni yangi shakllarda ishlatish va har qanday muammoni yechishda noan'anaviy yondashuvlarni topish qobiliyatidir. Bu yoshdagi o'quvchilarga kreativ fikrlashni o'rgatish esa pedagogika va psixologiyaning bir qancha nazariy asoslarini talab qiladi.

Kreativ fikrlashning namoyon bo'lish samaradorligi ko'plab omillarga, xususan, insonning hissiy holati va ishchanlik qobiliyatiga bevosita bog'liqdir. Bir qator pedagogik tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, boshlang'ich ta'lim jarayonida tizimli pedagogik ta'sir choralari qo'llash orqali kichik maktab yoshidagi bolalarda intellektual jarayonlarni samarali shakllantirish mumkin. Ushbu muammoni hal qilishning eng muhim didaktik shartlaridan biri sifatida esa maxsus ishlab chiqilgan mantiqiy vazifalar tizimi e'tirof etiladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, bolalarning kreativ fikrlashini shakllantirishda o'quv o'yinlarining imkoniyatlaridan hali ham yetarli darajada foydalanilmayapti. Boshlang'ich maktab davrida o'yin faoliyati o'zining sof ko'ngilochar xususiyatini yo'qotib, o'rnini asta-sekin aniq maqsadga yo'naltirilgan ta'lim va mehnat faoliyatiga bo'shatib beradi. Mazkur o'tish jarayonida qo'llaniladigan innovatsion texnologiyalar o'quvchining rejalashtirish, bashorat qilish, imkoniyatlarni baholash va muqobil yechimlarni tanlash kabi tahliliy ko'nikmalarini takomillashtiradi.

Psixologik va pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish masalasi yagona va yakuniy yechimga ega bo'lmasada, aksariyat tadqiqotchilar bir muhim xulosada yakdildirlar. Ya'ni ta'lim amaliyotida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan ishlar tizimli va maqsadli ravishda amalga oshirilishi shart.

Adabiyotlar sharhi

Kreativlik fenomenini ta'riflash borasidagi izlanishlar XX asrning 60-yillari-dayoq jadallashgan bo'lib, o'sha davrning o'zida ushbu tushunchaning 60 dan ortiq talqini mavjud edi. Hozirgi kunga kelib, to'plangan nazariy ma'lumotlar ko'lamini aniq raqamlar bilan ifodalash mushkul. Umumlashtirilgan holda aytganda, kreativlik tushunchasi inson psixikasining yangi va o'ziga xos mahsulot yaratishga xizmat qiluvchi majmuaviy xususiyatlarini ifodalaydi.

"Kreativlik" atamasi (lotincha "*creatio*" – yaratish, ijod qilish) o'tgan asrning 50-yillaridan boshlab ilmiy iste'molga keng kirdi va bugungi kunda psixologik tadqiqotlarning markaziy ob'ektlaridan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur muammoni o'rganishga doir asosiy nazariy qarashlar xorijiy tadqiqotchilar, xususan, F.Barron, J.Gilford, E.P.Torrens, S.Mednik, K.Rodgers, J.Renzulli va R.Sternberg kabi olimlarning ismlari bilan uzviy bog'liqdir.

Psixologiya va pedagogika fanlari tarixida kreativlikni tadqiq etishda asosan ikkita fundamental yo'nalish ajralib turadi:

1. Kognitiv yo'nalish.
2. Individual yo'nalish.

“Kreativ qobiliyatlar” tushunchasiga to‘xtalib, A.V.Xutorskiyning yondashuvini alohida ta’kidlash joiz. Olim ushbu tushunchani “o‘quvchining yangi ta’limiy mahsulotlar yaratishga yo‘naltirilgan faoliyat va harakatlarni amalga oshirishdagi kompleks imkoniyatlari” sifatida talqin etadi. Bunday yondashuv kreativlikni shunchaki mavhum tushuncha emas, balki amaliy faoliyatda namoyon bo‘ladigan kompetensiya sifatida baholash imkonini beradi.

Kreativlikning asosiy ustunlarini quyidagi tizimli yondashuv orqali tushuntirish mumkin:

Kreativlikning “4P” modeli

Mel Rodos tomonidan ishlab chiqilgan ushbu model kreativlikni to‘rtta asosiy o‘lchovda ko‘rib chiqadi:

Shaxs	Ijodiy fikrlovchi insonning xususiyatlari	Qiziquvchanlik, mustaqillik, tavakkalchilik
Jarayon	G‘oya tug‘ilishidan amalga oshgunigacha bo‘lgan bosqichlar	Tayyorgarlik, jarayon, yoritilish
Mahsulot	Yaratilgan narsaning yangiligi va foydaliligi	Bu yaratilgan narsaning insoniyat, jamiyat yoki ishlab chiqarish uchun ma’lum bir muammoni hal qila olish qobiliyati
Muhit	Ijodni rag‘batlantiruvchi tashqi muhit va sharoit	Ijtimoiy-psixologik va tashkiliy sharoitlar

O‘quvchilarning o‘qish savodxonligini kreativ rivojlantirishda pedagogik metodlar majmuasidan foydalanish nazarda tutilgan. J.P.Gilford tadqiqotlarida kreativlikning asosi turli yo‘nalishlarda fikrlash hisoblanadi. Uning 4 ta asosiy mezonlari bor:

1. Ravonlik: Qisqa vaqt ichida ko‘p sonli g‘oyalar bera olish.
2. Moslashuvchanlik: Masalaga turli burchaklardan qaray olish, bir yondashuvdan boshqasiga oson o‘tish.
3. O‘ziga xoslik: Hech kimga o‘xshamaydigan, noyob g‘oyalarni o‘ylab topish.
4. Tafsilotdorlik: Berilgan g‘oyani mayda detallargacha ishlab chiqish va boyitish.

Kreativ fikrlashni rivojlantirish texnikalariga oid bo‘lgan nazariy metodlar, jumladan, o‘qish savodxonligi darslarida scamper, almashtirish, birlashtirish, moslashtirish, boshqa maqsadga yo‘naltirish, olib tashlashni qo‘llash mumkin.

Morfologik tahlil orqali muammoning qismlarini jadval ko‘rinishida tahlil qilib, ulardan kutilmagan kombinatsiyalar yaratish.

Kognitiv modellashtirishda matndagi voqealar rivojini vizual sxemalar va intellekt-xaritalar orqali tasvirlash.

Interfaol dekonstruksiya matnni qismlarga ajratish va o‘quvchiga uning yakunini o‘zgartirish yoki voqealarni boshqa personaj nigohi bilan so‘zlab berish vazifasini yuklash.

Muammoli izlanishda matn ichidagi ziddiyatlarni aniqlash va ularga kreativ yechimlar taklif qilish orqali o'quvchini passiv kitobxondan aktiv tadqiqotchiga aylantirish.

An'anaviy metodlarga qo'shimcha ravishda quyidagi innovatsion vositalar kiritiladi:

"Audio-vizual qiyoslash" avval matn o'qiladi, so'ngra uning multfilmi yoki audio-ertagi namoyish etiladi. O'quvchilar matndagi tasvirlar va ekrandagi tasvirlar o'rtasidagi farqni topishadi.

QR-kodli topshiriqlar-matn ichidagi notanish so'zlar yoki yashirin savollar QR-kodlarga joylanadi. Bolalar planshet yordamida "kodni yechish" orqali topshiriqni bajarishadi.

Natijalar

Kreativ yondashuvlar ta'lim jarayonida shunchaki darsni qiziqarli qilishga xizmat qiluvchi vosita emas, balki o'quvchining intellektual salohiyatini tubdan o'zgartiruvchi strategik omildir. O'qish savodxonligini rivojlantirishda kreativ metodlarni qo'llash natijasida o'quvchilarning matn bilan ishlash darajasi sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tariladi. Buni quyidagi yo'nalishlar orqali chuqurroq tahlil qilish mumkin:

Birinchidan, matnni anglash chuqurligining ortishi. An'anaviy ta'limda o'quvchi ko'pincha matnning yuzaki, ya'ni faktologik qismini, ya'ni voqealar rivoji, qahramonlar ismlarini o'zlashtirish bilan kifoyalanadi. Kreativ yondashuv esa o'quvchini tadqiqotchi pozitsiyasiga qo'yadi. Natijada o'quvchi matndagi to'g'ri-dan-to'g'ri ma'nolardan tashqari, satrlar orasiga yashiringan subtekstlarni, muallifning pinhona kinoyasi yoki ironiyasini ilg'ashni boshlaydi. Bu qobiliyat o'quvchiga matnning mohiyatini chuqur anglash va muallif ko'zda tutgan asl maqsadni tushunish imkonini beradi.

Ikkinchidan, leksik boylikning tizimli ravishda ortishi. Kreativ topshiriqlar, masalan, o'qilgan matn asosida ssenariy yozish, qahramon nomidan zamondoshlariga maktub yo'llash yoki voqealar rivojiga muqobil yakun yasash kabi vazifalar o'quvchini o'z lug'at boyligini qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi. Bu jarayonda yangi so'z va iboralar shunchaki yodlanib qolmay, balki amaliy kontekstda yaratiladi. O'quvchi o'z fikrini ta'sirliroq ifodalash uchun matndagi badiiy tasvir vositalaridan erkin va o'rinli foydalanish ko'nikmasini egallaydi.

Uchinchidan, matnga nisbatan mustaqil va shaxsiy munosabatning shakllanishi. Kreativ ta'lim muhitida o'quvchi matnga faqat axborot manbayi deb emas, balki muloqotdoshi sifatida qaraydi. Bunda savol qo'yilishi "Matn nima haqida?" degan oddiy formatdan "Bu matn men uchun nima beradi va mening hayotimda qanday ahamiyatga ega?" degan shaxsiy yondashuvga o'zgaradi. Bunday subyektiv yondashuv o'quvchida mustaqil fikrlash, voqelikka o'z nuqtayi nazari bilan qarash va axloqiy xulosalar chiqarish qobiliyatini tarbiyalaydi.

To'rtinchidan, xalqaro baholash standartlariga moslashish. PISA va PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlarining talabi shunchaki o'qish emas, balki talqin qilish va refleksiya. Kreativ yondashuv o'quvchini matndagi ma'lumotlarni umumlash-tirishga, ularni hayotiy tajribasi bilan solishtirishga va o'qiganlari asosida yangi

g'oyalar yaratishga o'rgatadi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning zamonaviy dunyoda axborot oqimini tahlil qilish va tanqidiy baholash bo'yicha raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Kreativ yondashuvlar o'quvchini passiv tinglovchidan faol ijodkorga aylantiradi. Bu jarayonda o'qish savodxonligi shunchaki savodxonlik emas, balki shaxsning dunyoqarashini kengaytiruvchi va uni hayotga tayyorlovchi hayotiy kompetensiyaga aylanadi.

Muhokama

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishda kreativ yondashuv eng samarali va istiqbolli vositadir. O'qish savodxonligi shunchaki matnni texnik jihatdan o'qish emas, balki axborotni anglash, tahlil qilish va undan shaxsiy hamda ijtimoiy maqsadlarda foydalana olish qobiliyatidir. Aynan kreativ yondashuv ushbu jarayonni quruq yod olishdan jonli intellektual faoliyatga aylantiradi. Biroq, ta'lim jarayoniga bunday yangilikni tatbiq etish o'qituvchidan yuksak kasbiy tayyorgarlik va metodik moslashuvchanlikni talab etadi. Kreativ dars an'anaviy darsdan farqli o'laroq, oldindan belgilangan qat'iy qoliplarga tayanmaydi. Bunda pedagog o'quvchining qiziqishlari va bergan kutilmagan savollaridan kelib chiqib, dars jarayonini mahorat bilan yo'naltira olishi lozim. O'qituvchi endi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchining izlanishlariga ko'maklashuvchi fasilitatorga aylanadi.

An'anaviy metodlarda o'quvchi ko'pincha passiv subyekt bo'lib, tayyor ma'lumotlarni qabul qilish bilan cheklanadi. Kreativ yondashuvda esa u ma'no yaratuvchi maqomiga ko'tariladi. Bu degani, o'quvchi matndagi voqealarga o'z munosabatini bildiradi, qahramonlar o'rniga o'zini qo'yib ko'radi va muallif g'oyasidan yangi, o'ziga xos xulosalar yasaydi. Bunday faoliyat o'quvchining darsga bo'lgan motivatsiyasini keskin oshiradi.

Natijada, kreativ yondashuv faqat o'qish ko'nikmasini emas, balki o'quvchining umumiy intellektual salohiyatini va nutqiy madaniyatini ham yuksaltiradi. O'quvchi o'z fikrini mustaqil, ravon va mantiqiy izchillikda bayon etishni o'rganadi. Bu esa o'z navbatida shaxsning jamiyatda munosib o'rin topishi, tanqidiy fikrlashi va har qanday murakkab vaziyatda o'ziga xos yechimlar topishi uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Pedagogik va psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kreativlik – o'qish savodxonligini shunchaki harflarni tanish va matnni qayta so'zlab berish kabi quruq mexanik jarayondan jonli, hissiy hamda chuqur mantiqiy jarayonga aylantiruvchi asosiy omildir. Zamonaviy ta'limda matnni tushunish nafaqat muallif niyatini anglashni, balki olingan ma'lumotlarni shaxsiy tajriba prizmasidan o'tkazib, ularga yangicha sayqal berishni ham nazarda tutadi.

Kreativ yondashuv o'quv faoliyatining tub mohiyatini o'zgartiradi: u o'quvchini tayyor axborotlarni passiv qabul qiluvchi roldan ozod qilib, uni faol yaratuvchiga aylantiradi. Bunday jarayonda o'quvchi matn ustida ishlar ekan, undagi voqealar rivojiga kreativ yechimlar izlaydi, qahramonlarning xatti-harakatlarini tanqidiy

tahlil qiladi va muqobil variantlarni ilgari suradi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchining umumiy intellektual salohiyatini yuksaltirib, uning lug'at boyligi va nutqiy madaniyati o'sishini tizimli ravishda ta'minlaydi. Fikrini erkin, obrazli va mantiqli bayon eta olish qobiliyati aynan ijodiy mutolaa jarayonida shakllanadi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, boshlang'ich ta'lim bosqichidanoq kreativ dars o'tish metodikasini tizimli va ilmiy asoslangan holda yo'lga qo'yish – bugungi kunning kechiktirib bo'lmaz talabidir. Bu shunchaki ta'limiy uslub emas, balki jamiyatning yangi, nostandart g'oyalar yaratishga qodir, kreativ fikrlovchi va raqobatbardosh shaxslarga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojini qondirishning eng samarali yo'lidir.

Zero, kelajak o'quvchisi nafaqat o'qiganini tushunadigan va tahlil qila oladigan, balki o'zlashtirgan bilimlari asosida yangi intellektual voqelikni yarata oladigan, innovatsion fikrlovchi shaxs bo'lishi lozim. Bunday yuksak marraga erishish esa bevosita ta'lim jarayoniga kreativ yondashuvlarni jadallik bilan tatbiq etishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
- [2]. Хуторский А.В. Современная дидактика. Ритер, 2007.
- [3]. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1998.
- [4]. Matchonov S. Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini texnologiyalashtirish. – Toshkent, Ishonchli hamkor, 2021.
- [5]. G'oziyev E.G. Tafakkur psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
- [6]. PIRLS 2021 Assessment Frameworks. International Association for the Evaluation of Educational Achievement. (*O'qish savodxonligi xalqaro baholash mezonlari bo'yicha*).

© *Mo'minova Go'zalxon G'ulamjanovna, 2026*

© *Djo'rayeva Dilafruz Faxriddinovna, 2026*

O'QUVCHILARDA MATEMATIK QOBILIYATINI ANIQLASH VA RIVOJLANTIRISH

Tursinova Nigora Ulug'bek qizi,

*Unversetiy of Business and Science oliy ta'lim muassasi
matematika fani o'qituvchisi*

E-mail: nigoratursinova442@gmail

Abdumuxtorova Dildora Dilshodbek qizi,

*Unversetiy of Business and Science oliy ta'lim muassasida
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi*

E-mail: dildorahon022@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarda matematik qobiliyatini aniqlash va rivojlantirishning nazariy hamda amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi. Matematik qobiliyatning mohiyati, tarkibiy qismlari, aniqlash usullari va uni rivojlantirishning zamonaviy pedagogik yo'llari batafsil tahlil qilinadi. Maqolada xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning ilmiy qarashlari, diagnostika

metodlari, didaktik o'yinlar, muammoli ta'lim va differensiallashtirilgan yondashuvlar asosida xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: matematik qobiliyat, diagnostika, rivojlantirish, differensiallashtirilgan ta'lim, iqtidorli o'quvchilar, muammoli ta'lim, kognitiv faollik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты выявления и развития математических способностей у учащихся. Подробно анализируются сущность, компоненты, методы выявления и современные педагогические методы их развития. На основе научных взглядов зарубежных и отечественных исследователей, методов диагностики, дидактических игр, проблемно-ориентированного обучения и дифференцированного подхода делаются выводы.

Ключевые слова: математические способности, диагностика, развитие, дифференцированное обучение, одаренные учащиеся, проблемно-ориентированное обучение, познавательная деятельность.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of identifying and developing mathematical abilities in students. The essence, components, methods of identification and modern pedagogical methods of its development are analyzed in detail. The article draws conclusions based on the scientific views of foreign and domestic researchers, diagnostic methods, didactic games, problem-based learning and differentiated approaches.

Keywords: mathematical abilities, diagnostics, development, differentiated education, gifted students, problem-based learning, cognitive activity.

Kirish

XXI asr – bu raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va ilm-fan inqilobi asri. Bunday sharoitda matematik savodxonlik va qobiliyat nafaqat muhandislar yoki olimlar uchun, balki har bir fuqaro uchun zarur kompetensiyaga aylanib bormoqda. Shu sababdan o'quvchilarda matematik qobiliyatni erta aniqlash va maqsadli rivojlantirish – zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'limni isloh qilish borasida keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi yangi qonun, milliy o'quv dasturlari va davlat standartlari o'quvchilarning qobiliyatini aniqlash va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishni talab etadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev "Yoshlarimiz bizning kelajagimiz" degan tamoyil asosida iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada mustahkamlashni ustuvor vazifa sifatida belgilagan.

Matematik qobiliyat – bu oddiy hisoblash ko'nikmasi emas. U murakkab tuzilishga ega bo'lib, mantiqiy fikrlash, abstraktlashtirish, umumlashtirish, muammoni tanish va yechish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu qobiliyatlarni o'z vaqtida aniqlash va to'g'ri yo'l bilan rivojlantirish – pedagog va psixolog uchun muhim ilmiy-amaliy muammo bo'lib qolmoqda.

Maqolaning maqsadi – matematik qobiliyatning mohiyatini, uni aniqlash usullarini va rivojlantirish yo'llarini ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Matematik qobiliyatning nazariy asoslari

Matematik qobiliyat muammosi psixologiya va pedagogika fanlarida uzoq tarixga ega. XX asrning boshlarida nemis psixologi V.Stern intellektni o'lchash usullarini ishlab chiqdi. Keyinchalik A.Bine, T.Simon, Ch.Spearmanlar intellektual qobiliyatlarni o'rganishda matematik komponentni ajratib ko'rsatishdi. Ushbu tadqiqotlar zamonaviy matematik qobiliyat nazariyasining poydevorini qo'ydi.

Rus psixologi V.A.Krutetskiy o'zining fundamental asarida matematik qobiliyatlarning tarkibiy komponentlarini to'liq tavsiflab berdi. U matematik qobiliyatni quyidagi komponentlar yig'indisi sifatida ko'radi: matematik materiallarni rasmiylashtirish qobiliyati; matematik munosabatlarni umumlashtirish qobiliyati; raqamlar va belgilar bilan qisqartirilgan tarzda ishlash qobiliyati; fikrlashni tezda o'zgartirish qobiliyati va matematik xotira. Bu komponentlarning rivojlanish darajasi har bir o'quvchida individual farq qiladi.

Amerikalik tadqiqotchi Howard Gardner ko'p intellekt nazariyasida (1983) mantiqiy-matematik intellektni mustaqil intellekt turi sifatida ajratib ko'rsatdi. Uning fikricha, har bir inson turli darajada mantiqiy-matematik intellektga ega bo'lib, bu intellektni maqsadli ta'lim orqali rivojlantirish mumkin. Gardner nazariyasi maktab amaliyotida individual yondashuvni asoslashda keng qo'llanilmoqda.

Shveysariyalik psixolog Jan Piaje kognitiv rivojlanish nazariyasida matematik tafakkurning shakllanish bosqichlarini batafsil tavsiflab berdi. Formal operatsiyalar bosqichi (11 – 15 yosh) – bu abstrakt matematik tafakkur shakllanadigan muhim davr. Aynan shu davrda matematik qobiliyatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Mahalliy pedagog-olimlar orasida M.Ochilov, S.Matchanov, N.Bikboyevlarning matematik ta'lim metodikasi sohasidagi ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ular o'zbek maktablarida matematik qobiliyatni diagnostika qilish va rivojlantirishning milliy modelini ishlab chiqishga munosib hissa qo'shganlar.

Matematik qobiliyatni aniqlash usullari

O'quvchilarda matematik qobiliyatni aniqlash – murakkab, ko'p bosqichli jarayon bo'lib, bir nechta usullarning birgalikda qo'llanilishini talab etadi. Zamonaviy pedagogik psixologiyada ushbu maqsadda quyidagi asosiy usullar qo'llaniladi.

Psixodiagnostik testlar. Standartlashtirilgan intellekt testlari (IQ testlari, Raven matritsalar, WISC shkalasi) matematik qobiliyatning umumiy ko'rsatkichlarini aniqlashga imkon beradi. Ammo bu testlar faqat potensial qobiliyatni aniqlaydi va haqiqiy matematik ta'lim yutuqlarini to'liq aks ettirmaydi. Shuning uchun ularni boshqa usullar bilan birgalikda qo'llash tavsiya etiladi.

Kuzatish metodi. Pedagog o'quvchining darsda matematik faolligini, muam-molarni qanday yechishini, xatolardan qanday xulosa chiqarishini muntazam kuzatib boradi. Bu usul o'quvchining real qobiliyat darajasini amalda ko'rish imkonini beradi. Kuzatish natijalari maxsus kuzatuv jurnalida qayd etilishi lozim.

Portfolio va ishlar tahlili. O'quvchining bajargan topshiriqlari, mustaqil ishlari, olimpiada masalalari va loyiha ishlarini tahlil qilish uning matematik tafakkur darajasi va qobiliyat yo'nalishini aniqlashda kuchli vosita hisoblanadi. Portfolio yondashuvi o'quvchining dinamikasini uzoq muddatli kuzatishga imkon beradi.

Matematik olimpiadalar va musobaqalar. Turli darajadagi olimpiadalar o'quvchining nonstandard masalalarni yechish qobiliyatini, ijodiy yondashuvi va matematik intuitsiyasini aniqlashning samarali usuli hisoblanadi. O'zbekistonda har yili o'tkaziladigan maktab, tuman, viloyat va respublika matematik olimpiadalari iqtidorli o'quvchilarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Intervyu va suhbat metodi. O'quvchi bilan individual suhbat o'tkazish uning masala yechish strategiyasini, matematik tushunchalarni tushunish chuqurligini va o'rganishga bo'lgan munosabatini aniqlashga yordam beradi. Sokratik suhbat metodi ayniqsa samarali, chunki u o'quvchini mustaqil fikrlashga majbur qiladi.

Matematik qobiliyatni rivojlantirish yondashuvlari

Matematik qobiliyatni rivojlantirish – uzoq muddatli, tizimli va maqsadli pedagogik jarayon. Zamonaviy ta'lim psixologiyasi qobiliyatlar genetik omillar bilan belgilanib, muhit va ta'lim orqali rivojlanishi mumkinligini isbotlab bergan. Bu esa har bir o'quvchida matematik qobiliyatni takomillashtirish uchun imkoniyatlar mavjudligini anglatadi.

Muammoli ta'lim (Problem-Based Learning). Muammoli ta'lim o'quvchiga tayyor bilimni berishdan ko'ra, uning o'zi muammoni topishi, tahlil qilishi va yechish yo'llarini izlashiga imkon yaratadi. D.Dewey, J.Bruner va V.Okon asarlarida muammoli ta'limning matematik rivojlanishdagi samaradorligi ilmiy asoslab berilgan. O'quvchi nonstandard masala bilan to'qnashganda uning mantiqiy tafakkuri, qiyoslash va umumlashtirish qobiliyatlari faollashadi.

Differensiallashtirilgan ta'lim. Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyat darajasiga ega. Differensiallashtirilgan yondashuv o'quvchini uch guruhga – past, o'rta va yuqori darajaga ajratib, ularning har biriga mos topshiriqlar berishni nazarda tutadi. Zamonaviy pedagogikada shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (personalized learning) yanada afzal deb topilmoqda.

Didaktik o'yinlar va gamifikatsiya. Boshlang'ich va o'rta maktab o'quvchilarida matematik qobiliyatni rivojlantirishda didaktik o'yinlar alohida o'rin tutadi. Raqobatli va hamkorlikdagi matematik o'yinlar o'quvchining motivatsiyasini oshiradi, mantiqiy tafakkurini faollashtiradi. Zamonaviy raqamli matematik platformalar (Khan Academy, Mathletics, Photomath) o'quv jarayonini qiziqarli va interaktiv qilishga imkon beradi.

Loyiha usuli. Matematik loyihalar o'quvchiga real hayot bilan bog'liq muammolarni matematik usullar orqali yechishga o'rgatadi. Masalan, bozorda narxlar dinamikasini grafik yordamida tahlil qilish, maktab hovlisining maydonini hisoblash yoki statistik tadqiqot o'tkazish – bularning barchasi matematik qobiliyatni hayotiy kontekstda rivojlantiradi.

Matematikani boshqa fanlar bilan integratsiyalash. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, matematik va musiqiy tafakkur o'rtasida kuchli korrelyatsiya mavjud. Simmetriya, proporsiya va fraktal geometriyalar orqali matematikaning go'zalligini his ettirib, o'quvchini fanga qiziqtirib bo'ladi. Bundan tashqari, tarix, geografiya, biologiya va fizika fanlari bilan bog'liq matematik masalalar o'quvchining bilimini chuqurlashtiradi.

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash xususiyatlari

Matematik jihatdan iqtidorli o'quvchilar – oddiy dastur doirasida o'zlarini cheklab qo'ygan, yanada chuqur va murakkab bilimga intiluvchi bolalar. Ularning asosiy psixologik xususiyatlari: g'ayrioddiy masalalarni hal qilishga ishtiyoq, chuqur tahliliy fikrlash, o'zlashtirishning yuqori tezligi va intellektual qiziquvchan-

likdir. Bunday o'quvchilarning ehtiyojlari standart dastur doirasida ko'pincha qondirilmay qoladi.

Bunday o'quvchilar bilan ishlashda boyitilgan ta'lim (enrichment) metodlari qo'llaniladi. Bular qatoriga olimpiada masalalari bilan ishlash, matematik to'garaklarda faollik, yuqori sinflar dasturini erta o'zlashtirish (akseleratsiya), individual tadqiqot loyihalari va mentor bilan ishlash kiradi. Har bir iqtidorli o'quvchi uchun individual rivojlanish rejasi tuzilishi maqsadga muvofiqdir.

O'zbekistonda iqtidorli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash maqsadida ixtisoslashtirilgan maktablar (Prezident maktablari, IYMO maktablari), "Zulfiya" davlat mukofoti va xalqaro olimpiadalar tizimi faoliyat yuritmoqda. Bunday maktablarning o'quv dasturlari xalqaro standartlarga mos bo'lib, o'quvchilarning global raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda nafaqat bilimni kengaytirish, balki ularning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham e'tibor qaratish zarur. Ba'zi iqtidorli o'quvchilarda yolg'izlik, tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiyinchilik kabi muammolar kuzatilishi mumkin. O'qituvchi va psixologning hamkorligi bu borada muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchining roli va pedagogik kompetensiyalar

Matematik qobiliyatni rivojlantirishda o'qituvchining roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Britaniyalik tadqiqotchi J.Hattie o'z meta-tahlilida o'qituvchi sifati o'quvchi muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi omillar ichida birinchi o'rinda turishini isbotlab bergan. Demak, matematik qobiliyatni rivojlantirishning kalit omili – malakali va motivatsiyalangan o'qituvchidir.

Zamonaviy matematik o'qituvchisi quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim: matematik mazmunni chuqur bilish; pedagogik-psixologik bilim va ko'nikmalar; diagnostika va baholash usullarini bilish; differensiallashtirilgan ta'limni amalga oshira olish; raqamli texnologiyalardan samarali foydalana olish va doimiy kasbiy rivojlanishga intilish.

"Growth mindset" (o'sish tafakkuri) kontsepsiyasini ishlab chiqqan psixolog Carol Dweck tadqiqotlari ko'rsatishicha, o'qituvchi o'quvchiga "sen qobil emassan" emas, balki "hali urinib ko'rmadingmi" degan munosabatda bo'lganda o'quvchining matematik ko'rsatkichlari sezilarli yaxshilanadi. Salbiy yorliqlar o'quvchining qobiliyatini bo'g'ib qo'yishi mumkin.

O'qituvchining kasbiy rivojlanishi ham muhim jihat hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tendentsiyalari, ilmiy tadqiqotlar va pedagogik innovatsiyalardan xabardor bo'lgan o'qituvchi o'z o'quvchilariga yanada samarali ta'lim bera oladi. Shu maqsadda o'qituvchilarning kasbiy o'rganish hamjamiyatlari (PLC) faoliyatini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Matematik qobiliyat – kompleks, ko'p komponentli psixologik tuzilma bo'lib, uni aniqlash uchun bir nechta usullarning integratsiyalashgan qo'llanilishi zarur. Matematik qobiliyatni rivojlantirish boshlang'ich maktab yoshidan boshlanishi, muammoli va differensiallashtirilgan ta'lim tamoyillariga asoslanishi lozim. Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda boyitilgan ta'lim dasturlari, individual loyihalar va

olimpiadalar samarali natija beradi. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi va o'quvchiga bo'lgan optimistik munosabati matematik qobiliyatni rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Raqamli ta'lim platformalari va gamifikatsiya zamonaviy maktab o'quvchilarida matematik motivatsiyani oshirishning istiqbolli usuli sifatida keng qo'llanilishi lozim. Oila, maktab va jamiyatning hamkorligi asosida o'quvchilarda matematikaga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirilgandagina mazkur jarayon samarali natija berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Krutetskiy V.A. Psixologiya matematicheskix sposobnostey shkolnikov. – M.: Prosvesheniye, 1968. – 432 b.
2. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1983. – 440 p.
3. Dweck C.S. Mindset: The New Psychology of Success. – New York: Random House, 2006. – 277 p.
4. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses. – London: Routledge, 2009. – 392 p.
5. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001. – 204 p.
6. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
7. Bikboyeva N.U. Boshlang'ich matematika o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 280 b.
8. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi: Nasaf, 2000. – 192 b.
9. Davydov V.V. Teoriya razvivayushego obucheniya. – M.: INTOR, 1996. – 544 b.
10. Polya G. Kak reshat zadachu. – Lvov: Kvantitor, 1991. – 215 b.

© Tursinova Nigora Ulug'bek qizi, 2026

© Abdumuxtorova Dildora Dilshodbek qizi, 2026

O'QUVCHILARNI BILIM SIFATINI OSHIRISH VA SINFDA INTIZOMNI MUSTAHKAMLASH

Muhiddinova Marjona Adizboy qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabasi
muhiddinovamarjona071@gmail.com
Eshmanova Nodira,
ilmiy rahbar

Annotatsiya. Mazkur tezisda o'quvchilar bilim sifatini oshirish hamda sinfda intizomni mustahkamlashning pedagogik va psixologik asoslari yoritilgan. Ta'lim jarayonida samarali metod va yondashuvlardan foydalanish, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, shuningdek, ijobiy muhit yaratish orqali yuqori natijalarga erishish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'rni va ularning intizomni shakllantirishdagi ahamiyati ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: bilim sifati, ta'lim samaradorligi, intizom, motivatsiya, pedagogik yondashuv, o'quv jarayoni, innovatsion texnologiyalar, tarbiya.

Abstract. This thesis covers the pedagogical and psychological foundations of improving the quality of students' knowledge and strengthening discipline in the classroom. The issues of

using effective methods and approaches in the educational process, increasing student motivation, as well as achieving high results through creating a positive environment are analyzed. The role of modern educational technologies and their importance in the formation of discipline are also considered.

Keywords: *quality of knowledge, educational effectiveness, discipline, motivation, pedagogical approach, educational process, innovative technologies, education.*

KIRISH

Hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning bilim sifatini oshirish va sinfda intizomni mustahkamlash masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki ta'lim samaradorligi bevosita o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalari darajasi hamda ularning o'quv faoliyatidagi intizomi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, mazkur ikki omilni uyg'un holda rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularni bilim olishga motivatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ayrim hollarda o'quvchilarning dars jarayoniga nisbatan qiziqishi pastligi, intizomning yetarli darajada shakllanmaganligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa o'qituvchidan nafaqat bilim berish, balki samarali pedagogik yondashuvlar orqali sinfda ijobiy intizomiy muhitni shakllantirishni ham talab etadi. O'quvchilarning bilim sifatini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari va innovatsion ta'lim yondashuvlaridan foydalanish muhim rol o'ynaydi. Mazkur vositalar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularning mustaqil izlanish faoliyatini rag'batlantiradi va o'zlashtirish darajasini oshiradi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishi o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish, mas'uliyat hissi va intizomiy xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Sinfda intizomni mustahkamlash esa faqatgina qat'iy nazorat yoki jazolash orqali emas, balki o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, ularning psixologik xususiyatlarini inobatga olish va ijobiy rag'batlantirish mexanizmlarini qo'llash orqali amalga oshirilishi lozim. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ko'ra, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim modeli asosida tashkil etilgan dars jarayoni intizomni tabiiy ravishda shakllantiradi va mustahkamlaydi. Shuningdek, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlar ham ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bunday muhitda o'quvchilar o'z fikrini erkin ifoda etadi, faol ishtirok etadi va o'quv jarayoniga mas'uliyat bilan yondashadi. Natijada bilim sifati oshib boradi va sinfda sog'lom intizomiy muhit qaror topadi. Shu bois, o'quvchilar bilim sifatini oshirish va sinfda intizomni mustahkamlash masalalarini kompleks yondashuv asosida o'rganish, samarali pedagogik usullarni aniqlash va ularni amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi. Hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning bilim sifatini oshirish va sinfda intizomni mustahkamlash masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki ta'lim samaradorligi bevosita o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalari

darajasi hamda ularning o'quv faoliyatidagi intizomi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, mazkur ikki omilni uyg'un holda rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularni bilim olishga motivatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ayrim hollarda o'quvchilarning dars jarayoniga nisbatan qiziqishi pastligi, intizomning yetarli darajada shakllanmaganligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa o'qituvchidan nafaqat bilim berish, balki samarali pedagogik yondashuvlar orqali sinfda ijobiy intizomiy muhitni shakllantirishni ham talab etadi. O'quvchilarning bilim sifatini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari va innovatsion ta'lim yondashuvlaridan foydalanish muhim rol o'ynaydi. Mazkur vositalar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularning mustaqil izlanish faoliyatini rag'batlantiradi va o'zlashtirish darajasini oshiradi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishi o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish, mas'uliyat hissi va intizomiy xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Sinfda intizomni mustahkamlash esa faqatgina qat'iy nazorat yoki jazolash orqali emas, balki o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, ularning psixologik xususiyatlarini inobatga olish va ijobiy rag'batlantirish mexanizmlarini qo'llash orqali amalga oshirilishi lozim. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ko'ra, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim modeli asosida tashkil etilgan dars jarayoni intizomni tabiiy ravishda shakllantiradi va mustahkamlaydi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlar ham ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bunday muhitda o'quvchilar o'z fikrini erkin ifoda etadi, faol ishtirok etadi va o'quv jarayoniga mas'uliyat bilan yondashadi. Natijada bilim sifati oshib boradi va sinfda sog'lom intizomiy muhit qaror topadi. Shu bois, o'quvchilar bilim sifatini oshirish va sinfda intizomni mustahkamlash masalalarini kompleks yondashuv asosida o'rganish, samarali pedagogik usullarni aniqlash va ularni amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullayeva, M. (2022). Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Xudoyberdiyev, B. (2021). O'quvchilarda intizom va motivatsiyani shakllantirishning pedagogik asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Karimov, Sh., & Rasulov, A. (2023). Zamonaviy ta'lim muhitida o'quvchilar bilim sifatini oshirish omillari. Pedagogik mahorat, 3(2), 45-52.
4. Nurmatova, D. (2020). Ta'lim samaradorligini oshirishda interfaol metodlarning o'rni. Samarqand: SamDU nashriyoti.
5. Tursunov, J. (2024). O'quvchilarning o'quv faolligini oshirishda innovatsion yondashuvlar. Xalq ta'limi, 1(6), 12-18.
6. Yo'ldoshev, S., & Qodirova, N. (2022). Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi. Zamonaviy ta'lim, 4(1), 33-39.

7. Rahimova, G. (2023). Sinfda ijobiy psixologik muhitni shakllantirish metodikasi. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
8. Ismoilov, H. (2021). Pedagogik jarayonda o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan yondashuv. Uzluksiz ta'lim, 2(5), 27-34.
9. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2022). Umumiy o'rta ta'lim sifatini oshirish konsepsiyasi. Toshkent.
10. Qodirov, A. (2024). Ta'lim jarayonida intizomni boshqarishning zamonaviy usullari. Pedagogika va psixologiya, 2(3), 60-66.

© Muhiddinova Marjona Adizboy qizi, 2026

© Eshmanova Nodira, 2026

PEDAGOGIKA NUQTAI NAZARIDAN, TARBIYAVIY ISHLAR METODLARI

Eshmanova Nodira Nazarkulova,
Chirchiq davlat pedagogika umuniversitetining
katta o'qituvchisi
Sharipoyeva Munisa Qahramon qizi,
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiyaviy ishlar metodlari tahlil qilinib, ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati va samaradorligi o'rganildi. Tarbiyaviy metodlar, jumladan, interaktiv o'qitish, motivatsion yondashuvlar va amaliy mashg'ulotlar orqali talabaning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishi qo'llab-quvvatlanadi. Shuningdek, maqolada zamonaviy ta'lim tizimida samarali tarbiya usullarini qo'llash bo'yicha tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari tarbiyaviy jarayonga yangi yondashuvlar joriy etishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: tarbiyaviy ishlar, metodlar, ta'lim jarayoni, ta'lim, shaxsiy rivojlanish, interaktiv o'qitish, motivatsiya, amaliy mashg'ulotlar.

Аннотация. В данной статье проанализированы методы воспитательной работы, изучена их значимость и эффективность в образовательном процессе. Воспитательные методы, включая интерактивное обучение, мотивационные подходы и практические занятия, способствуют поддержке социального и личностного развития студентов. Кроме того, в статье представлены рекомендации по применению эффективных воспитательных методов в современной образовательной системе. Результаты исследования имеют важное значение для внедрения новых подходов в воспитательный процесс.

Ключевые слова: воспитательная работа, методы, образовательный процесс, образование, личностное развитие, интерактивное обучение, мотивация, практические занятия.

Abstract. This article analyzes methods of educational work, examining their significance and effectiveness in the educational process. Educational methods, including interactive teaching, motivational approaches, and practical exercises, support the social and personal development of students. Additionally, the article provides recommendations for applying effective education methods in the modern education system. The research findings are important for introducing new approaches to the educational process.

Keywords: educational work, methods, educational process, education, personal development, interactive teaching, motivation, practical exercises.

Kirish

Tarbiyaviy ishlar metodlari ta'lim va tarbiya jarayonlarida juda muhim o'rin tutadi. Ushbu metodlar o'quvchilarning ma'naviy, axloqiy va intellektual rivojlani-shini ta'minlashga xizmat qiladi. Tarbiyaviy jarayonlarning samarali bo'lishi uchun, pedagoglar va tarbiyachilar aniq va tizimli metodlarga ega bo'lishlari zarur. Shu sababli, tarbiyaviy ishlar metodlarini o'rganish ta'lim sifatini oshirish va yosh avlodni jamiyatning ijobiy a'zosi qilib tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy barqarorlik va yuksalishga olib keladi, shuningdek, har bir o'quvchining shaxsiy salohiyatini to'liq amalga oshirishiga imkon yaratadi. Kirish bo'limida o'quvchilar tarbiyaviy ishlar metodlari mavzusining asosiy tushun-chalari bilan tanishadilar. Ushbu bo'limda tarbiyaviy ishlarning ahamiyati va ular-ning ta'lim jarayonidagi o'rni, shuningdek turli metodlarning asosiy xususiyatlari haqida dastlabki bilimlar beriladi. O'quvchilar ushbu bobda tarbiyaviy ishlarning qanday maqsadlarda qo'llanilishi, uning ta'lim va tarbiya jarayonlarini qanday boyitishi haqida umumiy tasavvurga ega bo'lib, mavzuni yanada chuqurroq o'rga-nishga tayyorlanadilar.

Tarbiyaviy ishlar metodlari tarixi qadim davrlardan boshlangan bo'lib, avval-lari an'anaviy va tajriba asosida shakllangan yondoshuvlar bilan chegaralangan edi. Vaqt o'tishi bilan ilm-fan va ta'lim nazariyasining rivojlanishi natijasida bu metodlar yanada tizimli, ilmiy asoslangan va samarali tarzda takomillashdi.

Bugungi kunda tarbiyaviy ishlar metodlari nafaqat ta'lim muassasalarida, bal-ki jamiyatning turli sohalarida yoshlar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ularning zamonaviy dolzarbligi tarbiyaviy jarayonlarni yanada interaktiv, indivi-dual yondoshuvga asoslangan va innovatsion vositalar yordamida samarali tashkil etish imkonini berishi bilan izohlanadi. Shu sababli, tarbiyaviy ishlar metodlarini chuqur tahlil qilish va amaliyotda tatbiq etilishi ta'lim va tarbiya sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Tarbiyaviy ishlar metodlari talabalar natijalarini shakllantirishda, ularning ijtimoiy rivojlanishida va shaxsiy o'sishida muhim rol o'ynaydi. Bu metodlar nafa-qat bilim berishga, balki yoshlarning axloqiy-odobiy, madaniy va ijtimoiy qobili-yatlarini rivojlantirishga ham qaratilgan. Tarbiyaviy ishlar metodlarining keng qo'l-lanilishi ta'limning har xil bosqichlari va shakllarida samarali ta'lim muhitini yaratishga imkon beradi. Shu bois, bu metodlar o'quvchilarni nafaqat akademik, balki hayotiy qiyinchiliklarga ham tayyorlaydi, ularning ijtimoiy mas'uliyatli va ma'naviy yetuk shaxslar bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiy tahlili

Tarbiyaviy ishlar metodlari sohasidagi mavjud ilmiy adabiyotlar ko'plab tadqiqotlarni o'z ichiga oladi va bu sohada asosiy e'tibor ta'lim va tarbiya jarayon-larini samarali tashkil etish, bolalar va yoshlar tarbiyasida pedagogik yondashuvlar, hamda amaliy metodlarning rivojlantirilishiga qaratilgan.

Tadqiqotchilar tomonidan ko'pincha tarbiyaviy ishlar metodlarining nazariy asoslari, ularning samaradorligini oshirish uchun yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash, shuningdek, yosh avlodning psixologik va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olgan holda tarbiya jarayonini individualizatsiya qilish kabi mavzular o'rganilgan.

Bundan tashqari, adabiyotlarda guruh ishlari, interaktiv metodlar va kommunikativ yondashuvlarning tarbiyadagi roli ham muhim masala sifatida ko'tarilgan.

Umuman olganda, sohadagi ilmiy tadqiqotlar tarbiyaviy ishlar metodlarning samaradorligini oshirish uchun nazariy va amaliy jihatlarini birgalikda rivojlantirishga qaratilgan.

Tarbiyaviy ishlar metodlari sohasida qo'llanilgan asosiy nazariy yondashuvlar va modellarning ta'lim jarayonlarini tushunishda qo'shgan hissalari va cheklavlarini tanqidiy tahlil qilganda, bir qancha muhim jihatlar ajralib turadi. Avvalo, klassik pedagogik nazariyalar, masalan, Pavlovning shartli refleks nazariyasi va Skinnerning operant shartlash modeli, tarbiyaviy ishlarning motivatsion va xulqiy elementlarini aniqlashda sezilarli progressga olib keldi. Ushbu modellarning kuchli tomonlari – o'quvchilarning xulq-atvorini o'zgartirish va rag'batlantirishda amaliy usullarni taqdim etish, ammo ular ko'pincha ta'limning kompleks hissiy, ijtimoiy va kognitiv jihatlarini hisobga olmaydi. Shuningdek, konstruktivistik yondashuvlar, masalan, Vygotskiyning ijtimoiy madaniy nazariyasi, ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini va ijtimoiy muhit ta'sirini e'tiborga olishda katta ahamiyatga ega bo'lib, tarbiyaviy ish metodlarini boyitdi. Biroq, bu yondashuvlar ba'zan o'quvchilarning individual farqliliklarini yetarlicha ko'rib chiqmasligi mumkin. Zamonaviy ta'lim metodologiyalarida esa integrativ yondashuvlar ustuvor bo'lib, ular turli nazariyalarni birlashtirish orqali pedagogik jarayonlarni yanada samarali boshqarishga intiladi. Shu bilan birga, har bir nazariyaning o'z chegaralari mavjudligi pedagoglarning vaziyatga mos keluvchi metodlarni ishlab chiqish va qo'llashda ehtiyotkor bo'lishlarini talab qiladi.

Umuman olganda, tarbiyaviy ishlar metodlarini chuqur tushunish uchun nazariy yondashuvlarning kuchli tomonlari va kamchiliklarini hisobga olgan holda, kontekstga moslashgan ijodiy yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim.

Tarbiyaviy ishlar metodlari sohasida o'tkazilgan so'nggi empirik tadqiqotlar pedagogik texnikalarning samaradorligini va ularning qo'llanilishini o'rganishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotlar metodologik yondashuvlar jihatidan asosan eksperimental va monitoring usullaridan foydalanilgan bo'lib, bu yondashuvlar orqali turli ta'lim strategiyalari va interaktiv o'qitish usullarining ta'lim jarayoniga ta'siri baholanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning individual ehtiyojlari va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan. interaktiv metodologiyalar tarbiyaviy ishlarning natijadorligini sezilarli darajada oshiradi. Bundan tashqari, doimiy monitoring va baholash tizimlarini joriy qilish orqali pedagogik jarayonning sifatini yaxshilash imkoniyati mavjudligi ta'kidlangan. Shu bilan birga, haqiqiy hayotiy vaziyatlarga asoslangan o'quv mashg'ulotlari va guruh ishlari metodlari yoshlarning ijtimoiy mahoratlari va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan. Tarbiyaviy ishlar metodlari bo'yicha mavjud adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida bir qator kamchiliklar va nomuvofiqliklar aniqlanmoqda. Avvalo, ko'plab tadqiqotlar metodlarning amaliy tatbiqi va ularning samaradorligi haqida yetarli darajada batafsil ma'lumot bermaydi. Shuningdek, ba'zi manbalar bir-birini inkor qiluvchi yondashuvlar va kontseptual tafovutlarni o'z ichiga oladi, bu esa mazkur sohaning nazariy asoslarini

to‘liq tushunishga to‘sqinlik qiladi. Bir nechta tadqiqotlarda esa turli yosh va ijtimoiy guruhlar uchun metodlarning moslashuvchanligi va samaradorligi yetarlicha o‘rganilmagan. Shular sababli, tarbiyaviy ishlar metodlarining yanada mukammal va tizimli tahlilini amalga oshirish, yangi innovatsion yondashuvlar va metodologiyalarni ishlab chiqish zarurati mavjud. Kelajakda olib boriladigan tadqiqotlar ushbu bo‘shliqlarni to‘ldirish orqali tarbiyaviy ishlar sohasining amaliy va nazariy asoslarini yanada chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tarbiyaviy ishlar metodlari doirasida tadqiqot metodologiyasi tushunchasi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u ta’limiy va tarbiyaviy jarayonlarni chuqur va tizimli ravishda o‘rganish uchun asosiy yo‘nalishni belgilaydi. Tadqiqot metodologiyasi – bu tarbiyaviy faoliyatning samaradorligini oshirish va uni yaxshilash uchun ilmiy asoslangan usullar va tamoyillar to‘plami hisoblanadi. Tarbiyaviy ishlar metodlarini aniqlash va tahlil qilishda strukturaviy yondashuv qo‘llanilishi, bu jarayonda aniq maqsadlar, muammolar va metrikalarning belgilanishi lozim.

Shunday yondashuv nafaqat o‘quvchi va tarbiyalanuvchilarning ehtiyojlarini chuqur anglashga imkon beradi, balki ta’lim tizimida yangi, samarali usullarni joriy etish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi. Natijada, tarbiyaviy ishlarning har tomonlama rivojlanishi va modernizatsiyasi ta’minlanadi, bu esa ijtimoiy jihatdan sog‘lom va muvaffaqiyatli avlodni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Tarbiyaviy ishlar metodlarini o‘rganishda sifatli va miqdoriy tadqiqot metodlari muhim ahamiyatga ega. Sifatli metodlar, jumladan, kuzatuvlar, intervyular va holat tahlillari, ta’lim jarayonidagi murakkab jarayonlarni chuqur anglash imkonini beradi. Kuzatuvlar orqali o‘qituvchilar va o‘quvchilarning o‘zaro aloqalari, muhit ta’siri va tarbiyaviy faoliyatlarning amaliy ko‘rinishlari batafsil o‘rganiladi.

Intervyular esa ishtirokchilarning fikrlari, his-tuyg‘ulari va tajribalarini to‘plashga xizmat qiladi, bu esa tarbiyaviy ishlar metodlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Holat tahlillari esa alohida vaziyatlar asosida yondashuvlarni baholash imkonini beradi. Miqdoriy metodlar – so‘rovnomalar yordamida katta miqdordagi ma’lumotlarni yig‘ish va statistika orqali tahlil qilish imkonini beradi; bular tarbiyaviy ishlar metodlarining samaradorligini baholash va umumlashtirilgan natijalarga erishishga xizmat qiladi. Shu tarzda, sifatli va miqdoriy tadqiqot metodlarining uyg‘unligi tarbiyaviy ishlar metodlarini keng qamrovda va chuqur tushunishda muhim vosita hisoblanadi. Tarbiyaviy ishlar metodlarini tanlash jarayoni tadqiqotning maqsadlari va tabiati asosida amalga oshiriladi. Avvalo, tadqiqotda erishilmoqchi bo‘lgan natijalar va ilgari surilayotgan g‘oyalar aniqlanadi, shundan so‘ng metodlarning qaysilari ushbu maqsadlarga mos kelishini baholash kerak. Metodlarni tanlashda asosiy mezonlar sifatida ularning haqiqiylik (validlik), ya’ni o‘lchanayotgan hodisa yoki jarayonni aniq aks ettirishi, ishonchlilik (reliability), ya’ni natijalarning barqaror va takrorlanadigan bo‘lishi, hamda amalga oshirish mumkinligi (feasibility) muhim ahamiyatga ega. Tarbiyaviy ishlar metodlarining tanlovi kontekstga mos bo‘lishi, talabalar va o‘qituvchilar faoliyatiga integratsiyalashuvi, shuningdek, vaqt va resurslar chegaralarida amalga oshirish imkoni ham hisobga olinishi lozim. Shunday qilib, metodologiyani tanlashda har bir metodning ijobiy va salbiy tomon-

lari tahlil qilinib, tadqiqotning o'ziga xos xususiyatlari bilan uyg'unlashgan, samarali yondashuvlar qo'llanadi.

Tarbiyaviy ishlar metodlarida ma'lumot to'plash texnikalari muhim o'rin tutadi, chunki ular ta'limiy faoliyat va uning samaradorligini aniqlashda yordam beradi. Ushbu sohada maxsus vositalar va instrumentlar qo'llaniladi, masalan, kuzatuv varaqlari, testlar, so'rovnomalar hamda intervyu shaklidagi savolnomalar. Kuzatuv varaqlari yordamida tarbiyaviy jarayonlarning real vaziyatdagi holati aniqlandi, bu esa faoliyatning samaradorligini baholash imkonini beradi. Testlar talabalarning bilim va ko'nikmalarini baholash uchun ishlatiladi, shu bilan birga, pedagoglarning ishlash metodlarini tahlil qiladi. So'rovnomalar va intervyular esa ta'lim jarayoniga oid fikr va mulohazalarni yig'ishda xizmat qiladi, bu orqali o'quvchilarning ehtiyojlari va motivatsiyalarini aniqlash mumkin bo'ladi. Bu vositalar birgalikda ishlatilganda, ta'limiy metodologiya doirasidagi tarbiyaviy ishlarning samaradorligini mukammal tarzda tahlil qilish imkonini yaratadi.

Tadqiqot dizayni: Tadqiqot dizayni – bu ilmiy tadqiqot o'tkazish jarayonini rejalashtirish va tashkil etishning umumiy rejasi bo'lib, unda tadqiqotning maqsadlari, metodlari, vositalari va o'zaro bog'lanishlari belgilangan.

Ma'lumotlar yig'ish: Ma'lumotlar yig'ish – tadqiqot uchun zarur bo'lgan malumotlarni turli usullar (so'rovlar, intervyular, eksperimentlar, kuzatuvlar) orqali to'plash jarayoni bo'lib, u tadqiqotning asosiy ma'lumot bazasini shakllantiradi.

Namuna olish: Namuna olish – tadqiqot jarayonida butun populyatsiyadan o'rganish uchun kichik, ammo vakillik qiluvchi guruhni tanlash usuli, u orqali umumlashtirishlar va xulosalar chiqarish mumkin bo'ladi.

Namuna olish: Namuna olish – tadqiqot jarayonida butun populyatsiyadan o'rganish uchun kichik, ammo vakillik qiluvchi guruhni tanlash usuli, u orqali umumlashtirishlar va xulosalar chiqarish mumkin bo'ladi.

Haqiqiylik (validlik): Haqiqiylik – tadqiqot natijalarining va ularni o'lchash vositalarining o'rganilayotgan fenomen yoki tushuncha bilan qanchalik aniq va mos kelishini bildiruvchi sifat, ya'ni o'lchanayotgan narsa haqiqatan ham o'lchanayotgan bo'lishi.

Ishonchlilik (relyabilit'): Ishonchlilik – tadqiqot natijalarining doimiyligi va barqarorligini ifodalaydi, ya'ni bir xil sharoitlarda tadqiqot yoki o'lchov qayta o'tkazilganda o'xshash natijalar olinishi imkoniyatidir.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tarbiyaviy ishlar metodlari ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi va ularning samaradorligi yuqori darajada baholangan. Turli metodlar, xususan, interfaol metodlar, individual yondashuvlar, va amaliy mashg'ulotlar talabalarning bilim darajasini oshirishda hamda tarbiyaviy maqsadlarga erishda samarali ekanligi aniqlangan. Ushbu metodlarning dolzarbligi zamonaviy ta'lim talablariga javob berishi, shuningdek, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilishi ta'kidlandi. Tadqiqot asosida, tarbiyaviy ishlar metodlarining uyg'un va tizimli qo'llanilishi o'quv jarayonini yanada takomillashtirishga va talabalar shaxsiy rivojlanishini ta'minlashga katta hissa qo'shishi aniqlandi.

Tarbiyaviy ishlar sohasida olib borilgan tadqiqot natijalari ta'lim amaliyoti va kelajakdagi pedagogik strategiyalar uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu natijalar hozirgi ta'lim jarayonida tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etish, o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda yangi yondashuvlarni joriy etishda yo'l-yo'riq beradi. Shuningdek, tadqiqotlar asosan individual va guruh metodlarini uyg'unlashtirish, o'quvchilarning qiziqish va ehtiyojlariga moslashgan tarbiya usullarini ishlab chiqish imkonini yaratadi. Bu esa kelgusidagi pedagogik strategiyalarda innovatsion va interaktiv metodlarni keng qo'llashga, ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlar sifatini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, ta'lim jarayonining yanada samarali bo'lishi, o'quvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va ularning yaxshi odatlarni shakllantirishida muhim omil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murodova, G. (2018). Tarbiyaviy ishlar metodlari: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
2. Xudoyberdiyev, A. (2015). Ta'limda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish usullari. Ta'lim va rivojlanish, 3(12), 45-50.
3. Qodirov, B. (2020). Tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi va innovatsion metodlari. – Toshkent: Ilm-Ziyo.
4. Saidova, N., & Yusupova, D. (2019). Maktab ta'limida tarbiyaviy ishlar metodikai. Pedagogika fanlari, 1(7), 72-78.
5. Ochilov, S. (2017). Yosh avlodni tarbiyalashda ilg'or metodlar. Xalq ta'limi, 9, 15-19.
6. Abdullayev, M. (2016). Tarbiyaviy yondashuvlar va metodlar tizimining rivojlanishi. Psixologiya va pedagogika, 2(5), 33-39.
7. Uzbekiston Respublikasi Ta'lim Vazirligi. (2021). Tarbiyaviy ishlar milliy dasturi. – Toshkent: Ta'lim Vazirligi Nashriyoti.
8. Nasrullaev, E. (2018). Tarbiyaviy ishlar metodlarini takomillashtirish masalalari. O'qituvchi va maktab, 4, 22-27.

© *Eshmanova Nodira Nazarkulova, 2026*
© *Sharipoyeva Munisa Qahramon qizi, 2026*

SANOQ SISTEMALARINING TASNIFI VA AMALIY AHAMIYATI

Toshboyeva Nargiza Yo'ldashevna,
“University of Business and Science”
nodavlat oliy ta'lim muassasi
Maktabgacha-boshlang'ich ta'lim va
jismoniy tarbiya kafedrasida o'qituvchisi,
E-mail: n.toshboyeva@cspi.uz
Muxiddinova Nilufar Muxiddin qizi,
“University of Business and Science”
nodavlat oliy ta'lim muassasi
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sanoq sistemalarining tasnifi va uning ahamiyati hayotda qo'llanilishi Sanoq sistemaning tarixi hamda, Muhammad ibn Musa al-Xorazmiyning sanoq sistemasini rivojlantirishdagi beqiyos hissasi ilmiy va tahliliy yondashuvi asosida yoritiladi.

Kalit soʻzlar: sanoq sistemalar, pozitsion, nopozitsion, oʻnlik sanoq sistemasi, kompyuter, informatika, matematika.

Аннотация. В данной статье, с научной и аналитической точки зрения, рассматривается классификация систем счисления и их значение в повседневной жизни, история системы счисления, а также неоценимый вклад Мухаммада ибн Муса аль-Хорезми в ее развитие.

Ключевые слова: системы счисления, позиционная, непозиционная, десятичная система счисления, компьютер, информатика, математика.

Abstract. This article discusses the classification of number systems and their importance in everyday life, the history of the number system, and the invaluable contribution of Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi to the development of the number system, based on a scientific and analytical approach.

Keywords: number systems, positional, non-positional, decimal number system, computer, computer science, mathematics.

Kirish. Insoniyat yaralibdiki, sanash va hisoblashga ehtiyoj sezgan. Dastlab barmoqlar, toshlar yoki daraxt shoxlariga chizilgan chiziqlar yordamida boshlangan bu jarayon, bugungi kunda murakkab kompyuterlarning mantiqiy asosiga aylandi. Insoniyat tarixida matematik tafakkurning rivojlanishi koʻp jihatdan sanoq Sistemalarining takomillashuvi bilan uzviy bogʻliqdir. Turli rivojlanishning taraqqiy topishi oʻziga xos hisoblash usullarini yaratgan boʻlsada, ular koʻpincha murakkab, noqulay va amaliy jihatdan cheklangan edi. Aynan shu nuqtada bir nechta olimlar yillar davomida ilmiy izlanishlar olib borgan. Buyuk mutafakkir olim Muhammad ibn Musa al-Xorazmiy ilmiy faoliyati jarayonida sanoq sistemalarini rivojlantirdi, hamda uni inson tafakkurining universal vositasiga aylantirdi.

Asosiy qism. Sanoq sistemasi bu – sonlarni maʼlum belgilar orqali ifodalash usullari. Ular cheklangan miqdordagi raqam yoki harflar yordamida cheksiz sonlar toʻplamini ifodalash imkonini beradi. Sanoq sistemalarining turli turlari mavjud va eng koʻp ishlatiladiganlari oʻnlik sanoq sistemasi, ikkilik sanoq sistemasi, sakkizlik sanoq sistemasi va oʻn oltilik sanoq sistemasi. Bunday sistemasi turli sohalarda, jumladan, matematika, dasturlash va muhandislikda raqamli maʼlumotlarni yozish hamda qayta ishlashda qoʻllanadi. Sanoq sistemalar ikki hil boʻladi pozitsion va nopozitsion. Birinchi haqiqiy yozma pozitsion sanoq sistemasi hind-arab sanoq sistemasi hisoblanadi. Bu sistema VII asrda Hindistonda shakllangan, biroq hali zamonaviy koʻrinishda emas edi, chunki nol raqami qabul qilinmagan edi. Nol oʻrniga baʼzan nuqta belgisi ishlatilgan, yoki boʻsh joy qoldirilgan. Nolning birinchi keng qabul qilingan ishlatilishi 876-yilga toʻgʻri keladi. Asl raqamlar shaklan hozirgi raqamlarga juda yaqin boʻlib, hatto belgilar ham deyarli oʻxshash edi. Oʻnlik sanoq sistemasining tizimlashuvi va uni yanada mukammal boʻlishiga al-Xorazmiyning hissasi kattadir. Al-Xorazmiy hind raqamlari asosida oʻnlik pozitsion sistemada sonlarning yozilishini batafsil bayon qiladi. U sonlarning bunday yozilishidagi qulayliklar, ayniqsa, nol ishlatishning ahamiyatini alohida taʼkidlaydi.

Biz kundalik hayotimizda oʻnlik sanoq sistemasiga shunchalik oʻrganib qolganmizki, raqamlarning boshqacha koʻrinishda boʻlishi mumkinligini tasavvur qilish qiyin. Biroq, biz foydalanayotgan smartfonlar, internet va sunʼiy intellekt olami butunlay boshqa – atigi ikkita raqamdan iborat boʻlgan "ikkilik" tilda soʻz-

lashadi. Ikkilik sanoq sistemalar hayotimizda juda ko‘p sohalarda qo‘llaniladi masalan, elektron qurilmalar, jumladan, kompyuter, smartfon va serverlarning ishlash asosini tashkil etadi. Kompilyatorlar yordamida dasturchilar yozgan kod mashina tiliga o‘giriladi. Dasturchilar dasturlar mantig‘ini yaratish uchun ikkilik sanoq sistemasidan foydalanadi. Sanoq sistemalari informatika va matematika sohalaridan tashqari biologiya yo‘nalishida ham qo‘llaniladi. Genetika DNK va RNK molekulalarida genetik ma’lumotlarni yozish uchun to‘rtta “harf” – nukleotidlar (A, T, G, S) ishlatiladi. Ikkilik sanoq sistemasida har bir harf muayyan ikki bitli ketma-ketlikka mos keladi. Masalan, A – 00, T – 01, G – 10, S esa 11 ko‘rinishida ifodalanadi.

Xulosa: Insoniyat tarixida sanoq sistemalari uzoq vaqt davomida takomillashib borgan. Avval boshida hisob-kitob ishlari narsalarni o‘ziga bog‘liq ravishda qaralgan, ya’ni son tushunchasi bo‘lmagan. Hozirgi kunda sanoq sistemasini oddiy bir sistema kabi, taraqqiyotga hech ta’siri bo‘lmagandek ko‘rinadi. Lekin sanoq sistemasini insoniyatni innovatsion taraqqiyotida o‘rni qanday bo‘lganini bilish uchun tarixga nazar tashlash, turli fanlarda amalga oshiriladigan hisob-kitoblarning asosida nima yotishini tushunish, hech bo‘lmaganda hozirgi kunda insoniyatning iqtisodiy va ijtimoiya hayotida mislsiz o‘rin egallagan kompyuter texnologiyalarni eng sodda pozitsiyali sanoq sistemasini – 2 lik (8 lik, 16 lik, ...) sanoq sistemasini asosida tashkil etilganini bilish kifoya. Ulkan rivojlanishga katta xissa qo‘shgan Muxammad Muso al-Xorazmiyning o‘nlik sanoq sistemasini, algoritm va algebra tushunchalarini dunyoda birinchi bo‘lib ilm-fan sohasiga joriy etkani va shu asosda aniq fanlar rivoji uchun o‘z vaqtida mustaxkam asos yaratgani umuminsoniy taraqqiyot rivojida qanday katta ahamiyatga ega bo‘lganini yaxshi bilamiz. Bugungi kunda odamzodning ilm-fan va zamonaviy texnologiyalar borasida erishayotgan ulkan yutuqlarni ko‘z oldimizga keltirar ekanmiz, beixtiyor anashu buyuk bobomiz misolida bunday yuksak marralarga erishishda o‘zbek halqining ham munosib hissasi borligidan qalbimiz iftixorga to‘ladi. Muhammad ibn Musa al-Xorazmiyning sanoq sistemasiga qo‘shgan hissasi oddiy matematik yangilik bilan cheklanmaydi. U:

- hisoblashni tizimlashtirdi;
- nolga ilmiy mazmun berdi;
- insoniyatni mantiqiy fikrlashga undadi;
- insoniyat turmush tarzini rivojlantirdi;
- algoritmik tafakkurni shakllantirdi;
- yozma hisoblash madaniyatini rivojlantirdi.

Al-Xorazmiy matematikani inson tafakkurining universal tiliga aylantirdi. Bugungi zamonaviy texnologiyalar, kompyuter tizimlari va ilmiy yutuqlar aynan shu asosga tayanadi. Al-Xorazmiy nafaqat o‘z davrining, balki barcha davrlarning eng buyuk ilmiy tafakkur egalari bo‘libgina qolmay xozirdagi rivojlanayotgan va taraqqiy topayotgan texnologiya asrining eng buyuk asoschisi.

Adabiyotlar

1. Toshboyeva N., Tursunova N. “AMALIY DASTURLAR PAKETI YORDAMIDA TALABALARINING KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH” NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI.ILMIY AXBOROTNOMASI, [2024-11], ISSN:2181-1458, 39-41

2. Toshboeva, N. (2021). Geometrik muammoli masalalar asosida talabalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish. *Academic research in educational sciences*, 2 (CSPI conference 3), 183-188.

3. Eshqorayev Q.A, Toshboyeva N.Y "MUHAMMAD AL-XORAZMIYNING CHIZIQ-LI VA KVADRAT TENGLAMALARNI YECHISH USULLARI". *International Journal of Multidisciplinary Research* ISSN: 3060-4745 IF(Impact Factor)10.41 / 2024 Volume 2, Issue 6.

4. N.Toshboyeva, F.Isroilova "Informatikada texnologiya va uning turlari haqida", *Uzluksiz ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishning zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari*. JDPU 2022 y.

5. A.F.Xamrayeva, "Oliy ta'lim muassasasi talabalarining kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning mazmuni", *Academic Research in Educational Sciences*, VOLUME 2 | ISSUE 10 | 2021.

Internet saytlari

6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Al-Xorazmiy>

7. <https://www.milliyet.com.tr/egitim/harezmi-kimdir-hayati-eserleri-matematigekatkilari-dogum-ve-olum-tarihi-6724088>

8. https://issuu.com/harrowhongkong/docs/final_scientific_harrowian_issue_vii/s/11488755

9. <https://www.geeksforgeeks.org/how-are-complex-numbers-used-in-real-life>.

© *Toshboyeva Nargiza Yo'ldashevna*, 2026

© *Muxiddinova Nilufar Muxiddin qizi*, 2026

SHARQ ADABIYOTIDA NAVOIY IJODINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Abduvaliyeva Gulchexra Mamadjon qizi,

University of Business and Science

Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Baxtiyorova Durdona Doniyorbek qizi,

University of Business and Science

Maktabgacha-maktab ta'limi fakulteti

Boshlang'ich ta'lim 3-bosqich talabasi

baxtiyorovad2005@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada buyuk mutafakkir, davlat arbobi Alisher Navoiy hayot yo'li va ijodi haqida so'z boradi. Xamsachilik tarixi, uning mashaqqatlari to'g'risida, buyuk shoir va yozuvchilarning Navoiyga bergan ta'riflari, Respublikamizda Navoiy ijodi buyicha o'takizilayotgan siyosiy va ijtimoiy islohotlar haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, Xamsa, xamsachilik, g'azal, adabiyot, turkiy til, shoir, mutafakkir, madaniyat, davlat arbobi, ma'naviyat, ijod.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются жизненный путь и творчество великого мыслителя и государственного деятеля Алишера Навои. Описывается история создания «Хамсы» и трудн ости этого жанра, приводятся высказывания великих поэтов и писателей о Навои, а также освещаются политические и социальные реформы, проводимые в нашей Республике по изучению и популяризации наследия Навои.*

Ключевые слова: *Алишер Навои, Хамса, хамсачилик, газель, литература, тюркский язык, поэт, мыслитель, культура, государственный деятель, духовность, творчество.*

Abstract. *This article discusses the life and work of the great thinker and statesman, Alisher Navoi. It explores the history and challenges of "Khamsanavislik" (the tradition of creating a*

Khamsa), the descriptions given to Navoi by great poets and writers, and the political and social reforms being carried out in our Republic regarding the study of Navoi's heritage.

Keywords: Alisher Navoi, Khamsa, Khamsachilik, ghazal, literature, Turkic language, poet, thinker, culture, statesman, spirituality, creativity.

Butun umrini turkiy til mavqeyini ko'tarish, turkiy adabiyot imkoniyatlarini dunyoga tan oldirish, jamiyatda haqiqat va adolat mezonlarini qaror toptirishga bag'ishlagan, o'z davrining iste'dodli shoiri, davlat arbobi, olim ko'plab asarlar bilan o'zbek adabiyoti tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk mutafakkir Mir Alisher Navoiy 1441-yilning 9-fevralida Huroson o'lkasining poytaxti Hirotida ya'ni Afg'onistonning markaziy shahrida tavallud topgan.

Alisher bolalikdan ma'rifatli oila muhitida tarbiya topadi. Rashidiyning ma'lumot berishicha: "Navoiyning kelib chiqishi baxshilarga borib taqaladi. Otasini "Kichkina baxshi" deyishgan, u saroyda amaldor bo'lgan". Onasi Kobul amirzodalaridan Shayx Abusaid Changning qizi bo'lgan, lekin ismi ma'lum emas. Tog'alari Mirsaid Kobuliy va Muhammad Ali G'aribiylar ham shoir, yozuvchi va xattot bo'lishgan.

"Bo'ladigan bo'la boshidan ma'lum", – deganlaridek, 3 – 4 yoshidan adabiyotga, she'riyatga va ilm olishga qiziqadi. Zehni o'tkir, xotirasi kuchli Alisher 7 yoshida Fariddin Attorning "Qush nutqi" asarin, 6000 mingdan ortiq hadisni yod oladi. Tug'ma qobiliyat, yaratgan ato etgan buyuk iste'dodi bilan zamonasining obro'li ijodkorlari, san'atkor va olimlar e'tiborini tortadi. Tarixchilarning aytishicha, o'zbek shoiri, orif va mutafakkiri, o'z zamonasining "Malik ul-kalomi" bo'lmish sal kam 100 yil umr ko'rgan Mavlono Lutfiy Alisherning bolalikda yozgan:

Orazin yopqoch ko'zindin sochilur har lahza yosh,

Bo'ylakim paydo bo'lur yulduz, nihon bo'lg'ach quyosh.

Misralari bilan boshlanuvchi g'azalini tinglab "Agar mumkin bo'lganda edi men o'zimning forsiy va turkiy tillarda aytgan 10 – 12 ming misrali she'rimni shu bir g'azalga almashar edim", – degan ekan. Navoiy o'zbek va turkiy tillarda badiiy jihatdan olib qaraganda yuksak asarlar yaratgani uchun "2 tillik" shoir sifatida mashhur bo'lgan. O'zbekcha she'rlariga "Navoiy", forsha she'rlariga "Foniyy" taxalluslarini qo'llagan. Husayn Boyqoro podshohligi davrida "amiri kabir", "amir ul-muqarrab" kabi unvonlariga musharraf bo'lgan. Uning vazirlik yillarda Hirotida obodanlik ishlari avj olgan, madaniyat gullab yashnagan, adolat, haqiqat baland ko'tarilgan davr bo'lgan.

Davlat ishlari bilan bir qatorda o'zining sevimli mashg'uloti – badiiy ijodni to'xtatmadi "Xamsa" yozishga kirishadi. Sharqda xamsachilikni o'ziga xos tarixi va an'analar mavjuddir. "Xamsa" yozish juda mushkul ammo sharaflı, misli ko'rilma-gan hodisa hisoblangan. Jahon adabiyotida ham xamsanavislar ko'p bo'lgan-u ammo mukammal "Xamsa" yaratish birinchilardan bo'lib ozarbajonlik iste'dodli shoir Nizomiy Ganjaviyga nasib etgan. Nizomiydan 100 yildan so'ng hind adibi Xusrav Dehlaviyga, qariyb 200 yildan so'ng esa 2 buyuk xamsanavislar fors-tojik adabiyoti namoyondasi Abdurahmon Jomiyga va o'zbek va turkiy adabiyot vakillaridan esa Alisher Navoiyga nasib etgan. Lekin boshqa ijodkorlardan farqli o'laroq Alisher "Xamsa"ni ona tilida – turkiy tilda yozdi. Uning fikricha, xalqqa uning o'z

tilida, unga manzur bo'lgan asar yaratish lozim. "Layli va Majnun" dostonida Nizomiy va Dehlaviyni ta'riflar ham, turkiy tilda "Xamsa" yozishining sababini shunday izohlaydi:

*Har nuktalari jahonni tutti,
G'avg'olari ins-u jonni tutti.
Chun forsiy erdi nukta shavqi,
Ozroq edi anda turk zavqi.*

Navoiy "Xamsa" yaratishga boshqacha zehn, o'tkir nigohi bilan qaradi. Ustozlariga ko'r – ko'rona taqlid qilmadi. "Agar boshqa xamsanavislar yozgan kabi asar yozgandan ko'ra yozmagan", – dedi.

*Ani nazm etki, tarhing toza bo'lgay,
Ulusqa mayli beandoza bo'lgay.
Yo'q ersa nazm qilg'onni xaloyiq
Mukarrar aylamak sendan ne loyiq?*

"Tikansiz gul bo'lmas, mashaqqatsiz – hunar", – deb bejizga aytishmagan, "Xamsa" yozish oson ish emas edi. Buning uchun buyuk xamsanavislar bilan teng kelmog'i va ijodiy bahsga kirishmogi katta bilim, teran fikr, mehnat talab etilardi.

*Emas oson bu maydon ichra turmoq,
Nizomiy panjasiga panja urmoq.
Kerak sher ollida ham sher jangi,
Agar sher o'lmasa, bori palangi.*

Haqiqatan ham, Nizomiydek nazm sheri bilan bahslashish uchun, panjasiga panja urmoq uchun sher yoki bo'lmasa yo'lbars bo'lmoq darkor. Ammo, Navoiy yo'lbars bo'lgandan ko'ra, sher bo'lishni avzal bildi. U o'g'ir va mas'uliyatli vazifani muvaffaqiyat bilan ado etdi. Qisqa muddatda 51 ming misradan iborat 5 dostonni tugatdi. Ilm ahli bu voqeani katta shodlik bilan qarshi oldi. Husayn Boyqoro Navoiyni o'zing oq otiga mindirib, unga jilovidorlik qildi. Hirot ko'chalarini aylantirdi. Nahotki, davlatining shavkatli shohi bir shoirga jilovidorlik qilsa! Bu hodisa Husayn Boyqaroning ma'rifatli, haqiat pesha hukmdor bo'lganidan darakdur. Hattoki Abdurahmon "Jomiy ham Xamsa"ga yuksak baho berdi: "Qalaming ochqichi bilan so'z eshigini ochding. Ravnaqdan olib ketgan va xo'rlik burchagida o'rin olgan turkiy so'zga sen yangidan obro' berding". Navoiyning shaxsiy hayoti, yuksak badiiy salohiyati, badiiy ijodi haqida "Boburning", "Aruz risolasi" va boshqa asarlarda Navoiyga oid fikrlar adabiyotshunoslikda ancha vaqtdan beri o'rganib kelinmoqda. "Boburnoma"da muallif Alisher Navoiyning vazirlik chog'ida qilgan islohotlari, sulton oldidagi xizmatlari, kezi kelganda saltanat rivoji uchun qo'shgan moddiy yordami haqida iliq fikrlarini bildiradi. Shu qatorda badiiy ijod haqida so'z yuritir ekan, asarlarini yuksak baholab: Turkiy til bilan she'r ayrib turlar, hech kim oncha ko'p va xo'p aytqon emas". Bobur Navoiy asarlarini 1-muqaddimasi sifatida asarlari nomlarini "Boburnoma"da keltirishi, ulug' shoir e'tiborini va hurmati qatori, uning ijodini yuksak darajada tasavvur qila olganini bildiradi. Yoki yana bir ta'rifni keltirsak: "Olti masnaviy kitob nazm qilib tur, beshi "Xamsa" javobida, yana biri "Mantiq ut-tayir" vaznida "Lison ut-tayir"otliq [4], [5], [6].

To'rt g'azaliyot devoni tartib qilib tur: "G'aroyib us-sig'ar", "Navodir ush-shahab", "Badoyi ul-vasat", "Favoyid ul-kibar" otliq...". Bobur Navoiyga shu kabi ta'riflar keltirsa, "Tarixiy Rashidiy" asarini muallifi Haydar esa: "U she'r ilmining ustasi, uning turkiycha she'rlarining shuhrati Mullo Jomiyning forscha she'rlari shuhrati bilan teng", deb baholaydi. Haydanning ta'rifi 1-dan Navoiy hayoti haqida to'la-to'kis ma'lumotga ega ekanini bildirsa, 2-dan uning she'riyati o'Ichovini badiiy jihatdan Abdurrahman Jomiy she'riyati bilan tenglashtirasdi. Muhammad Haydarning "Tarixiy Rashidiy" sizda Navoiyning xayr-u saxovati, shogird peshaligi, ilm, adabiyot, san'at ahliga ko'rsatgan homiylikiga oid ma'lumotlar berib o'tiladi. Zahiriddin Muhammad Bobur ta'rifida esa, tarixiy shaxslar, tarixiy voqealar "Binoi xayr"lar qad rostlagani haqida qimmatbaho ma'lumotlar berib o'tasi. Haydarning keltirgan fikrlari Boburning bergan ta'riflatini boyitadi. Navoiy yaratgan "Buncha binoi xay"ishlari sharafiga keltiradi [1], [2].

O'zbekiston Respublikasining 1-prezidenti Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida xalqimidan yetishib chiqqan, uning dunyoga ma'rifatli millat sifatida tanilishiga ulkan hissa qo'shgan buyuk ijodkorlar xizmatiga yuksak baho berar ekan, jumladan, mutafakkir bobomiz Alisher Navoiyni quydagicha ta'riflaydi: "Agar bu ulug' zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarining mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir".

Yangi O'zbekistonda Alisher Navoiy hayotini yo'lga qo'yish, ijodini chuqur o'rganish va targ'ib qilishda oid juda ko'p samarali ishlar yo'lga qo'yildi. Jumladan, Uyg'un va Izzat Sultonov tomidan yaratilgan "Alisher Navoiy" drammasi hamda Oybekning "Navoiy" romani asosida katta-katta sahnalarida spektakllar ijro etildi. Bundan tashqari, Alisher Navoiyning "Sab'ai sayyor" dostoni asosida Hayitmat Rasul muallifligida Namangan viloyati musiqali drama teatrida yangi spektakl sahnalashtirildi.

Yangi uyg'onish davri 3-Renesans poydevori yaratilayotgan bugungi kunda Navoiy merosini o'rganish, bizdan keyingi avlodlarga yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Navoiy asarlariga shunchaki nigoh bilan boqish xato hisoblanadi. Chunki, bobomiz yozgan asarlarining ko'p qismi tarixiy asarlardir va tarixiy shaxslar va voqealar haqida ma'lumot beradi. Birqancha fanlarni rivojlanish tarixini ochib, o'sha davr hayotiga oid qimmatbaho ma'lumotlar beradi. Shunday ekan kelajagimiz tayanchi bo'lgan biz yoshlar tinmay o'qib, izlanib, mehnat qilib, ilmi orqasidan quvib yetishimiz, O'zbekiston degan yurtni butun dunyoga tanitmog'imiz kerak. Buning uchun faqat bizdan o'qish va yana o'qish talab etiladi. Hurmatli yosh avlod, barchamiz ulug' bobolarimizga munosib farzand bo'laylik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, turli nashrlar. (2015-yil, 540 bet)
2. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Sharq nashriyoti. (2011-yil 224 bet)
3. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq nashriyoti. (2008-yil, 224 bet)
4. Saadi Shirazi. Guliston. – Toshkent: Fan nashriyoti. (2004-yil, 272 bet)
5. Abdurahmon Jomiy. Asarlar to'plami. – Toshkent: Fan nashriyoti. (1980-yil, 416 bet)

6. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat. (2008-yil, 176 bet)

© *Abduvaliyeva Gulchexra Mamadjon qizi*, 2026

© *Baxtiyorova Durdona Doniyorbek qizi*, 2026

SHARQ ALLOMALARINING KITOBXONLIKKA MUNOSABATINI TARIXIY YONDASHUV ASOSIDA O'RGATISHNING ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Parpibayeva Zulayho Rahimjon qizi,
UBS, Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim
va sport faoliyati kafedrası o'qituvchisi
zulayhoparpibayeva88@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosini o'rgatish orqali ularda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda IX – XII va XIV – XV asrlardagi ilmiy yuksalish davrlari, xususan, "Baytulhikmat", Ma'mun akademiyasi va Ulug'bek ilmiy maktabining jahon sivilizatsiyasidagi o'rni yoritilgan. Maqolada kitobxonlik madaniyatining ijtimoiy-tarixiy ildizlari va zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kitobxonlik madaniyati, Sharq allomalari, mutolaa, tarixiy yondashuv, o'qish, kitob, o'qish madaniyati, kitobxonlik, ma'naviyat, mutolaa, axborot olish, ilm, kitobga muhabbat.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические механизмы формирования культуры чтения у будущих учителей начальных классов путем изучения научного наследия восточных мыслителей. В исследовании освещается роль периодов научного подъема IX – XII и XIV – XV веков, в частности, «Байтулхикма», Академии Мамуна и научной школы Улугбека в мировой цивилизации. В статье раскрываются социально-исторические корни культуры чтения и её значение в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: культура чтения, восточные ученые, мутлаа (чтение), исторический подход, чтение, книга, культура чтения, книжность, духовность, получение информации, наука, любовь к книге, педагогическое образование.

Abstract. This article analyzes the pedagogical mechanisms of forming a reading culture in future primary school teachers by studying the scientific heritage of Oriental thinkers. The study highlights the role of the periods of scientific revival in the 9th – 12th and 14th – 15th centuries, specifically "Baytulhikma", the Ma'mun Academy, and the Ulugbek scientific school in world civilization. The article reveals the socio-historical roots of reading culture and its significance in the modern educational process.

Keywords: reading culture, Oriental scholars, mutolaa (reading), historical approach, reading, book, culture of reading, bookmanship, spirituality, information acquisition, science, love for books, pedagogical education.

KIRISH: Bugungi mafkuraviy-g'oyaviy to'qnashuvlar dunyo ahlini tahlilga solayotgan, turfa axborot xurujlari ongi va tafakkuriga tahdid qilayotgan bir paytda aholida kitobxonlik ishtiyoqini uyg'otish har qachongidan ham dolzarb tus oldi. Bu esa o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'nan yetuk, jismonan sog'lom etib tarbiyalash omili sanalgan kitob mutolaasiga qiziqtirishga qaratilgan zamonaviy

yondashuvlarni taqozo etmoqda. Binobarin, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning ta'kidlashicha, dunyodagi har qanday xalq yoki davlatning kuch-qudrati, avvalo, uning intellektual salohiyati va ma'naviyati bilan belgilanadi. Yurtboshimiz bunday qudrat sababini insoniyat aql-idroki tomonidan kashf etilgan kitob va kutubxonalarining yaratilishida deb biladi¹.

Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida kitob va mutolaa madaniyati har doim jamiyatning ma'naviy-intellektual darajasini belgilab beruvchi asosiy mezon bo'lib kelgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, tarixiy merosni asrab-avaylash va o'rganish davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Sharq Uyg'onish davri (IX – XII va XIV – XV asrlar) jahon ilm-fani tarixida alohida o'rin tutadi. Agar Yevropa Renessansi ko'proq tasviriy san'at va adabiyotga tayangan bo'lsa, Sharq Renessansining o'ziga xos xususiyati aniq va tabiiy fanlar – matematika, astronomiya, tibbiyot, kimyo hamda gumanitar fanlarning (tarix, falsafa, adabiyot) o'zaro uyg'unlikda rivojlanganidadir. Ushbu yuksalishning poydevori sifatida asriy an'analar, tafakkur maktablari va madaniy-ma'naviy muhit xizmat qilgan. Ayniqsa, Buyuk Ipak yo'lining ahamiyati beqiyos bo'lib, u nafaqat iqtisodiy aloqalarni, balki qit'alararo axborot almashinuvi, yangi texnologiyalar (qog'oz, ipak, porox) va ilmiy yutuqlarning tez tarqalishini ta'minlagan. Sokrat, Platon va Aristotel kabi antik davr allomalarining asarlari ham aynan shu yo'l orqali Sharq mutafakkirlari tomonidan qayta kashf etilgan va boyitilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maqolada bo'lajak o'qituvchilarga kitobxonlikni o'rgatishning metodologik asoslarini yoritishda quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi:

Tarixiy-genetik tahlil: Markaziy Osiyo hududida yozuvning paydo bo'lishidan (Baqtriya, So'g'd, O'rxun yozuvlari) boshlab, kitob shakllanishi evolyutsiyasi o'rganildi.

Qiyosiy-sinxron yondashuv: IX – XI asrlardagi "Baytulhikma" va Xorazm Ma'mun akademiyasi bilan XV asrdagi Ulug'bek ilmiy maktabi faoliyati qiyosiy tahlil qilindi.

Germenevtik tahlil: Allomalarning (Xorazmiy, Ibn Sino, Navoiy) asarlari-dagi mutolaa va ilmga doir qarashlarning mohiyati bugungi ta'lim prizmasi orqali talqin etildi.

Qadimdan ma'lumki, kitobsevarlik insoniy fazilat bo'lib, unda insonning ma'naviy komillik darajasi aks etib turadi. Kitobsevarlik oilada shakllanadi. Qadimda xalq baxshilarining oilaviy davralarda, to'y-ma'rakalarda, ziyofat va gap-gashtaklarda, choyxonalarda kuylagan dostonlari, buvi-yu bobolarining bolalarga aytgan ertaklari, allalari, rivoyatlarini maroq bilan tinglash orqali kitobxonlik shakllanib borgan. Qadimdan necha asrlardan beri kitobxonlar davrasida dong'i ketgan Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma"si va Nizomiy Ganjaviy, Amir Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiylarning mashhur "Xamsa"larini o'qish orqali shohnomaxonlik va xamsaxonlik, shuningdek, Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar", shayx Sa'diyning mashhur "Guliston" va

¹ Мирзиёев Ш. Ҳар қайси давлат, ҳар қайси халқ интеллектуал салоҳияти, юксак маънавияти билан қудратлидир. <https://uza.uz/oz/politics/shavkat-mirziyeev-ar-aysi-davlat-ar-aysi-khal-intellektual-s-20-02-2020>

“Bo‘ston” asarlari, g‘azallari, Umar Xayyom ruboiylarini oila davrasida mushohada va muhokamalar bilan mutolaa qilish zamirida yassaviyxonlik, g‘azalxonlik, jomiyxonlik, navoiyxonlik singari kitobxonlik an‘analari shakllangan. Vaxolanki, navoiyxonlik kechasida faqat Navoiy asarlari mutolaasi bilan cheklanilmagan, balki uning ijodiy an‘analarini davom ettirgan izdoshlari asarlarini ham o‘qib, muhokama qilingan. Kitobxonlik an‘anasi XX asrda Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Fitrat, Oybek va boshqa so‘z san‘atkorlari asarlarini oilaviy o‘qish orqali qodiriyxonlik, cho‘lponxonlik, fitratxonlik, oybekxonlik ko‘rinishida namoyon bo‘lgan. O‘sha vaqtlarda aksariyat kitobxonlar “O‘tgan kunlar” romanini yoddan bilganlar. Bugungi kunda ham navoiyxonlik, g‘azalxonlik, she‘riyat kechalari, badiiy kechalari o‘tkazilishi kitobxonlik an‘anasining davom etayotganini ko‘rsatmoqda.

NATIJALAR: Sharq allomalarining kitobxonlikka munosabati va ularning ilmiy merosi bo‘yicha quyidagi muhim natijalar umumlashtirildi:

Ilmiy institutlar va kutubxonalar: IX – XI asrlarda Xivada Ma‘mun akademiyasi va Bag‘dodda "Baytulhikma" kabi yirik ilm dargohlari faoliyat yuritgan. Bu markazlarda ulkan kutubxonalar, tarjimonlar va xattotlar maktablari mavjud bo‘lib, ular ilm-fan taraqqiyotini ta‘minlagan.

Muhammad Muso Xorazmiy: Algebra faniga asos soldi va butun dunyo foydalanadigan hisob-kitob amallarini (algoritm) ishlab chiqdi.

Ahmad Farg‘oniy: Uning IX asrda yaratilgan "Astronomiya asoslari" asari XVII asrgacha Yevropa universitetlarida asosiy darslik bo‘lib xizmat qildi va Kolumb kabi sayohatchilarga ilmiy asos bo‘ldi.

Abu Ali ibn Sino: 450 dan ortiq asar yaratdi. Uning "Tib qonunlari" asari tibbiyot fani tarixini belgilab berdi va Leonardo da Vinchi kabi olimlarni hayratga soldi.

Abu Nasr Forobiy: "Sharq Aristoteli" deb nom olgan alloma 160 dan ortiq asar yozib, dunyo falsafasini boyitdi.

Mirzo Ulug‘bek: Samarqandda akademiya tashkil etib, "Zij" asarida 1018 yulduzning koordinatalarini aniqladi. Uning bir yillik hisobi (365 kun 6 soat 10 daqiqa 8 soniya) zamonaviy hisob-kitoblardan atigi 1 daqiqa farq qiladi.

Hozirga qadar ilmiy-nazariy adabiyotlarda va amaliyotda bir qator hodisalar o‘qish madaniyati tushunchasi ostida yuritiladi. Jumladan, o‘qish madaniyati bolalarga badiiy adabiyotni to‘g‘ri tushunish yo‘llarini, undan estetik zavq olishni o‘rgatadi [3]. Yuqorida keltirib o‘tilganidek, O‘qish madaniyatini tarbiyalash jarayonini “kitobxonlik madaniyati” termini tarzida ham qo‘llaniladi. Chunki aynan o‘qish madaniyatini egallagan shaxsga nisbatan “kitobxon” terminini ishlatish o‘rinlidir. Safo Matchon ta‘biri bilan aytganda: “Kitobxonlik-o‘qilgan kitoblar soni bilan belgilanmaydi, balki u tushunib o‘qish, ya‘ni maqsadli o‘qishdir. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, kitobxonning yozuvchi aytmoqchi bo‘lgan fikrini nechog‘li o‘qishni, ya‘ni asar “tili”ga tushinishi kitobxonlik madaniyati, talanti darajasi ko‘rsatadi. Shu tufayli adabiyotimiz talantli yozuvchilar bilan birga talantli kitobxonlarga ham hamisha ehtiyoj sezadi” [4]

Ta‘lim-tarbiya beshigi hisoblangan Sharqda kitobxonlik masalasi hamisha o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Bunga sabab ko‘hna yurtidan chiqqan buyuk allomalar

va ularning asrlar osha o'z qimmatini yo'qotmay kelayotgan dono o'gitlaridir. Zero, ushbu bebaho pand-nasihatlar o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'nan barkamol, axloqan yetuk bo'lib tarbiyalanishida muhim ahamiyatga ega.

Mamlakatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "O'z milliy tarixi va madaniyatiga, dunyoda eng katta boylik bo'lgan intellektual va ma'naviy salohiyatga chuqur hurmat bilan yondashish, uni asrab-avaylash va boyitish, shu asosda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash jahondagi har bir davlat va jamiyatning moddiy va ma'naviy taraqqiyotida, hech shubhasiz, hal qiluvchi o'rin egallaydi" [1]. Bu esa, milliy ta'lim va tarbiya mezonlarini, o'tmishdagi buyuk mutafakkirlarning ilmiy merosi va qarashlarini yoshlarga yetkazish masalasi har qachongidan ham dolzarb ekanligini va muammoga kitobxonlik ko'nikmasini shakllantirish orqali erishish mumkinligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA: Sharq mutafakkirlarining hayoti va ijodi bugungi kun o'qituvchisi uchun haqiqiy ma'naviy jasorat namunasi. Ularning kitobga bo'lgan hurmati va mutolaaga intilishi (masalan, Ibn Sinoning 16 yoshidanoq tadqiqot boshlagani) talaba-yoshlar uchun eng kuchli motivatsiya bo'lib xizmat qiladi. Maqolada ko'tarilgan masalalar shuni ko'rsatadiki, kitob tayyorlash texnologiyalari (qo'lyozmadan elektron kitoblarga) o'zgargani bilan, uning ma'naviy-axloqiy mohiyati o'zgarmay qolmoqda. Bo'lajak o'qituvchilarning mutolaa madaniyati ularning o'quv va hayotiy faoliyatida axborotlardan foydalanish kompetentligini oshirishga bevosita ta'sir qiladi. Sharq allomalari merosini o'rgatishda faqatgina faktlarni bayon qilish bilan cheklanmay, ularning mutolaaga bo'lgan intilishini shaxsiy namuna sifatida ko'rsatish zarur. Masalan, Beruniy yoki Ibn Sino kabi allomalarning qiyin sharoitlarda ham kitobdan ayrilmaganligi talabalar uchun yuksak motivatsiya manbai bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA: Xulosa qilib aytganda, o'qish madaniyati shakllangan – ma'naviy barkamol kitobxon tarbiyasida oila muhim va mustaham poydevor hisoblanadi. Kitob o'qish va unga amal qilish bobida kitobdan harf emas, balki ma'no izlash va mazmunini "chaqish", undan to'g'ri xulosa chiqara bilish muhim o'rin tutadi. Binobarin, biz shunday xislatlarni bolalikdan kitobxonlik orqali shakllantira olsak maqsadga muvofiq bo'ladi. O'zbek xalqida qadimdan kitob mutolaa qilish ma'naviy qadriyat sifatida ulug'langan. Buyuk allomalarning har biri hayot yo'liga nazar tashlamaylik, kitob ular umrini mash'al singari yoritganini anglaymiz. Kuzatishlar ko'rsatdiki, o'quvchilarning kitobxonlik darajasi ko'p jihatdan adabiyot rivoji va jamiyat taraqqiyotiga bog'liq. Binobarin, Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk", Al-Xorazmiyning "Mafotix al-ulum", Nosiriddin Burhoniddin Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy", Xondamirning "Makorim ul-axloq", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" va Alisher Navoiy, Zahriddin Muhammad Bobur, Binoiy va Husayn Voiz Koshifiylarning qator asarlarida kitobxonlikka oid qimmatli fikrlar bayon qilingan. Sharq Renessansi davridagi ilmiy yuksalish – iqtisodiy barqarorlik, savdo yo'llarining ochiqligi va ilm-fanga bo'lgan davlat darajasidagi e'tibor natijasidir. Tarixiy merosni o'rganish orqali bo'lajak o'qituvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar shakllanadi, bu esa jamiyatning moddiy-ma'naviy taraqqiyoti

asosidir. Ajdodlarimizdan qolgan ushbu boy merosdan samarali foydalanish va uni yosh avlod ongiga singdirish bugungi kun pedagogining asosiy burchidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

- [1] **Mirziyoyev, Sh.M.** "Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir". – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
- [2] **Mahkam, A.** Tarjimon. "Avesto. Tarixiy-falsafiy yodgorlik sifatida kitobxonlik ildizlari". – Toshkent: Sharq, 2001.
- [3] **Sheroziy, S.** Guliston "Kitobxonlik va axloqiy tarbiya an'analari". – Toshkent: G'afur G'ulom, 2004.
- [4] **Qodiriy, A.** O'tgan kunlar "Kitobxonlik madaniyati va qodiriyxonlik an'analari tahlili". – Toshkent: Sharq, 2005.
- [5] **Abu Nasr Forobiy.** "Fozil odamlar shahri", "Ilmning inson kamolotidagi o'rni bo'limi". – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
- [6] **Alisher Navoiy.** "Mahbub ul-qulub". – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
- [7] **Nizomiy Ganjaviy.** "Xamsa" "Xamsa-xonlik an'analari va ma'naviy meros". – Toshkent: O'zbekiston, 2016.
- [8] **Yuldashev, Q. va boshq.** "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi" Darslik. – Toshkent, 2022.

© **Parpibayeva Zulayho Rahimjon qizi**, 2026

SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM VA PEDAGOGIK KOMPETENSIYALAR

Abdixalilova Karima,

*ChDPU Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim fakulteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-kurs 22/3-guruh talabasi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va pedagogik kompetensiyalar masalasi ilmiy manbalar tahlili asosida ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshiradi, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradi hamda bilimlarni chuqur va barqaror o'zlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'qituvchi rolining transformatsiyasi va pedagogik kompetensiyalarning ahamiyati alohida ta'kidlangan. Biroq, resurslar yetishmasligi, pedagoglarning tayyorgarlik darajasi va katta sinflarda individual yondashuvni ta'minlash kabi muammolar mavjudligi aniqlangan. Maqola shaxsga yo'naltirilgan ta'limni samarali joriy etish uchun tashkiliy, metodik va texnologik sharoitlarni takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik kompetensiya, motivatsiya, raqamli ta'lim, innovatsion pedagogika.

Abstract. This article examines the concept of student-centered education and pedagogical competencies based on an analysis of scholarly literature. The research findings indicate that a student-centered approach enhances students' intrinsic motivation, develops independent learning skills, and facilitates the deep and lasting acquisition of knowledge. Concurrently, the transformation of the teacher's role and the importance of pedagogical competencies are emphasized. However, challenges such as a lack of resources, the preparedness level of educators, and the difficulty of providing an individual approach in large classes were identified. The article high-

lights the necessity of improving organizational, methodological, and technological conditions for the effective implementation of student-centered education.

Keywords: student-centered education, pedagogical competence, motivation, digital education, innovative pedagogy.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv global pedagogik paradigmalardan biri sifatida shakllanmoqda. An'anaviy "o'qituvchi markazli" model o'rini bosib borayotgan ushbu yondashuv o'quvchini ta'lim jarayonining markaziga qo'yadi. Bu esa o'qituvchi faoliyatining mazmuni va funksiyalarini tubdan o'zgartiradi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nafaqat didaktik model, balki keng qamrovli pedagogik konsepsiya sifatida qaralmoqda [1].

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (student-centered learning) samarali ta'lim modellari qatoriga kiritiladi. Xususan, Wang (2023) o'z tadqiqotida ushbu yondashuv o'quvchilarning akademik natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini asoslab beradi [2]. Shuningdek, Kerimbayev va boshqalar (2023) masofaviy ta'lim sharoitida ham shaxsga yo'naltirilgan yondashuv samarali ekanini ta'kidlaydi [3]. So'nggi yillarda o'tkazilgan tizimli tahlillar natijalariga ko'ra, 2012 – 2023 yillar davomida Scopus bazasida chop etilgan ko'plab ilmiy maqolalarda mazkur yondashuvning ijobiy natijalari qayd etilgan [4]. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarda faollik, mustaqil o'rganish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini oshiradi [5].

Mazkur yondashuv ko'pincha innovatsion pedagogik metodlar bilan uyg'un holda qo'llanadi. Jumladan, muammoli o'qitish (problem-based learning) konsepsiyasi Hmelo-Silver (2004) tomonidan ilmiy asoslangan [6], Prince (2004) esa faol o'qitish metodlarining samaradorligini empirik jihatdan isbotlagan [7]. Bundan tashqari, Rapanta (2021) dialogik o'qitishning talabalarning fikrlash jarayoniga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi [8]. Zamonaviy tadqiqotlarda esa ta'lim jarayonini raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Masalan, Lai (2025) texnologik-pedagogik yondashuv modelini taklif etadi. So'nggi (2024 – 2025 yillar) tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nafaqat o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatini oshiradi, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy ilmiy manbalarda pedagogik kompetensiyalar ko'p komponentli tizim sifatida qaraladi. Xususan, quyidagi asosiy kompetensiyalar ajratib ko'rsatiladi: a) pedagogik-didaktik kompetensiya; b) kommunikativ kompetensiya; c) raqamli kompetensiya; d) refleksiv kompetensiya; e) innovatsion (kreativ) kompetensiya.

Richardson (2025) tadqiqotida o'qituvchining liderlik kompetensiyalari shaxsga yo'naltirilgan ta'limni joriy etishda hal qiluvchi omil sifatida ko'rsatiladi. Shuningdek, Grammens (2022) onlayn ta'lim sharoitida pedagoglarning raqamli kompetensiyalari muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Bu esa zamonaviy pedagogdan yangi kasbiy moslashuvchanlikni talab qiladi.

Men o'rganib chiqqan ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Turli empirik tadqiqotlar natijalari ushbu yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi va uning o'quv jarayoni sifatini oshirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Shu asosda quyidagi xulosalarni ilgari surish mumkin.

Mening fikrimcha, shaxsga yo'naltirilgan ta'limning eng muhim natijalaridan biri – bu o'quvchilarning ichki motivatsiyasining oshishidir. Tadqiqotlar ham shuni ko'rsatadiki, o'quvchi ta'lim jarayonida passiv emas, balki faol ishtirokchiga aylan-ganda uning bilim olishga bo'lgan qiziqishi ortadi [2; 7]. Natijada o'zlashtirish sifati yaxshilanadi va bilimlar yuzaki emas, balki chuqur va barqaror shakllanadi. Shu-ningdek, menimcha, motivatsiyaning oshishi o'quvchilarda mas'uliyat hissini ham kuchaytiradi. Ular o'z o'qish jarayoniga ongli yondashadi va natijaga erishishda faol pozitsiyani egallaydi.

Menimcha, ushbu yondashuvning eng katta ustunliklaridan biri – bu o'quv-chilarda mustaqil o'rganish kompetensiyasining shakllanishidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu jarayonda talaba bilimni tayyor holda olmaydi, balki uni o'zi izlaydi, tahlil qiladi va xulosa chiqaradi. Natijada o'quvchilarda axborotni tanlash va tahlil qilish, o'z o'quv faoliyatini rejalashtirish hamda o'zini-o'zi baholash va refleksiya qilish kabi muhim ko'nikmalar shakllanadi. Shu nuqtai nazardan qara-ganda, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, balki "o'rganishni o'rgatadi". Bu esa uzluksiz ta'lim uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Mening tahlilimga ko'ra, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'qituvchi rolini tub-dan o'zgartiradi. An'anaviy ta'limda o'qituvchi asosiy bilim manbai bo'lsa, bu yondashuvda u ko'proq yo'naltiruvchi va tashkil etuvchi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa o'quvchilar uchun mustaqil fikrlashga yo'naltirilgan muhitni yaratish, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish hamda har bir o'quvchiga individual yondashuvni ta'minlashni talab qiladi. Shu bilan birga, menimcha, bu jarayon o'qituvchidan nafaqat bilim, balki yuqori darajadagi pedagogik mahorat, kommunikativlik va refleksiv fikrlashni ham talab qiladi.

Shu bilan birga, tahlillarim shuni ko'rsatadiki, ushbu yondashuvni amaliyotga joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Eng asosiy muammolardan biri – bu resurslar yetishmasligidir. Zarur moddiy-texnik baza mavjud bo'lmasa, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni to'liq amalga oshirish qiyinlashadi. Bundan tashqari, barcha o'qituvchilar ham bu yondashuvni qo'llashga tayyor emas. Menimcha, bu holat pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish zaruratini yanada dolzarb qiladi.

Yana bir muhim muammo – katta sinflarda individual yondashuvni ta'min-lashning murakkabligidir. Amaliy jihatdan har bir o'quvchining ehtiyojini hisobga olish oson emas. Shu sababli, men ushbu yondashuvni samarali joriy etish uchun tashkiliy, metodik va texnologik sharoitlarni takomillashtirish zarur deb hisoblay-man.

Xulosa qiladigan bo'lsak, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim zamonaviy ta'lim tizimida samarali va istiqbolli pedagogik yondashuv hisoblanadi. Ushbu yondashuv

o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshiradi, ularning bilimlarni chuqur va mustahkam o'zlashtirishiga xizmat qiladi hamda mustaqil o'rganish kompetensiyasini rivojlantiradi. Shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarda analitik fikrlash, o'z-o'zini boshqarish va refleksiv yondashuv kabi muhim ko'nikmalarni shakllantiradi. Bu esa uzluksiz ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur yondashuv o'qituvchi rolini ham o'zgartirib, uni bilim beruvchidan ko'ra ta'lim jarayonini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi subyektga aylantiradi. Shu bilan birga, pedagogdan yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyalarni talab etadi. Biroq, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amaliyotga joriy etishda resurslar yetishmasligi, o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi va katta sinflarda individual yondashuvni ta'minlashdagi qiyinchiliklar kabi muammolar mavjud.

Umuman olganda, ushbu yondashuvni samarali amalga oshirish uchun ta'lim tizimida tashkiliy, metodik va texnologik sharoitlarni takomillashtirish zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Biggs, J. (2011). *Teaching for Quality Learning at University*.
2. Wang, L. (2023). Student-centered learning and academic achievement.
3. Kerimbayev, N. et al. (2023). Student-centered learning in distance education.
4. Radzitskaya, Y. (2024). Student-centered learning as a pedagogical problem.
5. Zhao, Y. (2018). Learner autonomy in education.
6. Hmelo-Silver, C. (2004). Problem-based learning.
7. Prince, M. (2004). Does active learning work?
8. Rapanta, C. (2021). Dialogic teaching.

© Abdixalilova Karima, 2026

STEAM-TA'LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUVCHILARNING FAZOVIIY TASAVVURLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

*So'fiboyeva Gulchehra Mamurjonovna,
University of Business and Science
nodavlat oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi
gulchexra.sofiboyeva@mail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEAM-ta'lim texnologiyalari va ulardan foydalanish yo'llari, STEAM-ta'lim texnologiyasi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish metodikasi hamda, o'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish usullari haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: tasavvur, STEAM-ta'lim texnologiyasi, fazoviy tasavvur, fazoviy tafakkur, ijodiy va tanqidiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье речь идёт о STEAM-образовательных технологиях и способах их использования, методика развития пространственного воображения учащихся начальной школы на основе STEAM-образовательной технологии, а также методы развития пространственного воображения учащихся.

Ключевые слова: воображение, STEAM-образовательная технология, пространственное воображение, пространственное мышление, творческое и критическое мышление.

Abstract. *This article discusses STEAM educational technologies and ways of using them, methods of developing primary school students' spatial imagination based on STEAM educational technology, as well as methods of developing students' spatial imagination.*

Keywords: *imagination, STEAM educational technology, spatial imagination, spatial thinking, creative and critical thinking.*

Respublikamizda ta'limni, xususan boshlang'ich ta'limni modernizatsiyalash jarayonini innovatsion yondashuvlar hamda raqamli texnologiyalar asosida tashkil etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son farmonida "STEAM fanlarini tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil ishlash va tahlil qilish konsepsiyalari hamda malakalarini rivojlantirishga alohida urg'u berishini hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlari joriy etish" [1] kabi vazifalar aniq belgilab berilgan.

STEAM-ta'lim texnologiyasini amaliyotga tatbiq etish uchun boshlang'ich sinf o'qituvchilari zarur bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirgan bo'lishlari zarur. Mazkur texnologiya asosida va uning pedagogik-psixologik xususiyatlarni tadqiq etish borasida ko'plab izlanishlar olib borilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishda STEAM-ta'lim texnologiyasidan foydalanishga bag'ishlangan tadqiqotlarda qisman ushbu jarayonning mohiyatini, uni namoyon qilish belgilarini, ushbu jarayonni tashkil etishning pedagogik va psixologik xususiyatlari aks ettirilgan

STEAM – fan (tabiiy fanlar bo'limi bir necha fanlarni o'z ichiga qamrab oladi: tabiatshunoslik, biologiya, fizika, geografiya, kimyo), texnologiya, muhandislik, san'at, matematika fanlari birlashmasidan tuzilgan.

STEAM boshlang'ich va o'rta maktab o'quvchilarini professional va oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarida fan, texnologiya, muhandislik, va matematika (STEAM) fanlardan o'qishga tayyorlash uchun ishlab chiqilgan ta'lim dasturidir. Mavzu bo'yicha o'rganishga qo'shimcha ravishda, STEAM tadqiqotchi ong, mantiqiy fikrlash va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ham miyani, ham qo'llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o'zlari o'qib o'rganib olgan bilimlarini o'zlari mustahkamlab yuradilar. STEAM-ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'ladilar va darhol undan foydalanishni o'rganadilar. Shuning uchun, ular o'sib ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bilan, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar.

STEAM-ta'lim texnologiyasi orqali ishlashda ijodiy va tanqidiy fikrlash, tasavvur, idrok etish asosiy jarayon hisoblanadi. Shuning uchun ishning ushbu bosqichida biz uchun tasavvur tushunchasiga alohida to'xtalib o'tishimiz zarur va muhim.

Fazoviy tasavvurlarning rivojlanishi umuman bolaning intellektual rivojlani-
nishining eng muhim qismidir, chunki u nafaqat o'quv fanlarini o'rganishda, balki
shaxsning rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi. Bolaning fazoviy tasavvurini
rivojlantirish va uning psixologik xususiyatlarini bir qator psixologik olimlarimiz
tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan A.V.Semenovich fazoviy tasav-
vurlarni yuqori psixologik jarayonlarning butun majmuasi – nutq, yozish, sanash,
o'qish va h.k.larda qurilgan asosga bog'laydi [2; 512-b].

Fazoviy tasavvurlar vaqt o'tishi bilan rivojlanib boraveradi va tobora mustah-
kamlanadi. Pedagogik-psixologik adabiyotlarni tahlil qilish natijasida olimlar, peda-
goglar va psixologlarning bu mavzuga yondashuvlari o'rganildi, boshlang'ich sinf
o'quvchilarining fazoviy tasavvurini rivojlantirish xususiyatlari ochib berildi.

Bir qator muammolarni o'rganib chiqish va tahlil qilish natijasida STEAM
mashg'ulotlarida o'quvchilar faolligini oshirishda quyidagi tavsiyalarni keltirib
o'tamiz.

- Oila va maktab hamkorligini doimiy yo'lga qo'yish;
- Bo'lajak yosh kadrlarni pedagogik, psixologik va fiziologik bilim salohiya-
tini yanada kengaytirish. STEAM loyihasi uchun maqsad va vazifalarni belgilay
olish;
- STEAM loyihasini amalga oshirishda o'quvchilarni fazoviy tasavvurlarini
shakllantirish jarayonini maqsadli amalga oshirishni belgilash;
- O'quvchilarda fazoviy tasavvurni shakllantirish jarayonida tahlil qilish,
umumlashtirish, taqqoslash, tasniflash, tushuntirish kabi aqliy faoliyatini rivojlanti-
rish;
- Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fazoviy tasavvurini rivojlantiruvchi
STEAM topshiriqlarini ishlab chiqish va ulardan turli xil dars mashg'ulotlarida
foydalanishni yo'lga qo'yish;
- Boshlang'ich sinflarda matematikadan fakultativ mashg'ulot rejalariga
STEAM topshiriqlar kiritilishini ta'minlash;
- STEAM topshiriqlarini ketma-ketlikda bajarish va tugallangan STEAM
topshirig'ini muhokama qilish [3; 140 – 143-b].

Yuqorida keltirib o'tilgan tavsiyalar o'quvchilarni ijodkorlikka, tasavvurni
rivojlantirishga, mantiqiy fikrlashga, g'ayritabiiy narsalarni yaratish qobiliyatini
shakllantirishga qaratilgan.

O'quvchilarda fazoviy tasavvurning o'sishi, fazoviy tasavvurning ravshanligi,
rasoligi, sarmazmunligi hamda kuzata bilish qobiliyatining o'sib borishini nazarda
tutamiz. Fazoviy tasavvurning o'sishi sezgi organlari va analizatorlarning mukam-
mal o'sishi bilan belgilanadi. Fazoviy tasavvur o'quvchiga beriladigan tarbiya ta'si-
ri, tajriba orttirish, bilim olish tufayli, tafakkur, hayol, diqqat, hissiyot, tasavvurning
bir-biriga ta'sir qilib, birgalikda o'sishi yoki umuman shaxsning kamol topib borishi
jarayonida o'sib boradi.

STEAM loyihalari bolalar uchun keng ko'lamli o'ynoqi kashfiyot imko-
niyatlarini taqdim etadi. Bolalar fanlar bo'yicha bir nechta hissiy tajribalarni ola-
dilar. Shuning uchun u innovatsion ishlab chiqaruvchi hisoblanadi; talabalarga man-
tiqiy fikrlashni ijodkorlik bilan bog'lashga yordam beradi. Loyiha ishi o'qituvchi-

larga turli xil materiallar va tajribalarni taqdim etuvchi ushbu metodologiyani bolalarni o'rganishga qiziqishi mumkin bo'lgan narsalarga kiritish imkonini beradi [4; 12-b].

STEAM ta'limi bolalarning quyidagi muhim xususiyatlarini rivojlantirishga yordam beradi:

- Muammolarni keng qamrovli tushunish;
- Ijodiy fikrlash;
- Muhandislik yondashuvi;
- Tanqidiy fikrlash;
- Ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash;
- Dizayn asoslarini tushunish.

Bu ko'nikmalar kelajakda bolalarga turli masalalarda, ijodiy faoliyatda, to'siqlarga duch kelganda, umumiy olganda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi [5; 45-b].

STEAM ta'limi fanlararo va amaliy yondashuvga, shuningdek, barcha to'rtta fanning yagona asosga integratsiyalashuviga asoslanadi. Boshlang'ich ta'limda STEAM ta'limining joriy etilishi bolalarga raqamli texnologiyalar davrida tezkor harakat qilishni va olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rganishga yordam beradi. STEAM ta'lim texnologiyasi orqali ta'lim muhitini o'zgartirish o'quvchilarning bilim va tadqiqot faoliyati jarayonida intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

STEAM ta'limi o'zaro integrativ xarakterga ega, bu fanlararo integrativlik yondashuvi bizga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- mutaxassislarni shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi;
- ta'lim oluvchini dunyoni yaxlit idrok etishga o'rgatadi;
- ijtimoiy va kasbiy sohada faol harakat qila oladigan darajada tarbiyalaydi;
- talabalarga ta'lim sifatini oshirishga ko'proq talablar qo'yadi va talabaga darsni o'qitish sifatini, bilim sifatini tobora oshirishga motivatsiya beradi;
- turli xil fanlar o'zaro bog'lanadi.

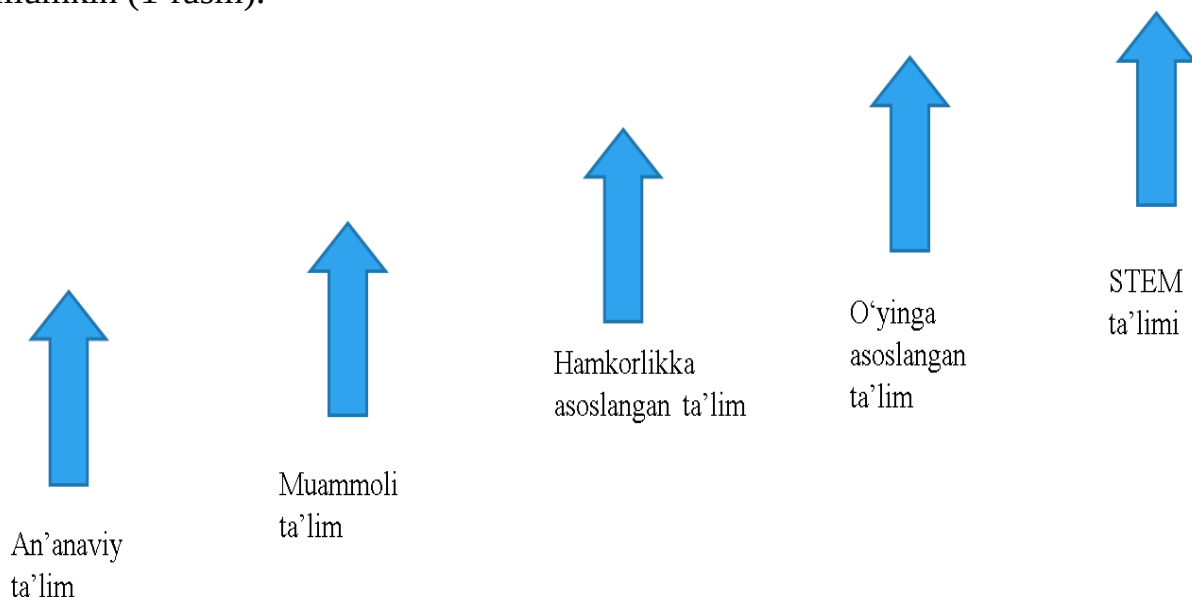
Integratsiya o'quvchilarni faol birgalikdagi ijodiy jarayonga jalb qilish imkonini beradi. Integratsiya puxta o'ylangan ta'lim va tarbiya jarayoni bo'lib, u ta'limni tashkil etishning umumiy tuzilmasini qayta ko'rib chiqishga, talabalarni idrok etish jarayoniga tayyorlashga yordam beradi. Axborotni tushunish va tahlil qilishga o'rgatib, talabalarda dunyodagi barcha jarayonlarning bir butun sifatida o'zaro ta'siri haqidagi tushuncha va g'oyalarni shakllantiradi. Ta'limda integratsiya orqali reproduktiv usulni amalda qo'llash bir o'quvchi o'rgangan materiallardan foydalanishni o'z ichiga oladi, chunki u ta'limda eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Masalan tasviriy misollar, ko'rsatmalarni va qoidalarga yaxshi o'rganish va o'z bilimlarini mustahkamlash uchun yordam beradi [6; 455-b]. Bu yerda biz, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'limda integratsiya orqali fanlar va fanlararo aloqadorlik jihatlarini uzviy bog'liqlikda o'qitish mumkin. Bu o'quvchilarda atrof-muhitni yaxlit anglashga, tizimlarning o'zaro bog'liqlikda ekanligi haqidagi tasavvurni beradi. Xususan, tabiat hodisalari, atrof-muhitda kechayotgan jarayonlarni fanlararo integrativlik yondashuvi orqali tushuntirish mumkin. Bu o'quvchilarda mustahkam

xotirani, yuksak tasavvurni shunindek, kelajakdagi yetishib chiqayotgan ijodkor muhandislarning yuksak bilimga ega bo'lishini ta'minlash kerakligi ahamiyatli ekanligini hisobga olamiz.

STEAM-ta'limi izlanish, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va fazoviy tasavvurlarni rivojlantirishga asoslangan. Fazoviy tasavvurlar kundalik hayotda ko'p uchraydigan aqliy jarayondir. Inson intellektining tuzilishini uchta keng o'zaro bog'liq sohalardan iborat deb tasavvur qilish mumkin: og'zaki qobiliyat, raqamli qobiliyat va fazoviy qobiliyat [7; 817 – 835-b].

Fazoviy tasavvurlarning o'ziga xos sususiyatlari mavjud: qog'oz parchasini yig'ish, rasm chizish, kutilmaganda manzilga yo'l topish, xarita chizish. Ilm-fan va matematikani tushunish ko'p jihatdan fazoviy fikrlashga bog'liq. Masalan, model-lardan foydalanish, diagrammalarni o'qish, tasvirlarni sharhlash, shakl, simmetriya va raqamli munosabatlarni tushunishni talab qiladi.

Fan mashg'ulotlarida faol muloqot va guruhlarda ishlash orqali ta'lim oluvchilarning o'z fikrini bayon qilish, bahs-munozara olib borish uchun erkin muhit yaratiladi. Har qanday ta'lim turi borki, dars mavzusi bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiriladi va mustahkamlanadi. O'quvchining qiziqishini inobatga olgan holda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va fazoviy tasavvurlarni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Quyida ta'lim turlari (an'anaviy ta'lim, muammoli ta'lim, hamkorlikka asoslangan ta'lim, o'yinga asoslangan ta'lim, STEAM ta'limi)da o'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish darajalarini ko'rishimiz mumkin (1-rasm).

1-rasm. O'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini ta'lim jarayonida oshirish va rivojlanganlik darajalari.

Ан'анавий та'лим – o'qituvchini tinglash, yangi mavzuni o'zlashtirish, o'quv topshiriqlari orqali mustahkamlash.

Муаммoli та'лим – muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, ijodkorlik, qaror qabul qilish, jamoa bilan ishlash.

Hamkorlikka asoslangan ta'lim – hamkorlik faoliyatini olib borish, fikr almashinuvini vujudga keltirish, topshiriqni birgalikda bajarish, ijod qilish, taqdimot tayyorlash va jamoa oldida taqdim etish.

O'yinga asoslangan ta'lim – o'quv maqsadlarining aniqligi, ijodkorlikni rivojlantirish, xotirani kuchaytirish, axborotni eslab qolish, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirish.

STEAM-ta'limi – binar mashg'ulotlar, loyiha ishlari va o'quv tadqiqotlariga tayanish, diqqatni jalb qilish va kelajakda undan foydalanishni ko'rsatish, model yaratish.

Barcha ta'lim turlari orqali (an'anaviy ta'lim, muammoli ta'lim, hamkorlikka asoslangan ta'lim, o'yinga asoslangan ta'lim, STEAM ta'limi)da o'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish mumkin. Boshlang'ich sinflarda ijobiy tajribalar, tanqidiy fikrlash, loyiha ishlari, ijodkorlik juda muhim. Shu sababli integratsiyalashgan STEAM ta'limi o'quvchilarning qiziqishlarini jalb qilish va ularning bilimlarini qo'llab-quvvatlash, fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish va zarur ko'nikmalarni berish imkoniyatiga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2019-yil 29-avgustdagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son farmoni. <https://lex.uz/docs/4312785>
2. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология: Учеб. пособия для студентов всех специальностей педагогических вузов / Е.А.Петрова, Л.М.Орлова. – Москва: Педагогическое общество России, 2003. – С. 512.
3. So'fiboyeva Gulchehra, Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fazoviy tasavvurini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. "Pedagogik mahorat" ilmiy-nazariy va metodik jurnal. № 2, 2022. – B. 140 – 143.
4. Jesus Diago Miguel // Developing thinking skills through STEM in infant education // Facultad de educacion de Palencia universidad de Valladolid (2020). – P. 12.
5. To'raqulov A. // Ta'limda STEAM yondashuv// International journal of recently scientific researchers the ory. 2023-y. – B. 45.
6. Abdullayeva B. "Integrativ yondashuv va ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlikni qo'llashning pedagogic asoslari". Educational Research in Universal Sciences. 2023. – B, 455.
7. Wai J., Lubinski D., Bendow C.P. (2009) // Spatial ability for STEM domains: Aligning over 50 years of cumulative psychological know ledge solidifies its importance // Journal of Educational Psychology. – P. 817 – 835.

SUN'IY INTELLEKTNI TA'LIM JARAYONIGA JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

Qodirova Mavluda Baxodir qizi,

UBS Maktabgacha va Maktab ta'limi

fakulteti o'qituvchisi,

mavludaq14@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-2414-3700>

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etishning nazariy asoslari chuqur tahlil qilinib, ularning pedagogik jarayonga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Ayniqsa, sun'iy intellektning ta'lim tizimidagi o'rni, uning o'quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash va rivojlantirishdagi imkoniyatlari alohida e'tibor markazida bo'ladi. Shuningdek, maqolada sun'iy intellekt yordamida ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarga individual yondashuvni kuchaytirish, ularning bilim darajasi, qiziqishi va o'zlashtirish sur'atiga mos holda ta'lim jarayonini tashkil etish masalalari keng yoritiladi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt texnologiyalarining o'qitish jarayonini optimallashtirishdagi ahamiyati, ya'ni o'quv materiallarini samarali taqsimlash, baholash tizimini takomillashtirish hamda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi interaktiv aloqani kuchaytirishdagi roli ham tahlil qilinadi. Umuman olganda, maqolada sun'iy intellektning ta'lim tizimini zamonaviylashtirish, uni yanada samarali va moslashuvchan qilishdagi istiqbollari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli ta'lim, innovatsion texnologiyalar, individual ta'lim, adaptiv o'qitish.

Аннотация. В данной статье проводится глубокий анализ теоретических основ внедрения технологий искусственного интеллекта в образовательный процесс, а также научно обосновывается их влияние на педагогическую деятельность. Особое внимание уделяется роли искусственного интеллекта в системе образования, а также его возможностям в выявлении и развитии индивидуальных особенностей обучающихся. Кроме того, в статье широко освещаются вопросы повышения качества образования с использованием искусственного интеллекта, усиления индивидуального подхода к обучающимся, а также организации образовательного процесса с учетом уровня знаний, интересов и темпов усвоения учащихся. Также анализируется значение технологий искусственного интеллекта в оптимизации учебного процесса, включая эффективное распределение учебных материалов, совершенствование системы оценки и укрепление интерактивного взаимодействия между преподавателем и обучающимся. В целом в статье с научно-теоретической и практической точек зрения обосновываются перспективы модернизации системы образования на основе искусственного интеллекта, направленные на повышение ее эффективности и гибкости.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровое образование, инновационные технологии, индивидуальное обучение, адаптивное обучение.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the theoretical foundations for integrating artificial intelligence technologies into the educational process and scientifically substantiates their impact on pedagogical practices. Particular attention is given to the role of artificial intelligence in the education system, as well as its potential in identifying and developing students' individual characteristics. The paper also extensively discusses the enhancement of educational quality through artificial intelligence, the strengthening of individualized learning approaches, and the organization of the educational process in accordance with learners' knowledge levels, interests, and learning pace. Furthermore, the study examines the significance of artificial intelligence technologies in optimizing the teaching process, including the effective distribution of learning materials, improvement of assessment systems, and enhancement of

interactive communication between teachers and students. Overall, the article substantiates, from both theoretical and practical perspectives, the prospects of modernizing the education system through artificial intelligence, making it more efficient and adaptable.

Keywords: artificial intelligence, digital education, innovative technologies, individualized learning, adaptive learning.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi barcha sohalar qatori ta'lim tizimiga ham sezilarli va chuqur ta'sir ko'rsatmoqda, natijada an'anaviy o'qitish yondashuvlari bosqichma-bosqich yangilanib, innovatsion, raqamli va moslashuvchan ta'lim muhitlari shakllanmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalari ushbu jarayonning markaziy omillaridan biri sifatida namoyon bo'lib, o'quv jarayonini tubdan o'zgartirish, uni yanada samarali, shaffof va individual ehtiyojlarga yo'naltirilgan tarzda tashkil etish imkoniyatini bermoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, qobiliyati, qiziqishlari va o'zlashtirishni inobatga olgan holda samarali o'qitish tizimini yaratishdan iboratdir. Shu jihatdan qaraganda, sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish nafaqat zamon talabi, balki ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadigan muhim strategik yo'nalish sifatida qaralmoqda. Chunki sun'iy intellekt asosida tashkil etilgan ta'lim muhitlari o'quvchilarning bilim olish jarayonini individuallashtirish, o'qitish samaradorligini oshirish hamda pedagogik faoliyatni optimallashtirishga xizmat qiladi, bu esa o'z navbatida zamonaviy, raqobatbardosh va intellektual salohiyatli avlodni shakllantirishga mustahkam zamin yaratadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish masalasini chuqur va har tomonlama yoritish maqsadida kompleks metodologik yondashuv asosida ish olib borildi. Tadqiqot jarayonida bir nechta o'zaro bog'liq ilmiy metodlardan foydalanish orqali mavzu keng qamrovda tahlil qilindi va natijalarning ishonchliligi ta'minlandi. Avvalo, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodi yordamida sun'iy intellektning mohiyati, uning rivojlanish bosqichlari hamda ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati bilan bog'liq nazariy manbalar o'rganildi. Bu jarayonda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, monografiyalari, maqolalari hamda dissertatsiyalari tahlil qilinib, mavjud ilmiy qarashlar tizimlashtirildi.

Shuningdek, taqqoslash metodidan foydalanish orqali turli mamlakatlarda sun'iy intellektni ta'lim tizimiga joriy etish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, ularning natijalari va samaradorligi o'zaro solishtirildi. Xususan, rivojlangan davlatlar – AQSh, Janubiy Koreya, Yaponiya, Germaniya va Finlyandiya ta'lim tizimlarida sun'iy intellektidan foydalanish tajribalari o'rganilib, ularning ilg'or jihatlari aniqlab berildi. Bu esa milliy ta'lim tizimi uchun mos va samarali bo'lgan yondashuvlarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotda tizimli yondashuv metodidan foydalanish alohida ahamiyat kasb etdi. Ushbu metod orqali sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida qaralib, uning o'quv jarayonidagi o'rni, funksiyalari, tarkibiy elementlari hamda o'zaro aloqalari tahlil qilindi. Natijada sun'iy intellekt asosida tashkil etilgan ta'lim muhitining kompleks modeli shakl-

lantirildi va uning samaradorlik omillari aniqlashtirildi. Bundan tashqari, xorijiy tajribalarni o'rganish va umumlashtirish metodi orqali xalqaro miqyosda amalga oshirilayotgan ilg'or pedagogik yondashuvlar chuqur tahlil qilindi. Xususan, adaptiv ta'lim tizimlari, aqlli o'quv platformalari, virtual o'qituvchilar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari kabi innovatsion yechimlar o'rganildi. Ushbu tajribalar asosida sun'iy intellektning ta'lim sifatini oshirishdagi imkoniyatlari ilmiy asosda yoritib berildi.

Tadqiqot davomida kontent-tahlil metodidan ham samarali foydalanildi. Bu metod yordamida sun'iy intellekt va ta'lim sohasiga oid ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari (masalan, UNESCO, OECD), shuningdek, zamonaviy ta'lim platformalari faoliyati tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar asosida sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga ta'siri, uning afzalliklari va muammolari aniqlashtirildi. Shu bilan birga, kuzatish va tahliliy yondashuv asosida sun'iy intellekt-dan foydalanilayotgan ta'lim muhitlari, onlayn platformalar va raqamli vositalarning ishlash mexanizmlari o'rganildi. Bu esa amaliy jihatdan sun'iy intellektning ta'lim jarayonini qanday o'zgartirayotganini ko'rsatishga xizmat qildi.

Tadqiqotning yana bir muhim jihati – natijalarni umumlashtirish va tizimlashtirish bosqichi bo'ldi. Ushbu bosqichda to'plangan barcha ilmiy va amaliy ma'lumotlar qayta ishlanib, mantiqiy izchillikda bayon etildi. Natijada sun'iy intellektning ta'lim tizimiga joriy etishning nazariy va amaliy asoslari, uning samaradorligini oshirish yo'llari hamda istiqbollari bo'yicha aniq xulosalar ishlab chiqildi. Umuman olganda, tadqiqotda qo'llanilgan metodlar o'zaro uyg'unlikda ishlatilgan bo'lib, ular mavzuni chuqur o'rganish, ilmiy asoslash va ishonchli natijalarga erishishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu metodologik yondashuv sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimidagi o'rni va istiqbollarini kompleks tarzda tahlil qilish imkonini berdi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim tizimiga joriy etish o'quv jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradigan keng ko'lamli pedagogik va texnologik imkoniyatlarni yaratadi. Eng avvalo, sun'iy intellekt asosida individual ta'limni samarali tashkil etish imkoniyati yuzaga keladi, bunda o'quvchilarning bilim darajasi, qiziqishlari, psixologik xususiyatlari hamda o'zlashtirish sur'ati inobatga olinib, ular uchun moslashtirilgan o'quv dasturlari ishlab chiqiladi. Bu esa har bir o'quvchining shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini belgilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, adaptiv o'qitish tizimlari orqali sun'iy intellekt o'quvchilarning xatolarini tahlil qilib, ularning kamchiliklarini aniqlaydi va aynan shu jihatlarni bartaraf etishga qaratilgan individual topshiriqlarni taklif etadi, natijada o'qitish jarayoni yanada samarali va maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi.

Sun'iy intellekt o'qituvchi faoliyatini sezilarli darajada yengillashtiradi, chunki baholash jarayonlari, testlarni tuzish, natijalarni tahlil qilish va hisobotlarni shakllantirish kabi ko'plab jarayonlar avtomatlashtiriladi. Bu esa o'qituvchiga ko'proq ijodiy va tarbiyaviy faoliyatga e'tibor qaratish imkonini beradi. Masofaviy ta'lim sharoitida esa sun'iy intellekt texnologiyalari o'quv jarayonini real vaqt rejimida

monitoring qilish, o'quvchilarning faolligini kuzatish hamda ularning bilim darajasini tezkor baholash imkonini yaratadi, bu esa masofaviy ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Eng muhimi, sun'iy intellekt yordamida katta hajmdagi ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish orqali ta'lim jarayonidagi mavjud muammolar va kamchiliklar aniqlanadi, ularni bartaraf etishning samarali yo'llari ishlab chiqiladi. Natijada ta'lim sifati oshib, o'quv jarayoni yanada tizimli, samarali va natijador bo'lishiga erishiladi.

Muhokama

Sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga joriy etish o'zining keng imkoniyatlari va innovatsion yondashuvlari bilan bir qatorda, muayyan muammolar va cheklovlarni ham yuzaga keltirishi tabiiy hol hisoblanadi. Avvalo, texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi ayrim hududlarda sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanishga jiddiy to'sqinlik qilmoqda, bu esa ta'lim tizimida tengsizliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati ham dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda, chunki sun'iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish uchun o'qituvchilar nafaqat an'anaviy pedagogik bilimlarga, balki zamonaviy raqamli texnologiyalarni chuqur anglash va ulardan foydalanish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari, sun'iy intellekt bilan bog'liq jarayonlarda ma'lumotlar xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalari alohida e'tibor talab etadi, chunki o'quvchilar haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarning yig'ilishi va qayta ishlanishi ularning maxfiyligini ta'minlash zaruratini yanada kuchaytiradi. Shunga qaramay, rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ushbu muammolarni tizimli yondashuv asosida hal etish orqali sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish mumkin va bu o'z navbatida ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirish, o'quv jarayonini individuallashtirish hamda uni yanada samarali va moslashuvchan qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish zamonaviy ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadigan muhim omillardan biri bo'lib, u o'quv jarayonini individuallashtirish, samaradorligini oshirish va natijadorligini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi. Sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlar orqali o'quvchilarning bilim olish jarayoni yanada moslashuvchan, qiziqarli va shaxsiy ehtiyojlarga yo'naltirilgan shaklga ega bo'ladi. Shu bois kelajakda sun'iy intellektga asoslangan ta'lim tizimlarini izchil rivojlantirish uchun bir qator ustuvor yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish zarur hisoblanadi. Jumladan, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini muntazam ravishda oshirib borish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash muhim vazifalardan biridir. Bundan tashqari, zamonaviy texnologik infratuzilmani rivojlantirish, ya'ni ta'lim muassasalarini zarur texnik vositalar, internet resurslari va raqamli platformalar bilan ta'minlash ham ustuvor ahamiyatga ega. Shu bilan birga, milliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda sun'iy intellektga asoslangan o'quv platformalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur. Umuman olganda, sun'iy intellekt nafaqat texnologik yangilik sifatida, balki ta'lim

tizimini modernizatsiya qiluvchi, uni yanada samarali, moslashuvchan va raqobatbardosh darajaga olib chiquvchi strategik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

© Qodirova Mavluda Baxodir qizi, 2026

TABIY FANLARDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILAR DUNYOQARASHINI SHAKLLANISHIDA EKSKURSIYANING AXAMIYATI

Odiljonova Shahnoza,

University of Business and Science
Boshlang'ich ta'lim 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tabiiy fanlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasavvur va tushunchalarini shakllantirishda ekskursiyaning o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritiladi, ekskursiya – bu faqat sayohat emas, balki devorlarsiz darsdir. U bolaning dunyo haqidagi tasavvurlarini kengaytirib, unda mustaqil fikrlash poydevorini qo'yadi. Ekskursiya boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun nazariyani amaliyot bilan bog'lovchi eng kuchli vositadir. U bolaning nafaqat bilimni boyitadi, balki uning shaxs sifatida shakllanishida muhim poydevor bo'lib xizmat.

Kalit so'zlar: ekskursiya bolalar ekologiya tarbiya tabiat yosh amaliyotlar tadqiqotlar atrof muhit dunyoqarash fanlar jarayonlar obyekt.

Аннотация. В заключение, экскурсия – это не просто поездка, а урок без стен. Она расширяет представления ребенка о мире и закладывает основу для самостоятельного мышления в нем. Экскурсия – это самый мощный инструмент для ученика начальной школы, позволяющий связать теорию с практикой. Она не только обогащает знания ребенка, но и служит важной основой для его формирования как личности.

Ключевые слова: экскурсия, дети, экология, образование, природа, молодежь, практики, исследования, окружающая среда, мировоззрение, науки, процессы, объект.

Abstract. In conclusion, an excursion is not just a trip, but a lesson without walls. It expands the child's ideas about the world and lays the foundation for independent thinking in it. An excursion is the most powerful tool for a primary school student to connect theory with practice. It not only enriches the child's knowledge, but also serves as an important foundation for his formation as a person.

Keywords: excursion children ecology education nature youth practices research environment worldview sciences processes object.

Kirish.

Ekskursiya (lotincha excursion – sayr qilish, sayohatga chiqish) – bu bilimni boyitish, amaliy tajriba hosil qilish yoki madaniy-ma'rifiy maqsadlarda diqqatga sazovor joylar (muzeylar, tabiat maskanlari, xiyobonlar, xotira maydonchasi, korxonalar)ga jamoa bo'lib borishdir. Ekskursiya deb maqsadga yonaltirilgan harakatlarni majmuyiga aytiladi. Maktab tizimida ekskursiya ta'lim va tarbiyaning o'ziga xos shakli bo'lib, o'rganilayotgan obyektning uning turgan joyida bevosita ko'rish va idrok etishga asoslanadi.

Ekskursiyalar ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega hisoblanib ular mazmuni va maqsadiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi, ekskursiyaning asosiy turlari.

1. O'quv ekskursiyalari. Muayyan fan (biologiya, tarix, geografiya) dasturi asosida o'tilgan mavzularni mustahkamlash uchun o'tkaziladi.

2. Madaniy-ma'rifiy ekskursiyalar. Muzeylar, teatrlar va tarixiy obidalarga borib, milliy meros va san'at bilan tanishishga qaratilgan.

3. Tabiat ekskursiyalari. Ochiq havoda tabiat hodisalarini kuzatish va ekologik madaniyatni shakllantirish uchun xizmat qiladi.

4. Ishlab chiqarish ekskursiyalari. O'quvchilarni zavod, fabrika yoki fermer xo'jaliklari ishi bilan tanishtirish, kasbga yo'naltirish maqsadida tashkil etiladi.

Ekskursiya jarayonining bosqichlari – samarali ekskursiya odatda uchta asosiy bosqichdan iborat bo'ladi: O'qituvchi maqsadni belgilaydi, ob'ektni oldindan borib ko'radi va o'quvchilarga yo'riqnoma (xavfsizlik qoidalari, kuzatish topshiriqlari) beradi. O'tkazish (Asosiy qism): Obyektni bevosita ko'rish, gid hikoyasini eshitish, savol-javoblar qilish va kerakli materiallarni (foto, qaydlar) yig'ish.

Ekskursiyada olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, esse yozish yoki rasmlar chizish orqali natijalarni umumlashtirish. To'plangan materiallarni darsda tahlil qilish, ko'rgazma yoki insholar tayyorlash, boshlang'ich sinf o'quvchilarini dunyoqarashini shakllanishi ekskursiyaning ahamiyati [1].

Pedagogik ahamiyati esa ekskursiya o'quvchilar uchun quyidagi jihatlari bilan nihoyatda foydalidir: Bilimni “tasavvurdan tushunchaga” o'tkazadi: Kitobdagi nazariy ma'lumotlar hayotiy misollar bilan mustahkamlanadi, kuzatuvchanlikni oshiradi, o'quvchi voqea va hodisalarni joyida tahlil qilish va solishtirishni o'rganadi hamda aniq bir fikr, to'xtamga kelishi yoki qat'iy qaror qabul qilishni o'rganadilar.

Ijtimoiy moslashuv – jamoat joylarida va transportda o'zini tutish qoidalarini amalda o'zlashtiradi. Jamoa bo'lib yurish, jamoat joylarida o'zini tutish va mutaxassislar bilan muloqot qilish bolaning ijtimoiy moslashuviga yordam beradi. Sinfdan tashqarida bolalar o'zlarini boshqacha tutishadi. Ular o'zaro yordam berishni, guruhda tartib bilan harakatlanishni va begona muhitda madaniyatli bo'lishni o'rganadilar. Bu ularning jamoaga moslashishini tezlashtiradi [2].

Ruhiiy yengillik – dars tartibidan chiqish stressni kamaytiradi va o'quvchi-ning kayfiyatini ko'tarib, ijodiy qobiliyatini oshiradi.

Nazariya va amaliyot bog'liqligi – bola darslikda o'qigan narsasini (masalan, o'simliklar, tarixiy obidalar yoki zavod ishi) hayotda o'z ko'zi bilan ko'radi. Bu bilimning xotirada mustahkam qolishini ta'minlaydi.

Atrof-muhitni anglash – ekskursiya bolada tabiatga, jamiyatga va kasblarga nisbatan qiziqish uyg'otadi. Dunyo faqat uy va maktabdan iborat emasligini tushunadi, o'quvchi tafsilotlarga e'tibor berishni, solishtirishni va xulosa chiqarishni o'rganadi, yangi joylar va qiziqarli ma'lumotlar bolada ijobiy hissiyotlar uyg'otadi, bu esa o'qishga bo'lgan ishtiyoqni oshiradi [2]. Bu esa mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Bilimlarni obyektivlashtirish aniq ko'z bilan ko'rish-darslikdagi matn va rasmlar bolaga umumiy tushuncha beradi, lekin ekskursiya o'sha tushunchani “jonlantiradi”. Masalan, botanika bog'iga borish o'simliklar dunyosini kitobdagidan ko'ra realroq va yorqinroq tushunishga yordam beradi. Maqsad-mavhum tushunchalarni aniq hayotiy obyektlarga aylantirish.

Atrof-muhit bilan bevosita muloqot bu-ekskursiya jarayonida o'quvchi sezgi a'zolari orqali o'rganadi: u ko'radi, eshitadi, ushlab ko'radi va hidini sezadi. Bu o'quvchida tabiatga, fanga va san'atga nisbatan hissiy bog'liqlik uyg'otadi. Bu "tirik" tajriba orqali olingan bilim hech qachon unutilmaydi. Tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish. Ekskursiya – bu kichik ilmiy safar. Bolalar savol berishni, ma'lumot to'plashni va kuzatganlari asosida xulosalar yasashni o'rganadilar. Maqsad – bolada qiziquvchanlik va tahlil qilish qobiliyatini uyg'otish [3].

Tarbiyaviy va ma'naviy maqsadlar vatanparvarlik-tarixiy obidalar va muzeylarga sayohat orqali o'z milliy merosi bilan faxrlanish hissi shakllanadi. Ekologik madaniyat: Tabiat qo'ynida bo'lganda o'simlik va hayvonot dunyosini asrash kerakligini anglab yetadi.

Ishlab chiqarish korxonalari yoki muassasalarga ekskursiya bolalarda kelajakdagi kasbini tanlash uchun poydevor bo'ladi. Ular turli soha vakillarining ish jarayonini ichkaridan ko'rish imkoniga ega bo'ladilar.

Nazariya va amaliyot bog'liqligi – darslikdagi quruq ma'lumotlar hayotiy misollar bilan mustahkamlanadi. Masalan, tabiat qo'yniga chiqish orqali o'simliklar dunyosini o'rganish kitobdagidan ko'ra esda qolarliroq bo'ladi. Kuzatuvchanlikni oshirish – bolalar atrof-muhitdagi detallarga e'tibor berishni, narsa va hodisalarni solishtirishni o'rganadilar. Bu jarayon bolaning intellektual, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishiga kompleks ta'sir ko'rsatadi [4]. Ekskursiyalar o'quvchining dunyo haqidagi yaxlit tasavvurini quyidagi yo'nalishlarda rivojlantiradi. Ilmiy dunyoqarash – bolalar tabiat hodisalarini (o'simliklarning o'sishi, fasllar almashishi) bevosita kuzatish orqali narsa va hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqligini tushunadilar.

Moddiy dunyoqarash – geografiya va tabiatshunoslik darslarida olingan nazariy tushunchalar (relyef, suv havzalari, tuproq) aniq obyektlar misolida mustahkamlanadi. Ekskursiya davomida o'quvchi passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylanadi. Obyektlarni kuzatish, solishtirish va xulosalar chiqarish orqali bolada tahliliy qobiliyat o'sadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari dunyoqarashini shakllantirishda ekskursiyalarning ahamiyati beqiyos. Bu yoshdagi bolalar dunyoni asosan ko'rish, eshitish va his qilish orqali anglashadi. Masalan, tabiat qo'yniga chiqish orqali o'simliklar dunyosini o'rganish kitobdagidan ko'ra esda qolarliroq bo'ladi [4].

Xulosa qilib aytganda, ekskursiya – bu faqat sayohat emas, balki devorlarsiz darsdir. U bolaning dunyo haqidagi tasavvurlarini kengaytirib, unda mustaqil fikrlash poydevorini qo'yadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dunyoqarashini shakllantirishda ekskursiya – bu shunchaki sayr emas, balki nazariy bilimlarni hayotiy tajriba bilan boyituvchi pedagogik jarayondir. Sinf xonasida "archa doim yashil" degan gapni eshitish boshqa, lekin ekskursiyalar orqali o'rmonda archani ushlab ko'rish, uning hidini tuyish – butunlay boshqa tajriba. Bu jarayonda bolaning barcha sezgi a'zolari (ko'rish, eshitish, hid bilish, ushlab ko'rish) ishga tushadi, natijada ma'lumotlar bola xotirasida umrbod muhrlanib qoladi. Ekskursiya davomida olingan hayajon va quvonch bilimlarni o'zlashtirishni tezlashtiradi. Psixologiyada takidlanganidek ijobiy hissiyotlar bilan bog'liq bilimlar eng mustahkam bilimlar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
2. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti. – Toshkent, 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Tabiiy fanlar o'quv dasturi (1 – 4-sinflar). – Toshkent, 2023.

© Odiljonova Shahnoza, 2026

TARBIYAVIY ISHLARDA MASHHUR SHAXSLARNING ISHTIROKI

*Eshmanova Nodira Nazarkulovna,
Chirchiq Davlat Pedagogika Universitetining
katta o'qituvchisi
Seytnazarova Shaydo Saparbay qizi,
Qo'qanova Nigina Keldiyor qizi,
Maktabgacha va boshlang'ich
ta'lim fakulteti talabalari*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiyaviy ishlarda mashhur shaxslar (sportchi, san'atkor, olim, jamoat arbobi, blogger) ishtirokining tarbiyaviy imkoniyatlari hamda cheklovlari tahlil qilinadi. Mashhur shaxslarning "rol modeli" sifatidagi ta'siri, motivatsiya va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirishdagi o'rni, kasb tanlashga yo'naltirishdagi amaliy ahamiyati yoritiladi. Shu bilan birga, shaxsga sig'inish, reklama aralashuvi, noto'g'ri ideal va raqamli xavfsizlik kabi xatarlar ko'rsatilib, ularni kamaytirish uchun mezonli tanlov, etik normalar va xavfsizlik protokollari tavsiya etiladi. Tadbirlar samaradorligini baholash mezonlari (so'rovnoma, faollik, refleksiya, kuzatuv va keyingi faollik dinamikasi) ham taklif etiladi.

Kalit so'zlar: tarbiya, mashhur shaxs, rol modeli, motivatsiya, mediasavodxonlik, etika, bolalar xavfsizligi, samaradorlikni baholash.

KIRISH

Bugungi axborot tezkorligi sharoitida yoshlar qadriyat va xulq-atvorni nafaqat oila hamda maktabdan, balki ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda ko'rinadigan mashhur shaxslardan ham o'rganadi. Sportchi, san'atkor, olim, jamoat arbobi yoki blogger/influencerlar ko'pincha "rol modeli"ga aylanib, yoshlarning qarashlari, intilishlari va odatlariga ta'sir qiladi. Shu bois tarbiyaviy ishlarda bunday shaxslar bilan hamkorlik to'g'ri boshqarilsa, motivatsiya va ijtimoiy faollik oshishi mumkin. Biroq mashhurlikning o'zi tarbiyaviy sifat kafolati emas: noto'g'ri ideal, shaxsga sig'inish, reklama va PR aralashuvi, manipulyatsiya hamda o'smirlar xavfsizligiga oid risklar mavjud. Ayniqsa raqamli muhitda trendlar tez almashadi, kontent nazorati murakkablashadi. Demak, tashkiliy-etik mexanizmlar oldindan puxta rejalashtirilishi zarur. Ta'lim va yoshlarga oid siyosat doirasida ham tarbiya jarayonining samarasi ko'p jihatdan hamkorlikka bog'liq, maktab – oila – mahalla – jamoatchilik zanjiri bir yo'nalishda ishlasa, tarbiyaviy ta'sir kuchayadi. Mashhur

shaxslar ana shu hamkorlikda “tezkor aloqa ko‘prigi” bo‘lib, yoshlar tilida gapirish, qiziqishni uyg‘otish va ijobiy namunani ko‘rsatish imkonini beradi. Maqolaning maqsadi – tarbiyaviy ishlarda mashhur shaxslar ishtirokining imkoniyatlari va cheklovlarini tahlil qilish, samarali tashkil etish shartlarini ko‘rsatish hamda amaliy tavsiyalar berish.

MASHHUR SHAXSLAR VA TARBIYAVIY ISHLAR: NAZARIY ASOS

Mashhur shaxs – keng auditoriyaga ta’sir o‘tkaza oladigan, ommaviy maydonda e’tibor markazida bo‘lgan shaxsdir. Uning ta’siri yutuqlar (sport natijasi, ijod, ilmiy ish, ijtimoiy faoliyat) bilan birga, muloqot uslubi, shaxsiy obro‘ va ishonch darajasi orqali ham shakllanadi. Tarbiyaviy ishlar uchun esa aynan “ishonch” va “namuna” omillari hal qiluvchi hisoblanadi. Tarbiyaviy kontekstdagi toifalar: sportchilar – iroda, intizom, rejim; san’atkorlar – estetik tarbiya va madaniyat; olimlar/innovatorlar – ilmga qiziqish va kasbga yo‘naltirish; jamoat arboblari – fuqarolik mas’uliyati; blogger/influencerlar – raqamli muloqot va tezkor ommaviy ta’sir. Har bir toifa bilan ishlashda auditoriya (yosh), mavzu va xavf darajasi moslashtirilishi kerak. Mashhur shaxslar ishtiroki ko‘pincha bir martalik uchrashuv bilan cheklanadi, biroq tarbiyaviy ta’sir davomiylik va tizimlilik orqali kuchayadi. Amaliyotda motivatsion muloqot, master-klass, ochiq dars, video-murojaat, ijtimoiy loyiha, mentorlik, “savol-javob” sessiyasi, musobaqa yoki tanlovga hamkorlik kabi formatlar uchraydi. Masalan, 3 – 4 haftalik mini-loyiha (kitobxonlik marafoni, sport rejasi, kasb tanlash bo‘yicha yo‘l xaritasi) bir martalik nutqqa nisbatan barqarorroq natija beradi. Tadbir dizaynida maqsad aniq bo‘lishi shart: kitobxonlikni oshirishmi, sog‘lom turmush tarzi targ‘ibotimi, kasbga yo‘naltirishmi yoki mediasavodxonlikmi. Maqsad aniqlanmasa, tadbir ko‘ngilochar tusga kirib qoladi va tarbiyaviy natija sustlashadi. Shu sabab ssenariy oldindan yoziladi, savol-javob qoidalari belgilanadi va o‘quvchi faol ishtirok etadigan elementlar kiritiladi. Amaliy jihatdan uchrashuvni “4 qadam” tamoyili bilan tuzish foydali:

- (1) qisqa hikoya va qadriyat (mehnat, halollik, mas’uliyat);
- (2) ko‘nikma yoki tajriba (master-klass, mini-mashq);
- (3) o‘quvchi savollari va tanqidiy muhokama;
- (4) refleksiya va uyga kichik vazifa (masalan, 7 kunlik reja, o‘qiladigan 1 kitob, ijtimoiy foydali ish).

Yoshlar mashhur shaxs bilan uchrashganda ko‘pincha o‘zini u bilan taqqoslaydi va “men ham shunday bo‘la olaman” degan ichki ishonch paydo bo‘ladi. Kuza-tish orqali o‘rganish mexanizmi obro‘li shaxsning xulqi va qarorlarini taqlid hamda motivatsiya manbai sifatida qabul qilishga olib keladi. Shu bois mashhur shaxs faqat natijani emas, natijaga olib boradigan jarayonni (muntazam mehnat, rejim, xatoni tahlil qilish, o‘zini tarbiyalash) ko‘rsatsa, tarbiyaviy ta’sir kuchayadi. Mashhur shaxsning ijtimoiy kapitali – auditoriya va ishonch resursi – yoshlarni foydali faoliyatga jalb etishi mumkin: ekologik aksiyalar, ko‘ngillilik, sport va madaniy loyihalar ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytiradi. Biroq bu kapital maqsadli tarbiyaviy ma’no bilan boshqarilgandagina foyda beradi: aksi holda u shov-shuv va reyting ortidan quvishga xizmat qilib qolishi mumkin.

Mashhur shaxslar tarbiyaviy ishlar uchun kuchli resursdir. Ta'sir rol modeli va kuzatish orqali o'rganishga tayangani bois, shaxs tanlovi hamda format maqsadga mos bo'lishi, davomiylik elementlari kiritilishi lozim.

SAMARADORLIK, XAVFLAR VA ETIK TASHKIL ETISH

To'g'ri tashkil etilgan hamkorlik motivatsiya va o'ziga ishonchni oshiradi, kasb tanlashga yo'naltiradi, ijtimoiy mas'uliyat va jamoaviylikni kuchaytiradi. Masalan, sportchi intizom va sog'lom turmush tarzini amaliy rejim orqali, olim esa izlanish va tanqidiy fikrlashni oddiy tajriba yoki loyiha namoyishi orqali tushuntirishi mumkin.

San'atkor esa sahna ortidagi mehnat, o'zini tarbiyalash, tanqidni to'g'ri qabul qilish mavzularida axloqiy-estetik tarbiyani boyitadi.

Asosiy xatar – shaxsga sig'inish va “mashhurlik = haqiqat” xatosi: fikr tanqidiy tahlilsiz qabul qilinsa, tarbiya ko'r-ko'rona taqlidga aylanadi. Ikkinchi muammo – PR va reklamaning aralashuvi: tadbir mahsulot yoki shaxsiy brend targ'ibotiga xizmat qilsa, ishonch pasayadi. Uchinchi muammo – noto'g'ri xulqni “romantizatsiya” qilish: masalan, tajovuzkorlik, kamsitish, mas'uliyatsizlik yoki zararli odatlarni oddiy hol sifatida ko'rsatish. Raqamli muhitda blogger/influencerlar bilan ishlashda risklar ko'payadi: yoshga mos bo'lmagan kontent, izohlarda kiberbulling, foto/video tarqalishi orqali shaxsiy hayotga ta'sir. Shuning uchun otaona roziligi, foto/video qoidalari, izohlar moderatsiyasi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish choralari oldindan belgilanadi.

Samaradorlik mezonli tanlovdan boshlanadi: reputatsiya, bolalar bilan muloqot madaniyati, tarbiyaviy mavzuga moslik, kamsitish va zo'ravonlikdan xoli pozitsiya, umumiy qadriyatlarga hurmat. Tadbir ssenariysi (mavzu, vaqt, savol-javob chegaralari) pedagoglar tomonidan tayyorlanib, mehmon bilan kelishiladi.

Tashkiliy jihatdan uchta hujjat foydali:

- (1) tadbir konsepsiyasi (maqsad, auditoriya, natija);
- (2) tashkiliy reja (javobgarlar, vaqt, xavfsizlik);
- (3) hamkorlik kelishuvi (reklama cheklovi, ruxsatlar, axloqiy me'yorlar).

Alohida e'tibor mediasavodxonlikka qaratilishi kerak: mashhur shaxs aytgan fikr ham muhokama qilinadi, dalil so'raladi, turli nuqtayi nazar tinglanadi. Bu yondashuv o'quvchini shaxsga sig'inishdan saqlab, ongli tanlov qilishga o'rgatadi.

Baholash ko'rsatkichlari: davomat va faollik; oldin-ketin qisqa so'rovnoma; refleksiya (esse); keyingi to'garak/loyihalarga qo'shilish dinamikasi; sinf rahbari kuzatuv; ota-ona va pedagoglar fikri. Amaliy KPI sifatida “keyingi 2 hafta ichida ijobiy faollik” (to'garakka yozilish, ijtimoiy loyiha boshlash, o'qish rejasi tuzish) kabi indikatorlar ham qo'llanishi mumkin.

Ijobiy natija mezonli tanlov, etik tartib va xavfsizlik choralariga bog'liq. Raqamli risklar mavjud bo'lgani uchun mediasavodxonlik va himoya mexanizmlari tadbir dizayniga kiritilishi zarur.

XULOSA

Mashhur shaxslarning tarbiyaviy ishlardagi ishtiroki yoshlar uchun kuchli motivatsion va kommunikativ omil bo'la oladi. Biroq hamkorlik faqat mashhurlikka tayanib qolsa, shaxsga sig'inish, noto'g'ri ideal va reklama aralashuvi xatarlarini

kuchaytiradi. Shu bois shaxs tanlovi mezonli bo'lishi, tadbir maqsadi aniq belgilanishi, etik hamda xavfsizlik qoidalari qat'iy bajarilishi zarur. Samaradorlikni so'rov-noma, refleksiya, faollik va kuzatuv orqali o'lchash tavsiya etiladi. Shuningdek, har bir tadbirdan keyin qisqa tahlil va monitoring o'tkazilib, mezonlar va ssenariylar yangilanib borilishi lozim. Bu yondashuv mashhurlikni tarbiyaga xizmat qildirish va yoshlarni ongli, mas'uliyatli hamda mediasavod shaxs sifatida shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Ta'lim to'g'risida" (O'RQ-637), 2020-yil 23-sentabr. LexUZ.;
- [2] O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida" (O'RQ-406), 2016-yil 14-sentabr. LexUZ.;
- [3] UNICEF. Engaged and Heard! Guidelines for Adolescent Participation and Civic Engagement. 2020. (PDF).;
- [4] UNICEF. Guidance on Child and Adolescent Participation (European Child Guarantee Phase III), Version 1.0. December 2021. (PDF).;
- [5] UNESCO / Nordicom. Regulation, Awareness, Empowerment: Young People and Harmful Media Content in the Digital Age. Ed. Ulla Carlsson. Gothenburg, 2006.

*Eshmanova Nodira Nazarkulovna, 2026
Seytnazarova Shaydo Saparbay qizi, 2026
Qo'qanova Nigina Keldiyor qizi, 2026*

TARBIYAVIY ISHLARDA TAJRIBALI KATTA YOSHLARNING FAOLIYATI

*Eshmanova Nodira Nazarkulovna,
ChDPU katta o'qituvchisi
Otaqulova Jasmina,
Zuxurova Malika,
Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim fakulteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 23/3-guruh talabalari*

Annotatsiya. Ushbu maqola tarbiyaviy ishlarda tajribali katta yoshlilarning o'rni va faoliyatini tahlil qiladi. Ularning hayotiy tajribasi, donoligi va milliy qadriyatlarga sodiqligi yosh avlodni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Katta yoshlilar mentorlik, maslahat berish va shaxsiy namuna ko'rsatish orqali yoshlarning ma'naviy-axloqiy kamolotiga sezilarli hissa qo'shadilar. Ularning faol ishtiroki avlodlararo aloqalarni mustahkamlab, jamiyatda barqarorlik va izchillikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bois, ularning salohiyatidan samarali foydalanish dolzarb vazifadir.

Kalit so'zlar: Katta Yoshlilar, Tarbiyaviy Ishlar, Mentorlik, Avlodlararo Aloqalar, Hayotiy Tajriba, Qadriyatlar, Yoshlar Tarbiyasi, Ijtimoiy Faoliyat.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и деятельность опытных взрослых в воспитательной работе. Их жизненный опыт, мудрость и приверженность национальным ценностям имеют непревзойденное значение в формировании молодого поколения. Взрослые вносят значительный вклад в духовно-нравственное развитие молодежи посредством наставничества, советов и личного примера. Их активное участие укреп-

ляет межпоколенческие связи и обеспечивает стабильность и сплоченность в обществе. Поэтому эффективное использование их потенциала является неотложной задачей.

Ключевые слова: Пожилые люди, Воспитательная работа, Наставничество, Межпоколенческие отношения, Жизненный опыт, Ценности, Воспитание молодежи, Социальная активность.

Abstract. This article analyzes the role and activities of experienced adults in educational work. Their life experience, wisdom and commitment to national values are of incomparable importance in the formation of the younger generation. Adults make a significant contribution to the spiritual and moral development of young people through mentoring, advice and personal example. Their active participation strengthens intergenerational ties and ensures stability and coherence in society. Therefore, the effective use of their potential is an urgent task.

Keywords: Older Adults, Educational Work, Mentoring, Intergenerational Relations, Life Experience, Values, Youth Education, Social Activity.

Kirish

O'zbekiston jamiyatida yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs etib tarbiyalash, ularga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish masalasi doimiy dolzarblik kasb etib kelgan. Bu jarayonda tajribali katta yoshlilarning faoliyati, ularning hayotiy donoligi va boy tajribasi beqiyos ahamiyatga ega. Globalizatsiya va axborot texnologiyalari davrida an'anaviy qadriyatlarni saqlab qolish va avloddan avlodga yetkazish tobora muhim vazifaga aylanmoqda. Oilaviy qadriyatlar mustahkam oilaning poydevori hisoblanib, davlat tomonidan ushbu institutga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2022-yilgi Prezident farmoni oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda katta yoshlilarning o'rni beqiyosdir [3]. Ular nafaqat oila doirasida, balki kengroq ijtimoiy muhitda ham yoshlarga o'rnak bo'lib, ularning dunyoqarashini shakllantirishda, axloqiy tarbiyasida, mas'uliyat, o'zaro g'amxo'rlik, sadoqat va vatanparvarlik kabi fazilatlarni singdirishda faol ishtirok etadilar [3].

Tarbiyaviy jarayonlarning samaradorligi inson psixologiyasining chuqur bilimlari bilan chambarchas bog'liqdir [2]. Katta yoshlilarning hayotiy tajribasi va donoligi ushbu psixologik asoslarni amaliyotga tatbiq etishda noyob resurs bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy sharoitda, ta'lim va ilm-fan sohalarida doimiy yangilanishlar kuzatilayotgan bir paytda, tajribali katta yoshlilarning faoliyati nafaqat an'anaviy qadriyatlarni saqlash, balki innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega [1]. Shu bois, ushbu tadqiqotning dolzarbligi tajribali katta yoshlilarning tarbiyaviy ishlardagi faoliyatini chuqur tahlil qilish, ularning jamiyatdagi o'rnini ilmiy asosda yoritish hamda ularning salohiyatidan samarali foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish zarurati bilan belgilanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi tajribali katta yoshlilarning tarbiyaviy faoliyatining nazariy va amaliy jihatlarini har tomonlama o'rganish, ularning zamonaviy sharoitdagi ahamiyatini baholash hamda ushbu faoliyatni yanada rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Tarbiyaviy ishlarda tajribali katta yoshlilarning faoliyatini o'rganilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu masala turli fan sohalarida, jumladan, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik va andragogika nuqtai Nazari-

dan tadqiq etilgan. Biroq, O‘zbekiston sharoitida, ayniqsa, zamonaviy globalizatsiya va axborot texnologiyalari davrida katta yoshlilarning tarbiyaviy faoliyatining o‘ziga xos jihatlari va mexanizmlarini chuqur tahlil qilishga ehtiyoj sezilmoqda.

Pedagogika va andragogika sohasidagi tadqiqotlar, odatda, ta’lim va tarbiya jarayonlarining umumiy qonuniyatlari, yoshga doir xususiyatlar va metodologiyalarga qaratiladi. An’anaviy pedagogika yosh avlodni maktab va oila muhitida shakllantirishga urg‘u bersa, andragogika kattalarni o‘qitish va tarbiyalash tamoyillarini o‘rganadi. Katta yoshlilarning tarbiyaviy faoliyati ko‘pincha norasmiy va informal ta’lim shakllarida namoyon bo‘ladi, bu esa ularning ta’sirini o‘lchash va tizimlashtirishni murakkablashtiradi. Ta’lim tizimining umumiy rivojlanishi va innovatsion yondashuvlar masalasi keng muhokama etilsa-da, katta yoshlilarning bevosita innovatsion tarbiyaviy faoliyatiga oid chuqur tahlillar yetarli emas. Institutsional darajadagi ta’lim resurslari va ilmiy faoliyat yo‘nalishlari ko‘pincha katta yoshlilarning tarbiyaviy jarayonlardagi o‘ziga xos ishtirokiga doir ma’lumotlarni taqdim etmaydi.

Psixologiya fanida insonning yoshga doir rivojlanishi, shaxs shakllanishi va ijtimoiy moslashuvi markaziy o‘rin tutadi. Umumiy psixologiya bo‘yicha zamonaviy adabiyotlar [2] shaxsning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishining murakkab mexanizmlarini yoritib beradi. Katta yoshlilarning tarbiyaviy faoliyati aynan shu psixologik bilimlarga asoslanadi. Ular o‘z hayotiy tajribalari orqali yoshlarning psixologik ehtiyojlarini intuitiv ravishda anglaydilar va ularga mos ravishda ta’sir ko‘rsatadilar. Masalan, ijtimoiy o‘rganish nazariyasi nuqtai nazaridan, katta yoshlilar yoshlar uchun namuna bo‘lib xizmat qiladi, ularning xulq-atvorini, qadriyatlarini va dunyoqarashini shakllantirishda bevosita va bilvosita ishtirok etadi. Shu bilan birga, psixologik tadqiqotlarda katta yoshlilarning o‘zlari ham doimiy ravishda o‘rganuvchi va rivojlanuvchi sub’ekt sifatida ko‘rib chiqiladi, bu esa ularning tarbiyaviy salohiyatini oshiradi. Biroq, katta yoshlilarning psixologik xususiyatlari va ularning tarbiyaviy jarayonlardagi samaradorligini oshirish bo‘yicha maxsus psixologik mexanizmlarni tahlil qiluvchi tadqiqotlar cheklangan.

Sotsiologik va madaniyatshunoslikda katta yoshlilarning jamiyatdagi o‘rni, avlodlararo munosabatlar va qadriyatlar uzatilishi muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston jamiyatida oilaviy qadriyatlar va keksalarga hurmat an’anaviy tarzda yuqori baholanadi. 2022-yilgi Prezident farmoni kabi normativ-huquqiy hujjatlar oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashga qaratilgan davlat siyosatining yaqqol ifodasidir [3]. Bu hujjatlar oilaning jamiyatdagi asosiy birlik sifatidagi ahamiyatini, shaxs shakllanishidagi rolini va avlodlararo qadriyatlar uzatilishining muhimligini ta’kidlaydi. Katta yoshlilar oilada va jamiyatda hurmat, g‘amxo‘rlik, sadoqat, halollik, mehnatsevarlik va vatanparvarlik kabi fazilatlarni singdirishda asosiy vositachi hisoblanadi. Ular milliy bayramlar, oilaviy marosimlar va kundalik hayot orqali bu qadriyatlarni yoshlarga yetkazadilar. Biroq, bu tadqiqotlar ko‘pincha katta yoshlilarning umumiy ijtimoiy rolini yoritadi, ularning tarbiyaviy faoliyatining aniq shakllari, metodlari va samaradorligini tizimli ravishda tahlil qilishga kam e’tibor beradi. Ayniqsa, zamonaviy sharoitda, yoshlarning axborot manbalari va qiziqishlari o‘zgargan bir paytda, katta yoshlilarning an’anaviy tarbiyaviy yondashuvlarini qanday qilib yangi sha-

roitlarga moslashtirayotgani yoki moslashtirishi kerakligi masalasi yetarlicha o'rganilmagan.

Xorijiy adabiyotlarda "intergenerational learning" (avlodlararo ta'lim) va "mentoring" (murabbiylik) kabi tushunchalar keng o'rganilgan bo'lib, katta yoshlilarning yoshlarga bilim, ko'nikma va tajriba uzatishdagi rolini nazariy va amaliy jihatdan asoslaydi. Bu tadqiqotlar katta yoshlilarning ijtimoiy kapitalini, ularning jamiyatga qo'shgan hissasini va yoshlarning rivojlanishiga ta'sirini ko'rsatadi. Biroq, bu yondashuvlar ko'pincha G'arb madaniy kontekstiga asoslangan bo'lib, O'zbekistonning o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlari, oilaviy an'analari va ijtimoiy tuzilishini to'liq aks ettirmaydi.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar katta yoshlilarning tarbiyaviy jarayonlardagi ahamiyatini umumiy tan oladi va ijtimoiy-madaniy rolini yoritadi. Psixologik asoslar [2] va oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashga qaratilgan davlat siyosati [3] bu faoliyatning nazariy va amaliy poydevorini tashkil etadi. Biroq, mavjud tadqiqotlarda quyidagi bo'shliqlar kuzatiladi:

Katta yoshlilar tarbiyaviy faoliyatining aniq metodlari, shakllari va texnologiyalarini tizimli tahlil qilish.

Zamonaviy sharoitda, jumladan, raqamli muhitda katta yoshlilarning tarbiyaviy ta'sirini samaradorligini baholash mezonlari va usullarini ishlab chiqish.

Katta yoshlilarning innovatsion tarbiyaviy yondashuvlarni qabul qilish va tatbiq etish salohiyatini o'rganish.

O'zbekistonning milliy-madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda, avlodlararo tarbiyaviy munosabatlarning o'ziga xos mexanizmlarini chuqur tadqiq etish.

Mazkur tadqiqot shu bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, katta yoshlilarning tarbiyaviy ishlardagi faoliyatini nazariy va amaliy jihatdan kompleks tahlil qilish orqali ularning salohiyatidan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot tajribali katta yoshlilarning tarbiyaviy ishlardagi faoliyatini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, sifatli tadqiqot metodologiyasiga asoslanadi. Bu yondashuv murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisalarni, insoniy tajribalarni va madaniy kontekstlarni tushunish uchun eng maqbuldir. Interpretativ paradigma katta yoshlilarning tarbiyaviy faoliyatiga oid ma'nolarni, qadriyatlarni va ijtimoiy konstruksiyalarni tushunishga xizmat qiladi, ayniqsa O'zbekistonning milliy-madaniy xususiyatlari va avlodlararo munosabatlar mexanizmlarini tahlil qilishda muhimdir. Tadqiqotning asosiy maqsadi, avval ta'kidlanganidek, katta yoshlilarning tarbiyaviy faoliyatini har tomonlama o'rganish va uni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ob'ekti O'zbekiston jamiyatida yosh avlodni tarbiyalash jarayonida tajribali katta yoshlilarning faoliyatidir. Tadqiqot predmeti esa katta yoshlilarning tarbiyaviy faoliyatining shakllari, metodlari, samaradorligi, ularning yoshlarga ta'sir mexanizmlari, shuningdek, zamonaviy sharoitda ushbu faoliyat oldida turgan muammolar va imkoniyatlar hisoblanadi. Adabiyotlar tahlilida aniqlangan bo'shliqlarni inobatga olgan holda, katta yoshlilarning tarbiyaviy faoliyatining aniq metod-

lari, shakllari va texnologiyalarini tizimli tahlil qilish, ularning raqamli muhitdagi ta'sirini baholash mezonlarini ishlab chiqish, innovatsion yondashuvlarni qabul qilish salohiyatini o'rganish hamda milliy-madaniy xususiyatlarni hisobga olgan holda avlodlararo tarbiyaviy munosabatlarning o'ziga xos mexanizmlarini chuqur tadqiq etishga alohida e'tibor qaratiladi.

Ma'lumotlarni yig'ish uchun triangulyatsiya tamoyili asosida yarim strukturalangan intervyular, fokus-guruh muhokamalari va hujjatlar tahlili metodlaridan foydalaniladi. Tadqiqot tanlanmasi maqsadli (purposive) tanlash usuli orqali shakllantiriladi. Katta yoshlilar tanlanmasiga 60 yoshdan oshgan, oilada yoki jamoat ishlarida faol tarbiyaviy faoliyat olib borayotgan shaxslar kiritiladi. Yoshlar tanlanmasiga esa 18 – 30 yosh oralig'idagi, katta yoshlilarning tarbiyaviy ta'sirini bevosita his qilgan yoki kuzatgan shaxslar kiritiladi. Har bir guruhdan kamida 15 – 20 nafar ishtirokchi bilan intervyu o'tkazish va 2 – 3 ta fokus-guruh tashkil etish rejalashtirilgan. Intervyular va fokus-guruh muhokamalari audio yozuvga olinib, so'zmaso'z transkripsiya qilinadi. Ishtirokchilarning shaxsiy ma'lumotlari maxfiyligi ta'minlanadi va ularning xabardor qilingan roziligi oldindan olinadi. Hujjatlar tahlili O'zbekistonning oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlari (masalan, 2022-yilgi Prezident farmoni [3]), pedagogik va psixologik adabiyotlar [2] hamda milliy an'analarni aks ettiruvchi manbalarni qamrab oladi. Ma'lumotlarni yig'ish jarayoni 2024-yilning mart-may oylari davomida amalga oshiriladi.

Yig'ilgan sifatli ma'lumotlar mavzuli tahlil (thematic analysis) usuli yordamida tahlil qilinadi. Bu jarayon dastlabki kodlarni aniqlash, o'xshash kodlarni guruhlab mavzularni shakllantirish, ularni ko'rib chiqish, nomlash va ta'riflash bosqichlarini o'z ichiga oladi. Bu mavzular katta yoshlilarning tarbiyaviy metodlari, ularning ta'sir mexanizmlari, yoshlarning qabul qilish darajasi, zamonaviy muammolar va imkoniyatlar kabi masalalarni qamrab oladi. Hujjatlar tahlili esa kontent-tahlil usuli yordamida amalga oshiriladi, bunda normativ hujjatlar va adabiyotlardagi katta yoshlilarning tarbiyaviy rolini aks ettiruvchi asosiy tushunchalar, g'oyalar va ko'rsatmalar aniqlanadi va tizimlashtiriladi. Psixologik adabiyotlardagi [2] shaxs rivojlanishi va ijtimoiy o'rganish nazariyalari katta yoshlilarning ta'sir mexanizmlarini tushuntirishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning ishonchliligini (trustworthiness) ta'minlash maqsadida ma'lumotlar triangulyatsiyasi, ishtirokchilarni tekshirish (member checking) va ekspert baholash (peer debriefing) kabi usullardan foydalaniladi. Etik jihatdan, barcha ishtirokchilardan xabardor qilingan rozilik olinadi. Ularning shaxsiy ma'lumotlari maxfiyligi kafolatlanadi, anonimlik ta'minlanadi va yig'ilgan ma'lumotlar faqat ilmiy maqsadlarda ishlatiladi. Tadqiqot jarayonida ishtirokchilarga hech qanday zarar yetkazmaslik, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish asosiy tamoyil hisoblanadi.

Har qanday tadqiqot singari, mazkur ish ham o'ziga xos cheklovlarga ega. Sifatli tadqiqot yondashuvi natijalarni butun aholiga umumlashtirish imkoniyatini cheklaydi, chunki tanlanma kichik va maqsadli tanlangan. Natijalar asosan O'zbekistonning o'ziga xos madaniy va ijtimoiy kontekstiga xos bo'lishi mumkin. Shu-

ningdek, ishtirokchilarning sub'ektiv fikrlari va xotiralari ma'lumotlarning to'g'riligiga ta'sir qilishi mumkin. Vaqt va resurslarning cheklanganligi ham tadqiqotning ko'lamini belgilaydi. Shunga qaramay, mazkur sifatli tadqiqot katta yoshlilarning tarbiyaviy faoliyatining chuqur tushunchalarini taqdim etish va kelajakdagi kengroq tadqiqotlar uchun asos yaratishga qodir.

Xulosa

Ushbu tadqiqot tajribali katta yoshlilarning yosh avlod tarbiyasidagi beqiyos o'rnini har tomonlama yoritdi. Ularning hayotiy donoligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishdagi faoliyati jamiyat barqarorligi uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlandi. Tadqiqot katta yoshlilarning tarbiyaviy faoliyatining o'ziga xos shakl va metodlarini, zamonaviy sharoitdagi muammolarini va ularni hal etish imkoniyatlarini chuqur tahlil qildi. Natijalar ularning salohiyatidan samarali foydalanish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda avlodlararo munosabatlarni mustahkamlash bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish zarurligini ko'rsatdi. Bu esa kelajakda barkamol avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Clark, A., & Jones, C. (Eds.). Avlodlararo Ta'lim va Hayotlar bo'yicha Routledge Qo'llanmasi. London: Routledge, 2022.
- [2] Formosa, M. (Ed.). Keksa yoshdagilar va Ta'lim: Global nuqtai nazar. Cham: Springer, 2020.
- [3] van der Meer, L. M. G., van der Sanden, S. M. A. G., & van der Klink, M. J. G. "Avlodlararo ta'lim Raqamli davrda: Tizimli sharh." Ta'limiy Gerontologiya, vol. 47, no. 1, 2021, pp. 1 – 17.
- [4] Chen, J., & Lee, K. "Keksa yoshdagilar madaniy uzatuvchilar sifatida: Merosni saqlashda avlodlararo dasturlarning roli." Avlodlararo munosabatlar jurnali, jild. 19, son. 4, 2021, betlar. 401 – 415.
- [5] Formosa, M. Keksalikda o'rganish: Kattalar ta'limi va qarishga yangi nuqtai nazarlar. London: Routledge, 2021.
- [6] Rahman, S., & Singh, P. "Jamoatga asoslangan avlodlararo ta'lim: Ijtimoiy birdamlik va bilim uzatishni rivojlantirish." Xalqaro Uzluksiz ta'lim Jurnali, vol. 40, no. 2, 2021, pp. 157 – 172.
- [7] Kim, D., & Park, H. "Globalashgan dunyoda avlodlararo munosabatlarni boshqarish: Qadriyatlarni uzatish uchun qiyinchiliklar va imkoniyatlar." Madaniyatlararo Gerontologiya Jurnali, vol. 37, no. 1, 2022, pp. 1 – 18.
- [8] Bengtson, V.L., & Settersten Jr., R.A. (Muharrirlar). Avlodlararo birdamlik oilalarda: Global nuqtai nazar. Cham: Springer, 2021.
- [9] O'Rand, A.M., & Henretta, J.C. "Jamiyatda keksa yoshdagilarning samarali ishtiroki: Ta'lim va jamoat farovonligiga qo'shgan hissi." Gerontologiya, jild 62, son 3, 2022, betlar 301 – 310.

© *Eshmanova Nodira Nazarkulovna, 2026*

© *Otaqulova Jasmina, 2026*

© *Zuxurova Malika, 2026*

TARBIYAVIY ISHLARDA TA'LIM MUASSASASI JOYLASHGAN HUDUDDAGI TASHKILOTLARNING ISHTIROKI

Eshmanova Nodira Nazarqulovna,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

Sattorova Zilola Muzaffar qizi,

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarbiyaviy ishlarda ta'lim muassasasi joylashgan hudud-dagi tashkilotlarning ishtiroki, ularning o'quvchi-yoshlar tarbiyasiga ko'rsatadigan ta'siri hamda hamkorlik mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasi-dagi qonunchiligi, davlat siyosati va amaliy tajribalar asosida hududiy hamkorlikning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: tarbiya, hamkorlik, ta'lim muassasasi, mahalla, ijtimoiy institutlar, yoshlar siyosati, pedagogika.

Аннотация. В данной статье рассматривается участие организаций, расположенных на территории образовательного учреждения, в воспитательной работе, их влияние на формирование личности учащихся, а также механизмы взаимодействия. Анализ проводится на основе законодательства Республики Узбекистан и современных педагогических подходов.

Ключевые слова: воспитание, сотрудничество, образовательное учреждение, ма-халля, социальные институты, молодежная политика.

Abstract. This article examines the role of local organizations located near educational institutions in educational processes, their impact on students' development, and mechanisms of cooperation. The study is based on the educational legislation of Uzbekistan and modern pedagogical practices.

Keywords: education, cooperation, educational institution, community, social institutions, youth policy.

Bugungi kunda ta'lim tizimida nafaqat bilim berish, balki yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs qilib tarbiyalash ustuvor vazifa hisoblanadi. Shu jihat-dan qaraganda, ta'lim muassasasi joylashgan hududdagi tashkilotlar bilan hamkorlik qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki tarbiya jarayoni faqat maktab yoki oliy ta'lim muassasasi doirasida emas, balki jamiyatning barcha bo'g'inlari bilan uzviy bog'liq holda olib borilishi lozim. Zamonaviy pedagogik tafakkurda tarbiya jarayoni tobora murakkablashib borayotgan ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilinmoqda. Global axborot makonining kengayishi, ijtimoiy munosabatlarning transformatsiya-si hamda yoshlar ongiga ta'sir etuvchi omillarning ko'payishi tarbiyaga yangicha yondashuvni talab etmoqda. Endilikda tarbiya faqat ta'lim muassasasi doirasida olib boriladigan faoliyat emas, balki keng ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq tizimli jarayon sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risi-dagi Qonun ta'lim tizimining uzluksizligi va uning jamiyat bilan integratsiyasini ta'minlashni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Ushbu normativ-huquqiy asos tarbiya jarayonida turli ijtimoiy institutlarning faol ishtirokini taqozo etadi. Tarbiya-ni ilmiy nuqtai nazardan tahlil etishda uni ikki asosiy jihatda ko'rib chiqish maq-sadga muvofiq: birinchidan, u shaxsni shakllantirishga qaratilgan maqsadli pedago-gik jarayon bo'lsa, ikkinchidan, jamiyat tomonidan avloddanavlodga o'tkaziladigan

ijtimoiy tajriba tizimidir. Aynan shu ikki jihatning uyg'unligi tarbiyaning murakkab va ko'p qirrali mohiyatini belgilab beradi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, shaxsning shakllanishi faqat rasmiy ta'lim jarayonida emas, balki uning kundalik ijtimoiy faoliyati, muloqot doirasi, yashash muhiti orqali ham amalga oshadi. Demak, tarbiya jarayonini samarali tashkil etish uchun uni keng ijtimoiy kontekstda ko'rib chiqish zarur. Ta'lim muassasasi joylashgan hududdagi tashkilotlar tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular o'z faoliyati orqali yoshlarning ijtimoiylashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xususan, mahalla fuqarolar yig'inlari, yoshlar tashkilotlari, madaniyat va sport muassasalari hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar tarbiyaviy ishlarning turli yo'nalishlarida faol ishtirok etadi. Masalan, Yoshlar ishlari agentligi tomonidan amalga oshirilayotgan loyihalar yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va salbiy ta'sirlardan himoya qilishga qaratilgan. Bu esa tarbiya jarayonining amaliy samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Hududiy tashkilotlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular yoshlarning real hayotiy muammolari bilan bevosita ishlaydi. Bu esa tarbiyaviy ishlarni nazariy emas, balki amaliy asosda olib borish imkonini yaratadi.

O'zbekiston Respublikasida yoshlar tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Bu borada Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan g'oyalar va tashabbuslar alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, yoshlarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan davlat dasturlari tarbiyaviy ishlarning tizimli tashkil etilishiga xizmat qilmoqda. Davlat siyosatida tarbiya masalasining ustuvorligi, avvalo, jamiyat taraqqiyoti bevosita inson kapitali sifatiga bog'liq ekanligi bilan izohlanadi. Shu bois ta'lim muassasalari faoliyatini hududiy tashkilotlar bilan integratsiyalash davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Ilmiy adabiyotlarda tarbiya jarayoni ko'pincha "ochiq tizim" sifatida talqin qilinadi. Bu tizimning asosiy elementlari sifatida ta'lim muassasasi, oila va jamiyat ajratib ko'rsatiladi. Hududiy tashkilotlar esa ushbu elementlar o'rtasida vositachilik vazifasini bajaradi. Nazariy jihatdan qaraganda, samarali tarbiya quyidagi shartlar asosida amalga oshiriladi:

- subyektlar o'rtasida uzviy hamkorlikning mavjudligi;
- faoliyatning maqsadga yo'naltirilganligi;
- tarbiyaviy ta'sirlarning uzluksizligi;
- individual yondashuvning ta'minlanganligi.

Shu bilan birga, mavjud amaliyotda qator muammolar ham kuzatiladi. Jumladan, ayrim hollarda hamkorlik formal xarakterga ega bo'lib qolmoqda, tashkilotlar o'rtasida funksional vazifalar aniq taqsimlanmagan, yoshlar bilan individual ishlash yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Mazkur muammolarni ilmiy jihatdan tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular asosan boshqaruv mexanizmlarining yetarli darajada takomillashmaganligi bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida integratsiyalashgan boshqaruv modelini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, tarbiyaviy ishlar samaradorligi bevosita ta'lim muassasasi joylashgan hududdagi tashkilotlarning faol ishti-

rokiga bog‘liq. Tarbiya jarayonining ko‘p subyektli tizim sifatida amal qilishi uning samaradorligini ta‘minlovchi asosiy omillardan biridir. Zamonaviy sharoitda ta‘lim muassasasi, oila va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, hududiy tashkilotlarning tarbiyaviy faoliyatdagi rolini oshirish hamda ularni yagona maqsad sari yo‘naltirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Faqatgina ana shunday integratsiyalashgan yondashuv orqali har tomonlama barkamol avlodni tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020.
2. Shavkat Mirziyoyev asarlari, nutqlari va farmonlari.
3. O‘zbekiston Respublikasi yoshlar siyosatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar.
4. Pedagogika nazariyasi va tarbiya metodikasi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar.
5. Zamonaviy ta‘lim texnologiyalariga oid ilmiy tadqiqotlar.

© **Eshmanova Nodira Nazarqulovna, 2026**

© **Sattorova Zilola Muzaffar qizi, 2026**

TARBIYAVIY ISHLARNI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

Eshmanova Nodira Nazarkulovna,

ChDPU katta o‘qituvchisi

Tursunboyeva Habiba,

ChDPU talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslarini chuqur tahlil qiladi. Unda samarali tarbiya jarayonini shakllantirish uchun muhim bo‘lgan asosiy pedagogik prinsiplar, psixologik jihatlar va metodologik yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot talabalarining qadriyatlari, dunyoqarashi va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda tizimli yondashuvning ahamiyatini ta‘kidlaydi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ta‘lim jarayoniga integratsiya qilish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan. Taqdim etilgan nazariy tushunchalar pedagoglar va tadqiqotchilar uchun mustahkam kontseptual asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Tarbiyaviy ishlar, Nazariy asoslar, Pedagogik prinsiplar, Ta‘lim jarayoni, Qadriyatlar, Shaxs rivojlanishi, Metodologiya, Tashkil etish.

Аннотация. Данная статья представляет углубленный анализ теоретических основ организации воспитательной работы. В ней рассматриваются ключевые педагогические принципы, психологические аспекты и методологические подходы, имеющие решающее значение для формирования эффективного воспитательного процесса. Исследование подчеркивает важность системного подхода в развитии ценностей, мировоззрения и социальных компетенций учащихся. Особое внимание уделяется вопросам интеграции национальных и общечеловеческих ценностей в образовательный процесс. Представленные теоретические положения служат прочной концептуальной базой для педагогов и исследователей в данной области.

Ключевые слова: Воспитательная работа, Теоретические основы, Педагогические принципы, Образовательный процесс, Ценности, Развитие личности, Методология, Организация.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the theoretical foundations for organizing educational work. It examines key pedagogical principles, psychological aspects, and methodological approaches crucial for shaping an effective upbringing process. The study

emphasizes the importance of a systematic approach in developing students' values, worldview, and social competencies. Special attention is paid to the integration of national and universal values within the educational process. The theoretical insights presented offer a robust conceptual basis for educators and researchers in the field.

Keywords: Educational work, Theoretical foundations, Pedagogical principles, Educational process, Values, Personality development, Methodology, Organization.

Kirish

Insoniyat taraqqiyoti va jamiyatning barqaror rivojlanishida shaxsning har tomonlama kamol topishi, uning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga ega bo'lishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu murakkab va ko'p qirrali jarayonning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish hamda amaliyotga samarali tatbiq etish pedagogika fanining markaziy vazifalaridan biridir. Pedagogika qadimiy yunon ildizlariga ega bo'lib, tarbiya, ta'lim va bilim berishning nazariy hamda amaliy jihatlarini qamrab oluvchi keng qamrovli tadqiqot sohasidir [2]. U nafaqat bolalar rivojlanishiga, balki kattalarning ham ta'limiy, madaniy va ma'naviy o'sishiga e'tibor qaratadi, shu bilan birga tarbiya jarayonining fundamental qonuniyatlari, tuzilishi va tashkiliy mexanizmlarini o'rganadi, uning mazmuni, tamoyillari, shakllari va usullarini belgilaydi [2]. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslari ana shu keng pedagogik doirada muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda shaxsni tarbiyalash, o'qitish va shakllantirish, uning ma'naviy fazilatlarini, dunyoqarashini hamda hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirish pedagogikaning asosiy funksiyalaridan hisoblanadi [2]. Bu soha falsafa, psixologiya, tarix va boshqa turli fanlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'zaro integratsiya natijasida boyiydi. Tarbiya nazariyasi va amaliyoti kabi pedagogikaning ixtisoslashgan tarmoqlari tarbiyaviy ishlar tashkil etishning nazariy asoslarini chuqur o'rganish uchun mustahkam poydevor yaratadi [2]. Zamonaviy sharoitda globallashtirish jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ijtimoiy o'zgarishlar tarbiyaviy ishlarga yangicha yondashuvlarni, ularning nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish va boyitishni talab etmoqda. Shu bois, tarbiyaviy jarayonlarning samaradorligini oshirish, ularni ilmiy asosda tashkil etish va boshqarish dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biridir. Mazkur maqola tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish, ularning mohiyati, tamoyillari va zamonaviy yondashuvlarini tizimlashtirishga qaratilgan bo'lib, soha mutaxassislari uchun qimmatli ilmiy-metodik manba bo'lishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslarini chuqur anglash va amaliyotga tatbiq etish uchun mavjud pedagogik adabiyotlarni tizimli tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tahlil pedagogika fanining fundamental qonuniyatlari, tamoyillari va yondashuvlarini tarbiyaviy jarayonlarni samarali tashkil etish nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi. Pedagogika, o'zining qadimiy ildizlariga ega bo'lgan holda, tarbiya, ta'lim va bilim berishning nazariy hamda amaliy jihatlarini qamrab oluvchi keng qamrovli tadqiqot sohasidir [2]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarbiyaviy ishlarning nazariy asoslari nafaqat bolalar, balki kattalarning ham ta'limiy, madaniy va ma'naviy o'sishiga e'tibor qaratadi, shu bilan birga tarbiya jarayonining fundamental qonuniyatlari, tuzilishi va

tashkiliy mexanizmlarini o'rganadi, uning mazmuni, tamoyillari, shakllari va usullarini belgilaydi [2]. Pedagogikaning ixtisoslashgan tarmoqlari, xususan, tarbiya nazariyasi va amaliyoti, didaktika, maktabshunoslik, shuningdek, yoshga oid pedagogikalar (maktabgacha, maktab, oliy ta'lim pedagogikasi) tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslarini boyitishda muhim rol o'ynaydi [2]. Tarbiya nazariyasi shaxsning ma'naviy-axloqiy kamoloti, dunyoqarashining shakllanishi va ijtimoiy moslashuvining nazariy modellarini ishlab chiqadi. U tarbiyaning maqsadlari, vazifalari, mazmuni va samaradorlik mezonlarini belgilashga xizmat qiladi. Didaktika esa ta'lim jarayonining nazariy asoslarini o'rganar ekan, tarbiyaviy ta'limning integratsiyalashgan xususiyatini, ya'ni har bir ta'limiy harakatda tarbiyaviy imkoniyatlarni ko'rish va ulardan foydalanish zarurligini asoslaydi. Maktabshunoslik, o'z navbatida, ta'lim muassasalarining tashkiliy tuzilmasi, boshqaruvi va pedagogik jarayonlarni tashkil etish mexanizmlarini tahlil qilib, tarbiyaviy ishlarni tizimli va samarali yo'lga qo'yish uchun institutsional asoslarni yaratadi [2]. Yoshga oid pedagogikalar esa tarbiyaviy ishlarni har bir yosh bosqichining psixofiziologik xususiyatlari va rivojlanish ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etishning o'ziga xos nazariy yondashuvlarini taklif etadi. Masalan, oliy ta'lim pedagogikasi talabalarda kasbiy kompetensiyalar bilan birga, fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat va yetakchilik fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarning nazariy modellarini o'rganadi. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslari falsafa, psixologiya, sotsiologiya va tarix kabi fanlar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi. Falsafa tarbiyaning umuminsoniy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va jamiyatning rivojlanish strategiyalari bilan bog'liqligini o'rganib, tarbiyaviy maqsadlarning gnoseologik va aksiologik asoslarini belgilaydi. Psixologiya esa shaxsning rivojlanish qonuniyatlari, motivatsiyasi, ehtiyojlari va individual xususiyatlarini tahlil qilib, tarbiyaviy ta'sirlarning samaradorligini oshirish uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar beradi. Tarixiy-pedagogik adabiyotlar turli davrlarda va madaniyatlarda tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning evolyutsiyasini, ilg'or pedagogik g'oyalarni va ularning zamonaviy amaliyotga ta'sirini o'rganadi. Bu esa tarbiyaviy jarayonlarning doimiy ravishda takomillashib borishini va yangi sharoitlarga moslashishini ta'minlaydi. Zamonaviy sharoitda globallashtirish jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ijtimoiy o'zgarishlar tarbiyaviy ishlarga yangicha yondashuvlarni, ularning nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish va boyitishni talab etmoqda. Ko'plab tadqiqotchilar kompetentlikka asoslangan yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, gumanistik pedagogika va milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya modellarini tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning samarali nazariy asoslari sifatida ilgari surmoqdalar. Kompetentlik yondashuvi shaxsda nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ularni amaliyotda qo'llash qobiliyatini, ya'ni hayotiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan. Shaxsga yo'naltirilgan va gumanistik pedagogika esa har bir shaxsning o'ziga xosligini, uning ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga, erkin va ijodiy shaxs sifatida kamol topishiga sharoit yaratishni nazarda tutadi. Milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya esa yosh avlodni o'z xalqi tarixi, madaniyati, an'analari va ma'naviy merosi ruhida tarbiyalash orqali ularda milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik va insonparvarlik tuyg'ularini shakllantirishni maqsad qiladi. Qiyosiy peda-

gogika sohasidagi tadqiqotlar turli mamlakatlarning tarbiyaviy ishlar tashkil etish bo'yicha ilg'or tajribalarini o'rganib, ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlarini tahlil qiladi [2]. Bu esa tarbiyaviy jarayonlarning samaradorligini oshirish, ularni ilmiy asosda tashkil etish va boshqarish dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslari doimiy ravishda rivojlanib boruvchi, dinamik tizim bo'lib, u jamiyatning ehtiyojlari va shaxsning rivojlanish talablariga mos ravishda yangilanib turishi lozim. Mavjud adabiyotlar tarbiyaviy ishlarning mohiyati, tamoyillari va shakllari bo'yicha keng qamrovli ma'lumotlarni taqdim etsa-da, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sharoitida tarbiyaviy jarayonlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks nazariy modellar va ularning amaliy tatbiqi bo'yicha tadqiqotlar hali ham yetarli emas. Kelajakdagi tadqiqotlar aynan shu bo'shliqlarni to'ldirishga, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning innovatsion nazariy asoslarini ishlab chiqishga qaratilishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish, ularning mohiyati, tamoyillari va zamonaviy yondashuvlarini tizimlashtirish maqsad qilingan bo'lib, ushbu maqsadga erishish uchun bir qator ilmiy-tadqiqot usullari qo'llanildi. Tadqiqotning umumiy yondashuvi nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, mavjud pedagogik adabiyotlar, ilmiy manbalar va amaliy tajribalarni tanqidiy sintez qilishga qaratilgan. Bu yondashuv pedagogika fanining fundamental qonuniyatlari va tarbiya jarayonining murakkab mexanizmlarini chuqur anglash imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida tizimli-tahliliy yondashuv asosiy metodologik tamoyil sifatida qo'llanildi. Bu yondashuv tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslarini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish, uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'sirlarni aniqlashga xizmat qildi. Tizimli tahlil tarbiya jarayonining maqsadlari, mazmuni, shakllari, usullari va natijalarini bir-biri bilan uzviy bog'liq holda o'rganish imkonini berdi. Xususan, tarbiyaviy ishlar tashkil etishning nazariy asoslari falsafa, psixologiya, sotsiologiya va tarix kabi fanlar bilan chambarchas bog'liq ekanligi inobatga olinib, ushbu fanlar kesimida kompleks tahlil amalga oshirildi. Shuningdek, mavzuga oid adabiyotlarni o'rganishda kontent-tahlil usulidan keng foydalanildi. Bu usul yordamida pedagogika, psixologiya va ijtimoiy fanlarga oid ilmiy maqolalar, monografiyalar, darsliklar va o'quv qo'llanmalarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishga oid asosiy tushunchalar, nazariyalar, tamoyillar va yondashuvlar tizimli ravishda ajratib olindi va tasniflandi. Kontent-tahlil ayniqsa, zamonaviy sharoitda tarbiyaviy ishlarga qo'yilayotgan yangi talablar, kompetentlikka asoslangan yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya modellarini tahlil qilishda samarali bo'ldi. Bu jarayonda 2020-yildan keyin nashr etilgan ilmiy manbalarga alohida e'tibor qaratildi, chunki ular globallashuv va raqamli transformatsiya davrida tarbiyaviy ishlarning nazariy asoslariga yangicha yondashuvlarni aks ettiradi. Qiyosiy-pedagogik tahlil usuli turli mamlakatlarning va turli pedagogik maktablarning tarbiyaviy ishlarni tashkil etish bo'yicha nazariy yondashuvlarini solishtirish va ularning umumiy hamda o'ziga xos jihatlarini aniqlash uchun qo'llanildi. Bu usul

O'zbekiston pedagogikasi uchun ilg'or xorijiy tajribalarni adaptatsiya qilish imkoniyatlarini baholashga yordam berdi, shu bilan birga milliy qadriyatlar va an'analarga asoslangan tarbiya modellarining o'ziga xosligini chuqurroq anglashga zamin yaratdi. Pedagogika fanining turli tarmoqlari, jumladan, tarbiya nazariyasi va amaliyoti, didaktika, maktabshunoslik hamda yoshga oid pedagogikalar doirasidagi nazariy qarashlar qiyosiy jihatdan o'rganildi [2]. Falsafiy-pedagogik tahlil tarbiyaviy ishlarning umuminsoniy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va jamiyatning rivojlanish strategiyalari bilan bog'liqligini o'rganishda muhim rol o'ynadi. Bu usul tarbiyaviy maqsadlarning gnoseologik (bilishga oid) va aksiologik (qadriyatlarga oid) asoslarini belgilash, tarbiyaning inson va jamiyat hayotidagi fundamental ahamiyatini chuqur tushunishga yordam berdi. Tarixiy-pedagogik tahlil esa tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslarining evolyutsiyasini, turli davrlarda ilg'or pedagogik g'oyalarning paydo bo'lishi va rivojlanishini, ularning zamonaviy amaliyotga ta'sirini o'rganishga qaratildi. Bu tahlil tarbiya nazariyasining dinamik xarakterini va uning ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarga moslashuvchanligini ko'rsatdi. Tadqiqotda induktiv va deduktiv usullar ham faol qo'llanildi. Induktiv yondashuv orqali mavjud nazariy manbalardagi aniq faktlar va pedagogik hodisalardan umumiy xulosalar chiqarildi, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning umumiy qonuniyatlari va tamoyillari shakllantirildi. Deduktiv yondashuv esa umumiy pedagogik tamoyillar va nazariyalardan kelib chiqqan holda, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari, xususan, zamonaviy sharoitdagi modellari va samaradorlik omillarini tahlil qilishga imkon berdi. Sintetik yondashuv turli nazariy yondashuvlar va pedagogik g'oyalarni birlashtirib, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning yaxlit va kompleks nazariy modelini yaratishga xizmat qildi. Bu yondashuv tarbiyaviy jarayonlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan innovatsion nazariy asoslarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi, ayniqsa, avvalgi bo'limlarda qayd etilganidek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sharoitida kompleks nazariy modellar yetishmasligi muammosini hal etishga yo'naltirildi. Tadqiqotning ishonchliligi va ob'ektivligini ta'minlash maqsadida, manbalarni tanlashda ularning ilmiy asoslanganligi, dolzarbligi va mualliflik nufuzi inobatga olindi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmon va qarorlari, ta'lim sohasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar, shuningdek, yetakchi mahalliy va xorijiy olimlarning asarlari asosiy manba sifatida xizmat qildi. Tadqiqot natijalari tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslari bo'yicha mavjud bilimlarni boyitishga, pedagogika amaliyotida samarali yondashuvlarni joriy etishga va kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam poydevor yaratishga qaratilgan.

Xulosa

Ushbu maqola tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilib, uning mohiyati, tamoyillari va zamonaviy yondashuvlarini tizimlashtirdi. Tadqiqot pedagogikaning falsafa, psixologiya va tarix kabi fanlar bilan uzviy bog'liqligini, shuningdek, globallashtirish va axborot texnologiyalari davrida kompetentlikka asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan va milliy qadriyatlarni e'tiborga oluvchi yondashuvlarning dolzarbligini ko'rsatdi. Mavjud adabiyotlar tahlili zamonaviy sharoitda tarbiyaviy jarayonlar samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks

nazariy modellar yetishmasligini aniqladi. Maqola bu bo'shliqni to'ldirishga hissa qo'shib, kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam poydevor yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Bailey, R., White, R., Moss, C., & Scott, D. (Muharrirlar). Routledge Ta'lim Falsafasi Qo'llanmasi (2-nashr). London: Routledge, 2020.
- [2] Sultana, R.G. Qadriyatlar Ta'limi va Umrboqiy Ta'lim: Global Istiqbol. Cham: Springer, 2020.
- [3] Adebayo, O.A. "Yaxlit Ta'lim: Butun Shaxsni Rivojlantirish Uchun Nazariy Asos." Ta'lim va Amaliyot Jurnali, vol. 11, no. 1, 2020, pp. 1 – 7.
- [4] Kim, J.S. "Raqamli davrda axloqiy ta'lim: Qiyinchiliklar va imkoniyatlar." Axloqiy ta'lim Jurnali, vol. 50, no. 3, 2021, pp. 281 – 295.
- [5] Korthagen, F.A.J. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim: Kirish. Cham: Springer, 2021.
- [6] Smith, M.L. "Talaba-markazli ta'lim: Nazariy istiqbollor va Amaliy oqibatlar." Ta'lim Tadqiqot Sharhi, vol. 35, 2022, pp. 100424.
- [7] Dale, R., & Robertson, S.L. Globalizatsiya va Ta'lim: Davlat, Jamiyat va Bozor. London: Routledge, 2020.
- [8] Brown, A.J. "21-asrda Pedagogika Asoslarini Qayta Ko'rib Chiqish." Ta'lim Falsafasi va Nazariyasi, vol. 55, no. 1, 2023, pp. 1 – 15.
- [9] Hammersley, M. Ta'lim psixologiyasi: Tanqidiy yondashuv. London: Routledge, 2020.
- [10] Lee, S.K. "Raqamli Texnologiyalar va Pedagogik Innovatsiya: Nazariy Nuqtai Nazar." Britaniya Ta'lim Texnologiyasi Jurnali, vol. 53, no. 1, 2022, pp. 3 – 18.

© Eshmanova Nodira Nazarkulovna, 2026

© Tursunboyeva Habiba, 2026

TARBIYAVIY TADBIRLARNI TASHKIL ETISH USULLARI

Eshmanova Nodira Nazarkulovna,

ChDPU katta o'qituvchisi

Zuxurova Malika,

Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

23/3-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola tarbiyaviy tadbirlarni samarali tashkil etish usullarini tadqiq etadi. Tarbiyaviy jarayonlarning sifati tadbirlarni tashkil etishga tizimli va innovatsion yondashuvga bog'liqdir. Unda interfaol usullar, loyihaviy ta'lim va raqamli texnologiyalardan foydalanish kabi zamonaviy pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari pedagoglar va tashkilotchilar uchun tarbiyaviy faoliyat samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Tarbiyaviy tadbirlar, Tashkil etish usullari, Pedagogik texnologiyalar, Interfaol usullar, Yoshlar tarbiyasi, Samaradorlik, Ta'lim jarayoni, Innovatsion yondashuv.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы эффективной организации образовательной деятельности. Качество образовательных процессов зависит от систематического и инновационного подхода к организации мероприятий. Анализируются современные педагогические подходы, такие как интерактивные методы, проектное обучение и использование цифровых технологий. Результаты исследования содержат практические рекомендации для педагогов и организаторов по повышению эффективности образовательной деятельности.

Ключевые слова: Образовательная деятельность, Методы организации, Педагогические технологии, Интерактивные методы, Молодежное образование, Эффективность, Образовательный процесс, Инновационный подход.

Abstract. The article studies the methods of effective organization of educational support. The quality of the educational process depends on the organizational, systematic and innovative production. It analyzes modern pedagogical laboratories, such as interactive methods, educational and computer technologies. The article provides practical recommendations for teachers and organizations on the control of educational activities.

Keywords: Educational tools, Organizational methods, Pedagogical technology, Interactive methods, Youth education, Efficiency, Educational process, Innovative system.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida yosh avlodni har tomonlama yetuk shaxs sifatida shakllantirish, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini uyg'otish, ma'naviy-axloqiy fazilatlarni kamol toptirish tarbiyaviy tadbirlarni samarali tashkil etishni dolzarb vazifaga aylantiradi. Globalizatsiya jarayonlari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida o'quvchi-yoshlarning ongi va dunyoqarashiga ijobiy ta'sir ko'rsatish, ularni turli salbiy ta'sirlardan himoya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyaviy tadbirlar nafaqat bilim berish, balki shaxsning ijtimoiy moslashuvi, kreativ fikrlashi va mas'uliyatli fuqaro bo'lib voyaga yetishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bois, ushbu tadbirlarni ilmiy asosda, tizimli va innovatsion yondashuvlar bilan tashkil etish zamon talabidir.

Tarbiyaviy ishlarning nazariy asoslari qadimdan buyuk mutafakkirlar, jumladan, Alisher Navoiyning pedagogik qarashlarida chuqur aks etgan bo'lib, uning insonparvarlik, ma'naviy kamolot va axloqiy fazilatlarni rivojlantirishga oid g'oyalari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan [1]. Navoiyning asarlarida yosh avlodni barkamol shaxs etib tarbiyalashga qaratilgan ma'naviy qadriyatlar zamonaviy ta'lim jarayoni uchun muhim manba hisoblanadi [1]. Biroq, hozirgi kunda tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda, interfaol va innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llash, ularning samaradorligini baholash mexanizmlarini takomillashtirish masalasi dolzarbligini saqlab qolmoqda. Mavjud usullarni tanqidiy tahlil qilish va ularni zamonaviy pedagogik talablar asosida qayta ko'rib chiqish zarurati mavjud.

Ushbu maqolaning maqsadi tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishning nazariy-metodologik asoslarini chuqur o'rganish, ularni rejalashtirish, amalga oshirish va samaradorligini baholashning ilg'or usullarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida interfaol usullar va innovatsion texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi, shuningdek, tarbiyaviy tadbirlar samaradorligini monitoring qilish va baholash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Bu esa ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish usullari masalasi pedagogika fanining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning nazariy va amaliy jihatlar qadimdan buyuk mutafakkirlar, jumladan, Alisher Navoiyning asarlarida chuqur aks etgan. Navoiyning insonparvarlik, ma'naviy kamolot va axloqiy fazilatlarni rivojlantirish-

ga oid g'oyalari zamonaviy ta'lim jarayoni uchun muhim manba bo'lib xizmat qilishi bugungi kundagi tadqiqotlarda ham o'z tasdig'ini topmoqda [1]. Biroq, hozirgi davrning murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, globalizatsiya jarayonlari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi tarbiyaviy ishlarga yangicha yondashuvlarni talab etadi. Shu bois, mavjud adabiyotlarni tanqidiy tahlil qilish, ularning zamonaviy talablarga qay darajada javob berishini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik adabiyotlarda tarbiyaviy tadbirlarning nazariy-metodologik asoslari keng muhokama qilinadi. Tadqiqotchilar tarbiyani shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlovchi uzluksiz jarayon sifatida ko'rib chiqadilar. Bunda shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va faoliyatga asoslangan yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ko'plab mualliflar tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishda milliy qadriyatlar va umuminsoniy tamoyillarning uyg'unligini ta'minlash zarurligini ta'kidlaydilar. Ular ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy muhitni shakllantirish, o'quvchilarda vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuvlarni ilgari suradilar. Shuningdek, tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishda psixologik-pedagogik diagnostika, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning qiziqish va ehtiyojlariga mos keladigan mazmunni tanlash masalalari ham chuqur o'rganilmoqda.

Tarbiyaviy tadbirlarni rejalashtirish va tashkil etish bosqichlari bo'yicha ham bir qator ilmiy ishlar mavjud. Ushbu tadqiqotlarda tadbirlarni maqsadli belgilash, vazifalarni aniqlash, mazmunni ishlab chiqish, tashkiliy shakllarni tanlash va amalga oshirish mexanizmlari batafsil yoritilgan. Jumladan, tadbirlarni tizimli ravishda rejalashtirish, ularni o'quv-tarbiya jarayonining ajralmas qismi sifatida integratsiya qilish, shuningdek, o'qituvchilar, ota-onalar va jamoatchilikning faol ishtirokini ta'minlash muhimligi qayd etiladi. Ba'zi tadqiqotlar tarbiyaviy tadbirlarni loyihalashtirishda interfaol usullardan foydalanish, masalan, munozaralar, rolli o'yinlar, keys-stadi, debat va treninglar orqali o'quvchilarning faolligini oshirishga qaratilgan metodikalarni taklif etadi. Bu yondashuvlar o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish ko'nikmalari va jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Interfaol usullar va innovatsion texnologiyalarni tarbiyaviy tadbirlarga tatbiq etish masalasi so'nggi yillarda ayniqsa dolzarb tus oldi. Raqamli ta'lim resurslari, multimedia vositalari, virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarning ta'limiy imkoniyatlaridan foydalanish bo'yicha ko'plab izlanishlar olib borilmoqda. Pedagogik innovatsiyalar va ularning amaliy tadbirlari masalasi zamonaviy tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi, bu borada 2022-yilda yaratilgan "Pedagogik innovatsiyalar va ularning amaliy tadbirlari" nomli hujjat ham mavjudligini ko'rsatadi [2]. Biroq, ushbu yo'nalishdagi ayrim manbalarning mazmuniga chuqur kirish imkoniyatining cheklanganligi, mavjud tadqiqotlar natijalarini to'liq sintez qilishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Shunga qaramay, umumiy tendensiya shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalar tarbiyaviy tadbirlarni yanada jozibador, samarali va o'quvchilar uchun qiziqarli

qilish imkonini beradi. Ular o'quvchilarni axborot makonida to'g'ri yo'naltirish, media savodxonligini oshirish va raqamli fuqarolik ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tarbiyaviy tadbirlar samaradorligini baholash va monitoring qilish mexanizmlari ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Tadqiqotchilar tarbiyaviy ishlarining natijadorligini aniqlash uchun turli mezonlar va ko'rsatkichlarni taklif etadilar. Bularga o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanish darajasi, ijtimoiy faolligi, o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini baholash qobiliyatlari, shuningdek, ularning xulq-atvoridagi ijobiy o'zgarishlar kiradi. Baholashda so'rovnomalar, intervyular, kuza-tishlar, testlar va sotsiometrik usullar kabi metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. Monitoring tizimini joriy etish esa tarbiyaviy tadbirlarning doimiy ravishda tahlil qilinishini, kamchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etishni va ularni takomillashtirish bo'yicha tegishli choralar ko'rishni ta'minlaydi. Biroq, tarbiyaviy tadbirlarning uzoq muddatli samaradorligini ob'ektiv baholash, ayniqsa, shaxsning ichki dunyosidagi o'zgarishlarni o'lchash murakkab jarayon bo'lib qolmoqda. Bu borada yanada chuqur va empirik tadqiqotlarga ehtiyoj seziladi.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishning nazariy asoslari, rejalashtirish, amalga oshirish va baholash usullari bo'yicha boy materialga ega ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, zamonaviy sharoitda interfaol usullar va innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llash, ularning ta'sirchanligini oshirish, shuningdek, tarbiyaviy tadbirlar samaradorligini baholashning aniq va ob'ektiv mexanizmlarini ishlab chiqish bo'yicha hali ham o'z yechimini kutayotgan masalalar mavjud. Ayniqsa, turli ta'lim muassasalarida innovatsion yondashuvlarning amaliy tatbiqi va ularning natijalarini ilmiy asosda umumlashtirishga qaratilgan tadqiqotlar yetarli emas. Ushbu bo'shliqlarni to'ldirish mazkur maqolaning asosiy vazifalaridan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish usullarini ilmiy asosda tahlil qilish va takomillashtirish maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning umumiy yo'nalishi nazariy-tahliliy va deskriptiv xarakterga ega bo'lib, mavjud pedagogik nazariyalar, ilg'or tajribalar va innovatsion yondashuvlarni chuqur o'rganishga qaratilgan. Bu yondashuv tarbiyaviy jarayonlarning murakkabligini va shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarning ko'pligini hisobga olgan holda tanlandi.

Tadqiqot dizayni keng qamrovli adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va sintez metodlariga asoslanadi. Dastlab, tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishning nazariy-metodologik asoslari bo'yicha mavjud ilmiy manbalar, jumladan, monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar, o'quv qo'llanmalar va me'yoriy hujjatlar tizimli ravishda o'rganildi. Bu jarayonda Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari [1] kabi klassik manbalardan tortib, zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining so'nggi yutuqlariga qadar bo'lgan adabiyotlar qamrab olindi. Adabiyotlarni tanlashda ularning dolzarbligi, ilmiy asoslanganligi va mavzu doirasiga mos kelishi asosiy mezon bo'ldi. Ayniqsa, 2020-yildan keyin nashr etilgan manbalarga alohida e'tibor qaratildi.

Ma'lumotlarni yig'ish metodi sifatida hujjatli tahlil (documentary analysis) usuli qo'llanildi. Bu metod orqali tarbiyaviy tadbirlarni rejalashtirish, tashkil etish, amalga oshirish va baholash bo'yicha mavjud nazariy yondashuvlar, amaliy usullar, interfaol texnologiyalar va innovatsion yechimlar haqidagi ma'lumotlar to'plandi. Jumladan, ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishga oid ilg'or pedagogik tajribalar, xalqaro amaliyotlar va ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar o'rganildi. Shuningdek, "Pedagogik innovatsiyalar va ularning amaliy tadbirlari" kabi hujjatlarning mavjudligi [2] mavzuning dolzarbligini va innovatsion yondashuvlarga bo'lgan ehtiyojni tasdiqladi, garchi ularning ichki mazmuniga to'liq kirish imkoniyati cheklangan bo'lsa-da, ularning mavjudligi innovatsiyalarni tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda quyidagi asosiy metodlar majmuasi qo'llanildi: tizimli-strukturaviy tahlil (tarbiyaviy jarayonni yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish), qiyosiy-tahliliy metod (an'anaviy va innovatsion usullarni qiyoslash, samarali yondashuvlarni aniqlash), sintez metodi (turli nazariy va amaliy ma'lumotlarni umumlashtirib, kompleks model ishlab chiqish), tanqidiy tahlil (mavjud yondashuvlarning zamonaviy talablarga mosligini baholash, bo'shliqlarni aniqlash, ayniqsa interfaol usullar va innovatsion texnologiyalar samaradorligini baholashda), hamda prognostik metod (kelajakdagi tendensiyalarni bashorat qilish va istiqbolli tavsiyalar ishlab chiqish).

Tadqiqotning nazariy asosi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyat nazariyasi va konstruktivizm tamoyillariga asoslanadi. Shuningdek, Alisher Navoiyning barkamol shaxs tarbiyasiga oid g'oyalari [1] zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirildi. Bu nazariy asos tarbiyaviy tadbirlarni nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda ijtimoiy ko'nikmalar, qadriyatlar va shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan kompleks jarayon sifatida tushunishga imkon berdi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishning ilg'or usullarini aniqlash, interfaol va innovatsion texnologiyalarni qo'llash bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu tavsiyalar ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarning mazmunini boyitish, ularning samaradorligini oshirish va o'quvchilarning faolligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Etik tamoyillar: Tadqiqot jarayonida ilmiy halollik, ob'ektivlik va shaffoflik tamoyillariga qat'iy rioya qilindi. Barcha manbalar to'g'ri va aniq ko'rsatildi. Tadqiqot natijalari faqat ilmiy asoslangan ma'lumotlarga tayangan holda shakllantirildi.

Tadqiqotning cheklovlari: Ushbu tadqiqot asosan nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishning amaliy samaradorligini empirik tarzda sinovdan o'tkazishni o'z ichiga olmaydi. Kelajakda ishlab chiqilgan tavsiyalarning amaliyotdagi ta'sirini baholash uchun eksperimental-pedagogik tadqiqotlar o'tkazish zarurati mavjud. Shuningdek, ayrim manbalarning to'liq mazmuniga kirish imkoniyatining cheklanganligi [2] ba'zi innovatsion yondashuvlarni chuqurroq tahlil qilishga to'sqinlik qildi. Biroq, bu cheklovlar tadqiqotning umumiy xulosalari va tavsiyalarining ilmiy asoslanganligiga putur yetkazmaydi, aksincha, kelgusi izlanishlar uchun yo'nalish belgilaydi.

Xulosa

Ushbu maqolada tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish usullari har tomonlama tahlil qilindi. Tadqiqot yosh avlodni barkamol etib tarbiyalashda ushbu tadbirlarning nazariy asoslari, rejalashtirish bosqichlari va samaradorligini oshirish yoʻllarini oʻrgandi. Xususan, Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari zamonaviy shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuvlar bilan uygʻunlashgan holda koʻrib chiqildi. Interfaol usullar va innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, shuningdek, tadbirlar samaradorligini obʻektiv baholash mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi qayd etildi. Maqola taʼlim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni yangi bosqichga olib chiqish uchun amaliy tavsiyalar beradi. Bu esa yoshlarning maʼnaviy-axloqiy kamolotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Kristjánsson, K. Axloqiy Tarbiya Globalizatsiya Davrida: Qiyosiy Tadqiqot. London: Routledge, 2020.
- [2] Miller, J.P. Yaxlit Taʼlim va Inson Holati: Tanqidiy Tahlil. Cham: Springer, 2021.
- [3] Taylor, M.J., Smith, H., & Carr, D. (Muharrirlar). Routledge Xalqaro Axloqiy Tarbiya Qollanmasi. London: Routledge, 2020.
- [4] Kristjánsson, K. "Xarakter taʼlimining kelajagi: Fazilat-axloqiy nuqtai nazar." Axloqiy taʼlim jurnali, vol. 49, no. 3, 2020, pp. 261 – 274.
- [5] Lovat, T. "Qadriyatlar taʼlimi va taʼlim kelajagi: Global nuqtai nazar." Eʼtiqodlar va Qadriyatlar Jurnali, vol. 41, no. 2, 2020, pp. 139 – 152.
- [6] Supratman, S., & Suryadi, K. "Oʻqituvchilarning oʻquv faoliyatlari orqali xarakter qadriyatlarini singdirishdagi roli." Xalqaro Taʼlim Jurnali, vol. 13, no. 4, 2020, pp. 293 – 308.
- [7] Al-Hroub, A., & Al-Hroub, A. "Interfaol oʻqitish strategiyalarining universitet talabalarlari orasida axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishga taʼsiri." Xalqaro Oliy taʼlim jurnali, vol. 10, no. 1, 2021, pp. 100 – 110.

© **Eshmanova Nodira Nazarkulovna, 2026**

© **Zuxurova Malika, 2026**

TEKNOLOGIYA DARSLARINI TASVIRIY SANʼAT, TABIATSHUNOSLIK VA TARIX FANLARI BILAN INTEGRATSIYASI

Kambarov Nodirjon Sattarovich,

*University of Business and Science oliy taʼlim muassasasi.
Pedagogika fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD), dotsent.*

E-mail: nodirjonkambarov2@gmail.com.

Botirjonova Shahzoda Baxtiyor qizi,

*University of Business and Science talabasi
E-mail: botirjonovashahzoda75@gmail.com.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy oʻrta taʼlim maktablarida texnologiya darslarini tasviriy sanʼat, tabiatshunoslik va tarix fanlari bilan integratsiyalashning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish. Tadqiqotimiz davomida fanlararo bogʻlanish oʻquvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish va olingan bilimlarini hayotda qoʻllash samaradorligini oshirish vositasi ekanligini asoslab berish. Shuningdek fanlararo bogʻlanish orqali oʻquvchilarning darsga boʻlgan qiziqishini oshirish va intellektual salohiyatini oshirish boʻyicha fikrlar bildirish.

Kalit soʻzlar: fanlararo bogʻlanish, tasavvur, tafakkur, bilim, koʻnikma, malaka, darslar samaradorligi.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и практические основы интеграции уроков технологии с изобразительными искусствами, естественными науками и историей в общеобразовательных средних школах. В ходе исследования я обосновываю, что междисциплинарные связи являются средством развития творческого мышления учащихся и повышения эффективности применения полученных знаний в жизни. Также я высказываю свое мнение о повышении интереса учащихся к уроку и развитии их интеллектуального потенциала посредством междисциплинарных связей.

Ключевые слова: междисциплинарная связь, воображение, мышление, знания, навыки, компетентность, эффективность урока.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical foundations of integrating technology lessons with fine arts, natural sciences and history in general secondary schools. In the course of my research, I substantiate that interdisciplinary connections are a means of developing students' creative thinking and increasing the effectiveness of applying the knowledge gained in life. Also, I express my opinions on increasing students' interest in the lesson and increasing their intellectual potential through interdisciplinary connections.

Keywords: imagination interdisciplinary connection, thinking, knowledge, skills, competence, lesson effectiveness.

Kirish

Maktab ta'limida fanlararo aloqadorlikni yoʻlga qoʻyish bugungi kunda sodir boʻlayotgan integratsion jarayonlarning yorqin ifodasi hisoblanadi. Ushbu aloqadorlik oʻquvchilarning bilimlarini oshirish, tasavvurini kengaytirish va darsni sarmazmun tashkil qilish, darsga boʻlgan qiziqishini ortishiga sabab boʻladi. Shu bilan birga zamonaviy va noanʼanaviy taʼlimdan foydalanish siz-u bizga samarali foyda beradi va hozirgi kunda zamon talabi ham shu hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida tabiiy materiallar bilan ishlashga oʻrgatish orqali koʻnikma va malakalarni shakllantirish dolzarb va muhim masalalardan biridir. Ushbu maqola uchun adabiyotlar tahlilini tayyorlashda quyidagi yondashuvlarni koʻrib chiqishingiz mumkin: mutaxassislardan Sanaqulov X.Xodiyeva, Z.Adashaliyeva, R.Mavlonova, M.Joʻrayeva, Z.Sattorova, A.Sultonova, R.A.Mamurova, O.Goroxova, R.Hasanov, M.Tilavov, H.Egamovlar oʻrganganlar hamda ilmiy izlanishlar olib borganlar. Ular texnologiya darslarida turli materiallar bilan ishlashga oʻgati shyoʻllari borasida tadqiqot olib borib, oʻz tavsiyalarini berdilar.

Xorij olimlaridan I.A.Vorobey, I.Perevertin, L.Maltsevo, N.Shumulleyevich N.M.Shumulleyevich, N.B.Xolezova, N.A.Kurochkina kabi pedagog olimlar ham ilmiy izlanishlar olib bordilar.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada texnologiya darslarini tasviriy sanʼat, tabiatshunoslik va tarix fanlari bilan aloqadorligini, oʻquvchilarni ijodiy fikrlashini, amaliy koʻnikmalarini rivojlanishini, ijodkorligini oshirish, milliy anʼanalarimizni saqlab qolish va ularni davom ettirish tuygʻusini shakllantirish haqida fikrlar bildiramiz.

Texnologiya darslarida integratsion yondashuvdan foydalangan holda darslar tashkil qilish, darslar samaradorligiga erishish va bu orqali barkamol shaxsni tarbiyalash, oʻquvchilarni har tomonlama etuk shaxs etib tarbiyalashga qaratilgan vaziri-

falar muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. Ta'lim jarayonlarida turli qizigarli integratsion yondashuv, rivojlantirish mezonlari tahlili qilindi. Dars samadorigi bo'yicha yondashuvlar o'rganildi.

Tahlil va natijalar

Maktab ta'limida fanlararo aloqadorlikni yo'lga qo'yish fan va jamiyat hayotida sodir bo'layotgan integratsion jarayonlarning yorqin ifodasi hisoblanadi. Ushbu aloqadorlik o'quvchilar bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishi, tasavvur va tushunchalarni rivojlanishiga, amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishiga yordam beradi. Hozirgi vaqtda pedagogik amaliyotda fanlararo bog'lanish asosida ta'lim jarayoni integratsiyasi yo'llarida izlanishlar davom etmoqda. Fanlararo bog'lanish, ya'ni integratsiya negizida boshlang'ich sinf o'quvchilarda fikrlash qobiliyatining shakllantirish nazarda tutiladi, bu esa o'z navbatida bilim, anglash jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Pedagog, professor R.Mavlonova fikriga ko'ra fanlararo bo'lanish:

- tabiatda mavjud bo'lgan obektlar orqali o'quvchilarning shaxsiyatini shakllantirish;
- materiallarni anglab yetish va didaktik moslashishni shakllantirish uchun o'rganuvchi materialni bilimni har xil tarmoqlardan olish;
- bilim, ko'nikma, malaka tizimini ishlab chiqishga ega bo'lish degan fikrlar bilan to'xtalgan.

Integratsiya (lot. integratio – tiklash, to'ldirish, integer – butun so'zidan) – o'zida bir qancha ma'nolarni birlashtiradi, shu ma'nolardan biri “ikki va unadn ortiq fanlarning yaqinlashishi”dir. Fanlararo bog'lanish ko'rgazmali ta'lim tizimi bo'lib bilimlarni chuqur o'zlashtirish va kengaytirish sosida mahoratni vujudga keltirish sirlarini o'rganadi.

Maktabda boshlang'inch sinfdagi texnologiya fani integratsiyasi asosan, maktabda o'qitiladigan fanlar majmuidan tuziladi. Musiqa, tabiatshunoslik, tarix, jismoniy tarbiya, tasviriy san'at fanlari o'zaro bir-biriga bog'liq va bu fanlarning o'qitilish sababi o'quvchilarga estetik, axloqiy tarbiya berishdir. Bu fanlar bir-biriga yaqin bo'lganligi uchun ular tarkibiga kiritilgan materiallar bir-biriga mos. Misol uchun tabiatdagi turli xil manzaralar, rang-barang tasvirlar, xilma-xil ko'rinishlar ifodalanga. Bular o'quvchilarga mos bo'lib bir tizimga tegishli bo'lgan tasavvurlarni boyitishga xizmat qiladi. Shu bilan birga texnologiya va tasviriy san'at darslarining aloqasi o'quvchida ijodiy fikrlash, badiiy did va amaliy ko'nikmalarni birlashtiradi. Texnologiya darslarida turli xil applikasiya, modellashtirish, tikuvchilik turlaridan olingan amaliy bilimlar tasviriy san'atdagi kompozitsiya, ranglar uyg'unligi va shakl tasviri bilan boyiydi, bu esa o'quvchilarda tasavvur va qo'l motorikasini rivojlantiradi. Texnologiya darsida o'quvchi biror narsa yasashga kirishar ekan, u albatta rassomga aylanadi va shu bilan birga ranglar uyg'unligi dizayn qoidalari orqali bola yasagan buyumi mustahkam bo'ladi va bu o'quvchiga estetik zavq beradi. Bola qanchalik yasayotgan narsasini mehr, ishtiyoq bilan yasar ekan u shu fanga bo'lgan qiziqishi yana ortadi. Professor Sharipov Sh.S. fikriga ko'ra “Kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishda fanlararo bog'liqlik o'quvchining motivatsiyasini oshiradi”. Yuqorida aytganimizdek, bola qanchalik yasayotgan narsasini yaxshi ko'rib, qiziqib

yasasa u bunga zavq beradi. Shuning uchun bizga fanlararo bog'lanish kerak. Bizni birdan-bir maqsadimiz ham o'quvchini darsga bo'lgan qiziqishini oshirish va kasbga yo'naltirishdir.

Texnologiya darsida ishlatiladigan har bir xomashyo (mato, metall, yog'och turli xil barglar) bular hammasi tabiat in'omi. O'quvchi turli xil barglar yordamida applikasiya yasayotga, uning qaysi daraxtdan olingani, uning tuzilishi yoki rangi haqida tabiatshunoslik fanidan olgan bilimlariga tayanadi. Bu integratsiya bolada ekologik madaniyatni tabiatning xilma-xilligi anglashga, idrok etishga yordam beradi. U tabiatni shunchaki xomashyo deb emas, balki uni asrab-avaylash kerak bo'lgan tirik xazina deb ko'ra boshlaydi. Masalan, kuzgi barglardan kompozitsiyalar, erta bahorda ochiladigan gullardan gulchambarlar yasash orqali fasllar almashtiruvini amaliyotda guvohi bo'ladi. Professor Mavlonova R.A. fikriga ko'ra "Integratsiyalashgan darslar o'quvchi dunyoqarashini parchalabgina qolmay, balki yaxlit holda shakllantiradi. Texnologiya darsida tabiatshunoslik elementlarining bo'lishi o'quvchiga xomashyo va atrof-muhit o'rtasidagi bog'likni anglatadi". Texnologiya va tabiatshunoslik fanlarining integratsiyalashuvi o'quvchida tabiatga bo'lgan munosabatini o'zgarishiga, tabiatni asrab-avaylashiga sabab bo'ladi. Buyuk allomamiz Abu Rayxon Beruniy ham "Tabiat – eng buyuk muallimdir". Inson yaratgan har bir asbob tabiatdagi mukammallikdan nusxa ko'chirish orqali paydo bo'lgan" deb o'zining fikrlarini bayon qilgan. Haqiqatdan ham shunday, inson mukammallikka erishayotgani sayin bu mukammallik ortida bizni o'rab turgan tabiatimiz borligi shubhasiz. Shuning uchun ham biz jonli tabiatimizni asrab-avaylashimiz shuningdek, o'quvchilarda tabiatga bo'lgan muhabbatini e'tiborini kuchaytirishimiz lozim.

Biz dars davomida biror hunarni o'rganar ekanmiz, albatta uning o'tmishiga nazar solamiz. Masalan oddiy o'ymakorlik, hunarmandchilik darsida o'quvchiga bobolarimiz bu hunar bilan qanday qachon shug'ullangani, usta-shogird an'analari haqida gapirib, o'sha mavzu haqida o'quvchilarda tasavvur, tushuncha hosil qildirib, dars mashg'ulotimizni davom ettirsak, o'quvchilar shu mavzu haqida ko'proq tushunchaga ega bo'lishadi va dars imiz yanada qiziqarli bo'lishiga sabab bo'ladi. O'quvchi yasayotgan narsasi orqasida ajdodlar merosi turganini his qilsa, unda o'z ishiga nisbatan hurmat, g'urur va mas'uliyat uyg'onadi. Professor Yo'ldoshev J.G'. "Dars samaradorligini oshirish uchun o'qituvchi an'anaviy metodlardan voz kechib, loyihaviy ta'limga o'tishi kerak. Bunda tarixiy merosni o'rganish orqali yangi texnologik ishlanmalar yaratishi muhim o'rin tutadi" deb o'zining fikrini asoslab bergan. Bunda an'anaviy metod bu oddiy davlat dasturi bo'yicha dars mashg'ulotlarini tashkil qilishdan ko'ra turli xil ko'rgazmalar, loyihalar orqali dars mashg'ulotlari o'tilsa, o'quvchida ana shu mavzu bo'yicha bilimi ortadi. O'quvchiga mavzuni ertak yoki hikoya orqali tushuntirsa, darsga bo'lgan diqqatini oshadi va malumotlar ko'proq xotirasida qoladi.

Texnologiya darslarida tasviriy san'at bilan aloqadorligi. O'quvchilarning ijodkorligini oshirishda tasviriy san'atni o'rni juda kattadir. Jumladan, tasviriy san'at orqali o'quvchilar vatan tarixida ro'y bergan voqealardan shaxsan qatnashgandek, voqeadagi siymolar bilan birga harakat qilgandek bo'ladilar.

Texnologiya darslarida tasviriy san'at asarlaridan foydalanish jarayonida o'quvchilarni ruhiyatiga e'tibor berish harakatlari, xotira, qobilyat, idrok sezgilari-ning xususiyatlarini bilishlari muhim ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tasviriy san'at asarlari bilan tanishar ekanlar, asar qahramonlariga har tomonlama o'xshashga harakat qiladilar, asardagi tasvirlanayotgan voqelikni ongli idrok qilib, o'zlari ham ijodiy qobilyatlarini sinab ko'radilar.

Avvalo, tasviriy san'at o'qituvchisi fanining barcha bilimlari bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi boshqa fanlar bilan aloqalari, san'atshunoslik va gumanitar yo'nalishlari haqidagi aniq tasavvur hamda ularni amalda qo'llash malakasiga ega bo'lishi zarur. Bunda o'qituvchining eng asosiy maqsadi-zamonaviy tasviriy san'at o'qituvchisi orqali yoshlarimizdagi qobilyat hamda imkoniyatlarni aniqlab, ularni to'g'ri shakllantirish va yuzaga chiqarish [1].

Texnologiy fanini tasviriy san'at bilan bog'lab olib borishda har xil chiqindi maxsulotlaridan, loydan xaykalchalar, barglardan hayvonlarni applikasiyalarini yasash, jamiki chiqindi maxsulotlaridan san'at asarlarini qo'l mehnati orqali yaratish mumkin. Applikasiyalar bilan ishlaganda bolalar ranglarni ranglarga o'zaro uyg'unligini anglaydi, yasagan buyumlariga bezak berib, uni qayerga, qanaqa ranglarni ishlatish kerakligini, yasgan narsasi chiroyli, nafis, ko'rkam bo'lishini anglaydi. Bu bilan uning texnologiyaga va tasviriy san'atga bo'lgan iziqishini yanada oshadi. Rasmlarga qarab ertak qahramonlarini ham yaratish mumkin. Xaykaltaroshlik asosida xaykalchalarni yaratish, unga bo'yoqlardan uyg'unlashtirib berish asosida bo'yash ham san'at asarlari hisoblanadi.

Tasviriy san'at, chizmachilik va geometriya fanlari bilan bog'lab olib bo'rish boshlang'ich sinf o'quvchilarida fazoviy tasavvurlarni oshiradi. Konstruktorlik mahoratlari, dizaynerlik qobilyatlari rivojlanadi. Ijodkorliklari o'sib borishi bilan birga har bir narsaga estetik yondashadigan bo'ladilar [2].

Texnologiya mashg'ulotlarida uchun eng avvalo ranglar muhim ahamiyatga ega. Barcha yo'nalishlarda axromatik, xromatik, kantras, spektr va boshqa ranglar orqali san'at asarlari yaratiladi. O'quvchilar darslarda rangni ko'rish orqali ajratadilar, yasayotgan yoki chizilayotgan naturada rangni ajratish, ularni to'g'ri joylashtirish kerak. Rangni o'z holatidagina emas balki uni ilmiy-nazariy ahamiyatini, xususiyatini o'rganib undan foydalanish to'g'ri va mukkamal ishlash imkonini beradi.

Texnologiya darslarida ranglar haqida tyshuncha berish

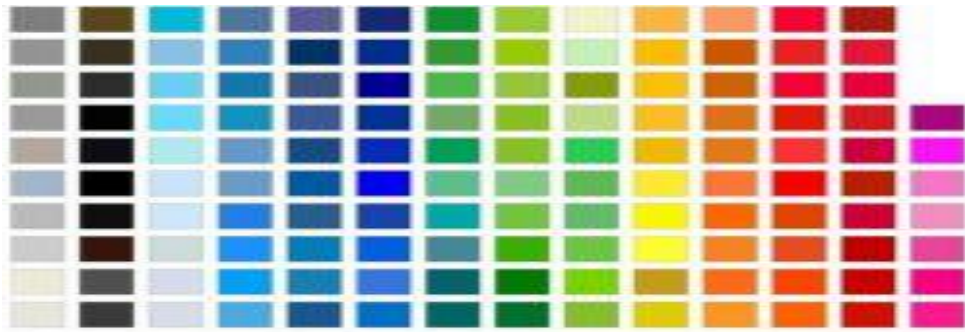
Ranglar asosan Iliq, sovuq va axromatik turlarga bo'linadi.

Iliq ranglar – *sariq, qizil, pushti, jigarrang.*

Sovuq ranglar – *ko'k, yashi, siyoh rang.*

Axromatik ranglar – *oq, qora, kulrang.*

Qo'l mehnati va tasviriy faoliyati bolalarni har tomonlama rivojlantirishning samarali vositasi bo'lishi uchun topshiriqlarning tobora murakkablashib boradigan izchilligiga, bolalar namuna bo'yicha ishlashdan shartlar bo'yicha ishlashga o'tishga, shuningdek namunalarning o'zi ham murakkablashib borishiga asoslangan ish sistemasi bo'lishi lozim.

Borliqni kuzatar ekanmiz, bizni qurshab turgan olam turli-tuman ranglardan iborat ekanligini ko'rib hayratga tushamiz. “Bu ranglarda qanchalik ma'no yotadi?” – deb o'ylash tolasam. Ajdodlarimiz tabiatning shu sirli olamigahayratga tushib, asrlar davomida uni o'rganib kelishgan. Har bir rang bir olam ma'noni anglatadi. “Nima uchun tabiat yashil rangda yaratilgan? Buning sababi nimada? Agar tabiat qizil yoki sariq rangli bo'lsa, qanday ma'noni anglatgan bo'lar edi? Qaysi ranglar inson kayfiyatini ko'taradi? Qay biri salbiy yoki ijobiy ta'sir ko'rsatadi?”.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf mehnat darslarini barcha fanlar qatori tasviriy san'at bilan bog'lab olib boradigan bo'lsak, avvalo, bolalarga tasviriy san'atga oid ko'nikma, malakalarni shakillantiramiz, yasayotgan narsa yoki buyumni dekorativ bezashga o'rgatamiz.

Tabiatshunoslik bilan aloqasi. O'quvchilarga o'z sinf xonalaridagi gullarga qarash, ularni ko'paytirish, parvarishlashni o'rganadilar. Bu orqali xona musaffoligi, kislorod boyligi, yashillik bilan ta'minlanishiga erishiladi. Bu ishlarni bolalar tushunib o'z xohishlari bilan ongli ravishda bajaradilar.

Maktab paykalida esa o'quvchilar belgilab berilgan yerga qarash, tozalash, chopish, turli urug'lar, gullar, ko'chatlar o'tqazadilar. Ularni sug'orish, begona o'tlardan tozalash, yumshatish, o'g'itlash kabi ishlarni o'rganadilar. Bu kabi ishlarni bajarish jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga o'simliklarga qarash orqali tabiatni asrab avaylash to'g'risida tushunchalarni berib borish lozim.

Bunda turli misollar, kurgazmalar, suhbatlar va videorolikdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Mehnatga va tabiatga bog'liq ertaklar, hikoyalar, maqollardan, naqlardan foydalaniladi.

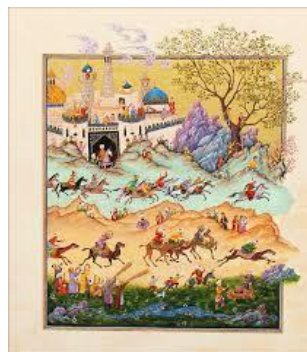
Tabiiy materiallar bilan ishlash, ya'ni loy, daraxt shoxlari, barglar va mevalar urug'laridan turli narsalar tayyorlanadi. Ushbu ish turi jarayonida, ayniqsa, daraxt shoxlari, barglar va mevalaridan narsalar, applikatsiyalar tayyorlash jarayonida ham ekologik tarbiya berish juda muhimdir.

O'quvchilarga keraksiz, qurib qolgan shoxlardan foydalanish, keraksiz barglardan, ortiqcha mevalar urug'laridan foydalanish nazarda tutiladi. Shunda bolalar yashnab turgan shox, barglar, kerakli mevalar urug'laridan foydalanmaslikni anglab yetadilar va o'z-o'zidan ekologik madaniyat shakllana boradi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, boshlang'ich sinf mehnat ta'limining asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarga ekologik tarbiya berishdir. Yosh murg'ak farzandlarimizni kichikligidan tabiatni asrashga o'rgatishdir. Shuning uchun ular ongida o'simlik, hayvonot va nabodotni asrash, ko'paytirish, kelajak avlodga yetkazishdek buyuk maqsadni shakllantiraylik. Bu borada biz o'qituvchilarga katta ta'limiy va tarbiyaviy ma'suliyat yuklanadi. Shuningdek, "Tabiatni asrab avaylayman" degan so'z bolalarimiz va biz kattalarning ham shioriga aylansin.

Texnologiya fanini tarix fani bilan integratsiyasi. Texnologiya barcha fanlar qatori tarix fani bilan bog'lab olib boriladi. Ushbu integratsiyalashgan darslarda avvalo milliy urf-odatlarimiz, xalq amaliy va tasviriy san'atimiz tarixi, ota-bobolarimiz qoldirgan boy madaniy meroslarimizni o'rganish, ustoz-shogir ananalarini o'rgani va o'rgatish, davomiyligini ta'minlash har birimizning burchimiz va darslar oldiga qo'ygan oliy maqsaddir. Darslarda me'morchilik tarixi, san'timiz tarixi va ustalari ijodini o'rganish, idrok etish, san'atga oid voqea-xodisalarni o'rganishdan iboratdir.

Xulosa

Xulosa qilishimiz mumkinki, texnologiya darslarini turli fanlar bilan integratsiyalash, bu shunchaki ta'limiy usul emas, balki o'quvchi tafakkurini boyituvchi yaxlit pedagogik tizimdir. Integratsiyalashgan texnologiya fani o'quvchilarning ijodiy fikrlarini amaliy ishlarida namoyon qiladi. Texnologiya darslarida fanlar avlodni ham aqlan, ham ma'nan, ham jismonan sog'lom etib tarbilashning eng tog'ri yo'li hisoblanadi. Zero, san'at bilan bezalgan, tarix bilan quvvatlangan va tabiat bilan uyg'unlashgan mehnat haqiqiy san'at asariga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.F.Abdurasulov. Tasviriy san'at metodikasi. – Toshkent: "Ilm ziyo", 2006. – 12 – 13-b.
2. B.N.Oripov. "Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi". – T.: "Ilm ziyo", 2005. – 6 – 7-b.
3. X.Sanaqulov, M.Haydarov "Boshlang'ich sinflarda qog'ozdan amaliy ishlar" – 1996.
4. N.Kambarov "Texnologiya ta'limi va uni o'qitish metodikasi". – Namangan, 2025.

BOSHLANG'ICH TA'LIM TEXNOLOGIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI GAZLAMALAR BILAN ISHLASHGA O'RGATISH

Kambarov Nodirjon Sattarovich,

University of Business and Science

oliy ta'lim muassasasi, pedagogika fanlari

bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

E-mail: nodirjonkambarov2@gmail.com

Nasirjanova Feruzaxon Alixon qizi,

University of Business and Science magistranti.

E-mail: feruzanasirjanova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim texnologiya darslarida o'quvchilarni gazlamalar bilan ishlashga o'rgatishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Gazlamalarining turlari, ularning xossalari, o'qitish metodlari hamda bu jarayonning o'quvchilarning ijodiy tafakkuri, estetik didi va mehnat ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, muallif tomonidan mavzuga oid shaxsiy yondashuv va pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, gazlama, tikuvchilik, ijodiy fikrlash, estetik tarbiya, mehnat ko'nikmalari.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретические и практические основы обучения учащихся начальных классов работе с тканями на уроках технологии. Рассматриваются виды тканей, их свойства, методы обучения, а также влияние данного процесса на развитие творческого мышления, эстетического вкуса и трудовых навыков учащихся. Кроме того, автором разработаны собственные педагогические подходы и рекомендации по данной теме.

Ключевые слова: технология, ткань, шитьё, творческое мышление, эстетическое воспитание, трудовые навыки.

Annotation. This article analyzes the theoretical and practical foundations of teaching primary school students to work with fabrics in technology lessons. The types of fabrics, their properties, teaching methods, and the impact of this process on the development of students' creative thinking, aesthetic taste, and labor skills are scientifically examined. In addition, the author proposes personal pedagogical approaches and recommendations on this topic.

Keywords: technology, fabric, sewing, creative thinking, aesthetic education, labor skills.

Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlovchi va amaliy ko'nikmalarga ega shaxsni tarbiyalashdir.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi bu jarayonning poydevori hisoblanadi. Ayniqsa, texnologiya darslari o'quvchilarning nafaqat bilim, balki amaliy faoliyatga tayyorgarligini shakllantiradi.

Tikish darslarida beriladigan politexnik bilim bolalarning bilim doiralarini kengaytiradi. Bolalarning tasavvurlarini insoniyat hayotida muhim o'rinni egallovchi hamda keng tarqalgan materiallar va ularning xususiyatlari, sanoatning gazlama va tolali materiallar ishlab chiqariuvchi tarmoqlari, materiallardan texnika va insonning madaniy hamda maishiy ehtiyojlarini qondiruvchi ishlab chiqarish kabilar bilan boyitadi.

Amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilar turli asboblarni hamda moslamalar, asosan qaychi, igna va o'lchov asboblari bilan ishlash malakalarini egallaydilar. Ular bu asbob va moslamalarning har xil turlari bilan tanishadilar.

Gazmol bilan ishlaganda mehnat madaniyati, o'z ishini rejalashtirish hamda tashkil etish ko'nikmasi rivojlanadi va takomillashadi. Bolalarning didlari ham jiddiy o'sadi va takomillashadi. Gazmol, ip va boshqa materiallarni bir-biriga moslab tanlash, o'quvchilarni ranglarni birikishi, gazmol va ipning rangi bir-biriga muvofiq kelishiga e'tibor berishga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinf mehnat mashg'ulotlarida o'quvchilarga gazlamalar bilan ishlash bilan birga turli-tuman kiyimlar tikish, milliy liboslarimizni o'rganish va ulardan andaza olib zamonaviylikda aks ettirishga o'rgatib bormoqimiz lozimdir.

Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, texnologiya darslaridagi amaliy faoliyat o'quvchilarning rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Masalan, Sanaqulov X.R. va Xodiyeva D.P. o'z tadqiqotlarida quyidagicha ta'kidlaydi: "Boshlang'ich sinflarda mehnat faoliyatini to'g'ri tashkil etish o'quvchilarning mustaqil fikrlashini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omildir." Mazkur fikr ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi. O'quvchilar mehnat jarayonida shaxsiy fikrlari va qobiliyatlarini namoyon etib oladilar. Ular o'z ijodiy yondashuvi asosida buyumlar yaratishi hamda ushbu jarayon orqali o'zini rivojlantirib borishi uchun mehnat jarayonini to'g'ri va maqsadli tashkil etish juda muhim hisoblanadi.

Shuningdek, R.Mavlonova pedagogik qarashlarida amaliy faoliyat orqali o'qitishning samaradorligini alohida ta'kidlab, o'quvchi faol ishtirok etgan ta'lim jarayoni eng samarali natija berishini qayd etadi. Mazkur fikrning amaliy tasdig'i boshlang'ich ta'lim jarayonida kuzatiladi. O'quvchilar o'zi ishtirokida yaratilgan narsa buyumlarni naqadar zavq bilan qabul qilishi va eslab qolishi, takrorlashi kabi holatlar amaliy tajribada o'z tasdig'ini topadi.

Xorijiy olimlardan I.Perevertin va N.Kurochkina tadqiqotlarida esa qo'l mehnati orqali o'qitish bolalarda diqqat, aniqlik va sabr-toqatni rivojlantirishi ilmiy asoslab berilgan.

Mazkur maqolada tahliliy, kuzatuv va taqqoslash metodlaridan foydalanildi.

Gazlamalar bilan ishlash jarayoni quyidagi bosqichlarda o'rganildi:

- ✓ Gazlamalar haqida nazariy bilim berish,
- ✓ Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish,
- ✓ O'quvchilarning faoliyatini kuzatish,
- ✓ Natijalarni tahlil qilish.

Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning qiziqishi, ijodiy yondashuvi va mustaqil ishlash ko'nikmalari o'rganildi.

Gazlamalar hayotimizda keng qo'llaniladi. Ulardan kiyim-kechaklar, yotoq buyumlari, sochiqlar, mebellar qoplamasi, bolalar uchun yumshoq o'yinchoq va boshqalar ishlab chiqariladi. Gazlamalar iplardan tayyorlanadi. Ip to'qilishidan hosil bo'lgan gazlama cheti milk deyiladi. Gazlamalarning ko'ndalang va bo'y lama ipi bo'yicha kamroq cho'ziladi. Matoning cho'zilish darajasini uning milkidan bilish

mumkin. Gazlamalarning o'ngi va teskarisi bo'lib, o'ng tomoni silliq, gullarining rangi to'q bo'ladi, teskari tomoni xira va ip tugunchalaridan iborat bo'ladi. Tikuvchilik ishida gazlamalardan kiyimlar yoki boshqa turdagi buyumlar (o'yinchoqlar)ni tikishda tikuv mashinalari yoki qo'l choklaridan foydalaniladi.

Boshlang'ich sinf mehnat mashg'ulotlarida o'quvchilar tabiiy ipak va jun tolali materiallarni, to'qimachilik sanoati mahsulotlari bilan tanishadilar. Namuna, rasm, chizma va berilgan o'lchamlar bo'yicha andaza bichish olishni va gazlamaning xususiyatlarini (pishqligi, egiluvchanligi, tuzilish)ni o'rganadilar. Texnologiya ta'limi va kasbga tayyorlash vazifalari boshlang'ich maktablarda butun ta'lim va tarbiya tizimida hamda barcha o'quv fanlari yordamida hal etiladi. Bu o'rinda texnologiya darslari asosan yetakchi rol o'ynaydi.

Maktablarda doimiy mehnat ta'limining boshlang'ich bosqichi, boshlang'ich sinf o'quvchilari va kichik maktab yoshidagi bolalarni qo'lidan keladigan ijtimoiy foydali ishdir.

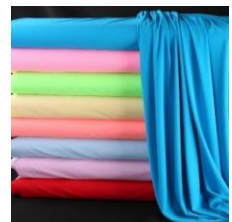
Boshlang'ich sinf mehnat mashg'ulotlarida o'quvchilarga gazlamalar bilan ishlash bilan birga turli-tuman kiyimlar tikish, milliy liboslarimizni o'rganish va ulardan andaza olib zamonaviylikda aks ettirishga o'rgatib bormog'imiz lozimdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, gazlamalar bilan ishlash o'quvchilarning:

- mayda motorikasini rivojlantiradi;
- estetik didini shakllantiradi;
- ijodiy fikrlashini faollashtiradi;
- sabr va diqqatni oshiradi.

Gazlamalar bilan ishlash esa ushbu darslarning muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarda hayotiy zarur ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Quyida gazlama turlari haqida qisqacha ma'lumot va suratlar keltirilgan (1-rasm).

- Paxta gazlamalar (xop-tola): Satin, chit, bofut. Gigroskopik (namlikni yaxshi shimadi), kundalik kiyimlar uchun qulay.
- Jun: Kostyumlik, paltolik matolar. Issiqlikni saqlash xususiyati yuqori, toza jun yoki yarim jun bo'lishi mumkin.
- Ipak gazlamalar: Atlas, shoyi, shifon. Yengil, nafis, tabiiy va kimyoviy (sun'iy) tolalardan to'qilishi mumkin.
- Sintetik gazlamalar: Poliester, neylon, akril. Chidamliligi yuqori, yuvilganda tez quriydi va dazmollashni talab etmaydi.

1-rasm. Gazlama turlari

Gazlama bilan ishlash jarayonida o'quvchi nafaqat buyum yaratadi, balki o'z tasavvurini amalda namoyon etadi. Bu esa ta'limning kompetensiyaviy yondashuviga to'liq mos keladi.

Yuqoridagi ma'lumotlarga va fikrlarga asoslangan holda shaxsiy fikrimga ko'ra, boshlang'ich sinflarda gazlamalar bilan ishlashni o'rgatishda quyidagi jihatlariga alohida e'tibor qaratish lozim:

- topshiriqlarni oddiydan murakkabga tamoyili asosida berish;
- o'quvchilarning individual qobiliyatlarini inobatga olish;
- amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish;
- ijodiy erkinlikni ta'minlash.

2-rasm. Texnologiya darslarida gazlamalar bilan ishlash jarayonlari.

Gazlamalar bilan ishlash jarayonida o'quvchilarni quyidagi chok turlari bilan tanishtiriladi:

- Baxya chok,
- Xoch chok,
- Zanjirsimon chok,
- Apchasimon chok,
- Popop chok,
- Zig-zak chok,
- Suv chok va x.k.

Izlanishlarimiz shuni ko'rsatdiki, o'quvchilar gazlamalar bilan ishlash jarayonida ko'proq qiziqish bildiradilar. Ayniqsa, mustaqil ravishda oddiy buyumlar yaratish ularda o'ziga ishonch hissini kuchaytiradi.

Shu asosda quyidagi pedagogik yondashuv taklif etiladi:

- “ijodiy topshiriqlar tizimi”ni joriy etish;
- har bir darsda kichik amaliy loyiha tashkil etish;
- tayyor namunadan ko‘ra, mustaqil g‘oyani qo‘llab-quvvatlash.

Bu yondashuv o‘quvchilarning faolligini oshiradi va dars samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi.

O‘qitish metodlari

Boshlang‘ich ta’lim texnologiya darslarida o‘quvchilarni gazlamalar bilan ishlashga o‘rgatishda quyidagi metodlardan samarali foydalanish tavsiya etiladi:

Ko‘rgazmali metod

Bu metod o‘quvchilarga gazlama turlari, ularning xususiyatlari va tayyor mahsulotlarni bevosita ko‘rsatish orqali tushuntirishni nazarda tutadi. Ko‘rgazmali vositalar orqali o‘quvchilarning idrok etish jarayoni faollashadi, mavzuni tez va oson o‘zlashtirish imkoniyati oshadi. Misol uchun, turli matolar (paxta, ipak, jun) namunalarini taqqoslash orqali ularning farqli jihatlari tushuntiriladi.

Amaliy metod

Amaliy metod texnologiya darslarining asosini tashkil etadi. Bu metodda o‘quvchilar bevosita gazlama bilan ishlash jarayonida bilim va ko‘nikmalarni egallaydilar.

Masalan, matoni kesish, oddiy tikuv usullarini bajarish, buyum tayyorlash orqali o‘quvchilarda mustaqil ishlash ko‘nikmasi shakllanadi.

Ushbu metod o‘quvchilarning motorika, diqqat va aniqlik kabi sifatlarini rivojlantiradi.

Interfaol metodlar

Interfaol metodlar o‘quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. Jumladan:

- “Aqliy hujum” – yangi g‘oyalarni ishlab chiqish;
- “Guruhda ishlash” – hamkorlik ko‘nikmasini rivojlantirish;
- “Loyiha metodi” – mustaqil ijodiy ishlarni bajarish.

Bu metodlar orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi va muammoli vaziyatlarda yechim topish qobiliyati rivojlanadi.

Muammoli ta’lim metodi

Ushbu metod o‘quvchilar oldiga muammoli vaziyat qo‘yish orqali ularni mustaqil fikrlashga undaydi.

Masalan, “Qaysi gazlama sumkacha tikish uchun qulay?” kabi savollar orqali o‘quvchilar tahlil qiladi, solishtiradi va xulosa chiqaradi.

Kuzatish va tajriba metodi

Bu metod orqali o‘quvchilar gazlamalarning xususiyatlarini amalda o‘rganadilar.

Masalan, matoni cho‘zish, buklash yoki namlash orqali uning mustahkamligi va elastikligi aniqlanadi.

Tarbiyaviy ahamiyati

Gazlamalar bilan ishlash o‘quvchilarga zavq beribgina qolmay ularda:

- mehnatsevarlik;

- estetik did;
- tartiblilik;
- mustaqillik kabi fazilatlarini ham shakllantiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim texnologiya darslarida gazlamalar bilan ishlashni o'rgatish o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur jarayonni ilmiy asosda tashkil etish orqali o'quvchilarning nafaqat amaliy ko'nikmalari, balki ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlari ham rivojlanadi.

Fikrimcha, kelgusida ushbu yo'nalishda innovatsion metodlarni keng joriy etish ta'lim samaradorligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P. **“Mehnat va uni o'qitish metodikasi”**. – Toshkent: TDPU, 2015.
2. Mavlonova R., To'xtaxo'jayeva M. **“Pedagogika”**. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
3. Tajiboyeva G. **“Texnologiya ta'limi va uni o'qitish metodikasi”**. – Namangan, 2023.
4. Tilavova M., Erkinova N. (2022). **O'quvchilarni ma'naviy barkamol inson ruhida tarbiyalashda innovatsion yondashuvlar**.
5. **O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi** rasmiy sayti: <https://www.uzedu.uz>
6. **Ziyonet ta'lim portali**: <https://www.ziyonet.uz>
7. **Google Scholar ilmiy maqolalar bazasi**: <https://scholar.google.com>
8. **ResearchGate ilmiy platformasi**: <https://www.researchgate.net>

© **Kambarov Nodirjon Sattarovich, 2026**

“UNIVERSAL TA'LIMIY FAOLIYATLAR” TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHİYATI

Abdullayev A'zimjon Abduvali o'g'li,

University of Business and Science

*Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va sport faoliyati
kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD).*

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim paradigmasida *“Universal ta'limiy faoliyat” (UTF)* tushunchasining mazmun-mohiyati, uning o'quvchi shaxsini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada UTFning universallik tabiatiga ega ekanligi, uning meta-predmet xarakteri hamda shaxsga xos, regulativ, kognitiv va kommunikativ turlari batafsil yoritilgan. XXI asr ta'limining maqsadi tayyor bilimlarni berish emas, balki o'quvchilarda mustaqil bilim olish va o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatini shakllantirish ekanligi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: *Universal ta'limiy faoliyat, boshlang'ich ta'lim, meta-predmet natijalar, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsiy UTF, regulativ UTF, kognitiv UTF, kommunikativ UTF, mustaqil ta'lim.*

Аннотация. В данной статье анализируются сущность и содержание понятия «Универсальные учебные действия» (УУД) в современной образовательной парадигме, а также их роль и значение в развитии личности учащегося. В статье подробно рассматриваются универсальная природа УУД, их метапредметный характер, а также личност-

ные, регулятивные, познавательные и коммуникативные виды. Научно обосновано, что целью образования XXI века является не простая передача готовых знаний, а формирование у учащихся способности к самостоятельному обучению и саморазвитию.

Ключевые слова: Универсальные учебные действия (УУД), начальное образование, метапредметные результаты, компетентностный подход, личностные УУД, регулятивные УУД, познавательные УУД, коммуникативные УУД, самостоятельное обучение.

Annotation. This article analyzes the essence and significance of the concept of "Universal Educational Activities" (UEA) within the modern educational paradigm, as well as its role in the development of the student's personality. The article provides a detailed overview of the universal nature of UEA, its meta-subject characteristics, and its personal, regulatory, cognitive, and communicative types. It is scientifically established that the goal of 21st-century education is not the mere delivery of ready-made knowledge, but rather the formation of students' abilities for independent learning and self-development.

Keywords: Universal Educational Activities (UEA), primary education, meta-subject results, competency-based approach, personal UEA, regulatory UEA, cognitive UEA, communicative UEA, independent learning.

Zamonaviy dunyoda ta'lim paradigmasining transformatsiyasi bilimlar tizimini shunchaki yetkazib berishdan, o'quvchida mustaqil bilim olish mexanizmlarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quv fanlari doirasida o'zlashtirilishi lozim bo'lgan nazariy bilimlar hajmining ortishi, o'quvchilarda ushbu ma'lumotlarni saralash, tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish darajasini takomillashtirish uchun yangi pedagogik shart-sharoitlar yaratish zarurati tug'dirmoqda. Ushbu sharoitda "Universal ta'limiy faoliyat" (UTF) tushunchasi ta'lim mazmunini yangilovchi fundamental poydevor sifatida namoyon bo'lmoqda. Mamlakatimizda sifatli ta'limni ta'minlash orqali yangicha tafakkurni rivojlantirish, boshlang'ich ta'limdanoq o'quvchilarda mustaqil o'qish va o'rganish ko'nikmalarini tarkib toptirish, kompetensiyaviy yondashuvga ustuvorlik berish orqali ta'lim oluvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirishga katta ahamiyat qaratilmoqda. "Maktab o'quvchilarining bilimi va ko'nikmalarini shakllantirish, ularni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o'qituvchi kasbi nufuzini va pedagoglarning sifat tarkibini oshirish, darsliklar va o'quv metodik majmualarni zamon talablari asosida takomillashtirish, xalq ta'limi muassasalarining xalqaro standartlarga javob beradigan zamonaviy modellarini barpo etish" alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa, milliy o'quv dasturi va ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarini tahlil qilish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining regulativ universal ta'limiy faoliyatlarini shakllantirishning nazariy modelini ishlab chiqish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining regulativ universal ta'limiy faoliyatlarini shakllantirish bosqichlari va vositalarini asoslash hamda didaktik shart-sharoitlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'limiy faoliyatlarini shakllantirishning pedagogik omillari yuzasidan B.Adizov, D.Ro'ziyeva, Z.Ismailova, Sh.S.Sharipov, Q.Q.Quranboyev, O.Jamoliddinova, O.Musurmonova, U.Mahkamov, X.I.Ibragimov, A.R.Hamroyev, Sh.Shodmonova lar tomonidan ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев, Д.Б.Эльконин, П.Я.Гальперин, В.В.Давыдов, S.L.Rubenshteyn, P.K.Anoxin, V.I.Slobodchikov, I.M.Sechenov, A.O.Zyazin, E.A.Barakova, A.A.Markina, A.M.Kondrakov, G.P.Shedrovskiy, V.A.Dalinger, A.G.Asmolov va boshqalarning izlanishlarida o'quvchilarning universal ta'lim faoliyatlarini shakllantirish muammolari tadqiq qilingan.

“UTF” tushunchasining paydo bo'lishi ta'lim paradigmasining o'zgarishi bilan bog'liq. Bilim, ko'nikma va malakalarning o'zini o'zlashtirish maqsadidan o'quvchi shaxsini rivojlantirish maqsadiga o'tish bilan bog'liq. Bunda o'quv jarayonini tashkil etishda o'quvchining individual o'ziga xosligini, ijtimoiy kompetensiyasini, bag'rikengligini, mustaqil ravishda yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish qobiliyatini ta'minlaydigan faoliyatlar usullari to'plami tushuniladi. O'rganish qobiliyati, ya'ni subyektning yangi ijtimoiy tajribani ongli va faol o'zlashtirishi orqali yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi baholash qobiliyati deb tushunish lozim.

Boshlang'ich ta'limda faoliyat jarayoni samaradorligini oshirish uchun bir qator dolzarb masalalarga innovatsion yechimlar kerak. Shunday yechimlardan biri o'quvchilarda UTFni shakllantirish samaradorligini oshirish, ularga mustaqil ta'lim olish, o'quv maqsadlarini belgilash, ularni amalga oshirish yo'nalishlarini ishlab chiqish, o'z yutuqlarini baholash va nazorat qilish, o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatlarini ta'minlashdir.

UTF universallik tabiatiga ega va ularning haddan tashqari subyektiv, meta-subyekt xarakteriga ega ekanligida namoyon bo'lishi bilan farqlanadi, ular ta'lim subyektning shaxsiy, regulativ, kognitiv, kommunikativ rivojlanishining yaxlitligini amalga oshiradi; har qanday fan bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarning muvaffaqiyatli o'zlashtirilishini ta'minlash, o'quvchilarga hayotiy muammolarni hal qilish uchun imkon yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Milliy o'quv dasturida belgilangan ta'lim natijalari “o'rta maktabda o'qishni davom ettirish va “o'rganish qobiliyatini” ta'minlash uchun zarur bo'lgan axloqiy xulq-atvor asoslari va umumiy ta'lim ko'nikmalariga ega bo'lgan shaxs sifatida tavsiflangan boshlang'ich maktab bitiruvchisi o'qituvchi va sinfdoshlari bilan birgalikdagi faoliyatga qodir shaxs modeliga mos keladi”. Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, quyidagi savollarga javob berish mantiqan to'g'ri bo'ladi: ta'limning barcha bo'g'inlarini modernizatsiya qilish nimani taqozo etadi? Ko'p yillar davomida “klassik tamoyillar”ga asoslangan ta'lim tizimi o'zini qay darajada oqladi?

Ma'lumki, XX asr sanoat asridir, ta'lim uch bosqichdan (boshlang'ich, o'rta, oliy) va barcha ta'lim bo'g'inlarida “hukmronlik qilgan arxaik bilimlarni eksport qilish tizimidan iborat bo'lgan bosqichma-bosqich o'rganish jarayoni sifatida tushunilgan. Maktab va oliy o'quv yurtlarida dars berish “bilimning barcha turlari qancha ko'p bo'lsa, shuncha yaxshi” tamoyili” asosida qurilgan. Biroq, bugungi kunda bunday ta'lim o'quvchini amaliy faoliyatga tayyorlash nuqtai nazaridan ko'p jihatdan talabga javob bermaydi.

XXI asr globallashtirish, axborotlashtirish, yuqori texnologiyalar va ochiq jamiyat asridir. Bugungi kunda bolalar gadgetlar, mobil telefonlar, planshetlar va kompyuterlarni yaxshi bilishadi. "Katta ma'lumotlar oqimi hali shakllanmagan bolaning ruhiyatiga bosim o'tkazadi. Natijada, ular olingan barcha ma'lumotlarni qayta ishlay olmaydilar. Natijada, bolalar o'qishga, mustaqil ravishda tadqiqot olib borishda va muammolarni hal qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar". Shuning uchun XXI asr ta'limining maqsadi ilmiy bilimlar to'plamini berish emas, balki haqiqatga erishish metodologiyasini, inson faoliyatining maqsadini aniqlashdir. Bu yerda biz tayyor usulni berish haqida emas, balki o'quvchilarga ma'naviy va amaliy faoliyatning yangi uslub va usullarini yaratish, kashf qilish qobiliyatini rivojlantirish haqida gapiramiz.

"UTF – o'rganish qobiliyatining asosiy elementi; o'quvchilarning hayoti davomida kerakli ijtimoiy tajriba yo'nalishi bo'yicha mustaqil ravishda rivojlanish va takomillashtirish imkoniyatini beruvchi harakatlari va o'quv qobiliyatlari to'plami". A.V.Fedotovning so'zlariga ko'ra, bu "o'quvchilarning turli fan yo'nalishlari bo'yicha ham, o'quv faoliyatining o'zida ham keng yo'naltirilganlik imkoniyatini ochadigan umumlashtirilgan harakatlar, shu jumladan, o'quvchilar tomonidan uning maqsadli yo'nalishi, qiymat-mazmuni va operatsion xususiyatlaridan xabardor bo'lish".

L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, D.B.Elkonin, P.Ya.Galperin, V.V.Davidov, V.A.Dalinger, A.G.Asmolovlarning ilmiy maktabi qoidalariga asoslangan faoliyat yondashuvi Konsepsiyani ishlab chiqish uchun asos vazifasini bajaradi. Ushbu yondashuvda bilimlarni o'zlashtirish, dunyo tasvirini shakllantirish jarayonining asosiy psixologik shartlari va mexanizmlari, shuningdek, o'quvchilar o'quv faoliyatining umumiy tuzilishi to'liq ochib berilgan.

UTFlar D.B.Elkonin va V.V.Davidov tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim nazariyasining asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi.

Maktab o'quv jarayonida UTFlar umumta'limning tegishli darajasidagi (boshlang'ich, asosiy, o'rta (to'liq)) asosiy o'quv dasturini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishining shaxsiy va metapredmet natijalari sifatida ishlaydi. "UTFlar Rossiya Federatsiyasida ikkinchi avlod davlat ta'lim standartlarida belgilangan va 2009-yildan beri maktablarning ta'lim faoliyatiga kiritilgan".

Boshlang'ich, o'rta va yuqori sinflarda UTFlarni shakllantirishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, maqsadlari va o'quv faoliyatining tabiatini o'zgartirish, ustuvorliklarni o'tkazish bilan bog'liq ma'lum farqlar mavjud.

UTFlar asosiy umumta'lim dasturini o'zlashtirishning shaxsiy va ortiqcha fan natijalariga taalluqli bo'lganligi sababli, ularni o'zlashtirish faqat ma'lum bir o'quv predmetiga tegishli bo'lishi mumkin emas, balki ma'lum bir mavzuga tegishli bo'lishi ham mumkin.

Universal ta'lim faoliyatining quyidagi turlarga ajratiladi:

1. Shaxsiy UTF "o'quvchilar qadr-qimmatini (harakat va hodisalarni qabul qilingan axloqiy tamoyillar bilan bog'lash qobiliyati, axloqiy me'yorlarni bilish va xulq-atvorning axloqiy tomonini ta'kidlash qobiliyati) mustahkamlash va ijtimoiy rollar, shaxslararo munosabatlarga yo'naltirishni ta'minlaydi".

Shaxsiy harakatlar uch turga ajratiladi:

- “shaxsiy, kasbiy, hayotiy o‘zini o‘zi baholash;

- shakllantirish ma’nosi, ya’ni o‘quvchilar tomonidan ta’lim faoliyati maqsadi va uning motivi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rnatish, boshqacha aytganda, o‘rganish natijasi va u amalga oshirilayotgan faoliyatni nimaga undayotgani o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish;

- axloqiy va axloqiy yo‘nalish”, shu jumladan, o‘zlashtirilayotgan tarkibni baholash (ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar asosida), bu shaxsiy axloqiy tanlovni ta’minlaydi.

2. Regulyativ UTF o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini tashkil etishni ta’minlaydi. Bularga quyidagilar kiradi:

- o‘quvchilarga ma’lum va o‘rganilgan va hali noma’lum bo‘lgan narsalarning o‘zaro bog‘liqligiga asoslanib, o‘quv vazifasini belgilash sifatida maqsad qo‘yish;

- rejalashtirish – yakuniy natijani hisobga olgan holda oraliq maqsadlarning ketma-ketligini aniqlash;

- harakatlar rejasi va ketma-ketligini tuzish;

- bashorat qilish – natija va bilimlarni o‘zlashtirish darajasini, uning vaqtinchalik xususiyatlarini oldindan ko‘rish;

- etalondan chetlanish va farqlarni aniqlash maqsadida harakat usuli va uning natijasini berilgan etalon bilan solishtirish shaklida nazorat qilish;

- korreksiya (tuzatish) – standart, amaldagi harakat va uning natijasi o‘rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelganda harakat rejasi va usuliga zarur qo‘shimchalar va tuzatishlar kiritish;

- baholash – o‘quvchilar tomonidan allaqachon o‘rganilgan va hali o‘rganilishi kerak bo‘lgan narsalarni ajratib ko‘rsatish va tushunish, o‘zlashtirish sifati va darajasini bilish;

- o‘zini o‘zi tartibga solish – kuch va energiyani safarbar qilish, ixtiyoriy harakat qilish va to‘siqlarni yengib o‘tish qobiliyati.

3. Kognitiv (aqliy) UTF “umumta’limiy, aqliy faoliyatlarni, shuningdek, masalani shakllantirish va hal qilish”ni o‘z ichiga oladi.

Umumta’lim universal faoliyatlar:

- kognitiv maqsadlarni mustaqil tanlash va shakllantirish; kerakli ma’lumotlarni qidirish va tanlash;

- axborotni izlash usullarini, shu jumladan, komp'yuter vositalari yordamida qo‘llash;

- bilimlarni tizimlashtirish;

- og‘zaki va yozma shaklda nutqiy bayonotni ifoda eta olish;

- muayyan sharoitlarga qarab muammolarni hal qilishning eng samarali usullarini tanlash;

- harakat usullari va shartlari, jarayon va faoliyat natijalarini nazorat qilish va baholash;

- semantik o‘qish – o‘qish maqsadini tushunish va maqsadga qarab o‘qish turini tanlash; turli janrdagi tinglangan matnlardan kerakli ma’lumotlarni ajrata

olish; birlamchi va ikkilamchi axborotni aniqlash; ommaviy axborot vositalari tilini tushunish va adekvat baholash;

– ijodiy va izlanish xarakteridagi masalalarni yechishda faoliyat algoritmlarini mustaqil yaratish.

Belgi-ramziy faoliyatlar umumta'lim universal faoliyatlarning maxsus guruhi hini tashkil qiladi:

– modellashtirish – obyektни modelga aylantirish, bu yerda obyektning muhim xususiyatlari ta'kidlangan; ushbu fan sohasini belgilaydigan umumiy qonuniyatlarni aniqlash maqsadida modelni o'zgartirish.

Mantiqiy umumiy faoliyatlar:

– "xususiyatlarni (muhim, muhim bo'lmagan) aniqlash maqsadida ob'ektlarni tahlil qilish;

– sintez – qismlardan yaxlit, bir butunlik yasash, shu jumladan, yetishmayotgan komponentlarni to'ldirish bilan o'zini o'zi rivojlantirish;

– taqqoslash uchun asoslar va mezonlarni tanlash, ob'ektlarni tasniflash;

– kontsepsiyani o'z ichiga olish, oqibatlarni keltirib chiqarish;

– sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish;

– mantiqiy fikrlash zanjirini qurish;

– dalil, gipotezalar va ularni asoslash".

Muammoni bayon qilish va hal qilish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: muammoni topish, ijodiy va izlanish xarakteridagi muammolarni hal qilish usullarini mustaqil ravishda ishlab chiqish, o'z navbatida, masalani shakllantirish va hal qilish o'quvchilardan quyidagi harakatlarni shakllantirishni talab qiladi:

– "asosiy muammoni ajratib ko'rsatish;

– vazifani shakllantirish;

– o'quv muammosini hal qilish uchun qanday ma'lumotlar kerakligini mustaqil ravishda taxmin qilish;

– turli manbalardan olingan ma'lumotlarni solishtirish va saralash;

– qo'yilgan izlanish yoki ijodiy vazifani hal qilishning turli usullarini mustaqil ravishda taklif qilish".

4. Kommunikativ UTF ijtimoiy kompetensiyani va boshqa odamlarning, aloqa sheriklarining yoki faoliyatning pozitsiyasini hisobga olishni ta'minlaydi; tinglash va dialogga kirishish qobiliyati; "muammolarni guruh muhokamasida ishtirok etish; tengdoshlar guruhiga qo'shilish, tengdoshlar va kattalar bilan samarali muloqot hamda hamkorlik"ni o'rnatishni ta'minlaydi.

Aloqa faoliyatiga quyidagilar kiradi:

– o'qituvchi va tengdoshlar bilan ta'lim sohasidagi hamkorlikni rejalashtirish – maqsadni, ishtirokchilarning funktsiyalarini, o'zaro ta'sir qilish usullarini aniqlash; savollar berish – ma'lumotlarni qidirish va to'plashda faol hamkorlik qilish; nizolarni hal qilish – muammoni aniqlash, ularni hal qilishning muqobil usullarini izlash va baholash, qarorlar qabul qilish, uni amalga oshirish;

– sherikning xulq-atvorini boshqarish – uning harakatlarini nazorat qilish, tuzatish, baholash; o'z fikrlarini muloqotning vazifalari va shartlariga muvofiq

yetarli darajada to'liq va aniq ifodalash qobiliyati; ona tilining grammatik va sintaktik me'yorlariga mos monolog va dialogik nutq shakllariga egalik qilish;

umumiy o'quv faoliyati – o'quv vazifasini qo'yish, uni hal qilish yo'llarini tanlash va axborotni topish, axborot bilan ishlay olish, olingan bilimlarni qo'llay bilish;

mantiqiy ta'lim harakatlari – yangi bilimlarni tahlil qilish va sintez qilish, sabab–oqibat munosabatlarini o'rnatish, o'z mulohazalarini isbotlash qobiliyati;

muammoni qo'yish va hal qilish – muammoni shakllantirish va uni hal qilish yo'lini topish qobiliyati;

“kommunikativ – turli odamlar guruhlar bilan muloqot qilishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda muloqotga kirish va uni olib borish qobiliyati;

tartibga solish – maqsadni belgilash, rejalashtirish, reja tuzatish;

shaxsiy: o'quvchilarning axloqiy qiymat yo'nalishini ta'minlash (harakat va hodisalarni qabul qilingan axloqiy tamoyillar bilan bog'lash qobiliyati, axloqiy me'yorlarni bilish va xulq-atvorning axloqiy tomonini ajratib ko'rsatish qobiliyati), shuningdek, ijtimoiy rollar va shaxslararo munosabatlarga yo'naltirilganlik;

belgi-ramziy faoliyatlar: modellashtirish va modelni o'zgartirish”.

So'nggi ikki asrda maktab o'quvchilariga bilim olish, o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi takomillashtirish qobiliyatini ta'minlaydigan UTFni shakllantirish ta'lim tizimining eng muhim vazifasi deb qaralgan. Shu munosabat bilan, UTFni qanday ishlab chiqish mumkin va zarur degan savol juda dolzarb bo'lib qoladi. Yuqorida ta'kidlanganidek, ta'lim standartlari ta'limning har bir bosqichida UTFning shakllanishida yetakchi rol o'ynaydi, UTFni shakllantirish va mazmunni tanlash dasturining mavjudligini, o'quvchilar uchun eng samarali, yorqin va qiziqarli o'quv vazifalarining aniq to'plamini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Ko'rib chiqilayotgan masalani yanada to'liqroq tavsiflash uchun biz ko'plab tadqiqotchilarning ishlarini o'rganib chiqdik va natijada biz quyidagi jadvalda UTF qanday shakllanganligini ko'rsatamiz va ushbu UTFning eng yaqin rivojlanish maydoni ham aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev A.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativligini shakllantirishda universal ta'lim faoliyatlarining o'rni // Ta'lim, fan va innovatsiya Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal 6-son, 2023-yil. ISSN 2181-8274. – 537 – 539-b.

2. Abdullayev A.A. Boshlang'ich ta'limda “universal ta'lim faoliyatlari” tushunchasi // “Ta'lim tizimida innovatsiya, integratsiya va yangi texnologiyalar” xalqaro ilmiy anjuman. – NamDU, 2022. 04.28. 376-b.

3. Abdullayev A.A. Regulatory universal educational activity as the main component of the results of the meta-topic of primary class native language education // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 12 No. 1, 2024 ISSN 2056-5852 Progressive Academic Publishing, UK Page 63 www.idpublications.org

4. Abdullayev A.A. Универсальные учебные действия как результат метапредметного подхода к начальному образованию // academic research in modern science International scientific-online conference <https://doi.org/10.5281/zenodo.11401992>

5. Асмолов А.Г. Проектирование универсальных учебных действий в школе / Г.В.Бурменская, И.А.Володарская, О.А.Карабанова, С.В.Молчанов, Н.Г.Салмина. – Текст:

непосредственный // Национальный психологический журнал. – 2011. – № 1 (5). – С. 104 – 110.

6. Асмолов А.Г. Формирование универсальных учебных действий в основной школе. От действия к мысли. ФГОС. – М.: Просвещение, 2017. – 159 с.

7. Асмолов А.Г., Бурменская Г.В., Володарская И.А. и др. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе: от действия к мысли: пособие для учителя / Под ред. А.Г.Асмолова. – М.: Просвещение, 2008.

8. Асмолов А.Г. Как будем жить дальше? Социальные эффекты образовательной политики / А.Г.Асмолов // Лидеры образования. – 2007. – №6.

© *Abdullayev A'zimjon Abduvali o'g'li*, 2026

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Abdullayev A'zimjon Abduvali o'g'li,
UBS, Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va
sport faoliyati kafedrası dotsenti, PhD
Sa'dullayeva Nafisa Ilhomjon qizi,
University of Business and Science
70110501-Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarda kommunikativ rivojlanish jarayonini tizimli tashkil etishning psixofiziologik va kognitiv determinantlari tahlil qilingan. maqolada bolalarning intellektual va emotsional sohasidagi transformatsiyalar, ularning muloqotga bo'lgan tabiiy ehtiyoji hamda ijtimoiy munosabatlarga kirishish motivatsiyasi yoritilgan. Shuningdek, muloqot jarayonida uchraydigan psixologik to'siqlar va ularni bartaraf etishda pedagogik hamkorlik hamda interfaol metodlarning ahamiyati ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ ko'nikmalar, boshlang'ich ta'lim, psixofiziologik xususiyatlar, muloqot muhiti, pedagogik yondashuv, ijtimoiy adaptatsiya, interfaol metodlar, nutqiy faollik.

Аннотация. В данной статье анализируются психофизиологические и когнитивные детерминанты системной организации процесса коммуникативного развития учащихся начальных классов. В исследовании рассматриваются трансформации в интеллектуальной и эмоциональной сферах детей, их естественная потребность в общении и мотивация к вступлению в социальные отношения. Также научно обоснованы психологические барьеры, возникающие в процессе общения и значимость педагогического сотрудничества и интерактивных методов в их преодолении.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, начальное образование, психофизиологические особенности, коммуникативная среда, педагогический подход, социальная адаптация, интерактивные методы, речевая активность.

Annotatsiya. This article analyzes the psychophysiological and cognitive determinants of the systematic organization of the communicative development process in primary school students. The study explores transformations in children's intellectual and emotional spheres, their natural need for communication, and their motivation for entering social relationships. Furthermore, the article provides a scientific basis for the psychological barriers encountered during communication and the significance of pedagogical collaboration and interactive methods (role-playing, dialogic exercises) in overcoming them.

Keywords: *communicative skills, primary education, psychophysiological features, communicative environment, pedagogical approach, social adaptation, interactive methods, speech activity.*

Boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarda kommunikativ rivojlanish jarayoni tizimli va samarali tashkil etish, eng avvalo, subyektning yoshga oid psixofiziologik hamda kognitiv determinantlarini chuqur tahlil qilishni taqozo etadi. Bu davrda bolalarning intellektual va emotsional sferasida shiddatli transformatsiya kuzatilib, ularning ijtimoiy munosabatlarga bo'lgan ehtiyoji sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tariladi. Mazkur yosh bosqichi shaxsning muloqotga kirishish motivatsiyasi ortishi va atrofdagilar bilan interaktiv aloqa o'rnatishga bo'lgan tabiiy intilishi bilan xarakterlanadi. O'quvchilar ushbu davrda nafaqat yaqinlari, balki tengdoshlari va pedagoglar bilan hamkorlik o'rnatishga, o'z shaxsiy qarashlarini ifodalashga, kognitiv savollar berish orqali axborot zaxirasini boyitishga harakat qiladilar. Shaxsning erkin mulohaza yuritish va tushunilmagan jihatlar bo'yicha qayta aloqaga kirishishga urinishi uning ijtimoiy kompetensiyasi shakllanayotganidan dalolat beradi. Biroq, ushbu jarayonda o'quvchilarning nutqiy-kommunikativ imkoniyatlari hali mukammal darajaga yetmagan bo'ladi: leksik zaxiraning nisbatan cheklanganligi, grammatik konstruksiyalarda strukturaviy xatolar uchrab turishi hamda mantiqiy-izchil fikr bayon qilish ko'nikmasining rivojlanish bosqichida ekanligi kuzatiladi. Pedagogik nuqtayi nazardan, bunday vaziyat o'qituvchidan o'quvchilarda nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtirish, balki haqiqatga erishish metodologiyasini shakllantirishni talab etadi. Bunda o'quvchining yosh xususiyatlariga adekvat bo'lgan muloqot muhitini yaratish, ularning nutqiy faolligini metodik jihatdan ruhlantirish (stimullashtirish) va kognitiv potensialini to'g'ri yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual xususiyatlarini, jumladan, ularning dars jarayonidagi hissiy holati va nutqiy faolligini inobatga olish ta'lim natijadorligini kafolatlovchi asosiy omildir. Pedagoglar bolalarning kuchli tomonlarini aniqlash bilan birga, muloqot jarayonidagi to'siqlarni va nutqiy kamchiliklarni maqsadli korreksiya qilishlari zarur. Bu esa o'z navbatida, o'quvchining ona tilining grammatik va sintaktik me'yorlariga mos ravishda monologik hamda dialogik nutq shakllarini egallashini, o'z fikrini muloqot sharoitiga ko'ra aniq va to'liq ifodalashini ta'minlaydi.

Psixologiya va pedagogika fanlari kesimida boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar muloqotining rivojlanishi senzitiv, ya'ni tashqi ta'sir va o'zlashtirishga o'ta hissiy ta'sirchan davr sifatida tavsiflanadi. Ushbu davrda shaxsning ijtimoiy-psixologik qiyofasi shakllanishi bilan bir qatorda, uning kelajakdagi kommunikativ potensial poydevori yaratiladi. Rossiya pedagogika va psixologiya maktabining vakillari, xususan V.S.Muxina ta'kidlaganidek, boshlang'ich yoshda muloqot shaxs rivojlanishi uchun o'ta muhim funksiyalarni bajaradi: bola uning orqali o'z-o'zini anglaydi, atrofdagilar bilan tizimli munosabat o'rnatadi va ijtimoiy hayotda o'z maqomiga ega bo'ladi. Ilmiy nuqtayi nazardan yondashganda, bolaning nutqiy-ijtimoiy rivojlanishi o'qituvchi va tarbiyachilar tomonidan metodik jihatdan qo'llab-quvvatlanmasa, uning shaxsida destruktiv tendensiyalar yuzaga kelishi mumkin. Bu holat muloqotda

passivlik, psixologik to'siqlarning paydo bo'lishi, qiyinchiliklarni yashirish hamda o'z fikrini bayon qilishdan qochish kabi negativ holatlarda namoyon bo'ladi. Shuning uchun, ta'lim paradigmasining o'zgarishi shunchaki bilim berishdan o'quvchi shaxsini rivojlantirish maqsadiga o'tishni taqozo etadi. Bu jarayonda o'quvchining subyektiv tajribasini boyitish orqali uning mustaqil ravishda yangi ijtimoiy tajribani ongli va faol o'zlashtirish qobiliyati shakllantiriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari ularning yuqori darajadagi harakatchanligi, emotsional labilligi va tasavvurining boyligi bilan ajralib turadi. Ushbu omillar ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik va amaliy namoyish etish metodlarining ustuvorligini belgilaydi. Bolalar uchun turli diskursiv vaziyatlar, so'z shakllari va muloqot stsensariylarini bevosita imitatsiya (taqlid) qilish hamda namoyish etish orqali o'rgatish eng yuqori pedagogik samara beradi. Shunga ko'ra, nutqiy rivojlanish jarayoni faqatgina an'anaviy yozma topshiriqlar bilan cheklanib qolmasdan, balki interfaol metodlar tizimini o'z ichiga olishi shart. Kommunikativ rivojlanish samaradorligini oshirishda innovatsion yechimlar sifatida quyidagi faoliyat turlari muhim ahamiyat kasb etadi:

Rolli o'yinlar va sahnalashtirish. Bu o'quvchiga turli ijtimoiy rollarni sinab ko'rish va shaxslararo munosabatlarga yo'naltirilganlik ko'nikmasini egallash imkonini beradi.

Dialogik mashqlar. O'qituvchi va tengdoshlar bilan samarali hamkorlikni rejalashtirish, savollar berish va ma'lumotlar qidirishda faol ishtirok etishni ta'minlaydi.

Ijodiy nutqiy faoliyat. O'z fikrlarini muloqotning vazifalari va shartlariga muvofiq, ona tilining grammatik hamda sintaktik me'yorlariga mos ravishda aniq ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, bolalarning yoshga oid xususiyatlari ulardagi rivojlanish sur'atlari, individual-psixologik imkoniyatlari va shaxsiy qiziqishlarini ham differensial (tabaqalangan) holda hisobga olishni talab etadi. Bu yondashuv o'quv jarayonida o'quvchining individual o'ziga xosligini va ijtimoiy kompetensiyasini ta'minlaydigan faoliyat usullari to'plamini yaratishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlari ularning muloqot qobiliyati shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi o'rin tutadi. Bu yoshda bolalarda hissiy ta'sirchanlik, harakatchanlik, takrorlash va taqlid orqali o'rganishga moyillik, shuningdek, ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishga bo'lgan tabiiy ehtiyoj kuchli bo'ladi. Psixologik jihatdan bolalar muloqot jarayonida nafaqat axborot almashadi, balki o'zini namoyon qilish, shaxsiy fikr va his-tuyg'ularini bayon etish, jamoada e'tirof topish orqali rivojlanadilar. Shu sababli, ularning yoshga oid psixologik xususiyatlarini chuqur tushunish muloqot qobiliyatini rivojlantirish jarayonida maqsadli pedagogik yondashuvlarni belgilash uchun zarur asos hisoblanadi.

Boshlang'ich sinfda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutqiy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini ta'minlash uchun muhim poydevor hisoblanadi. Bu bosqichda o'quv muhitini to'g'ri tashkil etish, bolalarda muloqotga qiziqish uyg'otish, ularni faol ishtirokchi sifatida tarbiyalash va o'zaro hamkorlikda so'zlashish ko'nikmalarini shakl-

lantirish pedagogning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, bunda o'quvchi markazida qurilgan, faol va interaktiv metodlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun bolalarning yosh xususiyatlari va nutqiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda maqsadli pedagogik yondashuvlarni belgilash kommunikativ rivojlanish samaradorligini ta'minlaydi. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning kommunikativ faolligini oshirish va nutqiy qobiliyatlarini shakllantirishda pedagogik ta'sir va rag'batlantiruvchi usullar alohida o'rin tutadi. Bolalarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib o'qituvchi tomonidan to'g'ri tanlangan ta'sir usullari va muloqotga yo'naltirilgan faoliyat shakllari ularni nutq orqali o'zini ifoda etish, fikrlash, muhokama qilish va ijtimoiy munosabat o'rnatish qobiliyatini faollashtiradi.

Psixologiya va pedagogika fanlari o'rtasidagi fanlararo integratsiya boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ salohiyatini ro'yobga chiqarishda fundamental metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu ikki sohaning o'zaro uyg'unligi o'quvchi shaxsini rivojlantirish maqsadiga yo'naltirilgan zamonaviy ta'lim paradigmasining asosi hisoblanadi. Psixologik aspektda bolalarning muloqotga bo'lgan ehtiyoji, hissiy ta'sirchanlik (senzitivlik), shaxsiy rivojlanish bosqichlari hamda ijtimoiy adaptatsiya kabi determinantlar tadqiq etiladi. Mazkur yo'nalish bolaning nutqiy faollikka psixologik jihatdan tayyorligini, uning individual-psixologik xususiyatlarini va muloqot jarayoniga bo'lgan emotsional munosabatini ob'ektiv baholashga imkon beradi. Xususan, sub'ektning yangi ijtimoiy tajribani ongli va faol o'zlashtirishi uning o'zini o'zi rivojlantirish va baholash qobiliyati bilan uzviy bog'liqdir. Ta'lim jarayonida ko'p uchraydigan psixologik to'siqlar – uyalish, xato qilishdan qo'rqish (rigidlik), kommunikativ passivlik va o'z fikrini bayon qilishdan qochish kabi holatlarni bartaraf etishda pedagogdan chuqur psixologik yondashuv talab etiladi. Bu bosqichda o'quvchining "yaqin rivojlanish zonasi"ni aniqlash va uning ichki motivatsiyasini stimullashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bolaning ruhiyatiga ortiqcha bosim o'tkazmaslik, aksincha, uning kognitiv va emotsional imkoniyatlarini hisobga olgan holda muloqot muhitini shakllantirish, o'quvchida o'z yutuqlarini nazorat qilish va ixtiyoriy harakat qilish (o'zini o'zi tartibga solish) qobiliyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik aspektda esa muloqotning ta'limiy-didaktik vazifalar bilan bog'liq jihatlari, xususan, kompetensiyaviy yondashuv ustuvorligi belgilab olinadi. Pedagogika fani qanday metodik usullar, dars shakllari va innovatsion texnologiyalar orqali o'quvchilarda tizimli kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish masalalarini o'rganadi. Pedagogik yondashuvda muloqot shunchaki axborot almashinuvi emas, balki: o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida shakllantirish mexanizmi; ma'naviy va amaliy faoliyatning yangi uslublarini kashf qilish qobiliyatini rivojlantiruvchi interaktiv jarayon; o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi hamkorlikni, o'zaro muloqotning grammatik va sintaktik me'yorlarga muvofiqligini ta'minlovchi didaktik maydon.

Pedagogik modellashtirish jarayonida muloqotni tashkil etish o'quvchiga o'z fikrini muloqot vazifasiga ko'ra aniq ifodalash, dialoqqa kirishish va guruh muhokamalarida samarali ishtirok etish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida, o'rta maktabda o'qishni davom ettirish uchun zarur bo'lgan "o'rganish qobiliyati"ni ta'minlovchi shaxs modelini barpo etishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, psixologik tayyorgarlik va pedagogik metodikaning sintezi o’quvchilarda universal ta’limiy faoliyatlarni shakllantirish samaradorligini oshiradi. Bunday kompleks yondashuv XXI asr globallashtirish axborot makonida bolaning nafaqat ilmiy bilimlarni o’zlashtirishi, balki hayotiy muammolarni hal qilishda kommunikativ strategiyalardan unumli foydalanishiga zamin yaratadi. Pedagogik mahorat esa tayyor usullarni berishdan ko’ra, o’quvchilarda yangi faoliyat usullarini yaratish va ijodiy izlanish xarakteridagi masalalarni algoritmash qobiliyatini tarbiyalashda namoyon bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mo‘minova G.G’. Boshlang‘ich sinf o’quvchilarida lingvistik kompetensiyani shakllantirish mazmuni va xususiyatlari // “Jamiyat va innovatsiyalar” fanlararo ilmiy jurnali. – Toshkent, 2023. – B. 22 – 26.
2. Mo‘minova G.G’. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati // NamDU Ilmiy axborotnomasi maxsus son – Namangan, 2021. – B. 881 – 885.
3. Mo‘minova G.G’. Lingvistik kompetensiya turlari: mohiyati va tuzilishi // Pedagogik mahorat. Ilmiy nazariy va metodik jurnal, №1 – Buxoro, 2023. – B. 244 – 250.
4. Abdullayev A. Universal ta’limiy faoliyatlar: shaxsga xos universal ta’limiy faoliyatlar // MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI JURNALI. – 2025. – T. 3. – №. 9.
5. Abdullayev A. Kichik yoshdagi o’quvchilarda universal ta’limiy faoliyatlarni shakllantirish nazariyasi // MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI JURNALI. – 2025. – T. 3. – №. 10.
6. Abdullaev A. Universal Educational Activities in Primary Grades // Jurnal Pendidikan Guru Sekolah Dasar. – 2024. – T. 2. – №. 1.
7. Abdullaev A. Universal Educational Activities in Primary Grades. – 2024.
8. https://en.wikipedia.org/wiki/Communicative_competence

© Abdullayev A’zimjon Abduvali o’g’li, 2026

© Sa’dullayeva Nafisa Ilhomjon qizi, 2026

O’QISH DARSLARIDA SIMULYATSION O’YIN TEXNOLOGIYALARI ORQALI O’QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Xamidova Sabohat Mirsoli qizi,

University of Business and Science

70110501-Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim)

mutaxassisligi magistranti

Sabohatortiqmirzayeva627@gmail.com

Abdullayev A’zimjon Abduvali o’g’li,

University of Business and Science

Maktabgacha-Boshlang‘ich ta’lim va sport faoliyati kafedrasi

pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

Azimjon2103@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o’qish darslarida simulyatsion o’yin texnologiyalari orqali o’quvchilarning tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish masalasi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi o’qish savodxonligini oshirishda innovatsion

pedagogik yondashuvlarning samaradorligini aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida kuzatish, tajriba-sinov va tahlil metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar simulyatsion o'yinlarning o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishini ko'rsatdi. Xulosa sifatida, mazkur texnologiyalar boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishda samarali vosita ekanligi asoslab berildi.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, tanqidiy fikrlash, simulyatsion o'yinlar, boshlang'ich ta'lim, pedagogik texnologiya, innovatsion metodlar.

Аннотация. В современной системе образования развитие у учащихся навыков самостоятельного мышления, анализа информации и критического отношения к ней является одной из приоритетных задач. Особенно важную роль в этом процессе играют уроки чтения в начальных классах. В настоящее время читательская грамотность включает не только умение читать текст, но и его понимание, анализ и применение в реальных жизненных ситуациях.

Результаты международных исследований показывают, что у учащихся недостаточно развиты навыки работы с текстом, умение делать выводы и осуществлять критическую оценку. В связи с этим возрастает необходимость внедрения инновационных методов обучения. Симуляционные игровые технологии способствуют повышению активности учащихся, развитию их самостоятельного мышления и эффективному усвоению знаний

Ключевые слова: читательская грамотность, критическое мышление, симуляционные игры, начальное образование, педагогические технологии, когнитивное развитие, инновационные методы.

Annotation. In the modern education system, developing students' ability to think independently, analyze information, and critically evaluate it is considered one of the key priorities. Reading lessons in primary education play a significant role in shaping these skills. Today, reading literacy goes beyond simple decoding of text and includes understanding, analyzing, and applying information in real-life contexts.

International assessment results indicate that students often lack sufficient skills in text analysis, drawing conclusions, and critical evaluation. Therefore, there is a growing need to introduce innovative teaching methods. Simulation-based game technologies enhance students' engagement, encourage independent thinking, and improve the effectiveness of learning.

Keywords: reading literacy, critical thinking, simulation games, primary education, pedagogical technologies, cognitive development, innovative methods.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning bilim darajasini oshirish bilan bir qatorda ularning mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Axborot oqimi tez sur'atlarda ortib borayotgan bugungi kunda o'quvchi faqat bilimni yodlab qoluvchi emas, balki uni anglay oladigan, baholay oladigan va amalda qo'llay oladigan shaxs bo'lishi zarur [2].

O'qish savodxonligi tushunchasi aynan shu ehtiyojdan kelib chiqadi. U faqat matnni o'qish emas, balki uni tushunish, tahlil qilish, muallif fikrini anglash va o'z nuqtai nazarini shakllantirishni o'z ichiga oladi [3]. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'qish darslari ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab o'quvchilar matnni yuzaki o'qib chiqadi, biroq uning mazmunini chuqur anglash va mustaqil xulosa chiqarishda qiynaladi. Bu esa o'qitish metodlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni, xususan, simulyatsion o'yin texnologiyalarini joriy etish muhim hisoblanadi.

Simulyatsion o'yinlar o'quvchini faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi. Ular orqali o'quvchilar real hayotiy vaziyatlarga yaqin sharoitda fikrlashni o'rganadi, qaror qabul qiladi va natijalarni tahlil qiladi [4]. Bu esa tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – o'qish darslarida simulyatsion o'yin texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Metodlar: Ushbu tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish darslarida tanqidiy fikrlash darajasini simulyatsion o'yinlar orqali oshirish mexanizmlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim prinsiplari tanlab olindi [2].

1. Tadqiqot bosqichlari va tashkil etilishi

Tajriba-sinov ishlari uch bosqichda amalga oshirildi:

Aniqlovchi bosqich: O'quvchilarning mavjud o'qish savodxonligi va mantiqiy fikrlash darajasi testlar hamda savol-javoblar yordamida diagnostika qilindi.

Shakllantiruvchi bosqich: An'anaviy dars ishlanmalariga simulyatsion o'yin elementlari va tanqidiy tahlilga yo'naltirilgan interaktiv metodlar integratsiya qilindi [3].

Nazorat bosqichi: Qo'llanilgan metodning samaradorligi statistik ma'lumotlar asosida qiyosiy tahlil etildi.

2. Simulyatsion o'yinlarni qo'llash texnologiyasi

Dars jarayonida o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini faollashtirish uchun simulyatsiya metodikasi quyidagi to'rtta asosiy komponent asosida qurildi:

Vaziyatli modellashtirish: O'quvchilarga matndagi voqelik bilan bog'liq bo'lgan, lekin yechimi aniq ko'rsatilmagan muammoli vaziyat taqdim etiladi. Bunda o'quvchi nafaqat matnni o'qiydi, balki undagi ziddiyatli holatni "jonli simulyatsiya" sifatida qabul qiladi [4].

Rollar dialogi: O'quvchilar ijobiy va salbiy qahramonlar obraziga kirishib, ularning xatti-harakatlarini tanqidiy baholaydilar. Bu metod orqali o'quvchida "muallif pozitsiyasi" va "qahramon pozitsiyasi"ni farqlash ko'nikmasi rivojlanadi [1].

Interaktiv qarorlar qabul qilish: Simulyatsiya o'yini davomida o'quvchilarga voqealar rivojini o'zgartirish imkoniyati beriladi. Masalan, "Agar qahramon boshqacha yo'l tutganida, natija qanday bo'lardi?" degan savol orqali mantiqiy gipotezalar quriladi [5].

Ekspert baholash (Debriefing): O'yin yakunida o'quvchilar "ekspert" sifatida bir-birlarining qarorlarini tahlil qiladilar. Bu jarayon axborotni saralash, xatolarni aniqlash va o'z fikrini dalillar bilan isbotlashga xizmat qiladi [3].

3. Ma'lumotlarni qayta ishlash metodikasi

Tadqiqot natijalarining xolisligini ta'minlash uchun o'quvchilarning quyidagi ko'nikmalari 5 ballik shkala asosida baholab borildi:

Matndagi asosiy muammoni mustaqil aniqlash.

Muammoga nisbatan o'z munosabatini bildirish va uni asoslash.

Voqealarning sabab va oqibatlarini mantiqiy bog'lash [5].

Ushbu metodik yondashuv o'quvchilarda nafaqat savodxonlikni, balki hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan intellektual salohiyatni ham shakllantirishga qaratilgan.

Tadqiqot davomida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, kuza-tish, tajriba-sinov, taqqoslash va statistik tahlil metodlari qo'llanildi [5].

Tajriba ishlari boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida olib borildi. Dastlab o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasi aniqlanib, keyinchalik simulyatsion o'yin texnologiyalari asosida darslar tashkil etildi.

Simulyatsion metod quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

Bashoratlash bosqichi – o'quvchilar matn sarlavhasi asosida voqealarni tax-min qiladi;

Faol o'qish bosqichi – o'quvchilar matnni tahlil qiladi va rollarga kiradi;

Refleksiya bosqichi – o'quvchilar o'z fikrlarini asoslaydi va baholaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, simulyatsion o'yin texnologiyalari an'anaviy ta'lim usullaridan farqli o'laroq, o'quvchini passiv tinglovchidan faol subyektga aylantiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllan-tirish jarayoni faqatgina matnni o'qish bilan cheklanib qolmay, balki mazkur matn ichidagi ziddiyatli vaziyatlarni tahlil qilishni taqozo etadi. Simulyatsion metod o'quvchiga "agar men qahramon o'rnida bo'lganimda nima qilardim?" degan savol-ni berish orqali uning kognitiv faolligini oshiradi [6].

Ushbu metodning samaradorligini quyidagi omillar bilan izohlash mumkin:

Kognitiv modellash: O'quvchi matndagi voqealar rivojini simulyatsiya qilish jarayonida sabab va oqibat aloqalarini mustaqil ravishda aniqlaydi. Bu jara-yonda axborotni shunchaki qabul qilmay, uni saralash va filtrlash ko'nikmasi shakllanadi [7].

Ijtimoiy-psixologik adaptatsiya: Rollarga kirishish orqali o'quvchilar turli xarakterlar va nuqtai nazarlarni tushunishga harakat qiladi. Bu esa o'quvchida empatik fikrlashni, ya'ni muammoga turli tomonlardan qarash qobiliyatini rivojlan-tiradi [4].

Metakognitiv ko'nikmalar: Simulyatsiya tugagandan so'ng o'tkaziladigan refleksiya bosqichi o'quvchiga o'zining fikrlash jarayonini tahlil qilish imkonini beradi. O'quvchi nega aynan shu qarorni qabul qilganini tushuntirib berish jarayo-nida argumentlash (asoslash) mahoratini oshiradi [8].

Tahlillarimiz shuni ko'rsatdiki, simulyatsion o'yinlar qo'llanilgan darslarda o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi (motivatsiyasi) an'anaviy darslarga nisba-tan 35 – 40% yuqori bo'lgan. Bu esa o'qish savodxonligi darajasining o'sishi bevo-sita hissiy jalb qilinganlik bilan bog'liqligini tasdiqlaydi.

Olib borilgan tadqiqotlar va tajriba-sinov natijalari asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

Metodik samaradorlik: Simulyatsion o'yinlar boshlang'ich sinf o'qish darsla-rining didaktik imkoniyatlarini kengaytiradi. Ular shunchaki ko'ngilochar vosita emas, balki murakkab matnlarni tushunishga xizmat qiluvchi tizimli metodik vosi-tadir [5].

Tanqidiy fikrlash transformatsiyasi: Ushbu texnologiya o'quvchining fikrlash tarzini "tayyor shablonlar"dan "izlanuvchan tahlil"ga o'zgartiradi. Natijada o'quvchi axborotning ishonchliligini tekshirish va muallifning yashirin g'oyalarini ilg'ari surish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv: Simulyatsiya jarayonida har bir o'quvchining individual temperamenti va qobiliyati namoyon bo'ladi, bu esa o'qituvchiga ta'lim jarayonini differensial (tabaqalashtirilgan) tartibda tashkil etish imkonini beradi [9].

Xulosa qilib aytganda, simulyatsion o'yin texnologiyalarini o'qish darslariga integratsiya qilish zamonaviy ta'lim standarti talablari hisoblangan PISA va PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlarida o'quvchilarning yuqori natijalar ko'rsatishi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Kelgusida ushbu metodni boshqa fanlar kesimida ham tadbiq etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva Q. O'qish metodikasi. – Toshkent, 2021.
2. Mahmudov N. Til va tafakkur. – Toshkent, 2022.
3. Xodjayev B.X. Pedagogika asoslari. – Toshkent, 2020.
4. Ibragimov X. Innovatsion metodlar. – Toshkent, 2022.
5. Shodiyev R. Didaktik o'yinlar. – Namangan, 2023.
6. Yuldashev J.G'. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
7. Tolipov O', Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent, 2021.
8. Ziyomammedov B. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent, 2019.
9. Safarova R. va boshqalar. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish yo'llari. – Toshkent, 2022

© Xamidova Sabohat Mirsoli qizi, 2026

© Abdullayev A'zimjon Abduvali o'g'li, 2026

TEXNOLOGIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASH

Sarimsaqova Marhaboxon Zafarjon qizi,

University of Business and Science ta'lim muassasi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolamda o'quvchilarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash va unutib borilayotgan qadriyatlarimizni yanada rivojlantirish darslarda milliy qadriyat ruhiga olib kira olish milliy qadriyatlar-xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy boyligi haqida aytib berish lozim qadriyatlar asosida kasbga yo'naltirish ustoz va shogirt an'analarini davom etish estetik tarbiya berish.

Kalit so'zlar: milliy qadriyatlar, tarbiya, odob axloq, ta'lim jaroyoni, milliy hunarmandchilik, marosim.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы воспитания учащихся на основе национальных ценностей и дальнейшего развития наших забытых традиций. На уроках технологии необходимо прививать дух национальных ценностей, рассказывать об

исторической памяти, духовном богатстве народа, а также направлять на профессиональную деятельность на основе этих ценностей, продолжая традиции «устоз-шогирд» (наставник-ученик) и обеспечивая эстетическое воспитание.

Ключевые слова: национальные ценности, воспитание, мораль, учебный процесс, народное ремесленничество, обряд.

Abstract. This article discusses the education of students based on national values and the further development of traditions that are being forgotten. It emphasizes the importance of integrating the spirit of national values into lessons, introducing wealth, providing career guidance based on these values, continuing “master – apprentice” traditions, and fostering aesthetic education.

Keywords: national values, education, ethics and morality, educational process, national craftsmanship, ceremony.

KIRISH

Milliy istiqlol mafkurasi ham ana shu milliy qadriyatlarga asoslanib yaratilishi bejiz emas, albatta. Bu borada birinchi Prezidentimiz I.Karimovning “Har bir fuqaro ajdodlarimizning bebaho merosi, milliy qadriyat va an‘analarimizga munosib farzand bo‘lishga erishish, yuksak fazilatli qilish va komil insonlarni tarbiyalash, ularni yaratuvchanlik ishlarida da‘vat qilish, shu muqaddas zamn uchun fidoylikni hayot mezoniga aylantirish-milliy istiqlol mafkuramizning bosh maqsadidir” – deganlari ayni muddaodir.

Ma‘naviy qadriyatlar, urf-odat, an‘ana, marosimlar va istiqlol istiqboli hamda hamda mafkuraviy to‘g‘risida fikr yuritar ekanmiz, uni uch toifaga bo‘lish lozim. Xo‘sh, ma‘naviy qadriyatimiz xususida sharq mutaffakkirlarimizning ilmiy, ma‘rifiy merosi borasida yoshlarimizning tasavvur va bilim darajasi qanday qayd qilish lozimki o‘rta asrla uyg‘onish davri, bunyodkorlari bo‘lmish allomalar bizning ajdodlarimiz ekanligidan faxrlanamiz.

Milliy qadriyatlar, urf-odat, an‘ana va marosimlar – tarbiyasining eng ta‘sirchan quroli. Undan oqilona foydalanish, farzandlarimiz ongidan vatanparvarlik, rostgo‘ylik, xalq-parvarlik tuyg‘ularini shakllantirish bugungi kun talabi. Milliy qadriyatlar – bu muayyan xalq va millatlarning uzoq tarixiy davrlar xasosida rivojlanib kelgan va ma‘lum shakl va mazmuniga ega bo‘lgan moddiy va ma‘naviy boyliklar majmuasidir. Umuminsoniy qadriyatlar – bu muayyan xalq ahamiyatga ega bo‘lgan va uning svilizatsiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan moddiy va ma‘naviy qadriyatlar majmuasidir. Milliy qadriyatlar – bu xalqning asrlar davomida shakllangan madaniy, ma‘naviy va axloqiy merosidir. Ular nafaqat xalqning tarixiy tajribasini, balki millatning kelajak yo‘lini ham belgilab berdi. Qadriyatlar o‘quvchining dunyoqarashi shakllantiradi, hayotga bo‘lgan munosabatini belgilaydi, uni o‘z xalqining ildizlari bilan bog‘laydi.

Adabiyot tahlili

Texnologiya darslarida o‘quvchilarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashda mutaffakkirlar merosidan foydalanish borasida mutaxassislardan X.Sanaqulov, D.Xodiyeva, A.Haydarov, M.Xajiyeva, M.Hamdama, M.Shoxadjayev, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, A.Avloniy, H.Egamovlar o‘rganganlar hamda ilmiy izlanishlar olib borganlar [1-2-3-8]. Ular darslar jarayonlarida urf-odatlar, asarlar, orqali milliy ruhda tarbiyalash, darslarni giziqarli va samararali

tashkil etisda turli shakl va metodlardan foydalanish yo'llari borasida tadqiqot olib borib, o'z fikrlari, qarashlari va tavsiyalarini berdilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada bola tarbiyasida milliy qadriyatlarimizning o'rni haqida so'z ochilgan. Shuningdek, bu orqali barkamol shaxsni tarbiyalash, har tomonlama yetuk shaxs etib tarbiyalashga qaratilgan vazifalar muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. O'quvchilarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash jarayonlarida turli rivojlantirish mezonlari tahlili qilindi. Bu samadorigi bo'yicha yondashuvlar o'rganildi.

OLINGAN NATIJALAR VATAHLILLAR

Mazkur tadqiqot ishi doirasida milliy qadriyatlarning jamiyat hayotidagi o'rni, ularning tarixiy-falsafiy asoslari hamda zamonaviy ta'lim jarayonidagi, xususan, texnologiya darslaridagi pedagogik imkoniyatlari atroflicha tahlil qilindi. Olingan natijalar va o'rganilgan manbalar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

Milliy qadriyatlar – ma'naviy poydevor sifatida: Milliy qadriyatlar shunchaki o'tmish merosi emas, balki har bir millatning o'zligini belgilovchi, uning ma'naviy qiyofasini namoyon etuvchi strategik resursdir. Sharq mutafakkirlari va zamonaviy pedagogika fani e'tirof etganidek, qadriyatlar asosiga qurilgan ta'lim tizimi barkamol avlodni tarbiyalashning eng samarali yo'lidir.

Aksiologik yondashuvning ahamiyati: Qadriyatlar falsafasi (aksiologiya) nuqtai nazaridan yondashilganda, milliy urf-odatlar, an'analar va ona tili o'quvchi ongida vatanparvarlik va insonparvarlik tuyg'ularini shakllantiruvchi asosiy vosita ekanligi isbotlandi. Bu jarayonda milliy istiqloq mafkurasi qadriyatlarni tizimlashtiruvchi va jamiyat maqsadlari bilan uyg'unlashtiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi.

Texnologiya ta'limi va milliy hunarmandchilik: Texnologiya darslarida milliy qadriyatlarni targ'ib qilish – o'quvchilarda nafaqat mehnat ko'nikmalarini, balki milliy g'ururni ham shakllantiradi. Milliy matolar (atlas, adras), an'anaviy kashtachilik va xalq hunarmandchiligi namunalarini o'rganish orqali o'quvchilar ajdodlarimizning boy tarixiy tajribasini amaliy jihatdan o'zlashtiradilar.

Globallashuv sharoitida ma'naviy immunitet: Bugungi shiddatli globallashuv davrida yoshlarni turli yot g'oyalardan himoya qilishda milliy qadriyatlar "ma'naviy qalqon" vazifasini o'taydi. Tarixiy xotirani tiklash, buyuk ajdodlarimiz (Navoiy, Bobur kabi) merosiga tayanish o'quvchilarda mustaqil fikrlash va milliy g'oyaga sadoqat hissini kuchaytirishi tahlillar davomida aniqlandi.

Pedagogik xulosa: Milliy qadriyatlarni texnologiya ta'lim mazmuniga singdirish – bu darslarning samaradorligini oshirish bilan birga, ta'lim va tarbiya uzviyligini ta'minlaydi. O'quvchi-yoshlar ongida milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg'unligini shakllantirish, ularni vatanparvar, milliy an'analarga sodiq va zamonaviy bilimlarni egallagan mutaxassis qilib tarbiyalash oliy maqsad bo'lib qoladi/ Milliy qadriyatlar murakkab ijtimoiy-ruhiy hodisa bo'lib, u millatning madaniyati, tarixi, urf-odatlari, an'analarni jamiki moddiy va ma'naviy Boyliklarini, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha tomonlarini qamrab oladi.

Bu asarlarda nafaqat qadriyat balkim insonni o'zligi ham yotadi. Qadriyatlarga hurmat bilan qarash – millatni o'zligini hurmat bilan qarashga bog'liqligini

anglab boramiz. Kelajak avlodga qadriyatlar tushunchasini anglatib borish, millati-mizni buyuk allomalari ham qadriyat tushunchasiga katta urg'u berishgan. Qadriyatlar – har bir millatning ma'naviy qiyofasini namoyon etadi. Xalqimizning ming asrlik o'tmishi, qadriyatlari va milliy madaniyatini aks ettiruvchi milliy liboslarimiz qadriyatlarimizning muhim qismi bo'lib, butun millatning ma'naviy qiyofasini o'zida namoyon etadi, desak mubolag'a bo'ladi.

Bugungi globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar va an'analarimizni asrab-avaylash, ularga amal qilib yashash har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki milliy merosimiz – bu shunchaki o'tgan ajdodlardan qolgan yodgorlik emas, balki xalqimizning ma'naviy boyligi, donishmandligi va tafakkurining mahsulidir. Har bir millat o'z ajdodlaridan qolgan bilim, tajriba, tarixiy saboqlar, odox-axloq, ta'lim-tarbiyaga oid o'gitlardan kelajagini barpo etishda foydalanadi.

Bugungi kunda asrlar davomida sayqallanib kelayotgan milliy qadriyat, an'analarimizni asrab-avaylab, ularga amal qilib yashash muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, ma'naviyatning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri milliy qadriyatlarimiz hisoblanadi. Qadriyatlar yuqorida ta'kidlanganidek, o'tmish bilan hozirgi kun o'rtasidagi vorisiylikni ta'minlaydi. Milliy qadriyatlar – har bir millatning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalovchi falsafiy tushuncha bo'lib, o'sha millat bosib o'tgan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida shakllangan milliy madaniy meros xazinasiga qo'shgan hissasini, ulushini ifodalaydi. Xuddi shu milliy o'ziga xoslik, o'ziga moslik millat madaniyatida, adabiyotida, san'atida, tilida, dinida, tarixiy xotirasida, yashash, ishlash va fikrlash tarzida, urf-odatlarida, rasm-rusumlarida, bayramusayillarida o'z ifodasidir.

Yer yuzidagi har bir millat faqat uning o'ziga xos bo'lgan an'ana va qadriyatlari bilan alohida ajralib turadi, tabiiyki, har qaysi xalqning bebaho boyligi bo'lgan bunday qadriyat va an'analar bir-ikki kunda paydo bo'lib qolmagan. Insoniyatning necha ming yillik tarixiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, biror-bir narsaning an'anaga, ayniqsa, qadriyatga aylanishi uzoq davrni talab qiladi. Yillar, asrlar davomida muayyan qarash, odat, tushuncha, tajribalar zamonlar, avlodlar sinovidan o'tadi, sayqal topib boradi. Agar ular keyingi avlodlar tomonidan ham qabul qilinsa, davom ettirilib, urf-odatga aylansa, demakki, endi ularni milliy an'ana va qadriyat deb atash mumkin bo'ladi. Millat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq qadriyatlar milliy qadriyatlar deyiladi. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati hamda madaniyati bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi. Milliy qadriyatlar ko'pincha madaniy e'tiqodlar, urf-odatlar, tillar va hatto xalq ertaklari kabi narsalarda namoyon bo'ladi. Ular odamlar o'rtasida birdamlik va umumiy maqsad tuyg'usini yaratishga yordam beradi va hurmat, bag'rikenglik va o'zaro tushunish kabi ijobiy ijtimoiy xatti-harakatlarni rivojlantirishi mumkin. Milliy qadriyatlarni tiklash an'anaviy urf-odatlar va tillarni jonlantirish, ta'lim orqali milliy g'ururni rag'batlantirish va muhim madaniy meros ob'ektlarini saqlash kabi sa'y-harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin. Milliy qadriyatlarining ahamiyatini anglab, ularni asrab-avaylash va targ'ib qilish orqali mamlakat o'zining jamoaviy o'ziga xosligini mustahkamlashga yordam berishi va o'z

xalqi o'rtasida tegishlilik va umumiy maqsadlarni uyg'otishi mumkin, noyob merosi va madaniyatini qo'llab-quvvatlaydi.

Milliy qadriyatlar mamlakat o'ziga xosligining muhim qismi bo'lib, xalq aziz bo'lgan umumiy e'tiqod, ideal va maqsadlarni ifodalaydi. Ular ko'pincha davlat bayroqlari, madhiyalar va gerblar kabi belgilarda aks etadi. Bu ramzlar odamlarda kuchli g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini uyg'otishi, ularga tegishlilik va umumiy maqsad tuyg'usini tarbiyalashi mumkin. Ushbu o'ziga xoslik belgilarini tan olish va qabul qilish orqali mamlakat o'z birligini mustahkamlashi va o'z tarixi va madaniyatini chuqur qadrlash tuyg'usi shakllantirishi mumkin.

Milliy qadriyatlarimamlakat o'ziga xosligining muhim qismidir. Ular millat xarakterini belgilaydigan umumiy e'tiqodlar, tamoyillar va madaniy amaliyotlarni ifodalaydi. Bu qadriyatlar ko'pincha davlat bayroqlari, madhiyalar, gerblar kabi ramzlarda o'z ifodasini topib, xalqda g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini uyg'otadi.

Qadriyatlar tug'risidagi fan – Aksiologiya (aksio – qadriyat, logos fan, ta'limot ma'nosini anglatadi) falsafaning shu masalani o'rganadigan va u bilan shug'ullanadigan sohasi hisoblanadi. Sobiq Ittifoq davrida bu tug'rida nihoyatda kam ma'lumotlar bor edi. Istiqlool tufayli qadriyatlar tug'risidagi qarashlarimiz shitob bilan o'zgardi. Sobiq Ittifoqning ilgari ulug'langan partiyaviy-sinfiy qadriyatlari sarobga aylandi, zamon realliklari talablariga javob bera olmay, o'tgan o'n yilliklardan iborat tarix sahifalari bilan birga yopilib ketdi. O'zbekistonda qadriyatlarga e'tibor kuchaydi, uning turli qirralari olim va mutahassislar tomonidan tahlil etilmoqda. Qadriyatlar falsafasi – Aksiologiyaaning ko'pdan-ko'p mavzulari mutahassislarimizning ilmiy izlanishlarida o'ziga xos o'rin tutmoqda [7].

Qadriyatlar – har bir millatning ma'naviy qiyofasini namoyon etadi. Buyuk mutafakkirlar ham qadriyatlar millat ma'naviyatining ko'zgusi deb bejiz e'tirof etishmagan. Milliy qadriyatlar har bir millatning tili, urf-odatlarini, tarixi, madaniyati, an'analarini, barcha moddiy va ma'naviy boyliklarini, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha tomonlarini o'z ichiga qamrab oladi.

Shavkat Mirziyoyev milliy qadriyatlarni yangi O'zbekiston ma'naviy poydevori deb hisoblab, inson qadrini ulug'lash, tarixiy merosni tiklash va milliy o'zlikni anglashga alohida urg'u beradi. Mafkura sifatida fikr tarbiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasi ilgari surilib, oilaviy an'analar hamda mahalla institutini mustahkamlashga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda.

– Milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda uning tarbiyaviy ta'siri bo'lmaydi. Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o'rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur, – dedi. Sh.M.Mirziyoyev.

Milliy hunarlar ham alohida o'rin tutadi kashtachilik, naqoshlik, zardostlik kiradi. Milliy qadriyatimizga nafaqat biz balkim boshqa davlatdagi insonlar ham qiziqadi.

XULOSA

Mazkur maqolamda doirasida milliy qadriyatlarning jamiyat hayotidagi o'rni, ularning tarixiy-falsafiy asoslari hamda zamonaviy ta'lim jarayonidagi, xususan,

texnologiya darslaridagi pedagogik imkoniyatlari atroflicha tahlil qilindi. Olingan natijalar va o'rganilgan manbalar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

Milliy qadriyatlar – ma'naviy poydevor sifatida: Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, milliy qadriyatlar shunchaki o'tmish merosi emas, balki har bir millatning o'zligini belgilovchi, uning ma'naviy qiyofasini namoyon etuvchi strategik resursdir. Sharq mutafakkirlari va zamonaviy pedagogika fani e'tirof etganidek, qadriyatlar asosiga qurilgan ta'lim tizimi barkamol avlodni tarbiyalashning eng samarali yo'lidir.

Aksiologik yondashuvning ahamiyati: Qadriyatlar falsafasi (aksiologiya) nuqtai nazaridan yondashilganda, milliy urf-odatlar, an'analar va ona tili o'quvchi ongida vatanparvarlik va insonparvarlik tuyg'ularini shakllantiruvchi asosiy vosita ekanligi isbotlandi. Bu jarayonda milliy istiqlool mafkurasi qadriyatlarni tizimlashtiruvchi va jamiyat maqsadlari bilan uyg'unlashtiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Texnologiya ta'limi va milliy hunarmandchilik: Texnologiya darslarida milliy qadriyatlarni targ'ib qilish – o'quvchilarda nafaqat mehnat ko'nikmalarini, balki milliy g'ururni ham shakllantiradi. Milliy matolar (atlas, adras), an'anaviy kashtachilik va xalq hunarmandchiligi namunalarini o'rganish orqali o'quvchilar ajdodlarimizning boy tarixiy tajribasini amaliy jihatdan o'zlashtiradilar [7].

Globalashuv sharoitida ma'naviy immunitet: Bugungi shiddatli globalashuv davrida yoshlarni turli yot g'oyalardan himoya qilishda milliy qadriyatlar "ma'naviy qalqon" vazifasini o'taydi. Tarixiy xotirani tiklash, buyuk ajdodlarimiz (Navoiy, Bobur kabi) merosiga tayanish o'quvchilarda mustaqil fikrlash va milliy g'oyaga sadoqat hissini kuchaytirishi tahlillar davomida aniqlandi.

Milliy qadriyatlarni ta'lim mazmuniga singdirish – bu darslarning samaradorligini oshirish bilan birga, ta'lim va tarbiya uzviyligini ta'minlaydi. O'quvchi-yoshlar ongida milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg'unligini shakllantirish, ularni vatanparvar, milliy an'analarga sodiq va zamonaviy bilimlarni egallagan mutaxassis qilib tarbiyalash oliy maqsad bo'lib qoladi.

Foydanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: «M'naviyat», 2008 yil.
2. Karimov I.A. O'zbekiston – mustaqillikka erishish ostonasida. – T., 2011.
3. A.Haydarov. Inson kamoloti va milliy-ma'naviy qadriyatlar. – T.: Muharrir, 2008.
4. Falsafa qomusiy lug'at. – T.: "Sharq", 2004.
5. Shoniyozov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni. – T., 2001.
6. Karimov I.A. Tarixiy xotira va inson omili – buyuk kelajagimizning garovidir. – T.: O'zbekiston, 2012.
7. M.Hamdova. Ma'naviyat asoslari. – T.: "Fan va texnologiya", 2008 y.

TEXNOLOGIYA DARSLARIDA QO'L MEHNATIDAN FOYDALANISH TALABLARI

Eshmanova Nodira Nazarkulovna,

ChDPU katta o'qituvchisi

Muhammadsoliyeva Lobarxon Xurshidjon qizi,

Maktabgacha va Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

Boshlang'ich ta'lim fakulteti

24.8-guruh 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada texnologiya darslarida qo'l mehnatidan foydalanishning pedagogik ahamiyati, didaktik tamoyillari hamda o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini shakllantirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, qo'l mehnatini tashkil etishda xavfsizlik qoidalari, metodik talablar, ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari va zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyalash masalalari tahlil qilingan. Texnologiya darslarida qo'l mehnatidan samarali foydalanish orqali o'quvchilarda mustaqillik, ijodkorlik va kasbiy yo'nalganlikni shakllantirish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya darsi, qo'l mehnati, amaliy ko'nikma, metodika, ta'lim samaradorligi, ijodkorlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение использования ручного труда на уроках технологии, его педагогические и методические основы, а также роль в формировании практических навыков учащихся. Анализируются требования к организации ручного труда, вопросы безопасности, повышения эффективности обучения и интеграции современных образовательных технологий. Обосновывается значение ручного труда в развитии самостоятельности, творческого мышления и профессиональной ориентации учащихся.

Ключевые слова: урок технологии, ручной труд, практические навыки, методика обучения, эффективность образования, творческое развитие.

Abstract. This article discusses the importance of using manual labor in technology lessons, its pedagogical and methodological foundations, and its role in developing students' practical skills. The requirements for organizing manual activities, safety issues, improving teaching effectiveness, and integrating modern educational technologies are analyzed. The study highlights the role of manual labor in developing students' independence, creativity, and professional orientation.

Keywords: technology lesson, manual work, practical skills, teaching methodology, educational effectiveness, creativity.

Kirish.

Hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida texnologiya darslari o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini oshirish, balki ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, qo'l mehnatidan foydalanish texnologiya fanining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Qo'l mehnati orqali o'quvchilar turli materiallar bilan ishlashni o'rganadilar, mehnat madaniyatini egallaydilar hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Texnologiya darslarida qo'l mehnatidan foydalanish o'quvchilarning shaxs sifatida shakllanishiga, ularning kasb-hunarga bo'lgan qiziqishini oshirishga ham xizmat qiladi. Shu sababli qo'l mehnatini tashkil etishda ma'lum pedagogik va metodik talablarni hisobga olish muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda texnologiya ta'limini modernizatsiya qilish jarayonida qo'l mehnatini innovatsion metodlar asosida tashkil etish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda.

Asosiy qism.

Qo'l mehnatining texnologiya darslaridagi ahamiyati

Texnologiya darslarida qo'l mehnati o'quvchilarning amaliy faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlaydi, yangi tajribalar orttiradi va mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Qo'l mehnati quyidagi vazifalarni bajaradi:

o'quvchilarda mehnatga hurmat tuyg'usini shakllantiradi;

amaliy fikrlashni rivojlantiradi;

sabr-toqat va mas'uliyat hissini tarbiyalaydi;

ijodiy tafakkurni rivojlantiradi;

kasbiy yo'naltirishga yordam beradi.

Qo'l mehnati o'quvchilarning motorika faoliyatini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, kichik yoshdagi o'quvchilar uchun qo'l harakatlari orqali tafakkur faoliyati yanada faollashadi.

Qo'l mehnatidan foydalanishning didaktik tamoyillari

Texnologiya darslarida qo'l mehnatini samarali tashkil etish quyidagi didaktik tamoyillarga asoslanadi:

Onglilik va faollik tamoyili

O'quvchilar bajarilayotgan ishning maqsadini tushungan holda faol ishtirok etishlari zarur. Bu esa ularning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Ko'rgazmalilik tamoyili

Qo'l mehnatini o'rgatishda ko'rgazmali vositalardan foydalanish muhim hisoblanadi. Chunki amaliy jarayonlarni ko'rish orqali o'quvchilar topshiriqlarni tezroq o'zlashtiradilar.

Izchillik va tizimlilik tamoyili

Qo'l mehnati mashg'ulotlari oddiydan murakkabga qarab bosqichma-bosqich tashkil etilishi kerak.

Individual yondashuv tamoyili

Har bir o'quvchining qobiliyat darajasini hisobga olish texnologiya darslarining samaradorligini oshiradi.

Qo'l mehnatini tashkil etish talablari

Texnologiya darslarida qo'l mehnatini samarali tashkil etish uchun quyidagi talablar muhim hisoblanadi:

Pedagogik talablar

Pedagog o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi zarur. Mashg'ulotlar o'quvchilarning qiziqishlariga mos ravishda tashkil etilishi kerak.

Metodik talablar

Dars jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Gigiyenik talablar

Ish joyining tozaligi, yoritilishi va qulayligi ta'minlanishi lozim.

Texnika xavfsizligi talablari

Qo'l mehnati bilan bog'liq mashg'ulotlarda xavfsizlik qoidalariga qat'iy rioya qilish zarur. Bu o'quvchilarning sog'lig'ini saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Qo'l mehnati orqali ijodiy faoliyatni rivojlantirish

Qo'l mehnati o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Turli materiallar bilan ishlash jarayonida o'quvchilar yangi g'oyalarni ishlab chiqadilar.

Masalan:

qog'oz bilan ishlash

yog'och materiallari bilan ishlash

mato bilan ishlash

plastmassa materiallari bilan ishlash

ushbu faoliyat turlari o'quvchilarning tasavvur doirasini kengaytiradi.

Zamonaviy texnologiyalar asosida qo'l mehnatini tashkil etish

Bugungi kunda texnologiya darslarini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Masalan:

multimedia vositalari

virtual modellashtirish

elektron ta'lim platformalari

interfaol doskalar

ushbu vositalar qo'l mehnati mashg'ulotlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, STEAM ta'lim yondashuvi asosida qo'l mehnatini integratsiyalash o'quvchilarning innovatsion fikrlashini rivojlantiradi.

Qo'l mehnati orqali kasbiy yo'naltirishni shakllantirish

Texnologiya darslarida qo'l mehnati o'quvchilarning kelajak kasbini tanlashiga yordam beradi. Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar turli kasb turlari haqida tushunchaga ega bo'ladilar.

Natijada:

kasbga qiziqish ortadi

mehnat madaniyati shakllanadi, mustaqil ishlash ko'nikmalari rivojlanadi.

Qo'l mehnatining boshqa mehnat turlari singari tarbiyaviy imkoniyatlar keng. Ayniqsa, bolalarni aqliy va axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan o'stirishda qo'l mehnati ta'limining roli ko'p qirralidir. Qo'l mehnati o'zining qiziqarliligi va amaliy ishlarga jalb qilish jarayonlari bilan o'quvchilarning bilim olishlariga intilishlarini qo'zg'ovchi nafaqat vositasi, balki uning manbai, omili hamdir. Mehnat samaradorligini oshirishda qo'llaniladigan har qanday usul o'quvchilar tomonidan egallanishi lozim bo'lgan bilimlarning etarli darajada egallanishiga xizmat qilisi kerak. O'quvchilar chizmani o'qituvchi chizgan o'lchamlari asosida emas, balki buyumni istalgan o'lchami bo'yicha chizib, egallagan bilimlarini amalda qo'llay olsinlar. Mehnat samaradorligini oshirishda hozirgi zamon taraqqiyotidan kelib chiqqan holda, har bir o'qituvchi yangi pedagogik texnologiya fanini yaxshi o'qib, chuqur o'zlashtirsa o'z oldiga qo'ygan maqsadidan ham yuqori natijaga erishdi. Qo'l

mehnati ta'limiga o'rgatishning ahamiyati bolalarda mehnat malakalarini egallash uchun yaxshi imkonni beradi. O'qituvchi ta'limning qo'l mehnati turini o'rgatishda boshqa fanlarni o'rgatishda bo'lganidek, o'qitishning xilma-xil usullarini qo'llab ular yordamida o'quvchilarni bilim malaka, ko'nikmalarini egallab olishlariga, shuningdek, bilim qobiliyatlarini rivojlanishiga erishadi. O'qituvchi o'quvchilarga aynan bayon etilayotgan buyum emas, balki o'z so'zlari bilan buyumning bajarilish texnologiyasini yoddan bayon etishlari talab etiladi. Biroq ko'pchilik o'qituvchilar tajribasida asosiy o'rinni hali ham namuna, tayyor ko'rgazma bo'yicha ishlash usullari egallamoqda. Vaholanki, hozirgi zamon maktablari mehnat darsning zamonaviyligini oshirdi, takomillashtirdi va unga sayqal berdi. Agar o'qituvchi darsga tayyorlanish jarayonida mavzuning maqsad va vazifalariga muvofiq keladigan ishlarni to'g'ri belgilab olsa, usullarni ham to'g'ri tanlasa, ko'rgazmali qurollar tayyorlasa darsning qiziqarli va mazmunli o'tishini ta'minlaydi.

Xulosa:

Texnologiya darslarida qo'l mehnatidan foydalanish o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Qo'l mehnati orqali o'quvchilarda amaliy ko'nikmalar, ijodiy fikrlash, mustaqillik va mas'uliyat hissi shakllanadi. Shu bilan birga, qo'l mehnatini samarali tashkil etish pedagogdan yuqori metodik tayyorgarlikni talab etadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan qo'l mehnati mashg'ulotlari ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Texnologiya darslarida qo'l mehnatidan to'g'ri foydalanish o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 5 – 18-betlar.
2. O'zbekiston Respublikasi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. – Toshkent: Sharq, 1997. – 12 – 34-betlar.
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Texnologiya fanidan davlat ta'lim standarti. – Toshkent, 2021. – 7 – 29-betlar.
4. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. – 45 – 62-betlar.
5. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2012. – 88 – 104-betlar.
6. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2006. – 52 – 79-betlar.
7. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2004. – 36 – 58-betlar.
8. Muslimov N.A. Kasb-hunar pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2007. – 91 – 117-betlar.
9. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003. – 40 – 66-betlar.

TEXNOLOGIYA DARSLARIDA VIRTUAL LABORATORIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Eshmanova Nodira Nazarqulovna,
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Maktabgacha va Boshlang'ich ta'limi fakulteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi katta o'qituvchisi
Xo'jamurodova Bahor Gulmirza qizi,
talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnologiya darslarida virtual laboratoriyalardan foydalanishning pedagogik ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli tashkil etishga imkon yaratmoqda. Xususan, virtual laboratoriyalar o'quvchilarga murakkab jarayon va tajribalarni xavfsiz, qulay hamda ko'rgazmali tarzda o'rganish imkonini beradi. Tadqiqot davomida virtual laboratoriyalarning o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, amaliy ko'nikmalari hamda texnologik tafakkurini rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, bunday innovatsion vositalardan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirishi, bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam berishi asoslab berilgan. Maqola natijalariga ko'ra, texnologiya darslarida virtual laboratoriyalarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: virtual laboratoriya, texnologiya darslari, innovatsion ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv o'qitish, amaliy ko'nikmalar, raqamli ta'lim muhiti, o'quvchilarning ijodiy fikrlashi, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье анализируется педагогическое значение и эффективность использования виртуальных лабораторий на уроках технологии. Современные информационно-коммуникационные технологии позволяют сделать образовательный процесс более интерактивным и интересным. В частности, виртуальные лаборатории дают учащимся возможность изучать сложные процессы и проводить эксперименты в безопасной, удобной и наглядной форме. В ходе исследования раскрывается роль виртуальных лабораторий в развитии самостоятельного мышления, практических навыков и технологического мышления учащихся. Также обосновывается, что использование таких инновационных средств повышает интерес учащихся к уроку и способствует более глубокому усвоению знаний. По результатам статьи установлено, что применение виртуальных лабораторий на уроках технологии является важным фактором повышения эффективности обучения.

Ключевые слова: виртуальная лаборатория, уроки технологии, инновационное образование, информационно-коммуникационные технологии, интерактивное обучение, практические навыки, цифровая образовательная среда, творческое мышление учащихся, эффективность образования.

Abstract. This article analyzes the pedagogical significance and effectiveness of using virtual laboratories in technology lessons. Modern information and communication technologies make it possible to organize the educational process in a more interactive and engaging way. In particular, virtual laboratories allow students to study complex processes and conduct experiments in a safe, convenient, and visual manner. During the research, the role of virtual laboratories in developing students' independent thinking, practical skills, and technological thinking is highlighted. In addition, it is substantiated that the use of such innovative tools increases students' interest in lessons and helps them to acquire knowledge more deeply. According to the results of the article, the use of virtual laboratories in technology lessons is considered an important factor in improving the effectiveness of education.

Keywords: *virtual laboratory, technology lessons, innovative education, information and communication technologies, interactive learning, practical skills, digital learning environment, students' creative thinking, educational effectiveness.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmonida ta'lim tizimini raqamlashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hamda ta'lim sifatini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu esa o'quv jarayonida virtual laboratoriyalar kabi innovatsion vositalardan foydalanish zarurligini ko'rsatadi. Bugungi kunda ta'lim tizimida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, texnologiya darslarini samarali tashkil etishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Shu nuqtai nazardan, virtual laboratoriyalar ta'lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va interaktiv tashkil etishga xizmat qiluvchi muhim vositalardan biri hisoblanadi.

Virtual laboratoriyalar yordamida o'quvchilar turli tajribalar va jarayonlarni amaliy jihatdan kuzatish, tahlil qilish hamda mustaqil xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa o'quvchilarning ijodiy fikrlashini, mustaqil ishlash ko'nikmalarini hamda texnologik tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, virtual laboratoriyalar murakkab jarayonlarni xavfsiz muhitda o'rganish, vaqt va resurslarni tejash hamda dars jarayonini yanada samarali tashkil etishga imkon yaratadi. Mazkur maqolada texnologiya darslarida virtual laboratoriyalardan foydalanishning pedagogik ahamiyati, afzalliklari hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni yoritib beriladi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, texnologiya fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu jihatdan qaraganda, virtual laboratoriyalar ta'lim jarayonida muhim innovatsion vositalardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Virtual laboratoriyalar – bu kompyuter dasturlari yoki maxsus platformalar orqali turli tajribalar, modellar va jarayonlarni virtual muhitda amalga oshirish imkonini beruvchi zamonaviy ta'lim vositasidir. Ular yordamida o'quvchilar real hayotda bajarilishi murakkab yoki xavfli bo'lgan tajribalarni xavfsiz tarzda bajarishlari mumkin. Bu esa o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish hamda nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash imkonini yaratadi.

Texnologiya darslarida virtual laboratoriyalardan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Chunki interaktiv va ko'rgazmali tarzda tashkil etilgan darslar o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi va ularni faol ishtirok etishga undaydi. Virtual laboratoriyalar yordamida o'quvchilar tajriba jarayonlarini kuzatish, tahlil qilish va mustaqil xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini, ijodiy yondashuvini hamda muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, virtual laboratoriyalar o'qituvchilar uchun ham katta qulaylik yaratadi. Ular dars jarayonini yanada samarali tashkil etish, murakkab mavzularni oson va tushunarli tarzda tushuntirish hamda o'quvchilarning bilim darajasini nazorat qilish imkoniyatini beradi. Virtual muhitda yaratilgan tajribalar o'quvchilarga real jarayonlarning modelini ko'rish va uni tahlil qilish imkonini beradi. Natijada o'quvchilar mavzuni yanada chuqurroq anglay boshlaydilar.

Virtual laboratoriyalarning yana bir muhim afzalligi – bu vaqt va moddiy resurslarni tejash imkoniyatidir. Ba'zi tajribalarni real sharoitda o'tkazish uchun maxsus jihozlar, materiallar va xavfsizlik choralari talab etiladi. Virtual laboratoriyalar esa bunday muammolarni bartaraf etib, tajribalarni kompyuter orqali amalga oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, o'quvchilar tajribani bir necha marta takrorlab, natijalarni solishtirish orqali bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Shuningdek, virtual laboratoriyalar o'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi. Virtual laboratoriyalar orqali o'quvchilar kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish, axborotni tahlil qilish hamda mustaqil ishlash ko'nikmalarini egallaydilar. Texnologiya darslarida virtual laboratoriyalardan foydalanish o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Chunki virtual muhit o'quvchilarga turli modellar yaratish, jarayonlarni tahlil qilish va yangi g'oyalarni ilgari surish imkoniyatini beradi. Bu esa ularning innovatsion fikrlashini shakllantirishga xizmat qiladi. Virtual laboratoriyalarni texnologiya darslarida qo'llash ta'lim jarayonining sifatini oshirish bilan birga o'quvchilarning bilimlarni mustaqil ravishda egallashiga ham yordam beradi. Bunday laboratoriyalar orqali o'quvchilar turli texnologik jarayonlarning qanday amalga oshirilishini bosqichma-bosqich kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayonda ular faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qatnashib, berilgan topshiriqlarni mustaqil bajarishga harakat qiladilar. Natijada o'quvchilarda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalari shakllanadi. Shuningdek, virtual laboratoriyalar yordamida o'qituvchi o'quvchilarga murakkab texnologik jarayonlarni oddiy va tushunarli shaklda tushuntirib bera oladi. Masalan, ayrim texnologik jarayonlar yoki ishlab chiqarish bosqichlarini real sharoitda ko'rsatish qiyin bo'lishi mumkin. Virtual muhit esa bunday jarayonlarni modellashtirish orqali ularni ko'rgazmali tarzda namoyish etish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari, virtual laboratoriyalar o'quvchilarning tajriba o'tkazish jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'quvchilar virtual muhitda turli jarayonlarni sinab ko'rish, natijalarni taqqoslash va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ularning ilmiy tafakkurini rivojlantiradi hamda sabab-oqibat bog'liqligini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'quvchilar o'z xatolarini tahlil qilish va ularni tuzatish orqali yangi bilimlarni egallaydilar. Virtual laboratoriyalarning yana bir muhim jihati shundaki, ular o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitishni tashkil etishga yordam beradi. Har bir o'quvchi topshiriqlarni o'z tezligida bajarishi, tajribalarni bir necha bor takrorlashi hamda natijalarni chuqur tahlil qilishi mumkin. Bu esa ta'lim jarayonida differensial yondashuvni amalga oshirishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, virtual laborato-

riyalardan foydalanish o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini ham yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi. O'qituvchi dars jarayonida turli interaktiv metodlardan foydalanib, o'quvchilarning bilim darajasini aniqlashi, ularning faoliyatini kuzatishi va baholashi mumkin. Natijada dars jarayoni yanada samarali va mazmunli tashkil etiladi. Umuman olganda, texnologiya darslarida virtual laboratoriyalardan foydalanish o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan boyitadi, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash malakasini shakllantiradi. Shu sababli ta'lim jarayonida virtual laboratoriyalarni keng qo'llash zamonaviy ta'limning muhim talablaridan biri hisoblanadi.

Xulosa: Texnologiya darslarida virtual laboratoriyalardan foydalanish pedagogik jarayonga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Avvalo, ular o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan mustahkamlashga xizmat qiladi. Virtual laboratoriyalar yordamida murakkab texnologik jarayonlar va tajribalarni xavfsiz va qulay muhitda o'rganish mumkin bo'ladi. Bu esa o'quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishi, o'z bilimlarini mustahkamlashi va amaliyot bilan bog'lashiga yordam beradi. Shuningdek, virtual laboratoriyalar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. O'quvchilar turli tajribalarni sinab ko'rib, natijalarni solishtirish va tahlil qilish orqali ilmiy tafakkurga ega bo'ladilar. Bu jarayon ularning ijodiy yondashuvini, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini ham shakllantiradi. Shu bilan birga, virtual laboratoriyalar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi va ta'lim jarayonini interaktiv qiladi.

Virtual laboratoriyalar o'qituvchilar uchun ham qulay vosita hisoblanadi. Ular yordamida darslarni samarali tashkil etish, murakkab mavzularni tushunarli shaklda tushuntirish va o'quvchilarning bilim darajasini nazorat qilish osonlashadi. Shuningdek, bu vosita vaqt va moddiy resurslarni tejashga ham xizmat qiladi, chunki ayrim tajribalarni real sharoitda o'tkazish qiyin yoki qimmat bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, virtual laboratoriyalar raqamli ta'lim muhiti bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bugungi kunda o'quvchilar nafaqat mavzuni o'rganish, balki zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashni ham o'zlashtirishi kerak. Virtual laboratoriyalar ularni kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanishga, axborotni tahlil qilishga va mustaqil ishlashga o'rgatadi.

Shu bilan birga, virtual laboratoriyalardan foydalanish ta'limni individual yondashuv asosida tashkil etishga yordam beradi. Har bir o'quvchi o'z qobiliyati va tezligiga qarab tajribalarni takrorlashi, natijalarni tahlil qilishi va bilimini mustahkamlashi mumkin. Bu esa o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishiga, mustaqil fikrlashga va ijodiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya darslarida virtual laboratoriyalarni qo'llash nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini oshiradi, balki ularni zamonaviy raqamli jamiyatga tayyorlaydi. Bu vositalar ta'lim jarayonini interaktiv, qiziqarli va samarali qiladi, o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, shuningdek, pedagogik jarayonni zamonaviy talablar darajasiga olib chiqadi. Shu sababli virtual laboratoriyalardan foydalanish ta'limning sifatini oshirish

va o'quvchilarning texnologik savodxonligini rivojlantirish yo'lida muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matrasulova Z., Ahmedova Z., Madraximova M., Turdaliyev S. – Toshkent: Innova-tsiya-Ziyo, 2019. – 108 bet.
2. Raimkulova Y.M. Toshkent: Modern Science and Research, 2025, 306 – 309 bet.
3. Umirov A.A. Toshkent: Shokh Library, 2025, 12–27 bet.
4. Jo'rayeva F.B., Maslaitdinova S. Toshkent: PEDAGOGS, 2024, 196 – 200 bet.

© Eshmanova Nodira Nazarqulovna, 2026

© Xo'jamurodova Bahor Gulmirza qizi, 2026

TEXNOLOGIYA FANIDAN SINFDAN TASHQARI ISHLARNI SAMARALI TASHKIL ETISH

Yoldashova Sevara Anvar qizi,

*Maktabgacha va boshlang'ich talim fakulteti
24.5-guruh talabasi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada texnologiya fanidan sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etishning pedagogik va metodik asoslari yoritilgan. Shuningdek, o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, kasb-hunarga yo'naltirish, amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash hamda mustaqil faoliyatini shakllantirishda sinfdan tashqari mashg'ulotlarning ahamiyati tahlil qilingan. Texnologiya fanidan to'garaklar, loyihaviy faoliyat, amaliy mashg'ulotlar va tanlovlar orqali o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirishning samarali usullari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya fani, sinfdan tashqari ishlar, to'garak mashg'ulotlari, ijodiy faoliyat, kasbga yo'naltirish, pedagogik texnologiyalar, amaliy ko'nikmalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические и методические основы эффективной организации внеклассной работы по предмету «Технология». Освещается роль внеклассных занятий в развитии творческого мышления учащихся, формировании практических навыков, самостоятельной деятельности и профессиональной ориентации школьников. Особое внимание уделяется организации кружков, проектной деятельности, выставок, конкурсов и использованию инновационных педагогических технологий в процессе внеклассной работы. В статье обосновывается значимость внеклассной деятельности как важного средства развития технического мышления учащихся и подготовки их к осознанному выбору будущей профессии.

Ключевые слова: технология, внеклассная работа, кружковые занятия, творческая деятельность, проектное обучение, профессиональная ориентация, инновационные педагогические технологии, техническое мышление, практические навыки.

Abstract. This article analyzes the pedagogical and methodological foundations of effective organization of extracurricular activities in Technology education. The role of extracurricular activities in developing students' creative thinking, practical skills, independent learning abilities, and career orientation is highlighted. Special attention is given to organizing clubs, project-based learning activities, exhibitions, competitions, and the use of innovative pedagogical technologies in extracurricular work. The article emphasizes the importance of extracurricular activities as an effective tool for developing students' technical thinking and supporting their conscious career choice in the future.

Keywords: *technology education, extracurricular activities, club activities, creative activity, project-based learning, career guidance, innovative pedagogical technologies, technical thinking, practical skills.*

Kirish.

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularni kasb-hunarga yo'naltirish hamda ijodiy salohiyatini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, texnologiya fanini o'qitishda sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularning amaliy faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Texnologiya fanidan sinfdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning qiziqishlarini aniqlash, ularni kasbiy faoliyatga tayyorlash hamda mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu sababli mazkur maqolada texnologiya fanidan sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etishning pedagogik asoslari va metodik yondashuvlari keng tahlil qilinadi.

Texnologiya fanidan sinfdan tashqari ishlarning mazmuni va mohiyati

Texnologiya fanidan sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning dars jarayonida olgan bilimlarini mustahkamlash, kengaytirish hamda amaliyot bilan bog'lashga xizmat qiladi. Ushbu mashg'ulotlar o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirish, ijodiy yondashuvini shakllantirish hamda kasbiy yo'nalishini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Sinfdan tashqari ishlar quyidagi shakllarda tashkil etiladi:

Texnologiya faniga oid to'garaklari

ijodiy ustaxona mashg'ulotlari

loyiha ishlari

texnik tanlovlar

ko'rgazmalar

ekskursiyalar

musobaqalar

Mazkur faoliyatlar orqali o'quvchilar texnik qurilmalar bilan ishlash, materiallarga ishlov berish hamda mustaqil loyiha yaratish ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Sinfdan tashqari ishlarning pedagogik ahamiyati

Sinfdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ular orqali:

mustaqil fikrlash rivojlanadi

ijodkorlik shakllanadi

jamoada ishlash ko'nikmalari ortadi

kasbiy qiziqishlar yuzaga keladi

amaliy faoliyat tajribasi ortadi

Texnologiya fanidan tashkil etilgan sinfdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning faolligini oshiradi hamda ularning fanlarga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish shakllari.

Texnologiya fanidan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda turli pedagogik shakllardan foydalanish mumkin. Jumladan:

Texnologiya to'garaklari.

Texnologiya to'garaklari o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. To'garak mashg'ulotlarida o'quvchilar yog'ochga ishlov berish, metallga ishlov berish, tikuvchilik va dizayn yo'nalishlarida faoliyat olib boradilar.

Loyiha ishlari.

Loyiha ishlari o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Loyiha asosida ishlash orqali o'quvchilar muammoni hal qilish ko'nikmasini egallaydilar.

Ko'rgazmalar va tanlovlar.

Ko'rgazmalar o'quvchilarning ijodiy ishlarini namoyish etish imkonini beradi. Tanlovlar esa o'quvchilar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini shakllantiradi.

Sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish sinfdan tashqari mashg'ulotlar samaradorligini oshiradi. Jumladan:

interfaol metodlar,

loyihaviy ta'lim texnologiyasi,

muammoli ta'lim,

STEAM texnologiyasi,

axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Mazkur metodlar o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Sinfdan tashqari ishlarning o'quvchilar shaxsini rivojlantirishdagi roli

Sinfdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning shaxs sifatida shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ushbu mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda:

mehnatsevarlik

mas'uliyatlilik

mustaqillik

tashabbuskorlik

ijodkorlik

kabi sifatlar shakllanadi.

Xulosa.

Texnologiya fanidan sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash hamda kasb-hunarga yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarni innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish o'quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, texnologiya fanidan sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish orqali o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantirish hamda ularning kelajak kasbini ongli tanlashiga yordam berish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ishmuhamedov R. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2018. – 45 – 78-betlar.
2. Tolipov O'. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi. – Toshkent, 2015. – 52 – 96-b.
3. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2017. – 61 – 102 b.
4. Yo'ldoshev J. Ta'lim samaradorligini oshirish metodlari. – Toshkent, 2016. – 34 – 88-betlar.
5. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2014. – 73 – 120-betlar.
6. Muslimov N. Kasb ta'limi metodikasi. – Toshkent, 2013. – 91 – 140-betlar.
7. Ochilov M. Ta'lim texnologiyalari. – Toshkent, 2012. – 44 – 97-betlar.
8. Xodjayev B. Umumiy pedagogika. – Toshkent, 2020. – 102 – 160-betlar.

© Yoldashova Sevara Anvar qizi, 2026

ZAMONAVIY TA'LIM PARADIGMASIDA INNOVATSION YONDASHUV: NAZARIYADAN PROFESSIONAL MAHORAT SARI

Maxkamova Guluzroxon Abdumutalibovna,
Andijon davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning nazariy hamda metodik asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, innovatsion ta'lim texnologiyalari, innovatsiya, zamonaviy mutaxassis, innovatsion faoliyat, muammoli o'qitish, loyihaviy ta'lim (PBL), keys-stadi, interfaol metodlar.

Аннотация. В данной статье освещаются теоретические и методические основы использования инновационных образовательных технологий в формировании и развитии профессиональных компетенций студентов в системе высшего образования.

Ключевые слова: профессиональная компетенция, инновационные образовательные технологии, инновация, современный специалист, инновационная деятельность, проблемное обучение, проектное обучение (PBL), кейс-стади, интерактивные методы.

Abstract. This article highlights the theoretical and methodological foundations of using innovative educational technologies in the formation and development of students' professional competencies within the higher education system.

Keywords: professional competence, innovative educational technologies, innovation, modern specialist, innovative activity, problem-based learning, project-based learning (PBL), case study, interactive methods.

Global transformatsiyalar va shiddatli o'zgarishlar davri zamonaviy oliy ta'lim tizimi oldiga an'anaviy yondashuvlardan voz kechish va doimiy takomillashib borish talabini qo'yimoqda. Ilmiy-texnik va ijtimoiy taraqqiyot mehnat bozoridagi talablarni hamda kasbiy faoliyat mazmunini tubdan o'zgartirib yubordi. So'nggi o'n yillikda milliy pedagogik tizimda yuz bergan tarkibiy o'zgarishlar bevosita ta'lim sifatini oshirishga qaratilgandir [1]. Bunday dinamik sharoitda bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayoni keng ko'lamli innovatsion texnologiyalar va ilg'or g'oyalar

integratsiyasini talab etadi. Bugungi kun pedagogi ham, talabasi ham mavjud tajribalarni shunchaki takrorlamasdan, yangi innovatsion yechimlarni amaliyotga tatbiq etishi lozim [2]. Binobarin, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini chuqur o'zlashtirmasdan turib, yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyaga ega, raqobatbardosh mutaxassisni shakllantirish imkonsizdir. Hozirda ta'limning innovatsion texnologiyalariga katta e'tibor berilmoqda.

"Innovatsiya" (ingl. innovation – yangilik kiritish, yangilanish) tushunchasi muayyan tizimning ichki tuzilmasini takomillashtirishga yo'naltirilgan maqsadli faoliyatni ifodalaydi. Pedagogik talqinda esa bu tushuncha ta'lim jarayonining mazmuni, borishi va yakuniy natijalarini sifat jihatidan yaxshilashga xizmat qiluvchi yangiliklar majmuasini anglatadi. Ilmiy adabiyotlarda, xususan, "Kasbiy pedagogika" yo'nalishidagi tadqiqotlarda innovatsiyaga quyidagicha ta'rif beriladi: "Innovatsiya – texnika, texnologiya, pedagogika va ilmiy izlanishlar sohasida yangi amaliy vositalarni yaratish, ommalashtirish va amaliyotga tatbiq etishning kompleks jarayonidir" [3]. Ta'kidlash joizki, innovatsiya faqatgina moddiy yoki texnik vositalar yaratish bilan cheklanib qolmaydi. Pedagogik tizimda innovatsiya ilg'or g'oyalar, samarali jarayonlar va zamonaviy vositalarning o'zaro integratsiyasi bo'lib, u ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishni ko'zda tutadi. Binobarin, talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsiyalarga nafaqat texnik uskunalar, balki ta'limni tashkil etishning yangicha falsafasi sifatida qarash lozim.

Innovatsion ta'lim – ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor va qoidalarni mustaqil yaratish, shuningdek, boshqalar tomonidan ilgari surilgan ilg'or tashabbuslarni tabiiy qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayondir. Mazkur jarayonda qo'llaniladigan uslub va vositalar majmuasi innovatsion ta'lim texnologiyalari deb ataladi. Pedagogik innovatsiyalar bevosita quyidagi dolzarb muammolarni samarali hal etishga qaratilgan: o'quv jarayoni va ta'lim faoliyati motivatsiyasini tizimli oshirish; o'zlashtiriladigan o'quv materiallari hajmini optimallashtirish va kengaytirish; bilim olish sur'atini jadallashtirish; o'quv vaqtdan unumsiz foydalanish holatlarini bartaraf etish. Shu tariqa innovatsion texnologiyalar talabanning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda vaqt va resurslardan maksimal darajada samarali foydalanish imkonini beradi.

Ta'lim jarayonining faol metodlaridan, o'qitish va tarbiyalashning yangi texnologiyalaridan foydalanishning puxta usullarini joriy etish innovatsion g'oyalarni rivojlantirishning doimiy yo'nalishlari hisoblanadi. Pedagogik texnologiya ilmiy asosga ega bo'lishi, ma'lum bir ilmiy kontseptsiyaga tayanishi, ta'lim maqsadlarini ilmiy asoslashi kerak. Pedagogik texnologiya tizimning barcha belgilariga ega bo'lishi kerak.

Innovatsiyalar turli ko'rinishga ega. Quyidagilar innovatsiyalarning asosiy **ko'rinishlari** sanaladi:

- yangi g'oyalar;
- tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan'anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo'lmagan tashabbuslar;
- ilg'or ish uslublari.

O'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda pedagoglar quyidagi innovatsion jihatlariga alohida e'tibor qaratishlari lozim: o'quv materiallarining talabalarning mavjud bilim, ko'nikma va amaliy tajribalariga tayanishini ta'minlash; axborot uzatishda talabalarni mantiqiy fikrlashga va muammolarga ijodiy yondashishga undaydigan metodlarni tanlash; ta'lim mazmunining qiziqarli va kasbiy faoliyat bilan bog'liq bo'lishiga erishish. Bu kabi yondashuv o'quv axborotini shunchaki o'zlashtirish emas, balki uni amaliy faoliyatda qo'llay oladigan professional kompetensiyaga aylantirish imkonini beradi.

Ta'lim jarayonida pedagoglar tomonidan quyidagi strategik yondashuvlarning amalga oshirilishi talabalarning kasbiy shakllanishida muhim o'rin tutadi: o'quv jarayonida shakl, metod va vositalardan maqsadli hamda integratsiyalashgan holda foydalanish; o'quv topshiriqlarini bajarishda talabalarga muammolarni yechish usullarini mustaqil tanlash imkoniyatini taqdim etish; talabalarning juftlikda, kichik guruhlarda va jamoaviy tarkibda ishlashini tizimli tashkil etish orqali ijtimoiy-kasbiy moslashuvni ta'minlash; mashg'ulotlarni loyihalashtirishga alohida e'tibor qaratish. Ushbu yondashuvlarning kompleks qo'llanilishi nafaqat ta'lim sifatini kafolatlaydi va uning samaradorligini oshiradi, balki talaba shaxsining professional rivojlanishi hamda uning kasbiy kompetensiyalarini namoyon etishi uchun eng qulay innovatsion muhitni vujudga keltiradi [4].

Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma'lum maqsadga yo'naltirish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to'ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

Pedagogik innovatsion faoliyati quyidagi belgilar asosida namoyon bo'ladi:

- ijodiy faoliyat falsafasini egallashga intilish;
- pedagogik tadqiqot metodlarini egallash;
- mualliflik konsepsiyalarini yaratish qobiliyati;
- tajriba-sinov ishlarini rejalashtirish va amalga oshira olish;
- o'zidan boshqa tadqiqotchi-pedagoglar tajribalarini qo'llay olish;
- hamkasblar bilan hamkorlik;
- fikr almashish va metodik yordam ko'rsata olishlik;
- ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish;
- yangiliklarni izlab topish va ularni o'z sharoitiga moslashtirib borish.

Zamonaviy oliy ta'limning eng samarali vositalaridan biri sifatida e'tirof etilayotgan muammoli o'qitish texnologiyasi bugungi kunda talabalarni faol bilish jarayoniga undashning asosiy drayveriga aylandi. Ushbu texnologiyaning fundamental vazifasi shunchaki ma'lumot yetkazish emas, balki talaba tafakkurida tizimli ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdan iboratdir. Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali bo'lajak mutaxassis tayyor yechimlarni kutmasdan, o'zining intellektual salohiyatiga tayanib izlanishga odatlanadi. Ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb maqsad – ijodiy fikrlaydigan, ijtimoiy va kasbiy jihatdan faol shaxsni tarbiyalash vazifasiga to'laqonli mos keladi. Demak, muammoli yondashuv talabaning kasbiy kompetensiyalarini nazariy darajadan amaliy mahorat bosqichiga olib chiquvchi ko'prik vazifasini o'taydi.

Muammoli o'qitish texnologiyasining tub mohiyati pedagog tomonidan talabani o'quv faoliyatida sun'iy intellektual ziddiyatni, ya'ni muammoli vaziyatni yuzaga keltirishida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda talaba shunchaki axborot qabul qiluvchi emas, balki murakkab savol va vazifalarning yechimini izlash orqali yangi bilimlarni mustaqil kashf etuvchi tadqiqotchiga aylanadi. Muammoli vaziyatning fundamental mohiyati talabaga tanish bo'lgan mavjud bilimlar bilan yangi to'qnash kelingan faktlar va murakkab hodisalar o'rtasidagi intellektual ziddiyatda namoyon bo'ladi. Bunda avvalgi tajriba va tushunchalar yangi vaziyatni izohlash uchun yetarsizlik qilishi talabada ruhiy ehtiyoj va izlanish ishtiyoqini uyg'otadi. Aynan mana shu ziddiyat bilimlarni shunchaki yod olish emas, balki ularni ijodiy o'zlashtirish va kasbiy tafakkurni charxlash uchun asosiy harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi [5]. Bunday vaziyatning o'ziga xos belgilari sifatida, eng avvalo, o'quv topshirig'ida talaba uchun noma'lum bo'lgan yangi bilim yoki harakat usulining mavjudligini ko'rsatish mumkin. Shuningdek, muammoli vaziyat talabani intellektual imkoniyatlariga muvofiq kelishi, ya'ni uning tushunchalar doirasida bo'lishi bilan birga, unda yangi ma'lumotlarni kashf etishga nisbatan ichki qiziqish va ehtiyojni yuzaga keltirishi lozim. Binobarin, muammoli vaziyat – bu nazariy bilimni amaliy kompetensiyaga aylantirishning psixologik va didaktik nuqtasidir. Muammoli vaziyatning metodik samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: Intellektual noaniqlik, ya'ni talaba uchun kutilmagan va ilgari ma'lum bo'lmagan fakt yoki qarama-qarshilikning mavjudligi. Bu holat talabani odatiy andozalardan voz kechib, yangi yechimlar izlashga majbur qiladi. Kognitiv qiyinchilik va yo'naltirilgan ko'rsatma, ya'ni muammoni hal etish jarayonida pedagog tomonidan beriladigan metodik tavsiyalar talabani mustaqil izlanishiga xalaqit bermasligi, aksincha, yuzaga kelgan bilish mashaqqatini yengib o'tishga yo'naltirishi lozim. Subyektiv manfaatdorlik, ya'ni mazkur jarayonning eng muhim belgisi – yuzaga kelgan bilish to'sig'ini bartaraf etishda talabani shaxsiy va kasbiy manfaatdorligidir. Muammo talaba uchun nafaqat o'quv topshirig'i, balki uning professional shakllanishi uchun zarur bo'lgan qiziqarli chaqiriq sifatida namoyon bo'lishi kerak. Ushbu belgilarning uyg'unligi talabani passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylantiradi va unda muammoli vaziyatlarni mustaqil boshqarish ko'nikmasini shakllantiradi. Muammoli vaziyatdan chiqib olish hamma vaqt muammoni, – nima noma'lum ekanligini, uning nutqiy ifodasi va yechimini – anglash bilan bog'langan.

Muammoli vaziyatni chuqur tahlil etish shuni ko'rsatadiki, u, eng avvalo, talabani yuqori darajadagi mustaqil aqliy faoliyati mahsulidir. Bunday vaziyat talabani yuzaga kelgan intellektual to'siqning tub sabablarini anglashga, muammoni aniq so'zlar bilan ifodalashga va faol mantiqiy mushohada yuritishga majbur qiladi. Bu jarayonda aniq bir didaktik izchillik ko'zga tashlanadi: dastlab talaba tafakkurida kutilmagan ziddiyat paydo bo'ladi, so'ngra u aniq shakllantirilgan o'quv muammosiga aylanadi [6]. Ta'kidlash joizki, o'quv jarayonidagi muammolarning o'ziga xos fundamental belgilari mavjud bo'lib, ular talabani kasbiy kompetensiyalarini charxlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Muammoni mustaqil shakllantirish va uni ifodalash qobiliyati bo'lajak mutaxassisda nafaqat bilimni o'zlashtirish, balki real

professional vaziyatlarda nostandart yechimlar topish malakasini ham rivojlantiradi. Xulosa qilib aytganda, muammoli o'qitishning pirovard vazifasi – talabaniq intelektual va amaliy mustaqilligini ta'minlash hamda unda olingan bilimlarni ijodiy qo'llash ko'nikmasini shakllantirishdan iboratdir.

Demak, oliy ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda fundamental ahamiyat kasb etadi. Xususan, muammoli o'qitish metodikasi bo'lajak mutaxassislarini tayyor bilimlarni qabul qilishdan ko'ra, murakkab vaziyatlarda mustaqil va ijodiy yechimlar izlashga o'rgatadi. Bunday yondashuv talabalarda nafaqat chuqur nazariy bilim, balki jamoada ishlash va professional mas'uliyat kabi muhim amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Pedagogning asosiy vazifasi esa talabada bilishga bo'lgan ichki ehtiyojni uyg'otish orqali uni faol tadqiqotchi darajasiga olib chiqishdan iboratdir. Binobarin, ta'lim tizimidagi bunday innovatsion o'zgarishlar mehnat bozori uchun raqobatbardosh va intellektual salohiyatli kadrlar tayyorlashning asosiy kafolatidir. Mazkur maqolada ilgari surilgan metodik tavsiyalar oliy ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020-yil 23-sentyabr.
2. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. Mahkamov, M.D. Oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ishlarni pedagogik jihatlardan tashkil etishning nazariy va amaliy aspektlari // Maktabgacha va maktab ta'limi. – 2026. – № 3(2). – B. 347 – 350.
4. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar". – T.: Iste'dod, 2020.
5. Ziyomuhammadov B. "Pedagogik mahorat asoslari". – Toshkent, 2022.
6. Samatova B.R. "Oliy ta'limda muammoli o'qitish texnologiyalarini qo'llash metodikasi" // Science and Education ilmiy jurnali, 2023.

© *Maxkamova Guluzroxon Abdumutalibovna*, 2026

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING SHAXSGA XOS UNIVERSAL TA'LIM FAOLIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

*Shomirzayeva Nargiza Sherali qizi,
University of Business and Science,
Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va
sport faoliyati kafedrasida stajyor-o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning shaxsga xos universal ta'lim faoliyatlarini (UTF) shakllantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirish, o'z-o'zini anglash va ma'naviy-axloqiy baholash ko'nikmalarini rivojlantirishning metodik yo'llarini asoslashdan iborat. Maqolada ona tili darsliklaridagi matnlar va ijodiy topshiriqlar orqali bolaning shaxsiy dunyoqarashini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchining ta'lim jarayoniga subyektiv

munosabatini yaxshilovchi pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola mazmuni boshlang'ich ta'lim mutaxassislari va mustaqil izlanuvchilar uchun ilmiy-metodik manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ona tili, universal ta'lim faoliyatlari, shaxsga xos UTF, motivatsiya, o'z-o'zini anglash, ma'naviy-axloqiy baholash, metodika.

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы формирования личностных универсальных учебных действий (УУД) учащихся на уроках родного языка в начальных классах. Целью исследования является обоснование методических путей повышения учебной мотивации учащихся, развития навыков самосознания и духовно-нравственной оценки. В статье анализируются возможности формирования личного мировоззрения ребенка посредством текстов и творческих заданий в учебниках родного языка. Также разработаны педагогические рекомендации, улучшающие субъективное отношение учащегося к образовательному процессу. Содержание статьи служит научно-методическим источником для специалистов начального образования и самостоятельных исследователей.

Ключевые слова: начальное образование, родной язык, универсальные учебные действия, личностные УУД, мотивация, самосознание, духовно-нравственная оценка, методика.

Abstract. This article highlights the issues of developing students' personal universal learning activities (ULA) in primary school native language lessons. The purpose of the study is to substantiate methodological ways of increasing students' learning motivation, developing self-awareness and spiritual-moral evaluation skills. The article analyzes the possibilities of shaping a child's personal worldview through texts and creative tasks in native language textbooks. Furthermore, pedagogical recommendations have been developed to improve the student's subjective attitude toward the educational process. The content of the article serves as a scientific and methodological resource for primary education specialists and independent researchers.

Keywords: primary education, native language, universal learning activities, personal ULA, motivation, self-awareness, spiritual-moral evaluation, methodology.

Zamonaviy boshlang'ich ta'limning strategik maqsadi faqatgina o'quvchilarga tayyor bilimlarni uzatish emas, balki ularda mustaqil hayotda asqotadigan kompetensiyalarni, ya'ni universal ta'lim faoliyatlarini (UTF) shakllantirishdan iboratdir. Yangilangan Milliy o'quv dasturi va xalqaro baholash dasturlari (PIRLS, PISA) talablari o'quvchidan matnni tushunish bilan birga, unga shaxsiy munosabat bildirishni, axloqiy va estetik xulosalar chiqarishni talab etmoqda.

Boshlang'ich sinf ona tili darslari shaxsga xos UTFni shakllantirish uchun eng qulay maydon hisoblanadi. Chunki til – bu nafaqat aloqa vositasi, balki insonning "Men"ligini, uning qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi ko'zgudir. Shaxsga xos UTF o'quvchining ta'lim jarayonidagi o'rnini belgilaydi, unda "men nima uchun o'qiyapman?", "bu bilim menga nima beradi?" degan savollarga ichki javob hosil qiladi. Ushbu maqolada aynan ona tili darslari orqali bolaning shaxsiy fazilatlarini qanday rivojlantirish mumkinligi tahlil qilinadi.

Universal ta'lim faoliyatlari tushunchasi va uning pedagogik ahamiyati ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, A.G.Asmolov boshchiligidagi tadqiqotchilar UTFni to'rtta asosiy blokga: shaxsga xos, tartibga soluvchi (regulyativ), bilish (kognitiv) va kommunikativ turlarga ajratadilar.

Shaxsga xos UTFning mohiyati haqida so'z borganda, L.S.Vigotskiyning "ta'lim bolaning rivojlanishidan oldinda yurishi kerak" degan tamoyili asosiy o'rin tutadi. Mahalliy olimlarimizdan (masalan, K.Qosimova, S.Fuzailov va boshqalar) ona tili o'qitish metodikasida nutq o'stirishning shaxs rivojiga ta'sirini yuqori baho-

laganlar. Biroq, aynan "shaxsga xos UTF" terminologiyasi va uning boshlang'ich sinf ona tili darslaridagi metodik mexanizmlari dissertatsiyangiz doirasida chuqurroq tadqiq etishni talab etadi.

Zamonaviy yondashuv shuni ko'rsatadiki, ona tili darslarida grammatik qoidalarni mexanik yodlashdan ko'ra, o'quvchining ichki motivatsiyasini uyg'otuvchi "shaxsiy ma'no hosil qilish" (smisloobrazovanie) jarayoni samaraliroqdir.

Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Nazariy tahlil:** Pedagogik va psixologik adabiyotlarni o'rganish.
- **Modellashtirish:** Ona tili darslarida shaxsga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimini yaratish.
- **Kuzatuv:** O'quvchilarning darsdagi ijtimoiy-axloqiy faolligini baholash.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida shaxsga xos UTFni shakllantirish – o'quvchining ichki dunyosini boyitish va uning ijtimoiy moslashuviga zamin yaratish demakdir. Lingvodidaktik nuqtai nazardan, bu jarayon uchta asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

Ona tili darslarida grammatik qoidani shunchaki yodlash emas, balki bu qoidaning kundalik hayotdagi va muloqotdagi o'rnini ko'rsatish orqali bolada **"shaxsiy ma'no hosil qilish"** (smisloobrazovanie) yuzaga keladi.

Metodik tavsiya: Masalan, "Gap turlari" mavzusini o'tganda, o'quvchiga "Siz onangizdan biror narsa so'ramoqchi bo'lsangiz, qanday gapdan foydalanasiz?" kabi hayotiy savollar orqali til birliklarining shaxsiy ehtiyojga xizmat qilishi tushuntiriladi.

Ona tili darslarida shaxsga xos UTFni shakllantirishning lingvodidaktik modeli. Boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida berilgan matnlar va mashqlar majmuasi faqatgina savod o'rgatishga emas, balki bolaning ichki dunyosini (emotsionalirodaviy sohasini) rivojlantirishga yo'naltirilishi lozim. Shaxsga xos UTFning shakllanishi quyidagi bosqichlarda amalga oshadi:

1. Motivatsion bosqich: O'quvchida til o'rganishga bo'lgan shaxsiy ehtiyojni uyg'otish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida shaxsga xos universal ta'lim faoliyatlarini shakllantirishning boshlang'ich nuqtasi – bu **motivatsiya** (ichki turtki) hisoblanadi. Bu bosqichda o'quvchi "Menga bu bilim nima uchun kerak?" degan savolga o'zi uchun qadriyatli javob topishi lozim. Motivatsiyani shunchaki qiziqishdan farqlash kerak: qiziqish vaqtinchalik bo'lishi mumkin, motivatsiya esa o'quvchining shaxsiy ehtiyojiga aylanadi.

A) **Ichki motivatsiyani shakllantirish mexanizmlari**

Ona tili darslarida motivatsion bosqich quyidagi lingvodidaktik usullar orqali amalga oshiriladi:

Muammoli vaziyat yaratish (Problem-based learning): O'qituvchi darsni qoidani tushuntirishdan emas, balki hayotiy muammodan boshlaydi.

Misol: "Tasavvur qiling, do'stingizga tug'ilgan kuniga tabriknoma yozmoqchisiz, lekin so'zlarni noto'g'ri yozsangiz, u sizdan xafa bo'lishi mumkinmi?" Bu savol o'quvchida savodli yozishga nisbatan shaxsiy mas'uliyat va motivatsiyani uyg'otadi.

Muvaffaqiyat vaziyatini yaratish (Success situation): Har bir o'quvchi, ayniqsa past o'zlashtiruvchi bolalar, o'zining kichik yutug'ini his qilishi kerak. Shaxsga xos UTFning o'zagi – o'z-o'ziga bo'lgan ishonchdir. O'qituvchi xatoni jazolash uchun emas, balki uni tuzatish yo'lini ko'rsatish orqali bolani rag'batlantiradi.

B) Motivatsiyaning shaxsiy yo'nalganligi

Lingvodidaktik asoslarga ko'ra, ona tili darslarida motivatsiya o'quvchining quyidagi ehtiyojlariga tayanadi:

Kommunikativ ehtiyoj: "Men o'z fikrimni boshqalarga tushunarli qilib yetkazishni xohlayman".

Ijtimoiy ehtiyoj: "Men jamiyatda, sinfdoshlarim orasida hurmatga loyiq bo'lishni istayman".

Kognitiv ehtiyoj: "Dunyo qanday tuzilganini til orqali anglamoqchiman".

C) Metodik tavsiya: "KWA" jadvali (Bilaman, Xohlayman, Bildim)

Ushbu bosqichni darsda qo'llash uchun o'quvchilarga har bir mavzu boshida quyidagi savollarga javob izlash tavsiya etiladi:

Bilaman: Ushbu mavzu haqida menda qanday tushunchalar bor?

Xohlayman (Motivatsiya): Men bugun nimalarni bilib olishim kerak va bu menga hayotda qayerda asqotadi?

Bildim (Refleksiya): Men o'z maqsadimga erishdimmi?

Motivatsion bosqichda o'quvchi darsning subyektiga aylanadi. Agar o'qituvchi "Bugun sifatni o'tamiz" desa – bu tashqi talab. Agar o'qituvchi "Bugun onanizning go'zalligini ta'riflash uchun eng chiroyli so'zlarni topishni o'rganamiz" desa – bu **shaxsga xos motivatsiyadir**.

2. Kognitiv-baholash bosqich: Lingvistik birliklar (so'z, gap, matn) orqali axloqiy me'yorlarni tahlil qilish. Kognitiv-baholash bosqichi: Axloqiy me'yorlarni anglash va subyektiv yondashuv. Kognitiv-baholash bosqichi shaxsga xos UTFni shakllantirishning intellektual va ma'naviy asosi hisoblanadi. Bu bosqichda o'quvchi ona tili darslarida o'zlashtirayotgan lingvistik ma'lumotlarni (so'zlar, matnlar, obrazlar) shunchaki xotirada saqlamaydi, balki ularni **axloqiy-etik filtrlardan** o'tkazadi.

A) Til birliklarining qadriyatli talqini

Ona tili darslarida so'z va uning ma'nosi ustida ishlash jarayoni shunchaki lug'at boyligini oshirish emas, balki dunyoni anglash vositasi bo'lishi kerak.

Metodik yondashuv: "Yaxshilik", "sahovat", "adolat", "mas'uliyat" kabi mavhum otlarni o'rganishda o'quvchilarga ularning grammatik xususiyatlaridan tashqari, shaxsiy hayotidagi in'ikosi haqida topshiriqlar beriladi. Masalan, "Sizningcha, adolatli bo'lish osonmi?" yoki "O'zgalarga yordam berganda inson nimalarni his qiladi?" kabi savollar bolani **mulohaza yuritishga (refleksiya)** o'rgatadi.

B) Matn tahlili orqali axloqiy o'lchovlarni shakllantirish

Boshlang'ich sinf darsliklaridagi har bir matn o'zida ma'lum bir ijtimoiy-axloqiy modelni tashiydi. Lingvodidaktik asoslarga ko'ra, bu bosqichda matn tahlili quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

Faktik tahlil: Matnda nima sodir bo'ldi?

Konseptual tahlil: Qahramon nega bunday qildi?

Subyektiv tahlil (Shaxsga xos UTF): Qahramonning ishi to'g'rimi? Agar men uning o'rnida bo'lsam, qanday yo'l tutardim?

Tadqiqotchi qaydi: Kognitiv-baholash bosqichida o'quvchi o'zi o'qigan yoki yozgan matn orqali o'z xulq-atvorini "tashqaridan" ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon bolada **empatiya (boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish)** va **tolerantlik** kabi shaxsiy sifatlarni tarbiyalaydi.

C) O'z-o'zini baholash (Adekvat baho)

Shaxsga xos UTFning eng muhim qirralaridan biri – o'quvchining o'z faoliyatini to'g'ri baholay olishidir. Lingvodidaktika doirasida bu quyidagi usullar orqali amalga oshadi: **"Muvaffaqiyat zinapoyasi"**: O'quvchi dars oxirida o'z bilimni emas, balki darsdagi harakati va ishtirokini "men harakat qildim", "men do'stlaringa yordam berdim", "men yangi narsani his qildim" kabi mezonlar bilan baholaydi.

3. Refleksiv bosqich: O'zlashtirilgan bilimlarning shaxsiy hayotdagi ahamiyatini anglash. Refleksiv bosqich: O'z-o'zini anglash va ijtimoiy tajribani umumlashtirish. Refleksiv bosqich shaxsga xos universal ta'lim faoliyatlarini shakllantirishning yakuniy, ammo eng ta'sirli qismidir. Lingvodidaktika nuqtai nazaridan, refleksiv jarayon o'quvchining o'z nutqiy faoliyati va ichki holatini tahlil qilishiga qaratilgan. Bu bosqichda o'quvchi "Men nimani o'rgandim?", "Men qanday o'z-gardim?" va "Bu bilimlar mening shaxsim uchun nima beradi?" kabi savollarga javob izlaydi.

A) Refleksiyaning shaxsiy rivojlanishdagi o'rni

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida refleksiya faqatgina dars oxirida qilinadigan xulosa emas, balki bolaning o'z ustida ishlash jarayonidir.

O'z-o'zini nazorat qilish (Samokontrol): O'quvchi o'z yozgan matnidagi xatolarni shunchaki tuzatibgina qolmay, bu xatolar uning muloqotiga qanday ta'sir qilishini anglaydi.

Hissiy-emotsional baholash: Dars davomida o'rganilgan mavzuning bolada qanday kayfiyat uyg'otgani tahlil qilinadi. Masalan, "Ona" haqida she'r o'qilganda, o'quvchining onasiga bo'lgan munosabati va hislari darsning ma'naviy natijasi sifatida baholanadi.

B) Lingvodidaktik usullar: "Refleksiv kundalik" va "Muloqot bayoni"

Maqolada ushbu bosqichni kengaytirish uchun quyidagi amaliy usullarni tavsiflash mumkin:

"Bugungi yutug'im" metodi: O'quvchi har bir dars yakunida o'zining faqat ijobiy tomonlarini yozib boradi. Bu metod bolada **adekvat o'z-o'zini baholash** va o'z imkoniyatlariga ishonch (Self-efficacy) ko'nikmasini shakllantiradi.

"Muloqot bayoni" (Interfaol bayon): An'anaviy bayonlardan farqli o'laroq, o'quvchi matn mazmunini yozish bilan birga, oxirida matndagi voqealarga nisbatan o'z shaxsiy nuqtai nazarini (masalan, 2 – 3 jumlada) bayon etadi. Bu shaxsga xos UTFning eng oliy ko'rinishi – **shaxsiy pozitsiyani ifodalash** hisoblanadi.

C) Refleksiyaning ijtimoiy ahamiyati

Ona tili darslarida shakllangan refleksiv ko'nikmalar o'quvchiga maktabdan tashqarida, ya'ni oilada va tengdoshlari orasida to'g'ri muloqot qilishga yordam beradi. Bolaning o'z so'zining mas'uliyatini anglashi uning **shaxs sifatida sotsializatsiyasini** (ijtimoiylashuvini) ta'minlaydi.

"Qahramonga maktub" metodi: O'quvchi matndagi ijobiy yoki salbiy qahramonga o'z munosabatini bildirgan holda qisqa xat yozadi. Bu jarayonda bolaning **shaxsiy baholash (moral-eticheskaya otsenka)** ko'nikmasi rivojlanadi. U o'zini qahramon o'rniga qo'yib ko'radi va o'z qadriyatlarini shakllantiradi.

"Mening tilimdagi dunyo" loyihasi: O'quvchilarga "Yaxshilik", "Oila", "Vatan" kabi tushunchalarni o'z so'zlari bilan ta'riflash vazifasi beriladi. Bu yerda lingvistik bilim (so'z boyligi) shaxsiy dunyoqarash bilan integratsiya qilinadi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslari shunchaki nazariy qoidalarni o'rgatish mas-kani emas, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantiruvchi asosiy omildir. Shaxsga xos UTFni shakllantirishda lingvodidaktik yondashuv o'quvchi-ning subyektiv tajribasiga tayanishni talab etadi. O'qituvchilar dars jarayonida "Ochiq savollar" va "Reflektiv suhbatlar"dan keng foydalanishlari bolaning o'z-o'zini anglashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T., 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Fermo-ni (Xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dastur).
3. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". – T.: "O'zbekiston", 2021.
4. Asmolov A.G. "Formirovanie universalnix uchebnix deystviy v osnovnoy shkole". – M.: Prosveteniye, 2011.
5. Qosimova K. va boshqalar. "Ona tili o'qitish metodikasi". – T.: "Nosir", 2009.
6. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish". – T.: "Fan va texnologiya", 2008.
7. Davlat Ta'lim Standartlari va Milliy o'quv dasturi (Ona tili, 1 – 4-sinflar).
8. Vygotskiy L.S. "Psixologiya razvitiya rebenka". – M.: Eksmo, 2005.

© Shomirzayeva Nargiza Sherali qizi, 2026

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA DARSGA BO'LGAN ICHKI MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA'LIM VOSITALARINING AHAMIYATI

Nabiyeva Gulhayo A'zamjon qizi,
University of Business and Science magistranti
gulxayonabiyeva771@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompeten-siyani rivojlantirish jarayonida raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish samaradorligi yoritil-gan. Tadqiqotda raqamli platformalar, multimediya kontent, interaktiv mashqlar va onlayn mulo-qot vositalarining o'quvchilarning og'zaki nutqi, yozma bayon qilish ko'nikmalari hamda ijtimoiy kommunikativ faolligiga ta'siri tahlil qilinadi. Empirik natijalar raqamli ta'lim muhiti o'quvchi-larning muloqotga kirishish, axborotni qayta ishlash va fikrni ravon ifodalash qobiliyatlarini

kuchaytirishini ko'rsatadi. Tadqiqot xulosalari raqamli texnologiyalarni boshlang'ich ta'lim amaliyotiga tizimli joriy etish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, raqamli ta'lim, boshlang'ich ta'lim, multimedia, interaktiv topshiriqlar, raqamli platformalar.

Аннотация. В статье рассматривается эффективность применения цифровых образовательных средств в развитии коммуникативной компетентности учащихся начальных классов. В рамках исследования анализируется влияние цифровых платформ, мультимедийного контента, интерактивных заданий и онлайн-коммуникации на формирование устной и письменной речи, навыков выражения мыслей и социальной активности младших школьников. Эмпирические результаты показывают, что цифровая образовательная среда усиливает способность обучающихся вступать в коммуникацию, перерабатывать информацию и последовательно выражать свои идеи. Выводы подтверждают необходимость системного внедрения цифровых технологий в практику начального образования.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, цифровое обучение, начальная школа, мультимедиа, интерактивные задания, цифровые платформы.

Abstract. This article examines the effectiveness of digital learning tools in developing communicative competence among primary school students. The study analyzes the impact of digital platforms, multimedia content, interactive tasks, and online communication tools on oral expression, written performance, idea formulation, and social communication skills. Empirical findings demonstrate that a digital learning environment enhances students' ability to engage in communication, process information, and articulate ideas coherently. The results suggest that systematic integration of digital technologies into primary education is essential for improving communicative competence.

Keywords: communicative competence, digital learning, primary education, multimedia, interactive tasks, digital platforms..

Kirish

Hozirgi davrda ta'lim tizimining raqamlashtirilishi boshlang'ich ta'lim jarayonini yangicha mazmunda tashkil etishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish raqamli ta'lim vositalari orqali samarali amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ustuvor pedagogik yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Kompyuter texnologiyalari, internet platformalari, mobil ilovalar, multimedia materiallari va virtual muloqot kanallari o'quvchilarning nutqiy faolligi, axborot almashinuvi, fikrni bayon etish va ijtimoiy muloqotni rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli, raqamli ta'lim muhiti boshlang'ich sinf o'quvchilarida zamonaviy nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi uchun muhim didaktik omil hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'limda kommunikativ kompetensiya rivojining darajasi o'quvchilarning keyingi o'quv bosqichlarida muvaffaqiyati, muloqotga kirishish qobiliyati va bilish jarayonidagi faolligi bilan bevosita bog'liq. An'anaviy o'qitish modellari ko'pincha o'quvchining passiv ishtirokini taqozo etsa, raqamli vositalar o'quvchini ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida shakllantiradi, axborot olish, qayta ishlash va taqqoslash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Raqamli ta'limning interfaolligi o'quvchiga og'zaki va yozma muloqot jarayonida mustaqil fikr yuritish, bahs-munozara, savol-javob va onlayn hamkorlikda ishtirok etish imkoniyatini beradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi raqamli ta'lim muhitining boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga ko'rsatadigan ta'sirini empirik asosda aniqlash zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi raqamli platformalar, interaktiv topshiriqlar, multimediya kontent va onlayn muloqot mexanizmlarining kommunikativ kompetensiyaga ta'sirini o'rganish hamda boshlang'ich ta'limga ularni samarali joriy etish bo'yicha xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda muhim yo'nalishlardan biri sifatida talqin etiladi. Ilmiy manbalarda kommunikativ rivojlanish o'quvchining nutqiy faolligi, axborotni qayta ishlash ko'nikmalari va ijtimoiy muloqotga kirishish jarayoni bilan bog'liq holda o'rganiladi. O'zbek pedagogikasida raqamli vositalarning ta'lim samaradorligiga ta'siri borasidagi fikrlar o'quvchilarning interfaol jarayonlarga jalb etilishi kommunikativ kompetensiyani aktivlashtirishi bilan izohlanadi [1].

Xorijiy tadqiqotlarda esa digital ta'lim sharoiti multimedia, onlayn muloqot va interaktiv vazifalar orqali o'quvchilarni bilish jarayoniga faol jalb etishi, mazmunli fikr almashish imkoniyatlarini kengaytirishi ta'kidlanadi. Richards va Rodgers raqamli hamkorlik kommunikativ kompetensiyaning til malakasi, nutqiy adekvatlik va ijtimoiy muloqotga tayyorgarlikka ko'rsatadigan ta'sirini ajratib ko'rsatadi [2]. Zamonaviy raqamli pedagogika bo'yicha tadqiqotlar raqamli platformalardan foydalanish boshlang'ich sinfda muloqot madaniyatini shakllantirishning samarali vositasi ekanini ko'rsatadi [3]. Ushbu ilmiy xulosalar tadqiqotning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayoniga raqamli ta'lim vositalarining ta'sirini aniqlashga qaratilgan bo'lib, kuzatuv, taqqoslash va pedagogik tajriba metodlari asosida amalga oshirildi. Pedagogik tajriba jarayonida raqamli platformalar (onlayn mashqlar, video darslar, interaktiv o'yinlar) qo'llanilgan sinf bilan an'anaviy darslarda ta'lim olgan sinfning natijalari o'zaro solishtirildi.

O'quvchilarning kommunikativ rivojlanish darajasi uchta indikator asosida baholandi: og'zaki nutq faolligi, yozma bayon qilish aniqligi va o'quvchining onlayn muloqotda ishtirok etish ko'nikmalari. Olingan natijalar ikkita jadval va bitta grafik asosida statistik tahlil qilindi. Mazkur metodik yondashuv raqamli ta'lim muhiti o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishdagi real samaradorligini aniqlash imkonini berdi.

Muhokama va natijalar

Tadqiqot davomida raqamli ta'lim vositalari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatgani aniqlandi. Raqamli platformalardan foydalangan sinfda o'quvchilarning og'zaki muloqotga kirishish faolligi oshib, savol-javob jarayonida fikrni izchil bayon etish ko'rsatkichlari an'anaviy darslarga nisbatan yuqori natijani qayd

etdi. Bu holat o'quvchilarning tasviriy axborotni tez qabul qilishi va multimediya vositalari orqali mazmunli fikr shakllantirish imkoniyatlari kengayganini ko'rsatadi.

Yozma nutqda aniqlik, mazmuniy izchillik va fikrni matn shakliga keltirish ko'nikmalari ham raqamli mashqlar qo'llanilgan guruhda ijobiy o'sish berdi. Onlayn topshiriqlar o'quvchilarda matnni qayta tuzish, nutqiy tahrir va grammatik farqlash qobiliyatini kuchaytirgan bo'lsa, avtomatik fikr-munosabat (feedback) tizimi o'quvchining o'z xatosini tez aniqlashiga sharoit yaratdi. Bu natijalar raqamli muhitda qayta aloqa tezligi kommunikativ rivojlanishni tezlashtirishini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, o'quvchilarning o'zaro hamkorligi, virtual guruhlarda fikr almashishi va o'yinlashtirilgan topshiriqlarda musobaqa elementlari kommunikativ faollikni motivatsion jihatdan kuchaytirdi. Taqqoslash shuni ko'rsatdiki, an'anaviy modelda cheklangan muloqot formati hukmron bo'lsa, raqamli modelda ijtimoiy interaktivlik yuqori bo'lgan. Natijalar ushbu yondashuvni Vygotskiyning ijtimoiy-interaktiv rivojlanish nazariyasi bilan uyg'unlashtiradi, ya'ni bilim ijtimoiy almashinuvda shakllanadi.

Shunday qilib, raqamli ta'lim vositalarining qo'llanishi og'zaki va yozma muomala, axborotni qayta ishlash hamda onlayn muloqot madaniyatining shakllanishini jadallashtirdi. Mazkur o'zgarishlar kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari – til malakasi, ijtimoiy moslashuv, nutqiy mos ravonlik va muloqot madaniyatining kompleks rivojlanishini tasdiqlaydi.

Raqamli vositalarning o'quvchilar nutqiy faolligiga ta'siri, ayniqsa, muloqotga kirishish jarayonida yaqqol namoyon bo'ldi. O'quvchilar video-kontent, ovozli topshiriqlar va virtual suhbat modellaridan foydalangan holda savol-javoblarda faolroq ishtirok etdi. Bu jarayon o'quvchining fikrni strukturaviy bayon etishiga, qisqa, aniq va mantiqiy javoblar ishlab chiqishiga yordam beradi, chunki multimediya e'tiborni jalb etuvchi omil sifatida harakat qiladi [4]. Raqamli platformalarning o'quvchini tinglash va takroriy mashq qilish imkoniyati bilan ta'minlashi esa nutqiy stereotiplarni shakllantirishga xizmat qiladi [5].

Yozma nutq rivojida sun'iy intellektga asoslangan avtomatik tahrir (feedback) tizimlarining qo'llanishi o'quvchilarda o'z xatolarini mustaqil aniqlash va qayta yozish ko'nikmalarini kuchaytirdi. Mazkur mexanizm o'quvchining mantiqiy izchillik, gap bog'lovchanligi va leksik tanlov jarayonini optimallashtiradi. Xorijiy tadqiqotlar ham raqamli muhitte avtomatik tahlil vositalari o'quvchining refleksiya darajasini oshirishi va o'quv natijasini mustahkamlashini ko'rsatadi [6]. Bunday yondashuv boshlang'ich sinfda yozma savodxonlikning barqaror shakllanishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, virtual guruhlar, masofaviy muloqot xonalarida ishlash, guruhij jarayonlarni raqamlashtirish o'quvchining ijtimoiy moslashuv darajasini kuchaytiradi. O'quvchilar fikr bildirish, dalillash, o'z pozitsiyasini himoya qilish, hamkorlikda yakuniy qaror qabul qilish amaliyotiga jalb etiladi. Bu esa kommunikativ kompetensiyaning ijtimoiy komponenti – dialog imkoniyati va ijtimoiy javobgarlikni shakllantiradi [7]. Mazkur holat Vygotskiyning «ijtimoiy o'rganish orqali tafakkur rivojlanadi» tamoyili bilan uyg'unlashadi [8].

Natijada, olingan ma'lumotlar shuni tasdiqlaydiki, raqamli o'quv muhiti kommunikativ kompetensiyaning uch asosiy tarkibiy yo'nalishini – nutqiy ravonlik, mazmuniy aniqlik va ijtimoiy muloqotga tayyorgarlikni kompleks rivojlantirishga qodir. Bu holat boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarni oddiy yordamchi vosita emas, balki ta'lim modeli sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish va bilim olishga qiziqishini kuchaytirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'qish savodxonligi darslarida bolalarning ichki motivatsiyasini rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi. Ichki motivatsiya bu o'quvchining bilim olishga bo'lgan ichki ehtiyoji, qiziqishi va intilishidir.

Avvalo, o'qituvchi dars jarayonida qiziqarli va mazmunli materiallardan foydalanishi zarur. Bolalar uchun mos, ularning yoshiga va qiziqishlariga yaqin bo'lgan matnlar tanlansa, ular o'qishga ko'proq jalb etiladi. Masalan, ertaklar, sarguzasht hikoyalar yoki hayotiy voqealarga asoslangan matnlar o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Og'zaki muloqotda faollik, savol-javobning mazmuniyligi va muloqotga kirishish ishonchi oshdi, yozma nutqda esa mazmuniy izchillik, matn qurilishi va mustaqil tahrir ko'nikmalari yaxshilandi. Jadval tahlillari raqamli muhit o'quvchilarning bilimni qayta ishlash, refleksiya va ijtimoiy muloqotga tayyorlik darajasini jadallashtirishini ko'rsatdi.

Amaliy nuqtayi nazardan quyidagi takliflar maqsadga muvofiq:

- (1) boshlang'ich ta'lim fanlarida raqamli platformalar va interaktiv topshiriqlarni muntazam joriy etish;
- (2) o'qituvchilarga raqamli-pedagogik kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha malaka oshirish dasturlarini kengaytirish;
- (3) o'quvchilarning kommunikativ rivojlanish mezonlarini raqamli baholash tizimlari bilan uyg'unlashtirish.

Ushbu takliflarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi boshlang'ich ta'limda kommunikativ kompetensiyaning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sayidahmedov, N. (2017). *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Richards, J.C., Rodgers, T.S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Vygotsky, L.S. (1986). *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Press.
4. Sayidahmedov, N. (2017). *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Yo'ldoshev, J., Usmonov, S. (2019). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: O'qituvchi.
6. Richards, J.C., Rodgers, T.S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

7. Safarova, R. (2018). *Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlardan foydalanish*. Toshkent: Fan.
8. Vygotsky, L.S. (1986). *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Press.

© *Nabiyeva Gulhayo A'zamjon qizi*, 2026

ERTAK TERAPIYASI VOSITASIDA ESTETIK TARBIYALASHNING PEDAGOGIK SHAROITLARI VA METODIKASI

Xayrullayeva Gulandom Abdulaxad qizi,

University of Business and Science

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning estetik madaniyatini yuksaltirishda ertak terapiyasi (skazkoterapiya) metodikasidan foydalanishning nazariy-uslubiy poydevori va amaliy tatbiq etish strategiyalari tizimli tahlilga tortilgan. Izlanish davomida kichik maktab yoshidagi bolalarning ontogenetik va psixofiziologik o'ziga xosliklari ustuvor mezon sifatida olingan holda, ertak terapiyasini o'quv-tarbiya jarayoniga integratsiya qilishning fundamental pedagogik shart-sharoitlari dalillangan.*

Shuningdek, maqolada milliy ta'lim paradigmasidagi o'zgarishlar, xususan, so'nggi davrdagi hukumat qarorlari va ilg'or xalqaro pedagogik tajribalar sintezi asosida o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantiruvchi innovatsion algoritm ilgari surilgan. Ushbu yondashuv badiiy matn, vizual san'at va musiqiy ohanglarning o'zaro simbiozi orqali o'quvchilarda estetik empatiya fenomenini shakllantirish, obrazli tasavvurlar hamda kreativ intellektni faollashtirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: *Ertak terapiyasi, estetik tarbiya, boshlang'ich sinf, pedagogik sharoitlar, "Ilk qadam", estetik idrok, innovatsion metodika, badiiy did, vizual savodxonlik, kichik maktab yoshi, integratsiyalashgan ta'lim, kreativ fikrlash, pedagogik innovatsiya.*

Аннотация. *В данной статье системно анализируются теоретико-методологические основы и практические стратегии внедрения сказкотерапии как средства развития эстетической культуры учащихся начальных классов. В ходе исследования, с учетом онтогенетических и психофизиологических особенностей детей младшего школьного возраста, научно обоснованы фундаментальные педагогические условия интеграции сказкотерапии в образовательный процесс.*

Кроме того, на основе трансформаций в национальной образовательной парадигме, в частности, последних правительственных указов и синтеза передового международного педагогического опыта, выдвинут инновационный алгоритм развития художественно-эстетического мышления учащихся. Научно доказано, что данный подход, основанный на симбиозе художественного текста, визуального искусства и музыкальных ритмов, способствует формированию у учащихся феномена эстетической эмпатии, активизации образных представлений и креативного интеллекта.

Ключевые слова: *Сказкотерапия, эстетическое воспитание, начальные классы, педагогические условия, государственная программа «Илк кадам», эстетическое восприятие, инновационная методика, художественный вкус, визуальная грамотность, младший школьный возраст, интегрированное обучение, креативное мышление, педагогическая инновация.*

Abstract. *This article provides a systematic analysis of the theoretical and methodological foundations and practical implementation strategies of fairy tale therapy as a means of developing the aesthetic culture of primary school students. Taking into account the ontogenetic and psychophysiological characteristics of younger schoolchildren, the study scientifically substantiates the*

fundamental pedagogical conditions for integrating fairy tale therapy into the educational process.

Furthermore, based on shifts in the national educational paradigm, specifically recent government decrees and the synthesis of advanced international pedagogical experiences, an innovative algorithm for developing students' artistic and aesthetic thinking is proposed. It is scientifically established that this approach, through the symbiosis of literary text, visual arts, and musical rhythms, serves to foster the phenomenon of aesthetic empathy, as well as to activate imaginative representation and creative intelligence in students.

Key words: *Fairy tale therapy, aesthetic education, primary school, pedagogical conditions, "Ilk Qadam" state program, aesthetic perception, innovative methodology, artistic taste, visual literacy, younger school age, integrated education, creative thinking, pedagogical innovation.*

KIRISH. Mamlakatimizda ta'lim sohasini tubdan isloh qilish va o'sib kelayotgan yosh avlodni intellektual hamda ma'naviy yetuk insonlar qilib voyaga yetkazish davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-sonli qarori hamda sohada qabul qilingan so'nggi me'yoriy hujjatlar o'quv-tarbiya jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishni nazarda tutadi. Ushbu islohotlarning tub mohiyati o'quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki ularning estetik tuyg'ulari va ma'naviy dunyoqarashini tizimli ravishda yuksaltirishdan iboratdir. Mazkur vazifalar doirasida ta'lim amaliyotiga ilg'or pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish va bolaning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqaruvchi vositalardan unumli foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Shaxs kamolotida boshlang'ich ta'lim davri poydevor vazifasini o'taydi. Aynan shu bosqichda bolada olamni go'zallik qonuniyatlari asosida idrok etish, nafosatni anglash va ijtimoiy muhitga estetik munosabat bildirish ko'nikmalari jadal shakllanadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda go'zallikka bo'lgan tabiiy intilish va hissiy qabul qilish qobiliyati yuqori bo'lganligi sababli, ularning badiiy didini o'stirish o'qituvchi oldidagi eng mas'uliyatli vazifalardan biri hisoblanadi.

Ushbu maqsadlarga erishishda ertak terapiyasi (skazkoterapiya) innovatsion va ko'p qirrali pedagogik metod sifatida namoyon bo'ladi. Ertak terapiyasi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun eng tushunarli va ta'sirchan badiiy vosita bo'lib, u bolaning emotsional olamini boyitish bilan birga, unda estetik ideallarni shakllantirishga hamda ijtimoiy-ruhiy muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyot tahlili. Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari doirasida ertak terapiyasining konseptual asoslari hamda amaliy mexanizmlari jadal tadqiq etilayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, T.D.Zinkevich-Evstigneeva (2016) o'z izlanishlarida ertaklarni bolaning affektiv sohasini optimallashtirish, emotsional disbalansni bartaraf etish hamda ichki psixologik to'siqlarni yengib o'tishda universal terapevtik instrument sifatida tavsiflaydi.

Mahalliy pedagogik maktab vakillaridan S.M.To'ychiyeva (2018) ertak matnlari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining lisoniy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik jihatlariga e'tibor qaratgan bo'lsa, F.R.Qodirova (2019) ertaklardagi axloqiy didaktika va ularning qadriyatli yo'nalishlarini shakllantirishdagi ahamiyatini fundamental asoslab bergan. Shuningdek, ertaklar-

ning psixogenetik va kognitiv ta'sir kuchi B.Bettelheimning psixologik yondashuvlarida hamda L.S.Vygotskiyning oliy ruhiy funksiyalar va ijtimoiy rivojlanish nazariyasida o'zining ilmiy tasdig'ini topgan.

Olib borilgan retrospektiv tahlillar shuni ko'rsatadiki, ertak vositasida o'quvchi shaxsining nutqiy, axloqiy va ma'naviy qiyofasini shakllantirish bo'yicha salmoqli ilmiy baza to'plangan. Biroq, bugungi ta'lim paradigmasida "Tasviriy san'at", "Musika" va "O'qish savodxonligi" kabi o'quv fanlari o'rtasida integratsiyalashgan aloqalarni o'rnatish, ya'ni ertak terapiyasini yagona estetik rivojlantiruvchi metodologik tizim sifatida boshlang'ich ta'lim amaliyotiga tatbiq etishning aniq pedagogik algoritmi hamda monitoring mexanizmlari hali ham to'liq ishlab chiqilmagan. Mazkur holat ushbu yo'nalishda ilmiy qidiruv ishlarini davom ettirish zaruriyatini belgilaydi.

Metodologiya. Ertak terapiyasi orqali estetik tarbiya berish jarayonini tashkil etishda "Ilk qadam" davlat dasturi hamda Davlat ta'lim standartlari (DTS) o'rtasidagi konseptual uzviylik metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Jarayonda quyidagi yondashuvlar majmuidan foydalanish maqsadga muvofiq:

- Tizimli va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv: O'quvchining ontogenetik xususiyatlarini inobatga olgan holda subyekt-subyekt munosabatlarini o'rnatish.
- Gnoseologik zanjir: Metodika "idrok etish – his qilish – amaliy yaratish" tamoyiliga tayanib, vizual va emotsional reaksiyalarni kompleks tahlil qilishga yo'naltiriladi.

Shuningdek, o'quvchilarning estetik didini aniqlashda pedagogik monitoring, observatsiya (kuzatish), sotsiometrik suhbatlar va bolalar ijodiy faoliyati mahsul-larining sifat-miqdoriy interpretatsiyasi kabi metodlardan foydalanish kutilayotgan natijani kafolatlaydi.

Muhokama va natijalar. Ertak terapiyasini fanlararo integratsiya tamoyillari asosida tatbiq etish boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik kamolotini belgilovchi bir qator fundamental determinantlarni yuzaga chiqaradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ertak tarkibidagi metaforik konstruksiyalar o'quvchi tomonidan shunchaki verbal axborot sifatida emas, balki musiqiy polifoniya va rang-tasviriy semantika uyg'unligida – multisensor darajada o'zlashtiriladi. Mazkur jarayon bolada sinestetik idrok mexanizmlarini ishga tushirib, assotsiativ tasavvurlarning kengayishiga hamda kuchli emotsional rezonansning shakllanishiga xizmat qiladi.

Interdissiplinar (fanlararo) yondashuv doirasida badiiy matnning ohang va vizual elementlar bilan sintezi o'quvchi shaxsida "estetik empatiya" fenomenini konseptuallashtiradi. Estetik empatiya – bu badiiy reallikni shunchaki kognitiv anglash emas, balki uni subyektiv hissiy tajriba sifatida qayta ishlash va obrazlarga nisbatan shaxsiy-estetik munosabatni shakllantirish jarayonidir. Ushbu holat o'quvchilarning san'at namunalarini idrok etish chuqurligini ta'minlab, ularning estetik-aksiologik (baholash) mezonlarini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'taradi.

Olib borilgan empirik tahlillar va variativ tajriba-sinov ishlari ertak terapiyasining san'at turlari bilan integratsiyalashuvi o'quvchilarning estetik rivojlanish trayektoriyasida barqaror ijobiy dinamikani yuzaga keltirishini tasdiqladi. Xususan, o'quvchilarda hayotiy voqelik va badiiy ijod mahsullaridagi go'zallikni farqlash

hamda anglash darajasining o'sish koeffitsiyenti 28 foizdan 34 foizgacha bo'lgan diapazonda namoyon bo'ldi.

Mazkur ilmiy-amaliy ko'rsatkichlar ertak terapiyasining boshlang'ich ta'lim tizimida shunchaki yordamchi didaktik material emas, balki o'quvchining obrazli tafakkurini, kreativ potensialini hamda emotsional-intellektual qiyofasini shakllantiruvchi kompleks kognitiv-pedagogik mexanizm ekanligini to'laqonli asoslaydi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ertak terapiyasi vositasida estetik tarbiyalash zamonaviy ta'lim talablariga javob beruvchi, innovatsion va ko'p qirrali pedagogik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur yondashuvda "Ilk qadam" davlat dasturi bilan uzviylikni ta'minlash hamda fanlararo integratsiya asosida tashkil etilgan ta'lim muhiti o'quvchilarning badiiy-estetik idrokini izchil va tizimli rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada o'quvchilarda nafaqat san'atni anglash, balki uni his etish, tahlil qilish va unga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish kompetensiyalari shakllanadi.

Ertak terapiyasining metodik jihatdan to'g'ri yo'lga qo'yilishi bolalarning obrazli tafakkurini faollashtirib, ularning mustaqil ijodiy fikrlashi, estetik baholash qobiliyati va emotsional madaniyatini yuksaltiradi. Shu bilan birga, mazkur yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish hamda ularni faol subyekt sifatida shakllantirishda muhim pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ertak terapiyasini boshlang'ich ta'lim jarayoniga ilmiy asoslangan va integratsiyalashgan holda joriy etish o'quvchilarning ma'naviy-estetik kamolotini ta'minlash, ularning ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda zamonaviy ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 72 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-289-sonli Qarori. – Lex.uz portali.
3. Maktabgacha ta'limning "Ilk qadam" davlat dasturi. – Toshkent: Maktabgacha ta'lim vazirligi, 2022. – 118 b.
4. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 802-son Qarori. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
5. Zinkevich-Evstigneeva T.D. Основы сказкотерапии. Теория и практика. – СПб.: Речь, 2016. – 234 с.
6. To'ychiyeva S.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini estetik tarbiyalash metodikasi. – Toshkent: Fan, 2018. – 156 b.
7. Qodirova F.R. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim integratsiyasi (Darslik). – Toshkent: Tafakkur, 2019. – 210 b.
8. Vygotskiy L.S. Bolalikdagi tasavvur va ijodiyot. – Toshkent: Ma'naviyat (qayta nashr), 2021. – 128 b.
9. Bettelheim B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. – New York: Vintage Books, 2016. – 352 p.

10. Karabanova O.A. Psixologiya razvitiya rebenka (Uchebnoe posobie). – M.: Akadem Kniga, 2021. – 188 s.
11. Lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Elektron resurs).
12. Ziyonet.uz – O‘zbekiston axborot-ta’lim tarmog‘i portali (Elektron resurs).
13. Scholar.google.com – Xalqaro ilmiy qidiruv tizimi ma’lumotlari (2025 – 2026 yillar materiallari).

© Xayrullayeva Gulandom Abdulaxad qizi, 2026

ИНТЕГРАЦИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ЗАДАЧ В СТРУКТУРУ УРОКА РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Тургунова Мадинахон Рустамжоновна,
магистрант 1 курса UBS,
Республика Узбекистан

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретико-методические основы интеграции воспитательных задач в структуру урока русского языка в начальных классах Республики Узбекистан в условиях компетентностного подхода и обновлённых образовательных стандартов: обосновывается необходимость единства обучения и воспитания как системообразующего принципа современного образования; анализируются научные подходы отечественных и зарубежных исследователей к проблеме воспитательного потенциала урока; раскрываются возможности русского языка как учебного предмета в формировании нравственных, гражданских, коммуникативных и культурных качеств личности младших школьников в полиязычной образовательной среде и предлагается структурно-функциональная модель интеграции воспитательных задач.

Ключевые слова: начальное образование Узбекистана, воспитательные задачи, русский язык, интеграция, компетентностный подход, коммуникативная компетенция.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of integrating educational (upbringing) objectives into the structure of Russian language lessons in primary schools of the Republic of Uzbekistan within the framework of a competency-based approach and updated educational standards. The study substantiates the necessity of the unity of instruction and upbringing as a system-forming principle of modern education; analyzes the scientific approaches of domestic and foreign researchers to the problem of the educational potential of the lesson; reveals the possibilities of the Russian language as a school subject in shaping moral, civic, communicative, and cultural qualities of primary school students in a multilingual educational environment; and proposes a structural-functional model for integrating educational objectives.

Keywords: primary education in Uzbekistan, educational objectives, Russian language, integration, competency-based approach, communicative competence.

Введение.

Современная система образования Республики Узбекистан характеризуется масштабными реформами, направленными на повышение качества обучения, развитие человеческого капитала и формирование гармонично развитой личности учащегося [1; 2]. Особое значение в этих процессах придаётся начальному образованию как базовому этапу формирования ключевых компетенций, ценностных установок и учебной мотивации младших школьников [3].

В условиях перехода к обновлённым образовательным стандартам возрастает роль воспитательной функции школы. Образование рассматривается как целостный процесс, в котором обучение и воспитание выступают в неразрывном единстве [4; 7].

Особую актуальность приобретает проблема интеграции воспитательных задач в структуру урока как основной формы организации учебного процесса. Это связано с необходимостью достижения не только предметных, но и личностных результатов обучения, включая формирование гражданской ответственности, коммуникативной культуры [5; 11].

Русский язык в условиях Узбекистана выполняет важную межкультурную функцию, выступая средством коммуникации и инструментом приобщения к культурным ценностям. В начальных классах он способствует формированию речевой культуры, толерантности и уважения к многоязычной среде [6; 12].

Однако, в современной системе начального образования наблюдается устойчивое противоречие между нормативно закреплённой необходимостью интеграции воспитательных задач в учебный процесс и недостаточной разработанностью методических механизмов их реализации в структуре конкретного урока русского языка. С одной стороны, образовательные стандарты ориентируют учителя на формирование личностных результатов, включая ценностные установки, коммуникативную культуру и социальную ответственность учащихся. С другой стороны, реальная педагогическая практика свидетельствует о том, что воспитательный компонент нередко реализуется фрагментарно, эпизодически или подменяется декларативными элементами, не встроенными в логическую структуру урока. Данное противоречие актуализирует необходимость разработки целостной модели интеграции воспитательных задач, органично включённой в структуру урока русского языка в начальных классах.

Целью данного исследования является разработка модели интеграции воспитательных задач в структуру урока русского языка в начальных классах Узбекистана.

В рамках настоящего исследования под воспитательными задачами понимается целенаправленно организованный компонент педагогической деятельности, направленный на формирование у учащихся ценностных ориентаций, нравственных установок, коммуникативной культуры и социально значимых качеств личности, реализуемый в процессе учебной деятельности и диагностируемый через поведенческие, речевые и мотивационные показатели.

Под интеграцией воспитательных задач в структуру урока русского языка понимается системное, функционально обусловленное включение воспитательного компонента во все этапы урока (мотивационный, содержательный, операциональный и рефлексивный), при котором воспитательные цели реализуются не изолированно, а через содержание учебного материала, формы организации деятельности и характер педагогического взаимодействия.

Методология и методы исследования.

Теоретическую основу исследования составляют классические и современные педагогические концепции. Идея единства обучения и воспитания раскрыта в трудах К.Д.Ушинского, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинского [7], которые рассматривали урок как средство формирования личности. Психолого-педагогические основы исследования базируются на работах Л.С.Выготского и А.Н.Леонтьева, подчеркивающих роль социальной среды и деятельности в развитии ребёнка [8].

Современные исследования ориентированы на компетентностный подход, предполагающий формирование функциональной грамотности и коммуникативной компетенции учащихся [9; 10; 11]. В нормативных документах Республики Узбекистан подчёркивается необходимость интеграции воспитательных задач в образовательный процесс, особенно на уровне начального образования [1; 2].

Анализ научно-методической литературы показывает, что в современной педагогике представлены различные подходы к интеграции воспитательных задач в образовательный процесс. В частности, выделяются функционально-коммуникативная модель, в рамках которой воспитательный потенциал реализуется через содержание текста и систему коммуникативных заданий; деятельностьная модель, ориентированная на формирование личностных качеств учащихся в процессе активной учебной деятельности; ценностно-ориентированная модель, предполагающая акцент на формировании нравственных и социокультурных установок через содержание учебного материала; а также интегративно-модульный подход, при котором воспитательные задачи включаются в отдельные структурные элементы урока, такие как мотивация, объяснение нового материала и этап рефлексии. Вместе с тем следует отметить, что указанные модели, несмотря на их теоретическую значимость, обладают рядом ограничений, связанных либо с недостаточной технологичностью и отсутствием чётких алгоритмов практической реализации, либо с фрагментарностью включения воспитательного компонента в структуру урока.

Разработанная нами модель интеграции воспитательных задач в структуру урока русского языка в начальных классах Узбекистана представляет собой целостную педагогическую систему, обеспечивающую органичное включение воспитательного компонента во все этапы учебного занятия. Её ключевая идея заключается в том, что воспитание не рассматривается как отдельный элемент урока или дополнительная деятельность, а становится внутренним смысловым и функциональным компонентом каждого этапа урока – от мотивации до рефлексии. Такая модель соответствует требованиям современных образовательных стандартов Узбекистана, ориентированных на формирование не только предметных и метапредметных, но и личностных результатов обучения.

Структурно модель включает несколько взаимосвязанных этапов. На мотивационно-целевом этапе осуществляется актуализация ценностного опыта учащихся через специально подобранные тексты, жизненные ситуации

и коммуникативные задания, направленные на формирование интереса к теме урока и осознание её нравственного содержания. На этапе объяснения нового материала воспитательные задачи реализуются через содержание языкового материала, примеры текстов, речевые образцы, отражающие культурные, этические и социальные нормы. Особое внимание уделяется развитию уважительного отношения к родному и русскому языку как средству межкультурной коммуникации.

На этапе закрепления знаний воспитательный компонент интегрируется через систему упражнений, предполагающих обсуждение нравственных ситуаций, анализ поступков героев текстов, моделирование коммуникативных ситуаций, способствующих развитию таких качеств, как ответственность, взаимоуважение и сотрудничество. Таким образом, учебная деятельность приобретает одновременно познавательную и ценностно-ориентированную направленность.

Так, например, при изучении темы «Вежливые слова» (3 класс) учащимся предлагается задание:

Прочитайте диалог. Определите, какие реплики являются вежливыми, а какие – нет. Перепишите диалог, исправив речевые ошибки. Объясните, почему важно использовать формы речевого этикета.

Воспитательная задача данного упражнения заключается в формировании уважительного отношения к собеседнику и развитии норм речевого поведения.

При работе с текстом (тема «Дружба») используется задание:

Прочитайте рассказ. Ответьте на вопросы: Почему герой поступил именно так? Как бы вы поступили в аналогичной ситуации? Составьте 2 – 3 предложения-совета герою.

Данное упражнение направлено на развитие нравственной рефлексии и способности к оценке поступков.

В рамках групповой работы применяется коммуникативное задание:

Составьте диалог «Разговор друзей после ссоры», используя слова извинения и примирения.

Это способствует формированию навыков сотрудничества и разрешения конфликтных ситуаций.

Завершающий этап – рефлексивно-оценочный – направлен на осмысление учащимися не только достигнутых предметных результатов, но и личностных изменений. Учащиеся включаются в обсуждение того, какие нравственные выводы они сделали, чему научились в плане общения и взаимодействия, какие ценности были актуализированы в ходе урока. В качестве инструмента используются мини-дискуссии, самооценка, эмоциональные отклики и творческие задания.

Таким образом, предлагаемая модель обеспечивает системную интеграцию воспитательных задач в структуру урока русского языка, создавая условия для формирования гармонично развитой личности младшего школь-

ника, способной к осознанному речевому поведению, нравственной оценке поступков и эффективному межкультурному взаимодействию.

В отличие от существующих подходов, предлагаемая в настоящем исследовании модель обеспечивает сквозную интеграцию воспитательных задач на всех этапах урока – от мотивационно-целевого до рефлексивно-оценочного. Она опирается на чётко структурированный алгоритм деятельности учителя, предусматривает возможность диагностируемого измерения воспитательных результатов и учитывает возрастные особенности учащихся начальных классов, а также требования национальной системы образования Узбекистана. Таким образом, разработанная модель носит системный характер и направлена на преодоление выявленного противоречия между нормативными требованиями и реальной практикой реализации воспитательного компонента в процессе обучения русскому языку.

Пример фрагмента урока русского языка (3 класс, тема «Имя прилагательное»):

Этап мотивации:

Учитель предлагает учащимся описать друга, используя прилагательные (добрый, честный, отзывчивый), тем самым актуализируя ценностное содержание темы.

Этап объяснения:

Рассматриваются примеры предложений, включающих прилагательные с нравственной характеристикой личности.

Этап закрепления:

Учащиеся выполняют задание: «Опишите героя рассказа, используя не менее 5 прилагательных, отражающих его характер».

Этап рефлексии:

Обсуждение: «Какие качества вы считаете наиболее важными в человеке и почему?»

Таким образом, грамматическая тема становится средством формирования ценностных представлений учащихся.

Педагогический эксперимент.

Педагогический эксперимент данного исследования проводился на базе общеобразовательной школы №6 города Намангана (Республика Узбекистан) в 2025 – 2026 учебном году. В исследовании приняли участие учащиеся 3-х классов в количестве 52 человек, а также 2 учителя начальных классов.

Эксперимент включал три этапа:

констатирующий этап – выявление исходного уровня сформированности коммуникативных и ценностных компетенций учащихся;

формирующий этап – внедрение модели интеграции воспитательных задач в структуру уроков русского языка;

контрольный этап – оценка эффективности предложенной модели.

Для диагностики использовались следующие методы: анализ научной литературы, моделирование структуры урока, педагогическое наблюдение, педагогический эксперимент и сравнительный анализ результатов.

Результаты исследования.

Сравнительный анализ результатов констатирующего и контрольного этапов показал положительную динамику по всем исследуемым показателям.

Так, уровень сформированности коммуникативной культуры учащихся повысился с **46% до 71%**. Доля учащихся, демонстрирующих высокий уровень речевой активности, увеличилась с **38% до 68%**.

Показатели сформированности ценностных ориентаций (уважение к мнению собеседника, речевая этика, готовность к сотрудничеству) возросли с **42% до 73%**.

Кроме того, уровень учебной мотивации увеличился с **51% до 79%**, что свидетельствует о положительном влиянии интеграции воспитательных задач на эмоционально-ценностное отношение к предмету. Вышеуказанные данные можно предоставить в следующей таблице:

Показатели	Констатирующий этап (%)	Контрольный этап (%)	Прирост (%)
Коммуникативная культура	46	71	+25
Речевая активность	38	68	+30
Ценностные ориентации	42	73	+31
Учебная мотивация	51	79	+28

Таблица 1. Динамика показателей сформированности личностных и коммуникативных качеств учащихся (в %)

Как видно из данных таблицы 1, по всем исследуемым показателям зафиксирована положительная динамика. Наибольший прирост наблюдается по показателям ценностных ориентаций (+31%) и речевой активности (+30%), что свидетельствует о высокой эффективности интеграции воспитательных задач в структуру урока русского языка в начальных классах.

Полученные результаты подтверждают, что системная реализация воспитательного компонента способствует развитию коммуникативной культуры, формированию устойчивой учебной мотивации и ценностного отношения к речевой деятельности.

Обсуждение.

Полученные результаты согласуются с положениями компетентностного подхода и данными современных исследований, в которых подчеркивается значимость интеграции когнитивного и ценностного компонентов обучения [9; 12]. Рост показателей коммуникативной культуры и учебной мотивации подтверждает тезис о том, что включение воспитательного компонента в структуру учебной деятельности усиливает образовательный эффект за счёт повышения личностной значимости учебного материала.

Выявленная положительная динамика соответствует также культурно-исторической теории развития (Выготский), согласно которой формирование

высших психических функций происходит в процессе социального взаимодействия, что в данном исследовании реализуется через диалогические и рефлексивные формы работы.

Полученные результаты апробации подтверждают эффективность предложенной модели интеграции воспитательных задач в структуру урока русского языка в начальных классах Узбекистана.

Установлено, что системное включение воспитательного компонента в учебную деятельность способствует не только улучшению предметных результатов, но и формированию личностных качеств учащихся.

В ходе эксперимента было выявлено, что наибольший эффект достигается при:

- использовании текстов с выраженным нравственным содержанием;
- организации групповой и диалогической работы;
- включении рефлексивных заданий на каждом уроке.

В то же время отмечены трудности, связанные с необходимостью повышения методической подготовки учителей и разработки единых диагностических инструментов оценки личностных результатов.

Результаты подтверждают, что интеграция воспитательных задач особенно эффективна в начальных классах, где закладываются основы личности.

В условиях Узбекистана важным фактором является полиязычная образовательная среда, что усиливает значение русского языка как инструмента межкультурной коммуникации [6; 12].

Вместе с тем в ходе исследования выявлен ряд существенных проблем, препятствующих эффективной реализации интеграции воспитательных задач в начальном образовании: недостаточная методическая подготовка учителей к целенаправленному включению воспитательного компонента в учебный процесс, дефицит учебного времени, ограничивающий возможности его полноценной реализации, а также отсутствие разработанных инструментов диагностики личностных результатов учащихся.

Научная новизна исследования.

Научная новизна исследования заключается в операционализации понятия интеграции воспитательных задач применительно к структуре урока русского языка в начальных классах, что позволило перейти от декларативного понимания воспитательной функции к её технологически воспроизводимой модели. Впервые предложена структурно-функциональная модель, обеспечивающая сквозную реализацию воспитательного компонента на всех этапах урока с возможностью его диагностики через конкретные показатели (коммуникативная культура, речевая активность, ценностные ориентации, учебная мотивация).

Существенным результатом исследования является разработка модели интеграции воспитательных задач, адаптированной к условиям полиязычного обучения. Данная модель учитывает языковое разнообразие учащихся, особенности межкультурного взаимодействия и направлена на гармоничное сочетание когнитивного и ценностно-ориентированного развития младших

школьников. В ходе исследования выявлены воспитательные возможности различных этапов урока, что позволило обосновать их потенциал для целенаправленного формирования личностных качеств обучающихся.

Кроме того, определены методические условия эффективной реализации интеграции воспитательных задач в образовательном процессе начальной школы, включая организационно-педагогические и содержательно-методические аспекты. Предложены механизмы формирования ценностных ориентаций младших школьников, обеспечивающие их успешную социализацию и развитие в поликультурной образовательной среде, что расширяет теоретические и практические представления о воспитательном потенциале современного урока.

Практическая значимость исследования.

Практическая значимость исследования определяется возможностью использования разработанной модели интеграции воспитательных задач в деятельности учителей начальных классов Узбекистана. Модель ориентирована на реальные условия современной школы и может быть внедрена в образовательный процесс без существенных организационных изменений, способствуя повышению эффективности сочетания обучения и воспитания на уроке.

Разработанные в ходе исследования методические рекомендации могут быть непосредственно применены при проектировании и проведении уроков в начальной школе. Они обеспечивают целенаправленное включение воспитательного компонента на различных этапах учебного занятия, а также могут использоваться при разработке учебных программ, учебно-методических комплексов и дидактических материалов с учетом полиязычной образовательной среды.

Результаты исследования представляют ценность для системы повышения квалификации педагогических кадров, поскольку могут служить содержательной основой для подготовки и переподготовки учителей. Использование предложенных материалов способствует развитию личности учащихся, формированию их ценностных ориентаций и социализации, что повышает общий уровень качества начального образования.

Заключение.

В заключении следует отметить, что в ходе исследования разработана модель интеграции воспитательных задач в начальном образовании, включающая взаимосвязанные компоненты: целевой, содержательный, деятельностный и рефлексивный. Данная модель обеспечивает целостный подход к организации образовательного процесса, в котором воспитательные и учебные задачи рассматриваются в единстве и реализуются системно.

Установлено, что в условиях начальной школы Узбекистана каждый этап урока обладает значительным воспитательным потенциалом: этап мотивации способствует формированию ценностного отношения к обучению, актуализация знаний развивает дисциплину речи, изучение нового материала направлено на формирование культурных ценностей, этап закрепления разви-

вает коммуникативные умения, а рефлексия обеспечивает развитие навыков саморегуляции учащихся.

Результаты экспериментальной работы подтвердили эффективность предложенного подхода: зафиксирован рост уровня коммуникативной культуры младших школьников, развитие их речевых навыков, повышение учебной мотивации, а также формирование устойчивых ценностных ориентаций, что свидетельствует о целесообразности внедрения разработанной модели в образовательную практику.

Список литературы.

1. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-3289 «О мерах по совершенствованию системы народного образования». – Ташкент, 2017.
2. Концепция развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года. – Ташкент, 2019.
3. OECD. *Education Policy Outlook: Uzbekistan*. Paris, 2022.
4. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals*. Paris, 2017.
5. OECD. *Future of Education and Skills 2030*. Paris, 2018.
6. UNICEF. *Inclusive Education: Guidance for Schools*. New York, 2020.
7. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. М., переизд. 2019.
8. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. М., 2019.
9. Hattie J. *Visible Learning*. London, 2018.
10. Fullan M. *Educational Change*. New York, 2016.
11. Darling-Hammond L. *The Right to Learn*. 2017.
12. Баранов М.Т., Ладыженская Т.А. Методика преподавания русского языка. – М., 2020.

© Тургунова Мадинахон Рустамжоновна, 2026

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI VA ULARNING YECHIMLARI

Kasimova Zamira,

*Unversetiy of Business and Science oliy ta'lim
muassasasida Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi*

1-kurs talabasi

E-mail: qosimovazamira07@gmail.com.

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanishning dolzarb muammolari, ularning kelib chiqish sabablari hamda amaliy yechimlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, o'qituvchi va o'quvchilarning raqamli savodxonligi, axborot xavfsizligi, hamda sifatli kontentning yetishmasligi kabi asosiy muammolar ko'rib chiqiladi. Maqolada ushbu muammolarni hal etishga qaratilgan aniq tavsiyalar, xalqaro tajribalar va ilg'or yondashuvlar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, axborot texnologiyalari, e-learning, raqamli savodxonlik, ta'lim sifati, onlayn ta'lim, raqamli transformatsiya.

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ современных проблем использования цифровых технологий в современной системе образования, их причин и

практических решений. В ходе исследования рассматриваются основные проблемы, такие как недостаточное развитие цифровой инфраструктуры, цифровая грамотность преподавателей и учащихся, информационная безопасность и недостаток качественного контента. В статье приводятся конкретные рекомендации, международный опыт и передовые подходы, направленные на решение этих проблем.

Ключевые слова: цифровое образование, информационные технологии, электронное обучение, цифровая грамотность, качество образования, онлайн-образование, цифровая трансформация.

Abstract. This article scientifically analyzes the current problems of using digital technologies in the modern education system, their causes and practical solutions. The research process examines the main problems such as insufficient development of digital infrastructure, digital literacy of teachers and students, information security, and lack of quality content. The article provides specific recommendations, international experiences and advanced approaches aimed at solving these problems.

Keywords: digital education, information technologies, e-learning, digital literacy, quality of education, online education, digital transformation.

KIRISH.

Bugungi kunda jahon miqyosida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. COVID-19 pandemiyasi ta'limning an'anaviy shakllarini tubdan o'zgartirdi va raqamli ta'limning zarurligi yanada yaqqolroq namoyon bo'ldi. Ko'plab davlatlar ta'lim tizimini raqamlilashtirish yo'lidagi katta qadamlar qo'yimoqda: elektron darsliklar, masofaviy ta'lim platformalari, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim tizimlarini joriy etish bo'yicha ulkan investitsiyalar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston ham ushbu global jarayondan chetda qolmay, "Raqamli O'zbekiston" strategiyasi doirasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga alohida e'tibor qaratmoqda. 2023 – 2026-yillarga mo'ljallangan ta'limni raqamlashtirish dasturi bo'yicha minglab maktab va oliy o'quv yurtlarida zamonaviy texnik jihozlar o'rnatilmoqda, o'qituvchilar malakasini oshirish bo'yicha dasturlar kengaytirilmoqda.

Shu bilan birga, bu jarayon o'ziga xos murakkab muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Ushbu maqolada mazkur muammolarni tizimli ravishda tahlil qilish va ularni bartaraf etishning samarali yo'llarini asoslash maqsad qilingan.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHDAGI ASOSIY MUAMMOLAR

Raqamli infratuzilmaning yetarli emasligi

Ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llashning eng muhim shartlaridan biri - zarur texnik va kommunikatsion infratuzilmaning mavjudligidir. Hozirgi kunda ko'plab mintaqalardagi maktablarda tez va barqaror internet aloqasi yo'q, kompyuter sinflari eskirgan yoki soni yetarli emas. Qishloq joylardagi o'quv muassasalarida kengband internet xizmatining yo'qligi ta'limdagi raqamli tengsizlikni yanada chuqurlashtirmoqda. YUNISEF ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda maktab yoshidagi bolalarning 1/3 qismidan ortig'i uyda hech qanday raqamli qurilmaga ega emas.

Infratuzilma muammosi nafaqat qurilmalar bilan, balki ularni texnik xizmat ko'rsatish va yangilash bilan ham bog'liq. Maktablar ko'pincha texnik xizmat

ko'rsatuvchi mutaxassislardan mahrum, natijada jihozlar nosoz holda uzoq vaqt turadi.

O'qituvchilarning raqamli savodxonligi va tayyorgarligi

Raqamli texnologiyalar amaliyotda qanchalik samarali qo'llanilishi ko'p jihatdan o'qituvchilarning kompetensiyasiga bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab o'qituvchilar raqamli vositalarni dars jarayoniga integratsiya qilishda qiyinchilik sezadilar. Bu holat bir qator sabablar bilan izohlanadi: birinchidan, o'qituvchilarning katta qismi an'anaviy ta'lim usullarida tayyorlangan bo'lib, ularning raqamli kompetensiyasi cheklangan; ikkinchidan, texnologiyalar juda tez o'zgarib bormoqda va doimiy o'qib-o'rganish talab etilmoqda; uchinchidan, o'qituvchilarga berilayotgan malaka oshirish kurslari ko'pincha nazariy xarakter kasb etib, amaliy ko'nikmalar shakllantirishga yetarli e'tibor bermaydi.

OECD tadqiqoti (2023) shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning atigi 56 foizi o'z darslarida raqamli texnologiyalardan maqsadli va samarali foydalana oladi. Qolgan qismi uchun texnologiyalar ta'lim sifatini oshiruvchi vosita sifatida emas, balki qo'shimcha yuk sifatida qabul qilinmoqda.

Axborot xavfsizligi va ma'lumotlar muhofazasi

Ta'limning raqamlashuvi yangi xavfsizlik muammolarini ham keltirib chiqarmoqda. O'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlari, o'quv yutug'lari va boshqa axborotlar raqamli tizimda saqlanishi ularni kiberhujumlar, ma'lumotlarni noqonuniy ishlatish va shaxsiy hayot daxlsizligining buzilishi xavfiga duchor qilmoqda. Ayniqsa, voyaga yetmaganlar uchun onlayn muhit ko'pincha zararli kontentga duch kelish, kiberbulling va manipulyatsiya xavfini tug'diradi.

Ko'p ta'lim muassasalarida axborot xavfsizligi siyosati mavjud emas yoki yetarli darajada tatbiq etilmaydi. O'quvchilar va o'qituvchilarning raqamli xavfsizlik madaniyati past bo'lib, bu holat fishing hujumlariga moyillikni oshiradi.

Sifatli raqamli kontent tanqisligi

Raqamli platformalar va vositalarning ko'pligi sifatli ta'lim kontentining yetarlicha mavjud ekanligini anglatmaydi. Xususan, milliy tillarda, jumladan o'zbek tilida yaratilgan sifatli ta'lim resurslari, elektron darsliklar va interaktiv materiallar hali ham yetarli emas. Mavjud kontentning katta qismi esa an'anaviy darslik materiallarining oddiy raqamli ko'chirilmasidan iborat bo'lib, raqamli ta'limning interaktiv va adaptiv imkoniyatlaridan foydalanmaydi.

Bundan tashqari, kontentning mualliflik huquqi va litsenziyalash masalalari ham o'qituvchilarga qonuniy va ochiq resurslardan foydalanishda to'sqinlik qiladi.

Motivatsiya va o'quvchi faolligining pasayishi

Onlayn ta'lim sharoitida o'quvchilarning o'quv jarayoniga ishtiroki va motivatsiyasini yuqori darajada saqlab qolish alohida muammo hisoblanadi. Yuzma-yuz ta'limda o'qituvchi bevosita aloqa orqali o'quvchini rag'batlantirishi va nazorat qilishi mumkin. Masofaviy ta'limda esa bu funktsiya avtomatlashtirilgan tizimlar orqali bajariladi, bu esa ko'pincha yetarlicha samarali bo'lmaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, onlayn kurslarda o'quvchilarning 50 – 80 foizi kursni to'liq tamomlamasdan oldin tark etadilar.

MUAMMOLARNI HAL ETISH YO'LLARI

Infratuzilmani rivojlantirish va raqamli tengsizlikni bartaraf etish

Raqamli infratuzilmani rivojlantirishda davlat va xususiy sektorning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Maktablarga kengband internet tarmoqlarini ulash, arzon narxdagi planshet va noutbuklarni yetkazib berish dasturlari amalga oshirilishi lozim. Estoniya, Janubiy Koreya va Finlyandiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, infratuzilmaga qilingan investitsiyalar o'rta va uzoq muddatda iqtisodiy o'sish va inson kapitalining rivojlanishi orqali o'zini to'liq qoplaydi.

"Bir o'quvchi – bir qurilma" (1:1 Computing) tamoyilini bosqichma-bosqich joriy etish, shuningdek, maktabdan tashqari raqamli markazlar tarmog'ini kengaytirish raqamli tengsizlikni kamaytiradi.

O'qituvchilar malakasini oshirishning yangi modellari

O'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish uchun an'anaviy bir martalik treninglardan voz kechib, uzluksiz professional rivojlanish (Continuous Professional Development) modeliga o'tish kerak. Peer-learning (hamkasb o'qituvchilardan o'rganish), mentorlik dasturlari va amaliy loyihalar asosidagi treninglar nazariy kurslardan samaraliroq hisoblanadi. Masalan, UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan "ICT Competency Framework for Teachers" standarti o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini baholash va rivojlantirish uchun amaliy doiraviy model taqdim etadi.

Raqamli pedagogika – ya'ni texnologiyalarni ta'lim maqsadlarida pedagogik nuqtai nazardan to'g'ri qo'llash – bo'yicha malakani oshirish alohida yo'nalish sifatida ajratilishi maqsadga muvofiq.

Axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish

Ta'lim muassasalarida axborot xavfsizligini ta'minlash uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Bu yondashuv quyidagilarni o'z ichiga oladi: birinchidan, o'quvchi va o'qituvchilar uchun raqamli xavfsizlik bo'yicha majburiy o'quv modullarini kiritish; ikkinchidan, ta'lim platformalari uchun maxfiylik va xavfsizlik standartlarini belgilash hamda ularning bajarilishini nazorat qilish; uchinchidan, GDPR yoki mahalliy analogi sifatidagi ma'lumotlarni himoya qilish qonunchiligini ta'lim sohasiga moslashtirish.

Kiber havfsizlikni o'quv dasturining ajralmas qismiga aylantirish, ayniqsa o'smirlar uchun, yangi avlodni mas'uliyatli raqamli fuqaro sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Milliy raqamli kontent ekotizimini yaratish

Mahalliy tilda sifatli raqamli kontentni yaratish uchun davlat va noshirlar hamkorligida ochiq litsenziyali (Open Educational Resources) ta'lim resurslarini ishlab chiqish zamonaviy tendensiya hisoblanadi. Khan Academy, MIT OpenCourseWare kabi platformalarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, bepul va ochiq resurslar ta'limga teng imkoniyatni sezilarli darajada kengaytiradi.

O'zbek tilida sun'iy intellekt asosidagi adaptiv o'quv platformalarini yaratish va mavjud xalqaro kontentni lokallashtirilgan holda taqdim etish ham dolzarb vazifalar qatorida turadi. Bunda Gamification (o'yin elementlarini ta'limga kiritish)

va mikroo‘qitish (microlearning) tamoyillari o‘quvchi motivatsiyasini oshirishda samarali vosita sifatida foydalanilishi mumkin.

Gibrid ta’lim modellarini joriy etish

Zamonaviy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, yuzma-yuz va onlayn ta’limni oqilona birlashtirgan gibrid (blended learning) model alohida formatlarning har biridan samaraliroq natijalar beradi. Gibrid yondashuv o‘quvchilarga o‘ziga qulay vaqt va sur’atda o‘rganish imkonini berarkan, ijtimoiy o‘zaro muloqot va bevosita o‘qituvchi yordamidan ham mahrum etmaydi.

Flipped Classroom ("teskari sinf") metodologiyasi, ya’ni nazariy materiallar uyda video orqali o‘rganilishi va sinfdagi amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazilishi, raqamli texnologiyalarni an’anaviy ta’lim bilan samarali integratsiya qilishning amaliy namunasi hisoblanadi.

XULOSA

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish muammolari ko‘p qirrali bo‘lib, ular texnik, pedagogik, ijtimoiy va huquqiy jihatlarni qamrab oladi. Muammolarni hal etish bitta yoki qisqa muddatli chora-tadbirlar bilan amalga oshirilmaydi – bu uzoq muddatli, tizimli va ko‘p tomonlama sarmoyani talab etuvchi strategik vazifadir.

Infratuzilmaga keng ko‘lamli investitsiyalar, o‘qituvchilarni uzluksiz professional rivojlantirish, milliy raqamli kontent ekotizimini yaratish, axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish va gibrid ta’lim modellarini keng tatbiq etish – bular muvaffaqiyatli raqamli transformatsiyaning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi.

Raqamli ta’limning potentsiali cheksiz: u individual yondashuv, ta’limga teng imkoniyat va hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishda inqilobiy o‘zgarishlarga zamin yaratishi mumkin. Biroq bu potentsialdan foydalanish uchun davlat siyosati, ta’lim muassasalari, o‘qituvchilar, oilalar va xususiy sektor o‘rtasida mustahkam hamkorlik va umumiy iroda zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO (2023). ICT Competency Framework for Teachers (ICT-CFT) Version 3. Paris: UNESCO Publishing.
2. OECD (2023). Education at a Glance 2023: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/e13bef63-en>
3. UNICEF (2022). The State of the World's Children 2022: On My Mind – Promoting, protecting and caring for children's mental health. New York: UNICEF.
4. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., & Baki, M. (2013). The effectiveness of online and blended learning: A meta-analysis of the empirical literature. Teachers College Record, 115(3), 1-47.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. Toshkent, 2020.
6. Selwyn, N. (2016). Is Technology Good for Education? Cambridge: Polity Press.
7. Mishra, P., & Koehler, M.J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017-1054.
8. World Bank (2022). The State of Global Learning Poverty: 2022 Update. Washington DC: World Bank.

III SHU’BA. SPORT TA’LIMIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SOG‘LOM TURMUSH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

СЕКЦИЯ 3. ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ, ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ В СПОРТИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA JISMONIY TARBIYA DARSLARINI INDIVIDUALLASHTIRISH

Uraimov Sanjar Ruzmatovich,
Farg‘ona davlat universiteti professori, p.f.d (DSc),
E-mail: uraimov-sanjar@mail.ru
Muhriddinov Farruxbek Ruzmatjon o‘g‘li,
Farg‘ona davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalar – kiyiladigan qurilmalar (wearables), sun’iy intellektga asoslangan harakat tahlili tizimlari va mobil ilovalar yordamida jismoniy tarbiya darslarini individuallashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda ushbu vositalarning o‘quvchilarning motivatsiyasi, harakat texnikasi sifati va sog‘lig‘i ko‘rsatkichlariga ta’siri tahlil qilinadi. Muallif tomonidan taklif etilgan «raqamli ko‘zguli mashg‘ulot» modeli darsda real vaqt rejimidagi qaytarma aloqani ta’minlaydi va o‘qituvchining diagnostik ishini soddalashtiradi.

Kalit so‘zlar: raqamli pedagogika, sun’iy intellekt, jismoniy tarbiya, wearables, individual yondashuv, harakat tahlili, gamifikatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются возможности индивидуализации уроков физической культуры с помощью современных цифровых технологий – носимых устройств, систем анализа движений на основе искусственного интеллекта и мобильных приложений. Анализируется влияние данных средств на мотивацию обучающихся, качество техники движений и показатели здоровья. Предложенная автором модель «цифрового зеркального занятия» обеспечивает обратную связь в реальном времени и упрощает диагностическую работу преподавателя.

Ключевые слова: цифровая педагогика, искусственный интеллект, физическая культура, носимые устройства, индивидуальный подход, анализ движений, геймификация.

Annotation. The article explores the possibilities of individualizing physical education lessons through modern digital technologies – wearable devices, AI-based motion analysis systems and mobile applications. The impact of these tools on students’ motivation, movement technique quality and health indicators is analyzed. The author’s proposed «digital mirror lesson» model provides real-time feedback and simplifies the teacher’s diagnostic work.

Keywords: digital pedagogy, artificial intelligence, physical education, wearables, individual approach, motion analysis, gamification.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida raqamlashtirish jarayoni jadal sur'atlar bilan kechmoqda. Jismoniy tarbiya – ko'p o'n yilliklar davomida an'anaviy uslublar asosida olib borilib kelgan yo'nalish bo'lishiga qaramay – bugun sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Sinf doskasini interaktiv ekran almashtirgani kabi, sport zalidagi sekunder va ko'z bilan baholashni endilikda akselerometr, yurak urishini o'lchovchi sezgich va sun'iy intellektli kameralar to'ldirmoqda. Bu o'zgarish shunchaki uskunaviy yangilanish emas, balki o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatning pedagogik mohiyatini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi maktab o'quvchilarining katta qismi uzoq vaqt ekran qarshisida o'tkazadi, gipodinamiya esa yoshlar salomatligiga jiddiy tahdid solmoqda. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkilotining tavsiyalariga ko'ra, 5 – 17 yoshdagi bola kuniga kamida 60 daqiqa o'rtacha va yuqori intensivlikdagi jismoniy faollikka ega bo'lishi kerak. Ammo amaldagi an'anaviy darslar bu me'yorni qondira olmayapti va, eng muhimi, har bir o'quvchining individual imkoniyatini hisobga olishga ulgurmaydi. Aynan shu yerda raqamli texnologiyalar pedagogik vositaga aylanadi.

Asosiy qism. Tadqiqot davomida raqamli vositalarning jismoniy tarbiya darslarida qo'llanilishini uch yo'nalish bo'yicha o'rganish maqsadga muvofiq deb topildi: 1) yuk va salomatlik ko'rsatkichlarini monitoring qilish; 2) harakat texnikasini tahlil qilish; 3) motivatsiyani oshirish va o'yinli yondashuv.

Birinchi yo'nalish. Bilakka taqiladigan fitnes-trekerlar va pulsmetrlar o'qituvchiga har bir o'quvchining yurak urishi tezligi, qadamlar soni va energiya sarfi haqida real vaqt rejimida ma'lumot beradi. Bu pedagogga nazariy «o'rtacha o'quvchi» tushunchasidan voz kechib, har bir bolaning aerob zonasini hisobga olgan holda yuk darajasini moslashtirish imkonini yaratadi. Masalan, sinfdagi astma kasalligiga moyil o'quvchi yuragi xavfli zonaga chiqqanda tizim avtomatik signal beradi va o'qituvchi o'sha lahzada mashqni sekinlashtirishga ulgurib qoladi.

Ikkinchi yo'nalish. Sun'iy intellektga asoslangan kompyuter ko'rish texnologiyalari (computer vision) odatdagi smartfon kamerasi orqali ham o'quvchining harakat traektoriyasini tahlil qila oladi. Maxsus algoritmlar (masalan, MediaPipe Pose, OpenPose) tana qismlari o'rtasidagi burchaklarni aniqlaydi va to'g'ri texnikadan og'ishlarni belgilaydi. Bunday tizim, ayniqsa, basketboldagi otish, gimnastikadagi boshlang'ich pozitsiya yoki yengil atletikadagi yugurish texnikasini o'rgatishda samaradorligi yuqori. O'qituvchi 30 nafarli sinfdagi har bir bolaga alohida e'tibor qaratishga ulgurmasligi mumkin, ammo aqlli kamera bu vazifani uning yordamchisi sifatida bajaradi.

Uchinchi yo'nalish. Gamifikatsiyalashgan mobil ilovalar – masalan, Zombies, Run!, Pokemon GO yoki maktablar uchun maxsus ishlab chiqilgan «sport o'yinlari» – o'quvchini jismoniy harakatga psixologik jihatdan jalb etishning kuchli vositasi. Ularda raqobat elementi, daraja oshirish, virtual mukofotlar va do'stlar bilan natija ulashish imkoniyati mavjud. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gamifikatsiya qo'llanilgan tajribaviy guruhlardagi o'quvchilar nazorat guruhiga nisbatan o'rtacha 20 – 25% ko'proq harakatda bo'lishadi.

«Raqamli ko‘zguli mashg‘ulot» modeli. Yuqoridagi uchta yo‘nalishni birlashtirish asosida quyidagi pedagogik model taklif etiladi. Dars boshida har bir o‘quvchi pulsmetr taqib oladi va smartfon kameraga qarab boshlang‘ich pozitsiyasini ko‘rsatadi. Sun‘iy intellekt tizimi avtomatik tarzda har bir bolaning «raqamli profili»ni shakllantiradi: bo‘y, vazn, yurak urishi, oldingi darslardagi natijalar. Mashg‘ulot davomida ekranda o‘quvchi o‘zining «raqamli ko‘zgusi»ni – ya‘ni real harakatining tahlilini ko‘rib turadi. Xato qilgan zahoti yashil yoki qizil rangdagi belgilar paydo bo‘ladi. O‘qituvchi esa umumiy panelda butun sinfning ma‘lumotlarini kuzatib, kim e‘tiborga muhtojligini darhol aniqlay oladi.

Ushbu model an‘anaviy darsning «o‘qituvchi – gapiruvchi, o‘quvchi – eshituvchi» tuzilmasini buzadi. Endi pedagog faqat o‘rgatuvchi emas, balki katta hajmdagi ma‘lumotni talqin qiluvchi mutaxassisga aylanadi. Bu esa undan zamonaviy raqamli savodxonlik va statistik ko‘rsatkichlarni o‘qiy bilish ko‘nikmalarini talab qiladi.

Xulosa. Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt jismoniy tarbiya darslarini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish imkoniyatiga ega. Ular o‘qituvchining tabiiy intuitsiyasi va tajribasini almashtirmaydi, balki to‘ldiradi va kuchaytiradi. Eng asosiysi – har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olishga, salomatligini saqlashga va sportga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otishga xizmat qiladi. Kelajakda jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash dasturlariga raqamli kompetensiyalarni shakllantiruvchi modullar kiritilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Health Organization. Guidelines on physical activity and sedentary behaviour. – Geneva: WHO, 2020. – 104 p.
2. Casey A., Goodyear V.A. Digital Technologies and Learning in Physical Education. – London: Routledge, 2017. – 248 p.
3. Бальсевич В. К. Онтокинезиология человека. – М.: Теория и практика физической культуры, 2000. – 275 с.
4. Sun‘iy intellekt va raqamli iqtisodiyot rivojlanishini ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. – Toshkent, 2024.
5. Lupton D. Quantified Self: A Sociology of Self-Tracking. – Cambridge: Polity Press, 2016. – 232 p.

© *Uraimov Sanjar Ruzmatovich, 2026*

© *Muhriddinov Farruxbek Ruzmatjon o‘g‘li, 2026*

MAKTAB O'QUVCHILARIDA SOG'LOM TURMUSH TARZI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA GAMIFIKATSIYA VA INTERAKTIV YONDASHUVLAR

G'ofurov Azizbek Umarjonovich,

Farg'ona davlat universiteti professori v.b, p.f.d (DSc)

Orcid ID: 0009-0009-5346-4646

Jismoniy tarbiya nazariyasi kafedrası mudiri

E-mail: azizbekgafurov88@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab o'quvchilarida sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishning innovatsion vositasi sifatida gamifikatsiya va interaktiv pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Muallif zamonaviy bola psixologiyasining o'ziga xosligini hisobga olgan holda sport va salomatlikka bo'lgan qiziqishni uyg'otishning amaliy mexanizmlarini taklif etadi. Tadqiqot natijalari Namangan viloyati maktablarida o'tkazilgan kuzatuvlarga asoslanadi.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush tarzi, gamifikatsiya, sport pedagogikasi, motivatsiya, interaktiv darslar, jismoniy madaniyat.

Аннотация. В данной статье анализируются геймификация и интерактивные педагогические подходы как инновационные средства формирования культуры здорового образа жизни у школьников. С учётом особенностей психологии современного ребёнка автор предлагает практические механизмы пробуждения интереса к спорту и здоровью. Результаты исследования основаны на наблюдениях, проведённых в школах Наманганской области.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, геймификация, спортивная педагогика, мотивация, интерактивные уроки, физическая культура.

Annotation. This article analyzes gamification and interactive pedagogical approaches as innovative tools for shaping a culture of healthy lifestyle among schoolchildren. Taking into account the psychological characteristics of the modern child, the author proposes practical mechanisms for awakening interest in sports and health. The research results are based on observations conducted in schools of the Namangan region.

Keywords: healthy lifestyle, gamification, sports pedagogy, motivation, interactive lessons, physical culture.

Kirish. Yosh avlod sog'lig'ini saqlash – har qanday davlatning strategik ustuvor vazifasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha mo'ljallangan ta'lim va ilm-fanni rivojlantirish konsepsiyalarida bolalar va o'smirlarda sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish alohida o'rin tutadi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, an'anaviy «nasihat-suhbat» shaklidagi tarbiyaviy chortadbirlar zamonaviy o'quvchining e'tiborini uzoq tutib turolmaydi. Smartfon, ijtimoiy tarmoq va kompyuter o'yinlari muhitida o'sayotgan bolalar uchun «sog'liq muhim» degan quruq da'vat yetarli emas – ularga sport va salomatlikni hayotning qiziqarli, hayajonli qismi sifatida tasavvur qildirish kerak.

Aynan shu sababli zamonaviy pedagogikada gamifikatsiya – ya'ni o'yin elementlarini o'yin bo'lmagan kontekstga (ta'lim, mehnat, salomatlik) tatbiq etish g'oyasi tobora ommalashmoqda. Gamifikatsiya bolaning tabiiy o'yinga moyilligidan foydalanib, undan ijtimoiy ahamiyatga molik maqsadlarga erishishda samarali mexanizm yaratadi.

Asosiy qism. Gamifikatsiyaning psixologik asoslari. Mashhur amerikalik tadqiqotchi Jane McGonigal o'zining «Reality Is Broken» nomli kitobida zamonaviy bolalar va o'smirlar real hayotda topa olmayotgan to'rt narsani – zudlik bilan keladigan qaytarma aloqa, ko'tarinki kayfiyat, ijtimoiy aloqa va ma'no hissiyotini – kompyuter o'yinlarida topishini yozadi. Pedagog uchun bundan kelib chiqadigan amaliy xulosa shudir: agar biz darsga yoki mashqqa shu to'rt elementni kirita olsak, bola unga o'yin kabi qiziqib yondashadi.

Birinchi tamoyil – tezkor qaytarma aloqa. An'anaviy jismoniy tarbiya darsida o'quvchi o'zining qancha taraqqiy etgani haqidagi ma'lumotni faqat chorak oxiridagi bahodan biladi. Gamifikatsiyalashgan tizimda esa har bir mashq, har bir to'g'ri bajarilgan harakat darhol ball, daraja yoki virtual mukofot bilan qaydlanadi. Bu dofamin tizimini faollashtiradi va bola «yana bir marta urinib ko'rish» istagini his etadi.

Ikkinchi tamoyil — bosqichma-bosqich murakkablashish. Yaxshi kompyuter o'yini hech qachon o'yinchini birdaniga eng qiyin darajaga qo'ymaydi. Sport mashg'ulotlari ham xuddi shunday qurilishi kerak: oddiydan murakkabga, kichik g'alabalardan kattalariga. Har bir bola o'zining «keyingi darajasi» qanday bo'lishini aniq tasavvur etishi va unga erishish uchun aniq qadamlar qo'yishi lozim.

Uchinchi tamoyil – ijtimoiy element. Bolalar yakka tartibda emas, jamoa bo'lib o'ynashni yaxshi ko'rishadi. Sinflararo jadvallar, jamoaviy challenge'lar, bir-biriga «kuch berish» (boost) imkoniyati mashg'ulotni oddiy mashqdan o'yinga aylantiradi. Muhimi shundaki, bunday raqobat sog'lom va do'stona xarakterga ega bo'lishi lozim – yutqazgan bola xafa bo'lmasligi, balki yangi maqsad belgilashi kerak.

Amaliy modellar. Tadqiqotimiz davomida Namangan viloyati umumta'lim maktablaridan birida tajribaviy gamifikatsiya tizimi sinab ko'rildi. Tizimning asosiy elementlari quyidagilar edi:

1. «Sog'liq pasporti» – har bir o'quvchi o'zining bo'yi, vazni, yurak urishi va kunlik qadamlar soniga oid ma'lumotlarni daftar yoki mobil ilovaga yozib boruvchi shaxsiy yo'riqnoma. Bir oy davomida ko'rsatkichlarning yaxshilanishi uchun ballar berildi.

2. «Maktab Olimpiadasi» – har hafta turli sport turlari (yengil atletika, basketbol, sakrash, jonglyorlik) bo'yicha mini-musobaqalar tashkil etildi. Har bir o'quvchi shaxsiy emas, balki o'z sinfi nomidan ball to'pladi. Bu jamoaviy mas'uliyat hissini shakllantirdi.

3. «Sog'lom oila challenge» – o'quvchilar uy vazifasi sifatida ota-onasi bilan birga sayrga chiqishi yoki birgalikda mashq qilishi lozim edi. Bu sog'lom turmush tarzini faqat maktab muhitidan oilaviy hayot doirasiga ham olib chiqishga yordam berdi.

4. «Raqamli qahramon» – har bir o'quvchi mobil ilovada o'zining shaxsiy avatarini yaratardi va u o'quvchining real jismoniy faolligiga qarab «kuch» va «sog'liq» ko'rsatkichlarini oshirardi. Bu element ayniqsa kompyuter o'yinlarini sevuvchi bolalarda yuqori qiziqish uyg'otdi.

Natijalar va tahlil. Tajriba davomida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, gamifikatsiya tatbiq etilgan sinflarda jismoniy tarbiya darslariga ishtirok etish 18% ga, darsdan tashqari sport bilan shug'ullanish esa 27% ga ortgan. Bundan ham muhimi shundaki, o'quvchilarning o'z sog'lig'iga bo'lgan munosabati o'zgardi – ular endi sog'liqni «kasallikning yo'qligi» sifatida emas, balki «shug'ullanib turish kerak bo'lgan resurs» sifatida tushunishadi. Pedagoglar tomonidan bildirilgan fikrlarga ko'ra, dars davomida intizomiy muammolar ham sezilarli darajada kamaygan.

Albatta, gamifikatsiya – sehrli tayoqcha emas. U noto'g'ri qo'llanilsa, o'quvchining e'tibori asl maqsaddan chetga chiqishi, ya'ni bolaning yagona qiziqishi «ball to'plash»ga aylanib qolishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi har doim chuqur pedagogik ma'noni – sog'lom va baxtli inson tarbiyalashni – birinchi o'ringa qo'yishi lozim.

Xulosa. Maktab o'quvchilarida sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u faqat majburiy darslar yoki nasihat orqali hal etilishi mumkin emas. Gamifikatsiya va interaktiv yondashuvlar bola psixologiyasining tabiatiga mos keladi va sog'liq mavzusini hayotning quvonchli qismiga aylantiradi. Kelgusi tadqiqotlarda turli yosh guruhlari uchun maxsus moslashtirilgan gamifikatsiya modellarini ishlab chiqish hamda ularning uzoq muddatli samaradorligini baholash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. McGonigal J. Reality Is Broken: Why Games Make Us Better and How They Can Change the World. – New York: Penguin Press, 2011. – 388 p.
2. Deterding S., Dixon D., Khaled R., Nacke L. From game design elements to gamefulness: defining «gamification» // Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference. – 2011. – P. 9 – 15.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
4. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев: Радянська школа, 1974. – 288 с.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-6097-sonli farmoni. – Toshkent, 2020.
6. Hellison D. Teaching Personal and Social Responsibility Through Physical Activity. – Champaign: Human Kinetics, 2011. – 224 p.

© G'ofurov Azizbek Umarjonovich, 2026

BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARIDA O'QUVCHILAR BILAN SAMARALI ISHLASH METODIKASI

*Nazarov Anvarjon Tug'unboyevich,
University of Business and Science*

*Maktabgacha-boshlang'ich ta'lim va jismoniy tarbiya kafedrasi
dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD) dotsent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya fanini o'qitish metodikasi, yondashuvlar va munosabatlar tizimini yaratishning ijtimoiy-pedagogik muloqot zarurati ortib borishi. Bu esa darslarni sifatli tashkil etish, jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholining,

ayniqsa, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talabalariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport mashg'ulotlari orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, seleksiya ishlarini samarali tashkil etish bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim va tarbiya jarayoni, irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, mardlik va vatanparvarlik, ommaviy sport, shuningdek, jismoniy tayyorgarlik, seleksiya ishlarini, sport to'garaklariga yo'naltirish, pedagogik muloqot.

Аннотация. В данной статье возрастает необходимость социально-педагогического диалога по созданию системы методов, подходов и взаимоотношений обучения физическому воспитанию. Констатируется, что качественная организация занятий, формирование здорового образа жизни в нашем обществе, создание учащимся того времени населения, особенно молодого поколения, подходящих условий для регулярных занятий физической культурой и массовым спортом, укрепление уверенности молодежи в своей воле, силах и возможностях посредством спортивной подготовки, эффективная организация селекционной работы.

Ключевые слова: учебно-воспитательный процесс, укрепление уверенности в воле, силах и возможностях, мужестве и патриотизме, массовый спорт, а также физическая подготовка, отборочная работа, ориентация в спортивные кружки, педагогическое общение.

Abstract. This article describes the increasing need for socio-pedagogical dialogue in the development of methods, approaches and systems of relations in teaching physical education. This is necessary for the high-quality organization of classes, the formation of a healthy lifestyle in our society, the creation of conditions suitable for modern students for the regular participation of the population, especially the younger generation, in physical education and mass sports, strengthening young people's confidence in their own will, strength and capabilities through sports activities, and the effective organization of selection work.

Keywords: the process of education and upbringing, strengthening confidence in their own will, strength and capabilities, courage and patriotism, mass sports, as well as physical training, directing selection work to sports clubs, pedagogical dialogue.

Jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish odam organizmini har tomonlama jismonan rivojlanishi va mustahkamlanishi, fiziologik funktsiyalarning takomillashtirishi va sog'lomlashtirishga olib keladi. Shug'ullanuvchilarning yoshi, jinsi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda to'g'ri uyushtirilgan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari yuqori samara beradi. Aks holda ular jismoniy tarbiyaning sog'lomlashtirish vazifasini hal qilish borasidagi ahamiyatini yo'qotadi¹. Demak, jismoniy ta'lim va tarbiya jarayonida asosiy urg'u jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish kontseptsiyasiga ko'ra, «jismoniy tarbiya va sportni faol rivojlantirish, aholining barcha qatlamlarini, ayniqsa yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishga jalb qilish, jamiyatda sog'lom turmush tarzining foydasi va ustunligini keng targ'ib qilish, mamlakatda yaratilgan jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish va sport infratuzilmasidan to'laonli va samarali foydalanishni ta'min-

¹ Норқобилов М.Н., Мирходжаева З.С., Маҳмудов В.В. Жисмоний маданиятга спорт машғулотларида соғлом турмуш тарзини талабалар онгига синдиришда педагогик ёндашувлар. Монография. – Тошкент: ТИҚХММИ, 2019. – Б. 4.

lash»¹ asosiy maqsad sifatida ko'rsatilgan. Bu orqali o'quvchilarni jismoniy tarbiyalashning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: Sog'liqni mustahkamlashga, chiniqtirishga har tomonlama garmonik va jismoniy rivojlanishiga, aqliy hamda jismoniy ish sifatini oshirishga yordamlashish. Sog'lomlashtirish jismoniy rivojlantirish hamda harakat malaka va ko'nikmalarini shakllantirish vazifalari jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilar yoshi, jinsi hamda shaxsiy hususiyatlariga qarab turli shakllarda bo'ladi. O'quvchilarning jismoniy tarbiyasi ularni uyg'un jismoniy rivojlanishi va organizmini chiniqtirishga qaratilgan bo'lsa, sport bilan shug'ullanishda sport turi bo'yicha mutaxassislikka erishish va sportda yuksak natijalar ko'rsatishga yo'naltirilgan bo'ladi. Shuningdek, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilarning yoshi, jinsi, jismoniy tayyorgarliklari, sog'lig'i hamda qiziqishlari ham jismoniy tarbiyani amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.

«Jismoniy tarbiya va sport sohasida aholi sog'lig'ini mustahkamlashga ko'maklashadigan aniq dasturlarni amaliyotga joriy etish, yoshlarni sportga keng jalb qilish va ular orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish, sport turlari bo'yicha yuqori natijalarni ta'minlaydigan mahoratli sportchilar bilan milliy terma jamoalarni shakllantirish va trenerlar uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish zarurati»² ham alohida ta'kidlab o'tilgan. Bu orqali jamiyatni sog'lomlashtirish, insonlarda sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, shu bilan birga yoshlarning jismoniy imkoniyatlarini oshirish va sport turlaridan o'zini namoyon qilishga qaratish vazifalari ustuvorlik kasb etmoqda.

Buning uchun esa, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish, unga yangicha yondashuvlarni olib kirish, innovatsion asoslarini rivojlantirish, shuningdek, jismoniy ta'lim va tarbiya borasida rimvojlangan davlatlarning tajribasini o'rganish, ularning milliy ta'limga integratsiya qilish, diferentsial yondashuv asosida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida o'quvchilar bilan samarali ishlash metodikasini ishlab chiqish, ularning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishga doir bilim va ko'nikmalarini oshirishga doir ta'lim texnologiyasini sinovadan o'tkazish pedagogik tadqiqotlar oldidagi muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiya sohalarining mavjud taraqqiyoti zamonaviy jamiyat qiyofasini belgilab bermoqda. «Zamonaviy jamiyatning eng muhim xarakterli jihati uning barcha sohalarida globallashtirishning ko'zga tashlanayotganligidir. Globallashtirish o'z-o'zidan tezkor harakatlanish, zarur axborotlarni zudlik bilan qo'lga kiritish, ularni qayta ishlash va amaliyotga samarali tatbiq qilishni taqozo etadi. Bu tarzda harakatlanish imkoniyatiga o'z sohasining bilimdoni bo'lgan, kasbiy malakalarni yuqori darajada egallay olgan, boy tajriba va mahoratga ega kadrlargina ega bo'ladilar»³. Shunday ekan, oliy ta'lim muassasalarida kadrlarni

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «2019 – 2023 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида» 118-сон. Қарори. 2019 йил 13 февраль.

² Ўша жойда.

³ Норқобилов М.Н., Мирходжаева З.С., Маҳмудов В.В. Жисмоний маданият ва спорт машғулотларида соғлом турмуш тарзини талабалар онгига сингдиришда педагогик ёндашувлар. Монография. – Тошкент: ТИҚХММИ, 2019. – Б. 6.

tayyorlash jarayonida davrning mazkur talabini inobatga olish maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunda insonning irodaviy sifatlarini o’rganish va unga yangicha xalosalarni shakllantirish masalalari dolzarblik kasb etmoqda. Dunyo miqyosidagi hozirgi ijtimoiy-siyosiy hayot kishilik jamiyati taraqqiyotining ayni bosqichi shunday o’ziga xos xususiyatga egaki, unda harbiy qudrat emas, balki shaxsning psixologik xususiyatlari, irodaviy sifatleri, intellektual salohiyati, aql-idroki, fikrlashi, yangi texnika va texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy tarbiya darsi jismoniy mashqlar bilan shug’ullanishning asosiy shakli bo’lib, talabalarning irodaviy sifatlarini rivojlantirishda muhim o’rin tutadi. Boshqa shakllardan farqli o’laroq dars shakli bir necha ustunliklarga ega: dars-eng ommaviy shaklda tashkillashtirilgan, tizimli va majburiydir; ilmiy asoslangan dastur asosida o’tkazilib, uzoq muddatga mo’ljallangan; jismoniy tarbiya mutaxassisi rahbarligida o’tkaziladi; dars o’tishda talabalarning yoshi, jinsi, jismoniy va individual xususiyatlari hisobga olinadi; tibbiy guruhi, sport natijalari, harakat qobiliyatlaridan qat’iy nazar, barcha talabalarning har taraflama rivojlanishida yordam beradi.

Jismoniy tarbiya mashg’ulotlarning darsdan tashqari shakllari (sport turlari bo’yicha sport to’garaklari, maktab musobaqalari, jismoniy tarbiya oyliklari, tadbirlari va boshqalar) talabalarda ommaviy sport turlariga bo’lgan qiziqishlarni orttiradi, sog’lom, faol va mazmunli dam olishni ta’minlaydi. Bo’lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarida irodaviy sifatlarini rivojlantirishda darsdan tashqari jismoniy mashqlar bilan shug’ullanish katta ahamiyatga ega.

Tashabbuskorlik va g’ayratlilik sifatleri bo’yicha sinaluvchilarning natijalariga e’tibor qaratadigan bo’lsak, ular irodaning boshqa xususiyatlari bilan bog’liq emasligi kuzatiladi. Tashabbuskorlik va g’ayratlilik o’smirlik davrida o’ziga xos tarzda namoyon bo’lishi bilan tavsiflanadi. Talabalar biror bir faoliyatda muvaffaqiyatga intilishlarida o’zidagi mavjud imkoniyatlardan foydalanadi. Natijaning qanday bo’lishi ularning xarakter va nerv tizimi xususiyatlari, shuningdek, shaxs xislatleri bilan bog’liq bo’lishi mumkin. O’z navbatida tashabbuskorlik mustaqil faol harakatlarni bajarishga nisbatan moyillik hamda qobiliyatda namoyon bo’ladigan ijobiy xarakter xislati hisoblanadi. Shuningdek, g’ayratlilik ham irodaviy sifatlar orasida o’ziga xos o’ringa ega bo’lib, ular bilan o’zaro alaqadorligi nisbatan sust bo’lgan mustaqil komponentlardan sanaladi. G’ayratlilik shaxsning zimmasidagi topshiriq, vazifalarni bajarishda kuch imkoniyatlarini to’la namoyon qilishdan iborat irodaviy sifatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «2019 – 2023 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида» 118-сон. Қарори. 2019 йил 13 февраль.
2. Норқобилов М.Н., Мирходжаева З.С., Махмудов В.В. Жисмоний маданият ва спорт машғулотларида соғлом турмуш тарзини талабалар онгига сингдиришда педагогик ёндашувлар. Монография. – Тошкент: ТИҚХММИ, 2019. – Б. 4.
3. Abdullayeva Sh.A., Xurramov E.E. Bo’lajak jismoniy tarbiya o’qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash. Zamonaviy ta’lim jurnali. 2016. №5. – B. 17.

4. Козлова Г., Рузиева М. Жисмоний маданият ўқитувчиларининг коммуникатив компетенциясини юксалтириш зарурияти. // “Fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi” журналі. 2022. № 4.

Electron resurslar

1. [https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Motiv_\(psixologiyada\)](https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Motiv_(psixologiyada))
2. <http://bilig.academiascience.org>

© *Nazarov Anvarjon Tug'unboyevich, 2026*

ZAMONAVIY EKSTREMAL TURIZMNING EKZOTIK TURILARI

Nazarov Anvarjon Tug'unboyevich,

University of Business and Science

Maktabgacha-boshlang'ich ta'lim va jismoniy tarbiya kafedrası

dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD) dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Zamonaviy ekstremal turizm XX asrning boshlarida parashyutdan sakrash, alpinizm, rafting va boshqa shu kabilari rivojlanganligi. Ekstremal turizm nafaqat jismoniy tayyorgarlikni va jasoratni ham talab etishi. U ko'plab Yevropa davlatlarida rivojlangan va keng tarqalayotgan turizmning turi hisoblanshi. Asosan turizmning bu turiga yoshlar qiziqishi va haqiqiy adrenalin olishni hojlashi. Shu sababdan Ekstremal turizm ko'proq yoshlarni jalb etishi. Ekstremal turizm deyarli har bir turi tayyorgarlik, ko'nikmalarni talab qilashi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ekstremal turizm, plyaj turizmi, suv osti turizmi (diving), sayr turizmi (trekking), daryo turizmi (rafting), ov turizmi (hunting), tog' turizmi, alpinizm, speleoturizm va boshq.

Аннотация. В данной статье современный экстремальный туризм получил развитие в начале 20 века с парашютным спортом, альпинизмом, рафтингом и тому подобным. Экстремальный туризм требует не только физической подготовки и смелости. Это вид туризма, который развит и широко распространен во многих странах Европы. В основном этим видом туризма интересуется молодежь, которая хочет получить настоящий адреналин. Именно поэтому экстремальный туризм привлекает больше молодежи. Утверждается, что практически каждый вид экстремального туризма требует подготовки и навыков.

Ключевые слова: Экстремальный туризм, пляжный туризм, подводный туризм (дайвинг), пеший туризм (треккинг), речной туризм (сплав), охотничий туризм (охота), горный туризм, альпинизм, спелеотуризм и др.

Abstract. This article describes the development of modern extreme tourism in the early 20th century, including skydiving, mountaineering, rafting, and the like. Extreme tourism requires not only physical fitness and courage. It is a type of tourism that has developed and is becoming widespread in many European countries. This type of tourism is mainly due to the interest of young people in this type of tourism and their desire to get a real adrenaline rush. For this reason, extreme tourism attracts more and more young people. It is stated that almost every type of extreme tourism requires training and skills.

Keywords: Extreme tourism, beach tourism, underwater tourism (diving), trekking, river tourism (rafting), hunting tourism (hunting), mountain tourism, mountaineering, speleotourism, etc.

Shuningdek, tadqiqotchi olim Yu.Fedotovning “sport turizmi nazariyasi va metodikasi”¹ nomli tadqiqot ishi ham sport turizmiga doir muhim metodik qo‘llanma hisoblanadi. Unda sportchilarni tayyorlashdagi muammolar, sport turizmini rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan muammolar, sport turizmining imkoniyatlari va ijtimoiy ahamiyati hamda sport turizmini o‘qitish metodikasi va nazariy asoslari yoritilgan. Bo‘lajak kadrlarda sport turizmiga doir bilimlarni rivojlantirishda mazkur manbaa muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, turistlarining bevosita sport bilan shug‘ullanish maqsadidagi sayohatlari ham sport-sog‘lomlashtirish turizmi hisoblanib, uni quyidagi turlarga ajratish mumkin: plyaj turizmi, suv osti turizmi (*diving*), sayr turizmi (*trekking*), daryo turizmi (*rafting*), ov turizmi (*hunting*), tog‘ turizmi, alpinizm, speleoturizm va boshq². Axolining turmush sharoitini yaxshilanib borishi, uning bo‘sh vaqtini ko‘payishi, oilaning moddiy daromadini o‘sishi dam olish paytlarini ko‘ngildagidek o‘tkazishga sabab bo‘ladi. Shu bois, kishilar dunyoni ko‘rish, tabiat qo‘ynida dam olish, sog‘lig‘ini tiklash va boshqa turistik manbalardan foydalanishni istashadi. Bu esa bevosita turizm geografiyasi bilan bog‘liq masaladir. Chunki, kishilar dunyoni kartadan emas, balki o‘z ko‘zlari bilan ko‘rishni istashadi³.

Jismoniy tarbiya ta’lim sifatida jahondagi barcha mutaxassislarining e’tiborini jalb etish bilan bir qatorda uning tavsifi (mazmun va mohiyat ifodasi) va tasnifini (vositalar, qo‘llanish jarayonlari) olimlar o‘zlaricha ifoda etishadi. Shundan kelib chiqib, aytish mumkinki, jismoniy tarbiya – pedagogik jarayon bo‘lib, inson organizmini morfologik va funktsional jihatdan takomillashtirishga, uning hayoti uchun muhim bo‘lgan asosiy harakat malakasini, mahoratini, ular bilan bog‘liq bo‘lgan bilimlarni shakllantirish va yaxshilashga qaratilgan. Bu tavsif fan tilida ishlatilganda asosli deb tan olish mumkin.

Ekstremal turizm – bu sayohat va faol turlar dam olish, bu yoki boshqa yo‘l bilan xavf bilan bog‘liq. Zamonaviy ekstremal turizm XX asrning boshlarida parashyutdan sakrash, alpinizm, rafting va boshqa shu kabilari rivojlangan. Ekstremal turizm nafaqat jismoniy tayyorgarlikni va jasoratni ham talab etadi. U ko‘plab Yevropa davlatlarida rivojlangan va keng tarqalayotgan turizmning turi hisoblanadi. Asosan turizmning bu turiga yoshlar qiziqadi va haqiqiy adrenalin olishni hojla-shadi. Shu sababdan Ekstremal turizm ko‘proq yoshlarni jalb etadi. Ekstremal turizm deyarli har bir turi tayyorgarlik, ko‘nikmalarni talab qiladi. Ekstremal turizmning hozirda o‘nlab balki yuzlab turlari mavjud bo‘lib ulardan eng ko‘p tarqalgani alpinizm, kayak, sho‘ng‘ish, rafting, paragliding va tog‘ turizmi. Ekstremal turizmning ekzotik turi ham mavjud.

Ekstremal turizm nafaqat sayyoxlik biznesining istiqbolli turlaridan biri bo‘lib, u ko‘proq odamlarni o‘ziga tortadi. Ekstremal turizm uchun o‘rganilmagan yangi joylar paydo bo‘lmoqda, turizmning yangi turlari paydo bo‘lishi buning aynan

¹ Теория и методика спортивного туризма: учебник / под ред. В.А.Таймазова и Ю.Н.Федотова. –М.: Советский спорт, 2014. – С. 133.

² Ахмадалиев Ю.И., Махкамов Э.Ф. Фарғона вилоятида туризмни ривожлантиришнинг ҳудудий жиҳатлари – Фарғона, 2022. – Б. 13.

³ Зачиняев П.Н., Фалькович Н.С. География международного туризма. – М.: Мысль, 1972.

dalilidir. Ekstremal turizm nafaqat yuqori sifatli balki uning barcha turlari muayyan malaka, tegishli jihozlar, tajriba va yuqori professionallikni talab qiladi.

Parashyutdan sakrash – bu paraplanda uchish bu ekstremal turizm dam olishning eng mashhur turlari. Nisbatan arzonligi tufayli Ukrainada an'anaviy parashyut ayniqsa mashhur.

Paraplanda uchish bilan shug'ullanadiganlar qiyin sakrashlarni amalga oshirishga imkon beradigan shaxsiy jihozlarga ega bo'lishadi. Bularga guruh atrobatikasi, skayserfing, tayanch sakrash va boshqalar kiradi.

Rafting – tog' daryolarida maxsus moslamalar orqali suzish bilan shug'ullanish.

Trekking – tog'li zonada piyoda sayr qilish bo'lib, sport turizming eng ommalashgan shakllaridan biri hisoblanadi.

Alpinizm – ushbu sport eng ekstremallardan biridir. Alpinizm mukammal jismoniy va psixologik tayyorgarlikni, shuningdek, maxsus mahoratni talab qiladi.

So'ngi yillarda mamlakatimizda sport, ekstremal va dam olish turini rivojlantirish borasida sezilarli islohotlar amalga oshirildi. Shunday bo'lsada, zamonaviy talablar va qo'llab-quvvatlashni talab qiluvchi yana qator yo'nalishlar mavjud. Paraplanizm, deltaplanerizm, aeronavtika, kichik aviatsiya, tog' turizmi, veloturizm, skayranning, mototurizm, avtoturizm kabi yo'nalishlar shular jumlasidandir.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilaridagi irodaviy sifatlarni rivojlantirish asosida ularning ekstrimal sport turlariga yo'naltirish, sport turizmiga qiziqishini oshirish muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardandir. Chunki sport turizmi bilan mashg'ul bo'lish uchun qiziqshning o'z yetarli emas, kuchli irodani shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Irodaviy sifatlar shaxsiyatning hayotiy tajribasi-ning vujudga kelishi va orttirilishi jarayonida shakllanadi va har bir talaba, ota-ona va pedagog uchun muhim ahamiyatga ega amaliy vazifa hisoblanadi. O'sib kelayotgan yosh avlodning hozirgi kundalik hayotidagi va kelajakdagi hayoti davomida o'z shaxsiy fikri va printsiplariga ega bo'lgan shaxs sifatida turli zararli odatlar va illatlardan (chekish, alkogolizm, giyohvandlik va boshqalar) o'zini saqlay bilish, o'quv va tarbiyaviy jarayonlaridagi mavjud bo'lgan qiyinchiliklarni murakkab vaziyatlarda yengib o'tish xususiyati har bir insonning irodaviy sifatlar tizimi qay darajada rivojlanganligiga bog'liq bo'lganligi sababli ushbu vazifani hal qilish talabaning hozirgi va kelajakdagi o'quv jarayonining samaradorligi, uning doimiy ravishda tobora murakkablashib va kengayib borayotgan mashg'ulotlardan tashqari to'g'arak faoliyatiga ham bevosita bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Теория и методика спортивного туризма: учебник / под ред. В.А.Таймазова и Ю.Н.Федотова. – М.: Советский спорт, 2014. – С. 133.
2. Ахмадалиев Ю.И., Махкамов Э.Ф. Фарғона вилоятида туризмни ривожлантиришнинг ҳудудий жиҳатлари – Фарғона, 2022. – Б. 13.
3. Зачиняев П.Н., Фалькович Н.С. География международного туризма. – М.: Мысль, 1972.

4. Яковлев Е.В. Реализация аксиологического подхода в педагогическом исследовании // Вестник ЮУрГУ. Серия: Образование. Педагогические науки. – 2012. – № 4(263). – С. 26 – 29.

Electron resurslar

5. [https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Motiv_\(psixologiyada\)](https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Motiv_(psixologiyada))

6. <http://bilig.academiascience.org>

© *Nazarov Anvarjon Tug'unboyevich, 2026*

BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING INNOVATSION FAOLIYATNI SHART-SHAROITLARGA BOG'LIQLIGI

*Nazarov Anvarjon Tug'unboyevich,
University of Business and Science
Maktabgacha-boshlang'ich ta'lim va jismoniy tarbiya kafedrası
dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD) dotsent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisi, ya'ni bugungi kun talabalarini innovatsion faoliyatga tayyorlashdahi shart-sharoitlarning zarurati ortib borishi. Bo'lg'usi jismoniy tarbiya o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlashda ta'limni insonparvarlashtirish, individuallashtirish, uning samaradorligini oshirish maqsadga muvofiqdir. Bunda ta'limning insonparvarlashuvi shaxsning turli ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyojining qondirilishi va ta'lim jarayonida inson qobiliyatining namoyon bo'lishi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim va tarbiya jarayonida bugungi kun talabarlari, jismoniy tayyorgarlik, o'qituvchilarni innovatsion motivatsion faoliyatga yo'naltirish, qat'iyatlilik, mas'uliyatlilik, halollik, haqiqatgo'ylik, o'zini tuta bilish.

Аннотация. В данной статье возрастает необходимость создания условий для подготовки будущего учителя физкультуры, то есть сегодняшних студентов, к инновационной деятельности. В подготовке будущего учителя физкультуры к инновационной деятельности целесообразно гуманизировать, индивидуализировать образование, повысить его эффективность. При этом гуманизация образования – это удовлетворение потребности личности в различных образовательных услугах и проявление способностей человека в образовательном процессе.

Ключевые слова: современные студенты, физическое воспитание, направление учителя на инновационную мотивационную деятельность, настойчивость, ответственность, честность, правдивость, самоконтроль.

Abstract. This article discusses the increasing need for conditions in preparing future physical education teachers, that is, today's students, for innovative activities. In preparing future physical education teachers for innovative activities, it is desirable to humanize, individualize education, and increase its effectiveness. In this article, the humanization of education is described as the satisfaction of the individual's needs for various educational services and the manifestation of human abilities in the educational process.

Keywords: today's students in the process of education and upbringing, physical training, orientation of teachers to innovative motivational activities, determination, responsibility, honesty, truthfulness, self-control.

Dunyoning ilg'or ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarida sport-sog'lomlashtirish turizmini ommalashtirish, ekstremal turistik sayohatlarga chiqish, tabiiy to'siqlarni yengib o'tishda sport mahoratini takomillashtirishga qaratilgan jismoniy tarbiya va sport ta'limini modernizatsiyalash, innovatsion yondashuvlarni olib kirish

va shu asosida bo‘lajak jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilarida sport turizmiga doir bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirishga doir ko‘plab ilmiy tadqiqot ishlari, amaliy loyihalar amalga oshirilmoqda.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisi, ya’ni bugungi kun talabalarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda quyidagi jihatlariga e’tiborni qaratishi lozim:

- bakalavriatura bosqichida tahsil olayotgan talabalarni ijodiy-motivatsion yo‘naltirish, ya’ni ularning ijodiy qiziqishi, muayyan yutuqlarga intilishi inobatga olinishi zarur;

- kreativlik fazilatlarini tarkib toptirish, ya’ni ularning tanqidiy fikrlashi, baho bera olish qobiliyati, mushohada yuritish, refleksiyaga moyilligini o‘stirish;

- o‘z kasbiy faoliyatini baholashga o‘rgatish, ya’ni ijodiy faoliyat metodologiyasini egallash, ziddiyatni ijodiy bartaraf qilish qobiliyati; ijodiy faoliyatda hamkorlik va o‘zaro yordam berish qobiliyatini shakllantirish va boshqalar;

- talabalarda qat’iyatlilik, mas’uliyatlilik, halollik, haqiqatgo‘ylik, o‘zini tuta bilish va boshqa sifatlarni rivojlantirish.

O‘qituvchining innovatsion faoliyatni samarali amalga oshirishi bir qator shart-sharoitlarga bog‘liq. Bunda o‘qituvchining turli holatlarda ratsional vaziyatni o‘z bilim va ilmiy faoliyati orqali amalga oshira olishi, o‘z-o‘zini faollashtirishi, o‘z ijodkorligi, yaratuvchiligi muhim ahamiyat kasb etadi, o‘qituvchi shaxsining kreativligini shakllantirish imkoniyatini beradi. Bo‘lg‘usi jismoniy tarbiya o‘qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlashda pedagogik jamoaning o‘rni katta ahamiyat kasb etadi. Ta’lim sifatini oshirish jamiyatning barcha jabhalarida hayotni yaxshilashga olib keladi. Yangilik kiritish ta’lim sifatini oshirishning samarali vositasi bo‘lganligi uchun ham rivojlangan davlatlar ta’lim jarayoniga uzluksiz yangilik kiritishga harakat qiladilar. Ko‘pgina mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, innovatsion jarayonlarda ta’lim tizimidagi barcha bo‘g‘inlar ishtirok etishi lozim¹. Ammo innovatsion jarayonlar yuqoridan pastga qarab harakatlansa va bunda o‘qituvchi bo‘ysunuvchi, ya’ni yangilikning faqat iste’molchisi bo‘lib qolsa, u holda bu jarayon byurokratik tus oladi.

Bo‘lg‘usi jismoniy tarbiya o‘qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlashda ta’limni insonparvarlashtirish, individuallashtirish, uning samaradorligini oshirish maqsadga muvofiqdir. Bunda ta’limning insonparvarlashuvi shaxsning turli ta’lim xizmatlariga bo‘lgan ehtiyojining qondirilishi va ta’lim jarayonida inson qobiliyatining namoyon bo‘lishini anglatadi. Ta’limni individuallashtirish har bir ta’lim oluvchining individual reja va ta’lim dasturlariga ega ekanligini ifoda etadi. Ta’limning samaradorligi guruhda individual shakldagi auditoriya mashg‘ulotlari va ta’lim oluvchining mustaqil ishlarini uyg‘unlashtirish orqali ta’minlanadi. Auditoriya o‘quv vaqtining 70 foizigacha qismini individual o‘qitishga, shuningdek, umumiy o‘quv vaqtining 70 foizigacha qismining mustaqil ishga ajratilishi o‘quv fanlarining tahsil oluvchilar tomonidan o‘z qobiliyatlari darajasida o‘zlashtirishlariga imkon yaratadi, ta’lim sifatini oshiradi². Shunday qilib, bo‘lajak jismoniy tarbiya

¹ Абдуллаева Ш.А., Хуррамов Э.Э. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлаш. Замоноавий таълим журнали. 2016. №5. – Б. 17.

² Ўша жойда.

o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlashda uzluksiz ta'lim tizimida sog'lom ijodiy muhitni yaratish, o'qitish sifatini yangi bosqichga ko'tarish, tahsil oluvchilarning dunyoqarashi, tafakkuri, mustaqil mushohada qilish qobiliyatlarini rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi. Innovatsiyalarga tayangan holda o'qituvchilar uchun yangilik hisoblanmish texnologiyalar orqali diqqatni jamlash, erkin mushohada yuritish, ishonchli qaror qabul qilishga erishiladi. Innovatsion texnologiyalar o'quv jarayonining majmuaviy vazifalarini yechishga yo'naltirilgan bo'lib, o'qituvchi va tahsil oluvchilarning birgalikdagi faoliyatini ifoda etadi. Ular bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Bunda muayyan metod, usul va vositalar asosida samarali boshqarish tizimi maqsadga yo'naltiriladi. Kafolatlangan natija – jismoniy tarbiya hamda jismoniy va ma'naviy yetuklik masalasini ijobiy hal qilishga erishiladi.

Xulosa qilganda, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda ta'limdagi motivatsion yondashuvning o'zni yuqori hisoblanadi va samaradorligi baland bo'ladi. Chunki motivatsion yondashuv talabalarning kasbiy faoliyatiga ehtiyoj va qiziqishlari asosida motivatsion munosabatni shakllantirish orqali ularni yo'naltirib boradi. Bu esa, bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy muvafaqiyatga erishish, kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallash va ularni takomillashtirib borish istagini kuchaytirib yuboradi. Shu jumladan, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini ham motivatsion yondashuv asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash o'zining samaradorligini ko'rsatadi. Zamonaviy sharoitda jismoniy harakatlar ulushi kamayib borayotganligi bois jismoniy tarbiya sohasida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash ta'limning barcha turlari uchun muhim masalalar sifatida tobora dolzarblashib bormoqda. Zamonaviy jismoniy madaniyat ta'limi ma'lum ma'noda jamiyatning yuqori malakali jismoniy tarbiya mutaxassislariga bo'lgan ob'ektiv ehtiyoji va bitiruvchilarning amaliy-kasbiy tayyorgarliklari o'rtasidagi mavjud qarama-qarshiliklar bilan bog'liq vaziyat bilan ifodalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayeva Sh.A., Xurramov E.E. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash. Zamonaviy ta'lim jurnali. 2016. №5. – B. 17.
2. Рожков Е.М. Мотивация достижения успеха и избегания неудач в работах отечественных и зарубежных ученых. Психологические науки. Выпуск №3. 2014. – С. 44.
3. Райгородский Д.Я. (ред. составитель) Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2008. – С. 672.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность, Сознание, Личность. / А.Н.Леонтьев. – М., 2004. – 351 с.
5. Козлова Г., Рузиева М. Жисмоний маданият ўқитувчиларининг коммуникатив компетенциясини юксалтириш зарурияти. // "Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi" журнаli. 2022. № 4.

Electron resurslar

6. [https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Motiv_\(psixologiyada\)](https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Motiv_(psixologiyada))
7. <http://bilig.academiascience.org>

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARNING PEDAGOGIK MULOQOT MADANIYATI

Nazarov Anvarjon Tug‘unboyevich,

University of Business and Science

Maktabgacha-boshlang‘ich ta‘lim va jismoniy tarbiya kafedrası

dotsenti v.b., p.f.f.d. (PhD) dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya fanini o‘qitishda motivatsion yondashuvlar va munosabatlar tizimini yaratishning ijtimoiy-pedagogik muloqot zarurati ortib borishi. Bu esa darslarni sifatli tashkil etish, jamiyatimizda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug‘ullanishi uchun zamon talabalariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o‘z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash, mardlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat tuyg‘ularini kamol toptirish bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: ta‘lim va tarbiya jarayoni, irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash, mardlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat tuyg‘ularini kamol toptirish, shuningdek, sog‘lom turmush tarzi, jismoniy tayyorgarlik, o‘qituvchilarni innovatsion motivatsion faoliyatga yo‘naltirish, pedagogik muloqot.

Аннотация. В данной статье возрастает потребность в социально-педагогическом диалоге для создания системы мотивационных подходов и взаимоотношений в обучении физическому воспитанию. Констатируется, что организация качественных занятий, формирование здорового образа жизни в нашем обществе, создание подходящих условий для учащихся того времени населения, особенно молодого поколения, для регулярных занятий физической культурой и массовым спортом, укрепление уверенности молодежи в своей воле, силах и возможностях посредством спортивных соревнований, развитие чувства храбрости и патриотизма, верности Родине.

Ключевые слова: образовательно-воспитательный процесс, укрепление уверенности в своей воле, силах и возможностях, мужество и патриотизм, развитие чувства верности Родине, а также здорового образа жизни, физическая подготовка, направление педагогов на инновационную мотивационную деятельность, педагогическое общение.

Abstract. This article describes the growing need for socio-pedagogical communication to create a system of motivational approaches and relationships in teaching physical education. This is to ensure the quality of classes, to form a healthy lifestyle in our society, to create conditions suitable for modern students for the population, especially the younger generation, to regularly engage in physical education and mass sports, to strengthen young people's confidence in their own will, strength and capabilities, to develop feelings of courage and patriotism, and loyalty to the Motherland through sports competitions.

Keywords: the process of education and upbringing, strengthening confidence in their own will, strength and capabilities, courage and patriotism, and loyalty to the Motherland, as well as a healthy lifestyle, physical training, directing teachers to innovative motivational activities, pedagogical communication.

Yangi O‘zbekistonda ta‘limning yangi paradigmalarga o‘tishi nafaqat talabalarning o‘zini o‘zi natijaviy rivojlantirishga innovatsion yondashuvlarni, balki ushbu jarayonning metodologik asoslarini takomillashtirishni taqozo qilmoqda. Jumladan, “Jamiyatimizda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug‘ullanishi uchun zamon talabalariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o‘z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchni mustah-

kamlash, mardlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat tuyg'ularini kamol toptirish, shuningdek, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirish hamda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda"¹. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimining nazariy va amaliy mazmunini takomillashtirish, pedagogik kasbiy faoliyatida zarur bo'ladigan kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, kreativ ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifati, eng avvalo, ularning pedagogik muloqotga tayyorgarligi, o'quv-metodik hamda ma'naviy-ma'rifiy vazifalarni hal etish yuzasidan muayyan kasbiy harakatlarni bajarish layoqatidir. Buning asosida bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarning muayyan bilim, ko'nikma va qobiliyatlari, eng avvalo, pedagogik muloqot madaniyati yotadi. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarning muloqot madaniyati talablariga, o'quvchilarga axborotlarni aniq va ravon taqdim etish mahorati, hamkasblariga to'g'ri maslahat va taklif berishni bilishi, bahoning shaffofligini ifodalay olishi, xohish-istaklarini bildirishi, muloqotning nutqiy va nutqsiz vositalari hamda nutq me'yorlaridan to'g'ri foydalanishi, muloqotda-anglash, estetik, axloqiy, kommunikativ ehtiyojlarni qanoatlantirishi kabilarni kiritish mumkin. Mazkur talablar, avvalo, kasbiy-pedagogik faoliyatda o'ta muhim bo'lgan madaniy-kommunikativ fazilatlar – hissiy madaniyat, ta'lim oluvchilarning e'tiqodi, ularga ta'sir o'tkazish; motivatsiya; kasbiy rivojlanish; nazariy bilim hamda muloqot tuzilishi va texnologiyasidan xabardorlik (ularga ijodiy yondashuv); suhbatdoshi ruhiyatini bilish; pedagogik hamkorlik va shaxslararo o'zaro ta'sir; pedagogik takti egallash; pedagogik muloqot texnikasi; nutq madaniyati va muloqotning nutqsiz vositalarining ifodalanishida o'z aksini topadi"².

Bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilari kasbiy muloqot ko'nikmalariga ega bo'lishi, jismonan va ma'nan tarbiyalanganligi, kelajakda o'quvchilarni sportga jalb qilish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Sport va estetika, sport va axloq, sport va muloqot, sport va madaniyat, sport madaniyati va shaxsning rivojlanishi – amaliyotda pedagogik madaniyat – bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchisi muloqotini anglab olish, tushunib yetish va integratsiyasi bir-birini to'ldirib boradigan va ajralmas tushunchalardir. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchisini shakllantirish jarayonida sportdagi go'zallik, ya'ni uning o'z ko'rkamligi, gavdalanishi, pedagogik faoliyatida yuksak zavq-shavq uyg'otishi, chuqur taassurotlar qoldirishi va unutilmas hissiyotlarni junbishga keltirishi, ayniqsa, muhim.

Pedagog olimlar Sh.Abdullayeva va E.Xurramovlar fikricha, "jismoniy tarbiya darslarida o'qituvchi har tomonlama yetuk: chiniqqan, sof fikrli, mard, sabotli, qat'iyatli, kelajakda Vatanni himoya qila oladigan shaxslarni kamol

¹ Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 3 июндаги "Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3031-сон қарори. «Халқ сўзи» газетасининг 2017 йил 6 июндаги 111 (6805)-сони.

² Козлова Г., Рузиева М. Жисмоний маданият ўқитувчиларининг коммуникатив компетенциясини юксалтириш зарурияти. // "Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi" журнаלי. 2022. № 4. <http://bilig.academiascience.org>

toptirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Shu nuqtai nazardan, bo'lg'usi jismoniy tarbiya o'qituvchilarining faoliyatini innovatsion tashkil qilish, ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va boyitish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonini rivojlantirish bilan birgalikda hozirgi kun talablari oldida turgan dolzarb masala – bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini nazariy va amaliy jihatdan innovatsion faoliyatga tayyorlash, yosh avlodni jismonan tarbiyalashda samaradorlikka erishishdir. Zero, faqat jismonan barkamol, sog'lom shaxsgina o'zining intellektual, ma'naviy imkoniyatlarini to'laqonli namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladi"¹. Shunday ekan, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish, ularni innovatsion faoliyatga yo'nlitirish ustuvor vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Shu ma'noda mamlakatimizda jismoniy tarbiya tizimining tarixiy tajribalarini qiyosiy-tahliliy o'rganish, amaliy tajribalarini tanqidiy mushohada qilish asosida umumlashtirish, jismoniy tarbiya o'qituvchilarining innovatsion faoliyatini to'g'ri tashkil qilish, uning istiqbolli strategiyasini aniqlash imkonini beradi. Buning uchun maqsadli pedagogik tadqiqotlarni amalga oshirish zarurati kelib chiqadi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilariga jismoniy tarbiya mazmunini ilmiy asosda o'rgatish, uning tashkiliy va texnologik asoslarini modernizatsiyalash, kelajakda rivojlantirish tendentsiyalarini ishlab chiqish pedagogika fani oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. Bunda innovatsion faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanishi hamda uning natijasi jamiyat manfaatlari bilan bog'liqligi, yoshlarni ijtimoiy munosabatlar tomon yo'llashi, ijtimoiy tajriba orttirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarishga zamin yaratadi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining motivatsion kasbiy faoliyati – ijodiy yondashuv, ijodiy faollik, yangilikni kiritishga texnologik va metodologik tayyorgarlik, yangicha fikrlash, muomala madaniyatida namoyon bo'ladi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini motivatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashda quyidagi yo'nalishlar inobatga olinadi:

- yangilikni idrok qilishga innovatsion tayyorgarlik;
- bo'lg'usi jismoniy tarbiya o'qituvchilarining Davlat ta'lim standartlarida ko'rsatilgan o'quvchilarning egallashi lozim bo'lgan minimal talablarni ularda shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan faoliyatga ijodiy yondashishga o'rgatish;
- ijodkorlikka asoslangan faoliyatni tashkil qilish.

Innovatsiya jarayonlari, ularning funktsiyalari, rivojlanish qonuniyatlari, mexanizmlari va uni amalga oshirish texnologiyalari, boshqarish tamoyillarining pedagogik asoslarini o'rganish – o'qituvchi faoliyatini jahon andozalariga mos holatda tashkil etishga imkon tug'diradi. Bunda jismoniy tarbiya o'qituvchisi innovatsion faoliyati yangilik kiritishning samarasini belgilovchi muayyan me'yorlardan foydalanishni talab qiladi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlash quyidagicha kechadi: mo'ljallangan yangilikni yalpi va uning alohida bosqichlari muvaffaqiyatini bashorat qilish; yangilikni boshqa innovatsiyalar bilan qiyoslash, ulardan samaradorini tanlab olish, ularning eng ahamiyatlisi va aniqlik

¹ Абдуллаева Ш.А., Хуррамов Э.Э. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлаш. Замонавий таълим журнали. 2016. №5. – Б. 17.

darajasini aniqlash; yangilikni tatbiq etishning muvaffaqiyatlilik darajasini tekshirish; yangilikni tatbiq etadigan tashkilotning innovatsion qobiliyatiga baho berish¹.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda quyidagi asosiy funktsiyalar amalga oshiriladi:

- bo'lajak kasbiy faoliyatga ongli yondashuv tahlili;
- me'yorlarga nisbatan tanqidiy yondashuv;
- kasbiy yangiliklarga nisbatan ishtiyoqmandlik;
- ijodkorlikni shakllantirish;
- o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, sog'lom turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatida mujassam etish.

Demak, jismoniy tarbiya o'qituvchisi innovatsion faoliyatda yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, kontseptsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisi sifatida namoyon bo'ladi. Bo'lg'usi jismoniy tarbiya o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlashda muayyan me'yorlardan foydalanish talab qilinadi. Bunday me'yorlar yangilik, maqbullik, yuqori natijalilik, ommaviy tajribalarda innovatsiyani ijodiy qo'llash imkoniyatlarini qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 3 iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-son qarori. «Xalq so'zi» gazetasining 2017 yil 6 iyundagi 111 (6805)-soni.
2. Abdullayeva Sh.A., Xurramov E.E. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash. Zamonaviy ta'lim jurnali. 2016. №5. – B. 17.
3. Рожков Е.М. Мотивация достижения успеха и избегания неудач в работах отечественных и зарубежных ученых. Психологические науки. Выпуск №3. 2014. – С. 44.
4. Райгородский Д.Я. (ред. составитель) Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2008. – С. 672.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность, Сознание, Личность. / А.Н.Леонтьев. – М., 2004. – 351 с.
6. Козлова Г., Рузиева М. Жисмоний маданият ўқитувчиларининг коммуникатив компетенциясини юксалтириш зарурияти. // "Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi" журнаלי. 2022. № 4.

Electron resurslar

7. [https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Motiv_\(psixologiyada\)](https://uz.wikipedia.org/w/index.php?title=Motiv_(psixologiyada))
8. <http://bilig.academiascience.org>

© *Nazarov Anvarjon Tug'unboyevich, 2026*

¹ Абдуллаева Ш.А., Хуррамов Э.Э. Ёўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлаш. Замонавий таълим журнаלי. 2016. №5. – Б. 18 – 19.

FUTBOLCHILARNI TAYYORLASHDA ULARNI IJTIMOIIY-IRODAVIY VA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGI

Asqarov Faxritdin Alisherovich,

University of Business and Science universiteti professori,

Yoshlar bilan ishlash va ma'naviy-ma'rifiy

ishlar bo'yicha birinchi prorektori P.f.f.d., (PhD).

asqarovfahridin85@gmail.com

Sodiqjonov Nozimjon Qobuljon o'g'li,

University of Business and Science tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada yosh futbolchining jismoniy sifatlarini tarbiyalash sport trenirov-kasining muhim jihatlaridan biri sanaladi. Jismoniy sifatlar futbolchi organizmining morfofunksional, morfo-fiziologik va biologik xususiyatlari bilan bog'liq ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar jismoniy sifatlar futbolchi organizmining morfofunksional, morfo-fiziologik va biologik xususiyatlari, texnik, taktik tayyorgarlik.

Аннотация. В статье одним из важных аспектов спортивной подготовки является тренировка физических качеств юного футболиста. Говорят, что физические качества связаны с морфофункциональными, морфофизиологическими и биологическими особенностями организма игрока.

Ключевые слова: физические качества, морфофункциональные, морфофизиологические и биологические характеристики организма футболистов, технико-тактическая подготовка.

Abstract. In the article, one of the important aspects of sports training is training the physical qualities of a young football player. They say that physical qualities are associated with the morphofunctional, morphophysiological and biological characteristics of the player's body.

Key words: physical qualities, morphofunctional, morphophysiological and biological characteristics of the body of football players, technical and tactical training.

Xozirgi zamon futboli rivojlanishining shunday yuqori darajasiga yetdiki, jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlik eng kuchli jamoalarda deyarli bir xil me'yorda taraqqiy etmoqda.

Shuning uchun sport bellashuvining natijasi ko'pincha psixologik omillar bilan belgilanadi. Musobaqa (o'yin) qanchalik mas'uliyatli bo'lsa, kurash shuncha keskin bo'ladi. Shunga ko'ra futbolchining psixologik xolati katta ahamiyat kasb etadi.

Futbolda jamoaning jismoniy, texnik va taktik tayyorgarligiga qarab qilingan barcha bashoratlardan qat'iy nazar, nisbatan bo'sh jamoa g'alaba qilgan misollarni ko'p keltirish mumkin. Bu odatda, psixologik omillar bilan tushuntiriladi. G'alaba qilish istagi, yuqori xissiy ko'tarinkilik ko'pincha kuchli raqibdan ustun kelishini ta'minlaydi. Demak, boshqa barcha sharoitlar bir xil bo'lgani xolda sportchilari maqsadga erishish niyati kuchliroq, psixologik funktsiyalari, sifatlarining rivojlani-sh darajasi yuqoriroq, psixologik xolatini boshqarish qobiliyati, irodaviy xususiyatlarining yuzaga chiqishi ustunroq bo'lgan jamoaning g'alaba qilish imkoniyatlari ham ko'proqdir.

Yuqorida ijtimoiy-irodaviy sifatlar haqida aytilgan so'zlar, sportchilarda psixologik tayyorgarlikni shakllantirishga zamin yaratadi. Jumladan, qiyin va ba'zi

xollarda xavfli mashg'ulotlarda, musobaqalarda va psixologik zo'riqish ko'p bo'lgan o'yinlarda bu xol namoyon bo'ladi.

Odatda, musobaqalashuv sharoitlariga maxsus moslashgan psixologik tayyorgarlik, musobaqalardagi ishtirok etishlarda shaklanadi deb xisoblanadi. Bu ahamiyatli omil bo'lishi aniq, agarda, murabbiy o'zini shogirdini o'y qarashlarini to'g'ri va oqilona start oldida yo'lga qo'ya bilsa, aytilgandek shogirdlar bilan ijtimoiy-irodaviy sifatlar xaqidagi suxbatlar katta ahamiyatga ega, jumladanyuqori motivatsiya va maqsadgakuchli xoxish bilan intilish, ularda psixologik tayyorgarlikni shakllantiradi. Lekin xar doim yodda tutish kerakki, murabbiyi ko'rsatmalari sportchini o'zini psixologik tayyorgarligi va o'y qarashlari bo'lmaganda befoydadir.

Psixologik tayyorgarlik umumiy va maxsus ko'rinishga ega. Bu degani, xar bir a'lo darajadagi umumiy psixologik tayyorgarlikka ega bo'lgan sportchi, barcha psixologik qiyinchiliklarni samaraliroq yegib o'tadi. Bu esa maxsus tayyorgarlikka xam ijobiy ta'sir etadi. Lekin asosiysi bu mahsus psixologik tayyorgarlikdir. Unda xal qiluvchi ahamiyatni shundaylar tashkil qiladi: maydondagi kurashga tayyorlash, taktik xarakatlar orqali psixologik vazifalarni hal qilishni o'rganish, psixik xujumlarni rivojlantirishda va o'yin mashqlarini mashg'ulotlarda bajarish jarayonida psixik kayfiyat darajasini o'zgartirish xollari tushuniladi.

Tabiiyki, sportchi bunday mashg'ulotlar jarayonida avval o'zlashtirgan irodaviy sifatlarini, maxsus vazifalarni yechishdagi irodaviy sifatlarini to'liq o'zlashtiradi.

Bu yerda, bir vaqtni o'zida fuktsional imkoniyatlar va xarakat sifatlarini yaxshilanishini ham inobatga olish kerak.

"Maydondagi kurash" sharoitlariga moslashtirish.

Yil mobaynida tayyorgarlikda optimal sharoitlarga mos tarzda va vaqti-vaqti bilan qiyin va o'rta qiyin sharoitlardagi tayyorgarlikni olib borish kerak. Bu bilan birga "maydon kurashi" sharoitlari modellashtirilib boriladi.

Albatta bu yerda bir qator sharoitlarda oldindan ma'lum bo'lishi mumkin.

Masalan, start pistoleti ovozi, yugurib o'tish masofasi va boshqalar. Sportchilar bunday sharoitlarga odatda tez ko'nikishadi.

Lekin asosiy musobaqalar yaqinlashishi bilan barcha mashg'ulotlar jarayoni musobaqa xolatlarini ta'minlovchi sharoitlarda olib borilishi kerak: kunlik va soat bo'yicha dasturlar, dengiz satxidan balandlikda joylashishi, ob-havo sharoitlari, basseyn, stadion, manems xususiyatlar, o'yin maydonlari qoplamasi va xatto ularni ragi, asbob-anjomlar va ko'pgina boshqa omilar. Bulardan tashqari musobaqani barcha tashkil qiluvchilari modellashtiriladi, razminkadan boshlab va normativlarni bajarishgacha.

Xar bir sport turida o'zini xususiyatlari mavjud va ularga sportchilar oldindan tayyorgarlik ko'rishlari va ko'nikishlari kerak.

Ahamiyatli tomonlardan biri bu bo'lajak raqibni oldindan o'rganishdir. Qanchalik raqibxaqida ko'p ma'lumotga ega bo'linsa, shunchalik shu raqibga nisbatan kurash olib borish yegilroq kechadi.

Yuqori malakali sportchilarni tayyorlashdagi amaliy bilimlar shuni ko'rsatadiki, musobaqa sharoitlarini modellovchi mashg'ulotlar bu eng asosiy ahamiyatli omillardan va umaxsus psixologik tayyorgarlikni keskin oshishiga sabablidir.

Musobaqa ruhiy tayyorlanish fiziologik va pedagogik muammo demak. U shuning uchun ham ruhiy deb ataladiki, bunda so'z sport mashg'uloti jarayonida texnik-taktik va jismoniy tayyorgarlikning birligi asosida xar bir aloxida aniq musobaqada chiqishga futbolchining ruhiy tayyorgarligini yaratish ustida boradi. Ruhiy tayyorgarlik ruxiy xolatlar sirasiga kirib, ularni o'rganish ruhiyatshunoslikning vazifasidir.

Futbolchilarni o'qitish va tarbiyalash jarayoni musobaqaga ruhiy tayyorgarlikning ruhiy jixati. Bu masalalarni o'rganish sport mashg'ulotlari nazariyasi va usuliyati soxasiga kiradi. Shunday qilib, muammoning yechimi ruxshunoslar va pedagog-murabbiylarning birgalikdagi faoliyatlarini talab qiladi (bunda ruxshunoslar sport mashg'ulotlari masalalari bilan shug'ullanadigan bo'lishi kerak).

Ruhiy tayyorgarlikning umumiy maqsadi sportchiga sport kamoloti, ruhiy barqarorlik va mas'uliyatli musobaqalarda qatnashishga tayyorgarlikning yuqori darajasiga erishish uchun zarur bo'lgan ruxiy sifatlarni rivojlantirishdan iborat.

Yosh futbolchining ruhiy barqarorligini tarbiyalash qiyin sharoitda o'z hissiy xolati, mexnat qobilyati hamda xarakat faoliyatlari samaradorligi darajasini saqlab qolish va xatto rivojlantirish qobilyatining shakllanishidan yuzaga keladi.

Aniq musobaqalarga ruxan tayyorlanishning eng yuqori darajasini nazarda tutuvchi ruhiy tayyorgarlik senson va sensomotor sifatlari, diqat, taktik, tafakkur, xotira hamda futbolchining xarakat faoliyatlarini o'z xulqi va xislarini ixtiyoriy ravishda boshqarish uchun muxim bo'lgan boshqa sifatlarning rivojlanishi yuqori bo'lishini talab etadi.

Yosh futbolchining ruhiy tayyorgarligi quyidagilardan iborat:

1. Texnik-taktik maxoratning rivojlanishi uchun muhim bo'lgan ruhiy jarayonlar (idrok, diqat, xotira, tafakkur) takomillashuviga yordam berish;
2. Aytib o'tilgan ruhiy jarayonlarning eng maqbul, bir tekis yuzaga chiqishga, mexnat faoliyatining va mashg'ulot xamda musobaqalarning murakkab sharoitida xarakat faoliyati samaradorligini oshirish va saqlab qolinishiga ta'sir ko'rsatuvchi futbolchi shaxsiy ruhiy xususiyatlarini shakllantirish;
3. Mashg'ulot va musobaqalar jarayonida eng maqbul ruhiy xolatlarni yaratish;
4. Faoliyatning odatdan tashqari, keskin sharoitlarida o'z ruhiy xolatlarini boshqarish qobilyatini rivojlantirish;
5. Bo'lib o'tadigan musobaqalar xaqida oldindan bilish qobilyati yuzaga kelishiga sharoit yaratish;
6. Jamoalarda ijobiy "ruhiy iqlim" yaratish.

Futbol yer yuzidagi eng ommalashgan va sevimli o'yinlaridan biri. O'yinning murakkab shartlari, musobaqa kurashining keskinligi futbolchilar faoliyatining ruhiy xususiyatlarini belgilaydi.

Futbolda idrok va diqat, tafakkur va xotira, xissiy chidamlilik, tezkorlik kabi xususiyatlarga ancha yuqori talablar qo'yadi, shunigdek, o'yinchidan xarakat aniqligi hamda uni taqsimlay olish ko'nikmasini talab qiladi.

Yanada to'la ta'rif uchun ayrim raqamli ma'lumotlarni keltiramiz. To'pga berilgan zarbaning eng yuqori kuchi 800 – 1000 kg.ga, to'pning eng uzoqa uchgan masofasi 65 – 70 m.ga yetadi.

Futbol o'yini o'yinchilarning yuqori darajadagi xarakat faolligi bilan tavsiflanadi hamda xar tomonlama jismoniy tayyorgarlikni taqozo etadi. Yosh futbolchilar faoliyati birmuncha zo'riqib ishlash davri bilan nisbatan osoyishtalik davri almashinib turadigan dinamik xususiyatga ega.

O'yin paytidagi keskinlik mo'tadildan eng yuksak darajaga ko'tariladi. Shuning uchun yurak urish tezligi 204 tagacha yetadi, ko'pincha esa 150 – 180 marta atrofida bo'ladi. Og'irlik yo'qotish 2 – 3 kg.gacha boradi. O'rtacha yosh futbolchi bir o'yinda 2042 daqiqa davomida yuguradi, bunda 5 – 2 km.gacha bo'lgan masofani bosib o'tadi, qolgan paytda esa u yo yuradi yoki turadi. Shunigdek, bir o'yinda 48 dan 78 gacha siltanishlar. 40 dan 62 gacha tezlanishlar, 224 dan 310 tagacha yugurib to'xtashlarni ko'pgina ilmiy izlanishlardan ma'lum. Yana u o'rtacha 22 soniyadan 2 daqiqa-yu 45 soniyagacha to'pga egalik qiladi, bu 334 dan 70 martagacha demakdir. To'pni eng ko'p o'rta chiziq o'yinchilari olib yuradilar, eng kam-markaziy himoyachilar.

Eng ko'p jismoniy ishni o'rta chiziq o'yinchilari amalga oshiriladilar, undan so'ng xujumchilar va himoyalar. Turli chiziq o'yinchilarining o'yini bir xil bo'lmagani uchun ular tayyorgarligiga ham turlicha yondoshiladi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Адель О.М., Саид. Контроль и оценка быстроты и точности решения тактических задач футболистами разного возраста и квалификации. Канд. дис. – М., 1983.
2. Alisherovich, A.F., & Shavkat o'g'li, Y.I. (2024). UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Miasto Przyszłości*, 44, 550-558.
3. Аркадьев Б.А. Тактика футбольной игры. – М., 1962.
4. Акрамов Р.А. Игровые и тренировочные нагрузки в футболе. Учебное пособие. – Т.: Абу Али ибн Сино, 2000.
5. Alisher o'g'li, A.M. (2024). UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSINI O'RGANILGANLIGI. *Miasto Przyszłości*, 44, 543-549.
6. Андреев С.И. Футбол – твоя игра. Учебн. издание – М.: Просвещение, 1988.
7. Баляев Б.Я. Зрительные компоненты техники игры в футбол при решении игровых задач. – М., 1969.
8. Безак И., Мацак И. Опыт оценки способностей футболистов методом тахистоскопии. – М., ФиС, 1973.
9. F.A.Asqarov, S.S.Qambarov, N.R.Ummatov – Theoretical & Applied Science, 2020. 786-788.

O'QUVCHILAR JISMONIY RIVOJLANISHIDA UMUM RIVOJLANTIRUVCHII MASHQLARNING AHAMIYATI

Imomaliyeva Gullola Rahmonali qizi,
University of Business and Science
imomaliyevagullola1995@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rta maktab o'quvchilarining jismoniy rivojlanish darajasiga umum rivojlantiruvchi mashqlarni o'quv jarayoniga izchil integratsiya qilishning samaradorligi o'rganiladi. Tadqiqotning dolzarbligi maktab yoshidagi bolalarda jismoniy tayyorgarlikning pasayishi va unga bog'liq holda sog'liq muammolarining keng tarqalganligi bilan belgilanadi. Maqsad – umum rivojlantiruvchi mashqlarning o'quvchilarning asosiy jismoniy sifatleri (kuch, chaqqonlik, mahorat, chidamlilik) va umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasiga ta'sirini eksperimental yo'l bilan aniqlash. Tadqiqot metodologiyasi pedagogik kuzatuv, test sinovlari va statistik tahlilni o'z ichiga olgan. Asosiy e'tibor 12 – 15 yoshli o'quvchilarni nazorat va eksperimental guruhlariga ajratib, uch oy davomida o'tkazilgan pedagogik eksperiment natijalariga qaratilgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, dasturga umum rivojlantiruvchi mashqlarni izchil kiritish nazorat guruhiga nisbatan eksperimental guruh o'quvchilarida jismoniy sifatlar ko'rsatkichlarining statistik jihatdan ahamiyatli o'sishiga (o'rtacha 15 – 20 foiz) olib keldi. Xulosa qilib aytish mumkinki, jismoniy tarbiya darslarida umum rivojlantiruvchi mashqlardan muntazam foydalanish o'rta maktab o'quvchilarining jismoniy rivojlanish samaradorligini sezilarli darajada oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Kalit so'zlar: jismoniy rivojlanish, umum rivojlantiruvchi mashqlar, o'rta maktab o'quvchilari, jismoniy tayyorgarlik, pedagogik eksperiment, jismoniy sifatlar, dars jarayoni, integratsiya.

Kirish.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning har tomonlama, jumladan jismoniy rivojlanishi dolzarb pedagogik muammolardan biridir. So'nggi yillarda maktab o'quvchilari orasida jismoniy faollikning pasayishi, ekran vaqtining ortishi va noto'g'ri ovqatlanish kabi omillar ularning jismoniy tayyorgarlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat nafaqat sog'liq muammolarini keltirib chiqardi, balki o'quv jarayonidagi kognitiv qobiliyatlar va umumiy ish faolligiga ham ta'sir etadi. Shu sababli, jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini oshirish va o'quvchilarning asosiy jismoniy sifatlarini muvozanatli rivojlantirish usullarini izlash bugungi kunning muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Jismoniy rivojlanish deganda inson organizmining yosh xususiyatlariga mos ravishda morfologik va funksional o'zgarishlari, shuningdek kuch, chaqqonlik, chidamlilik, mahorat kabi jismoniy sifatlarining shakllanishi tushuniladi. O'rta maktab yoshi (12 – 15 yosh) bolaning organizmida jiddiy gormonal va fiziologik o'zgarishlar ro'y beradigan, jismoniy qobiliyatlarning tez rivojlanishi uchun eng qulay davr hisoblanadi. Aynan shu davrda amalga oshiriladigan muntazam va tizimli jismoniy mashqlar kelajakdagi sog'lom turmush tarzining asosini quradi.

Umum rivojlantiruvchi mashqlar jismoniy tarbiyaning asosiy vositalaridan biri bo'lib, ular organizmning turli tizimlariga kompleks ta'sir ko'rsatish, harakat ko'nikmalarini shakllantirish va asosiy jismoniy sifatlarini muvozanatli rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu mashqlarga turli yo'nalishlarda yurish, yugurish, sakrash, o'yin elementlari, umumiy jismoniy tayyorgarlik bo'yicha oddiy va kombinatsiya-

langan harakatlar kiradi. Ularning ahamiyati bir vaqtning o'zida bir nechta jismoniy sifatlarni (masalan, kuch va muvozanatni) rivojlantirish imkoniyatida, shuningdek darslarning mazmunini boyitish va o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishda namoyon bo'ladi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'p hollarda jismoniy tarbiya darslari an'anaviy sport turlari (futbol, voleybol) yoki maktab dasturidagi majburiy normalarni o'tashga qaratilgan bo'lib, individual yosh xususiyatlar va rivojlanish ehtiyojlarini to'liq hisobga olmaydi. Bundan tashqari, darslarda umum rivojlantiruvchi mashqlarning roli va ularni o'quv jarayoniga izchil integratsiya qilish mexanizmlari yetarlicha o'rganilmagan. Shu nuqtai nazardan, umum rivojlantiruvchi mashqlarning o'rta maktab o'quvchilarining jismoniy rivojlanish darajasiga ta'sirini eksperimental yo'l bilan aniqlash, ularning samaradorligini baholash va amaliyotga tatbiq etish mumkin bo'lgan tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo sifatida qaraladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi o'rta maktab o'quvchilarining jismoniy rivojlanish darajasiga umum rivojlantiruvchi mashqlarni o'quv jarayoniga izchil integratsiya qilishning samaradorligini aniqlashdan iborat. Tadqiqotning vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish; umum rivojlantiruvchi mashqlarga asoslangan eksperimental dasturni ishlab chiqish; pedagogik eksperiment o'tkazish orqali o'quvchilarning asosiy jismoniy sifatlari (kuch, chaqqonlik, chidamlilik, mahorat) va umumiy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlarni aniqlash; olingan natijalarni tahlil qilish va amaliy tavsiyalar berish.

Tadqiqotning gipotezasi shundan iboratki, jismoniy tarbiya darslari tarkibiga yosh xususiyatlar va rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirilgan umum rivojlantiruvchi mashqlarni izchil va tizimli kiritish o'rta maktab o'quvchilarining asosiy jismoniy sifatlari va umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshirishga olib keladi. Tadqiqot natijalari maktab jismoniy tarbiyasi amaliyotini takomillashtirish, o'quvchilarning jismoniy salomatligini mustahkamlash va ularga sog'lom turmush tarzini shakllantirishga yordam berish uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi muammosi ko'plab tadqiqotchilar e'tibor markazida bo'lgan. Nazariy jihatdan, umum rivojlantiruvchi mashqlarning ahamiyati ularning organizmning turli tizimlariga kompleks ta'siri va asosiy jismoniy sifatlarni muvozanatli rivojlantirish imkoniyati bilan izohlanadi. Xususan, V.K.Balsevich va L.I.Lubysheva kabi olimlar harakatli faollikning ontogenezdagi roli va yoshga moslashtirilgan mashqlarning ahamiyatini ta'kidlaydilar. O'rta maktab yoshidagi o'quvchilarning jismoniy rivojlanish xususiyatlari, shu jumladan, skelet-mushak tizimining tez o'sishi va motorika nazoratining o'zgarishi, bu davrda mashqlarni tanlashda ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Xalqaro amaliyotda, masalan, Yevropa mamlakatlari va Janubiy Koreya maktablarida, jismoniy tarbiya dasturlariga funktsional va asosiy harakat ko'nikmalarini rivojlantiruvchi mashqlar keng joriy etilgan, bu esa o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishga olib kelgan. Ushbu tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish zarurati mavjud.

Ushbu tadqiqotning metodologik asosini pedagogik eksperiment, kuzatuv, test o'tkazish va statistik tahlil usullari tashkil etadi. Tadqiqot 2023 – 2024 o'quv yilida Toshkent shahridagi 45-umumiy o'rta ta'lim maktabida o'tkazildi. Tadqiqot ishtirokchilari 7-sinf o'quvchilaridan (12 – 13 yosh) iborat bo'lib, ular tajriba ($n=25$) va nazorat ($n=25$) guruhlariga tasodifiy tanlash asosida ajratildi. Guruhlar boshlang'ich jismoniy tayyorgarlik darajasi jihatidan statistik jihatdan ahamiyatsiz farqga ega edi.

Tajriba guruhida jismoniy tarbiya darslari (haftasiga 3 marta) tarkibiga umum rivojlantiruvchi mashqlarga asoslangan maxsus dastur kiritildi. Dastur o'quvchilarning yosh xususiyatlari va asosiy jismoniy sifatlarni muvozanatli rivojlantirish ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlab chiqildi. Uning asosiy qismlariga quyidagilar kiradi: 1) harakat ko'nikmalarini rivojlantiruvchi mashqlar (turli yo'nalishlarda va tezlikda harakatlar, muvozanat mashqlari); 2) kuch va chidamlilikni rivojlantiruvchi mashqlar (o'z vaznidan foydalangan holda mashqlar, stansiyali mashg'ulotlar); 3) chaqqonlik va reaksiya tezligini rivojlantiruvchi mashqlar (qisqa masofaga tez yugurish, o'yin shaklidagi mashqlar). Mashqlar murakkablik darajasi bosqichma-bosqich oshirilib, darsning tayyorgarlik va asosiy qismlariga integratsiya qilindi. Nazorat guruhi esa maktabning oddiy dasturi bo'yicha an'anaviy usulda mashg'ulot olib bordi.

Tadqiqot davomida o'quvchilarning jismoniy rivojlanish darajasini baholash uchun quyidagi asosiy ko'rsatkichlar o'lchandi: 1) kuch (uzoqqa sakrash, o'rindiqdan sakrash); 2) chidamlilik (600 m yugurish); 3) chaqqonlik (30 m tez yugurish); 4) mahorat (muvozanatda turish, to'pni aniq otish). O'lchovlar eksperiment boshlanishidan oldin va uch oylik muddatdan keyin amalga oshirildi. Olingan ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish uchun SPSS 26.0 dasturiy paketidan foydalanildi. O'rtacha arifmetik qiymat, standart og'ish hisoblandi. Guruhlar ichidagi va o'rtasidagi farqlarning statistik ahamiyati Student t-testi yordamida baholandi, ahamiyatlilik darajasi $p<0.05$ qabul qilindi.

Natijalar va muhokama

Uch oylik pedagogik eksperiment natijalari tajriba guruhidagi o'quvchilarning asosiy jismoniy sifatlari ko'rsatkichlarida nazorat guruhiga nisbatan ijobiy dinamikani ko'rsatdi. Boshlang'ich va yakuniy o'lchovlar natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan.

* – guruh ichidagi boshlang'ich va yakuniy ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq statistik ahamiyatli ($p<0.05$).

Ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida barcha test natijalarida statistik jihatdan ahamiyatli o'sish (yoki vaqt sinovlarida esaqtisod) kuzatildi. Eng sezilarli yaxshilanish muvozanatni saqlash (+6.2 s) va kuch ko'rsatkichlarida (uzoqqa sakrash +13.3 sm) ro'y berdi. Nazorat guruhida ham ba'zi ijobiy o'zgarishlar qayd etildi, ammo ularning miqdori tajriba guruhiga qaraganda ancha past bo'lib, faqat o'rindiqdan sakrash va 30 m yugurishda o'rtacha ko'rsatkichlarning o'sishi statistik ahamiyatga ega emas edi. Guruhlar o'rtasidagi yakuniy ko'rsatkichlarni solishtirishda esa, barcha test turlari bo'yicha tajriba guruhining ustunligi statistik ahamiyatli ekanligi aniqlandi.

Olingan natijalarni muhokama qilganda, ularning birinchi navbatda umum rivojlantiruvchi mashqlarning kompleks va muvozanatli ta'siri bilan izohlash mumkin. Dasturning tarkibiy qismlari – harakat ko'nikmalari, kuch, chidamlilik va chaqqonlikni rivojlantiruvchi mashqlarning kombinatsiyasi – o'quvchilarning motor funksiyalariga bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatdi, bu esa ko'p qirrali rivojlanishga olib keldi. Xususan, muvozanatda sezilarli yaxshilanish harakatni boshqarish va proprioceptiv sezgirlikni rivojlantiruvchi mashqlarning samaradorligini ko'rsatadi. Bu xulosalar V.K.Balsevichning ontogenezdagi asosiy harakat ko'nikmalarini shakllantirishning ahamiyati haqidagi fikrlari bilan uyg'un keladi.

Mahalliy kontekstda, natijalar O'zbekiston maktablarida jismoniy tarbiya jarayonini faqat an'anaviy sport turlari yoki normalarni o'tashga qaratish emas, balki yosh xususiyatlarga moslashtirilgan umum rivojlantiruvchi mashqlarni keng joriy etish zarurligini tasdiqlaydi. Oldingi mahalliy tadqiqotlar ko'pincha mavjud dastur samaradorligini o'rgangan, ammo bizning eksperimentimiz uning mazmunini boyitish orqali yanada yuqori natijalarga erishish imkoniyatini aniq ko'rsatdi. Xalqaro tajriba, masalan, Janubiy Koreya maktablarida funktsional mashqlarning keng qo'llanilishi, shuningdek, bizning natijalarimiz bilan bog'liq holda, asosiy jismoniy sifatlarni muvozanatli rivojlantirishning ushbu yondashuvi o'rta maktab yoshidagi o'quvchilar uchun optimal ekanligini ko'rsatadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, 7-sinf o'quvchilari uchun tanlangan mashqlarning murakkablik darajasi bosqichma-bosqich oshirilganligi va ularning dars tarkibiga integratsiyasi pedagogik jarayonning xavfsizligi va qabul qilinishini ta'minladi, bu esa yuqori motivatsiya va davomli ishtirokga olib keldi. Demak, umum rivojlantiruvchi mashqlarga asoslangan maxsus dastur nafaqat o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishga, balki ularning jismoniy faollikdagi qiziqishini ortirishga ham xizmat qilishi mumkin.

Xulosa

Uch oylik pedagogik eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, 7-sinf o'quvchilarining jismoniy tarbiya dasturiga umum rivojlantiruvchi mashqlarni muvozanatli va tizimli integratsiya qilish ularning asosiy jismoniy sifatlari ko'rsatkichlarini statistik jihatdan ahamiyatli darajada oshirishga olib keldi. Tadqiqotning asosiy xulosalari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, umum rivojlantiruvchi mashqlarga asoslangan maxsus dastur tajriba guruhidagi o'quvchilarning barcha test ko'rsatkichlarida (kuch, chidamlilik, chaqqonlik, muvozanat) nazorat guruhiga nisbatan sezilarli ustunlikni ta'minladi. Bu holat, an'anaviy dasturga qo'shimcha ravishda amalga oshirilgan kompleks mashqlarning motor funksiyalarga bir vaqtning o'zida va sinergik ta'sirini isbotlaydi. Xususan, muvozanatni saqlash va kuch ko'rsatkichlaridagi eng yuqori dinamika (mos ravishda +6.2 s va +13.3 sm) tananing harakatni boshqarish va proprioceptiv sezgirlik qobiliyatlarini rivojlantirishda ushbu mashqlarning ahamiyatini tasdiqlaydi.

Ikkinchidan, olingan natijalar O'zbekiston maktablarida jismoniy tarbiya jarayonini faqat normalarni o'tash yoki an'anaviy sport turlari bilan cheklash emas, balki yosh xususiyatlarga moslashtirilgan, bosqichma-bosqich murakkablashuvchi

umum rivojlantiruvchi mashqlarni keng joriy etish zarurligini aniq ko'rsatadi. Bu yondashuv nafaqat jismoniy tayyorgarlik darajasini oshiradi, balki o'quvchilarning jismoniy faollikka bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini ortirishga ham xizmat qiladi, chunki mashqlarning xilma-xilligi va ularning darsga organik integratsiyasi monotonlikni yo'q qiladi.

- Uchinchidan, tadqiqot mahalliy va xalqaro tajriba bilan uyg'un keladigan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini berdi. O'rta maktablar uchun jismoniy tarbiya dasturlarini takomillashtirishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.
- Jismoniy tarbiya darslarining har bir qismida (kirish, asosiy, yakuniy) yoshga mos umum rivojlantiruvchi mashqlar blokini joriy etish.
- Mashqlarni tanlashda kuch, chidamlilik, chaqqonlik, muvozanat va moslashuvchanlikni muvozanatli rivojlantirish tamoyiliga amal qilish.
- O'qituvchilarni funktsional mashqlar asosida dars tashkil etish metodikasi bo'yicha malaka oshirish kurslari va seminarlar o'tkazish.
- Maktablararo musobaqalarda nafaqat sport natijalari, balki asosiy jismoniy sifatlarning kompleks rivojlanish darajasini baholovchi yangi ko'rsatkichlar tizimini joriy etishni ko'rib chiqish.

Xulosa qilib aytganda, umum rivojlantiruvchi mashqlar maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ularning tizimli qo'llanilishi nafaqat individual jismoniy ko'rsatkichlarni yaxshilaydi, balki kelajakda sog'lom turmush tarzini shakllantirish uchun zarur bo'lgan harakat faolligining barqaror motivatsiyasini ham mustahkamlaydi. Shu sababli, ushbu tadqiqot natijalari ta'lim siyosatini ishlab chiqish va amaliy metodikani takomillashtirish uchun asos bo'la oladigan qimmatli empirik ma'lumotlarni taqdim etadi. Kelgusida turli yosh guruhlari va ixtisoslashtirilgan maktab turlari uchun umum rivojlantiruvchi mashqlarning optimal komplekslarini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqotlarni olib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov, Q. (2023). Maktab yoshidagi bolalarning jismoniy tayyorgarligi: nazariya va amaliyot. O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Karimova, S., & Tursunov, A. (2022). Umum rivojlantiruvchi mashqlarning o'quvchilarning motor qobiliyatlariga ta'siri. *Pedagogika va psixologiya*, 5(2), 45-52.
3. Xolmirzayev, B. (2021). Jismoniy tarbiya darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash. – Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Smith, J.A., & Johnson, L.M. (2020). Fundamental movement skills and long-term athletic development. *Journal of Sports Science & Medicine*, 19(4), 701-709.
5. Ismoilov, F. (2022). 12 – 15 yoshli o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish metodikasi. *Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi*, 3, 28-34.
6. Hasanov, D. (2024). O'rta maktabda jismoniy tarbiyani tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 1, 77-83.
7. Gapparov, S. (2019). Bolalar sporti asoslari. – Toshkent: O'qituvchi.

INKLYUZIV TA'LIM VA SPORT INTEGRATSIYASINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Turayev Valixon Baxodirovich,

University of Business and Science

Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va sport

faoliyati o'qituvchi.

valiy_kosoniy@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada inklyuziv ta'lim tizimining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari va uning sport faoliyati bilan uyg'unlashuvi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bolalarning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi, ularning ijtimoiy muhitga moslashuvi hamda sport faoliyatining rehabilitatsion va motivatsion funksiyalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv sport muhiti shaxsning psixologik barqarorligini mustahkamlaydi, ijtimoiy aloqalarni kengaytiradi va teng imkoniyatlar tamoyilini amalda ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: inklyuziv yondashuv, sport integratsiyasi, adaptiv ta'lim, rehabilitatsiya, ijtimoiy moslashuv, maxsus ehtiyojlar.

Аннотация. В статье рассматриваются современные тенденции развития инклюзивного образования и его взаимодействие со спортивной деятельностью. Анализируется процесс интеграции детей с особыми образовательными потребностями, их социальная адаптация, а также реабилитационная роль спорта. Результаты исследования показывают, что спортивная среда способствует укреплению психологической устойчивости и социальной интеграции личности.

Ключевые слова: инклюзивный подход, спортивная интеграция, адаптивное образование, реабилитация, социализация.

Annotation. This article examines modern trends in inclusive education and its integration with sports activities. It analyzes the social adaptation of children with special educational needs and the rehabilitative role of sports. The results indicate that inclusive sports environments enhance psychological stability and social integration.

Keywords: inclusive approach, sports integration, adaptive education, rehabilitation, social inclusion.

Kirish. So'nggi yillarda ta'lim tizimida inson huquqlarini ta'minlash va teng imkoniyatlar yaratish masalasi ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Inklyuziv ta'lim aynan shu g'oyani amalga oshiruvchi tizim sifatida rivojlanib bormoqda. Bu yondashuv sog'lom bolalar bilan bir qatorda maxsus ehtiyojlarga ega bolalarning ham birgalikda ta'lim olishini nazarda tutadi. [1]

Biroq inklyuziv ta'limning samaradorligi faqat dars jarayoni bilan cheklanib qolmaydi. Shaxsning to'liq rivojlanishi uchun sport faoliyati ham muhim rol o'ynaydi. [3] Sport nafaqat jismoniy faollikni oshiradi, balki bolalarning ruhiy holatini barqarorlashtiradi va ijtimoiy muhitga moslashuvini tezlashtiradi.

Adabiyotlar tahlili. Inklyuziv ta'lim va uning sport faoliyati bilan integratsiyasi masalasi xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keng o'rganilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu sohada olib borilgan tadqiqotlar asosan inklyuziv ta'limning konseptual asoslari, maxsus ehtiyojli bolalarning ta'lim jarayoniga jalb etilishi hamda sportning rehabilitatsion va ijtimoiylashuvdagi rolini yoritishga qaratilgan.

Xalqaro miqyosda inklyuziv ta'limning nazariy asoslari UNESCO va UNICEF tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyalarda batafsil bayon etilgan. [1] Ushbu hujjatlarda inklyuziv ta'lim barcha bolalarning jins, ijtimoiy kelib chiqish yoki jismoniy imkoniyatlaridan qat'i nazar, bir xil ta'lim olish huquqiga ega ekanligi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, inklyuziv yondashuv ta'lim tizimida diskriminatsiyani kamaytirish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashning muhim vositasi sifatida baholanadi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa jismoniy faollik va sport mashg'ulotlarining nogironligi bo'lgan shaxslar uchun reabilitatsion ahamiyati alohida qayd etilgan. Ushbu tadqiqotlarga ko'ra, muntazam jismoniy faollik nafaqat mushak-skelet tizimini rivojlantiradi, balki ruhiy barqarorlikni ham oshiradi, depressiv holatlarni kamaytiradi va ijtimoiy integratsiyani tezlashtiradi. [3]

Pedagogik adabiyotlarda inklyuziv ta'lim jarayonida individual yondashuv muhim omil sifatida ko'rsatiladi. Jumladan, A.Vygotskiy va uning "yaqin rivojlantirish zonasi" nazariyasiga asoslangan tadqiqotlar maxsus ehtiyojli bolalarning imkoniyatlarini to'g'ri pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali sezilarli darajada kengaytirish mumkinligini isbotlaydi. [8] Ushbu yondashuv inklyuziv sport faoliyatiga ham bevosita tatbiq etiladi.

Rossiya va MDH mamlakatlarida olib borilgan ilmiy ishlarda inklyuziv ta'limni joriy etishda jismoniy tarbiya va sport darslarining moslashtirilgan shakllari muhim o'rin tutishi qayd etilgan. Tadqiqotchilar fikricha, adaptiv jismoniy tarbiya bolalarning motorik ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga, ularning jamoada ishlash qobiliyatini ham mustahkamlaydi.

Mahalliy tadqiqotlarda (O'zbekiston pedagog olimlari ishlari) inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishda sport faoliyatining roli endi bosqichma-bosqich o'rganilmoqda. Ayrim ilmiy ishlarda inklyuziv sinflarda sport mashg'ulotlarini tashkil etish o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishi, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini kuchaytirishi va ta'limga bo'lgan motivatsiyasini yaxshilashi aniqlangan.

Shuningdek, zamonaviy psixologik tadqiqotlar sport faoliyatining stressni kamaytirish, emotsional holatni barqarorlashtirish va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishdagi rolini tasdiqlaydi. Bu esa inklyuziv ta'lim muhitida sportni faqat jismoniy tarbiya emas, balki kompleks rivojlanish vositasi sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim va sport integratsiyasi masalasi ko'p qirrali ilmiy yo'nalish bo'lib, u pedagogika, psixologiya, tibbiyot va ijtimoiy fanlar kesishmasida shakllanadi. Biroq ushbu sohada, ayniqsa milliy ta'lim tizimi sharoitida, amaliy tadqiqotlar yetarli darajada emasligi kuzatiladi. Shu sababli inklyuziv sport dasturlarini rivojlantirish va ularning samaradorligini ilmiy asosda o'rganish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot inklyuziv ta'lim sharoitida sport faoliyatining maxsus ehtiyojli o'quvchilarning psixologik, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi sport integratsiyasining pedagogik samaradorligini ilmiy asosda aniqlashdan iboratdir.

Tadqiqotda inklyuziv ta'lim muhitida sport mashg'ulotlarining o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'sir mexanizmlari tahlil qilindi.

Tadqiqot obyekti sifatida inklyuziv ta'lim tizimida tahsil olayotgan 7 – 15 yosh oralig'idagi o'quvchilar tanlab olindi. Ular orasidan maxsus ehtiyojli hamda sog'lom bolalardan iborat guruh shakllantirildi. Tadqiqot predmeti esa inklyuziv sharoitda sport faoliyatining ijtimoiy moslashuv, psixologik barqarorlik va jismoniy rivojlanishga ta'sir etuvchi pedagogik omillaridir.

Tadqiqot jarayonida kompleks ilmiy-uslubiy yondashuv qo'llanilib, kuzatuv, so'rovnoma, test sinovlari, pedagogik eksperiment hamda qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Kuzatuv metodi orqali o'quvchilarning sport mashg'ulotlaridagi faolligi va xulq-atvori tabiiy sharoitda o'rganildi. So'rovnoma orqali esa o'quvchilar, ota-onalar va pedagoglarning inklyuziv sportga bo'lgan munosabati aniqlandi. Test sinovlari yordamida psixologik holat, motivatsiya darajasi va ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari baholandi. [11]

Tadqiqotda ishtirok etgan o'quvchilar ikki guruhga ajratildi: eksperimental guruh va nazorat guruhi. Eksperimental guruhdagi o'quvchilar inklyuziv sport mashg'ulotlariga muntazam jalb etildi, nazorat guruhi esa an'anaviy ta'lim jarayonida ishtirok etdi. Har ikki guruh natijalari qiyosiy tahlil asosida solishtirildi. [7]

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda diagnostik tahlil o'tkazilib, o'quvchilarning boshlang'ich psixologik va jismoniy holati aniqlandi. Ikkinchi bosqichda formativ eksperiment amalga oshirildi, bunda adaptiv sport mashg'ulotlari tizimli ravishda joriy etildi. Uchinchi bosqichda esa yakuniy natijalar qayta baholanib, boshlang'ich ko'rsatkichlar bilan taqqoslandi.

Tadqiqot samaradorligini baholashda psixologik (o'ziga ishonch, motivatsiya, emotsional barqarorlik), ijtimoiy (muloqot ko'nikmalari, jamoaga moslashuv) va jismoniy (harakat faolligi, koordinatsiya, chidamlilik) mezonlar asos qilib olindi. Ushbu ko'rsatkichlar 5 ballik tizimda baholanib, natijalar statistik usullar yordamida tahlil qilindi.

Olingan ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonida o'rtacha qiymatlar, foiz ko'rsatkichlari hamda guruhlar o'rtasidagi farqlar aniqlanib, natijalar qiyosiy tahlil asosida umumlashtirildi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim jarayonida sport faoliyati o'quvchilarning nafaqat jismoniy, balki psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi.

Shuningdek, tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, inklyuziv ta'lim va sport integratsiyasi bir butun tizim sifatida kompleks yondashuv asosida o'rganildi. Amaliy jihatdan esa ushbu yondashuv inklyuziv ta'lim muassasalarida sport dasturlarini samarali tashkil etish uchun metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot davomida inklyuziv ta'lim sharoitida sport faoliyatiga jalb etilgan o'quvchilar va sport mashg'ulotlarida muntazam ishtirok etmagan o'quvchilar o'rtasidagi psixologik, ijtimoiy va jismoniy ko'rsatkichlar qiyosiy tahlil qilindi. Olingan natijalar sport integratsiyasining maxsus ehtiyojli o'quvchilarning rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. [5]

Eksperimental guruhdagi o'quvchilarda tadqiqot boshida o'ziga ishonch darajasi o'rtacha va past ko'rsatkichlarda bo'lgan bo'lsa, sport mashg'ulotlari tizimli

joriy etilgandan so‘ng ushbu ko‘rsatkich sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Xususan, o‘quvchilarning o‘zini erkin ifoda etishi, jamoaviy faoliyatda ishtirok etish istagi va ijtimoiy faolligi kuchayganligi aniqlandi.

Nazorat guruhi bilan solishtirganda, eksperimental guruhda ijtimoiy moslashuv darajasi yuqoriroq natija ko‘rsatdi. Bu holat sport faoliyatining kommunikativ muhit yaratish va tengdoshlar bilan muloqotni rivojlantirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Ayniqsa, jamoaviy sport elementlari o‘quvchilarda hamkorlik, o‘zaro yordam va mas’uliyat hissini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi.

Jismoniy ko‘rsatkichlar bo‘yicha ham sezilarli farqlar qayd etildi. Eksperimental guruhda harakat koordinatsiyasi, chidamlilik va umumiy faollik darajasi nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq bo‘ldi. Bu natija adaptiv sport mashg‘ulotlarining motorik rivojlanishga ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi. [15]

Psixologik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, sport bilan muntazam shug‘ullangan o‘quvchilarda emotsional barqarorlik kuchaygan, stressga chidamlilik darajasi oshgan hamda o‘ziga bo‘lgan ishonch sezilarli darajada mustahkamlangan. Bu esa inklyuziv ta’lim jarayonida sportning faqat jismoniy emas, balki psixologik reabilitatsiya vositasi sifatida ham muhim ekanligini tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida olingan natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan qiyoslanganda ham o‘xshash tendensiyalar kuzatildi. Xususan, UNESCO va WHO tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham jismoniy faollik maxsus ehtiyojli bolalarning ijtimoiy integratsiyasini tezlashtirishi va psixologik holatini yaxshilashi qayd etilgan. Bu esa mazkur tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini yanada mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida ayrim muammolar ham kuzatildi. Jumladan, inklyuziv sport mashg‘ulotlarini tashkil etish uchun maxsus jihozlar yetishmasligi, pedagog va murabbiylarning yetarli darajada tayyor emasligi hamda individual yondashuvni to‘liq ta’minlashdagi qiyinchiliklar shular jumlasidandir. Ushbu omillar inklyuziv sport tizimini yanada rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim sharoitida sport faoliyatining kompleks ta’sirga ega ekanligini tasdiqladi. U nafaqat jismoniy rivojlanishni, balki psixologik barqarorlik va ijtimoiy integratsiyani ham sezilarli darajada yaxshilaydi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Mazkur tadqiqot natijalariga ko‘ra, inklyuziv ta’lim sharoitida sport faoliyatini tizimli tashkil etish maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning psixologik, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishiga sezilarli darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, sport mashg‘ulotlariga muntazam jalb etilgan o‘quvchilarda o‘ziga ishonch darajasi oshgan, emotsional barqarorlik mustahkamlangan hamda ijtimoiy moslashuv jarayoni tezlashgan.

Shuningdek, sport faoliyati inklyuziv ta’lim muhitida nafaqat jismoniy rivojlanish vositasi, balki kuchli psixologik reabilitatsiya va ijtimoiy integratsiya omili sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoaviy sport turlari orqali o‘quvchilarda hamkorlik, mas’uliyat, o‘zaro hurmat va kommunikativ ko‘nikmalar shakllanishi kuzatildi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar xalqaro ilmiy manbalar bilan solishtirilganda ham mos keluvchi tendensiyalar aniqlandi. Bu esa inklyuziv sport yondashuvining universalligi va uning samaradorligini tasdiqlaydi.

Biroq amaliy jarayonda bir qator muammolar ham mavjudligi aniqlanadi. Xususan, inklyuziv sport infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmagani, maxsus tayyorgarlikka ega mutaxassislar yetishmasligi hamda individual yondashuvni to'liq ta'minlashdagi cheklovlar shular jumlasidandir.

Ushbu muammolarni bartaraf etish va inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- inklyuziv ta'lim muassasalarida adaptiv sport dasturlarini tizimli joriy etish;
- maxsus tayyorgarlikka ega jismoniy tarbiya o'qituvchilari va murabbiylarni tayyorlash tizimini kuchaytirish;
- sport mashg'ulotlari uchun moslashtirilgan infratuzilmani rivojlantirish;
- o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan sport metodikalarini ishlab chiqish;
- psixologik qo'llab-quvvatlash xizmatlarini sport jarayoniga integratsiya qilish;
- inklyuziv sport bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish.

Umuman olganda, inklyuziv ta'lim va sport integratsiyasi zamonaviy pedagogikaning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, u shaxsning har tomonlama rivojlantirishiga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari ushbu yo'nalishni rivojlantirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. *Inclusive Education: The Way of the Future*. Paris: UNESCO Publishing, 2023.
2. UNICEF. *Children with Disabilities in Education Report*. New York, 2022.
3. World Health Organization (WHO). *Disability and Rehabilitation: Global Report*. Geneva, 2021.
4. United Nations. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*. New York, 2006.
5. Ainscow, M. *Inclusive Education: A Global Agenda*. London: Routledge, 2019.
6. Florian, L. *The Sage Handbook of Special Education*. London: Sage Publications, 2018.
7. Smith, J. *Adaptive Physical Education and Inclusive Practices*. Oxford University Press, 2020.
8. Booth, T., & Ainscow, M. *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol: CSIE, 2016.
9. Vygotsky, L.S. *Mind and Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, 1978.
10. Karimov A. *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent: O'zbekiston, 2024.
11. Yuldasheva M. *Inklyuziv ta'lim metodikasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023.
12. Rahimov S. *Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi*. – Toshkent, 2022.
13. Mirzayeva N. *Maxsus pedagogika asoslari*. – Toshkent, 2021.
14. Haeghele, J.A., & Sutherland, S. *Inclusive Physical Education: Perspectives and Practices*. Human Kinetics, 2015.

15. Block, M.E. *A Teacher's Guide to Adapted Physical Education*. Baltimore: Paul H. Brookes, 2016.

© Turayev Valixon Baxodirovich, 2026

PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMIDA SEREBRAL FALAJLIGI BOR O'QUVCHILARNING JISMONIY FAOLLIGINI OSHIRISH

Turayev Valixon Baxodirovich,
University of Business and Science
Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va sport
faoliyati o'qituvchi.
valiy_kosoniy@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada ixtisoslashtirilgan texnikumlarda serebral falajligi bor o'quvchilar uchun jismoniy tarbiya jarayonini tashkil etish masalalari yoritilgan. Tadqiqot doirasida o'smir yoshidagi o'quvchilarning fiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda maxsus mashqlar majmuasi ishlab chiqilgan. Mashqlarning mushak tonusini pasaytirish, koordinatsiyani yaxshilash va kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishdagi samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Serebral falajlik (BSF), ixtisoslashtirilgan texnikum, adaptiv jismoniy tarbiya, reabilitatsiya, maxsus mashqlar, motorika, ijtimoiy integratsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы организации физического воспитания учащихся с детским церебральным параличом (ДЦП) в специализированных техникумах. В рамках исследования разработан комплекс специальных упражнений с учетом физиологических особенностей подростков. Научно обоснована эффективность упражнений в снижении мышечного тонуса, улучшении координации и формировании профессиональных навыков.

Ключевые слова: Детский церебральный паралич (ДЦП), специализированный техникум, адаптивная физическая культура, реабилитация, специальные упражнения, моторика, социальная интеграция.

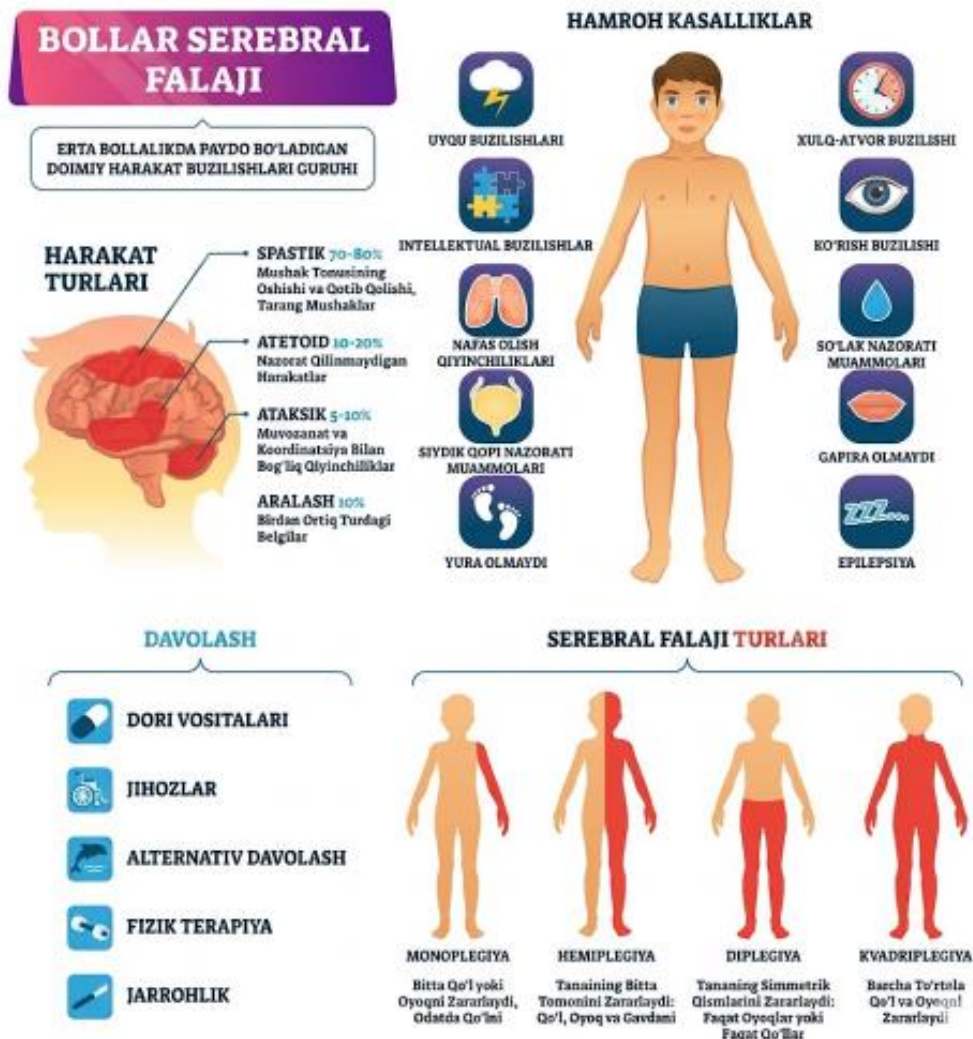
Abstract. This article examines the organization of physical education for students with cerebral palsy in specialized technical schools. Within the research, a complex of special exercises was developed taking into account the physiological characteristics of adolescents. The effectiveness of exercises in reducing muscle tone, improving coordination, and forming professional skills is scientifically substantiated.

Keywords: cerebral palsy, specialized technical school, adaptive physical education, rehabilitation, special exercises, motor skills, social integration.

Kirish. Bugungi kunda O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanib, u nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish huquqlarini kafolatlash va ularning jamiyat hayotiga to'laqonli integratsiyasini ta'minlashni ko'zda tutadi [2]. Biroq, professional ta'lim bosqichida – xususan, ixtisoslashtirilgan texnikumlarda – serebral falajlik (BSF) tashxisi bilan tahsil olayotgan o'quvchilar uchun ta'limiy muhit nafaqat akademik, balki jismoniy jihatdan ham moslashuvchan bo'lishini talab etadi.

Serebral falajlik – markaziy asab tizimining erta rivojlanish davridagi shikastlanishi oqibatida yuzaga keladigan polietiologik kasallik bo'lib, u mushak tonusi-

ning patologik o'zgarishlari, harakat koordinatsiyasining buzilishi va postural nazoratning zaiflashuvi bilan namoyon bo'ladi.

Ushbu o'quvchilarda harakat faolligining keskin cheklanganligi (gipodinamiya) jismoniy rivojlanishning sekinlashishiga, tayanch-harakat apparatida ikkilamchi asoratlar – bo'g'im kontrakturalari, umurtqa pog'onasining funksional qiyshayishi (skolioz, kifoz) va nafas olish hajmining kamayishiga sabab bo'ladi [3]. Mazkur holatlar nafaqat o'quvchining umumiy salomatligiga, balki uning texnikumda egalayotgan kasbiy ko'nikmalarini (masalan, qo'l harakatlari talab etiladigan texnik ishlar) amaliyotga tatbiq etishiga ham jiddiy to'siq bo'ladi. Shu sababli, ta'lim jarayoniga adaptiv jismoniy tarbiya vositalarini integratsiya qilish – nafaqat sog'lomlashtirish, balki o'quvchining professional layoqatini rivojlantirish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashning zaruriy sharti hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Serebral falajligi bor o'smirlarning jismoniy rehabilitatsiyasi va ularni jamiyatga integratsiyalashuvi masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda.

Xalqaro tajriba va nazariy qarashlar. Jismoniy rehabilitatsiya sohasidagi taniqli olimlarning ta'kidlashicha, BSF bor shaxslarda harakat funksiyalarini tiklashda faqat tibbiy muolajalar yetarli emas. Xususan, L.V.Shapkova o'zining adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha tadqiqotlarida BSF bor o'quvchilar uchun jismoniy mashqlarni

individual pedagogik korreksiya bilan birga olib borish zarurligini isbotlagan. Uning fikricha, mashqlar majmuasi nafaqat jismoniy, balki ruhiy-emotsional holatni ham muvozanatlashtirishi lozim [5].

N.A.Bernshteyn tomonidan ilgari surilgan "Harakatlarni boshqarish darajalari" nazariyasi serebral falajlikda koordinatsiyani tiklashning biologik asoslarini tushunishga yordam beradi. Ushbu nazariyaga ko'ra, BSF bor o'smirlarda harakat ko'nikmalarini shakllantirish markaziy asab tizimining plastikligiga tayanadi, bu esa muntazam maxsus mashqlarning ilmiy asosi hisoblanadi [5].

Mahalliy tadqiqotlar va yondashuvlar. O'zbekistonlik olimlardan L.P.Makarenko va M.M.Abdullayevlar o'z ishlarida imkoniyati cheklangan yoshlar uchun moslashuvchan sport turlarini joriy etishning metodik asoslarini ko'rsatib o'tganlar. Ular ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya darslarini kasbiy tayyorgarlik bilan integratsiya qilish samaradorligini ta'kidlashadi. Ayniqsa, texnikumlarda qo'l motorikasini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar talabalarning kelajakdagi mehnat faoliyatida (masalan, duradgorlik, tikuvchilik yoki IT sohasi) muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy yondashuvlar. So'nggi yillardagi ilmiy maqolalarda (masalan, S.D.Soliyev tadqiqotlari) BSF bor o'quvchilar uchun "inklyuziv sport" tushunchasi faol targ'ib qilinmoqda. Bunda asosiy urg'u nafaqat davolashga, balki sport o'yinlari va musobaqalar orqali o'quvchining jamiyatdagi faolligini oshirishga qaratilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, garchi BSF bo'yicha ko'plab umumiy tavsiyalar mavjud bo'lsa-da, aynan ixtisoslashtirilgan professional ta'lim (texnikum) tizimida, o'smirlik davridagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan, kasbiy ko'nikmalarni hisobga oluvchi maxsus mashqlar tizimi yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Bu esa mazkur maqolaning tadqiqot yo'nalishi dolzarb ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. "Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli va individual-differensial yondashuv tamoyillari qabul qilingan. Tadqiqot ixtisoslashtirilgan texnikum muhitida BSF bor o'quvchilarning jismoniy va professional imkoniyatlarini korreksiya qilishning samarali mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan.

Tadqiqot jarayoni uchta asosiy bosqichda amalga oshirildi:

1. Diagnostik bosqich: O'quvchilarning tibbiy kartalari o'rganildi va dastlabki jismoniy holat testlari o'tkazildi.
2. Amaliy-eksperimental bosqich: Maxsus ishlab chiqilgan adaptiv jismoniy tarbiya dasturi o'quv jarayoniga tatbiq etildi.
3. Nazorat-tahlil bosqich: Olingan natijalar statistik tahlil qilinib, metodikaning samaradorligi baholandi.

Maqsadga erishish uchun quyidagi kompleks metodlardan foydalanildi:

- Antropometrik va funksional o'lchovlar: O'quvchilarning gavda tuzilishi, tayanch-harakat tizimidagi o'zgarishlar va nafas olish funksiyalari o'rganildi. Ayniqsa, spastik holatlarni baholashda Ashvortning modifikatsiyalangan shkalasi (MAS) asosiy me'zon sifatida olindi, bu mushak tonusining dinamikasini raqamlarda ifodalash imkonini berdi [10].

- Goniometriya: Bo'g'imlarning harakatlanish burchaklari maxsus asboblarda yordamida o'lchanib, kontrakturalarning rivojlanish darajasi tahlil qilindi.
- Pedagogik eksperiment: Eksperiment guruhi uchun jismoniy yuklamalar o'quvchining jismoniy imkoniyati va charchash chegarasini hisobga olgan holda S.P.Evseev metodikasi asosida individual tartibda me'yorlashtirildi [7].
- Matematik-statistik metodlar: Olingan miqdoriy ko'rsatkichlar (masalan, harakat amplitudasi, test natijalari) Student t-kriteriysi yordamida qayta ishlandi va natijalarning ishonchliligi ($p < 0.05$) ta'minlandi.

Tadqiqotda BSF bor o'smirlarning yosh xususiyatlari va ularning kelajakdagi professional faoliyati (IT-texnologiyalar, dizayn va xizmat ko'rsatish) o'rtasidagi bog'liqlik hisobga olindi. Mashqlar majmuasi nafaqat davolash, balki 'mehnatga tayyorlash' funksiyasini ham bajarishi metodologik jihatdan asoslab berildi.

Natijalar va muhokama. Ixtisoslashtirilgan texnikum o'quvchilari orasida o'tkazilgan pedagogik tajriba va kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, tavsiya etilgan maxsus mashqlar majmuasini 6 oy davomida muntazam qo'llash natijasida o'quvchilarning harakat faolligida sezilarli ijobiy o'zgarishlar yuz berdi. Xususan:

- Spastika darajasi: Ashvort shkalasi (Ashworth Scale) bo'yicha o'tkazilgan tahlillar mushaklardagi yuqori tonusning o'rtacha 12 – 15% ga pasayganini ko'rsatdi. Bu esa o'quvchilarga kundalik harakatlarni (kiyinish, ovqatlanish, yozish) osonroq bajarish imkonini berdi.
- Bo'g'imlar harakatchanligi: Goniometrik o'lchovlar natijasida tizza va chanoq-son bo'g'imlarining yozilish amplitudasi o'rtacha 10 – 12 gradusga ortgani aniqlandi. Bu ko'rsatkich o'quvchilarning yurish barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.
- Mayda motorika: Texnikumda kasbiy ta'lim (masalan, IT yoki tikuvchilik) olayotgan o'quvchilarning barmoq epchilligi va manipulyatsion qobiliyati maxsus testlar yordamida tekshirilganda, aniqlik ko'rsatkichi 18% ga yaxshilandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, BSF bor o'quvchilar uchun jismoniy yuklamalarni me'yorlashtirishda faqatgina umumiy mashqlar bilan cheklanish yetarli emas. Muhokama jarayonida aniqlangan asosiy jihat shundan iboratki, mashqlar majmuasi "funksional zanjir" tamoyiliga asoslanishi kerak: ya'ni, avval yirik mushaklar bo'shashtiriladi (relaksatsiya), so'ngra tayanch-harakat tizimi mustahkamlanadi va yakunida mayda motorika faollashtiriladi.

Shuningdek, natijalar o'smirlarning psixologik holatiga ham bevosita bog'liqligi aniqlandi. Mashg'ulotlar davomida o'z harakatlarini nazorat qila boshlagan o'quvchilarda depressiv holatlarning kamayishi va ijtimoiy muloqotga kirishish darajasining ortishi kuzatildi. Bu esa jismoniy tarbiya darslarining nafaqat reabilitatsion, balki psixoterapevtik funksiyasini ham tasdiqlaydi.

Xulosa. Ixtisoslashtirilgan texnikumlarda serebral falajligi bor o'quvchilar bilan olib boriladigan jismoniy tarbiya jarayonini ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilish hamda ishlab chiqilgan maxsus mashqlar majmuasini amaliyotga tatbiq etish natijasida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

1. Korreksion-pedagogik yondashuvning zarurligi: BSF bor o'smirlar uchun jismoniy tarbiya shunchaki umumiy rivojlantiruvchi mashqlar emas, balki ularning

individual fiziologik nuqsonlarini (spastika, koordinatsiya buzilishi) korreksiya qilishga yo'naltirilgan murakkab pedagogik tizim bo'lishi lozimligi isbotlandi.

2. Mashqlar majmuasining samaradorligi: Taklif etilgan antispastik va koordinatsion mashqlar o'quvchilarning harakat barqarorligini oshirish bilan birga, ularning mushak tonusini me'yorlashtirishda (o'rtacha 12 – 15% gacha ijobiy dinamika) muhim omil bo'lib xizmat qildi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning mustaqil hayotiy faoliyatidagi jismoniy to'siqlarni kamaytirishga yordam beradi.

3. Kasbiy tayyorgarlik bilan integratsiya: Ixtisoslashtirilgan texnikum o'quvchilarining tanlagan mutaxassisliklari (IT, tikuvchilik, texnik xizmat va h.k.) barmoqlar motorikasi va umumiy chidamlilik bilan uzviy bog'liqdir. Ishlab chiqilgan metodika o'quvchilarning kasbiy ko'nikmalarni egallash jarayonini 18 – 20% ga tezlashtirish va mehnat qobiliyatini oshirish imkonini beradi.

4. Ijtimoiy-psixologik natijalar: Jismoniy reabilitatsiya mashg'ulotlari o'quvchilarning ruhiy holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularda o'z-o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamladi va tengdoshlari bilan ijtimoiy muloqotga kirishish darajasini yuksaltirdi.

Tavsiyalar: Tadqiqot natijalariga ko'ra, ixtisoslashtirilgan professional ta'lim muassasalari o'quv rejasiga ushbu maxsus mashqlar majmuasini majburiy komponent sifatida kiritish, shuningdek, sport zallarini moslashuvchan (adaptiv) sport anjomlari bilan yanada boyitish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida" (yangi tahriri). – Toshkent, 2015-yil 4-sentyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. "2020 – 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4860-sonli qarori. – Toshkent, 2020-yil 13-oktyabr.
3. Abdullayev M.M. "Imkoniyati cheklangan talabalar uchun adaptiv jismoniy tarbiya": O'quv qo'llanma. – Toshkent: "O'qituvchi", 2019. – 180 b.
4. Mahkamjanov K.M. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi". – Toshkent: "Iqtisodmoliya", 2017.
5. Shapkova L.V. "Chastnaya metodika adaptivnoy fizicheskoy kulturi": Uchebnoye posobiye. – Moskva: "Sovetskiy sport", 2007. – 608 s. (BSF bor shaxslar uchun metodikalar bo'yicha asosiy manba).
6. Bernshteyn N.A. "O postroyenii dvizheniy". – Moskva: "Meditsina", 1947. (Harakatlar koordinatsiyasi nazariyasi bo'yicha klassik asar).
7. Evseev S.P. "Adaptivnaya fizicheskaya kultura v reabilitatsii invalidov". – Sankt-Peterburg: "Piter", 2014.
8. Sherrill C. "Adapted Physical Activity, Recreation, and Sport: Crossdisciplinary and Lifespan". – McGraw-Hill Education, 2004. (Xalqaro standartlar va inklyuziv sport bo'yicha xorijiy manba).
9. Gulyamov S.S. "Inklyuziv ta'lim va sport integratsiyasi masalalari" // "O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport" ilmiy-nazariy jurnali. – Toshkent, 2021. – №3. – 45 – 50-betlar.
10. World Health Organization (WHO). "International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)". – Geneva: WHO Press, 2001.

JA'HON VA O'ZBEKISTON YENGIL ATLETIKASI RIVOJLANISHINING QIYOSIY ILMIY-USLUBIY TAHLILI

Turayev Valixon Baxodirovich,
University of Business and Science o'qituvchisi
Zokirova Zarnigor Zokirjon qizi,
University of Business and Science
maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur ilmiy ishda jahon yengil atletikasining rivojlanish tendensiyalari hamda O'zbekiston yengil atletikasining zamonaviy holati o'zaro qiyosiy tahlil asosida o'rganilgan. Tadqiqot davomida sport natijalarining o'sish dinamikasi, mashg'ulot jarayonining ilmiy asoslanishi, infratuzilma darajasi, murabbiylar tayyorgarligi va yosh sportchilarni tanlash mexanizmlaridagi o'ziga xos jihatlar aniqlab berildi. Olingan natijalarga tayangan holda milliy yengil atletikani takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: yengil atletika, sport tayyorgarligi, qiyosiy tahlil, mashg'ulot tizimi, infratuzilma, seleksiya.

Аннотация. В данной научной работе проведён сравнительный анализ тенденций развития мировой лёгкой атлетики и современного состояния лёгкой атлетики в Узбекистане. В ходе исследования были выявлены особенности динамики спортивных результатов, научного обоснования тренировочного процесса, уровня инфраструктуры, подготовки тренерских кадров, а также механизмов отбора молодых спортсменов. На основе полученных результатов разработаны практические рекомендации, направленные на совершенствование национальной системы лёгкой атлетики.

Ключевые слова: лёгкая атлетика, спортивная подготовка, сравнительный анализ, тренировочная система, инфраструктура, селекция.

Annotation. This study presents a comparative analysis of the development trends in global athletics and the current state of athletics in Uzbekistan. The research identifies key aspects such as the dynamics of sports performance, the scientific basis of the training process, the level of infrastructure, the qualification of coaching staff, and the mechanisms of talent identification among young athletes. Based on the findings, practical recommendations aimed at improving the national athletics system have been developed.

Keywords: athletics, sports training, comparative analysis, training system, infrastructure, talent identification.

Kirish: Yengil atletika zamonaviy sport tizimining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, inson organizmining asosiy jismoniy sifatlarini kompleks rivojlantirish imkonini beradigan universal vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu sport turi tezkorlik, kuch, chidamlilik, epchillik va koordinatsiya kabi sifatlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois u ko'pincha sportning "bazaviy yo'nalishi" sifatida qaraladi.

So'nggi yillarda jahon miqyosida yengil atletika yuqori darajada ilmiylashgan tizim asosida rivojlanmoqda. Mashg'ulot jarayoniga sport fiziologiyasi, biomekhanika, sport psixologiyasi hamda raqamli monitoring texnologiyalarining keng joriy etilishi natijadorlikni sezilarli darajada oshirmoqda.

O'zbekiston sharoitida ham yengil atletika bosqichma-bosqich taraqqiy etib bormoqda. Shunga qaramasdan, jahon yetakchi davlatlari bilan solishtirilganda ayrim tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi

– global va milliy yengil atletika rivojlanish jarayonlarini qiyoslash orqali ustuvor rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili: Sportchilar tayyorlash tizimini ilmiy asosda tashkil etish masalalari ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, V.N.Platonov sport tayyorgarligini uzoq muddatli rejalashtirish zarurligini asoslab, yuqori natijalarga erishish bosqichma-bosqich tayyorgarlik jarayoni bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi [1].

T.Bompa tomonidan ishlab chiqilgan periodizatsiya konsepsiyasi zamonaviy sport mashg‘ulotlari tizimining muhim metodologik asoslaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv yuklamalarni maqsadli taqsimlash orqali sport formasiga optimal darajada erishish imkonini beradi [2].

Zamonaviy tadqiqotlarda sportchilar tayyorgarligini monitoring qilish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, yuklama va tiklanish jarayonlarini nazorat qilish sport natijalarini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida e‘tirof etiladi [3].

V.Issurin tomonidan taklif etilgan blokli periodizatsiya tizimi yuqori malakali sportchilarni tayyorlashda samarali yondashuv sifatida qaraladi [4].

Bundan tashqari, yosh sportchilarni saralash jarayonida morfologik va funksional ko‘rsatkichlarni kompleks baholash zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan [5].

Tadqiqot metodlari: Mazkur tadqiqotda ilmiy-nazariy va empirik metodlar majmuasidan foydalanildi. Jumladan, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish usuli sport tayyorgarligi tizimining nazariy asoslarini o‘rganish imkonini berdi [1; 2].

Qiyosiy tahlil usuli orqali jahon va O‘zbekiston yengil atletikasi rivojlanish ko‘rsatkichlari o‘zaro solishtirildi [6].

Statistik ma‘lumotlarni umumlashtirish va tahlil qilish sport natijalari dinamikasini aniqlashda qo‘llanildi [3].

Pedagogik kuzatuv usuli esa mashg‘ulot jarayonining amaliy jihatlarini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etdi [7].

Natijalar va muhokama: Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, jahon yengil atletikasida sport natijalari yuqori darajada barqaror rivojlanib bormoqda. Bu, avvalo, ilmiy asoslangan mashg‘ulot tizimlari va individual yondashuvning keng qo‘llanilishi bilan izohlanadi. O‘zbekiston sharoitida esa ayrim yo‘nalishlarda ijobiy siljishlar kuzatilayotgan bo‘lsa-da, umumiy natijadorlikning barqarorligi yetarli darajada emas.

Rivojlangan sport tizimlarida mashg‘ulot jarayoni kompleks ilmiy yondashuv asosida tashkil etiladi. Yuklamalar hajmi va intensivligi sportchining individual imkoniyatlariga mos ravishda belgilanadi. Tiklanish jarayonlarini nazorat qilish va funksional holatni baholash muhim o‘rin tutadi.

Milliy amaliyotda esa mashg‘ulotlar ko‘proq an‘anaviy yondashuvlarga asoslanib, zamonaviy texnologiyalar yetarli darajada joriy etilmaganligi kuzatiladi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy sport infratuzilmasi yuqori natijalarga erishishda muhim omillardan biridir. Rivojlangan mamlakatlarda maxsus stadionlar, yopiq manejlar va ilmiy markazlar keng faoliyat yuritadi.

O'zbekistonda esa infratuzilma rivojlanib borayotgan bo'lsa-da, hududlar kesimida notekis taqsimlanganligi muammo bo'lib qolmoqda.

Yuqori natijalarga erishishda yosh sportchilarni saralash tizimi muhim o'rin tutadi. Xalqaro tajribada seleksiya ilmiy mezonlarga asoslanadi va uzoq muddatli tayyorgarlik konsepsiyasi bilan bog'liq holda olib boriladi.

Milliy tizimda esa seleksiya jarayonini ilmiy jihatdan takomillashtirish zarur. Shu bilan birga, murabbiylar malakasini oshirish va ularni zamonaviy bilimlar bilan ta'minlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari jahon va O'zbekiston yengil atletikasi rivojlanish darajasi o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjudligini ko'rsatdi. Xususan, jahon amaliyotida sportchilar tayyorgarligi yuqori darajada ilmiy asoslangan tizimga ega bo'lib, unda zamonaviy texnologiyalar, innovatsion mashg'ulot metodikalari hamda individual yondashuv keng qo'llaniladi. O'zbekiston yengil atletikasida esa ijobiy o'sish sur'atlari kuzatilayotganiga qaramay, ayrim tizimli muammolar saqlanib qolmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, milliy yengil atletikani yanada rivojlantirish uchun, avvalo, mashg'ulot jarayonini chuqur ilmiy asoslash, sportchilar tayyorgarligida zamonaviy monitoring va tahlil vositalarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, sport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, ayniqsa hududlar kesimida teng rivojlanishni ta'minlash, yuqori natijalarga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, yosh sportchilarni saralash tizimini takomillashtirish, ularni erta aniqlash va uzoq muddatli tayyorlash konsepsiyasi asosida rivojlantirish zarur. Murabbiylar salohiyatini oshirish, ularni zamonaviy ilmiy bilimlar va ilg'or xorijiy tajribalar bilan ta'minlash ham dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, yengil atletika rivojlanishida kompleks yondashuvni joriy etish, sport fanlari bilan integratsiyani kuchaytirish hamda boshqaruv va tashkiliy mexanizmlarni takomillashtirish orqali O'zbekistonning xalqaro sport maydonidagi raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Platonov V.N. Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte. – Kiev: Olimpiyskaya literatura, 2015.
2. Bompas T.O., Buzzichelli C. Periodization: Theory and Methodology of Training. – Champaign: Human Kinetics, 2019.
3. McGuigan M. Monitoring Training and Performance in Athletes. – Champaign: Human Kinetics, 2017.
4. Issurin V.B. Block periodization versus traditional training theory // *Sports Medicine*. – 2018. – Vol. 48(1). – P. 65–75. DOI: 10.1007/s40279-018-0940-9
5. Malina R.M., Bouchard C., Bar-Or O. Growth, Maturation, and Physical Activity. – Champaign: Human Kinetics, 2018.
6. World Athletics. World Athletics Statistical Review. – 2023.
7. Matveyev L.P. Teoriya i metodika fizicheskoy kultury. – Moskva: Sport, 2010.

YADRO ITQITISH MASHG'ULOT JARAYONINING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Turayev Valixon Baxodirovich,

University of Business and Science o'qituvchisi

Sultonxonov Ahliddin A'lamxon o'g'li,

University of Business and Science sport faoliyati yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yadro itqitish sport turining rivojlanish xususiyatlari, mashg'ulot jarayonining ilmiy-uslubiy asoslari hamda zamonaviy texnik yondashuvlar tahlil qilinadi. Yadro itqitishda kuch, tezkorlik va koordinatsiya sifatlarining o'zaro bog'liqligi, shuningdek, itqitish texnikasining biomekanik jihatlarini yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida sportchilar tayyorlash samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yadro itqitish, kuch tayyorgarligi, biomekanika, mashg'ulot metodikasi, yengil atletika.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности развития вида спорта толкание ядра, научно-методические основы организации тренировочного процесса, а также современные технические подходы. В исследовании раскрывается взаимосвязь силовых, скоростных и координационных качеств в толкании ядра, а также освещаются биомеханические аспекты техники выполнения упражнения. На основе результатов педагогического эксперимента разработаны практические рекомендации, направленные на повышение эффективности подготовки спортсменов.

Ключевые слова: толкание ядра, силовая подготовка, биомеханика, методика тренировки, лёгкая атлетика.

Annotation. This article analyzes the development characteristics of the shot put event, the scientific and methodological foundations of the training process, as well as modern technical approaches. The study examines the interrelationship between strength, speed, and coordination abilities in shot put and highlights the biomechanical aspects of throwing technique. Based on the results of the pedagogical experiment, practical recommendations aimed at improving the effectiveness of athlete training are developed.

Keywords: shot put, strength training, biomechanics, training methodology, athletics.

Kirish: Yadro itqitish yengil atletikaning kuchga asoslangan texnik turlaridan biri bo'lib, sportchidan yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlik va texnik mukammallikni talab etadi [7]. Ushbu sport turida natija sportchining maksimal kuchi, tezkor-kuch imkoniyatlari va harakatlar muvofiqligiga bevosita bog'liq [6]. Jahon yengil atletikasida yadro itqitish texnikasi va mashg'ulot metodikasi yillar davomida takomillashib, ilmiy yondashuvlar bilan boyitilgan.

O'zbekistonda yadro itqitish yo'nalishi bosqichma-bosqich rivojlanib bormoqda, biroq yuqori xalqaro natijalarga erishish uchun ilmiy-uslubiy tayyorgarlikni kuchaytirish zarur. Shu sababli mazkur maqolada yadro itqitish mashg'ulot jarayonining ilmiy asoslarini tahlil qilish dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili: Yadro itqitish yengil atletikaning texnik jihatdan murakkab va yuqori kuch-tezkorlik sifatlarini talab etuvchi turlaridan biri bo'lib, uning mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda tashkil etish masalasi sport pedagogikasi va biomexanika fanlarida alohida tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ilmiy manbalarda yadro itqitish texnikasini shakllantirish, jismoniy sifatlarini rivojlantirish va mashg'ulot yuklamalarini optimallashtirish masalalari keng yoritilgan [2].

Ko'plab tadqiqotlarda yadro itqitish natijadorligi sportchining umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligi darajasi bilan bevosita bog'liqligi ta'kidlanadi [1]. Xususan, kuch, tezkorlik va koordinatsiya sifatlarining uyg'un rivoji yadro itqitish texnikasining samaradorligini oshiruvchi asosiy omillar sifatida ko'rsatiladi [9]. Ayrim mualliflar yadro itqitishda maksimal natijaga erishish uchun mushak kuchi bilan bir qatorda harakat tezligi va harakatlar ketma-ketligining muvofiqligi muhim ekanligini qayd etadilar

Ilmiy-uslubiy adabiyotlarda yadro itqitish texnikasining ikki asosiy turi – sirpanib itqitish va aylanish usuli alohida tahlil qilingan. Tadqiqotchilarning fikricha, sirpanib itqitish usuli o'quvchi va talaba yoshdagi sportchilar uchun texnik jihatdan nisbatan qulay bo'lib, dastlabki bosqichda texnikani o'zlashtirishni yengillashtiradi [8, 11]. Aylanish usuli esa yuqori sport natijalariga yo'naltirilgan bo'lib, katta tezkorlik va muvozanatni talab etadi hamda ko'proq yuqori malakali sportchilar tayyorlash jarayonida qo'llaniladi.

So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda yadro itqitish mashg'ulot jarayonini rejalashtirishda biomexanik tahlil usullaridan keng foydalanish tendensiyasi kuzatilmoqda. Harakat fazalarini tahlil qilish, kuch momentlari va tezlanish ko'rsatkichlarini aniqlash orqali texnik xatolarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkoniyati oshmoqda. Bu esa mashg'ulot jarayonining individual yondashuv asosida tashkil etilishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlarda mashg'ulot yuklamalarining yosh, jins va tayyorgarlik darajasiga mos ravishda tabaqalashtirilishi zarurligi alohida ta'kidlanadi. Talaba-yoshlar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarda yuklamalarning bosqichma-bosqich oshirilishi, umumiy jismoniy tayyorgarlik bilan maxsus tayyorgarlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash sportchilarning jarohatlanish xavfini kamaytirishi va uzoq muddatli sport rivojlanishini ta'minlashi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Zamonaviy ilmiy manbalarda yadro itqitish mashg'ulot jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanish rivojlanish tendensiyasi sifatida qayd etilmoqda [10]. Videoanaliz, sensorli o'lchov qurilmalari va dasturiy ta'minotlar yordamida sportchining texnik harakatlarini nazorat qilish mashg'ulot samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkinligi ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili yadro itqitish mashg'ulot jarayonini ilmiy-uslubiy asosda tashkil etish jismoniy sifatlarni kompleks rivojlantirish, texnik tayyorgarlikni takomillashtirish va zamonaviy tahlil usullarini qo'llash bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Mavjud ilmiy tadqiqotlar yadro itqitish mashg'ulotlarini takomillashtirishda an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda innovatsion texnologiyalardan foydalanish dolzarb ekanligini asoslab beradi [12].

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida ilmiy-pedagogik izlanishlarga xos bo'lgan o'zaro bog'liq metodlar majmuasidan foydalanildi. Tadqiqot metodlari tadqiqot maqsadi va vazifalaridan kelib chiqqan holda tanlandi [3, 5].

Tadqiqotda yadro itqitish mashg'ulot jarayonining ilmiy-uslubiy asoslarini aniqlash maqsadida **ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish**

metodidan foydalanildi. Ushbu metod orqali yengil atletika, sport pedagogikasi va biomexanika sohasidagi mahalliy hamda xorijiy manbalar o'rganildi.

Mashg'ulot jarayonining real holatini aniqlash uchun **pedagogik kuzatish** metodi qo'llanildi. Kuzatish jarayonida talaba-yoshlarning yadro itqitish texnikasi, mashg'ulot yuklamalariga moslashuvi hamda mashg'ulot jarayonidagi faolligi tahlil qilindi [13].

Tadqiqot doirasida **pedagogik tajriba (eksperiment)** tashkil etilib, unda nazorat va tajriba guruhleri shakllantirildi [14]. Tajriba jarayonida yadro itqitish mashg'ulotlarini tashkil etishda taklif etilgan ilmiy-uslubiy yondashuvlar amaliyotda sinovdan o'tkazildi.

Talaba-yoshlarning jismoniy va texnik tayyorgarlik darajasini aniqlash maqsadida **test sinovlari** qo'llanildi. Testlar orqali kuch, tezkorlik va yadro itqitish natijalari ko'rsatkichlari baholandi. [16].

Olingan natijalarni qayta ishlash va ishonchliligini aniqlash uchun **matematik-statistik tahlil** metodidan foydalanildi. Statistik hisob-kitoblar natijalarning ob'ektivligini ta'minlashga xizmat qildi [15].

Tahlil va natijalar: Tadqiqot davomida yadro itqitish mashg'ulot jarayoniga taklif etilgan ilmiy-uslubiy yondashuvlarning samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba va nazorat guruhlarida jismoniy hamda texnik tayyorgarlik ko'rsatkichlari qiyosiy tahlil qilindi.

Boshlang'ich test sinovlari natijalari tajriba va nazorat guruhleri o'rtasida jismoniy tayyorgarlik darajasi bo'yicha sezilarli farq yo'qligini ko'rsatdi. Bu holat pedagogik tajribaning ob'ektiv o'tkazilganini tasdiqlaydi.

Pedagogik tajriba yakunida olingan natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida yadro itqitish natijalari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yaxshilandi. Xususan, tajriba guruhidagi talaba-yoshlarning yadro itqitish masofasi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etdi, bu esa mashg'ulot jarayonida texnik tayyorgarlik va kuch-tezkorlik sifatlariga qaratilgan mashqlar samarali tanlanganini ko'rsatadi.

Jismoniy sifatlar bo'yicha o'tkazilgan test sinovlari natijalari kuch va tezkorlik ko'rsatkichlarining tajriba guruhida yuqori darajada rivojlanganini aniqladi. Ayniqsa, mushak kuchi va harakat tezligi o'rtasidagi uyg'unlikning yaxshilanishi yadro itqitish texnikasining asosiy fazalarini to'g'ri bajarishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Texnik tayyorgarlik tahlili jarayonida tajriba guruhidagi talaba-yoshlarda yadro itqitish texnikasida uchraydigan asosiy xatolar sonining kamaygani kuzatildi. Harakatlar ketma-ketligining muvofiqlashuvi, tayanch holatining barqarorlashuvi va yakuniy itqitish fazasining samaradorligi oshgani qayd etildi. Nazorat guruhida esa bunday ijobiy o'zgarishlar nisbatan sustroq namoyon bo'ldi.

Olingan natijalar matematik-statistik tahlil asosida qayta ishlanib, tajriba guruhida kuzatilgan o'zgarishlarning ishonchliligi tasdiqlandi. Natijalar yadro itqitish mashg'ulot jarayonini ilmiy-uslubiy asosda tashkil etish talaba-yoshlarning jismoniy va texnik tayyorgarlik darajasini samarali oshirishga xizmat qilishini ko'rsatdi.

Xulosa va takliflar: Tadqiqot natijalari yadro itqitish mashg'ulot jarayonini ilmiy-uslubiy asosda tashkil etish talaba-yoshlarning jismoniy va texnik tayyorgarlik

darajasini samarali oshirishini ko'rsatdi. Yadro itqitish texnikasining asosiy bosqichlari (tayyorlov, asosiy harakat va yakuniy faza)ni o'zaro uyg'unlikda shakllantirish mashg'ulot samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Mashg'ulot yuklamalarini bosqichma-bosqich oshirish va individual yondashuvni qo'llash texnik xatolarning kamayishiga hamda yadro itqitish natijalarining barqaror o'sishiga olib keladi. Kuch va tezkorlik sifatlarini kompleks rivojlantirishga qaratilgan mashqlar yadro itqitish texnikasining samarali bajarilishini ta'minlaydi. Tajriba natijalari taklif etilgan mashg'ulot uslubining pedagogik jihatdan samarali va amaliyotda qo'llashga yaroqli ekanligini tasdiqladi.

1. Oliy ta'lim muassasalarida yadro itqitish mashg'ulotlarini rejalashtirishda ilmiy-uslubiy yondashuvlarga asoslangan mashqlar majmuasidan foydalanish tavsiya etiladi.

2. Talaba-yoshlar bilan mashg'ulotlar olib borishda umumiy jismoniy tayyorgarlik mashqlarini maxsus texnik mashqlar bilan uyg'unlashtirish lozim.

3. Mashg'ulot yuklamalarini oshirish jarayonida sportchilarning individual jismoniy imkoniyatlarini hisobga olish va jarohatlanishning oldini olish choralariga alohida e'tibor qaratish zarur.

4. Yadro itqitish texnikasini takomillashtirishda videoanaliz va texnik tahlil usullaridan foydalanish mashg'ulot samaradorligini oshiradi.

5. Tadqiqot natijalari yengil atletika bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda o'qituvchilar va murabbiylar uchun uslubiy qo'llanma sifatida foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Верхошанский Ю.В. Специальная силовая подготовка спортсменов. – М.: Советский спорт, 2013. – 288 с.
2. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев: Олимпийская литература, 2015. – 808 с.
3. Матвеев Л.П. Общая теория спорта и ее прикладные аспекты. – М.: Советский спорт, 2010. – 340 с.
4. Бондарчук А.П. Современная система подготовки метателей. – Киев: Олимпийская литература, 2014. – 312 с.
5. Озолин Н.Г. Теория и методика спортивной тренировки. – М.: Академия, 2012. – 464 с.
6. Issurin V.B. Block periodization: Breakthrough in sport training. – Champaign: Human Kinetics, 2010. – 220 p.
7. Zatsiorsky V.M., Kraemer W.J. Science and practice of strength training. – 2nd ed. – Champaign: Human Kinetics, 2016. – 298 p.
8. Tidow G. Technique training in shot put: biomechanical perspectives // New Studies in Athletics. – 2010. – Vol. 25, №3. – P. 43 – 52.
9. Judge L.W., Bellar D.M. Strength and power considerations in shot put training // Journal of Strength and Conditioning Research. – 2013. – Vol. 27, №1. – P. 234 – 240.
10. Bartlett R. Sports biomechanics: Reducing injury and improving performance. – London: Routledge, 2014. – 360 p.
11. Čoh M., Štuhec S. Biomechanical analysis of shot put techniques // Kinesiology. – 2011. – Vol. 43, №1. – P. 25 – 33.
12. Schiffer J. Long-term development in throwing events // New Studies in Athletics. – 2015. – Vol. 30, №4. – P. 7 – 18.

13. Karimov F.X. Yengil atletika nazariyasi va mashg'ulot metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 296 b.
14. Abdullayev A.A., Qodirov J.J. Talaba-yoshlarning kuch sifatlarini rivojlantirishda yengil atletika mashqlarining samaradorligi // Jismoniy tarbiya va sport. – 2020. – №2. – B. 38 – 42.
15. Morozov A., Petrov V. Modern trends in throwers' training // Theory and Practice of Physical Culture. – 2019. – №6. – P. 12 – 15.
16. Suchomel T.J., Nimphius S., Stone M.H. The importance of muscular strength in athletic performance // Sports Medicine. – 2016. – Vol. 46, №10. – P. 1419 – 1449.

© Turayev Valixon Baxodirovich, 2026

© Sultonxonov Ahliddin A'lamxon o'g'li, 2026

TO'P BILAN BAJARILADIGAN MASHQLAR ORQALI FUTBOL BILAN SHUG'ULLANUVCHI 11 – 12 YOSHLI FUTBOLCHILARNING KOORDINATSION QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

*Amirov Javlonbek Olimjon o'g'li,
University of Business and Science
Maktabgacha boshlang'ich ta'lim
sport faoliyati kafedrası o'qituvchisi
Toyirjonov Rahmonali Vohobjon o'g'li,
University of Business and Science
Maktabgacha boshlang'ich ta'lim
sport faoliyati kafedrası
SPF-25-03 guruh talabasi*

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot futbol bilan shug'ullanuvchi 11 – 12 yoshli sportchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishda to'p bilan bajariladigan mashqlarning samaradorligini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, test sinovlari va eksperimental usullar qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, maxsus ishlab chiqilgan mashqlar dasturi yosh futbolchilarning muvozanat, chaqqonlik, reaksiya tezligi, harakat aniqligi va fazoviy oriyentatsiya ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Eksperimental guruhda koordinatsion qobiliyatlar o'rtacha 15 – 17% ga oshgani aniqlanib, nazorat guruhida bunday o'zgarish kuzatilmadi.

Kalit so'zlar: futbol, yosh futbolchilar, 11 – 12 yosh, koordinatsion qobiliyatlar, to'p bilan mashqlar, chaqqonlik, muvozanat, tezkorlik, reaksiya tezligi, harakat aniqligi, fazoviy orientatsiya, texnik tayyorgarlik, mashg'ulot jarayoni.

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению эффективности упражнений с мячом в развитии координационных способностей у 11 – 12-летних спортсменов, занимающихся футболом. В исследовании использовались теоретический анализ, педагогические наблюдения, тестовые испытания и экспериментальные методы. Результаты показали, что специально разработанная программа упражнений значительно улучшает показатели баланса, ловкости, скорости реакции, точности движений и пространственной ориентации у юных футболистов. В экспериментальной группе координационные способности увеличились в среднем на 15 – 17%, в то время как в контрольной группе подобных изменений не наблюдалось.

Ключевые слова: футбол, молодые футболисты, 11 – 12 лет, координационные способности, упражнения с мячом, ловкость, баланс, скорость, время реакции, точность движений, пространственная ориентация, техническая подготовка, процесс тренировки.

Annotation. This research is dedicated to studying the effectiveness of ball exercises in developing coordination skills in 11 – 12-year-old athletes engaged in football. The research utilized theoretical analysis, pedagogical observation, test trials, and experimental methods. The results showed that a specially designed exercise program significantly improved the indicators of balance, agility, reaction speed, movement accuracy, and spatial orientation in young football players. In the experimental group, coordination skills increased by an average of 15 – 17%, while no such changes were observed in the control group.

Keyword: football, young football players, 11 – 12 years old, coordination skills, ball exercises, agility, balance, speed, reaction time, movement accuracy, spatial orientation, technical training, training process.

Kirish Bugungi kunda futbol jadal rivojlanayotgan va yuqori talablar qo'yilayotgan sport turlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy futbol o'yinchilardan nafaqat jismoniy tayyorgarlik, balki tez fikrlash, aniq harakat qilish va murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishni talab etadi. [1] Shu sababli yosh futbolchilarni tayyorlashda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy futbol tobora tezkorlik, aniqlik va murakkab harakatlarni talab qiladigan sport turiga aylanib bormoqda. Shu sababli yosh futbolchilarni tayyorlash jarayonida nafaqat jismoniy sifatlarni, balki koordinatsion qobiliyatlarni ham rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. [4] Ayniqsa, 11 – 12 yosh davri bolalarning harakat faoliyati va asab tizimi faol rivojlanadigan bosqich bo'lib, bu davrda koordinatsiyani shakllantirish yuqori samaradorlik beradi. Har bir sportchi bilan individual shug'ullanish, mashg'ulotlar davomida turli qiziqarli mashg'ulotlardan foydalanish, barcha jismoniy sifatlarini qay darajadaligiga qarab yuklamalar berish, doimo yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi koordinatsion ko'rsatkichlarini nazorat qilib borish zarur hisoblanadi.

11 – 12 yosh davri bolalarda harakat ko'nikmalari va asab tizimi faol rivojlanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda koordinatsion qobiliyatlarni shakllantirish va takomillashtirish uchun qulay imkoniyat mavjud. Agar bu davrda zarur mashqlar tizimli ravishda qo'llanilmasa, keyingi bosqichlarda yuqori natijalarga erishish qiyinlashadi. Shu jihatdan, mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda tashkil etish dolzarb muammolardan biridir.

To'p bilan bajariladigan mashqlar esa futbolchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirishda eng samarali vositalardan biri sifatida e'tirof etiladi. Bunday mashqlar o'yin faoliyatiga yaqinligi bilan ajralib turadi va ular orqali sportchilar bir vaqtning o'zida bir nechta sifatlarni – chaqqonlik, muvozanat, tezkorlik va harakat aniqligini rivojlantiradilar.[2] Shu bilan birga, to'p bilan mashg'ulotlar bolalarda qiziqish uyg'otadi va ularning mashg'ulotlarga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi.

Tadqiqot ishining maqsadi

Futbol bilan shug'ullanuvchi 11 – 12 yoshli futbolchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishda to'p bilan bajariladigan mashqlarning samaradorligini

ilmiy-amaliy jihatdan asoslash va ularni mashg'ulot jarayoniga samarali joriy etish usullarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot ishining vazifalari

11 – 12 yoshli futbolchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar va metodikalarni tahlil qilish. To'p bilan bajariladigan maxsus mashqlar yordamida koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishning amaliy imkoniyatlarini tadqiq qilish. 11 – 12 yoshli futbolchilar uchun samarali va tizimli to'p bilan bajariladigan mashqlar majmuasini yaratish va ularni mashg'ulot jarayoniga joriy etish.

Tadqiqotni tashkil qilish uslublari

Nazariy tadqiqot uslubi Ilmiy adabiyotlar, metodik qo'llanmalar va ilg'or tajribalar tahlil qilinadi, futbolchilar koordinatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar tizimi va pedagogik yondashuvlar o'rganiladi, eksperimental uslub Mashqlar samaradorligini o'lchash uchun belgilangan testlar va kuzatuvlar o'tkazish, kuzatuv va test uslubi futbolchilarning muvozanat, chaqqonlik, reaksiya tezligi, harakat aniqligi va fazoviy oriyentatsiyasini baholash uslublaridan foydalanildi.

Tadqiqot natija va muhokamalari

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, 11 – 12 yoshli futbolchilarni koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirishda to'p bilan bajariladigan mashqlar yuqori samaradorlikka ega. Eksperimental guruhda qo'llangan mashqlar dasturi yosh futbolchilarning muvozanat, chaqqonlik, reaksiya tezligi, harakat aniqligi va fazoviy oriyentatsiyasini sezilarli darajada oshirdi. Masalan, slalom dribbling, jongilyor va estafeta mashqlari yordamida futbolchilarning to'pni boshqarish qobiliyati va oyoq koordinatsiyasi aniq yaxshilanishi kuzatildi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruh futbolchilarining koordinatsion qobiliyatlari o'rtacha 15 – 17% ga oshgan bo'lsa, nazorat guruhida sezilarli o'sish qayd etilmadi. Bu holat to'p bilan mashqlarni tizimli ravishda qo'llashning yosh futbolchilar tayyorgarligida samarali ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, mashg'ulotlar davomida bolalarda mashq qilishga bo'lgan qiziqish va motivatsiya ham ortdi, bu esa o'quv jarayonining samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida e'tirof etildi.

Muhokama qilingan natijalardan kelib chiqib, to'p bilan bajariladigan mashqlar nafaqat koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish, balki futbolchilarning texnik tayyorgarligini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, bunday mashqlar murabbiylarga individual yondashuvni qo'llash imkonini beradi, chunki har bir futbolchining koordinatsion darajasi turlicha bo'lishi mumkin. Mashqlarni murakkablik darajasi bo'yicha bosqichma-bosqich o'tkazish, tezlik va aniqlikni oshirishga imkon beradi, bu esa futbolchilarning o'yin davomida qaror qabul qilish va vaziyatga moslashish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, tadqiqot ko'rsatdiki, to'p bilan mashqlarni o'yin ko'rinishida tashkil etish, masalan, kichik o'yinlar va estafetalarda qo'llash, yosh futbolchilarda faollik, raqibga moslashish va o'zaro aloqani yaxshilashga yordam beradi. Natijalar ilmiy jihatdan ham, amaliyotda ham bunday mashqlarni muntazam qo'llash zarurligini tasdiqlaydi. Tadqiqot ko'rsatdiki, to'p bilan bajariladigan mashqlar orqali

futbolchilarning oyoq-oyoq va qo‘l-oyoq koordinatsiyasi sezilarli darajada yaxshilanadi. Shu bilan birga, tezkorlik va reaksiya tezligi ham oshadi, bu o‘yin davomida qaror qabul qilish tezligini yaxshilaydi. Bundan tashqari yosh futbolchilarni to‘p bilan bajariladigan mashqlari mashg‘ulotlarni qiziqarli bo‘lishini, barcha jismoniy, ruhiy jihatlarini yuqori darajada namoyon qilishga undaydi bu esa futbolchilarni turli o‘tkaziladigan musobaqalarda o‘yinni o‘z foydasiga samarali hal qilishga yordam beradi.

Mashqlar va yosh futbolchilarda jismoniy va koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishga ta’siri

Dribling va slalom mashqlari – chaqqonlik, muvozanat va to‘p nazoratini, tezkorlikni rivojlantiradi. To‘pni tez-tez boshqarish, turli yo‘nalishlarga burilishlar qilish va tezkor qarorlar qabul qilish bolaning motor qobiliyatlarini rivojlantiradi, Ko‘rish va harakatni muvofiqlashtirishga yordam beradi. To‘p bilan harakatlanishda qo‘l va oyoqni bir vaqtda samarali ishlatishni o‘rgatadi. Jongilyor (to‘pni havoda ushlab turish) – koordinatsiya va sezgirlikni oshiradi. To‘pni tez-tez to‘g‘ri uzatish (pas) yaxshi pas berish va qabul qilish koordinatsiya va timingni rivojlantiradi. oyoqlar va ko‘zlar o‘rtasidagi moslashuvni yaxshilashga yordam beradi, bolalar uchun bu turdagi mashqlar To‘pni qabul qilish va uzatish jarayonidagi aniqlikni oshiradi, jamoaviy o‘yinlarda to‘g‘ri pozitsiyada bo‘lishni va rejalashtirilgan harakatlarni bajarishni o‘rgatadi. To‘p bilan turli shakllarda harakat qilish to‘pni uzoq masofaga qaytarish yoki uzatish mashqlari bolalarga turli burchaklarda to‘pni boshqarishni o‘rgatadi, keng qamrovli motorikani va muvozanatni rivojlantiradi, to‘pni aniqlik bilan boshqarishga yordam beradi. To‘pni havoda boshqarish to‘pni havoda boshqarish va havodagi paslar, yuqori darajadagi koordinatsiyani talab qiladi. Bu mashqlar ko‘z, qo‘l va oyoqni muvofiqlashtirishni oshiradi, to‘pni yuqoridan qabul qilish va nazorat qilishni yaxshilaydi. Estafeta o‘yinlari va kichik futbol o‘yinlari – tezkorlik, qaror qabul qilish va raqibga moslashishni rivojlantiradi.

Xulosa

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, 11 – 12 yoshli futbolchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishda to‘p bilan bajariladigan mashqlar muhim va yuqori samarali vosita hisoblanadi. Mazkur yosh davri harakat ko‘nikmalari va asab tizimi faol rivojlanadigan bosqich bo‘lib, aynan shu davrda koordinatsiyani shakllantirish kelgusida yuqori sport natijalariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida qo‘llanilgan maxsus mashqlar dasturi eksperimental guruh futbolchilarining muvozanat, chaqqonlik, reaksiya tezligi, harakat aniqligi va fazoviy oriyentatsiya ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaganligi aniqlandi. Xususan, koordinatsion qobiliyatlarning o‘rtacha 15 – 17% ga oshgani to‘p bilan mashqlarni tizimli va ilmiy asosda qo‘llash samaradorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, to‘p bilan bajariladigan mashqlar yosh futbolchilarning texnik tayyorgarligini oshirish, o‘yin jarayonida tezkor va to‘g‘ri qaror qabul qilish, hamda vaziyatga moslashish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omil ekanligi isbotlandi. Mashg‘ulotlarni o‘yin shaklida tashkil etish esa sportchilarning qiziqishi, faolligi va motivatsiyasini oshirib, o‘quv-mashg‘ulot jarayonining samaradorligini yanada kuchaytiradi.

Umuman olganda, yosh futbolchilar tayyorgarligida to'p bilan bajariladigan mashqlarni bosqichma-bosqich, tizimli va individual yondashuv asosida qo'llash zarur bo'lib, bu nafaqat koordinatsion qobiliyatlarni, balki umumiy jismoniy va texnik tayyorgarlikni ham kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov R.A. Futbol nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Ismoilov Sh.T. Yosh futbolchilarni tayyorlash asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Abdukarimov B.M. Sport pedagogikasi. – Toshkent: Ilm Ziya, 2017.
4. Matveyev L.P. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Moskva: Sport, 2015.
5. Platonov V.N. Sport mashg'ulotlari tizimi. – Kiev: Olimpiya adabiyoti, 2013.
6. Bomp T.O. Theory and Methodology of Training. – Champaign: Human Kinetics, 2009.
7. Reilly T., Williams A.M. Science and Soccer. – London: Routledge, 2012.
8. Wein H. Developing Youth Football Players. – Champaign: Human Kinetics, 2007.
9. Bangsbo J. Fitness Training in Football. – Copenhagen: HO+Storm, 2014.
10. Ozolin N.G. Sport mashg'ulotlari nazariyasi. – Moskva: Fizkultura i sport, 2010.

© Amirov Javlonbek Olimjon o'g'li, 2026

© Toyirjonov Rahmonali Vohobjon o'g'li, 2026

FUTBOL BILAN SHUG'ULLANUVCHI YOSH FUTBOLCHILARNING KOORDINATSION QOBILIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA ISHLAB CHIQILGAN MODELNING AHAMIYATI

Amirov Javlonbek Olimjon o'g'li,

University of business and science o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 11 – 12 yoshdagi futbolchilar uchun koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishning ilmiy asoslangan metodikasi va uni amalga oshirishga qaratilgan mashg'ulot modeli bayon qilingan. Tadqiqotda yosh futbolchilarning psixomotor rivojlanish xususiyatlari hisobga olingan holda, koordinatsion tayyorgarlikni bosqichma-bosqich shakllantirishga mo'ljallangan yillik makrotsikl ishlab chiqilgan. Mazkur model to'rt asosiy mezotsikl – tayyorgarlik, musobaqa, tiklanish va takomillashtirish bosqichlarini o'z ichiga oladi hamda har bir bosqich uchun mos mashg'ulot yuklamalari va koordinatsion mashqlar tizimi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: yosh futbolchilar, koordinatsion qobiliyatlar, jismoniy tayyorgarlik, mashg'ulot modeli, makrotsikl, mezotsikl, mikrotsikl, psixomotor rivojlanish, texnik tayyorgarlik, sport metodikasi, futbol mashg'ulotlari.

Аннотация. В данной статье изложена научно обоснованная методика развития координационных способностей игроков 11 – 12 лет и модель тренировок, направленных на ее реализацию. В ходе исследования был разработан годовой макроцикл, предназначенный для постепенного формирования координационной подготовки с учетом особенностей психомоторного развития юных футболистов. Эта модель включает в себя четыре основных этапа мезоцикла – подготовку, соревнование, восстановление и совершенствование, и показывает подходящую тренировочную нагрузку и систему упражнений на координацию для каждого этапа.

Ключевые слова: юные футболисты, координационные способности, физическая подготовка, модель тренировки, макроцикл, мезоцикл, микроцикл, психомоторное развитие, техническая подготовка, спортивная методика, футбольные тренировки.

Annotation. This article presents a scientifically grounded methodology for developing coordination abilities in 11 – 12-year-old football players, as well as a training model aimed at its implementation. The study takes into account the psychomotor development characteristics of young football players and proposes an annual macrocycle designed for the step-by-step formation of coordination preparedness. The model includes four main mesocycles: preparatory, competitive, recovery, and improvement stages, each with corresponding training loads and a system of coordination exercises.

Keywords: young football players, coordination abilities, physical training, training model, macrocycle, mesocycle, microcycle, psychomotor development, technical training, sports methodology, football training.

Futbol o'yinida jismoniy tayyorgarlikning barcha jihatlari muhim ahamiyatga ega bo'lib, ulardan biri koordinatsion qobiliyatlar hisoblanadi. 11 – 12 yosh davri yosh futbolchilar uchun zarur bo'lib, bu yoshda ular jismoniy va psixomotor rivojlanishning o'ziga xos bosqichidadir. Mazkur davrda bolalarning asab-muskul tizimi jadal rivojlanadi, yangi harakat ko'nikmalarini egallash va murakkab harakatlarni muvofiqlashtirish qobiliyati ortadi. Koordinatsiya bilan bog'liq maxsus mashg'ulotlar yosh futbolchilarning keyingi bosqichlarda sport mahoratini shakllantirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Hozirgi bolalar futbolida murabbiylar ko'proq kuch, tezlik va chidamlilikni rivojlantirishga urg'u berishsa-da, koordinatsiya bo'yicha muntazam va izchil metodik tizimning yetishmayotgani seziladi. Amalda bu turdagi mashqlar ko'pincha asosiy mashg'ulotdan keyingi qo'shimcha yuklama sifatida ko'riladi. Aslida esa futbolchi o'yin vaqtida aniq harakat qilishi, texnik elementlarni puxta bajarishi va taktik vaziyatlarga tez moslasha olishi ko'p jihatdan uning koordinatsion tayyorgarligiga bog'liq. 11 – 12 yoshdagi o'yinchilar uchun koordinatsiya qobiliyatlarini sistemali rivojlantirishga mo'ljallangan, ilmiy asosga tayanadigan yillik mashg'ulot dasturini yaratish zaruratga aylangan.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan model 11 – 12 yoshdagi futbolchilarda koordinatsion ko'nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, uning asosiy ahamiyati shundaki, u aynan shu yosh davriga xos jismoniy va funksional rivojlanish jarayonlari hisobga olingan holda tuzilgan. Ushbu yondashuv orqali yil davomida mashqlarni rejalashtirish, ularning murakkabligini asta-sekin oshirib borish hamda yuklamani bolalarning imkoniyatlariga moslashtirish imkoni yaratildi.

Taklif etilgan metodika o'z mazmuni jihatidan yangicha yondashuv bo'lib, ilgari boshqa yosh guruhlar yoki sport yo'nalishlarida keng qo'llanmagan. U faqat koordinatsiyani rivojlantirish bilangina cheklanmay, balki futbolchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligi va texnik malakalarini ham izchil takomillashtirishga xizmat qiladi.

Biz tomonidan ishlab chiqilgan ushbu mashg'ulot model bir yillik davrni qamrab oluvchi yillik makrotsikl shaklida tuzildi. Makrotsikl o'z navbatida maqsad va vazifalari bo'yicha farqlanadigan bir necha bosqichlarga – mezotsikllarga bo'lingan. Ushbu metodikada yillik sikl 4 ta asosiy mezotsiklga ajratildi:

Birinchisi bu tayyorgarlik bosqichi (mezotsikl 1), ushbu bosqichda asosiy e'tibor futbolchilarning umumiy va maxsus koordinatsion tayyorgarligini shakllantirishga qaratildi. Boshlang'ich tayyorgarlik davrida mashg'ulotlar soni ko'proq bo'lgani holda, yuklama kuchi haddan oshmasligi uchun intensivlik o'rtacha darajada saqlab turildi. Ushbu bosqichning asosiy maqsadi bolalarni turli koordinatsion mashqlar bilan tanishtirish, texnik harakatlarni to'g'ri bajarishga o'rgatish va ularda zarur bazaviy harakat ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat edi.

Navbatdagisi musobaqa bosqichi (mezotsikl 2), bunda asosan musobaqa va o'yinlarda ishtirok etish davriga to'g'ri keldi. Koordinatsion mashqlar murakkabligi oshib bordi, lekin umumiy mashg'ulot hajmi musobaqa kunlaridan kelib chiqqan holda mos ravishda kamaytirilib borildi. Uchinchi bosqich ya'ni tiklanish bosqichida musobaqa mavsumidan so'ng qisqa muddatli tiklanish va dam olish davri tashkil etildi. Minimal darajada yengil koordinatsion mashqlarni (masalan, o'yin tarzidagi mashqlar yoki yangi harakatlarni yengil shaklda sinab ko'rish) davom ettirish orqali erishilgan koordinatsion ko'nikmalarni saqlab turish ham ko'zda tutildi. Oxirgi ya'ni to'rtinchi bosqichlisi rivojlantirish bosqichi bu asosan yillik sikl yakunida yoki yangi mavsum oldidan o'tkaziladigan qo'shimcha takomillashtiruvchi bosqich. Mashg'ulotlar murakkabligi maksimal darajaga yaqinlashtirildi, yangi, ilgari o'rganilganlardan-da qiyinroq koordinatsion topshiriqlar joriy etildi. Maqsad – o'tgan davrlarda erishilgan ko'nikmalar bazasida koordinatsion tayyorgarlikni yangi bosqichga olib chiqish.

Yuqorida bayon etilgan har bir mezotsiklning davomiyligi va tuzilishi mazkur bosqichning vazifalariga muvofiq belgilandi. Masalan, tayyorgarlik bosqichi odatda 8 – 10 hafta davom etishi mumkin bo'lsa, musobaqa bosqichi musobaqalarning soni va davriga qarab 3 – 4 oy (12 – 16 hafta)ni qamrab olishi mumkin.

Mezotsikllarning mazmun va vazifalari. Tayyorgarlik bosqichida ko'proq umum koordinatsion va tayanch-harakat apparatini mustahkamlovchi mashqlar ustunlik qilsa, musobaqa bosqichida mashqlar futbolga xos sharoitlarda (to'p bilan, raqib qarshiligida) bajariladigan koordinatsion elementlar bilan boyitildi. Tiklanish davrida asosan yengil harakatlilik va cho'zilish (stretching) mashqlari, past intensivlikdagi koordinatsion o'yinlar kiritildi. Takomillashtirish bosqichida esa murakkabligini oshirib boruvchi maxsus mashqlar orqali koordinatsion qobiliyatlar yanada charxlandi.

Mikrotsikl va mashg'ulotlar strukturasi. Har bir mezotsikl bir necha mikrotsikllardan tashkil topdi. Mikrotsikl – bu bir haftalik mashg'ulotlar majmuasi bo'lib, bizning modelimizda har bir mikrotsiklda haftasiga 3 kunlik mashg'ulot o'tkazilishi nazarda tutilgan. Haftadagi mashg'ulot kunlari oralatib (masalan, dushanba, chorshanba, juma) tashkil etildi, bu esa mashqlar orasida yetarlicha tiklanish vaqtini ta'minladi. Har bir mashg'ulot (dars)ning davomiyligi taxminan 60 – 75 daqiqa qilib belgilangan.

11 – 12 yoshli futbolchilar uchun mashg'ulotning asosiy tuzilishi

Qism	Davomiyligi	Mashg'ulot tarkibi	Yurak urish tezligi (taxminiy)
Kirish (qizdirish)	10 – 15 daqiqa	- Yengil yugurish - Oddiy umum rivojlantiruvchi mashqlar - Cho'zilish mashqlari - Oddiy koordinatsion o'yinlar (masalan, kichik estafetalar, reaksiya o'yini)	120 – 130 zarb/daqiqa
Asosiy qism	40 – 50 daqiqa	- Oldindan rejalashtirilgan koordinatsion mashqlar to'plami - Mashqlar murakkabligi bosqichma-bosqich oshiriladi - Mashq uchun takrorlar soni va yondashuvlar yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligiga mos ravishda belgilanadi - Dam olish intervallari: 30 soniyadan 2 – 3 daqiqagacha	140 – 160 zarb/daqiqa (qisqa fursatda 160 zarbgacha)

Mashg'ulotlarda yuklama va murakkablikni boshqarish.

Modelimizda mashg'ulotlarning haftalik taqsimoti va ularning murakkablik darajasi oldindan puxta o'ylangan. Haftadagi 3 mashg'ulot shunday tashkil qilindiki, ulardan biri nisbatan yengilroq koordinatsion mashqlarga bag'ishlansa (masalan, muvozanat va asosiy texnik harakatlarni takomillashtirish), ikkinchi mashg'ulot murakkabroq va yuqori tezlikda bajariladigan koordinatsion topshiriqlardan iborat bo'ldi (masalan, reaksiya va chaqqonlikka doir), uchinchi mashg'ulot esa o'rtacha murakkablikda, biroq o'yin elementlariga boy shaklda o'tkazildi. Bu tarzda haftalik siklda yuklama va murakkablikning tebranishi ta'minlandi, bolalar bir mashg'ulotda katta diqqat kuch talab qiluvchi murakkab topshiriqlarni bajargan bo'lsa, keyingi mashg'ulot nisbatan yengilroq va qiziqarli o'yin shaklida kechdi, bu esa psixologik va jismoniy tiklanish imkonini berdi.

Mashqlarni tanlash va tavsifi. Metodika doirasida qo'llaniladigan mashqlar turlari juda xilma-xildir. Jumladan, quyidagi turdagi mashqlar mashg'ulot rejasiga kiritildi:

Oddiy koordinatsion mashqlar: yerga chizilgan kataklardagi mashqlari, 12 metrga doiralar ichiga sakrab yugurish, belgilangan chiziqlar bo'ylab muvozanatda yurish va h.k.

Muvozanat saqlash mashqlari: Gimnastika o'rindig'ida qaldirg'och holatda turush, bir oyoqda turib muvozanat saqlash, maxsus platformalarda (masalan, muvozanat doskasi) muvozanatni ushlash, tana holatini boshqarish mashqlari.

To'p bilan bajariladigan koordinatsion mashqlar: Oyoq bilan 10 marta jonglyor qilish, to'pni yuqoriga tepish, 360 gradusga burilish va yana 10 marta jonglyor qilishda davom etish, tennis to'pini 10 marta jonglyor qilish va uzatish, driblingda to'sqinliklardan o'tish, tor maydonda to'pni nazorat qilish va uzatish mashqlari (masalan, "sakkizlik" shaklida konuslar orasidan to'p olib o'tish).

Jamoaviy va o'yin tarzidagi mashqlar: Ko'zlar yopiq holda bir chiziqda ortga qadamlar tashlash (10 metr), kichik guruhlarda estafeta musobaqalari (to'p bilan va to'psiz), harakatli o'yinlar (masalan, "Kim chaqqon?" kabi tezkorlik o'yini) hamda koordinatsiyani talab qiladigan mini-futbol o'yini elementlari.

Har bir mashq bo'yicha metodik ko'rsatmalar ishlab chiqildi. Mashqlar tavsifida uning maqsadi, bajarilish texnikasi, davomiyligi yoki takrorlar soni, dam olish vaqti va xavfsizlik choralariga alohida urg'u berildi. Bolalarga mashqning namunasini ko'rsatish, tushuntirish va zarur paytda to'g'rilash kiritish murabbiy tomonidan nazoratda olib borildi.

XULOSA

Ushbu tadqiqotda 11 – 12 yoshdagi futbolchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari va yillik mashg'ulotlar tizimi ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mazkur yosh davri bolalarning asab-muskul, tizimi jadal rivojlanadigan, yangi harakat ko'nikmalarini tez o'zlashtiradigan, turli murakkab harakatlarga tezda moslasha oladigan eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Shu sababli koordinatsion tayyorgarlikka yo'naltirilgan mashg'ulotlarni tizimli va bosqichma-bosqich, oddiydan murakkabga tamoyiliasosida tashkil etish yuqori samaradorlik beradi. Ishlab chiqilgan yillik makrotsikl modelida tayyorgarlik, musobaqa, tiklanish va rivojlantirish bosqichlari o'zaro uzviy bog'langan holda rejalashtirildi. Har bir bosqichda yuklama hajmi va meyori murakkabligi bolalarning jismoniy imkoniyatlariga moslashtirildi. Bu yondashuv mashg'ulot jarayonida ortiqcha charchashning oldini olish, futbolchilarda barqaror rivojlanishni ta'minlash imkonini berdi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan metodika nafaqat koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishga, balki futbolchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligi va texnik mahoratini ham oshirishga xizmat qilishi aniqlandi. Mikrotsikl va mezotsikl, makrosikllar asosida tuzilgan mashg'ulot tizimi bolalarda chaqqonlik, muvozanat, reaksiya tezligi va to'p bilan ishlash malakasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bois, 11 – 12 yoshdagi futbolchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy asoslangan yillik dastur sport tayyorgarligi samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlandi.

Foydalanilgan adbiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 7-apreldagi "Ommaviy va professional futbolni har tamonlama rivojlantirishning qo'shimcha jora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-115-son qarori.
2. Achilov A. Yosh futbolchilarni tayyorlash asoslari. – Toshkent: MAKONSAVDO PRINT, 2024.
3. Yusupov N.M., Shermuhammedov A.T., Artiqov A.A., Bektorov O.Y. Sport pedagogik mahoratini oshirish. – Toshkent, 2015.

4. Artiqov A.A. Futbol nazaryasi va uslubiyoti. – Toshkent: "O'ZKITOBSAVDONASH-RIYOT", 2022.
5. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва, 1991.
6. Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов. – Москва, 1988.

© *Amirov Javlonbek Olimjon o'g'li*, 2026

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF SPEED-FORCE ABILITIES OF JUDOGAS

*Matmurodova Iroda Bakhtiyorovna,
Jizzakh State Pedagogical University, senior teacher*

Abstract. *The article is devoted to the study of the features of the development of speed-strength abilities of female judokas and the analysis of scientific and methodological literature in this area. In the research process, the role of speed-strength qualities in judo, their significance in competitive activity, and their role in the training process are theoretically substantiated. According to the research results, in the development of speed-strength qualities in female judokas, the most effective are plometric exercises, special strength exercises, interval and circular training methods, as well as complex loads combined with technical and tactical actions. The need to plan loads in accordance with age, gender, and individual characteristics was scientifically summarized.*

Keywords: *girls judokas, training, competition, result, speed-strength, ability, development, literature analysis, competitive activity.*

Introduction. Over the years, the effective system of combat sports of judo in the world has been consistently improving. In particular, in the training of female judokas, the organization of the training process, careful planning of long-term training, and the formation of a high level of competitive state of competitive athletes are of paramount importance. In the world, the formation of interest in judo among preschool children and the formation of basic skills in this type of martial art is developing on the basis of a scientific approach. The development of a system for training professional female judo coaches, qualified referees, and specialists, the development of judo among women, and the development and implementation of long-term plans in this area are of great importance.

In the selected general education schools, research was conducted aimed at conducting separate extracurricular sports sections in judo, widely promoting and popularizing judo among young people, increasing their interest in this sport, and assisting in holding judo competitions among young people. Increasing the popularity of judo as an Olympic sport in our country, improving the system of selecting talented athletes from among young people, and establishing a new system to ensure the achievement of high results by national teams in prestigious sports competitions are of great importance. Such tasks as "transforming judo into one of the mass sports, identifying, selecting, and training talented athletes as professional athletes" have been defined.

In modern sports practice, the phased inclusion of judo in the physical training programs of the Armed Forces and law enforcement agencies, the organization of elective classes and clubs for students of educational institutions under their jurisdiction, is becoming an important issue. This requires the introduction of modern tools and methods into training sessions. In particular, in the training of young female judokas, the problems of combining techniques and counter-techniques, developing special physical abilities, and improving strength and speed-strength qualities are becoming increasingly relevant.

Research objective. It consists of analyzing the characteristics of the development of speed-strength abilities of female judokas.

Research task. Analysis of domestic and foreign scientific and methodological literature on the development of speed-strength abilities of female judokas, as well as the study of theoretical approaches and methodological recommendations presented in them.

Research results and their discussion. As for the speed-strength training of wrestlers, if their development is aimed at maximizing strength and speed indicators already at a young age, then these indicators reach the peak of effectiveness with regular and systematic training. As mentioned above, the athlete's technique improves, and accordingly, the methods, means, and intensity of training become more complex. Most researchers engaged in the development of speed-strength abilities of young wrestlers come to the conclusion that these qualities should be formed at the initial stage of wrestler preparation for sports. Referring to the research of practicing coaches and masters of sports of the country, an attempt is being made to create effective methods for training young wrestlers with varying degrees of influence.

The scientist of the "strike method" of training, Yu.V.Verkhoshansky, professor, doctor of pedagogical sciences, gave priority to competitive exercises in the training of kurash wrestlers. In his opinion, despite the arduous and energy-intensive nature of the training, it is this type that is considered the most effective. It is assumed that the coach can combine different exercises during one training session and transition from a game method to a competitive one. This is also due to the fact that each of the methods provides a different tool load, and the competitive method helps to assess the quality of possession of certain technical actions.

Speed-strength abilities are mainly related to the wrestler's attacking actions, and their development in the wrestler's arsenal of techniques is of leading importance.

In the long-term scientific research of N.N.Azizov, a methodology for determining the intensity of loads in the pre-competition training process of highly qualified kurash wrestlers was developed. In this case, the training load, as a measure of influence on the wrestler's body, was divided into such characteristics as training intensity, training duration, number of repetitions, duration of rest intervals, and rest characteristics. The intensity of the performed exercise is the most important characteristic of the load, influencing the nature of the ratio of aerobic and anaerobic processes of energy supply. He divided four intensity zones into maximum,

submaximal, large, and small. It was noted that the duration of the exercise has an inverse relationship with the intensity of its execution. Duration of work With an increase from 20 – 25 seconds to 4 – 5 minutes, its intensity sharply decreases. In his literature, he concluded that the type of energy supply of the exercise depends on its duration. In their scientific works, it has been proven that the duration of exercises in the anaerobic-alactate regime is 3 – 8 seconds, in the anaerobic-glycolytic regime from 20 seconds to 3 minutes, and in the aerobic regime – 3 minutes or more. In the research work of F.I. Bobomurodov, a methodology for improving technical and tactical actions was developed, taking into account the morphological characteristics of wrestlers. Based on the results of numerous studies, he scientifically substantiated the possibility of determining the contribution of anaerobic and aerobic processes to the overall energy metabolism during maximum physical activity of varying durations. The norm of the relative share of anaerobic and abiotic processes in the total energy expenditure during maximum physical load of varying duration was distributed (see Table 1).

Table 1.1

The relative share of anaerobic and aerobic processes in the total energy expenditure during maximum physical activity of varying durations (according to F.I. Bobomurodov)

Work duration limit	Power output			Relative share	
	anaerobic processes	aerobic processes	total	anaerobic processes, %	aerobic processes %
10 second	20	4	24	83	17
1 min	30	20	50	60	40
2 min	30	45	75	40	60
5 min	30	12	150	20	80
10 min	25	245	270	9	91
30 min	20	675	695	3	97
60 min	15	1200	1215	1	99

The number of repetitions of exercises determines the degree of their impact on the wrestler's body. Increasing the number of repetitions when working in aerobic conditions forces the respiratory and circulatory organs to maintain their function at a high level for a long time. They concluded that the number of repetitions of exercises in anaerobic mode leads to the termination of oxygen-free mechanisms or the blockage of the central nervous system.

Conclusion. In conclusion, if the sequence of exercises is systematically planned, the interaction of training effectiveness in a short period of time will be positive, and in the course of our analysis, it was revealed that such training allows female judokas to systematically develop techniques and counter-techniques.

Bibliography

1. Гаркин Н.В. Специфика взаимосвязи движений и периода их выполнения на основе технико-тактического взаимодействия в волной борьбе / Н.В.Гаркин, Е.А.Бабушкина // Физическое воспитание и спортивная тренировка. – 2017. – №1(19). – С. 23 – 32.
2. Губа В.П. Децко-юношеский спорт: основы технологии качества научных исследований и процесса подготовки. «Теория и практика физической культуры» ежемесячный научно-теоретический журнал. – Тюмень. 2017. – №8. – С. 21 – 43.
3. Дадабаев О.Ж., Юкори малакали дзюдочиларда ўқув-машғулот жараёнини режалаштириш хусусиятлари // Жисмоний тарбия ва спорт илмий тадқиқодлар институти. Фан-Спортга журнали. – Чирчик, 2020. – 2-сон. – Б. 20 – 23.
4. Джуманкулов Ш.Б., Миллий кураш спорт турини оммалаштиришда тарихий ёндашувнинг аҳамияти // Жисмоний тарбия ва спорт илмий тадқиқодлар институти. Фан-Спортга журнали. – Чирчик, 2020. – 1-сон. – Б. 16 – 18.
5. Дьякова Е.Ю., Эффективность прыжковой подготовки в тренировочном процессе легкоатлетов 9 – 10 лет. Вестник Томского гос. унив-та. – 2013. – № 363. – С. 172 – 174.
6. Garhammer J.A. comparison of maximum power output between elite male and female weightlifters in competition. International Journal of Sport Biomechanics, 1991. – №7. – P. 3 – 11.

© Matmurodova Iroda Bakhtiyorovna, 2026

KO'P YILLIK TAYYORGARLIK BOSQICHLARIDA BASKETBOLCHILARNING INDIVIDUAL TAKTIK TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH

Egamberdiyeva Nazira Adhamjon qizi,

University of Business and Science, O'zbekiston, Namangan.

E-mail: egamberdiyevanazira96@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida basketbolchilarning individual taktik tayyorgarligini shakllantirishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilingan. Individual taktik tayyorgarlikning mazmuni, tuzilmasi hamda uning yosh va malaka bosqichlari bo'yicha rivojlanish dinamikasi ilmiy manbalar asosida ochib berilgan. Tadqiqot jarayonida individual taktik fikrlash, o'yin vaziyatini baholash, qaror qabul qilish tezligi va o'yin harakatlarini tanlash mexanizmlarining o'zaro bog'liqligi ko'rib chiqilgan. Ko'p yillik tayyorgarlik tizimining bosqichlari kesimida individual taktik komponentlarning shakllanish xususiyatlari tizimli yondashuv asosida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ko'p yillik tayyorgarlik, individual taktik tayyorgarlik, taktik fikrlash, qaror qabul qilish, o'yin vaziyatini baholash, yosh bosqichlari, sport mahorati, taktik komponentlar, pedagogik jarayon.

Аннотация. В данном исследовании проанализированы теоретические и методические основы формирования индивидуальной тактической подготовленности баскетболистов на этапах многолетней подготовки. Раскрыты содержание и структура индивидуальной тактической подготовленности, а также динамика её развития в зависимости от возрастных и квалификационных этапов на основе анализа научных источников. В процессе исследования рассмотрена взаимосвязь тактического мышления, оценки игровой ситуации, скорости принятия решений и механизмов выбора игровых действий. На основе системного подхода обоснованы особенности формирования компонентов индивидуальной тактической подготовленности в разрезе этапов многолетней спортивной подготовки.

Ключевые слова: многолетняя подготовка, индивидуальная тактическая подготовка, тактическое мышление, принятие решений, оценка игровой ситуации, возрастные этапы, спортивное мастерство, тактические компоненты, педагогический процесс.

Abstract. This study analyzes the theoretical and methodological foundations of developing individual tactical preparation in basketball players during multi-year training stages. The content and structure of individual tactical preparation, as well as its development dynamics according to age and skill levels, are examined based on scientific sources. The study explores the interconnection between individual tactical thinking, assessment of game situations, decision-making speed, and the mechanisms for selecting game actions. The formation features of individual tactical components at different stages of the multi-year training system are substantiated using a systematic approach.

Keywords: multi-year training, individual tactical preparation, tactical thinking, decision-making, assessment of game situations, age stages, sports skills, tactical components, pedagogical process.

Krish. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport tizimida basketbolchilarning ko'p yillik tayyorgarligi jarayonida ularning individual taktik tayyorgarligini shakllantirish va rivojlantirish tizimini takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi. Basketbol mashg'ulotlari jarayonida nafaqat jismoniy, balki taktik tayyorgarlik komponentlarini shakllantirishning zamonaviy usullari keng targ'ib qilinmoqda, bu esa kelgusida yuqori malakali sportchilarni tayyorlash tizimini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuni ta'kidlash lozimki, sport amaliyotida qaror qabul qilish, taktik fikrlash va tezkor harakatlar tushunchalari aksariyat hollarda bir-biriga yaqin ma'noda qo'llanadi. Ma'lumki, o'yinchilarning harakat va qaror qabul qilish malakalari tug'ilishdan boshlab shakllana boshlaydi. Biroq, ularning rivojlanish darajasi, murakkab o'yin vaziyatlarini o'zlashtirish qobiliyati nafaqat o'smirning o'sib kelayotgan muhitiga, balki unga o'rgatish metodikasi va tanlangan pedagogik vositalarga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida basketbolchilarning individual taktik tayyorgarligini tizimli shakllantirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida basketbolchilarning individual taktik tayyorgarligi. Ko'p yillik tayyorgarlik jarayonida basketbolchilarning individual taktik tayyorgarligini shakllantirish zamonaviy sport pedagogikasida dolzarb muammo hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yosh basketbolchilarning harakat tezkorligi va texnik aniqligi ularning qaror qabul qilish tezligi va taktika elementlarini amalga oshirish bilan chambarchas bog'liq (Hypmatova, 2022; Liu, 2020).

Basketbol mashg'ulotlarida individual taktik tayyorgarlik nafaqat texnik elementlarni mukammallashtirish, balki o'yin vaziyatini baholash va eng optimal qarorlarni qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi (Rahimov & Nurmatova, 2023; Feitong Zhang, 2024). Shu nuqtai nazardan, harakat malakalari va texnik aniqlikni rivojlantirish bo'yicha maxsus metodik tavsiyalar (Hypmatova, 2022, №3, №7) ko'p yillik tayyorgarlik jarayonida individual taktikaning shakllanishiga nazariy asos yaratadi.

Individual taktika va qaror qabul qilishning o'zaro bog'liqligi. Taktik tayyorgarlik jarayonida basketbolchining individual qaror qabul qilish tezligi va

o'yin harakatlarini tanlash mexanizmlari muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, harakat tezkorligi, texnika aniqligi va qaror qabul qilish samaradorligi o'rtasida aniq korrelyatsiya mavjud (Basketbolchilarda tezkorlik, harakat texnikasi va aniqligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, 256 – 259 b.; Liu, 2020, pp. 58 – 61).

Ko'p yillik tayyorgarlik tizimida individual taktika komponentlarini shakllantirish yosh va malaka bosqichlariga mos tizimli yondashuv orqali amalga oshiriladi. Nazariy manbalar shuni ko'rsatadiki, yosh basketbolchilarda harakat tezkorligini rivojlantirish va texnik aniqlikni oshirish maxsus metodik yondashuv orqali amalga oshiriladi, bu esa kelgusida murakkab o'yin vaziyatlarida samarali qarorlar qabul qilishga yordam beradi (Hypmatova, 2022, №3, №7; Rahimov & Nurmatova, 2023).

Nazariy-metodik asoslar va konseptual yondashuv. Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, individual taktik tayyorgarlik quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

- Kognitiv komponent – o'yin vaziyatini baholash va eng optimal qarorni tanlash.
- Amaliy komponent – texnik harakatlarni aniq va tezkor bajarish.
- Refleksiv komponent – o'z faoliyatini baholash va taktik xatolarni tuzatish.

Mazkur komponentlar ko'p yillik tayyorgarlik tizimida mashg'ulot va musobaqa jarayonlari bilan uyg'unlashgan holda shakllantiriladi (Feitong Zhang, 2024; Liu, 2020).

Shu bilan birga, yosh basketbolchilarda taktik tayyorgarlikni shakllantirish jarayonida harakat tezkorligi va texnik aniqlikni rivojlantirish metodikasi asosiy nazariy baza sifatida xizmat qiladi (Hypmatova, 2022, №3, №7).

Pedagogik tajriba va natijalar. Tadqiqot usullari: adabiyotlar tahlili, kuzatuv va ijodiy izlanish, nazorat test mashqlari va pedagogik tajriba yordamida 13 – 15 yoshdagi basketbolchilarning individual taktik tayyorgarligi o'rganildi. Har bir guruhi 16 nafar sportchi bilan tashkil qilindi.

Jadval 1.

13 – 15 yoshli basketbolchilarning individual taktik tayyorgarligi ko'rsatkichlari (n=16)

Test mashqi / ko'rsatkich	Guruh	Tajribadan avval	Tajribadan keyin	O'sish farqi
Qaror qabul qilish tezligi (soniya)	NG	5,0	4,7	0,3
	TG	4,9	3,5	1,4
Vaziyatni baholash aniqligi (% to'g'ri qaror)	NG	58	61	3
	TG	57	82	25
Harakatdan so'ng uzatilgan to'pni savatga tashlash aniqligi (5 imkoniyatdan)	NG	1,4	2,2	0,8
	TG	1,5	3,7	2,2

Test mashqi / ko‘rsatkich	Guruh	Tajribadan avval	Tajribadan keyin	O‘sinh farqi
Murakkab harakat reaksiyasi (to‘g‘ri bajarilgan harakatlar soni)	NG	4	5	1
	TG	4	8	4
Harakat chastotasi (1 daqiqada tak- rorlangan to‘p uzatish soni)	NG	12	14	2
	TG	13	20	7

Izohlar:

NG – nazorat guruhi (an’anaviy mashg‘ulotlar)

TG – tajriba guruhi (individual taktik tayyorgarlik elementlarini hisobga olgan maxsus mashg‘ulotlar) Harakatdan so‘ng uzatilgan to‘pni savatga tashlash va murakkab harakat reaksiyasi maxsus mashqlar orqali amalga oshirilgan.

Tavsif. TGda barcha indikatorlar sezilarli yaxshilangan: qaror qabul qilish tezligi va vaziyatni baholash aniqligi bo‘yicha farq katta. NG esa an’anaviy mashg‘ulotlarda kichik ijobiy o‘zgarishlar bilan cheklangan. Shundan kelib chiqadiki, maxsus metodik mashg‘ulotlar orqali 13 – 15 yoshdagi basketbolchilarda individual taktik tayyorgarlik samarali shakllanadi.

Xulosa. Nazariy va eksperimental tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ko‘p yillik tayyorgarlik davomida individual taktik tayyorgarlikni shakllantirish uchun:

harakat tezkorligi va texnik aniqlikni oshirish, qaror qabul qilish va o‘yin vaziyatini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish, murakkab reaksiyalar va harakat chastotasini mashq qilish zarur. Jadval natijalari pedagogik tajriba orqali buni ilmiy asoslab beradi: TGda taktik va texnik qobiliyat sezilarli darajada o‘ydi, NGda esa an’anaviy mashg‘ulotlarda o‘sinh cheklangan.

Adabiyotlar

1. Нурматова Ш.М. Бошланғич тайёргарлик босқичида ёш баскетболчиларнинг ҳаракат тезкорлигини ривожлантириш. Педагогика фан. (PhD) дисс. автореферати. – Чирчиқ, 2022.
2. Rahimov V.R., Nurmatova Sh.M. Sport va harakatli o‘yinlarini o‘qitish uslubiyati (basketbol). O‘quv qo‘llanma. “ILMIY TEXNIKA AXBOROTI – PRESSNASHRIYOTI”, 2023. – 204 b.
3. Basketbolchilarda tezkorlik, harakat texnikasi va aniqligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik. “Jismoniy tarbiya, sport mashg‘ulotlari nazariyasi va uslubiyatining nazariy-amaliy muammolari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. – B. 256 – 259.
4. Nurmatova Sh.M. Boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichida yosh basketbolchilarning harakat tezkorligini rivojlantirish. “FAN-SPORTGA” ilmiy-nazariy jurnal, 2022, №3. – B. 73 – 76.
5. Nurmatova Sh.M. Yosh basketbolchilarning harakat tezkorligini rivojlantirishda maxsus mashqlar samaradorligi. “FAN-SPORTGA” ilmiy-nazariy jurnal, 2022, №7. – B. 54 – 56.
6. Liu Kai. Training of Basketball Tactics and Tactics Consciousness. Frontiers in Sport Research, 2020, Vol. 2, № 7, pp. 58 – 61.
7. Feitong Zhang. Study on the Application of Tactical Consciousness in Basketball Sports Training. Scientific and Social Research, 2024.

O'QUV-MASHG'ULOT GURUHIDAGI BASKETBOLCHILARNING YILLIK TAYYORGARLIK MASHG'ULOTLARINI INTEGRAL YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Rahimjonov Muhammadqodir,

Egamberdiyeva Nazira Adhamjon qizi,

University of business and science, O'zbekiston, Namangan.

E-mail: egamberdiyevanazira96@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi o'quv-mashg'ulot guruhidagi basketbolchilarning yillik tayyorgarlik mashg'ulotlarini integral yondashuv asosida takomillashtirishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilingan. Zamonaviy sport amaliyotida mashg'ulotlarni samarali tashkil etish, yuklamalarni optimal taqsimlash hamda jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlikni o'zaro uyg'unlashtirish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Tadqiqotda yillik tayyorgarlik sikllari (mikrotsikl, mezotsikl, makrotsikl) asosida mashg'ulotlarni rejalashtirish, individual xususiyatlarni hisobga olish va yuklama boshqaruvini takomillashtirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Natijalar integral yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar sportchilarning umumiy va maxsus tayyorgarlik ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: yillik tayyorgarlik, basketbol, integral yondashuv, mikrotsikl, mezotsikl, yuklama, sport tayyorgarligi, mashg'ulot jarayoni.

Аннотация. В данной тезисной работе проанализированы теоретические и методические основы совершенствования годовых тренировочных занятий баскетболистов учебно-тренировочной группы на основе интегрального подхода. В современной спортивной практике эффективная организация занятий, оптимальное распределение нагрузок, а также согласование физической, технической и тактической подготовки являются одной из актуальных проблем. В исследовании рассмотрены возможности планирования занятий на основе годовых тренировочных циклов (микроцикл, мезоцикл, макроцикл), учета индивидуальных особенностей и совершенствования управления нагрузкой. Результаты показывают, что занятия, организованные на основе интегрального подхода, существенно повышают показатели общей и специальной подготовки спортсменов.

Ключевые слова: годовая подготовка, баскетбол, интегральный подход, микроцикл, мезоцикл, нагрузка, спортивная подготовка, тренировочный процесс.

Abstract. This thesis analyzes the theoretical and methodological foundations for improving the annual training sessions of basketball players in a training group based on an integrated approach. In modern sports practice, the effective organization of training sessions, optimal distribution of workloads, and coordination of physical, technical, and tactical training remain pressing issues. The study examines the possibilities of planning training sessions based on annual training cycles (microcycle, mesocycle, macrocycle), taking into account individual characteristics, and improving load management. The results show that training sessions organized on the basis of an integrated approach significantly improve the indicators of both general and special training of athletes.

Keywords: annual training, basketball, integrated approach, microcycle, mesocycle, workload, sports training, training process.

Tadqiqotning dolzarbligi. Zamonaviy basketbol sportida yuqori natijalarga erishish sportchilarning kompleks tayyorgarligiga bog'liq. Ayniqsa, 13 – 15 yosh davri jismoniy, texnik va taktik ko'nikmalarni shakllantirishda muhim bosqich hisoblanadi. Amaliyotda esa tayyorgarlik turlarining yetarli darajada uyg'unlashmaganligi va yuklamalarni rejalashtirishdagi kamchiliklar sportchilarning rivojlani-shiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, o'quv-mashg'ulot jarayonini integral

yondashuv asosida tashkil etish va takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqot maqsadi. 13 – 15 yoshli basketbolchilarning yillik mashg'ulot jarayonini integral yondashuv asosida takomillashtirish va uning samaradorligini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

- Yillik tayyorgarlik tizimini tahlil qilish
- Integral yondashuv asosida mashg'ulot modelini ishlab chiqish
- Tajriba orqali samaradorlikni aniqlash

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida bir qator ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Jumladan, o'quv-mashg'ulot jarayonini tahlil qilish maqsadida pedagogik kuzatuv olib borildi. Sportchilarning jismoniy va maxsus tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun maxsus test sinovlari qo'llanildi. Olingan natijalarni baholashda taqqoslash usuli hamda matematik-statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, mashg'ulot jarayonining samaradorligini aniqlash uchun tajriba-sinov ishlari tashkil etildi va natijalar dinamikasi muntazam ravishda kuzatib borildi.

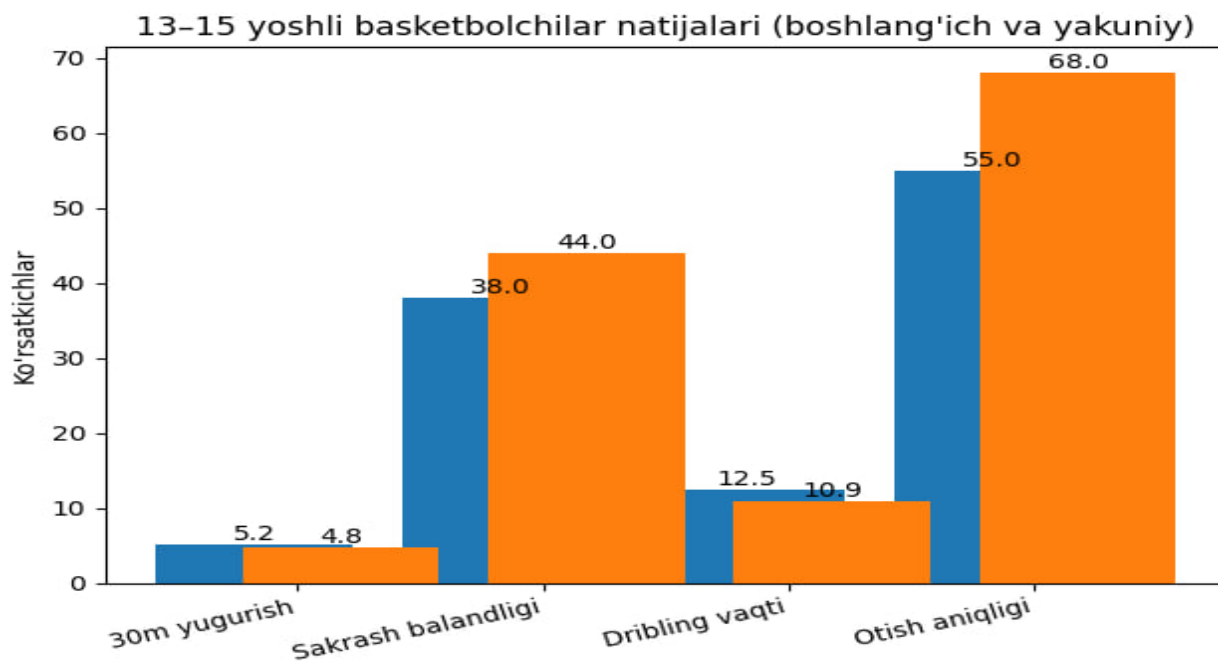
Tadqiqot obyekti. 13 – 15 yoshli o'quv-mashg'ulot guruhidagi basketbolchilar ($n=20$)

Integral yondashuv sport tayyorgarligini tashkil etishda barcha componentlarning o'zaro bog'liq holda rivojlanishini nazarda tutadi. Ya'ni, jismoniy tayyorgarlik (kuch, tezlik, chidamlilik), texnik tayyorgarlik (to'pni olib yurish, uzatish, otish), taktik tayyorgarlik (o'yin qarorlarini qabul qilish) va psixologik tayyorgarlik bir butun tizimda shakllantiriladi. Bu yondashuv ayniqsa basketbolda muhim bo'lib, o'yin jarayonida turli sifatlar bir vaqtning o'zida namoyon bo'lishini talab qiladi. 13 – 15 yoshli basketbolchilarda mashg'ulot jarayonini tashkil etishda yoshga xos fiziologik va funksional xususiyatlarni hisobga olish zarur. Ushbu davrda tezkorlik, koordinatsiya va umumiy chidamlilik faol rivojlanadi, shu sababli mashg'ulotlarda ko'p funksiyali mashqlarni qo'llash samarali hisoblanadi. Yillik tayyorgarlik jarayoni siklik tamoyil asosida tashkil etilib, makrotsikl, mezotsikl va mikrotsikllarga bo'linadi. Makrotsikl yillik rejalashtirishni ifodalasa, mezotsikllar ma'lum vazifalarni hal etishga yo'naltiriladi, mikrotsikllar esa haftalik yuklama tuzilishini belgilaydi. Ushbu tizim mashg'ulot jarayonini izchil va bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi. Integral yondashuvda yuklamalarni boshqarish muhim o'rin tutadi. Mashg'ulotlar intensivligi va hajmini to'g'ri taqsimlash, tiklanish jarayonlarini inobatga olish sportchilarning ortiqcha charchashining oldini oladi hamda sport formasining barqaror oshishini ta'minlaydi. Shu asosda o'quv-mashg'ulot guruhida haftalik mikrotsikl tuzilmasi ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi.

13 – 15 yoshli basketbolchilarning haftalik mikrotsikl tuzilmasi

Kun	Mashg‘ulot mazmuni	Asosiy yo‘nalish	Yuklama intensivligi
Dushanba	Jismoniy + texnik mashqlar	Tezkorlik, to‘p bilan ishlash	O‘rta
Seshanba	Taktik mashg‘ulot + o‘yin elementlari	O‘yin qarorlari, kombinatsiya	Yuqori
Chorshanba	Tiklanish mashqlari	Stretching, yengil yugurish	Past
Payshanba	Texnik + tezkorlik mashqlari	Dribling, uzatish, sakrash	Yuqori
Juma	O‘yin amaliyoti (2x2, 3x3, 5x5)	Musobaqa sharoiti	Yuqori
Shanba	Jismoniy tayyorgarlik	Kuch, chidamlilik	O‘rta
Yakshanba	Dam olish	Tiklanish	–

13 – 15 yoshli basketbolchilarning haftalik mikrotsikl tuzilmasi integral yondashuv asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, unda mashg‘ulot yuklamalari kunlar kesimida bosqichma-bosqich taqsimlangan. Dushanba kuni jismoniy va texnik mashqlar uyg‘unlashtirilgan holda o‘rta intensivlikda tashkil etilgan bo‘lib, bu sportchilarning haftalik ish faoliyatiga moslashishini ta‘minlaydi. Seshanba kuni esa taktik mashg‘ulotlar va o‘yin elementlari yuqori yuklama asosida berilib, o‘yin qarorlarini tez qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Chorshanba kuni tiklanish mashg‘ulotlari rejalashtirilgan bo‘lib, bu organizmning funksional holatini tiklash va charchoqni kamaytirishga xizmat qiladi. Payshanba kuni texnik va tezkorlik mashqlari yuqori intensivlikda o‘tkazilib, dribling, uzatish va tez harakatlanish sifatleri rivojlantiriladi. Juma kuni o‘yin amaliyoti (2x2, 3x3, 5x5) orqali musobaqa sharoitiga yaqin muhit yaratiladi va sportchilarning taktik fikrlashi hamda jamoaviy o‘yin ko‘nikmalari mustahkamlanadi. Shanba kuni jismoniy tayyorgarlikka yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar o‘rta intensivlikda bajarilib, kuch va chidamlilik sifatlarini rivojlantirishga qaratiladi. Yakshanba kuni esa to‘liq dam olish kuni sifatida belgilangan bo‘lib, organizmning to‘liq tiklanishi ta‘minlanadi. Umuman olganda, mikrotsikl tuzilmasi yuklamaning to‘g‘ri taqsimlanishi, tiklanish jarayonining inobatga olinishi va mashg‘ulotlarning izchil tashkil etilishi bilan tavsiflanadi. Bu esa integral yondashuvning samaradorligini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

1-rasm. 13 – 15 yoshli basketbolchilarning tayyorgarlik ko'rsatkichlari dinamikasi

Ushbu diagrammada 13 – 15 yoshli basketbolchilarning tajriba-sinov jarayonidagi boshlang'ich va yakuniy natijalari taqqoslab ko'rsatilgan. Natijalar integral yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar samaradorligini yaqqol ifodalaydi. Diagrammadan ko'rinadiki, 30 metrga yugurish natijasi 5.2 sekunddan 4.8 sekunda yaxshilangan bo'lib, bu tezkorlik sifatining oshganini bildiradi. Joydan sakrash balandligi 38 sm dan 44 sm ga yetgan, bu esa portlovchi kuch va mushak kuchining rivojlanganligini ko'rsatadi. Shuningdek, dribling bajarish vaqti 12.5 sekunddan 10.9 sekunda qisqargan bo'lib, texnik harakatlar tezligi va koordinatsiya darajasi yaxshilanganini anglatadi. Otish aniqligi esa 55% dan 68% ga oshib, sportchilarning texnik mahorati va o'yin samaradorligi sezilarli darajada rivojlanganini tasdiqlaydi. Umuman olganda, barcha ko'rsatkichlarda ijobiy dinamik o'sish kuzatilgan bo'lib, bu integral yondashuv asosidagi mashg'ulotlar 13 – 15 yoshli basketbolchilar tayyorgarligiga samarali ta'sir ko'rsatganini ilmiy jihatdan isbotlaydi.

2-jadval

13 – 15 yoshli basketbolchilarning tajriba-sinov natijalari (boshlang'ich va yakuniy ko'rsatkichlar)

Ko'rsatkichlar	Boshlang'ich bosqich	Yakuniy bosqich	O'sish dinamikasi
30 m yugurish (sek)	5.2	4.8	7.6 %
Joydan sakrash balandligi (sm)	38	44	15.7 %
To'pni dribling qilish (sek)	12.5	10.9	12.8 %
Aniqlik bilan otish (%)	55	68	23.6 %
Umumiy jismoniy tayyorgarlik	O'rtacha	Yaxshi	Sifat yaxshilandi

2-jadvalda 13 – 15 yoshli basketbolchilar bilan o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlarining boshlang‘ich va yakuniy natijalari taqqoslangan. Olingan natijalar integral yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar sportchilarning barcha asosiy tayyorgarlik ko‘rsatkichlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatganini tasdiqlaydi. Xususan, 30 metrga yugurish natijasi 5.2 sekunddan 4.8 sekundga yaxshilangan bo‘lib, bu tezkorlik sifatining rivojlanganligini ko‘rsatadi. Joydan sakrash balandligining 38 sm dan 44 sm ga oshishi esa portlovchi kuch va oyoq mushaklari kuchining ortganidan dalolat beradi. To‘pni dribling qilish tezligining 12.5 sekunddan 10.9 sekundga kamayishi texnik harakatlar tezligi va koordinatsiya darajasining yaxshilanganini bildiradi. Aniqlik bilan otish ko‘rsatkichi 55% dan 68% ga oshgani esa sportchilarning texnik mahorati va konsentratsiyasi sezilarli darajada rivojlanganini ko‘rsatadi. Umuman olganda, tajriba yakunida barcha asosiy ko‘rsatkichlarda ijobiy dinamik o‘sinh qayd etildi. Bu esa integral yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar 13 – 15 yoshli basketbolchilarning jismoniy va texnik tayyorgarligini samarali oshirishini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

3-jadval

Integral yondashuv asosida mashg‘ulot vositalarining taqsimlanishi

Tayyorlov turlari	Mashg‘ulot vositalari	Ulushi (%)
Jismoniy tayyorgarlik	Yugurish, sakrash, kuch mashqlari	35%
Texnik tayyorgarlik	Dribling, uzatish, otish	30%
Taktik tayyorgarlik	O‘yin kombinatsiyalari, 2x2, 3x3, 5x5	25%
Psixologik tayyorgarlik	Diqqat, qaror qabul qilish mashqlari	10%

Ushbu jadvalda integral yondashuv asosida mashg‘ulot jarayonida tayyorgarlik turlarining o‘zaro taqsimoti ko‘rsatilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, jismoniy va texnik tayyorgarlik asosiy ulushni tashkil etadi, biroq taktik va psixologik tayyorgarlik ham muhim o‘rin egallaydi. Bu esa sportchilarning kompleks rivojlaniшинi ta‘minlaydi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, 13 – 15 yoshli basketbolchilarning yillik tayyorgarlik mashg‘ulotlarini integral yondashuv asosida tashkil etish yuqori samaradorlikni ta‘minlaydi. Ushbu yondashuv sportchilarning jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini o‘zaro uyg‘un holda rivojlantirish imkonini beradi. Tajriba-sinov natijalariga ko‘ra, sportchilarning tezkorlik, kuch, texnik mahorat va o‘yin samaradorligi sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Mashg‘ulot yuklamalarining ilmiy asosda rejalashtirilishi va individual xususiyatlarning hisobga olinishi sportchilarning umumiy tayyorgarlik darajasini yaxshilashga xizmat qildi. Shuningdek, integral yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar sportchilarning funksional holatini barqarorlashtirish, ortiqcha charchashning oldini olish hamda musobaqa faoliyatiga moslashuv darajasini oshirishda muhim omil ekanligi isbotlandi.

Xulosa qilib aytganda, integral yondashuv 13 – 15 yoshli basketbolchilarning yillik tayyorgarligini takomillashtirishning samarali vositasi bo‘lib, uni o‘quv-mashg‘ulot jarayoniga keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва: Физкультура и спорт, 2008. – 544 с.
2. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев: Олимпийская литература, 2015. – 808 с.
3. Верхошанский Ю.В. Программирование и организация тренировочного процесса. – Москва: Советский спорт, 2013. – 240 с.
4. Бомпа Т., Хафф Г. Периодизация спортивной тренировки. – Москва: Спорт, 2016. – 384 с.
5. Гомельский А.Я. Баскетбол. Секреты мастерства. – Москва: Физкультура и спорт, 2007. – 224 с.
6. Исмаилов Р.С. Спорт машгулотларининг назарияси ва услубияти. – Тошкент: Ўқитувчи, 2014. – 320 б.
7. Абдуллаев А.А. Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси. – Тошкент: Илм-Зиё, 2018. – 256 б.
8. Нуримов У.Н. Баскетбол назарияси ва методикаси. – Тошкент: Фан ва технология, 2020. – 180 б.
9. Bompa T.O. Theory and Methodology of Training. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2009. – 368 p.
10. Platonov V.N. Periodization of Sports Training. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2019. – 412 p.

© *Rahimjonov Muhammadqodir, 2026*

© *Egamberdiyeva Nazira Adhamjon qizi, 2026*

ZAMONAVIY INNOVATSION METODIKALAR ASOSIDA TALABA QIZLARNING JISMONIY FAOLIGINI VA HARAKAT FAOLLIGINI TARBIYALASH

Eshmanova Umidaxon Abdulla qizi,

Oriental universiteti

“Jismoniy madaniyat” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada talaba qizlarning jismoniy tarbiya mashg‘ulotlariga bo‘lgan qiziqishini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o‘rni tahlil qilingan. Ayniqsa, zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari, mobil ilovalar va videotahlil elementlarini jismoniy tarbiya jarayoniga integratsiyalash orqali dars samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda 120 nafar talaba qiz ishtirok etgan bo‘lib, natijalar eksperimental guruhda nazorat guruhiga nisbatan yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etgan.*

Kalit so‘zlar: *talaba qizlar, jismoniy faollik, innovatsion texnologiyalar, mobil ilovalar, videotahlil, dars samaradorligi.*

Abstract. *This article analyzes the role of innovative pedagogical technologies in increasing the interest of female students in physical education lessons. In particular, the issues of increasing lesson effectiveness through the integration of modern information and communication tools, mobile applications and video analysis elements into the physical education process are highlighted. The study involved 120 female students, and the results showed higher indicators in the experimental group compared to the control group.*

Keywords: *female students, physical activity, innovative technologies, mobile applications, video analysis, lesson effectiveness.*

Kirish

Jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biri – bu sogʻlom va barkamol avlodni tarbiyalashdir. Bugungi kunda yoshlarning sogʻligʻini mustahkamlash, ularni jismoniy faoliyatga jalb etish davlat siyosati darajasidagi masalalardan biridir. Ayniqsa, talaba qizlarning jismoniy faolligi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular – kelajak onalar, jamiyatning ijtimoiy va demografik barqarorligining asosiy omili.

Soʻnggi yillarda oʻtkazilgan tibbiy-ijtimoiy tadqiqotlar qizlarning aksariyat qismi yetarli darajada jismoniy faol emasligini koʻrsatmoqda. Kompyuter texnologiyalari va mobil qurilmalarning kundalik hayotga chuqur kirib kelishi, koʻp vaqtni oʻtirgan holda oʻtkazishga olib kelmoqda. Shu sababli, anʼanaviy jismoniy tarbiya darslarining samaradorligi pasayib, yangi, zamonaviy yondashuvlarni joriy etish zarurati tugʻilmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi – talaba qizlarni jismoniy tarbiyaga jalb etishda innovatsion metodikalarning samaradorligini eksperimental tarzda asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Pedagogika va jismoniy tarbiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, anʼanaviy jismoniy tarbiya tizimi asosan bir xil yondashuvga asoslangan boʻlib, talabalarning individual xususiyatlarini, qiziqishlari va ehtiyojlarini yetarli darajada hisobga olmaydi.

Xorijiy olimlar (S.Brown, 2021; M.Lee, 2022; J.Smith, 2023) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda jismoniy tarbiya darslariga interaktiv elementlarni kiritish, raqamli vositalardan foydalanish va oʻyin texnologiyalarini qoʻllash dars samaradorligini oshirishning eng muhim omili ekanligi isbotlangan.

MDH davlatlarida (A.Ivanov, 2022; N.Petrova, 2023) esa differensial va individual yondashuvga asoslangan metodikalar ishlab chiqilgan boʻlib, ularda har bir talabaning jismoniy tayyorgarligiga mos ravishda mashgʻulotlarni tashkil qilish taklif etilgan.

Oʻzbekistonlik tadqiqotchilar (R.Karimov, 2023; D.Tolipova, 2024) tomonidan esa aynan talaba qizlarning jismoniy tarbiyasida innovatsion yondashuvlarni qoʻllash boʻyicha olib borilgan ishlar kamchilikni tashkil etadi. Shu sababli, mazkur muammoning dolzarbligi va ilmiy-amaliy ahamiyati yanada oshadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot 2024 – 2025 oʻquv yilida Oriental universitetida olib borildi. Tadqiqotda jami 120 nafar 1 – 2-kurs talaba qizlari ishtirok etdi. Ular ikki guruhga ajratildi:

Nazorat guruhi (n=60) – anʼanaviy metodika asosida mashgʻulotlar olib borildi;

Tajriba guruhi (n=60) – innovatsion metodikalar asosida mashgʻulotlar tashkil qilindi.

Tadqiqotda qoʻllanilgan usullar:

pedagogik kuzatuv;

testlar: 1000 m yugurish (chidamlilik), oʻrindiqlarda oldinga egilish (egiluvchanlik), 30 sekundda press (kuch), 10x5 m yugurish (tezkorlik);

so'rovnoma (motivatsiya darajasini aniqlash);
eksperiment (6 oy davomida);
matematik-statistik tahlil (Student t-mezoni).
Tajriba guruhida qo'llanilgan innovatsion metodikalar:
Mobil ilovalar – "Nike Training Club", "Adidas Running" ilovalari orqali uy vazifalarini nazorat qilish va kuzatish;
Videotahlil – talaba qizlarning mashq bajarish texnikasini videoga olib, keyinchalik birgalikda tahlil qilish;
QR kodli topshiriqlar – har bir dars so'ngida QR kod orqali uyga vazifa (video, maqola, 5 daqiqalik kompleks);
Motivatsion reyting tizimi – har bir bajarilgan topshiriq, qatnashish va faollik uchun ball berish orqali reyting jadvalini yuritish;
Gamifikatsiya elementlari – o'yin shaklidagi musobaqa elementlari, "haftaning eng faol qizi" tanlovi.

Asosiy qism

Tadqiqot davomida talaba qizlarning jismoniy faolligiga bo'lgan munosabati va jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari o'rganildi. Dastlabki test natijalari ikkala guruhda ham deyarli bir xil edi (farq statistik ahamiyatga ega emas, $p > 0,05$).

6 oylik eksperimentdan so'ng quyidagi natijalar qayd etildi:

1. Chidamlilik (1000 m yugurish): tajriba guruhida o'rtacha natija 30 soniyaga yaxshilangan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich atigi 8 soniyani tashkil etdi.
 2. Eguvchanlik (o'rindiqlarda oldinga egilish): tajriba guruhida 6 sm ga oshgan bo'lsa, nazorat guruhida 2 sm ga oshdi.
 3. Kuch (30 sekundda press): tajriba guruhida o'rtacha 5 marta ko'paygan, nazorat guruhida esa 1,5 martaga oshgan.
 4. Tezkorlik (10x5 m yugurish): tajriba guruhida 1,2 sekundga yaxshilangan, nazorat guruhida esa 0,3 sekundga yaxshilangan.
 5. Motivatsiya darajasi (so'rovnoma natijalari): tajriba guruhida dastlabki 42% dan 78% gacha ko'tarilgan bo'lsa, nazorat guruhida 44% dan 51% gacha oshdi.
- Quyidagi jadvalda asosiy natijalar qiyosiy keltirilgan:

1-jadval.

Eksperiment boshi va oxiri natijalari (o'rtacha qiymatlar)

Ko'rsatkich	Nazorat guruhi (boshi)	Nazorat guruhi (oxiri)	Tajriba guruhi (boshi)	Tajriba guruhi (oxiri)
1000 m (soniya)	312	304	315	285
Egiluvchanlik (sm)	9	11	8	14
Press (marta)	18	19,5	17	22
Tezkorlik (soniya)	14,2	13,9	14,4	13,2
Motivatsiya (%)	44%	51%	42%	78%

Statistik tahlillar natijasida tajriba guruhining ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan ishonchli darajada yuqori ekanligi aniqlandi ($p < 0,05$).

Shuningdek, tajriba guruhida mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada oshdi. Talaba qizlar darsga o'z tashabbusi bilan qo'shimcha jihozlar olib kelish, videolar yozib olish va ularni o'rtoqlashish, shuningdek, darsdan tashqari vaqtlarda ham jismoniy mashqlarni davom ettirishni boshladilar.

Natijalar va muhokama

Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, mobil ilovalar va videotahlil kabi zamonaviy vositalar talaba qizlarning mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini oshirishda kuchli vosita hisoblanadi. Qizlar o'z harakatlarini kuzatish, tahlil qilish va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini va o'z faoliyati ustidan nazoratni kuchaytirdi.

Gamifikatsiya elementlari (reyting, ballar, "hafta qizi" tanlovi) raqobatbardoshlik muhitini yaratdi. Talaba qizlar nafaqat o'z natijalarini yaxshilashga, balki guruhdoshlari bilan musobaqalashishga ham intildilar. Bu esa jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining tez va samarali oshishiga olib keldi.

QR kodli uy vazifalari tizimi esa darsdan tashqari vaqtda ham talaba qizlarning jismoniy faolligini saqlab qolish imkonini berdi. Qisqa, 5 – 7 daqiqalik mashqlarni bajarish ularga katta vaqt va kuch talab qilmadi, natijada ular bu topshiriqlarni muntazam ravishda bajardilar.

Qiziqarli kuzatuv: eksperiment oxirida tajriba guruhidagi 60 qizning 53 nafari (88,3%) mobil ilova orqali o'z jismoniy faolligini kuzatishni kundalik odatiga aylantirgan. Ya'ni, ular dars tugaganidan keyin ham innovatsion metodikalardan foydalanishni davom ettirishgan.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Talaba qizlarning jismoniy faolligini oshirishda an'anaviy yondashuvlar o'z samarasini yo'qotmoqda. Zamonaviy, innovatsion metodikalarni joriy etish dolzarb hisoblanadi.

Mobil ilovalar, videotahlil, QR kodlar va gamifikatsiya elementlari asosida tashkil qilingan mashg'ulotlar jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini 1,5 – 2 barobarga tezroq oshirish imkonini beradi.

Innovatsion metodikalar talaba qizlarning mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini va motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi (tajriba guruhida 42% dan 78% gacha).

Bunday yondashuv nafaqat dars davomida, balki darsdan tashqari vaqtda ham jismoniy faollikni saqlashga yordam beradi.

Quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Talaba qizlar guruhlarida jismoniy tarbiya darslariga mobil ilovalarni joriy etishni boshlash (dastlab bepul variantlar: Nike Training Club, Adidas Running, Google Fit);

Har bir dars so'ngida QR kod orqali 5 – 7 daqiqalik uy vazifasini berish tizimini yo'lga qo'yish;

Mashg'ulotlarni videoga olib, talabalar bilan birgalikda tahlil qilish amaliyotini joriy etish (oyiga kamida 1 marta);

Reyting tizimini joriy etish – har bir faollik, topshiriq bajarish va musobaqalarda qatnashish uchun ball berish;

Universitet miqyosida “Eng faol talaba qiz” tanlovini o‘tkazish va g‘oliblarni rag‘batlantirish;

Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining innovatsion metodikalar bo‘yicha malakasini oshirish kurslarini tashkil qilish. Shuningdek, kengroq miqyosda tadqiqot olib borish, turli universitetlar va turli hududlarning talaba qizlarini qamrab olish kelajakdagi tadqiqotlarning istiqbolli yo‘nalishi bo‘lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brown S. (2021). Digital technologies in physical education: A systematic review. *Journal of Sport Pedagogy*, 15(2), 45-62.
2. Lee M., Kim J. (2022). Mobile applications for physical activity promotion among female university students. *International Journal of Health Promotion*, 28(4), 112-128.
3. Smith J., Williams R. (2023). Gamification in physical education: Effects on motivation and physical fitness. *European Physical Education Review*, 29(1), 34-51.
4. Ivanov A.P. (2022). Innovatsion texnologiyalar jismoniy tarbiya darslarida. Moskva: Sport va ta'lim nashriyoti. – 210 b.
5. Petrova N.V. (2023). Differensial yondashuv asosida talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish. Sankt-Peterburg: Lesgaft universiteti nashri. – 185 b.
6. Karimov R.X. (2023). Oliy ta'limda jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishning pedagogik asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya. – 198 b.
7. Tolipova D.M. (2024). Talaba qizlarning jismoniy faolligini oshirishda innovatsion texnologiyalar. *O‘zbekiston pedagogika jurnali*, 5(2), 67-74.
8. Eshmanova U.A. (2024). Development of agility in female students through basketball game elements. *The Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(12).
9. Eshmanova U., Xoshimova C. (2025). Inson organizmida harakat faoliyatining pasayishi va uning oqibatlari: jismoniy tarbiya gigienasining ahamiyati. *Modern Science and Research*, 4(5), 851-859.

© Eshmanova Umidaxon Abdulla qizi, 2026

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINING KONSTRUKTIV KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSINING NAZARIY ASOSLARI

Asqarov M.A.,

*Turon xalqaro universitetining
katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining konstruktiv kompetentligini shakllantirishning pedagogik mazmuni va va hususiyatlari yoritilgan bo‘lib bunda, konstruktiv kompetentligning hususiyatlarining nazariy asoslari va me‘zonlarining tavsifi keltirib o‘tilgan

Kalit so‘zlar: harakatchanlik, potensial imkoniyat, konstruktiv, aylanma mashg‘ulot, kompetentlik, biomexanik o‘zgarish, modda almashinuvi, gimnastika, kurash, yengil etletika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогическое содержание и особенности формирования конструктивной компетенции будущих учителей физического

воспитания, а также описываются теоретические основы и критерии характеристик конструктивной компетенции.

Ключевые слова: мобильность, потенциал, конструктивный, круговая тренировка, компетенция, биомеханические изменения, метаболизм, гимнастика, борьба, легкая атлетика.

Annotation. This article discusses the pedagogical content and features of the formation of constructive competence of future physical education teachers, and describes the theoretical foundations and criteria for the characteristics of constructive competence.

Keywords: mobility, potential, constructive, circuit training, competence, biomechanical changes, metabolism, gymnastics, wrestling, athletics.

Oliy ta'lim tizimining, xususan, jismoniy madaniyat yo'nalishidagi asosiy maqsadi – jamiyat, ta'lim va sport sohalarining yuqori malakali mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojini qondirishdan iborat (Kaynova, 2007). Ta'lim sifati esa bitiruvchining raqobatbardoshligi, kasbiy kompetentligi, turli faoliyat yo'nalishlarida moslasha olish qobiliyati, xalqaro me'yorlar darajasida ishlashga tayyorligi, doimiy kasbiy o'sishga intilishi hamda ijtimoiy va kasbiy mobilligiga qarab belgilanadi.

Bugungi kunda O'zbekistonda ham oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayon "O'zbekiston Respublikasida ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da o'z ifodasini topgan. Mazkur konsepsiyada ta'lim sifatini baholashda kompetensiyaviy yondashuv markaziy o'ringa qo'yiladi. Bu yondashuvga ko'ra, ta'lim natijasi – o'quvchi yoki talabanning faqat o'zlashtirgan bilimlari yig'indisi emas, balki ularni real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda samarali qo'llay olish qobiliyatidir.

Shu bois, bugungi mutaxassisning kasbiy sifati – uning oliy ta'lim muassasasida egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qay darajada samarali tatbiq eta olishi bilan belgilanadi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining sifat ko'rsatkichlari ham o'z navbatida, ta'lim jarayonida shakllangan kompetensiyalarni sport pedagogikasi, sog'lomlashtirish va tarbiyaviy faoliyatda qo'llash darajasi orqali namoyon bo'ladi.

Ilmiy manbalarda "kasbiy kompetentlik" tushunchasi shaxsning o'zining bilim, ko'nikma, tajriba va shaxsiy sifatlarini jamiyat uchun ahamiyatli bo'lgan kasbiy ijodiy faoliyatda samarali qo'llay olish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Bunda shaxs nafaqat o'z sohasida malakali mutaxassis sifatida namoyon bo'ladi, balki faoliyat natijalariga nisbatan ijtimoiy mas'uliyatni ham his etadi, kasbiy mahoratini muntazam takomillashtirishga intiladi. Demak, jismoniy tarbiya yo'nalishidagi bitiruvchining kasbiy kompetentligi – bu bilimlarning maxsus tuzilmasi, u unga jismoniy tarbiya va sport sohasidagi amaliy muammolarni mustaqil, samarali hal etish imkonini beradi. Shu bois oliy jismoniy madaniyat ta'limi muassasalarida kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajasining yuqoriligi kelajakdagi o'qituvchining mustaqil faoliyatini muvaffaqiyatli olib borishining eng muhim sharti hisoblanadi.

Jismoniy madaniyat sohasi bo'yicha mutaxassis tayyorlashning bosh maqsadi – kasbiy kompetentlikni shakllantirishdan iborat. Bunda professional-pedagogik tayyorgarlik jarayoni mutaxassis shaxsiga qo'yiladigan tizimli talablarga asoslanadi. Bu talablar nafaqat uning kasbiy mahoratini, balki ijtimoiy qiyofasining to'liqligi va

qadriyat yo'nalishini ham belgilab beradi Mazkur yondashuv uch asosiy tarkibiy blokda ifodalanadi:

Yuqori darajadagi kasbiy mahorat,
Ma'naviy-madaniy yetuklik,
Ijtimoiy va fuqarolik ongining pishganligi (siyosiy yetuklik).

Bu holat O'zbekiston ta'lim amaliyotida ham kuzatiladi: ayrim holatlarda o'qituvchi o'zining nazariy bilimlarini amaliy vaziyatlarda yetarli darajada tatbiq eta olmaydi, o'quvchilarning individual rivojlanish ehtiyojlarini tahlil qilishda yoki dars jarayonini konstruktiv tashkil etishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shuning uchun, jismoniy madaniyat sohasida mutaxassis tayyorlashda kompetensiyaviy, innovatsion va refleksiv yondashuvlarni birlashtirgan integrativ model zarur.

Mazkur model o'qituvchini nafaqat bilim va ko'nikmalar bilan, balki o'z-o'zini rivojlantirish, ijodkorlik va shaxsiy mas'uliyat tamoyillariga asoslangan kasbiy-pedagogik refleksiya madaniyati bilan ham qurollantiradi.

Ko'pgina olimlar fikriga ko'ra, kompetentlik – bu shaxsning o'zaro bog'langan sifatlari majmuasi bo'lib, unga bilim, ko'nikma, malaka, faoliyat usullari kiradi va u ma'lum bir sohadagi jarayon yoki faoliyatni sifatli bajarish uchun zarur bo'lgan integrativ tizimni ifodalaydi. Biroq zamonaviy pedagoglarning kompetentlik darajasi va fikrlash mentaliteti ta'lim tizimi modernizatsiyasi talablariga to'liq javob bermasligi ilmiy manbalarda qayd etilgan.

Pedagogik ijodkorlik komponentlari nafaqat o'qituvchi shaxsining tarkibiy qismlari, balki ularning kasbiy tajribasi, hissiy kechinmalari va ongida aks etgan pedagogik haqiqatning in'ikosidir. Shu bois, haqiqiy o'qituvchi o'z kasbiy faoliyati davomida ijodiy yondashuvni shakllantiradi, uni o'z tajribasi orqali boyitadi va takomillashtirib boradi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining ijodiy faolligini shakllantirish uchun u yetarli harakat tajribasiga ega bo'lishi, ya'ni o'z tanasini boshqarish, yangi mashqlarni o'zlashtirish va ularni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishi zarur (Chepakov, 2000; Marishchuk, 2002; Solodyannikov, 2002). Shu sababli, jismoniy tarbiya kadrlarini tayyorlashda harakat tayyorgarligi sifatiga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Bu nafaqat o'qituvchining kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatini, balki yosh avlodning sog'lom rivojlanishini ham ta'minlaydi.

Shubhasiz, maqsadli sport va jismoniy madaniyat faoliyati bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi mazmunining eng muhim tarkibiy qismi va ajralib turuvchi belgisi hisoblanadi (Kudashova, 2004). Zamonaviy o'qituvchi quyidagi ikki yo'nalishda mukammal tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur:

An'anaviy mashqlar metodikasi – o'quvchilarga yengil atletika, sport va harakatli o'yinlar, gimnastika, chang'ida yurish, suzish kabi dars turlarini to'g'ri o'rgatish;

Zamonaviy jismoniy faoliyat tizimlari – atletik gimnastika, ritmik gimnastika, fitnes, shaping, yakkakurash elementlari, xatxa-yoga va boshqa yangi metodik yondashuvlarni qo'llay olish.

Bu esa, o'z navbatida, o'qituvchining yuqori darajada rivojlangan harakat funksiyasi, ya'ni motorika, muvofiqlik, kuch, tezlik, chaqqonlik va chidamlilik sifati bilan chambarchas bog'liqdir.

Shu nuqtai nazardan, o'quv jarayoni har xil turdagi jismoniy mashqlar tizimi orqali va ular vositasida amalga oshirilishi zarur (Abdulina, 1990). Faqatgina shu holatda jismoniy madaniyat yo'nalishidagi talaba umumiy pedagogik bilim va ko'nikmalarni egallash bilan bir qatorda, o'zining maxsus jismoniy qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bunday qobiliyatlarning o'sishi talabaning harakat-texnik salohiyatini ochib berish darajasi bilan chambarchas bog'liqdir (Strunin, 1994).

Yuqorida aytilganlar shundan dalolat beradiki, jismoniy madaniyat sohasida mutaxassislar tayyorlash tizimida kasbiy-pedagogik ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqish zarurati mavjud. Bu yangilanishlar ilm-fan, texnika va madaniyat sohalaridagi ilg'or yutuqlarga tayanishi lozim.

Mazkur jarayonda quyidagi ustuvor yo'nalishlarga e'tibor qaratish dolzarbdir: talabalarga zamonaviy bilim va texnologiyalarni o'rgatish;

yuqori samarador mehnat ko'nikmalarini shakllantirish;

kasb tanlash imkoniyatlarini kengaytirish, mehnat bozori haqidagi dolzarb axborot bilan ta'minlash;

ijodiy fikrlash va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish;

kasbiy rivojlanish motivatsiyasi va o'z-o'zini takomillashtirish ehtiyojini kuchaytirish.

Bu jarayonning yakuniy maqsadi – bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini xalqaro me'yorlarga javob beruvchi, yuqori malakali, raqobatbardosh va samarali mutaxassis sifatida tayyorlashdir (Fursenko, 2007). Bunday o'qituvchi nafaqat o'quvchilarga jismoniy tarbiya va sog'lom turmush tarzi tamoyillarini singdiradi, balki ularning jismoniy, irodaviy va axloqiy rivojlanishida ham yetakchi shaxsga aylanadi. Shu tariqa, jismoniy madaniyat ta'limi tizimining modernizatsiyasi – bu nafaqat metodik yangilanish, balki kasbiy kompetensiyaning yangi modelini shakllantirish jarayonidir. U o'z ichiga nazariya va amaliyotning integratsiyasini, harakat faoliyatining individuallashtirilgan yondashuvini, innovatsion o'qitish texnologiyalarini va shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirishni qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Balsevich V.K., Lubisheva L.I. Noviye texnologii formirovaniya fizicheskoy kulturi shkolnikov // Problemi sovershenstvovaniya fizicheskogo vospitaniya uchashixsya obsheobrazovatelnix shkol: Sb. rabot uchastnikov Mejdunarod. seminar / Pod obsh. red. V.I.Lyaxa i L.B.Kofmana. – M., 1993. – S. 42 – 50.

2. Alisher o'g'li A. A. et al. BOLALAR JISMONIY TARBIYASIDA QO'LLANILADIGAN METODLARNING NAZARIY ASOSLARI // Miasto Przyszłości. – 2024. – T. 44. – C. 584 – 586.

3. A.A.Asqarov. Jismoniy tarbiya va sport. Darslik. – Namangan, 2024. – 198 – 200-betlar.

O'ZBEKISTONDA JADIDLARNING TUTGAN O'RNI VA OLIB BORGAN FAOLIYATI HAQIDA

Mashrabova Shoxsanam Farxodbek qizi,
Rahmatova Zilola Nozimjon qizi,
University of Business and Science
mashrabovashohsanam4@gmail.com
orinovnozimjon1971@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O'zbekiston hududida faoliyat yuritgan jadidlar harakatining milliy-ma'naviy uyg'onishdagi o'rni va faoliyatini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi jadidlar tomonidan olib borilgan ta'lim-tarbiya, madaniy-ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy islohotlarning mohiyatini tahlil qilish, ularning o'z davri va keyingi rivojlanishga ta'sirini aniqlashdan iborat. Muammoning dolzarbligi jadidchilik g'oyalarining zamonaviy milliy qadriyatlar shakllanishidagi ahamiyatini chuqur o'rganish zaruratida namoyon bo'ladi. Tadqiqotda tarixiy-tahliliy va qiyosiy metodlar qo'llanilib, mavjud manbalar, ilmiy adabiyotlar va arxiv materiallari asosida tahlil amalga oshirilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, jadidlar mahalliy jamiyatni modernizatsiya qilish, yangi usuldagi maktablar tashkil etish, matbuotni rivojlantirish orqali milliy ongning shakllanishiga hal qiluvchi hissa qo'shgan. Ularning faoliyati nafaqat ma'rifatparvarlik, balki mustaqillik uchun kurashning ideologik poydevorini yaratishda muhim rol o'ynagan.

Kalit so'zlar: jadidlar harakati, milliy-ma'naviy uyg'onish, yangi usul, ma'rifatparvarlik, Turkiston, ta'lim islohoti, matbuot, milliy ong, ijtimoiy modernizatsiya, mustaqillik g'oyalari, madaniy meros.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению роли и деятельности джадидского движения, действовавшего на территории Узбекистана в конце XIX – начале XX века, в процессе национально-духовного возрождения. Основной целью исследования является анализ сущности образовательных, культурно-просветительских и общественно-политических реформ, проводимых джадидами, а также определение их влияния на своё время и последующее развитие. Актуальность проблемы проявляется в необходимости глубокого изучения значения идей джадидизма в формировании современных национальных ценностей. В исследовании применены историко-аналитический и сравнительный методы, анализ проведён на основе существующих источников, научной литературы и архивных материалов. Результаты показывают, что джадиды внесли решающий вклад в формирование национального самосознания через модернизацию местного общества, создание школ нового типа и развитие печати. Их деятельность сыграла важную роль не только в просветительстве, но и в формировании идеологической основы борьбы за независимость.

Ключевые слова: джадидское движение, национально-духовное возрождение, новый метод, просветительство, Туркестан, образовательная реформа, печать, национальное самосознание, социальная модернизация, идеи независимости, культурное наследие.

Abstract. This article is devoted to studying the role and activities of the Jadid movement, which operated in the territory of Uzbekistan in the late 19th and early 20th centuries, in the process of national and spiritual revival. The main aim of the research is to analyze the essence of educational, cultural-enlightenment, and socio-political reforms carried out by the Jadids, as well as to determine their impact on their era and subsequent development. The relevance of the problem lies in the need to deeply study the importance of Jadid ideas in the formation of modern national values. The study applies historical-analytical and comparative methods, and the analysis is based on available sources, scientific literature, and archival materials. The results show that the Jadids made a decisive contribution to the formation of national consciousness through the modernization of local society, the establishment of new-method schools, and the development of

the press. Their activities played an important role not only in enlightenment but also in creating the ideological foundation for the struggle for independence.

Keywords: *jadid movement, national and spiritual revival, new method, enlightenment, Turkestan, educational reform, press, national consciousness, social modernization, ideas of independence, cultural heritage.*

Kirish

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tarkibiga kirgan Turkiston o'lkasida chuqur ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bu davr mahalliy jamiyatning an'anaviy tuzumi bilan zamonaviy dunyoviy talablar o'rtasidagi ziddiyatlar keskinlashgan vaqtga to'g'ri keldi. Aynan shu murakkab sharoitda jadidlar harakati paydo bo'lib, u nafaqat ta'lim-tarbiya, balki madaniyat, adabiyot, matbuot va siyosiy fikr sohasida tub islohotlarni amalga oshirishga intildi. Jadidchilik g'oyalari Markaziy Osiyo, xususan, hozirgi O'zbekiston hududida milliy o'zlikni saqlab qolgan holda jamiyatni modernizatsiya qilish yo'lidagi asosiy intellektual va amaliy harakat sifatida shakllandi.

Mavzuning dolzarbligi bir qator omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, jadedlar faoliyati o'zbek milliy tafakkurining shakllanishida, zamonaviy milliy qadriyatlar va davlatchilik an'alarining yuzaga kelishida muhim bosqich hisoblanadi. Ikkinchidan, ularning ma'rifatparvarlik, madaniy uyg'onish va ijtimoiy tangidchilik g'oyalari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uchinchidan, mustaqil O'zbekiston Respublikasida milliy g'oya va madaniy merosni qayta tiklash va rivojlantirish jarayonida jadidlar merosini chuqur o'rganish va baholash dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekiston hududida jadidlar harakatining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, uning milliy-ma'naviy uyg'onishdagi o'rni va olib borgan faoliyatining asosiy yo'nalishlari va natijalarini kompleks tahlil qilishdan iborat. Ishda quyidagi vazifalar qo'yilgan: jadidchilik harakatining tarixiy shart-sharoitini va uning mohiyatini aniqlash; jadidlarning ta'lim-tarbiya, madaniy-ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy sohalaridagi asosiy faoliyat yo'nalishlarini o'rganish; ularning faoliyatining o'z davri va keyingi tarixiy rivojlanishga ta'sirini baholash.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati jadidlar harakati haqidagi ilmiy bilimlar bazasini boyitish, uning Markaziy Osiyo mintaqasi kontekstidagi o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishda namoyon bo'ladi. Amaliy ahamiyati esa o'quv jarayonlarida, madaniy-ma'rifiy siyosatni shakllantirishda va milliy o'zlikni anglashni mustahkamlashda jadidlar merosidan foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatishda ifodalangani.

Tadqiqotda tarixiy-tahliliy, qiyosiy-tipologik va mantiqiy usullardan foydalanilgan. Manbalar asosida mavzuga oid bir qator ilmiy ishlar mavjud bo'lsa-da, jadidlar faoliyatining barcha jihatlarini, xususan, ularning mahalliy jamiyatning turli qatlamlari bilan munosabatini chuqur qamrab olgan kompleks tadqiqotlar hali ham yetarli emas. Shu sababli, ushbu maqola mavzuni yanada keng va tizimli yoritishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Tadqiqotning nazariy asosini jadidlar harakati, uning ijtimoiy-madaniy mohiyati va tarixiy ahamiyati haqidagi mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili tashkil etadi. Mavzu bo'yicha ilmiy ishlarni ikki asosiy guruhga ajratish mumkin: sovet davrida yozilgan asarlar va mustaqillikdan keyingi davrda chop etilgan tadqiqotlar. Sovet davri adabiyotlarida, masalan, A.Arsharuni va H.Gabidullinning "Jadidchilik" asarida, bu harakat asosan "burjua millatchiligi" sifatida baholangan va tanqid qilingan. Biroq, 1990-yillardan keyin o'zbek va xorijiy olimlar, jumladan, D.Yo'ldoshev, A.Mannonov, A.Khalid kabi tadqiqotchilar tomonidan yozilgan ishlarda jadidchilik harakati milliy taraqqiyot va ma'rifatparvarlik harakati sifatida qayta baholandi va uning ijobiy jihatlari ochib berildi. Xususan, A.Mannonovning "Jadidlar va ularning merosi" monografiyasi harakatning mahalliy kontekstdagi rivojlanish bosqichlarini, uning yetakchi namoyandalari (Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy) faoliyatini tizimli o'rganadi. Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jadidlar faoliyatining iqtisodiy va huquqiy jihatlari, shuningdek, ularning an'anaviy diniy muassasalar bilan munosabati haqida chuqurroq tadqiqotlar hali ham talab etiladi.

Tadqiqotning metodologik bazasini tarixiy-tahliliy, qiyosiy-tipologik va mantiqiy usullar tashkil qiladi. Tarixiy-tahliliy usul jadidlar harakatining paydo bo'lishi, rivojlanishi va o'ziga xos xususiyatlarini tarixiy shart-sharoitlar kontekstida izohlashga imkon beradi. Qiyosiy-tipologik usul yordamida jadidchilik g'oyalarining Turkiston va Qrim, Idil-Ural kabi boshqa mintaqalardagi jadid harakatlari bilan umumiy va farqli jihatlari aniqlandi. Mantiqiy usul esa mavjud faktlar va dalillarni tizimlashtirish, umumlashtirish va xulosalar chiqarish uchun qo'llanildi. Manba bazasi sifatida jadidlarning o'z asarlari ("Oyna", "Samarqand" gazetalari, darsliklar, publitsistika), davr arxiv hujjatlari, shuningdek, zamonaviy olimlarning monografiya va maqolalari o'rganildi. Tadqiqot jarayonida mavjud adabiyotlardagi ma'lumotlar tanqidiy nuqtai nazardan tahlil qilindi, ularning ishonchilligi va to'liqligi baholandi, bu esa mavzuga yangicha yondashuvni shakllantirishga xizmat qildi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston hududida jadidlar harakati 20-asr boshlarida aniq shakllangan va uning faoliyati bir qator muhim yo'nalishlarni qamrab olgan. Asosiy natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

Jadval 1.

Jadidlar faoliyatining asosiy yo'nalishlari va natijalari

Yo'nalish	Asosiy faoliyat shakllari	Qisqa muddatli natijalar (1910 – 1920-yillar)	Uzoq muddatli ta'sir (mustaqillik davri)
Ta'lim-tarbiya	Yangi usul maktablar ochish, darsliklar yaratish	Bir qancha yangi maktablar faoliyati, savodxonlik darajasining oshishi	Zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanishiga intellektual asos bo'lish

Matbuot va adabiyot	“Oyna”, “Samarqand” kabi gazetalar, maʼrifiy asarlar nashr etish	Jamoat fikrini shakllantirish, yangi gʻoyalarni tarqatish	Milliy matbuot anʼanalarining shakllanishiga hissa qoʻshish
Ijtimoiy-siyosiy	Maʼrifatparvarlik, jamiyatni isloh qilish gʻoyalarini targʻib qilish	Mahalliy jamiyatda yangi ijtimoiy guruhlarning paydo boʻlishi	Mustaqillikdan keyin milliy tiklanish gʻoyalarining manbai sifatida qayta baholanish

Tadqiqot jarayonida aniqlandiki, jadidlar faoliyatining eng samarali yoʻnalishi taʼlim-tarbiya sohasi boʻlgan. Ular anʼanaviy maktab (maktab) usulidan farqli ravishda, yangi usul (usuli jadid) maktablarini tashkil etishga kirishdilar. Bu maktablarda taʼlim dasturi til, tarix, geografiya va tabiiy fanlar asoslarini oʻz ichiga olgan. Natijada, bu davrda bir qator yangi maktablar ochildi va bu mahalliy aholi orasida savodxonlik darajasining maʼlum darajada oshishiga olib keldi. Biroq, bu jarayon anʼanaviy diniy muassasalar va konservativ kuchlarning qarshiligiga duch keldi, bu esa harakatning tarqalish tezligini cheklab qoʻydi.

Matbuot sohasidagi faoliyat jadidlar uchun asosiy gʻoya tarqatish vositasi boʻldi. Mahmudxoʻja Behbudiy boshchiligidagi “Oyna” gazetasi va boshqa nashrlar orqali ular jamiyatdagi kamchiliklarni tanqid qilish, maʼrifat, ayollarning maqomini oshirish, ilmiy dunyoqarashni targʻib qilish masalalarini koʻtardilar. Bu faoliyat mahalliy ziyolilar va yoshlar orasida yangi qarashlarning shakllanishiga sabab boʻldi. Shu bilan birga, bu nashrlar Rossiya imperiyasi senzurasini bilan ham doimo toʻqnash kelgan.

Ijtimoiy-siyosiy faoliyat kontekstida jadidlar dastlab faqat maʼrifatparvarlik bilan chegaralangan boʻlsa-da, vaqt oʻtishi bilan ular mahalliy muxtoriyat va madaniy avtonomiya gʻoyalarini ilgari surishni boshladilar. Biroq, ularning bu daʼvolari aniq siyosiy dastur va keng xalq qoʻllab-quvvatlashiga ega boʻlmagani uchun 1917-yilgi inqiloblar va keyingi sovet hokimiyatining oʻrnatilishi jarayonida siyosiy jihatdan marginallashtirildi.

Muhokama qismida olingan natijalarni oldingi tadqiqotlar bilan solishtirish kerak. A.Mannonovning tadqiqotlarida jadidlar harakati, ayniqsa, uning taʼlim sohasidagi yutuqlari ijobiy baholangan. Bizning natijalarimiz ham bu fikrni tasdiqlaydi, lekin shuni koʻrsatadiki, bu yutuqlar geografik jihatdan cheklangan (asosan shahar markazlarida) va vaqtinchalik boʻlgan. D.Yoʻldoshev va A.Khalidning ishlarida jadidchilik Markaziy Osiyoda modernizatsiyaning mahalliy modeli sifatida taʼkidlangan. Bizning tahlilimiz shuni koʻrsatadiki, bu model asosan madaniy-maʼrifiy sohaga qaratilgan boʻlib, iqtisodiy islohotlar yoki kuchli siyosiy tashkilot yaratishda unchalik samarali boʻlmagan. Sovet davri adabiyotlarida, masalan, Arsharuni va Gabidullinning asarida, jadidlar faoliyati “burjua” va “millatchi” sifatida qoralangan. Hozirgi tadqiqotning natijalari esa shuni koʻrsatadiki, ularning faoliyati anʼanaviy jamiyatni modernizatsiyalashga qaratilgan murakkab va koʻp qirrali jarayon boʻlib, uni bir tomonlama baholash notoʻgʻri boʻlardi. Xususan, ularning anʼanaviy

diniy yetakchilar bilan munosabati ham hamkorlik, ham ziddiyat elementlarini o'z ichiga olgan, bu esa harakatning ijtimoiy bazasini toraytirgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, jadidlar o'z davri uchun progressiv rol o'ynab, milliy madaniy va ma'rifiy tiklanishning asosini quydilar. Biroq, ularning faoliyati obyektiv tarixiy sharoitlar (imperiya siyosati, mahalliy an'analarning kuchliligi) va subyektiv omillar (siyosiy dasturning noaniqligi, keng xalq qatlamlari bilan aloqaning zaifligi) tufayli butunlay amalga oshmadi. Shu bilan birga, ularning merosi mustaqil O'zbekiston davlatida milliy g'oya va madaniy-ma'rifiy siyosatni shakllantirishda muhim manba va ma'naviy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O'zbekistonda faoliyat olib borgan jadidlar mahalliy jamiyatning modernizatsiyasi va milliy o'zlikni anglash jarayonida muhim rol o'ynagan. Ularning asosiy e'tibori ta'lim-tarbiya islohotiga qaratilgan bo'lib, yangi usul maktablarining tashkili savodxonlik darajasini oshirishga, zamonaviy bilim asoslarini joriy qilishga xizmat qilgan. Biroq, bu tashabbuslar an'anaviy diniy muassasalar va imperiya ma'muriyatining qarshiligiga duch kelganligi sababli keng va barqaror tarqalish imkoniyatiga ega bo'lmagan.

Xulosa qilib aytganda, jadidlar harakati O'zbekiston tarixida madaniy-ma'rifiy uyg'onish davri sifatida qadrlanadi. Ularning merosi mustaqillikdan keyingi davrda milliy-madaniy qadriyatlarni qayta tiklash va rivojlantirish uchun muhim intellektual manba hisoblanadi. Amaliy tavsiya sifatida, jadidlar merosini o'rganish va ommalashtirishni davlat darajasida qo'llab-quvvatlash, ularning ma'rifiy g'oyalarini zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilish, shuningdek, yoshlar orasida bu tarixiy tajribani o'rganishni rag'batlantirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mannonov, A. (2021). Jadidlar harakati: O'zbekistonda ma'rifatparvarlik va milliy uyg'onish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Khalid, A. (2019). Islom olamida modernizm: jadidchilikning kelib chiqishi va tarqalishi. "Sharqshunoslik" jurnali, 45(3), 12-25.
3. Otaboyeva, M. (2020). Jadid maktablari: tashkil etilishi, uslubi va ta'siri. "Ta'lim va innovatsiyalar" ilmiy jurnali, 7(2), 34-48.
4. Tursunov, S. (2021). Milliy madaniy qadriyatlar va jadidlar merosi. "Madaniyat va san'at" jurnali, 15(4), 56-67.

© *Mashrabova Shoxsanam Farxodbek qizi, 2026*

© *Rahmatova Zilola Nozimjon qizi, 2026*

O‘QUVCHILARINI SINFDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLARDA JISMONIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH OMILLARI-NATIJALAR MISOLIDA

*Asqarov Ahliddin Alisher o‘g‘li,
University of Business and Science
Maktabgacha-boshlang‘ich ta‘lim
va jismoniy tarbiya kafedrasida dotsenti
ahliddinasqarov@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘quvchilarining jismoniy qobiliyatlarini sinfdan tashqari mashg‘ulotlar orqali shakllantirish masalalarini yoritadi. Tadqiqot maqsadi – sinfdan tashqari mashg‘ulotlarning jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishdagi samaradorligini aniqlash va ushbu jarayonni optimallashtirish bo‘yicha tavsiyalar va jismoniy tarbiya bo‘yicha ilmiy adabiyotlar tahlili, amaliy kuzatuvlar va eksperimental tadqiqot natijalari keltirilgan. Tadqiqot yuzasidan amaliyot uchun tegishli tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy qobiliyatlar, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar, 4-sinf o‘quvchilari, jismoniy tarbiya, tezlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik, moslashuvchanlik, fiziologik yetilish, jismoniy qobiliyat, moslashuvchanlik qobiliyatlari, tizimlashtirish, tibbiyot, inshoot, gigiena.

Abstract. This article highlights the issues of developing the physical abilities of 4th-grade students through extracurricular activities. The aim of the research is to determine the effectiveness of extracurricular activities in developing physical abilities and to provide recommendations for optimizing this process, based on an analysis of scientific literature on physical education, practical observations, and the results of experimental research. Relevant recommendations for practice are given based on the research.

Keywords: physical abilities, extracurricular activities, 4th-grade students, physical education, speed, strength, endurance, agility, flexibility, physiological maturation, motor skills, adaptability skills, systematization, medicine, facility, hygiene.

Kirish

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng iqtisodiy hamda ijtimoiy-madaniy rivojlanishning o‘ziga xos yo‘liga ega bo‘ldi. Bu yo‘ldagi chuqur o‘zgarishlar barcha jabhalarga shiddat bilan kirib bormoqda. U tibbiyotmi, qishloq xo‘jaligimi, sanoatmi, ta‘lim tizimimi – barchasida tub islohotlar o‘tkazish zaruriyatini yuzaga keltirdi. Mustaqillik, ayniqsa, ta‘lim sohasida tub islohotlar omiliga aylandi desak, xato bo‘lmaydi. Zero, ta‘lim o‘sib kelayotgan yosh avlodning ichki imkoniyatlarini, qobiliyatlarini yuzaga chiqarish bilan birga, kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishning ham asosiy manbasi hisoblanadi. Bu qobiliyat va iste’dodlar o‘sib-ulg‘ayib Vatanimiz taraqqiyotiga hissa qo‘shishi aniq. [1]

Jismoniy madaniyat darsining samarasi ko‘pincha o‘qituvchining o‘quv ishlarini tashkillash va o‘tkazish uchun tuzgan rejalarining hayotiyligi, shug‘ullanuvchilar faoliyatini tashkillash uchun tanlangan usullari va uslubiyotlarining, ish joyidagi mavjud jihozlar va sport anjomlari, ularning texnik sozligi, mavjud sport inshootlaridan samarali foydalanishni bilishi, iqlim sharoiti, ayniqsa, haroratini xisobga olish o‘quvchilarning jismoniy rivojlanganligi, tayyorgarligi darajasini, ularning yoshi, individual xususiyatlarini hisobga olishdek jihatlari bilan bog‘liq [1].

Adabiyotlar tahlili

O'quvchilar tafakkurini o'stirish, o'quv-biluv jarayonini ijodiy tashkil etish va faollashtirish muammosi A.G'ulomov, M.Haqberdiyev, T.Ziyodova, S.Yaminova, M.Saidov, B.Adizov, Ya.Raxmonov tadqiqotlarida atroflicha yoritib berilgan. Q.Yo'ldoshev tadqiqotida adabiyot darslarini pedagogik hamkorlik asosida tashkil etish yo'llari ishlab chiqilgan. M.Maxmutov, V.Okon, R.Ibragimovlar esa ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish va shu asosda o'quvchilar o'quv-biluv faoliyati samaradorligini oshirish yo'llarini tadqiq etishgan. Mustaqil ishlar va uning o'quvchilar o'quv-biluv faoliyatiga va tafakkuriga ta'siri jarayoni O.Roziqov, R.Mallayev, A.G'ulomov, T.Niyozmetova, N.Sattorova, S.Matchonov, L.Mirdjalalova, Y.Raxmonovlar tomonidan tadqiq qilingan. Ta'lim jarayonini o'yinlar asosida tashkil etish muammosini R.Tolipova, J.Tolipova, A.Bobomurodova, F.Qodirovalar tadqiqotlarida ko'rish mumkin. A.Choriyev mustaqil fikrlash faoliyatini shaxs mustaqilligining asosiy komponenti sifatida falsafiy jihatdan tahlil qilgan. Jismoniy tarbiya ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirishga qaratilgan jarayon hisoblanadi. [5]

Tadqiqot metodologiyasi

Darsni uyushtirish va uni moddiy-texnik ta'minlanganligi qaraganda quyidagilar: mashg'ulot joyida tibbiy va gigiena sharoitini yaratish va unga rioya qilish; moddiy-texnik jihatdan ta'minlash, jihozlar, anjomlarni talab darajadaligi; darsda o'quvchilar faoliyatini tashkillash uslubiylotlarini to'g'ri tanlash orqali qo'yilgan vazifani effektli hal qilinishi nazarda tutiladi.

Dars o'tkazishning tibbiy-gigienik sharoiti o'z ichiga: dars – jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishda yuzaga keladigan sog'lomlashtirish effektini, bir butun kompleksli tadbirni, tibbiy gigienik holatni o'z ichiga oladi.

Mashg'ulotlarni o'tkazish joyining qat'iy belgilangan tibbiy-gigienik normalarga muvofiqlashtirish, sport zali uchun havo haroratining eng maquli 14° – 16°C da bo'lishi, tanaffuslarda maydonlarga suv sepilishi, sport zallarining shamollatilishi va boshqalarni darsning sog'lomlashtirish vazifasini hal qilishdagi ahamiyati beqiyos. Inson o'pkasidagi odatiy havo aylanishi (ventilyatsiyasi) havo almashishi minutiga 4 dan 6 l. atrofida, yuqori intensivlikda bajarilayotgan mashqlarda (yugurish, sport o'yinlari) organizmni havo yutishi 10 l. va undan ortiq darajadan eshishi mumkinligini e'tiborga olsak mashg'ulot joylaridagi toza havo uning ta'minlanganligini ahamiyati muhim. Shunga ko'ra iloji boricha darslarni ochiq havoda olib borish talabi qo'yiladi. [1]

Ayniqsa, zaldagi jihozlar, anjomlar, matlar (gilamlar), polni tozaligi doimiy diqqat va e'tiborni talab qiladi. Xar bir darsdan so'ng zalning poli namlangan latta bilan, shuningdek jihozlar, matlarni artib chiqish zaruriyati mavjud. Mashg'ulotlar tugagandan so'ng esa shug'ullanilgan joy ham tozalashni talab qiladi. Chunki tozalanmagan zal shug'ullanuvchi sog'ligiga katta putur yetkazadi. Eng avvalo nafas yo'li, badan sport kiyimlarini kirlanishiga sabab bo'ladi.

Darsni moddiy texnik ta'minlash deganda, darsning optimal zichligini ta'minlashga, qo'yilgan kompleks vazifalarni to'laqonli hal qilishni kafolatlashga imkon

beradigan, yetarli darajadagi o'quv-tarbiya jihozlari, anjomlar va mashg'ulot o'tkaziladigan joy nazarda tutiladi. [5]

Hozirgi kunga kelib deyarli barcha maktablarning jismoniy tarbiya o'qituvchilarining tashabbusi bilan sport zallari va sport maydonlari, bir vaqtini o'zida bir necha o'quvchi shug'ullanishi mumkin bo'lgan nostandart jihozlar, anjomlar va trenajerlar bilan jihozlanmoqda. Bunday jihoz va anjomlardan foydalanish dars zichligini ahamiyatli darajada yuqori qilib tashkillashga imkon beribgina qolmay, mashg'ulotlardagi samaradorlikga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda [3].

Tahlillar va natijalar

Mashg'ulotlarni u maktab jismoniy tarbiya darsi bo'ladimi, yoki sport mashg'ulotimi, sog'lomlashtirish trenirovkasimi, qanday mashg'ulot bo'lishidan qat'iy nazar uning tuzilishini qonuniyatlari haqida fikr yuritishdan avval, jismoniy madaniyat darslariga oid nizomlardagi pedagogik kategoriyalarni aniqlash, tushunib yetish taqazo etiladi. Atoqli frantsuz ma'rifatparvari J.J.Russo (1712 – 1778) va taniqli shvetsariyalik demokratpedagog I.G.Pestalotsi (1746 – 1827) larning pedagogik g'oyalari ta'siri natijasida Olmoniyada jismoniy tarbiyaga ahamiyatli darajada o'rin berilgan yangi tipdagi (“filantrop” deb nomlangan) – “insonni sevuvchilar maktablari” ochilib bu maktablarda jismoniy tarbiyaga e'tiborli darajada ahamiyat berildi. Filantrop maktablarida asta sekinlik bilan Olmonlar gimnastikasi keng va tez tarqala boshladi. Uning asoschilari Fridrix Lyudvig Yan va uning izdoshlari maktabdagi umumiy ta'lim fanlariga gimnastikani ahamiyatga molik darajadagi qo'shimcha mashg'ulot sifatida qaray boshladilar. [5]

Keyinchalik gimnastika mashg'ulotlari jismoniy madaniyat darsiga aylandi. Uning dars sifatida shakllanishining tarixi gimnastika mashg'ularini bajarish tarzidagi mashg'ulotlar bilan boshlandi va so'ng alohida dars mashg'uloti yuzaga keldi. Uning original tizimini Shved dramaturgi va jamoat arbobi Per Genrix Ling ishlab chiqdi. Lekin, gimnastika tarzidagi mashg'ulot hali dars sifatida o'zining aniq tuzilishiga ega emas edi.

Bir oz vaqt o'tgandan so'ng P.G.Lingning o'g'li Yalmar Ling, pedagoglar Terngren, Balk, Norlander va boshqalar asos slogan “tanaffuslarsiz”, “asta sekinlik”, “ikki tomonlamalilik” printsiplariga rioya qilingan xoldagi dars rejalari ishlab berdilar. So'ng qayd qilingan printsiplarga tayanib asosan gigienik vazifalarni hal qilishga yo'naltirilgan dars (chizma)si tuzildi. Bunday sxemalarning ko'plab variantlari takomillashtirildi va hozirgi kunga kelib darsning to'rtta asosiy komponentlarining umumlashmasidan – dars konspekti matniga kiritilgan jismoniy mashqlar, darsda ularni bajarish orqali o'quvchi organizmida sodir bo'ladigan o'zgarishlar (fiziologik, biologik, biomexanik, ruhiy va boshqalar), dars davomida o'qituvchining hamda o'quvchilarning faoliyati jismoniy madaniyat darsining mazmunini ifodalaydigan dars tushunchasining tarifa yuzaga keldi. Ular: qayd qilingan jihatlar o'zaro bir biri bilan uzviy bog'langan va ular jismoniy madaniyat darsining xarakterli jihatlari deb atalmoqda. [3]

Jismoniy mashqlar – kishining jismoniy taraqqiyot darajasini oshirish uchun maxsus tanlangan harakatlar. Muntazam va izchil bajariladigan jismoniy mashqlar jismoniy tarbiyaning asosini tashkil etadi. Jismoniy tarbiya amaliyotida tarkib top-

gan jismoniy mashqlar (odamning mehnat, turmush, harbiy faoliyatidan olingan harakat va amallar asosida – yugurish, sakrash, igr'itish, tosh ko'tarish, suvda suzish va boshqalar) gimnastika, yengil atletika, og'ir atletika, harakatli va sport o'yinlari, sport turizmi va hokazoni keltirib chiqardi. Ilmiy asosda tanlangan jismoniy mashqlar barcha harakat organlarining faoliyatini yaxshilaydi, mehnat qobiliyatini oshiradi. jismoniy mashqlar turlari to'g'ri va aniq tasnif qilinishni taqozo etadi. Shunda ulardan ko'zlangan samaraga erishish mumkin.

Jismoniy mashqlar – jismoniy tarbiyaning asosiy vositasi bo'lib, u tarixan gimnastika, o'yinlar, sport va turizm tarzida guruhlariga ajratilib, tarbiya jarayoni-ning vositasi sifatida foydalanib kelindi. Jismoniy mashq deb jismoniy tarbiya qonuniyatlari talablariga javob beruvchi, ongli ravishda bajariladigan ixtiyoriy harakat faoliyatlarining turli turkumi tushuniladi. Bunday harakat faoliyatlari gimnastika, o'yinlar, sport, turizm mashqlari sifatida tarixan tizimlashtirildi, usuliyati to'plandi va to'ldirildi. Jismoniy mashqni vujudga kelishi – tarixan qator darsliklarda (B.A.Ashmarin va boshqalar, 1990) Ibtidoiy jamoa tizimi davriga to'g'ri keladi deb ko'rsatiladi.

Jismoniy mashqning vujudga kelishida obyektiv sabab qilib ibtidoiy odamning qorin to'ydirish maqsadida ov qilishi, subyektiv sabab sifatida ongning shakllanishi deb qaraldi. Ibtidoiy qurollarni ishlatishni bilmagan ibtidoiy odam o'z o'ljasini holdan toldirguncha quvlagan. Bu bilan ovchi organizmi katta jismoniy tayyorgarlikka muhtojlik sezgan. Jismoniy tayyorgarligi etarli bo'lmaganlarining o'zlari o'ljasiga yem bo'lgan. Shunga ko'ra vaqt o'tishi bilan ibtidoiy odamlar ovga gala-gala bo'lib chiqadigan bo'ldilar. Ibtidoiy qurollar: tosh, qirrali tosh boylangan nayza, xas-cho'p bilan nomigagina berkitilib qo'yilgan chohlardan va boshqalardan ovchilar foydalana boshlashgan, ijtimoiy ong shakllana boshlangan.

Ovda ishtirok etolmay qolgan qabilani qariyalari yoshlarga toshni nishinga otish, uni zarbini kuchaytirishni mashq qildira boshlagan va bu bilan tarbiyaga asos solingan tarbiya jarayonining elementlari shakllana boshlagan. Keyinchalik uloqtirish, quvib yetish yoki qochish uchun yugurish, sakrashlar mashq qilina boshlangan. Bu esa jismoniy mashqlarni hamda jismoniy tarbiyaning elementlarini vujudga kelishi va shakllanish davri deb qaralgan.

Shu kunga kelib bu mashqlar hozirgi zamonning yengil atletika, gimnastika, sport o'yinlari, yakka kurashlari, turizm va sportning boshqa turlari tarzida jismoniy tarbiya jarayoni uchun asosiy vosita sifatida foydalanilmoqda. Jismoniy mashqlar xillarining ko'payishiga insonning mehnat faoliyati ham ta'sir ko'rsatdi. Ma'lumki, mehnat jismoniy kuch, chidamlilik, tezkorlik, chaqqonlikdek insonning jismi (harakat) sifatlarining ma'lum darajadagi tayyorgarligi, uning rivojlanganligini talab qiladi [1].

Tarbiya amaliyotida, asosan, inson mehnat faoliyatida qo'llaydigan harakatlarni ko'proq mashq qiladi. Jismoniy mashqning rivojlanishida diniy marosimlar, bayramlardagi o'yinlar, raqslar, harbiy faoliyatdagi, sanoatdagi ongli ravishda bajariladigan ixtiyoriy harakatlar vosita bo'lib xizmat qiladi. Jismoniy mashqlar tabiatini tabiiy qonunlar I.M.Sechenov va I.P.Pavlovning ilmiy dunyo qarashlarida ochib berilgan. Ixtiyoriy harakat Sechenovning fikricha, ong va aql bilan boshqariladi

hamda biror maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi. Pavlov esa harakatlarni fiziologik mexanizmini ochib, harakatlar bosh miya po'stloq qismining to'plash xususiyati bilan bog'liqligini birinchi, ikkinchi signal sistemasi, shartli hamda shartsiz reflekslarning aktiv ishtirokida vujudga kelishligini ilmiy isbotladi. [6]

Aniq ma'lum birharakat uchun namoyon bo'layotgan jismoniy sifatlar shu jismoniy mashqni bajarishdagi malakaga ta'sir qiladi. Shuning uchun suzuvchi kuchi bilan gimnastikachi kuchi, shtangachi kuchi biri-biridan farqlanadi. Jismoniy mashqni shakli va mazmunining ratsional muvofiqligiga erishish jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotining asosiy muammolaridandir. Bu muammo qisman harakat malakasi va ko'nikmasiga, shuningdek jismoniy sifatlarigaham ta'luqlidir. Jismoniy mashqlar texnikasi texnika to'g'risidagi tushunchani pedagogik yoki biomexanik nuqtai nazardan o'rgansa bo'ladi.

Pedagogik nuqtai nazardan harakat vazifasini oson samarali hal qilish uchun tanlangan harakat faoliyatini jismoniy mashq texnikasi deb atash qabul qilingan. Samaradorlik o'quvchilar organizmiga eng oqilona ta'sir o'tkazish bilan ifodalanadi. Ammo ulardan eng maqbuli texnikaviy bajarilish deb ataladi. Masalan, har xil usullar bilan suzish mumkin (krol, chalqancha va boshqalar), biroq ba'zilar klassik usullarning birortasidan ham foydalanmasdan suzadilar. Bajarilish usullarining samaradorligi o'quvchining individual fazilatiga, jismoniy tayyorgarlik darajasiga hamda qo'yilgan vazifalarga (masalan, agar uncha katta bo'lmagan balandlikka arqonda tez chiqish kerak bo'lganda "bir qo'lda" usulini qo'llaydilar, qattiq arqonda bitta usulni – kanatni oyoqlar bilan ushlash usulini qo'llaydilar, yumshog'ida – boshqasini) bog'liq. [3]

Jismoniy mashqlar texnikasi muntazam ravishda rivojlanadi: odatlangan texnika takomillashtiriladi, ba'zida esa usullar barham topadi, yangilari tuziladi. Bu jarayon qator sabablar bilan belgilanadi:

1. Sport tayyorligi darajasiga talablarning muntazam o'sayotganligi.
2. Harakatlar bajarilishining mukammallashtirish usullarini uzluksiz izlash, muvofiq tekshirishlar natijasi va rolining oshishi.

3. Yangi sport anjom-jihozlarining yuzaga kelishi. Jismoniy mashq texnikasi yetakchi sportchilarning (muayyan vaqt uchun) harakat bajarish usullarini amaliyotda tekshirish va ilmiy tahlil qilish, izlanish natijasidir. Bunday zamonaviy texnika harakatni bajaruvchilarning barchasi uchun teng darajada eng oqilona asosni aks ettiradi va shu sababli andozali texnika deb ataladi. Andozali texnika bajarilishining ba'zi usullarida individual tuzilishi jihatidan chetga chiqishni istisno qilmaydi.

Texnikani individuallashtirish ikki yo'nalish bo'yicha amalga oshiriladi: individuallashtirishning bir xil andozali yo'li bo'yicha, u standart texnika chegarasida ayrim shaxslar guruhlari jismoniy tayyorgarligi va qomatning andozali fazilati bilan muvofiqlikda o'zgarishlar kiritiladi; insonning shaxsiy fazilatlarini hisobga oluvchi maxsus individuallashtirish yo'li bo'yicha sport-texnikaviy ko'nikma aynan maxsus individuallashtirishning yuqori darajasini ham aks ettiradi (amaliyotda uni «o'z usuli» deb tavsiflaydilar). Texnikani individuallashtirishga asosiy e'tiborni bolalarni harakatga o'rgatayotgan vaqtda qaratish kerak. Andozali texnika faqat

harakatning tuzilish asosini aks ettiradi va kattalarning harakatlarini tahlil qilish yo'li bilan quriladi.

Bolalar jismoniy tayyorgarligi va gavdasining tuzilish xususiyatlari bilan muvofiqlikda texnikani individuallashtirish muammosi vujudga keladi. Masalan, kichik maktab yoshidagi bolalar yugurish vaqtida boldir-tovon tuzilishining o'ziga xos xususiyatlari sababli tovonning oldingi qismiga bosishda qiynaladi. Texnika – grekcha so'z bo'lib, “bajara olish san'ati” degan ma'noni bildiradi. Jismoniy mashq texnikasi doim o'zgarib turadi va takomillashadi.

Takomillashgan harakat texnikasi yuqori natija ko'rsatish garovi bo'lib, unga sportchilarning tinimsiz ter to'kishi orqali erishiladi. Sportchining jismoniy tayyorgarligini ortishi yoki uning gavdasi tuzilishi, jismoniy rivojlanganlikni ko'rsatuvchi ko'rsatkichlarning turli-tumanligi, sport turi jismoniy mashqlar bajarish texnikasini asosini, uning zvenolari yoki detallarini o'zgarishiga, almashishiga sabab bo'lishi mumkin. Harakat faoliyatiga ta'sir etuvchi harakatlarning ahamiyatligi darajasi bir xil emas. Shuning uchun harakat texnikasi: texnika asosi (negizi), uning asosiy zvenosi va texnika detallari degan qismlarga bo'linadi. Texnikaning asosi – deganda, harakat orqali qo'yilgan vazifani bajarish uchun kerak bo'ladigan harakat faoliyati tizimining o'zak qismi tushuniladi.

Qo'llangan usullar tananing qismlarini o'zaro kelishgan holda, harakat faoliyatining ketma-ketligi tizimini buzmay, jismoniy sifatlarining keraklicha namoyon qilinishini taqazo etadi. Usul samarali bo'lsa, amaliyotda unumli qo'llanishi mumkin va uzoq vaqt o'zining hayotiy amaliyligini saqlab qoladi. Texnika asosida yetakchi harakat deb ataladigan negiz ajraladi, ya'ni harakat unga, birinchi navbatda, harakatning natija ko'rsatishi bilan bog'liq. Masalan, tayanib sakrash vaqtida qo'llar bilan siltanish. Texnikaning asosiy zvenosi – bu ma'lum bir harakatdagi asosiy mexanizmning eng muhim va hal qiluvchi qismidan iborat. Masalan, yugurib kelib balandlikka sakrovchilar uchun texnikaning asosiy zvenosi sakrash, oyoqni yuqoriga siltab, tez birlashtirishdan, uloqtirish uchun – yakunlovchi zo'r berishdan, gimnastikada egilib ko'tarilish (istalgan usul uchun) – tos-son bo'g'inlarini o'z vaqtida va tez kerish (keyinchalik to'xtatish)dan iborat bo'ladi.

Sport harakatlarida asosiy zvenoni bajarish nisbatan qisqa vaqt oralig'ida bo'ladi hamda muskullarning ko'p kuch sarflashini talab etadi. Texnikaning detali – bu harakat tarkibiga kirgan, lekin uning asosiga, zvenolariga ziyon etkazmaydigan qo'shimcha harakatlar yoki shu harakat mexanizmi tarkibidagi eng mayda bo'laklardir. Uni harakat tarkibida bajarsa ham bajarmasa ham bo'ladi. Masalan, uzunlikka sakrashda kimdir tanaga tezlik berishni keskin tezlanish bilan, kimdir tezlanishni asta-sekinlik bilan boshlaydi. Individual xususiyatlardan to'g'ri foydalanish individual texnikani ko'rsatadi. Individual texnika mazkur sportchi uchun eng takomillashgan texnika hisoblanadi.

Harakatlar xarakteristikasi insonning harakatlari murakkab bir butunlikni tashkil etadi. Harakat aktining bir butunligi bu akt tashkil topadigan harakatlarning o'zaro bog'liqligida va o'zaro ta'sir etishida namoyon bo'ladi; harakat detallaridan birining o'zgarishi natijasida fazada, boshqa bir qator detallarning vaqt jihatidan

o'zgarishi ro'y beradi. Jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotida harakatlarning tuzilishi haqida gapiriladi. [3]

Xulosa

Pedagogik nuqtai nazardan har bir aniq jismoniy mashqni bajarishda bu xarakteristikalaridan har birining ahamiyati har xil bo'ladi. O'qitishning turli bosqichlarida ulardan ba'zi birlari asosiy rol o'ynasa, boshqalari vaqtincha ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'ladi. Biroq, barcha xarakteristikalarining harakatlarda birgalikda, bab-baravar namoyon bo'lishi jismoniy mashqning texnik jihatdan juda to'g'ri bajarilishini ta'minlaydi. Gavdaning holati va gavda qismlarining harakat traektoriyasi (yo'li) jismoniy mashqlar texnikasining fazoviy xarakteristikasiga taalluqlidir. Ko'pgina jismoniy mashqlarni bajarish vaqtida gavda va uning qismlari bir-biriga nisbatan holatini o'zgartiribgina qolmaydi, balki muskullarning statik taranglashishi hisobiga erkin suratda harakatsiz holatni saqlab qoladi. Ko'pchilik jismoniy mashqlarning foydaliligi ko'p hollarda faqat dastlabki holatga bog'liq bo'lmaydi, balki harakat jarayonidagi butun gavda holati yoki uning ayrim qismlari holatining muayyan, ancha foydaliroq vaziyatda bo'lishiga ham bog'liq. Masalan, suzuvchining gorizontol holati, konkichi va velosipedchining bukchayib olishi tashqi muhit qarshiligini kamaytiradi va bu bilan gavdaning tezroq oldinga harakat qilishiga imkon beradi.

Chang'ida tramlindan sakrashda gavdaning ko'proq yotiq bo'lishi gavdaning pastga tushishidagi havoning qarshiligini oshiradi, ayni vaqtda gavdaning oldinga siljishida havoning qarshiligini kamaytiradi va bu bilan sakrash masofasini uzaytiradi. Harakat jarayonida gavda holatini o'zgartirish bilan dinamik tayanch reaksiyalar yo'nalishini o'zgartirish va shu tufayli gavdaga mazkur yo'nalish shartlari uchun qulay bo'lgan tezlanish berish mumkin. Bularga qisqa va uzoq masofalarga yugurishda, turgan joydan va yugurib kelib uzunlikka sakrashdagi depsinish fazalarida gavda holatlarining turli xilda bo'lishi misol bo'la oladi.

Biodinamik nuqtai nazardan bu fazadagi eng muhim narsa harakatlantiruvchi kuchlardan tegishli joyda, tegishli yo'nalishda va zarur lahzada to'g'ri foydalanishdan iboratdir. Masalan, krol usuli bilan suzishda qo'llarni vaqtdan ilgari faol harakatlantirish gavdani suvdan ko'tarishga va to'lqin paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. So'nggi fazada harakat tugallanadi, obrazli qilib aytganda, bu faza ishchi holatdan chiqishga imkon beradi. Sakrashlarda bu yerga qo'nish, yugurishda marradan keyin bir oz yugurish bo'ladi. [2]

Asosiy faza texnikaning asosini tashkil etuvchi harakatlar yordami bilan, qolgan ikkita faza esa texnikaning detalini tashkil etuvchi harakatlar yordami bilan amalga oshiriladi. Jismoniy mashqlarning pedagogik turkumlari Jismoniy mashqlarning turkumlarga bo'linishi – bu ularning eng muhim belgilariga muvofiq bir-biriga bog'langan guruhlariga taqsimlanishidir. O'qituvchi turkumlar yordamida jismoniy mashqlarning xususiyatini aniqlay oladi, binobarin, mashqlarni tanlashni engillashtiradi, bu pedagogik vazifa talablariga javob beradi. Modomiki, jismoniy tarbiya fani rivojlanib borar ekan, yangi ma'lumotlar bilan uzluksiz boyib turadi, turkumlash esa doim bir xilda bo'lib qolmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.A.Asqarov. Jismoniy tarbiya va sport. Darslik. – Namangan, 2024. – 68 – 114-betlar.
2. Alisher o'g'li A. A. et al. BOLALAR JISMONIY TARBIYASIDA QO'LLANILADIGAN METODLARNING NAZARIY ASOSLARI // Miasto Przyszłości. – 2024. – T. 44. – C. 584 – 586.
3. F.A.Asqarov. Bolalar jismoniy tarbiyasi. O'quv qo'llanma. – Namangan, 2022. – 89 – 97-betlar.
4. G'ulomov, G'. Maktab o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligini oshirish yo'llari. – Toshkent, 2010. – 44 – 46-betlar.
5. Б.А.Ашмарина, Л.П.Матвеев Теория и методика физического воспитания: Учебник. – М., 1990. – 24 с.
6. Павлов, И.П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных. Условные рефлексы. Сборник статей, докладов, лекций и речей / И.П.Павлов. – 7-е изд. – Москва: Медгиз, 1951. – 507 с.

© Asqarov Ahliddin Alisher o'g'li, 2026

SHAXMAT – ABSTRAKT, MANTIQIY TAFAKKURGA ASOSLANGAN SPORT TURI SIFATIDA

Oripova Nigoraxon Maxsutali qizi,

Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
oripovanigora96@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxmat sportining inson tafakkuri rivojiga ta'siri, ayniqsa abstrakt-mantiqiy fikrlash jarayonlari bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Shaxmat intellektual faoliyat turi sifatida tasavvur, mantiqiy tahlil va qaror qabul qilish kabi psixik jarayonlarni rivojlantiradi. Tadqiqotlarda shaxmat o'yini psixologik va pedagogik izlanishlar uchun samarali model sifatida ko'rib chiqilgan. Muallif turli olimlar qarashlariga tayanib, shaxmatchilar tafakkurining o'ziga xos jihatlari, "pozitsion sezgi" hamda o'yin jarayonidagi analitik faoliyatni yoritadi. Shuningdek, yuqori malakali shaxmatchilar uchun murakkab nazariy bilimlar va rivojlangan fikrlash qobiliyatining ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: shaxmat, tafakkur, abstrakt-mantiqiy fikrlash, psixologiya, pozitsion sezgi, qaror qabul qilish, kognitiv jarayonlar, intellektual sport.

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние шахмат на развитие мышления человека, особенно на абстрактно-логическое мышление. Шахматы как интеллектуальный вид деятельности способствуют развитию воображения, логического анализа и процессов принятия решений. Показано, что шахматы широко используются как эффективная модель в психологических и педагогических исследованиях. На основе работ различных ученых раскрываются особенности мышления шахматистов, понятие «позиционное чутьё» и аналитическая деятельность в процессе игры. Также обосновывается значимость глубоких теоретических знаний и развитого мышления для высококвалифицированных шахматистов.

Ключевые слова: шахматы, мышление, абстрактно-логическое мышление, психология, позиционное чутьё, принятие решений, когнитивные процессы, интеллектуальный спорт.

Annotation. This article examines the impact of chess on the development of human thinking, particularly abstract-logical thinking. Chess, as an intellectual activity, contributes to the development of imagination, logical analysis, and decision-making processes. The study highlights that chess is widely used as an effective model in psychological and pedagogical

research. Based on the works of various scholars, the specific features of chess players' thinking, the concept of "positional sense," and analytical activity during the game are explored. The importance of deep theoretical knowledge and advanced thinking skills for highly qualified chess players is also substantiated.

Keywords: chess, thinking, abstract-logical thinking, psychology, positional sense, decision-making, cognitive processes, intellectual sport.

Shaxmat o'ziga xos sport turi bo'lib, ikki raqib o'rtasidagi intellektual yakka-kurash shaklida amalga oshadi. Abstrakt-mantiqiy tafakkur – bu bilishning psixologik jarayoni bo'lib, unda obyektning ajratib olingan xususiyatlari (abstraksiyalar) hamda sabab-oqibatli mantiqiy bog'lanishlarga asoslangan ma'lum ketma-ketliklardan foydalaniladi. U tushunchalar va mantiqiy konstruksiyalar bilan operatsiya qilishga asoslangan alohida fikrlash turidir.

Shaxmat sportining asosiy mazmuni – faol fikrlash jarayoni, ya'ni ongda fazoviy obrazlar, sxemalar va voqelik modellarini tasavvur qilish hamda ular bilan amaliy ravishda operatsiya qila olish qobiliyatidir.

Masalan, shaxmat adabiyotlaridan biri – “Kichik debyut ensiklopediyasi”da (tuzuvchi Ya.B.Estrin, 1985) taxminan 400 mingga yaqin variant, tizim va sxemalar keltirilgan bo'lib, shaxmatchilar ularni tushunishi va eslab qolishi zarur. Bu esa shaxmat nazariyasining naqadar murakkab va rang-barang ekanini hamda yuqori malakali sportchilar uni chuqur egallashi lozimligini ko'rsatadi.

Ruhiy jihatdan shaxmat boks, kurash, qilichbozlik, shuningdek ayrim o'yin sport turlari (katta va stol tennisi, badminton va boshqalar)ga yaqin turadi. Mazkur sport turlari psixologik omillarning yuqori intensivligi hamda sportchidan tezkor va taktik fikrlashni talab qilishi bilan ajralib turadi.

Insonning psixik funksiyalarini, ayniqsa tafakkurni o'rganishga qiziqqan mutaxassislar uchun shaxmat o'yini uzoq vaqtdan beri qulay tadqiqot modeli sifatida xizmat qilib keladi. Shu sababli u ko'pincha, avvalo, pedagogika va psixologiya sohalaridagi ilmiy izlanishlarda keng qo'llaniladi.

Insonning fikrlash faoliyati tuzilishini tahlil qilar ekan, taniqli sovet olimi O.K.Tixomirov shunday ta'kidlagan: “bu maqsadlarda shaxmat modelidan foydalanishga qarshi fikrlar asosan o'yin va shaxmat olamining shartliligi bilan bog'liq” [120].

Fan tafakkurni atrof-muhitdagi tasodifiy bo'lmagan munosabatlarni aksiomatik qoidalarga asoslanib modellashtirish jarayoni sifatida izohlaydi.

Yana 1907-yilda A. Klivlend shaxmatchi tafakkuri qonuniyatlarini o'rganib, shaxmat sportida birinchi bo'lib “pozitsiya hissi” tushunchasini asoslab bergan va uni partiyadagi eng muhim omil deb hisoblagan. Keyinchalik ayrim shaxmat tadqiqotchilari (M.M.Botvinnik, G.A.Goldberg, B.A.Zlotnik, V.A.Bologan, M.R.Kobaliya va boshqalar) bu tushunchani “pozitsion sezgi” deb atay boshlaganlar.

Shaxmatchilarning o'yin jarayonidagi harakatlarini o'rganishga bag'ishlangan muhim tadqiqotlardan biri 1925-yilda Moskvada o'tkazilgan kuchli xalqaro turnir ishtirokchilari ustida I.N.Dyakov, N.V.Petrovskiy va P.A.Rudik tomonidan amalga oshirilgan “psixotexnik tekshiruv” hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi shaxmatchilar partiya davomida boshdan kechiradigan psixik jarayonlarning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash bo‘lib, bunda so‘rov va test usullaridan foydalanilgan. Mualliflar shaxmatchi mahoratining hal qiluvchi omili sifatida tasavvur va tafakkurning o‘zaro uyg‘unlashgan holdagi faoliyatini e‘tirof etganlar.

Biroq mazkur ishning xulosalari asosan erkin suhbat shaklidagi so‘rov natijalariga tayanganligi sababli, yuqori malakali shaxmatchilarning o‘yin jarayonidagi psixofiziologik holatini ilmiy jihatdan to‘liq asoslab berish imkoniyati cheklangan bo‘lib qolgan.

Shaxmat nazariyotchisi va olimi B.M.Blyumenfeld 1948-yildagi dissertatsion tadqiqotida shaxmat partiyasida qaror qabul qilish mexanizmini o‘rgangan. U ko‘p-lab ehtimoliy variantlar – nomzod yurishlar orasidan pozitsiya mazmuniga eng mos keladigan eng yaxshi variant yoki yurishlar ketma-ketligini tanlash jarayonini tahlil qilgan.

Keyinchalik A.A.Kotov, Ya.G.Rohlina, D.I.Bronshteyn, L.A.Shamkovich, V.I.Dydyshko, M.R.Kobaliya, V.B.Tukmakov va boshqa tadqiqotchilar ishlarida ushbu g‘oyalar yanada rivojlantirilib, ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

B.M.Blyumenfeld o‘z tadqiqotida shaxmatchilar o‘yining ayrim asosiy analitik tarkibiy qismlariga ta’rif berishga harakat qilgan: pozitsiya variantlarini hisoblash, kombinatsion ko‘rish, pozitsiyani tahlil qilish va baholashga psixologik yondashuv. U ayniqsa “ko‘rgazmali g‘oya” tushunchasini muhim deb hisoblaydi.

Bu tushuncha avvalgi tajribaga tayanib, yuqori malakali shaxmatchiga partiyaning turli bosqichlarida (debyut, mittelyun, endshpil, shuningdek debyutdan mittelyunga va mittelyundan endshpilga o‘tish jarayonida) yuzaga kelgan pozitsiyaning qaysi turga mansubligini tez va aniq aniqlash hamda unga mos optimal o‘yin usulini tanlash imkonini beradi.

Olimning fikricha, obrazli (ko‘rgazmali) tafakkur kombinatsion o‘yin uchun xos bo‘lsa, og‘zaki-mantiqiy tafakkur ko‘proq pozitsion o‘yin xarakteriga mos keladi.

SHAHAR HUDUDIDA TOMORQA TASHKIL QILISHDA SUV RESURLARIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOSLIGI (NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA)

Alimdjanov Farxodjon Nimadjonovich,
University of Business and Science
Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va Sport
faoliyati kafedrası o'qituvchisi
alimdjanovfarhod36@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada Namangan shahar hududlarida tomorqa xo'jaliklarini tashkil etishda suv resurslaridan foydalanishning o'ziga xos jihatlari, inson hayotidagi ijobiy ahamiyati, suv taqchilligi sharoitida tomorqadagi daraxtlar va o'simliklarni samarali sug'orish usullari, ekologik muammolar va innovatsion texnologiyalarning ahamiyati tahlil qilinadi. Shu bilan bir qatorda, suvdan oqilona foydalanishning iqtisodiy va ekologik samaradorligi yoritilgan. Shahar aholisida suvdan foydalanish qoidalari va ko'nikmalarini shakllantirish imkonini yaratadi.

Kalit so'zlar: tomorqa, aholi, daraxt va o'simliklar, shahar qishloq xo'jaligi, ekin maydonlar, suv resurslari, sug'orish, suv muammosi, tomchilatib sug'orish, urbanizatsiya, ekologiya va ekologik muammolar.

Аннотация. В данной научной статье анализируются специфические аспекты использования водных ресурсов при организации приусадебных хозяйств в городских районах Намангана, их позитивное значение для жизни человека, методы эффективного орошения деревьев и растений в приусадебных хозяйствах в условиях дефицита воды, экологические проблемы и важность инновационных технологий. Одновременно подчеркивается экономическая и экологическая эффективность рационального использования воды. Это позволяет сформировать правила и навыки водопользования среди городского населения.

Ключевые слова: приусадебное хозяйство, население, деревья и растения, городское сельское хозяйство, пахотные земли, водные ресурсы, орошение, проблема водоснабжения, капельное орошение, урбанизация, экология и экологические проблемы.

Abstract. This scientific article analyzes the specific aspects of the use of water resources in organizing homestead farms in the urban areas of Namangan, their positive significance in human life, methods of effective irrigation of trees and plants in the homestead in conditions of water shortage, environmental problems and the importance of innovative technologies. At the same time, the economic and environmental efficiency of rational use of water is highlighted. It allows the formation of rules and skills for water use among the urban population.

Keywords: homestead, population, trees and plants, urban agriculture, arable land, water resources, irrigation, water problem, drip irrigation, urbanization, ecology and ecological problems.

Kirish

Bugungi kunda aholi sonining keskin ortib borishi natijasida shahar hududlarida aholi soni tobora ko'payib bormoqda. Bu esa o'z o'rnida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda, unga bo'lgan ehtiyoj ortib birishi hamda tomorqa xo'jaliklariga talabi va ahamiyatini oshirmoqda. Shahar sharoitida tomorqa tashkil etish qishloq hududlariga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, eng muhim omillardan biri suv resurslaridan oqilona foydalanish hisoblanadi. Ma'lumki, O'zbekistonda suv resurslarining asosiy qismi qishloq xo'jaligiga sarflanadi va bu ko'rsatkich 90

foizga yaqinini tashkil etadi [1]. Shu sababli shahar hududlarida kichik tomorqalarda suvdan samarali foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI.

Hozirgi kunda qishloq xo‘jaligida 20 mln gektardan ortiq, shu jumladan 3,2 mln gektar sug‘oriladigan ekin yer maydonlaridan foydalanib, aholining ehtiyoji uchun oziq-ovqat mahsulotlari, iqtisodiyot tarmoqlari uchun zarur xom ashyo sifatida yetishtirilmoqda.

Sug‘oriladigan maydonlarning unumdorligini oshirish, meliorativ holati va suv ta‘minotini yaxshilash maqsadida davlat dasturlari doirasida keng ko‘lamli irrigatsiya va melioratsiya hamda agrotexnik tadbirlari amalga oshirib kelinmoqda.

Natijada 2008 – 2017-yillar mobaynida 1,7 mln gektardan ortiq sug‘oriladigan maydonlarning suv ta‘minoti hamda 2,5 mln gektar maydonlarning meliorativ holatining yaxshilanishiga erishildi.

Biroq, global iqlim o‘zgarishi natijasida so‘nggi yillarda davriy ravishda kuza-tilayotgan suv tanqisligi va ichki irrigatsiya tarmoqlarining asosiy qismi yaroqsiz holatga kelganligi sug‘oriladigan ekin yerlarining meliorativ holati yomonlashishiga va yillar davomida foydalanishdan chiqib ketishiga olib kelgan.

Respublikada yillar davomida irrigatsiya va melioratsiya holati yomonlashuvi natijasida foydalanishdan chiqib ketgan yerlarni bosqichma-bosqich qayta foydalanishga kiritish, yer osti suv zaxiralaridan samarali foydalanish, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish hamda ichki irrigatsiya tarmoqlarini rekonstruksiya qilish orqali suv yo‘qotilishini kamaytirish, shuningdek, bu ishlarda salohiyatli investorlar ishtirokini ta‘minlash maqsadida:

Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish konsepsiyasi (keyingi o‘rinlarda-Konsepsiya)

Qishloq xo‘jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish konsepsiyasini amalga oshirish bo‘yicha “yo‘l xaritasi”

2020 – 2030-yillarda qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish samaradorligini oshirish bo‘yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlarning prognoz ko‘rsatkichlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qishloq xo‘jaligi sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 17-apreldagi PF-5708-son Farmoni hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida” 2019-yil 17-apreldagi PQ-4292-son qarori ijrosini ta‘minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi: 1. Shahar hududida tomorqa xo‘jaligining o‘ziga xos xususiyatlari shahar tomorqalari qishloq xo‘jaligi yerlariga nisbatan quyidagi jihatlar bilan farqlanadi:

- ✓ yer maydonining kichikligi;
- ✓ suv resurslariga cheklangan kirish imkoniyati;
- ✓ infratuzilma va kommunikatsiya tizimlarining rivojlanganligi;
- ✓ ekologik yuklama va antropogen ta‘sirning yuqoriligi.

Shahar sharoitida suv ko‘pincha markazlashgan tizim orqali yetkaziladi. Bu esa suvdan foydalanishda qat‘iy me‘yor va limitlarga amal qilishni talab etadi.

Qonunchilikka ko‘ra, suvdan foydalanish belgilangan limitlar asosida amalga oshiriladi [2].

1. Suv resurslaridan foydalanishning o‘ziga xosligi shahar hududida tomorqa yuritishda suvdan foydalanish quyidagi o‘ziga xos jihatlarga o‘z ichiga oladi.

- Suv taqchilligi va uning ta’siri global iqlim o‘zgarishi va suv resurslarining kamayishi sharoitida suvdan tejab foydalanish muhimdir. Taxminlarga ko‘ra, kelajakda suv resurslari 30 – 40 foizga kamayishi mumkin [1].

- Suvdan foydalanish madaniyati bu mutaxassislarning fikricha, suvdan noto‘g‘ri foydalanish eng katta muammolardan biri hisoblanadi [3]. Shahar aholisi orasida suvni tejash madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

- Suv sifati va sanitariya talablari shahar hududida foydalaniladigan suv ichimlik suvi tizimi bilan bog‘liq bo‘lgani sababli, uning sifati yuqori bo‘lishi talab etiladi. Shu bilan birga, oqova suvlarni qayta ishlatish imkoniyatlari ham mavjud.

2. Tomorqa uchun zamonaviy sug‘orish usullari shahar hududida suvdan samarali foydalanish uchun zamonaviy texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi:

- Tomchilatib sug‘orish texnologiyasi – bu usul suvni bevosita o‘simlik ildiziga yetkazadi va suv sarfini sezilarli darajada kamaytiradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu usul orqali suv tejash samaradorligi yuqori bo‘ladi [4].

- Yomg‘irlatib sug‘oris bu usul kichik tomorqalar uchun qulay bo‘lib, suvni teng taqsimlash imkonini beradi.

- Qayta foydalaniladigan suv texnologiyalari shahar sharoitida oqova suvlarni tozalab, qayta foydalanish istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

3. Ekologik jihatlari – suvdan noto‘g‘ri foydalanish quyidagi ekologik muammolarni keltirib chiqaradi: - tuproq sho‘rlanishi; - yer osti suvlarining kamayishi; o‘simliklarning hosildorligining pasayishi; - ekologik muvozanatning buzilishi.

Shu sababli suv resurslarini muhofaza qilish ekologik barqarorlikni ta’minlashning asosiy shartidir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Suvni tejash va samaradorlikni oshirish yo‘llari asosan shahar tomorqalarida quyidagi chora-tadbirlar samarali hisoblanadi: - suvni hisobga olish tizimlarini joriy etish; - tomchilatib sug‘orish tizimlarini keng qo‘llash; - ertalab va kechqurun sug‘orish; - suvni bug‘lanishini kamaytirish texnologiyalaridan foydalanish; - yomg‘ir suvini yig‘ish va foydalanish.

Tomchilatib sug‘orish usuli Namangan sharoitida eng samarali hisoblanadi. Bu usul suvni tejash bilan birga hosildorlikni ham oshiradi o‘simliklarga suvda erigan moddalarni teng taqsimlanishini ta’minlaydi va foydali ish koyfiscentini oshiradi.

Hozirgi kun masalalari va ekologik muammolar jumladan suv muammosi davlat darajasida ham suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish va amaliyotga tadbiq etishni talab qilmoqda [5].

Iqtisodiy samaradorlik asosan suvni tejash texnologiyalarini qo‘llash orqali quyidagi iqtisodiy afzalliklarni beradi: - suv xarajatlarini kamaytiradi; - hosildorlikni oshiradi; - energiya sarfini qisqartiradi; - uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlaydi.

Shuningdek, zamonaviy irrigatsiya tizimlari suv yo'qotishlarini sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qiladi [1]. Namangan viloyati iqlimi kontinental bo'lib, yoz oylarida issiq va quruq bo'ladi. Bu esa bog'lar, ekin maydonlari, dararaxtzor va o'simliklarni sug'orishga bo'lgan ehtiyojni tobora oshiradi. Shahar hududida suv asosan markazlashgan tizim orqali yetkaziladi. Suvdan noto'g'ri foydalanish tuproq sho'rlanishiga olib keladi. Shu bois Namangan hududida bu kabi muammolar ayrim joylarda ko'zga tashlanmoqda. [5]

Xulosa

Namangan shahar hududida tomorqa tashkil etishda suv resurslaridan foydalanish o'ziga xos murakkab tizim bo'lib, u iqtisodiy, ekologik va texnologik omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Suv resurslarining cheklanganligi sharoitida ularni tejash, samarali boshqarish va zamonaviy sug'orish texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda kelajakda shahar va qishloq xo'jaligini rivojlantirishda suv resurslarini boshqarishning innovatsion usullari, raqamli texnologiyalar va ekologik yondashuvlar ustuvor yo'nalish bo'lib qoladi. Suv va suvdan oqilona foydalanishni aholi ongiga to'liq singdirish ularni bu qoidalarga rioya qilishlarini nazoratga olish zaruriyati, tabiat va jamiyat o'rtasidagi uyg'unlikni muvofiqlashtirishga erishish kerakligidan habardor etish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Qishloq Xo'jaligi Vazirligi.
3. G'ulomova Sh.B. "Iqtisodiyotning yangi yo'nalishlaridan biri – yashil iqtisodiyot va uning asosiy tamoyillari".
4. O'zbekiston Respublikasi "2019 – 2030-yillarda O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi".
5. Xolmo'minov J.T. Iqlim o'zgarishining qishloq xo'jaligi rivojlanishiga ta'siri va uning oqibatlarini yumshatish, iqlim o'zgarishi masalalarini hal qilishga zamonaviy yondashish. Qo'l-
lanma. – Toshkent, 2018. – 63-b.

© *Alimdjanov Farxodjon Nimadjonovich, 2026*

BOSHLANG'ICH MAKTABLARDA TABIIY FANLAR FANINING MAZMUNI VA O'QUV DASTURINING TAHLILI

Alimdjanov F.N.,

*University of Business and Science
Maktabgacha-Boshlang'ich ta'lim va Sport
faoliyati kafedrası o'qituvchisi
Abdug'opporova M.R.,
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich maktablarda tabiiy fanlar fanining mazmuni, o'quv dasturining tarkibi va ularning o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi va ekologik madaniyatini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interfaol metodlar va amaliy mashg'ulotlarning samaradorligi muallif tahlili orqali yoritilgan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, tabiiy fanlarni samarali o'qitish o'quvchilarning tabiiy hodisalarni tushunishini, kuzatuvchanligini va mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, tabiiy fanlar, o'quv dasturi, ekologik tarbiya, pedagogik metodlar, kuzatish, tajriba, interfaol metodlar.

Аннотация. В данной статье анализируется содержание естественных наук в начальной школе, структура учебного плана и их роль в формировании научного мировоззрения и экологической культуры учащихся. В исследовании на основе авторского анализа подчеркивается эффективность современных педагогических подходов, интерактивных методов и практических упражнений. Результаты показывают, что эффективное преподавание естественных наук важно для развития у учащихся понимания природных явлений, наблюдательности и самостоятельного мышления.

Ключевые слова: начальное образование, естественные науки, учебный план, экологическое образование, педагогические методы, наблюдение, эксперимент, интерактивные методы.

Abstract. This article analyzes the content of natural sciences in primary schools, the structure of the curriculum, and their role in the formation of students' scientific worldview and ecological culture. The study highlights the effectiveness of modern pedagogical approaches, interactive methods, and practical exercises through the author's analysis. The results show that effective teaching of natural sciences is important in developing students' understanding of natural phenomena, observation, and independent thinking.

Keywords: primary education, natural sciences, curriculum, environmental education, pedagogical methods, observation, experiment, interactive methods.

Kirish.

Boshlang'ich maktab ta'limi o'quvchilarning shaxs sifatida shakllanishidagi eng muhim bosqichlardan biridir. Shu davrda o'quvchilarda tabiat va atrof-muhit haqidagi dastlabki tasavvurlar hosil bo'ladi, ular ilmiy dunyoqarash va ekologik ongini shakllantirishga tayyorlanadi [1].

Hozirgi kunda tabiiy fanlar fanini o'qitishning ahamiyati nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning kuzatuvchanligini rivojlantirish, muammolarni tahlil qilish va mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantirishda ko'rinadi. Shu sababli boshlang'ich maktablarda tabiiy fanlarni o'qitishning mazmuni va metodlari ilmiy jihatdan tahlil qilinishi dolzarb masaladir [2;3].

Muallifning kuzatishlariga ko'ra, tabiiy fanlar darslarida interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning faolligini oshiradi va ularning ilmiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich ta'lim tizimida tabiiy fanlarni o'qitish masalasi ko'plab pedagog olimlar tomonidan tadqiq qilingan.

O.Hasanboyeva o'z tadqiqotlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ilmiy dunyoqarashi ularning keyingi ta'lim bosqichidagi muvaffaqiyatini belgilovchi omil ekanligini ta'kidlaydi [3]. Ularning fikricha, boshlang'ich sinfda tabiiy fanlarni o'qitish o'quvchilarning tafakkurini shakllantirish va kuzatuvchanlikni rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

O'.Tolipov va M.Usmonboyeva pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali tabiiy fanlarni samarali o'qitish mumkinligini ko'rsatgan. Ular interfaol metodlarni qo'llash o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda eng samarali vosita ekanini ta'kidlaydilar [5].

Shuningdek, Ishmuhammedov R. tajriba va kuzatish metodlaridan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirishini ta'kidlaydi [4]. Kuzatish va tajriba yordamida o'quvchilar o'rganilayotgan tabiat hodisalarini yanada chuqurroq tushunadilar.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan belgilangan Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti ham tabiiy fanlarni o'qitishning ahamiyatini ta'kidlaydi [1;2].

Tadqiqotning dolzarbligi. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim darajasini oshirish bilan birga, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish muhimdir. Shu nuqtai nazardan, tabiiy fanlarni o'qitish o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish va ekologik ongini shakllantirishga xizmat qiladi. Muallifning kuzatishlariga ko'ra, tabiiy fanlar darslarida amaliy mashg'ulotlar va interfaol metodlar o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil qiladi va ularning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Shu bilan birga, o'quvchilarda ekologik ong va tabiatni asrashga bo'lgan mas'uliyat hissi shakllanadi [5].

Tadqiqot maqsadi. Boshlang'ich maktablarda tabiiy fanlar fanining mazmunini o'rganish va o'quv dasturining tarkibini tahlil qilish, shuningdek, o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi va ekologik madaniyatini shakllantirishdagi samaradorligini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari.

1. Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlar fanining mazmunini o'rganish;
2. Tabiiy fanlar o'quv dasturining tarkibini tahlil qilish;
3. Tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlarni o'rganish;
4. O'quvchilarning ekologik madaniyati va ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda tabiiy fanlar fanining ahamiyatini aniqlash.

Tadqiqot metodlari.

- Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish;
- Taqqoslash metodi;
- Kuzatish metodi;
- Pedagogik tahlil va amaliy kuzatuv.

Tabiiy fanlar fanining mazmuni. Boshlang'ich maktablarda tabiiy fanlar fanining asosiy maqsadi o'quvchilarga tabiat va atrof-muhit haqida boshlang'ich bilimlarni berish, ularni kuzatish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga o'rgatishdir [2].

Tabiiy fanlar fanining mazmuni quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- Tabiat va atrof-muhit bilan tanishtirish;
- O'simliklar va hayvonlar dunyosi;
- Ekologik tarbiya va tabiatni muhofaza qilish;
- Suv, havo va yer haqida bilimlar.

Kutilayotgan natija.

Tabiat bilan tanishish – Tabiat hodisalari, fasllar, O'quvchilar tabiatdagi o'zgarishlarni tushunadi.

O'simliklar dunyosi – O'simliklarning tuzilishi va o'sishi, O'quvchilar o'simlik hayoti haqida bilimga ega bo'ladi.

Hayvonot dunyosi – Uy va yovvoyi hayvonlar, Hayvonlar hayoti haqida tasavvur shakllanadi .

Ekologik tarbiya – Tabiatni asrash, atrof-muhitni muhofaza qilish, O‘quvchilarda ekologik madaniyat shakllanadi.

Tahlil va muhokamalar. Muallifning kuzatishlariga ko‘ra, tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarning faol ishtirokini ta‘minlash zarur. Dars jarayonida kuza-tish, tajriba o‘tkazish, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Masalan, o‘simliklarning o‘shini kuzatish ja-rayonida o‘quvchilar urug‘ ekish, parvarish qilish va o‘sh jarayonini kuzatish orqali amaliy bilimga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga, suvning bug‘lanishi va muz-lashi kabi jarayonlarni tajriba orqali o‘rganish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Tabiiy fanlar darslarida ekologik tarbiyaga alohida e‘tibor berish kelajak avlodning tabiatni muhofaza qilish va ekologik ongini rivojlantirishga xizmat qiladi [5].

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, tabiiy fanlarni samarali o‘qitish o‘quvchilarning tabiat haqidagi bilimlarini kengaytiradi, ularning ilmiy dunyoqarashini rivojlantiradi va ekologik ongini oshiradi. Interfaol metodlar va amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va mus-taqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Xulosa va tavsiyalar.

1. Boshlang‘ich maktablarda tabiiy fanlar fanini o‘qitish o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda va ekologik madaniyatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

2. O‘quv dasturi o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda ishlab chiqilgan va ularning tabiat haqidagi bilimlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

3. Tabiiy fanlarni samarali o‘qitish uchun zamonaviy pedagogik metodlar, interfaol usullar va amaliy mashg‘ulotlarni keng qo‘llash tavsiya etiladi.

4. Darslarda ekologik masalalarni muhokama qilish va tabiatni muhofaza qilishga doir amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning ekologik ongini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi. Boshlang‘ich ta‘lim davlat ta‘lim standarti. – Toshkent, 2021.

2. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi. Tabiiy fanlar o‘quv dasturi (1 – 4-sinflar). – Toshkent, 2021.

3. Hasanboyeva O., To‘xtayeva M., Usmonboyeva M. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.

4. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta‘lim va tarbiyada zamonaviy pedagogik texno-logiyalar. – Toshkent, 2017.

5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent: Fan, 2010.

TALABALARNING JISMONIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA GAMIFIKATSIYA VA INNOVATSION MOTIVATSION STRATEGIYALARNI QO'LLASHNING AHAMIYATI

Narzullayev D.Sh.,

*Maktabgacha-boshlang'ich ta'lim va
sport faoliyati kafedrasida dotsenti, p.f.f.d. (PhD)*

Sopiyev Sh.K.,

*Maktabgacha-boshlang'ich ta'lim
va sport faoliyati o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarining jismoniy faolligini oshirishda gamifikatsiya va innovatsion motivatsion strategiyalarni qo'llashning pedagogik ahamiyati, ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligi hamda sog'lom turmush tarzini shakllantirishdagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: gamifikatsiya, jismoniy faollik, motivatsiya, innovatsion strategiyalar, talabalar, sog'lom turmush tarzi, pedagogik texnologiyalar.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalar salomatligini mustahkamlash, ularning jismoniy faolligini oshirish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqamli vositalarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi natijasida yoshlarning harakatsiz turmush tarzi kuchayib bormoqda. Bu esa talabalarda jismoniy faollikning pasayishi, charchoq, stress va turli salomatlik muammolarining yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Shu nuqtai nazardan, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida innovatsion yondashuvlarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda gamifikatsiya va innovatsion motivatsion strategiyalar ta'lim jarayonida samarali pedagogik vosita sifatida keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuvlar talabalarni mashg'ulotlarga faol jalb etish, ularning qiziqishi va ichki motivatsiyasini kuchaytirish, jismoniy mashqlarni muntazam bajarishga undashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Gamifikatsiya – bu o'yin elementlari va mexanizmlarini noan'anaviy faoliyat turlariga, xususan ta'lim va jismoniy tarbiya jarayoniga tatbiq etishdir. Bunda ball to'plash, reytinglar, bosqichlar, mukofotlar, nishonlar (badge), musobaqa va jamoaviy topshiriqlar kabi elementlardan foydalaniladi.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida gamifikatsiya talabalarining mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Masalan, kunlik qadamlar sonini hisoblash, haftalik sport topshiriqlari bo'yicha reyting yuritish yoki guruhlar o'rtasida sport chiqiriqlarini tashkil etish talabalarni faolroq bo'lishga undaydi. O'yin elementlari orqali odatiy mashqlar qiziqarli jarayonga aylanadi.

Gamifikatsiyaning pedagogik mohiyati shundaki, u talabada ichki motivatsiyani shakllantiradi. Talaba nafaqat baho olish uchun, balki o'z natijasini yaxshilash, guruhda yuqori o'rin egallash va shaxsiy yutuqlarga erishish uchun harakat qiladi.

Innovatsion motivatsion strategiyalarning ahamiyati.

Talabalarning jismoniy faolligini oshirishda innovatsion motivatsion strategiyalar muhim rol o'ynaydi. Bunday strategiyalarga quyidagilar kiradi:

- individual maqsadlar qo'yish;
- raqamli kuzatuv vositalaridan foydalanish;
- mobil ilovalar orqali nazorat;
- jamoaviy rag'batlantirish;
- ijtimoiy tarmoqlar orqali sport challenge'lar tashkil etish.

Masalan, fitnes trekerlar, mobil ilovalar va aqlli soatlar yordamida talabalar o'z jismoniy faolligini kuzatib borishlari mumkin. Bu esa ularda o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmasini rivojlantiradi. Shuningdek, har bir talabaning individual imkoniyatlaridan kelib chiqib maqsadli topshiriqlar berilishi motivatsiyani yanada kuchaytiradi.

Innovatsion strategiyalarning yana bir muhim jihati – shaxsga yo'naltirilgan yondashuvdir. Har bir talabaning jismoniy tayyorgarlik darajasi, qiziqishi va ehtiyojlari turlicha bo'lgani sababli mashg'ulotlar ham individual tarzda tashkil etilishi lozim.

Gamifikatsiya talabalarining jismoniy mashg'ulotlarda ishtirok etish ko'rsatkichini sezilarli darajada oshiradi. O'yin elementlari raqobat muhitini yaratadi, bu esa talabalarni faolroq bo'lishga undaydi. Ayniqsa, guruhlar o'rtasidagi musobaqalar, bosqichma-bosqich vazifalar va sovrinli challenge'lar katta samara beradi.

Bundan tashqari, gamifikatsiya stressni kamaytirishga ham yordam beradi. Talabalar mashg'ulotni majburiyat emas, balki qiziqarli faoliyat sifatida qabul qiladilar. Natijada ularda ijobiy emotsional holat shakllanadi.

Talabalarining jismoniy faolligini oshirishda quyidagi amaliy tavsiyalarni qo'llash maqsadga muvofiq:

1. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ball va reyting tizimini joriy etish.
2. Haftalik yoki oylik sport challenge'lar tashkil qilish.
3. Mobil ilovalar orqali natijalarni monitoring qilish.
4. G'olib talabalarni rag'batlantirish.
5. Jamoaviy sport o'yinlari va estafetalarni ko'paytirish.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, talabalarining jismoniy faolligini oshirishda gamifikatsiya va innovatsion motivatsion strategiyalarni qo'llash zamonaviy pedagogikaning samarali yo'nalishlaridan biridir. Ushbu yondashuvlar talabalarining mashg'ulotlarga qiziqishini oshiradi, ichki motivatsiyasini kuchaytiradi va sog'lom turmush tarzini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada jismoniy faollik ko'rsatkichlari ortib, talabalar salomatligi va o'quv faoliyati samaradorligi yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Deterding S., Dixon D., Khaled R., Nacke L. (2011). From Game Design Elements to Gamefulness: Defining Gamification. Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference.
2. Kapp K.M. (2012). The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education. Pfeiffer.

3. Werbach K., Hunter D. (2012). For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business. Wharton Digital Press.
4. Sh.X.Xo'jayev va boshqalar. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
5. Abduqodirov A., Pardaev M. Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar. – Toshkent, 2021.

© Narzullayev D.Sh., 2026
© Sopiye Sh.K., 2026

TALABALARNING JISMONIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA GAMIFIKATSIYA VA INNOVATSION MOTIVATSION STRATEGIYALARNI QO'LLASHNING PEDAGOGIK MEKANIZMLARI

*Sopiye Sherzot Kamiljanovich,
University of Business and Science
ilmiy tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining jismoniy faolligini oshirish, ularda sog'lom turmush tarziga bo'lgan barqaror motivatsiyani shakllantirishda gamifikatsiya va innovatsion pedagogik mexanizmlarning o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda an'anaviy jismoniy tarbiya darslarining samaradorligini pasayishi va raqamli texnologiyalar davrida talabalarining harakat faolligini rag'batlantirishning yangi usullari ko'rib chiqilgan. Gamifikatsiya elementlarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning psixologik-pedagogik shartlari va kutilayotgan natijalar ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: gamifikatsiya, jismoniy faollik, talabalar, motivatsiya, pedagogik mexanizmlar, innovatsiya, sog'lom turmush tarzi, raqamli ta'lim, PBL (ochkolar, nishonlar, yetakchilar jadvali).

Kirish

Zamonaviy dunyoda axborot texnologiyalarining jadallik bilan rivojlanishi insoniyat hayotiga, ayniqsa yoshlar turmush tarziga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Oliy ta'lim muassasalari talabalar orasida gipodinamiya (kam harakatlilik) muammosi global xarakterga ega bo'lib bormoqda. O'quv jarayonining raqamli formatga o'tishi, darsdan tashqari vaqtning ko'p qismi smartfon va kompyuterlar qarshisida o'tishi talabalarning jismoniy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, turli surunkali kasalliklarning rivojlanishiga zamin yaratmoqda.

An'anaviy jismoniy tarbiya tizimi ko'p hollarda zamonaviy talabaning qiziqish va ehtiyojlarini qondira olmayapti. Majburiy intizomga asoslangan metodlar o'rniga, ixtiyoriylik, qiziqish va ichki motivatsiyaga tayanadigan innovatsion strategiyalar talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, gamifikatsiya (o'yin elementlarini o'yin bo'lmagan jarayonlarga tatbiq etish) jismoniy faollikni oshirishning eng samarali pedagogik mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Gamifikatsiya – bu o'yin dizayni elementlari va mexanizmlarini ta'lim yoki ijtimoiy muhitda ishtirokchilarning faolligini oshirish va muammolarni hal qilish

uchun qo‘llashdir. Pedagogik nuqtai nazardan, gamifikatsiya talabaning o‘quv-jismoniy jarayondagi ishtirokini "majburiyat" dan "qiziqarli mashg‘ulot" ga aylantiradi.

Gamifikatsiyaning asosi o‘z-o‘zini aniqlash nazariyasi (Self-Determination Theory) hisoblanadi. Bu nazariyaga ko‘ra, inson motivatsiyasi uchta asosiy ehtiyojga tayanadi. Bular avtonomiya (mustaqillik) – talaba o‘z jismoniy mashqlari turini va vaqtini o‘zi tanlay olishi, kompetentlik (mahorat) – talaba o‘z jismoniy ko‘rsatkichlari o‘sayotganini ko‘rishi va aloqadorlik (ijtimoiy bog‘liqlik) – guruh yoki jamoa bilan birgalikda harakat qilishdir.

Talabalar uchun motivatsiya ikki turga bo‘linadi. Tashqi (baholash, sertifikatlar) va ichki (shaxsiy zavq, salomatlik). Innovatsion strategiyalar ichki motivatsiyani uyg‘otishga qaratilgan.

Storytelling (Hikoyachilik) – Jismoniy mashqlarni ma’lum bir ssenariy asosida tashkil etish. Masalan, oddiy yugurishni emas, balki "virtual dunyoni qutqarish" yoki "muayyan masofani bosib o‘tib yangi bilimlar xazinasi ochish" missiyasi sifatida talqin qilish.

Shaxsiylashtirilgan o‘shish trayektoriyasi – Har bir talaba uchun uning jismoniy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda individual "darajalar" (levels) belgilanishi.

Ijtimoiy tan olinish – Yutuqlarni ijtimoiy tarmoqlar yoki maxsus platformalarda e’lon qilib borish orqali talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish.

Jismoniy faollikni gamifikatsiya orqali oshirishning pedagogik mexanizmi bir necha elementlarni o‘z ichiga oladi:

A. PBL (Points, Badges, Leaderboards) tizimi:

Ochkolar (Points) – har bir bajargan mashq yoki bosib o‘tilgan qadam uchun virtual ballar berish.

Nishonlar (Badges) – ma’lum bir natijaga erishganda (masalan, bir haftada 50 km yurganda) beriladigan vizual mukofotlar.

Yetakchilar jadvali (Leaderboards) – talabalar o‘rtasidagi sog‘lom raqobatni ta’minlovchi reyting tizimi.

B. Monitoring va teskari aloqa (Feedback):

Zamonaviy fitnes-trekerlar va mobil ilovalar yordamida talaba o‘z natijasini real vaqt rejimida ko‘radi. Pedagog bu ma’lumotlar asosida talabani rag‘batlantirib boradi.

C. Virtual va kengaytirilgan borliq (VR/AR):

Sport zallarida AR texnologiyalaridan foydalanish, masalan, yugurish yo‘lakchasida yugurayotgan talabaning ko‘z oldida dunyoning mashhur shaharlari manzarasini namoyish etish mashg‘ulotning monotonligini yo‘qotadi.

Maqsadga erishish uchun oliy ta’lim muassasalarida bir nechta pedagogik shart-sharoitlar yaratilishi lozim. Masalan, raqamli platforma yaratish. Universitet miqyosida talabalarning jismoniy faolligini qayd etuvchi yagona mobil ilova yoki platformani ishga tushirish va kredit-modul tizimi bilan bog‘lash. Talabaning darsdan tashqari jismoniy faolligini jismoniy tarbiya fanidan yakuniy baholashda inobatga olish (masalan, 10 000 qadam = ma’lum miqdordagi bonus ball). Klublararo musobaqalar orqali fakultetlar yoki guruhlar o‘rtasida "Eng faollik haftaligi" kabi oylik marafonlarni o‘tkazish orqali ma’lum natijalarga erishish ehtimoli oshadi.

Xalqaro tajriba (masalan, AQSh va Yevropa universitetlaridagi "Exergaming" tajribasi) shuni ko'rsatadiki, gamifikatsiya qo'llanilgan guruhlarda talabalarning darsga qatnashish ko'rsatkichi 40% ga, jismoniy test sinovlaridan o'tish samaradorligi esa 25% ga oshgan.

Asosiy pedagogik natija shundaki, talaba jismoniy mashqni "majburiyat" sifatida emas, balki o'zining virtual va real "statusi"ni oshiruvchi vosita sifatida qabul qila boshlaydi. Biroq, bu yerda "gamifikatsiya tuzog'i"ga tushib qolmaslik muhim. Talaba faqat ochko uchun harakat qilmasdan, jismoniy faollikning salomatlik uchun foydasini anglab yetishi kerak. Bu esa pedagogning mahoratiga bog'liq.

XULOSA

Talabalarning jismoniy faolligini oshirishda gamifikatsiya va innovatsion motivatsion strategiyalarni qo'llash shunchaki o'yin emas, balki murakkab pedagogik mexanizmdir. Bu yondashuv talabalarning ichki qiziqishlarini uyg'otish, ular-da o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish va sog'lom turmush tarzini zamonaviy qadriyat darajasiga ko'tarish imkonini beradi.

Pedagogik mexanizmlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta'lim muassasalarida texnologik infratuzilmani yaratish, o'qituvchilarning raqamli kompetentligini oshirish va jismoniy tarbiya metodikasini tubdan yangilash talab etiladi. Kelajakda jismoniy tarbiya darslari faqat sport zalida emas, balki talabaning butun kundalik hayotiga integratsiya qilingan raqamli-pedagogik ekotizimga aylanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Deterding, S., et al. (2011). "From Game Design Elements to Gamefulness: Defining Gamification".
2. Deci, E.L., & Ryan, R.M. (2000). "The 'What' and 'Why' of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior".
3. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni.
4. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar: metodik qo'llanma.

MUNDARIJA / СОДЕРЖАНИЕ

KIRISH SO‘ZI	3

I SHU’BA. / СЕКЦИЯ 1.

MAKTABGACHA TA’LIMDA RAQAMLI PEDAGOGIKA, INNO- VATION TEXNOLOGIYALAR VA KREATIV RIVOJLANTIRUV- CHI YONDASHUVLAR / ЦИФРОВАЯ ПЕДАГОГИКА, ИННО- ЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И КРЕАТИВНО-РАЗВИВАЮЩИЕ ПОДХОДЫ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ	5

1. <i>Nazirova G.M.</i> Zamonaviy maktabgacha ta’limda raqamli pedagogika va innovatsion yondashuvlar	5

2. <i>Xujamberdiyeva Sh.K.</i> Raqamli interaktiv o‘yinlar – maktabgacha ta’limni transformatsiya qiluvchi kuch	8

3. <i>Десяткова И.С., Царегородцева Е.А.</i> Развитие цифровой компетент- ности педагогов детства с использованием цифровых образовательных ресурсов	12

4. <i>Xujamberdiyeva Sh.K.</i> Maktabgacha ta’lim tizimida raqamli pedagogika va innovatsion texnologiyalar asosida bolalarning kreativ rivojlanishini ta’minlash	17

5. <i>Asranbayeva M.X.</i> Raqamli transformatsiya sharoitida gerontopedagogik metodlar orqali professor-o‘qituvchilarning shaxsiy salohiyatini mustahkam- lash	20

6. <i>Урусова А.М.</i> Социально-психологические аспекты развития творчес- кого потенциала педагога дошкольного образования	23

7. <i>Романова М.А., Муродходжаева Н.С.</i> Майевтическая ИИ-персона как инструмент развития профессионального мышления будущих педа- гогов дошкольного образования	27

8. <i>Sultonova N.A.</i> Raqamli va innovatsion yondashuvlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ongni rivojlantirish	32

9. <i>Abdusamatova N.J.</i> Katta va tayyorlov guruh bolalarini maktab ta’limiga tayyorlashda “ISTEN” texnologiyasining afzalliklari	36

10. <i>Fayzullayeva X.X.</i> Ilg‘or xorijiy yondashuvlar bilan maktabgacha yosh- dagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirish	40

11. Биджиева В.И. О развитии коммуникативной культуры детей дошкольного возраста	43
12. Abduvosiyeva M.X. Maktabgacha ta’limda multimedia vositalari orqali nutqni rivojlantirish usullari	48
13. To‘xliboyeva Z.A. Maktabgacha ta’limda integrallashgan texnologiyalar asosida bolalar ijodkorlikni rivojlantirish	51
14. Mamadaliyeva G.A. Maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda “ota-ona – faol ishtirokchi” modelini joriy etish istiqbollari	54
15. Muxamedova F.J. Raqamli va interaktiv texnologiyalar vositasida art-terapiya mashg‘ulotlarini tashkil etishning nazariy-ilmiy yondashuvlari	56
16. Xojimirzayeva Sh.Sh. Xitoy maktabgacha ta’lim modeli: bolalarni maktabga tayyorlashning zamonaviy yondashuvlari	61
17. Xolmatova A.M. Integrativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda madaniy qadriyatlarga hurmat hissini shakllantirish metodikasi . . .	67
18. Xolmatova S.R. Imkoniyati cheklangan va sog‘lom bolalar faoliyatida universal ta’limning imkoniyati	74
19. Ergasheva U.K. “Ilk qadam” dasturi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy ongini rivojlantirish	79
20. Mamataliyeva M.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarni estetik tarbiyalashda ertaklarning o‘rni	83
21. Xomidova D.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarda refleksiv kompetensiyalarni pedagogik texnologiyalar asosida rivojlantirish	88
22. Nuritdinova Sh.K. Zamonaviy ta’lim transformatsiyasi sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalar intellektini rivojlantirish: innovatsion yondashuvlar va yangi imkoniyatlar	92
23. Otahanova M.G’. Innovatsion yondashuvlar asosida maktabgacha ta’lim tashkilotlarining metodist tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish	95
24. Otaxanova M.G’, Mamadaliyeva R.A. Bola tarbiyasida kompyuter o‘yinlarining o‘rni	101
25. Tashmuxamedova F.B. Vizual texnologiyalar asosida 6 – 7 yoshli bolalarning maktab ta’limiga nutqiy tayyorgarligini shakllantirish metodikasi . . .	106

- 26. Fayzullayeva X.X., Rasulova X.A.** 3 – 4 yoshli bolalarda og‘zaki nutqni shakllantirish va grammatik tushunchalarni rivojlantirish metodikasi **109**
- 27. Raxmonova I.S.** Rivojlantiruvchi o‘yin muhitida maktabgacha yoshdagi bolalarning refleksiv ko‘nikmalarini rivojlantirishda syujetli-ro‘lli o‘yinlar-ning ahamiyati **115**
- 28. Fayzullayeva X.X., Mirzaboyeva Z.U.** Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya berish jarayonida multimedia vositalaridan foydalanishning samarali usullari **119**
- 29. Ahmedova Z.M.** Maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalar **122**
- 30. Hasanova I.N., Abdusattorova D.A.** Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim va tarbiya jarayonlarida xorijiy ilg‘or tajribalar **125**
- 31. Abdullayeva K.R., Muminova D.B.** Bolalarda kitobga qiziqishni oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning (interfaol usullar, STEAM, multimedia vositalari) didaktik imkoniyatlari **129**
- 32. To‘xtasinova F.D.** O‘zbek xalq ertaklarining shakllanish manbalari va madaniy kontekstdagi roli **134**
- 33. Asqarova N.A.** Inkluziv ta’limda pedagogikaning o‘rni va ahamiyati **137**
- 34. Mamadaliyeva G.A., Kodirova M.M.** Uzliksiz ta’limda innovatsion pedagogika: raqamli ta’lim texnologiyalari va kreativ o‘qitish yondashuvlari **139**
- 35. Mamadaliyeva G.A., Kodirova M.M.** Maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish **144**
- 36. Xomidova D.A., Xasanboyeva N.D.** Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorligini rivojlantirishda refleksiv faoliyatlarning ahamiyati **149**
- 37. Ismoilova S.I.** Bolalar nutqini rivojlantirishdagi pedagogik qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishning innovatsion-kreativ yo‘llari **153**
- 38. Alimdjanov F.N., Jabbarova N.I.** Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik ta’lim olib borishning ijobiy ahamiyati **156**
- 39. Turgunova M.** Maktabgacha ta’limda raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar va kreativ rivojlantiruvchi yondashuvlar **160**

II SHU’BA. / СЕКЦИЯ 2.

BOSHLANG’ICH TA’LIM JARAYONIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV VA ZAMONAVIY O’QITISH STRATEGIYALARI / КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД И СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	163
1. Воронина Л.В. Комплексный подход к профилактике цифрового аутизма у младших школьников	163
2. Коротаева Е.В. Интерактивное обучение: анализ анкет будущих педагогов	170
3. Харченко О.О. Задания на преобразование лингвистической информации в системе формирования знаково-символических действий у младших школьников	175
4. Царегородцева Е.А. К вопросу формирования цифровой компетентности будущих учителей в обучении младших школьников	178
5. Шумкина О.Н. Методические условия формирования стилистической компетенции младших школьников	183
6. Мусатова О.В., Казакова Е.В., Орлова Р.А. Наставничество в системе современного начального образования: от передачи опыта к формированию компетенций	186
7. Каракотова С.А. Проблема качества современного начального образования в условиях реализации общеобразовательных программ	191
8. Каракотова С.А. Цифровая грамотность младших школьников как педагогическая проблема современного начального образования	195
9. Криворотова Э.В. Развитие у младших школьников-билингвов способности к вероятностному прогнозированию при изучении русской грамматики	199
10. Урусова З.М. Развитие креативности у детей младшего школьного возраста	204
11. Turg’unova G.M. Raqamli ta’lim muhitida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash tizimini modellashtirish	209
12. Insapova G.G. Til o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari	212

13. **Lutfetdinova R.X.** Boshlang'ich ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv va zamonaviy o'qitish strategiyalari 216
14. **Lutfetdinova R.X., Usmonova R.X.** Sun'iy intellekt elementlarini boshlang'ich ta'limga integratsiya qilish: imkoniyat va muammolar 219
15. **Lutfetdinova R.X., Mamajonova D.A.** STEAM texnologiyasi – boshlang'ich ta'limda fanlararo bog'liqlikni ta'minlovchi samarali vosita 223
16. **Toshxonov A.T.** O'quv jarayonini dasturiy-metodik vositalar bilan ta'minlash konsepsiyasining metodologik asoslanishi 227
17. **Turg'unova G.M., To'xtaboyeva R.A.** Umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni tashkil etishning dolzarb muammolari 230
18. **Maxkamov A.Yu.** Uzluksiz ta'lim jarayonida zamonaviy dars va uni tashkil qilishda innovatsion yechimlarni shakillarini ahamiyati 232
19. **Kambarov N.S.** Boshlang'ich sinf texnologiya ta'limi jarayonida o'zbek xalq amaliy san'ati va ustalari bilan tanishtirish 239
20. **Урусова А.Р., Урусова З.М.** Влияние семейных отношений на развитие младшего школьника 244
21. **Кукушкин С.С., Волкова Н.А.** Активизация учебно-познавательной деятельности младших школьников на уроках «Окружающий мир» 248
22. **Mo'minova G.G'.** Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishning metodik tizimi 252
23. **Avazbekova Sh.N.** Boshlang'ich sinf o'quvchilarining zamonaviy integrativ metodlari asosida ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning o'ziga xos mexanizmlari 259
24. **Abduvaliyeva G.M.** O'quvchilarning o'qish kompetensiyasini ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish metodikasi 263
25. **Otamirzayeva M.X.** Tadqiqotga asoslangan o'qitish (Inquiry-Based learning) turlari va ularning tabiiy fanlarni o'qitishdagi ahamiyati 267
26. **Toshboyeva N.Y.** Uchburchak va uning umumiy xossalari talabalarga o'rgatish metodikasi 271
27. **Hasanova M.N.** Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish 275

28. Meliqo'ziyeva G.Q. Bo'lajak o'qituvchilarni PISA xalqaro tadqiqotlariga tayyorlash metodikasini takomillashtirish	277
29. O'rozboyeva D.A. Boshlang'ich ta'lim ona tili darslarida sintaktik tushunchalarni o'rgatishda zamonaviy, kreativ usullardan foydalanish	280
30. Haydarqulova M.Z. Boshlang'ich sinflarda foydalaniladigan loyiha turlari	283
31. O'sarova G.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy o'qitishning ahamiyati	285
32. Mo'minova Sh.G'. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy rivojlanishida integratsion-aksiologik texnologiyalar	289
33. G'aybulloyeva Yu.M. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini kreativ yondashuv asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirish	293
34. Asqarova I.A. Boshlang'ich sinflarda matnni tushunish darajasini oshirishda PIRLS topshiriqlarining ahamiyati	296
35. Xamroqulova X.Q. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish usullari	298
36. Xudoyorova Sh.I. Bolajak o'qituvchilarda refleksiv pozitsiyani rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida	302
37. Turg'unova G.M., Olimjanova J.Sh. Amir Temur siymosining yoshlar tarbiyasidagi o'rni	309
38. Eshmanova N.N., Yendirboyeva S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish	316
39. Qodirova M.B., Odiljonova Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining allomalar pedagogik merosini o'rganish jarayonida ma'naviy-ahloqiy sifatlarini rivojlantirish	320
40. Xamidova N.I., Yokubjonova M.J. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq o'stirishning samarali metod va texnologiyalari	325
41. Nuriddinova F.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik madaniyatini shakllantirishda texnologiya fanining roli	330

42. **Eshmanova N.N., Reyimberganova Sh.R.** Boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik kompetentligi 335
43. **Otamirzayeva M.X., Jaloliddinova M.K.** Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishning interfaol usullari 338
44. **Tumanboyeva D.Z.** Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni tajribalar orqali o'rgatish masalalari 341
45. **Turg'unova G.M., Latipova H.X.** Boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari 344
46. **G'ulomjonova M.U.** Boshlang'ich ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv va zamonaviy o'qitish strategiyalarining nazariy va amaliy asoslari 350
47. **Eshmanova N.N., Xudoyberganova K.U., Bekturdiyeva A.A.** Boshlang'ich ta'limda zamonaviy tendetsiyalarning ahamiyati: STEAM yondashuv . 354
48. **Oxunova M.O.** Boshlang'ich sinflarda ekologik madaniyatni shakllantirish metodikasi 358
49. **Eshmanova N.N., Saparboyeva X.A.** Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentlik modeli 362
50. **Eshmanova N.N., Jumaboyeva M., Kuramboyeva N.** Innovatsion pedagogik texnologiya asosida darslarni tashkil qilish 365
51. **Boboyeva I.M.** Integratsiyalashgan ta'limning pedagogik samaradorligi: boshlang'ich ta'limda kognitiv-aksiologik sintez modeli 367
52. **Eshmanova N.N., Hayitboyeva X.** Iste'dodli bolalarni aniqlash va ularni tarbiyalash me'todikasi 371
53. **Xamidova N.I.** Kichik yoshdagi o'quvchilarida antroposentrik yondashuv asosida insonparvarlik fazilatlarini shakllantirishning zamonaviy yo'llari . . . 375
54. **Mo'minova G.G., Abduvahobova G.B.** Matnni tushunishning psixologistik va kognitiv asoslari 379
55. **Mo'minova G.G., Djo'rayeva D.F.** O'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirishda kreativ yondashuv 386
56. **Tursinova N.U., Abdumuxtorova D.D.** O'quvchilarda matematik qobiliyatini aniqlash va rivojlantirish 392

57. **Muhiddinova M.A., Eshmanova N.** O'quvchilarni bilim sifatini oshirish va sinfda intizomni mustahkamlash 397
58. **Eshmanova N.N., Sharipoyeva M.Q.** Pedagogika nuqtai nazaridan, tarbiyaviy ishlar metodlari 400
59. **Toshboyeva N.Y., Muxiddinova N.M.** Sanoq sistemalarining tasnifi va amaliy ahamiyati 405
60. **Abduvaliyeva G.M., Baxtiyorova D.D.** Sharq adabiyotida navoiy ijodining tarbiyaviy ahamiyati 408
61. **Parpibayeva Z.R.** Sharq allomalarining kitobxonlikka munosabatini tarixiy yondashuv asosida o'rgatishning ilmiy-metodologik asoslari 412
62. **Abdixalilova K.** Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va pedagogik kompetensiyalar 416
63. **So'fiboyeva G.M.** STEAM-ta'lim texnologiyasi asosida o'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish metodikasi 419
64. **Qodirova M.B.** Sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga joriy etish istiqbollari 425
65. **Odiljonova Sh.** Tabiiy fanlarda boshlang'ich sinf o'quvchilar dunyoqarashini shakllanishida ekskursiyaning ahamiyati 429
66. **Eshmanova N.N., Seytnazarova Sh.S., Qo'qanova N.K.** Tarbiyaviy ishlarda mashhur shaxslarning ishtiroki 432
67. **Eshmanova N.N., Otaqulova J., Zuxurova M.** Tarbiyaviy ishlarda tajribali katta yoshlarning faoliyati 435
68. **Eshmanova N.N., Sattorova Z.M.** Tarbiyaviy ishlarda ta'lim muassasasi joylashgan hududdagi tashkilotlarning ishtiroki 441
69. **Eshmanova N.N., Tursunboyeva H.** Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning nazariy asoslari 443
70. **Eshmanova N.N., Zuxurova M.** Tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish usullari 448
71. **Kambarov N.S., Botirjonova Sh.B.** Texnologiya darslarini tasviriy san'at, tabiatshunoslik va tarix fanlari bilan integratsiyasi 453

- 72. Kambarov N.S., Nasirjanova F.A.** Boshlang'ich ta'lim texnologiya darslarida o'quvchilarni gazlamalar bilan ishlashga o'rgatish **460**
- 73. Abdullayev A.A.** "Universal ta'limiy faoliyatlar" tushunchasining mazmun-mohiyati **465**
- 74. Abdullayev A.A., Sa'dullayeva N.I.** Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari **472**
- 75. Xamidova S.M., Abdullayev A.A.** O'qish darslarida simulyatsion o'yin texnologiyalari orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish **476**
- 76. Sarimsaqova M.Z.** Texnologiya darslarida o'quvchilarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash **480**
- 77. Eshmanova N.N., Muhammadsoliyeva L.X.** Texnologiya darslarida qo'l mexnatidan foydalanish talablari **486**
- 78. Eshmanova N.N., Xo'jamurodova B.G.** Texnologiya darslarida virtual laboratoriyalardan foydalanish samaradorligi **490**
- 79. Yoldashova S.A.** Texnologiya fanidan sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish **494**
- 80. Maxkamova G.A.** Zamonaviy ta'lim paradigmasida innovatsion yondashuv: nazariyadan professional mahorat sari **497**
- 81. Shomirzayeva N.Sh.** Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning shaxsga xos universal ta'lim faoliyatlarini shakllantirishning didaktik asoslari **501**
- 82. Nabiyeva G.A.** Boshlang'ich sinf o'quvchilarida darsga bo'lgan ichki motivatsiyasini rivojlantirishda raqamli ta'lim vositalarining ahamiyati **506**
- 83. Xayrullayeva G.A.** Ertak terapiyasi vositasida estetik tarbiyalashning pedagogik sharoitlari va metodikasi **511**
- 84. Тургунова М.Р.** Интеграция воспитательных задач в структуру урока русского языка в начальных классах **515**
- 85. Kasimova Z.** Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish muammolari va ularning yechimlari **523**

III SHU'BA. / СЕКЦИЯ 3.

SPORT TA'LIMIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SOG'LOM TURMUSH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH / ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ, ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ В СПОРТИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ 528

1. **Uraimov S.R., Muhridinov F.R.** Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt asosida jismoniy tarbiya darslarini individuallashtirish 528
2. **G'ofurov A.U.** Maktab o'quvchilarida sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishda gamifikatsiya va interaktiv yondashuvlar 531
3. **Nazarov A.T.** Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida o'quvchilar bilan samarali ishlash metodikasi 533
4. **Nazarov A.T.** Zamonaviy ekstremal turizmning ekzotik turilari 537
5. **Nazarov A.T.** Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining innovatsion faoliyatni shart-sharoitlarga bog'liqligi 540
6. **Nazarov A.T.** Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarning pedagogik mu-loqot madaniyati 543
7. **Asqarov F.A., Sodiqjonov N.Q.** Futbolchilarni tayyorlashda ularni ijti-moiy-irodaviy va psixologik tayyorgarligi 547
8. **Imomaliyeva G.R.** O'quvchilar jismoniy rivojlanishida umum rivojlan-tiruvchii mashqlarning ahamiyati 551
9. **Turayev V.B.** Inklyuziv ta'lim va sport integratsiyasining ilmiy-nazariy asoslari 556
10. **Turayev V.B.** Professional ta'lim tizimida serebral falajligi bor o'quv-chilarning jismoniy faolligini oshirish 561
11. **Turayev V.B., Zokirova Z.Z.** Jahon va O'zbekiston yengil atletikasi rivojlanishining qiyosiy ilmiy-uslubiy tahlili 566
12. **Turayev V.B., Sultonxonov A.A.** O'zbek xalq dostonlarida qasamning qo'llanilishi 569
13. **Amirov J.O., Toyirjonov R.V.** To'p bilan bajariladigan mashqlar orqali futbol bilan shug'ullanuvchi 11 – 12 yoshli futbolchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish 573

14. **Amirov J.O.** Futbol bilan shug‘ullanuvchi yosh futbolchilarning koordina-
tsion qobiliyatlarini takomillashtirishda ishlab chiqilgan modelning aha-
miyati 577
15. **Matmurodova I.B.** Features of the development of speed-force abilities of
judogas 582
16. **Egamberdiyeva N.A.** Ko‘p yillik tayyorgarlik bosqichlarida basketbol-
chilarning individual taktik tayyorgarligini shakllantirish 585
17. **Rahimjonov M., Egamberdiyeva N.A.** O‘quv-mashg‘ulot guruhidagi
basketbolchilarning yillik tayyorgarlik mashg‘ulotlarini integral yondashuv
asosida takomillashtirish 589
18. **Eshmanova U.A.** Zamonaviy innovatsion metodikalar asosida talaba
qizlarning jismoniy faoligini va harakat faolligini tarbiyalash 594
19. **Asqarov M.A.** Bo‘ljak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining konstruktiv
kompetentligini shakllantirish muammosining nazariy asoslari 598
20. **Mashrabova Sh.F., Rahmatova Z.N.** O‘zbekistonda jadidlarning tutgan
o‘rni va olib borgan faoliyati haqida 602
21. **Asqarov A.A.** O‘quvchilarini sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda jismoniy
qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish omillari-natijalar misolida 607
22. **Oripova N.M.** Shaxmat – abstrakt, mantiqiy tafakkurga asoslangan sport
turi sifatida 614
23. **Alimdjanov F.N.** Shahar hududida tomorqa tashkil qilishda suv resurs-
laridan foydalanishning o‘ziga xosligi (Namangan viloyati misolida) 617
24. **Alimdjanov F.N., Abdug‘opporova M.R.** Boshlang‘ich maktablarda ta-
biy fanlar fanining mazmuni va o‘quv dasturining tahlili 620
25. **Narzullayev D.Sh., SopiyeV Sh.K.** Talabalarning jismoniy faolligini oshi-
rishda gamifikatsiya va innovatsion motivatsion strategiyalarni qo‘llashning
ahamiyati 624
26. **SopiyeV Sh.K.** Talabalarning jismoniy faolligini oshirishda gamifikatsiya
va innovatsion motivatsion strategiyalarni qo‘llashning pedagogik mexanizm-
lari 626

Ilmiy-uslubiy maqolalar to‘plami

**“UZLUKSIZ TA’LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIKA: RAQAMLI
TA’LIM TEXNOLOGIYALARI VA KREATIV O‘QITISH
YONDASHUVLARI”**

mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

***Материалы международной научно-практической конференции
«ИННОВАЦИОННАЯ ПЕДАГОГИКА В НЕПРЕРЫВНОМ
ОБРАЗОВАНИИ: ЦИФРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
И КРЕАТИВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ»***

**INNOVATIVE PEDAGOGY IN CONTINUOUS EDUCATION:
DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND CREATIVE
TEACHING APPROACHES**

International scientific and practical conference

*Nashr etilgan materiallar mualliflari iqtiboslar, ismlar, sarlavhalar va boshqa ma’lumotlarning
haqiqiyliigi va to’g’riligi, shuningdek, intellektual mulk to’g’risidagi qonun hujjatlariga rioya
etilishi uchun javobgardir.*

*Авторы публикуемых материалов несут ответственность за достоверность и
точность цитат, имен, названий и другой информации, а также за соблюдение
законов об интеллектуальной собственности.*

Tahririyat:

Mas’ul muharrirlar: **B.K.Sattarov** – UBS Maktabgacha-Boshlang’ich ta’lim
va sport faoliyati kafedrası professori, p.f.n.

Tahrir hay’ati: **A.T.Toshxonov** – UBS Maktabgacha-Boshlang’ich
ta’lim va sport faoliyati kafedrası dotsenti, p.f.f.d., PhD.

Texnik muharrir: **N.O.Tixonov**

Bosishga ruxsat etildi 11.05.2026-y.

Bichimi 60x90 ¹/₁₆. Xajmi 38,75 bosma taboq.

Times New Roman garniturası. Ofset usulida bosildi.

Adadi 100 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

“Yashin sanoat” xususiy korxona bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Namangan shahri, Hamroh ko’chasi, 71^A-uy.